

Κ. Μάρξ
Φ. Ένγκελς

για τον αναρχισμό

Έκδόσεις "ΚΑΖΑΝΤΖΑ,,

Κ. ΜΑΡΞ-Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ
ΓΙΑ ΤΟΝ ΑΝΑΡΧΙΣΜΟ

ΚΑΡΛ ΜΑΡΞ
ΦΡΙΝΤΡΙΧ ΕΝΓΚΕΛΣ

ΓΙΑ ΤΟΝ
ΑΝΑΡΧΙΣΜΟ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΚΑΖΑΝΤΖΑ»
ΑΘΗΝΑ 1979

Ἡ μετάφραση τῶν ἔργων τῆς Συλλογῆς «Κ. Μάρξ - Φ. Ἐνγκελς γιά τόν Ἀναρχισμό» ἔγινε ἀπό τό γερμανικό πρωτότυπο τῆς ἐκδόσεως τῶν Ἀπάντων τοῦ Κ. Μάρξ καί Φ. Ἐνγκελς τοῦ Dietz Verlag Berlin 1956-1969, στήν ὁποία καί ἀναφέρονται ὅλες οἱ ἐν-δεΐξεις. Τη γενική θεώρηση καί ἐπιμέλεια τῶν κειμένων εἶχαν οἱ Τ. Λειβαδάς καί Τ. Στεργίου. Βάση τοῦ κειμένου τῆς «Γερμανικῆς Ἱδεολογίας» ἀποτελέσσε ἡ μετάφραση τοῦ Γ. Χαλκιά. Συμβουλευτικά πάρθηκαν ὑπόψη μεταφράσεις τῶν ἔργων στά Ρωσικά καί Γαλλικά.

Τό Βιβλίο «Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΑΝΑΡΧΙΣΜΟ» στοιχειοθετήθηκε καί τυπώθηκε στό Τυπογραφεῖο Γραφικῶν Τεχνῶν Γ. Ἀργυρόπουλου & Α. Ζουμαδάκη, Ἀθήνα, Ἰκαρίας 9 (Ν. Κολοκυνθοῦ) γιά λογαριασμό τῶν ἐκδόσεων «ΚΑΖΑΝΤΖΑ», Ἀθήνα, Ἐμμ. Μπενάκη 28, τηλ. 36 005 41 (Ἐκδοτική Ἐπιμέλεια Τ. Στεργίου).

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἀνέκαθεν στήν ἱστορία, ὅταν οἱ ἴδιες οἱ ἐξελίξεις ἐπέβαλαν ν' ἀντικατασταθοῦν ξεπερασμένες ἀξίες, νόμοι καί κοινωνικές καταστάσεις, ἔκαναν τήν ἐμφάνισή τους διάφορες ἀναρχικές ιδέες. Ἄλλοτε ἔπαιρναν τή μορφή διδασκαλιῶν καί ἀντιδράσεων στόν καταναγκαστικό χαρακτήρα τοῦ Δικαίου. Ἄλλοτε ἔπαιρναν τή μορφή αἰρέσεων καί διαμαρτυριῶν ἐνάντια στήν ἀποστέωση τοῦ πνεύματος τοῦ χριστιανισμοῦ καί τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐξουσιαστικῶν μηχανισμῶν.

Τό φαινόμενο ἔγινε ιδιαίτερα αἰσθητό στίς παραμονές τῶν ἀστικῶν ἐπαναστάσεων στήν Ἀγγλία (1642-1648) καί στή Γαλλία (1789), μέ ἔμφαση στά συνθήματα τοῦ φυσικοῦ δικαίου καί στά συμφυῆ πρός τόν ἄνθρωπο δικαιώματα. Ὡς πολιτική θεωρία διατυπώθηκε γιά πρώτη φορά ὁ ἀτομικός ἀναρχισμός τοῦ Οὐίλλιαμ Γκνῶνιν στό ἔργο του «*Enquiry concerning political justice*» (1793). Ὁ Γκνῶνιν εἶχε καταλήξει στό συμπέρασμα ὅτι αἰτία κάθε κακοῦ εἶναι οἱ κυβερνήσεις καί οἱ νόμοι. Ξεκινώντας ἀπό τή σκοπιὰ τοῦ φυσικοῦ δικαίου, ὑποστήριζε ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι τόσο πιό ὀλοκληρωμένος, ὅσο πιό πολύ μπορεῖ νά ἀπολαμβάνει τήν ἀτομικότητά του. Θεωροῦσε ὅτι ἰδανική εἶναι μιὰ κοινωνία στήν ὁποία δέν ὑπάρχει κανένας καταναγκασμός καί καμιά κρατική ἐξουσία καί διατηρεῖται ἡ ἰδιοκτησία, ἀπαλλαγμένη, ὅμως, ἀπό τά ἐλαττώματά της.

Μεγαλύτερη βαρύτητα ἀπέκτησε ἡ ἰδέα ἄρνησης κάθε νομικῆς τάξης στίς συνθήκες πού ἀναπτύχθηκε ὁ κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγῆς μέ ἀναπόφευκτο ἐπακόλουθο τή βαθμιαία καταστροφή τῶν μικροπαραγωγῶν. Οἱ τελευταῖοι θεωροῦν ὅτι τό κράτος δέν τούς προστατεύει ἀπό τόν ἀνταγωνισμό τῶν μεγαλοβιο-

μηχάνων, ρίχνει τή μικροαστική τάξη λεία στό μεγάλο κεφάλαιο καί γι' αὐτό αἰσθάνονται ἐχθρότητα πρὸς τό κράτος. Ἔτσι ἡ ἀντίληψη περὶ κράτους ἀποτέλεσε τόν πυρήνα τῶν θεωριῶν τοῦ ἀναρχισμοῦ ὅλων τῶν ἀποχρώσεων.

Ὡστόσο, στό οἰκονομικό πεδίο ξεχωρίζουν δύο κατευθύνσεις: Ὁ ἀτομιστικός ἀναρχισμός (Στίρνερ-Προυντόν), πού παραμένει ἐνθερμος ὑποστηρικτῆς τῆς ἀτομικῆς ιδιοκτησίας. Καί ὁ κομμουνιστικός ἀναρχισμός (Μπακούνιν—Κροπότκιν), πού θέλει νά καταργήσῃ ὄχι μόνο τό κράτος, μά καί τήν ἀτομική ιδιοκτησία. Στίς ἀρχές τῆς ἐμφάνισής του ὁ ἀναρχισμός ἀποτέλεσε ἓνα συνοδευτικό φαινόμενο τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, ιδιαίτερα σέ χῶρες οἰκονομικά καθυστερημένες, ὅπου ἡ ἐργατική τάξη ἦταν ἰσχυρά διαποτισμένη ἀπό τίς ἀντιλήψεις τῆς μικροαστικῆς ιδεολογίας. Ὅπως παρατηρεῖ ὁ Henry Grossmann, «ὁ ἀναρχισμός, σέ ἀντίθεση μέ τό σοσιαλισμό, δέν ἀποτελεῖ προλεταριακό κίνημα, ἀλλά ἓνα γενικό κίνημα ἐλευθερίας, μέ λιμπεραλιστική — δηλαδή στήν οὐσία ἀστική, — κατεύθυνση, ἔστω κι ἂν περικλείει προλεταριακά στοιχεῖα»*.

Στήν ἐποχή μας, πού χαρακτηρίζεται ἀπό βαθύτατη κρίση τῶν ἀξιών καί τῶν κατεστημένων καταστάσεων, ἀποκτάει καί πάλι ἐπικαιρότητα τό θέμα τοῦ ἀναρχισμοῦ καί ἡ ἀνάγκη νά συγκεκριμμενοποιηθεῖ ἡ φύση του καί νά ὀριοθετηθεῖ ἡ ιδεολογική καί κοινωνικο-πολιτική περιοχή του, πρῶτ' ἀπ' ὅλα ἐναντι τῶν θέσεων τοῦ μαρξισμοῦ γιά τούς κοινωνικούς μετασχηματισμούς καί γιά τό κράτος. Μιά τέτοια ὀριοθέτηση, βασισμένη στίς τοποθετήσεις τῶν θεμελιωτῶν τοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ, διευκολύνει τόν ἀναγνώστη νά κρίνῃ ὄχι μόνο τή διαμόρφωση καί τήν ἐξελικτική πορεία τῶν χωρῶν τοῦ ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ, ἀλλά καί τίς πολὺπλευρες ἀναζητήσεις τῶν δρόμων μετάβασης ἀπό τήν ταξική στήν ἀταξική κοινωνία.

Θεμελιῶδες θέμα στή διαμάχη καί στήν ἀγεφύρωτη διάσταση τοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ μέ τόν ἀναρχισμό στό πεδίο τῆς φιλοσοφίας, τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας καί τοῦ πρακτικοῦ πολιτικοῦ ἀγῶνα στάθηκε πάντα ἡ ἰδέα γιά τό κράτος, γιά τίς λειτουρ-

* Grünberg Archiv.

γίες του, για τήν έννοια τής δικτατορίας του προλεταριάτου.

Βασική θέση του μαρξισμού απέναντι στο αίτημα του αναρχισμού για κατάργηση του κράτους ήταν ότι τό αίτημα αυτό όχι μόνο δέν έχει νόημα, εφόσον δέν εξαλείφονται οί κοινωνικές σχέσεις πού γεννοῦν τό κράτος, ἀλλά εἶναι καί πολύ ἐπιζήμιο γιά τό ἴδιο τό ἐπαναστατικό κίνημα. "Ἄλλωστε, ὅλοι οἱ σύγχρονοι προβληματισμοί γύρω ἀπ' τό ρόλο καί τίς λειτουργίες τοῦ κράτους βασίζονται ἀκριβῶς στό ὅτι ἔχουν ἐπέλθει μεγάλες ἀλλαγές στόν κοινωνικό καταμερισμό τής ἐργασίας καί στή φύση τῶν παραγωγικῶν σχέσεων, δηλαδή ἀλλαγές στίς κοινωνικές σχέσεις, πού ἀπαιτοῦν μιὰ νέα θεωρητική ἐπεξεργασία.

Οἱ ἰδρυτές τοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ, Κ. Μάρξ καί Φρ. Ἑνγκελς, ἀπό τά πρῶτα κοινά ἔργα τους, ὅπως εἶναι ἡ «Γερμανική ἰδεολογία», ὡς τό τέλος τής ζωῆς τους, ἀσχολήθηκαν σ' ὅλα τά πεδία τής δραστηριότητάς τους μέ τίς θεωρητικές ἀπόψεις καί τή συγκεκριμένη δράση τῶν ἀναρχικῶν σέ διάφορες χῶρες καί σέ διαφορετικές χρονικές περιόδους τοῦ περασμένου αἰῶνα. Ἀπό τότε, βέβαια, ἔχει ἀλλάξει ἡ ὄψη τοῦ κόσμου. Ἡ ἱστορική ἐξέλιξη, λύνοντας πολλά προβλήματα, δημιουργήσε πολλά ἄλλα, πού ἀπαιτοῦν βαθιά ἐπιστημονική ἀνάλυση καί θεωρητική γενίκευση. Ὡστόσο, ἡ μελέτη τῶν ἔργων τους μπορεῖ νά ἀποβεῖ πολύτιμο βοήθημα τόσο γιά τήν ἐκτίμηση τοῦ παρελθόντος, ὅσο καί κυρίως γιά τήν ἀνάλυση τοῦ παρόντος καί τή δημιουργία τοῦ μέλλοντος.

Ἀκούγεται καί γράφεται πολύ συχνά ὅτι ζοῦμε σ' ἕναν ἀναρχοῦμενο κόσμο, ὅτι μᾶς τυλίγει ἕνα μπέρδεμα καί μιὰ ἀναστάτωση καί ὅτι δέν ἔμεινε τίποτα ὀρθιο. "Ἐχουν ἄραγε σχέση ὅλα αὐτά μέ τήν ἀναρχία; Ἐχει ἢ δέν ἔχει καμιά σχέση μέ τούς κομμουνιστές καί τό σοσιαλιστικό κίνημα ἢ ἀναρχία; Ἀπαντήσεις σ' αὐτά τά ἐπίκαιρα ἐρωτήματα μπορεῖ νά βρεῖ ὁ ἀναγνώστης στά ἔργα τοῦ Κ. Μάρξ καί τοῦ Φρ. Ἑνγκελς πού συγκεντρώσαμε σ' αὐτή τή Συλλογή. Καί ἡ σημασία τους εἶναι πολύτιμη, διότι ρίχνουν τό δικό τους φῶς στή σημερινή κοινωνικο-πολιτική πραγματικότητα, μιὰ πραγματικότητα πού θέτει μπροστά στό ἐπαναστατικό κίνημα, ἰδιαίτερα τῶν ἀναπτυγμένων κεφαλαιοκρατικῶν χωρῶν, πελώρια προβλήματα πολιτικοῦ καί στρατηγικοῦ χαρακτήρα. Καί θά ἔλεγε κανεῖς ὅτι ἀναφερόταν σέ τούτη τή σημερινή πραγματικότητα,

δταν, πρίν από 60 καί πάνω χρόνια, ὁ Λένιν ἔγραφε: «Ἐξ ἐπαγ-
γέλματος ὑπουργοί καί βουλευτές, προδότες τοῦ προλεταριάτου καί
«ἐπιτηδευματίες» σοσιαλιστές τῶν ἡμερῶν μας ἐκχώρησαν τήν
κριτική τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ ἀποκλειστικά τούς ἀναρχικούς
καί πάνω σ' αὐτήν τήν ἀλλόκοτη λογική ἀνακήρυξαν «ἀναρχι-
σμό» κάθε κριτική τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ! Δέν εἶναι καθόλου πα-
ράξενο, πού τό προλεταριάτο τῶν «προοδευμένων» κοινοβου-
λευτικῶν χωρῶν, ἀηδιασμένο ἀπό τό θέαμα τέτοιων «σοσιαλι-
στῶν», (...) ἐκδηλώνει ὅλο καί συχνότερα τίς συμπάθειές του στόν
ἀναρχοσυνδικαλισμό, παρόλο πού ἦταν καί εἶναι αὐτάδελφος τοῦ
ὀπορτουνισμοῦ»*.

Τό δέος, πού ἔνωσαν οἱ θεωρητικοί τοῦ ἀναρχισμοῦ μπρο-
στά στά κοινωνικά ἐπακόλουθα τῶν τεχνικῶν ἀνακαλύψεων καί
ἐφευρέσεων τοῦ 19ου αἰῶνα, τούς ὠθοῦσε στό νά κηρύσσουν ἀπό
τόν ἄμβωνα τῆς πολιορκούμενης «ἱερῆς» μικρῆς ιδιοκτησίας τήν
ἄμεση κατάργηση τοῦ κράτους. Ἀπό τότε ἡ κοινωνία κινήθηκε μέ
ταχύτητα ὄχι ἀτμομηχανῆς, ἀλλά διαπλανητικῶν πτήσεων. Ἡ
μικροϊδιοκτησία, πού ἀπολογητές καί ἰδεολόγοι της στάθηκαν οἱ
γενάρχες τοῦ ἀτομιστικοῦ ἀναρχισμοῦ, κοινοριοποιήθηκε ἀπό τήν
κεφαλαιοκρατική ἀνάπτυξη. Ἡ ἱστορική ἐξέλιξη δικαίωσε τίς
προβλέψεις ἐκείνων πού ὑποστήριζαν πώς «ὁ καπιταλισμός, ὠθών-
τας ὅλο καί πιό πολύ τά πράγματα πρὸς μιά μετατροπή τῶν με-
γάλων κοινωνικοποιημένων μέσων παραγωγῆς σέ κρατική ἱ-
διοκτησία, δείχνει μόνος του τό δρόμο γιά τήν πραγμάτωση τῆς
ἀνατροπῆς» (βλ. σελ. 465)**. Ἕνας σύγχρονος, ἀρκετά ὑποψιασμέ-
νος παρατηρητής, μολονότι ἀμφισβητεῖ γενικά τό ρόλο τῆς μαρξι-
στικῆς κοσμοθεωρίας, δέ διστάζει νά διαπιστώσει ἀπερίφραστα:
«Μιά ἐπανάσταση κατά τοῦ καπιταλισμοῦ, μέ χαραγμένες πο-
ρεῖες πρὸς σοσιαλισμούς διαφόρων τύπων, γίνεται ὁρατή στό ἐνῆ-
μερο μάτι»***.

* Β.Ι. Λένιν, «Κράτος καί ἐπανάσταση», ἅπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 25.

** Φρ. Ἑνγκελς, «Ἡ ἐξέλιξη τοῦ σοσιαλισμοῦ ἀπ' τήν οὐτοπία στήν
ἐπιστήμη». — Κάθε παραπομπή σέ σελίδες, πού γίνεται στόν πρόλογο, ἀνα-
φέρεται σέ κείμενα πού δημοσιεύονται στήν παρούσα συλλογή.

*** Ἀγ. Τερζάκης, ἔφημ. «Βῆμα», 29.11.78.

Στή Συλλογή αυτή ὁ ἀναγνώστης θά βρεῖ συγκεντρωμένες τίς σκέψεις πού ἐκθέτουν οἱ ἰδρυτές τοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ σέ μερικά βασικά τους ἔργα, ὅπως εἶναι ἡ «Γερμανική ἰδεολογία», «Ἡ ἀθλιότητα τῆς φιλοσοφίας», «Ἡ Διεθνὴς Ἑνώση Ἑργατῶν καί ἡ Συμμαχία τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας». Στά ἔργα αὐτά γίνεται κριτική τοῦ ἀναρχισμοῦ τοῦ Μάξ Στίρνερ, πολεμική κατά τοῦ Προντόν καί τοῦ προντονισμοῦ καί ἀγώνας κατά τοῦ μπακουνισμοῦ. Ἡ ἴδια ἡ φύση τῶν κειμένων αὐτῶν καί οἱ διαφορετικές συνθήκες στίς ὁποῖες ἔχουν γραφεῖ, δίνουν στὸν ἀναγνώστη τὴ δυνατότητα νά παρακολουθήσει τὴν ἀντίθεση τοῦ Κ. Μάρξ καί τοῦ Φρ. Ἑγκελς πρὸς τὸν ἀναρχισμό στὰ πεδία τῆς φιλοσοφίας, τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας καί τῆς συγκεκριμένης πολιτικῆς πρακτικῆς τῶν ἀγώνων τοῦ διεθνοῦς προλεταριάτου στὰ πλαίσια τῆς Α' Διεθνούς. Πέρα ἀπὸ τὰ κείμενα αὐτά, ἔχουν συμπεριληφθεῖ στὴ Συλλογή αὐτὴ ἀποσπάσματα ἀπὸ ἄλλα ἔργα καί ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία τῶν Κ. Μάρξ καί Φρ. Ἑγκελς, πού περιέχουν πολύτιμες ἀναλύσεις καί σκέψεις γιὰ τὴν καταγωγή, τὴ φύση καί τὴ διαδρομὴ τοῦ ἀναρχισμοῦ σέ ἀντιπαράθεση πρὸς τὸ πραγματικό προλεταριακό κίνημα, τὸν ἱστορικό ρόλο του καί τοὺς σοσιαλιστικούς στόχους του.

Τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1845 ὁ Φρ. Ἑγκελς ἐφθασε στίς Βρυξέλλες, ὅπου, μαζὶ μὲ τὸν Κ. Μάρξ ἀποφάσισαν νά ἐκθέσουν ἀπὸ κοινοῦ τίς σκέψεις τους ὑπὸ μορφή κριτικῆς τῆς μεταγεγκελιανῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας. Καρπὸς αὐτοῦ τοῦ κοινοῦ ἔργου ἦταν ἡ «Γερμανική ἰδεολογία». Αὐτὸ τὸ ἔργο δέ μπόρεσαν νά τό δημοσιεύσουν ὅσο βρῖσκονταν στὴ ζωὴ. Ἀλλά, «εὐχαρίστως παραδόσαμε τὰ χειρόγραφα στὴν τρωκτικὴ κριτικὴ τῶν ποντικῶν — ἔγραφε ἀργότερα ὁ Μάρξ, — μιά καί εἴχαμε πετύχει τὸ βασικό στόχο μας: νά ξεκαθαρίσουμε τὸ πρόβλημα γιὰ μᾶς τοὺς ἰδίους». Πράγματι, ὅσο ζοῦσαν οἱ συγγραφεῖς του, δημοσιεύτηκε μόνο τὸ τέταρτο κεφάλαιο τοῦ δευτέρου τόμου τοῦ ἔργου. Μετά τὸ θάνατο τοῦ Ἑγκελς, τὰ χειρόγραφα, πού εἶχαν ὑποστεί μερικὲς φθορές, βρέθηκαν στὰ χέρια τῶν ἡγετῶν τῆς γερμανικῆς σοσιαλδημοκρατίας καί μόλις τὸ 1932 πρωτοδημοσιεύτηκε ὅλο τὸ ἔργο στὸ γερμανικό πρωτότυπο, στὴ Μόσχα.

Στὴ «Γερμανική ἰδεολογία» προβάλλεται καί θεμελιώνεται

ή θέση ότι ή συνείδηση τών ανθρώπων καθορίζεται από τό κοινωνικό τους είναι καί ότι ό τρόπος παραγωγής παίζει αποφασιστικό ρόλο στην όλη κοινωνική ζωή τών ανθρώπων. Διατυπώνεται για πρώτη φορά ή σκέψη για τούς γενικούς αντικειμενικούς νόμους πού διέπουν τήν ανάπτυξη τών παραγωγικών δυνάμεων καί τών σχέσεων παραγωγής. Σέ αντιπαράθεση μέ τόν Μάξ Στίρνερ, πού επιδίδεται στην κριτική του κράτους, τής θρησκείας, τής ήθικης από τή σκοπιά τών αφηρημένων ιδεών, στη «Γερμανική ιδεολογία» τεκμηριώνεται ή ιδέα πώς τό πολιτικό καί ιδεολογικό εποικοδόμημα τής κοινωνίας τό καθορίζουν σέ τελική ανάλυση οί ύπάρχουσες οικονομικές σχέσεις στη δεδομένη στάθμη τής ιστορικής ανάπτυξης. Απομυθοποιείται ό ρόλος του κράτους, πού ό Στίρνερ τό έβλεπε ως κάτι ανεξάρτητο από τήν κοινωνία, πού, μόλις καταργηθεί, θά απελευθερώσει τόν άνθρωπο καί αποκαλύπτεται ότι τό κράτος είναι ένα όργανο στην ύπηρεσία τής τάξης εκείνης πού κυριαρχεί στην οικονομία. Προβάλλεται για πρώτη φορά ή σκέψη πώς τό προλεταριάτο οφείλει νά καταλάβει τήν πολιτική έξουσία. «Η επανάσταση είναι αναγκαία όχι μόνο διότι δέ μπορεί μέ κανέναν άλλο τρόπο ν' ανατραπεί ή κυρίαρχο τάξη, αλλά καί διότι ή ανατρέπουσα τάξη μόνο μέ τήν επανάσταση μπορεί ν' απαλλαχθεί απ' όλη τήν παλιά βρωμιά καί νά καταστεί ικανή νά δημιουργήσει ένα νέο θεμέλιο τής κοινωνίας»* 'Ο Μάρξ θά εξηγήσει αργότερα, βασισμένος στα διδάγματα τής Κομμούνας του Παρισιού, πώς βλέπει νά χτίζεται αυτό τό νέο θεμέλιο. «Η Κομμούνα» — έγραφε — «κάνει τήν άπαρχή για τήν άπελευθέρωση τής έργασίας, — πού άποτελεί τόν μέγα σκοπό της, — από τή μιά μεριά, μέ τό ότι εξαφανίζει τήν μή παραγωγική καί επιζήμια έργασία τών κρατικών παρασίτων, εξαλείφει τούς λόγους στους όποιους προσφέρεται σπονδή ένα τεράστιο μέρος του έθνικού προϊόντος για νά χορταίνει τό κράτος-τέρας καί, από τήν άλλη μεριά, μέ τό ότι εκτελεί έναντι ενός εργατικού μισθοϋ τό αληθινό έργο τής διακυβέρνησης σέ τοπική καί εθνική κλίμακα. Έτσι ή Κομμούνα κάνει τήν άρχή, πραγματοποιώντας τεράστια οικονομία, μέ μιά οικονομική μεταρρύθμιση, όπως καί μέ πολιτική αναμόρφω-

* Κ. Μάρξ, 'Η Γερμανική Ίδεολογία, "Απαντα τόμ. 3, σελ. 70.

ση»*. Καί, βέβαια, αυτό ή Κομμούνα τό έπραττε «δίχως νά διεκδικεί τό αλάθητο, όπως τό έκαναν όλες ανεξαίρετα οί κυβερνήσεις τοῦ παρελθόντος. Δημοσίευε έκθέσεις τῶν συνεδριάσεών της, γνωστοποιούσε τίς ενέργειές της. Διαφώτιζε τήν κοινή γνώμη γιά όλες τίς ατέλειές της»**.

Στή «Γερμανική ιδεολογία» αποσαφηνίζεται ότι οί οικονομικοί νόμοι καί οί οικονομικές κατηγορίες έχουν αντικειμενικό χαρακτήρα. Ἀντίθετα ἀπό τούς άστούς οικονομολόγους, πού έβλεπαν τούς οικονομικούς νόμους τής άστικής κοινωνίας ως κάτι τό αϊώνιο καί απαρασάλευτο, αντίθετα ἀπό πολλούς άστούς οικονομολόγους, πού καί σήμερα θεωποιοῦν τίς λειτουργίες αὐτοματισμοῦ τής καπιταλιστικής οικονομίας, οί συγγραφείς τής «Γερμανικής ιδεολογίας» έξηγοῦν ότι αὐτοί οί νόμοι αποτελοῦν τή θεωρητική έκφραση κοινωνικῶν σχέσεων, πού εἶναι ιστορικά καθορισμένες καί παροδικές. Στό έργο αὐτό σκιαγραφείται ἤδη ή ιδέα, πού βρήκε τήν κλασική της διατύπωση στήν «Κριτική τής πολιτικής οικονομίας» τοῦ Μάρξ (1857), γιά τόν νόμο περί ύποχρεωτικής αντιστοιχίας τῶν σχέσεων παραγωγῆς πρὸς τόν χαρακτήρα τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων.

Τό έργο τοῦ Κ. Μάρξ «Ἡ αθλιότητα τής φιλοσοφίας» εκδόθηκε τό 1847, λίγο μετά τή συγγραφή τής «Γερμανικής ιδεολογίας» καί λίγο πρὶν ἀπ' τήν έκδοση τοῦ «Κομμουνιστικοῦ Μανιφέστου». Στό έργο αὐτό αντικρούονται ή αντιφατικότητα καί ό οὔτοπισμός τῶν ἀντιλήψεων τής μικροαστικής τάξης, πού θέλει ν' ἀπαλλαγεί μὲν ἀπό τίς ὀλέθριες συνέπειες τής ἀνάπτυξης τοῦ καπιταλισμοῦ, χωρίς ὅμως νά θιχτοῦν οί οικονομικές βάσεις τοῦ καπιταλιστικοῦ συστήματος : ή ατομική ιδιοκτησία στά μέσα παραγωγῆς καί ή μισθωτή εργασία.

Ἀποσαφηνίζοντας τόν ὅρο «παραγωγικές δυνάμεις», ό Μάρξ ἐξηγεῖ ότι δέν περιλαμβάνουν μόνο τά εργαλεῖα παραγωγῆς, ἀλλά καί τούς ἴδιους τούς εργάτες. Καί προσθέτει ότι «ή πιό ισχυρή παραγωγική δύναμη εἶναι ή ἴδια ή επαναστατική τάξη» (βλ. σελ. 174). Ἀντικρούοντας τόν Προικτόν καί τήν ἐξιδανικευμένη εἰκόνα

* Κ. Μάρξ, ἅπαντα, τ. 17, σελ. 546.

** Στό ἴδιο, σελ. 348.

πού δίνει για τό ἀγαθό τῆς ἀτομικῆς ιδιοκτησίας, ὁ Μάρξ τονίζει ὅτι ἡ ἀντίφαση μεταξύ σχέσεων παραγωγῆς καί παραγωγικῶν δυνάμεων εἶναι μιὰ ἀντίφαση ἀντικειμενική καί ἀνταγωνιστική, πού δέ μπορεῖ παρὰ νά ὀξύνει τήν πάλιν τῶν τάξεων καί νά ὀδηγεῖ στήν ἀλλαγὴ τοῦ παλιοῦ τρόπου παραγωγῆς ἀπὸ ἓνα νέο, πῶς προηγμένο τρόπο παραγωγῆς. Καί ἀπαντώντας στοὺς βιαστικούς ὑπέρμαχους τῆς ἀναρχίας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἐπισημαίνει πὼς μόνον σέ μιὰ κοινωνία, ἀπαλλαγμένη ἀπὸ ἀνταγωνισμούς τῶν τάξεων «οἱ κοινωνικὲς ἐξελίξεις θὰ πάθουν νά εἶναι πολιτικὲς ἐπαναστάσεις» (βλ. σελ. 175).

Στὴν «Ἀθλιότητα τῆς φιλοσοφίας» ὁ Μάρξ συγκεκριμενοποιεῖ μερικά βασικά συμπεράσματά του γιὰ τὴν ἱστορική σημασία πού ἔχει τό ἐπαναστατικό κίνημα τῆς ἐργατικῆς τάξης. Ἀναλύει ποῖο ρόλο παίζουν οἱ οἰκονομικοὶ ἀγῶνες, οἱ ἀπεργίες, οἱ ἐργατικὲς ἐνώσεις στὴ διαδικασία συσπείρωσης καί ἐπαναστατικῆς ἀγωγῆς τῶν ἐργατῶν. Ἐδῶ διατυπώνει τὴ σκέψη πὼς τό προλεταριάτο ὀφείλει νά ἀποκτήσει ταξική, σοσιαλιστική συνείδηση, νά ἀνυψώσει τὸν ἐπαναστατικό ρόλο του ἔναντι τοῦ πολιτικοῦ καί οἰκονομικοῦ συστήματος τῆς ἀστικῆς κοινωνίας στό σύνολό του καί νά μετατραπεῖ ἀπὸ «τάξη ἔναντι τοῦ κεφαλαίου» σέ «τάξη γιὰ τὸν ἑαυτό της». Μὲ ὁδηγὸ αὐτὴ τὴ σκέψη, μπορεῖ κανεὶς νά μελετήσει βαθύτερα γιὰ ποιοὺς λόγους συντελεῖται ἡ ἐνσωμάτωση τῶν ἐργαζόμενων τάξεων στό ἀστικό πολιτικό καί οἰκονομικὸ σύστημα καί ἔτσι δυσκολεύεται ἡ ἀνάπτυξη τῶν ἐπαναστατικῶν κινήματων καί διευκολύνεται ἡ διαιώνιση τῶν κρίσεων τοῦ συστήματος.

Στό ἴδιο ἔργο του ὁ Μάρξ ἀνέπτυξε τὴ θέση τῆς ἐνότητας οἰκονομικῶν καί πολιτικῶν ἀγῶνων τῆς ἐργατικῆς τάξης καί ὑπογράμμισε ὅτι γιὰ τὴν ἐργατικὴ τάξη βαρύνουσα σημασία ἔχουν οἱ πολιτικοὶ ἀγῶνες, πού τελικά ἀποβλέπουν στήν ἀνατροπὴ τῆς πολιτικῆς κυριαρχίας τῆς ἀστικῆς τάξης. Προειδοποίησε ἔτσι ὅτι οἱ ἀγῶνες, πού ἐκτείνονται στό καθαρὸ οἰκονομικὸ πεδίο, πού ἀγνοοῦν τίς πολιτικὲς συνθῆκες μέσα στίς ὁποῖες ἐξελίσσονται καί πού χάνουν ἀπὸ τὰ μάτια τους τὴ σοσιαλιστικὴ προοπτική, δέ σφυρηλατοῦν τὴν «τάξη γιὰ τὸν ἑαυτό της», ἀλλὰ διευκολύνουν τὴν ἐνσωμάτωσίν της στό σύστημα.

Μιά γενική ανασκόπηση του αγώνα κατά του αναρχισμού του Μπακούνιν και των όπαδών του αποτέλεσε η έκθεση, που συνέταξαν ο Μάρξ και ο Ένγκελς, με εντολή του συνεδρίου της Χάγης, η οποία εκδόθηκε τό 1873 με τίτλο: «*Η Συμμαχία της Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας και η Διεθνής Ένωση Έργατών*». Η εργασία αυτή, που δημοσιεύεται για πρώτη φορά στα Έλληνικά, (βλ. σελ. 299-470), βασίζεται σε έκτεταμένο αποδεικτικό υλικό, προερχόμενο κατά ένα μεγάλο μέρος από τις ίδιες τις ρωσικές πηγές του Μπακούνιν και των όπαδών του. Αποκαλύπτεται η πλήρης αντίθεση των ιδεολογικών και οργανωτικών αρχών της «Συμμαχίας» των αναρχικών προς τις αρχές και τους στόχους του εργατικού κινήματος.

Η εργασία αυτή αντανakλoύσε τή γενικότερη διαπάλη που γινόταν μέσα στο διεθνές εργατικό κίνημα ύστερα από τήν πτώση της Κομμούνας του Παρισιού. Η διαπάλη αυτή είχε εξυνθεϊ μετά τή Συνδιάσκεψη της Διεθνοῦς στο Λονδίνο, τό 1871, που μέ τις αποφάσεις της αντέκρουσε τά δόγματα των αναρχικών περί αποχής από τήν πολιτική και περί απαλλαγής από κάθε πειθαρχία. Στο κείμενο του Μάρξ και του Ένγκελς ο αναρχισμός του Μπακούνιν αποκαλύπτεται ως μιά αΐρεση, που μέ τή στενότητα του χαρακτήρα της επιφέρει μεγάλη ζημία στο εργατικό κίνημα. Ειδικότερα στο κεφάλαιο που αναφέρεται στη δράση των Μπακουνικών στη Ρωσία (βλ. σελ. 381-433), αναλύεται πώς έδρασε ο Νετσάγιεφ, ως απεσταλμένος του Μπακούνιν στη Ρωσία, ποιές μεθόδους απάτης και βίας χρησιμοποίησε και πόση ζημιά έκανε στο ρωσικό επαναστατικό κίνημα.

Ο Μάρξ και ο Ένγκελς, συντάσσοντας τήν έκθεση της Διεθνοῦς, έγραφαν ούσιαστικά ένα μέρος της ίδιας της ιστορίας της. Έντυπωσιάζει η ακρίβεια τους στην παράθεση του αποδεικτικού υλικού και η απουσία κάθε υποκειμενισμού στην εκτίμηση προσώπων και πραγμάτων. Η περιγραφή της δραστηριότητας του Μπακούνιν και των όπαδών του γίνεται σε συνάρτηση μέ τήν εκτίμηση των εξελίξεων και των ρευμάτων στις διάφορες χώρες και από τήν άποψη αυτή, η έκθεση των δυό πρωταγωνιστών της Διεθνοῦς αποτελεί υπόδειγμα συγκεκριμένης πολιτικής ανάλυσης. Αντικρούοντας τήν αναρχική άποψη περί αποχής από τήν πολιτική,

υπενθυμίζουν τήν αρχή της Διεθνούς ότι τό πολιτικό κίνημα δέν αποτελεί σκοπό, ἀλλά μέσο γιά τήν επίτευξη σκοπῶν καί καντη-
ριάζουν τήν ὑπερεπαναστατική φρασεολογία, ὑπογραμμίζοντας τήν
ἀνάγκη νά εἶναι οἱ ἐργάτες σοβαροί καί φωτισμένοι.

Ὁ ἀναγνώστης θά βρεῖ πολλές ὁμοιότητες στά ὅσα περιγρὰ-
φονται γιά τόν τρόπο ἐνέργειας τῶν ἀναρχικῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης,
ιδιαίτερα στήν Ἱταλία καί τήν Ἰσπανία, μέ τόν τρόπο πού ἐνερ-
γοῦν σήμερα μερικές ὁμάδες κρούσης καί πάλι στίς χῶρες αὐτές.
Ἡ κοινωνική ψυχολογία τῶν ἀνθρώπων, πού ἀποτελοῦσαν στηρίγ-
ματα τοῦ Μπακούνιν στήν Ἱταλία, παρουσιάζει πολλές ἀναλογίες
μέ τήν κοινωνική ψυχολογία τῶν διαπορευμένων τῆς σχολῆς κοι-
νωσιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Τρέντο τῆς Ἱταλίας, ἀπ' ὅπου
προῆλθαν, καθολικοί οἱ ἴδιοι, πολλοί ἀπ' τούς ιδεολογικούς ἡγέτες
τῆς «Ἐργατικῆς Αὐτονομίας», τῆς ὁποίας δυναμικό τμήμα εἶναι οἱ
«Ἐρυθρές Ταξιαρχίες». Κατά μιὰ «πονηριά τῆς ἱστορίας», ἡ πρα-
κτική τοῦ Νετσάγιεφ στή Ρωσία τῆς δεκαετίας τοῦ 1870 δέν πα-
ρουσιάζει μεγάλες διαφορές ἀπό τήν πρακτική μερικῶν ὁμάδων τῆς
δεκαετίας τοῦ 1970, πού στρατολογοῦν τά μέλη τους, ἀφοῦ πρῶτα
τά ὑποβάλλουν σέ δοκιμασία ληστειῶν καί ἀπαγωγῶν. Στό ἔργο του
«Τί νά κάνουμε;», γραμμένο στά 1902, ὁ Λένιν διαπίστωνε μιὰ
βαθύτερη ἐσωτερική σχέση ἀνάμεσα στόν οἰκονομισμό καί τήν
τρομοκρατική τακτική. «Οἱ οἰκονομιστές καί οἱ τρομοκράτες
— ἔγραφε — ὑποκλίνονται ἀπλῶς μπροστά στούς δύο διαφορετι-
κοὺς πόλους ἐνός καί τοῦ αὐτοῦ ρεύματος, τοῦ αὐθόρμητου: οἱ
οἰκονομιστές μπροστά στό αὐθόρμητο τοῦ «καθαρά ἐργατικοῦ κι-
νήματος», οἱ τρομοκράτες μπροστά στό αὐθόρμητο τῆς πύρι-
νης κατακρυφῆς τῶν διαπορευμένων, πού δέν ξέρουν ἢ δέν ἔχουν
τή δυνατότητα νά συνδέσουν σ' ἓνα σύνολο τό ἐπαναστατικό ἔργο
μέ τό ἐργατικό κίνημα. Ὅποιος ἔχασε τήν πίστη του ἢ ὅποιος δέν
πίστεψε ποτέ σ' αὐτή τή δυνατότητα, εἶναι πράγματι δύσκολο νά
βρεῖ ἄλλη διέξοδο τοῦ ἀναβρασμοῦ πού τόν συνέχει καί τῆς ἐπα-
ναστατικῆς δραστηριότητάς του, ἔξω ἀπ' τήν τρομοκρατία»*.

Ἀντικρούοντας τή θέση τῶν ἀναρχικῶν, πού κηρύσσουν τήν
ἄμεση «κατάργηση τοῦ κράτους» μέ κάποια «ἐπαναστατική ἔκρη-

* Λένιν, ἅπαντα, τόμ. 5, 4η ρωσική ἔκδοση.

ξη», ο Μάρξ, σέ όμιλία του σέ συγκέντρωση μελῶν τῆς Διεθνoῦς στό Ἀμστερνταμ, τό Σεπτέμβριο τοῦ 1872, ἀνέπτυξε τή θέση ὅτι σέ μερικές χώρες, ὅπως στήν Ἀγγλία, ΗΠΑ, Ὁλλανδία, τό προλεταριάτο, μέ βάση τίς ἱστορικές συνθῆκες πού ἔχουν διαμορφωθεῖ ἐκεῖ, θά μπορούσε νά πάρει τήν ἐξουσία μέ εἰρηικά μέσα. Ὁ Λένιν δέν ἀγνοοῦσε αὐτή τή θέση. Ὡστόσο, καταπολέμησε τήν ὀπορτουניστική ἐρμηνεία της, ἀντικρούοντας ἐκείνους (Κάουτσκι), πού τή χρησιμοποιοῦσαν ὡς ἐπιχείρημα γιά νά ἀπορρίψουν κάθε ἰδέα περί σοσιαλιστικῆς ἐπανάστασης καί πύο συγκεκριμένα περί δικτατορίας τοῦ προλεταριάτου. Τό 20ό συνέδριο τοῦ ΚΚΣΕ, τό 1956, ὑποστήριξε τή δυνατότητα τῆς εἰρηκῆς μετάβασης στό σοσιαλισμό μέσα στίς νέες ἱστορικές συνθῆκες, ὅπου ἡ εἰρηκῆ συνένταξη κρατῶν μέ διαφορετικά κοινωνικά συστήματα θά ἰσχύει γιά μιά λίγο-πολύ μακρόχρονη ἱστορική περίοδο. Ὅπως κι ἂν ἔχει, ἐκείνη ἡ θέση τοῦ Μάρξ δέν παύει νά ὑπογραμμίζει καί γιά τή σημερινή ἐποχή ὅτι τό προλεταριάτο, στή χάραξη τῆς στρατηγικῆς του, ὀφείλει νά παίρνει ὑπόψη του τίς συγκεκριμένες πολιτικές καί οἰκονομικές συνθῆκες πού ἔχουν διαμορφωθεῖ ἱστορικά σέ κάθε χώρα.

Τό συνέδριο τῆς Χάγης ἦταν οὐσιαστικά τό τελευταῖο συνέδριο τῆς Α' Διεθνoῦς. Οἱ νέες συνθῆκες καί οἱ ἰδιομορφίες τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος στίς διάφορες χώρες ἀπαιτοῦσαν νέες μορφές ὀργάνωσης τῆς ἐργατικῆς τάξης. Ἡ Α' Διεθνῆς, ὡς ὀργανωτική μορφή συνένωσης τῶν ἀγωνιστικῶν δυνάμεων τοῦ προλεταριάτου, ἔπαυε νά ἀνταποκρίνεται στό ἐπεκτεινόμενο διεθνές ἐργατικό κίνημα. Ἡ ἴδια ἡ ἐξέλιξη τῶν πραγμάτων ἔθεσε ὡς βασικό καθῆκον τή διαμόρφωση καί τήν ἐδραίωση προλεταριακῶν κομμάτων σέ κάθε χώρα. Αὐτή, ἄλλωστε, ἀποτελοῦσε καί τήν προϋπόθεση, πού γιά τήν ὀλοποίησή της ἰδρύθηκε ἡ Α' Διεθνῆς. Ὁ Μάρξ καί ὁ Ἐνγκελς, σέ ἐπιστολές τους πρὸς τόν Ζόργκε, τόν Αἰμπκνεχτ, τόν Μπέμπελ καί ἄλλους, ἀνέπτυξαν τίς σκέψεις τους γιά νέες μορφές ὀργάνωσης, πού νά ἀνταποκρίνονται στό νέο στάδιο ἀνάπτυξης τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος.

Στό ἄρθρο του «περί πολιτικῆς ἀδιαφορίας» ὁ Μάρξ ἔδειξε πόσο θεωρητικά ἀτελής καί πολιτικά ἐπιβλαβής ἦταν ἡ προντονική δοξασία, πού προπαγάνδιζαν οἱ μπακουνικοί, γιά ἀποχή τῆς ἐργατικῆς τάξης ἀπό κάθε πολιτικό ἀγῶνα. Στήν πράξη, αὐτό ἰσο-

δυναμοῦσε μέ πλήρη ἀφοπλισμό τῶν ἐργατῶν ἀπέναντι στήν παντοδυναμία τοῦ ἀστικοῦ κράτους, τό ὁποῖο, βέβαια, ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Μάρξ ἴσαμε τίς μέρες μας, ἔγινε ἀκόμα πιό παντοδύναμο. Καί δέν μπορεῖ νά μή διαπιστώσει κανεῖς τήν ἰδεολογική συγγένεια ἐκείνων πού προπαγανδίζουν ἡ ζητοῦν ἀποχή ἀπό τήν πολιτική καί ἐκείνων πού ἐπιχειροῦν νά συγκαλύψουν τόν πολιτικό χαρακτήρα τῶν ἐκδηλώσεων πού ἀντανακλοῦν ἀλληλοσυγκρουόμενα κοινωνικά συμφέροντα καί πολιτικές κατευθύνσεις.

Δίνοντας μιάν ἀπάντηση σ' ὅλους ἐκείνους πού βασίζουν τήν πολιτική δράση τους σέ σχήματα, σέ λογικές κατασκευές καί γενικά μένουν προσκολλημένοι στούς τύπους, ὁ Μάρξ, στό γράμμα του πρὸς τόν Σβάιτσερ, ἔγραφε γιά τόν Προυντόν: «Ψάχνει νά βρεῖ τή λεγόμενη “ἐπιστήμη”, μέσω τῆς ὁποίας θά βρισκόταν ἓνας *a priori* τύπος γιά τήν «ἐπίλυση τοῦ κοινωνικοῦ προβλήματος», ἀντί νά ἀντλεῖ τήν ἐπιστήμη ἀπ' τήν κριτική γνώση τῆς ἱστορικής κίνησης, μιᾶς κίνησης πού παράγει ἡ ἴδια τούς ὁ λ ι κ ο ὗ ς ὁ ρ ο υ ς τ ῆ ς χ ε ι ρ α φ ῆ τ η ς η ς» (βλ. σελ. 207). Ὑπῆρξαν, βέβαια, πολλοί, πού ἔδωσαν καί δίνουν μιὰ μηχανιστική, στατική ἢ ὀπορτουниστική ἐρμηνεία στίς ἰδέες τοῦ μαρξισμοῦ. Ἦδη ὁ Ἑνγκελς εἶχε ἀντιμετωπίσει διάφορους θιασῶτες τοῦ «πολιτικοῦ ρεαλισμοῦ» καί πολυπράγμονες πολιτικούς τῆς «τέχνης τοῦ ἐφικτοῦ», ὅταν ἔγραφε: «Δῆθεν», κατὰ τόν Μάρξ, ἡ ἱ σ τ ο ρ ί α ἐξελίσσεται ἐντελῶς αὐτόματα χωρὶς τή σύμπραξη τῶν ἀνθρώπων (πού, ὥστόσο, τή δημιουργοῦν), καί ὅτι δῆθεν οἱ οἰκονομικές σχέσεις (πού ὥστόσο εἶναι δημιουργήματα τῶν ἀνθρώπων!) παίζουν μέ τούς ἀνθρώπους σάν νά εἶναι ἀπλά πιόνια σκακιοῦ» (βλ. σελ. 505). Διατηρεῖ πάντα τήν ἐπικαιρότητά της ἡ ὑπόμνηση αὐτή, διότι εἶναι πάντα καί πανταχοῦ παρῶν ἓνας ἱστορικός φαταλισμός, τόν ὁποῖο ἔχουν κάθε λόγο νά καλλιεργοῦν οἱ κάθε λογῆς ἀντιδραστικές καί συντηρητικές δυνάμεις, πού ἐναντιώνονται στήν ἀφύπνιση καί χειραφέτηση τῶν ἀνθρώπων. Καί ἡ καλλιέργεια αὐτῆ γίνεται ἀκόμα πιό ἐπικίνδυνη, ὅταν ἀπέναντί της παρουσιάζεται τό φαινόμενο ἐκείνων, πού πιστεύουν ὅτι τήν προοδευτικότητά τους τή διασφαλίζει *a priori* κάποια ἱστορική ἀποστολή καί ὅχι ὁ συγκεκριμένος ρόλος πού διαδραματίζουν στήν προοδευτική κίνηση τῆς κοινωνίας, στήν ἀπαλλαγὴ τῶν ἀνθρώπων ἀπό κάθε μορφή καταναγκασμοῦ καί ἀλλοτριώσεως.

“Όσο γιά μερικούς, πού βλέπουν τό μαρξισμό σάν περιοδικό μόδα ἀπ’ ὅπου ἐπιλέγουν μοντέλα γιά νά τά κόψουν καί νά τά ράβουν στά μέτρα τους, ἰσχύει αὐτό πού ὁ ἴδιος ὁ Μάρξ, κρίνοντας κάποιους γάλλους «μαρξιστές» τῆς δεκαετίας τοῦ 1870, ἔλεγε : «*Tout ce que je sais, c’est que moi, je ne suis pas marxiste*»*.

Μετά τήν ἐκλογική ἥττα καί τήν ἀποχώρηση τοῦ Βίσμαρκ ἀπό τήν γερμανική πολιτική σκηνή, καταργήθηκε ὁ ἔκτακτος νόμος κατά τῶν σοσιαλιστῶν καί ἐπανεδόθηκαν πολλές σοσιαλιστικές ἐφημερίδες καί περιοδικά. Ὡστόσο, ἀρκετά ἄρθρα καί μελέτες τῆς περιόδου αὐτῆς στήν οὐσία ἀποτελοῦσαν ἐκχυδαῖσμό τῶν μαρξικῶν θέσεων ἐναντίον τοῦ ὁποίου ἀντιτάχθηκε ἔντονα ὁ “Ενγκελς καί ἀντέκρουσε τήν ὑπερραριστερή, μισοαναρχική ἀντιπολίτευση τῶν «νέων» τοῦ γερμανικοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος, πού ἀπέκρουαν τήν ἀναθεώρηση τοῦ προγράμματος καί τῆς τακτικῆς τοῦ κόμματος στίς νέες συνθήκες πού εἶχαν διαμορφωθεῖ στή Γερμανία. Ταυτόχρονα, ὁ “Ενγκελς ἐπισήμανε τόν κίνδυνο πού ἀντιπροσώπευαν γιά τό κόμμα ἄνθρωποι, πού δίχως δοκιμασμένη προσωπική ἐντιμότητα καί σταθερότητα χαρακτήρα, δίχως αὐτοπροαίρετη ἔνταξη στίς γραμμές τῶν ἀγωνιστῶν, διεκδικοῦσαν κάποια ἰδιαίτερη θέση καί μεταχείριση μέσα στό κόμμα. «Καί ἡ κλίκα αὐτή — προσθέτει ὁ “Ενγκελς — γίνεται τόσο πιά ἐπικίνδυνη, ὅσο συνενώνεται σ’ ἓνα εἶδος ἐταιρείας ἀμοιβαίων ἀσφαλίσεων καί θέτει σέ κίνηση ὅλα τά μέσα τῆς ὁργανωμένης διαφήμισης. (...) Ἐδῶ καί εἴκοσι χρόνια ὁ νόμος κατά τῶν σοσιαλιστῶν μᾶς εἶχε ἀπαλλάξει ἀπ’ αὐτόν τόν κίνδυνο, πού ἀπό τότε εἶχε ἀρχίσει νά διαφαίνεται. Τώρα, πού ὁ νόμος αὐτός κατέρρευσε, ὁ κίνδυνος εἶναι καί πάλι παρών». (βλ. σελ. 507).

Ἡ ἱστορία τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος ἐπιβεβαίωσε πόσο ἐπιζήμια στάθηκε γιά πολλά ἐπαναστατικά κόμματα ἡ λειψή γνώση ἢ ἐφαρμογή ἑνός βασικοῦ συμπεράσματος, πού περιέχεται στίς θέσεις τοῦ Μάρξ γιά τόν Φόνερμπαχ, ὅτι δηλαδή ἡ κριτική στάση ἐναντι τῆς παλιᾶς κοινωνίας πρέπει νά εἶναι μιά στάση ζωῆς καί πρακτικοῦ ἔργου καί πῶς ἐκεῖνοι πού διεκδικοῦν τή ριζική ἀναμόρφωση τῆς κοινωνίας δέν πρέπει νά λησμονοῦν ὅτι οἱ κοινωνικές

* — «Ξέρω ἓνα πράγμα, ὅτι ἐγώ δέν εἶμαι “μαρξιστής”», (βλ. σελ. 498).

συνθήκες αλλάζουν από τους ανθρώπους και για τους ανθρώπους και ότι οι αναμορφωτές χρειάζονται πάντα τη δική τους αναμόρφωση. Δίχως την αναμόρφωση αυτή, η επανάσταση κινδυνεύει να γίνει αντιληπτή σαν κάποιο θρησκευτικό δόγμα στο οποίο πρέπει να παραμένει κανείς πιστός.

Βασικό δόγμα του αναρχισμού ήταν ανέκαθεν η ανάγκη να καταπολεμηθεί κάθε κύρος, κάθε επιβολή, κάθε αρχή ή εξουσία, κάθε αυταρχικότητα ή αυθεντία, κοντολογίς καθετί που εκφράζεται μονολεκτικά με τη γαλλική λέξη *autorité*. Από τό δόγμα αυτό ο αναρχισμός αντιλούσε επιχειρήματα για να υποστηρίξει την κατάργηση του κράτους και να κατηγορήσει τους μαρξιστές ότι είναι υπέρμαχοι του κράτους. Ο Ένγκελς, στο άρθρο του «Περί του κύρους», έδειξε πόσο επιβλαβείς είναι οι απόψεις εκείνων, που ζητούν την κατάργηση του κράτους προτού εξαλειφθούν οι κοινωνικές σχέσεις που γεννούν τό κράτος. Και έδειξε ακόμα πόσο επιβλαβείς είναι και οι ενέργειες εκείνων, που διαπράττοντας πολιτικές δολοφονίες, ισχυρίζονται ότι έτσι «πληττούν την καρδιά του κράτους». Συνοψίζοντας τά αποτελέσματα της δραστηριότητας των αναρχικών, ο Λένιν έγραφε στις αρχές του αιώνα μας : «Στή νεότερη ιστορία της Ευρώπης τί πρόσφερε ο αναρχισμός, που είχε κάποτε επικρατήσει στις ρωμανικές χώρες; Κανένα πιστεύω, καμιά επαναστατική διδασκαλία, καμιά θεωρία. Κατακερματισμό του εργατικού κινήματος. Πλήρες fiasco στά πειράματα του επαναστατικού κινήματος (προυντονισμός στά 1871, μπακουνισμός στά 1873). Υπαγωγή της εργατικής τάξης στην αστική πολιτική υπό μορφή άρνησης της πολιτικής»*.

Και εξηγώντας, άλλη μιά φορά, τή διαφορά κομμουνιστών και αναρχικών, ο Λένιν έλεγε : «Βασικές αρχές και σκοποί είναι δυό διαφορετικά πράγματα. Διότι μέ τίς αρχές μπορούν να συμφωνούν μαζί μας και οι αναρχικοί, μιά που κι αυτοί είναι υπέρ της κατάργησης της εκμετάλλευσης και των ταξικών διαφορών (...). Οι αρχές δέν είναι τό ίδιο μέ τό σκοπό, τό πρόγραμμα, την τακτική και τή θεωρία. Η τακτική και ή θεωρία δέν αποτελούν αρχές. Τί μάς ξεχωρίζει από τους αναρχικούς μέ την έννοια των αρχών; Οι αρ-

* Λένιν, άπαντα, τόμ. 5, 4η ρωσ. έκδ.

χές του κομμουνισμού συνίστανται στην εγκαθίδρυση της δικτατορίας του προλεταριάτου και στη χρήση του κρατικού καταναγκασμού στη μεταβατική περίοδο. Αδτές είναι οι αρχές του κομμουνισμού, αλλά δεν είναι ο σκοπός του»*. «Η διευκρίνιση αυτή του Λένιν μπορεί να ρίξει περισσότερο φως στους σημερινούς προβληματισμούς γύρω από το θέμα της δικτατορίας του προλεταριάτου, σέ συνάρτηση μέ τήν παρατήρηση του Ένγκελς ότι «ή ζωντανή “ψυχή” του εργατικού κινήματος πουθενά δεν συνίσταται στίς “αρχές”, αλλά ένυπάρχει παντού στην ανάπτυξη της μεγάλης βιομηχανίας και στά έπακόλουθά της : τή συγκέντρωση και συγκεντροποίηση του κεφαλαίου, από τή μιά μεριά, και τό προλεταριάτο, απ’ τήν άλλη».

Υπήρξαν και ύπάρχουν πολλές παραλλαγές αναρχισμού, πού είχε κατά καιρούς μιά όρισμένη έπιρροή στίς χώρες όπου μιλιούνται οι ρωμανικές γλώσσες (Ίταλία, Γαλλία, Ίσπανία) καθώς και στη Ρωσία. Ο αναρχισμός δεν κατάφερε να αποκτήσει κάποιες μαζικές βάσεις στίς χώρες της Βόρειας Εξρώπης, όπου υπήρξε μιά διαφορετική ανάπτυξη του καπιταλισμού και επέδρασαν άλλοι παράγοντες, όπως τό ισχυρό σοσιαλιστικό κίνημα κ.ά.

Στήν Ίταλία, ή Αναρχική Ένωση έφθασε να έχει στίς παραμονές της ανόδου του φασισμού 35.000 μέλη. Η όριστική διάσπαση σοσιαλιστών και αναρχικών είχε γίνει τό 1892, στό συνέδριο του Σοσιαλιστικού Κόμματος στη Γένοβα. Στήν Ίσπανία, ό αναρχισμός, ως κίνημα έχθρικό προς τό κράτος, πήρε τήν αναρχο-συνδικαλιστική του μορφή. Πίστευε ότι όχι τό σοσιαλιστικό κόμμα, αλλά οι εργατικές ενώσεις είναι ή καλύτερη μορφή επαναστατικής οργάνωσης για τήν εργατική τάξη και ότι σ’ αυτές πρέπει να μεταβιβαστούν τά μέσα παραγωγής. Έναν όρισμένο πολιτικό ρόλο έπαιξαν οι αναρχικοί κατά τόν εμφύλιο πόλεμο στην Ίσπανία, μέ ιδιαίτερη παρουσία στην Καταλονία.

Στή Ρωσία, μετά τόν Μπακούνιν, ανέπτυξε τήν παραλλαγή του αναρχο-κομμουνισμού ό Κροπότκιν (1842-1921). Ο Κροπότκιν έθετε τά συμφέροντα του κοινωνικού συνόλου πάνω απ’ τό

* Λένιν, θέσεις, εισηγήσεις στά συνέδρια της Κ.Δ. (1919-1922), σελ. 183, έκδ. «Καζάντζα», 1978.

άτομο, δίνοντας προτεραιότητα στο ρόλο που μπορεί να ασκήσουν πάνω στις μάζες των εκμεταλλευομένων και στο κράτος οι ήθικοι παράγοντες. Μιά παραλλαγή των ιδεών του Κροπότκιν υποστήριζε και ο Λέων Τολστόι με τη θεωρία του για την «αυτοτελείωση» του ατόμου, ενώ αντίθετα ήταν πολέμιος της τρομοκρατίας του κινήματος της «Ναρόντναγια Βόλια» («Λαϊκής Θέλησης»). Ο πρώτος ρώσος μαρξιστής, που αντιτάχθηκε στο ρωσικό και ευρωπαϊκό αναρχισμό, ήταν ο Πλεχάνωφ (1857-1918), με τό ευρύτατα γνωστό έργο του «Σοσιαλισμός και πολιτικός αγώνας». Έναντίον του αναρχισμού και ειδικότερα μιās ομάδας Γεωργιανών αναρχικών, έγραφε και ο Στάλιν τό (ήμιτελής) βιβλίο του «Αναρχισμός ή σοσιαλισμός» (1906), στο όποιο τότε δεχόταν ότι ο αναρχισμός είναι, μαζί με τόν ρεφορμισμό και τόν μαρξισμό, ένα από τά τρία βασικά ρεύματα του σοσιαλισμού, τόνιζε όμως ότι οι αναρχικοί είναι αληθινοί έχθροι του μαρξισμού*.

Πολλοί αναρχικοί πήραν μέρος στην Όκτωβριανή Έπανάσταση, πιστεύοντας ότι τό σύνθημα «Όλη ή έξουσία στά Σοβιέτ» εξέφραζε αυτό που ζητούσαν. Γρήγορα, όμως, αντιστρατεύθηκαν τή σοβιετική έξουσία. Αναρχικοί ήταν μερικοί πρωτεργάτες της εξέγερσης της Κροστάνδης τό Μάρτιο του 1921. Ένοπλες ομάδες των αναρχικών στην Ουκρανία, υπό τόν Ν.Ι. Μαχνό, έπαιζαν διπλό παιχνίδι ανάμεσα στην έπανάσταση και την άντεπανάσταση και άρκετοί αναρχικοί επιδόθηκαν σέ πράξεις λεηλασίας και δολοφονιών, ενώ μερικοί άλλοι μετατράπηκαν σέ πράκτορες ξένων μυστικών υπηρεσιών.

* * *

Ο σημερινός νεοαναρχισμός, διατηρώντας πολλά στοιχεία του κλασικού αναρχισμού, εκδηλώνεται με διάφορες μορφές, άλλοτε σάν άμφισβήτηση προς κάθε παραδοσιακή άξία και έννοια, άλλοτε σάν αντικουλτούρα κι άλλοτε σάν τρομοκρατική δραστηριότητα. Τά ιδεολογικά του σχήματα, νεφελώδη και ασύντακτα,

* Στάλιν, άπαντα, τόμ. 1, σελ. 322 και 324, έκδ. ΚΕ του ΚΚΕ, 1952.

τά εμπνέουν κάποια στοιχεία υπαρξισμού, περσοναλισμοῦ ἢ νεο-φροῦδισμού.

Στό πεδίο τῶν πολιτικῶν καί κοινωνικῶν ἀγώνων ἡ νεοαναρχική δραστηριότητα δέ δημιουργεῖ μορφές κοινωνικῆς συνείδησης, ἱκανές νά ἀσκήσουν θετική ἐπίδραση στή χειραφέτηση τοῦ ἀνθρώπου καί στήν ἀπαλλαγή του ἀπό διαβρωτικές ἀλλοτριώσεις. Πολύ συχνά, ἄλλωστε, χρησιμοποιεῖται ὡς πρόσχημα ἀπό ἀντιδραστικές δυνάμεις γιά νά ἐνισχύονται καταπιεστικοί θεσμοί καί γιά νά συγκαλύπτονται ἀπό τούς πανίσχυρους μηχανισμούς παραγάνδας καί ἀντιπληροφόρησης τά οὐσιαστικά προβλήματα πού θέτει ἡ σημερινή πραγματικότητα.

Στή χώρα μας, ὁ ἀναρχισμός, ὡς ἔκφραση μικροαστικῆς ιδεολογίας, πού γίνεται πιό ἐκδηλῆ ἀπ' τόν μεταπρατικό χαρακτήρα τοῦ ἐλληνικοῦ καπιταλισμοῦ καί ὡς ἀντίδραση στό βάρος τῶν γραφειοκρατικῶν δομῶν τοῦ κράτους, ἀποτελεῖ φαινόμενο ἐνδημικό. Αὐτός ὁ ἀναρχισμός, πού δέν εἶναι, βέβαια, διατυπωμένος ὡς σύστημα ιδεῶν, παραμένει διάχυτος σέ πολλές ἐκφάνσεις τῆς πολιτικῆς, κοινωνικῆς, οἰκονομικῆς καί πνευματικῆς ζωῆς τοῦ τόπου καί ἀσκεῖ τήν ἐπίδρασή του, μαζί μέ τά ἄλλα στοιχεία τοῦ ἐλληνικοῦ ιδεολογικοῦ ἐποικοδομήματος, τόσο στή διαμόρφωση τῶν κοινωνικῶν ἡθῶν, ὅσο καί στήν ποιότητα τῶν πολιτικῶν ἀγώνων.

Ἀπό τήν ἀποψη αὐτή, ἡ μελέτη τῶν θεωρητικῶν καί ιστορικῶν καταβολῶν τοῦ ἀναρχισμοῦ μπορεῖ νά ἀποβεῖ πολύτιμο ἐφόδιο γιά τόν καθένα, πού ἐνδιαφέρεται νά ἐξυψωθῶν οἱ ἐργαζόμενες τάξεις καί νά πραγματοποιηθῶν οἱ βαθιές κοινωνικές ἀλλαγές πού ἀπαιτεῖ ὁ τόπος μας καί ἡ ἐποχή μας.

Τ. ΛΕΙΒΑΔΑΣ

ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΤΟΝ ΑΝΑΡΧΙΣΜΟ
ΤΟΥ ΜΑΞ ΣΤΙΡΝΕΡ

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ

Ἡ Γερμανικὴ Ἰδεολογία. (1845/1846)¹

Πρόλογος

Ὡς τώρα οἱ ἄνθρωποι εἶχαν πάντα ἐσφαλμένες ἐντυπώσεις γιὰ τὸν ἑαυτό τους, γι' αὐτό πού εἶναι ἢ ὀφείλουν νά εἶναι. Ἀνάλογα μέ τίς ἀντιλήψεις τους γιὰ τὸ Θεό, γιὰ τὸν ἄνθρωπο-ὑπόδειγμα κτλ., τακτοποιοῦσαν καί τίς δικές τους σχέσεις. Τά ἀποκυήματα τοῦ μυαλοῦ τους ἄρχισαν νά κυριαρχοῦν πάνω τους. Αὐτοί, οἱ δημιουργοί, προσκύνησαν τὰ δημιουργήματά τους. Ὡς τοὺς λυτρῶσουμε ἀπὸ τίς χίμαιρες, τίς ἰδέες, τὰ δόγματα, τὰ πλάσματα τῆς φαντασίας, πού κάτω ἀπὸ τὸ ζυγὸ τους μαράζουν. Ὡς ἐξεγερθοῦμε ἐνάντια σέ τούτη τὴν κυριαρχία τῶν ἰδεῶν. Ὡς τοὺς διδάξουμε πῶς νά ἀντικαταστήσουν τοῦτα τὰ πλάσματα τοῦ νοῦ μέ σκέψεις πού νά ἀνταποκρίνονται στὴν οὐσία τοῦ ἀνθρώπου, λέει ὁ ἕνας, πῶς νά τηροῦν ἀπέναντί τους κριτικὴ στάση, λέει ὁ ἄλλος, πῶς νά τίς βγάλουν ἀπὸ τὸ κεφάλι τους, λέει ὁ τρίτος, καί ... ἡ ὑπάρχουσα πραγματικότητα θά καταρρεύσει.

Αὐτές οἱ ἀθῶες καί παιδιάστικες φαντασιώσεις διαμορφώνουν τὸν πυρήνα τῆς νεότερης φιλοσοφίας τῶν νεογεγκελιανῶν, πού στή Γερμανία ὅχι μόνο γίνεται δεκτὴ μέ φρίκη καί δέος ἀπὸ τὸ κοινό, ἀλλὰ ἀκόμα καί οἱ ἴδιοι οἱ *ἥρωες τῆς φιλοσοφίας* τὴ σεβρίζουν μέ τὴν ἐπίσημη ἐπίγνωση τοῦ κινδύνου τῆς κοσμοχαλασιᾶς πού ἀντιπροσωπεύει καί τῆς ἐγκληματικῆς ἀναλγησίας της. Ὁ πρῶτος τόμος αὐτοῦ τοῦ ἔργου ἔχει σκοπὸ νά ξεμασκαρέψει τοῦτα τὰ πρόβατα, πού θεωροῦν τὸν ἑαυτό τους

λύκους καί πού θεωροῦνται ἀπό ἄλλους ὡς τέτοιοι, νά δείξει πῶς τά βελάσματά τους ἀπλῶς ἐπαναλαμβάνουν μέ φιλοσοφική μορφή τίς ἀντιλήψεις τῶν γερμανῶν ἀστῶν, πῶς οἱ καυχησιολογίες αὐτῶν τῶν φιλοσοφικῶν ἐρμηνευτῶν δέν κάνουν ἄλλο, παρά νά ἀντικαθρεφτίζουν τήν πενιχρότητα τῆς γερμανικῆς πραγματικότητας. Τό ἔργο αὐτό ἔχει σκοπό νά ἀφαιρέσει τό φωτοστέφανο τοῦ φιλοσοφικοῦ ἀγῶνα ἐνάντια στίς σκιές τῆς πραγματικότητας, καθώς καί κάθε ἀξιοπιστία αὐτοῦ τοῦ ἀγῶνα, πού τόσο θέλγει τόν ὄνειροπαρμένο καί νυσταλέο γερμανικό λαό. [...]

Α. Ἡ Ἰδεολογία γενικά, ἡ γερμανική ἰδιαίτερα

[...] Ὁλόκληρη ἡ γερμανική φιλοσοφική κριτική ἀπό τόν Στράους ὡς τόν Στίρνερ περιορίζεται στήν κριτική τῶν θρησκευτικῶν ἀντιλήψεων*. Σάν ἀφετηρία χρησίμευσαν ἡ πραγματική θρησκεία καί ἡ καθαυτό θεολογία. Τί πάει νά πεῖ θρησκευτική συνείδηση, θρησκευτική ἀντίληψη, προσδιορίστηκε μεταγενέστερα κατά διάφορους τρόπους. Ὅλη ἡ πρόοδος συνίστατο στό ὅτι οἱ δῆθεν κυριαρχοῦσες μεταφυσικές, πολιτικές, νομικές, ἠθικές καί ἄλλες ἀντιλήψεις ἐντάχθηκαν κι αὐτές στή σφαῖρα τῶν θρησκευτικῶν ἢ θεολογικῶν ἀντιλήψεων καί ἐπὶ πλέον στό ὅτι ἡ πολιτική, νομική, ἠθική συνείδηση κηρύχθηκαν θρησκευτική ἢ θεολογική συνείδηση, ἐνῶ ὁ πολιτικός, νομικός, ἠθικός ἄνθρωπος — σέ τελευταία ἀνάλυση «ὁ ἄνθρωπος γενικά» («*der Mensch*») — κηρύχτηκε θρησκευτικός ἄνθρωπος Ἡ κυριαρχία τῆς θρησκείας προϋποτίθετο σάν κάτι τό δεδομένο. Σιγά-σιγά, κάθε σχέση κυριαρχίας κηρύχτηκε θρησκευτική σχέση καί μεταβλήθηκε σέ λατρεία: λατρεία τοῦ Δικαίου, λατρεία τοῦ κράτους κτλ. Παντοῦ εἶχαμε νά κάνουμε μόνο μέ δόγματα καί μέ τήν πίστη σέ δόγματα. Ἡ κανονιστική ρύθ-

* [Ἡ ἀκόλουθη περικοπή διαγράφηκε στό χειρόγραφο :] ... πού παρουσιάστηκε μέ τήν ἀξίωση νά εἶναι ὁ ἀπόλυτος λυτρωτής τοῦ κόσμου ἀπ' ὅλα τά δεινά. Ἡ θρησκεία ἀνέκαθεν θεωρήθηκε καί ἀντιμετωπίστηκε ὡς ἡ τελική αἰτία τῶν δυσάρεστων γιά ὅλους αὐτούς τοὺς φιλόσοφους συνθηκῶν, ὡς ἕνας προαιώνιος ἐχθρός.

μιση τοῦ κόσμου γινόταν σέ ὅλο καί μεγαλύτερη ἔκταση, ὥσπου στό τέλος ὁ σεβάσμιος ἅγιος Μάξ κατάφερε νά τόν ἀνακηρύξει *en bloc** ἅγιο καί νά ξεμπερδέψει ἔτσι μιά γιά πάντα μ' αὐτόν.

Οἱ παλαιοχεγκελιανοί θεωροῦσαν ὅτι τό πᾶν γίνεται *κατανοητό* μόλις ἀναχθεῖ στή μιά ἢ στήν ἄλλη χεγκελιανή λογική κατηγορία. Οἱ νεοχεγκελιανοί *ἐπέκριναν* τό πᾶν, ἀποδίδοντας παντοῦ θρησκευτικές ἀντιλήψεις ἢ κηρύσσοντας τό πᾶν θεολογικό. Οἱ νεοχεγκελιανοί συμμερίζονται τήν πίστη τῶν παλαιοχεγκελιανῶν, ὅτι στόν ὑπάρχοντα κόσμο κυριαρχοῦν ἡ θρησκεία, οἱ ἔννοιες, τό καθολικό. Μόνο πού οἱ μέν καταπολεμοῦν τήν κυριαρχία τούτη σάν σφετερισμό, ἐνῶ οἱ ἄλλοι τήν ἐγκωμιάζουν ὡς νόμιμη.

Μιά καί γιά τούς νεοχεγκελιανούς αὐτούς οἱ ἀντιλήψεις, οἱ σκέψεις, οἱ ἔννοιες, τά προϊόντα τῆς συνείδησης γενικά, πού οἱ ἴδιοι τή μετατρέπουν σέ κάτι τό αὐθυπόστατο, εἶναι τά ἀληθινά δεσμά τῶν ἀνθρώπων, ἀκριβῶς ὅπως γιά τούς παλαιοχεγκελιανούς ἀποτελοῦν ἀληθινούς συνεκτικούς δεσμούς τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας, γίνεται εὐνόητο πῶς οἱ νεοχεγκελιανοί ἔχουν νά ἀντιπαλέψουν μόνο αὐτές τίς αὐταπάτες τῆς συνείδησης. Μιά καί στή φαντασία τους οἱ σχέσεις τῶν ἀνθρώπων, ὅλες οἱ πράξεις καί ἡ συμπεριφορά τους, τά δεσμά τους καί οἱ φραγμοί τους εἶναι προϊόντα τῆς συνείδησής τους, οἱ νεοχεγκελιανοί, μέ ἀπόλυτη συνέπεια, θέτουν στούς ἀνθρώπους τό ἠθικό αἶτημα νά ἀντικαταστήσουν τήν τωρινή συνείδησή τους μέ μιά ἀνθρώπινη, κριτική ἢ ἐγωϊστική συνείδηση καί νά παραμερίσουν ἔτσι τούς περιοριστικούς φραγμούς τους. Αὐτό τό αἶτημα ν' ἀντικατασταθεῖ ἡ συνείδηση καταλήγει στό αἶτημα νά ἐρμηνευτεῖ διαφορετικά αὐτό πού ὑπάρχει, δηλαδή ν' ἀναγνωριστεῖ τό ὑπάρχον διαμέσου μιᾶς ἄλλης ἐρμηνείας. Οἱ νεοχεγκελιανοί ἰδεολόγοι, παρά τή δῆθεν «κοσμοκαταλύτρα» φρασεολογία τους, εἶναι οἱ μεγαλύτεροι συντηρητικοί. Οἱ νεότεροι ἀπ' αὐτούς ἔχουν βρεῖ τή σωστή ἐκφραση γιά τή δραστηριότητά τους, διακηρύσσοντας πῶς ἀγωνίζονται μόνο ἐναντίον τῶν «φράσεων». Μόνο πού ξεχνοῦν ὅτι σ' αὐτές τίς φράσεις οἱ

* — στό σύνολό του.

Ίδιοι δέν ἀντιπαραθέτουν παρά μόνο φράσεις καί ὅτι καθόλου δέν καταπολεμοῦν τόν πραγματικό, τόν ὑπαρκτό κόσμο, ὅταν ἀπλῶς καταπολεμοῦν τίς φράσεις αὐτοῦ τοῦ κόσμου. Τά μόνα ἀποτελέσματα, στά ὁποῖα μποροῦσε νά ὀδηγήσει αὐτή ἡ φιλοσοφική κριτική, ἦταν μερικές ἱστορικο-θρησκευτικές ἀποσαφηνίσεις — κι αὐτές μονόπλευρες — γιά τόν χριστιανισμό· ὅλοι οἱ ἄλλοι ἰσχυρισμοί τους δέν εἶναι παρά νέοι καλλωπισμοί τῆς ἀξίωσής τους νά ἐμφανιστοῦν πῶς μέ τοῦτες τίς ἀσημαντες ἀποσαφηνίσεις ἔχουν κάνει κοσμοϊστορικές ἀνακαλύψεις.

Σέ κανέναν ἀπό τούτους τούς φιλόσοφους δέν πέρασε ἀπό τό νοῦ νά θέσει στόν ἑαυτό του τό πρόβλημα ποιά εἶναι ἡ συνάρτηση τῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας μέ τή γερμανική πραγματικότητα, ποιά εἶναι ἡ συνάρτηση τῆς κριτικῆς τους μέ τό ἴδιο τό δικό τους ὑλικό περιβάλλον.

* *

Οἱ προϋποθέσεις, πού μ' αὐτές ξεκινᾶμε, δέν εἶναι αὐθαίρετες, δέν εἶναι δόγματα· εἶναι πραγματικές προϋποθέσεις, πού ἀφαίρεσή τους μπορεῖ νά γίνει μόνο στή φαντασία. Εἶναι τά πραγματικά ἄτομα, ἡ δράση τους καί οἱ ὑλικοί ὅροι τῆς ζωῆς τους, τόσο αὐτοί πού ἤδη βρέθηκαν ἔτοιμοι, ὅσο κι ἐκεῖνοι τούς ὁποίους τά ἴδια τά ἄτομα δημιούργησαν μέ τή δική τους δράση. Αὐτές οἱ προϋποθέσεις μποροῦν, ἐπομένως, νά διαπιστωθοῦν μέ τρόπο καθαρά ἐμπειρικό.

Ἡ πρώτη προϋπόθεση κάθε ἀνθρώπινης ἱστορίας εἶναι φυσικά ἡ ὑπαρξη ζωντανῶν ἀνθρώπων ἀτόμων*. Γι' αὐτό, τό πρῶτο συγκεκριμένο γεγονός πού πρέπει νά διαπιστωθεῖ εἶναι ἡ σωματική συγκρότηση αὐτῶν τῶν ἀτόμων καί ἡ καθοριζόμενη ἀπό τή συγκρότηση αὐτή σχέση τους μέ τήν ὑπόλοιπη φύση. Ἐδῶ, δέν μποροῦμε βέβαια νά ἐμβαθύνουμε οὔτε στή μελέτη τῶν

* [Ἡ ἀκόλουθη περικοπή διαγράφηκε στό χειρόγραφο :] Ἡ πρώτη ἱστορική πράξη αὐτῶν τῶν ἀτόμων, πού μ' αὐτήν ἀρχίζουν νά ξεχωρίζουν ἀπό τά ζῶα, δέν εἶναι τό ὅτι σκέφτονται, ἀλλά τό ὅτι ἀρχίζουν νά παράγουν τά μέσα τῆς ζωῆς τους.

φυσικῶν ιδιοτήτων τῶν ἰδίων τῶν ἀνθρώπων, οὔτε στή μελέτῃ τῶν φυσικῶν — γεωλογικῶν, ὄρο-υδρογραφικῶν, κλιματολογικῶν — καί τῶν ἄλλων συνθηκῶν, πού οἱ ἄνθρωποι τίς βρῆκαν ἔτοιμες μπροστά τους*. Κάθε ἱστοριογραφία ὀφείλει νά ξεκινάει ἀπ' αὐτές τίς φυσικές βάσεις καί ἀπό τίς μεταλλαγές πού ὑπέστησαν στό διάβα τῆς ἱστορίας χάρις στή δράση τῶν ἀνθρώπων.

Τούς ἀνθρώπους μπορεῖς νά τούς ξεχωρίζεις ἀπό τά ζῶα ἀπό τή συνείδηση, ἀπό τή θρησκεία κι ἀπ' ὅ,τι ἄλλο θέλεις. Οἱ ἄνθρωποι ὅμως οἱ ἴδιοι ἀρχίζουν νά ξεχωρίζουν τόν ἑαυτό τους ἀπ' τά ζῶα, μόλις ἀρχίζουν νά παράγουν τά μέσα τῆς ζωῆς τους, βῆμα πού καθορίζεται ἀπό τή σωματική τους συγκρότηση. Παράγοντας τά μέσα τῆς ζωῆς τους, οἱ ἄνθρωποι παράγουν ἑμμεσα τήν ἴδια τήν ὑλική τους ζωή.

Ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο οἱ ἄνθρωποι παράγουν τά μέσα τῆς ζωῆς τους ἐξαρτιέται πρὶν ἀπ' ὅλα ἀπό τίς ιδιότητες τῶν ἰδίων τῶν μέσων τῆς ζωῆς πού βρέθηκαν ἔτοιμα καί πού πρέπει νά ἀναπαραχθοῦν. Ὁ τρόπος αὐτός παραγωγῆς δέν πρέπει νά ἐξετάζεται ἀπλῶς ἀπό τήν πλευρά ἐκείνη ὅπου ἐμφανίζεται ὡς ἀναπαραγωγή τῆς φυσικῆς ὑπαρξῆς τῶν ἀτόμων. Ὁ τρόπος αὐτός εἶναι σέ ἀκόμα μεγαλύτερο βαθμό ἓνας καθορισμένος τρόπος δραστηριότητος αὐτῶν τῶν ἀτόμων, ἓνας καθορισμένος τρόπος ἔκφρασης τῆς ζωῆς τους, ἓνας συγκεκριμένος *τρόπος ζωῆς* τῶν ἰδίων τῶν ἀτόμων. Ὅποια εἶναι ἡ ἐξωτερίκευση τῆς ζωῆς τῶν ἀτόμων, τέτοια εἶναι καί τά ἴδια. Αὐτό πού ἀντιπροσωπεύουν τά ἄτομα συμπίπτει, ἐπομένως, μέ τήν παραγωγή τους, συμπίπτει τόσο μέ τό *τί* παράγουν ὅσο καί μέ τό *πῶς* παράγουν. Ἀρα, τό *τί* εἶναι τά ἄτομα, ἐξαρτιέται ἀπό τούς ὑλικούς ὁρους τῆς παραγωγῆς τους.

Ἡ παραγωγή αὐτή ἀρχίζει μόνο μαζί μέ τήν *αὔξηση* τοῦ

* [Ἡ ἀκόλουθη περικοπή διαγράφηκε στό χειρόγραφο:] Αὐτές οἱ σχέσεις καθορίζουν, ὥστόσο, ὄχι μόνο τήν ἀρχική, πρωτόγονη συγκρότηση τῶν ἀνθρώπων, καί ἰδιαίτερα τίς μεταξύ τους φυλετικές διαφορές, ἀλλά καί ὁλόκληρη τήν παραπέρα ἀνάπτυξη ἢ μή ἀνάπτυξή τους ὥς τίς μέρες μας.

πληθυσμοῦ. Αὐτή, πάλι, προϋποθέτει μιὰ ἐπικοινωνία (Verkehr)² τῶν ἀτόμων μεταξύ τους. Ἡ μορφή αὐτῆς τῆς ἐπικοινωνίας καθορίζεται πάλι ἀπὸ τὴν παραγωγή.

Οἱ σχέσεις μεταξύ τῶν διαφόρων ἐθνῶν ἐξαρτιῶνται ἀπὸ τὸ βαθμὸ πού τὸ καθένα τους ἔχει ἀναπτύξει τίς παραγωγικὲς δυνάμεις του, τὸν καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας καὶ τὴν ἐσωτερικὴ ἐπικοινωνία. Αὐτὴ ἡ θέση ἀναγνωρίζεται ἀπὸ ὅλους. Ἀλλὰ ὄχι μόνο ἡ σχέση ἐνὸς ἔθνους μὲ τὰ ἄλλα, μὰ καὶ ὁλόκληρη ἡ ἐσωτερικὴ δομὴ αὐτοῦ τοῦ ἴδιου τοῦ ἔθνους ἐξαρτιέται ἀπὸ τὸ βαθμὸ ἀνάπτυξης τῆς παραγωγῆς του καὶ ἀπὸ τίς ἐσωτερικὲς καὶ ἐξωτερικὲς του ἐπικοινωνίες. Τὸ μέτρο ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων ἐνὸς ἔθνους τὸ δείχνει μὲ τὸν πιὸ παραστατικὸ τρόπο ὁ βαθμὸς ἀνάπτυξης τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας. Κάθε νέα παραγωγικὴ δύναμη, σὲ μέτρο πού δέν εἶναι μιὰ ἀπλή ποσοτικὴ ἐπέκταση τῶν ἤδη γνωστῶν παραγωγικῶν δυνάμεων (λογουχάρη, τὸ ξεχέρσωμα νέων γαιῶν), συνεπιφέρει μιὰ νέα ἀνάπτυξη τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας. [...]

[...] Ἀρχικά, ἡ παραγωγή τῶν ἰδεῶν, τῶν ἀντιλήψεων, τῆς συνείδησης διαπλέκεται ἄμεσα μὲ τὴν ὕλική δραστηριότητα καὶ μὲ τὴν ὕλική ἐπικοινωνία τῶν ἀνθρώπων, μὲ τὴ γλώσσα αὐτῆς τῆς πραγματικῆς ζωῆς. Ἡ διαμόρφωση τῶν ἀντιλήψεων, ἡ σκέψη, ἡ πνευματικὴ ἐπικοινωνία τῶν ἀνθρώπων ἐμφανίζονται ἀκόμα ἐδῶ νὰ πηγάζουν ἄμεσα ἀπὸ τὴν ὕλική συμπεριφορά τους. Τὸ ἴδιο ἰσχύει γιὰ τὴν πνευματικὴ παραγωγή, ὅπως αὐτὴ παρουσιάζεται στὴ γλώσσα τῆς πολιτικῆς, τῶν νόμων, τῆς ἠθικῆς, τῆς θρησκείας, τῆς μεταφυσικῆς κτλ. ἐνὸς λαοῦ. Οἱ ἄνθρωποι εἶναι οἱ παραγωγοὶ τῶν ἀντιλήψεων, τῶν ἰδεῶν τους κτλ., ἀλλὰ ὁ λόγος εἶναι γιὰ πραγματικοὺς ἀνθρώπους, δρῶντες ἀνθρώπους, ὅπως αὐτοὶ προσδιορίζονται ἀπὸ μιὰν ὀρισμένη ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν τους δυνάμεων καὶ τῶν ἀντιστοιχούντων σ' αὐτές σχέσεών τους, ὡς τίς ἀπώτατες μορφές τους. Ἡ συνείδηση (das Bewusstsein) δέν μπορεῖ ποτέ νὰ εἶναι τίποτα ἄλλο ἀπὸ τὸ ἐν-συνείδητο εἶναι (das bewusste Sein), καὶ τὸ εἶναι τῶν ἀνθρώπων τὸ ἀποτελεῖ ἡ πραγματικὴ διαδικασία τῆς ζωῆς τους. Ἄν σ' ὁλόκληρη τὴν ἰδεολογία οἱ ἄνθρωποι καὶ οἱ μεταξύ τους σχέ-

σεις εμφανίζονται μέ τό κεφάλι κάτω, ὅπως σ' ἓνα σκοτεινό θάλαμο, τότε καί τό φαινόμενο τοῦτο πηγάζει ἐπίσης ἀπό τήν ἱστορική διαδικασία τῆς ζωῆς τους, ὅπως καί τό ἀντεστραμμένο εἶδωλο τῶν ἀντικειμένων στόν ἀμφιβληστροειδῆ πηγάζει ἀπό τήν ἄμεση φυσική διαδικασία τῆς ζωῆς τους.

Σέ πλήρη ἀντίθεση μέ τή γερμανική φιλοσοφία, πού κατεβαίνει ἀπό τόν οὐρανό στή γῆ, ἐδῶ ἀνεβαίνουμε ἀπό τή γῆ στόν οὐρανό, δηλαδή ξεκινᾶμε ὄχι ἀπό ἐκεῖνο πού οἱ ἄνθρωποι λένε, φαντάζονται, ἀντιλαμβάνονται, ξεκινᾶμε ἐπίσης ὄχι ἀπό τούς ἀνθρώπους πού ὑπάρχουν μόνο στά λόγια, στή σκέψη, στή φαντασία, στίς ἀντιλήψεις, ὥστε διαμέσου αὐτῶν νά φτάσουμε στούς ζωντανούς ἀνθρώπους· γιά μᾶς, σημεῖο ἀφετηρίας εἶναι οἱ πραγματικά δρῶντες ἄνθρωποι, ἐνῶ ἀπό τήν πραγματική διαδικασία τῆς ζωῆς τους συνάγουμε καί τήν ἀνάπτυξη τῶν ἰδεολογικῶν ἀντανakλάσεων καί ἀπηχήσεων αὐτῆς τῆς διαδικασίας τῆς ζωῆς. Ἀκόμα καί τά ὀμιχλώδη πλάσματα τοῦ ἐγκέφαλου τῶν ἀνθρώπων εἶναι κι αὐτά ἀναγκαῖα παράγωγα, ἓνα εἶδος ἀναθυμιάσεις τῆς ὕλικῆς διαδικασίας τῆς ζωῆς τους, ἡ ὁποία μπορεῖ νά διαπιστωθεῖ κατά τρόπο ἐμπειρικό καί συνδέεται μέ ὕλικές προϋποθέσεις. Ἡ ἠθική, ἡ θρησκεία, ἡ μεταφυσική καί τά ἄλλα εἶδη ἰδεολογίας, καθώς καί οἱ ἀντίστοιχές τους μορφές συνείδησης, χάνουν ἔτσι τήν ἐπίφαση τῆς αὐτόνομης ὑπόστασης. Δέν ἔχουν ἱστορία, δέν ἔχουν ἐξέλιξη. Οἱ ἄνθρωποι, πού ἀναπτύσσουν τήν ὕλική παραγωγή τους καί τήν ὕλική τους ἐπικοινωνία, ἀλλάζουν, μαζί μέ τούτη τήν πραγματικότητα τους, καί τή σκέψη τους καί τά προϊόντα τῆς σκέψης τους. Δέν εἶναι ἡ συνείδηση πού καθορίζει τή ζωή, ἀλλά εἶναι ἡ ζωή πού καθορίζει τή συνείδηση. Ὁ πρῶτος τρόπος θεώρησης τῶν πραγμάτων ξεκινάει ἀπό τή συνείδηση, σάν νά ἦταν αὐτή ἓνα ζωντανό ἄτομο· ὁ δεύτερος, πού ἀνταποκρίνεται στήν πραγματική ζωή, ξεκινάει ἀπό τά πραγματικά ζωντανά ἄτομα καί θεωρεῖ τή συνείδηση μόνο σάν συνείδησή τους. [...]

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἔπαντα, τόμ. 3, σελ. 13, 19-22, 26-27.

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ

Ἡ Γερμανικὴ Ἰδεολογία (1845/1846)

Στὴν ἔκθεση πού κάναμε ὡς τώρα ὁ Ἰάκωβος ὁ ἀγαθοῦλης (Jacques le bonhomme) ἀντιλαμβάνεται τὴν ἱστορία³ μόνο σάν προϊόν ἀφηρημένων σκέψεων — ἢ μᾶλλον τῶν δικῶν του ἰδεῶν γιὰ τίς ἀφηρημένες σκέψεις, — τὴν ἀντιλαμβάνεται σάν κυριαρχούμενη ἀπ' αὐτές τίς ἰδέες, πού ὅλες σέ τελευταία ἀνάλυση διαλύονται μέσα «στό Ἱερό». Αὐτὴ τὴν κυριαρχία τοῦ «Ἱεροῦ», τῆς σκέψης, τῆς χεγκελιανῆς ἀπόλυτης ἰδέας πάνω στὸν ἐμπειρικό κόσμο, τὴν παρουσιάζει σάν πράγματι ὑπάρχουσα ἱστορική σχέση, σάν κυριαρχία τῶν ἁγίων, τῶν ἰδεολόγων πάνω στὸν ἀμήντο κόσμο — σάν *ιεραρχία*. Στὴν ἱεραρχία αὕτη ὅ,τι στοὶ παρελθόν ἐμφανίζοταν τό ἓνα μετὰ τό ἄλλο, ὑπάρχει τώρα τό ἓνα δίπλα στοὶ ἄλλο, ἔτσι πού ἢ μιὰ ἀπὸ τίς δύο συνυπάρχουσες μορφές ἐξέλιξης κυριαρχεῖ πάνω στὴν ἄλλη. Ἔτσι, ὁ ἔφηβος κυριαρχεῖ πάνω στοὶ παιδί, ὁ Μογγόλος πάνω στοὶ Νέγρο, ὁ Σύγχρονος πάνω στὸν Ἀρχαῖο, ὁ ἀφοσιωμένος ἐγλωιστῆς (citoyen)* πάνω στὸν ἐγλωιστὴ μέ τὴ συνηθισμένη ἔννοια (Bourgeois)** κτλ. — βλέπε τὴν «Οἰκονομία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης»⁴. Ἡ «ἐκμηδένιση» τοῦ «κόσμου τῶν πραγμάτων» ἀπὸ τὸν «κόσμο τοῦ πνεύματος» ἐμφανίζεται ἐδῶ σάν «κυριαρχία» τοῦ «κόσμου τῶν σκέψεων» πάνω στὸν «κόσμο τῶν πραγμάτων». Εἶναι ἀπόλυτα φυσικό ὅτι ἡ κυριαρχία, τὴν ὁποία ὁ «κόσμος τῶν σκέψεων» ἀσκοῦσε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ στὴν ἱστορία, παρουσιάζεται στοὶ τέλος αὐτῆς τῆς ἱστορίας καὶ σάν πραγματική, ὄντως ὑπάρχουσα κυ-

* — ὁ πολίτης.

** — ὁ μπουρζουάζ, ὁ ἄνθρωπος πού ἀνήκει στὴν ἀστική τάξη.

ριαρχία τῶν σκεπτομένων — καί, ὅπως θά δοῦμε, σέ τελευταία ἀνάλυση, σάν κυριαρχία τῶν θεωρητικολόγων φιλοσόφων — πάνω στόν κόσμο τῶν πραγμάτων, ἔτσι πού γιά τόν ἅγιο Μάξ νά μὴν ἀπομένει ἄλλο, παρά νά ξεκινήσει τόν ἀγώνα ἐνάντια στίς σκέψεις καί τίς ἰδέες τῶν ἰδεολόγων καί νά τίς κατανικήσει, ὥστε νά γίνεи «κάτοχος τοῦ κόσμου τῶν πραγμάτων καί τοῦ κόσμου τῶν σκέψεων».

«*Ἱεραρχία εἶναι κυριαρχία τῶν σκέψεων*», κυριαρχία τοῦ πνεύματος. Ἱεραρχικοί εἶμαστε ἴσαμε σήμερα, καταπιεζόμενοι ἀπὸ ἐκείνους πού στηρίζονται στίς σκέψεις, καί σκέψεις εἶναι» — ποιός δὲν τό πρόσεξε αὐτό ἀπὸ καιρό ; — «τό *Ἱερό*» (σ. 97). (Γιά νά μὴν τὸν κατηγορήσουν ὅτι σ' ὀλόκληρο τό «Βιβλίο» τοῦ δὲν φτιάχνει παρά «σκέψεις», δηλαδή «τό *Ἱερό*», ὁ Στίρνερ προσπάθησε νά προφυλαχθεῖ, μὴ κάνοντας πράγματι πουθενά καμιά σκέψη μέσα σέ τοῦτο τό βιβλίο. Ἄλλωστε, στό περιοδικό τοῦ Βίγκαντ (σ. 162) ἀποδίδει στὸν ἑαυτό του «δεξιότητες στή σκέψη», δηλαδή, κατὰ τὴ δική του ἐρμηνεία, δεξιότητες στήν κατασκευή «τοῦ Ἱεροῦ», πράγμα πού δὲν πρόκειται νά τοῦ τό ἀμφισβητήσουμε). — «Ἱεραρχία εἶναι *ἐπικυριαρχία τοῦ πνεύματος*» (σ. 467). — «Ἐκείνη ἡ μεσαιωνικὴ ἱεραρχία δὲν ἦταν παρά μιὰ ἀνήμπορη ἱεραρχία, διότι ἦταν ὑποχρεωμένη νά ἀνέχεται νά ὑπάρχει δίπλα τῆς ἀνενόχλητη τοῦ κόσμου ἢ βαρβαρότητα» (θά δοῦμε ἀμέσως «ἀπὸ πού ξέρει μόνο ὁ Στίρνερ ὅλα ὅσα ἦταν ὑποχρεωμένη νά κάνει ἡ ἱεραρχία») «καί μόνο ἡ Μεταρρύθμιση χαλύβδωσε τὴ δύναμη τῆς ἱεραρχίας» (σελ. 110). Ὁ «Στίρνερ» πιστεύει πράγματι πὼς «ἡ κυριαρχία τῶν πνευμάτων ποτέ στὸ παρελθόν δὲν ἦταν τόσο καθολικευμένη καί πανίσχυρη» ὅσο μετὰ τὴ Μεταρρύθμιση. Πιστεύει πὼς αὐτὴ ἡ κυριαρχία τῶν πνευμάτων, «ἀντὶ ν' ἀποσπᾷ τὴ θρησκευτικὴ ἀρχὴ ἀπὸ τὴν τέχνη, τὸ κράτος καί τὴν ἐπιστήμη, ἀντίθετα, τὰ ἀνύψωσε στὸ σύνολό τους ἀπὸ τό πεδίο τῆς πραγματικότητας στὸ βασίλειο τοῦ πνεύματος καί τὰ ἔκανε θρησκευτικά».

[...] Αὐτὴ ἡ ἀντίληψη γιά τὴ νεότερη ἱστορία δὲν εἶναι παρά μιὰ ἐπαύξηση τῆς ἴδιας παλιᾶς αὐταπάτης τῆς ἀφηρημένης φιλοσοφίας γιά τὴν κυριαρχία τοῦ πνεύματος στήν ἱστορία. Τό χωρίο αὐτό μάλιστα δείχνει πὼς ὁ θρησκός Ἰάκωβος ὁ ἀγαθοῦλης συνεχῶς ἀποδέχεται ἀνεξέταστα τὴν κοσμοαντίληψη, πού κληρονόμησε ἀπὸ τὸν Χέγκελ καί πού τοῦ ἔχει γίνεи πατροπαράδοτη, τὴν ἀποδέχεται σάν *πραγματικὸν κόσμο* καί «ἐλίσσεται» σ' αὐτό τό πεδίο. Αὐτό πού θά μπορούσε νά φανεῖ σέ τοῦτο τό χωρίο ὡς «δικό του» καί «μοναδικό» εἶναι ἡ ἀντίληψη αὐτῆς τῆς κυριαρχίας τῶν πνευμάτων ὡς *ἱεραρχίας* — [...]

[...] Ἡ υἱοθέτηση τῆς χεγκελιανῆς ιδέας γιά παγκόσμια κυριαρχία τῶν φιλοσόφων καί ἡ μετατροπή τῆς ἀπό τόν ἅγιο Μάξ σέ μιάν ἱεραρχία συντελεῖται χάρις σέ μιὰ ἐντελῶς μή κριτική εὐπιστία τοῦ ἁγίου μας καί σέ μιάν ἄγνοια «θεοσεβούμενη» («heilige») ἢ ἀθεόφοβη (heillose), πού ἱκανοποιεῖται νά «βλέπει διεισδυτικά» («durchschauend») τήν ἱστορία (δηλαδή νά ρίχνει μιὰ βιαστική ματιά (durchzuschauen) στά ἱστορικά δεδομένα πού παραθέτει ὁ Χέγκελ), δίχως νά πολυσκοτίζεται νά «γνωρίσει» πολλά «πράγματα» γι' αὐτήν.

Γενικά, μοιάζει νά φοβᾶται πῶς ἀπό τή στιγμή πού θά ἀρχίσει «νά διδάσκεται» δέ θά μπορεῖ πιά «νά θύει καί ἀπολλύει» (σ. 96) καί, συνεπῶς, θά βαλτώσει στή «ματαιοπονία τῶν ἐντόμων» — ἐπαρκῆς λόγος γιά νά μήν «προχωρήσει» στό «θύειν καί ἀπολλύειν» τῆς δικῆς του ἄγνοιας.

Ἄν κάποιος, ὅπως ὁ Χέγκελ, κάνει γιά πρώτη φορά μιὰ τέτοια κατασκευή γιά ὁλόκληρη τήν ἱστορία καί γιά τόν σύγχρονο κόσμο σ' ὅλη του τήν ἔκταση, αὐτό δέν μπορεῖ νά τό κάνει δίχως νά ἔχει εὐρύτατες θετικές γνώσεις, δίχως ἀναφορές, μερικές ἔστω, στήν ἐμπειρική ἱστορία, δίχως νά ἐκδηλώσει μιὰ μεγάλη ἐνεργητικότητα καί ὀξυδέρκεια. Ἄν ὅμως κάποιος ἱκανοποιεῖται μέ τό νά ἐκμεταλλεύεται καί νά προσαρμόζει γιά δικούς του σκοπούς μιὰ ἤδη ὑπάρχουσα ἔτοιμη κατασκευή, ἐπικαλούμενος, γιά νά ἐπιβεβαιώσει τή «δική του» ἀντίληψη, μεμονωμένα παραδείγματα (λογουχάρη τοῦς Νέγρους καί τοῦς Μογγόλους, τοῦς Καθολικούς καί Προτεστάντες, τή Γαλλική Ἐπανάσταση κτλ.) — κι αὐτό ἀκριβῶς κάνει ὁ κονταρομάχος μας ἐναντίον τοῦ Ἱεροῦ, — τότε δέν τοῦ χρειάζεται καμιὰ ἀπολύτως γνώση τῆς ἱστορίας. Ἀπό τήν ὅλη αὐτή ἐκμετάλλευση βγαίνει ἀναπόφευκτα ἓνα ἀποτέλεσμα κωμικό, κωμικότατο μάλιστα, ὅταν ἀπ' τό παρελθόν γίνεται ξαφνικά ἓνα πῆδημα στό ἄμεσο παρόν, ὅπως τό εἶδαμε ἤδη ὅταν μιλούσαμε γιά τήν «παλαβομάρα»⁵.

Ὅσο γιά τήν πραγματική ἱεραρχία τοῦ Μεσαίωνα, σημειώ-
νουμε ἀπλῶς ἐδῶ, ὅτι αὐτή δέν ὑπῆρχε γιά τό λαό, γιά τίς μεγά-
λες μάζες τῶν ἀνθρώπων. Γιά τόν πολύ κόσμο ὑπῆρχε μόνο ἡ
φεουδαρχία, ἐνῶ ἱεραρχία ὑπῆρχε μόνο στό βαθμὸ πού ἡ ἴδια

ήταν είτε φεουδαρχική είτε αντιφεουδαρχική (μέσα στα πλαίσια της φεουδαρχίας). Η ίδια ή φεουδαρχία στη θεμελίωσή της έχει έντελως έμπειρικές σχέσεις. Η ιεραρχία και ο αγώνας της έναντιον της φεουδαρχίας (ο αγώνας των ιδεολόγων μις όρισμένης τάξης έναντιον της ίδιας αὐτῆς τάξης) δέν αποτελεῖ παρά τήν ιδεολογική έκφραση τῆς φεουδαρχίας και τῆς διαπάλης πού ἀναπτύσσεται μέσα στήν ίδια τή φεουδαρχία — στή διαπάλη αὐτή συμπεριλαμβάνονται και οἱ αγώνες ανάμεσα στα φεουδαρχικά οργανωμένα ἔθνη. Ιεραρχία εἶναι ἡ ἰδεατή μορφή τῆς φεουδαρχίας. Φεουδαρχία εἶναι ἡ πολιτική μορφή των μεσαιωνικών σχέσεων παραγωγῆς και ἐπικοινωνίας. Ἐπομένως, ο αγώνας τῆς φεουδαρχίας έναντιον τῆς ιεραρχίας μπορεί νά ἐξηγηθεῖ μόνο όταν δοθεῖ ἔμφαση σ' αὐτές τίς πρακτικές ὕλικές σχέσεις. Αὐτή ἡ ἴδια ἡ ἔμφαση βάζει ἤδη τέρμα στήν ὥς τώρα ἀντίληψη τῆς ἱστορίας, πού πίστευε χωρίς νά ἐρευνᾷ τίς ψευδαισθήσεις τοῦ Μεσαίωνα, ἰδιαίτερα τίς ψευδαισθήσεις ἐκεῖνες πού καλλιεργοῦσαν ὁ Αὐτοκράτορας και ὁ Πάπας στόν μεταξύ τους αγώνα.

Μιά και ὁ ἅγιος Μάξ δέν κάνει ἄλλο παρά νά περιορίζει σέ «ἡχηρά λόγια και πενιχρές σκέψεις» τίς χεγκελιανές ἀφαιρέσεις γιά τό Μεσαίωνα και τήν Ιεραρχία, δέ βλέπουμε κανένα λόγο νά ἀσχοληθοῦμε περισσότερο μέ τήν πραγματική, ἱστορική Ιεραρχία.

Ἀπό τά παραπάνω συνάγεται τώρα σαφῶς ὅτι ἡ ταχυδακτυλουργία μπορεί νά γίνει και κατ' ἀντίστροφη ἔννοια και ὁ Καθολικισμός μπορεί νά γίνει νοητός ὄχι μόνο σάν προκαταρκτική βαθμίδα, ἀλλά και σάν ἄρνηση τῆς ἀληθινῆς Ιεραρχίας, ὁπότε Καθολικισμός = ἄρνηση τοῦ πνεύματος, μή πνεῦμα, αἰσθητότητα, ἀπ' ὅπου ξεπηδάει ἡ μεγάλη θέση τοῦ Ἰάκωβου τοῦ ἀγαθοῦλη ὅτι οἱ Ἰησουῖτες «μῖς ἔσωσαν ἀπό τήν κατὰπτωση και τήν ἀπώλεια τῆς αἰσθητότητας» (σ. 118). Τί θά γινόμασταν «Ἐμεῖς», μολαταῦτα, ἂν ἡ «ἀπώλεια» τῆς αἰσθητότητας εἶχε συντελεστέι, αὐτό δέν τό μαθαίνουμε. Ὁλόκληρη ἡ ὕλική κίνηση, μέ ἀπαρχή τόν δέκατο ἔκτο αἰῶνα, πού ὄχι μόνο «Μῖς ἔσωσε ἀπό τήν «κατὰπτωση» τῆς αἰσθητότητας, ἀλλά, ἀντίθετα, ἔδωσε στήν «αἰσθητότητα» πολύ μεγαλύτερη ἀνάπτυξη,

δέν υπάρχει για τόν «Στίρνερ». "Όλα αὐτά τὰ ἔκαναν οἱ Ἰησουῖτες. Συγκρίνετε, ἄλλωστε, τή «Φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας» τοῦ Χέγκελ⁶, σ. 425.

Κάνοντας μεταφορά τῆς παπαδοκρατίας τοῦ παρελθόντος στό σήμερα, ὁ ἅγιος Μάξ ἀντιλήφθηκε τή σύγχρονη ἐποχή σάν ἐποχή «παπαδοφροσύνης». Καί ὕστερα, ἐξετάζοντας αὐτήν τήν μεταφερμένη στή σύγχρονη ἐποχή παπαδοκρατία σέ διάκριση ἀπό τήν παλιά μεσαιωνική παπαδοκρατία, τήν παρουσιάζει σάν κυριαρχία τῶν ἰδεολόγων, σάν «πνεῦμα σχολαρχείου». Ἔτσι, παπαδοφροσύνη = ἱεραρχία ὡς κυριαρχία τοῦ πνεύματος, σχολαστικισμός = κυριαρχία τοῦ πνεύματος ὡς ἱεραρχία.

Αὐτή τήν ἀπλή μετάβαση στήν παπαδοφροσύνη — πού οὐσιαστικά δέν εἶναι κἀν μετάβαση, — ὁ «Στίρνερ» τήν πραγματοποιεῖ μέσα ἀπό τρεῖς βασανιστικές μεταμορφώσεις.

Πρῶτον, κατὰ τήν ἀποψή του, «ἡ ἔννοια παπαδοφροσύνης» «εἶναι συμφυής» στόν καθένα «πού ζεῖ γιά κάποια μεγάλη ἰδέα, γιά κάποια δίκαιη ὑπόθεση» (πάλι αὐτή ἡ δίκαιη ὑπόθεση!), «γιά κάποιο θεωρητικό πιστεύω κτλ.».

Δεύτερο, μέσα στό δικό του κόσμο τῶν ψευδαισθήσεων, ὁ Στίρνερ «σκοντάφτει» στήν «προαιώνια ψευδαίσθηση ἑνός κόσμου πού ἀκόμα δέν ἔχει μάθει νά τὰ βγάξει πέρα χωρίς τήν «παπαδοφροσύνη», δηλαδή «νά ζεῖ καί νά δημιουργεῖ στό ὄνομα μιᾶς ἰδέας κτλ.».

Τρίτο, «εἶναι ἡ κυριαρχία αὐτή τῆς ἰδέας ἢ τῆς παπαδοφροσύνης», δηλαδή: «Ὁ Ροβεσπιέρος, λογουχάρη» (λογουχάρη!), «ὁ Σαῖν-Ζύστ καί οὕτω καθεξῆς» (καί οὕτω καθεξῆς!) «ἦταν πέρα γιά πέρα παπάδες» κτλ. Καί οἱ τρεῖς αὐτές μεταμορφώσεις, στίς ὁποῖες ἡ παπαδοφροσύνη «ἀνακαλύπτεται», «βρίσκεται» καί «ἐξορκίζεται» (ὅλα αὐτά στή σ. 100), δέν ἐκφράζουν, συνεπῶς, τίποτα παραπάνω ἀπό αὐτό πού ὁ ἅγιος Μάξ μᾶς ἔχει πεῖ ἐπανειλημμένα, δηλαδή, τήν κυριαρχία τοῦ πνεύματος, τῆς ἰδέας, τοῦ Ἱεροῦ, πάνω στή «ζωή» (στό ἴδιο).

Ἄφοῦ, μ' αὐτόν τόν τρόπο, ἡ «κυριαρχία τῆς ἰδέας ἢ τῆς παπαδοφροσύνης» ὑποκατέστησε τήν ἱστορία, ὁ ἅγιος Μάξ μπορεῖ, βέβαια, χωρίς δυσκολία νά ἀναζητήσει καί πάλι αὐτήν τήν «παπαδοφροσύνη» σ' ὅλη τήν προγενέστερη ἱστορία καί

ἔτσι νά παρουσιάσει «τόν Ροβεσπιέρο, λογουχάρη, τόν Σαίν-Ζύστ καί οὕτω καθεξῆς» σάν παπάδες καί νά τοὺς ταυτίσει μέ τόν Ἰννοκέντιο τόν Γ' καί τόν Γρηγόριο τόν Ζ', ὅποτε κάθε μοναδικότητα ἐξαφανίζεται μπροστά *στόν* Μοναδικό. "Ολοὶ αὐτοὶ δέν εἶναι, οὐσιαστικά, παρά διαφορετικά *δνόματα*, διαφορετικές μεταμφιέσεις ἑνός προσώπου, τῆς «παπαδοφροσύνης», ἡ ὁποία δημιούργησε ὅλη τήν ἱστορία ἀπό τήν ἀπαρχή τοῦ Χριστιανισμοῦ. "Ὅσο γιά τό πῶς, μέ μιά τέτοια ἀντίληψη τῆς ἱστορίας, «ὅλες οἱ γάτες γίνονται σταχτιές», μιά καί ὅλες οἱ ἱστορικές διαφορές «ἀκυρώνονται» καί «διαλύονται» μέσα στήν «ἐννοια παπαδοφροσύνη», ὅσο γι' αὐτό, ὁ ἅγιος Μάξ μᾶς δίνει ἀμέσως ἓνα χτυπητό παράδειγμα μέ «τόν Ροβεσπιέρο λογουχάρη, τόν Σαίν-Ζύστ καί οὕτω καθεξῆς». Ἐδῶ μᾶς προσφέρεται πρῶτα ὁ Ροβεσπιέρος σάν «παράδειγμα» τοῦ Σαίν-Ζύστ καί ὁ Σαίν-Ζύστ σάν ἓνα «καί οὕτω καθεξῆς» τοῦ Ροβεσπιέρου. "Υστερα λέγεται : «Σ' αὐτοὺς τοὺς ἐκπροσώπους τῶν ἱερῶν συμφερόντων ἀντιτίθεται ἓνας κόσμος ἀμέτρητων 'προσωπικῶν', κοσμικῶν συμφερόντων». Ποιός τοὺς ἀντιτίθονταν ; Οἱ Γιρονδῖνοι καί οἱ Θερμιδοριανοί⁷, πού διαρκῶς τοὺς κατηγοροῦσαν, αὐτοὺς τοὺς ἀληθινούς ἐκπροσώπους τῆς ἐπαναστατικῆς δύναμης, — δηλαδή τῆς *μόνης* τάξης πού ἦταν ἀληθινά ἐπαναστατική, τῆς «ἀναρίθμητης» μάζας (βλέπε «λογουχάρη» «Mémoires» de R. Levasseur «καί οὕτω καθεξῆς», «δηλαδή» Nougaret : «Histoire des prisons», — Barère : «Deux amis de la liberté» (et du commerce), — Mme Roland : «Appel à la postérité», — «Mémoires de J.B. Louvet — καί ἀκόμα τὰ ἐμετικά «Essais historiques» τοῦ Beau-lieu⁸ κτλ., κτλ., καθὼς καί ὅλα τὰ πρακτικά τῶν συνεδριάσεων τοῦ ἐπαναστατικοῦ δικαστηρίου «καί οὕτω καθεξῆς»), — πού τοὺς κατηγοροῦσαν γιά καταπάτηση τῶν «ἱερῶν συμφερόντων», τοῦ Συντάγματος, τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἰσότητος, τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ ρεπουμπλικανισμοῦ, τοῦ δικαίου, τῆς *sainte propriété**, γιά καταπάτηση «λογουχάρη» τῆς διάκρισης τῶν ἐξουσιῶν, τῆς ἀνθρωπιᾶς, τῆς ἠθικῆς, τῆς μετριοπάθειας «καί οὕτω καθεξῆς». Εἶχαν ἀντίθετους ὅλους τοὺς *παπάδες*, πού

* — τῆς ἱερῆς ἰδιοκτησίας.

τούς κατηγορούσαν ότι παραβιάζουν όλα τὰ κεφαλαιώδη καί δευτερεύοντα σημεῖα τῆς θρησκευτικῆς καί ἠθικῆς κατήχησης (βλέπε «λογουχάρη», τὴν «Histoire du clergé de France pendant la révolution» τοῦ M.R., Paris, libraire catholique, 1828 «καί οὕτω καθεξῆς»). Τό ἱστορικό σχόλιο τοῦ ἀστοῦ, πού συνοψίζεται στὸν ἰσχυρισμό ὅτι στὴ διάρκεια τῆς regne de la terre* «ὁ Ροβεσπιέρος λογουχάρη, ὁ Σαῖν-Ζύστ καί οὕτω καθεξῆς» ἔκοβαν τὰ κεφάλια τῶν honnêtes gens** (βλέπε τὰ ἀναρίθμητα γραφτά τοῦ στενόμυαλου κυρίου Peltier «λογουχάρη», τὴν «Conspiration de Robespierre» τοῦ Montjoie «καί οὕτω καθεξῆς»),⁹ ἐκφράζεται ἀπὸ τὸν ἅγιο Μάξ μὲ τὴν ἀκόλουθη μετουσίωση: «Ἐπειδὴ οἱ ἐπαναστάτες παπάδες ἢ γραμματοδιδασκαλοὶ ὑπηρετοῦσαν τὸν ἄνθρωπο, ἔκοβαν κεφάλια ἀνθρώπων». Αὐτό, βέβαια, ἀπαλλάσσει τὸν ἅγιο Μάξ ἀπὸ τὸ βαρὺ χρέος νὰ πεῖ ἔστω καί ἓνα «μόνο» λογάκι γιὰ τοὺς πραγματικούς ἐμπειρικούς λόγους τῶν ἀποκεφαλισμῶν, λόγους πού βασίζονται σὲ ὕψιστα κοσμικὰ συμφέροντα, ὅχι βέβαια τῶν κερδοσκοπῶν τοῦ Χρηματιστηρίου, ἀλλὰ τῆς «ἀναρίθμητης» μάζας. Ἕνας «παπὰς» προγενέστερης περιόδου, ὁ Σπινόζα, ἤδη ἀπὸ τὸν δέκατο ἑβδόμο αἰῶνα εἶχε τὴν ἀναίδεια νὰ γίνεи ἓνας «ἀδέκαστος δάσκαλος» τοῦ ἁγίου Μάξ, λέγοντας ὅτι «ἡ ἄγνοια δὲν εἶναι ἐπιχέρημα»¹⁰. Γι' αὐτό, ὁ ἅγιος Μάξ ἀποστρέφεται τὸν παπὰ Σπινόζα, σὲ τέτοιο βαθμό, ὥστε τάσσεται μὲ τὸ μέρος τοῦ παπὰ Λάμπνιτς, πού ἦταν ὁ ἀντιπαπὰς τοῦ Σπινόζα. Καί γιὰ ὅλα αὐτὰ τὰ ἐκπληκτικὰ φαινόμενα, ὅπως ἡ τρομοκρατία «λογουχάρη», οἱ ἀποκεφαλισμοὶ «καί οὕτω καθεξῆς», βρίσκει ἓναν «ἀποχρώντα λόγον», πού συνίσταται ἀκριβῶς στὸ ὅτι «οἱ ἄνθρωποι τοῦ κλήρου εἶχαν βάλει στὸ κεφάλι τους κάτι παρόμοιο» (σ. 98).

Ὁ μακάριος Μάξ, πού γιὰ τὰ πάντα βρῆκε ἓναν ἀποχρώντα λόγο (zureichenden Grund) (βρῆκα λοιπὸν τὴ βάση (Grund)***, ὅπου ἔχει δεθεῖ γιὰ πάντα ἡ ἄγκυρά Μου)¹¹, καί ποῦ ἄλλοῦ, ἢ ὅχι στὸ εἶδος τῶν «λογουχάρη», στήν «παπαδοφροσύνη» «καί

* — κυριαρχίας τοῦ τρόμου

** — χρηστῶν ἀνθρώπων.

*** — Πρόκειται γιὰ λογοπαλγνιο πού δὲν ἀποδίδεται στὰ Ἑλληνικά. Ἡ λέξη Grund σημαίνει στὰ Γερμανικά λόγος, αἰτία, ἀλλὰ καί ἔδαφος, βάση, βυθός (Σημ. μετ.).

οὕτω καθεξῆς», τοῦ «Ροβεσπιέρου λογουχάρη, τοῦ Σαίν-Ζύστ καί οὕτω καθεξῆς», ἡ Γεωργία Σάνδη, ὁ Προυντόν, ἡ ἐνάρετη βερολινέζα ράφτρα κτλ.), — αὐτός ὁ μακάριος Μάξ «δέν ψέγει τήν τάξη τῶν ἀστῶν γιά τό ὅτι ἔθεσε στόν ἐγωισμό τῆς τό ἐρώτημα πόσο πλατύ πεδίο μπορεῖ νά παραχωρήσει στήν ἐπαναστατική *Ἰδέα*». Γιά τόν ἅγιο Μάξ «ἡ ἐπαναστατική *Ἰδέα*» πού ἐνέπνευσε τοὺς *habits bleus*¹² καί τοὺς *honnêtes gens* τοῦ 1789, εἶναι ἴδια μέ τήν «ιδέα» τῶν *sans culottes*¹³ τοῦ 1793, εἶναι αὐτή *ἢ ἴδια* ἰδέα γιά τήν ὁποία οἱ ἀστοί συσκέπτονται ἂν θά πρέπει «νά τῆς παραχωρήσουν κάποιο πεδίο», μόνο πού αὐτοί οἱ διαλογισμοί τοῦ Μάξ δέν «παρέχουν πεδίο» γιά ὁποιοσδήποτε «ιδέες».

Ἐρχόμαστε τώρα στή σύγχρονη ἱεραρχία, στήν κυριαρχία τῆς ἰδέας στήν καθημερινή ζωή. Ὀλόκληρο τό δεύτερο μέρος τοῦ «Βιβλίου» ἀφιερώνεται στόν ἀγώνα ἐναντίον αὐτῆς τῆς «ἱεραρχίας». Γιά τοῦτο θά ἀσχοληθοῦμε διεξοδικότερα μ' αὐτήν, ὅταν θά μιλήσουμε γι' αὐτό τό δεύτερο μέρος. Ἀλλά μιά καί ὁ ἅγιος Μάξ, ὅπως καί στό κεφάλαιο γιά τήν «παλαβομάρνα», ἔτσι κι ἐδῶ, ἀπολαμβάνει προκαταβολικά τίς ιδέες του καί ἐπαναλαμβάνει στήν ἀρχή ὅσα λέει ἀργότερα, ἐνῶ ἀργότερα λέει ὅσα ἤδη ἔχει πεῖ στήν ἀρχή, εἴμαστε ἀναγκασμένοι νά παραθέσουμε κιόλας ἐδῶ μερικά παραδείγματα τῆς ἱεραρχίας του. Ἡ μέθοδός του νά γράφει βιβλία εἶναι ὁ μόνος «ἐγωισμός», πού συναντοῦμε σ' ὅλο τό βιβλίο του. Ἡ αὐτοϊκανοποίησή του εἶναι ἀντιστρόφως ἀνάλογη πρός τήν ἱκανοποίηση πού δοκιμάζει ὁ ἀναγνώστης.

Ἐφόσον οἱ ἀστοί ἀπαιτοῦν ἀγάπη γιά τό βασιλείο *τους*, γιά τό καθεστῶς τους, τότε θέλουν, κατά τή γνώμη τοῦ Ἰάκωβου τοῦ ἀγαθοῦλη, «νά ἐγκαθιδρύσουν τό βασιλείο τῆς ἀγάπης ἐπὶ τῆς γῆς» (σ. 98). Ἐφόσον ἀπαιτοῦν σεβασμό τῆς κυριαρχίας τους καί τῶν σχέσεων αὐτῆς τῆς κυριαρχίας, δηλαδή θέλουν νά σφετεριστοῦν τήν κυριαρχία πάνω στό σεβασμό, τότε θέλουν, κατά τή γνώμη τοῦ ἴδιου ἀνόητου, τήν κυριαρχία τοῦ σεβασμοῦ *γενικά*, τοποθετοῦνται ἀπέναντι στό σεβασμό τό ἴδιο ὅπως καί ἀπέναντι στό Ἅγιο Πνεῦμα, πού ζεῖ μέσα τους (σ. 95). Ὁ Ἰάκωβος ὁ ἀγαθοῦλης, πού ἡ πίστη του μπορεῖ νά κινήσει βουνά, ἀπο-

δέχεται σάν πραγματική, ἐγκόσμια βάση τοῦ ἀστικοῦ κόσμου τή διαστρεβλωμένη μορφή, μέ τήν ὁποία ἡ ψευτοευσεβής καί ὑποκριτική ἰδεολογία τῶν ἀστῶν παρουσιάζει τά δικά του ἰδιοτελή συμφέροντα ὡς συμφέροντα τοῦ συνόλου. Τό γιατί αὐτή ἡ ἰδεολογική πλάνη παίρνει ἀκριβῶς αὐτή τή μορφή γιά τόν ἅγιό μας θά τό δοῦμε, ὅταν θά μιλήσουμε γιά «τόν πολιτικό φιλελευθερισμό»¹⁴.

Ὁ ἅγιος Μάξ μᾶς δίνει ἕνα καινούργιο παράδειγμα στή σ. 115, μιλώντας γιά τήν οἰκογένεια. Δηλώνει ὅτι, ἂν καί εἶναι πολὺ εὐκόλο νά χειραφετηθεῖ κανεῖς ἀπό τήν κυριαρχία τῆς ἴδιας τῆς δικῆς του οἰκογένειας, ὡστόσο, «ἡ ἄρνηση τῆς ὑπακοῆς εὐκόλα προκαλεῖ τύψεις συνείδησης» καί γι' αὐτό οἱ ἄνθρωποι κρατιοῦνται γερά ἀπό τήν οἰκογενειακή ἀγάπη, ἀπό τήν ἰδέα τῆς οἰκογένειας, ἀποκτώντας ἔτσι τήν «ἱερή ἐννοια τῆς οἰκογένειας», («τό Ἱερό» (σ. 116).

Τό καλόπαιδό μας βλέπει πάλι κυριαρχία τοῦ Ἱεροῦ ἐκεῖ, ὅπου κυριαρχοῦν ἐντελῶς ἐμπειρικές σχέσεις. Ὁ ἀστός συμπεριφέρεται ἀπέναντι στούς θεσμούς τοῦ καθεστώτος του ὅπως ὁ Ἑβραῖος ἀπέναντι στό νόμο· τούς παρακάμπτει ἐφόσον μπορεῖ νά τό κάνει, σέ κάθε ἐπιμέρους περίπτωση, ἀλλά θέλει νά τούς τηροῦν ὅλοι οἱ ἄλλοι. Ἄν ὅλοι οἱ ἀστοί (Bourgeois) παρέκαμπταν, μαζικά καί μονομιᾶς, τούς θεσμούς τῆς ἀστικῆς τάξης, τότε θά ἔπαυαν νά εἶναι ἀστοί. Μιά τέτοια συμπεριφορά, φυσικά, δέν περνάει ἀπ' τό μυαλό τους καί μέ κανένα τρόπο δέν ἐξαρτιέται ἀπό τίς ἐπιθυμίες τους καί τίς προθέσεις τους. Ὁ ἀκόλαστος ἀστός παραβαίνει τό γάμο καί μοιχεύεται στά κρυφά, ὁ ἔμπορος καταδολιεύεται τό θεσμό τῆς ἰδιοκτησίας, στερώνοντας ἀπό τούς ἄλλους τήν ἰδιοκτησία διαμέσου τῆς κερδοσκοπίας, τῶν πωχεύσεων κτλ., ὁ νεαρός ἀστός ἐπιχειρεῖ νά γίνεῖ ἀνεξάρτητος ἀπό τήν οἰκογένειά του ὅταν μπορεῖ νά τό κάνει, καταργώντας στήν πράξη τήν οἰκογένεια ὅσον ἀφορᾷ αὐτόν τόν ἴδιο. Ἀλλά ὁ γάμος, ἡ ἰδιοκτησία καί ἡ οἰκογένεια θεωρητικά παραμένουν ἀπαραβίαστα, διότι ἀποτελοῦν τά πρακτικά θεμέλια πάνω στά ὁποῖα ἡ ἀστική τάξη ἔχει οἰκοδομήσει τήν κυριαρχία της καί διότι, ὑπό τήν ἀστική τους μορφή, ἀποτελοῦν ὅρους χάρις στούς ὁποίους ὁ ἀστός εἶναι ἀστός, ὅπως ἀκριβῶς ὁ νόμος, μολονότι

πάντα παρακάμπτεται, κάνει τόν θρησκο Έβραϊο νά εΐναι Ένας θρησκός Έβραϊός. Αὐτή ἡ στάση τοῦ ἀστοῦ ἀπέναντι στοὺς ὅρους τῆς ὑπαρξῆς του παίρνει μιὰ ἀπό τίς καθολικευμένες μορφές τῆς στήν ἀστική ἠθική. Δέν μπορεῖ νά γίνεται λόγος γενικά γιά τήν οἰκογένεια «ὡς οἰκογένεια». Ἡ ἀστική τάξη ἱστορικά δίνει στήν οἰκογένεια τό χαρακτήρα τῆς ἀστικῆς οἰκογένειας, στήν ὁποία ἡ ἀνία καί τό χρῆμα ἀποτελοῦν τό συνδετικό κρίκο καί στήν ὁποία ἐμπεριέχεται ἐπίσης καί ἡ ἀστική ἀποσύνθεση τῆς οἰκογένειας, πράγμα πού δέν ἐμποδίζει τήν ἴδια τήν οἰκογένεια νά ἐξακολουθεῖ νά ὑπάρχει. Ἡ βρώμικη ὑπαρξή τῆς ἔχει τήν ἀντιστοιχία τῆς μέ τήν ἱερή ἔννοια τῆς οἰκογένειας στήν ἐπίσημη φρασολογία καί στή γενική ὑποκρισία. Ἐκεῖ ὅπου ἡ οἰκογένεια *πραγματικά* καταργεῖται, λογουχάρη στό προλεταριάτο, συντελεῖται τό ἀκριβῶς ἀντίστροφο ἀπ' αὐτό πού νομίζει ὁ «Στίρνερ». Ἐκεῖ δέν ὑπάρχει διόλου ἡ ἔννοια τῆς οἰκογένειας. Ἀλλά, ἀντί γι' αὐτό, μποροῦμε ἀσφαλῶς ἐδῶ κι ἐκεῖ νά βροῦμε μιὰ οἰκογενειακή στοργή, πού βασίζεται σέ ἐντελῶς πραγματικές σχέσεις. Κατά τόν δέκατο ὄγδοο αἰῶνα οἱ φιλόσοφοι εἶχαν καταργήσει τήν ἔννοια τῆς οἰκογένειας, διότι ἡ πραγματική οἰκογένεια εἶχε ἤδη ἀρχίσει νά ἀποσυντίθεται στίς ὑψηλότερες κορυφές τοῦ πολιτισμοῦ. Χάθηκε ἡ ἐσωτερική οἰκογενειακή συνάφεια, διαλύθηκαν τά συστατικά μέρη τῆς ἔννοιας τῆς οἰκογένειας, λογουχάρη ἡ ὑπακοή, τό σέβας, ἡ συζυγική πίστη κτλ. Ἀλλά ὁ ὑπαρκτός κορμός τῆς οἰκογένειας, ἡ περιουσιακή σχέση, ἡ σχέση πού ἀποκλείει ἄλλες οἰκογένειες, ἡ ἀναγκαστική συμβίωση, οἱ σχέσεις πού γίνονται ἤδη γεγονός ἀπό τήν ὑπαρξη παιδιῶν, τή δομή τῶν σύγχρονων πόλεων, τό σχηματισμό κεφαλαίου κτλ., ὅλα αὐτά διατηρήθηκαν, ἄν καί μέ πολλαπλές παραβάσεις, διότι ἡ ὑπαρξη τῆς οἰκογένειας συνδέεται ἀναγκαστικά μέ τόν τρόπο παραγωγῆς, πού ὑπάρχει ἀνεξάρτητα ἀπό τή θέληση τῆς ἀστικῆς κοινωνίας. Ἡ ἀναγκαιότητα αὐτή φάνηκε μέ τόν πιό χτυπητό τρόπο κατά τή Γαλλική Ἐπανάσταση, ὅταν γιά μιὰ στιγμή ἡ οἰκογένεια εἶχε καταργηθεῖ καί νομικά. Ἡ οἰκογένεια ἐξακολουθεῖ νά ὑπάρχει ἀκόμα καί στόν δέκατο ἔνατο αἰῶνα, μόνο πού ἡ διαδικασία τῆς ἀποσύνθεσής τῆς γενικεύθηκε ἀκόμα πιό πολύ, πράγμα πού ὀφείλεται ὅχι στήν ἔν-

νοια της οίκογένειας, αλλά στη μεγαλύτερη ανάπτυξη της βιομηχανίας και του συναγωνισμού. Ἡ οίκογένεια ἐξακολουθεῖ ἀκόμα νά ὑπάρχει, μολονότι ἡ ἀποσύνθεσή της εἶχε πρό πολλοῦ διακηρυχτεῖ ἀπό τοὺς γάλλους καὶ ἄγγλους σοσιαλιστές καὶ διαμέσου τοῦ γαλλικοῦ μυθιστορήματος ἔφτασε ἐπιτέλους καὶ στοὺς γερμανοὺς πατέρες τῆς ἐκκλησίας.

Νά ἓνα ἀκόμα παράδειγμα γιὰ τὴν κυριαρχία τῆς ιδέας στὴν καθημερινή ζωή. Μιά καὶ οἱ δάσκαλοι τοῦ σχολείου μποροῦν νά βρίσκουν παρηγοριά γιὰ τὸν γλίσχρο μισθό τους στὴν ἱερότητα τῆς ὑπόθεσης πού ὑπηρετοῦν (πράγμα πού μπορεῖ νά συμβεῖ μόνο στὴ Γερμανία), ὁ Ἰάκωβος ὁ ἀγαθοῦλης πιστεύει πράγματι ὅτι ἡ φρασεολογία αὐτὴ εἶναι ἡ αἰτία τῶν χαμηλῶν ἀποδοχῶν τους (σ. 100). Πιστεύει ὅτι τὸ «Ἱερό» στὸ σύγχρονο ἀστικό κόσμο ἔχει μιὰ πραγματικὴ χρηματικὴ ἀξία, πιστεύει ὅτι, ἂν καταργηθεῖ «τὸ Ἱερό», τότε οἱ πενιχροὶ πόροι τοῦ πρωσικοῦ κράτους (γιὰ τὸ θέμα αὐτό μποροῦμε νά ἀνατρέξουμε, μεταξύ ἄλλων, καὶ στὸν Μπράουνινγκ¹⁵) θά αὐξηθοῦν τόσο πολὺ, ὥστε κάθε δάσκαλος τοῦ χωριοῦ θά μποροῦσε ξαφνικά νά ἀμείβεται μὲ ὑπουργικὸ μισθό.

Αὐτὴ εἶναι ἡ ἱεραρχία τοῦ παραλογισμοῦ.

Ὁ «ἀκρογωνιαίος λίθος τοῦ μεγαλόπρεπου καθεδρικοῦ ναοῦ» τῆς ἱεραρχίας, — ὅπως τὸ λέει ὁ μέγας Michelet¹⁶, εἶναι «καμιά φορά» ἔργο «κάποιου».

«Καμιά φορά τοὺς ἀνθρώπους κάποιος τοὺς χωρίζει σὲ δύο κατηγορίες: σὲ μορφωμένους καὶ ἀμόρφωτους». (Καμιά φορά κάποιος χωρίζει τοὺς πιθήκους σὲ δύο ὁμοταξίες, στοὺς ἑνOURΟΥΣ καὶ στοὺς ἄνOURΟΥΣ). «Οἱ πρῶτοι, ἐφόσον ἦσαν ἄξιοι τοῦ ὀνόματος, ἀσχολοῦνταν μὲ τίς ιδέες, μὲ τὸ πνεῦμα». Σ' αὐτοὺς «κατὰ τὴ μεταχριστιανικὴ ἐποχὴ ἀνῆκε ἡ κυριαρχία καὶ σὲ ἀντάλλαγμα γιὰ τίς ιδέες τοὺς ἀπαιτοῦσαν ... σεβασμό». Οἱ ἀμόρφωτοι (τὸ ζῶο, τὸ παιδί, ὁ νέγρος) εἶναι «ἀνίσχυροι» ἀπέναντι στίς ιδέες καὶ «κυριαρχοῦνται ἀπ' αὐτές. Αὐτό εἶναι τὸ νόημα τῆς ἱεραρχίας».

Οἱ «μορφωμένοι» (ὁ ἔφηβος, ὁ μογγόλος, ὁ Σύγχρονος) ἀσχολοῦνται, λοιπόν, πάλι μόνο μὲ «τὸ Πνεῦμα», τὴν καθαρὴν ιδέα κτλ. Εἶναι μεταφυσικοὶ ἐξ ἐπαγγέλματος, δηλαδή σὲ τελευταία ἀνάλυση χεγκελιανοί. «Ἄρα», οἱ «ἀμόρφωτοι» εἶναι οἱ μὴ χεγκελιανοί. Ὁ Χέγκελ ἦταν ἀναμφισβήτητα «ὁ πιό μορφω-

μένος» χεγκελιανός¹⁷ καί γι' αὐτό στήν περίπτωσή του «φαίνεται καθαρά πόσο θλίβεται γιά τά πράγματα ἀκριβῶς ὁ πιό μορφωμένος ἄνθρωπος». Τό ζήτημα εἶναι ὅτι «ὁ μορφωμένος» καί «ὁ ἀμόρφωτος» συγκρούονται καί μέσα τους ὁ ἕνας μέ τόν ἄλλον, καί μάλιστα σέ κάθε ἄνθρωπο μέσα του «ὁ ἀμόρφωτος» συγκρούεται μέ «τό μορφωμένο». Κι ἐπειδὴ στόν Χέγκελ ἐκδηλώνεται ὁ μεγαλύτερος πόνος γιά τά πράγματα, δηλαδή γιά ὅσα πέφτουν στό μοιράδι τοῦ «ἀμόρφωτου», ἐδῶ ἐπίσης ἀποκαλύπτεται ὅτι ὁ «παραπολύ μορφωμένος» εἶναι ταυτόχρονα καί ὁ «παραπολύ ἀμόρφωτος». «Ἐδῶ» (στόν Χέγκελ) «ἡ πραγματικότητα θά πρέπει νά βρίσκεται σέ πλήρη ἀντιστοιχία μέ τήν ἰδέα καί καμιά ἔννοια δέν πρέπει νά ἀπέχει ἀπ' τήν πραγματικότητα». Αὐτό σημαίνει : ἐδῶ, ἡ συνηθισμένη ἐντύπωση γιά τήν πραγματικότητα θά πρέπει νά βρεῖ τήν ὀλοκληρωμένη φιλοσοφική της ἔκφραση, ἐνῶ ὁ Χέγκελ φαντάζεται, ἀντίθετα, ὅτι, «συνεπῶς», κάθε φιλοσοφική ἔκφραση δημιουργεῖ τήν πραγματικότητα πού εἶναι ἀντίστοιχη πρός αὐτή. Ὁ Ἰάκωβος ὁ ἀγαθούλης παίρνει τήν ψευδαίσθηση, πού τρέφει ὁ Χέγκελ γιά τή φιλοσοφία του, σάν καθαρή μονέδα τῆς χεγκελιανῆς φιλοσοφίας.

Ἡ χεγκελιανή φιλοσοφία, πού, μέ τή μορφή τῆς κυριαρχίας τῶν χεγκελιανῶν πάνω στούς μή χεγκελιανούς, ἐμφανίζεται σάν ἡ κορωνίδα τῆς ἱεραρχίας, κατακτᾷ τώρα καί τήν τελευταία αὐτοκρατορία τοῦ κόσμου.

«Τό σύστημα τοῦ Χέγκελ ἦταν κορύφωμα δεσποτισμοῦ καί μονοκρατορίας τῆς σκέψης, ἦταν ἡ παντοδυναμία τοῦ πνεύματος» (σ. 97).

Ἐδῶ φτάνουμε ἔτσι στό βασίλειο τῶν πνευμάτων τῆς χεγκελιανῆς φιλοσοφίας, πού ἐκτείνεται ἀπ' τό Βερολίνο ἴσαμε τή Χάλλε καί τό Τύμπιγκεν, στό βασίλειο τῶν πνευμάτων, πού τήν ἱστορία του ἔγραψε ὁ κ. Μπάυρχοφερ¹⁸ καί τό ἀντίστοιχο στατιστικό ὕλικό της συνέλεξε ὁ μέγας Michelet.

Προπαρασκευαστικό στάδιο γι' αὐτό τό βασίλειο τῶν πνευμάτων στάθηκε ἡ Γαλλική Ἐπανάσταση, πού «δέν ἔκανε τίποτα ἄλλο ἀπό τό νά μετατρέψει τά πράγματα σέ ἐντυπώσεις γιά τά πράγματα» (σ. 115 — σύγκρινε πιό πάνω τί λέει ὁ Χέγκελ γιά

τήν ἐπανάσταση, σ. [158]). «Ἔτσι οἱ ἄνθρωποι παρέμεναν πολίτες (Staatsbürger)» (στόν «Στίρνερ» οἱ λέξεις αὐτές παρατίθενται πιό μπροστά, ἀλλά «αὐτό πού λέει ὁ Στίρνερ δέν εἶναι αὐτό πού ἔχει στό μυαλό του, κι αὐτό πού ἔχει στό μυαλό τοῦ δέν μπορεί νά εἰπωθεῖ», Βίγκαντ, σ. 149) καί «ζοῦσαν νοερά, ἔχοντας νά σκέφτονται κάτι πού μπροστά του» (per appros [itio-nem]*) «ἐνιωθαν δέος καί φόβο». Ὁ «Στίρνερ» λέει κάπου στή σ. 98: «Ὁ δρόμος πρὸς τὴν κόλαση εἶναι στρωμένος μέ ἀγαθές προθέσεις». Ἐμεῖς, ὅμως, θά ποῦμε: ὁ δρόμος πρὸς τὸν Μοναδικό εἶναι στρωμένος μέ κακές ἀφαιρέσεις, μέ τσόντες, πού σ' αὐτόν παίζουν τὸ ρόλο τῆς «ἐπουράνιας σκάλας» πού τὴν δανείστηκε ἀπ' τοὺς Κινέζους, καί τοῦ χρησιμεύουν σάν τὸ «σχοινί τοῦ ἀντικειμενικοῦ» (σ. 88), πάνω στό ὁποῖο ἐκτελεῖ «πηδήματα ψύλλου». Ὑστερα ἀπ' ὅλα αὐτά, ἡ «νεότερη φιλοσοφία ἢ νεότερη ἐποχή», — καί μέ τὴν ἔλευση τοῦ βασιλείου τῶν πνευμάτων νεότερη ἐποχή δέν εἶναι παρά ἡ νεότερη φιλοσοφία, — δέν δυσκολεύθηκε «νά μετατρέψει τὰ ὑπαρκτά ἀντικείμενα σέ ἀντικείμενα νοερά, δηλαδή σέ ἔννοιες», σ. 114, μιά δουλειά πού τὴν συνεχίζει ὁ ὅγιος Μάξ.

Εἶδαμε πῶς ὁ ἱππότης μας, ἱππότης τῆς ἐλβεινῆς μορφῆς, ἀκόμα «προτοῦ προβάλλουν τὰ βουνά», πού ἀργότερα τὰ κίνησε μέ τὴν πίστη του, καλπάζει ἀκάθεκτος, ἤδη ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ βιβλίου του, πρὸς τὸ μεγάλο στόχο «τοῦ μεγάλοπρεπου καθεδρικοῦ ναοῦ» του. Μά ὁ «ψαρής» του — ἡ τσόντα — δέ μποροῦσε νά τρέξει ὅσο θά ἤθελε ὁ ἱππότης μας. Ἐπιτέλους, τώρα, στή σ. 114, πέτυχε τὸ στόχο του, καί, μέ τὴ βοήθεια ἑνὸς ἀκαταμάχητου «ἦ», μετέβαλε τὴ νεότερη ἐποχή σέ νεότερη φιλοσοφία.

Ἔτσι ἡ ἀρχαία ἐποχή (δηλαδή ἡ ἀρχαία καί ἡ νέα, ὁ αἰώνας τῶν νέγων καί τῶν μογγόλων, στήν πραγματικότητα ὅμως ἡ προστιρνεριανὴ ἐποχή) «ἔφτασε στόν τελικό της σκοπὸ». Τώρα μποροῦμε νά ἀποκαλύψουμε γιὰ ποιό λόγο ὁ ἅγιος Μάξ ἔβαλε σ' ὅλο τὸ πρῶτο μέρος τοῦ βιβλίου του τὸν τίτλο «Ὁ ἄνθρωπος» καί σερβίρησε ὅλη τὴν ἱστορία του γιὰ θαύματα, φαντάσματα καί ἱππότες σάν ἱστορία «τοῦ Ἀνθρώπου». Οἱ ἰδέες καί

* — κατὰ παράθεση.

οί σκέψεις τῶν ἀνθρώπων ἦσαν, βέβαια, ιδέες καί σκέψεις πού εἶχαν γιά τόν ἑαυτό τους καί γιά τίς σχέσεις τους, ἦσαν ἡ συνείδηση πού εἶχαν γιά τόν *ἑαυτό τους* καί γιά τοὺς ἀνθρώπους *γενικά*, διότι αὐτό δέν ἦταν ἀπλῶς ἡ συνείδηση τοῦ μεμονωμένου ἀτόμου, ἀλλά τοῦ μεμονωμένου ἀτόμου στή συνάρτησή του μέ ὁλόκληρη τήν κοινωνία καί γιά ὁλόκληρη τήν κοινωνία στήν ὁποία ζοῦσαν οἱ ἄνθρωποι. Οἱ ἀνεξάρτητοι ἀπ' αὐτοὺς ὄροι, μέσα στοὺς ὁποίους παρήγαγαν τή ζωή τους, οἱ συνδεόμενες μ' αὐτοὺς τοὺς ὄρους ἀναγκαῖες μορφές ἐπικοινωνίας, οἱ προσδιοριζόμενες ἀπ' ὅλα αὐτά ἀτομικές καί κοινωνικές σχέσεις, ἔπρεπε — στό βαθμό πού ἐκφράζονταν σέ ιδέες, — νά πάρουν τή μορφή ιδεῶν ὅρων καί ἀναγκαίων σχέσεων, δηλαδή ἔπρεπε νά βροῦν τήν ἔκφρασή τους στή συνείδηση ὡς προσδιορισμοί πού προκύπτουν ἀπό τήν ἔννοια τοῦ Ἀνθρώπου *γενικά*, ἀπό τήν ἀνθρώπινη οὐσία, ἀπό τή φύση τοῦ ἀνθρώπου, ἀπό τόν ἄνθρωπο *ὡς ἄνθρωπο*. Αὐτό πού ἦσαν πράγματι οἱ ἄνθρωποι, αὐτό πού ἦσαν πράγματι οἱ σχέσεις τους, ἐμφανιζόταν στή συνείδηση σάν ἐντύπωση γιά τόν ἄνθρωπο *ὡς ἄνθρωπο*, γιά τοὺς τρόπους τῆς ὑπαρξῆς του ἢ γιά τοὺς ἐπακριβέστερους λογικούς προσδιορισμούς του. Γι' αὐτό, λοιπόν, ἀφοῦ οἱ ιδεολόγοι ὑπέθεσαν ὅτι οἱ ιδέες καί οἱ σκέψεις κυριαρχοῦσαν τήν ὥς τώρα ἱστορία, ὅτι ἡ ἱστορία αὐτῶν τῶν ιδεῶν καί τῶν σκέψεων ἀποτελεῖ τήν μόνη ἱστορία πού ὑπάρχει ὥς τώρα, ἀφοῦ φαντάστηκαν ὅτι οἱ πραγματικές σχέσεις διαμορφώθηκαν σύμφωνα μέ τόν ἄνθρωπο *ὡς ἄνθρωπο* καί μέ τίς ιδεατές σχέσεις του, δηλαδή σύμφωνα μέ κάποιους λογικούς προσδιορισμούς, ἀφοῦ μετέτρεψαν γενικά τήν ἱστορία τῆς συνείδησης πού εἶχαν οἱ ἄνθρωποι γιά τόν ἑαυτό τους σέ βάση τῆς πραγματικῆς ἱστορίας τους, ἀφοῦ ἔγιναν ὅλα αὐτά, δέν ὑπῆρχε τίποτα τό εὐκολότερο ἀπό τό νά βαφτίσουν τήν ἱστορία τῆς συνείδησης, τῶν ιδεῶν, τοῦ Ἱεροῦ, τῶν ριζομένων ἐντυπώσεων, ἱστορία «τοῦ Ἀνθρώπου» καί μ' αὐτήν νά ὑποκαταστήσουν τήν πραγματική ἱστορία. Ὁ ἅγιος Μάξ διαφέρει ἀπ' ὅλους τοὺς προκατόχους του μόνο κατὰ τό ὅτι αὐτός δέν ξέρει *τίποτα* γι' αὐτές τίς ἐντυπώσεις, ἀκόμα καί ὅταν βρίσκονται σέ μιὰ ἀθθαίρετη ἀπομόνωση ἀπό τήν πραγματική ζωή, τῆς ὁποίας ἦσαν προῖόντα, καί ὅλη ἡ ματαιοσπουδία του περιορίζεται στό ὅτι, ἀντιγράφον-

τας τή γεγκελιανή ιδεολογία, αποκαλύπτει πώς αγνοεί ακόμα και τό πρωτότυπο απ' τό όποίο αντιγράφει. Έτσι, και μόνο απ' αυτό, εξηγείται πώς μπορεί στή φαντασία του γιά τήν ιστορία τοῦ ανθρώπου νά αντιπαραθέτει τήν ιστορία τοῦ πραγματικοῦ ατόμου υπό τή μορφή τοῦ *Μοναδικοῦ*.

Ἡ μοναδική ιστορία συντελεῖται ἀρχικά στή Στωική σχολή τῆς Ἀθήνας¹⁹, ἀργότερα σχεδόν ἀποκλειστικά στή Γερμανία καί, τελικά, Am Kupfergraben*, στό Βερολίνο, όπου ὕψωσε τό κάστρο του ὁ δεσπότης τῆς «νεότερης φιλοσοφίας ἢ τῆς νεότερης ἐποχῆς»²⁰: Αὐτό καί μόνο αὐτό δείχνει πόσο ἀποκλειστικά ἐθνικοῦ καί τοπικοῦ χαρακτήρα εἶναι ἡ ὑπόθεση πού συζητιέται ἐδῶ. Ἀντί γιά παγκόσμια ιστορία, ὁ ἅγιος Μάξ μᾶς δίνει ἐδῶ κάποιους σχολιασμούς, κι αὐτούς πολύ ισχνούς καί ἐσφαλμένους, πάνω στήν ιστορία τῆς *γερμανικῆς* θεολογίας καί φιλοσοφίας. Ἄν καμιά φορά, βγαίνουμε, φαινομενικά, ἔξω ἀπό τά ὅρια τῆς Γερμανίας, αὐτό συμβαίνει μόνο γιά νά καταδειχθεῖ ὅτι τά ἔργα καί οἱ σκέψεις τῶν ἄλλων λαῶν, λ.χ. ἡ Γαλλική Ἐπανάσταση, «πετυχαίνουν τόν τελικό τους σκοπό» στή Γερμανία, καί μάλιστα Am Kupfergraben. Γίνεται παράθεση μόνο γερμανικῶν-ἐθνικῶν γεγονότων, πού ἐξετάζονται καί ἐρμηνεύονται μέ γερμανικό-ἐθνικό τρόπο καί τό ἀποτέλεσμα εἶναι κι αὐτό γερμανικό-ἐθνικό. Ἀλλά δέν εἶναι μόνον αὐτό. Ὁ τρόπος σκέψης καί ἡ παιδεία τοῦ ἁγίου μας εἶναι ὄχι μόνο γερμανική, ἀλλά καί πέρα γιά πέρα βερολινέζικη. Ὁ ρόλος πού ἀποδίδεται στή γεγκελιανή φιλοσοφία, εἶναι ὁ ἴδιος αὐτός ρόλος πού αὐτή παίζει στό Βερολίνο. Ὁ Στίρνερ συγχέει τό Βερολίνο μέ τόν κόσμο καί μέ τήν παγκόσμια ιστορία. Ὁ «νεαρός» εἶναι Βερολινέζος. Οἱ ἀγαθοί πολῖτες, πού συναντᾶμε σ' ὁλόκληρο τό βιβλίο, εἶναι βερολινέζοι φιλισταῖοι, θαμῶνες τῆς μπουραρίας. Ξεκινώντας ἀπό τέτοιες προϋποθέσεις, μπορεί νά φτάσει κανεῖς μόνο σέ ἀποτέλεσμα περιορισμένο σέ στενά ἐθνικά καί τοπικά πλαίσια. Ὁ «Στίρνερ» καί ὅλο τό φιλοσοφικό του ἀδελφάτο, στίς τάξεις τοῦ ὁποίου εἶναι ὁ πιό ἀδύνατος καί ἀστοιχείωτος, εἰκονο-

* — Διώρυγα στό Βερολίνο καί μιά απ' τίς ὁδούς του. (Σημ. μετ.).

γραφοῦν ζωντανά τὰ γενναιόδωρα στιχάκια τοῦ γενναιόκαρδου
Χόφμαν φόν Φάλλερσλεμπεν :

«Στή Γερμανία καί πάλι στή Γερμανία,
θᾶθελα, θᾶθελα πάντα μου νά ζῶ».21

Τό βερολινέζικο τοπικό συμπέρασμα τοῦ γενναίου μας
ἄγιου, ὅτι ἡ χεγκελιανή φιλοσοφία ἔχει συμπεριλάβει ὅλο τόν
κόσμο, τοῦ ἐπιτρέπει τώρα, χωρίς πολλά ἔξοδα, νά θεμελιώσῃ
μιά «δικιά του» παγκόσμια αὐτοκρατορία. Ἡ χεγκελιανή φιλο-
σοφία μεταμόρφωσεν τὰ πάντα σέ ιδέες, σέ Ἱερό, σέ ὀπτασίες, σέ
πνεῦμα, σέ πνεύματα, σέ φαντάσματα. Ἐναντίον αὐτῶν θά πολε-
μήσῃ ὁ «Στίρνερ», θά τὰ κατατροπώσῃ στή φαντασία του καί
πάνω στά κουφάρια τους θά ὑψώσῃ τή «δικιά του», «μοναδική»,
παγκόσμια αὐτοκρατορία «μέ σάρκα καί ὀστά», τήν αὐτοκρα-
τορία τοῦ «ἀκέραιου ἀνθρώπου». [...]

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἔπαντα, τόμ. 3, σελ. 156-157, 159-168.

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ

Ἡ Γερμανική Ἰδεολογία (1845/1846)

Β) Ὁ Κομμουνισμός

Ὁ ἅγιος Μάξ ὀνομάζει τόν κομμουνισμό «κοινωνικό φιλελευθερισμό», γιατί ξέρει καλά πόσο κακή φήμη ἔχει ἡ λέξη φιλελευθερισμός γιά τούς ριζοσπάστες τοῦ 1842 καί γιά τούς πιό προωθημένους βερολινέζους ἐλευθεροστοχαστές¹⁷. Αὐτή ἡ διαστρέβλωση τοῦ δίνει καί τήν εὐκαιρία καί τό θάρρος νά βάλει στό στόμα τῶν «κοινωνικῶν φιλελεύθερων» κάθε λογῆς γνῶμες, πού πρίν ἀπό τόν «Στίρνερ» δέν εἶχαν ποτέ διατυπωθεῖ καί πού ἡ ἀνασκευή τους ὀφείλει νά σημαίνει ταυτόχρονα καί ἀνασκευή τοῦ κομμουνισμοῦ.

Ἡ ὑπερνίκηση τοῦ κομμουνισμοῦ συντελεῖται μέ μιὰ σειρά κατασκευές, ἐνμέρει λογικές καί ἐνμέρει ἱστορικές.

Πρώτη λογική κατασκευή

Ἐπειδή «εἶδαμε πώς ἔχουμε γίνει ὑπηρέτες ἐγωιστῶν», δέν «πρέπει» οἱ ἴδιοι «νά γίνουμε ἐγωιστές... ἀλλά τό καλύτερο εἶναι νά καταστήσουμε ἀδύνατο τό νά ὑπάρχουν ἐγωιστές. Ἐμεῖς θέλουμε κανέναν νά μή κατέχει τίποτα, ὥστε «ὄλοι» νά κατέχουν. — Ἔτσι λένε οἱ κοινωνικοί φιλελεύθεροι. — Καί ποιό εἶναι αὐτό τό πρόσωπο πού ἐσεῖς τό ὀνομάζετε ὄλοι ; Εἶναι ἡ κοινωνία», σ. 153.

Μέ τή βοήθεια μερικῶν εἰσαγωγικῶν ὁ Σάντσο μετατρέπει ἐδῶ τό «ὄλοι» σέ κάτι μονοπρόσωπο, στήν κοινωνία ὡς πρόσωπο, ὡς ὑποκείμενο = σέ ἱερή κοινωνία, σέ Ἱερό. Τώρα ὁ ἅγιός μας νιώθει στό στοιχεῖο του καί μπορεῖ νά ἐξαπολύσει ἐναντίον τοῦ «Ἱεροῦ» ὅλο τό χεῖμαρρο τοῦ πύρινου θυμοῦ του, πράγμα πού

φυσικά έχει σάν αποτέλεσμα τήν ἐκμηδένιση τοῦ κομμουνισμοῦ.

Τό ὅτι ὁ ἅγιος Μάξ βάζει πάλι ἐδῶ τό δικό του παραλογισμό στό στόμα τῶν «κοινωνικῶν φιλελεύθερων», ἐμφανίζοντάς τον ὡς νόημα τῶν δικῶν τους λόγων, αὐτό δέν εἶναι κάτι πού πρέπει νά μᾶς «ἐκπλήσσει». Ταυτίζει, πρίν ἀπ' ὅλα, τό «ἔχειν» (das «Haben») ὡς ἀτομικός ιδιοκτήτης, μέ τό «ἔχειν» γενικά. Ἀντί νά ἐξετάσει τίς καθορισμένες σχέσεις τῆς ἀτομικῆς ιδιοκτησίας μέ τήν παραγωγή, ἀντί νά ἐξετάσει τό «ἔχειν» ὡς εἰσοδηματίας, ὡς *commerçant**, ὡς ἐργοστασιάρχης, ὡς ἐργάτης — ὅποτε τό «ἔχειν» θά ἀποδείχονταν ἕνα ἔχειν ἐντελῶς καθορισμένο, θά ἀποδείχονταν ὅτι εἶναι ἕνα κουμάντο πάνω στήν ξένη ἐργασία — μετατρέπει ὅλες αὐτές τίς σχέσεις σέ ἕνα «ἔχειν αὐτό καθαυτό».

** [...] ἀφήνοντας νά δρᾷ τόν πολιτικό φιλελευθερισμό, πού κήρυξε τό «ἔθνος» ὑπέρτατο ιδιοκτήτη. Ἄρα, λοιπόν, ὁ κομμουνισμός δέν ἔχει πιά «νά καταργήσει» τήν «προσωπική ιδιοκτησία», ἀλλά, τό πολύ-πολύ, νά ἰσοπεδώσει τή διανομή τῶν «φέουδων», εἰσάγοντας ἐδῶ τήν ἀρχή τῆς «égalité»***. Γιά τό θέμα τῆς κοινωνίας ὡς «ὑπέρτατης ιδιοκτητρίας» καί γιά τοὺς «κουρελῆδες», ὁ ἅγιος Μάξ ἄς κοιτάξει, μεταξύ ἄλλων, τό «Égalitaire»²² τοῦ 1840 :

«Ἡ κοινωνική ιδιοκτησία εἶναι μιᾷ ἀντίφαση, ἀλλά ὁ κοινωνικός πλοῦτος εἶναι ἕνα ἐπακόλουθο τοῦ κομμουνισμοῦ. Ὁ Φουριέ, σέ ἀντίθεση μέ τοὺς σεμνοπρεπεῖς ἀστούς ἠθικολόγους, ἐπαναλαμβάνει ἑκατό φορές πῶς κοινωνικό κακό δέν ἀποτελεῖ τό ὅτι μερικοί ἔχουν πάρα πολλά, ἀλλά τό ὅτι ὅλοι ἔχουν πάρα πολύ λίγα» καί γι' αὐτό ἐπισημαίνει ἐπίσης στή «La fausse industrie» (Παρίσι 1836, σ. 410), «τὴν ἐνδεια τῶν πλουσίων».

Τό ἴδιο ἐπίσης, ἤδη ἀπό τό 1839, συνεπῶς πρίν ἀπό τίς «Ἐγγυήσεις»²³ τοῦ Βάιτλινγκ, στό ἐκδιδόμενο στό Παρίσι κομμουνιστικό περιοδικό «Die Stimme des Volks»²⁴ (τεῦχος II, σ. 14) λέγεται :

* — ἔμπορος.

** — ἐδῶ λείπουν 4 σελίδες ἀπό τό χειρόγραφο, ὅπου ὑπῆρχε τό τέλος τῆς «Πρώτης λογικῆς κατασκευῆς» καί ἡ ἀρχή τῆς «Δεύτερης λογικῆς κατασκευῆς».

*** — ἰσότητος.

«Ἡ ἀτομικὴ ἰδιοκτησία, ἡ πολυπαινεμένη, φιλόπονη, βολικὴ, ἀβλαβὴς, ἀτομικὴ προκοπὴ κάνει ὀλοφάνερη ζημιὰ στὸν πλοῦτο τῆς ζωῆς».

Ὁ ἅγιος Σάντσο παίρνει ἐδῶ γιὰ κομμουνισμό τὶς ἰδέες μερικῶν φιλελεύθερων πού προσχωροῦν στὸν κομμουνισμό καὶ τὸν τρόπο ἔκφρασης μερικῶν κομμουνιστῶν πού, γιὰ πολὺ πρακτικούς λόγους, ἐκφράζουν τὶς ἀπόψεις τους μὲ πολὺ προσεγμένες διατυπώσεις.

Μιά καὶ ὁ «Στίρνερ» μεταβίβασε τὴν ἰδιοκτησία στὴν «κοινωνία», ὅλα τὰ μέλη αὐτῆς τῆς κοινωνίας μετατρέπονται μεμῆς γι' αὐτόν σέ φουκαράδες καὶ κουρελῆδες, μολονότι — ἀκόμα καὶ σύμφωνα μὲ τὴ *δική του* ἐντύπωση γιὰ τὴν κομμουνιστικὴ τάξη πραγμάτων — «ἔχουν» τὴν «ὑπέρτατη ἰδιοκτήτρια». — Ἡ καλοπροαίρετη πρόταση πού ἀπευθύνει στοὺς κομμουνιστές, «νά κάμουν τὴ λέξη 'κουρελῆς' τιμητικὴ προσαγόρευση, ἔτσι ὅπως ἔκανε ἡ ἐπανάσταση τὴ λέξη πολίτης», ἀποτελεῖ ἓνα χτυπητὸ παράδειγμα γιὰ τὸ πῶς συγχέει τὸν κομμουνισμό μὲ κάτι πού ἀπὸ καιρὸ πιά ἀνήκει στὸ παρελθόν. Ἡ ἐπανάσταση «ἔκανε τιμητικὴ προσαγόρευση» ἀκόμα καὶ τὴ λέξη «sans-culotte»¹³, σέ ἀντιπαράθεση πρὸς τοὺς «honnêtes gens»*, οἱ ὁποῖοι, στὴν πολὺ ἀδόκιμη μετάφραση τοῦ Στίρνερ, μετατράπηκαν σέ καλοὺς πολίτες (gute Bürger). [...]

Ὁ ἅγιος Σάντσο ἰσχυρίζεται ὅτι «ἡ ἀνύψωση τῆς κοινωνίας στὸ ἐπίπεδο τῆς ὑπέρτατης ἰδιοκτήτριας» θά ἦταν «μιὰ δεύτερη *καταλήστευση* τοῦ προσώπου πρὸς τὸ συμφέρον τῆς ἀνθρωπιᾶς», ἐνῶ ὁ κομμουνισμὸς δὲν εἶναι παρὰ ἡ ὀδηγημένη στὰ ἄκρα *καταλήστευση* τῶν ὅσων «καταλήστεψε τὸ πρόσωπο». «Ἐπειδὴ γι' αὐτόν ἡ ληστεία εἶναι ἀναμφίβολα κάτι τὸ ἀποκρουστικόν», ὁ ἅγιος Σάντσο «πιστεύει, λογουχάρη», ὅτι «ἔστιγμάτισε» τὸν κομμουνισμό «ἤδη» μὲ τὴν παραπάνω φράση. («Τὸ Βιβλίο», σ. 102). «Ἀπὸ τὴ στιγμή», πού ὁ «Στίρνερ» «μυρίστηκε» στὸν κομμουνισμό «ἀκόμα καὶ ληστεία», «δὲ μποροῦσε νά μὴ νιώσει βαθιὰ ἀποστροφή καὶ δίκαιη ἀγανάκτηση ἐναντίον του»! (Βίγκαντ, σ. 156). Καλοῦμε τὸν «Στίρνερ» νά μᾶς κατονομάσει ἔστω κι ἓναν ἀστό, πού, ἀναφερόμενος στὸν κομμουνισμό (ἢ στὸν

* — χρηστοὺς ἀνθρώπους.

χαρτισμό)²⁵, νά μήν έχει διατυπώσει μέ μεγάλη έμφαση τήν ίδια αὐτή κοινοτοπία. Ὁ κομμουνισμός ἀναμφισβήτητα θά προβεῖ σέ «ληστεία» αὐτοῦ πού ὁ ἀστός τό θεωρεῖ σάν «προσωπικό».

Πρῶτο πόρισμα.

Σελ. 349. «Ὁ φιλελευθερισμός διακήρυξε εὐθύς ἐξαρχῆς ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἀπό τήν ίδια τήν οὐσία του δέν πρέπει νά εἶναι *ιδιοκτησία*, ἀλλά *ιδιοκτήτης*. Μιά κι ἐδῶ ἐπρόκειτο γιά τόν Ἄνθρωπο καί ὄχι γιά τό μεμονωμένο ἄτομο, τό ζήτημα τοῦ ὕψους τῶν προσωπικῶν ἀγαθῶν, πού συνιστοῦσε ἀκριβῶς καί τό ιδιαίτερο ἐνδιαφέρον τῶν μεμονωμένων ἀτόμων, ἀφέθηκε στή διάκρισή τους. Γι' αὐτό τό λόγο ὁ ἐγωισμός τῶν μεμονωμένων ἀτόμων στόν καθορισμό αὐτοῦ τοῦ ὕψους βρῆκε τό πιό πλατύ πεδίο δράσης καί μπῆκε στό δρόμο ἑνός ἀσταμάτητου συναγωνισμοῦ».

Αὐτό σημαίνει : ὁ φιλελευθερισμός, δηλαδή οἱ φιλελεύθεροι ἀτομικοί ιδιοκτήτες, περιέβαλαν στήν ἀρχή τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης τήν ἀτομική ιδιοκτησία μέ ἕναν φιλελεύθερο φωτοστέφανο, κηρύσσοντάς την ὡς ἕνα ἀπό τά δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου. Τούς ἀνάγκασε νά τό κάνουν αὐτό ἢ ἴδια ἢ θέση πού εἶχαν σάν ἐπαναστατικό κόμμα. Ἦσαν μάλιστα ἀναγκασμένοι ὄχι μόνο νά δώσουν στή μάζα τοῦ γαλλικοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ τό δικαίωμα ιδιοκτησίας, ἀλλά καί νά τοῦ δώσουν τή δυνατότητα νά *καταλάβει* μιὰ πραγματική *ιδιοκτησία*. Κι ὅλα αὐτά μπόρεσαν νά τά κάνουν, ἐπειδὴ μέ τόν τρόπο αὐτό «τό ὕψος» τῶν δικῶν τους ἀγαθῶν, πού κυρίως τούς ἐνδιέφερε, παρέμεινε ἀπαραβίαστο καί μάλιστα εὑρίσκε μιὰ σταθερή ἐξασφάλιση. — Ἐπίσης ἐδῶ μαθαίνουμε ὅτι, κατά τή γνώμη τοῦ ἁγίου Μάξ, ὁ συναγωνισμός γεννιέται ἀπ' τόν φιλελευθερισμό, — νά ἕνα χαστούκι πού δίνει στήν ἱστορία σάν ἐκδίκηση γιά τά χαστούκια πού, ὅπως εἶδαμε προηγούμενα, ἔπρεπε νά δώσει στόν ἑαυτό του. Τήν «ἀκριβέστερη ἐξήγηση» τοῦ μανιφέστου, μέ τό ὅποιο, ὅπως αὐτός λέει, ὁ φιλελευθερισμός «πρόβαλε *εὐθύς ἐξαρχῆς*», τή βρίσκουμε στόν Χέγκελ, πού τό 1820 διατύπωσε τήν ἀκόλουθη σκέψη :

«Σέ σχέση μέ τά ἐξωτερικά πράγματα εἶναι λογικό» (δηλαδή μοῦ ταιριάζει ἑμένα σάν λογικό, σάν ἄνθρωπο) «νά κατέχω *ιδιοκτησία*... τό τί καί πόσο ἀκριβῶς κατέχω εἶναι, ἐπομένως, ἕνα νομικό συμβάν» («Φιλοσοφία τοῦ Δικαίου»²⁶, § 49).

Είναι χαρακτηριστικό για τον Χέγκελ ότι μετατρέπει το φραστικό σχήμα του άστου σε ύπαρκτή έννοια, σε ουσία της ιδιοκτησίας και σ' αυτό ο «Στίρνερ» τον μιμείται πιστά. Μέ βάση τούς προαναφερθέντες συλλογισμούς, ο άγιος Μάξ οικοδομεί τώρα έναν άλλο ισχυρισμό, δηλαδή ότι ο κομμουνισμός

«έθεσε το ερώτημα για το ύψος της περιουσίας και απάντησε ότι ο άνθρωπος θα έπρεπε να έχει τόσα, όσα του είναι αναγκαία. Θα μπορέσει άραγε ο έγωισμός μου να ικανοποιηθεί μ' αυτό ;... Όχι, πρέπει να έχω τόσα, όσα είμαι ικανός να ιδιοποιηθώ» (σ. 349).

Πρώτα απ' όλα πρέπει έδω να παρατηρήσουμε ότι ο κομμουνισμός καθόλου δεν προήλθε από την § 49 της «Φιλοσοφίας του Δικαίου» του Χέγκελ και από τη διατύπωσή του περί του «τί και πόσο». Δεύτερο, δεν πέρασε καν απ' τό μυαλό «του κομμουνισμού» να δώσει κάτι «στόν Άνθρωπο», διότι «ο Κομμουνισμός» δεν είναι καθόλου της γνώμης ότι «ο Άνθρωπος» «χρειάζεται» οτιδήποτε πέρα από μία συνοπτική κριτική ανάλυση. Τρίτο, ο «Στίρνερ» αποδίδει στόν κομμουνισμό την έννοια περί του «τί χρειάζεται» μέ τη σημασία πού δίνει στόν όρο ο σημερινός άστος, κι έτσι εισάγει ένα διακριτικό γνώρισμα, πού, εξαιτίας του χοντροκομμένου χαρακτήρα του, δέ μπορεί να έχει σημασία παρά μόνο για τη σημερινή κοινωνία και τό ιδεατό της όμοίωμα — τον στιρνεριανό Σύλλογο των «μεμονωμένων φωνακλάδων» και των ελεύθερων ραπτριών. Ό «Στίρνερ» πέτυχε και πάλι μεγάλες «διεισδύσεις» στην ουσία του κομμουνισμού. Τελικά, στην άξιώσή του να έχει τόσα όσα είναι ικανός ο ίδιος να ιδιοποιηθεί (λές και μήπως αυτό δεν είναι ή συνηθισμένη άστική φράση ότι ο καθένας πρέπει να έχει τόσα, όσα του επιτρέπει ή ικανότητά του να αποκτήσει, ότι πρέπει να έχει τό δικαίωμα της ελεύθερης προσόδου), ο άγιος Σάντσο υποθέτει ότι ο κομμουνισμός έχει κιόλας πραγματοποιεί και του παρέχεται ή δυνατότητα να αναπτύσσει άνεμπόδιστα και να δείχνει τίς «ικανότητές» του, πράγμα πού, όπως και οί ίδιες οί «ικανότητές» του, δεν εξαρτιέται μέ κανένα τρόπο μόνο από τον Σάντσο, αλλά και από τίς σχέσεις παραγωγής και επικοινωνίας, μέσα στις όποιες ζει. — (Βλ. παρακάτω τό κεφάλαιο για τό Συνεταιρισμό)²⁷. Άλ-

λωστε, οὔτε ὁ ἴδιος ὁ ἅγιος Μάξ δέν ἐνεργεῖ σύμφωνα μέ τή δική του διδασκαλία, διότι σ' ὅλο του τό «Βιβλίο» «ἔχει ἀνάγκη» καί χρησιμοποιεῖ πράγματα πού δέ στάθηκε «ίκανός νά ιδιοποιηθεῖ».

Δεύτερο πόρισμα.

«Ἀλλά οἱ κοινωνικοί μεταρρυθμιστές Μᾶς κηρύσσουν ἕνα Δίκαιο τῆς κοινωνίας. Ἐδῶ τό ἄτομο γίνεται σκλάβος τῆς κοινωνίας» (σ. 246). «Σύμφωνα μέ τή γνώμη τῶν κομμουνιστῶν, ὁ καθένας ὀφείλει νά ἀπολαμβάνει τά αἰώνια δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου» (σ. 238).

Γιά τούς ὅρους δικαίωμα, ἐργασία κτλ., ὅπως οἱ ὅροι αὐτοί χρησιμοποιοῦνται ἀπ' τούς προλετάριους συγγραφεῖς καί γιά τό ποιά πρέπει νά εἶναι ἡ κριτική στάση ἀπέναντί τους, θά μιλήσουμε στό κεφάλαιο γιά τόν «ἀληθινό σοσιαλισμό» (βλέπε τόμο Π²⁸). Ὅσο γιά τό δικαίωμα, ἐμεῖς, δίπλα σέ πολλά ἄλλα, ὑπογραμμίσαμε τήν ἀντίθεση τοῦ κομμουνισμοῦ ἀπέναντι στό δικαίωμα, τόσο τό πολιτικό καί τό ιδιωτικό, ὅσο καί τό δικαίωμα στή γενικότερη μορφή του, ὡς δικαίωμα τοῦ ἀνθρώπου. Βλέπε «Γερμανο-Γαλλικά Χρονικά»²⁹, ὅπου τά προνόμια, τά ἀποκλειστικά δικαιώματα, νοοῦνται σάν κάτι πού ἀντιστοιχεῖ πρὸς τήν ἀτομική ιδιοκτησία πού συνδέεται μέ τήν ὑπαρξη τῶν ιδιαίτερων κοινωνικῶν στρωμάτων, ἐνῶ τό δικαίωμα νοεῖται σάν κάτι πού ἀντιστοιχεῖ στίς συνθήκες τοῦ συναγωνισμοῦ, τῆς ἐλεύθερης ἀτομικῆς ιδιοκτησίας (σ. 206 καί ἄλλοι). Ἐπίσης, τά ἴδια τά δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου νοοῦνται σάν προνόμιο, ἐνῶ ἡ ἀτομική ιδιοκτησία σάν μονοπώλιο. Παραπέρα, ἡ κριτική τοῦ δικαιώματος συσχετίζεται ἐκεῖ μέ τή γερμανική φιλοσοφία καί ἐμφανίζεται σάν πόρισμα ἐξαγόμενο ἀπ' τήν κριτική τῆς θρησκείας (σ. 72). Ταυτόχρονα, ὑπογραμμίζεται σαφῶς πώς τά νομικά ἀξιώματα, πού ὀδηγοῦν δῆθεν στόν κομμουνισμό, ἀποτελοῦν ἀξιώματα τῆς ἀτομικῆς ιδιοκτησίας, ἐνῶ τό γενικό δικαίωμα τῆς κτήσης ἐνός πράγματος ἀποτελεῖ μιὰ φαντασιώδη προϋπόθεση τοῦ δικαιώματος τῆς ἀτομικῆς ιδιοκτησίας (σ. 98, 99)³⁰.

Ἀλλωστε, μόνο ἀπ' τό μυαλό ἐνός βερολινέζου δημοδιδάσκαλου θά μπορούσε νά περάσει ἡ ἰδέα ν' ἀντιτάξει τά ὅσα εἰπώ-

θηκαν παραπάνω σ' έναν Μπαμπέφ και νά τόν πάρει σάν θεωρητικό εκπρόσωπο του κομμουνισμού. 'Ο «Στίρνερ», ωστόσο, δέ ντρέπεται νά ισχυρίζεται στή σ. 247 ότι ό κομμουνισμός, ό όποϊος δέχεται

«ότι όλοι οί άνθρωποι έχουν από τή φύση ίσα δικαιώματα, αναιρεί τήν ίδια τή δική του θέση, όταν λέει ότι οί άνθρωποι από τή φύση δέν έχουν κανενός είδους δικαιώματα. 'Επειδή δέν θέλει, λογουχάρη, νά παραδεχτεί ότι οί γονείς έχουν δικαιώματα απέναντι στά παιδιά τους, αυτός καταργεί τήν οικογένεια. Γενικά, όλη αυτή ή επαναστατική ή μαμπεφική άρχή (σύγκρινε: «Οί κομμουνιστές στήν 'Ελβετία, έκθεση 'Επιτροπής»³¹, σ. 3) στηρίζεται πάνω σέ μία θρησκευτική, δηλαδή έσφαλμένη αντίληψη».

Στήν 'Αγγλία φτάνει ένας Γιάνκης, βρίσκει εκεί ένα κώλυμα στό πρόσωπο ενός Είρηνοδίκη, πού τόν έμποδίζει νά μαστιγώσει τό δοϋλο του, και φωνάζει άγανακτισμένος: «Do you call a land of liberty, where a man can't larrup his nigger?»*

'Ο άγιος Σάντσο παθαίνει έδω διπλό ρεζίλεμα. Πρώτο, θεωρεί ότι καταργούνται τά «ίσα δικαιώματα τών ανθρώπων» άπ' τό ότι αναγνωρίζονται «άπό τή φύση ίσα δικαιώματα» στά παιδιά έναντι τών γονέων, άπ' τό ότι στά παιδιά και στους γονείς δίνονται τά ίσα δικαιώματα του ανθρώπου. Δεύτερο, δυό σελίδες πιό πάνω, ό 'Ιάκωβος ό άγαθούλης λέει ότι τό κράτος δέν άναμειγνύεται όταν ένας πατέρας δέρνει τό γιό του, διότι άναγνωρίζει τό οικογενειακό δικαίωμα. 'Ετσι, αυτό πού ό Στίρνερ, από τή μισμεριά, τό παρουσιάζει σάν ιδιωτικό (οικογενειακό) δικαίωμα από τήν άλλη μεριά, τό εντάσσει στά «άπό τή φύση ίσα δικαιώματα τών ανθρώπων». Τελικά, μάς όμολογεί ότι γνωρίζει τόν Μπαμπέφ μόνο από τήν έκθεση Μπλούντςλι, ενώ στήν ίδια τήν έκθεσή του ό Μπλούντςλι όμολογεί μέ τή σειρά του, στή σ. 3, ότι έχει άντλήσει όλα τά στοιχεία του από τόν έντιμότατο δόκτωρα του Δικαίου Λ. Στάιν³². Οί έμπεριστατωμένες γνώσεις του άγιου Σάντσο περί κομμουνισμού φανερώνονται στήν περικοπή πού άναφέραμε. 'Όπως ό άγιος Μπροϋνο είναι ό μεσίτης του στό θέμα τής επανάστασης, έτσι και ό άγιος Μπλούντςλι είναι ό μεσίτης του στό θέμα τών κομμουνιστών. Μιά κι έτσι

* — Καί λέτε χώρα τής έλευθερίας, μία χώρα όπου ένας άνθρωπος δέ μπορεί νά μαστιγώνει τόν νέγρο του;

έχουν τά πράγματα, δέν πρέπει νά μᾶς παραξενεύει ὅταν, στόν πρωτόγονό μας «λόγο τοῦ Θεοῦ», λίγες γραμμές παρακάτω, ἡ fraternité* τῆς ἐπανάστασης ὑποβιβάζεται σέ «ἰσότητα τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ» (σέ ποιοῦ δόγμα τοῦ χριστιανισμοῦ γίνεται λόγος περί égalité** ;).

Τρίτο πόρισμα.

Σελ. 414 : Μιά καί ἡ ἀρχή τοῦ κολλεκτιβισμοῦ ἀποκορυφώνεται στόν κομμουνισμό, ἄρα, κομμουνισμός = «ἀποθέωση τοῦ κράτους τῆς ἀγάπης».

Ἀπό τό κράτος τῆς ἀγάπης, πού εἶναι δικό του κατασκευάσμα, ὁ ἅγιος Μάξ παράγει ἐδῶ κομμουνισμό, ὁ ὅποιος, γιά τό λόγο αὐτό, παραμένει φυσικά ἕνας ἀποκλειστικά στρινεριανός κομμουνισμός. Ὁ ἅγιος Σάντσο δέ γνωρίζει παρά ἕνα ἀπ' τά δυό : ἢ τόν ἐγωισμό, ἢ τό αἷτημα γιά ἀγάπη πρὸς τόν πλησίον, εὐσπλαχνία καί ἐλεημοσύνη τῶν ἀνθρώπων. Ἐξω καί πάνω ἀπ' αὐτό τό δίλημμα, δέν ὑπάρχει γι' αὐτόν τίποτα.

Τρίτη λογική κατασκευή.

Ἐπειδή στήν κοινωνία βλέπουμε τά πιά ἀβάσταχτα δεινά, γι' αὐτό ειδικά (!) «οἱ καταπιεζόμενοι» (!) «σκέφτονται ὅτι φταίχης γιά ὅλα αὐτά εἶναι ἡ κοινωνία καί θέτουν στόν ἑαυτό τους τό καθήκον ν' ἀποκαλύψουν τή σωστή κοινωνία» (σ. 155).

Ὁ «Στίρνερ», ἀντίστροφα, «θέτει στόν ἑαυτό του» «τό καθήκον» νά ἀνακαλύψει τή «σωστή κοινωνία» πού ταιριάζει σ' αὐτόν***, τήν ἱερή κοινωνία, τήν κοινωνία σάν ἐνσάρκωση τοῦ Ἱεροῦ. Αὐτοί πού εἶναι καταπιεζόμενοι σήμερα «στήν κοινωνία», «σκέφτονται» ἀπλῶς πῶς νά φτιάξουν μιὰ κοινωνία, πού νά εἶναι σωστή γι' αὐτούς, καί γι' αὐτό πρέπει πρὶν ἀπ' ὅλα νά καταργηθεῖ, μέ βάση τίς ὑφιστάμενες παραγωγικές δυνάμεις, ἡ τωρινή κοινωνία. Ἄν, e.g.****, σέ μιὰ μηχανή «δοῦμε ἀβάσταχτα δεινά», ἄν, λογουχάρη, ἀρνιέται νά λειτουργήσῃ κι ἐκεῖνοι πού ἔχουν ἀνάγκη ἀπό τή μηχανή αὐτή, λογουχάρη γιά νά κάνουν

* — ἀδελφοσύνη.

** — ἰσότητα.

*** — Λογοπαλινιο στά Γερμανικά : «die rechte Gesellschaft» («ἡ σωστή κοινωνία») καί «ihm rechte Gesellschaft» («κοινωνία πού τοῦ ταιριάζει») (Σημ. μετ.).

**** — exempli gratia (παραδείματος χάρι).

λεφτά, βρίσκουν ότι τό κακό ἔγκειται στήν ἴδια τή μηχανή καί πασχίζουν νά τήν τροποποιήσουν κτλ., τότε, κατά τή γνώμη τοῦ ἁγίου Σάντσο, θέτουν στόν ἑαυτό τους τό καθήκον ὄχι *νά διορθώσουν* τή μηχανή γιά τόν ἑαυτό τους (*sich Zurechtzurückken*), ἀλλά ν' ἀνακαλύψουν τή *σωστή* μηχανή, τήν ἱερή μηχανή, τή μηχανή σάν ἐνσάρκωση τοῦ Ἱεροῦ, τό Ἱερό σάν ἐνσάρκωση τῆς μηχανῆς, τή μηχανή στόν οὐρανό. Ὁ «Στίρνερ» τοὺς συμβουλεύει ν' ἀναζητήσουν τό φταιξιμο «*στόν ἴδιο τόν ἑαυτό τους*». Δέν εἶναι μήπως δικό τους φταιξιμο πού χρειάζονται, λογουχάρη, τήν τσάπα καί τό ἀλέτρι; Δέ θά μπορούσαν μήπως νά φυτέψουν πατάτες στό χῶμα καί νά τίς βγάλουν ἀπό κεῖ μέ τά νύχια; Ὁ ἅγιος, στή σ. 156, κάνει σχετικά τοῦτο τό κήρυγμα:

«Εἶναι ἀπλῶς ἓνα πανάρχαιο φαινόμενο τό νά ζητάει κανεῖς πρῶτα-πρῶτα νά ρίχνει τό φταιξιμο σ' ὅλους τοὺς ἄλλους ἐκτός ἀπ' τόν ἑαυτό του, — νά τό ζητάει δηλαδή στό κράτος, στή φιλαυτία τῶν πλουσίων, ἐνῶ τό φταιξιμο, ὥστόσο, εἶναι ἀκριβῶς δικό μας».

Ὁ «καταπιεζόμενος», πού πάει νά ρίξει «στό κράτος» «τό φταιξιμο» γιά τή φτώχεια, δέν εἶναι, ὅπως τό εἶδαμε κιόλας πιό πάνω, κανένας ἄλλος, παρά ὁ ἴδιος ὁ Ἰάκωβος ὁ ἀγαθοῦλης. Δεύτερο, ὁ «καταπιεζόμενος», πού ἐφησυχάζει μέ τό νά ἀναζητεῖ τό «φταιξιμο» γιά ὅλα στή «φιλαυτία τῶν πλουσίων», δέν εἶναι πάλι κανένας ἄλλος, παρά ὁ Ἰάκωβος ὁ ἀγαθοῦλης. Θά μπορούσε νά πάρει ὀκρινέστερα στοιχεῖα γιά ἄλλους καταπιεζόμενους ἀπό τά «Facts and Fictions» τοῦ John Watt, μόδιστρου καί διδάκτορα τῆς φιλοσοφίας, ἀπό τό «Poor Man's Companion»³³ τοῦ Hobson κτλ. Καί, τρίτο, ποιός εἶναι ὁ φορέας τοῦ «δικοῦ μας φταιξίματος»; Μήπως τό παιδί τοῦ προλετάριου, πού ἔρχεται στόν κόσμο ραχητικό, πού οἱ γονεῖς του τό μεγαλώνουν μέ τό ὅπιο καί ὅταν γίνει ἑφτά χρονῶ τό στέλνουν στό ἐργοστάσιο, ἢ μήπως ὁ μεμονωμένος ἐργάτης, ἀπ' τόν ὁποῖο γυρεύουν ἐδῶ νά «ξεσηκωθεῖ» μόνος του ἐνάντια στήν παγκόσμια ἀγορά, ἢ μήπως τό κορίτσι, πού εἶναι ἀναγκασμένο ἢ νά πεθάνει ἀπ' τήν πείνα ἢ νά γίνει πόρνη; Ὁχι, δέν εἶναι καθόλου αὐτοί, ἀλλά μόνον ἐκεῖνος, πού «ὅλο τό φταιξιμο», δηλ., τό «φταιξιμο» γιά ὅλη τήν τωρινή κατάσταση τοῦ κόσμου, τό ἀναζητεῖ «μέσα του»,

είναι, όχι κανένας άλλος, παρά πάλι ο ίδιος ο Ιάκωβος ο αγα-
 θούλης: «Είναι απλώς ένα πανάρχαιο φαινόμενο» της χριστια-
 νικής ενδοσκόπησης και μετάνοιας υπό την γερμανική θεωρη-
 τικολογούσα μορφή της, με την ιδεαλιστική φρασεολογία της,
 όπου τό 'Εγώ, ο υπαρκτός άνθρωπος, πρέπει ν' αλλάξω όχι την
 πραγματικότητα, κάτι πού μόνο μαζί με άλλους θά μπορούσα νά
 κάνω, αλλά ν' αλλάξω ο ίδιος μέσα μου. «Είναι ο έσωτερικός
 αγώνας του συγγραφέα με τόν ίδιο του τόν έαυτό» («Η Άγια
 Οικογένεια», σ. 122, πρβλ. σ. 73, 121 και 306)³⁴.

Ώστε, λοιπόν, κατά τόν άγιο Σάντσο, οί καταπιεζόμενοι
 από την κοινωνία αναζητοῦν τή σωστή κοινωνία. Άν είχε συ-
 νέπεια, θά έπρεπε κι εκείνοι, πού «έπιζητοῦν νά ρίξουν τό φταί-
 ξιμο στό κράτος», — και γι' αὐτόν και οί δύο είναι αὐτά τά ίδια
 πρόσωπα, — νά αναζητήσουν τό σωστό κράτος. Άλλά αὐτό δέν
 τόν βολεύει, διότι έχει ακούσει πώς οί κομμουνιστές θέλουν
 νά καταργήσουν τό κράτος. Πρέπει νά κατασκευάσει τώρα
 αὐτή τήν κατάργηση τοῦ κράτους, πράγμα πού ο άγιος Σάντσο
 τό τακτοποιεῖ, συνεπικουρούμενος πάλι ἀπ' τόν «ψαρή» του,
 τήν τσόντα, μ' έναν τρόπο πού «φαίνεται πολύ άπλός»:

«Επειδή οί εργάτες βρίσκονται σέ κατάσταση ένδειας (*Notstand*), ή
 υπάρχουσα κατάσταση πραγμάτων (*Stand der Dinge*), δηλ. τό κράτος [*der
 Staat*] (*Status* = *Stand*), πρέπει νά καταργηθοῦν» (στό ίδιο).

Έτσι:

Κατάσταση ένδειας = υπάρχουσα κατάσταση
 πραγμάτων.

Υπάρχουσα κατάσταση πραγμάτων = Κατάσταση (*Stand*)

Stand = *Status**

Status = *Staat***

Συμπέρασμα: Κατάσταση ένδειας = Κράτος

Τί θά μπορούσε «νά φανεῖ άπλούστερο»; «Εἶναι μόνο έκ-
 πληκτικό» τό ότι οί άγγλοι άστοί (*Bourgeois*) τοῦ 1688 και οί
 γάλλοι άστοί τοῦ 1789 δέν «κατέληξαν» στίς ίδιες «άπλές σκέ-
 ψεις» και έξισώσεις, άν και στούς καιρούς εκείνους ή έξίσωση

* — τάξη πραγμάτων.

** — κράτος.

«κατάσταση (Stand) = τάξη πραγμάτων (Status) = τό κράτος (der Staat)» ήταν πολύ πιο δικαιολογημένη απ' ό,τι σήμερα. Από δω προκύπτει ότι παντού όπου υπάρχει μια «κατάσταση ένδειας», «τό κράτος», πού, φυσικά, είναι ένα και τό αυτό στην Πρωσία και στη Βόρεια Αμερική, πρέπει να καταργηθεί.

Ο άγιος Σάντσο μάς προσφέρει τώρα, κατά τό συνήθειό του, μερικά αποφθέγματα του Σολομώντα.

Σολομώντειο απόφθεγμα άρθ. 1.

Σελ. 163 : «Τό ότι ή κοινωνία δέν είναι κανένα Έγώ, τό όποιο θά μπορούσε νά δίνει κτλ., αλλά ένα όργανο απ' όπου μπορούμε νά άντλήσουμε όφέλη· ότι δέν έχουμε κοινωνικές υποχρεώσεις, αλλά μόνο κοινωνικά συμφέροντα· ότι δέν όφείλουμε νά κάνουμε θυσίες γιά τήν κοινωνία, αλλά, όταν καμιά φορά κάνουμε τέτοιες θυσίες, έχουμε όπόψη τόν ίδιο τόν Έαυτό μας, — όλα αυτά δέν τά σκέφτονται οί κοινωνικοί φιλελεύθεροι, διότι είναι αιχμάλωτοι τής άρχής τής θρησκείας και μέ μεγάλο ζήλο αποβλέπουν πρός μία ιερή κοινωνία».

Από δω προκύπτουν οί ακόλουθες «διεισδύσεις» στην ουσία του κομμουνισμού :

1. Ο άγιος Σάντσο έχει ξεχάσει έντελώς ότι αυτός ό ίδιος ήταν εκείνος, πού μετέτρεψε «τήν κοινωνία» σέ κάποιο «Έγώ» και ότι, συνεπώς, βρίσκεται άπλώς μέσα στην ίδια τή δική του «κοινωνία».

2. Πιστεύει ότι οί κομμουνιστές περίμεναν από «τήν κοινωνία» νά τους «δώσει» κάτι, ένω πράγματι τό άνώτατο πού θέλουν είναι νά δώσουν στέν έαυτό τους μία κοινωνία.

3. Προτού ακόμα άρχίσει νά υπάρχει κάποια κοινωνία, τή μετατρέπει σέ όργανο, απ' τό όποιο θέλει ν' άντλήσει όφέλη, χωρίς αυτός και άλλοι άνθρωποι, μέ τίς άμοιβαίες κοινωνικές σχέσεις τους, νά έχουν δημιουργήσει τήν κοινωνία, δηλαδή τό ίδιο αυτό τό «όργανο».

4. Πιστεύει ότι στην κομμουνιστική κοινωνία μπορεί νά γίνει λόγος γιά «υποχρεώσεις» και «συμφέροντα», γιά δυό αλληλοσυμπληρούμενες πλευρές μιās αντίθεσης πού υπάρχει μόνο στην άστική κοινωνία (υπό τό πρόσχημα του συμφέροντος, ό σκεπτόμενος άστός παρεμβάλλει πάντοτε ένα τρίτο στοιχείο ανάμεσα στον έαυτό του και στον τρόπο έκδήλωσης τής ζωής

του, μιά μανιέρα πού τῆς ἔδωσε πράγματι κλασική μορφή ὁ Μπένθαμ, πού ἡ μύτη του πρέπει νά ἔχει κάποιο συμφέρον προ- τοῦ ἀποφασίσει νά πάρει μυρουδιά. Σύγκρινε τά ὅσα λέγονται στό «Βιβλίο» γιά τό *δικαίωμα* πού ἔχει ὁ καθένας πάνω στή μύτη του, σ. 247).

5. Ὁ ἅγιος Μάξ πιστεύει ὅτι οἱ κομμουνιστές θέλουν νά «κάνουν θυσίες» «στήν κοινωνία», ἐνῶ τό πολύ-πολύ θέλουν νά θυσιάσουν τήν ὑπάρχουσα κοινωνία. Στήν περίπτωση αὐτή, τήν ἐπίγνωσή τους πώς ὁ ἀγώνας τους ἀποτελεῖ κοινή ὑπόθεση ὅλων τῶν ἀνθρώπων, γιά τοὺς ὁποίους τό ἀστικό καθεστῶς ἔχει γίνει πολύ στενόχωρο, θά ἔπρεπε νά τήν χαρακτηρίσει ὡς μιά θυσία πού κάνουν στόν ἴδιο τόν ἑαυτό τους.

6. Τό ὅτι οἱ κοινωνικοί φιλελεύθεροι εἶναι αἰχμάλωτοι τῆς ἀρχῆς τῆς θρησκείας καί

7. Ὅτι ἀποβλέπουν πρὸς μιά ἱερή κοινωνία, πράγμα γιά τό ὁποῖο εἴπαμε ἀρκετά πιά πάνω. Εἶδαμε ἤδη μέ πόσο «ζῆλο» ὁ ἅγιος Σάντσο «ἀποβλέπει» στήν ἐγκαθίδρυση μιᾶς «ἱερῆς κοι- νωνίας», ὥστε, μέ τή βοήθειά της, νά μπορέσει νά ἀντικρούσει τόν κομμουνισμό.

Σολομώντειο ἀπόφθεγμα ἀρθ. II.

| Σελ. 277: «Ἄν τό συμφέρον πάνω στό κοινωνικό πρόβλημα ἦταν λι- γότερο παθιασμένο καί λιγότερο τυφλό, τότε οἱ ἄνθρωποι ... θά κα- τανοοῦσαν ὅτι μιά κοινωνία δέ μπορεί ν' ἀνανεωθεί, ὅσο αὐτοί πού τήν συ- ναποτελοῦν καί τήν συγκροτοῦν παραμένουν ὅπως ἦσαν πρῶτα».

Ὁ «Στίρνερ» νομίζει ἐδῶ ὅτι οἱ κομμουνιστές προλετάριοι, πού ἐπαναστατικοποιοῦν τήν κοινωνία καί θέτουν τίς σχέσεις παραγωγῆς καί τή μορφή ἐπικοινωνίας πάνω σέ μιά νέα βάση — καί μιά τέτοια βάση εἶναι αὐτοί οἱ ἴδιοι ὡς καινούργιοι ἄν- θρωποι, ὁ καινούργιος τρόπος ζωῆς τους, — παραμένουν «ὅπως ἦσαν πρῶτα». Ἡ ἀκούραστη προπαγάνδα αὐτῶν τῶν προλετά- ριων, οἱ καθημερινές συζητήσεις πού κάνουν μεταξύ τους, δεί- χνουν ἀρκετά πόσο λίγο αὐτοί οἱ ἴδιοι θέλουν νά παραμείνουν «ὅπως ἦσαν πρῶτα» καί πόσο δέν θέλουν νά παραμείνουν γενικά οἱ ἄνθρωποι «ὅπως ἦσαν πρῶτα». Θά παρέμεναν «ὅπως ἦσαν πρῶτα» μόνο στήν περίπτωση πού, μαζί μέ τόν Σάντσο, θ' ἀνα-

ζητούσαν τό φταίξιμο στόν ἴδιο τόν ἑαυτό τους». Ἀλλά ξέρουν πολύ καλά ὅτι μόνο ἂν ἀλλάξουν οἱ περιστάσεις θά πάψουν νά εἶναι «ὅπως πρῶτα» καί γι' αὐτό εἶναι ἀποφασισμένοι μόλις δοθεῖ ἡ δυνατότητα ν' ἀλλάξουν αὐτές τίς περιστάσεις. Στήν ἐπαναστατική δράση ἡ ἀλλαγή τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ μας συμπίπτει μέ τή μεταβολή τῶν περιστάσεων. [...]

«Οἱ ἄνθρωποι, ἀπέχοντας πολύ ἀπό τήν ἐπιδίωξη ν' ἀναπτύξουν τόν ἴδιο τόν ἑαυτό τους, πάντοτε θέλησαν νά πλάσουν μιά κοινωνία».

Οἱ ἄνθρωποι, ἀπέχοντας πολύ ἀπό τό νά θέλουν νά πλάσουν μιά κοινωνία, ἐνήργησαν, ὥστόσο, μέ τέτοιο τρόπο, ὥστε ν' ἀναπτυχθεῖ ἡ κοινωνία, ἐπειδὴ πάντα ἤθελαν νά ἀναπτυχθοῦν μόνο σάν ξεχωριστά ἄτομα καί γι' αὐτό πέτυχαν τήν ἀνάπτυξή τους μόνο μέσα στήν κοινωνία καί διαμέσου τῆς κοινωνίας. Ἀλλωστε, μόνο ἓνας ἅγιος τοῦ φυράματος τοῦ Σάντσο μας μπορεῖ νά διανοηθεῖ νά ξεχωρίσει τήν ἀνάπτυξη «τῶν ἀνθρώπων» ἀπό τήν ἀνάπτυξη «τῆς κοινωνίας», μέσα στήν ὁποία ζοῦν αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι καί νά συνεχίσει τίς φαντασιοκοπίες του πάνω σ' αὐτή τή φανταστική βάση. Ἐπιπλέον, ἔχει κιόλας ξεχάσει τή δική του θέση, πού τοῦ τήν ἐνέπνευσε ὁ ἅγιος Μπροῦνο, μέ τήν ὁποία, μόλις λίγο πιά πάνω, ἔθετε στούς ἀνθρώπους τό ἡθικό αἶτημα ν' ἀλλάξουν τόν ἴδιο τόν ἑαυτό τους καί μέσω αὐτοῦ τήν κοινωνία τους, ταυτίζοντας, συνεπῶς, τήν ἀνάπτυξη τῶν ἀνθρώπων μέ τήν ἀνάπτυξη τῆς κοινωνίας τους.

Στή σ. 156 βάζει τοὺς κομμουνιστές, σέ ἀντίθεση πρὸς τοὺς πολίτες-μέλη τῆς πολιτείας (Staatsbürger), νά λένε :

Τέταρτη λογική κατασκευή.

«Ἡ οὐσία Μας δέν συνίσταται» (!) στὸ «ὅτι Ἐμεῖς ὅλοι εἴμαστε ἴσα τέκνα τῆς πολιτείας» (!), «ἀλλὰ στὸ ὅτι Ἐμεῖς ὅλοι ὑπάρχουμε ὁ ἓνας γιὰ τόν ἄλλον. Ἐμεῖς ὅλοι εἴμαστε ἴσοι, ἐπειδὴ ὑπάρχουμε ὁ ἓνας γιὰ τόν ἄλλον, ὁ καθένας ἐργάζεται γιὰ τόν ἄλλον, ὁ καθένας ἀπὸ Μᾶς εἶναι ἐργάτης». Βάζει, λοιπόν, ἓνα σημεῖο ἐξίσωσης ἀνάμεσα στὸ «ὑπάρχω σάν ἐργάτης» καί στὸ «ὑπάρχει ὁ καθένας μας μόνο διαμέσου τοῦ ἄλλου», ἔτσι πού ὁ ἄλλος, «ἐργάζεται, λογουχάρη, γιὰ τὸ ντύσιμό μου, Ἐγὼ γιὰ νά ἱκανοποιῶ τήν ἀνάγκη τῆς ψυχαγωγίας του, αὐτὸς γιὰ τήν τροφή μου, Ἐγὼ γιὰ τὴ μόρφωσή του. Ἀρα, ἡ συμμετοχή μας στὸ γενικὸ ἔργο εἶναι ἡ ἀξιοπρέπειά μας καί ἡ ἰσότητά μας. — Ποιὸ εἶναι τὸ ὄφελός Μας ἀπ' τήν ιδιότητα τοῦ πο-

λίτη ; Βάρη. Καί ποιά είναι ή εκτίμηση τής εργασίας μας ; "Όσο γίνεται πιά χαμηλή... Τί μπορείτε νά μάς αντιπαραθέσετε ; 'Εργασία καί πάλι εργασία !» «Μόνο γιά τήν εργασία οφείλουμε νά σᾶς δώσουμε μιάν ἀμοιβή». «Μόνο σέ συνάρτηση μέ τά όφέλη πού 'Εσείς προσπορίζετε σέ Μᾶς», «έχετε 'Εσείς κάποιο δικαίωμα ἀπέναντι σέ Μᾶς». «'Εμείς θέλουμε νά μάς εκτιμᾶτε 'Εσείς μόνο τόσο, όσο 'Εμείς δίνουμε κάτι σέ Σᾶς. 'Αλλά καί Σείς θά εκτιμηθεῖτε ἀπό Μᾶς κατά τόν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο». «'Η εκτίμηση προσδιορίζεται ἀπό τά ἔργα πού γιά Μᾶς ἔχουν κάποια ἀξία, δηλαδή ἀπό τίς εργασίες κοινῆς ωφελείας... "Όποιος ἐκτελεῖ ἔργο ωφέλιμο δέν πρέπει νά εἶναι κατώτερος όποιοιδήποτε ἄλλου ἢ μέ ἄλλα λόγια : ὅλοι οἱ ἐργάτες οἱ χρήσιμοι στό σύνολο εἶναι ἴσοι. 'Αλλά μιά καί ὁ ἐργάτης ἀξίζει τόσο, όσο εἶναι ὁ μισθός του, ἄς εἶναι τότε καί ὁ μισθός του ἴσος» (σ. 157, 158).

Στόν Στίρνερ «ὁ κομμουνισμός» ἀρχίζει μέ τό νά ψάχνει νά βρεῖ «τῇ οὐσίᾳ». Θέλει πάλι, σάν «φέρελπις νέος», ἀπλῶς «νά φτάσει αὐτό πού βρίσκεται πίσω ἀπ' τά πράγματα». Τό ὅτι ὁ κομμουνισμός εἶναι στόν ὑψηλότερο βαθμό ἓνα κίνημα πρακτικό, πού ἐπιδιώκει πρακτικούς σκοπούς μέ πρακτικά μέσα καί ὅτι ἴσως τό πολύ-πολύ στή Γερμανία, ἀντιτασσόμενος στούς γερμανούς φιλοσόφους, νά μπορεῖ σέ μιᾷ στιγμή ν' ἀσχοληθεῖ μέ τό περί «τῆς οὐσίας» πρόβλημα, αὐτό, φυσικά, δέν ἐνδιαφέρει καθόλου τόν ἅγιό μας. Αὐτός ὁ στιρνεριανός «κομμουνισμός», πού τόσο πολύ παθαίνεται γιά «τῇ οὐσίᾳ», καταλήγει γιά τό λόγο αὐτό μόνο σέ μιᾷ φιλοσοφική κατηγορία, στό «ὁ ἓνας ὑπάρχει γιά τόν ἄλλον», μιᾷ κατηγορία, πού μέ τή βοήθεια μερικῶν βεβιασμένων ἐξισώσεων :

ὁ ἓνας ὑπάρχει γιά τόν ἄλλον = ὑπάρχει μόνο χάρις στόν ἄλλον
 = ὑπάρχει ὡς ἐργάτης
 = κυριαρχία τῆς οἰκουμενικῆς
 ἐργασίας,

ὁδηγεῖται κάπως πιά κοντά πρός τόν ἐμπειρικό κόσμο. Καλοῦμε, ἄλλωστε, τόν ἅγιο Σάντσο νά μάς παραθέσει, ἄς ποῦμε, ἀπ' τόν "Ουεν" (ὁ ὁποῖος, στό κάτω-κάτω, ὡς ἐκπρόσωπος τοῦ ἀγγλικοῦ κομμουνισμοῦ, μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ὄχι λιγότερο ἀντιπροσωπευτικός γιά «τόν κομμουνισμό», ἀπό τόν μή κομμουνιστή,

λογουχάρη, Προυντόν*, ἀπ' τὰ ἔργα τοῦ ὁποίου ὁ Στίρνερ ἔκοψε καί ἔραψε τίς περισσότερες ἀπ' τίς θέσεις πού ἐκτέθηκαν πιά πάνω), ἔστω κι ἓνα ἐδάφιο, ὅπου μπορεῖ κανεῖς νά βρεῖ ἔστω καί μιὰ λέξη αὐτῶν τῶν θέσεων περί «οὐσίας», περί κυριαρχίας τῆς οἰκουμενικῆς ἐργασίας κτλ. Ἄλλωστε, δέ χρειάζεται κἀν νά γυρίσουμε τόσο πολύ πίσω. Τό γερμανικό κομμουνιστικό περιοδικό «Die Stimme des Volks»²⁴, τοῦ ὁποίου παραθέσαμε ἤδη περικοπές, στό τρίτο φύλλο του γράφει σχετικά τά ἑξῆς :

«Αὐτό πού ὀνομάζεται σήμερα ἐργασία ἀποτελεῖ μόνο ἓνα ἐλάχιστο κομμάτι τῆς τεράστιας, πανίσχυρης διαδικασίας τῆς παραγωγῆς. Ἡ *θηρσκειά* καί ἡ *ἡθική* καταδέχονται νά ὀνομάσουν *ἐργασία* μόνο τίς ἀποκρουστικές κι ἐπικίνδυνες ὁψεις τῆς παραγωγῆς καί ἐπιπλέον δέν διστάζουν νά τίς καρυκεύουν μέ κάθε λογῆς ρητά, εὐχολόγια (ἢ μαγικές συνταγές) : «Κέρδιξε τόν ἄρτον σου μέ τόν ἰδρώτα τοῦ προσώπου σου» σάν προσφορά στή δοκιμασία τοῦ Θεοῦ, «ἡ ἐργασία ὁμορφαίνει τή ζωή» κτλ. Ἡ ἡθική τοῦ κόσμου στόν ὁποῖο ζοῦμε ἀποφεύγει μέ πολύ περίσκεψη νά ὀνομάσει ἐργασία τή δραστηριότητα τῶν ἀνθρώπων στίς ψυχαγωγικές καί ἐλεύθερες ἐκδηλώσεις της. Ἡ ἡθική κακολογεῖ αὐτές τίς ἐκδηλώσεις, μολονότι κι αὐτές ἐντάσσονται στή διαδικασία τῆς παραγωγῆς. Τίς κακολογεῖ πρόθυμα ὡς ματαιοδοξία, ὡς μάταιη ἀπόλαυση, ὡς ἡδυσπάθεια. Ὁ κομμουνισμός ἔχει ξεσκεπάσει αὐτόν τόν κήρυκα τῆς ὑποκρισίας, αὐτήν τήν ἄθλια ἡθική».

Θεωρώντας τόν κομμουνισμό ὡς κυριαρχία τῆς οἰκουμενικῆς ἐργασίας, ὁ ἅγιος Μάξ τόν περιορίζει τώρα στό ἴσο μεροκάματο — μιὰ ἀνακάλυψη, πού μετά ἐπαναλαμβάνεται στίς ἀκόλουθες τρεῖς «διαθλάσεις». Στή σ. 351 : «Ἐναντίον τοῦ συναγωγισμοῦ ὀρθώνεται ἡ ἀρχή τῆς κοινωνίας τῶν κουρελήδων, ἡ *μοιρασιά*. Πρέπει, λοιπόν, Ἐγώ, ὁ πολύ ἱκανός, νά μήν ἔχω κανένα πλεονέκτημα ἀπέναντι σέ κεῖνον πού εἶναι ἀνίκανος ;» Παρακάτω, στή σ. 363, κάνει λόγο γιά ἐπιβολή «γενικῶν τελῶν πάνω στήν ἀνθρώπινη δραστηριότητα στήν κομμουνιστική κοινωνία».

*[Ὑποσημείωση πού διέγραψαν οἱ συγγραφεῖς] : «Ὁ Προυντόν, ὁ ὁποῖος ἤδη ἀπό τά 1841 εἶχε ἐπικριθεῖ ἔντονα ἀπό τό κομμουνιστικό ἐργατικό περιοδικό «La Fraternité»³⁵ γιά τήν ἀντίληψή του περί ἴσου μεροκάματος, περί «τοῦ ἐργάτη γενικά» καί γιά ἄλλες οἰκονομικές προκαταλήψεις, πού συναντοῦνται στά ἔργα αὐτοῦ τοῦ διαπρεποῦς συγγραφέα κι ἀπ' τόν ὁποῖο οἱ κομμουνιστές δέν ἔχουν ἀποδεχθεῖ τίποτα ἄλλο πέρα ἀπό τήν κριτική του γιά τήν ἰδιοκτησία».

νία». Καί, τέλος, στή σ. 350, αποδίδει στους κομμουνιστές τή σκέψη πώς «ἡ ἐργασία» εἶναι «τό μοναδικό ἀγαθό» τοῦ ἀνθρώπου. Ἔτσι, ὁ ἅγιος Μάξ ξαναμπάζει στόν κομμουνισμό τήν ατομική ιδιοκτησία, ὑπό τή διπλή της μορφή, ὡς μοιρασιά καί ὡς μισθωτή ἐργασία. Ὅπως καί στίς προηγούμενες κρίσεις του περί «ληστείας», ὁ ἅγιος Μάξ παρουσιάζει κι ἐδῶ τίς πιά ἀγοραῖες καί στενόμυαλες ἀστικές ἀντιλήψεις σάν «δικές του» «διεισδύσεις» στήν οὐσία τοῦ κομμουνισμοῦ. Ἀπέδειξε ὅτι ἦταν ἐντελῶς ἄξιος τῆς τιμῆς τοῦ νά ἔχει μαθητεύσει στόν Μπλουντ-σλι. Σάν γνήσιος μικροαστός, ὁ ἅγιος Μάξ φοβᾶται πώς αὐτός, σάν ἄνθρωπος «πολύ ἱκανός», «δέν θά ἔχει κανένα πλεονέκτημα ἀπέναντι σέ κείνον πού εἶναι ἀνίκανος» — μολονότι τίποτα δέν θά ἔπρεπε νά φοβᾶται περισσότερο ἀπ' τό νά ἐπαφίεται στίς δικές τους «ἱκανότητες».

Ἄλλωστε, «ὁ πολύ ἱκανός» μας φαντάζεται ὅτι τά δικαιώματα τοῦ πολίτη εἶναι κάτι πού ἀφήνει ἀδιάφορους τοὺς προλετάριους, ἂν καί ἀρχικά δεχόταν ὡς προϋπόθεση ὅτι οἱ προλετάριοι τά ἔχουν αὐτά τά δικαιώματα. Κατά τόν ἴδιο τρόπο φαντάστηκε πιά πάνω ὅτι ὁ ἀστός μένει ἀδιάφορος γιά τή μορφή διακυβέρνησης. Οἱ ἐργάτες δίνουν τόσο μεγάλη σημασία στά δικαιώματα τοῦ πολίτη, δηλ. στήν ιδιότητα τοῦ ἐνεργοῦ πολίτη — μέλους τῆς πολιτείας, ὥστε ἐκεῖ πού *κάνουν* *χρήση* τους, ὅπως, λογουχάρη, στήν Ἀμερική, «ἀντλοῦν» ἀπ' αὐτήν «ὀφέλη», ἐνῶ ἐκεῖ ὅπου δέν ἔχουν δικαιώματα τοῦ πολίτη ἀγωνίζονται γιά νά τ' ἀποκτήσουν. Βλ. τά πρακτικά τῶν συζητήσεων τῶν βορειοαμερικανῶν ἐργατῶν σέ πολυάριθμες συγκεντρώσεις, ὁλόκληρη τήν ἱστορία τοῦ ἀγγλικοῦ χαρτισμοῦ²⁵, καθώς καί τοῦ γαλλικοῦ κομμουνισμοῦ καί ρεφορμισμού. [...]

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἄπαντα, τόμ. 3, σ. 186-198.

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ

Ἡ Γερμανικὴ Ἰδεολογία (1845/1846)

“Ὅπως εἶδαμε κιόλας στὴν «Οἰκονομία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης»³ καὶ στὴ συνέχεια, ὁ ἀληθινὸς ἐγωιστὴς τοῦ ἁγίου Σάντσο, ὁ ἐγωιστὴς ποὺ εἶναι σύμφωνος μὲ τὸν ἑαυτὸ του, δὲν πρέπει σὲ καμιὰ περίπτωση νὰ συγχέεται μὲ τὸν ἀγοραῖο ἐγωιστὴ τῆς σειρᾶς, τὸν «ἐγωιστὴ μὲ τὴ συνηθισμένη ἔννοια τοῦ ὄρου». Ἀντίθετα, τόσο αὐτὸς ὁ τελευταῖος (ὁ δέσμιος τοῦ κόσμου τῶν πραγμάτων, τὸ παιδί, ὁ νέγρος, ὁ Ἀρχαῖος κτλ.), ὅσο καὶ ὁ ἀφοσιωμένος ἐγωιστὴς (ὁ δέσμιος τοῦ κόσμου τῶν ἰδεῶν, ὁ ἔφηβος, ὁ μογγόλος, ὁ Σύγχρονος κτλ.), ἀποτελοῦν προϋπόθεσή του. Ὡστόσο, εἶναι τέτοια ἀπὸ τὴ φύση τους τὰ μυστικά τοῦ Μοναδικοῦ, ὥστε αὐτὴ ἡ ἀντιπαράθεση καὶ ἡ ἀρνητικὴ ἐνότητα ποὺ προκύπτει ἀπ’ αὐτὴ — «ὁ σύμφωνος μὲ τὸν ἑαυτὸ του ἐγωιστὴς» — νὰμποροῦν νὰ ἐξεταστοῦν μόνον ἐδῶ, στὴν Καινὴ Διαθήκη³⁶.

Μιά καὶ ὁ ἅγιος Μάξ θέλει νὰ παρουσιάσει τὸν «ἀληθινὸ ἐγωιστὴ» σὰν κάτι τὸ ἐντελῶς καινούργιο, σὰν σκοπὸ ὅλης τῆς προηγούμενης ἱστορίας, ὀφείλει, ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, νὰ ἀποδείξει στοὺς ἀφοσιωμένους, στοὺς κήρυκες τοῦ Dénoûment*, ὅτι εἶναι ἐγωιστὲς παρὰ τὴ θέλησή τους, καὶ στοὺς ἀστοὺς ἐγωιστὲς μὲ τὴ συνηθισμένη ἔννοια, ὅτι εἶναι ἀφοσιωμένοι, ὅτι δὲν εἶναι ἀληθινοί, δὲν εἶναι ἱεροὶ ἐγωιστὲς. — Ἄς ἀρχίσουμε ἀπὸ τοὺς πρῶτους, τοὺς ἀφοσιωμένους.

Ἔχουμε δεῖ κιόλας ἀμέτρητες φορές ὅτι στὸν κόσμον τοῦ

* — τῆς ἀφοσίωσης.

Ἰάκωβου τοῦ ἀγαθοῦλη οἱ πάντες διακατέχονται ἀπ' τὸ «Ἱερό». «Ὑπάρχει πάντως μιὰ διαφορά», ἀνάμεσα στὸν «μορφωμένο καὶ ἀμόρφωτο». Οἱ μορφωμένοι, πού ἀσχολοῦνται μέ τὴν καθαρὴν ἰδέα, μᾶς ἐμφανίζονται σάν ἐκεῖνοι πού κατ' ἐξοχὴν «διακατέχονται» ἀπ' τὸ «Ἱερό». Εἶναι οἱ «ἀφοσιωμένοι» στὴν πρακτικὴ τους ἔκφανση.

«Ποιός εἶναι, λοιπόν, ἀφοσιωμένος ; Ἐντελῶς (!), «ἀσφαλῶς» (!!), «μέ ἀφοσίωση, ἴσως» (!!!), «εἶναι ἐκεῖνος, πού γιὰ χάρι *ἐνός πράγματος*, γιὰ χάρι ἐνός σκοποῦ, μιᾶς μόνο θέλησης, ἐνός μόνο πάθους, θυσιάζει ὅλα τ' ἄλλα... Ἐνα εἶναι τὸ πάθος πού τὸν κυριεύει καὶ σ' αὐτό θυσιάζει ὅλα τ' ἄλλα. Καὶ μήπως αὐτοὶ οἱ ἀφοσιωμένοι δέν εἶναι ἰδιοτελεῖς ; Μιὰ καὶ *διακατέχονται* ἀπὸ ἓνα καὶ μόνο πάθος, νοιάζονται μόνο γιὰ μιὰ καὶ μοναδικὴ ἱκανοποίηση, γιὰ τοῦτο ὅμως καὶ μέ πολύ μεγαλύτερο ζῆλο. Ὅλες τους οἱ πράξεις καὶ ἐνέργειες εἶναι ἐγωιστικές, ἀλλὰ αὐτό εἶναι ἓνας *μονόπλευρος, ἀνεκδήλωτος, περιορισμένος ἐγωισμός*. Πρόκειται γιὰ δαμονισμένους» (σ. 99).

Συνεπῶς, κατὰ τὴ γνώμη τοῦ ἁγίου Σάντσο, τοὺς *διακατέχει ἓνα καὶ μοναδικό* πάθος. Μήπως ὅμως θά ἔπρεπε νὰ ἐνδιαφεροῦν καὶ γιὰ κεῖνα τὰ πάθη πού *ἔχουν* ὅχι *αὐτοί*, ἀλλὰ οἱ ἄλλοι, γιὰ νὰ ἀνυψωθοῦν σ' ἓναν ἐγωισμό ὀλόπλευρο, δεδηλωμένο, ἀπεριόριστο, ὥστε ν' ἀνταποκριθοῦν σ' αὐτὴν τὴν *ξένη* κλίμακα τοῦ «ἱεροῦ» ἐγωισμοῦ ;

Παραμιπτόντως, στό σημεῖο αὐτό, σάν παραδείγματα «ἀφοσιωμένων, δαιμονικῶν ἐγωιστῶν» παρεμβάλλονται τόσο ὁ «φιλάργυρος» καὶ ὁ «*θηρευτῆς τῶν τέρψεων*» (ἴσως ἐπειδὴ ὁ Στίρνερ νομίζει ὅτι αὐτός ὁ τελευταῖος διψᾷ γιὰ «*τήν* τέρψη» αὐτὴ καθαυτή, τὴν ἱερὴ τέρψη καὶ ὅχι τίς κάθε λογῆς πραγματικές τέρψεις), ὅσο καὶ ὁ Ροβεσπιέρος λογουχάρη, ὁ Σαίιν-Ζύστ κτλ.» (σ. 100). «Ἀπὸ μιὰ ὀρισμένη ἄποψη τῆς ἠθικῆς μπορεῖ νὰ κάνει κανεὶς ἓναν συλλογισμό» (δηλ., ὁ ἱερός «ἐγωιστής» μας ὁ «σύμφωνος μέ τὸν ἑαυτό του» κάνει συλλογισμοὺς ἀπὸ τὴ δική του ἄποψη, σέ ἄκρα ἁσυμφωνία μέ τὸν ἑαυτό του) «περίπου ὡς ἐξῆς» :

«Ἀλλὰ ὅταν ἐγὼ θυσιάζω ἄλλα πάθη σέ ἓνα πάθος, αὐτό δέν σημαίνει ὅτι ἔτσι κάνω θυσία τὸν *ἑαυτό μου* σ' αὐτό τὸ πάθος καὶ δέ θυσιάζω τίποτα ἀπὸ κεῖνο πού μέ κάνει νὰ εἶμαι *ἀληθινά* Ἐγὼ ὁ ἴδιος» (σ. 386).

Αυτές οι δύο «ασύμφωνες μεταξύ τους» προτάσεις αναγκάζουν τόν άγιο Μάξ νά κάνει τήν «τιποτένια» διάκριση ότι, μολονότι μπορεί κανείς νά θυσιάζει έξι «λογουχάρη» ή έφτά «κτλ.» πάθη σέ ένα καί μόνο πάθος, χωρίς νά παύει νά εΐναι «*άληθινά* αὐτός ό ίδιος», ώστόσο, Θεός φυλάξοι, μή τυχόν καί θυσιάζει δέκα πάθη ή καί πιό πολλά. Πράγματι, «*άληθινά* Έγώ ό ίδιος» δέν ήσαν οὔτε ό Ροβεσπιέρος, οὔτε ό Σαΐν-Ζύστ, όπως οὔτε ό ένας οὔτε ό άλλος δέν ήσαν *άληθινά* «ό Άνθρωπος», αλλά *άπλως άληθινά*, ό Ροβεσπιέρος καί ό Σαΐν-Ζύστ, αὐτά τά μοναδικά, τά ασύγκριτα άτομα.

Ή ταχυδακτυλουργία, πού αποδείχνει στους «άφοσιωμένους» ότι εΐναι έγωιστές, εΐναι παλιό τερτίπι, πού τό έχουν ήδη άρκετά χρησιμοποιήσει ό Έλβέτιος καί ό Μπένθαμ. «Ή ιδιαιτερότητα» τής ταχυδακτυλουργίας τοῦ άγιου Σάντσο συνίσταται στό ότι τους «έγωιστές μέ τή συνηθισμένη έννοια», τους άστους, τους μετατρέπει σέ μή έγωιστές. Ό Έλβέτιος καί ό Μπένθαμ αποδείχνουν πράγματι στους άστους ότι μέ τίς περιορισμένες αντίληψεις τους βλάπτουν στήν *πράξη* τόν έαυτό τους, ή «ιδιαιτερότητα» όμως τής ταχυδακτυλουργίας τοῦ άγιου Μάξ συνίσταται στήν απόδειξη τοῦ ότι οι άστοί δέ βρίσκονται σέ αντίστοιχία μέ τό «ιδεώδες», τήν «έννοια», τήν «οὐσία», τόν «προορισμό» κτλ. τοῦ έγωιστή καί δέν έχουν μιá στάση απόλυτης άρνησης έναντι τοῦ έαυτοῦ τους. Καί έδω πάλι ή σκέψη του δέν πάει άλλου, παρά μόνο στό γεμανό μικροαστό. Σημειώνουμε, μεταξύ άλλων, ότι ένω, στή σελ. 99, τόν «φιλάργυρο» τόν παρουσιάζει ό άγιός μας σάν «άφοσιωμένο έγωιστή», άπεναντίας, στή σελ. 78, ό «άπληστος» κατατάσσεται στους «έγωιστές μέ τή συνηθισμένη έννοια», στους «ακάθαρτους, στους άνίερους».

Αὐτή ή δεύτερη κατηγορία τών πρεηγηθέντων έγωιστῶν όρίζεται στή σελ. 99 ως εξής:

«Αὐτοί οι άνθρωποι» (οί άστοί [Bourgeois]) «δέν εΐναι έπομένως άφοσιωμένοι, δέν εΐναι έμπνευσμένοι, δέν εΐναι ιδεολόγοι, δέν εΐναι συνεπείς, δέν εΐναι ένθουσιώδεις. Εΐναι *έγωιστές μέ τή συνηθισμένη έννοια*, συμφεροντολόγοι, πού σκέφτονται τό όφελός τους, στυγνοί, ύπολογιστές κτλ.».

Έπειδή «τό Βιβλίο» δέν έχει μιá ένιαία κατεύθυνση, είχαμε ήδη τήν ευκαιρία νά δοῦμε, στά κεφάλαια για τήν «παλαβομά-

ρα»⁵ καί γιά τόν «πολιτικό φιλελευθερισμό»¹⁴, πῶς ὁ Στίρνερ κάνει τήν ταχι-δακτυλουργία τῆς μετατροπῆς τῶν ἀστῶν σέ μή ἐγωιστές, κυρίως χάρι στοῦ ὅτι ἀγνοεῖ ἐντελῶς τοὺς πραγματικούς ἀνθρώπους καί τίς πραγματικές σχέσεις. Ἡ ἴδια αὐτή ἄγνοια τοῦ χρησιμεύει καί στοῦ σημείου αὐτοῦ ὡς μοχλός.

«Σ' αὐτό» (δηλ., στίς φαντασιώσεις τοῦ Στίρνερ περί τῆς ἀνιδιοτέλειαις) «ἀντιτάσσεται ἡ ξεροκεφαλιά τοῦ κοσμικοῦ ἀνθρώπου· ὡστόσο, ἐδῶ καί χιλιάδες χρόνια, ὁ τελευταῖος αὐτός ἦταν ὑποδουλωμένος τουλάχιστον σέ βαθμό πού ἔπρεπε νά σκύβει τό πεισματάρικο κεφάλι του καί νά λατρεύει ὑπέρτατες δυνάμεις» (σ. 104). Οἱ ἐγωιστές μέ τή συνηθισμένη ἔννοια «συμπεριφέρονται μισοπαπαδίστικα καί μισοκοσμικά, ὑπηρετώντας ταυτόχρονα καί τό Θεό καί τόν Μαμμωνᾶ» (σ. 105).

Στή σ. 78 πληροφοροῦμαστε : «Ὁ Μαμμωνᾶς τοῦ οὐρανοῦ καί ὁ Θεός τῆς γῆς ἀπαιτοῦν κι οἱ δύο *αὐταπάρνηση* στόν ἴδιο ἀκριβῶς βαθμό», ἔτσι πού εἶναι ἀδύνατο νά καταλάβουμε πῶς μπορεῖ νά γίνει «κοσμική» καί «παπαδίστικη» ἀντιδιαστολή στήν αὐταπάρνηση γιά τόν Μαμμωνᾶ καί στήν αὐταπάρνηση γιά τό Θεό.

Στή σελ. 106, ὁ Ἰάκωβος ὁ ἀγαθούλης ἀναρωτιέται :

«Πῶς ἐξηγεῖται, ὅμως, τό ὅτι ὁ ἐγωισμός ἐκείνων πού προασπίζονται τό προσωπικό τους συμφέρον ὑποτάσσεται, ἐντούτοις, πάντοτε σ' ἓνα παπαδίστικο ἢ δασκαλίστικο, δηλαδή σ' ἓνα ἰδεατό συμφέρον ;»

(Ἐδῶ παρενθετικά πρέπει νά «κάνουμε σινιάλο» ὅτι στό σημείο αὐτό, οἱ ἄστοι [Bourgeois] ἀπεικονίζονται ὡς ἐκπρόσωποι *προσωπικῶν* συμφερόντων). Αὐτό συμβαίνει ἐπειδή :

«Οἱ ἴδιοι βλέπουν τήν προσωπικότητά τους ὡς μηδαμινή, ὡς ἀσήμαντη — ὅπως καί πράγματι εἶναι, — ὥστε νά προβάλουν ἀξιώσεις γιά τά πάντα καί νά ἔχουν πλήρη ἐπιβολή. Μιά ἀσφαλή ἐνδειξη γι' αὐτό ἀποτελεῖ τό γεγονός, ὅτι αὐτοί οἱ ἴδιοι διχάζουν τόν ἑαυτό τους σέ δύο πρόσωπα, τό ἓνα αἰώνιο καί τό ἄλλο ἐφήμερο καί τίς Κυριακές φροντίζουν γιά τό αἰώνιο, ἐνῶ τίς καθημερινές γιά τό ἐφήμερο. Ἔχουν τό παπά μέσα τους κι ἔτσι δέν μποροῦν ν' ἀπαλλαγοῦν ἀπ' αὐτόν».

Τόν Σάντσο τόν ζώνουν ἐδῶ μερικές ἀμφιβολίες κι ἀναρωτιέται ἀνήσυχος : Μήπως «θα συμβεῖ τό ἴδιο πράγμα» στοῦ Ἐγώ τοῦ ἀτόμου, στόν ἐγωισμό μέ τήν ἀσυνήθιστη ἔννοια ;

Θά δοῦμε ὅτι τό ἐναγώνιο αὐτό ἐρώτημα δέν τίθεται δίχως λόγο. Πρίν ἢ ἀλέκτωρ φωνήσῃ δῖς, ὁ ἅγιος Ἰάκωβος (ὁ Ἰάκωβος ὁ ἀγαθοῦλης) θά ἔχει «ἀπαρνηθεῖν» τρίς τόν ἑαυτό του.

Ἄνακαλύπτει πρὸς μεγάλη του λύπη ὅτι οἱ δύο πλειρές πού ἐκδηλώνονται στήν ἱστορία, τό ἰδιωτικό συμφέρον τῶν μεμονωμένων ὁτόμων καί τό λεγόμενο γενικό συμφέρον, ἀνέκαθεν συνοδοιποροῦν. Καί, ὅπως συνήθως, ἀνακαλύπτει τό γεγονός αὐτό ὑπό μιᾷ ψεύτικῃ μορφῇ, ὑπό τήν ἱερή του μορφῇ, ἀπό τή μεριά τῶν ἰδεατῶν συμφερόντων, τοῦ Ἱεροῦ, τῆς ψευδαίσθησης. Ἀναρωτιέται: πῶς ἐξηγεῖται τό ὅτι οἱ συνηθισμένοι ἐγλωιστές, οἱ ἐκπρόσωποι τῶν προσωπικῶν συμφερόντων, βρίσκονται μολαταῦτα ὑπό τήν ἐξουσία τῶν γενικῶν συμφερόντων, τῶν δημοδιδασκάλων, ὑπό τήν ἐξουσία τῆς ἱεραρχίας; Στό ἐρώτημά του ἀπαντάει, λέγοντας ὅτι οἱ ἄστοί (Bürger) κτλ., «θεωροῦν τόν ἑαυτό τους πολύ ἀσήμαντο», βρίσκει μιᾷ «ἀσφαλῇ ἐνδειξῇ» γι' αὐτό στό γεγονός ὅτι συμπεριφέρονται θρησκευτικά καί συγκεκριμένα ὅτι διχάζουν τόν ἑαυτό τους σέ δύο πρόσωπα, σ' ἓνα ἐφήμερο καί σ' ἓνα αἰώνιο· συνεπῶς, τή θρησκευτική τους συμπεριφορά τήν ἐξηγεῖ μέ τή θρησκευτική τους συμπεριφορά, ἀφοῦ πρῶτα τόν ἀγῶνα ἀνάμεσα στά γενικά καί τά ἀτομικά συμφέροντα τόν μετέτρεψε σέ ἀπεικόνιση ἀγῶνα, σέ ἀπλή ἀντανάκλαση μέσα στά ὅρια τῶν φαντασιώσεων τῆς θρησκείας.

Ὅσο γιά τήν κυριαρχία τοῦ ἰδανικοῦ, βλέπε πιό πάνω στό κεφάλαιο γιά τήν ἱεραρχία.

Ἄν τό ἐρώτημα τοῦ Σάντσο τό μεταγλωττίσουμε ἀπό τή μεταγλώττιστη μορφῇ του στήν καθημερινή γλώσσα, τότε «αὐτό σημαίνει»:

Πῶς συμβαίνει, ὥστε τά προσωπικά συμφέροντα νά ἐξελίσσονται πάντοτε, παρά τή θέληση τῶν ἀτόμων, σέ ταξικά συμφέροντα, σέ κοινά συμφέροντα, πού ἀποκτοῦν ἀδύναμη ὑπόσταση ἔναντι τῶν μεμονωμένων προσώπων καί, ὑπό τήν ἀδύναμη αὐτή ὑπόσταση, νά παίρνουν τή μορφῇ *γενικῶν* συμφερόντων, νά ἔρχονται, ὑπό τήν ιδιότητα αὐτή, σέ ἀντίθεση μέ τά πραγματικά ἄτομα καί, στά πλαίσια αὐτῆς τῆς ἀντίθεσης, προσδιορισμένα ἤδη ὡς *γενικά* συμφέροντα, νά μποροῦν νά ἀπεικονίζονται στή συνείδηση ὡς *ἰδεατά*, ἀκόμα καί ὡς θρησκευτικά,

ιερά συμφέροντα ; Πώς συμβαίνει, ώστε στά πλαίσια αυτής της
 ίδιας διαδικασίας, όπου τά προσωπικά συμφέροντα αποκτούν
 μιά αὐθύπαρκτη υπόσταση ως ταξικά συμφέροντα, ή προσωπική
 συμπεριφορά τοῦ ατόμου πρέπει ὡσποδήποτε νά ἀντικειμενο-
 ποιεῖται, νά ἀλλοτριώνεται καί συνάμα νά ὑπάρχει ὡς μιά ἀνε-
 ξάρτητη ἀπ' αὐτό δύναμη, δημιουργημένη ἀπό τίς σχέσεις με-
 ταξύ τῶν ἀνθρώπων, μετατρεπόμενη σέ κοινωνικές σχέσεις, σέ
 μιά σειρά δυνάμεις πού προσδιορίζουν, ὑποτάσσουν τό ἄτομο
 καί γι' αὐτό ἐμφανίζονται στή φαντασία του ὡς «ἱερές» δυνάμεις ;
 Ἐν ὁ Σάντσο κατανοοῦσε ἔστω καί μόνο τό γεγονός, ὅτι μέσα
 στά πλαίσια ὀρισμένων *τρόπων παραγωγῆς*, — πού, φυσικά, δέν
 ἐξαρτιοῦνται ἀπό τή θέληση τῶν μεμονωμένων ατόμων, — στέ-
 κονται πάντα πάνω ἀπ' τοὺς ἀνθρώπους ξένες πρακτικές δυνά-
 μεις, ἀνεξάρτητες ὅχι μόνο ἀπό τά μεμονωμένα ἄτομα, ἀλλά καί
 ἀπό τά ἄτομα στό σύνολό τους, τότε θά τοῦ ἦταν ἐντελῶς ἀδιά-
 φορο, ἂν αὐτό τό γεγονός παρουσιάζεται ὑπό θρησκευτική μορ-
 φή ἢ ἂν διαστρεβλώνεται στή φαντασία τοῦ ἐγωιστή, ὁ ὁποῖος
 ἀνάγει σέ ιδέες ὅλες τίς δυνάμεις πού τόν ἐξουσιάζουν, διαστρε-
 βλώνεται ὑπό τήν ἐννοια ὅτι ὁ ἐγωιστής δέν ἀναγνωρίζει τίποτα
 πάνω ἀπ' αὐτόν. Τότε ὁ Σάντσο θά κατέβαινε γενικά ἀπ' τό βα-
 σίλειο τῆς θεωρίας στό βασίλειο τῆς πραγματικότητος· ἀπ' αὐτό
 πού οἱ ἄνθρωποι φαντάζονται ὅτι εἶναι, θά μετέβαινε σ' αὐτό πού
 πραγματικά εἶναι, ἀπ' αὐτό πού φαντάζονται, σ' αὐτό πού πράτ-
 τουν καί πού ὀφείλουν νά πράξουν μέσα σέ καθορισμένες περι-
 στάσεις. Αὐτό πού τοῦ φαίνεται σάν προϊόν *σκέψης*, θά τό κατα-
 λάβαινε σάν προϊόν τῆς *ζωῆς*. Δέ θά ἔφτανε ὡς τήν κουταμάρα,
 ἀντάξιά του βέβαια, νά ἐξηγεῖ τό διχασμό ἀνάμεσα στά προσω-
 πικά καί τά γενικά συμφέροντα μέ τό ὅτι οἱ ἄνθρωποι φαντάζον-
 ται αὐτό τό διχασμό ὑπό μιά *ἐπίσης* θρησκευτική μορφή καί ὁ
 ἕνας *φαίνεται* στόν ἄλλον ἔτσι εἴτε ἀλλιῶς, πράγμα πού ἀποτε-
 λεῖ ἁπλῶς ἀντικατάσταση τῆς λέξης «φαντάζονται» μέ μιά ἄλλη
 λέξη.

Ἄλλωστε, ἀκόμα καί στήν ἀσυνάρτητη γερμανική-μικρο-
 αστική μορφή, μέ τήν ὁποία ὁ Σάντσο ἀντιλαμβάνεται τήν ἀντί-
 φαση προσωπικῶν καί γενικῶν συμφερόντων, θά ἔπρεπε νά εἶχε
 καταλάβει ὅτι ἀνέκαθεν τά ἄτομα ξεκινοῦσαν, καί δέν μπορού-

σαν νά μή ξεκινήσουν, από τόν έαυτό τους καί γι' αὐτό τό λόγο καί οἱ δύο πλευρές πού αὐτός ἐπισημαίνει ἀποτελοῦν πλευρές τῆς προσωπικῆς ἀνάπτυξης τῶν ατόμων, πού καί οἱ δύο γεννιοῦνται τό ἴδιο ἀπό τίς ἐμπειρικές συνθήκες τῆς ζωῆς τους καί οἱ δύο ἀποτελοῦν ἐκφράσεις *μιας καί τῆς ἴδιας* προσωπικῆς ἀνάπτυξης τῶν ἀνθρώπων καί γι' αὐτό βρίσκονται σέ *φαινομενική* μόνο ἀντίθεση ἢ μία μέ τήν ἄλλη. Ὅσο γιά τό ποιὰ εἶναι ἡ θέση, — ἡ καθοριζόμενη ἀπό τίς εἰδικές συνθήκες ἀνάπτυξης καί τόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας, — πού ἔχει λάχει στό δεδομένο ἄτομο, ἂν δηλαδή τό ἄτομο ἀντιπροσωπεύει σέ μεγαλύτερο βαθμό τή μία ἢ τήν ἄλλη πλευρά τῆς ἀντίθεσης, ἂν εἶναι περισσότερο ἐγωιστής ἢ περισσότερο ἀφοσιωμένος, αὐτό εἶναι πιά ἓνα ἐντελῶς δευτερεῖον ἐρώτημα, πού θά μπορούσε νά ἀποκτήσει κάποιο ἐνδιαφέρον μόνο στήν περίπτωση πού θά εἶχε τεθεῖ γιά καθορισμένες ἐποχές τῆς ἱστορίας σέ σχέση μέ καθορισμένα ἄτομα. Διαφορετικά, τό ἐρώτημα αὐτό θά μπορούσε νά ὀδηγήσει ἀπλῶς σέ ψευτοηθοπλαστικούς κομπογινιατισμούς. Ἀλλά, ὁ Σάντσο, σάν δογματικός πού εἶναι, πέφτει ἐδῶ σέ πλάνη καί δέ βρίσκει ἄλλη διέξοδο ἀπ' τό νά διακηρύσσει ὅτι οἱ διάφοροι Σάντσο Πάντσα καί οἱ Δόν Κιχῶτες γεννιοῦνται τέτοιοι πού εἶναι καί ὅτι οἱ Δόν Κιχῶτες γεμίζουν τά κεφάλια τῶν Σάντσο μ' ἓνα σωρό κουταμάρες. Σάν δογματικός, ἀποσπάει μόνο τή μία πλευρά τοῦ πράγματος, πού τήν ἀντιλαμβάνεται μέ δασκαλίστικο τρόπο, τήν ἀποδίδει ὑπό αὐτήν τήν ἔννοια στά ἄτομα καί ἐκφράζει τήν ἀποστροφή του γιά τήν ἄλλη πλευρά. Γι' αὐτό, σάν δογματικός πού εἶναι, καί ἡ ἄλλη πλευρά τοῦ φαίνεται ἐνμέρει σάν μία ἀπλή *ψυχική κατάσταση* *dénoûment**, ἐνμέρει σάν μία ἀπλή «ἀρχή» καί ὄχι σάν μία σχέση, πού προῆλθε ἀναγκαστικά ἀπ' ὅλον τόν προγενέστερο φυσικό τρόπο ζωῆς τῶν ατόμων. Συνεπῶς, δέν ἀπομένει παρά «οἱ ἄνθρωποι νά βγάλουν ἀπ' τό κεφάλι τους» αὐτή τήν «ἀρχή», ἂν καί σύμφωνα μέ τήν ἰδεολογία τοῦ Σάντσο, ἡ ἀρχή αὐτή δημιουργεῖ κάθε εἶδους ἐμπειρικά πράγματα. Ἔτσι, λογουχάρη, στή σ. 180, «ἡ ἀρχή (Prinzip) τῆς ζωῆς ἢ τῆς κοινωνίας» «δημιούργησε» «τήν κοινωνική ζωή, κάθε κοινωνικότητα,

* — ἀφοσίωσης.

κάθε αδελφосύνη κι όλα τ' άλλα». Σωστό είναι τό αντίστροφο : ή ζωή δημιούργησε αυτή τήν αρχή.

Ο κομμουνισμός είναι άπλούστατα άκατανόητος για τόν άγίο μας, έπειδή οί κομμουνιστές δέν προτάσσουν ούτε τόν έγωισμό έναντι τής αυτοθυσίας, ούτε τήν αυτοθυσία έναντι τοῦ έγωισμοῦ, διότι θεωρητικά δέν αποδέχονται αυτήν τήν αντιπαράθεση ούτε υπό τήν αίσθηματική, ούτε υπό τήν μεγαλόστομη ιδεολογική της μορφή, αλλά, αντίθετα, δείχνουν τίς ύλικές καταβολές της, μέ τήν έξαφάνιση τών όποιών έξαφανίζεται καί ή ίδια αυτή ή αντιπαράθεση. Γενικά, οί κομμουνιστές δέν είναι κήρυκες κάποιας *ήθικης*: τέτοια κηρύγματα κάνει καί παρακάνει ό Στίρνερ. Δέν έρχονται νά θέσουν μπροστά στους ανθρώπους τό ήθικό αίτημα : αγαπάτε αλλήλους, μήν είστε έγωιστές κτλ.· αντίθετα, γνωρίζουν πολύ καλά ότι τόσο ό έγωισμός όσο καί ή αυτοθυσία, *είναι*, κάτω από όρισμένες συνθήκες, μιά αναγκαία μορφή αυτοεπιβολής τών ατόμων. Συνεπώς, οί κομμουνιστές μέ κανένα τρόπο δέ θέλουν, όπως νομίζει ό άγιος Μάξ, καί όπως τόν επαναλαμβάνει ό πιστός του Dottore Graziano (Άρνολντ Ρούγκε — καί γι' αυτό ό άγιος Μάξ τόν όνομάζει «άσυνήθιστα ξύπνιο καί πολιτικό μυαλό», Βίγκαντ, σ. 192), νά καταργήσουν τόν «άνθρωπο ως άτομο» για χατήρι τοῦ «γενικοῦ» θυσιαζόμενου ανθρώπου. Πρόκειται για φαντασιοπληξία, για τήν όποία θά μπορούσαν κι οί δύο τους νά βροῦν τήν αναγκαία εξήγηση στά «Γερμανο-Γαλλικά Χρονικά»²⁹. Οί κομμουνιστές θεωρητικοί, αυτοί οί λίγοι, πού έχουν χρόνο νά καταγίνονται μέ τή μελέτη τής ιστορίας, διαφέρουν άκριβώς κατά τό ότι είναι οί μόνοι πού *ανακάλυψαν* τό γεγονός πώς παντοῦ στήν ιστορία τό «γενικό συμφέρον» οίκοδομεΐται από άτομα προσδιοριζόμενα ως «άνθρωποι-ιδιώτες». Γνωρίζουν ότι αυτή ή αντίθεση είναι μόνο *φαινομενική*, έπειδή ή μιά πλευρά της, ή λεγόμενη «γενική», παράγεται διαρκώς από τήν άλλη πλευρά, τό ατομικό συμφέρον, καί μέ κανένα τρόπο δέ βρίσκεται σέ αντιπαράθεση μ' αυτό ως αὐθύπαρκτη δύναμη, μέ αὐθύπαρκτη ιστορία, έτσι πού ή αντίθεση αυτή διαρκώς έκμηδενίζεται καί διαρκώς αναπαράγεται στήν πράξη. Έπομένως, έδω πρόκειται όχι για τή χεγκελιανή «άρνητική ένότητα» δύο πλευρών μιᾶς αντίθεσης, αλλά για μιά έκμηδένιση, ύλικά

προσδιορισμένη, ενός προγενέστερου τρόπου υπαρξης των ατόμων, υλικά προσδιορισμένου, ο οποίος, ταυτόχρονα με την εξαφάνισή του, εξαφανίζεται και την αντίθεση εκείνη μαζί με την ενότητά της.

Βλέπουμε, λοιπόν, πώς ο «έγωιστής ο σύμφωνος με τον εαυτό του», σε αντίθεση προς τον «έγωιστή με τη συνηθισμένη έννοια» και τον «άφοσιωμένο έγωιστή», βασίζεται εθώς εξαρχής πάνω σε μία ψευδαίσθηση και για τις δύο αυτές κατηγορίες έγωιστών και για τις πραγματικές σχέσεις των πραγματικών ανθρώπων. Ο εκπρόσωπος των προσωπικών συμφερόντων είναι ένας «έγωιστής με τη συνηθισμένη έννοια» μόνο εξαιτίας της αναγκαίας αντίθεσής του προς τα όμαδικά συμφέροντα, τά όποια, στα πλαίσια του υπάρχοντος τρόπου παραγωγής και επικοινωνίας, απέκτησαν μία αυθύπαρκτη υπόσταση ως γενικά συμφέροντα, παίρνοντας στη φαντασία των ανθρώπων τη μορφή και τη σημασία ιδεατών συμφερόντων. Ο εκπρόσωπος των όμαδικών συμφερόντων είναι ο «άφοσιωμένος» μόνο εξαιτίας της αντίθεσής του προς τα προσωπικά συμφέροντα, που έχουν αποκρυσταλλωθεί υπό μορφή ατομικών συμφερόντων και μόνο εξαιτίας του ότι τά όμαδικά συμφέροντα έχουν καθορισθεί ως συμφέροντα γενικά και ιδεατά.

Τόσο ο «άφοσιωμένος έγωιστής», όσο και ο «έγωιστής με τη συνηθισμένη έννοια» συναντιούνται, σε τελευταία ανάλυση στην *αὐταπάρνηση*.

Σελ. 78: «Έτσι ή *αὐταπάρνηση* αποτελεί κοινό γνώρισμα για τους άγιους και τους άνιερους, για τους άγνους και τους μιαρούς: Ο μιαρός *άπαρνιέται* κάθε ύψηλό αίσθημα, κάθε ντροπή, άκόμα και την έμφυτη συστολή του και ύπακούει μόνο στα πάθη που τον κυβερνούν. Ο άγνός *άπαρνιέται* τη φυσική του σχέση προς τον κόσμο... Ο άπληστος, που τον κινεί ή δίψα για τό χρήμα, *άπαρνιέται* κάθε προσταγή της συνείδησής του, κάθε αίσθημα τιμής, κάθε προσήνεια και συμπόνοια· παραμερίζει κάθε ήθικό ένδοιασμό· τον κυβερνάει τό πάθος του. Έτσι συμπεριφέρεται και ο άγιος: γίνεται περιέργως στα μάτια του κόσμου, είναι «σκληρόκαρδος» και «άδέκαστα δίκαιος», διότι τον κυβερνάει άσυγκράτητο πάθος».

Ο «άπληστος», που έμφανίζεται έδω σαν ένας μιαρός, βέβηλος έγωιστής, δηλαδή σαν έγωιστής με τη συνηθισμένη έν-

νοια, δέν εἶναι τίποτα ἄλλο, παρά ἓνα πρόσωπο, πού τό συναντᾶμε πολύ συχνά σέ ἠθοπλαστικές ἱστορίες γιά μικρά παιδιά καί πού ἐγινε τό ἀγαπημένο θέμα τῶν μυθιστορημάτων, στήν πραγματικότητα ὅμως συναντιέται σάν κάτι τό ἀνώμαλο καί μέ κανένα τρόπο δέν εἶναι ὁ ἐκπρόσωπος τῶν ἀπληστων ἀστών. Αὐτοί οἱ τελευταῖοι, ἀντίθετα, δέν ἔχουν κανένα λόγο νά ἀπαρνηθοῦν τίς «προσταγές τῆς συνείδησης», τό «αἶσθημα τιμῆς» κτλ., οὔτε νά περιοριστοῦν ἀποκλειστικά στό πάθος τῆς ἀπληστίας. Ἀπεναντίας, ἡ ἀπληστία τους συνοδεύεται ἀπό ἓνα σωρό ἄλλα — πολιτικά κτλ. — πάθη, πού τήν ἱκανοποίησή τους οἱ ἀστοί δέν τή θυσιάζουν σέ καμιά περίπτωση. Δίχως ν' ἀσχοληθοῦμε διεξοδικότερα μ' αὐτό τό θέμα, ἄς δοῦμε τώρα τήν στيرνεριανή «αὐταπάρνηση».

Ὁ ἅγιος Μάξ ὑποκαθιστᾷ ἐδῶ τό Ἑγώ (Selbst), πού ἀπαρνιέται τόν ἑαυτό του, μέ ἓνα ἄλλο Ἑγώ, πού ὑπάρχει μόνο στή φαντασία τοῦ ἁγίου Μάξ. Στή φαντασία του οἱ «μιαροί» θυσιάζουν γενικές ἀρετές, ὅπως εἶναι τό «ὑψηλό αἶσθημα», ἡ «αἰδημοσύνη», ἡ «συστολή», τό «αἶσθημα τῆς τιμῆς» κτλ. κτλ. καί οὔτε κἀν ἀναρωτιέται ἂν ὁ μιαρός ἔχει πράγματι αὐτές τίς ἀρετές. Λές καί ὁ «μιαρός» ἔπρεπε σώνει καί καλά νά κατέχει ὅλες αὐτές τίς ιδιότητες! Ἀλλά ἀκόμα καί στήν περίπτωση πού ὁ «μιαρός» τά εἶχε ὅλα αὐτά, τό νά θυσιάζε αὐτές τίς ἀρετές, πάλι δέν θά ἦταν αὐταπάρνηση, ἀλλά ἀπλῶς δήλωση τοῦ γεγονότος — πού ἡ δικαίωσή του μπορεῖ νά βρεθεῖ ἀκόμα καί σέ μιᾷ ἠθικῇ «σύμφωνη μέ τόν ἑαυτό της» — ὅτι γιά χατήρι ἑνός πάθους θυσιάζονται ἓνα σωρό ἄλλα. Καί, τελικά, σύμφωνα μ' αὐτή τή θεωρία, τά πάντα, πού ὁ Σάντσο κάνει ἢ δέν κάνει, εἶναι «αὐταπάρνηση». [...]

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἔπαντα, τόμ. 3, σελ. 224-231.

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ

Ἡ Γερμανική Ἰδεολογία (1845/1846)

II. Ὁ νόμος

Ἐδῶ πρέπει ν' ἀποκαλύψουμε στὸν ἀναγνώστη ἓνα μεγάλο μυστικό τοῦ ἁγίου μας, δηλαδή ὅτι ὅλη τῇ διατριβῇ του περὶ Δικαίου τὴν ἀρχίζει μὲ μιὰ γενική ἐρμηνεία τοῦ Δικαίου, μιὰ ἐρμηνεία πού τοῦ «διαφεύγει» ὅσο μιλάει περὶ Δικαίου καὶ πού καταφέρνει νά τὴν ξανασυλλάβει μόνο ὅταν ἀρχίζει νά πραγματεύεται κάτι τελείως διαφορετικό, δηλαδή τὸ νόμο. Τότε τὸ Εὐαγγέλιο ἔκραξε στὸν ἅγιο μας : μὴ κρίνετε ἵνα μὴ κριθῇτε, κι αὐτὸς ἄνοιξε τὸ στόμα του κι ἐδίδαξε, λέγοντας :

«Τὸ δίκαιο εἶναι τὸ πνεῦμα τῆς κοινωνίας» (ἐνῶ κοινωνία εἶναι τὸ ἱερό). «Ἄν ἡ κοινωνία ἔχει κάποια βούληση, τότε δίκαιο εἶναι ἀκριβῶς αὐτὴ ἡ βούληση : ἡ κοινωνία ὑπάρχει μόνο χάρις στοῦ δικαίου. Ἐπειδὴ ὅμως ὑπάρχει μόνο χάρις στοῦ περιστατικού» (ὄχι χάρις στοῦ δικαίου, ἀλλὰ μόνο χάρις στοῦ περιστατικού), «ὅτι ἀσκεῖ τὴν κυριαρχία του πάνω στὰ ἄτομα, τότε δίκαιο εἶναι ἡ κυρίαρχη βούλησή της» (σ. 244).

Δηλαδή, «τὸ δίκαιο ... εἶναι ... τότε ... εἶναι ἀκριβῶς ... ὑπάρχει μόνο ... ἐπειδὴ ὅμως ὑπάρχει μόνο χάρις στοῦ περιστατικού ... ὅτι ... τότε ... κυρίαρχη βούληση». Στὴ φράση αὕτη ἔχουμε τὸν Σάντσο μας σ' ὅλη του τὴν τελειότητα.

Ἡ φράση αὕτη τοῦ «διέφυγε» τότε τοῦ ἁγίου μας, γιατί δὲν ταίριαζε μὲ τίς θέσεις του, ἐνῶ τώρα τὰ κατάφερε πάλι νά τὴν πιάσει, γιατί τώρα πάλι τοῦ ταιριάζει ἐνμέρει.

«Τὰ κράτη ἐπιβιώνουν ὅσον καιρὸ ὑπάρχει μιὰ κυριαρχοῦσα βούληση

καί όσο αυτή ή κυριαρχούσα βούληση θεωρείται ισοδύναμη μέ την ιδιαίτερη βούληση τών ατόμων. Ἡ βούληση τοῦ αὐθέντη εἶναι νόμος» (σ. 256).

Κυρίαρχη βούληση τῆς κοινωνίας = δίκαιο

Κυριαρχούσα βούληση = νόμος

Δίκαιο = νόμος.

«Πότε-πότε», δηλαδή ὡς προμετωπίδα τῆς «διατριβῆς» του περί τοῦ νόμου, γίνεται καί μία διάκριση ἀνάμεσα στό δίκαιο καί στό νόμο, μία διάκριση πού, κατά περίεργο τρόπο, ἔχει τόσο μικρή σχέση μέ τή «διατριβή» του περί τοῦ νόμου ὅση σχέση ἔχει ὁ «διαφυγών» ὁρισμός τοῦ δικαίου μέ τή «διατριβή» περί «δικαίου» :

«Ὅ,τι ὅμως συνιστᾷ *δίκαιο*, ὅ,τι σ' ὁποιαδήποτε κοινωνία θεωρεῖται ἀκριβοδίκαιο, παίρνει *ἐπίσης* καί τή λεκτική του διατύπωση... στό *νόμο*» (σ. 255).

Ἡ θέση αὐτή εἶναι μία «ἀδέξια» ἀντιγραφή τοῦ Χέγκελ :

«Ὅ,τι εἶναι σύμφωνο μέ τό νόμο, ἀποτελεῖ πηγή γνώσης τοῦ τί εἶναι δίκαιο ἢ, καλύτερα, τοῦ τί εἶναι ἀκριβοδίκαιο».

Αὐτό πού ὁ ἅγιος Σάντσο τό λέει «παίρνει τή λεκτική του διατύπωση», ὁ Χέγκελ τό λέει καί «καθορισμένο», «γνωστό» κτλ. («Φιλοσοφία τοῦ Δικαίου»²⁶, § 211 κ. ἐπόμε.).

Εἶναι εὐνόητος ὁ λόγος γιά τόν ὁποῖο ὁ ἅγιος Σάντσο ἦταν ἀναγκασμένος ν' ἀποκλείσει τό δίκαιο ὡς «βούληση» ἢ ὡς «κυρίαρχη βούληση» ἀπό τή «διατριβή» του περί δικαίου. Μόνο στό βαθμό, πού τό *δίκαιο* καθοριζόταν ὡς *δύναμη* τοῦ ἀνθρώπου, αὐτός μποροῦσε νά τό ἐπαναφέρει στόν ἑαυτό του ὡς *δική του δύναμη*. Ἦταν, λοιπόν, ἀναγκασμένος, πρὸς χάρη τῆς ἀντίθεσής του, νά κρατηθεῖ στόν ὑλιστικό ὁρισμό τῆς «δύναμης» καί ν' ἀφήσει νά τοῦ «διαφύγει» ὁ ἰδεαλιστικός ὁρισμός τῆς «βούλησης». Τό γιατί ἀλιεύει πάλι τή «βούληση», ὅταν μιλάει τώρα γιά τό «νόμο», θά τό καταλάβουμε ὅταν ἐξετάσουμε τίς ἀντιθέσεις πού ἀφοροῦν τό νόμο.

Στήν πραγματική ἱστορία, οἱ θεωρητικοί, πού θεωροῦσαν ὡς θεμέλιο τοῦ δικαίου τή *δύναμη*, βρίσκονταν σέ ἄμεση ἀντιπαράθεση μέ ἐκείνους, πού θεωροῦσαν ὡς θεμέλιο τοῦ δικαίου

τή βούληση — μιά αντιπαράθεση, πού ὁ ἅγιος Σάντσο θά μπορούσε νά τήν ἐννοήσει καί σάν αντιπαράθεση ανάμεσα στό ρεαλισμό (τό παιδί, ὁ Ἀρχαῖος, ὁ νέγρος κτλ.) καί τόν ἰδεαλισμό (ὁ ἔφηβος, ὁ Σύγχρονος, ὁ μογγόλος κτλ.). Ἄν δεχτοῦμε τή δύναμη ὡς θεμέλιο τοῦ δικαίου, ὅπως τό κάνει ὁ Χόμπς κτλ., τότε τό δίκαιο, ὁ νόμος κτλ. εἶναι ἀπλῶς σύμπτωμα, ἔκφραση κάποιων ἄλλων σχέσεων, πάνω στίς ὁποῖες στηρίζεται ἡ κρατική ἐξουσία. Ἡ ὕλική ζωή τῶν ἀτόμων, πού δέν ἐξαρτιέται διόλου ἀπλῶς ἀπ' τή «βούλησή» τους, ὁ τρόπος παραγωγῆς καί ἡ μορφή ἐπικοινωνίας τους, πού ἀλληλοκαθορίζονται, εἶναι τό πραγματικό θεμέλιο τοῦ κράτους καί παραμένει τέτοιο σ' ὅλες τίς βαθμίδες, ὅπου ἀκόμα ἀπαιτοῦνται καταμερισμός τῆς ἐργασίας καί ἀτομική ἰδιοκτησία, ἐντελῶς ἀνεξάρτητα ἀπό τή βούληση τῶν ἀτόμων. Αὐτές οἱ πραγματικές σχέσεις δέ δημιουργοῦνται διόλου ἀπό τήν πρακτική ἐξουσία· ἀντίθετα, αὐτές εἶναι ἡ δύναμη πού τή δημιουργεῖ. Τά ἄτομα πού κατέχουν τήν ἐξουσία μέσα σέ δεδομένες σχέσεις, πέρα ἀπό τό ὅτι πρέπει νά οἰκοδομήσουν τήν ἐξουσία τους ὑπό τή μορφή τοῦ κράτους, ὀφείλουν νά δώσουν στή βούλησή τους, πού προσδιορίζεται ἀπ' αὐτές τίς συγκεκριμένες σχέσεις, μιά γενική ἔκφραση ὑπό μορφή βούλησης τοῦ κράτους, ὑπό μορφή νόμου — μιά ἔκφραση πού τό περιεχόμενό της καθορίζεται πάντοτε ἀπό τίς σχέσεις αὐτῆς τῆς τάξης, ὅπως μᾶς τό δείχνουν πολύ παραστατικά τό Ἰδιωτικό καί Ποινικό Δίκαιο. Ὅπως ἀπό τήν ἰδεαλιστική βούληση ἢ ἀπό τήν αὐθαίρετη κρίση αὐτῶν τῶν ἀτόμων δέν ἐξαρτιέται τό βάρος τοῦ σώματός τους, ἔτσι δέν ἐξαρτιέται ἀπ' αὐτούς τό ὅτι ἐπιβάλλουν ὑπό μορφή νόμου τή βούλησή τους, κάνοντάς την ταυτόχρονα ἀνεξάρτητη ἀπό τήν προσωπική αὐθαιρεσία τοῦ καθενός ἀπ' αὐτούς. Ἡ προσωπική τους κυριαρχία πρέπει νά συγκροτεῖται ταυτόχρονα ὡς γενική κυριαρχία. Ἡ προσωπική τους δύναμη βασίζεται στίς συνθήκες τῆς ζωῆς, πού ἀναπτύσσονται σάν συνθήκες κοινές γιά πολλά ἄτομα, τῶν ὁποίων τή συνέχιση, αὐτοί, ὡς κυριαρχοῦντα ἄτομα, ὀφείλουν νά τή διασφαλίσουν ἔναντι τῶν ἄλλων ἀτόμων καί μάλιστα ὑπό μορφή ὅρων γενικῆς ἰσχύος. Ἐκφραση αὐτῆς τῆς βούλησης, πού καθορίζεται ἀπό τά κοινά τους συμφέροντα, εἶναι ὁ νόμος. Ἀκριβῶς ἡ αὐτοεπι-

βολή ατόμων ανεξάρτητων μεταξύ τους και ή επιβολή της δικής τους βούλησης, πού πάνω στη βάση αυτών των αμοιβαίων σχέσεων είναι αναπόφευκτα εγωιστική, κάνει αναγκαία την οικειοθελή παραίτηση στο πεδίο του νόμου και του δικαίου. Η παραίτηση αυτή όμως αποτελεί την εξαίρεση, ενώ ο κανόνας είναι ή αυτοδιαφύλαξη των συμφερόντων τους (και για τουτό παραίτηση τη θεωρούν όχι αυτοί, αλλά ο «σύμφωνος μέ τον εαυτό του εγωιστής»). Τό ίδιο ισχύει και για τίς εξουσιαζόμενες τάξεις, απ' των οποίων τη θέληση επίσης δεν εξαρτιέται τό αν υπάρχει ή όχι νόμος και κράτος. Λογουχάρη, όσο οί παραγωγικές δυνάμεις δεν είναι ακόμα αναπτυγμένες σέ τέτοιο βαθμό, πού νά κάνουν περιττό τό συναγωνισμό, και γι' αυτό γεννούν όλοένα τό συναγωνισμό, οί εξουσιαζόμενες τάξεις θά επιζητούσαν τό ακατόρθωτο, αν είχαν τη «βούληση» νά καταργήσουν τό συναγωνισμό και μαζί μ' αυτόν τό κράτος και τό νόμο. "Αλλωστε, ή «βούληση» αυτή δεν εμφανίζεται — προτού αναπτυχθούν σέ τέτοιο βαθμό οί σχέσεις πού μπορούν νά τη φέρουν στη ζωή, — παρά μόνο στη φαντασία των ιδεολόγων. "Όταν οί σχέσεις αναπτυχθούν σέ τέτοιο βαθμό, ώστε νά μπορούν νά φέρουν στη ζωή αυτή τη βούληση, ό ιδεολόγος μπορεί νά την πλάσει στη φαντασία του ως μία βούληση καθαρά αυθαίρετη και συνεπώς έφικτή για κάθε εποχή και για όλες τίς περιστάσεις.

"Όπως τό δίκαιο, έτσι και τό αδίκημα, δηλ. ό αγώνας του μεμονωμένου ατόμου έναντίον των σχέσεων πού επικρατούν, δεν άπορρέει από μία καθαρή αυθαιρεσία. Άπεναντίας, έχει τίς ρίζες του στις ίδιες συνθήκες πού ισχύουν και για την ύπαρξουσα κυριαρχία. Άκόμα και οί όνειροπόλοι, πού βλέπουν τό δίκαιο και τό νόμο ως κυριαρχία κάποιας αυθυπόστατης γενικής βούλησης, δέ μπορούν νά δούν τό αδίκημα ως κάτι άλλο από μία άπροκάλυπτη παραβίαση του δικαίου και του νόμου. Στην πραγματικότητα, όμως, τό κράτος δεν ύπάρχει χάρη στην κυριαρχούσα βούληση, αλλά, αντίστροφα, τό κράτος, πού άπορρέει απ' τον υλικό τρόπο ζωής των ατόμων, έχει και τη μορφή μιας κυριαρχούσας βούλησης. "Αν αυτή ή βούληση χάνει την κυριαρχία της, τότε αυτό σημαίνει πως έχει αλλάξει όχι μόνο ή βούληση, αλλά και τό υλικό Είναι και ή ζωή των ατόμων και

άπλως γι' αυτό τό λόγο αλλάζει καί ἡ βούλησή τους. Συμβαίνει τά δικαιώματα καί οἱ νόμοι νά «μεταβιβάζονται κληρονομικά»³⁷, στήν περίπτωση αὐτή, ὅμως, δέν ἔχουν κυρίαρχο, ἀλλά μόνο ὀνομαστικό χαρακτήρα. Ἀπό τήν ἄποψη αὐτή μᾶς προσφέρει ἀπτά παραδείγματα ἡ ἱστορία τοῦ ἀρχαίου ρωμαϊκοῦ καί ἀγγλικοῦ Δικαίου. Εἶδαμε ἤδη πρωτύτερα πῶς μπόρεσε νά γεννηθεῖ στά μυαλά τῶν φιλοσόφων — χάρις στήν ἀπόσπαση τῶν σκέψεων ἀπό τή βάση τους, δηλαδή ἀπό τά ἄτομα καί τίς ἐμπειρικές τους σχέσεις, — ἡ ἐντύπωση μιᾶς ξεχωριστῆς ἀνάπτυξης τῶν καθαρῶν ἰδεῶν καί τῆς ἱστορίας τους. Μέ τόν ἴδιο τρόπο μπορεῖ κι ἐδῶ νά ἀποσπασθεῖ τό δίκαιο ἀπό τήν πραγματική του βάση, ὅποτε ἀποκτᾷ κάποια «κυρίαρχη βούληση», ἡ ὁποία σέ διαφορετικές ἐποχές παίρνει διάφορες παραλλαγές καί μέ τά δημιουργήματά της — τούς νόμους — ἀποκτᾷ μιᾶ δική της αὐτοτελή ἱστορία. Ἔτσι, ἡ πολιτική καί ἀστική ἱστορία μετατρέπεται ἰδεολογικά σέ ἱστορία τῆς κυριαρχίας νόμων πού διαδέχονται ὁ ἕνας τόν ἄλλον. Αὕτη εἶναι ἡ ἰδιόζουσα ψευδαίσθηση τῶν νομομαθῶν καί πολιτικῶν, τήν ὁποία υἱοθετεῖ *san facon** ὁ Ἰάκωβος ὁ Ἀγαθούλης. Ὑποκύπτει στήν ἴδια ψευδαίσθηση, λογουχάρη, μέ τόν Φρειδερίκο Γουλιέλμο τόν Δ', πού κι αὐτός θεωρεῖ ὅτι οἱ νόμοι εἶναι ἀπλές ἰδιοτροπίες τῆς δεσποτικῆς βούλησης καί γι' αὐτό βρίσκει πάντα ὅτι καταρρέουν μπροστά σέ κεῖνο τό «ἀνάποδο Κάτι»³⁸ ποῦχει τοῦτος ὁ κόσμος. Εἶναι ζήτημα ἂν ἔστω καί μιᾶ ἀπό τίς ἀνώδυνες λόξεις του κάνει ἕνα βῆμα πιά πέρα ἀπό τήν ὑπαγόρευση ἐντολῶν τοῦ γραφείου. Ἄς δοκιμάσει νά ἐκδόσει διάταγμα γιά ἕνα δάνειο 25 ἑκατομμυρίων ὅσο εἶναι δηλαδή τό 1/110 τοῦ δημόσιου χρέους τῆς Ἀγγλίας καί τότε θά δεῖ τίνος θέληση εἶναι ἡ κυρίαρχη θέλησή του. Ἄλλωστε θά διαπιστώσουμε καί πιά πέρα ὅτι ὁ Ἰάκωβος ὁ ἀγαθούλης χρησιμοποιεῖ σάν ντοκουμέντα τά φαντάσματα ἢ τίς ὀπτασίες τοῦ ἡγεμόνα του πού εἶναι κι αὐτός Βερολινέζος, γιά νά ὑφάνει μ' αὐτά τόν ἱστό τῶν δικῶν του θεωρητικῶν μονομανιῶν περί δικαίου, νόμου, ἀδικήματος κτλ. Αὐτό δέν πρέπει καθόλου νά μᾶς ἐκπλήσσει, διότι ἀκόμα καί τό φάντασμα τῆς «Vossische Zeitung»³⁹

* — χωρίς διατυπώσεις.

ὄλο καί τοῦ «προσφέρει» κάτι, λ.χ. τό κράτος δικαίου. Καί ἡ πιά ἐπιπόλαιη ἐξέταση τῆς νομοθεσίας, λ.χ. τῶν νόμων γιά τούς ἄπορους σέ ὅλες τίς χώρες, δείχνει τί κατάφεραν νά κάνουν οἱ ἰθύνοντες, ὅταν φαντάστηκαν ὅτι μποροῦσαν νά πετύχουν ὅ,τι-δήποτε μόνο μέ τή βοήθεια τῆς «κυρίαρχης βούλησής» τους, δηλαδή μόνο ὡς ἄνθρωποι βουλόμενοι. Ὑλλωστε, ὁ ἅγιος Σάντσο ὀφείλει νά ἀποδεχτεῖ τήν αὐταπάτη τῶν νομομαθῶν καί τῶν πολιτικῶν περί «κυριάρχου βουλήσεως» γιά νά μᾶς δείξει σ' ὅλη της τή λαμπρότητα τήν ἴδια τή δική του βούληση γιά ἐξισώσεις καί ἀντιθέσεις, πού θά τίς ἀπολαύσουμε ἀμέσως, καί γιά νά καταφέρει νά ξαναβγάλει ἀπ' τό κεφάλι του καμιά ἀπ' τίς ἰδέες πού ὁ ἴδιος εἶχε βάλει μέσα σ' αὐτό. [...]

Ἡ ἀπλή ἀντιπαράθεση : βούληση τοῦ κράτους — βούληση δική Μου παίρνει στή ὅσα ἀκολουθοῦν τήν ἐπίφαση μιᾶς αἰτιολόγησης: «Ἀκόμη κι ἂν *κάποιος* φανταστεῖ τήν περίπτωση ὅπου ὅλα τά ἄτομα ἐνός λαοῦ θά ἐκδήλωναν τήν ἴδια βούληση καί ἐπομένως θά εἶχε ἐπιτευχθεῖ μιᾶ τέλεια *οἰκουμεική βούληση*» (!) «τό ζήτημα θά παρέμενε τό ἴδιο. Μήπως δέ θάμουν καί σήμερα καί ἀργότερα δεσμευμένος ἀπό τή χτεσινή Μου βούληση; ... Τό δημιουργήμά Μου, δηλαδή ἡ καθορισμένη ἐκφραση τῆς βούλησής Μου, θά γινόταν ὁ ἐξουσιαστής Μου. Κι Ἐγώ ... ὁ δημιουργός, θά ἐμποδιζόμουν στή ροή τῆς ζωῆς Μου καί στή διάλυσή Μου ... Ἐπειδή Ἐγώ διέθετα χτές βούληση, σήμερα εἶμαι καταδικασμένος σέ ἀβουλία. Χτές Ἐγώ εἶχα ἐλεύθερη βούληση, σήμερα Ἐγώ δέν τήν ἔχω» (σ. 258).

Τήν παλιά θέση, πού ἔχει διατυπωθεῖ ἐπανειλημμένα τόσο ἀπό ἐπαναστάτες, ὅσο καί ἀπό ἀντιδραστικούς, ὅτι στή δημοκρατία τά ἄτομα ἀσκοῦν τό κυριαρχικό τους δικαίωμα μόνο γιά μιᾶ στιγμή καί ὕστερα πάλι τό ἐγκαταλείπουν, αὐτή τή θέση ὁ ἅγιος Σάντσο προσπαθεῖ ἐδῶ νά τήν ἰδιοποιηθεῖ μέ «ἀδέξιο» τρόπο, ἐφαρμόζοντας σ' αὐτήν τήν φαινομενολογική θεωρία του περί δημιουργοῦ καί δημιουργήματος. Ἀλλά ἡ θεωρία περί δημιουργοῦ καί δημιουργήματος ἀφαιρεῖ ἀπ' αὐτή τή θέση κάθε νόημα. Σύμφωνα μ' αὐτή τή θεωρία του, ὁ ἅγιος Σάντσο εἶναι σήμερα ἄβουλος ὄχι γιατί ἄλλαξε τή χτεσινή του βούληση, δηλαδή, ὄχι γιατί σήμερα ἔχει μιᾶ βούληση διαφορετικά καθορισμένη καί γιατί οἱ ἀνοησίες, πού ὁ ἴδιος τίς ἀνήγαγε χτές σέ νόμο, ὡς ἐκφραση τῆς βούλησής του, ἐγιναν τώρα δεσμά κι ἀλυσίδες γιά τή σημερινή του, καλύτερα φωτισμένη βούληση. Ἀν-

τίθεται, σύμφωνα με τή θεωρία του, ή σημερινή του βούληση *πρέπει* όπωσδήποτε νά είναι ή άρνηση τής χτεσινής του βούλησης, διότι αυτός, ως δημιουργός, όφείλει νά άκυρώσει τή χτεσινή του βούληση. Μόνον ως «άβουλος» είναι δημιουργός, ένω ως πράγματι βουλόμενος άνθρωπος είναι πάντα δημιούργημα. (Βλέπε «Φαινομενολογία»)⁴⁰. Όστόσο, στην περίπτωση αυτή, άπ' τό ότι «ήταν χτές βουλόμενος» δέν έπεται καθόλου ότι σήμερα είναι «άβουλος», αλλά ότι, αντίθετα, είναι *αντίπαλος* τής χτεσινής βούλησης, *άσχετα* άπ' τό αν ή τελευταία πήρε ή όχι μορφή νόμου. Καί στίς δυό περιπτώσεις μπορεί νά τήν άκυρώσει, όπως γενικά συνηθίζει νά τό κάνει, δηλαδή ως *βούληση δική του*. Μέ τόν τρόπο αυτό, δίνει πλήρη ικανοποίηση στον σύμφωνο μέ τόν έαυτό του έγωισμό. Έπομένως, έδω είναι τελείως άδιάφορο τό αν ή χτεσινή του βούληση πήρε ή όχι, ως νόμος, μιά μορφή ύπαρξης έξω από τό κεφάλι του, ιδίως αν θυμηθοΰμε ότι προηγούμενα ή «λέξη πού τοΰ διέφυγε» φέρθηκε τόσο στασιαστικά εναντίον του. Έπειτα, στά όσα λέει παραπάνω, ό άγιος Σάντσο θέλει νά διαφυλάξει όχι τήν πεισμονή του, αλλά τήν *αυτοβουλία* του, τήν *έλευθεροβουλία* του, τήν *έλευθερία*, πράγμα πού σημαίνει ότι παραβιάζεται κατάφορα ό ήθικός κώδικας τοΰ έγωιστή πού είναι σύμφωνος μέ τόν έαυτό του. Παραβιάζοντας αυτόν τόν κώδικα, ό άγιος Σάντσο φτάνει στό σημείο νά κηρύττει ως κάτι τό αληθινά ιδιαίτερο τήν τόσο δυσφημισμένη έσωτερική έλευθερία, τήν έλευθερία τής έσωτερικής εναντίωσης.

«Πώς μπορεί αυτό ν' αλλάξει ; », αναφωνεί ό Σάντσο. «Μόνο μέ ένα τρόπο : μήν αναγνωρίζοντας καμιά ύποχρέωση, δηλαδή, μή δεσμεύοντας τόν έαυτό Μου καί μήν αφήνοντας νά Μέ δεσμεύσουν. — Άλλά θά Μέ δεσμεύσουν ! Τή βούλησή Μου κανένας δέ μπορεί νά τή δεσμεύσει καί ή έσω-τε ρ ι κ ή Μου έ ν α ν τ ί ω σ η παραμένει έ λ ε υ θ ε ρ η ! » (σ. 258).

«Ταμπούρλα καί τρομπέτες τιμοΰν
τή νεανική Του μεγαλοπρέπεια ! ⁴¹

Έδω ό άγιος Σάντσο ξεχνάει «νά κάνει τήν άπλή σκέψη» ότι ή «βούλησή» του είναι όπωσδήποτε «δεσμευμένη», έφόσον, παρά τή θέλησή του, άποτελεί μιά *έσωτερική εναντίωση*.

Στήν πιό πάνω θέση, όπου ύποστηρίζεται ότι ή άτομική βού-

ληση δεσμεύεται από τή γενική βούληση υπό μορφή νόμου, ολοκληρώνεται, άλλωστε, ή ιδεολογική αντίληψη για τό κράτος, αντίληψη σύμφωνα μέ τήν όποία τά πάντα ανάγονται μόνο στή βούληση, αντίληψη πού δδήγησε τούς γάλλους καί γερμανούς συγγραφείς στίς πιο έκλεπτυσμένες σοφιστείες.

Άλλωστε, άν πρόκειται απλώς για τό «βούλομαι» καί όχι για τό «δύναμαι» καί, στή χειρότερη περίπτωση, απλώς για τήν «έσωτερική έναντίωση», τότε είναι άκατανόητο για ποιό λόγο ό άγιος Σάντσο θέλει σώνει καί καλά νά βγάλει από τή μέση ένα αντικείμενο τόσο πληθωρικό σέ «βούληση» καί «έσωτερική έναντίωση», όπως είναι ό νόμος τοῦ κράτους.

«Ό νόμος γενικά κτλ., ... νά ποῦ έχουμε φτάσει σήμερα», (σ. 256).

Καί τί δέν πιστεύει ό Ίάκωβος ό άγαθούλης!

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Άπαντα, τόμ. 3, σελ. 310-213, 315-317.

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ

‘Η Γερμανική Ίδεολογία (1845/1846)

[...] *Πραγματεία* άρθ. 2: ‘Ατομική ιδιοκτησία, κράτος και δίκιο.

«Άν, άν, άν!».

«Άν» ό άγιος Σάντσο άφηνε για μία στιγμή κατά μέρος τίς τρέχουσες ιδέες τών νομομαθών και τών πολιτικών περί άτομικής ιδιοκτησίας, καθώς και τήν πολεμική έναντίον αυτών τών ιδεών, άν έβλεπε αυτή τήν άτομική ιδιοκτησία στην έμπειρική της ύπόσταση, στή συνάρτησή της μέ τίς παραγωγικές δυνάμεις τών ατόμων, τότε όλη ή σολομώντεια σοφία του, πού ξετυλίγεται τώρα μπροστά μας, θά κατέληγε στό μηδέν. Τότε «θά τοῦ ήταν» δύσκολο νά τοῦ διαφύγει (άν και, σάν άλλος Άββακούμ⁴², είναι capable de tout*) ότι ή άτομική ιδιοκτησία είναι μία μορφή επικοινωνίας, αναγκαία σέ μία όρισμένη κλίμακα ανάπτυξης τών παραγωγικών δυνάμεων, ότι αυτή ή μορφή επικοινωνίας δέ μπορεί άκόμα νά καταργηθεῖ, όσο άποτελεῖ άπαραίτητο όρο για τήν παραγωγή τής άμεσης υλικής ζωής, όσο δέν έχουν δημιουργηθεῖ οί παραγωγικές δυνάμεις, για τίς όποιες ή άτομική ιδιοκτησία θά άποβεῖ ένας περιοριστικός φραγμός. Στην περίπτωση αυτή, δέν «θά τοῦ» διέφευγε ούτε τοῦ άναγνώστη, ότι ό Σάντσο έπρεπε νά καταπιαστεί μέ τίς υλικές σχέσεις, αντί νά διαλύει όλο τόν κόσμο σ’ ένα σύστημα θεολογικής ήθικης, για νά τοῦ άντιπαρατάξει ένα καινούργιο σύστημα, πού αὐτοανακηρύσσεται έγωιστική ήθική. Δέ «θά τοῦ» διέφευγε τοῦ άναγνώστη πώς

* — ικανός για όλα.

πρόκειται για πράγματα τελείως διαφορετικά από ό,τι για τό «σεβασμό» καί τόν μή σεβασμό. «Άν, άν, άν!»

Άλλωστε, αυτό τό «άν» είναι μόνο ένας απόηχος τής φράσης τοῦ Σάντσο, πού παραθέσαμε πρωτύτερα. Διότι, «άν» ό Σάντσο τά είχε όλα αυτά, τότε, φυσικά, δέ θά μπορούσε νά έχει γράψει τό βιβλίο του.

Έπειδή ό άγιος Σάντσο παίρνει για άλήθεια τήν αυταπάτη τών πολιτικών, τών νομομαθών καί άλλων ιδεολόγων, πού τοποθετούν μέ τό κεφάλι πρós τά κάτω όλες τίς εμπειρικές σχέσεις, κι από πάνω βάζει κατά τόν γερμανικό τρόπο καί κάτι δικό του, ή *άτομική ιδιοκτησία μετατρέπεται γι' αυτόν σέ κρατική ιδιοκτησία*, αντίστοιχα σέ *νομική ιδιοκτησία*, πάνω στήν όποία μπορεί τώρα νά κάνει ένα πείραμα για νά δικαιώσει τίς πιό πάνω έξισώσεις του. Άς δοῦμε πρῶτ' άπ' όλα τή μετατροπή τής άτομικής ιδιοκτησίας σέ κρατική ιδιοκτησία.

«Μόνο ή έξουσία αποφασίζει για τό θέμα τής ιδιοκτησίας» (άντίθετα, τό θέμα τής έξουσίας αποφασίζεται για τήν ώρα από τήν ιδιοκτησία) «καί μιá πού τό κράτος καί μόνον αυτό άποτελεί τήν έξουσία, άσχετα άν είναι κράτος τών άστών ή κράτος τών κουρελήδων» (ό στιρνεριανός «Συνεταιρισμός»), «ή άπλώς ένα κράτος ανθρώπων, — αυτό είναι καί ό μόνος ιδιοκτήτης» (σ. 333).

Πλάι στό πραγματικό γεγονός τοῦ γερμανικοῦ «κράτους τών άστών», έδῶ φιγουράρουν καί πάλι μέ τόν ίδιο τρόπο συγκροτημένες οί χίμαιρες τοῦ Σάντσο καί τοῦ Μπάουερ· πουθενά, ωστόσο, δέ βρίσκουμε νά μνημονεύονται παραδείγματα κρατῶν πού έχουν πράγματι ιστορική σημασία. Πρῶτ' άπ' όλα, μετατρέπει τό κράτος σ' ένα πρόσωπο, «*στόν* κάτοχο τής έξουσίας». Τό γεγονός ότι ή κυριαρχούσα τάξη οργανώνει τήν άπό κοινοῦ κυριαρχία της υπό μορφή δημόσιας έξουσίας, υπό μορφή κράτους, ό Σάντσο τό έρμηνεύει — καί τό διαστρεβλώνει κατά μικροαστικό γερμανικό τρόπο, — λέγοντας ότι «τό κράτος» συγκροτείται ως μιá τρίτη δύναμη ενάντια σ' αυτήν τήν κυριαρχούσα τάξη καί συγκεντρώνει άπέναντι σ' αυτήν όλη τήν έξουσία. Κατόπιν, θά έπιχειρήσει τήν επαλήθευση αὐτῶν τῶν «πιστεύω» του μέ μιá σειρά παραδείγματα.

Έπειδή ή ιδιοκτησία υπό τήν κυριαρχία τής άστικής τά-

ξης, όπως και σ' όλες τις άλλες εποχές, συνδέεται με καθορισμένες συνθήκες, πρίν απ' όλα οικονομικές, που εξαρτιούνται από τό βαθμό ανάπτυξης τών παραγωγικών δυνάμεων και σχέσεων, — σέ συνθήκες που αποκτούν αναπόφευκτα μιά νομική και πολιτική έκφραση, — ο άγιος Σάντσο, στήν απλοϊκότητά του, πιστεύει ότι

«τό κράτος συνδέει τήν κατοχή τής ιδιοκτησίας» (car tel est son bon plaisir*) «μέ όρισμένους όρους, ακριβώς όπως συνδέει και όλα τ' άλλα, λ.χ. τό γάμο» (σ. 335).

Έπειδή οί άστοί δέν επιτρέπουν στό κράτος τους νά επεμβαίνει στά ιδιωτικά τους συμφέροντα και τοῦ παρέχουν μόνο τόση έξουσία, όση εἶναι αναγκαία γιά νά κατοχυρώνεται ἡ δική τους ασφάλεια και γιά νά διατηρεῖται ὁ συναγωνισμός κι ἐπειδή, γενικότερα, οί άστοί ἐνεργοῦν ὡς πολίτες-μέλη τής πολιτείας μόνο στό βαθμό που τό ὑπαγορεύουν τά ιδιωτικά τους συμφέροντα, ὁ Ἰάκωβος ὁ ἀγαθούλης νομίζει ὅτι αὐτοί εἶναι «ένα Τίποτα» μπροστά στό κράτος.

«Τό κράτος ἐνδιαφέρεται μόνο γιά ἓνα πράγμα : αὐτό τό ἴδιο νά εἶναι πλούσιο. Τοῦ εἶναι ἀδιάφορο ἂν ὁ Μιχάλης εἶναι πλούσιος και ὁ Πέτρος φτωχός ... και οἱ δύο τους γιά τό κράτος εἶναι ἓνα Τίποτα» (σ. 334).

Τήν ἴδια σοφία ἀντλεῖ στή σ. 345 ἀπό τό γεγονός ὅτι τό κράτος ἀνέχεται τό συναγωνισμό.

Έπειδή ἡ διεύθυνση μιᾶς εταιρίας σιδηροδρόμων φροντίζει γιά τούς μετόχους της μόνο στό βαθμό, που καταβάλλουν τίς εἰσφορές τους και εἰσπράττουν τά μερίσματά τους, ὁ βερολινέζος δημοδιδάσκαλος, μέ τήν ἀφέλειά του, συμπεραίνει ἀπ' αὐτό ὅτι οἱ μέτοχοι «εἶναι ἓνα Τίποτα μπροστά στή διεύθυνση, τό ἴδιο ὅπως ἐμεῖς ὅλοι οἱ ἁμαρτωλοί μπροστά στό Θεό». Ἀπό τό ὅτι τό κράτος εἶναι ἀδύναμο μπροστά στους ιδιώτες ιδιοκτῆτες, ὁ Σάντσο βγάζει τό συμπέρασμα ὅτι οἱ ιδιοκτῆτες εἶναι ἀδύναμοι μπροστά στό κράτος και ὅτι αὐτός ὁ ἴδιος εἶναι ἀδύναμος μπροστά και στους δύο.

Παρακάτω. Έπειδή οἱ άστοί ἔχουν ὀργανώσει ὡς κράτος

* — γιατί ἔτσι τοῦ ἀρέσει.

τήν περιφρούρηση τῆς ιδιοκτησίας τους κι ἐπειδή, συνεπῶς, τό «Ἐγώ» δέ μπορεί ἀπλούστατα νά ἀφαιρέσει τό ἐργοστάσιο τοῦ «τάδε ἐργοστασιάρχῃ», παρά μόνο μέσα στά πλαίσια τῶν ὅρων τῆς ἀστικής τάξης, δηλαδή τοῦ συναγωνισμοῦ, ὁ Ἰάκωβος ὁ ἀγαθούλης νομίζει ὅτι :

«Τό κράτος ἔχει τό ἐργοστάσιο μέ τίτλους ιδιοκτησίας, ἐνῶ ὁ ἐργοστασιάρχῃς τό ἔχει μόνο σάν τιμάριο, σάν κτῆμα» (σ. 347).

Ἔτσι ἀκριβῶς καί ὁ σκύλος, πού φυλάει τό σπίτι μου, «ἔχει» τό σπίτι «μέ τίτλους ιδιοκτησίας», ἐνῶ Ἐγώ τό ἔχω μόνο «σάν τιμάριο, σάν κτῆμα» ἀπ' τό σκύλο.

Μιά καί οἱ συγκεκριμένοι ὕλικοι ὅροι τῆς ἀτομικῆς ιδιοκτησίας ἔρχονται κατ' ἀνάγκη συχνά σέ ἀντίφαση μέ τή *νομική ψευδαίσθηση* περί ἀτομικῆς ιδιοκτησίας, — ὅπως ἀποκαλύπτεται, λογουχάρη, στίς περιπτώσεις ἀπαλλοτριώσεων, — ὁ Ἰάκωβος ὁ ἀγαθούλης συμπεραίνει ὅτι

«ἐδῶ παρουσιάζεται ὀλοφάνερα στά μάτια μας ἢ κατά τ' ἄλλα συγκεκριμένη ἀρχή, σύμφωνα μέ τήν ὁποία μόνο τό κράτος εἶναι ιδιοκτήτης, ἐνῶ τό μεμονωμένο ἄτομο εἶναι ὁ τιμαριούχος» (σ. 335).

«Ἐδῶ παρουσιάζεται ὀλοφάνερα στά μάτια μας» μόνο τό ὅτι στά μάτια τοῦ ἀξιότιμου ἀστοῦ μας παρέμειναν καλυμμένες πίσω ἀπ' τό παραπέτασμα «τοῦ Ἱεροῦ» οἱ κοσμικές σχέσεις ιδιοκτησίας καί ὅτι τοῦ χρειάζεται ἀκόμα νά προμηθευτεῖ ἀπ' τήν Κίνα μιάν «ἐπουράνια σκάλα» γιά νά μπορέσει «ν' ἀναρριχηθεῖ» σέ κεῖνο τό «σκαλοπάτι τοῦ πολιτισμοῦ», πού στίς πολιτισμένες χῶρες τό ἔχουν φτάσει ἀκόμα κι οἱ δημοδιδάσκαλοι. Ὁ Σάντσο μετατρέπει ἐδῶ τίς ἀντιφάσεις πού συνδέονται μέ τήν *ὑπαρξη* τῆς ἀτομικῆς ιδιοκτησίας, σέ *ἀρνηση* τῆς ἀτομικῆς ιδιοκτησίας, ἔτσι ὅπως τό ἔκανε, καθῶς εἶδαμε πιό πάνω, καί μέ τήν ὑπαρξη τῶν ἀντιφάσεων μέσα στήν ἀστική οἰκογένεια.

Ἐπειδή οἱ ἀστοί, καί γενικά ὅλα τά μέλη τῆς ἀστικής κοινωνίας, ἀναγκάζονται νά συγκροτηθοῦν ὡς «Ἐμεῖς», ὡς νομικό πρόσωπο, ὡς κράτος, γιά νά προστατεύσουν τά κοινά τους συμφέροντα καί γιά νά μεταβιβάσουν σέ περιορισμένο ἀριθμό ἀνθρώπων — ἔστω καί μόνο ἐξαιτίας τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργα-

σίας, — τή συλλογική τους δύναμη, πού γεννήθηκε μ' αὐτόν τόν τρόπο, ὁ Ἰάκωβος ὁ ἀγαθούλης φαντάζεται ὅτι

«ὁ καθένας ἔχει τή νομή τῆς ιδιοκτησίας μόνο τόσον καιρό ὅσο φέρνει μέσα του *Τό Ἐγώ* τοῦ κράτους ἢ εἶναι ἓνα νομοταγές μέλος τῆς κοινωνίας... Ὁποῖος εἶναι ἓνα Ἐγώ-τοῦ κράτους, δηλαδή, ὅποιος εἶναι ἓνας καλός πολίτης ἢ ὑπήκοος, τότε, ὡς ἓνα *τέτοιο* Ἐγώ καί ὄχι ὡς ἰδιαιτέρο Ἐγώ, κρατάει ἀμέμικτος τό τιμάριο» (σ. 334, 335).

Σύμφωνα μέ τή λογική αὐτή, διαθέτει κανεῖς μιὰ μετοχή τῆς εταιρίας σιδηροδρόμων μόνο ὅσο «φέρνει μέσα του» «τό Ἐγώ» τῆς διεύθυνσης τῆς εταιρίας, πράγμα πού σημαίνει ὅτι μόνο σάν ἅγιος μπορεῖ κανεῖς νά κατέχει μιὰ μετοχή σιδηροδρόμων.

Ἀφοῦ διαφώτισε μ' αὐτόν τόν τρόπο τόν ἑαυτό του γιά τήν ταύτιση τῆς ἀτομικῆς καί τῆς κρατικῆς ιδιοκτησίας, ὁ ἅγιος Σάντσο μπορεῖ νά συνεχίσει :

«Τό ὅτι τό κράτος δέν ἀφαιρεῖ ἀπ' τό ἄτομο κατ' αὐθαίρετο τρόπο αὐτό πού ἔχει ἀπ' τό κράτος, τοῦτο σημαίνει ἀπλούστατα ὅτι τό κράτος δέ ληστεύει τόν ἑαυτό του» (σ. 334, 335).

Τό ὅτι ὁ ἅγιος Σάντσο δέν ὑπεξαιρεῖ αὐθαίρετα τήν ιδιοκτησία τῶν ἄλλων, αὐτό σημαίνει ἀπλούστατα ὅτι ὁ ἅγιος Σάντσο δέ ληστεύει τόν ἑαυτό του, διότι πράγματι «βλέπει» τήν κάθε ιδιοκτησία σάν δική του.

Δέ μπορεῖ νά ἔχουν τήν ἀπαίτηση νά ἀσχοληθοῦμε καί μέ τίς υπόλοιπες φαντασιοπληξίες τοῦ ἁγίου Σάντσο γιά τό κράτος καί τήν ιδιοκτησία, ὅπως λ.χ., ὅτι τό κράτος «δελεάζει» καί «ἀνταμείβει» τά ἄτομα μέσω τῆς ιδιοκτησίας, ὅτι ἀπό ἰδιαίτερη δολιότητα ἔχει ἐπιβάλει ὑψηλά τέλη χαρτοσήμου γιά νά καταστρέφει τούς πολίτες ὅταν δέν εἶναι νομοταγεῖς, κτλ., κτλ. Γενικά δέν θά σταθοῦμε περισσότερο στή *μικροαστική-γερμανική* ἀντίληψη περί *παντοδυναμίας* τοῦ κράτους, μιάν ἀντίληψη πού συναντᾶμε ἤδη καί στούς παλιούς γερμανούς νομομαθεῖς καί πού ἐδῶ μᾶς σερβίρεται ὑπό μορφή ἐπίσημων καί μεγαλόστομων διαβεβαιώσεων.

Τήν ἐκτεταμένη ἐπιχειρηματολογία του γιά τήν ταύτιση τῆς κρατικῆς καί ἀτομικῆς ιδιοκτησίας ὁ ἅγιος Σάντσο ἐπιχειρεῖ στό τέλος νά τήν ἐνισχύσει καί μέσω τῆς ἐτυμολογικῆς συνωνυ-

μίας, αλλά έτσι δέρνει τήν ἐπιστημοσύνη του en ambas posaderas*.

«Άτομική μου ιδιοκτησία (Privateigentum) είναι μόνο εκείνο πού μου ἐκχωρεῖ τό κράτος ἀπ' τό ἔχειν του, στερώοντας το (priviert) έτσι ἀπό ἄλλα μέλη τοῦ κράτους : εἶναι κρατική ιδιοκτησία» (σ. 339).

Συμβαίνει, ὅμως, νά γίνεται ἀκριβῶς τό ἀντίστροφο. Ἡ ἀτομική ιδιοκτησία στή *Ρώμη*, — στήν ὁποία καί μόνο μπορεῖ νά ἀναφέρεται αὐτό τό ἐτυμολογικό εὐφυσολόγημα, — βρισκόταν στήν πιό ριζική ἀντίθεση μέ τήν κρατική ιδιοκτησία. Βέβαια, τό κράτος ἐκχωροῦσε στούς πληβεῖους ἀτομική ιδιοκτησία, τό ἔκανε ὅμως αὐτό δίχως νά στερεῖ ἀπ' τοὺς «ἄλλους» τήν ἀτομική τους ιδιοκτησία, ἀλλά ἀφαιρώντας ἀπ' τοὺς ἴδιους αὐτοὺς πληβεῖους τήν κρατική τους ιδιοκτησία (ager publicus)**⁴³ καί τά πολιτικά τους δικαιώματα, καί γιά τοῦτον ἀκριβῶς τό λόγο ὀνομάστηκαν *privati*, δηλαδή ἀποστερημένοι, αὐτοί, καί ὅχι ἐκεῖνα τά φανταστικά «ἄλλα μέλη τῆς πολιτείας», μέ τά ὁποῖα βαυκαλίζεται ὁ ἅγιος Σάντσο. Ὁ Ἰάκωβος ὁ ἀγαθούλης ἐξευτελίζεται σ' ὅλες τίς χώρες, σ' ὅλες τίς γλώσσες καί σ' ὅλες τίς ἐποχές, μόλις πάει νά μιλήσει γιά θετικά γεγονότα, γιά τά ὁποῖα «τό Ἱερό» δέ μπορεῖ νά διαθέτει a priori γνώσεις.

Ἀπελπισμένος, πού βλέπει τό κράτος νά καταβροχθίζει ὅλη τήν ιδιοκτησία, καταφεύγει πάλι στήν πιό ἐνδόμυχη «ἐξεγερμένη» αὐτεπίγνωσή του, ὅπου ἀνακαλύπτει κατάπληκτος ὅτι εἶναι ἕνας *λόγιος*. Τήν ἀπορία του τήν ἐκφράζει μέ τά παρακάτω ἀξιοσημεῖωτα λόγια :

«Σέ ἀντίθεση μέ τό κράτος, Ἐγώ νιώθω ὅλο καί καθαρότερα ὅτι Μοῦ μένει ἀκόμα μιά μεγάλη ἐξουσία, ἡ ἐξουσία πάνω στόν ἑαυτό Μου».

Αὐτό τό ἐπεξηγεῖ παραπέρα ὡς ἑξῆς :

«Πάνω στίς σκέψεις Μου ἔχω μιά πραγματική ιδιοκτησία πού μπορῶ έτσι νά τήν ἐμπορευθῶ» (σ. 339).

Ἔτσι, ὁ «κουρελής» Στίρνερ, «ἄνθρωπος μόνο μέ πλοῦτο ἰδεῶν», καταλήγει στήν ἀπεγνωσμένη ἀπόφαση νά παζαρέψει τό

* — εἰς ἀμφοτέρους τοὺς γλουτούς.

** — δημόσιος ἀγρός.

κομμένο και ξυνισμένο γάλα των σκέψεών του⁴⁴. Ἀλλά σέ ποιὰ πονηριά θά κατέφευγε, ἂν τό κράτος χαρακτηρίζε τίς σκέψεις του λαθρεμπόριο ; Ἀκοῦστε :

«Τίς ἀποκηρύσσω» (πράγματι πολύ σοφό αὐτό) «καί τίς ἀνταλλάσσω μέ ἄλλες» (ἂν, βέβαια, βρεθεῖ κάποιος, πού νά εἶναι τόσο ἀδαής στά ἐμπόρια, ὥστε νά δεχτεῖ μιὰ τέτοια ἀνταλλαγή ιδεῶν) «οἱ ὅποιες καί θά γίνουν τότε ἡ καινούργια, ἀγορασμένη ιδιοκτησία Μου» (σ. 339).

Ὁ ἀξιότιμος ἀστός μας δέ θά ἡσυχάσει παρά μόνο ὅταν θά ἔχει στό χέρι τό χαρτί, πού θά πιστοποιεῖ ὅτι ἀγόρασε τίμια τήν ιδιοκτησία του. Νά ποιὰ εἶναι ἡ παρηγοριά τοῦ βερολινέζου ἀστοῦ γιά ὅλα τά τραβήγματα καί τά μπλεξίματα πού ἔχει μέ τό κράτος καί τήν ἀστυνομία : «Οἱ σκέψεις εἶναι ἀπαλλαγμένες δασμῶν !»

Ἡ μετατροπή τῆς ἀτομικῆς ιδιοκτησίας σέ κρατική ἀνάγεται, τελικά, στήν ιδέα ὅτι ὁ ἀστός (Bourgeois) εἶναι κάτοχος ιδιοκτησίας μόνο ὥς ἕνα δείγμα τοῦ γένους τῶν ἀστών, πού στήν ὁλότητά του ὀνομάζεται κράτος καί πού ἐκχωρεῖ στά ἄτομα ιδιοκτησία ὑπό μορφή τιμαρίου. Κι ἐδῶ, γι' ἄλλη μιὰ φορά, τό ὅλο ζήτημα τοποθετεῖται μέ τό κεφάλι πρὸς τά κάτω. Στήν ἀστική τάξη, ὅπως καί σέ κάθε ἄλλη, γίνονται κοινές καί γενικές σχέσεις μόνο ἐκεῖνες οἱ προσωπικές σχέσεις, στά πλαίσια τῶν ὁποίων τά μεμονωμένα ἄτομα τῆς τάξης εἶναι κάτοχοι ιδιοκτησίας καί ἀπολαμβάνουν τή ζωή τους. Ἄν, παλιότερα, παρόμοιες φιλοσοφικές αὐταπάτες μπορούσαν ἀκόμα νά ἔχουν πέραση στή Γερμανία, τώρα, πού τό παγκόσμιο ἐμπόριο ἀπέδειξε μέ τό παραπάνω ὅτι τά εἰσοδήματα τῶν ἀστών δέν ἐξαρτιοῦνται διόλου ἀπ' τήν πολιτική, ἐνῶ, ἀντίθετα, ἡ πολιτική ἐξαρτιέται ἐξ ὁλοκλήρου ἀπ' τά ἀστικά εἰσοδήματα, τώρα παρόμοιες αὐταπάτες κατάντησαν ἐντελῶς γελοῖες. Ἦδη ἀπ' τόν 18ο αἰῶνα ἡ πολιτική ἐξαρτιόταν τόσο πολύ ἀπ' τό ἐμπόριο, ὥστε, ὅταν, λογουχάρη, τό γαλλικό κράτος ἤθελε νά συνάψει ἕνα δάνειο, τήν ἐγγύηση γιά τό δάνειο ἔναντι τῶν Ὁλλανδῶν ἔπρεπε νά τή δώσει ἕνας ἰδιότης. [...]

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἔπαντα, τόμ. 3, σελ. 338-342

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ

Ἡ Γερμανική Ἱδεολογία (1845/1846)

[...] Ἐρχόμαστε τώρα στό θέμα τῆς σχέσης ἀτομικῆς ιδιοκτησίας καί Δικαίου, ὅπου μᾶς προσφέρονται ὑπό ἄλλη μορφή τά ἴδια κουραφέξαλα. Ἡ ταύτιση τῆς κρατικῆς καί ἀτομικῆς ιδιοκτησίας παίρνει φαινομενικά ἐδῶ μιά νέα διατύπωση. Ἡ πολιτική ἀναγνώριση τῆς ἀτομικῆς ιδιοκτησίας στή νομοθεσία θεωρεῖται *θεμέλιο* τῆς ἀτομικῆς ιδιοκτησίας.

«Ἡ ἀτομική ιδιοκτησία ζεῖ ἐλέω Δικαίου. Μόνο στό Δίκαιο βρίσκει τήν ἐγγύησή της, διότι κτήση δέ σημαίνει ἀκόμα ιδιοκτησία· αὐτό πού κατέχω γίνεται δικό Μου μόνο μέ τή συγκατάθεση τοῦ Δικαίου· δέν εἶναι ἓνα γεγονός, ἀλλά ἓνα πλάσμα, μιά ἰδέα. Εἶναι ἡ νομική ιδιοκτησία, ἡ νόμιμη ιδιοκτησία, ἡ *ἐγγυημένη* ιδιοκτησία. Εἶναι δική Μου ὄχι χάρι σέ Μένα, ἀλλά χάρι στό Δίκαιο» (σ. 332).

Στήν παραπάνω φράση ὁ παραλογισμός γιά τήν κρατική ιδιοκτησία ἀνεβαίνει σέ ἀκόμα πιά μεγάλα ὕψη κωμικότητας. Γι' αὐτό προχωροῦμε ἀμέσως στόν τρόπο μέ τόν ὅποιο ὁ Σάτσο κάνει ἐκμετάλλευση τοῦ πλασματικοῦ *jus utendi et abutendi**

Στή σ. 332, ἐκτός ἀπό τό πιά πάνω ὁμορφο ἀπόφθεγμα, πληροφοροῦμαστε ὅτι ἡ ιδιοκτησία

«εἶναι ἀπεριόριστη ἐξουσία πάνω σέ κάτι πού Ἐγώ μπορῶ νά τό διαθέτω ὅπως μου ἀρέσει». «Ἡ ἐξουσία», ὥστόσο, «δέν εἶναι κάτι πού ὑπάρχει ἀπό μόνο του : ὑπάρχει μόνο μέσα στό ἰσχυρό Ἐγώ, μέσα σέ Μένα, πού διαθέτω ἐξουσία» (σ. 336). Ἄρα, ἡ ιδιοκτησία δέν εἶναι ἓνα «πράγμα», δέν εἶναι «αὐτό τό δέντρο· ἡ ἐξουσία Μου πάνω του, ἡ δύναμή Μου νά τό διαθέτω ὅπως

* — Τό δικαίωμα χρήσης καί κατάχρησης (τοῦ δικοῦ μου πράγματος).

θέλω, νά τί θά πεῖ δικό Μου» (σ. 366). Αὐτός ξέρεi μόνο τά «πράγματα» καί τά «Ἐγώ». Ἡ «ἐξουσία» ἢ «ἀποχωρισμένη ἀπ' τὸ Ἐγώ», ἡ αὐτονομημένη ἀπέναντί του, ἢ μεταμορφωμένη σέ «φάντασμα», «εἶναι τὸ Δίκαιο». «Αὐτὴ ἢ διαιωνιζόμενη ἐξουσία» (σκέψεις περὶ τοῦ κληρονομικοῦ δικαίου) «δέ σβήνει οὔτε μέ τὸ θάνατό Μου, ἀλλὰ μεταβιβάζεται ἢ κληρονομιέται. Τὰ πράγματα δὲν ἀνήκουν πράγματι σέ Μένα, ἀλλὰ στό Δίκαιο. Ἐξάλλου, αὐτό δὲν εἶναι τίποτα παραπάνω ἀπὸ μιὰ ὀφθαλμαπάτη, διότι ἡ ἐξουσία τοῦ μεμονωμένου ατόμου γίνεται μόνιμη, γίνεται Δίκαιο, μόνο χάρις στοῦ ὅτι οἱ ἄλλοι συνενώνουν τὴν ἐξουσία τους μέ τὴ δική του. Ἡ ψευδαίσθηση συνίσταται στοῦ ὅτι νομίζουν πὼς δέ μποροῦν ν' ἀνακαλέσουν τὴν ἐξουσία τους» (σ. 366, 367). «Ἐνας σκύλος βλέπει ἕνα κόκκαλο στὴν ἐξουσία ἑνὸς ἄλλου σκύλου καί κάνει πίσω, ὅταν νιώθει πὼς εἶναι πολὺ ἀδύνατος. Ὁ ἄνθρωπος, ὡστόσο σέβεται τὸ δικαίωμα ἑνὸς ἄλλου ἀνθρώπου πάνω στό κόκκαλό του ... Καί, ὅπως ἐδῶ, ἔτσι καί γενικά λέμε «ἀνθρώπινη», ἐκείνη τὴ στάση ἀπέναντι στὰ πράγματα, ὅταν ὁ ἄνθρωπος βλέπει σέ ὅλα κάτι πνευματικό, στὴν περίπτωσή μας τὸ Δίκαιο, ὅταν δηλαδή ὁ ἄνθρωπος μετατρέπει τὸ καθετὶ σέ φάντασμα καί συμπεριφέρεται ἀπέναντί του σάν νάχει μπροστά του ἕνα φάντασμα ... Ἀνθρώπινο εἶναι νά κοιτάζουμε τὸ ἀτομικὸ ὄχι σάν ἀτομικὸ, ἀλλὰ σάν καθολικὸ» (σ. 368, 369).

Ἔτσι, ὅλο τὸ κακὸ πηγάζει καί πάλι ἀπὸ τὴν πίστη τῶν ατόμων στὴν ἔννοια τοῦ Δικαίου, πού *ὀφείλουν* νά τὴ βγάλουν ἔξω ἀπὸ τὸ κεφάλι τους. Ὁ ἅγιος Σάντσο γνωρίζει μόνο τά «πράγματα» καί τά «Ἐγώ»· ὅσο γιὰ ὅλα ἐκεῖνα, πού δὲν ἐντάσσονται σ' αὐτές τίς στῆλες, γιὰ ὅλες τίς σχέσεις, δὲν ἔχει παρὰ μόνο ἀφηρημένες ἔννοιες, πού ἔτσι μετατρέπονται γι' αὐτόν ἐπίσης σέ «φαντάσματα». «Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά», ἔχει, πράγματι, σ' ὀρισμένες στιγμές τὸ σκοτεινὸ προαίσθημα πὼς ὅλα τοῦτα δὲν εἶναι «παρὰ μιὰ σκέτη αὐταπάτη» καί ὅτι ἡ «ἐξουσία τοῦ μεμονωμένου ατόμου» ἐξαρτιέται πάρα πολὺ ἀπὸ τὸ ἂν καί ἄλλοι ἄνθρωποι συνενώνουν τὴν ἐξουσία τους μέ τὴ δική του. Ὡστόσο, σέ τελευταία ἀνάλυση, ὅλα ἀνάγονται πάλι στὴν «ψευδαίσθηση» ὅτι τά ἄτομα *νομίζουν* πὼς δέ μποροῦν ν' ἀνακαλέσουν τὴν ἐξουσία τους». «Πράγματι», λοιπόν, οἱ σιδηρόδρομοι δὲν ἀνήκουν στοὺς μετόχους, ἀλλὰ στό ἐταιρικὸ. Ὁ Σάντσο παρουσιάζει ἀμέσως σάν χτυπητὸ παράδειγμα τὸ κληρονομικὸ δικαίωμα καί τὸ ἐξηγεῖ ὄχι μέ τὴν ἀνάγκη γιὰ συσσώρευση καί γιὰ δημιουργία οἰκογένειας, πού προϋπῆρχε πρὶν ἀπὸ κάθε δικαίωμα, ἀλλὰ μέ τὸ *νομικὸ πλάσμα παρτάσης τῆς ἐξουσίας* πέρα ἀπὸ τὸ θάνατο. Ὡστόσο, στό βαθμὸ πού συντελεῖται ἢ μετάβαση τῆς

φεουδαρχικής κοινωνίας στην άστική, τό νομικό αυτό πλάσμα ἐγκαταλείπεται ἀπ' ὅλες τίς νομοθεσίες. (Βλ. λ.χ. τόν Ναπολεόντειο Κώδικα)⁴⁵. Δέ χρειάζεται ν' ἀναλύσουμε ἐδῶ ὅτι ἡ ἀπόλυτη πατρική ἐξουσία καί τά πρωτοτόκια — τόσο ἐκεῖνα πού συνδέονται μέ τά πρωτογενῆ φέουδα ὅσο καί μέ τά μεταγενέστερα — βασιζόνταν πάνω σέ πολύ καθορισμένες σχέσεις. Τό ἴδιο συμβαίνει καί στούς ἀρχαίους λαούς τήν ἐποχή πού διαλύεται ὁ *κοινοβιακός* τρόπος (*Gemeinwesen*) ζωῆς λόγω ἀνάπτυξης τῆς *ιδιωτικῆς* ζωῆς (τήν καλύτερη ἀπόδειξη γι' αὐτό τή δίνει ἡ ἱστορία τοῦ ρωμαϊκοῦ κληρονομικοῦ Δικαίου). Γενικά ὁ Σάντσο δέ μποροῦσε νά διαλέξει πιό ἀποτυχημένο παράδειγμα ἀπό τό κληρονομικό Δίκαιο, πού δείχνει μέ τόν πιό καθαρό τρόπο τήν ἐξάρτηση τοῦ Δικαίου ἀπό τίς παραγωγικές σχέσεις. Παρέβαλε, λογουχάρη, τό ρωμαϊκό μέ τό γερμανικό δίκαιο. Φυσικά, κανένας σκύλος δέν ἔφτιαξε ποτέ φωσφόρο, κοκκαλάλευρο ἢ ἀσβέστιο ἀπό ἓνα κόκκαλο, ὅπως καί ποτέ δέν «τοῦ πέρασε ἀπ' τό μυαλό» ὅτι θά εἶχε κάποιο «δικαίωμα» πάνω σέ κάποιο κόκκαλο. Ἀλλά δέν «τοῦ πέρασε ἀπ' τό μυαλό» οὔτε καί τοῦ ἁγίου Σάντσο ν' ἀναρωτηθεῖ κάποτε μήπως τό δικαίωμα πάνω σ' ἓνα κόκκαλο, πού τό ἀποκτοῦν γιά τόν ἑαυτό τους οἱ ἄνθρωποι, ὄχι οἱ σκύλοι, συνδέεται μέ τό ὅτι οἱ ἄνθρωποι μετατρέπουν αὐτό τό κόκκαλο σέ ἀντικείμενο παραγωγῆς, ἐνῶ οἱ σκύλοι δέν μποροῦν νά τό κάνουν. Γενικά, ἔχουμε ἐδῶ, σ' ἓνα μόνο παράδειγμα, ὅλη τήν κριτική μέθοδο τοῦ Σάντσο καί τήν ἀκλόνητη πίστη του στίς τρέχουσες αὐταπάτες. Οἱ ὡς τώρα παραγωγικές σχέσεις τῶν ἀτόμων ἐκφράζονται καί ὡς πολιτικές καί νομικές σχέσεις (βλέπε πιό πάνω). Μέσα στά πλαίσια τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας οἱ σχέσεις οὐτές κατανάγκη αὐτονομοῦνται ἔναντι τῶν ἀτόμων. Στόν προφορικό λόγο, ὅλες οἱ σχέσεις μποροῦν νά ἐκφραστοῦν μόνο σάν ἔννοιες. Ἡ πεποίθηση πῶς αὐτές οἱ γενικές ἰδέες καί ἔννοιες ὑπάρχουν σάν μυστηριώδεις δυνάμεις, εἶναι τό ἀναγκαῖο ἐπακόλουθο τοῦ ὅτι οἱ πραγματικές σχέσεις τῶν ὁποίων ἀποτελοῦν ἔκφραση, ἔχουν αὐτονομηθεῖ. Αὐτές οἱ γενικές ἰδέες, πέρα ἀπ' αὐτή τή σημασία πού ἔχουν στήν κοινή συνείδηση, ἀποκτοῦν ἐπιπλέον μιᾶ ἐιδική σημασία καί προέκταση στούς πολιτικούς καί τούς νομομαθεῖς, τούς ὁποίους ὁ καταμερισμός τῆς ἐρ-

γασίας τούς ώθει στό νά ανάγουν τοῦτες τίς ιδέες σέ λατρεία καί νά βλέπουν σ' αὐτές, καί ὅχι στίς σχέσεις παραγωγῆς, τό ἀληθινό θεμέλιο ὅλων τῶν πραγματικῶν σχέσεων ιδιοκτησίας. Ὁ ἅγιος Σάντσο υἱοθετεῖ ἀνεξέταστα αὐτή τήν αὐταπάτη καί πάνω σ' αὐτή τή βάση κηρύσσει τή νομική ιδιοκτησία θεμέλιο τῆς ἀτομικῆς ιδιοκτησίας καί τήν ἔννοια τοῦ δικαίου θεμέλιο τῆς νομικῆς ιδιοκτησίας. Μετά ἀπ' αὐτό, μπορεῖ πιά νά περιορίσει ὅλη τήν κριτική του στό νά διακηρύξει πῶς ἡ ἔννοια τοῦ δικαίου εἶναι μιᾶ ἔννοια, ἕνα φάντασμα. Καί μ' αὐτό, ὁ Σάντσο εἶπε ὅτι εἶχε νά πεί. Γιά νά τόν καθησυχάσουμε, μποροῦμε νά τοῦ θυμίσουμε ἀκόμα ὅτι σ' ὅλες τίς ἀρχέγονες νομοθεσίες ἡ συμπεριφορά δυό σκύλων, πού ἔχουν βρεῖ ἕνα κόκκαλο, θεωρεῖται ὡς κανόνας Δικαίου: *vim vi repellere licere**, λένε οἱ Πανδέκτες⁴⁶. *Idque jus natura comparatur***, μέ τήν ἔννοια ὅτι *jus quod natura omnia animalia* — ἄνθρωποι καί σκύλοι — *docuit****. Ἀργότερα, ὡστόσο, «ἀκριβῶς» ἡ ὁργανωμένη ἀπόκρουση τῆς βίας μέ τή βία γίνεται δίκαιο.

Ὁ ἅγιος Σάντσο, καβάλλα πάνω στ' ἄλογο, κάνει ἐπίδειξη τῆς ἐπιστημοσύνης του στό πεδίο τῆς ἱστορίας τοῦ Δικαίου, κονταρομαχώντας μέ τόν Προυντόν γιά τό «κόκκαλο». Ὁ Προυντόν, λέει ὁ Σάντσο,

«θέλει νά μᾶς κάνει νά πιστέψουμε ὅτι ἡ κοινωνία εἶναι ὁ πρωτογενής κτήκωρ καί ὁ μοναδικός ιδιοκτήτης κατά ἀπαράγραπτο δικαίωμα· ὅτι ἔναντι τῆς κοινωνίας ὁ λεγόμενος ιδιοκτήτης ἔχει γίνει κλέφτης· ὅτι, συνεπῶς, ὅταν αὐτή ἀφαιρεῖ ἀπ' τόν τωρινό ιδιοκτήτη τήν ιδιοκτησία του, δέν κλέβει τίποτα, ἐφόσον ἀσκεῖ ἀπλῶς τό ἀπαράγραπτο δικαίωμά της. Νά ποῦ μπορεῖ νά ὀδηγήσει τό φάντασμα τῆς κοινωνίας μέ τήν ιδιότητα τοῦ *νομικοῦ προσώπου*» (σ. 330, 331).

Ἀντίθετα, ὁ Στίρνερ προσπαθεῖ «νά μᾶς κάνει νά πιστέψουμε» (σελ. 340, 367, 420 καί ἄλλοι), ὅτι ἐμεῖς, δηλαδή οἱ ἀκτῆμονες, ἐδωρήσαμε στούς ιδιοκτῆτες τήν ιδιοκτησία τους ἀπό ἄγνοια, ἀπό δειλία ἢ ἀπό ψυχοπόνια κτλ. καί μᾶς καλεῖ νά πάρουμε πίσω τό δῶρο μας. Ἀνάμεσα στίς δυό αὐτές «ἀλχημίες» ἡ

* — Ἡ βία μπορεῖ ν' ἀποκρουστεῖ μέ τή βία.

** — Κι αὐτό τό δίκαιο ὀρίζεται ἀπό τή φύση.

*** — Ἐνα δίκαιο πού ἡ φύση ἔχει διδάξει σ' ὅλα τά ζωντανά.

διαφορά βρίσκεται στο ότι ο Προυντόν βασίζεται σ' ένα ιστορικό γεγονός, ενώ ο Άγιος Σάντσο έχει απλώς «βάλει κάτι μέσα στο κεφάλι του» για να δώσει στο πράγμα μια «νέα τροπή». Πράγματι, οι πρόσφατες έρευνες στο πεδίο της ιστορίας του Δικαίου έδειξαν ότι τόσο στη Ρώμη όσο και στους γερμανικούς, κελτικούς και σλαβικούς λαούς η ανάπτυξη της ιδιοκτησίας είχε σαν άφετηρία της την ιδιοκτησία της κοινότητας ή της φυλής και ότι η καθαυτό ατομική ιδιοκτησία γεννήθηκε παντού με το σφετερισμό, πράγμα που ο Άγιος Σάντσο δέ μπορούσε, φυσικά, να το συναγάγει από τη βαθυστόχαστη παρατήρησή του ότι η έννοια του Δικαίου είναι μία έννοια. Άπέναντι στους δογματικούς νομομαθείς, ο Προυντόν είχε απόλυτα δίκιο, όταν υπογράμμιζε αυτό το γεγονός και όταν γενικά τους αντιμαχόταν με τις υποθέσεις που έκαναν αυτοί οι ίδιοι. «Νά που μπορεί να οδηγήσει το φάντασμα» της έννοιας του Δικαίου ως έννοιας. Θά μπορούσε κανείς να αντιταχθεί στον Προυντόν για την πιο πάνω θέση του, μόνο στην περίπτωση που θά υπεράσπιζε την παλιότερη, την πιο πρωτόγονη μορφή ιδιοκτησίας έναντι της ατομικής ιδιοκτησίας που προήλθε απ' αυτήν την αρχέγονη κοινότητα (Gemeinwesen). Ο Σάντσο συνοψίζει την κριτική του κατά του Προυντόν, θέτοντας το εξής αλαζονικό ερώτημα :

«Πρός τί αυτή ή τόσο συναισθηματική επίκληση, λές και λήστεψαν έναν φτωχό, στά αισθήματα συμπόνιας του άλλου ;» (σ. 420).

Φαίνεται πώς ο συναισθηματισμός, που άλλωστε λείπει εντελώς απ' τον Προυντόν, είναι επιτρεπτός μόνο άπέναντι στη Μαριτόρνες*. Ο Σάντσο φαντάζεται πράγματι πώς αυτός είναι «ακέραιος άνθρωπος» σέ σύγκριση μ' έναν φαντασιόπληκτο σαν τον Προυντόν. Θεωρεί ότι το γεμάτο έπαρση γραφειοκρατικό του ύφος, για τό όποιο θά ντρεπόταν ακόμα και ο Φρειδερίκος Γουλιέλμος ο Δ', είναι ύφος επαναστατικό. «Μακάριοι οί πιστοί !».

Στή σ. 340 μαθαίνουμε ότι :

«Όλες οί προσπάθειες να θεσπιστούν λογικοί νόμοι για την ιδιοκτη-

* — πρόσωπο απ' τον «Δόν Κιχώτη» του Θερβάντες (Σημ. μετ.).

σία ξεχύθηκαν ἀπ' τοὺς *μυχούς τῆς ἀγάπης* μέσα σ' ἓνα ἔρημο πέλαγος ὀρισμῶν».

Πράγμα πού ἐναρμονίζεται μέ τήν ἐξίσου πολυκύμαντη φράση :

«Ἡ ὥς τώρα ἐπικοινωνία βασιζόταν στήν ἀγάπη, στήν ἀμοιβαία ἀβροφροσύνη, στή φιλαλληλία» (σ. 385).

Ὁ ἅγιος Σάντσο αἰφνιδιάζει ἐδῶ τόν ἑαυτό του μέ μιά καταπληκτική παραδοξολογία γιά τό Δίκαιο καί τήν ἐπικοινωνία. Ἐνθυνοῦμε, ὥστόσο, ὅτι ὅταν λέει «ἀγάπη» ἐννοεῖ τήν ἀγάπη γιά «τόν Ἄνθρωπο» γενικά, γιά κάτι πού ὑπάρχει καθ' ἑαυτό καί δι' ἑαυτό, γιά τό Οἰκουμενικό, ὅτι ὅταν λέει ἀγάπη ἐννοεῖ τή σχέση πρὸς τό ἄτομο ἢ τό πράγμα ὡς σχέση πρὸς τήν οὐσία, πρὸς τό Ἱερό, τότε ὅλη αὐτή ἡ λαμπρή ἐπίφαση καταρρέει. Τότε, οἱ πῖο πάνω χρησιμοῖ ἀνάγονται στίς παλιές, πληκτικές κοινοτοπίες, πού συναντᾶμε σ' ὅλο τό «Βιβλίο», στό ὅτι τά δύο πράγματα, γιά τά ὁποῖα ὁ Σάντσο δέν ξέρεי τίποτα — δηλαδή, τό ὥς τώρα Δίκαιο καί ἡ ὥς τώρα ἐπικοινωνία, — ἀποτελοῦν ἐνσάρκωση «τοῦ Ἱεροῦ» καί ὅτι, γενικά, ὥς τώρα μόνο «οἱ ἐννοεῖς ἐξουσίαζαν τόν κόσμο». Ἡ σχέση πρὸς τό Ἱερό, πού συνήθως ὀνομάζεται «σεβασμός», μπορεῖ, ὅταν δοθεῖ εὐκαιρία, νά εἰπωθεῖ καί «ἀγάπη». (Βλέπε «Λογική»⁴⁷).

Παραθέτουμε ἓνα μόνο δεῖγμα τοῦ πῶς ὁ ἅγιος Σάντσο μετατρέπει τή νομοθεσία σέ ἐρωτικό δεσμό καί τό ἐμπόριο (Handel) σέ ἐρωτοδουλεία (Liebeshandel) :

«Σ' ἓνα νομοσχέδιο γιά τή σύνταξη τῶν ἐκλογικῶν καταλόγων στήν Ἰρλανδία, ἡ κυβέρνηση πρότεινε νά παρέχεται δικαίωμα ψήφου μόνο σ' ὅσους καταβάλλουν φόρο πέντε λιρῶν στερλινῶν ὑπὲρ τῶν ἀπόρων. Συνεπῶς, ὁποῖος κάνει ἐλεημοσύνες, ἀποκτᾶ πολιτικά δικαιώματα ἢ γίνεται, σέ μερικές χῶρες, Ἱππότης τοῦ Τάγματος τοῦ Κύκνου» (σ. 344).

Πρὶν ἀπ' ὅλα, πρέπει ἐδῶ νά παρατηρήσουμε ὅτι αὐτό τό «Νομοσχέδιο γιά τή σύνταξη τῶν ἐκλογικῶν καταλόγων», πού παρέχει «πολιτικά δικαιώματα», ἦταν ἓνα νομοσχέδιο γιά δήμους ἢ σωματεῖα ἢ — γιά νά μιλήσουμε σέ γλώσσα πῖο κατανοητή στόν Σάντσο — ἓνα σχέδιο «κανονισμοῦ δήμων καί κοινοτήτων», πού μποροῦσε νά παραχωρεῖ ὅχι «πολιτικά δικαιώ-

ματα», αλλά δημοτικά δικαιώματα, εκλογικά δικαιώματα για την ανάδειξη των τοπικών αρχόντων. Δεύτερο, ο Σάντσο, πού ασχολείται με τη μετάφραση του Μάκ Κάλλοκ, έπρεπε πάντως να ξέρει τί σημαίνει «to be assessed to the poor-rates at five pounds». Αυτό δέν σημαίνει να «καταβάλεις φόρο πέντε λιρών στερλινών υπέρ των άπόρων», αλλά σημαίνει να έγγραφείς στον κατάλογο εκείνων πού καταβάλλουν αυτό τό φόρο ως ένοικοι σπιτιού, πού τό έτήσιο μίσθωμά του άνέρχεται σε πέντε λίρες στερλίνες. Ο άφελής Βερολινέζος δέν ξέρει ότι ο φόρος υπέρ των άπόρων στην Άγγλία καί στην Ίρλανδία είναι τοπικός φόρος, πού τό ύψος του διαφέρει από πόλη σε πόλη καί κάθε χρόνο αλλάζει, έτσι ώστε θα ήταν άπλούστατα αδύνατο να συνδεθεί ή παροχή όποιουδήποτε δικαιώματος με την καταβολή ενός φόρου με καθορισμένο ύψος. Τέλος, ο Σάντσο νομίζει ότι ο άγγλικός καί ίρλανδικός φόρος υπέρ των άπόρων είναι μιá «έλεημοσύνη», ενώ, στην πραγματικότητα, τά χρήματα πού συγκεντρώνονται χρησιμεύουν άπλως ως μέσο για τόν άμεσο καί άπροκάλυπτο επιθετικό πόλεμο πού κάνει ή κυρίαρχη άστική τάξη έναντίον του προλεταριάτου. Χρησιμεύουν για να καλύπτονται οί δαπάνες συντήρησης των εργατικών οίκων, πού, όπως είναι γνωστό, αποτελούν ένα μαλθουσιανό μέσο εκφοβισμού ενάντια στη φτώχεια. Βλέπουμε πώς ο Σάντσο «ξεχύνεται άπ' τό μυχό της αγάπης καί χάνεται σ' ένα έρημο πέλαγος όρισμών».

Ής σημειώσουμε παρενθετικά ότι ή γερμανική φιλοσοφία, έπειδή μοναδικό σημείο άφετηρίας θεωρούσε τή συνείδηση έπρεπε να καταλήξει στο να είναι φιλοσοφία της ήθικης, όπου οί διάφοροι ήρωες έρίζουν γύρω από την άληθινή ήθική.

Ο Φόουερμπαχ αγαπά τόν άνθρωπο για χάρη του ανθρώπου, ο άγιος Μπροϋνο τόν αγαπά έπειδή τό «αξίζει» (Βίγκαντ, σ. 137), ενώ ο άγιος Σάντσο, έχοντας πλήρη επίγνωση του έγωισμού, αγαπά τόν «καθένα», γιατί έτσι του άρέσει (Τό «Βιβλίο», σ. 387).

Είδαμε πιο πάνω — στην πρώτη πραγματεία, — πώς οί μικροκτηματίες αυτοαποκλείστηκαν, γεμάτοι σεβασμό, από τή μεγάλη γαιοκτησία. Τόν αυτοαποκλεισμό αυτόν από την ξένη ιδιοκτησία, λόγω σεβασμού προς αυτή, τόν εμφανίζουν

γενικά ως χαρακτηριστικό γνώρισμα της άστικής ιδιοκτησίας. Ἀπ' αὐτό τό γνώρισμα ὁ Στίρνερ καταφέρνει νά ἐξηγήσει στόν ἑαυτό του, γιά ποιό λόγο

«μέσα στό άστικό σύστημα, — παρά τό ὅτι, σύμφωνα μέ τήν ἀρχή του, ὁ καθένας θά ἔπρεπε νά εἶναι ιδιοκτήτης, — οἱ περισσότεροι δέν ἔχουν οὐσιαστικά Τίποτα» (σ. 348). Αὐτό «ὀφείλεται στό ὅτι οἱ περισσότεροι εἶναι εὐχαριστημένοι καί μόνο γιά τή δυνατότητα νά ἀποκτήσουν γενικά ιδιοκτησία, ἔστω καί λίγων κουρέλιων» (σ. 349).

Τό ὅτι «οἱ περισσότεροι» κατέχουν μόνο «λίγα κουρέλια», ὁ Σέλιγκα τό ἐξηγεῖ, τό θεωρεῖ ὡς ἐντελῶς φυσική συνέπεια τῆς συμπάθειάς τους γιά τά κουρέλια.

Σελ. 343 : «Συνεπῶς, δέν εἶμαι παρά μόνο κτήτωρ ; Ὁχι, ὡς τώρα ὁ ἄνθρωπος ἦταν κτήτωρ, πού ἐξασφάλιζε τήν κατοχή ἑνός κομματιοῦ γῆς, μόνο ἐπειδὴ ἄφηνε καί ἄλλους νά κατέχουν ἕνα κομμάτι γῆς. Τώρα, ὅμως, τό *pau* ἀνήκει σέ Μένα. Ἐγώ εἶμαι ὁ ιδιοκτήτης ὅλων ὅσων Ἐγώ ἔχω ἀνάγκη καί ὅσων μπορῶ νά γίνω κάτοχος».

Ὅπως πρωτύτερα ὁ Σάντσο ἔβαλε τοὺς μικροκτηματίες νά αὐτοαποκλείονται εὐσεβάστως ἀπό τή μεγάλη ιδιοκτησία, ἐνῶ τώρα τοὺς βάζει νά ἀλληλοαποκλείονται, τό ἴδιο θά μπορούσε, προχωρώντας σέ λεπτομέρειες, νά ἀποκλείσει τήν ἐμπορική ιδιοκτησία ἀπό τήν γαιοκτησία, τήν ἐργοστασιακή ιδιοκτησία ἀπ' τήν καθαυτό ἐμπορική — ὅλα αὐτά διά τοῦ σεβασμοῦ — κι ἔτσι νά φτάσει σέ μιάν ἐντελῶς νέα πολιτική οἰκονομία, βασισμένη στό Ἱερό. Τό μόνο πού θά εἶχε τότε νά κάνει θά ἦταν νά βγάλει μέσα ἀπ' τό κεφάλι του τό σεβασμό, ὥστε νά καταργήσει μονομιᾶς τόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας καί τή μορφή ιδιοκτησίας πού προκύπτει ἀπ' αὐτόν. Στή σ. 128 τοῦ «Βιβλίου», ὁ Σάντσο δίνει ἕνα δεῖγμα αὐτῆς τῆς νέας πολιτικῆς οἰκονομίας, ὅταν ἀγοράζει τή βελόνα ὄχι ἀπ' τόν Shopkeeper*, ἀλλά ἀπ' τό σεβασμό, καί δέν τήν ἀγοράζει μέ τά λεφτά πού δίνει στόν Shopkeeper, ἀλλά μέ τό σεβασμό πού τρέφει στή βελόνα. Ἀλλωστε, ὁ *δογματικός* αὐτοαποκλεισμός κάθε ἀτόμου ἀπό τήν ξένη ιδιοκτησία, τόν ὅποιο τόσο ἀντιμάχεται ὁ Σάντσο, ἀποτελεῖ μιᾶς σκέτη νομική αὐταπάτη. Στό σημερινό τρόπο παραγωγῆς καί

* — τόν ψιλικατζή.

ἐπικοινωνίας, ὁ καθένας καταπατᾷ αὐτή τήν αὐταπάτη καί τείνει, ἀντίθετα, ν' ἀποκλείσει ὅλους τοὺς ἄλλους ἀπὸ τὴν ιδιοκτησία, πού τοὺς ἀνήκει. Τό πῶς ἔχει τό πράγμα μέ τό σιτιρνεριανό «τό πᾶν ἀνήκει σέ Μένα» καταφαίνεται ἀπὸ τὴ δευτερεύουσα πρόταση τῆς ἴδιας φράσης : «ὅσων Ἐγὼ ἔχω ἀνάγκη καί ὅσων Ἐγὼ μπορῶ νά γίνω κάτοχος». Τό ἐξηγεῖ αὐτό πῶς λεπτομερικῶς στή σ. 353 : «Ἄν Ἐγὼ πῶ : ὁ κόσμος Μοῦ ἀνήκει, τότε στήν οὐσία εἶναι κι αὐτός μιά κενολογία, πού ἔχει κάποιο νόημα μόνο στό βαθμό πού Ἐγὼ δέ σέβομαι καμιά ξένη ιδιοκτησία», δηλαδή στό βαθμό πού ὁ μὴ σεβασμός τῆς ξένης ιδιοκτησίας ἀποτελεῖ τὴν ιδιοκτησία του.

Ἡ τόσο προσφιλὴς γιὰ τὸν Σάντσο μας ἀτομικὴ ιδιοκτησία, τὸν στενοχωρεῖ ἀκριβῶς γιὰ τὴν ἀποκλειστικότητά της, δίχως τὴν ὁποία θά ἦταν ἀδιανόητη, τὸν στενοχωρεῖ τό γεγονός ὅτι ἔξω ἀπὸ τὸν ἴδιο ὑπάρχουν καί ἄλλοι ἀτομικοὶ ιδιοκτήτες. Διότι ἡ ξένη ἀτομικὴ ιδιοκτησία εἶναι ἱερή. Στό κεφάλαιο περὶ «Συνεταιρισμοῦ»²⁷ θά δοῦμε πῶς διορθώνει αὐτό τό ἐλάττωμα. Θά διαπιστώσουμε πράγματι ὅτι ἡ ἐγωιστικὴ τοῦ ιδιοκτησία, ἡ ιδιοκτησία μέ τὴν ἀσυνήθιστη ἔννοια, δέν εἶναι τίποτα ἄλλο παρά ἡ συνηθισμένη ἢ ἀστικὴ ιδιοκτησία μεταμορφωμένη ἀπὸ τὴν καθαγιαστικὴ φαντασία του. [...]

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΕΛΣ, Ἄπαντα, τόμ. 3, σελ. 345-351

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ

Ἡ Γερμανική Ἰδεολογία (1845/1846)

II. Ἡ ἀνταρσία

Μέ τήν κριτική τῆς κοινωνίας τερματίζεται ἡ κριτική τοῦ παλίου, τοῦ ἱεροῦ κόσμου. Διαμέσου τῆς ἀνταρσίας κάνουμε μιά μεταπήδηση στό νέο, ἐγωιστικό κόσμο.

Τί πάει νά πεῖ ἀνταρσία γενικά τό εἶδαμε κιόλας στή «Λογική»: εἶναι ἄρνηση σεβασμοῦ πρός τό Ἱερό. Ἐδῶ, ὥστόσο, ἡ ἀνταρσία παίρνει ἐπιπρόσθετα ἕνα ἰδιαίτερο πρακτικό χαρακτήρα.

- Ἐπανάσταση = ἱερή ἀνταρσία
- Ἀνταρσία = ἐγωιστική ἢ κοσμική ἐπανάσταση
- Ἐπανάσταση = ριζική μεταβολή τῆς ὑπάρχουσας κατάστασης
- Ἀνταρσία = ριζική μεταβολή μέσα Μου
- Ἐπανάσταση = πολιτική ἢ κοινωνική πράξη
- Ἀνταρσία = δική Μου ἐγωιστική πράξη
- Ἐπανάσταση = ἀνατροπή αὐτοῦ πού ὑπάρχει
- Ἀνταρσία = ὑπαρξη τῆς ἀνατροπῆς

κτλ., κτλ., σ. 422 κ.έ. Ὁ τρόπος, μέ τόν ὅποιο οἱ ἄνθρωποι ἀνέτρεπαν ὡς τώρα τόν κόσμο πού εὑρισκαν μπροστά τους, ἔπρεπε, βέβαια, νά κηρυχθεῖ κι αὐτός ἱερός καί νά τοῦ ἀντιπαρατεθεῖ ἕνας «ἰδιαίτερος» τρόπος συντριβῆς τοῦ ὑπάρχοντος κόσμου.

Ἐπανάσταση εἶναι «μιά ριζική μεταβολή τῆς ὑπάρχουσας κατάστασης ἢ τάξης πραγμάτων (Status), μιά ριζική μεταβολή τοῦ κράτους ἢ τῆς κοινωνίας καί γι' αὐτό εἶναι μιά πολιτική ἢ κοινωνική πράξη». Ὅσο γιά τήν

άνταρσία, «μολονότι ἔχει ὡς ἀναπόφευκτο ἐπακόλουθό της μιά μετατροπή τῆς κατάστασης, ὥστόσο, δέν ἀπορρέει ἀπ' αὐτή τή μετατροπή, ἀλλά ἀπό τή *δυσαρρέσκεια τῶν ἀνθρώπων μέ τόν ἑαυτό τους*». «Σημαίνει ἕνα ξεσήκωμα τῶν αὐτόμων, μιά *ἀνάταση*, πού δέν ὑπολογίζει τί λογῆς θεσμοί θά προκύψουν ἀπ' αὐτό. Ἡ ἐπανάσταση ἀποσκοποῦσε σέ καινούργιους *θεσμούς*, ἐνῶ ἡ ἀνταρσία ὁδηγεῖ στό νά μὴν *ἐπιτρέπουμε* πιά νά ρυθμίζουν ἄλλοι τή ζωὴ Μας, ἀλλά νά τή ρυθμίζουμε Ἐμεῖς οἱ ἴδιοι. Ἡ ἀνταρσία δέν εἶναι ἀγώνας ἐναντίον τοῦ ὑπάρχοντος καθεστῶτος, ἀφοῦ, ἂν ἐπιτύχει, τό καθεστῶς αὐτό θά καταρρεύσει ἀπό μόνο του. Εἶναι ἀπλῶς ἡ ἀπολύτρωσή Μου ἀπ' τό ὑπάρχον καθεστῶς. Ἄν Ἐγὼ παρατήσω τό ὑπάρχον καθεστῶς, τότε αὐτό εἶναι νεκρό κι ἀρχίζει ν' ἀποσυντίθεται. Ἀλλά μιά καί ὁ σκοπός Μου δέν εἶναι νά ἀνατρέψω τό ὑπάρχον καθεστῶς, ἀλλά ν' ἀνυψωθῶ Ἐγὼ πάνω ἀπ' αὐτό, τότε ὁ σκοπός Μου καί ἡ πράξη Μου δέν ἔχουν πολιτικό ἢ κοινωνικό χαρακτήρα· ἐπειδὴ ἀποβλέπουν μόνο σ' Ἐμένα καί στήν ἰδιαιτερότητά Μου, εἶναι *ἐγωιστικοί*» (σ. 421, 422).

Les beaux esprits se rencontrent*. Ἵνα πληρωθῇ ἡ φωνὴ τοῦ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ. Ὁ ἁμαρτωλός Ἰωάννης ὁ Βαπτιστής, ὁ «Στίρνερ», βρῆκε τόν ἅγιο Μεσσία του στό πρόσωπο τοῦ «*Δρα-Κούλμαν ἀπ' τό Χόλσταϊν*». Ἀκοῦστε :

«Μὴ γκρεμίζετε καί μὴ καταστρέφετε τά ὅσα ἐμποδίζουν τό δρόμο Σας, ἀλλά νά τά παρακάμπετε καί νά τά παρατάτε. Καί ὅταν θά τά παρακάμψετε καί θά τά παρατήσετε, θά ἐξαφανιστοῦν ἀπό μόνα τους, διότι δέ θά βρίσκουν πιά τροφή». («Τό βασίλειο τοῦ πνεύματος» κτλ., Γενεύη, 1845, σ. 116)⁴⁸.

Ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα στήν ἐπανάσταση καί τή στιρνεριανή ἀνταρσία δέ συνίσταται, ὅπως νομίζει ὁ Στίρνερ, στό ὅτι ἡ μιά ἀποτελεῖ πολιτική ἢ κοινωνική πράξη, ἐνῶ ἡ ἄλλη ἀποτελεῖ πράξη ἐγωιστική, ἀλλά στό ὅτι ἡ ἐπανάσταση εἶναι πράξη, ἐνῶ ἡ ἀνταρσία δέν εἶναι. Ὅλος ὁ παραλογισμός τῆς ἀντίθεσης πού διατυπώνει ὁ Στίρνερ φαίνεται ἀμέσως-ἀμέσως στό γεγονός ὅτι μιλάει γιὰ «*τήν Ἐπανάσταση*» σά νά πρόκειται γιὰ κάποιο νομικό πρόσωπο, πού πρέπει νά ἀγωνιστεῖ ἐνάντια στό «Ὑπάρχον», δηλαδή ἕνα ἄλλο νομικό πρόσωπο. Ἄν ὁ ἅγιος Σάντσο εἶχε μελετήσει τίς διάφορες *πραγματικές* ἐπαναστάσεις καί ἐπαναστατικές ἀπόπειρες, — λογουχάρη, στοὺς Κορσικανούς καί τοὺς Ἱρλανδοὺς καί στοὺς ρώσους δουλοπάροικους, καί γενικά

* — τά μεγάλα πνεύματα συναντιῶνται.

στούς μή πολιτισμένους λαούς, — θά είχε ἴσως βρεῖ σ' αὐτές ἀκόμα καί τίς μορφές τίς ὁποῖες διαισθάνθηκε ἀόριστα, ὅταν ἔφτιαχνε τήν ἰδεολογική «ἀνταρσία» του. Ἄν, προχωρώντας πιά πέρα, εἶχε ἀσχοληθεῖ μέ τά πραγματικά, τά «υἰάρχοντα» σέ κάθε ἐπανάσταση ἄτομα καί μέ τίς σχέσεις τους, ἀντί νά ἱκανοποιεῖται μέ τό καθαρό Ἐγώ καί μέ «τό Ὑπάρχον», δηλαδή μέ τήν οὐσία (μιά κούφια φράση, πού γιά τήν ἀνασκευή της δέ χρειάζεται ἐπανάσταση, ἀλλά ἀπλῶς ἓνας περιπλανώμενος ἱππότης τύπου ἁγίου Μπροῦνο), τότε ἴσως νά μπορούσε νά καταλάβει ὅτι ἡ κάθε ἐπανάσταση καί ἡ ἔκβασή της καθορίστηκαν ἀπ' αὐτές τίς σχέσεις, καθορίστηκαν ἀπό τίς ἀνάγκες καί ὅτι ἡ «πολιτική ἢ κοινωνική πράξη» δέ βρισκόταν μέ κανένα τρόπο σέ ἀντίθεση μέ τήν «ἐγωιστική πράξη».

Πόσο βαθιά ἀντιλαμβάνεται ὁ ἅγιος Σάντσο τήν «ἐπανάσταση» φαίνεται ἀπ' τό ἀκόλουθο ἀπόφθεγμα του: «Μολονότι, ἐπακόλουθο τῆς ἀνταρσίας εἶναι μία μετατροπή τῶν συνθηκῶν πού ὑπάρχουν, ὥστόσο, δέν ἀπορρέει ἀπ' αὐτήν». Αὐτό συνεπάγεται, κατ' ἀντιδιαστολή, ὅτι ἡ ἐπανάσταση ἀπορρέει «ἀπό μία μετατροπή τῶν συνθηκῶν πού ὑπάρχουν», μ' ἄλλα λόγια ἡ ἐπανάσταση ξεκινάει ἀπό τήν ἐπανάσταση. Ἡ ἀνταρσία, ἀπεναντίας, «ἀπορρέει ἀπό τή δυσαρέσκεια τῶν ἀνθρώπων μέ τόν ἑαυτό τους». Αὐτή ἡ «δυσαρέσκεια μέ τόν ἑαυτό μας» ταιριάζει ἔξοχα μέ τίς προηγούμενες κενές φράσεις γιά ἰδιαιτερότητα καί γιά τόν «σύμφωνο μέ τόν ἑαυτό του ἐγωιστή», πού μπορεῖ πάντα νά πορεύεται «τό δικό του δρόμο», πού νιώθει πάντα εὐχαριστημένος μέ τόν ἑαυτό του καί πού ἀνά πᾶσα στιγμή εἶναι αὐτό πού μπορεῖ νά εἶναι. Ἡ δυσαρέσκεια μέ τόν ἑαυτό σου εἴτε εἶναι δυσαρέσκεια μέ τόν ἑαυτό σου στή πλαίσιον μιᾶς συγκεκριμένης κατάστασης πού καθορίζει ὁλόκληρη τήν προσωπικότητα, — λογουχάρη, ἡ δυσαρέσκεια γιά τή θέση σου ὡς ἐργάτη, — εἴτε εἶναι ἠθική δυσαρέσκεια. Ἐπομένως, στήν πρώτη περίπτωση εἶναι — ταυτόχρονα καί κυρίως, — δυσαρέσκεια μέ τίς ὑπάρχουσες σχέσεις. Στή δεύτερη περίπτωση, εἶναι ἡ ἰδεολογική ἔκφραση αὐτῶν τῶν ἰδίων σχέσεων, πού δέν βγαίνει καθόλου ἔξω ἀπ' τό πλαίσιο τους, ἀλλά ἀνήκει ὁλότελα σ' αὐτές. Ἡ πρώτη περίπτωση ὀδηγεῖ, κατά τόν Σάντσο, στήν ἐπανάσταση. Συ-

νεπῶς, γιά τήν ἀνταρσία ἀπομένει μόνο ἡ δεύτερη περίπτωση, ἡ *ἠθική* δυσαρέσκεια μέ τόν ἑαυτό σου. «Τό Ὑπάρχον» εἶναι. ὅπως ξέρουμε, «τό Ἱερό». Ἄρα, ἡ «δυσαρέσκεια μέ τόν ἑαυτό σου» ἀνάγεται στήν ἠθική δυσαρέσκεια μέ τόν ἴδιο τόν ἑαυτό σου ὡς ἄγιο δηλαδή, ὡς ἄνθρωπο πού πιστεύει στό Ἱερό, στό Ὑπάρχον. Μόνο ἀπ' τό μυαλό ἑνός βαρύθυμου δημοδιδάσκαλου θά μπορούσε νά περάσει ἡ σκέψη νά θεμελιώσῃ τό συλλογισμό του γιά τήν ἐπανάσταση καί τήν ἀνταρσία πάνω στήν εὐχαρίστηση καί τή δυσαρέσκεια, δηλαδή σέ ψυχικές διαθέσεις πού ἀνήκουν ὁλότελα στό μικροαστικό κύκλο, ἀπ' ὅπου, ὅπως βλέπουμε συνεχῶς, ὁ ἅγιος Σάντσο ἀντλεῖ τήν ἔμπνευσή του.

Γνωρίζουμε ἤδη τίς σημαίνει «ἐξοδος ἀπ' τό πλαίσιο τοῦ ὑπάρχοντος». Εἶναι ἡ παλιά φαντασιοκοπία ὅτι τό κράτος θά καταρρεύσῃ μόνο του, μόλις βγοῦν ἔξω ἀπ' αὐτό ὅλα τά μέλη του καί ὅτι τό χρῆμα θά χάσῃ τήν ἀξία του, μόλις ἀρνηθοῦν νά τό δεχτοῦν ὅλοι οἱ ἐργάτες. Στήν ἴδια τήν ὑποθετική μορφή αὐτῆς τῆς πρότασης φανερώνεται ἡ φαντασιοκοπία καί ἡ ἀνημπορία τοῦ εὐσεβοῦς πόθου. Πρόκειται γιά τήν παλιά αὐταπάτη ὅτι ἡ ἀλλαγὴ τῶν ὑφιστάμενων σχέσεων ἐξαρτιέται μόνο ἀπό τήν καλή θέληση τῶν ἀνθρώπων καί ὅτι οἱ ὑφιστάμενες σχέσεις δέν εἶναι τίποτα ἄλλο παρά ιδέες. Ἡ ἀλλαγὴ τῆς συνείδησης, ἀποσπασμένη ἀπό τίς σχέσεις, — ἔτσι ὅπως τήν καλλιεργοῦν οἱ φιλόσοφοι σάν ἐπάγγελμα, σάν *ἐπιτήδευμα*, — εἶναι κι αὐτή ἡ ἴδια ἕνα παράγωγο τῶν ὑφιστάμενων σχέσεων, ἀξεχώριστο ἀπ' αὐτές. Αὐτή ἡ ἰδεατή ἀνύψωση πάνω ἀπ' τόν κόσμο ἀποτελεῖ τήν ἰδεολογική ἔκφραση τῆς ἀδυναμίας τῶν φιλοσόφων ἀπέναντι στὸν κόσμο. Ἡ ἰδεολογική μεγαλαυχία τους διαψεύδεται καθημερινά ἀπό τήν πράξη.

Πάντως, ὁ Σάντσο ὅταν ἔγραφε αὐτές τίς γραμμές, δέν «ἔκανε ἀνταρσία» ἐνάντια στό ἴδιο τό δικό του κομποῦζιο. Ἀπό δῶ βάζει τή «μεταβολή τῶν ὑφισταμένων συνθηκῶν» κι ἀπό κεῖ βάζει τοὺς «ἀνθρώπους» καί οἱ δύο αὐτές πλευρές εἶναι ἐντελῶς ξεκομμένες ἢ μιὰ ἀπ' τήν ἄλλη. Οὔτε κἀν περνάει ἀπ' τό μυαλό τοῦ Σάντσο τό ὅτι οἱ «συνθῆκες» ἦσαν ἀνέκαθεν οἱ συνθῆκες αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων καί δέ θά μπορούσαν ποτέ νά μεταβληθοῦν χωρὶς οἱ ἄνθρωποι νά μεταβάλουν τόν ἑαυτό τους καί,

— γιά τό ποῦμε στή γλώσσα τοῦ Σάντσο, — χωρίς νά φτάσουν νά εἶναι «δυσανεστημένοι μέ τόν ἑαυτό τους» μέσα στίς παλιές συνθηκες. Νομίζει ὅτι καταφέρνει θανάσιμο πλήγμα στήν ἐπανάσταση, ἰσχυριζόμενος ὅτι ἡ ἐπανάσταση ἀποσκοπεῖ σέ καινούργιους θεσμούς, ἐνῶ ἡ ἀνταρσία ὁδηγεῖ στό νά μήν ἐπιτρέπουμε πιά νά ρυθμίζουν ἄλλοι τή ζωή μας, ἀλλά νά τή ρυθμίζουμε Ἐμεῖς οἱ ἴδιοι. Ἀπ' τό ἴδιο τό γεγονός ὅτι «Ἐμεῖς» ρυθμίζουμε τή ζωή μας «Μόνοι» μας, ὅτι οἱ ἀντάρτες εἴμαστε «Ἐμεῖς», συνάγεται πῶς, παρ' ὅλη τήν «ἐσωτερική ἐναντίωση» τοῦ Σάντσο, τό μεμονωμένο ἄτομο ὀφείλει νά δώσει τή συγκατάθεσή του στό νά ρυθμίζεται ἡ ζωή του ἀπό τό «Ἐμεῖς», πράγμα πού σημαίνει πῶς ἐπανάσταση καί ἀνταρσία διαφέρουν μόνο κατά τό ὅτι στήν πρώτη περίπτωση αὐτό εἶναι γνωστό στούς ἀνθρώπους, ἐνῶ στή δεύτερη οἱ ἄνθρωποι τρέφουν αὐταπάτες. Ὁ Σάντσο ἀφήνει ὕστερα ἀνοιχτό τό ζήτημα ἂν ἡ ἀνταρσία «στεφεταί ἀπό ἐπιτυχία» ἢ ὄχι. Παραμένει ἀσαφές γιατί ἡ ἀνταρσία νά μὴ «στεφθεῖ μέ ἐπιτυχία» κι ἀκόμα πῶς θά μπορούσε νά στεφθεῖ μέ ἐπιτυχία, μιά καί ὁ κάθε ἀντάρτης ἀκολουθεῖ μόνο τό δικό του δρόμο. Εἶναι προφανές ὅτι ἐδῶ θά πρέπει νά παρεμβληθοῦν οἱ κοσμικές σχέσεις, πού θά ἔθεταν τοὺς ἀντάρτες μπροστά στήν ἀναγκαιότητα μιᾶς ἀπὸ κοινοῦ δράσης, μιᾶς δράσης, πού θά ἦταν «πολιτική ἢ κοινωνική», ἄσχετα ἂν θά ξεκινούσε ἀπὸ ἐγωιστικά κίνητρα ἢ ὄχι. Ὁ Σάντσο κάνει ἄλλη μιά «μηδαμινὴ διάκριση» — πού βασίζεται κι αὐτὴ σέ ἓνα κομποῦζιο, — ἀνάμεσα στήν «ἀνατροπή» τοῦ ὑπάρχοντος καί στήν «ἀνύψωση» πάνω ἀπ' αὐτό, σάμπως μέ τήν ἀνατροπή νά μήν ὑψώνεται ὁ ἄνθρωπος πάνω ἀπ' αὐτό καί μέ τήν ἀνύψωση νά μήν τό ἀνατρέπει, ἔστω καί μόνο στό βαθμό πού αὐτό ὑπάρχει μέσα σ' αὐτόν τόν ἴδιο. Ἀλλωστε, οὔτε ἡ σκέτη «ἀνατροπή» οὔτε ἡ σκέτη «ἐγερση» λέει τίποτα. Τό ὅτι καί ἡ ἐπανάσταση εἶναι μιά ἐγερση, εἶναι κάτι πού ὁ Σάντσο θά μπορούσε νά τό συμπεράνει ἀπ' τό γεγονός ὅτι τό «*Levons-nous !*»⁴⁹, αὐτό τό ἐγερτήριο σάλπισμα τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης, ἦταν ἓνα σύνθημα λαϊκό.

«Ἡ ἐπανάσταση προστάζει» (!): «δημιουργεῖστε θεσμούς, ἡ ἀνταρσία ἀπαιτεῖ: ξεσηκωθείτε ἢ ἐγερθεῖτε. Τὰ ἐπαναστατικά μυαλά ἀσχολοῦνται

μέ την επιλογή ενός κρατικοῦ συστήματος κι ὅλη αὐτή ἡ πολιτική περίοδος κοχλάζει ἀπό ἀγῶνες γύρω ἀπ' τή δομή τοῦ κράτους καί ἄλλα συναφή προβλήματα, ὅπως ἄλλωστε καί τὰ ταλέντα τῆς κοινωνικῆς σκέψης ἔδειξαν ἐξαιρετική ἐφευρετικότητα στό πεδίο τῶν κοινωνικῶν θεσμῶν (φαλανστήρια⁵⁰ καί τὰ παρόμοια). Ἐπιδίωξη ὅμως τοῦ ἐξεγερμένου εἶναι *νά ζεῖ ἀπαλλαγμένος ἀπό κάθε κρατική ὀργάνωση*» (σ. 422).

Τό ὅτι ἡ Γαλλική Ἐπανάσταση εἶχε ὥς ἐπακόλουθο τή δημιουργία κάποιων θεσμῶν εἶναι γεγονός. Τό ὅτι ἡ λέξη *Empörung* (ἀνταρσία) προέρχεται ἀπό τό *emproi* (πρός τά πάνω) εἶναι ἐπίσης γεγονός. Τό ὅτι στή διάρκεια τῆς ἐπανάστασης καί ἀργότερα ἔγιναν ἀγῶνες γύρω ἀπ' τό θέμα τοῦ κρατικοῦ συστήματος εἶναι καί πάλι γεγονός, ὅπως ἐπίσης καί τό ὅτι προβλήθηκαν διάφορα σχέδια κοινωνικῶν συστημάτων· δέν εἶναι λιγότερο γεγονός τό ὅτι ὁ Προυντόν μίλησε γιά ἀναρχία⁵¹. Ἀπ' αὐτά τὰ πέντε ἐξακριβωμένα γεγονότα ὁ Σάντσο κατάφερε νά μαγειρέψει τή φράση πού παραθέσαμε πιο πάνω.

Ἀπ' τό γεγονός ὅτι ἡ Γαλλική Ἐπανάσταση ὁδήγησε στή δημιουργία «θεσμῶν», ὁ Σάντσο συμπεραίνει ὅτι αὐτό εἶναι γενικά τό «πρόσταγμα» *κάθε ἐπανάστασης*. Ἀπ' τό γεγονός ὅτι ἡ πολιτική ἐπανάσταση ἦταν πολιτική ἐπανάσταση, ὅπου ἡ κοινωνική μεταβολή πῆρε καί μιάν ἐπίσημη ἔκφραση ὥς ἀγῶνας γιά τό Σύνταγμα, ὁ Σάντσο, — βασιζόμενος στόν μεσίτη του γιά θέματα ἱστορίας, — συμπεραίνει ὅτι ὁ ἀγῶνας τῶν ἀνθρώπων γινόταν γιά μιὰ καλύτερη κρατική ὀργάνωση. Σ' αὐτή τήν ἀνακάλυψη, συνεπικουρούμενος ἀπ' τήν ἔκφραση «ὅπως ἄλλωστε», τσοντάρει καί τή μνεΐα τῶν κοινωνικῶν συστημάτων. Στήν ἐποχή τοῦ ἀστισμοῦ οἱ ἄνθρωποι ἀσχολοῦνταν μέ προβλήματα κρατικῶν συστημάτων, «ὅπως ἄλλωστε» στίς μέρες μας ἔχουν καταστρωθεῖ διάφορα κοινωνικά συστήματα. Αὐτός εἶναι ὁ συνειρμός τῶν σκέψεων στήν πιο πάνω πρόταση.

Ἀπ' ὅσα εἶπαμε προηγούμενα ἐναντίον τοῦ Φόουερμπαχ⁵², συνάγεται ὅτι οἱ ἐπαναστάσεις, πού ἔγιναν ὥς τώρα μέσα στά πλαίσια τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας, ἔπρεπε νά ὁδηγήσουν σέ νέους πολιτικούς θεσμούς. Συνάγεται ἐπίσης ὅτι ἡ κομμουνιστική ἐπανάσταση, πού καταργεῖ τόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας, σέ τελική ἀνάλυση καταργεῖ τούς πολιτικούς θεσμούς. Συνάγε-

ται, τέλος, ότι ή κομμουνιστική επανάσταση δέν θά έχει ως προ-
σανατολισμό τούς «κοινωνικούς θεσμούς τών έφευρετικών τα-
λέντων τής κοινωνικής σκέψης», αλλά τίς παραγωγικές δυνάμεις.

Έλα, όμως, πού «ό αντίρτης θέλει νά ζεϊ απαλλαγμένος
από κάθε κρατική όργάνωση»! Αὐτός, ό «γεννημένος ελεύθε-
ρος», ό έξαρχής αποδεσμευμένος από καθετί, προσπαθεϊ στό φι-
νάλε νά αποδεσμευθεϊ από τήν κρατική όργάνωση.

Όφείλουμε έδω νά παρατηρήσουμε επίσης ότι στή γένεση
τής σαντισοϊκής «άνταρσίας» συνέβαλαν οί κάθε λογής προη-
γούμενες ψευδαισθήσεις τοῦ αγαθούλη μας, μεταξύ άλλων καί ή
πίστη ότι τάχα τά άτομα πού κάνουν μιάν επανάσταση τά ένώ-
νουν κάποιοι ιδεατοί δεσμοί καί ότι, «ψώνοντας τό λάβαρο», τό
κάνουν μόνο καί μόνο γιά νά ύψώσουν μιá καινούργια έννοια,
μιάν έμμομη ιδέα, ένα φάντασμα, μιάν όπτασία : «τό Ίερό». Ό
Σάντισο τούς βάζει νά βγάλουν απ' τό μυαλό τους αὐτούς τούς
ιδεατούς δεσμούς, όποτε, όπως φαντάζεται, οί επαναστάτες με-
τατρέπονται σέ συμμορία ατάκτων, πού δέ τής μένει τίποτα άλ-
λο παρά «νά στασιάσει». Έπιπλέον, έχει ακούσει ότι συναγω-
νισμός σημαίνει πόλεμο όλων έναντίον όλων κι ή πρόταση αὐτή,
αναμιγμένη μέ τήν ιερόσυλη επανάστασή του, αποτελεί τόν κύ-
ριο παράγοντα τής «άνταρσίας» του. [...]

Άναρίθμητα παραδείγματα μάς έχουν κιόλας δείξει πώς
παντοῦ στό μυαλό τοῦ αγίου μας δέν έρχεται τίποτα άλλο εκτός
από τήν *ιερή* ιστορία καί μάλιστα μόνο στά εδάφια εκείνα,
όπου αὐτή εμφανίζεται «αντίθετα από τίς προσδοκίες» όχι τοῦ
Στίρνερ, αλλά μόνο τοῦ αναγνώστη. «Αντίθετα από προσδο-
κίες», ή ιστορία αὐτή τοῦ έρχεται καί πάλι στό μυαλό ακόμα
καί στό «Σχόλιο», όπου, στή σ. 154, ό Σάντισο βάζει τούς «Ίου-
δαίους Κριτές» στήν παλιά Ίερουσαλήμ, σέ αντίθεση πρός τή
χριστιανική ρήση «Θεός αγάπη εστί», ν' αναφωνοῦν : «Βλέ-
πετε, λοιπόν, ότι οί Χριστιανοί κηρύσσουν τήν πίστη σ' έναν
εἰδωλολατρικό Θεό. Διότι αν ό Θεός εἶναι αγάπη, τότε εἶναι ό
Θεός amor, ό Θεός τοῦ έρωτα!» — «Αντίθετα από τίς προσδο-
κίες», όμως, ή Καινή Διαθήκη εἶναι γραμμένη στά Έλληνικά,
καί ή χριστιανική «ρήση» λέει : *ό Θεός αγάπη εστί** (1. Κατά

* — Έλληνικά στό κείμενο (Σημ. μετ.).

Ἰωάννην, 4, 16), ἐνῶ «ὁ Θεός αμοι, ὁ Θεός τοῦ ἔρωτα» ὀνομάζεται *Ἔρως**. Ὁ Σάντσο, ἐπομένως, ὀφείλει ἀκόμα νά μᾶς δώσει μιάν ἐξήγηση γιά τό πῶς οἱ «Ἰουδαῖοι Κριτές» κατάφεραν νά ματατρέψουν τό *ἀγάπη** σέ *ἔρως**. Στό ἐδάφιο αὐτό τοῦ «Σχολίου», ὁ Χριστός — πάλι «γιά μεγαλύτερη σαφήνεια» — συγκρίνεται μέ τόν Σάντσο καί πρέπει πράγματι νά παραδεχτοῦμε ὅτι καί οἱ δύο ἔχουν μιά καταπληκτική ὁμοιότητα μεταξύ τους, καί οἱ δύο εἶναι «ὄντα μέ σάρκα» καί, τουλάχιστο, ὁ κεφάτος κληρονόμος πιστεύει στήν ὑπαρξη καί, ἀντίστοιχα, στή μοναδικότητα καί τῶν δύο. Τό ὅτι ὁ Σάντσο εἶναι ὁ σύγχρονος Χριστός, εἶναι ἡ «ἔμμονη ιδέα» του, πρὸς τήν ὁποία «ἀποβλέπει» ὅλη του ἡ ἱστορική δομή.

Ἡ φιλοσοφία τῆς ἀνταρσίας, πού μᾶς προσφέρθηκε πρὶν λίγο ὑπό μορφή κακῶν ἀντιθέσεων καί μαραμένων ρητορικῶν λουλουδιῶν, εἶναι, σέ τελευταία ἀνάλυση, μιά δονκιχωτική ἀπολογία τοῦ νεοπλουτισμοῦ (Parvenu, Emporkömmling, Emporgekommener, Empörer)**. Ὁ κάθε ἀντάρτης, στήν «ἐγωιστική δράση» του, ἔχει ν' ἀντιμετωπίσει μιά ἰδιαίτερη πραγματικότητα καί προσπαθεῖ νά ὑψωθεῖ πάνω ἀπ' αὐτή, χωρίς νά παίρνει ὑπόψη του τίς γενικές σχέσεις. Γυρεύει ν' ἀπαλλαγεῖ ἀπό τό ὑπάρχον μόνο στό βαθμό πού αὐτό τοῦ στέκεται ἐμπόδιο· κατά τ' ἄλλα, γυρεύει μᾶλλον νά τό προσεταιριστεῖ. Ὁ ὑφαντουργός πού «ἀνεβαίνει» σέ ἐπίπεδο ἐργοστασιάρχη ξεφορτώνεται ἔτσι τόν ἀργαλειό του καί τόν παρατάει. Κατά τά ἄλλα, ὅλα συνεχίζουν τό δικό τους δρόμο, ἐνῶ ὁ ἀντάρτης μας, πού «πρόκοψε», προβάλλει ἀπέναντι στοὺς ἄλλους μόνο τό ὑποκριτικό ἠθικό αἶτημα νά γίνουν κι αὐτοί νεόπλουτοι ὅπως αὐτός. Ἔτσι, ὅλες οἱ πολεμόχαρες δυμηγορίες τοῦ Στίρνερ συνοψίζονται, σέ τελευταία ἀνάλυση, στά ἠθοπλαστικά διδάγματα ἀπὸ τοὺς μύθους τοῦ Γκέλλερτ καί σέ ἀφηρημένες ἐρμηνεῖς τῆς πενιχρῆς ἀστικῆς σκέψης.

Εἶδαμε ὥς τώρα ὅτι ἡ ἀνταρσία εἶναι ὁ,τιδήποτε ἄλλο ἐκτός ἀπὸ πράξη. Στή σ. 342 πληροφορηθήκαμε ὅτι «ἡ μέθοδος τοῦ ἀρπάγματος δέν εἶναι καταφρονητέα, ἀλλά δηλώνει μόνο τήν

* — Ἑλληνικά στό κείμενο (Σημ. μετ.).

** — νεόπλουτος (στά Γαλλικά καί στά Γερμανικά), ἄνθρωπος πού ἀνέβηκε, ὁ ἀντάρτης. (Σημ. μετ.).

καθαρή πράξη τοῦ σύμφωνου μέ τόν ἑαυτό του ἐγωιστή). Κανονικά, θά ἔπρεπε νά πεῖ: τῶν ἐγωιστῶν πού εἶναι σύμφωνοι *μεταξύ τους*, ἀφοῦ ἀλλιῶς τό ἄρπαγμα καταλήγει στόν ἀπολίτιστο «τρόπο» τῶν λωποδυτῶν ἢ στόν πολιτισμένο τῶν ἀστῶν, πράγμα πού στήν πρώτη περίπτωση δέν ἔχει προκοπή, ἐνῶ στή δεύτερη περίπτωση δέν εἶναι διόλου «ἀνταρσία». Θά πρέπει νά παρατηρήσουμε ὅτι στόν ἐγωιστή τόν σύμφωνο μέ τόν ἑαυτό του, πού δέν κάνει τίποτα, ἀντιστοιχεῖ ἐδῶ ἡ «καθαρή» πράξη, δηλαδή ἡ μόνη πράξη πού θά μπορούσαμε νά περιμένουμε ἀπό ἕνα τόσο ἀδρανές ἄτομο.

Μέ τήν εὐκαιρία πληροφοροῦμαστε τό πῶς δημιουργήθηκε ἡ πλέμπα καί μπορούμε νά εἴμαστε σίγουροι ἐκ τῶν προτέρων ὅτι εἶναι δημιούργημα τῆς «δοξασίας» καί τῆς πίστεως σ' αὐτή τή δοξασία, στό Ἱερό, τό ὁποῖο, χάριν ποικιλίας, φτιγουράρει ἐδῶ σάν ἁμαρτία ἐξομολογημένη :

«Μόνο ἀπό τήν πίστη ὅτι τό ἄρπαγμα εἶναι *ἀμάρτημα*, εἶναι ἔγκλημα, μόνο ἀπ' τή δοξασία αὐτή δημιουργεῖται ἡ πλέμπα... φταίει *μόνο* ἡ προπατορική ὁμολογία τοῦ ἁμαρτήματος» (σ. 342).

Ἡ πίστη ὅτι ἡ συνείδηση φταίει γιά ὅλα εἶναι ἡ δοξασία του, πού αὐτόν τόν κάνει ἀντάρτη καί τήν πλέμπα τήν κάνει ἁμαρτωλή.

Σέ ἀντίθεση μ' αὐτή τήν ὁμολογία τοῦ ἁμαρτήματος, ὁ ἐγωιστής προτρέπει τόν ἑαυτό του, καί ἀντίστοιχα τήν πλέμπα, σέ ἄρπαγμα, κατά τόν ἐξῆς τρόπο :

«*Λέγω στόν ἑαυτό Μου* : ἡ ἰδιοκτησία Μου εἶναι ἡ περιοχή ὅπου ἐκτείνεται ἡ ἐξουσία Μου, καί πρέπει νά θεωρῶ ὡς ἰδιοκτησία Μου καθετί, πού γιά νά τό πετύχω νιώθω ἀρκετά ἰσχυρός» (σ. 340).

Ἔτσι, ὁ ἅγιος Σάντσο λέει στόν ἑαυτό του ὅτι θέλει κάτι νά τοῦ πεῖ, προτρέπει τόν ἑαυτό του νά γίνει κάτοχος αὐτοῦ πού κατέχει καί ἐκφράζει τήν πραγματική του σχέση ὡς σχέση ἐξουσίας — μιά παράφραση, πού ἀποτελεῖ γενικά τό μυστικό ὅλης τῆς κομπορρημοσύνης του (βλέπε «Λογική»⁴⁷). Ὑστερα, αὐτός πού κάθε στιγμή εἶναι αὐτό πού μπορεί νά εἶναι καί, ἐπομένως, ἔχει αὐτό πού μπορεί νά ἔχει, κάνει ἕναν ξεχωρισμό ἀνάμεσα στήν πραγματοποιημένη ἐν ἐνεργείᾳ ἰδιοκτησία του, πού τήν

καταχωρίζει στο λογαριασμό του κεφάλαιο, και στήν ἐν δυνάμει ιδιοκτησία του, — στο μή πραγματοποιημένο του «αἶσθημα δύναμης», — πού τήν καταχωρίζει στο λογαριασμό του κέρδη καί ζημίες. Ὡντως, συμβολή στήν ἐπιστήμη τῆς λογιστικῆς τῆς ιδιοκτησίας μέ τήν ἀσυνήθιστη ἔννοια.

Τί σημαίνει αὐτό τό ἐπιβλητικό του «λέγω στόν ἑαυτό μου», τό ἀποκάλυψε ὁ Σάντσο σ' ἓνα ἐδάφιο πού ἤδη παραθέσαμε :

«Ὅταν λέγω στόν ἑαυτό Μου... αὐτό στήν οὐσία εἶναι κούφια λόγια».

Ὁ Σάντσο συνεχίζει :

«Ὁ ἐγωισμός» λέει «στήν ἀπόκληρη πλέμπα» γιά νά τήν «ἐξοντώσει» : «Ἀρπάξε καί πάρε ὅ,τι Σοῦ χρειάζεται !» (σ. 341).

Τό πόσο «κούφια» εἶναι αὐτά τά «λόγια», φαίνεται ἀμέσως στο παράδειγμα πού ἀκολουθεῖ :

«Τόν πλοῦτο τοῦ τραπεζίτη Ἐγώ τόν βλέπω τόσο λίγο σάν κάτι ξένο, ὅσο ἔβλεπε καί ὁ Ναπολέοντας τίς χῶρες πού εἶχαν βασιλιάδες». «Ἐμεῖς» (τό «Ἐγώ» μετατρέπεται ξαφνικά σέ «Ἐμεῖς») «διόλου δέ φοβόμαστε νά κατακτήσουμε αὐτόν τόν πλοῦτο καί ἀναζητοῦμε τά μέσα γιά νά τό κάνουμε. Ἔτσι τόν ἀπογυμνώνουμε ἀπό τό πνεῦμα τῆς ἀλλοτριότητος (*Geist der Fremdheit*), πού Μᾶς ἐνέπνεε φόβο» (σ. 369).

Τό πόσο λίγο ὁ Σάντσο «ἀπογύμνωσε» τόν πλοῦτο τοῦ τραπεζίτη ἀπό «τό πνεῦμα τῆς ἀλλοτριότητος» φαίνεται ἀμέσως ἀπό τήν καλόγνωμη συμβουλή πού δίνει στήν πλέμπα νά «κατακτήσει» αὐτόν τόν πλοῦτο μέ τό ἄρπαγμα. «Ἄς τόν ἄρπάξει, καί τότε θά δεῖ τί τῆς ἔμεινε στό χέρι !» Δέν θ' ἀπομείνει ὁ πλοῦτος τοῦ τραπεζίτη, ἀλλά ἄχρηστο χαρτί, τό «πτῶμα» αὐτοῦ τοῦ πλούτου, πού δέν εἶναι πιά πλοῦτος, ὅπως «ἓνας ψόφιος σκύλος δέν εἶναι πιά σκύλος». Ὁ πλοῦτος τοῦ τραπεζίτη εἶναι πλοῦτος μόνο στά πλαίσια τῶν ὑφιστάμενων σχέσεων παραγωγῆς καί ἐπικοινωνίας καί μπορεῖ νά «κατακτηθεῖ» μόνο μέσα στίς συνθήκες αὐτῶν τῶν σχέσεων καί μέ τά ἀντίστοιχα μέσα. Καί ἂν τυχόν ὁ Σάντσο στρεφόταν πρὸς κάποια ἄλλη μορφή πλούτου, θά βεβαιωνόταν πῶς οὔτε κι ἐκεῖ τά πράγματα εἶναι καλύτερα. Ἔτσι, ἡ «καθαρή πράξη τοῦ συμφωνοῦ μέ τόν ἑαυτό του ἐγωιστή» καταλήγει τελικά σέ μιὰ πολύ βρώμικη παρανόηση. «Νά ποῦ μπορεῖ νά ὁδηγήσει τό φάντασμα» τοῦ Ἱεροῦ.

ἔχοντας πεί στόν ἑαυτό του ἐκεῖνο πού ἤθελε νά πεί στόν ἑαυτό του, ὁ Σάντσο βάζει τήν ἀνταριασμένη πλέμπα νά λείει αὐτό πού ὁ ἴδιος τῆς εἶχε ὑποβάλει πρωτότερα. Προετοίμασε, δηλαδή, γιά τήν περίπτωση ἀνταρσίας, μιὰ προκήρυξη μέ τίς σχετικές ὁδηγίες πρὸς χρήσιν, πού θά ἔπρεπε νά τοιχοκολληθεῖ σέ ὅλες τίς ταβέρνες τῶν χωριῶν καί νά μοιραστεῖ σέ ὅλη τήν ὑπαιθρο. Ἡ προκήρυξη νά διεκδικεῖ μιὰ θέση στούς «Hinkende Botten»⁵³ καί στό Ἡμερολόγιο τοῦ Δουκάτου τοῦ Νάσσαου. Γιά τήν ὥρα οἱ *tendances incendiaires** τοῦ Σάντσο περιορίζονται στήν ὑπαιθρο, στήν προπαγάνδα ἀνάμεσα στούς μεροκαματιά-ρηδες τῶν τσιφλικιῶν καί στίς ἀγελαδάρισσες, ἀλλά δέν ἀφο-ροῦν τίς πόλεις, πράγμα πού δείχνει ἄλλη μιὰ φορά πόσο πέτυχε νά «ἀπογυμνώσει ἀπό τό πνεῦμα τῆς ἀλλοτριότητος» τή μεγάλη βιομηχανία. Ὡστόσο, θά παρουσιάσουμε, ὅσο τό δυνατό διεξο-δικότερα, τό κείμενο, — πού ἔχουμε μπροστά μας, καί τό ὁποῖο δέν πρέπει νά πάει χαμένο, — ὥστε, «ὅσο ἐξαρτιέται ἀπό Μᾶς, νά συμβάλουμε στήν ἐκλαϊκευση μιᾶς ἐπάξιας διασημότητος» (Βίγκαντ, σ. 191).

Ἡ προκήρυξη εἶναι τυπωμένη στή σ. 358 κ.έ. καί ἀρχίζει ὡς ἑξῆς :

«Ποῦ ὀφείλεται, λοιπόν, ἡ ἀσφάλεια τῆς ιδιοκτησίας Σας, ὃ προνο-μιούχοι ;... Στό γεγονός ὅτι Ἐμεῖς ἀπέχουμε ἀπό τήν καταπάτησή της, πού θά πεί ἐξασφαλίζεται μέ τήν προστασία Μας... Στό γεγονός ὅτι Ἑσεῖς ἀσκεῖ-τε βία ἐναντίον Μας».

Πρῶτα, στό γεγονός ὅτι ἐμεῖς ἀπέχουμε ἀπό τήν καταπά-τηση, δηλαδή στό ὅτι ἐμεῖς ἀσκοῦμε βία *στόν ἴδιο τόν ἑαυτό μας*, καί ὕστερα στό ὅτι *ἐσεῖς* ἀσκεῖτε βία σέ *μᾶς*. Cela va a merveille !** Ἄς συνεχίσουμε.

«Ἄν θέλετε τό σεβασμό Μας, τότε *ἀγοράστε* τον στήν τιμή πού Μᾶς συμφέρει... Δέ ζητᾶμε παρά *μιὰ τιμή ἀνάλογη μέ τήν ἀξία*».

Πρῶτα, οἱ «ἀντάρτες» θέλουν «νά πουλήσουν» τό σεβασμό τους σέ «συμφέρουσα τιμή» κι ὕστερα, σάν κριτήριο τῆς τιμῆς, ὀρίζουν μιὰ «τιμή ἀνάλογη μέ τήν ἀξία». Πρῶτα, μιάν αὐθαί-

* — ἐμπρηστικές τάσεις.

** — τό πράγμα πάει περίφημα.

ρετη τιμή, κι ύστερα μία τιμή πού όρίζεται, μή αὐθαίρετα, από τούς νόμους τοῦ ἐμπορίου, από τό κόστος παραγωγῆς καί τή σχέση προσφορᾶς καί ζήτησης.

«Ἐμεῖς συμφωνοῦμε νά Σᾶς ἀφήσουμε τήν ἰδιοκτησία Σας, ἀρκεῖ νά μᾶς ἀποζημιώσετε ὅπως πρέπει γι' αὐτό ... Θά βάλετε τίς φωνές γιά βία μόλις ἀπλώσουμε χέρι πάνω της... δίχως βία δέν θά τά ἀποκτήσουμε» (δηλαδή τά στρεῖδια πού ἀπολαμβάνουν οἱ προνομιούχοι) ... «Δέν ἔχουμε τήν πρόθεση νά Σᾶς πάρουμε τίποτα, ἀπολύτως τίποτα».

Πρῶτα τήν «ἀφήνουμε σέ Σᾶς», ύστερα τήν παίρνουμε από Σᾶς καί ὀφείλουμε νά χρησιμοποιήσουμε «βία». Τελικά, ὅμως, προτιμᾶμε νά μή Σᾶς πάρουμε τίποτα. Τήν παρατᾶμε σέ Σᾶς, στήν περίπτωση πού τήν παραχωρεῖτε Ἑσεῖς οἱ ἴδιοι. Σέ κάποια στιγμή διαύγειας, τή μοναδική πού ἔχουμε, βλέπουμε, βέβαια, πώς αὐτό τό «παραπάτημα» εἶναι ἓνα «ἄπλωμα τοῦ χεριοῦ πάνω» καί χρήση «βίας», ὥστόσο, τελικά δέ μπορεῖ κανεῖς νά μᾶς κατηγορήσει ὅτι Σᾶς «παίρνουμε» κάτι. Κι ἐδῶ, τελεία καί παύλα !

«Μοχθοῦμε δώδεκα ὥρες μέ τόν ἰδρώτα τοῦ προσώπου Μας καί Σεῖς Μᾶς προσφέρετε γι' αὐτό πενταροδεκάρες. Πάρτε, λοιπόν, κι Ἑσεῖς γιά τή δουλειά Σας *μιά ἴση ἀμοιβή* ... Καί μιλιᾶ γιά *ισότητα* !»

Οἱ «ἀνταριασμένοι» μεροκαματιάρηδες τῶν τσιφλικιῶν ἀποδείχνονται ἀληθινά «δημιουργήματα» τοῦ Στίρνερ.

«Δέ Σᾶς ἀρέσει αὐτό ; Φαντάζεστε ὅτι ἡ δουλειά Μας πληρώνεται πλουσιοπάροχα μέ τοῦτα τά μεροκάματα καί ὅτι ἡ δική Σας, ἀντίθετα, ἀξίζει ἀμοιβή πολλῶν χιλιάδων ; Ἀλλά ἂν δέν ἐκτιμοῦσατε τόσο ὕψηλά τήν ἐργασία Σας καί πληρώνετε καλύτερα τή δική Μας, Ἑμεῖς θά μπορούσαμε, ἂν χρειαζόταν, νά πραγματοποιήσουμε κάτι, πῶς σπουδαῖο ἀπ' ὅ,τι κάνετε Ἑσεῖς γιά πολλές χιλιάδες τάλληρα, κι ἂν Ἑσεῖς παίρνατε μόνο ἓνα μισθό σάν τό δικό Μας, σύντομα θά γινόσασταν πῶς φιλόπονοι, ὥστε νά κερδίζετε κάτι παραπάνω. Ἄν εἶναι νά κάνετε κάτι, πού νά Μᾶς φανεῖ πῶς ἀξίζει δέκα καί ἑκατό φορές περισσότερο ἀπό τή δική Μας ἐργασία, ἔ» (ἔ, ἐσύ φρόνιμε καί πιστέ ὑπέρτερε !), «τότε θά παίρνατε ἑκατό φορές περισσότερο γι' αὐτό. Ἑμεῖς, ἀπό τή μεριά Μας, σκεφτόμαστε νά Σᾶς φτιάξουμε καί πράγματα πού θά Μᾶς τά πληρώσετε σέ τιμή ὑψηλότερη ἀπ' τό συνηθισμένο μεροκάματο».

Στήν ἀρχή οἱ ἀντάρτες παραπονιοῦνται ὅτι ἡ ἐργασία τους πληρώνεται πολύ λίγο. Τελικά, ὥστόσο, ὑπόσχονται ὅτι μόνο

μ' ένα ύψηλότερο μεροκάματο θά εκτελέσουν εργασία πού «πρέπει νά πληρωθεῖ περισσότερο ἀπό τό συνηθισμένο μεροκάματο». Ὑστερα φαντάζονται ὅτι θά πραγματοποιοῦσαν ἐξαιρετικές ἐπιδόσεις, ἂν θά ἔπαιρναν ύψηλότερο μεροκάματο, ἐνῶ, ταυτόχρονα, περιμένουν ἐξαιρετικά ἐπιτεύγματα ἀπό τόν κεφαλαιοκράτη μόνο στήν περίπτωση πού ὁ «μισθός» του συμπιεστεῖ στό ἐπίπεδο τοῦ δικοῦ τους μεροκάματος. Τέλος, ὁλοκληρώνοντας ἕναν οἰκονομικό ἄθλο καί μετατρέποντας τό κέρδος — αὐτή τήν ἀναγκαία μορφή τοῦ κεφαλαίου, δίχως τήν ὁποία θά χάνονταν κι αὐτοί μαζί μέ τόν κεφαλαιοκράτη — σέ μισθό, ἐπιτελοῦν τό θαῦμα καί πληρώνουν «ἐκατό φορές παραπάνω» «ἀπό ὅσα τοῦς δίνει ἡ δική τους εργασία», δηλαδή ἐκατό φορές περισσότερα ἀπ' ὅσα βγάζουν. «Αὐτό εἶναι τό νόημα» τῆς πιό πάνω φράσης, ἂν ὁ Στίρνερ πράγματι «ἐννοεῖ αὐτό πού λέει». Ἀλλά ἂν αὐτό, ἀπ' τήν πλευρά του, εἶναι ἕνα στυλιστικό λάθος, ἂν ἤθελε νά πεῖ ὅτι οἱ ἀντάρτες θέλουν ὅλοι μαζί νά προσφέρουν στόν κεφαλαιοκράτη ἐκατό φορές περισσότερα ἀπ' ὅσα κερδίζει ὁ καθένας τους, τότε τοῦς βάζει νά προσφέρουν στόν κεφαλαιοκράτη ἀπλῶς αὐτό πού ὁ κάθε κεφαλαιοκράτης τό ἔχει ἤδη σήμερα. Διότι εἶναι φανερό ὅτι ἡ εργασία τοῦ κεφαλαιοκράτη, σέ συνδυασμό μέ τό κεφάλαιό του, τοῦ δίνει δέκα ἢ ἐκατό φορές περισσότερα ἀπ' ὅ,τι δίνει ἡ εργασία ἐνός ἀπλοῦ ἐργάτη. Ἐπομένως καί πάλι, ὅπως πάντα, ὁ Σάντσο τά ἀφήνει ὅλα ὅπως ἦταν πρίν.

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἔπαντα, τόμ. 3, σελ. 360-369

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ

Ἡ Γερμανική Ἰδεολογία (1845/1846)

Γ. Ἡ αὐτοαπόλαυσή μου

Ὁ ἀνιάρος ἠθικολόγος μας Σάντσο νομίζει, βέβαια, ὅπως φαίνεται σ' ὅλο τὸ «Βιβλίο» του, ὅτι τὸ θέμα εἶναι ἀπλῶς μιὰ ἄλλη ἠθική, μιὰ ἀντίληψη περὶ ζωῆς, ποὺ τοῦ φαίνεται καινούργια, γιὰ «νά βγοῦν ἀπὸ τὰ κεφάλια» μερικῶν «οἱ ἔμμονες ἰδέες», ὥστε ὅλοι νὰ μπορέσουν νὰ κάνουν τὴ ζωὴ τους εὐχάριστη, νὰ τὴ χαροῦν. Τὸ κεφάλαιο, λοιπόν, ποὺ ἀναφέρεται στὴν αὐτοαπόλαυση θὰ μποροῦσε τὸ πολὺ-πολὺ νὰ ξαναφέρει ὑπὸ μιὰ νέα ἐπιγραφή τίς ἴδιες ἀκριβῶς φράσεις καὶ ἀποφθέγματα, ποὺ μᾶς κήρυξε κιόλας τόσες φορές γιὰ τὴ δική του «αὐτοαπόλαυση». Ἡ μόνη πρωτοτυπία αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου ἐξαντλεῖται στὸ ὅτι ἀνεβάζει στὰ οὐράνια καὶ μεθερμηνεῦει φιλοσοφικά κατὰ τὸ γερμανικὸ τρόπο τὴν ἀπόλαυση, μεταβαπτίζοντάς την «αὐτοαπόλαυση». Ἐνῶ ἡ γαλλικὴ φιλοσοφία τοῦ εὐδαιμονισμοῦ στὸν 18ο αἰῶνα ζωγράφιζε, τουλάχιστο, μέ μιὰ πνευματώδη μορφή τὸν εὐθυμο καὶ ἐπιπόλαιο τρόπο ζωῆς τῆς τοτινῆς κοινωνίας, ἡ ὅλη κουφότητα τοῦ Σάντσο περιορίζεται σὲ ἐκφράσεις ὅπως «καταβρόχθιση», «σπατάλη», σὲ παραστατικές εἰκόνες ὅπως «τὸ φῶς» (προφανῶς θέλει νὰ πεῖ τὸ κερί) καὶ σὲ μνῆμες ἀπὸ τίς φυσικὲς ἐπιστῆμες, ποὺ καταλήγουν εἴτε σὲ ἀφηγηματογραφικὲς μποῦρδες τύπου τὸ φυτὸ «εἰσπνέει τὸν ἀέρα τοῦ αἰθέρα», ὅτι «τὰ ὠδικὰ πτηνὰ καταπίνουν σκαθάρια», εἴτε σὲ ἀναλήθειες ὅπως, λογουχάρη ὅτι τὸ κερί καίει τὸν ἑαυτό του. Ἐναντι ὅλων αὐτῶν, ἀπολαμβάνουμε πάλι ἐδῶ ὅλη τὴ σοβαρο-

φάνεια τῶν μύδρων τοῦ Σάντσο ἐναντίον τοῦ «Ἱεροῦ», τὸ ὁποῖο, ὅπως μαθαίνουμε, ὑπὸ τῇ μορφῇ τῶν ἐννοιῶν «ἔφεση-προορισμός-καθῆκον», «ιδανικό», ἔχει ὥς τώρα χαλάσει τὴν αὐτοαπόλαυση τῶν ἀνθρώπων. Μὴν ἐπιμένοντας, ἄλλωστε, στίς λίγο-πολύ βρώμικες μορφές στίς ὁποῖες ἡ ἐννοια τοῦ «αὐτο-» στήν «αὐτοαπόλαυση» δέν ἀποτελεῖ ἀπλῶς ἓνα κενό λόγο, μολοταῦτα, ὀφείλουμε γιὰ ἄλλη μιὰ φορά νά ἐκθέσουμε συνοπτικά στὸν ἀναγνώστη τίς μηχανορραφίες πού σκαρώνει ὁ Σάντσο ἐναντίον τοῦ «Ἱεροῦ», μέ τίς ἀσήμαντες διασκευές πού ἐπιφέρει σ' αὐτό τὸ κεφάλαιο.

«Ἐφεση, προορισμός, καθῆκον, ιδανικό», ὅλα αὐτὰ εἶναι, γιὰ νά τὸ ἐπαναλάβουμε μέ δύο λόγια, εἶτε

1. ἐντύπωση γιὰ τὰ ἐπαναστατικά καθήκοντα, πού ὑπαγορεύονται ἀπὸ ὕλικους ὅρους σέ μιὰ καταπιεζόμενη τάξη· εἶτε

2. ἀπλές ἰδεαλιστικές παραφράσεις, ἢ, ἀντίστοιχα, συνειδητὴ ἔκφραση τῶν αὐτονομημένων — λόγῳ τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας σέ διάφορα αὐτοτελῆ ἐπαγγέλματα, — τρόπων δραστηριότητος τῶν ἀτόμων· εἶτε

3. συνειδητὴ ἔκφραση τῆς ἀνάγκης στήν ὁποία βρίσκονται κάθε στιγμή ἄτομα, τάξεις, ἔθνη νά κρατηθοῦν στή θέση τους μέσω κάποιας ἐντελῶς καθορισμένης δραστηριότητος· εἶτε

4. ὅροι ὑπαρξης τῆς κυρίαρχης τάξης (ὅροι καθορισμένοι ἀπὸ τὴν προγενέστερη ἀνάπτυξη τῆς παραγωγῆς), οἱ ὁποῖοι βρίσκουν ἰδεατὴ ἔκφραση στὸς νόμους, στήν ἠθική, κτλ. καὶ τοὺς ὁποῖους οἱ ἰδεολόγοι αὐτῆς τῆς τάξης, λίγο-πολύ συνειδητά, τοὺς μετατρέπουν θεωρητικά σέ κάτι τὸ αὐθύπαρκτο, ἔτσι πού νά μπορεῖ νά ἐμφανιστεῖ στή συνείδηση τῶν μεμονωμένων ἀτόμων αὐτῆς τῆς τάξης ὡς ἔφεση κτλ. ἐναντίον τῶν ἀτόμων τῆς καταπιεζόμενης τάξης, ἡ κυρίαρχη τάξη προβάλλει αὐτοὺς τοὺς ὅρους σὰν κανόνες ζωῆς, ἐνμέρει ὡς ὠραιοποίηση ἢ συνειδητοποίηση τῆς κυριαρχίας της καὶ ἐνμέρει ὡς ἓνα ἠθικὸ μέσο αὐτῆς τῆς κυριαρχίας. Ἐδῶ, ὅπως καὶ γενικότερα ὅταν πρόκειται γιὰ ἰδεολόγους, πρέπει νά σημειώσουμε ὅτι αὐτοὶ ὅπωςδῆποτε τοποθετοῦν τὰ πράγματα μέ τὸ κεφάλι πρὸς τὰ κάτω καὶ θεωροῦν τὴν ἰδεολογία τους σὰν δημιουργικὴ δύναμη, ἀλλὰ καὶ σκοπὸ ὅλων τῶν κοινωνικῶν σχέσεων, ἐνῶ στήν πραγματικό-

τητα δέν είναι παρά ή έκφραση καί τό σύμπτωμα αὐτῶν τῶν σχέσεων.

“Ὅσο γιά τόν Σάντσο μας, ξέρουμε ὅτι ἔχει τήν πιό ἀπαρασάλευτη πίστη στίς αὐταπάτες αὐτῶν τῶν ιδεολόγων. Ἐπειδή οἱ ἄνθρωποι, ἀνάλογα μέ τούς διαφορετικούς ὅρους τῆς ζωῆς τους, κατασκευάζουν γιά τόν ἑαυτό τους, δηλαδή γιά τόν ἄνθρωπο, διάφορες ιδέες, ὁ Σάντσο νομίζει ὅτι οἱ διαφορετικές ιδέες δημιούργησαν τούς διαφορετικούς ὅρους ζωῆς καί ὅτι ἔτσι οἱ μεγαλοεργοστασιάρχες αὐτῶν τῶν ιδεῶν — οἱ ιδεολόγοι — ἔγιναν οἱ κυρίαρχοι τοῦ κόσμου. (Βλ. σ. 433).

«Οἱ σκεπτόμενοι κυριαρχοῦν στόν κόσμο», «ή ιδέα ἐξουσιάζει τόν κόσμο»· «οἱ παπᾶδες ἢ οἱ δημοδιδάσκαλοι», «βάζουν στά κεφάλια τους ἕνα σωρό κουταμάρες», «ὀπτασιάζονται ἕνα ἀνθρώπινο ιδεῶδες»,

πού οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι πρέπει νά τό ἔχουν ὡς ὁδηγό (σ. 442). Ὁ Σάντσο γνωρίζει μάλιστα στήν ἐντέλεια τό συλλογισμό χάρις στόν ὁποῖο οἱ ἄνθρωποι ἀναγκάστηκαν νά ὑποταχθοῦν στίς λότητες τῶν δημοδιδασκάλων καί, χάρις στή βλακεία τους, ὑποτάχθηκαν οἰκειοθελῶς.

«Ἐπειδή αὐτό είναι *νοητό* γιά Μένα» (τό δημοδιδάσκαλο), «εἶναι στίς *δυνατότητες* τῶν ἀνθρώπων καί ἐπειδή εἶναι στίς *δυνατότητες* τῶν ἀνθρώπων, σημαίνει ὅτι αὐτοί *θά ὀφείλαν* νά εἶναι τέτοιοι, πράγμα πού σημαίνει ὅτι αὐτός ἦταν ὁ *προορισμός* τους. Καί, τελικά, οἱ ἄνθρωποι πρέπει νά ἀξιολογοῦνται μόνο ἀπ’ τή σκοπιά αὐτοῦ τοῦ *προορισμοῦ*, μόνο ὡς ἄνθρωποι *κλητοί*. Καί ποιό εἶναι τό συμπέρασμα; Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὄχι τό μεμονωμένο ἄτομο, ἀλλά μιᾶ *σκέψη*, ἕνα *ιδεῶδες* εἶναι ὁ ἄνθρωπος — τό Εἶδος — ἢ Ἄνθρωπότητα» (σ. 441).

“Ὅλες τίς συγκρούσεις τῶν ἀνθρώπων μέ τόν ἑαυτό τους καί μέ τούς ἄλλους, πού ὀφείλονται στούς πραγματικούς ὅρους τῆς ζωῆς τους, ὁ δημοδιδάσκαλός μας ὁ Σάντσο τίς φαντάζεται σά συγκρούσεις μεταξύ ἀνθρώπων καί ἀντιλήψεων γιά τή ζωή «*τοῦ Ἀνθρώπου*», ἀντιλήψεων πού εἴτε τίς ἔβαλαν οἱ ἴδιοι μέσα στά κεφάλια τους, εἴτε ἄφησαν τούς δασκάλους νά τό κάνουν αὐτό. Ἄν ἔβγαζαν αὐτές τίς ἀντιλήψεις ἀπό τά κεφάλια τους, «πόσο εὐτυχισμένα» θά μπορούσαν «νά ζοῦν αὐτά τά φτωχά ὄντα», πόσες ἐπιτυχίες δέ θά μπορούσαν νά ἔχουν, ἐνῶ τώρα εἶναι ὑποχρεωμένοι νά «χορεύουν ὅπως παίζει ὁ ζουρνᾶς τῶν δασκάλων

καί τῶν ἀρκουδιάρηδων» ! (σ. 435). (Ὁ ἔσχατος αὐτῶν τῶν «ἀρκουδιάρηδων» εἶναι ὁ Σάντσο, γιατί μόνο τόν *ἐαυτό του* σέρνει ἀπό τή μύτη). Ἄν, λογουχάρη, οἱ ἄνθρωποι σχεδόν παντοῦ καί πάντοτε — στήν Κίνα, ὅπως καί στή Γαλλία, — δέν εἶχαν βάλει στό κεφάλι τους τήν ἰδέα ὅτι ὑποφέρουν ἀπ' τόν ὑπερπληθυσμό, τότε τί ὑπεραφθονία ἀγαθῶν θά εἶχαν μεμιᾶς μπροστά τους αὐτά τά «φτωχά ὄντα».

Προφασιζόμενος κάποιες σκέψεις περί δυνατότητας καί πραγματικότητας, ὁ Σάντσο ἐπιχειρεῖ πάλι νά πλάσῃ ἐδῶ τήν παλιά του ἱστορία γιά τήν κυριαρχία τοῦ Ἱεροῦ. Δυνατό γι' αὐτόν εἶναι ὅ,τιδήποτε βάζει μέσα στό κεφάλι του ὁ ὅποιοςδήποτε δάσκαλος γιά λογαριασμό μου, ὅποτε ὁ Σάντσο μπορεῖ νά ἀποδείξει εὐκόλα ὅτι γιά τή δυνατότητα αὐτή δέν ὑπάρχει ἄλλη πραγματικότητα, παρά ἐκείνη πού βρίσκεται μέσα στό κεφάλι του. Ὁ βαρύγδουπος ἰσχυρισμός τοῦ Σάντσο ὅτι «ἐπί χιλιετηρίδες ἡ λέξη *δυνατό* ὑπέκρυπτε μιᾶ παρανόηση, γεμάτη ἀπό βαθιά ἐπακόλουθα» (σ. 441), ἀποδείχνει μέ τό παραπάνω πόσο δέν τοῦ εἶναι δυνατό νά ἀποκρύψει μέ λέξεις τά ἐπακόλουθα τῆς βαθιᾶς παρανόησης τῶν χιλιετηρίδων ἀπό μέρους του. [...]

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἄπαντα, τόμ. 3, σελ. 404-406

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ

Ἡ Γερμανικὴ Ἰδεολογία (1845/1846)

[...] Ὁ Σάντσο ὀνομάζει ὑπόθεση τῇ σκέψη ὅτι μποροῦμε νά διαχωρίσουμε τὴν ἔννοια «ἄνθρωπος» ἀπὸ τὴν ὑπαρξή του, νά διαχωρίσουμε τὴν οὐσία ἀπ' τὸ φαινόμενο τοῦ «ἄνθρωπου», σάμπως νά μὴν ἔχει κιόλας ἐκφράσει τὴ δυνατότητα τοῦ διαχωρισμοῦ αὐτοῦ μέ τις ἴδιες τις λέξεις πού χρησιμοποιεῖ. Ἀπὸ τὴ στιγμή πού λέει *ἔννοια*, λέει κάτι διαφορετικὸ ἀπὸ *ὑπαρξή*. Ἀπὸ τὴ στιγμή πού λέει *οὐσία*, λέει κάτι διαφορετικὸ ἀπὸ *φαινόμενο*. Δέν εἶναι αὐτός πού φέρνει σέ ἀντίθεση αὐτοῦς τοὺς *ὄρους*, ἀλλὰ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι εἶναι ὄροι μιᾶς ἀντίθεσης. Συνεπῶς τὸ μόνο ἐρώτημα πού θά μποροῦσε νά τεθεῖ ἐδῶ εἶναι ἂν μποροῦσε νά δώσει κάποιο περιεχόμενο σ' αὐτές τις ἀπόψεις. Ἀλλὰ γιὰ νά ἀπαντήσει στό ἐρώτημα αὐτὸ ὁ Σάντσο θά ἔπρεπε νά ἐξετάσει τις πραγματικές σχέσεις τῶν ἀνθρώπων πού ἔχουν πάρει διαφορετικὰ ὀνόματα μέσα σ' αὐτές τις μεταφυσικές σχέσεις. Ἄλλωστε οἱ διατριβές του γιὰ τὸν σύμφωνο μέ τὸν ἑαυτό τους ἐγωιστὴ καὶ γιὰ τὴν ἀνταρσία δείχνουν μέ ποιὸ τρόπο αὐτές οἱ ἀπόψεις μποροῦν νά διαζευχθοῦν, ἐνῶ οἱ σκέψεις του περὶ ἰδιαιτερότητας, δυνατότητας καὶ πραγματικότητας — στό κεφάλαιο γιὰ τὴν «αὐτοαπόλαυση» — δείχνουν πῶς αὐτές οἱ ἀπόψεις μποροῦν νά διαζευχθοῦν καὶ ταυτόχρονα νά συμπέσουν.

Ἡ παράλογη κρίση τῶν φιλοσόφων ὅτι ὁ ὑπαρκτός ἄνθρωπος δέν εἶναι ἄνθρωπος, ἀποτελεῖ ἀπλῶς τὴν πιὸ καθολικὴ, τὴν πιὸ περιεκτικὴ, — στή σφαῖρα τῆς ἀφαίρεσης, — ἔκφραση τῆς πράγματι ὑπάρχουσας καθολικῆς ἀντίφασης ἀνάμεσα στίς σχέσεις καὶ στίς ἀνάγκες τῶν ἀνθρώπων. Ἡ παράλογη μορφή

αὐτῆς τῆς ἀφηρημένης θέσης ἀντιστοιχεῖ πλήρως στὸν παραλογισμό τῶν ὀδηγημένων στὶς ἔσχατες συνέπειές τους συνθηκῶν τῆς ἀστικῆς κοινωνίας, ὅπως ἀκριβῶς καὶ ἡ παράλογη κρίση τοῦ Σάντσο γιὰ τὸ περιβάλλον του — «αὐτοί» εἶναι ἐγωιστές καὶ αὐτοὶ δὲν εἶναι — ἀντιστοιχεῖ στὴν πραγματικὴ ἀντίφασή ἀνάμεσα στὸ εἶναι τῶν γερμανῶν μικροαστῶν καὶ στὰ καθήκοντα πού τοὺς ἐπέβαλαν οἱ ὑπάρχουσες συνθήκες καὶ πού φωλιάζουν μέσα τους ὑπὸ μορφὴ εὐσεβῶν πόθων καὶ σκέψεων. Ὑποθέτουμε, οἱ φιλόσοφοι κήρυξαν ὅτι οἱ ἄνθρωποι εἶναι μὴ ἄνθρωποι, ὅχι ἐπειδὴ δὲν ἀντιστοιχοῦσαν στὴν ἔννοια τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ ἐπειδὴ ἡ ἔννοια πού εἶχαν σχηματίσει γιὰ τὸν ἄνθρωπο δὲν ἀντιστοιχοῦσε στὴν ἀληθινὴ ἔννοια τοῦ ἀνθρώπου, ἢ ἐπειδὴ δὲν εἶχαν μιὰ ἀληθινὴ ἐπίγνωση τοῦ ἀνθρώπου. Tout comme chez nous*, στὸ «Βιβλίο», ὅπου ὁ Σάντσο κηρύσσει κι αὐτός ὅτι οἱ ἄνθρωποι εἶναι μὴ ἐγωιστές μόνο καὶ μόνο διότι δὲν ἔχουν ἀληθινὴ ἐπίγνωση τοῦ ἐγωισμοῦ.

Τὴν ἐντελῶς ἀνώδυνη θέση ὅτι ἡ ἰδέα γιὰ τὸν ἄνθρωπο δὲν εἶναι ὁ ὑπαρκτός ἄνθρωπος, ὅτι ἡ ἰδέα γιὰ ἕνα πράγμα δὲν εἶναι αὐτὸ τὸ ἴδιο τὸ πράγμα, — ἡ θέση αὐτὴ πού ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν πέτρα καὶ γιὰ τὴν ἰδέα περὶ πέτρας, πράγμα πού θά ἐπέτρεπε στὸν Σάντσο νὰ πεῖ ὅτι πραγματικὴ πέτρα εἶναι μόνο ἡ μὴ πέτρα — θά μπορούσαμε νὰ τὴν παραλείψουμε δεδομένης τῆς μεγάλης κοινοτοπίας καὶ τῆς ἀναμφισβήτητης ἀξιοπιστίας της. Ὑποθέτουμε ὅτι ἡ γνώση μας φαντασίωση τοῦ Σάντσο, ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἔπεφταν ὡς τώρα σὲ κάθε λογῆς συμφορὴς μόνον ἐξαιτίας τῆς κυριαρχίας τῶν παραστάσεων καὶ τῶν ἐννοιῶν, τοῦ δίνει τὴ δυνατότητα νὰ συνδέσει καὶ πάλι αὐτὴ τὴ θέση μὲ τὰ παλιά του συμπεράσματα. Ὑποθέτουμε ὅτι ἡ γνώση τοῦ Σάντσο, ὅτι ἀρκεῖ νὰ διώξεις ἀπ' τὸ κεφάλι σου μερικές ἰδέες γιὰ νὰ διώξεις ἀπ' τὸν κόσμον τίς σχέσεις πού γέννησαν αὐτές τίς ἰδέες, ἀναπαράγεται ἐδῶ μὲ τὴ μορφὴ τοῦ ὅτι ἀρκεῖ νὰ βγάλεις μέσα ἀπ' τὸ κεφάλι σου τὴν ἰδέα ὅτι ἄνθρωπος γιὰ νὰ ἐκμηδενίσαις τίς πραγματικὲς σχέσεις πού θεωροῦνται σήμερον ἀπάνθρωπες — ἄσχετα ἂν αὐτὸ τὸ κατηγορηματικὸ «μὴ ἄνθρωπος» ἀποτελεῖ κρίση τοῦ ἀτόμου πού βρίσκεται σέ

* — τὸ ἴδιο, ὅπως σὲ μᾶς.

αντίφαση μέ τις συνθήκες του ή αποτελεί κρίση της υπάρχουσας κυρίαρχης κοινωνίας για την εκτός του πλαισίου αυτής της κοινωνίας κυριαρχούμενη τάξη. Όπως ακριβώς μία φάλαινα, πού τή βγάζεις απ' τό άλμυρό νερό καί τή μεταφέρεις Am Kurfergraben* θά δήλωνε, αν είχε συνείδηση, φυσικά, ότι ή κατάσταση αυτή, πού τήν προκάλεσαν «δυσμενείς περιστάσεις», αντιβαίνει στη φύση της, — μολονότι ό Σάντσο θά μπορούσε νά της αποδείξει ότι είναι σύμφωνη πρός τή φύση της διότι αυτή είναι ή κατάστασή της, κατάσταση φάλαινας — έτσι ακριβώς κρίνουν καί οί άνθρωποι σέ όρισμένες περιστάσεις.

Στή σελ. 185, ό Σάντσο θέτει τό μεγάλο ερώτημα :

«Αλλά πώς νά χαλιναγωγήσουμε τόν μή άνθρωπο ό όποιος έμφωλεύει μέσα στό κάθε άτομο ; Πώς νά κάνουμε, ώστε μαζί μέ τόν Άνθρωπο νά μήν απελευθερώσουμε καί τόν μή άνθρωπο ; Ό φιλελευθερισμός έχει έναν θανάσιμο έχθρό, έναν άκατανίκητο ανταγωνιστή, όπως ό Θεός έχει τό διάβολο. Πλάι στόν άνθρωπο στέκει πάντοτε ό μή άνθρωπος, ό έγμιστής, τό μεμονωμένο άτομο. Τό κράτος, ή κοινωνία, ή ανθρωπότητα, δέ μπορούν νά βάλουν κάτω αυτόν τό διάβολο».

«Καί όταν θά πληρωθώσι τά χίλια έτη, θέλει λυθή ό Σατανάς εκ της φυλακής αυτού. Καί θέλει εξέλθει διά νά πλανήση τά έθνη τά εις τάς τέσσερας γωνίας της γής, τόν Γώγ καί τόν Μαγώγ, διά νά συνάξη αυτούς εις πόλεμον... Καί άνέβησαν επί τό πλάτος της γής, καί περιεκύκλωσαν τό στρατόπεδον τών άγιών, καί τήν πόλιν τήν ήγαπημένην». (Αποκάλυψις Ιωάννου Κεφ, κ' 7-9)**.

Ή ερώτηση υπό τή μορφή πού τήν καταλαβαίνει ό Σάντσο καταλήγει πάλι σέ καθαρό παραλογισμό. Φαντάζεται ότι ως τώρα οί άνθρωποι είχαν άνέκαθεν φτιάξει μιάν έννοια περί του ανθρώπου καί κατόπιν έπιζητούσαν νά απελευθερωθούν τόσο, όσο τούς ήταν αναγκαίο για νά πραγματώσουν μέσα τους αυτήν τήν έννοια καί ότι ό βαθμός έλευθερίας πού κατακτούσαν κάθε φορά καθοριζόταν από τήν εικόνα πού κάθε φορά είχαν σχηματίσει για τόν ιδεώδη άνθρωπο. Έτσι, σέ κάθε άτομο παρέμεινε αναπόφευκτα κάποιο κατάλοιπο, πού δέν αντιστοιχοϋσε στο

* — διώρυγα στό Βερολίνο κρι μία απ' τις όδούς του (Σημ. μετ.).

** — μετάφραση Νεοφύτου Βάμβα (Σημ. μετ.).

δεδομένο ιδεώδες και γι' αυτό, ως «μή ανθρώπινο», παρέμεινε μή απελευθερωμένο είτε απελευθερωνόταν μόνο *malgré eux**.

Στήν πραγματικότητα, φυσικά, τό πράγμα συνέβαινε κατά τόν ἐξῆς τρόπο : Οἱ ἄνθρωποι κατακτοῦσαν κάθε φορά ἐλευθερία, στό βαθμό πού τό ὑπαγόρευε καί τό επέτρεπε αὐτό ὅχι τό ιδεώδες τους γιά τόν ἄνθρωπο, ἀλλά οἱ ἐκάστοτε ὑπάρχουσες παραγωγικές δυνάμεις. Ὡστόσο, οἱ κατακτήσεις ἐλευθερίας εἶχαν συντελεστεῖ ὥς τώρα πάνω στή βάση περιορισμένων παραγωγικῶν δυνάμεων, τῶν ὁποίων ἡ παραγωγή — ἀνεπαρκῆς γιά τό σύνολο τῆς κοινωνίας, — καθιστοῦσε δυνατή ἐκείνη τήν ἀνάπτυξη, ὅπου μόνο μερικά ἄτομα ἱκανοποιοῦσαν τίς ἀνάγκες τους σέ βάρος τῶν ἄλλων, καί γι' αὐτό μερικοί — ἡ μειοψηφία — ἀποκοτοῦσαν τό μονοπώλιο τῆς ἀνάπτυξης, ἐνῶ, λόγω τοῦ ἀσταμάτητου ἀγῶνα γιά τήν ἱκανοποίηση τῶν πιό ἐπιτακτικῶν ἀναγκῶν, οἱ ἄλλοι — ἡ πλειοψηφία — ἀποκλείονταν προσωρινά (δηλαδή ὥσπου δημιουργηθοῦν νέες, ἐπαναστατικοῦ χαρακτήρα, παραγωγικές δυνάμεις) ἀπό ὁποιαδήποτε ἀνάπτυξη. Ἔτσι, ἡ κοινωνία ἀναπτυσσόταν ὥς τώρα πάντοτε μέσα στά πλαίσια μιᾶς ἀντίθεσης, πού στήν ἀρχαιότητα ἦταν μιᾶ ἀντίθεση ἀνάμεσα σέ ἐλεύθερους καί δούλους, στό Μεσαίωνα ἀνάμεσα σέ εὐγενεῖς καί δουλοπάροικους, στούς νεότερους χρόνους ἀνάμεσα στήν ἀστική τάξη καί τό προλεταριάτο. Αὐτό ἐξηγεῖ, ἀπό τή μιᾶ μεριά, τόν ἀνώμαλο, «μή ανθρώπινο» τρόπο, μέ τόν ὁποῖο ἡ καταπιεζόμενη τάξη ἱκανοποιεῖ τίς ἀνάγκες της, καί ἀπό τήν ἄλλη μεριά, τή στενότητα τοῦ πλαισίου μέσα στό ὁποῖο συντελεῖται ἡ ἀνάπτυξη τῆς ἐπικοινωνίας καί, μαζί της, ὅλης τῆς ἀρχουσας τάξης. Ἄρα, αὐτός ὁ στενός χαρακτήρας τῆς ἀνάπτυξης συνίσταται ὅχι μόνο στό ὅτι μιᾶ τάξη ἀποκλείεται ἀπ' τήν ἀνάπτυξη, ἀλλά καί στή στενοκεφαλιά τῆς τάξης πού κάνει αὐτό τόν ἀποκλεισμό· ἔτσι, τό «μή ανθρώπινο» συναντᾶται ἐπίσης καί στήν κυρίαρχη τάξη. Αὐτό τό λεγόμενο «μή Ἀνθρώπινο» εἶναι κι αὐτό προϊόν τῶν σημερινῶν σχέσεων, ὅπως καί τό «Ἀνθρώπινο». Εἶναι ἡ ἀρνητική τους πλευρά, εἶναι ἡ ἀγανάκτηση, πού δέ βασίζεται σέ καμιά καινούργια ἐπαναστατική παρα-

* — παρά τή θέλησή τους.

γωγική δύναμη καί στρέφεται ἐναντίον τῶν σχέσεων πού ἐπικρατοῦν καί βασίζονται στίς ὑπάρχουσες παραγωγικές δυνάμεις καί ἐναντίον τοῦ τρόπου ἱκανοποίησης τῶν ἀναγκῶν πού ἀντιστοιχεῖ σ' αὐτές τίς σχέσεις. Ὁ θετικός ὅρος «ἀνθρώπινο» ἀντιστοιχεῖ σέ καθορισμένες, *ἐπικρατοῦσες*, σέ ἓνα ὀρισμένο ἐπίπεδο ἀνάπτυξης, παραγωγικές σχέσεις καί στόν καθοριζόμενο ἀπ' αὐτές τρόπο ἱκανοποίησης τῶν ἀναγκῶν, τό ἴδιο, ὅπως ὁ ἀρνητικός ὅρος «μὴ ἀνθρώπινο» ἀντιστοιχεῖ στίς προσπάθειες, πού γεννάει διαρκῶς αὐτό τό ἴδιο τό ἐπίπεδο παραγωγῆς, νά ἀνατραποῦν, στά πλαίσια τοῦ ὑπάρχοντος τρόπου παραγωγῆς, αὐτές οἱ ἐπικρατοῦσες σχέσεις καί ὁ ἀντίστοιχος τρόπος ἱκανοποίησης τῶν ἀναγκῶν.

Αὐτήν τήν κοσμοϊστορικῆς σημασίας διαμάχη ὁ ἅγιός μας τή συνοψίζει σέ μιάν ἀπλή σύγκρουση ἀνάμεσα στόν ἅγιο Μπροῦνο καί τή «μάζα». Βλέπε ὁλόκληρη τήν κριτική τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ φιλελευθερισμοῦ, εἰδικά στή σ. 192 κ.έ.

Ἔτσι ὁ ἀπλοϊκός μας Σάντσο, μέ τόν ἀπλοϊκό ἀφορισμό του περί τοῦ μὴ ἀνθρώπου καί μέ τήν ἰδέα του περί τοῦ ἀνθρώπου, πού βγάζει μέσα ἀπ' τό κεφάλι του τόν ἴδιο τόν ἑαυτό του, ὁπότε ἔτσι ἐξαφανίζεται καί ὁ μὴ ἄνθρωπος καί δέν ἀπομένει πιά κανένα κριτήριό γιὰ τήν ἀξιολόγηση τῶν ἀτόμων, φτάνει τελικά σέ τοῦτο τό συμπέρασμα. Ὁ φυσικός, πνευματικός καί κοινωνικός ἀκρωτηριασμός καί σκλαβωμός, στόν ὁποῖο καταδικάζουν τό ἄτομο οἱ ὑπάρχουσες σχέσεις, θεωρεῖται ἀπ' τόν Σάντσο ὡς ἀτομικότητα καί ἰδιαιτερότητα αὐτοῦ τοῦ ἀτόμου. Σάν κοινότατος συντηρητικός, ἀναγνωρίζει ἥρεμα αὐτές τίς σχέσεις, ἱκανοποιημένος στή σκέψη ὅτι ἔβγαλε ἀπ' τό κεφάλι του τήν ἰδέα πού ἔχουν οἱ φιλόσοφοι γιὰ τίς σχέσεις αὐτές. Κι ὅπως ἐδῶ δηλώνει ὅτι ἡ σύμπτωση πού ἐπιβάλλεται στό ἄτομο ἀποτελεῖ τήν ἀτομικότητά του, ἔτσι καί πρωτύτερα (βλ. «Λογική»⁴⁷), μιλώντας γιὰ τό Ἐγώ, ἔκανε ἀφαίρεση ὄχι μόνο τοῦ τί εἶναι σύμπτωση, ἀλλά καί γενικά κάθε ἀτομικότητας.

Αὐτό τό μέγα «μὴ ἀνθρώπινο» συμπέρασμα τό ψάλλει ὁ Σάντσο μέ τό παρακάτω «Κύριε ἐλέησον»*, πού βάζει στό στό-

* — Στό κείμενο οἱ λέξεις ἀναφέρονται στά Ἑλληνικά, ἀλλά μέ λατινικά γράμματα (Σημ. μετ.).

μα «τοῦ μή ἀνθρώπινου» :

«Ἦμουν ἄξιος καταφρόνιας, διότι ἀναζήτησα τό καλύτερό Μου Ἐγώ
ἔξω ἀπό Μένα.

Ἦμουν ἡ ἐνσάρκωση τοῦ μή ἀνθρώπινου, διότι ὀνειρευόμουν τό ἀν-
θρώπινο.

Ἦμουν σάν τοὺς εὐσεβεῖς, πού διψασμένοι γιά τό ἀληθινό τους Ἐγώ,
μένουν πάντα φτωχοὶ ἀμαρτωλοί.

Συλλογιζόμουν τόν Ἐαυτό μου μόνο σέ σύγκριση μέ κάποιον ἄλλον.
Δέν ἦμουν τό Πᾶν μέσα στό Πᾶν. Δέν ἦμουν — μοναδικός.

Τώρα, ὅμως, ἔπαψα νά βλέπω τόν ἑαυτό μου ὡς ἐνσάρκωση τοῦ μή ἀν-
θρώπινου.

Ἐπαψα νά μετρῶ τόν ἑαυτό Μου μέ τό μέτρο τοῦ ἀνθρώπου καί δέν
ἐπιτρέπω νά μέ μετροῦν οἱ ἄλλοι μέ τό μέτρο αὐτό.

Παύω νά ἀναγνωρίζω πῶς ὑπάρχει κάτι πού νά εἶναι πάνω ἀπό Μένα.

Ἐπῆρξα πρωτότερα ἐνσάρκωση τοῦ μή ἀνθρώπινου, ἀλλά τώρα πιά δέν
εἶμαι, τώρα Ἐγώ εἶμαι τό — Μοναδικό !»

Ἀλληλούϊα !

Δέ θά ἐξετάσουμε ἐδῶ πῶς ἀκριβῶς «βλέπει» ἡ δέ «βλέπει
μέσα του» τό «μή ἀνθρώπινο», τό ὁποῖο, ἄς τό ποῦμε παρενθε-
τικά, πῆρε κουράγιο μόνο καί μόνο γιατί «γύρισε τήν πλάτη του»
«στόν ἴδιο τόν ἑαυτό του καί στόν κριτικό», τόν ἅγιο Μπροῦνο.
Σημειώνουμε ἀπλῶς ὅτι τό «Μοναδικό» (ἡ ὁ «Μοναδικός») χα-
ρακτηρίζεται ἐδῶ ἀπ' τό ὅτι γιά ἐννιακοσιοστή φορά πασχίζει
νά διώξει τό Ἱερό ἀπ' τό κεφάλι του, πράγμα πού — ὅπως κι
ἐμεῖς εἴμαστε ἀναγκασμένοι γιά ἐννιακοσιοστή φορά νά ἐπανα-
λάβουμε — δέν ἀλλάζει σέ τίποτα τά πράγματα, χωρίς νά χρεια-
στεῖ νά προσθέσουμε ὅτι ἀπλῶς πρόκειται γιά ἕναν εὐσεβή
πόθο.

Ἐδῶ, γιά πρώτη φορά, ἔχουμε τόν Μοναδικό μπροστά στή
μάτια μας. Ὁ Σάντσο, πού μέ τήν πιό πάνω λιτανεία χειροτονή-
θηκε ἱππότης, παίρνει τώρα τό καινούργιο του ὄνομα σάν εὐγε-
νής. Ὁ Σάντσο φτάνει στή μοναδικότητά του χάρη στό ὅτι
ἔβγαλε ἀπ' τό κεφάλι του «τόν Ἀνθρωπο». Ἐτσι, «παύει νά συλ-
λογίζεται τόν ἑαυτό του μόνο σέ σύγκριση μέ κάποιον ἄλλον»
καί «νά ἀναγνωρίζει ὅτι ὑπάρχει κάτι πού νά εἶναι πάνω ἀπ'
αὐτόν». Γίνεται μή συγκρίσιμος. Ἐχουμε πάλι ἐδῶ τήν ἴδια πα-
λιά φαντασιοπληξία τοῦ Σάντσο, ὅτι δέν εἶναι οἱ ἀνάγκες τῶν

ατόμων, αλλά οί έντυπώσεις, οί ιδέες, «τό Ίερό» — έδω μέ τή μορφή «τοῦ Ἀνθρώπου», — πού αποτελοῦν τό μόνο *tertium comparationis** καί τόν μόνο δεσμό ανάμεσα στά άτομα. Διώχνει μέσα ἀπ' τό κεφάλι του μία *ιδέα* καί γίνεται ἔτσι *μοναδικός*.

Γιά νά γίνει «μοναδικός», ὅπως τό έννοεῖ ὁ ἴδιος, πρέπει πρίν ἀπ' ὅλα νά μᾶς ἀποδείξει ὅτι εἶναι *ἀπαλλαγμένος ἀπό προϋποθέσεις*.

Σελ. 470 : «Ἡ σκέψη Σου ἔχει ὡς προϋπόθεση ὄχι τή σκέψη, ἀλλά Ἑσένα. Σημαίνει αὐτό ὅτι Ἑσύ εἶσαι μία προϋπόθεση τοῦ Ἑαυτοῦ σου ; Μάλιστα, ἀλλά ὄχι δική Μου, μά τῆς σκέψης Μου. Πρίν ἀπό τή σκέψη Μου, ὑπάρχω Ἑγώ. Ἐπεται ὅτι δέν προηγείται τῆς σκέψης μου κάποιος στοχασμός ἢ ὅτι ἡ σκέψη Μου δέν ἔχει κάποια προϋπόθεση. Διότι ἡ προϋπόθεση, τήν ὁποία ἀποτελῶ Ἑγώ γιά τή σκέψη μου, δέν εἶναι μία προϋπόθεση δημιουργημένη ἀπό τή σκέψη, δέν εἶναι μία ἐπισημμένη προϋπόθεση, εἶναι ὁ ἰδιοκτήτης τῆς σκέψης καί ἀποδείχνει μόνο ὅτι ἡ σκέψη δέν εἶναι τίποτα ἄλλο παρά ... ἰδιοκτησία».

«Εἴμαστε σύμφωνοι νά δεχτοῦμε» ὅτι ὁ Σάντσο δέ σκέφτεται προτοῦ σκεφτεῖ καί ὅτι — ὅπως καί κάθε ἄλλος, — εἶναι ἀπ' αὐτή τήν ἄποψη ἕνας στοχαζόμενος χωρίς προϋποθέσεις. Κατά τόν ἴδιο τρόπο εἴμαστε ἕτοιμοι νά δεχτοῦμε ὅτι καμιά σχέση δέ μπορεῖ νά τεθεῖ ὡς προϋπόθεση τῆς ὑπαρξῆς του, δηλαδή ὅτι δέν εἶναι καμωμένος ἀπό σκέψεις. Ἄν, γιά μία στιγμή, ὁ Σάντσο κάνει ἀφαίρεση ἀπ' ὅλη τήν πραμάτεια τῶν σκέψεων του — πράγμα ὄχι καί τόσο δύσκολο μία κι εἶναι τόσο πενιχρή ἡ συλλογή του, — ἀπομένει τό πραγματικό τοῦ Ἑγώ, ἀλλά αὐτό τό πραγματικό τοῦ Ἑγώ περικλείεται στά πλαίσια τῶν ὑφιστάμενων γι' αὐτόν πραγματικῶν σχέσεων τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Ἐτσι, ἔχει ἀπαλλαγεῖ γιά μία στιγμή ἀπ' ὅλες τίς δογματικές προϋποθέσεις, ἀλλά μόλις τώρα ἀρχίζουν νά ὑπάρχουν γι' αὐτόν οἱ *πραγματικές* προϋποθέσεις. Κι αὐτές οἱ πραγματικές προϋποθέσεις εἶναι ταυτόχρονα καί προϋποθέσεις τῶν *δογματικῶν* του προϋποθέσεων, οἱ ὁποῖες, τό θέλει εἴτε ὄχι, θά ἐπανέλθουν σ' αὐτόν μαζί μέ τίς πραγματικές, ἐφόσον δέν ἀναγνωρίσει ὑπό τήν ὕλιστική ἔννοια ὅτι προϋποθέσεις τῆς σκέψης του εἶναι οἱ πραγματικές προϋποθέσεις, πράγμα πού θά ὀδηγήσει στό νά ἐξαλει-

* — τό μέτρο σύγκρισης.

φθει γενικά τό πεδίο γιά δογματικές προϋποθέσεις. Όπως, μαζί μέ τήν προγενέστερη εξέλιξη του καί τό βερολινέζικο περιβάλλον του, πήρε τώρα τή δογματική προϋπόθεση τοῦ σύμφωνου μέ τόν ἑαυτό του ἐγωισμοῦ, ἔτσι, παρ' ὅλη τήν κατά φαντασία ἀπαλλαγή του ἀπό προϋποθέσεις, ἡ δογματική αὐτή προϋπόθεση θά τοῦ μείνει, ἐφόσον δέν θά ὑπερνικᾷ τίς πραγματικές της προϋποθέσεις.

Σάν ποῦρος δημοδιδάσκαλος, ὁ Σάντσο ὄλο καί ἀποβλέπει στήν περίφημη χεγκελιανή «σκέψη χωρίς προϋποθέσεις», πού θά πεί σέ μιᾷ σκέψη χωρίς δογματικές προϋποθέσεις, ἡ ὁποία καί στόν Χέγκελ εἶναι ἀπλῶς ἓνας εὐσεβής πόθος. Ὁ Σάντσο νόμιζε πῶς θά μπορούσε μ' ἓνα ἐπιδέξιο ἄλμα νά τήν φτάσει καί μάλιστα ν' ἀνέβει πιά ψηλά, κυνηγώντας τό χωρίς προϋποθέσεις Ἐγώ. Ἀλλά δέ μπόρεσε νά πιάσει οὔτε τό ἓνα, οὔτε τό ἄλλο.

Τότε ὁ Σάντσο δοκιμάζει τήν τύχη του ἄλλιῶς :

Στίς σελ. 214-215 : «Ἐπιμείνετε ὥς τό τέλος» νά διεκδικεῖτε τήν ἐλευθερία ! «Ποιός ὀφείλει νά γίνει ἐλεύθερος ; Ἐσύ, Ἐγώ, Ἐμεῖς. Ἐπομένως, ἐγώ εἶμαι τό *κουκούτσι*... Τί ἄλλο θ' ἀπομείνει ὅταν ἐγώ λυτρωθῶ ἀπό καθετί πού δέν εἶναι Ἐγώ; Μόνον Ἐγώ καί *τίποτ'* ἄλλο ἐκτός ἀπό Ἐγώ».

«Νά, λοιπόν, πού τό σκυλάκι εἶχε τό κουκούτσι του !

Ἐνας περιπλανώμενος σχολαστικός ; Ἀστεία ἱστορία»⁵⁴.

«Ὅ,τι δέν εἶναι Ἐσύ, Ἐγώ, Ἐμεῖς», ἀναγορεύεται, φυσικά, ἐδῶ νέα δογματική ἰδέα, ὅπως κράτος, ἐθνότητα, καταμερισμός τῆς ἐργασίας κτλ. Μιά καί οἱ ἰδέες αὐτές πέρασαν ἀπό τή βάσανο τῆς κριτικῆς, — πράγμα πού κατά τόν Σάντσο ἐγινε ἤδη στήν «Κριτική», καί μάλιστα στήν κριτική κριτική, — φαντάζεται πάλι ὅτι ἔχει λυτρωθεῖ καί ἀπ' τό πραγματικό κράτος, τήν πραγματική ἐθνότητα καί τόν πραγματικό καταμερισμό τῆς ἐργασίας. Συνεπῶς, τό Ἐγώ, πού ἐδῶ γίνεται «κουκούτσι» (λυτρωμένο ἀπό καθετί πού δέν εἶναι Ἐγώ), παραμένει πάντα τό ἴδιο, τό λυτρωμένο ἀπό προϋποθέσεις Ἐγώ, μαζί μέ ὅλα ἐκεῖνα ἀπ' τά ὁποῖα δέν ἔχει ἀπολυτρωθεῖ.

Ἄν, ὥστόσο, ὁ Σάντσο προσέγγιζε κάποτε τό πρόβλημα «ἀπολύτρωση» μέ σκοπό νά λυτρωθεῖ ὄχι ἀπλῶς ἀπό κάποιες κατηγορίες, ἀλλά ἀπό τά πραγματικά δεσμά, τότε θά ἔβλεπε ὅτι αὐτή ἡ ἀπολύτρωση προϋποθέτει μιάν ἀλλαγῇ, πού θά εἶναι κοι-

νή γι' αὐτόν καί γιά μεγάλο πλῆθος ἄλλων ἀνθρώπων καί ὅτι αὐτή ἡ ἀπολύτρωση, μέ τή σειρά της, θά ἐπέφερε μιάν ἀλλαγὴ στήν κατάσταση τοῦ κόσμου, ἀλλαγὴ πού θά ἦταν πάλι κοινή γι' αὐτόν καί γιά τούς ἄλλους. Συνεπῶς, μολονότι τό «'Εγώ» του «παραμένει» καί μετά τήν ἀπολύτρωση, εἶναι ὥστόσο ἓνα 'Εγώ τελείως ἀλλαγμένο, πού βρίσκεται μαζί μέ τ' ἄλλα ἄτομα σέ μιὰ ἀλλαγμένη κοινωνική κατάσταση, ἡ ὁποία εἶναι κοινή γι' αὐτόν καί γιά τὰ ἄλλα ἄτομα καί ἀποτελεῖ κοινή προϋπόθεση τόσο τῆς δικῆς του, ὅσο καί τῆς δικῆς τους ἐλευθερίας. Κατά συνέπεια, ἡ μοναδικότητα, τό μή συγκρίσιμο καί ἡ ἀνεξαρτησία τοῦ «'Εγώ» του πᾶνε πάλι στό βρόντο.

Ὁ Σάντισο δοκιμάζει τό ἴδιο πράγμα καί μ' ἓναν τρίτο τρόπο :

Σελ. 237 : «Τό αἶσχος τους δέν εἶναι ὅτι αὐτοί» (ὁ Ἰουδαῖος καί ὁ Χριστιανός) «ἀλληλοαποκλείονται, ἀλλά ὅτι αὐτό γίνεται μόνο *κατά τό ἥμισυ*. Ἄν θά μπορούσαν νά εἶναι τέλειοι ἐγωιστές, θά ἀπέκλειαν *ὁλότελα* ὁ ἓνας τόν ἄλλον».

Σελ. 273 : «Ὅποιος θέλει *ἀπλῶς νά παρακάμψει* τήν ἀντίθεση, αὐτός ἀντιλαμβάνεται τή σημασία της μέ τρόπο πολύ τυπικό καί ἀδύνατο. Ἀπεναντίας, ἡ ἀντίθεση πρέπει νά *ὀξύνεται*».

Σελ. 274 : «Τότε μόνο θά πάψετε νά κρύβετε ἀπλῶς τήν ἀντίθεσή σας, ὅταν θά τήν ἀναγνωρίσετε πλήρως καί ὅταν ὁ καθένας θά ἀποδείχνει ὅτι εἶναι ἀπ' τήν κορφή ὡς τὰ νύχια *μοναδικός*... Ἡ ἔσχατη καί ἡ πιό ρηξικέλευθη ἀντίθεση — ἡ ἀντίθεση ἑνός Μοναδικοῦ πρὸς ἓναν ἄλλο Μοναδικό — οὐσιαστικά ὑπερβαίνει τὰ ὅρια αὐτοῦ πού ὀνομάζεται ἀντίθεση... Ἐσύ, σάν Μοναδικός, δέν ἔχεις πιά τίποτα τό κοινό μέ τὰ ἄλλα ἄτομα καί γι' αὐτό καί τίποτα πού νά Σέ χωρίζει ἀπ' αὐτά, τίποτα πού νά σοῦ εἶναι ἐχθρικό πρὸς αὐτά... Ἡ ἀντίθεση *ἐξαφανίζεται* μέσα στόν τέλειο ξεχωρισμό καί στήν *τέλεια μοναδικότητα*».

Σελ. 183 : «Δέ *θέλω* νά ἔχω ἢ νά εἶμαι κάτι τό *ξεχωριστό* ἀπ' τούς ἄλλους. Οὔτε μετρῶ τόν ἑαυτό μου μέ τούς ἄλλους... Ἐγώ *θέλω* νά εἶμαι τό καθετί πού μπορῶ νά εἶμαι καί νά ἔχω τό καθετί πού μπορῶ νά ἔχω. Τί μέ νοιάζει ἂν οἱ ἄλλοι ἔχουν ἢ εἶναι *κάτι παρόμοιο* ; Δέ μποροῦν οὔτε νά εἶναι ἀπολύτως ὅμοιοι μέ μένα, οὔτε νά ἔχουν ἀκριβῶς ὅ,τι ἔχω ἐγώ. Δέν ἐπιφέρω καμιά βλάβη στούς ἄλλους, ὅπως δέν ἐπιφέρω καμιά βλάβη στό βράχο, διότι ἔχω ἑναντί του τό πλεονέκτημα ὅτι μπορῶ νά κινούμαι. Ἄν κι ἄλλοι¹ μπορούσαν νά τό ἔχουν, θά τό εἶχαν. Τό νά μή προξενῶ καμιά βλάβη στούς ἄλλους ἀνθρώπους, νά, σέ τί συνίσταται ἡ διεκδίκηση νά μήν ἔχω κανένα προνόμιο... Δέν πρέπει νά θεωρεῖς τόν ἑαυτό σου σάν «κάτι τό *ξεχωριστό*», λογουχάρη, Ἰουδαῖο ἢ Χριστιανό. Ἐγώ, ὅμως, *θεωρῶ* τόν ἑαυτό Μου ὅχι σάν κάτι *ξεχωριστό*, ἀλλά σάν *μοναδικό*. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἔχω κάποια

ομοιότητα με τούς άλλους ανθρώπους, αυτό όμως φανερώνεται μόνο όταν γίνεται κάποια σύγκριση ή κάποια σκέψη, ενώ, στην πραγματικότητα, 'Εγώ είμαι μή συγκρίσιμος, είμαι μοναδικός. 'Η σάρκα Μου δεν είναι ή σάρκα τους, τό πνεῦμα Μου δεν είναι τό πνεῦμα τους. 'Αν ἐσεῖς τά κατατάσσετε στίς *γενικές ἔννοιες* «σάρκα», «πνεῦμα», τότε αὐτό είναι *σκέψεις* δικές Σας, πού δεν ἔχουν καμιά σχέση μέ τή σάρκα Μου, τό πνεῦμα Μου».

Σελ. 234 : «'Η ἀνθρώπινη κοινωνία χάνεται ἐξαιτίας τῶν ἐγωιστῶν, διότι αὐτοί δεν ἀναφέρονται πιά ὁ ἕνας στόν ἄλλον σάν ἄνθρωποι, ἀλλά συμπεριφέρονται ἐγωιστικά σάν ἕνα 'Εγώ ἐναντίον ἑνός 'Εσύ ἐντελῶς διαφορετικοῦ ἀπό Μένα καί ἐχθρικό πρὸς 'Εμένα».

Σελ. 180 : «Σάμπως δεν ἀναζητάει πάντα ὁ ἕνας τόν ἄλλον, σάμπως δεν προσαρμόζεται ὁ ἕνας στόν ἄλλον, ἔτσι καί τόν ἔχει ἀνάγκη. 'Η διαφορά εἶναι ὅτι τώρα τό μεμονωμένο ἄτομο *θά συνενωθεῖ* πράγματι μέ τό ἄλλο μεμονωμένο ἄτομο, ἐνῶ πρῶτα τό συνέδεαν κάποιοι δεσμοί».

Σελ. 178 : «Μόνον όταν εἴστε μοναδικοί, μπορεῖτε νά ἀλληλοεπικοινωνεῖτε σάν αὐτό πού πράγματι εἴστε».

Ὅσον ἀφορᾷ τήν ψευδαίσθηση τοῦ Σάντσο γιά τήν ἐπικοινωνία τῶν Μοναδικῶν «σάν αὐτό πού πράγματι εἶναι», γιά τό «νά γίνουν ἕνα» τά ἄτομα, κοντολογίς γιά τόν «Συνεταιρισμό», τό θέμα τό ἔχουμε ἐξαντλήσει τελείως. Θά σημειώσουμε μόνο ὅτι, ἐνῶ στό «Συνεταιρισμό» ὁ καθένας θεωροῦσε καί μεταχειριζόταν τόν ἄλλον ἀπλῶς σάν ἀντικείμενό του, σάν ιδιοκτησία του (βλ. σελ. 167 καί τή θεωρία τῆς ιδιοκτησίας καί ἐκμετάλλευσης), στό «Σχόλιο» (Βίγκαντ, σελ. 157), ἀντίθετα, ὁ κυβερνήτης τοῦ νησιοῦ Μπαπατάρια⁵⁵ καταλαβαίνει καί ἀναγνωρίζει ὅτι ὁ ἄλλος ἀνήκει κι αὐτός στόν ἑαυτό του, ὅτι γιά τόν 'Εαυτό του εἶναι *δικός του*, εἶναι μοναδικός, μεταβαλλόμενος καί ὑπό τήν ιδιότητα αὐτή σέ *ἀντικείμενο* τοῦ Σάντσο, ἄν καί ὅχι πιά σέ ιδιοκτησία του. Ἀπό τήν ἀπελπιστική αὐτή κατάσταση τόν σώζει μόνο ἡ ἰδέα πού τοῦ ἦρθε ξαφνικά, ὅτι «ἔτσι ἀποξεχνιέται σέ μιὰ γλυκειά αὐτολησμοσύνη», σέ μιὰ ἀπόλαυση μέ τήν ὁποία «τρατάρει τόν ἑαυτό του χίλιες φορές τήν ὥρα» καί τήν ὁποία γλυκαίνει ἀκόμα πιό πολύ ἡ γλυκειά αἴσθηση ὅτι ὁ ἴδιος πάντως δεν «ἐξαφανίστηκε τελείως». Μ' ἄλλα λόγια, καταλήγουμε πάλι στό πάνσοφο ἐκεῖνο : ὁ καθένας ὑπάρχει τόσο γιά τόν ἑαυτό του, ὅσο καί γιά τούς ἄλλους.

'Αλλά ἄς ἀποδώσουμε τώρα στίς ὑπηρετεῖς φράσεις τοῦ Σάντσο τό πραγματικό τους ταπεινό περιεχόμενο.

Οι μεγαλοστομίες για «αντίθεση», πού πρέπει να δξύνεται και να οδηγείται στα άκρα, και για κείνο τό «ξεχωριστό», πού ό Σάντσο δέ θέλει να τό έχει σάν πλεονέκτημά του, καταλήγουν σ' ένα και τό ίδιο πράγμα. Ό Σάντσο θέλει, ή μάλλον πιστεύει ότι θέλει, τά άτομα να έχουν μεταξύ τους σχέσεις καθαρά προσωπικές, να μήν υπάρχει ή διαμεσολάβηση κάποιου τρίτου, κάποιου πράγματος (βλ. «Συναγωνισμός»). Αὐτός ό τρίτος είναι ἐδῶ τό «ξεχωριστό» ή ή ξεχωριστή, ή μή απόλυτη αντίθεση, δηλαδή ή αμοιβαία θέση τῶν ατόμων, πού καθορίζεται από τίς σημερινές κοινωνικές σχέσεις. Λογουχάρη, ό Σάντσο δέ θέλει να βρίσκονται σέ «αντίθεση» μεταξύ τους δυό άτομα, υπό τήν ιδιότητα τοῦ ἀστοῦ καί τοῦ προλετάριου, ἐξεγείρεται για κείνο τό «ξεχωριστό», πού ἀποτελεῖ τό «πλεονέκτημα» τοῦ ἀστοῦ ἔναντι τοῦ προλετάριου. Θά ἐπιθυμοῦσε να υπάρχει μεταξύ τους μία καθαρά προσωπική σχέση, να ἐπικοινωνοῦν μεταξύ τους ἀπλῶς ὡς άτομα. Δέν ἀναλογίζεται ότι στα πλαίσια τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας οἱ προσωπικές σχέσεις κατανάγκη καί ἀναπόφευκτα ἐξελίσσονται καί σταθεροποιοῦνται ὡς ταξικές σχέσεις καί ότι, για τό λόγο αὐτό, ὅλη ή πολυλογία του καταλήγει να εἶναι ἀπλῶς ένας εὐσεβής πόθος, πού νομίζει ότι θά τόν πραγματοποιήσει, προτρέποντας τά άτομα αὐτῶν τῶν τάξεων να βγάλουν ἀπ' τό κεφάλι τους τήν ιδέα τῆς «αντίθεσής» τους καί τοῦ «ξεχωριστοῦ» «προνομίου» τους. Στίς θέσεις τοῦ Σάντσο, πού παραθέσαμε πιό πάνω, ὅλο τό ζήτημα συνίσταται ἀπλῶς στό τί νομίζουν οἱ ἄνθρωποι για τόν ἑαυτό τους καί στό τί νομίζει αὐτός γι' αὐτούς, στό τί θέλουν αὐτοί καί στό τί θέλει αὐτός. Ἐν ἀλλάζουμε, λέει, αὐτό τό «νομίζω» καί τό «θέλω», τότε ή «αντίθεση» καί τό «ξεχωριστό» ἐξαφανίζονται.

Ἀκόμα καί τό πλεονέκτημα, πού ένα άτομο έχει ὡς άτομο ἔναντι ἑνός ἄλλου ατόμου, συναποτελεῖ στίς μέρες μας ένα προϊόν τῆς κοινωνίας καί, κατά τήν πραγματάωσή του, πρέπει πάλι να ἐκδηλώνεται ὡς προνόμιο, ὅπως τό δείξαμε ἤδη στόν Σάντσο ὅταν μιλήσαμε για τό συναγωνισμό. Ἐπειτα, τό άτομο σάν τέτοιο, θεωρούμενο σάν τέτοιο, εἶναι ὑποταγμένο στόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας, πού τό κάνει μονόπλευρο, τό ἀκρωτηριάζει, τό περιορίζει.

Καί ποῦ καταλήγει, στήν καλύτερη περίπτωση, ἡ ὄξυνση τῆς ἀντίθεσης καί ἡ κατάργηση τοῦ ξεχωριστοῦ ποῦ ζητάει ὁ Σάντσο ; Στό ὅτι οἱ σχέσεις μεταξύ τῶν ἀτόμων πρέπει νά ἐκφράζονται στό πῶς *συμπεριφέρονται* ὁ ἕνας στόν ἄλλον, ἐνῶ οἱ μεταξύ τους διαφορές πρέπει νά ἐκφράζονται στόν *αὐτοξεχωρισμό* τους (μέ τήν ἔννοια τοῦ πῶς ἕνα ἐμπειρικό Ἐγώ ξεχωρίζει τόν *ἐαυτό του* ἀπό ἕνα ἄλλο). Αὐτό, ὅμως, εἶτε εἶναι, ὅπως στήν περίπτωση τοῦ Σάντσο, μιά ἰδεολογική παράφραση τῆς *ὑπάρχουσας τάξης πραγμάτων*, διότι οἱ σχέσεις τῶν ἀτόμων σ' ὅλες τίς περιπτώσεις *δέ μποροῦν* νά ἀποτελοῦν τίποτα ἄλλο παρά μιά ἀμοιβαία συμπεριφορά, ἐνῶ οἱ διαφορές τους *δέ μποροῦν* νά εἶναι τίποτα ἄλλο παρά οἱ αὐτοξεχωρισμοί τους· εἶτε εἶναι ἀπλῶς ἕνας εὐσεβής πόθος ὅτι *θά μποροῦσε* νά συμπεριφέρονται *ἔτσι* ὁ ἕνας στόν ἄλλον καί νά ξεχωρίζουν *ἔτσι* ὁ ἕνας ἀπ' τόν ἄλλον, ὥστε ἡ μεταξύ τους συμπεριφορά νά μή μετατρέπεται σέ μιά κοινωνική σχέση αὐθυπόστατη, ἀνεξάρτητη ἀπ' αὐτά, καί οἱ ἀμοιβαῖοι ξεχωρισμοί τοῦ ἑνός ἀπ' τόν ἄλλον νά μή παίρνουν τόν ἀντικειμενικό (ἀνεξάρτητα ἀπό πρόσωπα) χαρακτήρα ποῦ ἔχουν πάρει κι ἐξακολουθοῦν νά παίρνουν καθημερινά.

Τά ἄτομα ἀνέκαθεν καί σ' ὅλες τίς περιστάσεις «ξεκίνησαν ἀπ' τόν *ἐαυτό τους*», ἀλλά μιά καί δέν ἦσαν *μοναδικά* — μέ τήν ἔννοια ὅτι δέν θά εἶχαν ἀνάγκη ἀπό ἀμοιβαῖες σχέσεις, — μιά καί οἱ *ἀνάγκες* τους, δηλαδή ἡ φύση τους, καί ὁ τρόπος ἱκανοποίησης τῶν ἀναγκῶν τούς συνέδεσαν μεταξύ τους (σχέσεις τῶν δύο φύλων, ἀνταλλαγή, καταμερισμός ἐργασίας), *χρειάστηκε* νά ἔρθουν σέ σχέσεις μεταξύ τους. Ἐπειδή, ὅμως, ἦρθαν σέ ἀμοιβαία ἐπικοινωνία ὄχι ὡς καθαρά Ἐγώ, ἀλλά ὡς ἄτομα ποῦ βρίσκονταν σέ ἕνα ὀρισμένο ἐπίπεδο ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν τους δυνάμεων καί τῶν ἀναγκῶν τους κι ἐπειδή αὐτή ἡ ἐπικοινωνία καθόριζε, μέ τή σειρά της, τήν παραγωγή καί τίς ἀνάγκες, ἀκριβῶς ἡ προσωπική, ἡ ἀτομική συμπεριφορά τῶν ἀτόμων, ἡ ἀμοιβαία συμπεριφορά τους ὡς ἀτόμων, ἐδημιούργησε — καί δημιουργεῖ καθημερινά — τίς ὑπάρχουσες σχέσεις. Τά ἄτομα ἦρθαν σέ ἐπικοινωνία μεταξύ τους, ὄντας αὐτά ποῦ ἦσαν, ξεκίνησαν «ἀπ' τόν *ἐαυτό τους*» ἔτσι ὅπως ἦσαν, ἄσχετα ἀπό τήν «ἀντίληψη ποῦ εἶχαν γιά τή ζωή». Αὐτή ἡ «ἀντίληψη γιά τή

ζωή» — ακόμα και με τη διαστρεβλωμένη μορφή που της δίνουν οι φιλόσοφοι — δε μπορούσε, φυσικά, να προσδιορίζεται παρά μόνο από την πραγματική τους ζωή. Από 'δω συνάγεται, φυσικά, ότι η ανάπτυξη του ατόμου καθορίζεται από την ανάπτυξη όλων των άλλων ατόμων με τα όποια βρίσκεται σε άμεση ή έμμεση επικοινωνία και ότι οι διάφορες γενιές ατόμων, που έρχονται σε αμοιβαίες σχέσεις, αλληλοσυνδέονται, ότι η φυσική υπόσταση των μεταγενέστερων γενιών καθορίζεται από τους προπάτορές τους, ότι οι νεότερες γενιές κληρονομούν τις συσσωρευθείσες παραγωγικές δυνάμεις και μορφές επικοινωνίας που άφησαν εκείνοι, πράγμα που καθορίζει τις δικές τους αμοιβαίες σχέσεις. Κοντολογίς, βλέπουμε ότι συντελείται μία ανάπτυξη και ότι η ιστορία του μεμονωμένου ατόμου δε μπορεί διόλου ν' αποσπασθεί από την ιστορία των προηγμένων ή των συγκαρινών ατόμων, αλλά καθορίζεται απ' αυτήν.

Η μετατροπή της ατομικής σχέσης στο αντίθετό της, σε μία σχέση καθαρά ύλική, ή διάκριση που κάνουν τα ίδια τα άτομα ανάμεσα στην ατομικότητα και στη σύμπτωση αποτελεί, όπως τό αποδείξαμε ήδη, μία ιστορική διαδικασία και παίρνει σε διαφορετικά επίπεδα ανάπτυξης διαφορετικές, όλο και πιο ξεκάθαρες και καθολικές μορφές. Στην τωρινή εποχή, ή κυριαρχία των ύλικών σχέσεων πάνω στα άτομα, ή κατάπνιξη της προσωπικότητας απ' τη σύμπτωση έχει πάρει την πιο άπροσχημάτιστη και καθολική μορφή, θέτοντας έτσι στα υπάρχοντα άτομα ένα πολύ συγκεκριμένο καθήκον: την κυριαρχία των σχέσεων και της σύμπτωσης πάνω στα άτομα να την αντικαταστήσουν με την κυριαρχία των ατόμων πάνω στη σύμπτωση και στις σχέσεις. Η τωρινή εποχή δέν θέτει, όπως φαντάζεται ο Σάντσο, τό αίτημα «Έγώ ν' αναπτύξω τον Έαυτό μου», — πράγμα που τό κάθε άτομο τ'όχει κάνει, δίχως την αγαθή συμβουλή του Σάντσο, — αλλά τό επιτακτικό καθήκον της απελευθέρωσης από έναν έντελως συγκεκριμένο τρόπο ανάπτυξης. Τό καθήκον αυτό, που τό υπαγορεύουν οι τωρινές σχέσεις, συμπίπτει με τό καθήκον να οργανωθεί ή κοινωνία πάνω σε κομμουνιστικές αρχές.

Έδείξαμε ήδη πιο πάνω ότι ή κατάργηση ενός καθεστώτος, όπου οι σχέσεις αυτονομούνται και αντιπαρατάσσονται στα άτο-

μα, όπου η ατομικότητα υποτάσσεται στη σύμπτωση, όπου οι σχέσεις των ατόμων υποτάσσονται στις γενικές ταξικές σχέσεις κτλ., ή κατάργηση, λοιπόν, αυτή καθορίζεται σε τελευταία ανάλυση από την κατάργηση του καταμερισμού της εργασίας. Έδειξαμε επίσης ότι η κατάργηση του καταμερισμού της εργασίας καθορίζεται από την ανάπτυξη της επικοινωνίας και των παραγωγικών δυνάμεων σε τέτοιο επίπεδο οικουμενικότητας, όπου η ατομική ιδιοκτησία και ο καταμερισμός της εργασίας γίνονται γι' αυτές δεσμά. Έδειξαμε κατόπιν ότι η ατομική ιδιοκτησία μπορεί να καταργηθεί μόνο υπό τον όρο της ολόπλευρης ανάπτυξης των ατόμων, διότι οι υφιστάμενες μορφές επικοινωνίας και οι υφιστάμενες παραγωγικές δυνάμεις είναι ολόπλευρες και μόνο άτομα ολόπλευρα αναπτυγμένα μπορούν να τις απομειώσουν, δηλαδή μπορούν να τις μετατρέψουν σε μία ελεύθερη εκδήλωση της ζωής τους. Έδειξαμε ότι τα άτομα του σήμερα *οφείλουν* να καταργήσουν την ατομική ιδιοκτησία, διότι οι παραγωγικές δυνάμεις και οι μορφές επικοινωνίας έχουν αναπτυχθεί σε τέτοιο βαθμό, ώστε, υπό την κυριαρχία της ατομικής ιδιοκτησίας, έγιναν δυνάμεις καταστροφικές και διότι ο ανταγωνισμός ανάμεσα στις τάξεις οξύνθηκε στο έπακρο. Τέλος, έδειξαμε ότι η κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας και του καταμερισμού εργασίας έμπερικλείει την ένωση των ατόμων πάνω στη βάση που δημιούργησαν οι σύγχρονες παραγωγικές δυνάμεις και παγκόσμιες σχέσεις.

Στά πλαίσια της κομμουνιστικής κοινωνίας, της μόνης κοινωνίας όπου η πρωτότυπη κι ελεύθερη ανάπτυξη των ατόμων δέ θα είναι μία κενή φράση, η ανάπτυξη αυτή καθορίζεται ακριβώς απ' τό δεσμό μεταξύ των ατόμων, από έναν δεσμό που συνίσταται ένμέρει στις οικονομικές προϋποθέσεις και ένμέρει στην απαραίτητη αλληλεγγύη για την ανάπτυξη όλων και, τέλος, απ' τόν οικουμενικό χαρακτήρα της δραστηριότητας των ατόμων πάνω στη βάση των υπάρχουσών παραγωγικών δυνάμεων. Συνεπώς, έδω πρόκειται για άτομα που βρίσκονται σ' ένα καθορισμένο επίπεδο ιστορικής ανάπτυξης και δέν πρόκειται διόλου για τά όποιαδήποτε τυχαία άτομα, δίχως νά μιλήσουμε για την απαραίτητη κομμουνιστική επανάσταση, που ή ίδια αποτε-

λεῖ ξαν κοινό ὄρο γιά τήν ἐλεύθερη ἀνάπτυξή τους. Ἐπίσης, ἡ συνείδηση τῶν ἀτόμων γιά τίς ἀμοιβαῖες σχέσεις τους θά εἶναι, φυσικά, ἐντελῶς ἄλλη καί, συνεπῶς, δέ θά εἶναι οὔτε ἡ «ἀρχή τῆς ἀγάπης» ἢ τό *dénoûment**, οὔτε ὁ ἐγωισμός.

Ἔτσι, ἡ «μοναδικότητα» — μέ τήν ἔννοια τῆς πρωτότυπης ἀνάπτυξης καί τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ ἀτόμου, ὅπως τήν ἀναπτύξαμε πιό πάνω — προϋποθέτει ὄχι μόνο κάτι τό ἐντελῶς διαφορετικό ἀπ' ὅ,τι ἡ καλή θέληση καί ἡ σωστή συνείδηση, ἀλλά καί κάτι πού εἶναι ἀκριβῶς ἀντίθετο πρὸς τίς φαντασιώσεις τοῦ Σάντσο. Σ' αὐτόν ἡ «μοναδικότητα» εἶναι ἀπλῶς ὁ καλλωπισμός τῶν ὑφιστάμενων σχέσεων, μιὰ σταγόνα βάλσαμου παρηγοριᾶς γιά τή φτωχή, ἀνήμερη ψυχὴ πού βυθίστηκε στήν ἀθλιότητα.

Ὅσον ἀφορᾷ τό «μὴ συγκρίσιμο» τοῦ Σάντσο, τό πρᾶγμα εἶναι τό ἴδιο μέ τή «μοναδικότητα». Αὐτός ὁ ἴδιος, βέβαια, θά θυμηθεῖ, ἂν δέν «βυθίστηκε» ὀλοσούμιτος στή «γλυκεῖα αὐτολησμοσύνη», ὅτι ἡ ὀργάνωση τῆς ἐργασίας στόν «στιγνερμανό συνεταιρισμό τῶν ἐγωιστῶν» βασιζόταν ὄχι μόνο πάνω στό συγκρίσιμο τῶν ἀναγκῶν, ἀλλά καί πάνω στήν *ισότητά* τους. Καί γιά τόν συνεταιρισμό δέν προδιέγραφε μόνο ἴσες ἀνάγκες, ἀλλά καί ἴση δραστηριότητα, ἔτσι πού τό ἓνα ἄτομο νά μπορεῖ ν' ἀντικαταστήσει τό ἄλλο στήν «ἀνθρώπινη ἐργασία». Ἀλλά σέ τί ἄλλο βασίζεται ἡ πρόσθετη ἀμοιβή τοῦ «μοναδικοῦ» — πού στεφανώνει τίς ἐπιτυχίες του, — ἂν ὄχι στό ὅτι ἡ δουλειά αὐτοῦ τοῦ ἀτόμου συγκρινόταν μέ τή δουλειά τῶν ἄλλων ἀτόμων καί πληρωνόταν καλύτερα λόγω τῆς ἀνωτερότητάς της ; Καί γενικότερα πῶς μπορεῖ ὁ Σάντσο νά μιλάει γιά τό μὴ συγκρίσιμο, ἀπό τή στιγμή πού ἀφήνει νά ὑπάρχει τό *χρῆμα*, — αὐτό τό μέσο σύγκρισης, πού στήν πράξη ἔγινε μιὰ αὐθυπόστατη δύναμη, — ἀπό τή στιγμή πού ὑποτάσσεται σ' αὐτό καί, προκειμένου νά συγκριθεῖ μέ τοὺς ἄλλους, μετράει τόν ἑαυτό του μ' αὐτό τό πάγκοινο μέτρο ; Προφανῶς, ὁ ἴδιος διαψεύδει τή θεωρία του γιά τό μὴ συγκρίσιμο. Τίποτα τό εὐκολότερο ἀπ' τό νά ὀνομάξεις ἀνακλαστικούς προσδιορισμούς τήν *ισότητα* καί τήν *ἀνισότητα*, τό ὅμοιο καί τό ἀνόμοιο. Τό μὴ συγκρίσιμο εἶναι κι αὐτό ἓνας

* — ἡ ἀφοσίωση.

ἀνακλαστικός προσδιορισμός, πού ἔχει ὡς προϋπόθεση τήν ἐνέργεια τῆς σύγκρισης. Ἀλλά γιά ν' ἀποδείξουμε ὅτι ἡ σύγκριση δέν εἶναι διόλου ἕνας καθαρά αὐθαίρετος ἀνακλαστικός προσδιορισμός, ἀρκεῖ νά παραθέσουμε ἕνα μόνο παράδειγμα, τό *χρῆμα*, αὐτό τό καθιερωμένο *tertium comparationis** ὅλων τῶν ἀνθρώπων καί πραγμάτων.

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἄπαντα, τόμ. 3, σελ. 415-425

* — τό μέτρο σύγκρισης.

ΚΡΙΤΙΚΗ ΑΝΤΙΠΑΡΑΘΕΣΗ
ΣΤΟΝ ΠΡΟΥΝΤΟΝ
ΚΑΙ ΤΟΝ ΠΡΟΥΝΤΟΝΙΣΜΟ

Κ. ΜΑΡΞ

Ἐπιστολή πρὸς τὸν Ἀννένκωφ στὸ Παρίσι

Βρυξέλλες, 28 Δεκεμβρίου 1846

Ἀγαπητέ κ. Ἀννένκωφ

Θὰ εἶχατε ἀπὸ καιρὸ πάρει τὴν ἀπάντησή μου στὸ γράμμα σας τῆς 1 Νοεμβρίου, ἂν ὁ βιβλιοπώλης μου δέν μοῦ εἶχε στείλει μόλις τὴν περασμένη ἐβδομάδα τὸ βιβλίο τοῦ κυρίου Πруν-τόν «Ἡ φιλοσοφία τῆς ἀθλιότητος»⁵⁶. Τὸ ξεφύλλισα μέσα σέ δύο μέρες γιὰ νὰ μπορέσω νὰ σᾶς πῶ ἀμέσως τὴ γνώμη μου. Μιά καὶ διάβασα τὸ βιβλίο ἐπιτροχάδην, δέν μπορῶ νὰ μπῶ σέ λεπτομέρειες. Μπορῶ μόνο νὰ σᾶς πῶ τὴ γενικὴ ἐντύπωση ποὺ μοῦ ἄφησε. Ἄν τὸ ἐπιθυμεῖτε, θὰ μπορούσα νὰ σᾶς γράψω διεξοδικότερα γι' αὐτὸ σ' ἓνα ἄλλο γράμμα.

Ὁμολογῶ ἀπερίφραστα ὅτι τὸ βιβλίο τὸ βρίσκω γενικά κακό, πολὺ κακό μάλιστα. Ἐσεῖς ὁ ἴδιος χαριτολογεῖτε στὸ γράμμα σας γι' αὐτὴν τὴν «μιά σταλιά γερμανικῆς φιλοσοφίας», τὴν ὁποία ἐπιδεικνύει ὁ κ. Πруντόν σ' αὐτὸ τὸ ἀσουλούπωτο καὶ ἀλαζονικὸ ἔργο, ὑποθέτετε ὥστόσο ὅτι ὁ φιλοσοφικὸς ἴδς δέν ἔχει δηλητηριάσει τὴν οἰκονομικὴ του ἀνάλυση. Κι ἐγὼ δέν θέλω νὰ φορτώσω καθόλου τὰ λάθη τῆς οἰκονομικῆς ἀνάλυσης τοῦ κ. Πрунτόν στὴ φιλοσοφία του. Ὁ κ. Πрунτόν δέν μᾶς προσφέρει ἐσφαλμένη κριτικὴ τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας ἐπειδὴ ἔχει μιὰ γελοία φιλοσοφία. Μᾶς προσφέρει μιὰ γελοία φιλοσοφία ἐπειδὴ δέν ἔχει κατανοήσει τίς σύγχρονες κοινωνικὲς συν-θῆκες στὴ συνάρθρωσή τους [engrènement]⁵⁷ — γιὰ νὰ χρησι-μοποιήσω ἓναν ὅρο ποὺ ὁ κ. Πрунτόν δανεῖζεται, ὅπως καὶ πολλὰ ἄλλα, ἀπ' τὸν Φουριέ.

Γιατί ό κ. Προυντόν κάνει λόγο για τό Θεό, για τόν παγκόσμιο λόγο, για τόν άπρόσωπο λόγο τής ανθρωπότητας, πού εΐναι αλάθητος, πού ήταν πάντα κατ' εικόνα καί όμοίωση, πού φτάνει μόνο νά τόν άφομοιώσει κανείς σωστά για νά γίνει κοινωνός τής αλήθειας ; Γιατί καταφεύγει σ' έναν ρηχό χεγκελιανισμό για νά παραστήσει τόν βαθυστόχαστο ;

Δίνει ό ίδιος τή λύση τοῦ αϊνίγματος. 'Ο κ. Προυντόν βλέπει τήν ιστορία σάν μιάν όρισμένη άλληλοδιαδοχή κοινωνικών εξελίξεων. Βρίσκει ότι ή ιστορία άποτελεΐ τήν πραγμάτωση τής προόδου. Βρίσκει, τέλος, ότι οί άνθρωποι ως μεμονωμένα άτομα δέν ήξεραν τί έκαναν, ότι είχαν έσφαλμένη αντίληψη για τήν ίδια τήν κίνησή τους, δηλαδή ότι τήν κοινωνική τους εξέλιξη τήν έβλεπαν, από πρώτη ματιά, σάν κάτι τό ιδιαίτερο, τό μεμονωμένο, τό ανεξάρτητο από τήν άτομική τους εξέλιξη. 'Ο Προυντόν δέν μπορεί νά εξηγήσει αὐτά τά γεγονότα καί νά πού, ξαφνικά, βγαίνει στή μέση ή υπόθεση τής αποκάλυψης τοῦ παγκόσμιου λόγου. Δέν υπάρχει ευκολότερο πράγμα άπ' τό νά έφευρίσκεις μυστικιστικές αιτίες, δηλαδή κενές φράσεις, εκεί όπου δέ φτάνει ό υγιής κοινός νοῦς.

'Αλλά μήπως ό κ. Προυντόν, όταν παραδέχεται ότι δέν καταλαβαίνει τίποτα από τήν ιστορική εξέλιξη τής ανθρωπότητας — καί τό παραδέχεται αὐτό, άφοῦ καταφεύγει στά ήχηρά λόγια περί παγκόσμιου λόγου, περί Θεοῦ κλπ., — δέν όμολογεΐ έτσι άναγκαστικά ότι εΐναι άνίκανος νά κατανοήσει καί τήν *οικονομική εξέλιξη* ;

Τί εΐναι ή κοινωνία σ' όποιαδήποτε μορφή της ; Προϊόν τής άλληλεπίδρασης τών ανθρώπων. Μήπως οί άνθρωποι εΐναι ελεύθεροι νά διαλέξουν τή μιά ή τήν άλλη κοινωνική μορφή ; 'Όχι, καθόλου. Πάρτε ένα όρισμένο επίπεδο ανάπτυξης τών παραγωγικών δυνάμεων τών ανθρώπων καί θά έχετε μιά συγκεκριμένη μορφή επικοινωνίας [commerce] καί κατανάλωσης. Πάρτε μιά όρισμένη βαθμίδα ανάπτυξης τής παραγωγής, τής ανταλλαγής καί τής κατανάλωσης καί θά έχετε μιά συγκεκριμένη κοινωνική δομή, μιά συγκεκριμένη όργάνωση τής οικογένειας, τών κοινωνικών στρωμάτων ή τάξεων, μέ μιά λέξη μιά συγκεκριμένη κοινωνία πολιτών [société civile]. Πάρτε μιά δεδομένη κοινωνία

πολιτῶν καί θά ἔχετε ἓνα δεδομένο πολιτικό σύστημα [état politique], πού εἶναι ἀπλῶς ἡ ἐπίσημη ἔκφραση αὐτῆς τῆς κοινωνίας. Νά τί δέν θά καταλάβει ποτέ ὁ κ. Προυντόν, διότι νομίζει ὅτι κάνει τίποτα σπουδαῖο, ὅταν ἀπ' τό κράτος [état] προσφεύγει στήν κοινωνία τῶν πολιτῶν, δηλαδή ἀπό τήν ἐπίσημη συνόψιση τῆς κοινωνίας στήν ἐπίσημη κοινωνία.

Περιττό νά προσθέσουμε ὅτι οἱ ἄνθρωποι δέν ἔχουν ἐλευθερία ἐπιλογῆς τῶν *παραγωγικῶν* τους *δυνάμεων* — πού ἀποτελοῦν τή βάση ὅλης τῆς ἱστορίας τους, — διότι κάθε παραγωγική δύναμη εἶναι δύναμη κεκτημένη, προϊόν προγενέστερης δραστηριότητος. Ἔτσι, ἐνῶ οἱ παραγωγικές δυνάμεις εἶναι ἀποτελεσματικά τῆς πρακτικῆς δραστηριότητος τῶν ἀνθρώπων, ἡ ἴδια αὐτή δραστηριότητα προσδιορίζεται ἀπό τίς συνθῆκες μέσα στίς ὁποῖες βρίσκονται οἱ ἄνθρωποι, ἀπό τίς παραγωγικές δυνάμεις πού εἶχαν ἀποκτηθεῖ προηγουμένα, ἀπό τήν προϋπάρχουσα μορφή τῆς κοινωνίας, πού δέν τήν δημιούργησαν αὐτοί, ἀλλά οἱ προγενέστερες γενιές. Χάρη στό ἀπλό γεγονός ὅτι κάθε γενιά πού ἔπεται βρίσκει παραγωγικές δυνάμεις κεκτημένες ἀπό τήν προγενέστερη γενιά, πού τῆς χρησιμεύουν ὡς πρώτη ὕλη γιά νέα παραγωγή, χάρις σ' αὐτό τό γεγονός, δημιουργεῖται μιᾷ ἀλληλουχία στήν ἱστορία τῶν ἀνθρώπων, διαμορφώνεται ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος, πού γίνεται τόσο περισσότερο ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος, ὅσο περισσότερο ἀναπτύσσονται οἱ παραγωγικές δυνάμεις τῶν ἀνθρώπων καί, συνεπῶς, καί οἱ κοινωνικές τους σχέσεις. Ἀπό δῶ βγαίνει τό ἀναγκαῖο συμπέρασμα ὅτι ἡ κοινωνική ἱστορία τῶν ἀνθρώπων εἶναι πάντα μόνο ἡ ἱστορία τῆς ἀτομικῆς τους ἀνάπτυξης, εἴτε τό συνειδητοποιοῦν αὐτό, εἴτε ὄχι. Οἱ ὑλικές σχέσεις τους διαμορφώνουν τή βάση ὅλων τῶν σχέσεών τους. Οἱ ὑλικές αὐτές σχέσεις εἶναι ἀπλῶς οἱ ἀναγκαῖες μορφές μέσα στίς ὁποῖες συντελεῖται ἡ ὑλική καί ἀτομική τους δραστηριότητα.

Ὁ κ. Προυντόν συγχέει τίς ἰδέες μέ τά πράγματα. Οἱ ἄνθρωποι δέν παραιτοῦνται ποτέ ἀπ' αὐτό πού ἔχουν ἀποκτήσει, ἀλλά αὐτό δέν σημαίνει ὅτι δέν παραιτοῦνται ἀπό ἐκείνη τήν κοινωνική μορφή μέσα στήν ὁποία ἀπέκτησαν ὁρισμένες παραγωγικές δυνάμεις. Ἀντίστροφα. Γιά νά μή στερηθοῦν τά ὅσα

πέτυχαν, για να μή χάσουν τούς καρπούς του πολιτισμού, οί άνθρωποι αναγκάζονται ν' αντικαθιστούν όλες τίς κοινωνικές μορφές πού κληρονόμησαν, από τή στιγμή πού ό τρόπος τής επικοινωνίας τους [commerce] παύει νά αντιστοιχεῖ στίς κεκτημένες παραγωγικές δυνάμεις. — Χρησιμοποιῶ ἐδῶ τή λέξη *commerce* μέ τήν εὐρύτερη ἔννοια πού ἔχει στά Γερμανικά ἡ λέξη «Verkehr». Λογουχάρη, τό προνόμιο, ό θεσμός τῶν συντεχνιῶν καί τῶν σωματείων, ὅλο τό καθεστῶς του μεσαιωνικοῦ διακανονισμού, ἦταν κοινωνικές σχέσεις πού αντιστοιχοῦσαν ἀποκλειστικά στίς κεκτημένες παραγωγικές δυνάμεις καί στό προϋπάρχον κοινωνικό σύστημα ἀπ' τό ὁποῖο προήλθαν αὐτοί οί θεσμοί. Κάτω ἀπό τήν προστασία του καθεστώτος του συντεχνιακοῦ διακανονισμού, συσσωρεύθηκαν κεφάλαια, ἀναπτύχθηκε τό ναυτικό ἐμπόριο, ἰδρύθηκαν ἀποικίες — καί οί ἄνθρωποι θά ἔχαναν τούς καρπούς ὅλων αὐτῶν, ἂν προσπαθοῦσαν νά διατηρήσουν τίς μορφές ἐκεῖνες, πού, κάτω ἀπό τήν προστασία τους, ὀρίμασαν αὐτοί οί καρποί. Γιά τοῦτο εἶχαμε καί δύο ξεσπάσματα : τίς ἐπαναστάσεις τοῦ 1640 καί τοῦ 1688⁵⁸. Ὅλες οί παλιές οἰκονομικές μορφές, οί κοινωνικές σχέσεις πού αντιστοιχοῦσαν σ' αὐτές, τό πολιτικό καθεστῶς [état politique], πού ἦταν ἡ ἐπίσημη ἐκφραση τής παλιᾶς κοινωνίας πολιτῶν, ὅλα αὐτά, στήν Ἀγγλία ἔγιναν συντρίμια. Συνεπῶς, οί οἰκονομικές μορφές, πού μέσα σ' αὐτές οί ἄνθρωποι παράγουν, καταναλώνουν, συναλλάσσονται, εἶναι μορφές *μεταβατικές καί ἱστορικές*. Ἀποκτώντας νέες παραγωγικές δυνάμεις, οί ἄνθρωποι ἀλλάζουν τόν τρόπο τής παραγωγῆς τους καί μαζί μέ τόν τρόπο παραγωγῆς ἀλλάζουν ὅλες τίς οἰκονομικές σχέσεις, πού ἦταν σχέσεις ἀναγκαῖες μόνο γιά ἕναν δεδομένο, ἕναν συγκεκριμένο τρόπο παραγωγῆς.

Αὐτό ἀκριβῶς ὁ κ. Προυντόν δέν τό κατάλαβε καί πολύ περισσότερο δέν τό ἀπέδειξε. Ἀνίκανος νά παρακολουθήσει τήν πραγματική κίνηση τής ἱστορίας, ὁ κ. Προυντόν μᾶς προσφέρει, ἀντί γι' αὐτό, μιά φαντασμαγορία, πού ἔχει τήν ἀξίωση νά εἶναι μιά φαντασμαγορία διαλεκτική. Δέ νιώθει τήν ἀνάγκη νά μιλήσει γιά τόν 17ο, 18ο καί 19ο αἰῶνα, διότι ἡ ἱστορία του ξετυλίγεται στά νεφελώματα τής φαντασίας καί ἀεροβατεῖ πέρα ἀπό τόπο καί χρόνο. Μέ δύο λόγια, ὅλα αὐτά εἶναι τετριμμένα χεγκε-

λιανά φληναφήματα, δέν είναι ιστορία, δέν είναι ή συνηθισμένη ιστορία, — ιστορία τῶν ἀνθρώπων — ἀλλά μιὰ ἱερή ιστορία — ιστορία τῶν ιδεῶν. Κατά τήν ἄποψή του, ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀπλῶς τό ὄργανο πού τό χρησιμοποιοῦν ή ιδέα ή ὁ αἰώνιος λόγος γιά νά αὐτοεξελιχθοῦν. Οἱ *ἐξελίξεις*, γιά τίς ὁποῖες κάνει λόγο ὁ κ. Πруντόν, εἶναι, κατά τή δική του ἐρμηνεία, ἐξελίξεις πού συντελοῦνται στούς μυστικοπαθεῖς κόλπους τῆς ἀπόλυτης ιδέας. Ἄν ἀφαιρέσετε τό περικάλυμμα αὐτῆς τῆς μυστικιστικῆς φρασεολογίας, τότε θά δεῖτε ὅτι ὁ κ. Πрунτόν σᾶς περιγράφει τό πῶς ἔχει τακτοποιήσει μέσα στό κεφάλι του τίς οἰκονομικές κατηγορίες. Δέν θά χρειαστεῖ νά κοπιᾶσω γιά νά σᾶς ἀποδείξω ὅτι αὐτή ή τακτοποίηση εἶναι τακτοποίηση μιᾶς πολύ σαστισμένης κεφαλῆς.

Ὁ κ. Πрунτόν ἀρχίζει τό βιβλίο του μ' ἕναν συλλογισμό περί τῆς *ἀξίας*, πού εἶναι τό προσφιλέс του θέμα. Δέν θέλω νά ἐπεκταθῶ στήν ἐξέταση αὐτοῦ τοῦ συλλογισμοῦ.

Ἡ σειρά τῶν οἰκονομικῶν ἐξελίξεων τοῦ αἰώνιου λόγου ἀρχίζει ἀπό τόν *καταμερισμό ἐργασίας*. Γιά τόν κ. Πрунτόν ὁ καταμερισμός τῆς ἐργασίας εἶναι κάτι τό πολύ ἀπλό. Δέν ἦταν μήπως τό καθεστῶс τῆς κάστας μιὰ ὀρισμένη μορφή καταμερισμοῦ ἐργασίας; Δέν ἦταν μήπως τό συντεχνιακό σύστημα μιὰ ἄλλη μορφή καταμερισμοῦ ἐργασίας; Καί μήπως ὁ καταμερισμός ἐργασίας στήν περίοδο τῆς μανιφακτούρας, πού ἀρχίζει στά μέσα τοῦ 17ου αἰῶνα καί τελειώνει στήν Ἀγγλία στό δεύτερο μισό τοῦ 18ου αἰῶνα, δέν διαφέρει ὁλότελα ἀπ' τόν καταμερισμό ἐργασίας στή μεγάλη, σύγχρονη βιομηχανία;

Ὁ κ. Πрунτόν βρίσκεται τόσο μακριά ἀπό τήν ἀλήθεια, ὥστε τοῦ διαφεύγει ἀκόμα κι αὐτό πού δέν ξεγνοῦν οἱ κοινοί οἰκονομολόγοι. Μιλώντας γιά καταμερισμό ἐργασίας, δέν αἰσθάνεται διόλου τήν ἀνάγκη νά μιλήσει γιά τήν παγκόσμια ἀγορά. Μιὰ χαρά! Μήπως, ὅμως, ὁ καταμερισμός ἐργασίας στόν 14ο καί 15ο αἰῶνα, ὅταν δέν ὑπῆρχαν ἀκόμα ἀποικίες, ὅταν ή Ἀμερική ἦταν ἀνύπαρκτη γιά τήν Εὐρώπη καί οἱ σχέσεις μέ τήν Ἀνατολική Ἀσία περνοῦσαν μόνο μέσω τῆς Κωνσταντινούπολης, δέ θά ἔπρεπε νά διαφέρει ριζικά ἀπ' τόν καταμερισμό ἐργασίας τοῦ 17ου αἰῶνα, ὅταν ὑπῆρχαν ἤδη ἐντελῶс διαμορφωμένες ἀποικίες;

Μά δέν εἶναι μόνον αὐτό. Μήπως ἡ ὅλη ἐσωτερική ὀργάνωση τῶν λαῶν, ὅλες οἱ διεθνεῖς σχέσεις τους δέν ἀποτελοῦν ἔκφραση ἑνός ὀρισμένου τρόπου καταμερισμοῦ ἐργασίας ; Μήπως δέν πρέπει ν' ἀλλάξουν ὅλα αὐτά μαζί μέ τήν ἀλλαγὴ τοῦ καταμερισμοῦ ἐργασίας ;

Ὁ κ. Προυντόν τόσο λίγο ἔχει καταλάβει τὸ ζήτημα τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας, ὥστε οὔτε κἀν μνημονεύει τὸ διαχωρισμὸ τῆς πόλης ἀπ' τὸ χωριό, πού στῆ Γερμανία, λογουχάρη, ἔγινε μεταξὺ τοῦ 9ου καὶ 12ου αἰῶνα. Ἔτσι, γιὰ τὸν κ. Προυντόν, αὐτός ὁ διαχωρισμός ἀποτελεῖ αἰώνιο νόμο, διότι δέ γνωρίζει οὔτε τὴν προέλευσή του, οὔτε τὴν ἐξέλιξή του. Σ' ὅλο τὸ βιβλίο μιλάει μέ τέτοιο τρόπο σάν νά ἐπρόκειτο αὐτό τὸ προϊόν ἑνός καθορισμένου τρόπου παραγωγῆς νά ἐξακολουθεῖ νά ὑπάρχει ὡς τῇ συντέλεια τοῦ κόσμου. Ὅλα ὅσα ἀραδιάζει ὁ κ. Προυντόν περὶ καταμερισμοῦ ἐργασίας δέν εἶναι παρά μιὰ συνόψιση, καὶ μάλιστα μιὰ πολὺ ἐπιφανειακὴ, πολὺ ἀτελὴς συνόψιση, τῶν ὅσων ἔχουν πεῖ πρὶν ἀπ' αὐτόν ὁ Ἄνταμ Σμίθ κι ἕνα σωρὸ ἄλλοι.

Ἡ δευτέρη ἐξέλιξη εἶναι οἱ *μηχανές*. Ἡ σχέση μεταξὺ καταμερισμοῦ ἐργασίας καὶ μηχανῶν εἶναι στὸν κ. Προυντόν ὀλό-τελα μυστικοπαθής. Ἡ κάθε μορφή καταμερισμοῦ ἐργασίας εἶχε τὰ δικά της ἐργαλεῖα παραγωγῆς. Λογουχάρη, ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 17ου ὡς τὰ μέσα τοῦ 18ου αἰῶνα οἱ ἄνθρωποι δέν ἔφτιαχναν ὅλα τὰ πράγματα μέ τὸ χέρι. Εἶχαν ἐργαλεῖα καὶ μάλιστα πολὺ σύνθετα, ὅπως τὸρνους, πλωτὰ σκάφη, μοχλοὺς κλπ., κλπ.

Συνεπῶς, εἶναι ἐντελῶς ἀνόητο νά θεωρεῖ κανεὶς τὴν ἐμφάνιση τῶν μηχανῶν ὡς συνέπεια τοῦ καταμερισμοῦ ἐργασίας. Θά σημειώσω παρεμπιπτόντως ὅτι ὁ κ. Προυντόν κατανόησε τόσο λίγο τὴν ἱστορία τῆς ἐξέλιξης τῶν μηχανῶν, ὅσο καὶ τὴν ἱστορία τῆς προέλευσής τους. Μπορεῖ νά πεῖ κανεὶς ὅτι πρὶν ἀπὸ τὸ 1825, ἐποχὴ τῆς πρώτης παγκόσμιας κρίσης, οἱ καταναλωτικὲς ἀνάγκες μεγάλωναν γενικά πιὸ γρήγορα ἀπὸ τὴν παραγωγή καὶ ἡ ἐξέλιξη τῶν μηχανῶν ἦταν ἀναπόφευκτο ἐπακόλουθο τῶν ἀναγκῶν τῆς ἀγορᾶς. Μετὰ τὸ 1825, ἡ ἐφεύρεση καὶ ἡ χρῆση τῶν μηχανῶν ἦταν ἀπλῶς ἐπακόλουθο τοῦ πολέμου μεταξὺ ἐπιχειρηματιῶν καὶ ἐργατῶν. Αὐτό, ὅμως, ἰσχύει μόνο γιὰ τὴν Ἀγγλία. Ὅσο γιὰ τὰ εὐρωπαϊκὰ ἔθνη, ἐκεῖνο πού τὰ ἀνάγκασε νά

χρησιμοποιήσουν τις μηχανές ήταν ο συναγωνισμός της 'Αγγλίας τόσο στη δική τους όσο και στην παγκόσμια αγορά. Τέλος, στη Βόρεια 'Αμερική την εισαγωγή μηχανών την προκάλεσε τόσο ο συναγωνισμός με τους άλλους λαούς, όσο και η έλλειψη εργατικών χεριών, δηλαδή μία αναντιστοιχία ανάμεσα στον αριθμό των κατοίκων και στις βιομηχανικές ανάγκες της Βόρειας 'Αμερικής. 'Απ' όλα αυτά μπορείτε να συμπεράνετε πόσο όξυν-δερκής είναι ο κ. Προυντόν όταν επισείει τό μπαμπούλα του συναγωνισμού σαν μία τρίτη εξέλιξη, σαν έναν αντίποδα των μηχανών.

Τέλος, γενικά είναι παραλογισμός να μετατρέπεις τις μηχανές σε οικονομική κατηγορία όπως είναι ο καταμερισμός εργασίας, ο συναγωνισμός, ή Πίστη κλπ.

'Η μηχανή αποτελεί τόσο λίγο οικονομική κατηγορία, όσο και τό βόδι πού σέρνει τό αλέτρι. 'Η σημερινή χρήση των μηχανών είναι μία από τις σχέσεις του σημερινού οικονομικού μας συστήματος, ο τρόπος όμως εκμετάλλευσης των μηχανών είναι κάτι ολότελα διαφορετικό απ' ό,τι είναι οί ίδιες οί μηχανές. Τό μπαρούτι παραμένει μπαρούτι, είτε τό χρησιμοποιεί κανείς για να τραυματίσει έναν άνθρωπο, είτε για να θεραπεύσει τά τραύματα του ίδιου αυτού ανθρώπου.

'Ο κ. Προυντόν ξεπερνάει τόν εαυτό του, όταν ταΐνομεϊ μέσα στό κεφάλι του τόν συναγωνισμό, τό μονοπώλιο, τούς φόρους, τήν αστυνομία, τό εμπορικό ισοζύγιο, τήν Πίστη και τήν ιδιοκτησία μέ τή σειρά πού σ'ας απαριθμώ τώρα έδω. Τά πιστωτικά συστήματα είχαν σχεδόν ολοκληρωμένη ανάπτυξη στην 'Αγγλία στις αρχές του 18ου αιώνα, προτού εφευρεθούν οί μηχανές. 'Η κρατική Πίστη αποτελούσε απλώς ένα νέο τρόπο για να αυξάνουν τούς φόρους και να ικανοποιούν τις νέες ανάγκες πού δημιουργήσε η άνοδος της αστικής τάξης στην έξουσία. Τέλος, η ιδιοκτησία αποτελεί τήν τελευταία κατηγορία στό σύστημα του κ. Προυντόν. Στόν υπαρκτό κόσμο, απεναντίας, ο καταμερισμός εργασίας και όλες οί υπόλοιπες κατηγορίες του κ. Προυντόν αποτελούν τήν ουσία των κοινωνικών σχέσεων, οί όποιες στό σύνολό τους διαμορφώνουν αυτό πού σήμερα ονομάζεται ιδιοκτησία. 'Εξω απ' αυτές τις σχέσεις, η αστική ιδιοκτησία

δέν είναι τίποτα άλλο παρά μία μεταφυσική και νομική ψευδαίσθηση. Ἡ ιδιοκτησία μιᾶς ἄλλης ἐποχῆς, ἡ φεουδαρχική ιδιοκτησία, ἀναπτύσσεται μέσα σέ ὁλότελα διαφορετικές κοινωνικές σχέσεις. Ὅταν ὁ κ. Προυντόν μετατρέπει τήν ιδιοκτησία σέ μία σχέση αὐθύπαρκτη, τότε διαπράττει κάτι χειρότερο ἀπό ἓνα ἀπλό μεθοδολογικό λάθος : ἀποκαλύπτει ὅτι δέν ἔχει συλλάβει τή σχέση πού συνδέει ὅλες τίς μορφές τῆς *ἀστικής* παραγωγῆς, ὅτι δέν κατανοεῖ τόν *ἱστορικό* καί *παροδικό* χαρακτήρα τῶν μορφῶν παραγωγῆς μιᾶς ὀρισμένης ἐποχῆς. Μή βλέποντας ὅτι οἱ κοινωνικοί μας θεσμοί εἶναι παράγωγα τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης, μή κατανοώντας οὔτε τήν προέλευση οὔτε τήν ἀνέλιξή τους, ὁ κ. Προυντόν μπορεῖ νά ὑποβάλλει τούς θεσμούς αὐτούς μόνο σέ δογματική κριτική.

Γιά νά ἐρμηνεύσει τήν ἐξέλιξη, ὁ κ. Προυντόν εἶναι ὑποχρεωμένος νά καταφεύγει σέ *φαντασιοκοπίες*. Φαντάζεται ὅτι ὁ καταμερισμός τῆς ἐργασίας, ἡ Πίστη, οἱ μηχανές κτλ., ὅλα αὐτά ἐφευρέθηκαν γιά νά ὑπηρετοῦν τήν ἔμμονη ιδέα του, τήν ιδέα τῆς ισότητος. Ἡ ἐξήγηση πού δίνει εἶναι ἐντελῶς ἀπλοϊκή : Τά πράγματα αὐτά ἐφευρέθηκαν στό ὄνομα τῆς ισότητος, ἀλλά δυστυχῶς στράφηκαν ἐναντίον της. Αὐτός εἶναι ὁλος κι ὁλος ὁ συλλογισμός του. Ξεκινάει δηλαδή ἀπό μιᾶ ὑπόθεση, πού τήν ἐπινόησε αὐθαίρετα, κι ἐπειδὴ ἡ πραγματική ἐξέλιξη ἀντιφάσκει σέ κάθε βῆμα πρὸς τίς φαντασιώσεις του, βγάζει τό συμπέρασμα ὅτι ἐδῶ ὑπάρχει ἀντίφαση. Συγκαλύπτει ὥστόσο τό ὅτι ἡ ἀντίφαση ὑπάρχει μόνο ἀνάμεσα στίς ἔμμονες ιδέες του καί τήν πραγματική κίνηση.

Ἔτσι ὁ κ. Προυντόν, κυρίως ἀπό ἔλλειψη ἱστορικῶν γνώσεων, δέν κατάλαβε ὅτι οἱ ἄνθρωποι, ἀναπτύσσοντας τίς παραγωγικές τους δυνάμεις, δηλαδή ζώντας, ἀναπτύσσουν ὀρισμένες σχέσεις μεταξύ τους καί ὅτι ὁ χαρακτήρας αὐτῶν τῶν σχέσεων ἀλλάζει ἀναγκαστικά μαζί μέ τή μεταβολή καί τήν ἀνάπτυξη αὐτῶν τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων. Δέν κατάλαβε ὅτι οἱ *οἰκονομικές κατηγορίες* εἶναι μόνο *ἀφαιρέσεις* αὐτῶν τῶν πραγματικῶν σχέσεων καί ἀποτελοῦν ἀλήθειες μόνο ὅσο ἐξακολουθοῦν νά ὑπάρχουν αὐτές οἱ σχέσεις. Ἔτσι πέφτει στήν πλάνη τῶν ἀστῶν οἰκονομολόγων, πού βλέπουν αὐτές τίς οἰκονομικές κα-

τηγορίες σάν αιώνιους κι ὄχι σάν ἱστορικούς νόμους, οἱ ὁποῖοι ἰσχύουν μόνο σ' ἓνα ὀρισμένο στάδιο τῆς ἱστορικῆς ἀνάπτυξης, γιά μιὰ ὀρισμένη ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων. Ἐπομένως, ἀντί νά θεωρεῖ τίς πολιτικο-οικονομικές κατηγορίες σάν ἀφαιρέσεις τῶν πραγματικῶν μεταβατικῶν ἱστορικῶν κοινωνικῶν σχέσεων, ὁ κ. Προυντόν, διαστρέφοντας μυστικιστικά τό πρόβλημα, βλέπει τίς πραγματικές σχέσεις ἀπλῶς ὡς ἐνσάρκωση αὐτῶν τῶν ἀφαιρέσεων. Αὐτές οἱ ἴδιες οἱ ἀφαιρέσεις ἀποτελοῦν τύπους, πού ἀπό καταβολῆς κόσμου βρίσκονταν σέ νάρκη μέσα στούς κόλπους τοῦ Δημιουργοῦ.

Ἐδῶ τόν καλό μας τόν κ. Προυντόν τόν πιάνουν ἔντονες πνευματικές ὥδινες. Ἄν ὅλες αὐτές οἱ οικονομικές κατηγορίες εἶναι τό ἀπαύγασμα τῆς καρδιάς τοῦ Δημιουργοῦ, ἂν ἀποτελοῦν τήν ἀπόκρυφη καί αἰώνια ζωὴ τῶν ἀνθρώπων, τότε πῶς συμβαίνει, πρῶτο, νά ὑπάρχει ἐξέλιξη καί, δεύτερο, ὁ κ. Προυντόν νά μὴν εἶναι συντηρητικός; Ὅλες αὐτές τίς ἐξόφθαλμες ἀντιφάσεις τίς ἐρμηνεύει μ' ἓνα ὁλόκληρο σύστημα ἀνταγωνισμῶν.

Γιὰ νά φωτίσουμε αὐτό τό σύστημα ἀνταγωνισμῶν, ἄς πά-
ρουμε ἓνα παράδειγμα.

Τό *μονοπώλιο* εἶναι καλό, διότι ἀποτελεῖ μιὰ οικονομική κατηγορία καί, συνεπῶς, εἶναι κάτι πού ἐκπορεύεται ἀπ' τό Θεό. Ὁ συναγωνισμός εἶναι καλός, διότι κι αὐτός ἐπίσης ἀποτελεῖ οἰκονομική κατηγορία. Αὐτό, ὅμως, πού δέν εἶναι καλό, εἶναι ἡ πραγματικότητα τοῦ μονοπωλίου καί τοῦ συναγωνισμοῦ. Καί τό χειρότερο εἶναι πῶς τό μονοπώλιο καί ὁ συναγωνισμός ἀλληλο-σπαράσσονται. Τί μέλλει γενέσθαι; Μιά καί οἱ δύο αὐτές αἰώνιες ἰδέες τοῦ Θεοῦ βρίσκονται σέ ἀντίφαση, γιά τόν κ. Προυντόν εἶναι ὀλοφάνερο ὅτι στούς κόλπους τοῦ Δημιουργοῦ ὑπάρχει καί ἡ σύνθεση τῶν δύο αὐτῶν ιδεῶν, ὅπου τά κακά τοῦ μονοπωλίου ἐξισορροποῦνται ἀπ' τόν συναγωνισμό καί τό ἀντίστροφο. Ἡ διαπάλη ἀνάμεσα στίς δύο ἰδέες θά ἔχει ὡς ἐπακόλουθο νά προβληθεῖ μόνο ἡ καλή τους πλευρά. Πρέπει νά ἀποσπάσουμε ἀπ' τό Θεό αὐτή τή μύχια σκέψη, ὥστε νά τή βάλουμε σέ ἐφαρμογή κι ὅλα θά πᾶνε μιὰ χαρά. Πρέπει ν' ἀνακαλύψουμε τόν συνθετικό τύπο πού κρύβεται στό σκοτάδι τοῦ ἀπρόσωπου λόγου τῆς ἀνθρωπότητας. Ὁ κ. Προυντόν, μὴ διστάζοντας οὔτε στιγ-

μή, παρουσιάζεται σαν ὁ ἄνθρωπος πού ἀποκάλυψε αὐτό τό μυστικό.

Ἄς ρίξουμε, ὅμως, μιά ματιά στήν πραγματική ζωή. Στή σύγχρονη οἰκονομική ζωή θά βρεῖτε ὄχι μόνο τό συναγωνισμό καί τό μονοπώλιο, μά καί τή σύνθεσή τους, πού δέν ἀποτελεῖ *τύπο*, ἀλλά *κίνηση*. Τό μονοπώλιο γεννᾷ τό συναγωνισμό, ὁ συναγωνισμός γεννᾷ τό μονοπώλιο. Ἡ ἐξίσωση αὕτη, ὥστόσο, δίχως νά παραμερίζει καθόλου τίς δυσκολίες τῆς σημερινῆς κατάστασης, ὅπως τό φαντάζονται οἱ ἄστοι οἰκονομολόγοι, δημιουργεῖ ὡς ἐπακόλουθο μιά ἀκόμα πιο δύσκολη καί πιο περίπλοκη κατάσταση. Ἔτσι, ἀλλάζοντας τή βάση, πού πάνω της στηρίζονται οἱ σύγχρονες οἰκονομικές σχέσεις, καταστρέφοντας τόν σημερινό τρόπο παραγωγῆς, καταστρέφετε ὄχι μόνο τό συναγωνισμό, τό μονοπώλιο καί τόν ἀνταγωνισμό τους, μά καί τήν ἐνότητά τους, τή σύνθεσή τους, τήν κίνηση μέσα στήν ὁποία συντελεῖται ἡ πραγματική ἐξισορρόπηση συναγωνισμοῦ καί μονοπωλίου.

Τώρα θά σᾶς παραθέσω ἕνα δείγμα τῆς διαλεκτικῆς τοῦ κ. Προυντόν.

Ἡ *ἐλευθερία* καί ἡ *δουλεία* συνιστοῦν ἕναν ἀνταγωνισμό. Περιτετεῖ νά κάνω λόγο γιά τίς καλές ἢ κακές πλευρές τῆς ἐλευθερίας. Ὅσο γιά τή δουλεία, δέν ὑπάρχει λόγος νά ἀναφερθῶ στίς κακές τῆς πλευρές. Ἐκεῖνο, βέβαια, πού πρέπει νά ἐξηγηθεῖ εἶναι ἡ καλή πλευρά τῆς δουλείας. Δέν πρόκειται γιά τήν ἔμμεση δουλεία, γιά τή δουλεία τῶν προλεταρίων. Πρόκειται γιά τήν ἄμεση δουλεία, γιά τή δουλεία τῶν Μαύρων στό Σουρινάμ, στή Βραζιλία, στίς νότιες Πολιτεῖες τῆς Βόρειας Ἀμερικῆς.

Ἡ ἄμεση δουλεία ἀποτελεῖ θεμέλιο τῆς σημερινῆς μας βιομηχανίας, ὅπως καί οἱ μηχανές, ἡ Πίστη κλπ. Χωρίς δουλεία δέν ὑπάρχει βαμβάκι, χωρίς βαμβάκι δέν ὑπάρχει σύγχρονη βιομηχανία. Ἡ δουλεία ἔδωσε ἀξία στίς ἀποικίες, οἱ ἀποικίες δημιούργησαν τό παγκόσμιο ἐμπόριο καί τό παγκόσμιο ἐμπόριο ἀποτελεῖ ὄρο ἀπαραίτητο γιά τή μεγάλη βιομηχανία κατασκευῆς μηχανῶν. Προτοῦ ἀρχίσει τό δουλεμπόριο τῶν Μαύρων, οἱ ἀποικίες ἔδιναν στόν Παλιό Κόσμο πολύ λίγα προϊόντα καί δέν ἄλλαζαν αἰσθητά τήν ὄψη τοῦ κόσμου. Ἀρα, ἡ δουλεία εἶναι μιά

οικονομική κατηγορία πρωταρχικής σημασίας. Ἄν δέν εἶχε τή δουλεία ἡ Βόρεια Ἀμερική, ἡ πιό προηγμένη χώρα, θά μετατρέποταν σέ χώρα πατριαρχική. Σβῆστε ἀπ' τό χάρτη τοῦ κόσμου τή Βόρεια Ἀμερική καί θά ἔχετε τήν ἀναρχία, τήν πλήρη κατάρρευση τοῦ ἐμπορίου καί τοῦ νεότερου πολιτισμοῦ. Ἀλλά ἡ ἐξάλειψη τῆς δουλείας θά σήμαινε νά σβήσει ἡ Ἀμερική ἀπ' τό χάρτη τοῦ κόσμου. Βέβαια, ἡ δουλεία, λόγω τοῦ ὅτι ἀποτελεῖ μιᾶ οἰκονομική κατηγορία, ὑπάρχει ἀπό καταβολῆς κόσμου σ' ὅλους τοὺς λαούς. Οἱ νεότεροι λαοί κατάφεραν ἀπλῶς νά συγκαλύψουν τή δουλεία στόν τόπο τους καί νά τήν εἰσαγάγουν ἀπροκάλυπτα στόν Νέο Κόσμο. Τί θά ἐπιχειρήσει λοιπόν τώρα ὁ καλός μας κ. Προυντόν ὕστερα ἀπό τίς σκέψεις αὐτές περί δουλείας; Θά ἀναζητήσει τή σύνθεση ἐλευθερίας καί δουλείας, τή γνήσια *juste milieu**, μ' ἄλλα λόγια τήν ἐξισορρόπηση δουλείας καί ἐλευθερίας.

Ὁ κ. Προυντόν κατάλαβε πολύ καλά ὅτι οἱ ἄνθρωποι παράγουν τό πανί, τό λινό, τὰ μεταξωτά καί δέν εἶναι δά μεγάλη δουλειά νά καταλάβει κανεῖς τέτοια ψιλοπράγματα! Ἐκεῖνο πού δέν κατάλαβε ὁ κ. Προυντόν εἶναι ὅτι οἱ ἄνθρωποι, ἀνάλογα μέ τίς παραγωγικές τους δυνάμεις, παράγουν καί τίς *κοινωνικές σχέσεις* μέσα στίς ὁποῖες παράγουν τό πανί καί τό λινό. Ἀκόμα λιγότερο κατάλαβε ὁ κ. Προυντόν ὅτι οἱ ἄνθρωποι πού παράγουν τίς κοινωνικές σχέσεις ἀνάλογα μέ τόν τρόπο τῆς ὑλικῆς παραγωγῆς τους [*productivité matérielle*], δημιουργοῦν καί τίς *ιδέες* καί τίς *κατηγορίες*, δηλαδή τήν ἀφηρημένη, τήν ἰδεατή ἔκφραση τῶν ἰδίων αὐτῶν κοινωνικῶν σχέσεων. Οἱ κατηγορίες λοιπόν εἶναι τόσο λίγο αἰώνιες, ὅσο ἀκριβῶς καί οἱ σχέσεις τίς ὁποῖες ἐκφράζουν. Εἶναι προϊόντα ἱστορικά καί παροδικά. Γιά τόν κ. Προυντόν, ἐντελῶς ἀντίθετα, πρωταρχικό αἷτιο εἶναι οἱ ἀφαιρέσεις, οἱ κατηγορίες. Κατά τή γνώμη του, οἱ κατηγορίες, οἱ ἀφαιρέσεις, κι ὄχι οἱ ἄνθρωποι, δημιουργοῦν τήν ἱστορία. *Ἡ ἀφαίρεση, ἡ κατηγορία αὐτή καθ' ἑαυτή, ἀποσπασμένη δηλαδή ἀπ' τοὺς ἀνθρώπους καί τήν ὑλική τους δραστηριότητα, εἶναι φυσικά ἀθάνατη, ἀναλλοίωτη, ἀμετακίνητη.* Ἀποτελεῖ

* — χρυσή μετριότητα.

μόνο μία απόρροια του καθαρού λόγου, πράγμα που μέ απλά λόγια σημαίνει ότι ή αφαίρεση ως τέτοια είναι αφαίρεση. Τί καταπληκτική *ταυτολογία* !

Έτσι καί οί οικονομικές σχέσεις, ως μορφές κατηγοριών, είναι για τόν κ. Πруντόν αιώνιοι τύποι, που δέν έχουν ούτε προέλευση, ούτε εξέλιξη.

Μέ άλλα λόγια : Ό κ. Πрунτόν δέν ισχυρίζεται εὐθέως ότι ή *αστική ζωή* είναι γι' αὐτόν μία *αἰώνια ἀλήθεια*. Τό ισχυρίζεται ἔμμεσα, θεοποιώντας τίς κατηγορίες, που, ὑπό μορφή ιδεών, ἐκφράζουν τίς ἀστικές σχέσεις. Ἐπειδή τά προϊόντα τῆς ἀστικής κοινωνίας τά ἀντιλαμβάνεται ὑπό μορφή κατηγοριών, ιδεών, τά ἐκλαμβάνει ως αἰώνια φαινόμενα, που παρουσιάζονται κατά τρόπο αὐθαίρετο καί αὐθύπαρκτο. Ἐτσι δέν περνάει τά ὅρια τοῦ ἀστικοῦ ὀρίζοντα. Ἐπειδή μεταχειρίζεται τίς ἀστικές ιδέες βλέποντάς τες σάν αἰώνιες ἀλήθειες, ἀναζητᾷ τή σύνθεση αὐτῶν τῶν ιδεών, τήν ἐξισορρόπησης τους καί δέ βλέπει ότι ὁ μόνος ἐφικτός τρόπος νά ἐξισορροπηθοῦν εἶναι αὐτός που ὑπάρχει σήμερα.

Στήν πραγματικότητα, κάνει ὅ,τι κάνουν ὅλοι οί ἀγαθοί ἀστοί. Ὅλοι τους λένε ότι ὁ συναγωνισμός, τό μονοπώλιο κλπ. εἶναι κατ' ἀρχήν, δηλαδή ἂν τά δεῖ κανείς ως γενικές ἔννοιες, οί μόνες βάσεις τῆς ζωῆς, ἀλλά ότι στήν πράξη δέν εἶναι καθόλου τέλειες. Ὅλοι τους θέλουν τό συναγωνισμό χωρίς τίς ὀλέθριες συνέπειες τοῦ συναγωνισμοῦ. Ὅλοι τους ζητοῦν τό ἀδύνατο, δηλαδή τούς ἀστικούς ὅρους ζωῆς χωρίς τίς ἀναγκαστικές ἐπιπτώσεις αὐτῶν τῶν ὅρων. Ὅλοι τους δέν καταλαβαίνουν ότι ὁ ἀστικός τρόπος παραγωγῆς εἶναι μία ἱστορική καί παροδική μορφή, ἀκριβῶς ὅπως ἦταν καί ή φεουδαρχική μορφή. Τό λάθος αὐτό προέρχεται ἀπ' τό ότι γι' αὐτούς ὁ ἄνθρωπος-ἀστός εἶναι τό μοναδικό θεμέλιο κάθε κοινωνίας, ἀπ' τό ότι δέ μποροῦν νά διανοηθοῦν ἕνα κοινωνικό σύστημα ὅπου ὁ ἄνθρωπος θά ἔπαυε νά εἶναι ἀστός.

Γιά τοῦτο ὁ κ. Πрунτόν εἶναι ἀναπόφευκτα *δογματικός*. Ἡ ἱστορική κίνηση γιά τήν ἀνατροπή τοῦ σημερινοῦ κόσμου συνοψίζεται γι' αὐτόν στό καθῆκον νά ἀνακαλύψει τή σωστή ἱσορροπία, τή σύνθεση δυό ἀστικῶν σκέψεων. Ἐτσι τό καλό τό

παλικάρι ανακαλύπτει μέ μικροπονηριά τή μύχια σκέψη τοῦ Θεοῦ, τήν ἐνότητα δυό ξεχωριστῶν σκέψεων, πού εἶναι ξεχωριστές μόνο καί μόνο διότι ὁ κ. Προυντόν τίς ἔχει ξεκόψει ἀπό τήν πρακτική ζωή, ἀπό τή σημερινή παραγωγή, πού ἀποτελοῦν συνδυασμό τῶν πραγματικοτήτων πού ἐκφράζονται μ' αὐτές τίς σκέψεις. Στή θέση τοῦ μεγάλου ἱστορικοῦ κινήματος, πού γεννιέται ἀπό τή σύγκρουση ἀνάμεσα στίς ἤδη κεκτημένες παραγωγικές δυνάμεις τῶν ἀνθρώπων καί στίς κοινωνικές τους σχέσεις, πού ἔπαψαν ν' ἀντιστοιχοῦν σ' αὐτές τίς παραγωγικές δυνάμεις, στή θέση τῶν φοβερῶν πολέμων πού προετοιμάζονται ἀνάμεσα στίς διαφορετικές τάξεις ἐνός ἔθνους καί ἀνάμεσα στά διάφορα ἔθνη, στή θέση τῆς πρακτικῆς καί δυναμικῆς δράσης τῶν μαζῶν, πού μόνο αὐτή μπορεῖ νά κρίνει τήν ἔκβαση αὐτῶν τῶν συγκρούσεων, στή θέση αὐτοῦ τοῦ πλατιοῦ, ἀδιάκοπου καί περίπλοκου κινήματος, ὁ κ. Προυντόν ἀντιπαραθέτει τή νηπιώδη κίνηση [*mouvement cacadaurhin*]⁵⁹ πού συντελεῖται στό κεφάλι του. Ἔτσι, τήν ἱστορία τή φτιάχνουν οἱ σπουδαγμένοι, οἱ ἄνθρωποι πού τά καταφέρνουν ν' ἀποσπάσουν μέ πονηριά ἀπ' τό Θεό τήν ἐνδόμυχη σκέψη του. Ἐνῶ ὁ ἀπλός λαός ὀφείλει νά ἐφαρμόζει στήν πράξη τίς ἀποκαλύψεις τους.

Καταλαβαίνετε τώρα γιατί ὁ κ. Προυντόν εἶναι δεδηλωμένος πολέμιος κάθε πολιτικοῦ κινήματος. Ἡ λύση τῶν σύγχρονων προβλημάτων δέ βρίσκεται γι' αὐτόν μέσα στό κοινωνικό κίνημα, ἀλλά στίς διαλεκτικές στροφές πού συντελοῦνται μέσα στό κεφάλι του. Μιά καί γι' αὐτόν οἱ κατηγορίες ἀποτελοῦν τίς κινητήριες δυνάμεις, δέ χρειάζεται ν' ἀλλάξουμε τήν πρακτική ζωή γιά ν' ἀλλάξουμε τίς κατηγορίες. Ἀκριβῶς τό ἀντίθετο. Πρέπει ν' ἀλλάξουμε τίς κατηγορίες καί τότε ἡ ἀλλαγὴ αὐτή θά ἔχει ὡς συνέπεια ν' ἀλλάξει ἡ κοινωνία.

Θέλοντας νά συμφιλιώσει τίς ἀντιφάσεις, ὁ κ. Προυντόν παρακάμπει ἐντελῶς τό ἐρώτημα: δέν πρέπει, λοιπόν, ν' ἀνατραπεῖ ἡ ἴδια ἡ βάση αὐτῶν τῶν ἀντιφάσεων ; Μοιάζει πέρα γιά πέρα μέ τόν πολιτικό δογματιστή, πού θέλει νά διατηρηθοῦν καί ὁ βασιλιάς καί ἡ Βουλὴ τῶν ἀντιπροσώπων καί ἡ Ἄνω Βουλὴ ὡς συστατικά μέρη τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, ὡς αἰώνιες κατηγορίες. Γυρεύει ἀπλῶς νά βρεῖ ἕναν καινούργιο τύπο γιά νά ἐξισορρο-

πήσει αυτές τις δυνάμεις, πού ή ισορροπία τους βρίσκεται ακριβώς στη σημερινή κίνηση, όπου ή μιά από τις δυνάμεις αυτές είναι πότε νικητής, πότε δοῦλος τῆς ἄλλης. Ἔτσι, κατά τόν 18ο αἰώνα, ἕνα σωρό μέτρια μυαλά πάσχιζαν ν' ἀνακαλύψουν τό σωστό τύπο γιά νά φέρουν σέ ισορροπία τις κοινωνικές τάξεις, τούς εὐγενεῖς, τό βασιλιά, τις Βουλές κλπ. Καί μέσα σέ μιά νύχτα ἐξαφανίστηκαν καί βασιλιάς καί εὐγενεῖς καί Βουλή. Ὁ σωστός τρόπος ἐξισορρόπησης αὐτοῦ τοῦ ἀνταγωνισμοῦ ἦταν ή ἀνατροπή ὅλων τῶν κοινωνικῶν σχέσεων, πού χρησίμευαν ὡς βάση ὅλων αὐτῶν τῶν φεουδαρχικῶν κατασκευασμάτων καί ὡς βάση τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τους.

Ἐπειδή ὁ κ. Πруντόν, ἀπό τή μιά μεριά θέτει τις αἰώνιες ιδέες, τις κατηγορίες τοῦ καθαροῦ λόγου καί, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, θέτει τούς ἀνθρώπους καί τήν πρακτική τους ζωή, πού ἀποτελεῖ, κατά τή γνώμη του, ἐφαρμογή αὐτῶν τῶν κατηγοριῶν, βρίσκετε σ' αὐτόν ἕναν *δυσασμό* (Dualismus) ἀνάμεσα στή ζωή καί τις ιδέες, ἀνάμεσα στήν ψυχή καί τό σῶμα — ἕναν *δυσασμό* πού ἐπαναλαμβάνεται μέ πολλές μορφές. Βλέπετε, τώρα, ὅτι ὁ ἀνταγωνισμός αὐτός δέν εἶναι τίποτα ἄλλο, παρά ή ἀνικανότητα τοῦ κ. Πрунτόν νά κατανοήσῃ τήν προέλευση καί τήν κοινή ἱστορία τῶν κατηγοριῶν τις ὁποῖες θεοποιεῖ.

Ἡ ἐπιστολή μου εἶναι ἤδη πολύ ἐκτενής καί δέν θά μπορέσω ν' ἀναφερθῶ στίς γελοῖες ἐπιθέσεις τοῦ κ. Πрунτόν κατά τοῦ κομμουνισμοῦ. Πρός τό παρόν θά συμφωνήσετε μαζί μου ὅτι ἕνας ἄνθρωπος, πού δέν ἔχει καταλάβῃ τή σημερινή κατάσταση τῆς κοινωνίας, πολύ λιγότερο μπορεῖ νά ἐννοήσῃ τήν κίνηση πού τείνει νά καταστρέψῃ αὐτήν τήν κοινωνία καί τή γραμματεία μέ τήν ὁποία ἐκφράζεται αὐτή ή ἐπαναστατική κίνηση.

Τό *μόνο* σημεῖο στό ὁποῖο συμφωνῶ ἀπόλυτα μέ τόν κ. Πрунτόν εἶναι ή ἀποστροφή του γιά τόν σοσιαλιστικό συναισθηματισμό. Πρίν ἀπ' αὐτόν, εἶχαν ἤδη προκαλέσει μεγάλη ἀντιπάθεια οἱ χλευασμοί μου γιά τόν κουφιοκέφαλο, συναισθηματικό, οὐτοπικό σοσιαλισμό. Ἀλλά μήπως καί ὁ κ. Πрунτόν δέν δημιουργεῖ παράξενες αὐταπάτες, ἀντιπαραθέτοντας τόν δικό του μικροαστικό συναισθηματισμό — ἐννοῶ τις διακηρύξεις του γιά τό γάμο, τή συζυγική ἀγάπη κι ὅλες αυτές τις κοι-

νοτοπίες, — στὸν σοσιαλιστικὸ συναισθηματισμό, πού στὸν Φουριέ, λογουχάρη, εἶναι πολὺ βαθύτερος ἀπὸ τὶς μεγαλόστομες πλαδαρότητες τοῦ ἀγαθοῦ μας Προυντόν; Αὐτός ὁ ἴδιος διαισθάνεται τόσο καλὰ τὴ μηδαμινότητα τῶν ἐπιχειρημάτων του, τὴν πλήρη ἀνικανότητά του νὰ μιλάει γι' αὐτὰ τὰ πράγματα, ὥστε, ξάφνου, γίνεται ἔξω φρενῶν, παριστάνει τὸν *irae hominis probi**, βλαστημάει, καταγγέλει, ἀποκαλύπτει, καταριέται καὶ διακηρύσσει μπροστὰ σέ θεοὺς καὶ ἀνθρώπους ὅτι δέν ἔχει καμιά σχέση μέ σοσιαλιστικές μικρότητες. Δέν ἀσκεῖ κριτική στοὺς σοσιαλιστικούς συναισθηματισμοὺς ἢ σέ ὅ,τι θεωρεῖ συναισθηματισμό. Σάν ἅγιος, σάν Πάπας ἀφορίζει τοὺς φτωχοῦληδες ἁμαρτωλοὺς καὶ θυμιατίζει τὴ μικροαστικὴ τάξη καὶ τὶς ἄθλιες αἰσθηματικές καὶ πατριαρχικές αὐταπάτες περὶ οἰκογενειακῆς ἐστίας. Κι αὐτό δέν εἶναι τυχαῖο. Ὁ κ. Προυντόν ἀπ' τὴν κορφὴ ὧς τὰ νύχια εἶναι φιλόσοφος, οἰκονομολόγος τῆς μικροαστικῆς τάξης. Ὁ μικροαστὸς σέ μιὰ προηγμένη κοινωνία, κάτω ἀπὸ τὴν ἀνάγκη τῆς ἴδιας τῆς θέσης του, ἀπὸ τὴ μιὰ, γίνεται σοσιαλιστῆς καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη οἰκονομολόγος, δηλαδή θαμπώνεται ἀπ' τὸ μεγαλεῖο τῆς μεγαλοαστικῆς τάξης καὶ παράλληλα συμπάσχει γιὰ τὰ βάσανα τοῦ λαοῦ. Εἶναι μαζί καὶ ἀστὸς καὶ λαός. Στὸ βάθος τῆς ψυχῆς του καμαρώνει ὅτι εἶναι ἀκριβοδίκαιος, ὅτι ἔχει βρεῖ τὴ σωστή ἰσορροπία, πού ἔχει τὴν ἀξίωση νὰ εἶναι κάτι ἄλλο ἀπὸ χρυσὴ μετρίότητα. Ἕνας τέτοιος μικροαστὸς θεοποιεῖ τὴν ἀντίφαση, διότι ἡ ἀντίφαση ἀποτελεῖ τὸ ὑπόβαθρο τῆς ὑπαρξῆς του. Εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ δικαιώνει στή θεωρία αὐτό πού ὁ ἴδιος εἶναι στήν πράξη καὶ ὁ κ. Προυντόν ἔχει τὴν τιμὴ νὰ εἶναι ὁ ἐπιστήμονικὸς ἐκφραστής τῆς γαλλικῆς μικροαστικῆς τάξης, πράγμα πού ἀποτελεῖ πράγματι τιμὴ, διότι ἡ μικροαστικὴ τάξη θὰ εἶναι συστατικὸ στοιχεῖο ὅλων τῶν ἐπερχόμενων κοινωνικῶν ἐπαναστάσεων.

Θὰ ἐπιθυμοῦσα πολὺ νὰ σᾶς ἔστελνα μαζί μέ τὴν ἐπιστολὴ αὐτὴ καὶ τὸ βιβλίο μου γιὰ τὴν πολιτικὴ οἰκονομία, ἀλλὰ ὥς τώρα δέν κατάφερα νὰ ἐκδώσω οὔτε τὸ ἔργο αὐτό, οὔτε τὴν κριτικὴ τῶν γερμανῶν φιλοσόφων καὶ σοσιαλιστῶν γιὰ τὴν ὁποία

* — ἄνθρωπο πού ἀγανακτεῖ μέ τὸ δίκιο του.

σας μίλησα στις Βρυξέλλες. Δέν μπορείτε νά φαντασθεῖτε πόσες δυσκολίες συναντᾷ μιὰ τέτοια ἔκδοση στή Γερμανία, πρῶτα ἀπό τή μεριά τῆς ἀστυνομίας καί ἔπειτα ἀπό τή μεριά τῶν ἐκδοτῶν, πού ἔχουν ἄμεσα συμφέροντα ὡς ἐκπρόσωποι ὅλων τῶν τάσεων πού ἐγώ καταπολεμῶ. Ὅσο γιά τό δικό μας κόμμα, ὄχι μόνο εἶναι ἰσχνό, ἀλλά καί σημαντικό μέρος τῶν μελῶν τοῦ Γερμανικοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος τάχει μαζί μου, γιατί ἀντιτάσσομαι στίς οὐτοπίες καί τίς ρητορεῖες τους.

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἄπαντα, τόμ. 27, σελ. 451- 462

Κ. ΜΑΡΞ

Ἡ ἀθλιότητα τῆς φιλοσοφίας⁶⁰

(Τέλη Δεκεμβρίου 1846 μέ ἀρχές Ἀπριλίου 1947)

[...] Πράγματι ὁ κ. Προυντόν πασχίζει ν' ἀποδείξει πῶς ὁ ἐργάσιμος χρόνος πού ἀπαιτεῖται γιά νά παραχθεῖ ἕνα προϊόν ἐκφράζει τή σωστή του ἀναλογία πρὸς τίς ἀνάγκες, ἔτσι πού τὰ ἀντικείμενα, γιά τήν παραγωγή τῶν ὁποίων ἀπαιτεῖται λιγότερος χρόνος, εἶναι ἐκεῖνα πού ἔχουν τήν ἀμεσότερη χρησιμότητα καί συνεχίζει ἔτσι μέ τήν ἴδια σειρά. Ἡ παραγωγή ἔστω καί ἑνός μόνο ἀντικειμένου πολυτελείας ἀποδείχνει ἤδη, σύμφωνα μέ τή θεωρία αὐτή, πῶς ἡ κοινωνία διαθέτει περίσσιο χρόνο, πού τῆς ἐπιτρέπει νά ἱκανοποιεῖ μιὰ ὀρισμένη ἀνάγκη πολυτελείας.

Ὅσο γιά τήν ἴδια τήν ἀπόδειξη τοῦ ἰσχυρισμοῦ του, ὁ κ. Προυντόν τή βρίσκει στό ὅτι, κατά τίς δικές του παρατηρήσεις, τά πιό χρήσιμα πράγματα ἀπαιτοῦν τόν λιγότερο χρόνο παραγωγῆς, ὅτι ἡ κοινωνία ἀρχίζει πάντα μέ τούς πιό ἐλαφροὺς κλάδους παραγωγῆς κι ὅτι κατόπιν ἡ κοινωνία σιγά-σιγά «περνάει στήν παραγωγή ἀντικειμένων πού κοστίζουν περισσότερο ἐργάσιμο χρόνο καί ἀντιστοιχοῦν σέ ἀνάγκες ὑψηλότερης στάθμης» [I, σελ. 57]⁵⁶.

Ὁ κ. Προυντόν δανεῖζεται ἀπ' τόν κ. Dunoyer τό παράδειγμα τῆς βιομηχανίας ἐφοδιασμοῦ — συγκομιδή καρπῶν, βοσκή, κυνήγι, ἀλιεία κλπ., — πού εἶναι ἡ πιό ἀπλή, ἡ λιγότερο δαπανηρή βιομηχανία, μέ τήν ὁποία ὁ ἄνθρωπος ἄρχισε «τὴν πρώτη μέρα τῆς δεύτερης δημιουργίας του» [I, σελ. 78]. Ἡ πρώτη μέρα τῆς πρώτης δημιουργίας του περιγράφεται στή Γένεση⁶¹, ὅπου

ὁ Θεός ἀπεικονίζεται σάν ὁ πρῶτος βιομήχανος στὸν κόσμο.

Τὰ πράγματα συντελοῦνται τελείως διαφορετικά ἀπ' ὅ,τι νομίζει ὁ κ. Προυντόν. Ἀπὸ τότε ποῦ ἀρχίζει ὁ πολιτισμός, ἡ παραγωγή ἀρχίζει νά βασίζεται πάνω στὸν ἀνταγωνισμό τῶν ἀξιομάτων, τῶν κοινωνικῶν διαχωρισμῶν, τῶν τάξεων, στὸν ἀνταγωνισμό, τέλος, μεταξύ συσσωρευμένης ἐργασίας καὶ ἄμεσης ἐργασίας. Χωρὶς ἀνταγωνισμό δέν ὑπάρχει πρόοδος. Τέτοιος εἶναι ὁ νόμος στὸν ὁποῖο ἴσαμε σήμερα εἶναι ὑποταγμένος ὁ πολιτισμός. Ὡς τώρα, οἱ παραγωγικὲς δυνάμεις ἀναπτύχθηκαν χάρις σέ τοῦτο τὸ καθεστῶς τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τῶν τάξεων. Τὸ νά ἰσχυρίζεται κανεὶς ὅτι οἱ ἄνθρωποι μπόρεσαν νά καταπιαστοῦν μέ τὴ δημιουργία προϊόντων ὑψηλότερης στάθμης, μέ πῶς περίπλοκους κλάδους παραγωγῆς, διότι ἱκανοποιήθηκαν οἱ ἀνάγκες ὅλων τῶν ἐργατῶν, εἶναι σὰ νά κάνει ἀφαίρεση τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τῶν τάξεων καὶ νά παρουσιάζει μέ ἀντεστραμμένη μορφή τὴν πορεία τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης. Εἶναι τὸ ἴδιο σὰ νά ἤθελε νά πεῖ κανεὶς ὅτι ἐπειδὴ στὰ χρόνια τῶν ρωμαίων αὐτοκρατόρων ἔτρεφαν σμέρνες σέ κάποιες τεχνητὲς λίμνες, μποροῦσε νά ὑπάρχει ἄφθονη τροφή γιὰ ὅλο τὸ ρωμαϊκὸ πλῆθος. Ἐνῶ συνέβαινε ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο : ἀπ' τὸ ρωμαϊκὸ λαὸ ἔλλειπαν καὶ τὰ πῶς ἀναγκαῖα μέσα γιὰ ν' ἀγοράσει ψωμί, ἐνῶ οἱ ρωμαῖοι ἀριστοκράτες δέν εἶχαν ἔλλειψη σκλάβων γιὰ νά τοὺς ρίχνουν τροφή στίς σμέρνες.

Οἱ τιμές τῶν εἰδῶν διατροφῆς ἀνέβαιναν σχεδὸν ἀδιάκοπα, ἐνῶ οἱ τιμές τῶν προϊόντων τῆς χειροτεχνίας καὶ τῶν ἀντικειμένων πολυτελείας ἔπεφταν σχεδὸν ἀδιάκοπα. Ἄς πάρουμε ἔστω τὴν ἴδια τὴ γεωργικὴ παραγωγή : τὰ πῶς ἀπαραίτητα πράγματα, ὅπως τὸ ψωμί, τὸ κρέας κλπ., ἀκριβαίνουν, ἐνῶ οἱ τιμές τοῦ βαμβακοῦ, τῆς ζάχαρης, τοῦ καφέ κλπ. πέφτουν ἀδιάκοπα καὶ σέ ἐκπληκτικὸ βαθμό. Ἀκόμα κι ἀνάμεσα στὰ καθαυτὰ εἶδη διατροφῆς, ὅσα ἀνήκουν στὴν κατηγορία τῶν ἐκλεκτῶν εἰδῶν, ὅπως ἀγκινάρες, σπαράγγια κλπ., εἶναι σήμερα σχετικὰ φτηνότερα ἀπὸ τὰ εἶδη διατροφῆς πρώτης ἀνάγκης. Στὴν ἐποχὴ μας τὸ περιττὸ παράγεται πῶς εὐκόλα ἀπ' τὸ ἀναγκαῖο. Τέλος, σέ διαφορετικὲς ἱστορικὲς ἐποχές, οἱ ἀντιστοιχίες τῶν τιμῶν μεταξύ τους ἦσαν ὄχι μόνο διαφορετικὲς, ἀλλὰ ἄμεσα ἀντικρουόμενες. Σ'

ὅλη τή διάρκεια τοῦ μεσαίωνα τά γεωργικά προϊόντα ἦσαν σχε-
τικά φτηνότερα ἀπ' τά προϊόντα τῆς χειροτεχνίας. Στή σύγχρο-
νη ἐποχή, ἡ μεταξύ τους ἀντιστοιχία εἶναι ἀντίστροφη. Σημαίνει
μήπως αὐτό ὅτι λιγότεψε ἡ χρησιμότητα τῶν γεωργικῶν προ-
ϊόντων ἀπ' τόν καιρό τοῦ μεσαίωνα ;

Ἡ κατανάλωση τῶν προϊόντων καθορίζεται ἀπ' τίς κοινω-
νικές συνθήκες στίς ὁποῖες βρίσκονται οἱ καταναλωτές, ἐνῶ οἱ
ἴδιες αὐτές συνθήκες στηρίζονται στόν ἀνταγωνισμό τῶν τά-
ξεων.

Τό βαμβάκι, ἡ πατάτα, τά οἶνοπνευματώδη ἀποτελοῦν τά πιό
διαδεδομένα καταναλωτικά εἶδη. Οἱ πατάτες δημιούργησαν τίς
χοιράδες*. Τό βαμβάκι ἐκτόπισε κατὰ μεγάλο μέρος τό λινάρι
καί τό μαλλί, μολονότι τό μαλλί καί τό λινάρι ἔχουν σέ πολλές
περιπτώσεις μεγαλύτερη χρησιμότητα ἀπ' τό βαμβάκι, ἀκόμα
κι ἀπό πλευρά ὑγιεινῆς. Τέλος, τά οἶνοπνευματώδη ἐπικράτη-
σαν ἔναντι τῆς μύρας καί τοῦ κρασιοῦ, παρόλο πού τά οἶνο-
πνευματώδη, ὅταν χρησιμοποιοῦνται ὡς καταναλωτικό εἶδος,
εἶναι κατὰ γενική ὁμολογία δηλητήριο. Μάταια, ἐπὶ ἕναν αἰῶνα
οἱ κυβερνήσεις ἔκαναν ἀγῶνα ἐνάντια σ' αὐτό τό εὐρωπαϊκό
ὄπιο. Ἡ οἰκονομία ὑπαγόρευσε τοὺς νόμους τῆς στήν κατανά-
λωση.

Γιατί ὅμως τό βαμβάκι, οἱ πατάτες καί τά οἶνοπνευματώδη
ἀποτελοῦν θεμέλιους λίθους τῆς ἀστικής κοινωνίας ; Διότι ἡ
παραγωγή τους ἀπαιτεῖ τή λιγότερη ἐργασία καί, γι' αὐτό τό λό-
γο, οἱ τιμές τους εἶναι πιό χαμηλές. Καί γιατί τό κατώτατο ὄριο
τιμῶν προσδιορίζει τό ἀνώτατο ὄριο κατανάλωσης ; Μήπως αὐτό
γίνεται διότι τά εἶδη αὐτά ἔχουν καμιά ἀπόλυτη, ἀποκλειστική
χρησιμότητα, μιά χρησιμότητα πού ἱκανοποιεῖ κατὰ τόν σχε-
τικά ταχύτερο τρόπο τίς ἀνάγκες τοῦ ἐργάτη ὡς ἀνθρώπου κι
ὄχι τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἐργάτη ; Ὁχι, αὐτό γίνεται διότι σέ μιά
κοινωνία, θεμελιωμένη στήν *ἀθλιότητα*, τά *πιό ἄθλια* προϊόντα
ἔχουν τό μοιραῖο προνόμιο νά χρησιμεύουν γιά τήν κατανάλωση
τῶν πιό πλατιῶν μαζῶν.

* — Πάθηση πού χαρακτηρίζεται ἀπό διόγκωση τῶν λεμφογαγγλίων τοῦ λαιμοῦ (κν.
χελώνια). (Σημ. μετ.).

Τό νά ισχυρίζεται κανείς ότι ἐφόσον τά πιό φτηνά πράγματα ἔχουν τήν πιό πλατιά κατανάλωση καί πρέπει, γι' αὐτό τό λόγο, νά ἔχουν τήν πιό μεγάλη χρησιμότητα, εἶναι σά νά ισχυρίζεται ὅτι ἡ τεράστια διάδοση τῶν οἰνοπνευματωδῶν, πού ὀφείλεται στό χαμηλό κόστος τῆς παραγωγῆς τους, ἀποτελεῖ τήν πιό πειστική ἀπόδειξη γιά τή χρησιμότητά τους. Αὐτό εἶναι σά νά λέμε στόν προλετάριο ὅτι γι' αὐτόν οἱ πατάτες εἶναι πιό ὠφέλιμες ἀπ' τό κρέας. Εἶναι σά νά ἀποδεχόμαστε τή σημερινή κατάσταση πραγμάτων. Εἶναι, τέλος, σά νά κάνουμε, μαζί μέ τόν κ. Πрунτόν τήν ἀπολογία μιᾶς κοινωνίας πού δέν κατανοοῦμε.

Σέ μιᾶ μελλοντική κοινωνία, ὅπου θά ἔχει ἐκλείψει ὁ ἀνταγωνισμός τῶν τάξεων, ὅπου δέ θά ὑπάρχουν πλέον καί οἱ ἴδιες οἱ τάξεις, ἡ χρήση δέν θά καθορίζεται πιά ἀπ' τό ἐλάχιστο τοῦ ἀναγκαίου χρόνου παραγωγῆς. Ἀντίστροφα, ὁ χρόνος πού θά διατίθεται γιά τήν παραγωγή διαφόρων εἰδῶν, θά καθορίζεται ἀπ' τό βαθμό κοινωνικῆς χρησιμότητος τοῦ κάθε εἶδους.

Ἄς ἐπανεέλθουμε, ὅμως, στή θέση τοῦ κ. Πрунτόν. Ἐφόσον ὁ ἐργάσιμος χρόνος, ὁ ἀναγκαῖος γιά τήν παραγωγή ἑνός ἀντικειμένου, δέν ἐκφράζει τό βαθμό τῆς χρησιμότητός του, τότε καί ἡ ἀνταλλακτική ἀξία αὐτοῦ τοῦ ἀντικειμένου, καθορισμένη ἐκ τῶν προτέρων ἀπ' τόν ἐργάσιμο χρόνο πού ἔχει ἐνσωματωθεῖ σ' αὐτό, σέ καμιά περίπτωση δέν μπορεῖ νά ρυθμίζει τήν ὀρθή σχέση ἀνάμεσα στήν προσφορά καί τή ζήτηση, δηλαδή τήν ἀναλογική σχέση μέ τήν ἔννοια πού τῆς ἀποδίδει τώρα ὁ κ. Πрунτόν.

Ἡ «σχέση ἀναλογικότητος» ἀνάμεσα στήν προσφορά καί τή ζήτηση, δηλαδή τό ποσοστό ἀναλογίας τοῦ δεδομένου προϊόντος στό σύνολο τῆς παραγωγῆς, δέν καθορίζεται διόλου ἀπ' τήν πώληση αὐτοῦ τοῦ προϊόντος σέ τιμή ἴση μέ τά ἐξοδα τῆς παραγωγῆς του. Μόνο οἱ *διακυμάνσεις στήν προσφορά καί στή ζήτηση* δείχνουν στόν παραγωγό σέ ποιά ποσότητα πρέπει νά παράγει τό δεδομένο ἐμπόρευμα γιά νά πάρει σέ ἀντάλλαγμα, τουλάχιστον, τά ἐξοδα παραγωγῆς. Καί καθὼς οἱ διακυμάνσεις αὐτές συντελοῦνται ἀδιάκοπα, συντελεῖται καί στους διάφορους κλάδους τῆς βιομηχανίας μιᾶ ἀδιάκοπη εἰσροή καί ἐκροή κεφαλαίων.

«Μόνο διότι σημειώνονται τέτοιες διακυμάνσεις, τὰ κεφάλαια κατευθύνονται στην απαιτούμενη ακριβῶς *ἀναλογία*, καὶ ὄχι παραπάνω, στην παραγωγή διαφόρων ἐμπορευμάτων πού ἔχουν ζήτηση. Ἀνάλογα μέ τό ἀνέβασμα ἢ τό κατέβασμα τῶν τιμῶν, τὰ κέρδη ἀνεβαίνουν πάνω ἢ κατεβαίνουν κάτω ἀπ' τό γενικό τους ἐπίπεδο καί γιά τό λόγο αὐτό τὰ κεφάλαια πότε εἰσρέουν σ' ἕναν ὀρισμένο κλάδο παραγωγῆς, πότε ἐκρέουν ἀπ' αὐτόν, ἀνάλογα μέ τίς μεταβολές πού ἐπέρχονται σ' αὐτόν τόν κλάδο». — «Ἄν κοιτάξουμε τίς ἀγορές τῶν μεγάλων πόλεων, θά δοῦμε πόσο κανονικά ἐφοδιάζονται μέ κάθε λογῆς ἐγχώρια καί ξένα προϊόντα στίς απαιτούμενες ποσότητες, ὅσες διαφορές κι ἂν παρουσιάζει ἡ ζήτηση γιά λόγους προτιμήσεων, γούστου ἢ ἀριθμητικῆς ἀλλαγῆς τοῦ πληθυσμοῦ καί πολύ σπάνια παρατηρεῖται ὑπερφόρτωση τῶν ἀγορῶν ἀπό ὑπερεπάρκεια προσφορᾶς ἢ προκαλεῖται ὑπερβολική ἀκρίβεια ἀπό πολύ μικρή προσφορά σέ σχέση μέ τή ζήτηση. Καί ὀφείλουμε νά παραδεχθοῦμε πῶς ἡ ἀρχή, μέ βάση τήν ὁποία τό κεφάλαιο κατανέμεται στούς διάφορους κλάδους τῆς παραγωγῆς στίς *ἀναγκαῖες ἀκριβῶς ἀναλογίες*, ἀσκεῖ τήν ἐπίδρασή της πολύ ἐντονότερα ἀπ' ὅ,τι συνήθως ὑποθέτουν» (Ρικάρντο, τόμ. Ι, σελ. [105, 106] καί 108)⁶².

Ἄν ὁ κ. Προυντόν παραδέχεται ὅτι ἡ ἀξία τῶν προϊόντων καθορίζεται ἀπ' τό χρόνο ἐργασίας, πρέπει νά παραδεχτεῖ ἐπίσης καί τήν κυμαινόμενη κίνηση, πού⁶³ αὐτή μονάχα μετατρέπει τόν ἐργάσιμο χρόνο σέ μέτρο τῆς ἀξίας. Δέν ὑπάρχει καμιά ἐντελῶς καθορισμένη «σχέση ἀναλογικότητας». Ὑπάρχει μονάχα ἡ κίνηση πού τήν καθορίζει.

Εἶδαμε παραπάνω μέ ποιὰ ἔννοια εἶναι σωστό νά μιλάμε γιά «ἀναλογικότητα» ὡς λόγο καθορισμοῦ τῆς ἀξίας ἀπ' τόν ἐργάσιμο χρόνο. Θά δοῦμε τώρα πῶς αὐτή ἡ ἐπιμέτρηση τῆς ἀξίας μέ τό χρόνο, πού ὁ κ. Προυντόν τήν ὀνομάζει «νόμο τῆς ἀναλογικότητας», μετατρέπεται σέ νόμο τῆς *δυσαναλογίας*.

Κάθε νέα ἐφεύρεση, πού ἐπιτρέπει νά παράγεται σέ μιά ὥρα ὅ,τι παραγόταν πρὶν σέ δύο ὥρες, ρίχνει τήν τιμή ὅλων τῶν ὁμοειδῶν προϊόντων πού ὑπάρχουν στήν ἀγορά. Ὁ συναγωνισμός ἀναγκάζει τόν παραγωγό νά πουλήσει τό προϊόν τῶν δύο ὥρῶν ὄχι ἀκριβότερα ἀπ' τό προϊόν τῆς μιᾶς ὥρας. Ὁ συναγωνισμός ὑλοποιεῖ τό νόμο σύμφωνα μέ τόν ὁποῖο ἡ σχετική ἀξία ἐνός προϊόντος καθορίζεται ἀπ' τόν ἀναγκαῖο ἐργάσιμο χρόνο γιά τήν παραγωγή του. Τό γεγονός, ὅτι ὁ ἐργάσιμος χρόνος χρησιμεύει ὡς μέτρο ἀνταλλακτικῆς ἀξίας, γίνεται ἔτσι νόμος ἐνός ἀδιάκοπου *ἐκπесμοῦ τῆς ἀξίας* τῆς ἐργασίας. Καί κάτι παραπάνω. Ὁ

έκπεσμός της αξίας επεκτείνεται όχι μόνο στα εμπορεύματα που έρχονται στην αγορά, αλλά και στα εργαλεία παραγωγής, σέ ολόκληρη επιχείρηση. Τό γεγονός τό επισημαίνει ήδη ό Ρι-
κάρντο, όταν λέει :

«Μέ τή συνεχή άνοδο τής παραγωγικότητας, λιγοστεύουμε συνεχώς τήν αξία μερικῶν πραγμάτων που είχαν παραχθεῖ πρωτύτερα» (τόμ. II, σ. 59).

‘Ο Σισμόντι πάει ακόμα πιό μακριά. Βλέπει αὐτήν τήν «*συν-
τακτική αξία*» τοῦ ἐργάσιμου χρόνου ὡς πηγή ὅλων τῶν αντι-
θέσεων τής σύγχρονης βιομηχανίας καί τοῦ σύγχρονου ἐμπο-
ρίου.

«Ἡ ἀνταλλακτική αξία» — λέει — «καθορίζεται πάντα σέ τελική ἀνά-
λυση ἀπό τήν ποσότητα ἐργασίας που απαιτεῖται γιά νά ἀποκτήσει κανείς
ένα πράγμα. ‘Οχι τήν ποσότητα ἐργασίας, που ξοδεύτηκε γι’ αὐτό, ἀλλά τήν
ποσότητα ἐκείνης τής ἐργασίας, που θά πρέπει ἀπό δῶ καί πέρα νά ξοδευτεῖ,
μέ πιό τελειοποιημένα, ἴσως, μέσα παραγωγής. Καί αὐτή ἡ ποσότητα ἐρ-
γασίας, ἂν καί δέν εἶναι εὐκολο νά ἐκτιμηθεῖ μέ ἀκρίβεια, καθορίζεται πάν-
τα πιστά μέ τόν συναγωνισμό... Αὐτή χρησιμεύει ὡς βάση γιά νά ὑπολογί-
ζονται οἱ τιμές ἀπό τή μεριά τοῦ πωλητή κατά τή ζήτηση καί ἀπό τή μεριά
τοῦ ἀγοραστή κατά τήν προσφορά. ‘Ο πρῶτος θά ἰσχυριστεῖ, ἴσως, ὅτι τό
πράγμα τοῦ κόστισε δέκα μεροκάματα. ‘Αν, ὅμως, ὁ ἄλλος ξέρει πῶς ἀπό δῶ
καί πέρα τό ἴδιο πράγμα μπορεῖ νά παραχθεῖ μέ ὀχτώ μεροκάματα, καί ἂν ὁ
συναγωνισμός προβάλλει καί στίς δυό πλευρές πειστικές ἀποδείξεις γι’
αὐτό, τότε ἡ αξία θά περιοριστεῖ μόνο στα ὀχτώ μεροκάματα καί ἡ τιμή τής
ἀγορᾶς θά προσαρμοστεῖ σ’ αὐτήν. Βέβαια, καί ὁ πωλητής καί ὁ ἀγοραστής
γνωρίζουν ὅτι τό πράγμα εἶναι χρήσιμο, ἔχει ζήτηση, ὅτι ἂν δέν ἦταν ἀναγ-
καῖο δέν θά μπορούσε νά πωληθεῖ. ‘Αλλά ὁ καθορισμός τής τιμῆς ἐνός πράγ-
ματος δέν εἶχει καμιά σχέση μέ τή χρησιμότητά του» («*Μελέτες*» κλπ., τόμ.
II, σελ. 267, ἐκδ. Βρυξελλῶν⁶⁴).

‘Εχει μεγάλη σημασία νά μή μᾶς διαφύγει τό γεγονός ὅτι ἡ
αξία ἐνός πράγματος δέν καθορίζεται ἀπ’ τό χρόνο που ἀναλώ-
θηκε γιά τήν παραγωγή του, ἀλλά ἀπ’ τόν ἐλάχιστο χρόνο στόν
ὁποῖο μπορεῖ νά παραχθεῖ. Αὐτόν τόν ἐλάχιστο χρόνο τόν κα-
θορίζει ὁ συναγωνισμός. ‘Ας ὑποθέσουμε, γιά μιά στιγμή, πῶς
δέν ὑπάρχει πιά συναγωνισμός καί συνεπῶς δέν ὑπάρχει πιά
τρόπος νά καθοριστεῖ ὁ ἐλάχιστος χρόνος ἐργασίας που απαι-
τεῖται γιά τήν παραγωγή ἐνός εμπορεύματος. Τί θά συμβεῖ τότε ;
Σύμφωνα μέ τή θεωρία τοῦ κ. Προυντόν, θά ἦταν ἀρκετό νά ἀνα-

λώσουμε για τήν παραγωγή ενός αντικειμένου έξι ώρες εργασίας, για να έχουμε τό δικαίωμα να ζητήσουμε σέ αντάλλαγμα έξι φορές περισσότερα απ' όσα ζητάει εκείνος πού ανάλωσε μόνο μία ώρα για τήν παραγωγή τοῦ ἴδιου αντικειμένου.

Ἄντί για «σχέση ἀναλογίας» έχουμε σχέση δυσαναλογίας, ἐφόσον ἔτσι γενικά θέλουμε σώνει καί καλά να παραμένουμε στή σφαίρα τῶν ὁποιονδήποτε σχέσεων, καλῶν ἢ κακῶν.

Ὁ συνεχής ἐκπесμός τῆς ἀξίας τῆς ἐργασίας εἶναι μόνο ἡ μία πλευρά, ἡ μία ἀπό τίς ἐπιπτώσεις τῆς ἐκτίμησης τῶν ἐμπορευμάτων μέ τόν ἐργάσιμο χρόνο. Μέ τόν ἴδιο τρόπο ἐκτίμησης ἐρμηνεύονται ἐπίσης ἡ ὑπέρμετρη ἀνοδος τῶν τιμῶν, ἡ ὑπερπαραγωγή καί πολλά ἄλλα φαινόμενα τῆς ἀναρχίας τῆς παραγωγῆς.

Μήπως ὅμως ἡ ἀποδοχή τοῦ ἐργάσιμου χρόνου ὡς μέτρου τῆς ἀξίας δημιουργεῖ ἔστω τήν ἀναλογική ποικιλία προϊόντων, πού τόσο θέλγει τόν κ. Προυντόν ;

Ἐντελῶς τό ἀντίθετο : ὁδηγεῖ στό να κυριαρχεῖ στή σφαίρα τῶν ἐμπορευμάτων τό μονοπώλιο, παρόλη τῇ μονότονη ὁμοιομορφία του, τό μονοπώλιο πού, ὅπως ὅλοι τό βλέπουν καί τό γνωρίζουν, ἐπεκτείνει τήν κυριαρχία του στή σφαίρα τῶν ἐργαλείων παραγωγῆς. Μόνο μερικοί κλάδοι παραγωγῆς, ὅπως λογουχάρη, ἡ βαμβακουργία, μποροῦν να προοδεύσουν πολύ γρήγορα. Φυσική συνέπεια αὐτῆς τῆς προόδου εἶναι ἡ γρήγορη μείωση τῶν τιμῶν τῶν προϊόντων, λογουχάρη, τῆς βαμβακουργίας. Ἀλλά στό μέτρο πού πέφτει ἡ τιμή τοῦ βαμβακιοῦ, πρέπει να ἀνεβαίνει συγκριτικά ἡ τιμή τοῦ λιναριοῦ. Ποιό εἶναι τό ἐπακόλουθο ; Τό λινάρι ἐκτοπίζεται απ' τό βαμβάκι. Ἔτσι ἀκριβῶς τό λινάρι ἐκτοπίστηκε απ' ὅλη σχεδόν τῇ Βόρεια Ἀμερική. Κι ἀντί να έχουμε τήν ἀναλογική ποικιλία προϊόντων, βασιλεύει τό βαμβάκι.

Τί ἀπομένει, λοιπόν, απ' αὐτή τῇ «σχέση ἀναλογικότητας» ; Τίποτα ἄλλο, πέρα απ' τοὺς εὐσεβεῖς πόθους ἑνός χρηστοῦ ἀνθρώπου, πού θά ἤθελε να παράγονται τά προϊόντα σέ τέτοιες ἀναλογίες ὥστε να μποροῦν να πουλιοῦνται σέ χρηστές τιμές. Ἄρεσε ἀνέκαθεν στοὺς ἀγαθοὺς ἀστοὺς καί στοὺς φιλόανθρωπους-οἰκονομολόγους να διατυπώνουν αὐτὴν τήν ἀνώδυνη εὐχή.

Ἐς δώσουμε τό λόγο στό γέρο-Μπουαγκιλμπίρ :

«Ἡ τιμή τῶν ἐμπορευμάτων», μᾶς λέει, «πρέπει νά εἶναι πάντα ἀναλογική, διότι μόνο μιά τέτοια ἀμοιβαία συμφωνία τοῦς παρέχει τή δυνατότητα νά συνυπάρχουν, ὥστε ν' ἀνταλλάσσονται σέ κάθε στιγμή» (ἰδοῦ ἡ προυντονική συνεχῆς ἰκανότητα πρὸς ἀνταλλαγή) «καί σέ κάθε στιγμή πάλι τό ἔνα νά ἀναπαράγει τό ἄλλο... Καί καθώς ὁ πλοῦτος δέν εἶναι τίποτ' ἄλλο, παρά αὐτή ἡ ἀδιόκοπη ἀνταλλαγή ἀπὸ ἄνθρωπο σέ ἄνθρωπο, ἀπὸ ἐπιχείρηση σέ ἐπιχείρηση κλπ., θά ἦταν φοβερή πλάνη ν' ἀναζητοῦμε τήν αἰτία τῆς ἀθλιότητος ὅπουδῆποτε ἄλλου, ἔξω ἀπ' τή διατάραξη αὐτῆς τῆς ἀνταλλαγῆς, πού τήν προκαλοῦν οἱ παρεκκλίσεις ἀπ' τίς ἀναλογικές τιμές» («Πραγματεία πάνω στη φύση τοῦ πλούτου», ἐκδ. Daire, [σελ. 405 καί 408]⁶⁵).

Ἐς ἀκούσουμε κι ἓναν σύγχρονο οἰκονομολόγο :

«Ὁ μεγάλος νόμος πού πρέπει νά ἐφαρμόζεται στήν παραγωγή εἶναι ὁ νόμος τῆς ἀναλογικότητος (the law of proportion), πού εἶναι ὁ μόνος πού μπορεῖ νά διατηρήσει τή μονιμότητα τῆς ἀξίας... Τό ἰσοδύναμο πρέπει νά εἶναι ἐγγυημένο... Ὅλα τὰ ἔθνη προσπάθησαν σέ διάφορες ἐποχές, μέ πολυάριθμους ἐμπορικούς διακανονισμούς καί περιορισμούς, νά πραγματοποιήσουν, ἔστω καί σ' ἓναν βαθμό, αὐτόν τόν νόμο τῆς ἀναλογικότητος. Ἀλλά ὁ ἐγωισμός, πού εἶναι ἔμφυτος στόν ἄνθρωπο, ἔσπρωξε τὰ πράγματα στό νά ἀνατραπεῖ, ὅλο αὐτό τό σύστημα δικανονισμῶν. Μιά συμμετρική παραγωγή (proportionate production) εἶναι ἡ ὑλοποίηση τῆς ἀληθινῆς κοινωνικο-οικονομικῆς ἐπιστήμης» (W[illiam] Atkinson, «Ἀρχές πολιτικῆς οἰκονομίας», Λονδίνο, 1840, σελ. 170-195).

*Fruit Troja !** Αὐτή ἡ ὀρθή ἀναλογία ἀνάμεσα στήν προσφορά καί τή ζήτηση, πού ξαναρχίζει νά γίνεται ἀντικείμενο τῶσων πολλῶν εὐχῶν, ἔπαψε νά ὑπάρχει ἀπό πολύν καιρό. Ἐχει φάει τό ψωμί της. Μποροῦσε νά ὑπάρχει μόνο στίς ἐποχές ὅπου τὰ μέσα παραγωγῆς ἦταν περιορισμένα, ὅπου ἡ ἀνταλλαγή γινόταν μέσα σέ πολύ περιορισμένα πλαίσια. Μέ τήν ἐμφάνιση τῆς μεγάλης βιομηχανίας, αὐτή ἡ ὀρθή ἀναλογία ἔπρεπε ὅπωςδῆποτε νά ἐκλείψει καί ἡ παραγωγή ὀφείλε μέ ἀναγκαιότητα φυσικοῦ φαινομένου νά περνάει διαρκῶς ἀπὸ διαδοχικές ἐναλλαγές ἀκμῆς καί παρακμῆς, κρίσης, στασιμότητος, νέας ἀκμῆς κ.ο.κ.

Ὅσοι, ὅπως ὁ Σισμόντι, θέλουν νά ἐπιστρέψουν στήν ὀρθή ἀναλογικότητα τῆς παραγωγῆς, διατηρώντας ταυτόχρονα τίς

* — Πάει ἡ Τροία!

σημερινές βάσεις της κοινωνίας, είναι αντιδραστικοί, διότι, αν είχαν συνέπεια, θά έπρεπε νά επιζητοϋν τήν έπαναφορά καί τών άλλων όρων τής βιομηχανίας τών περασμένων εποχών.

Τί διατηροϋσε τήν παραγωγή στίς όρθές ή σχεδόν όρθές αναλογίες; 'Η ζήτηση, πού κανόνιζε τήν προσφορά, ύπρχε πρίν άπ' αϋτήν. 'Η παραγωγή άκολουθοϋσε βήμα πρός βήμα τήν κατανάλωση. 'Η μεγάλη βιομηχανία, άναγκασμένη άπ' τόν ίδιο τό χαρακτηήρα τών εργαλείων πού χρησιμοποιεί νά παράγει συνεχώς σέ όλο καί μεγαλύτερες διαστάσεις, δέ μπορεϊ νά περιμένει τή ζήτηση. 'Η παραγωγή ύποσκελίζει τή ζήτηση, ή προσφορά έπιβάλλεται στή ζήτηση.

Στή σημερινή κοινωνία, στή βιομηχανία πού βασίζεται στήν άτομική άνταλλαγή, ή άναρχία τής παραγωγής, πού είναι πηγή τόσων δεινών, είναι ταυτόχρονα καί αίτία προόδου.

Συνεπώς, ένα άπ' τά δύο :

Είτε θέλουν τίς όρθές αναλογίες τών περασμένων αιώνων μέ τά σημερινά μέσα παραγωγής κι αϋτό σημαίνει ότι είναι αντιδραστικοί καί συνάμα οϋτοπιστές.

Είτε θέλουν τήν πρόοδο χωρίς τήν άναρχία καί τότε πρέπει νά άπαρνηθοϋν τήν άτομική άνταλλαγή, προκειμένου νά διατηρηθοϋν οί παραγωγικές δυνάμεις.

'Η άτομική άνταλλαγή συμβιβάζεται μόνο μέ τή μικρή βιομηχανία τών περασμένων αιώνων καί μέ τήν «όρθή αναλογικότητα» πού τής ταιριάζει, ή μόνο μέ τή μεγάλη βιομηχανία, μέ όλη τήν άθλιότητα καί τήν άναρχία πού τήν συνοδεϋουν.

Τελικά, λοιπόν, προκύπτει ότι ό προσδιορισμός τής αξίας άπό τόν εργάσιμο χρόνο, δηλαδή ό τύπος πού μās παρουσιάζει ό κ. Πруντόν σάν τύπο πού θά φέρει τήν άναγέννηση τοϋ μέλλοντος, δέν είναι τίποτ' άλλο, παρά ή έπιστημονική έκφραση τών οικονομικών σχέσεων τής σύγχρονης κοινωνίας, όπως, πολύ νωρίτερα άπ' τόν κ. Πрунτόν, τό απέδειξε καθαρά καί ξεστέρα ό Ρικάρντο.

Μήπως όμως άνήκει στόν κ. Πрунτόν τουλάχιστον ή «έξισωτική» έφαρμογή αϋτοϋ τοϋ τύπου; Μήπως αϋτός πρῶτος σκέφτηκε νά άναμορφώσει τήν κοινωνία, μετατρέποντας όλους τούς άνθρώπους σέ άμεσους δουλευτές πού άνταλλάσσουν ίσες

ποσότητες εργασίας; Νά είναι μήπως αυτός, πού κατηγόρησε τους κομμουνιστές — αυτούς τους ανθρώπους πού δέν έχουν ιδέα από πολιτική οίκονομία, αυτούς τους «ἄμυαλους πεισματάρηδες», αυτούς τους «ὄνειροπόλους τοῦ παραδείσου», — πώς δέν βρῆκαν πρίν ἀπό κεῖνον «τή λύση τοῦ προβλήματος τοῦ προλεταριάτου»;

“Οποῖος γνωρίζει ἔστω καί λίγο τήν ἀνάπτυξη τῆς πολιτικῆς οίκονομίας στήν Ἀγγλία, δέ μπορεῖ νά μήν ξέρει πώς ὅλοι σχεδόν οἱ σοσιαλιστές αὐτῆς τῆς χώρας εἶχαν προτείνει, σέ διάφορες ἐποχές, μιᾶ ἐξισωτική ἐφαρμογή τῆς θεωρίας τοῦ Ρικάρντο. Θά μπορούσαμε νά παραπέμψουμε τόν κ. Προυντόν στήν «Πολιτική Οίκονομία» τοῦ Hopkins, 1822, στό ἔργο τοῦ William Thompson «Μιά ἔρευνα γιά τίς ἀρχές κατανομῆς τοῦ πλούτου πού συμβάλλουν περισσότερο στήν ἀνθρώπινη εὐτυχία», 1824, στό ἔργο τοῦ T[homas] R[owe] Endmonds «Ἡ πρακτική, ἡ ἠθική καί ἡ πολιτική οίκονομία», 1828⁶⁶ κλπ., κλπ. καί σέ ἄλλες τέσσερις σελίδες μέ τίτλους ἀνάλογων ἔργων. Θά περιοριστοῦμε στό νά δώσουμε τό λόγο σ’ ἕναν ἄγγλο κομμουνιστή, τόν κ. Bray. Θά παραθέσουμε τίς κυριότερες περικοπές ἐνός ἀξιωματόμου ἔργου του «Οἱ ἀδικίες ἀπέναντι στήν ἐργασία καί τά μέσα θεραπείας τους», Leeds, 1839. Καί θά σταθοῦμε ἀρκετά στό ἔργο αὐτό, πρῶτο, διότι ὁ κ. Μπραίν εἶναι ἀκόμα ἐλάχιστα γνωστός στή Γαλλία καί δεύτερο, διότι στά γραπτά αὐτοῦ τοῦ συγγραφέα βρήκαμε, ὅπως πιστεύουμε, τό κλειδί γιά ὅλα τά περασμένα, τά τωρινά καί τά μελλούμενα ἔργα τοῦ κ. Προυντόν.

«Ἡ ἀποσαφήνιση τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν ἀποτελεῖ τό μοναδικό μέσο γιά νά φτάσουμε στήν ἀλήθεια. Ἄς ἀνατρέξουμε λοιπόν εὐθύς στήν πηγή ἀπ’ ὅπου ἔλκουν τήν καταγωγή τους οἱ ἴδιες οἱ κυβερνήσεις. Φτάνοντας ἔτσι στήν ἀρχική προέλευση τῶν πραγμάτων, θά βροῦμε πώς κάθε μορφή διακυβέρνησης, κάθε κοινωνική καί πολιτική ἀδικία προέρχεται ἀπ’ τό κοινωνικό σύστημα πού κυριαρχεῖ σήμερα, ἀπ’ τό θεσμό τῆς ἰδιοκτησίας ὅπως εἶναι σήμερα (the institution of property as it at present exists⁶⁷). Συνεπῶς, γιά νά θέσουμε τέρμα μιᾶ γιά πάντα στίς ἀδικίες καί στά δεινά τῆς ἐποχῆς μας, πρέπει νά γκρεμίσομε συθέμελα τό σημερινό κοινωνικό σύστημα... χτυπώντας τους οἰκονομολόγους στό ἴδιο τους τό ἔδαφος καί μέ τά ἴδια τους τά ὅπλα, θ’ ἀποφύγουμε τήν ἀνόητη φλυαρία περὶ *δραματιστῶν* καί

δογματικῶν, τὴν ὁποία εἶναι πάντα ἔτοιμοι νὰ βάλουν μπρός. "Ἄν οἱ οἰκονομολόγοι δέ θελήσουν νὰ ἀρνηθοῦν ἢ νὰ διαψεύσουν τὶς πανθομολογούμενες ἀλήθειες καὶ ἀρχές πάνω στίς ὁποῖες βασίζονται τὰ ἴδια τὰ δικά τους ἐπιχειρήματα, τότε δέ θὰ μπορέσουν σέ καμιά περίπτωση ν' ἀνασκευάσουν τὰ συμπεράσματα στά ὁποῖα ἐμεῖς καταλήγουμε μέ τή μέθοδο αὐτή». (Μπραῖν, σελ. 17 καί 41). «*Μόνο ἡ ἐργασία δημιουργεῖ ἀξία* (It is labour alone which bestows value)... Κάθε ἄνθρωπος ἔχει ἀναφαίρετο δικαίωμα πάνω σέ καθετί πού μπορεῖ νὰ τό προμηθευτεῖ μέ τόν τίμιο μόχθο του. "Ὅταν ἔτσι ἰδιοποιεῖται τοὺς καρποὺς τῆς ἐργασίας του, δέν κάνει καμιά ἀδικία στοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, διότι δέν παραβιάζει καθόλου τό δικαίωμά τους νὰ ἐνεργοῦν μέ τόν ἴδιο τρόπο... "Ὅλες οἱ ἐννοίες γιά ἀνώτερους καὶ κατώτερους, γιά τό ἀφεντικό καὶ τόν μισθωτό ἐργάτη γεννήθηκαν ἀπ' τὴν περιφρόνηση τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν καὶ ἀπὸ τὴν ἀνισότητα τῶν ἰδιοκτησιῶν πού προέκυψε ἀπ' αὐτό (and to the consequent rise of inequality of possessions). "Ὅσο θὰ διατηρεῖται αὐτή ἡ ἀνισότητα, δέ θὰ εἶναι δυνατό οὔτε νὰ ξεριζωθοῦν αὐτές οἱ ἰδέες, οὔτε ν' ἀνατραποῦν οἱ θεσμοὶ πού στηρίζονται σ' αὐτές. "Ἰσαμε τώρα πολλοὶ τρέφουν ἀκόμα τὴ φρούδα ἐλπίδα ὅτι θὰ διορθώσουν τὴν παρά φύση κατάσταση πραγμάτων πού ἐπικρατεῖ σήμερα, ἐξαλείφοντας τὴν ὑ π ἄ ρ - χ ο υ σ α ἀ ν ι σ ό τ η τ α, ἀλλὰ ἀφήνοντας ἄθικτες τὶς αἰτίες τῆς ἀνισότη- τας. "Ὅμως θὰ ἀποδείξουμε ἀμέσως ὅτι ἡ κυβέρνηση δέν εἶναι τό αἶτιο, μά τό ἐπακόλουθο, ὅτι δέν εἶναι ὁ δημιουργός μά τό δημιούργημα, ὅτι, κοντο- λογίς, εἶναι τό ἀ π ο τ έ λ ε σ μ α τ ῆ ς ἀ ν ι σ ό τ η τ α ς τ ῶ ν ἰ δ ι ο κ τ η σ ι ῶ ν (the offspring of inequality of possessions) καὶ ὅτι ἡ ἀνισότητα τῶν ἰδιοκτησιῶν εἶναι ἄρρηκτα συνδεδεμένη μέ τό σήμερα ὑπάρχον κοινωνικὸ σύστημα» (Μπραῖν, σελ. 33, 36 καὶ 37).

«Τό σύστημα τῆς ἰσότητος ὄχι μόνο ἐνέχει τὰ πιὸ μεγάλα πλεονεκτή- ματα, ἀλλὰ εἶναι καὶ αὐστηρά δίκαιο... Κάθε ἄνθρωπος εἶναι ἓνας κρίκος καὶ μάλιστα ἓνας κρίκος ἀπαραίτητος στήν ἀλυσίδα τῶν ἐπιπτώσεων, πού ἄρχισε ἀπὸ κάποια ἰδέα γιά νὰ καταλήξει, ἐνδεχόμενα, στήν παραγωγή ἑνός κομματιοῦ τσόχας. Συνεπῶς, ἀπ' τό ὅτι διαφέρουν οἱ προτιμήσεις μας γιά τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τό ἐπάγγελμα, δέν πρέπει νὰ βγάλουμε τό συμπέρασμα ὅτι ἡ ἐργασία ἑνός ἀνθρώπου πρέπει νὰ ἀμείβεται καλύτερα ἀπ' τὴν ἐργασία ἑνός ἄλλου. "Ὁ ἐφευρέτης, πέρα ἀπὸ τὴ δίκαιη χρηματικὴ ἀνταμοιβή του, θὰ δέχεται πάντα τό φόρο τοῦ θαυμασμοῦ πού μᾶς ἐμπνέει μόνο ἡ μεγαλοφυΐα...

Ἐκ τῆς ἴδιας τῆς φύσης τῆς ἐργασίας καὶ τῆς ἀνταλλαγῆς, τό αὐστηρό μέτρο δικαιοσύνης ἀπαιτεῖ νὰ εἶναι τὰ ὠφελήματα τῶν συναλλασσομένων ὄχι μόνο ἀ μ ο ι β α ῖ α, ἀλλὰ καὶ ἴ σ α (all exchangers should be not only m u t u a l l y but they should likewise be e q u a l l y benefited). Μόνο δύο πράγματα μποροῦν οἱ ἄνθρωποι ν' ἀνταλλάσσουν μεταξύ τους : τὴν ἐργασία καὶ τὰ προϊόντα τῆς ἐργασίας. Σέ ἓνα δίκαιο σύστημα ἀνταλλαγῶν, τὴν ἀξία ὅλων τῶν προϊόντων θὰ τὴν καθόριζε τό *συνολικὸ κόστος παραγωγῆς τους* καὶ ἴ σ ε ς ἀ ξ ί ε ς θ ἄ ἀ ν τ α λ λ ᾶ σ σ ο ν τ α ν π ᾶ ν τ α μέ ἴ σ ε ς ἀ ξ ί ε ς (If a just system of exchanges were acted upon, the value of all ar-

ticles would be determined by the entire cost of production, and equal values should always exchange for equal values). "Αν, λογουχάρη, ένας καπελᾶς χρειάζεται μια ἐργάσιμη μέρα γιὰ νὰ φτιάξει ἕνα καπέλο κι ἕνας τσαγγάρης στὸν ἴδιο χρόνο κάνει ἕνα ζευγάρι παπούτσια (προϋποθέτουμε πῶς καὶ οἱ δύο χρησιμοποιοῦν πρῶτες ὕλες ἴσης ἀξίας) καὶ κάνουν μεταξύ τους ἀνταλλαγή αὐτῶν τῶν προϊόντων, τότε τὸ ὄφελός τους ἀπ' τὴν ἀνταλλαγή αὐτὴ θὰ εἶναι ἀμοιβαῖο καὶ συνάμα ἴσο. 'Εδῶ τὸ ὄφελος τῆς μιᾶς πλευρᾶς δὲ μπορεῖ νὰ εἶναι ἀπώλεια γιὰ τὴν ἄλλη πλευρά, μιὰ καὶ ὁ καθένας κατέβαλε τὴν ἴδια ποσότητα ἐργασίας καὶ χρησιμοποίησε ὕλικά τῆς ἴδιας ἀξίας. 'Αν ὅμως, τηρουμένων τῶν ὁρων ποὺ ἀναφέρθηκαν, ὁ καπελᾶς ἔπαιρνε ὡς ἀνταλλαγμα δὺ ὁ ζευγάρι παπούτσια γιὰ ἕνα καπέλο, προφανῶς ἡ ἀνταλλαγή θὰ ἦταν ἀδίκη. 'Ο καπελᾶς θὰ εἶχε κλέψει ἀπ' τὸν τσαγγάρη μιὰ ἐργάσιμη μέρα κι ἂν αὐτὸ συνεχιζόταν σ' ὅλες τὶς ἀνταλλαγές, θὰ ἔπαιρνε γιὰ ἐργασία μισοῦ χρόνου τὸ προϊόν τῆς ἐργασίας ὁλόκληρου χρόνου ἑνὸς ἄλλου προσώπου. 'Ισαμε τώρα ἀκολουθήσαμε πάντα αὐτὸ τὸ ἐντελὸς ἀδικο σύστημα ἀνταλλαγῆς: οἱ ἐργάτες *ἔδιναν* στὸν καπιταλιστὴ τὴ δουλειὰ ὁλόκληρου χρόνου, παίρνοντας σὰν ἀντάλλαγμα τὴν ἀξία μισοῦ χρόνου (the workmen have given the capitalist the labour of a whole year, in exchange for the value of only half a year). 'Ακριβῶς ἀπὸ δῶ, καὶ ὄχι ἀπὸ τὴν ὑποτιθέμενη ἀνισότητα τῶν φυσικῶν καὶ διανοητικῶν ἱκανοτήτων τῶν ἀτόμων, προήλθε ἡ ἀνισότητα στὸν πλοῦτο καὶ στὴν ἐξουσία. 'Η ἀνισότητα τῆς ἀνταλλαγῆς, ἡ διαφορὰ τῶν τιμῶν στὶς ἀγορές καὶ στὶς πωλήσεις εἶναι δυνατές μόνο ὑπὸ τὸν ὅρο ὅτι οἱ καπιταλιστές παραμένουν πάντα καπιταλιστές καὶ οἱ ἐργάτες ἐργάτες. Αὐτοὶ μιὰ τάξη τυράννων κι ἐκεῖνοι μιὰ τάξη σκλάβων... Τούτῃ ἡ συναλλαγή ἀνάμεσα σὲ καπιταλιστές καὶ ἐργάτες ἀποδείχνει ὀλοκάθαρα ὅτι γιὰ μιὰ ἐβδομάδα δουλειᾶς τοῦ ἐργάτη οἱ καπιταλιστές καὶ οἱ ἰδιοκτῆτες τοῦ δίνουν μόνο ἕνα μέρος τοῦ πλούτου ποὺ πῆραν ἀπ' αὐτόν κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐβδομάδας ποὺ πέρασε. Μ' ἄλλα λόγια, παίρνουν ἀπ' τὸν ἐργάτη κατὰ δίχως νὰ τοῦ δίνουν γι' αὐτὸ τίποτα (nothing for something) ... 'Η συναλλαγή ἀνάμεσα στὸν ἐργάτη καὶ τὸν καπιταλιστὴ εἶναι σκέτη φάρσα: στὴν πραγματικότητα, σὲ χίλιες-δύο περιπτώσεις αὐτὸ δὲν εἶναι, παρά μιὰ ξεδιάντροπη, μολονότι *νομιμοποιημένη, ληστεία* (The whole transaction between the producer and the capitalist is a mere farce: it is, in fact, in thousands of instances, no other than a barefaced though legal robbery)». (Μπραῦν, σελ. 45, 48, 49 καὶ 50).

«Τὸ κέρδος τοῦ ἐπιχειρηματία θὰ εἶναι πάντα ἀπώλεια γιὰ τὸν ἐργάτη ὅσο ἡ ἀνταλλαγή μεταξύ τους θὰ παραμένει ἄνιση. Καὶ ἡ ἀνταλλαγή δὲ μπορεῖ νὰ γίνει ἴση ὅσο ἡ κοινωνία εἶναι χωρισμένη σὲ καπιταλιστές καὶ παραγωγούς. Κι ἐνῶ οἱ τελευταῖοι ἀποζοῦν ἀπ' τὴν ἐργασία τους, οἱ πρῶτοι παχύνονται ἀπ' τὰ κέρδη τῆς ξένης ἐργασίας.

»Εἶναι ὀλοφάνερο» — συνεχίζει ὁ κ. Μπραῦν, — «ὅτι ὅποια μορφὴ διακυβέρνησης κι ἂν ἐπιβάλλετε ... ὅσα κηρύγματα ἐν ὀνόματι τῆς ἠθικῆς καὶ

της αδελφικής αγάπης κι αν κάνετε ... ή αμοιβαιότητα είναι ασυμβίβαστη με την ανισότητα των ανταλλαγών. 'Η ανισότητα των ανταλλαγών, πού αποτελεί την πηγή της ανισότητας των ιδιοκτησιών, είναι ο κρυφός έχθρος πού μās κατατρώει (No reciprocity can exist where are unequal exchanges. Inequality of exchanges, as being the cause of inequality possessions, is the secret enemy that devours us)». (Μπραίη, σελ. 51 και 52).

«'Η προσεκτική εξέταση του σκοπού και της αποστολής της κοινωνίας μου δίνει το δικαίωμα να συμπεράνω ότι όχι μόνο όλοι οι άνθρωποι οφείλουν να εργάζονται για να μπορούν έτσι να κάνουν ανταλλαγές, αλλά και ότι ίσες αξίες πρέπει να ανταλλάσσονται με ίσες αξίες. Και παραπέρα, για να μη μπορεί το κέρδος του ενός ν' αποτελεί απώλεια για τον άλλον, ή αξία πρέπει να προσδιορίζεται απ' τις δαπάνες παραγωγής. Είδαμε, ωστόσο, πώς μέσα στο σημερινό κοινωνικό σύστημα το κέρδος του καπιταλιστή και του πλούσιου αποτελεί πάντα απώλεια για τον εργάτη, πώς το αποτέλεσμα αυτό είναι αναπόφευκτο και πώς, όποια κι αν είναι ή μορφή διακυβέρνησης, ο φτωχός παραδίδεται ολότελα στο έλεος του πλούσιου όσο διατηρείται ή ανισότητα των ανταλλαγών. 'Η ισότητα των ανταλλαγών μπορεί να διασφαλισθεί μόνο από ένα κοινωνικό σύστημα, πού θα αναγνώριζε την οικουμενική υποχρέωση της εργασίας... 'Η ισότητα των ανταλλαγών θα έκανε να περάσει σιγά-σιγά ο πλούτος απ' τα χέρια των σημερινών καπιταλιστών στα χέρια των εργαζόμενων τάξεων» (Μπραίη, σελ. 53-55).

«Όσο θα ισχύει αυτό το σύστημα της ανισότητας των ανταλλαγών, οι παραγωγοί θα είναι πάντα το ίδιο φτωχοί, το ίδιο άμόρφωτοι και το ίδιο παραφορτωμένοι με δουλειά, έστω κι αν καταργούνταν όλα τα κυβερνητικά τέλη, όλοι οι φόροι... Μόνο ή πλήρης αλλαγή του συστήματος, μόνο ή καθιέρωση της ισότητας της εργασίας και της ανταλλαγής μπορεί να βελτιώσει αυτή την κατάσταση και να εξασφαλίσει στους ανθρώπους αληθινή ισότητα δικαιωμάτων... Φτάνει να κάνουν μιά προσπάθεια οι παραγωγοί — και κάθε προσπάθεια για τή σωτηρία τους πρέπει να ξεκινάει απ' αυτούς τους ίδιους, — κι οι άλυσσίδες τους θα σπάσουν μιά για πάντα... 'Ως σκοπός ή πολιτική ισότητα είναι σφάλμα και αποδείχεται σφάλμα και ως μέσον (*As an end, the political equality is there a failure, as a means, also, it is there a failure*).

Όταν υπάρχει ισότητα ανταλλαγών, το κέρδος του ενός δέ μπορεί να γίνει ζημία για τον άλλον, διότι κάθε ανταλλαγή είναι τότε μιά απλή μεταβίβαση εργασίας και πλούτου, πού δέν απαιτεί καμιά θυσία. Έτσι, σ' ένα κοινωνικό σύστημα, πού βασίζεται στην ισότητα των ανταλλαγών, ο παραγωγός θα έχει τή δυνατότητα και να πλουτίζει με τις αποταμιεύσεις του. Μά αυτός ο πλούτος θα είναι άπλως το συσσωρευμένο προϊόν της δικής του εργασίας. Θα έχει τή δυνατότητα ν' ανταλλάσσει τόν πλούτο του ή να τόν δωρίζει σε άλλους, αλλά, αν πάψει να εργάζεται, δέ θα μπορεί να παραμένει πλούσιος για ένα κάποιο μακρόχρονο διάστημα. Με την καθιέρωση της ισότητας των ανταλλαγών, ο πλούτος χάνει τή σημερινή του ικανότητα να ανα-

νεώνεται και νά αναπαράγεται, άς ποϋμε, από μόνος του. Δέ θά μπορεί πιά νά αναπληρώνει τίς απώλειες πού θά δημιουργούνται άπ' τήν κατανάλωση, διότι πλούτος πού καταναλώθηκε μιά φορά, θά είναι χαμένος για πάντα, εφόσον δέν θά αναπαραχθεί μέ τήν εργασία. Στο καθεστώς τών ίσων ανταλλαγών δέ θά μπορεί πιά νά ύπάρχει αυτό πού σήμερα ονομάζουμε *κέρδη* και *τόκους*. Τόσο οί παραγωγοί, όσο και κείνοι πού θά ασχολούνται μέ τήν κατανομή, θά παίρνουν τήν ίδια άμοιβή και ή αξία του κάθε προϊόντος πού παράγεται και διατίθεται στόν καταναλωτή θά καθορίζεται άπ' τό σύνολο τής εργασίας πού αναλώθηκε γι' αυτό...

Συνεπώς, ή αρχή τής ισότητας τών ανταλλαγών πρέπει άπ' τήν ίδια τή φύση της, νά οδηγήσει στό νά γίνει ή *εργασία οικουμενική*» (Μπραΐν, σελ. 67, 88, 89, 94 και 109[-110]).

Ή ανασκευάζοντας τίς αντιρρήσεις τών οικονομολόγων κατά του κομμουνισμού, ό κ. Μπραΐν συνεχίζει :

«Αν είναι άπαραίτητη μιά αλλαγή του ανθρώπινου χαρακτήρα για νά δημιουργηθεί στην τέλεια μορφή του ένα κοινωνικό σύστημα βασισμένο στην κοινοκτημοσύνη, αν, άπ' τήν άλλη μεριά, τό σημερινό καθεστώς δέν προσφέρει ούτε τίς συνθήκες, ούτε τίς εϋνοϊκές δυνατότητες για μιά τέτοια αλλαγή χαρακτήρα και για νά προετοιμάσουμε τούς ανθρώπους προς μιά καλύτερη κατάσταση, πού όλοι επιθυμούν, τότε είναι φανερό ότι πρέπει αναγκαστικά ή κατάσταση νά μείνει όπως έχει, αν δέν ανακαλυφθεί και δέν εφαρμοστεί ένα μεταβατικό κοινωνικό στάδιο, — μιά διαδικασία πού ανήκει κατά ένα μέρος στο σημερινό και κατά ένα άλλο μέρος στο μελλοντικό σύστημα» (τό σύστημα τής κοινοκτημοσύνης), — «ένα είδος ενδιάμεσης κατάστασης, όπου ή κοινωνία θά έμπαινε μέ όλες τίς ακρότητες και τούς παραλογισμούς της, για νά βγει κατόπιν άπ' αυτήν, πλουτισμένη μέ προτερήματα και ιδιότητες, τά όποια αποτελούν ζωτικό όρο του συστήματος πού βασίζεται στην κοινοκτημοσύνη» (Μπραΐν, σελ. 134).

«Για όλη αυτή τή διαδικασία δέν θά χρειαζόταν παρά ή πιό απλή μορφή συνεταιριστικής εργασίας ... Τά έξοδα παραγωγής θά προσδιόριζαν σε κάθε περίπτωση τήν αξία του προϊόντος και οί ίσες αξίες θ' ανταλλάσσονταν πάντα μέ ίσες αξίες. Ήν από δυό πρόσωπα τό ένα δούλευε ολόκληρη τήν εβδομάδα και τό άλλο τή μισή, τότε ή άμοιβή του πρώτου θά ήταν διπλάσια άπ' τήν άμοιβή του δεύτερου. Ήλλά αυτήν τήν παραπάνω πληρωμή δέν θά τήν έπαιρνε ό ένας σε βάρος του άλλου : ή απώλεια, πού θά είχε ό τελευταίος δέν θά πήγαινε σε καμιά περίπτωση προς όφελος του πρώτου. Ό καθένας θ' ανταλλάσσει τόν μισθό πού πήρε άτομικά για αντικείμενα τής ίδιας αξίας μέ τό μισθό του. Και τό κέρδος πού θά πραγματοποιούσε όποιοδήποτε πρόσωπο ή όποιοσδήποτε κλάδος τής παραγωγής δέ θά αποτελούσε σε καμιά περίπτωση ζημία για άλλον άνθρωπο ή για άλλον κλάδο τής παραγωγής. Ή εργασία του κάθε ανθρώπου θά ήταν τό μοναδικό μέτρο τών κερδών ή τών ζημιών του...

Ἡ ποσότητα τῶν διαφορῶν ἀναγκαίων γιὰ τὴν κατανάλωση προϊόντων, ἡ σχετικὴ ἀξία κάθε ἀντικειμένου σὲ σύγκριση μὲ τὰ ἄλλα (ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐργατῶν ποὺ χρειάζονται οἱ διάφοροι κλάδοι ἐργασίας), μὲ μιὰ λέξη, καθετί ποὺ ἀφορᾷ τὴν κοινωνικὴ παραγωγή καὶ διανομή, θὰ προσδιορίζονταν ἀπὸ κεντρικὰ καὶ τοπικὰ γραφεῖα (*boards of trade*). Σὲ κλίμακα ἐνὸς ἔθνους οἱ ὑπολογισμοὶ αὐτοὶ θὰ γίνονταν σὲ τόσο λίγο χρόνο καὶ μὲ τόση εὐκολία μὲ ὅση γίνονται μέσα στὸ σημερινὸ σύστημα σὲ ὅποιαδήποτε ἰδιωτικὴ ἐταιρεία... Τὰ ἄτομα θὰ συγκροτοῦσαν οἰκογένειες, οἱ οἰκογένειες κοινότητες, ὅπως καὶ στὸ σημερινὸ σύστημα... Ἀκόμα καὶ ὁ διαμοιρασμὸς τοῦ πληθυσμοῦ σὲ πόλη καὶ χωριό, ὅσον κι ἂν εἶναι βλαβερὸς, δὲ θὰ καταργοῦνταν ἀμέσως... Τὸ κάθε ἄτομο θὰ διατηροῦσε μέσα σ' αὐτόν τὸν συνεταρισμὸ τὴν ἐλευθερία ποὺ ἔχει σήμερα νὰ σωρεῖ ὅσα θέλει καὶ νὰ χρησιμοποιεῖ τὰ λεφτὰ ποὺ μάζεψε ὅπως θέλει... Ἡ κοινωνία μας θὰ ἦταν, σὰ νὰ λέμε, μιὰ μεγάλη μετοχικὴ ἐταιρεία, ποὺ θὰ ἀπαρτιζόταν ἀπὸ ἀπειράριθμες μικρὲς μετοχικὲς ἐταιρεῖες, ποὺ ὅλες τους θὰ ἐργάζονταν, θὰ παρήγαγαν καὶ θ' ἀντάλλασσαν τὰ προϊόντα τους πάνω στὴ βάση τῆς πῶς ὁλοκληρωμένης ἰσότητος... Τὸ νέο μας σύστημα μετοχικῶν ἐταιρειῶν, ποὺ δὲν εἶναι παρὰ μιὰ παραχώρηση ποὺ γίνεται στὴ σημερινὴ κοινωνία μὲ σκοπὸ τὴ μετάβαση στὸν κομμουνισμό, ἐπιτρέπει τὴν συνόπαρξη τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας τῶν προϊόντων μὲ τὴν κοινοκτημοσύνη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, ἐξαρτᾷ τὴν τύχη κάθε ἀτόμου ἀπ' τὴν ἴδια τὴ δραστηριότητά του καὶ τοῦ παρέχει ἴσο μερίδιο σ' ὅλα τὰ ὠφέλη ποὺ προσφέρει ἡ φύση καὶ ἡ πρόοδος τῆς τεχνικῆς. Ἐπομένως, ἕνα τέτοιο σύστημα μπορεῖ νὰ ἐφαρμοστεῖ στὴν κοινωνία ὅπως εἶναι σήμερα καὶ μπορεῖ νὰ τὴν προετοιμάσει γιὰ τὴν μετέπειτα ἀλλαγὴ» (Μπραῖν, σελ. 158, 160, 162, [163,] 168, 170 καὶ 194).

Δὲν μᾶς μένει τώρα παρὰ νὰ δώσουμε μιὰ λιγὴ ὀλογη ἀπάντηση στὸν κ. Μπραῖν, ποὺ, παρὰ καὶ ἐνάντια στὴν ἐπιθυμία μας, πῆρε τὴ θέση τοῦ κ. Προυντόν, μὲ τὴ διαφορὰ, ὅμως, ὅτι ὁ κ. Μπραῖν δὲ νομίζει ὅτι κατέχει τὴν τελευταία λέξη τῆς ἀνθρωπότητας, θεωρώντας ὅτι τὰ μέτρα ποὺ προτείνει εἶναι κατάλληλα μόνο γιὰ μιὰ μεταβατικὴ ἐποχὴ ἀνάμεσα στὴ σύγχρονη κοινωνία καὶ στὸ σύστημα ποὺ βασίζεται στὴν κοινοκτημοσύνη.

Μιὰ ὥρα ἐργασίας τοῦ Πέτρου ἀνταλλάσσεται μὲ μιὰ ὥρα ἐργασίας τοῦ Παύλου. Νὰ τὸ βασικὸ ἀξίωμα τοῦ κ. Μπραῖν.

Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι ὁ Πέτρος δούλεψε δώδεκα ὥρες κι ὁ Παῦλος μονάχα ἕξι. Στὴν περίπτωση αὐτὴ, ὁ Πέτρος μπορεῖ νὰ ἀνταλλάξει μὲ τὸν Παῦλο ἕξι ὥρες μὲ ἕξι ὥρες, ἐνῶ οἱ ὑπόλοιποι ἕξι θὰ τοῦ μείνουν περισσεύμα. Τί θὰ τὶς κάνει αὐτὲς τὶς ἕξι ὥρες ἐργασίας;

Ἡ δὲν θὰ τὶς κάνει τίποτα κι ἔτσι οἱ ἕξι ὥρες ἐργασίας πῆ-

γαν χαμένες γι' αὐτόν, ἢ θά καθήσει ἄπραγος ἄλλες ἑξι ὥρες γιά ν' ἀποκαταστήσει τήν ἰσορροπία ἢ, τέλος, — κι αὐτό εἶναι τό τελευταῖο πού τοῦ μένει — θά δώσει στόν Παῦλο κι αὐτές τίς ἑξι ὥρες, πού δέν ξέρει τί νά τίς κάνει.

“Ὡστε ποιό θά εἶναι τελικά τό κέρδος τοῦ Πέτρου ἀπέναντι στόν Παῦλο; Ὅρες ἐργασίας; Ὁχι. Θά κερδίσει μονάχα ὥρες σχόλης, θά ὑποχρεωθεῖ νά τεμπελιάσει ἑξι ὥρες. Καί γιά νά μπορεῖ αὐτό τό νέο δικαίωμα στήν τεμπελιά ὄχι μόνο νά ἀναγνωρίζεται, ἀλλά καί νά ἐκτιμῆται στή νέα κοινωνία, θά πρέπει ἡ κοινωνία αὐτή νά θεωρεῖ τήν τεμπελιά ὑπέρτατη εὐτυχία καί τήν ἐργασία ἀβάσταχτο βάρος, ἀπ' τό ὁποῖο πρέπει νά λυτρωθεῖ μέ κάθε θυσία. Καί ἀκόμα, γιά νά ἐπανέλθουμε στό παράδειγμά μας, πρέπει νά δοῦμε ἄν αὐτές οἱ ὥρες σχόλης, πού κέρδισε ὁ Πέτρος ἀπ' τόν Παῦλο, ἦταν πραγματικό κέρδος γιά τόν Πέτρο! Μά ὄχι. Ὁ Παῦλος, πού στήν ἀρχή δούλευε μόνο ἑξι ὥρες, μέ μιᾶ κανονική καί μετρημένη δουλειά πετυχαίνει τό ἴδιο ἀποτέλεσμα ὅπως καί ὁ Πέτρος, πού εἶχε ἀρχίσει μέ μιᾶ ὑπερένταση ἐργασίας. Ὁ καθένας θά θέλει νά εἶναι Παῦλος καί θά ἀρχίσει συναγωνισμός, ἕνας συναγωνισμός τεμπελιάς, γιά τό ποιός θά φτάσει στή θέση τοῦ Παύλου.

Τί μᾶς ἔφερε, λοιπόν, ἡ ἀνταλλαγή ἴσων ποσοτήτων ἐργασίας; Ὑπερπαραγωγή, ἐκπесμό τῆς ἀξίας, ὑπέρμετρη ἐργασία ἐναλλασσόμενη μέ ἀπραξία, μέ μιᾶ λέξη, ὅλες τίς οἰκονομικές σχέσεις πού ὑπάρχουν στή σημερινή κοινωνία, ἐκτός ἀπ' τό συναγωνισμό τῆς ἐργασίας.

Ἀλλά ὄχι, πέφτουμε ἔξω. Ὑπάρχει ἕνα ἀκόμα μέσο σωτηρίας τῆς νέας κοινωνίας, τῆς κοινωνίας τῶν Πέτρων καί Παύλων. Ὁ Πέτρος θά καταναλώσει μόνος του τό προϊόν τῶν ἑξι ὥρῶν ἐργασίας πού τοῦ περισσεύουν. Ἀλλά ἀπό τή στιγμή πού δέν θά ἔχει πιά ἀνάγκη νά καταφεύγει στήν ἀνταλλαγή τοῦ προϊόντος πού ἔχει παράγει, δέν θά ἔχει καί ἀνάγκη νά παράγει γιά ἀνταλλαγή κι αὐτό ἀπορρίπτει ὅλη τήν ὑπόθεσή μας γιά μιᾶ κοινωνία θεμελιωμένη στόν καταμερισμό ἐργασίας καί στήν ἀνταλλαγή. Ἡ ἰσότητα ἀνταλλαγῶν θά μπορούσε νά περισωθεῖ μόνο μέ τό σταμάτημα κάθε ἀνταλλαγῆς: ὁ Παῦλος καί ὁ Πέτρος θά γίνονταν Ροβινσῶνες.

Ἄν υποθέσουμε, λοιπόν, ὅτι ὅλα τὰ μέλη τῆς κοινωνίας εἶναι ἄμεσα ἐργαζόμενοι, τότε ἡ ἀνταλλαγή ἴσης ποσότητας ὥρων ἐργασίας εἶναι ἐφικτή μόνο ὑπό τόν ὄρο ἐνός προσυμφωνημένου ἀριθμοῦ ὥρων, πού πρέπει νά ἀναλωθοῦν γιά τήν ὕλική παραγωγή. Μιά τέτοια συμφωνία, ὅμως, ἀποτελεῖ ἄρνηση τῆς ἀτομικῆς ἀνταλλαγῆς.

Στό ἴδιο συμπέρασμα καταλήγουμε πάλι, ἂν πάρουμε ὡς ἀφετηρία ὄχι τήν κατανομή τῶν προϊόντων πού ἔχουν παραχθεῖ, ἀλλά τήν ἴδια τήν πράξη τῆς παραγωγῆς. Στή μεγάλη βιομηχανία ὁ Πέτρος δέ μπορεῖ νά καθορίσει αὐθαίρετα τό χρόνο τῆς ἐργασίας του, διότι δίχως τή συνδρομή ὅλων τῶν ἄλλων Πέτρων καί Παύλων, πού συναποτελοῦν τήν ἐπιχείρηση, ἡ ἐργασία τοῦ Πέτρου δέν εἶναι τίποτα. Ἔτσι, ἐρμηνεύεται κατὰ τόν καλύτερο τρόπο ἡ πεισματική ἀντίσταση πού ἀντέταξαν οἱ ἄγγλοι ἐργοστασιάρχες στό *νομοσχέδιο γιά τή δεκάωρη ἐργασία ἡμέρα*⁶⁸. Ἡξεραν πολύ καλά ὅτι ἡ μείωση κατὰ δύο ὥρες τοῦ ἐργάσιμου χρόνου τῶν γυναικῶν καί τῶν παιδιῶν θά ἔπρεπε νά συνεπιφέρει καί μιὰ μείωση τοῦ ἐργάσιμου χρόνου τῶν ἀνδρῶν. Εἶναι μέσα στή φύση τῆς μεγάλης βιομηχανίας νά θέλει νά εἶναι ἴσος γιά ὅλους ὁ χρόνος ἐργασίας. Αὐτό πού σήμερα εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς λειτουργίας τοῦ κεφαλαίου καί τοῦ συναγωνισμοῦ ἀνάμεσα στοὺς ἐργάτες, αὐριο, ὅταν θά ἄρθεῖ ἡ σχέση ἐργασία-κεφάλαιο, θά ἐπιτυγχάνεται μέ μιὰ συμφωνία βασισμένη στή σχέση τοῦ συνόλου τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων μέ τό σύνολο τῶν ἀναγκῶν πού ὑπάρχουν.

Ἀλλά μιὰ τέτοια συμφωνία εἶναι θανατική καταδίκη τῆς ἀτομικῆς ἀνταλλαγῆς. Κι ἔτσι καταλήγουμε πάλι στό ἴδιο ἀποτέλεσμα.

Κατ' ἀρχήν, δέν ὑπάρχει ἀνταλλαγή προϊόντων, ἀλλά ἀνταλλαγή μορφῶν ἐργασίας πού συσσωματώνονται στήν παραγωγή. Ἀπ' τόν τρόπο ἀνταλλαγῆς τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων ἐξαρτιέται καί ὁ τρόπος ἀνταλλαγῆς τῶν προϊόντων. Γενικά ἡ μορφή ἀνταλλαγῆς τῶν προϊόντων ἀντιστοιχεῖ στή μορφή παραγωγῆς. Ἀλλάξτε αὐτήν τήν τελευταία, καί θά δεῖτε ὡς συνέπεια ὅτι θά ἀλλάξει ἡ μορφή ἀνταλλαγῆς. Γι' αὐτό στήν ἱστορία τῆς κοινωνίας βλέπουμε ὅτι ὁ τρόπος ἀνταλλαγῆς τῶν προ-

ιόντων ρυθμίζεται απ' τόν τρόπο τῆς παραγωγῆς τους. Ἡ ἀτομική ἀνταλλαγή ἀντιστοιχεῖ ἐπίσης σ' ἕναν καθορισμένο τρόπο παραγωγῆς, πού κι αὐτός πάλι βρίσκεται σέ ἀντιστοιχία μέ τόν ἀνταγωνισμό τῶν τάξεων. Ὡστε δίχως ἀνταγωνισμό τῶν τάξεων, δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει καί ἀτομική ἀνταλλαγή.

Ἀλλά ἡ συνείδηση τοῦ καλοκάγαθου ἀστοῦ ἀρνεῖται νά παραδεχθεῖ τό ὀλοφάνερο αὐτό γεγονός. Ὅσο ὁ ἄνθρωπος παραμένει ἀστός, δέ μπορεῖ παρά νά βλέπει αὐτές τίς ἀνταγωνιστικές σχέσεις ὡς σχέσεις πού βασίζονται στήν ἁρμονία καί στήν αἰώνια δικαιοσύνη, πού δέν ἐπιτρέπουν σέ κανέναν νά ἱκανοποιεῖ τά συμφέροντά του σέ βάρος τοῦ ἄλλου. Κατά τή γνώμη τοῦ ἀστοῦ, ἡ ἀτομική ἀνταλλαγή μπορεῖ νά ὑπάρξει χωρίς ἀνταγωνισμούς τῶν τάξεων : γι' αὐτόν, τοῦτα τά δύο φαινόμενα δέν συνδέονται διόλου μεταξύ τους. Ἡ ἀτομική ἀνταλλαγή, ἔτσι ὅπως τή φαντάζεται ὁ ἀστός, μοιάζει πολύ λίγο μέ τήν ἀτομική ἀνταλλαγή, ἔτσι ὅπως ὑπάρχει στήν πραγματικότητα.

Ὁ κ. Μπραίν μετατρέπει τήν *αὐταπάτη* τοῦ καλοκάγαθου ἀστοῦ σέ *ιδανικό*, πού θά ἤθελε νά πραγματώσει. Ἐξαγνίζοντας τήν ἀτομική ἀνταλλαγή, ἀφαιρώντας της ὅλα τά ἀνταγωνιστικά στοιχεῖα πού ἐμπεριέχει, φαντάζεται πώς βρῆκε τήν *ἐξισωτική* σχέση, πού θά ἤθελε νά εἰσαγάγει στήν κοινωνία.

Ὁ κ. Μπραίν δέ βλέπει ὅτι αὐτή ἡ ἐξισωτική σχέση, αὐτό τό *ἐπανορθωτικό ἰδεῶδες* πού θά ἤθελε νά εἰσαγάγει στόν κόσμο, δέν εἶναι τίποτ' ἄλλο, παρά ἡ ἀντανάκλαση τοῦ σημερινοῦ κόσμου καί ὅτι, γιά τό λόγο αὐτό, εἶναι ἐντελῶς ἀδύνατο νά ἀνασυγκροτηθεῖ ἡ κοινωνία πάνω σέ μιά βάση, πού δέν εἶναι παρά ἡ ἐξωραϊσμένη σκιά αὐτῆς τῆς κοινωνίας. Στό βαθμό πού ἡ σκιά αὐτή θά παίρνει κάποια ὑπόσταση, θά φανεῖ ὅτι, ἀντί γιά μιά ὄνειρικά ἀναμορφωμένη κοινωνία, ἔχουμε ἀπλῶς μπροστά μας τό *σῶμα* τῆς σημερινῆς κοινωνίας*.

* Ὅπως καί κάθε ἄλλη θεωρία, ἡ θεωρία τοῦ κ. Μπραίν βρῆκε τοὺς ὁπαδούς της, πού τοὺς ἀπάτησαν τά φαινόμενα. Στό Λονδίνο, στό Σέφιλντ, στό Λήντς καί σέ πολλές ἄλλες πόλεις τῆς Ἀγγλίας ἰδρύθηκαν *Equitable Labour-Exchange-Bazars* (ἀγορές δίκαιης ἀνταλλαγῆς τῆς ἐργασίας). Ἀφοῦ καταβρόχθισαν σημαντικά κεφάλαια, ὅλες αὐτές οἱ ἀγορές χρεοκόπησαν σκανδαλωδῶς. Αὐτό τοὺς ἔκοψε τήν ὁρεξή μιά καί καλή. Προειδοποίηση γιά τόν κ. Προυντόν ! [Σημείωση τοῦ Μάρξ].

(Όπως είναι γνωστό, ο Προυντόν δεν έλαβε υπόψη του αυτήν την προειδοποίηση. Τό 1849 επιχείρησε ο ίδιος να ιδρύσει μία νέα Τράπεζα ανταλλαγών στο Παρίσι. Άλλά ή Τράπεζα αυτή χρεοκόπησε προτού ακόμα αρχίσει ούσιαστικά να λειτουργεί. Μία δικαστική δίωξη κατά του Προυντόν κάλυψε αυτή τή χρεοκοπία. Φ.Ε.)⁶⁹. [*Προσθήκη του Ένγκελς στή γερμανική έκδοση του 1885*].

Κ. ΜΑΡΞ — Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Άπαντα, τόμ, 4, σελ. 91 - 105

K. ΜΑΡΞ

Ἡ ἀθλιότητα τῆς φιλοσοφίας

(Τέλη Δεκεμβρίου 1846 με ἀρχές Ἀπριλίου 1849)

§ V. *Οἱ ἀπεργίες καί οἱ ἐργατικές ἐνώσεις*

«Κάθε κίνηση, πού ἀποσκοπεῖ στήν αὐξηση τῶν μισθῶν, δέ μπορεί νά ὀδηγήσει σέ τίποτα ἄλλο, παρά στήν ἄνοδο τῆς τιμῆς τοῦ σταριοῦ, τοῦ κρασιοῦ κλπ., δηλαδή στό μέγλωμα τῆς ἀνέχειας. Διότι τί εἶναι ὁ μισθός; Εἶναι ἡ τιμή κόστους τοῦ σταριοῦ κλπ., εἶναι ἡ ἀκέραια τιμή ὅλων τῶν πραγμάτων. Πᾶμε παραπέρα : Μισθοί εἶναι ἡ ἀναλογία τῶν στοιχείων πού συνθέτουν τόν πλοῦτο καί πού καταναλώνονται κάθε μέρα μέ σκοπό τήν ἀναπαραγωγή τῆς μάζας τῶν ἐργατῶν. Συνεπῶς, τό νά διπλασιάσουμε τό μισθό... θά σήμαινε ὅτι δίνουμε στόν κάθε παραγωγό ἕνα μερίδιο μεγαλύτερο ἀπ' τό προϊόν του, πράγμα πού ἀποτελεῖ μιά ἀντινομία. Κι ἂν ἡ αὐξηση τῶν μισθῶν περιλάβει ἕναν μικρό μόνο ἀριθμό κλάδων παραγωγῆς, θά προκαλέσει γενική διαταραχή στίς ἀνταλλαγές, μέ μιά λέξη, *μέγλωμα τῆς ἀνέχειας*... Ὑποστηρίζω ὅτι οἱ ἀπεργίες, πού ἔχουν σάν ἐπακόλουθο τήν αὐξηση τῶν μισθῶν, δέν μπορεί παρά νά καταλήγουν σέ μιά *γενική ἄνοδο τῶν τιμῶν*. Αὐτό εἶναι τόσο σίγουρο, ὅσο εἶναι σίγουρο πῶς δύο καί δύο κάνουν τέσσερα» (Προυντόν, τόμ. I, σελ. 110 καί 111⁵⁶).

Ἀπορρίπτουμε ὅλες αὐτές τίς θέσεις, ἐκτός ἀπ' τό ὅτι δύο καί δύο κάνουν τέσσερα.

Πρῶτο, δέν μπορεί νά ὑπάρχει *γενική ἄνοδος τῶν τιμῶν*. Ἄν διπλασιαστοῦν οἱ τιμές ὅλων τῶν εἰδῶν ταυτόχρονα μέ τόν διπλασιασμό τῶν μισθῶν, ἀπ' αὐτό δέν ἐπέρχεται καμιά ἀλλαγὴ στίς τιμές. Ἀλλάζει μόνο ἡ πλασματική τους ἔκφραση.

Δεύτερο, ἡ γενική αὐξηση τῶν μισθῶν δέν μπορεί ποτέ νά ὀδηγήσει σέ μιά λίγο-πολύ γενική ἀνατίμηση τῶν ἐμπορευμάτων. Πράγματι, ἂν ὅλοι οἱ κλάδοι τῆς παραγωγῆς χρησιμοποιοῦ-

σαν τόν ίδιο αριθμό εργατών σέ σχέση μέ τό σταθερό τους κεφάλαιο ή μέ τά εργαλεία εργασίας πού υπάρχουν σ' αὐτούς τούς κλάδους, τότε μιά γενική αύξηση τῶν μισθῶν θά ἔφερνε μιά γενική πτώση τῶν κερδῶν, ἐνῶ ἡ τιμή τῶν ἐμπορευμάτων στήν ἀγορά δέν θά παρουσίαζε καμιά ἀλλαγή.

Ἐπειδή ὅμως ἡ σχέση τῆς χειρονακτικῆς δουλειᾶς πρός τό σταθερό κεφάλαιο δέν εἶναι ἡ ἴδια στούς διάφορους κλάδους τῆς παραγωγῆς, ὅλοι οἱ κλάδοι πού χρησιμοποιοῦν σχετικά μεγαλύτερο σταθερό κεφάλαιο καί μικρότερο ἀριθμό εργατῶν, θά ἀναγκαστοῦν ἀργά ἢ γρήγορα νά μειώσουν τήν τιμή τῶν ἐμπορευμάτων τους. Σέ ἀντίθετη περίπτωση, ἂν δέν πέσει ἡ τιμή τῶν ἐμπορευμάτων τους, τότε τά κέρδη τους θά ὑπερβοῦν τό γενικό ἐπίπεδο κερδῶν. Οἱ μηχανές δέν παίρνουν βέβαια μισθό. Συνεπῶς, ἡ γενική αύξηση τῶν μισθῶν θά ἦταν λιγότερο αἰσθητή στούς κλάδους τῆς παραγωγῆς, πού χρησιμοποιοῦν σέ σύγκριση μέ ἄλλους περισσότερες μηχανές καί λιγότερους ἐργάτες. Ὡστόσο, ἐπειδή ὁ συναγωνισμός ἔχει πάντα τήν τάση νά ἰσοπεδώνει τό ποσοστό κερδῶν, τά κέρδη πού ὑπερβαίνουν τό γενικό ἐπίπεδο κερδῶν δέν μπορεῖ παρά νά εἶναι προσωρινά. Ἔτσι, πέρα ἀπό μερικές διακυμάνσεις, μιά γενική αύξηση μισθῶν θά ἔφερνε ὄχι μιά γενική ἄνοδο τῶν τιμῶν, ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ κ. Προυντόν, ἀλλά μιά μερική πτώση τους, δηλαδή μιά πτώση τῆς τρέχουσας τιμῆς τῶν ἐμπορευμάτων, πού παράγονται κυρίως μέ τή βοήθεια μηχανῶν.

Ἡ ἄνοδος καί ἡ πτώση κερδῶν καί μισθῶν ἐκφράζουν μόνο τήν ἀναλογία συμμετοχῆς καπιταλιστῶν καί εργατῶν στό προϊόν μιᾶς ἐργάσιμης ἡμέρας, χωρίς νά ἐπηρεάζουν διόλου, στίς πιό πολλές περιπτώσεις, τήν τιμή τοῦ προϊόντος. Ἀλλά τό ὅτι «οἱ ἀπεργίες, πού ἔχουν σάν ἐπακόλουθο τήν αύξηση τῶν μισθῶν, φέρνουν γενικά ἄνοδο τῶν τιμῶν, ἀκόμα καί μέγαλωμα τῆς ἀνέχειας» [I, σελ. 111] — αὐτό εἶναι ἀπ' τίς ἰδέες ἐκεῖνες, πού μποροῦν νά γεννηθοῦν μόνο στό κεφάλι ἑνός ἀκατανόητου ποιητή.

Στήν Ἀγγλία οἱ ἀπεργίες γίνονταν συνεχῶς ἀφορμή γιά νά ἐφευρισκονται καί νά χρησιμοποιοῦνται νέες μηχανές. Οἱ μηχανές στάθηκαν, μπορούμε νά ποῦμε, ὅπλο τῶν καπιταλιστῶν γιά νά ἀντιμετωπίζεται ἡ ἐξέγερση τῶν εἰδικευμένων εργατῶν. Ἡ

μεγαλύτερη εφεύρεση της σύγχρονης βιομηχανίας — ή *self-acting mule**⁷⁰ — έβγαλε απ' τή μέση τούς ξεσηκωμένους κλωστές. Έστω κι αν μοναδικό αποτέλεσμα των ενώσεων και των απεργιών ήταν νά στραφούν έναντίον τους οί προσπάθειες του εφευρετικού πνεύματος στον τομέα της μηχανικής, τότε, και στην περίπτωση αυτή, οί ενώσεις και οί απεργίες άσκησαν τεράστια επίδραση στην ανάπτυξη της βιομηχανίας.

«Βρίσκω», — συνεχίζει ο κ. Προυντόν, — «σ' ένα άρθρο του κ. Λεών Φωσσε, δημοσιευμένο ... τό Σεπτέμβριο του 1845⁷¹, ότι τον τελευταίο καιρό οί άγγλοι εργάτες δέν πολυσχολούνται μέ τίς ενώσεις — πράγμα πού σίγουρα αποτελεί μιά πρόοδο, γιά τήν όποία μπορούμε μόνο νά τούς συγχαρούμε, — αλλά αυτή ή βελτίωση του ήθους των εργατών προέρχεται κυρίως απ' τήν οικονομική τους προπαίδεια. Δέν εξαρτιέται απ' τούς εργοστασιάρχες τό μεροκάματο, — αναφώνησε σέ μιά συνέλευση στό Μπόλτον ένας εργάτης κλώστης. — Σέ περιόδους πού οί δουλειές δέν πάνε καλά, τά άφεντικά παίζουν, σά νά λέμε, τό ρόλο του μαστίγιου στά χέρια της αναγκαιότητας και πρέπει, θέλοντας και μή, νά χτυπούν. Ρυθμιστική άρχή είναι ή σχέση ανάμεσα στην προσφορά και τή ζήτηση κι ή δύναμη των άφεντικών δέ φτάνει ως εκεί... “Αυτό μάλιστα”», — ανακράζει ο κ. Προυντόν, — «ίδού επιτέλους, εργάτες διαπαιδαγωγημένοι, ύποδειγματικοί κλπ. κλπ. κλπ». «Μόνο αυτή ή άθλιότητα έλειπε απ' τήν Άγγλία. Άλλά δέ θά διαβεί τον πορθμό» (Προυντόν, τόμ. Ι, σελ. 261 και 262).

Άπ' όλες τίς άγγλικές πόλεις στό Μπόλτον ακριβώς αναπτύχθηκε πιό πολύ ό ριζοσπαστισμός. Οί εργάτες του Μπόλτον είναι γνωστοί σάν οί πιό άκραίοι επαναστάτες. Κατά τή διάρκεια του μεγάλου αναβρασμού πού υπήρχε στην Άγγλία γιά τήν κατάργηση του νόμου γιά τά σιτηρά⁷², οί άγγλοι εργοστασιάρχες θεώρησαν ότι δέ θά μπορούσαν νά τά βγάλουν πέρα μέ τούς γαιοκτήμονες, αν δέν βάλουν μπροστά τούς εργάτες. Καθώς όμως τά συμφέροντα των εργατών δέν είναι λιγότερο αντίθετα πρós τά συμφέροντα των εργοστασιαρχών απ' ό,τι τά συμφέροντα των εργοστασιαρχών πρós τά συμφέροντα των γαιοκτημόνων, ήταν φυσικό νά ύποστούν ήττα οί εργοστασιάρχες στίς συγκεντρώσεις των εργατών. Τί έκαναν τότε οί εργοστασιάρχες ; Όργάνωσαν γιά τά μάτια συγκεντρώσεις, στίς όποιες μετείχαν κυρίως έ-

* — αυτόματα κλωστική μηχανή.

πιστάτες τῶν ἐργοστασίων, λιγοστοί ἐργάτες ἐμπιστοί τους καί φίλοι τοῦ ἐμπορίου μέ τήν κυριολεκτική ἔννοια τοῦ ὄρου. Ὅταν τότε οἱ πραγματικοί ἐργάτες θέλησαν νά συμμετάσχουν σ' αὐτές τίς συγκεντρώσεις, ὅπως ἔγινε στό Μπόλτον καί στό Μάντσεστερ, γιά νά διαμαρτυρηθοῦν γι' αὐτές τίς φτιαχτές ἐκδηλώσεις, τοὺς ἀπαγόρευσαν τήν εἴσοδο μέ τό πρόσχημα πῶς πρόκειται γιά *ticket-meeting*, ἐννοώντας δηλαδή ὅτι πρόκειται γιά συγκεντρώσεις ὅπου γίνονται δεκτοί μόνον ὅσοι ἔχουν εἰσιτήρια. Ὡστόσο, στίς τοιχοκολλημένες ἀφίσες γινόταν λόγος γιά δημόσιες συγκεντρώσεις. Κάθε φορά πού γινόταν μιά τέτοια συγκέντρωση, οἱ ἐφημερίδες τῶν ἐργοστασιαρχῶν δημοσίευαν ἐντυπωσιακά καί πολύστηλα ρεπορτάζ γιά τοὺς λόγους πού ἐκφωνοῦνταν ἐκεῖ. Οἱ ἐφημερίδες τοῦ Λονδίνου τοὺς ἀναδημοσίευαν κατά λέξη. Δέ χρειάζεται νά ποῦμε ὅτι τοὺς λόγους τοὺς ἐκφωνοῦσαν οἱ ἐπιστάτες τῶν ἐργοστασίων. Ὁ κ. Προυντόν εἶχε τήν ἀτυχία νά ἐκλάβει τοὺς ἐπιστάτες γιά ἀπλοῦς ἐργάτες καί νά τοὺς ἀπαγορεύσει αὐστηρά νά διαβοῦν τόν πορθμό.

Ἄν τό 1844 καί 1845 οἱ ἀπεργίες ἀκούστηκαν λιγότερο ἀπ' ὅ,τι στά προηγούμενα χρόνια, αὐτό ἔγινε διότι τό 1844 καί 1845 ἦσαν τά πρῶτα χρόνια ἀνόδου τῆς ἀγγλικῆς βιομηχανίας μετά τό 1837. Μολαταῦτα, κανένα *τρέϊντ-γιούνιον* δέν διαλύθηκε.

Ἄς ἀκούσουμε τώρα τοὺς ἐπιστάτες τοῦ Μπόλτον. Σύμφωνα μέ τά λεγόμενά τους, οἱ ἐργοστασιάρχες δέν κάνουν κουμάντο στοὺς μισθοῦς, γιατί δέν ἐξαρτιέται ἀπ' αὐτούς ἡ τιμή τῶν προϊόντων κι αὐτό γιατί δέν κάνουν κουμάντο στήν παγκόσμια ἀγορά. Μέ βάση αὐτόν τόν συλλογισμό, ἄφησαν νά ἐννοηθεῖ ὅτι δέν πρέπει νά συγκροτοῦνται ἐργατικές ἐνώσεις μέ σκοπό ν' ἀποσποῦν ἀπ' τὰ ἀφεντικά αὐξηση τοῦ μεροκάματος. Ὁ κ. Προυντόν, ἀντίθετα, ἀποκλείει τίς ἐνώσεις ἀπό φόβο μήπως ὀδηγήσουν στήν αὐξηση τῶν μισθῶν καί προκαλέσουν γενική ἄνοδο τῆς ἀνέχειας. Δέ χρειάζεται νά ὑπογραμμίσουμε ὅτι ἀνάμεσα στοὺς ἐπιστάτες καί στόν κ. Προυντόν ὑπάρχει μιά συγκινητική ὁμοφωνία σ' ἓνα σημεῖο : στό ὅτι ἡ αὐξηση τῶν μισθῶν ἰσοδυναμεῖ μέ τήν ἄνοδο τῆς τιμῆς τῶν προϊόντων.

Ἀλλά ὁ θυμός τοῦ κ. Προυντόν ὀφείλεται πράγματι στοὺς φόβους πῶς θά μεγαλώσει ἡ ἀνέχεια ; Ὁχι. Τά βάζει μέ τοὺς ἐ-

πιστάτες του Μπόλτον απλώς έπειδή αυτοί προσδιορίζουν την αξία απ' την προσφορά και τη ζήτηση και δε σκοτίζονται διόλου για συντακτική αξία, για αξία που απέκτησε συντεταγμένη ύποσταση, για συντακτικό χαρακτήρα της αξίας, που εμπεριέχει τη διαρκή ανταλλακτικότητα και τις αποδέλοιπες αναλογικότητες των σχέσεων και σχέσεις αναλογικότητας, που βαδίζουν χέρι-χέρι με τη θεία Πρόνοια.

«Η άπεργία των εργατών είναι πα ρ α ν ο μ η⁶⁷. Αυτό τό λέει όχι μόνο ό Ποινικός Κώδικας, αλλά και τό οικονομικό σύστημα και ή αναγκαιότητα της καθεστηκυίας τάξεως... Η προσωπική ελευθερία του κάθε εργάτη νά διαθέτει τό άτομό του και τά χέρια του μπορεί νά γίνει άνεκτή, αλλά ή κοινωνία δε μπορεί νά επιτρέπει στους εργάτες ν' άσκοϋν βία στό μονοπώλιο μέ τίς ενώσεις τους» (Τόμ. Ι, σελ. 334 και 335).

Ό κ. Πруντόν πασχίζει νά παρουσιάσει ένα άρθρο του Ποινικού Κώδικα σάν αναγκαίο και γενικό εξαγόμενο των σχέσεων της άστικής παραγωγής.

Στήν Άγγλία οί ενώσεις επιτρέπονται μέ πράξη του Κοινοβουλίου και τό οικονομικό σύστημα ήταν εκείνο που άνάγκασε τό Κοινοβούλιο νά θεσπίσει τέτοιο νόμο. Όταν τό 1825, επί ύπουργίας Χάσκισσον, τό Κοινοβούλιο έπρεπε νά τροποποιήσει τη νομοθεσία για νά την προσαρμόσει καλύτερα στις συνθήκες που είχε δημιουργήσει ό ελεύθερος συναγωνισμός, δε μπορούσε νά μή καταργήσει όλους τούς νόμους που άπαγόρευαν τίς ενώσεις των εργατών. Όσο περισσότερο αναπτύσσονται ή σύγχρονη βιομηχανία και ό συναγωνισμός, τόσο περισσότερα γίνονται τά στοιχειά που προκαλούν την εμφάνιση των ενώσεων και προωθούν τό έργο τους και όταν οί ενώσεις γίνονται οικονομικό γεγονός, που άποχτάει μέρα μέ την ήμέρα μεγαλύτερη σταθερότητα, δε μπορεί παρά νά γίνουν γρήγορα και νομικό γεγονός.

Έτσι, τό αντίστοιχο άρθρο του Γαλλικού Ποινικού Κώδικα [Code pénal] άποδείχνει τό πολύ-πολύ ότι στην έποχή της Συντακτικής Συνέλευσης και της Αύτοκρατορίας δεν είχαν ακόμα άναπτυχθεί άρκετά ή σύγχρονη βιομηχανία και ό συναγωνισμός⁷³.

Οἱ οἰκονομολόγοι καί οἱ σοσιαλιστές* συμφωνοῦν μεταξύ τους μόνο σέ ἓνα σημεῖο : στήν καταδίκη τῶν *ἐνώσεων*. Διαφέρουν μόνο στό σκεπτικό τῆς καταδίκης.

Οἱ οἰκονομολόγοι λένε στούς ἐργάτες : Μή φτιάχνετε ἐνώσεις. Συγκροτώντας ἐνώσεις, παραβιάζετε τήν κανονική διαδικασία τῆς βιομηχανίας, ἐμποδίζετε τούς ἐργοστασιάρχες νά ἐκτελέσουν τίς παραγγελίες, φέρνετε διαταραχή στό ἐμπόριο καί ἐπιταχύνετε τήν εἰσαγωγή τῶν μηχανῶν, οἱ ὁποῖες, κάνοντας περιττή κατά ἓνα μέρος τή δουλειά σας, σᾶς ἀναγκάζουν ἔτσι νά δεχθῆτε ἓνα μισθό ἀκόμα πιο χαμηλό. Ἄλλωστε, εἶναι μάταιες οἱ προσπάθειές σας. Ὁ μισθός σας θά καθορίζεται πάντα ἀπό τή σχέση ἀνάμεσα στή ζήτηση καί τήν προσφορά ἐργατικῶν χειρῶν. Ἡ ἐξέγερσή σας ἐνάντια στούς προαιώνιους νόμους τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας εἶναι γελοία ὅσο καί ἐπικίνδυνη.

Οἱ σοσιαλιστές λένε στούς ἐργάτες : Μή φτιάχνετε ἐνώσεις, διότι, τελικά τί θά κερδίσετε ; Αὔξηση τῶν μισθῶν ; Οἱ οἰκονομολόγοι θά σᾶς ἀποδείξουν μέ πειστήρια στό χέρι ὅτι ἀκόμα κι ἂν ἐπιτύχετε γιά λίγο διάστημα νά κερδίσετε μερικές πενταροδεκάρες, θά ἐπακολουθήσει μιά μόνιμη μείωση τοῦ μισθοῦ. Ἐμπειροὶ λογιστές θά σᾶς ἀποδείξουν ὅτι θά χρειάζονταν χρόνια καί χρόνια γιά νά μπορέσει ἡ αὔξηση τοῦ μισθοῦ σας νά καλύψει ἔστω καί τὰ ἔξοδα πού ἀπαιτοῦνται γιά νά συγκροτήσετε καί νά στηρίξετε τίς ἐνώσεις σας. Ἐμεῖς, σάν σοσιαλιστές πού εἴμαστε, θά σᾶς ποῦμε ὅτι ἀνεξάρτητα ἀπ' τό χρηματικό αὐτό θέμα, ἐσεῖς καί ἐνώσεις νά κάνετε, δέν θά γίνετε λιγότερο ἐργάτες, ἐνῶ τ' ἀφεντικά θά παραμείνουν ἀφεντικά καί στό μέλλον, ὅπως ἦσαν καί στό παρελθόν. Συνεπῶς, οὔτε ἐνώσεις, οὔτε πολιτική, διότι τό νά συγκροτεῖτε ἐνώσεις δέ σημαίνει μήπως ὅτι κάνετε πολιτική ;

Οἱ οἰκονομολόγοι θέλουν νά παραμείνουν οἱ ἐργάτες στήν κοινωνία ὅπως αὐτή ἔχει διαμορφωθεῖ σήμερα καί ὅπως τήν ἐχουν περιγράψει καί κωδικοποιήσει στά ἐγχειρίδιά τους.

* Δηλαδή οἱ σοσιαλιστές τῆς ἐποχῆς ἐκείνης : οἱ ὀπαδοί τοῦ Φουριέ στή Γαλλία, τοῦ Ὁουεν στήν Ἀγγλία. — Φ.Ε. [Σημείωση τοῦ "Ενγκελς στή γερμανική ἐκδοση τοῦ 1885].

Οί σοσιαλιστές συμβουλεύουν τούς ἐργάτες ν' ἀφήσουν ἡσυχὴ τὴν παλιὰ κοινωνία γιὰ νά μποῦν πιό εὐκόλα στή νέα κοινωνία πού τούς ἐτοιμάζουν μέ τόση περίσκεψη.

Ὡστόσο, στό πείσμα καί τῶν δυό, στό πείσμα τῶν ἐγχειριδίων καί τῶν οὐτοπιῶν, οἱ ἐνώσεις δέ σταμάτησαν οὔτε μιὰ στιγμή νά προοδεύουν καί νά διευρύνονται μαζί μέ τὴν ἀνάπτυξη καί τό μέγαλωμα τῆς σύγχρονης βιομηχανίας. Σήμερα μάλιστα μπορεῖ νά εἰπωθεῖ ὅτι ὁ βαθμός ἀνάπτυξης τῶν ἐνώσεων σέ μιὰ χώρα δείχνει ἐπακριβῶς τὴ θέση πού κατέχει ἡ χώρα αὐτὴ στὴν ἱεραρχία τῆς παγκόσμιας ἀγορᾶς. Ἡ Ἀγγλία, ὅπου ἡ βιομηχανία ἔφτασε στὸν ὑψηλότερο βαθμὸ ἀνάπτυξης, ἔχει καί τίς πιό μεγάλες καί καλύτερες ὁργανωμένες ἐνώσεις.

Στὴν Ἀγγλία οἱ ἐργάτες δέν περιορίστηκαν σέ εὐκαιριακές ἐνώσεις, πού δέν εἶχαν ἄλλο σκοπὸ ἀπὸ μιὰ τρέχουσα ἀπεργία καί διαλύονταν μετὰ ἀπ' αὐτήν. Συγκροτήθηκαν μόνιμες ἐνώσεις — *Trades Unions** — πού γίνονται προπύργια τῶν ἐργατῶν στὸν ἀγώνα τους κατὰ τῶν ἐργοδοτῶν. Σήμερα ὅλα αὐτὰ τὰ τοπικὰ *συνδικάτα* συνενώνονται στὸν Ἑθνικὸ Σύνδεσμο Ἑνταίων Συνδικάτων⁷⁴, πού ἀριθμεῖ κιόλας 80.000 μέλη καί ἡ Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ του ἔχει τὴν ἑδρα της στὸ Λονδίνο. Ἡ ὁργάνωση αὐτῶν τῶν ἀπεργιῶν, τῶν σωματείων, τῶν *συνδικάτων* (*trades unions*) συμβαδίζει μέ τὸν πολιτικὸ ἀγώνα τῶν ἐργατῶν, πού μέ τὴν ἐπωνυμία *χαρτιστές*²⁵ ἀπαρτίζουν σήμερα ἓνα μεγάλο πολιτικὸ κόμμα.

Οἱ πρῶτες ἀπόπειρες *συνένωσης* τῶν ἐργατῶν παίρνουν πάντα τὴ μορφή τῶν σωματείων.

Ἡ μεγάλη βιομηχανία συγκεντρώνει στὸ ἴδιο μέρος ἓνα πλῆθος ἀνθρώπων ἄγνωστων μεταξὺ τους. Ὁ συναγωνισμὸς διασπᾷ τὰ συμφέροντά τους. Ὡστόσο, ἡ περιφρούρηση τοῦ μεροκάματου, αὐτὸ τό κοινὸ συμφέρον ἀπέναντι στὸν ἐργοδότη τους, τοὺς συσπειρώνει σέ μιὰ κοινὴ ἰδέα ἀντίστασης, στὸ *σωματεῖο*. Ἔτσι, τό *σωματεῖο* ἔχει πάντα ἓναν διπλὸ σκοπὸ: νά σταματήσει τό συναγωνισμὸ ἀνάμεσα στοὺς ἐργάτες, ὥστε νά εἶναι σέ θέση νά ἀνταγωνιστοῦν μέ ἐνιαῖες προσπάθειες τὸν καπιταλιστὴ. Ἄν σκοπὸς τῆς ἀντίστασης ἦταν μόνο ἡ περιφρούρηση τοῦ μεροκάματου, ἀργότερα, στὸ βαθμὸ πού ἡ ἰδέα τῆς *χαλιναγώ-*

* — Ἑργατικά Συνδικάτα.

γησης τῶν ἐργατῶν συσπειρώνει ἀπὸ τῆς μεριᾶς τοὺς τοὺς καπιταλιστές, τὰ σωματεῖα, σκόρπια στήν ἀρχή, συγκροτοῦνται σέ ὁμάδες καί ἡ περιφρούρηση τῶν ἐνώσεων ἀπ' τοὺς ἐργάτες ἐνάντια στό μόνιμα συνασπισμένο κεφάλαιο γίνεται γι' αὐτούς πιό ἀπαραίτητη ἀπ' τήν περιφρούρηση τοῦ μεροκάματου. Ὡς ποῖο βαθμὸ αὐτό εἶναι σωστό, φαίνεται ἀπ' τὸ γεγονός ὅτι οἱ ἐργάτες, πρὸς μεγάλη ἐκπληξη τῶν ἄγγλων οἰκονομολόγων, θυσιάζουν σημαντικό μέρος ἀπ' τὸ μεροκάματό τους ὑπὲρ τῶν συνδικάτων, πού ἱδρύθηκαν, κατὰ τῆς γνώμης αὐτῶν τῶν οἰκονομολόγων, μόνο γιὰ χάρη τοῦ μεροκάματου. Σ' αὐτόν τόν ἀγώνα — πραγματικό ἐμφύλιο πόλεμο — συγκεντρώνονται καί ἀναπτύσσονται ὅλα τὰ στοιχεῖα γιὰ τὴ μελλοντικὴ μάχη. Φτάνοντας στό σημεῖο αὐτό, ἡ ἔνωση παίρνει πολιτικὸ χαρακτήρα.

Οἱ οἰκονομικὲς συνθήκες μετέτρεψαν στήν ἀρχὴ μιὰ μάζα λαϊκοῦ πληθυσμοῦ σέ ἐργάτες. Ἡ κυριαρχία τοῦ κεφαλαίου δημιουργοῦσε γιὰ τὴ μάζα αὐτὴ μιὰ ὁμοιόμορφη κατάσταση καί κοινὰ συμφέροντα. Ἔτσι, αὐτὴ ἡ μάζα ἀποτελεῖ πιά μιὰ τάξη ἀπέναντι στό κεφάλαιο, ἀλλὰ ὅχι ἀκόμα ἀπέναντι στὸν ἑαυτό της. Μέσα στὸν ἀγώνα, τοῦ ὁποῖου ἐπισημάνσαμε μόνο μερικὲς φάσεις, αὐτὴ ἡ μάζα συσπειρώνεται, συγκροτεῖται ὡς τάξη γιὰ τὸν ἑαυτό της. Τὰ συμφέροντα πού ὑπερασπίζεται γίνονται συμφέροντα ταξικά. Ἀλλὰ ὁ ἀγώνας τάξης πρὸς τάξη εἶναι ἀγώνας πολιτικός.

Στὴν ἱστορία τῆς ἀστικῆς τάξης πρέπει νὰ διακρίνουμε δύο φάσεις: Στὴν πρώτη φάση συγκροτεῖται ὡς τάξη μέσα σέ συνθήκες κυριαρχίας τοῦ φεουδαρχικοῦ συστήματος καί τῆς ἀπόλυτης μοναρχίας. Στὴ δεύτερη φάση, ἥδη συγκροτημένη ὡς τάξη, ἀνατρέπει τὴ φεουδαρχία καί τὴ μοναρχία, ὥστε ἀπ' τὴν παλιά κοινωνία νὰ δημιουργήσῃ τὴν ἀστικὴ κοινωνία. Ἡ πρώτη ἀπ' τίς φάσεις αὐτές ἦταν πιό μακρόχρονη καί χρειάστηκε τίς πιό μεγάλες προσπάθειες. Ἡ ἀστικὴ τάξη ἄρχισε κι αὐτὴ τὸν ἀγώνα της μέ μικρὲς ἐνώσεις κατὰ τῶν φεουδαρχῶν.

Ἐγιναν ἀρκετές ἐρευνες, πού εἰκονογραφοῦν τίς διαφορὲς ἱστορικὲς φάσεις πού πέρασε ἡ ἀστικὴ τάξη, ἀπ' τὴν αὐτοδιοικούμενη κοινότητα τῆς πόλης ἵσαμε τὴ συγκρότησή της ὡς τάξη.

Όταν όμως τό πράγμα φτάνει στό σημείο πού πρέπει νά γίνει μιά συγκεκριμένη αναφορά στίς ἀπεργίες, στίς ενώσεις καί στίς άλλες μορφές, μέ τίς όποίες οί προλετάριοι όλοποιοϋν μπροστά στά μάτια μας τή συγκρότησή τους σέ τάξη, τότε άλλους τούς πιάνει πραγματικό δέος, κι άλλοι έκδηλώνουν επιδεικτικά μιά *υπερβατική* περιφρόνηση.

Ή ύπαρξη μιās καταπιεζόμενης τάξης αποτελεί ζωτικό όρο κάθε κοινωνίας, πού βασίζεται στόν ανταγωνισμό τών τάξεων. Συνεπώς, ή απελευθέρωση τής καταπιεζόμενης τάξης έξυπακούει ἀπαραίτητα τή δημιουργία μιās νέας κοινωνίας. Για νά μπορέσει νά απελευθερωθεῖ ή καταπιεζόμενη τάξη, πρέπει νά μή μποροϋν πιά νά σταθοϋν πλάι-πλάι οί κεκτημένες ήδη παραγωγικές δυνάμεις καί οί ύπάρχουσες κοινωνικές σχέσεις. Άπ' όλα τά εργαλεία παραγωγής ή πιό ισχυρή παραγωγική δύναμη⁷⁵ εἶναι ή ἴδια ή επαναστατική τάξη. Ή όργάνωση τών επαναστατικών στοιχείων σέ τάξη προϋποθέτει πώς θά ύπάρχουν όλες οί παραγωγικές δυνάμεις πού μποροϋν νά γεννηθοϋν μέσα στοϋς κόλπους τής παλιάς κοινωνίας.

Σημαίνει μήπως αϋτό πώς μετά τήν ανατροπή τής παλιάς κοινωνίας θά έρθει μιά νέα ταξική κυριαρχία, πού θά τήν εκφράζει ή νέα πολιτική έξουσία ; Όχι.

Ό όρος για τήν απελευθέρωση τής εργαζόμενης τάξης εἶναι ή κατάργηση όλων τών τάξεων, ακριβώς όπως ό όρος για τήν απελευθέρωση τής τρίτης τάξης*, τής αστικής τάξης, ήταν ή κατάργηση όλων καί τών κάθε λογής τάξεων**.

* — Τρίτη τάξη (πού αποτελεί απόδοση τοϋ γαλλικοϋ όρου tier état) όνόμαζαν πριν άπ' τή Γαλλική Έπανάσταση τοϋ 1789 τόν μή προνομιούχο πλθυσμό, συμπεριλαμβανομένων καί τών άστών, σέ διάκριση άπ' τίς δύο άλλες τάξεις, τούς ευγενείς καί τόν πλθρο. (Σημ. μετ.).

** Έδω γίνεται λόγος για τάξεις μέ τήν ιστορική έννοια τοϋ όρου, [δηλαδή τοϋ γαλλικοϋ όρου état, πού στήν περίπτωση αϋτή σημαίνει κοινωνική κατηγορία, κοινωνικό στρώμα — Σημ. μετ.] για τάξεις τοϋ φεουδαρχικοϋ κράτους, για τάξεις μέ συγκεκριμένα καί αϋστηρά προκαθορισμένα προνόμια. Ή αστική επανάσταση κατάργησε τίς τάξεις [états - Σημ. μετ.]. μαζί μέ τά προνόμιά τους. Ή αστική κοινωνία γνωρίζει μόνο τάξεις. [Μέ τήν έννοια πού δίνει ό γαλλικός όρος classe. - Σημ. μετ.]. Γι' αϋτό, όποιος όνομάζει τό προλεταριάτο «τέταρτη τάξη»,⁷⁶ έρχεται σέ πλήρη αντίφαση μέ τήν ιστορία. — Φ.Ε. [Σημείωση τοϋ Ένγκελς στή γερμανική έκδοση τοϋ 1885].

Μέσα στην εξελικτική πορεία, η εργατική τάξη θα αντικαταστήσει την παλιά αστική κοινωνία με μία τέτοια κοινωνική οργάνωση, πού θα αποκλείει τις τάξεις και την μεταξύ τους αντίθεση και δέ θα υπάρχει πια καμιά καθαυτό πολιτική εξουσία, επειδή ακριβώς η πολιτική εξουσία αποτελεί την επίσημη έκφραση των ταξικών αντιθέσεων μέσα στην αστική κοινωνία.

Άλλα ως τότε, ο ανταγωνισμός ανάμεσα στο προλεταριάτο και την αστική τάξη παραμένει ένας αγώνας τάξης προς τάξη, ένας αγώνας, πού, οδηγούμενος στο ανώτατο στάδιο της έντασής του, αποτελεί την πλήρη επανάσταση. Άλλωστε, πρέπει μήπως να μᾶς παραξενεύει τό ότι μία κοινωνία, πού βασίζεται στην *αντιπαράθεση* των τάξεων, καταλήγει, σάν σέ ἔσχατη λύση, σέ μία κτηνώδη *αντινομία*, σέ μία συμπλοκή σώμα με σώμα ;

Μή λέτε ότι τό κοινωνικό κίνημα αποκλείει τό πολιτικό κίνημα. Δέν υπάρχει ποτέ πολιτικό κίνημα, πού νά μήν εἶναι ταυτόχρονα καί κοινωνικό.

Μόνο σέ μία κατάσταση πραγμάτων, πού δέν θά υπάρχουν πιά τάξεις καί ταξικοί ανταγωνισμοί, οἱ *κοινωνικές ἐξελίξεις* θά πάψουν νά εἶναι *πολιτικές ἐπαναστάσεις*. Άλλά ως τότε, στίς παραμονές κάθε γενικής αναδιοργάνωσης τῆς κοινωνίας, ἡ τελευταία λέξη τῆς κοινωνικῆς ἐπιστήμης θά εἶναι πάντα :

«Μάχη ἢ θάνατος. Ματωμένος αγώνας ἢ ἀνυπαρξία.

Ἔτσι ἀμείλικτα μπαίνει τό ζήτημα»⁷⁷.

Γεωργία Σάνδη

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἔπαντα, τόμ. 4, σελ. 175-182

Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ

[Γιά τό σύνθημα τῆς κατάργησης τοῦ κράτους καί τούς γερμανούς «φίλους τῆς ἀναρχίας»]

(Ὀκτώβριος 1850)

«Ἡ κατάργηση τοῦ κράτους ἔχει γιά τούς κομμουνιστές μόνο τό νόημα ὅτι ἀποτελεῖ ἀναγκαῖο ἐπακόλουθο τῆς κατάργησης τῶν τάξεων, μαζί μέ τίς ὁποῖες ἐκπίπτει ἀπό μόνη της ἡ ἀνάγκη νά ὑπάρχει ἡ ὀργανωμένη δύναμη μιᾶς τάξης γιά τήν καθυπόταξη ἄλλων τάξεων. Γιά χῶρες *ἀστικές*, κατάργηση τοῦ κράτους σημαίνει ὑποβάθμιση τῆς κρατικῆς ἐξουσίας στό ἐπίπεδο πού ὑπάρχει στή Βόρεια Ἀμερική. Ἐκεῖ οἱ ταξικές ἀντιθέσεις δέν ἔφθασαν ἀκόμα στήν πλήρη ἐξέλιξή τους. Οἱ ταξικές συγκρούσεις κατευνάζονται κάθε φορά μέ τήν ἀπορρόφηση τοῦ παραπανήσιου ἐργατικοῦ δυναμικοῦ ἀπό τή Δύση*. Ἡ παρέμβαση τῆς κρατικῆς ἐξουσίας, πού στήν Ἀνατολή εἶναι μειωμένη στό ἐλάχιστο, στή Δύση εἶναι ἀνύπαρκτη. Γιά χῶρες *φεουδαρχικές*, κατάργηση τοῦ κράτους σημαίνει κατάργηση τῆς φεουδαρχίας καί ἐγκαθίδρυση τοῦ συνηθισμένου ἀστικοῦ κράτους. Στή Γερμανία, πίσω ἀπ' τό σύνθημα γιά κατάργηση τοῦ κράτους, καλύπτεται εἴτε ἡ φυγομαχία ἀπ' τούς ἄμεσα ἐκτυλισσόμενους ἀγῶνες, εἴτε ἡ παραπλανητική μεγαλοποίηση τῆς *ἀστικῆς* ἐλευθερίας γιά ἀπόλυτη ἀνεξαρτησία καί αὐτοτέλεια τοῦ *μεμονωμένου ἀτόμου*, εἴτε, τέλος, ἡ ἀδιαφορία τοῦ ἀστοῦ ἀπέναντι σέ κάθε μορφή κράτους ὑπό τόν ὅρο, βέβαια, ὅτι δέν παρακαλύεται ἡ

* — Ἐδῶ οἱ ὅροι Δύση καί Ἀνατολή ἀφοροῦν τίς Δυτικές καί Ἀνατολικές Πολιτείες τῶν ΗΠΑ (Σημ. μετ.).

ανάπτυξη τῶν ἀστικῶν συμφερόντων. Τό ὅτι αὐτή ἡ κατάργηση τοῦ κράτους «ὕπο ὑψηλόν νόημα» κηρύσσεται μέ τόσο ἀνόητο τρόπο, γι' αὐτό δέ φταῖνε, φυσικά, οἱ διάφοροι Στίρνερ καί Φάουχνερ τοῦ Βερολίνου. «La plus belle fille de la France ne peut donner que ce qu'elle a»*. («N[eue] Rh[einische] Z[ei]tung»), τεύχος IV σελ. 58) [«Νέα Ἑφημερίδα τοῦ Ρήνου»]⁷⁸.

Ὡστόσο, ἡ κατάργηση τοῦ κράτους, ἡ *ἀναρχία*, ἔχει γίνει στή Γερμανία σύνθημα τῆς μόδας⁷⁹. Οἱ σκόρπιοι ἐδῶ κι ἐκεῖ γερμανοί μαθητές τοῦ Προυντόν⁸⁰, ἡ βερολινέζικη «ὕψηλή» δημοκρατία, ἀκόμα καί τά ξεχασμένα «εὐγενή πνεύματα τοῦ ἔθνους» ἀπ' τό Κοινοβούλιο τῆς Στουτγάρδης καί τήν Ἀντιβασιλεία⁸¹, ὅλοι αὐτοί, ὁ καθένας μέ τόν τρόπο του, ἔχουν ἐγκολπωθεῖ αὐτό τό ὑπέρ-ριζοσπαστικό σύνθημα.

Ὅλες αὐτές οἱ ὁμάδες ὁμονοοῦν στό νά διατηρηθεῖ ἡ ὑπάρχουσα *ἀστική κοινωνία*. Ὑπερασπίζοντας ὁμῶς τήν ἀστική κοινωνία, ὑπερασπίζονται τήν κυριαρχία τῆς ἀστικῆς τάξης, στή Γερμανία, μάλιστα, τήν κατάκτηση αὐτῆς τῆς κυριαρχίας ἀπό τήν ἀστική τάξη. Ἀπό τούς πραγματικούς ἐκπροσώπους τῆς ἀστικῆς τάξης διαφέρουν μόνο ὡς πρός τήν ἀσυνήθιστη παρουσίασή τους, πού τούς δίνει μιᾶ ἐπίφαση «μπροστάρηδων», «καθαρά πρωτοπόρων» ἀνθρώπων. Σ' ὅλες τίς συγκρούσεις τῆς πρακτικῆς ζωῆς ἡ ἐπίφαση αὐτή πηγαινε περίπατο. Μπροστά στήν *πραγματική ἀναρχία* τῶν ἐπαναστατικῶν κρίσεων, ὅταν οἱ μάζες ἔθεταν σέ κίνηση τήν «κτηνώδη βία» τοῦ ἐνός ἐναντίον τοῦ ἄλλου, αὐτοί οἱ ἐκπρόσωποι τῆς ἀναρχίας ἔκαναν κάθε φορά ὅ,τιμποροῦσαν γιά νά κόψουν μέ τό μαχαίρι τήν ἀναρχία. Ἡ οὐσία αὐτῆς τῆς περιώνυμης «ἀναρχίας» συνοψιζόταν τελικά σ' αὐτό πού στίς προηγμένες χώρες ἐκφράζεται μέ τή λέξη «τάξις» (Ordnung). Οἱ «Φίλοι τῆς ἀναρχίας» στή Γερμανία βρίσκονται σέ πλήρη *entente cordiale*** μέ τούς «Φίλους τῆς τάξεως» στή Γαλλία.

Στό βαθμό πού οἱ φίλοι τῆς ἀναρχίας δέν εἶναι ἐξαρτημένοι ἀπό τούς Γάλλους Προυντόν καί Ζιραρντέν, στό βαθμό πού ὁ

* — «Καί τό ὠραιότερο κορίτσι τῆς Γαλλίας δέν μπορεῖ νά δώσει παρά αὐτό πού ἔχει».

** — ἐγκάρδια συνεννόηση.

τρόπος σκέψης τους έχει γερμανική καταγωγή, όλοι τους έχουν μια κοινή πηγή: τόν Στίρνερ. Γενικά, ή περίοδος παρακμής της γερμανικής φιλοσοφίας κληροδότησε στο δημοκρατικό κόμμα της Γερμανίας τό μεγαλύτερο μέρος των άοριστολογιών της φρασεολογίας της. Οί παραστάσεις καί ή φρασεολογία των τελευταίων γερμανών γραφιάδων, ιδίως τοῦ Φόουερμπαχ καί τοῦ Στίρνερ, ἤδη πρίν ἀπ' τό Φεβρουάριο [τοῦ 1848], εἶχαν πολιτογράφηθεῖ σέ ἄρκετά νοθευμένη μορφή στήν τρέχουσα γραμματολογική ἐμπειρία καί στήν ἐφημεριδογραφία, πού, μέ τή σειρά τους, χρησίμευσαν ὡς κύρια πηγή γιά τοὺς μετὰ τόν Μάρτιο δημοκρατικούς κήρυκες. Τό κήρυγμα τοῦ Στίρνερ γιά μιᾶ ὀργάνωση μή κρατική ἀποδείχθηκε πολύ πρόσφορο γιά νά προσλάβει ἡ ἀναρχία τύπου Προυντόν καί ἡ κατάργηση τοῦ κράτους τύπου Ζιραρντέν τό «ὑψηλό νόημα», πού εἶναι τόσο συμφυές μέ τή γερμανική φιλοσοφία. Τό βιβλίο τοῦ Στίρνερ «Ὁ μοναδικός καί ἡ ιδιοκτησία του»⁸² ἔχει πράγματι λησμονηθεῖ, ἀλλά ὁ τρόπος τῆς σκέψης του, ιδίως ἡ κριτική του γιά τό κράτος, κάνει καί πάλι τήν παρουσία της στοὺς θιασῶτες τῆς ἀναρχίας. Ἐάν ἤδη ἀπό παλιότερα διερευνούσαμε κατά πόσο οἱ γραμματολογικές καταβολές αὐτῶν τῶν κυρίων εἶχαν γαλλική προέλευση, τώρα, γιά νά διερευνήσουμε τίς γερμανικές τους καταβολές, πρέπει πάλι νά ἐγκύψουμε στά ἔγκατα τῆς προκατακλυσμιαίας γερμανικῆς φιλοσοφίας. Ἐάν εἶναι νά μπλεχτεῖ κανεῖς στήν τρέχουσα γερμανική πολεμική, τότε εἶναι πάντα προτιμότερο ν' ἀσχοληθεῖ μέ τοὺς πρώτους διδάξαντες τούτη ἢ ἐκείνη τήν ἀντίληψη, παρά μέ τοὺς μεταπράττες μουχλιασμένων ἐμπορευμάτων.

«Ἄντε πάλι, ὦ μοῦσες, σελλώστε μου τόν Πήγασο
γιά νά γοργοπετάξω στά παλιά μέρη τά ρωμαντικά!»⁸³

Προτοῦ ἀκόμα περάσουμε στό ἴδιο τό βιβλίο τοῦ Στίρνερ πού προαναφέραμε, θά πρέπει νά περιδιαβοῦμε τά «παλιά μέρη τά ρωμαντικά» καί ν' ἀναδράμουμε στή λησμονημένη ἐποχή στήν ὁποία ἐκδόθηκε αὐτό τό βιβλίο. Τήν ἐποχή ἐκείνη, ἐνῶ ἡ πρωσική ἀστική τάξη, γραπωμένη ἀπ' τίς οἰκονομικές δυσκολίες τῆς κυβέρνησης, ἄρχισε νά καταχτάει τήν πολιτική ἐξουσία, τήν ἴδια ἐποχή, παράλληλα μέ τό ἀστικο-συνταγματικό κίνημα, ἐπεκτεινόταν καθημερινά μέσα στό προλεταριάτο τό κομμουνι-

στικό κίνημα. Τά αστικά στοιχεία της κοινωνίας, πού είχαν ακόμα ανάγκη από τήν προλεταριακή υποστήριξη για τήν επέυξη τών δικών τους σκοπών, ήταν αναγκασμένα νά παριστάνουν παντοῦ τό θιασώτη μιᾶς ὁποιασδήποτε παραλλαγῆς σοσιαλισμοῦ. Τό συντηρητικό καί τό φεουδαρχικό κόμμα ἦσαν ἐπίσης αναγκασμένα νά παρέχουν ὑποσχέσεις στό προλεταριάτο. Πλάι στόν ἀγώνα τών ἀστών καί τών ἀγροτῶν ἐνάντια στή φεουδαρχική ἀριστοκρατία καί γραφειοκρατία, ὑπῆρχε ὁ ἀγώνας τών προλετάρων ἐναντίον τών ἀστών. Καί μεταξύ αὐτῶν ὑπῆρχαν μιᾶ σειρά ἐνδιάμεσες σοσιαλιστικές ὁμάδες, πού κάλυπταν ὅλες τίς ἀποχρώσεις σοσιαλισμοῦ: ἀντιδραστικό, μικροαστικό, αστικό σοσιαλισμό. Ὅλοι αὐτοί οἱ ἀγῶνες, ὅλες αὐτές οἱ προσπάθειες καταπνίγονταν, δέ μπορούσαν νά ἐκφραστοῦν κάτω ἀπ' τό ζυγό τῆς κρατικῆς ἐξουσίας, τῆς λογοκρισίας, τῆς ἀπαγόρευσης τοῦ συνέρχεσθαι καί συνεταιρίζεσθαι. Τέτοια ἦταν ἡ κατάσταση τών κομμάτων ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, τότε πού ἡ γερμανική φιλοσοφία ἀποχαιρετοῦσε τοὺς τελευταίους πενιχροὺς θριάμβους της. Ἡ λογοκρισία εἶχε ἐπιβάλει ἀπ' τήν ἀρχή σέ ὅλα τά λίγο-πολύ ἀνεπιθύμητα στοιχεία νά ἐπιλέξουν ἕναν ὅσο γίνεται πιό ἀσαφὴ τρόπο ἔκφρασης. Ἐναν τέτοιο τρόπο ἔκφρασης πρόσφερε ἡ γερμανική φιλοσοφική παράδοση, πού τότε ἀκριβῶς εἶχε φτάσει στήν πλήρη παρακμὴ τῆς χεγκελιανῆς σχολῆς. Ὁ ἀντιθρησκευτικός ἀγώνας συνεχιζόταν ακόμα. Ὅσο γινόταν πιό δύσκολο νά κάνεις πολιτικό ἀγώνα ἐνάντια στήν ὑπάρχουσα ἐξουσία ἀπὸ τίς στήλες τοῦ Τύπου, τόσο μέ περισσότερο ζήλο γινόταν αὐτός ὁ ἀγώνας μέ μορφή θρησκευτική καί φιλοσοφική. Ἡ γερμανική φιλοσοφία, στήν πιό ψευτισμένη της μορφή, ἔγινε κοινὸ κτῆμα τῶν «μορφωμένων» καί ὅσο περισσότερο γινόταν κοινὸ κτῆμα, τόσο πιό ψευτισμένες, πιό ἀσυνάρτητες, πιό χοντροκομμένες γίνονταν οἱ ἀπόψεις τῶν φιλοσόφων καί τόσο μεγαλύτερο κύρος τοὺς χάριζε αὐτὴ ἡ ἀσυναρτησία καί ἡ χοντροκοπιά σὰ μάτια τοῦ «μορφωμένου» κοινοῦ.

Ἡ σύγχυση φρενῶν τῶν «μορφωμένων» ἦταν φοβερὴ καί μεγάλωνε διαρκῶς. Ἦταν πράγματι ἕνα συνονθύλευμα ἰδεῶν γερμανικῆς, γαλλικῆς, ἀγγλικῆς, ἀρχαίας, μεσαιωνικῆς καί νεότερης καταγωγῆς.

Ἡ σύγχυση αὐτή ἦταν ἀκόμα μεγαλύτερη, ἐπειδὴ ὅλες αὐ-
τές οἱ ιδέες, παρμένες ἀπὸ δεύτερο, τρίτο καὶ τέταρτο χέρι, κυ-
κλοφοροῦσαν τόσο παραποιημένες, ὥστε καταντοῦσαν ἀγνώ-
ριστες. Ὅχι μόνο οἱ σκέψεις τῶν γάλλων καὶ ἄγγλων φιλελεύθε-
ρων καὶ σοσιαλιστῶν, ἀλλὰ καὶ οἱ ιδέες Γερμανῶν, ὅπως τοῦ
Χέγκελ, εἶχαν τὴν ἴδια τύχη. Ὅλη ἡ γραμματολογία ἐκείνης τῆς
ἐποχῆς καὶ ιδιαίτερα, ὅπως θὰ δοῦμε, τὸ βιβλίο τοῦ Στίνερ,
προσφέρουν ἀναρίθμητες μαρτυρίες γι' αὐτό, ἐνῶ ἡ σύγχρονη
γερμανικὴ γραμματολογία ἐξακολουθεῖ ἀκόμα νὰ δεινοπαθεῖ
ἀπ' τὴν ἐπιπτώσει ὅλων αὐτῶν.

Μέσα σ' αὐτὴ τὴν σύγχυση, οἱ φιλοσοφικὲς ἀψιμαχίες περ-
νοῦσαν σὰν ἀντανάκλαση πραγματικῶν μαχῶν. Κάθε «νέα στρο-
φή» στὴ φιλοσοφία προσέλκυε τὴ γενικὴ προσοχὴ τῶν «μορφω-
μένων», πού στὴ Γερμανία εἶναι ἓνα σωρὸ κουφιοκεφαλᾶκηδες,
μνηστῆρες καθηγητικῶν καὶ δικαστικῶν θέσεων, ἀποτυχημένοι
θεολόγοι, ἀρχόσχολοι γιατροί, φιλόλογοι κλπ. Γιὰ τοὺς ἀν-
θρώπους αὐτοὺς κάθε τέτοια «νέα στροφή» σήμαινε ὑπερνίκηση
καὶ ὀριστικὴ ἐκμηδένιση μιᾶς ὀρισμένης βαθμίδας στὴν ἱστο-
ρικὴ ἐξέλιξη. Ἦταν ἀρκετό, λογουχάρη, ἓνας ὅποιοςδήποτε
φιλόσοφος νὰ κάνει μιὰ ὁποιαδήποτε κριτικὴ στὸν ἀστικό φι-
λελευθερισμό, γιὰ νὰ θεωρηθεῖ ὁ τελευταῖος ἤδη νεκρός, ξε-
γραμμένος ἀπ' τὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξη, ἀλλὰ καὶ ἐκμηδενισμένος
στὴν πράξη. Τὸ ἴδιο γιὰ τὸν ρεπουμπλικανισμό, γιὰ τὸν σοσια-
λισμό κλπ. Κατὰ πόσο αὐτές οἱ βαθμίδες ἐξέλιξης ἦταν πράγ-
ματι «ἐκμηδενισμένες», «ξεπερασμένες», «ξεγραμμένες», φάνηκε
ἀργότερα, στὴ διάρκεια τῆς ἐπανάστασης, ὅταν αὐτές ἄρχισαν
νὰ διαδραματίζουν τὸν κύριο ρόλο, ἐνῶ γιὰ κείνους, πού τίς
εἶχαν καταργήσει φιλοσοφικά, δέν γινόταν πιά οὔτε λόγος.

Ἡ ἀσυναρτησία στὴ μορφή καὶ στὸ περιεχόμενο, ἡ ἀλαζο-
νικὴ χοντροκοπιά, ἡ ὑπεροπτικὴ μωρία, ἡ ἀπερίγραπτη κοινο-
τοπία καὶ ἡ τρισάθλια διαλεκτικὴ, πού χαρακτηρίζουν αὐτὴ τὴν
γερμανικὴ φιλοσοφία στὸ τελευταῖο τῆς στάδιο, ὑπερακοντί-
ζουν ὅ,τι ἄλλο προϋπῆρξε στὸ πεδίο αὐτό. Σύγκριση μπορεῖ νὰ
γίνει μόνο μέ τὴν ἀπίστευτὴ εὐπιστία τοῦ κοινοῦ, πού τὰ ἔπαιρνε
ὅλα τοῖς μετρητοῖς, πού τὰ θεωροῦσε ὡς μεγάλους νεωτερισμούς,

ὡς «κάτι τό πρωτοφανές». Τό γερμανικό ἔθνος, τόσο «ἐμβρι-
θές»...*

Κ. ΜΑΡΞ - ΕΝΓΚΕΛΣ, ᾿Απαντα, τόμ. 7, σελ. 417-420.

* — ᾿Εδῶ σταματάει τό χειρόγραφο (Σημ. σύντ. ᾿Απάντων).

Κ. ΜΑΡΞ

Ἐπιστολή πρὸς τὸν Φ. Ἐνγκελς στὸ Μάντσεστερ

Λονδίνο, 8 Αὐγούστου 1851
28, Deanstreet, Soho

[...]Ἄς δοῦμε τώρα τὴ «Γενικὴ ἰδέα τῆς ἐπανάστασης στὸν 19ο αἰῶνα» τοῦ Π.Ζ. Προυντόν⁸⁴. Ὄταν σοῦ ἔγραψα γιὰ πρώτη φορά γύρω ἀπ' αὐτό τό βιβλίο, εἶχα διαβάσει μόνο ἀποσπάσματά του, συχνά μάλιστα διαστρεβλωμένα. Τώρα μπορῶ νά σοῦ στείλω τό *σκελετό**, τίς προκαταρκτικές παρατηρήσεις. Καλές εἶναι οἱ ἐπιθέσεις ποῦ γίνονται ἐδῶ κατὰ τοῦ Ρουσσώ, τοῦ Ροβεσπιέρου, τῶν «Ὁρειῶν»⁸⁵ [Montagne] κλπ. Ἡ δύναμη τῆς ἀληθινῆς ἐξέλιξης, γιὰ νά μιλήσουμε μέ τή γλώσσα τοῦ ἀθάνατου Ροῦγκε, ἀναπτύσσεται ὡς ἐξῆς:

I. Σπουδῇ. Μόνο ἡ ἀντίδραση ὁδήγησε στήν ἀνάπτυξη τῆς ἐπανάστασης.

II. Σπουδῇ. Ὑπάρχουν ἐπαρκεῖς λόγοι γιὰ μιὰ ἐπανάσταση στὸν 19ο αἰῶνα;

Ἡ ἐπανάσταση τοῦ 1789 ἀνέτρεψε τό παλιό καθεστῶς, ἀλλὰ παρέλειψε νά δημιουργήσῃ μιὰ νέα κοινωνία ἢ νά κάνει νέα τήν κοινωνία. Σκέφτηκε μόνο τήν πολιτική, ἀντὶ νά σκεφθεῖ τήν πολιτικὴ οἰκονομία. Σήμερα κυριαρχεῖ «ἡ ἀναρχία τῶν οἰκονομικῶν δυνάμεων», ἀπ' ὅπου προέρχεται «ἡ τάση τῆς κοινωνίας πρὸς τήν ἐξαθλίωση». Αὐτό ἐκδηλώνεται στὸν καταμερισμό

* — ὁ Μάρξ γράφει τὴ λέξη σκελετό, στὰ Ἑλληνικά (Σημ. μετ.).

ἐργασίας, στίς μηχανές, στό συναγωνισμό, στό πιστωτικό σύστημα. Μεγαλώνει ή ἔνδεια καί ή ἐγκληματικότητα. Παρακάτω: Τό κράτος (l'état) ἀναπτύχθηκε ὅλο καί πιά πολύ, περιβλήθηκε ὅλες τίς ιδιότητες τῆς ἀπόλυτης ἀρχῆς. Ὁ αὐτόνομος χαρακτήρας καί ή ἰσχὺς τοῦ κράτους ἀναπτύχθηκαν ὅλο καί πιά πολύ. Μεγάλωσε τό δημόσιο χρέος. Τό κράτος ὑπερασπίζεται τόν πλοῦτο ἐναντίον τῆς φτώχειας. Διαφθορά. Τό κράτος καθυποτάσσει τήν κοινωνία. Προβάλλει ή ἀνάγκη μιᾶς νέας ἐπανάστασης. Καθῆκον τῆς ἐπανάστασης εἶναι ν' ἀλλάξει, νά διορθώσει τήν κακή ροπή τῆς κοινωνίας. Δέν πρέπει νά θίξει τήν ἴδα τήν κοινωνία. Δέ μπορεῖ νά γίνει λόγος γιά μιᾶ αὐθαίρετη ἀναμόρφωσή της.

III. Σπουδή. Περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ συνεταιρισμοῦ.

Ὁ συνεταιρισμός εἶναι ἓνα δόγμα, ἀλλά ὄχι οἰκονομική δύναμη. Σέ διάκριση ἀπ' τόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας, τό ἐμπόριο, τίς ἀνταλλαγές κλπ., ὁ συνεταιρισμός δέν εἶναι κάτι τό ὀργανικό καί παραγωγικό. Δέν πρέπει νά συγχέεται ὁ συνεταιρισμός μέ τή συλλογική δύναμη. Ἡ συλλογική δύναμη εἶναι μιᾶ ἀπρόσωπη ἐνέργεια, ὁ συνεταιρισμός μιᾶ ἐκούσια δέσμευση. Ὁ συνεταιρισμός ἀπό τή φύση του εἶναι στεῖρος, ἀκόμα καί ἐπιζήμιος, διότι θέτει χαλινό στήν ἐλευθερία τοῦ ἐργάτη. Στό συμβόλαιο τῆς ἐνώσεως (*contrat de société*) προσέδωσαν μιᾶ τέτοια ἰσχὺ, πού προσιδιάζει μόνο στόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας, στίς ἀνταλλαγές, στή συλλογική δύναμη. Ὅταν ἰδρύνουν συνεταιρισμούς γιά νά δημιουργήσουν μεγάλες ἐπιχειρήσεις, ή ἐπιτυχία τους δέν ἐξηγεῖται ἀπό τήν ἀρχή τοῦ συνεταιρισμοῦ, ἀλλά ἀπό τὰ μέσα πού αὐτός διαθέτει. Στό συνεταιρισμό ὑποτάσσονται, μόνον ὅταν παρέχει μιᾶ ἱκανοποιητική ἀμοιβή. Ὁ παραγωγικός συνεταιρισμός παρέχει ὠφέλη μόνο στά μέλη πού εἶναι ἀδύνατα ή ὀκνηρά. Ἡ ἀλληλεγγύη καί ή ἀλληλοκατασφάλισή του ἰσχύουν ἀπέναντι σέ τρίτους. Γενικά ὁ συνεταιρισμός εἶναι ἐφαρμόσιμος, μόνον ὅταν συντρέχουν εἰδικές συνθῆκες, πού ἐξαρτιοῦνται ἀπ' τὰ μέσα πού διαθέτει. Ἐνας συνεταιρισμός, πού συγκροτεῖται εἰδικά γιά λόγους οἰκογενειακῶν δεσμῶν καί μέ βάση τό νόμο τῆς ἀφοσίωσης πέρα ἀπό ὅποιουσδήποτε ἐξωτερικούς οἰκονομικούς λόγους, ἓνας συνεταιρισμός πού

ιδρύεται ως αὐτοσκοπός, ἀποτελεῖ μιά πράξη καθαρὰ θρησκευτική, ἕναν δεσμό ὑπερφυσικό, δίχως θετική ἀξία, εἶναι ἕνας μύθος. Δέν πρέπει νά συγχέεται ὁ συνεταιρισμός μέ τίς νέες σχέσεις πού ὀφείλουν νά ἀναπτύσσονται μέ βάση τήν ἀμοιβαιότητα (réciprocité) μεταξύ παραγωγῶν καί καταναλωτῶν. Ὁ συνεταιρισμός ἱσοπεδώνει τά συμβαλλόμενα μέρη, ὑποτάσσει τήν ἐλευθερία τους στό κοινωνικό καθήκον, τά κάνει ἀπρόσωπα.

IV. Σπουδή. *Περί τῆς ἀρχῆς τῆς ἐξουσίας. (Du principe d'autorité).*

Ἡ ἰδέα τοῦ κυβερνητισμοῦ ἔχει τίς ρίζες της στήν οἰκογενειακή ἥθη καί στήν οἰκιακή οἰκονομία. Ἡ δημοκρατία εἶναι ὁ τελευταῖος κρίκος στήν ἐξέλιξη τῆς κυβέρνησης. Ἡ ἰδέα τῆς κυβέρνησης ἀντίκειται στήν ἰδέα τοῦ συμβολαίου. Γνήσια ἐπαναστατικό σύνθημα εἶναι: καμιά κυβέρνηση! Ἡ ἀπόλυτη ἐξουσία θά βρεθεῖ σύντομα ἀναγκασμένη νά αὐτοαναιρεθεῖ καί νά αὐτοπεριορισθεῖ στούς νόμους καί τούς θεσμούς. Οἱ νόμοι, πού ἀποτελοῦν ἔκφραση συμφερόντων, εἶναι τόσο πολλοί, ὅσο καί τά ἴδια αὐτά συμφέροντα. Ἐχουν τήν τάση νά γίνονται ἀτέλειωτοι. Ὁ νόμος εἶναι μιά τροχοπέδη πού μᾶς ἐπιβάλλεται ἀπ' ἑξῶ. Ἡ συνταγματική μοναρχία. Κοντόφθαλμος παραλογισμός. Τό καθολικό ἐκλογικό δικαίωμα. Ἡ προφητική διαίσθηση τοῦ πλήθους εἶναι μιά παραφροσύνη. Οἱ πληρεξούσιοι μοῦ εἶναι τό ἴδιο ἄχρηστοι ὅπως καί οἱ ἐκπρόσωποι! Οἱ ἐκλογές, οἱ ψηφοφορίες ἔστω καί ὁμόφωνες, δέν λύνουν κανένα πρόβλημα. Ἄν κρίνει κανεῖς ἀπ' τήν καθολική ψήφο, ὁ Βοναπάρτης εἶναι ὁ πιό κατάλληλος ἄνθρωπος κλπ. Ἡ καθαρή δημοκρατία ἢ ἡ ἄμεση λαϊκή διακυβέρνηση — αὐτό τό ἐφεύρημα τῶν Rittinghausen, Considérant καί Ledru-Rollin — ὀδηγεῖ στό ἀνέφικτο καί στό παράλογο. Ἡ ἔννοια τοῦ κρατικοῦ συστήματος, ὀδηγημένη στίς ἀκρότατες συνέπειές της, δείχνει πόσο εἶναι ἀσύστατη.

V. Σπουδή. Ἡ κοινωνική ἐκκαθάριση

1. Ἑθνική Τράπεζα. Ἐκδίδεται διάταγμα γιά τήν κατάργηση τῆς Τράπεζας τῆς Γαλλίας. Δέν ἀνακηρύσσεται κρατική Τράπεζα, ὄχι καθόλου, ἀλλά «ἴδρυμα κοινῆς ὠφελείας». Ὁ τόκος θά μειωθεῖ στό 1/2 % ἢ στό 1/4 %.

2. Κρατικό χρέος. Χάρη στό παραπάνω ποσοστό, τά ἰδιω-

τικά κεφάλαια θά χάσουν τή δυνατότητα νά ασχολοῦνται μέ προεξοφλητικές ἐργασίες. Θά στραφοῦν πρὸς τὸ Χρηματιστήριον, τὸ κράτος θά πληρώνει μόνο 1/2 % ἢ 1/4 % καὶ ἔτσι θά πάψει νά ὑπάρχει ἐνδιαφέρον γιὰ τόκους. Ἀντὶ γιὰ τόκους, τὸ κράτος θά καταβάλλει ἐτήσια μερίσματα, δηλαδή θά πληρώνει ἐτήσεις δόσεις γιὰ τὸ κεφάλαιο πού ἔλαβε ὡς δάνειο. Ἡ, μ' ἄλλα λόγια: Ἐκδίδεται διάταγμα πού λέει πὼς τοὺς τόκους, τοὺς ὁποίους πληρώνει γιὰ τὸ χρέος τοῦ κράτους, τοὺς ὑπολογίζει ὡς ἀπόσβεση τοῦ βασικοῦ χρέους, ὑπὸ μορφή ἐτήσιων μερισμάτων.

3. *Χρέη ὑποθήκης. Κοινὰ χρεωστικά γραμμάτια.*

«Οἱ τόκοι γιὰ κάθε εἶδος χρεώγραφα, ὑποθήκες, κοινὰ χρεωστικά γραμμάτια καὶ μειχρὲς καθορίζονται στὸ 1/4 % ἢ 1/2 %. Ἡ ἐξόφληση δὲν μπορεῖ νά εἶναι ἀπαιτητέα παρὰ μόνο ὑπὸ μορφή ἐτήσιων μερισμάτων. Τὰ μερίσματα γιὰ κάθε ποσὸ κάτω τῶν 2.000 φράγκων πρέπει νά ἀποτελοῦν τὸ 10 %. Γιὰ κάθε ποσὸ ἄνω τῶν 2.000 φράγκων, 5 %. Γιὰ νά διευκολύνεται ἡ ἐξόφληση τῶν χρεωστικῶν γραμματίων καὶ γιὰ νά ἐπανασυσταθεῖ ἡ λειτουργία τῶν πρῶν δανειστῶν, ἕνα ἀπὸ τὰ τμήματα τῆς Ἑθνικῆς Τράπεζας μετατρέπεται σὲ Κτηματικὴ Τράπεζα. Τὸ μέγιστο τῶν ἐτησίων δανείων πού θά χορηγεῖ δὲν θά ὑπερβαίνει τὰ 500 ἑκατομμύρια».

4. *Ἀκίνητη περιουσία: οἰκήματα.*

Διάταγμα: «Κάθε πληρωμή, πού γίνεται ὑπὸ μορφή ἐνοικίου, θά ὑπολογίζεται ὡς ἐξαγορὰ τῆς ἰδιοκτησίας, πού ἡ τιμὴ τῆς καθορίζεται στὸ εἰκοσαπλάσιο τοῦ ἐνοικίου. Μὲ τὸ κάθε ἐνοίκιο πού καταβάλλει ἐμπρόθεσμα, ὁ ἐνοικιαστής ἀποκτᾷ ἀνάλογο μερίδιο ἐξ ἀδαιρέτου πάνω στὸ σπίτι ὅπου διαμένει καθὼς καὶ στὸ σύνολο τῶν χώρων πού ἐνοικιάζονται καὶ χρησιμεύουν ὡς κατοικία γιὰ τοὺς πολίτες. Ἡ ἰδιοκτησία πού ἐξαγοράζεται μ' αὐτὸν τὸν τρόπο θά μεταβιβάζεται βαθμιαία στὴ δικαιοδοσία τῆς κοινοτικῆς διοίκησης, στὴν ὁποία, μέ βάση τὸ ἴδιο τὸ γεγονός τῆς ἐξαγορᾶς περιέρχεται ἐξ ὀνόματος τῆς μάζας τῶν ἐνοικιαστῶν τὸ δικαίωμα ὑποθήκης καὶ κυριότητος καὶ ἡ ὁποία ἐγγυᾶται σ' ὅλους τοὺς ἐνοικιαστῆς ἰσόβια κατοίκηση μέ μίσθωμα ἀνάλογο πρὸς τὴν ἀξία τοῦ οἰκήματος. Οἱ κομμουνες θά μποροῦν νά συνάπτουν συμφωνίες μέ τοὺς ἰδιοκτῆτες γιὰ τὴν

Άμεση εκκαθάριση καί εξαγορά τών ιδιοκτητων οικημάτων πού τούς παραχωροῦνται πρὸς ἐνοικίαση. Στὴν περίπτωση αὐτὴ καί γιὰ νὰ μπορεῖ ἡ σημερινή γενιά νὰ ἐπωφεληθεῖ ἀπ' τὰ χαμηλά ἐνοίκια, οἱ παραπάνω κομμοῦνες μποροῦν νὰ μειώσουν ἀμέσως τὰ ἐνοίκια στὰ σπίτια ἐκεῖνα γιὰ τὰ ὁποῖα ἔχει γίνει ἤδη συμφωνία, πὼς ἡ ἀπόσβεση θὰ γίνει μέσα σέ 30 χρόνια. Γιὰ ἐπισκευές, διαχειριστικά ἔξοδα, συντήρηση τών κτιρίων, καθὼς καί γιὰ τὴν οἰκοδόμηση νέων κτιρίων, οἱ κομμοῦνες συνάπτουν συμφωνίες μὲ τίς ἐνώσεις κτιστῶν ἢ μὲ συνεταιρισμοὺς οἰκοδόμων μὲ βάση τίς ἀρχές καί τούς κανόνες τοῦ νέου κοινωνικοῦ συμβολαίου. Οἱ ιδιοκτῆτες, πού διαμένουν οἱ ἴδιοι στὰ σπίτια τους, διατηροῦν τὸ δικαίωμα ιδιοκτησίας γιὰ ὅσο χρόνο τὸ θεωροῦν αὐτὸ ἀναγκαῖο».

5. Γαιοκτησία.

«Κάθε ἐνοίκιο πού καταβάλλεται γιὰ χρήση ἀκίνητης περιουσίας θὰ παρέχει στὸν καλλιεργητὴ μερίδιο ιδιοκτησίας πάνω στὴν ἀκίνητη αὐτὴ περιουσία καί θὰ εἶναι γι' αὐτόν ἱποθήκη. Ἡ γαιοκτησία πού ἐξαγοράζεται ἐξ ὀλοκλήρου περιέρχεται ἀμέσως στὴ διαχείριση τῆς κομμούνας, ἡ ὁποία θὰ παίρνει τὴ θέση τοῦ προηγούμενου ιδιοκτῆτη καί θὰ μοιράζεται μὲ τὸν καλλιεργητὴ τόσο τὸ τυπικὸ δικαίωμα ιδιοκτησίας, ὅσο καί τὸ καθαρὸ προϊόν. Οἱ Κομμοῦνες μποροῦν νὰ συνάψουν συμφωνία μὲ ὅσους ιδιοκτῆτες τὸ ἐπιθυμοῦν γιὰ εξαγορά τῆς προσόδου καί ἄμεση καταβολὴ ἀποζημίωσης γιὰ τὴν ἐκχώρηση τῆς ιδιοκτησίας. Στὴν περίπτωση αὐτὴ, οἱ κομμοῦνες θὰ μεριμνήσουν γιὰ νὰ ἐξασφαλισθεῖ ἡ μετοικεσία τών γαιοκτητῶν καί ἡ ὀριοθέτηση τών κτημάτων τους καί παράλληλα θὰ λάβουν μέτρα ὥστε νὰ συμψηφιστεῖ κατὰ τὸ δυνατό ἡ διαφορὰ τῆς ἔκτασης τών τεμαχίων μὲ τὴν ποιότητα τών χωραφίων καί νὰ καθοριστεῖ μίσθωμα ἀνάλογο μὲ τὴν ἀπόδοση. Μόλις ἐξαγορασθεῖ ὅλη ἡ γαιοκτησία στὸ σύνολό της, ὅλες οἱ κομμοῦνες τῆς χώρας πρέπει νὰ προσέλθουν σέ μιὰ συμφωνία μεταξύ τους γιὰ νὰ ἰσοπεδωθοῦν οἱ διαφορές πού ἀναφέρονται στὴν ποιότητα τών χωραφίων καί στὸ εἶδος τῆς καλλιέργειάς τους. Τὸ μερίδιο τών ἐνοικίων πού δικαιοῦνται οἱ κομμοῦνες γιὰ τὰ χωράφια πού ἀνήκουν στὴ δικὴ τους περιοχὴ, θὰ χρησιμεύει γιὰ νὰ πραγματοποιηθεῖ

αὐτός ὁ συμψηφισμός καί γιά τή γενική ἀσφάλιση. Ἀπό τή στιγμή αὐτή, οἱ ἰδιοκτῆτες, ἐκεῖ πού διατηροῦν δικαιώματα ἰδιοκτησίας, ἐφόσον μέ τήν προσωπική τους ἐργασία ἀποκομίζουν ὠφέλη ἀπ' τά χωράφια τους, θά ἐξομοιωθοῦν μέ τούς νέους ἰδιοκτῆτες, θά ὑπαχθοῦν στήν ἴδια κατηγορία καί θά ἀποκτήσουν τά ἴδια δικαιώματα, ὥστε κανένα τυχαῖο περιστατικό, συνδεόμενο μέ τοποθεσία ἢ κληρονομία, νά μή δίνει σέ κανέναν προνόμια σέ βάρος τῶν ἄλλων καί οἱ ὅροι καλλιέργειας τῆς γῆς νά εἶναι κοινοί γιά ὅλους. Ὁ ἐγγειος φόρος θά καταργηθεῖ. Οἱ ἁρμοδιότητες τῆς ἀγροφυλακῆς μεταβιβάζονται στά κοινοτικά συμβούλια».

VI. Σπουδή. Ὁργάνωση τῶν οἰκονομικῶν δυνάμεων.

1. Πίστη. Ἡ Ἐθνική Τράπεζα πού προαναφέραμε μέ τά ὑποκαταστήματά της. Ἀποσύρονται σιγά-σιγά ἀπ' τήν κυκλοφορία ὁ χρυσός καί ὁ ἄργυρος. Ἀντικαθίστανται μέ χαρτονομίσματα. Ὅσο γιά τήν *ιδιωτική πίστωση*, πρέπει νά ἐφαρμοστεῖ στίς ἐργατικές ἐνώσεις καί στίς γεωργικές καί βιομηχανικές ἐταιρίες.

2. Ἰδιοκτησία. Βλ. παραπάνω τή σημείωση γιά τήν «γαιοκτησία». Μέ τούς παραπάνω ὅρους μπορεῖ ἄφοβα νά ἐπιτραπεῖ στόν ἰδιοκτήτη νά πουλάει, νά μεταβιβάζει, νά ἀπαλλοτριώνει, καί νά θέτει στήν κυκλοφορία τήν ἰδιοκτησία ὅπως αὐτός θέλει... Χάρη στή διευκόλυνση πού παρέχει ἡ καταβολή τῶν ἐτήσιων μερισμάτων, ἡ ἀξία τῆς ἀκίνητης περιουσίας μπορεῖ διαρκῶς νά διαμοιράζεται, νά ἀνταλλάσσεται, νά ὑπόκειται σέ κάθε λογῆς ἀλλαγές, δίχως νά θίγεται ποτέ ἡ ἀκίνητη περιουσία. Ἡ γεωργική ἐργασία ἀντιστρατεύεται τήν ἐταιρική μορφή.

3. Καταμερισμός τῆς ἐργασίας, συλλογικές δυνάμεις, μηχανές. Ἐργατικές ἐνώσεις.

Ὅλες οἱ βιομηχανίες, οἱ ἐπιχειρήσεις ἢ ὑπηρεσίες, πού ἀπ' τή φύση τους ἀπαιτοῦν συνδυασμένη ἐργασία πολλῶν ἐργατῶν διαφόρων εἰδικοτήτων, εἶναι προορισμένες νά γίνουν ἐστῆς ἐργατικοῦ συνδέσμου ἢ ἐργατικῆς ἑνώσεως. Ἐκεῖ, ὅμως, ὅπου τό προϊόν μπορεῖ νά παραχθεῖ δίχως τήν ἀπό κοινοῦ προσπάθεια ἀτόμων διαφορετικῶν εἰδικοτήτων, μέ τήν ἐργασία ἐνός ἀτόμου ἢ μιᾶς οἰκογένειας, δέν ὑπάρχει θέση γιά συνεταιρισμό. Συνεπῶς, δέ χρειάζονται κανενός εἶδους συνεταιρισμοί σέ μικρά ἐρ-

γαστήρια, στή βιοτεχνία, στήν παραγωγή υποδημάτων, στή ραπτική κλπ., στο εμπόριο κλπ. Συνεταιρισμός στή *μεγάλη βιομηχανία*. Έδω, συνεπώς, οί *εργατικές ενώσεις*. Τό κάθε μέλος τοῦ συνεταιρισμοῦ ἔχει δικαίωμα ἐξ ἀδιαίρετου στήν ἰδιοκτησία τῆς ἔνωσης, ἔχει δικαίωμα νά καταλάβει ἐκ περιτροπῆς ὁποιαδήποτε θέση. Ἡ παιδεία του, οί γνώσεις του καί ὁ χρόνος τῆς μαθητείας του ὀφείλουν νά τόν καθοδηγοῦν κατά τέτοιο τρόπο, ὥστε, ὑποχρεώνοντάς τον νά ἐκτελεῖ τίς δυσάρεστες καί βαριές δουλειές πού πέφτουν στό μερίδιό του, θά τοῦ δίνουν τή δυνατότητα νά περνάει ἀπό πολλές δουλειές καί εἰδικότητες καί, ὅταν ὥριμάσει θά τοῦ ἐξασφαλίζουν ἐγκυκλοπαιδικές γνώσεις καί ἀρκετά εἰσοδήματα. Τά ἀξιώματα εἶναι αἰρετά καί οἱ κανονισμοί ψηφίζονται ἀπ' ὅλα τά μέλη τοῦ συνεταιρισμοῦ. Τό ἡμερομίσθιο εἶναι ἀνάλογο μέ τή φύση τοῦ λειτουργήματος, μέ τή σπουδαιότητα τοῦ ταλέντου καί μέ τό βαθμό τῆς ὑπευθυνότητος. Κάθε συνεταιριστής μετέχει στά κέρδη καί στίς ὑποχρεώσεις τῆς ἔνωσης ἀνάλογα μέ τίς ὑπηρεσίες πού προσφέρει. Ὁ καθένας ἔχει τό δικαίωμα νά ἀποχωρήσει αὐτόβουλα ἀπ' τό συνεταιρισμό, νά κάνει ἐκκαθάριση τῶν λογαριασμῶν καί τῶν δικαιωμάτων του. Ἀπό τήν πλευρά του, ὁ συνεταιρισμός δικαιούται ὅποτεδήποτε νά προσλαμβάνει νέα μέλη... Ἔτσι λύνονται δύο προβλήματα : τῆς συλλογικῆς δύναμης καί τοῦ καταμερισμοῦ τῆς δουλειᾶς .. Στή μεταβατική περίοδο διευθυντές τῶν ἐπιχειρήσεων αὐτῶν εἶναι οἱ ἐργοστασιάρχες κλπ.

4. Διαμόρφωση τῆς ἀξίας: ὁργάνωση φτηνοῦ ἐμπορίου.

Λήψη μέτρων κατά τῆς ἀκρίβειας τοῦ ἐμπορεύματος καί τῆς αὐθαιρεσίας τῶν τιμῶν. Ἡ *σωστή τιμή* ἀντιποσωπεύει ἐπακριβῶς : α) Τό ὕψος δαπανῶν παραγωγῆς σύμφωνα μέ τόν ἐπίσημα καθορισμένο μέσον ὄρο τῶν ἐλεύθερων παραγωγῶν. β) Τήν ἀμοιβή τοῦ ἐμπόρου ἢ τό ἀντιστάθμισμα τοῦ κέρδους, τό ὁποῖο στερεῖται ὁ πωλητής, παραιτούμενος ἀπ' τήν κατοχή τοῦ ἀντίστοιχου πράγματος. Γιά νά παρακινηθεῖ πρὸς τοῦτο ὁ ἔμπορος, πρέπει νά τοῦ δοθοῦν ἐγγυήσεις. Οἱ ἐγγυήσεις μποροῦν νά παρέχονται μέ διάφορους τρόπους : εἴτε οἱ καταναλωτές, πού θέλουν νά βροῦν μιά σωστή τιμή καί ταυτόχρονα εἶναι καί παραγωγοί, δεσμεύονται ἀπό τή μεριά τους νά παραδίδουν στόν ἔμπορο τά δικά τους προ-

ϊόντα μέ ἴσους ὅρους — ὅπως γίνεται κιόλας ἀπό διάφορους ἐργατικούς συνεταιρισμούς τοῦ Παρισιοῦ, — εἴτε οἱ παραπάνω καταναλωτές ἀρκοῦνται στό νά ἐξασφαλίζουν στόν πωλητή μιᾷ ἐπιδότηση, ἢ, ἀκόμα καλύτερα, μιᾷ ἀρκετά σημαντική ἀγοραστική πελατεία, πού θά τοῦ ἐγγυᾶται ἕνα εἰσόδημα. Λογουχάρη, τό κράτος, στό ὄνομα τῶν συμφερόντων πού προσωρινά ἐκπροσωπεῖ, οἱ περιφέρειες καί οἱ κομμούνες — ἡ καθεμιᾷ ἐξ ὀνόματος τῶν κατοίκων της — ἐπιθυμώντας νά ἐξασφαλίσουν σ' ὅλους μιᾷ σωστή τιμή καί μιᾷ καλή ποιότητα προϊόντων καί ὑπηρεσιῶν, προσφέρονται νά ἐγγυηθοῦν στούς παραγωγούς, πού θά προσφέρουν τούς πιό ἐδνοϊκοὺς ὅρους, εἴτε ποσοστά πάνω στό κεφάλαιο καί τά ὑλικά πού θά βάλουν στίς ἐπιχειρήσεις τους, εἴτε μιᾷ σταθερῇ ἀμοιβῇ, εἴτε — ἐκεῖ ὅπου εἶναι σκόπιμο — ἐπαρκή ὄγκο παραγγελιῶν. Οἱ ἐργολάβοι, ἀπό τή μεριά τους, ὑποχρεώνονται νά προσφέρουν τά προϊόντα καί τίς ὑπηρεσίες πού ἀνέλαβαν γιά τήν ἱκανοποίηση τῶν ἀναγκῶν τῶν καταναλωτῶν. Κατά τά ἄλλα, παραμένει ἐλεύθερο τό πεδίο τοῦ συναγωνισμοῦ. Αὐτοῖ ὀφείλουν νά ἀναφέρουν ἀναλυτικά τά στοιχεῖα πού συνθέτουν τίς τιμές, τόν τρόπο παράδοσης, τή χρονική διάρκεια τῶν δεσμεύσεών τους, τά μέσα πού διαθέτουν γιά τήν ἐκτέλεσή τους. Οἱ ἐνσφράγιστες προσφορές κατατίθενται σέ τακτές προθεσμίες καί ὕστερα ἀνοίγονται καί δημοσιεύονται — ἀνάλογα μέ τή σπουδαιότητα τῆς σύμβασης, — σέ μιᾷ βδομάδα, σέ δύο βδομάδες, σέ ἕνα μήνα, σέ τρεῖς μήνες προτοῦ ἀνατεθεῖ ἡ ἐργολαβία. Μετά τήν ἐκπνοή τοῦ συμβατικοῦ χρόνου ὀρίζονται νέες δημοπρασίες.

5. *Ἐξωτερικό ἐμπόριο.* Μόλις μειωθεῖ ὁ τόκος, πρέπει νά μειωθοῦν τά δασμολόγια καί ὅταν ὁ τόκος θά ἐκμηδενισθεῖ ἢ θά κατέβει στό 1/4 % ἢ στό 1/2 %, πρέπει νά καταργηθοῦν οἱ τελωνειακοὶ δασμοί.

VII. Σπουδή. Ἐνσωμάτωση τῆς κυβέρνησης στόν οἰκονομικό ὀργανισμό.

Κοινωνία χωρίς ἐξουσία. Κατάργηση τῶν θρησκευμάτων, τῆς Δικαιοσύνης, τοῦ διοικητικοῦ μηχανισμοῦ, τῆς Ἀστυνομίας, τῆς Δημόσιας Παιδείας, τοῦ πολέμου, τοῦ Ναυτικοῦ καί ὅλων, τῶν ἄλλων, μέ ἄλλα ἡχηρά παρόμοια.

Γράψε μου διεξοδικά τις σκέψεις σου για τη συνταγή αυτή.
Σέ χαιρετώ
Δικός σου
Κ. Μάρξ

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, "Άπαντα, τόμ. 27, σελ. 296-304.

Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ

Ἐπιστολή πρὸς τὸν Κ. Μάρξ στὸ Λονδίνο

[Μάντσεστερ, γύρω στὶς 10 Αὐγούστου 1851]

[...] Ὅσο γιὰ τὸν Προυντόν⁸⁴, φαίνεται ὅτι πραγματοποιεῖ προόδους. Οἱ φάσεις ἀπ' τὶς ὁποῖες περνάει ἡ ἀνοησία του παίρνουν, ὅπως καὶ νάχει, πῶς ἀνεκτὴ μορφή καὶ ὁ κ. Λουί Μπλάν θὰ ὑποχρεωθεῖ νὰ σπαζοκεφαλιάσει μ' αὐτὰ τὰ «αἰρετικά». Ὡστε, λοιπόν, στὸ φινάλε καὶ ὁ κ. Προυντόν καταλήγει στὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ ἀληθινὸ νόημα τοῦ δικαιώματος ιδιοκτησίας συνίσταται στὴ συγκεκριμένη δήμευση τῆς περιουσίας ἀπὸ ἓνα λίγο-πολύ συγκεκριμενικὸ κράτος καὶ ὅτι τὸ ἀληθινὸ νόημα κατάρτησης τοῦ κράτους βρίσκεται στὴν ἐντεινόμενη συγκεντροποίηση τοῦ κράτους. Γιατί τί ἄλλο ἀντιπροσωπεύουν «ὅλες οἱ κομμοῦνες τῆς χώρας, πού πρέπει νὰ προσέλθουν σὲ μιά συμφωνία μεταξύ τους γιὰ μιά ἰσοπέδωση διαφορῶν πού ἀναφέρονται στὴν ποιότητα τῶν χωραφιῶν καὶ στὸ εἶδος τῆς καλλιέργειάς τους» μέ ὅλες τὶς συνακόλουθες ἀρμοδιότητες καὶ ἐπιπτώσεις τους ;

Ἄν θὰ ἔχω αὔριο καιρό, θὰ συνεχίσω γιὰ τοῦτον τὸν παράξενο [...]

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἔπαντα, τόμ. 27, σελ. 306.

Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ

Ἐπιστολή πρὸς τὸν Κ. Μάρξ στὸ Λονδίνο

[Μάντσεστερ, γύρω στὶς 11 Αὐγούστου 1851]

Ἀγαπητέ Μάρξ !

Χθὲς ἀναγκάστηκα νὰ διακόψω τίς παρατηρήσεις μου γιὰ τὸν Προυντόν. Συνεχίζω σήμερα. Πρὸς στιγμή ἀφήνω κατὰ μέρος πολλά κενὰ τῆς συνταγῆς του, ὅπως, λογουχάρη, τὸ ὅτι στὰ ὅσα λέει δέν φαίνεται μέ ποιό τρόπο θά περάσουν τὰ ἐργοστάσια ἀπὸ τὰ χέρια τῶν ἐργοστασιαρχῶν στίς *compagnie ouvrières**, μιά καί ἐξαλείφονται οἱ τόκοι καί ἡ γαιοπρόσοδος, ἀλλά ὅχι τὸ κέρδος (ἐφόσον ὁ συναγωνισμός ἐξακολουθεῖ νὰ ἰσχύει). Ὑστερα, δέ μᾶς λέει τί θά γίνει μέ τίς μεγάλες γαιοκτησίες, ὅπου ἡ γῆ καλλιεργεῖται ἀπὸ μισθωτοὺς ἐργάτες. Ὑπάρχουν καί ἄλλα παρόμοια κενά. Γιὰ νὰ τὰ κρίνω ὅλα αὐτά στή θεωρητικὴ τους ὁλοκλήρωση θά μοῦ χρειάζóταν νὰ ἔχω τὸ ἴδιο τὸ βιβλίο⁸⁴. Γι' αὐτὸ μπορῶ νὰ πῶ τῇ γνώμῃ μου μόνο στὸ βαθμὸ πού ἐξετάζω κατὰ πόσο τὰ ἐπιμέρους μέτρα εἶναι πραγματοποιήσιμα, *le cas échéant***, καί ταυτόχρονα νὰ διερευνήσω σέ ποιό βαθμὸ αὐτὰ τὰ μέτρα εἶναι χρήσιμα γιὰ τὴ συγκεντροποίηση ὅλων τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων. Καί γι' αὐτό, ἐδῶ πού τὰ λέμε, θά χρειαζόταν νὰ ἔχω τὸ ἴδιο τὸ βιβλίο, γιὰ νὰ δῶ ὅλη τὴ διαδρομὴ τῶν συλλογισμῶν.

Τό ὅτι ὁ κ. Προυντόν κατέληξε, ἐπιτέλους, στήν πεποίθηση πὼς εἶναι ἀνάγκη νὰ ὑπάρξει μιά λίγο-πολύ συγκεκαλυμμένη δῆ-

* — ἐργατικὲς συντροφιές.

** — ἂν συντρέχει λόγος.

μευση, αποτελεί, όπως ήδη είπα, μία πρόοδο. Ερωτάται μόνο αν είναι εφαρμόσιμη ή άφορμή δήμευσης τήν όποία επικαλείται, διότι για όλους αυτούς τούς στενόμυαλους, πού βαυκαλίζονται μέ τήν ιδέα πώς τέτοια αναγκαστικά μέτρα δήθεν δέν αποτελούν δήμευση, ακριβώς ή άφορμή είναι ό μοχλός τών πάντων. «Ό τόκος θά μειωθεί σέ 1/2 % ή σέ 1/4 %». Μέ ποιό τρόπο; Έδω οί σημειώσεις σου λένε άπλως ότι τό κράτος — ή, συγκεκριμένα καί μέ άλλη όνομασία, ή συγχωνευμένη μ' αυτό Κρατική Τράπεζα, — πρέπει άπ' τόν τόκο αυτό νά δανείζει έναντι ύποθηκών 500 εκατομμύρια φράγκα τό χρόνο. Θα προσθέσω ότι ή μείωση πρέπει νά γίνει βαθμιαία. Έφόσον ό τόκος θά είναι τόσο χαμηλός, ή εξόφληση όλων τών χρεών κτλ. μέ εισφορές τοϋ 5 % ή τοϋ 10 % per annum*, γίνεται, φυσικά, εύκολα. Άλλά ό κ. Προυντόν δέ λέει πώς θά φθάσει σ' αυτό. Στο σημείο αυτό έρχονται στο νοϋ μου οί πρόσφατες συζητήσεις μας για μία μείωση τοϋ τόκου σύμφωνα μέ τό σχέδιό σου, πού συνίσταται στο νά ιδρυθεί μία Έθνική Τράπεζα, πού θά έχει τό αποκλειστικό προνόμιο έκδοσης χαρτονομίσματος καί θά αποσύρει άπ' τήν κυκλοφορία τό χρυσό καί τόν άργυρο. Νομίζω πώς κάθε άπόπειρα νά γίνει άπότομη καί όριστική μείωση τοϋ τόκου είναι καταδικασμένη νά αποτύχει εξαιτίας τοϋ ότι σέ κάθε επανάσταση καί σέ κάθε στασιμότητα τής οικονομίας μεγαλώνουν οί άνάγκες για δανειοδότηση, για χορήγηση πιστώσεων σέ κείνους πού αντιμετωπίζουν προσωρινά μία στενότητα χρήματος, δυσκολεύονται καί, συνεπώς, ή θέση τους εκείνη τή στιγμή είναι άσταθής. Άκόμα καί αν τό μέρος εκείνο τοϋ τόκου πού θεωρείται πραγματικό αντίστάθμισμα έναντι τοϋ δανείου μπορεί νά μειωθεί μέ τή βοήθεια τοϋ όγκου τών κεφαλαίων, παραμένει τό άλλο μέρος τοϋ τόκου, πού αντιπροσωπεύει τήν έγγύηση επιστροφής τοϋ δανείου καί πού ακριβώς σέ περίοδο κρίσης άνέρχεται άπότομα. Σέ κάθε επανάσταση οί έμποροι μένουν εϋγνώμονες στήν κυβέρνηση πού θά τούς δανειοδοτήσει όχι μέ 1/4 ή 1/2 %, αλλά μέ 5 %. Σύγκρινε τό 1848, τά δανειοδοτικά ταμεία κτλ. Άλλά τό κράτος καί κάθε μεγάλη συγκεντροποιημένη κρατική Τράπεζα, έφόσον δέν έχουν οργανώσει

* — τό χρόνο.

παντοῦ τὰ ὑποκαταστήματά τους, ὥς τίς πιό ἀπομακρυσμένες γωνιές κι ἐφόσον οἱ ὑπάλληλοί τους δέν ἔχουν ἀποκτήσει μεγάλη ἐμπορική πείρα, μποροῦν νά δανείσουν χρήματα μόνο σέ μεγάλες ἐμπορικές ἐπιχειρήσεις, ἀλλιῶς θά ἀναγκάζονταν νά πετοῦν λεφτά στὸν ἀέρα. Καί ὁ μικρέμπορος δέ μπορεῖ νά ἐγγράψει τὸ ἐμπόρευσμά του ὑποθήκη στήν Τράπεζα, ὅπως τὸ κάνει ὁ μεγαλέμπορος. Ἔτσι, ἄμεσο ἐπακόλουθο κάθε μείωσης τοῦ τόκου τῶν κρατικῶν δανείων θά εἶναι ἡ αὔξηση τῶν κερδῶν τῶν μεγαλεμπόρων καί ἡ γενική ἀνοδος αὐτῆς τῆς τάξης.

Τὸ μικρεμπόριο θά ἀναγκαζόταν, ὅπως καί πρὶν, νά καταφύγει στοὺς χρηματομεσίτες, πού θά ἔπαιρναν χρήματα ἀπ' τὴν κυβέρνηση μὲ 1/2 % καί θά τὰ δάνειζαν μὲ 5 %. Αὐτὸ εἶναι ἀναπόφευκτο, διότι τὸ μικρεμπόριο δέν προσφέρει σιγουριά, δέ μπορεῖ νά βάλει ὑποθήκη. Ἔτσι καί πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ τὸ ἀποτέλεσμα θά εἶναι νά ἀνεβεῖ ἡ μεγάλη ἀστική τάξη, νά δημιουργηθεῖ ἔμμεσα μιὰ τάξη μεγάλων τοκογλύφων, τραπεζιτῶν δεύτερης διαλογῆς.

Ὅλη αὐτὴ ἡ αἰώνια ἐπιδίωξη τῶν σοσιαλιστῶν καί τοῦ Πруντόν γιὰ μείωση τοῦ τόκου ἀποτελεῖ, κατὰ τὴν ἄποψή μου, μιὰ παραλλαγμένη ἐκφραση τῶν ἀγαθῶν προθέσεων τῶν ἀστῶν καί τῶν μικροαστῶν. Ὅσο ὁ τόκος καί τὸ κέρδος θά βρίσκονται σέσχέση ἀντιστρόφως ἀνάλογη μεταξὺ τους, ἡ μείωση τοῦ τόκου μπορεῖ νά ὀδηγήσει μόνο στήν αὔξηση τοῦ κέρδους. Καί ὅσο ὑπάρχουν ἄνθρωποι, πού ἡ θέση τους εἶναι ἀσταθής, πού δέν ἔχουν σιγουριά καί γι' αὐτόν ἀκριβῶς τὸ λόγο ἔχουν ἀνάγκη ἀπὸ χρήματα, τὰ κρατικά δάνεια δέ μποροῦν νά ἐξαλείψουν τὴν ἰδιωτική πίστη καί ἔτσι δέν μποροῦν νά μειώσουν τὸν τόκο γιὰ ὅλες τίς συναλλαγές. Τὸ κράτος, πού θά δανείσει χρήματα μὲ τόκο 1/2 %, θά βρεθεῖ ἔναντι τοῦ τοκογλύφου, τὸν ὁποῖο χρηματοδοτεῖ, στήν ἴδια θέση πού βρέθηκε ἡ γαλλικὴ κυβέρνηση τὸ 1795, ὅταν εἰσέπραξε ὑπὸ μορφὴ φόρων 500 ἑκατομμύρια σέ χαρτονομίσματα, πού ἡ ἀξία τους ἦταν τρία ἑκατομμύρια. Μόνο καί μόνο γιὰ νά περισώσει τὴν «πίστη» της, πού ἔτσι κι ἀλλιῶς εἶχε χάσει κάθε ἀξία, δεχόταν νά γίνεται ἡ καταβολὴ τῶν φόρων μὲ χαρτονομίσματα στήν ὀνομαστικὴ τους τιμὴ, δηλαδή σέ μιὰ τιμὴ περίπου διακοσιαπλάσια τῆς πραγματικῆς τους ἀξίας. Τό

κράτος, λοιπόν, θά βρισκόταν στην ίδια κατάσταση στην οποία βρέθηκε ή κυβέρνηση εκείνη έναντι των τότε κερδοσκόπων τής γής και του χρήματος.

Ο Πруντόν είναι πολύ αφελής. «Η ιδιωτική πίστη εφαρμόζεται ή πρέπει να εφαρμόζεται στις εργατικές ενώσεις». Αυτό σημαίνει πώς τίθεται τό ακόλουθο δίλημμα : ή επίστασία, διεύθυνση και ρύθμιση αυτών των ενώσεων απ' τό κράτος, πράγμα βέβαια πού δέν τό θέλει ο Πрунτόν, ή οργάνωση μιᾶς πελώριας ἀπάτης έναντι των ενώσεων, ὁμοιας μέ τήν ἀπάτη τοῦ 1825 καί τοῦ 1845, πού ἐδῶ ἀναπαράγεται σέ ἐπίπεδο προλεταριάτου, λοῦμπεν-προλεταριάτου καί μικροαστικής τάξης.

Ἡ ἐπιδίωξη νά γίνει κύριο θέμα ή βαθμιαία μείωση των τόκων μέ τή βοήθεια ἐμπορικῶν καί καταναγκαστικῶν μέτρων προκειμένου νά μετατραπεῖ ή καταβολή των τόκων σέ ἀπόσβεση τοῦ χρέους καί νά διαγραφοῦν ἔτσι ὅλα τά χρέη κτλ. καί νά συγκεντρώσουν στά χέρια τους τό κράτος ή οἱ κομμουνες ὅλη τήν πραγματική περιουσία, μοῦ φαίνεται ἐντελῶς ἀνέφικτη. Πρῶτο, διότι ὑπάρχουν οἱ παραπάνω λόγοι. Δεύτερο, διότι αὐτό θά διαρκοῦσε πάρα πολύ. Τρίτο, διότι τό νά διατηρηθεῖ ή πίστη, μέ τή μορφή κρατικῶν χρεωγράφων, τό μόνο ἀποτέλεσμα πού θά εἶχε θά ἦταν νά ὑπάρχει ἐξωτερικό χρέος, ἐφόσον ὅλα τά χρήματα των ἐξοφλήσεων θά διέφευγαν στό ἐξωτερικό. Τέταρτο, διότι καί ἂν ἀκόμα δεχθοῦμε κατ' ἀρχήν ἕνα τέτοιο ἐνδεχόμενο, θά ἦταν ἀνόητο νά πιστέψει κανείς ὅτι ή Γαλλία, ή Δημοκρατία*, μπορεῖ νά τό εφαρμόσει αὐτό ἐναντίον τῆς Ἀγγλίας καί τῆς Ἀμερικῆς. Πέμπτο, διότι οἱ ἐξωτερικοί πόλεμοι καί ή πίεση των καθημερινῶν περιστάσεων καθιστοῦν γενικά ἀνέφικτα τέτοιου εἶδους συστηματικά, μακροπρόθεσμα, σέ μιά κλιμάκωση 20-30 χρόνων μέτρα καί πολύ περισσότερο τήν ἐξόφληση μέ χρήματα.

Ἡ πρακτική ἀξία τῆς ἱστορίας αὐτῆς συνίσταται, κατά τή γνώμη μου, μόνο στό ὅτι σέ μιά ὀρισμένη στιγμή τῆς ἐπαναστατικής ἐξέλιξης μπορεῖ, διαμέσου τοῦ μονοπωλίου τῆς Κρατικῆς Τράπεζας, νά θεσπισθοῦν ὅπωςδῆποτε τά ἀκόλουθα : *Ἀρθρο 1 : Καταργοῦνται οἱ τόκοι ή περιορίζονται στό 1/4 % . *Ἀρθρο 2 :

* —Ἐδῶ ὁ Ἐνγκελς χρησιμοποιεῖ τόν ὄρο la République (Σημ. μετ.).

Ἡ καταβολή τόκων συνεχίζεται, ὅπως καί προηγούμενα, καί ἔχει τήν ἔννοια καταθέσεων πρὸς ἀπόσβεση τοῦ χρέους. Ἄρθρο 3 : Τό κράτος δικαιούται νά ἐξαγοράσει ὅλη τήν ἀκίνητη περιουσία κτλ. στίς τρέχουσες τιμές, μέσα σέ 20 χρόνια, μέ τόκο 5 %. Ἐνα τέτοιο διάταγμα ἴσως κάποτε *χρειασθεῖ*, ὡς μέτρο πού προοιωνίζει τήν κατευθείαν δήμευση. Ἀλλά τό νά βασανίζει κανεῖς τό μυαλό του μέ τό πότε, πῶς καί ποῦ θά γίνηι αὐτό, ἀποτελεῖ πιά μιά καθαρή θεωρητική κατασκευή.

Πάντως, αὐτό τό βιβλίο τοῦ Πруντόν, ὅπως φαίνεται, εἶναι πολύ πιό προσγειωμένο ἀπ' ὅ,τι τά προηγούμενα βιβλία του. Ἡ ἄποψή του γιά τό ποιά στοιχεῖα συνθέτουν τήν ἀξία παίρνει ἐπίσης μιά μορφή μέ σάρκα καί ὀστά : «Τή μορφή τῆς σωστής τιμῆς τοῦ μαγαζάτορα». «Τέσσερα φράγκα, κύριέ μου, εἶναι ἡ πιό σωστή τιμή!». Μένει ἀξεκαθάριστο ποιά σχέση ἔχει ἡ κατάργηση τῶν τελωνειακῶν δασμῶν μέ τήν κατάργηση τοῦ τόκου. Τό γεγονός ὅτι ὁ Πрунτόν ἀπό τό 1843 ἴσαμε τώρα ἔκανε ὀλόκληρη μετάσταση ἀπ' τόν Χέγκελ στόν Στίρνερ εἶναι πάντως μιά ἐνδειξη προόδου. Ἄντε νά πεῖς τώρα πῶς ὁ Πрунτόν δέν κατανοεῖ τή γερμανική φιλοσοφία, ὅταν τή μελετάει πάνω στό ἴδιο τό πτῶμα του ὡς τήν τελευταία φάση τῆς ἀποσύνθεσής του.

Γράψε μου ἀμέσως καί πές μου τή γνώμη σου γιά τά παραπάνω.

Δικός σου
Φ.Ε.

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἄπαντα, τόμ. 27, σελ. 308-311.

Κ. ΜΑΡΞ

Ἐπιστολή πρὸς τὸν Φ. Ἑνγκελς στὸ Μάντσεστερ

[Λονδίνο], 14 Αὐγούστου 1851
28, Dean Street, Soho

Ἀγαπητέ Ἑνγκελς!

Σέ μιὰ-δυό μέρες σοῦ στέλνω αὐτούσιο τὸν Προυντόν⁸⁴, ὥστε μόλις τὸν διαβάσεις νά μοῦ τὸν ἐπιστρέψεις ἀμέσως. Ἐτοιμάζομαι — γιὰ λόγους χρημάτων — νά δημοσιεύσω δυό-τρία τυπογραφικά φύλλα γι' αὐτό τό βιβλίο. Γράψε μου, λοιπόν, τίς κρίσεις σου γιὰ τό βιβλίο πιο διεξοδικά ἀπ' ὅ,τι τό συνηθίζεις ὅταν κρατᾷς βιαστικές σημειώσεις⁸⁶.

Ἡ οὐσία τοῦ προυντονισμοῦ, — καί στήν ὁλότητά του ὁ προυντονισμός εἶναι πρῶτ' ἀπ' ὅλα πολεμική κατὰ τοῦ κομμουνισμοῦ, ὅσο καί ἂν τὸν λαφυραγώγησε καί τὸν ἀντίκρισε μέσα ἀπὸ ἓνα παραμορφωτικό πρίσμα, — συνοψίζεται, κατὰ τήν ἄποψή μου, στὸν ἀκόλουθο συλλογισμό :

Ὁ πραγματικός ἐχθρός, τὸν ὁποῖο πρέπει νά ἀνατρέψουμε, εἶναι τό κεφάλαιο. Καθαρά οἰκονομική ἐκδήλωση τοῦ κεφαλαίου εἶναι ὁ τόκος. Τό λεγόμενο κέρδος δέν εἶναι τίποτα ἄλλο, παρά ιδιότυπη μορφή ἡμερομισθίου. Ὁ τόκος ἐξαλείφεται μέ τή μετατροπή του σέ μέρος, δηλαδή σέ ἐτήσιες πληρωμές γιὰ τήν ἀπόσβεση τοῦ κεφαλαίου. Ἔτσι ἡ ἐργατική τάξη — διάβαζε ἡ *βιομηχανική τάξη* — θά ἔχει ἐξασφαλίσει γιὰ πάντα τήν ὑπεροχή, ἐνῶ ἡ κυρίως καπιταλιστική τάξη καταδικάζεται σέ βαθμιαία ἐξαφάνιση. Διάφορες μορφές τόκων εἶναι τά χρηματικά δάνεια, τά ἐνοίκια, ἡ ἔγγεια πρόσοδος. Ἔτσι ἡ ἀστική κοινωνία διασώζεται, ἡ ὑπαρξή της δικαιώνεται καί ἀφαιρεῖται ἀπλῶς ἡ κακή της πλευρά.

Ἡ κοινωνική ἐκκαθάριση εἶναι ἀπλῶς ἓνα μέσο γιά νά οἰκοδομηθεῖ ἀπ' τήν ἀρχή μιᾶ «ύγιῆς» ἀστική κοινωνία. Ἀργά ἢ γρήγορα αὐτό γιά μᾶς εἶναι ἐπουσιῶδες. Θέλω πρῶτα νά ξέρω ποιά εἶναι ἡ γνώμη σου γιά τίς ἀντιφάσεις, τίς ἀνακρίβειες καί τίς ἀσάφειες τῆς ἴδιας τῆς ἔννοιας ἐκκαθάριση. Ὅμως, τό πρᾶγματι σωτήριο φάρμακο γιά μιᾶ κοινωνία πού οἰκοδομεῖται ἐξαρχῆς εἶναι ἡ κατάργηση τοῦ τόκου, δηλαδή ἡ μετατροπή τῆς ἐτήσιας καταβολῆς τόκων σέ μερίσματα. Αὐτό τό μέτρο, πού παρυσιάζεται ὄχι ὡς μέσο, ἀλλά ὡς *οἰκονομικός νόμος* τῆς μεταρρυθμιζόμενης ἀστικής κοινωνίας, ὁδηγεῖ, φυσικά, σέ δύο ἀποτελέσματα :

1. Στή μετατροπή τῶν μικρῶν μή βιομηχανικῶν καπιταλιστῶν σέ βιομηχανικούς. 2. Στή διαιώνιση τῆς τάξης τῶν μεγάλων καπιταλιστῶν, διότι, στήν οὐσία, ἂν πάρουμε ἓναν μέσον ὁρο, ἡ κοινωνία — ἀφοῦ ἀφαιρεθοῦν τά βιομηχανικά κέρδη — *γενικά* καί στό *σύνολο* πληρώνει πάντα μόνο μερίσματα. Ἄν ἦταν σωστό τό ἀντίθετο, τότε οἱ σύνθετοι τόκοι τοῦς ὁποίους λογαριάζει ὁ δόκτωρ Πράϊς⁸⁷, θά ἦσαν μιᾶ πραγματικότητα καί δέν θά ἔφταναν οὔτε τά πλούτη ὅλου τοῦ κόσμου γιά νά *καταβληθοῦν* οἱ τόκοι καί τοῦ πιό μικροῦ κεφαλαίου πού μπήκε σέ κυκλοφορία ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Χριστοῦ. Στήν πραγματικότητα, ὁμοίως, ἂν πάρουμε γιά παράδειγμα τήν Ἀγγλία, — δηλαδή τήν πιό σταθερή ἀστική χώρα, — μπορεῖ νά πεί κανεῖς μέ σιγουριά ὅτι στά τελευταῖα 50 ἢ 100 χρόνια τό κεφάλαιο, πού ἐπενδύθηκε στή γῆ ἢ σέ ὅτιδήποτε ἄλλο, δέν ἀπέφερε ποτέ ὡς τώρα τόκους, ἂν κρίνουμε τουλάχιστον ἀπό τίς τιμές κι ἐδῶ ἀκριβῶς περί αὐτοῦ πρόκειται. Ἄς λογαριάσουμε γιά παράδειγμα, ὅτι οἱ ἔθνικος πλοῦτος τῆς Ἀγγλίας ἀνέρχεται σέ 5 δισεκατομμύρια. Ἄς δεχθοῦμε ὅτι ἡ Ἀγγλία παράγει 500 ἑκατομμύρια τό χρόνο. Ἐτσι ὅλος ὁ πλοῦτος τῆς Ἀγγλίας ἰσοῦται ἀπλῶς μέ τό προϊόν τοῦ ἐτήσιου ἔργου τῆς Ἀγγλίας, πολλαπλασιασμένου ἐπί 10. Συνεπῶς, τό κεφάλαιο ὄχι μόνο δέν ἀποφέρει τόκους, ἀλλά οὔτε *κάν ἀναπαράγει* τήν ἀξία του. Κι αὐτό διότι ἰσχύει ἓνας ἀπλός νόμος. Ἡ ἀξία καθορίζεται πρωτογενῶς ἀπό τά πρωτογενῆ πλεονάσματα τῆς παραγωγῆς, ἀπό τόν ἐργάσιμο χρόνο ὁ ὁποῖος ἦταν ἀρχικά ἀναγκαῖος γιά νά παραχθεῖ τό δοσμένο προϊόν. Ἀπό τή στιγμή

ὅμως πού ἔχει παραχθεῖ τό προϊόν, τότε ἡ τιμή του καθορίζεται ἀπό τά πλεονάσματα ἐκεῖνα πού εἶναι ἀπαραίτητα γιά τήν ἀνα-
 παραγωγή του. Ἐλλά τά πλεονάσματα τῆς ἀναπαραγωγῆς μειώ-
 νονται συνεχῶς τόσο πῶς γρηγορά ὅσο πῶς ἀναπτυγμένη βιομη-
 χανικά εἶναι ἡ ἐποχή. Συνεπῶς, ὁ νόμος τῆς συνεχοῦς ὑποτίμη-
 σης τῆς ἴδιας τῆς ἀξίας τοῦ κεφαλαίου παραλύει τό νόμο τῆς
 προσόδου καί τοῦ τόκου πού ὁδηγεῖ ἄλλωστε στό παράλογο.
 Ἐδῶ βρίσκεται ἐπίσης ἡ ἐξήγηση τῆς θέσης πού ἀνέπτυξες ὅτι
 κανένα ἐργοστάσιο δέν καλύπτει τά πλεονάσματα τῆς παραγω-
 γῆς του. Ἐτσι ὁ Προυντόν δέ μπορεῖ νά ἀναμορφώσει τήν κοι-
 νωνία μέ τή θέσπιση ἑνός νόμου, τόν ὁποῖο ἀκολουθεῖ οὐσια-
 στικά ἡ κοινωνία καί δίχως τή δική του συμβουλή.

Τό μέσο, μέ τό ὁποῖο θέλει νά ἐπιτύχει τά πάντα ὁ Προυν-
 τόν, εἶναι ἡ Τράπεζα. Ἐδῶ ὑπάρχει *qui pro quo**. Τό τραπεζικό
 ἔργο μπορεῖ νά χωριστεῖ σέ δύο μέρη : 1. *Μετατροπή* τοῦ κεφα-
 λαίου σέ *μεταλλικό νόμισμα*. Στήν περίπτωση αὐτή δίνω ἀπλῶς
χρήματα ἔναντι τοῦ *κεφαλαίου* καί αὐτό, βέβαια, μπορεῖ νά γίνει
 μόνο μέ τόν συνυπολογισμό τῶν πλεονασμάτων τῆς παραγωγῆς,
 συνεπῶς ἀπό τό 1/2 ἢ 1/4 %. 2. *Δανεισμός τοῦ κεφαλαίου* ὑπό
 χρηματική μορφή. Ἐδῶ ὁ τόκος θά καθορίζεται ἀπό τόν ὄγκο
 τοῦ κεφαλαίου. Στήν περίπτωση αὐτή ἡ πίστωση μπορεῖ ἀπλῶς
 νά μετατρέψει τά ρευστά ἀλλά μή παραγωγικά πλούτη διαμέ-
 σου τῆς συγκεντροποίησης κλπ., κλπ., σέ πραγματικό, ἐνεργό
 κεφάλαιο. Ὁ Προυντόν θεωρεῖ ὅτι τό ὑπ' ἀριθ. 2 εἶναι ἐξίσου
 εὐκόλο, ὅπως καί τό ὑπ' ἀριθ. 1. Τελικά, ὅμως, ἀποδείχεται ὅτι,
 θέτοντας σέ χρήση μιᾶ πλασματική μάζα κεφαλαίου ὑπό μορφή
 χρημάτων, στήν καλύτερη περίπτωση μειώνει τόν *τόκο* ἐπὶ τοῦ
 κεφαλαίου μόνο καί μόνο γιά νά αὐξήσει στήν ἴδια ἀναλογία
 τήν *τιμή* του. Ἐτσι, ὅμως, μόνο ἕνα πράγμα ἐπιτυγχάνεται : ὁ
 ἐξευτελισμός τῶν χρεωγράφων του.

Τή λογική τῆς σχέσης τελωνειακῶν δασμῶν καί τόκων τήν
 ἀφήνω νά τήν ἀπολαύσεις στό πρωτότυπο. Ἐνα ἰέτιο κομπο-
 τέχνημα εἶναι κρίμα νά τό καταστρέψει κανεῖς μέ συντομεύσεις.
 Ὁ κ. Πρ[ουντόν] δέ δίνει ἀκριβεῖς ἐνδείξεις οὔτε γιά τό πῶς θά

* — σύγχυση τοῦ ἑνός μέ τό ἄλλο.

μετέχουν οί κομμοῦνες στήν ιδιοκτησία τῶν σπιτιῶν καί τῶν χω-
ραφιῶν — καί αὐτό θά ἔπρεπε ὅπωςδῆποτε νά τό κάνει προκει-
μένου νά βγάλει ψεύτες τούς κομμουνιστές, — οὔτε γιά τό πῶς
θά γίνουν ιδιοκτῆτες τῶν ἐργοστασίων οἱ ἐργάτες. Μολονότι
θέλει «ἰσχυρές ἐργατικές ἐνώσεις», δοκιμάζει τέτοιο δέος μπρο-
στά σ' αὐτές τίς βιομηχανικές «συντεχνίες», ὥστε παρέχει, πράγ-
ματι, ὄχι στό κράτος, ἀλλά στήν κοινωνία τό δικαίωμα νά τίς
καταργήσει. Σάν ἀληθινός Γάλλος, περιορίζει τό συνεταιρίζε-
σθαι μέσα στό ἐργοστάσιο, διότι δέν γνωρίζει οὔτε τή φίρμα
«Μόζες καί Υἱός»*, οὔτε τούς ἀγροκτηματίες τῆς κεντρικῆς Ἀγ-
γλίας. Ὁ γάλλος ἀγρότης, ὁ γάλλος τσαγκάρης, ράφτης, ἔμπορος
τοῦ φαίνονται σάν ἓνα δεδομένο ἀμετακίνητο ἀπό ἀμνημονεύτων
χρόνων, πού πρέπει νά τό δεχτεῖ κανεῖς ὅπως ἔχει. Ἀλλά, ὅσο
πιό πολύ ἀσχολοῦμαι μ' αὐτήν τήν κουρελαρία, τόσο πιό πολύ
πείθομαι ὅτι ἡ ἀναμόρφωση τῆς γεωργίας καί, συνεπῶς, τό
αἶσχος τῆς ιδιοκτησίας πού στηρίζεται σ' αὐτήν, πρέπει νά γίνει
τό ἄλφα καί τό ὦμέγα τῆς μελλοντικῆς ἐπανάστασης. Ἀλλιῶς,
θά ἀποδειχθεῖ πῶς ἔχει δίκιο ὁ μπάρμπα-Μάλθους.

Σέ σύγκριση μέ τόν Λουί Μπλάν κτλ., τό ἔργο αὐτό εἶναι
ἀξιόλογο, ιδίως χάρις στίς τολμηρές ἐπιθέσεις του κατά τοῦ
Ρουσώ, τοῦ Ροβεσπιέρου, τοῦ Θεοῦ, τῆς fraternité** καί ἄλ-
λων παρόμοιων ἡχηρῶν [...].

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἔπαντα, τόμ. 27, σελ. 312-314.

* — μεγάλη φίρμα ἀνδρικών ἐνδυμάτων στό Λονδίνο (Σημ. μετ.).

** — ἀδελφοσύνη.

Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ

Ἐπιστολή πρὸς τὸν Κ. Μάρξ στὸ Λονδίνο

Μ[άντσεστερ], 21 Αὐγούστου 1851

[...] Τὸν Πρ[ουντόν]⁸⁴ τὸν διάβασα κιόλας ὡς τὴ μέση καὶ βρίσκω ἐντελῶς σωστή τὴ γνώμη σου. Ἡ ἔκκλησή του πρὸς τὴν ἀστική τάξη, ἡ ἐπάνοδός του στὸν Σαίν-Σιμόν καὶ ἑκατὸ ἄλλες ἱστορίες, στὸ κριτικό ἀκόμα μέρος, ἐπιβεβαιώνουν ὅτι, οὐσιαστικά, θεωρεῖ τὴ βιομηχανική τάξη, τὴν ἀστική τάξη καὶ τὸ προλεταριάτο σὰν πράγματα ταυτόσημα καὶ νομίζει πὼς ὁ ἀνταγωνισμός μεταξύ τους ὀφείλεται ἀπλῶς στὸ ὅτι δέν ἔχει ὀλοκληρωθεῖ ἡ ἐπανάσταση. Ἡ ψευτοφιλοσοφική κατασκευή τῆς ἱστορίας εἶναι ἐντελῶς σαφής : πρὶν ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση, ἡ βιομηχανική τάξη κλεισμένη «στὸν ἑαυτό της», ἀπ' τὸ 1789 ὡς τὸ 1848 σὲ κατάσταση ἀνταγωνισμοῦ : ἄρνηση. Ἡ προυντονική σύνθεση τὰ λύνει ὅλα μὲ μιὰ σκέτη χειρονομία. Ὅλα μαζί αὐτά μοῦ φαίνονται σὰν ὑστατη προσπάθεια νὰ περισωθεῖ θεωρητικά ἡ ἀστική τάξη. Οἱ θέσεις μας περὶ τῆς ὑλικῆς παραγωγῆς ὡς καθοριστικοῦ ἱστορικοῦ ὄρου, περὶ τῆς πάλης τῶν τάξεων κλπ. σὲ σημαντικό βαθμὸ υἱοθετοῦνται ἀπ' αὐτόν, μολονότι τίς πιὸ πολλές φορές διαστρεβλωμένα, καὶ πάνω σ' αὐτό οἰκοδομεῖται ἡ προσπάθεια — μέσω μιᾶς ψευτογεγκελιανῆς ταχυδακτυλουργίας — νὰ δημιουργηθεῖ ἡ ἐντύπωση ἀντίστροφης ἐνσωμάτωσης τοῦ προλεταριάτου στὴν ἀστική τάξη. Τὸ συνθετικό μέρος δέν τὸ διάβασα ἀκόμα. Στὴν πολεμική κατὰ τῶν Λ. Μπλάν, Ροβεσπιέρου, Ρουσσώ υπάρχουν ποῦ καὶ ποῦ μερικά νόστιμα πράγματα, ἀλλὰ γενικά δέν ὑπάρχει τίποτα πιὸ ὑπεροπτικά ρηχό ἀπ' τὴν κριτική ποὺ κάνει στὴν πολιτική, λογουχάρη στὸ μέρος ὅπου μι-

λάει για τή δημοκρατία καί ὅπου, ἀπόλυτα μέσα στό πνεῦμα τῆς «Neue Preussische Zeitung» («Νέα Ἑφημερίδα τῆς Πρωσίας»)⁸⁸ καί ὅλης τῆς παλαιᾶς ἱστορικῆς σχολῆς⁸⁹, φλυαρεῖ γιά τό πῶς πρέπει νά γίνεται ὁ κατά κεφαλὴν ὑπολογισμός καί δέν ντρέπεται νά οἰκοδομεῖ ὁλόκληρα συστήματα, βασιζόμενος σέ ἀμελητέους πρακτικούς συλλογισμούς, πού εἶναι γιά μαθητούδια. Κι ἐκεῖνη πάλι ἡ μεγάλη ἰδέα, ὅτι τάχα «ἡ ἐξουσία» καί «ἡ ἐλευθερία» ἀποτελοῦν ἀντιθέσεις ἀσυμφιλίωτες καί ὅτι τάχα καμιὰ μορφή διακυβέρνησης δέ μπορεῖ νά τοῦ δώσει ἐπαρκῆ ἠθικά ἐχέγγυα, ὥστε νά μπορέσει αὐτός νά ὑπακούσει σ' αὐτήν! Μά, διάβολε, τότε γιά ποιό λόγο χρειάζεται ἡ ἐξουσία;

Κατά τά ἄλλα, εἶμαι πεπεισμένος ὅτι ὁ κ. Ἔβερμπεκ τοῦ ἔστειλε τή δική του μετάφραση τοῦ «Μανιφέστου [τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος]» καί, ἴσως, μαζί καί μεταφράσεις τῶν ἄρθρων σου στή «Revue»⁹⁰. Ἐνα σωρό σημαντικές σκέψεις εἶναι, ὅπωςδὴποτε, κλεμένες ἀπό ἑκεῖ — λογουχάρη, τό ὅτι ἡ κυβέρνηση δέν εἶναι τίποτ' ἄλλο, παρά ἡ ἐξουσία μιᾶς τάξης γιά τήν καθυπόταξη μιᾶς ἄλλης καί ὅτι αὐτή (ἡ κυβέρνηση) ἐξαφανίζεται μαζί μέ τήν ἐξαφάνιση τῶν ταξικῶν ἀντιθέσεων. Ἐπειτα, πολλές σκέψεις γιά τό γαλλικό κίνημα ἀπό τό 1848 ὡς ἐδῶ. Δέν νομίζω ὅτι ὅλα αὐτά τά βρῆκε στό βιβλίο σου νά στρέφονται ἐναντίον του⁹¹.

Αὐτές τίς μέρες θά σοῦ γράψω ἀναλυτικότερα γιά τό βιβλίο αὐτό, ὅταν θά τό ἔχω διαβάσει ὁλόκληρο [...]

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἄπαντα, τόμ. 27, σελ. 317-318.

Κ. ΜΑΡΞ

Γιά τόν Π.Ζ. Προυντόν⁹²

[Ἐπιστολή πρὸς τόν Γ.Β. Σβάιτσερ]

Λονδίνο, 24 Ἰανουαρίου 1865

Ἀξιότιμε κύριε!

Πῆρα χτές τήν ἐπιστολή σας, μέ τήν ὁποία μοῦ ζητᾶτε μιά ἀναλυτική ἀξιολόγηση τοῦ *Προυντόν*. Ἐλλειψη χρόνου δέν μοῦ ἐπιτρέπει νά ἱκανοποιήσω τήν ἐπιθυμία σας. Ἐπιπλέον, δέν ἔχω πρόχειρο *κανένα* ἀπ' τά ἔργα του. Γιά νά σᾶς δείξω ὅμως τήν καλή μου διάθεση, ἔκανα ἕνα σύντομο σκιαγράφημα. Ἐσεῖς μπορεῖτε ὕστερα νά τό συμπληρώσετε, νά προσθέσετε, νά ἀφαιρέσετε, μέ λίγα λόγια νά κάνετε ὅ,τι νομίζετε καλύτερο.

Τά πρῶτα ἐγχειρήματα τοῦ Προυντόν δέν τά θυμᾶμαι πιά. Ἡ παιδαριώδης ἐργασία του γιά τήν «*Παγκόσμια γλώσσα*»⁹³ δείχνει πόσο ἀβασάνιστα καταπιανόταν μέ προβλήματα, πού γιά τήν ἐπίλυσή τους τοῦ ἔλλειπαν καί οἱ πιό στοιχειώδεις γνώσεις.

Τό πρῶτο του ἔργο : «*Τί εἶναι ἡ ἰδιοκτησία ;*»⁹⁴ εἶναι ὅπως-δήποτε τό καλύτερό του ἔργο. Ἄφησε ἐποχή, ἂν ὄχι γιά τό νέο του περιεχόμενο, πάντως γιά τό νέο καί τολμηρό τρόπο νά λέει τά παλιά. Στά γνωστά σ' αὐτόν ἔργα τῶν γάλλων σοσιαλιστῶν καί κομμουνιστῶν, ἡ «*ἰδιοκτησία*», φυσικά, ὄχι μόνο εἶχε ὑποβληθεῖ σέ πολύπλευρη κριτική, ἀλλά καί εἶχε οὐτοπικά «*καταργηθεῖ*». Μέ τό σύγγραμμα ἐκεῖνο ὁ Προυντόν τοποθετήθηκε ἀπέναντι στόν Σαίιν-Σιμόν καί τόν Φουριέ, ὅπως περίπου ὁ Φόουερμπαχ πρὸς τόν Χέγκελ. Ὁ Φόουερμπαχ συγκρινόμενος μέ τόν Χέγκελ εἶναι πολύ πενιχρός. Ὡστόσο, ἄφησε ἐποχή *μετά* τόν Χέγκελ, διότι πρόβαλε σέ *πρῶτο πλάνο* μερικά σημεῖα ἐνοχλη-

τικά για τή χριστιανική συνείδηση καί σημαντικά για τήν προ-
αγωγή τής κριτικής, σημεία πού ὁ Χέγκελ τά εἶχε ἀφήσει σ' ἓνα
μυστικιστικό *clair-obscur**.

Ἄν μπορεῖ νά τό πεῖ κανεῖς ἔτσι, σ' αὐτό τό σύγγραμμα τοῦ
Προυντόν ἐπικρατεῖ ἀκόμα ἓνα ἀδρό νευρῶδες ὕφος. Καί νομίζω
πώς τό ὕφος του εἶναι τό κυριότερο προτέρημά του. Προφανῶς
ἀκόμα κι ἐκεῖ, ὅπου ἀπλῶς ἀναπαράγει τό παλιό, ὁ Προυντόν
πιστεύει πώς ἀνακαλύπτει κάτι καινούργιο. Τά ὅσα λέει, εἶναι
νέα γι' αὐτόν τόν ἴδιο κι ἔτσι τά βλέπει. Πεισματική ἐμμονή
στό νά θίγει «τά ἅγια τῶν ἁγίων» τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας,
πνευματώδεις παραδοξολογίες πού ἐμπαίζουν τόν κοινό νοῦ τῶν
ἀστών, φονική κριτική, φαρμακερή εἰρωνία, ποῦ καί ποῦ ἓνα πη-
γαῖο καί εἰλικρινές αἶσθημα ὀργῆς γιά τήν ἐλλεινότητα τῶν κα-
ταστάσεων — μέ ὅλα αὐτά, τό βιβλίον *«Τί εἶναι ἡ ιδιοκτησία;»*
ἠλέκτρισε τοὺς ἀναγνώστες καί προξένησε μεγάλη ἐντύπωση
ὅταν πρωτοεκδόθηκε. Σέ μιά αὐστηρά ἐπιστημονική ἱστορία τῆς
πολιτικῆς οἰκονομίας εἶναι ζήτημα ἂν τό βιβλίον αὐτό θά ἄξιζε
κάν νά μνημονευθεῖ. Ὡστόσο, τέτοια πολύκροτα συγγράμματα
παίζουν τό δικό τους ρόλο τόσο στήν ἐπιστήμη ὅσο καί στή λο-
γοτεχνία. Ἄς πάρουμε, γιά παράδειγμα, τό ἔργο τοῦ *Μάλθους*
γιά τόν *«Πληθυσμόν»*⁹⁵. Στήν πρώτη του ἐκδοση δέν ἦταν τίποτ'
ἄλλο, παρά ἓνα *«sensational pamphlet»*** καί μάλιστα μιά λο-
γοκλοπία ἀπ' τήν ἀρχή ὡς τό τέλος. Καί μολαταῦτα, τεράστια
ἦταν ἡ ἐντύπωση πού αὐτός ὁ *λίβελλος* προκάλεσε στό ἀνθρώ-
πινο γένος!

Ἄν εἶχα μπροστά μου τό ἔργο αὐτό τοῦ Προυντόν, θά μοῦ
ἦταν εὐκόλο ν' ἀποδείξω μέ μερικά παραδείγματα τόν *ἀρχικό του*
τρόπο γραφῆς. Ὅσα μέρη θεωρεῖ πιό σημαντικά, τά πραγμα-
τεύεται μιμούμενος τίς *ἀντινομίες τοῦ Κάντ*, — τοῦ μόνου γερ-
μανοῦ φιλόσοφου τόν ὁποῖο γνώριζε τότε ἀπό μεταφράσεις — καί
δημιουργεῖται ἡ ἐντονη ἐντύπωση ὅτι γι' αὐτόν, ὅπως καί γιά
τόν Κάντ, ἡ λύση τῶν ἀντινομιῶν εἶναι κάτι πού βρίσκεται *«πέ-
ρα»* ἀπ' τό ἀνθρώπινο λογικό, δηλαδή κάτι πού παραμένει μέσα
του θολό.

* — μισοσκοτάδο.

** — ἐντυπωσιακός λίβελλος.

Παρόλη τή φαινομενική υπερεπαναστατικότητα του, στο «Τί είναι ή ιδιοκτησία ;» ήδη συναντᾷ κανείς τήν αντίφαση ὅτι ὁ Πrouντόν, ἀπό τή μιᾷ μεριά κριτικάρει τήν κοινωνία ἀπ' τή σκοπιά καί μέ τά μάτια ἑνός γάλλου μικροκτηματία (ἀργότερα μικροαστοῦ), κι ἀπό τήν ἄλλη μεριά μεταχειρίζεται κριτήρια δανεισμένα ἀπ' τοὺς σοσιαλιστές.

Τήν ἀνεπάρκεια τοῦ συγγράμματος τήν υποδήλωνε κιόλας ὁ τίτλος του. Ἔτσι τό ἐρώτημα εἶχε τεθεῖ ἐσφαλμένα καί δέ μπορούσε νά λάβει ὀρθή ἀπάντηση. Οἱ «σχέσεις ιδιοκτησίας» τῆς ἀρχαιότητος ἐξουδετερώθηκαν ἀπ' τίς φεουδαρχικές, οἱ φεουδαρχικές ἀπ' τίς «ἀστικές». Συνεπῶς, ή ἴδια ή ἱστορία ἄσκησε τήν κριτική της στίς προϋπάρχουσες σχέσεις ιδιοκτησίας. Ἡ ιδιοκτησία, γιά τήν ὁποία γίνεται λόγος οὐσιαστικά στόν Πrouντόν, εἶναι ή ὑπάρχουσα σύγχρονη ἀστική ιδιοκτησία. Στό ἐρώτημα τί λογῆς εἶναι αὐτή ή ιδιοκτησία, μπορούσε νά δοθεῖ ἀπάντηση μόνο μέ μιᾷ κριτική ἀνάλυση τῆς «πολιτικῆς οἰκονομίας», πού περικλείει τό σύνολο τῶν σχέσεων ιδιοκτησίας, ὅχι στό πῶς ἐκφράζονται νομικά ὡς σχέσεις βούλησης, ἀλλά στήν πράξη, μέ τήν πραγματική τους μορφή ὡς παραγωγικές σχέσεις. Κι ἐπειδή ὁ Πrouντόν ἔμπλεξε τό σύνολο αὐτῶν τῶν οἰκονομικῶν σχέσεων μέ τή γενική νομική ἔννοια «ή ιδιοκτησία», «la propriété», δέ μπορούσε νά πεῖ κάτι παραπάνω ἀπ' τήν ἴδια καί ἀπαράλλακτη ἀπάντηση πού εἶχε δώσει ὁ Μπρισσό σ' ἕνα παρόμοιο σύγγραμμα⁹⁶, ἀκόμα πρίν ἀπ' τό 1789: «La propriété c'est le vol»*.

Στήν καλύτερη περίπτωση, ἀπό δῶ συνάγεται ἀπλῶς ὅτι οἱ ἀστικές νομικές ἔννοιες περί «κλοπῆς» ἐναρμονίζονται ἐπίσης καί μέ τό «ἔντιμο» εἰσόδημα τοῦ ἀστοῦ. Ἀπ' τήν ἄλλη μεριά, ὁ Πrouντόν μπλεκόταν σέ κάθε λογῆς ἀξεκαθάριστες καί γιά τόν ἴδιο ἐπινοήσεις περί τῆς ἀληθινῆς ἀστικῆς ιδιοκτησίας, δεδομένου ὅτι ή «κλοπή», ὡς καταπάτηση τῆς ιδιοκτησίας, προϋποθέτει τήν ιδιοκτησία.

Ὅταν διέμενα στό Παρίσι, τό 1844, εἶχα συνδεθεῖ προσωπικά μέ τόν Πrouντόν. Τό μνημονεύω αὐτό ἐδῶ, διότι, ὡς ἔνα

* — «Ἡ ιδιοκτησία εἶναι κλεψιά».

βαθμό, φταίω κι εγώ για τό «ψεύτισμά» του (*sophistication*)), όπως ονομάζουν οί Έγγλέζοι τή νόθευση ενός έμπορικού προϊόντος. Σέ μακρές συζητήσεις, συχνά όλονύκτιες, τόν μόλυνα, πρὸς μεγάλη του βλάβη, μέ χεγκελιανισμό, τόν ὁποῖο ὅμως δέ μπορούσε νά μελετήσῃ ὅπως πρέπει, μιά καί δέν ἤξερε Γερμανικά. Αὐτό πού ἄρχισα ἐγώ, τό συνέχισε, μετά τήν ἀπέλασή μου ἀπ' τό Παρίσι, ὁ κ. *Κάρλ Γκρύν*. Ὁ Γκρύν, σάν καθηγητής τῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας, σέ σύγκριση μέ μένα, εἶχε ἐπιπλέον τό προτέρημα ὅτι ὁ ἴδιος δέν καταλάβαινε τίποτα ἀπ' αὐτήν.

Λίγο προτοῦ ἐκδοθεῖ τό δεύτερο σημαντικό ἔργο του (*Philosophie de la misère etc.*)*⁵⁶, ὁ Προυντόν μοῦ τό προανήγγειλε σέ μιά πολύ ἐκτενὴ ἐπιστολή του, ὅπου τοῦ διέφευγαν, μεταξὺ ἄλλων, καί τά ἐξῆς: «*J'attends votre férule critique*», («ἀναμένω τήν αὐστηρὴ κριτικὴ σας»). Πράγματι, σέ λίγο ἡ κριτικὴ αὐτὴ (στό βιβλίο μου «*Ἡ ἀθλιότητα τῆς φιλοσοφίας* κτλ.», *Παρίσι*, 1847⁶⁰) ἔπεσε πάνω του μέ τέτοιο τρόπο, ὥστε τερμάτισε γιὰ πάντα τή φιλία μας.

Ἀπ' ὅσα εἰπώθηκαν ἐδῶ βλέπετε ὅτι στό βιβλίο τοῦ Προυντόν «*Φιλοσοφία τῆς ἀθλιότητος ἢ σύστημα τῶν οἰκονομικῶν ἀντιφάσεων*» οὐσιαστικά γιὰ πρώτη φορά δίνεται ἀπάντηση στό ἐρώτημα «*Τί εἶναι ἰδιοκτησία*;». Στὴ πραγματικότητα, μόνο μετὰ τήν ἔκδοση αὐτοῦ τοῦ ἔργου ὁ Προυντόν ἄρχισε τίς οἰκονομικές του μελέτες. Εἶχε ἀνακαλύψει ὅτι στό ἐρώτημα πού ἔθεσε μπορεῖ νά δοθεῖ ἀπάντηση ὄχι μέ μιά *βλασφημία*, ἀλλὰ μόνο μέ μιά *ἀνάλυση* τῆς σύγχρονης «*πολιτικῆς οἰκονομίας*». Προσπάθησε συνάμα νά ἐκθέσῃ διαλεκτικά τό σύστημα τῶν οἰκονομικῶν κατηγοριῶν. Οἱ ἄλλες «*ἀντινομίες*» τοῦ *Κάντ* ἔπρεπε τώρα νά ἀντικατασταθοῦν, ὡς ἐξελικτικό μέσο, ἀπ' τήν *χεγκελιανή ἀντίφασή*.

Γιὰ τήν ἀξιολόγηση τοῦ δίτομου, ὀγκώδους συγγράμματός του, εἶμαι ὑποχρεωμένος νά σᾶς παραπέμψω στό ἀπαντητικό βιβλίο μου. Σ' αὐτό, μεταξὺ ἄλλων, ἔδειξα πόσο λίγο εἶχε διεισδύσει ὁ Προυντόν στά ἄδυτα τῆς ἐπιστημονικῆς διαλεκτικῆς καί πῶς, ἐξάλλου, συμμερίζεται τίς αὐταπάτες τῆς θεωρητικολογούσας φιλοσοφίας, ὅταν, ἀντὶ νά βλέπει τίς *οἰκονομικές κατηγορίες* ὡς *θεωρητικὴ ἐκφραση ἱστορικῶν παραγωγικῶν σχέσεων*,

πού αντιστοιχοῦν σέ μιὰ ὁρισμένη βαθμίδα εξέλιξης τῆς ὕλικῆς παραγωγῆς, τίς μετατρέπει ἀνόητα σέ πατροπαράδοτες αἰώνιες ἰδέες καί ἐπανερχεται ἔτσι κυκλοτερῶς στήν ἄποψη τῆς ἀστικῆς οἰκονομίας*.

Δείχνω ἐπίσης πόσο ἀτελής, καί σέ μερικά μέρη ἀπλῶς σχολική, ἦταν ἡ γνωριμία του μέ τήν «πολιτική οἰκονομία», τῆς ὁποίας εἶχε ἐπιχειρήσει τήν κριτική, καί πῶς, μαζί μέ τούς οὐτοπικούς, ψάχνει νά βρεῖ τή λεγόμενη «ἐπιστήμη», μέσω τῆς ὁποίας θά βρισκόταν ἓνας *a priori* τύπος γιά τήν «ἐπίλυση τοῦ κοινωνικοῦ προβλήματος», ἀντί νά ἀντλήσει τήν ἐπιστήμη ἀπ' τήν κριτική γνώση τῆς ἱστορικῆς κίνησης, μιᾶς κίνησης πού παράγει ἡ ἴδια τούς ὕλικούς ὅρους τῆς χειραφέτησης. Ἰδίως, ὅμως, ἀποκαλύπτεται ἐκεῖ πόσο ἀσαφεῖς, ἐσφαλμένες καί ἀτελεῖς παραμένουν οἱ ἀντιλήψεις τοῦ Πrouντόν γιά ὅ,τι ἀποτελεῖ τό ὑπόβαθρο ὅλων τῶν ἄλλων, δηλαδή γιά τήν *ἀνταλλακτική ἀξία*. Νά γιατί παίρνει τήν οὐτοπική ἐρμηνεία τῆς θεωρίας τῆς ἀξίας τοῦ *Ρικάρδο* ὡς βάση μιᾶς νέας ἐπιστήμης. Τήν κρίση μου γιά τή γενική του ἀντίληψη τήν συνοψίζω ὡς ἑξῆς :

«Κάθε οἰκονομική σχέση ἔχει τήν καλή της καί τήν κακή της πλευρά. Κι αὐτό εἶναι τό μόνο σημεῖο ὅπου ὁ κ. Πrouντόν δέν αὐτοαναιρεῖται. Βλέπει ἡ καλή πλευρά νά ἐξαίρεται ἀπ' τούς οἰκονομολόγους καί ἡ κακή πλευρά νά καταγγέλεται ἀπ' τούς σοσιαλιστές. Ἀπ' τούς οἰκονομολόγους δανεῖζεται τήν ἀναγκαιότητα τῶν αἰώνιων σχέσεων. Ἀπ' τούς σοσιαλιστές δανεῖζεται τήν ὀφθαλμαπάτη, πού τούς κάνει νά βλέπουν στήν ἀθλιότητα μόνο τήν ἀθλιότητα (ἀντί νά διακρίνουν τήν ἐπαναστατική, τήν καταλυτική της πλευρά, πού θ' ἀνατρέψει τήν παλιά κοινωνία)⁹⁸. Συμφωνεῖ καί μέ τούς δύο, ἐπικαλούμενος ἐδῶ τό κύρος

* «Ὅταν οἱ οἰκονομολόγοι λένε ὅτι οἱ σημερινές σχέσεις — σχέσεις τῆς ἀστικῆς παραγωγῆς — εἶναι *φυσιολογικές*, θέλουν νά ποῦν ὅτι πρόκειται γιά σχέσεις ὅπου ὁ πλοῦτος καί ἡ ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων συντελοῦνται σύμφωνα μέ τούς φυσικούς νόμους. Ἐπομένως, αὐτές οἱ ἴδιες οἱ σχέσεις ἀποτελοῦν *φυσικούς νόμους*, ἀνεξάρτητους ἀπ' τήν ἐπίδραση τοῦ χρόνου. Εἶναι *νόμοι αἰώνιοι*, πού θά πρέπει νά ἐξουσιάζουν ἐπ' ἄπειρο τήν κοινωνία. Ἐτσι, ὡς τώρα ὑπῆρχε ἱστορία, τώρα ὅμως δέν ὑπάρχει πιά» (σελ. 113 τοῦ βιβλίου μου)⁹⁷.

τῆς ἐπιστήμης. Κατά τὴν ἀντίληψή του, ἡ ἐπιστήμη συμποσοῦται στὴν πενιχρή διάσταση κάποιου ἐπιστημονικοῦ τύπου. Εἶναι ὁ ἄνθρωπος πού ψάχνει νά βρεῖ τύπους. Νά γιατί ὁ Προυντόν κολακεύεται νά πιστεύει ὅτι ἔχει προβεῖ στὴν κριτική τόσο τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, ὅσο καί τοῦ κομμουνισμοῦ. Στὴν πραγματικότητα, ὑστερεῖ κατά πολύ καί ἀπ' τοὺς δύο. Ὑστερεῖ ἀπ' τοὺς οἰκονομολόγους, διότι σάν φιλόσοφος, πού κρατᾷ στό χέρι ἕναν μαγικό τύπο, νομίζει ὅτι ἀπαλλάσσεται ἀπ' τὴν ὑποχρέωση νά μπεῖ σέ ἀναλύσεις καθαρά οἰκονομικές. Ὑστερεῖ ἀπ' τοὺς σοσιαλιστές, διότι δέν ἔχει οὔτε ἀρκετή παρρησία, οὔτε ἀρκετή ἱκανότητα ν' ἀνυψωθεῖ, ἔστω καί θεωρητικά, πάνω ἀπ' τὸν ὀρίζοντα τῶν ἀστῶν... θέλει νά αἰωρεῖται μεταξύ ἀστῶν καί προλετάρων, ὡς ἄνθρωπος τῆς ἐπιστήμης, ἐνῶ δέν εἶναι παρὰ μόνο ὁ μικροαστός, πού ταλαντεύεται διαρκῶς ἀνάμεσα στό κεφάλαιο καί τὴν ἐργασία, ἀνάμεσα στὴν πολιτική οἰκονομία καί τὸν κομμουνισμό»⁹⁹.

Ὅσο ἀδέκαστη κι ἂν εἶναι ἡ παραπάνω κρίση, ὀφείλω καί σήμερα νά τὴν ὑπογράψω λέξη πρὸς λέξη. Ὡστόσο, πρέπει νά παρθεῖ ὑπόψη ὅτι τότε πού χαρακτήρισα τὸ βιβλίο τοῦ Προυντόν ὡς τὸν κώδικα τοῦ σοσιαλισμοῦ τῶν μικροαστῶν [petit bourgeois] καί τὸ ἀπέδειξα θεωρητικά, οἱ πολιτικοὶ οἰκονομολόγοι καί οἱ σοσιαλιστές ἀναθεμάτιζαν ἀκόμα τὸν Προυντόν σάν ὑπερ-ἀρχιεπαναστάτη. Νά γιατί ἐγὼ καί ἀργότερα δέ συμφώνησα ποτέ μέ κείνους πού φωνασκοῦσαν ὅτι ὁ Προυντόν «πρόδωσε» τὴν ἐπανάσταση. Δέν εἶναι δικό του τὸ φταίξιμο, πού, ἀπ' τὴν ἀρχὴ παρεξηγημένος, τόσο ἀπ' τοὺς ἄλλους, ὅσο κι ἀπ' τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό του, δέ δικαίωσε φροῦδες ἐλπίδες.

Σέ ἀντίθεση μέ τὸ «*Τί εἶναι ἡ ιδιοκτησία* ;», στή «*Φιλοσοφία τῆς ἀθλιότητος*» χτυποῦν ὕσχημα στό μάτι ὅλα τὰ τρατὰ τοῦ προυντονικοῦ τρόπου γραφῆς. Τό ὕφος εἶναι *atrroulé* (στομφῶδες), ὅπως λένε οἱ Γάλλοι. Μιά κομπαστική θεωρητικολογούσα πολυλογία, πού σερβίρεται, ὡς γερμανικὴ φιλοσοφία, κάνει παντοῦ αἰσθητὴ τὴν παρουσία της, ἐκεῖ ὅπου τελειώνει τὸ γαλατικό σπινθηροβόλο πνεῦμα. Στ' αὐτιά μας ἀντηχεῖ συνεχῶς μιά

* Στό ἴδιο, σελ. 119-120 [Σημείωση τοῦ Μάρξ].

ἐπαρση, ἕνας τόνος κραυγαλέας περιαυτολογίας καί ιδίως ἐπίδειξη μιᾶς δῆθεν «ἐπιστήμης» ἢ λογοκοπία γύρω ἀπ' αὐτήν. Ἀντί γιὰ τή γνήσια ζεστασιά πού διαπνέει τό πρῶτο σύγγραμμα, ἐδῶ ἔχουμε ρητορικές κορῶνες. Κι ἐπιπλέον, τήν ἀδέξια κι ἀποθητική προσπάθεια τοῦ νεοδίδακτου νά ἐντυπωσιάσει μέ τήν παντογνωσία του, τοῦ νεοδίδακτου πού ἔχασε πιά τήν ἐμφυτη ἔφεση γιά πρωτότυπη σκέψη καί, γιά τοῦτο, σάν νεόπλουτος τῆς ἐπιστήμης, νομίζει ὅτι μπορεῖ νά καμαρώνει γιά κάτι πού οὔτε τοῦ πάει, οὔτε τό ἔχει. Ἔπειτα εἶναι ἡ νοοτροπία τοῦ μικροαστοῦ, πού ἐπιτίθεται βάνασα, ἀνόητα, φτηνά καί ὀπωσδήποτε ὄχι ὀρθά ἐναντίον ἑνός ἀνθρώπου ὅπως ὁ *Καμπέ*, πού ἦταν ἄξιος σεβασμοῦ γιά τή στάση του ἀπέναντι στό γαλλικό προλεταριάτο¹⁰⁰. Ἀντίθετα, φέρεται μέ τό γάντι ἀπέναντι σ' ἕναν *Ντυνοναγιέ* (πού εἶναι πάντως «Σύμβουλος τοῦ Κράτους»), παρ' ὅτι ὅλη κι ὅλη ἡ σπουδαιότητα αὐτοῦ τοῦ Ντυνοναγιέ βρίσκεται στήν κωμική σοβαροφάνεια, μέ τήν ὁποία σέ τρεῖς ὀγκῶδεις καί ἀνυπόφορα ἀνιαροῦς τόμους του κηρύσσει τό ριγκορισμό*¹⁰¹, πού ὁ Ἑλβέτιος τόν χαρακτήρισε μέ τά λόγια: «*On veut que les malheureux soient parfaits*» («Ζητοῦν ἀπ' τοῦς δυστυχημένους νά εἶναι τέλειοι»).

Ἡ Φεβρουαριανή ἐπανάσταση ἦρθε πράγματι σέ ἀκατάλληλη ὥρα γιά τόν Προυντόν, διότι ἀκριβῶς πρίν ἀπό λίγες ἐβδομάδες εἶχε ἀποδείξει ἀκαταμάχητα ὅτι πέρασε γιά πάντα «*ἡ ἐποχή τῶν ἐπαναστάσεων*». Ἡ ἐμφάνισή του στήν Ἑθνοσυνέλευση, ἄν καί ἀποκάλυψε πόσο λίγο κατανοοῦσε τά συντελούμενα, ἀξίζει κάθε ἐπαινο¹⁰². Μετά τήν ἐξέγερση τοῦ Ἰουνίου, ἡ ἐκδήλωση ἐκείνη ἦταν μιὰ πράξη πολύ θαρραλέα. Εἶχε, ἄλλωστε, τό θετικό ἀποτέλεσμα ὅτι ὁ κ. *Θιέρσο*, στήν ἀπάντησή του στίς προτάσεις τοῦ Προυντόν, πού ἐκδόθηκε ἀργότερα σέ ἰδιαίτερο βιβλίο¹⁰³, ἀποκάλυψε σ' ὅλη τήν Εὐρώπη ποιά ἀξιοθρήνητη κατήχηση γιά μικρά παιδιά ἀποτέλεσε τό ὑπόβαθρο πάνω στό ὁποῖο στηριζόταν αὐτός ὁ πνευματικός στυλοβάτης τῆς γαλλικῆς ἀστικῆς τάξης. Μπροστά στόν *Θιέρσο*, ὁ *Προυντόν* πῆρε πράγματι τίς διαστάσεις ἑνός ἀρχαϊκοῦ κολοσσοῦ.

* — Ὁ ὅρος προέρχεται ἀπ' τή λατινική λέξη *rigor* καί δηλώνει τήν ἀπαίτηση αὐστηρότητας στήν τήρηση κάποιων ἀρχῶν ἢ κανόνων (Σημ. μετ.).

Ἡ ἀνακάλυψη τῆς «*ἄτοκης πίστεως*» καί ἡ βασισμένη σ' αὐτήν «*Λαϊκή Τράπεζα*» ἀνήκουν στούς ὕστερους οἰκονομικούς «*ἄθλους*» τοῦ Πrouντόν. Στό σύγγραμά μου «*Κριτική τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας*», τεῦχος 1, Βερολίνο 1859 (σελ. 59-64), ἀποδείχεται ὅτι ἡ θεωρητική βάση τῆς ἀντίληψής του πηγάζει ἀπό ἄγνοια βασικῶν στοιχείων τῆς ἀστικῆς «*πολιτικῆς οἰκονομίας*», δηλαδή τῆς σχέσης *ἐμπορευμάτων-χρήματος*, ἐνῶ τό πρακτικό της ἐποικοδόμημα ἦταν ἀπλῶς μιὰ ἀναπαραγωγή πολὺ παλιότερων καί καλύτερα ἐπεξεργασμένων σχεδίων. Εἶναι ἀναντίρρητο καί αὐταπόδεικτο ὅτι τό πιστωτικό σύστημα, ἀκριβῶς ὅπως διαμορφώθηκε, λογουχάρη, στίς ἀρχές τοῦ 18ου καί ἀργότερα πάλι τοῦ 19ου αἰῶνα στήν Ἀγγλία, καί εἶχε συντελέσει στή μεταβίβαση περιουσίας ἀπ' τή μιὰ τάξη στήν ἄλλη, μπορεῖ, ὑπό ὀρισμένες οἰκονομικές καί πολιτικές προϋποθέσεις, νά συμβάλει στήν ἐπιτάχυνση τῆς χειραφέτησης τῆς ἐργατικῆς τάξης. Ἀλλά ἀποτελεῖ ἐντελῶς *μικροαστική* φαντασιοκοπία τό νά θεωρεῖ τό *τοκοφόρο κεφάλαιο* σάν τήν *κύρια μορφή τοῦ κεφαλαίου*, τό νά θέλει νά μετατρέψει μιὰ ὀρισμένη χρησιμοποίηση τοῦ πιστωτικοῦ συστήματος, μιὰ δῆθεν κατάργηση τοῦ τόκου, σέ θεμέλιο τοῦ κοινωνικοῦ μετασχηματισμοῦ. Πράγματι, τή φαντασιοκοπία αὐτή τή βρίσκουμε εὐρύτατα διαδομένη στούς *οἰκονομικούς φορεῖς τῆς ἀγγλικῆς μικροαστικῆς τάξης τοῦ 17ου αἰῶνα*. Ἡ πολεμική τοῦ Πrouντόν κατά τοῦ Μπαστιά (1850) γιά τό θέμα τοῦ τοκοφόρου κεφαλαίου¹⁰⁴ βρίσκεται πολὺ πιά κάτω ἀπ' τή «*Φιλοσοφία τῆς ἀθλιότητος*». Καταφέρνει νά ἡττηθεῖ ἀκόμα κι ἀπ' τόν Μπαστιά καί ἐξανίσταται μέ τρόπο κωμικό κάθε φορά πού δέχεται ἓνα πλῆγμα τοῦ Μπαστιά.

Πρὶν ἀπό λίγα χρόνια, μετέχοντας σέ κάποιο διαγωνισμό πού εἶχε προκηρύξει, νομίζω ἡ κυβέρνησις τῆς Λωζάνης, ὁ Πrouντόν ἔγραψε ἓνα ἔργο γιά τοὺς «*Φόρους*»¹⁰⁵. Στό ἔργο αὐτό χάνεται καί τό τελευταῖο ἴχνος ἰδιοφυίας καί δέν ἀπομένει παρά ὁ *σκέτος μικροαστός* [*petit bourgeois tout pur*].

Ὅσο γιά τὰ πολιτικά καί φιλοσοφικά ἔργα τοῦ Πrouντόν, ἐκδηλώνονται κι ἐδῶ τὰ ἴδια διφορούμενα, γεμάτα ἀντιφάσεις, γνωρίσματα, ὅπως καί στά οἰκονομικά του ἔργα. Πέρα ἀπ' αὐτό. τὰ ἔργα του ἔχουν ἀξία μόνο τοπική, μόνο γιά τή Γαλλία. Ὡς-

τόσο, ή καταφορά του κατά τής θρησκείας, του κλήρου κτλ. πρόσφερε μεγάλη ύπηρεσία στίς συνθήκες τής Γαλλίας καί μάλιστα σέ μία εποχή όπου οί γάλλοι σοσιαλιστές νόμιζαν ότι εἶναι ὀρθό νά θεωροῦν τή θρησκευτική τους εὐλάβεια ὡς ἐνδειξη ὑπεροχῆς ἔναντι τοῦ ἀστικοῦ βολταιρισμοῦ τοῦ 18ου αἰῶνα καί τοῦ γερμανικοῦ ἀθεϊσμοῦ τοῦ 19ου αἰῶνα. Ἄν ὁ Μέγας Πέτρος τσάκισε βάρβαρα τή ρωσική βαρβαρότητα, ὁ Πрунтὸν ἔκανε ὅ,τι μπορούσε γιά νά νικήσει φραστικά τή γαλλική κενολογία.

Ὅχι μόνο σάν κακό ἔργο, μά καί σάν κατρακύλησμα, πού ἀνταποκρίνεται πάντως στήν μικροαστική τὸν ἀντίληψη, πρέπει νά θεωρηθεῖ τό σύγγραμμά του γιά τό «Πραξικόπημα»¹⁰⁶. Ἐδῶ ἐρωτοτροπεῖ μέ τόν Λουδοβίκο Βοναπάρτη καί ἐπιχειρεῖ πράγματι νά τόν κάνει παραδεκτό ἀπό τοὺς γάλλους ἐργάτες. Τέτοιο εἶναι καί τό τελευταῖο του ἔργο ἐνάντια στήν *Πολωνία*¹⁰⁷, ὅπου γιά χατήρι τοῦ τσάρου, ἐκδηλώνει ἕναν ἀπερίσκεπτο κυνισμό.

Συχνά κάνουν σύγκριση τοῦ *Πрунтὸν* μέ τόν Ρουσσώ. Τίποτα πιό ἐσφαλμένο ἀπ' τή σύγκριση αὐτή. Ὁ Πрунтὸν μοιάζει μᾶλλον μέ τόν *N. Λεγκέ*, πού τό βιβλίο του «*Θεωρία τῶν ἀστικῶν νόμων*»¹⁰⁸ εἶναι ἕνα ἔργο εὐφυέστατο.

Ὁ Πрунтὸν ἔχει μία ἔμφυτη κλίση πρὸς τή διαλεκτική. Μά ἐπειδὴ δέν κατάλαβε ποτέ του τήν πραγματική ἐπιστημονική διαλεκτική, δέν κατάφερε νά προχωρήσει πέρα ἀπ' τή σοφιστική. Πράγματι, αὐτό σχετίζεται μέ τή μικροαστική του ἀντίληψη. Ὁ μικροαστός συγκροτεῖται, ὅπως καί ὁ ἱστορικός *Ράουμερ*, ἀπό τὰ «ἀφ' ἑνός» καί τὰ «ἀφ' ἑτέρου». Τέτοια εἶναι στά οἰκονομικά του συμφέροντα καί γι' αὐτό εἶναι τέτοιος καί στήν πολιτική του, στίς θρησκευτικές, ἐπιστημονικές καί καλλιτεχνικές του ἀντιλήψεις. Τέτοιος στήν ἠθική του, τέτοιος in everything (σέ ὅλα του). Εἶναι μία ζωντανή ἀντινομία. Κι ἂν τύχει νά εἶναι, ὅπως ὁ Πрунтὸν, ἕνας ἄνθρωπος πνευματώδης, τότε μαθαίνει γρήγορα νά παίξει μέ τίς ἴδιες τίς ἀντιφάσεις του καί νά τίς μετατρέπει, ἀνάλογα μέ τίς περιστάσεις, σέ παραδοξολογίες ἀπροσδόκητες, ἐντυπωσιακές, πότε σκανδαλιστικές καί πότε σπινθηροβόλες. Ὁ ἐπιστημονικός κομπογιαντισμός καί ὁ πολιτικός χαμαιλεοντισμός συνδέονται ἄρρηκτα μέ τήν μικροαστική ἀντί-

ληψη. Δέν ἀπομένει παρά ἡ ἐσωτερική παρόρμηση, ἡ ὑποκειμενική *ματαιοδοξία* καί, ὅπως συμβαίνει σ' ὅλους τοὺς ματαιόδοξους, ἐκεῖνο πού τοὺς ἐνδιαφέρει εἶναι ἡ ἐπιτυχία τῆς στιγμῆς, ἡ δημιουργία ἐντυπώσεων. Ἔτσι χάνεται μοιραία ἡ ἔμφυτη ποιότητα ἡθους, πού προφύλασσε πάντα, ἕναν Ρουσσώ λογουχάρη, ἀπό κάθε, ἔστω καί φαινομενικό, συμβιβασμό μέ τήν κρατοῦσα ἐξουσία.

Οἱ ἐπιγενόμενοι, ὅταν θά κρίνουν τήν τελευταία αὐτή φάση τῆς γαλλικῆς ἱστορίας, ἴσως ποῦν ὅτι ὁ Λουδοβίκος Βοναπάρτης ἦταν ὁ Ναπολέον τῆς καί ὁ Προυντόν, ὁ Ρουσσώ-Βολταῖρος τῆς.

Καί τώρα πρέπει ἐσεῖς ὁ ἴδιος νά ἀναλάβετε τήν εὐθύνη γιά τό ὅτι, ἀμέσως μετά τό θάνατο αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου, μοῦ φορτώσατε ἕνα ρόλο μεταθανάτιου κριτή.

Ἐντελῶς δικός σας

Κάρλ Μάρξ

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἔπαντα, τόμ. 16, σελ. 25-32.

Κ. ΜΑΡΞ

Ἐπιστολή πρὸς τὸν Φ. Ἐνγκελς στὸ Μάντσεστερ

Λονδίνο, 20 Ἰουνίου 1866

Ἀγαπητέ Φρέντ !

Ὁ καταραμένος καιρὸς ἐπιδρά πολὺ ἄσχημα στὴν ὑγεία μου : νὰ γιατί δὲν σοῦ ἔκανα γνωστὸ ὅτι πῆρα τὸ «κραςί» καὶ γενικά δὲν σοῦ ἔγραψα. Δέ μπορῶ νὰ ἔρθω στὸ Μάντσεστερ, διότι ὅπως εἶναι ἡ κατάστασή μου δέ μπορῶ νὰ βγῶ ἀπ' τὸ σπίτι. Ἐκτός ἀπ' αὐτό, πρέπει νὰ βρίσκομαι ἐδῶ γιὰ τίς δουλειές τῆς Διεθνοῦς, διότι οἱ γάλλοι φίλοι μου ἐκμεταλλεύθηκαν κιόλας τὴν ἀπουσία μου γιὰ νὰ διαπράξουν ἀνοησίες στὸ ὄνομα τῆς Διεθνοῦς στὴ σημερινή πολὺ δύσκολη κατάσταση¹⁰⁹.

Ὅσο γιὰ τίς ἐδῶ ἐφημερίδες, ἂν, κατὰ τὴ γνώμη μου, δὲν γίνεи τίποτα στὸ Μάντσεστερ, τὸ καλύτερο εἶναι νὰ στείλεις ἓνα καλογραμμένο στρατιωτικὸ ἄρθρο στοὺς «Times»¹¹⁰, πού μπορεῖς νὰ τὸ παρουσιάσεις ὡς ἄγγλος ἀνταποκριτῆς τῆς «Militär-Zeitung»¹¹¹ τοῦ Ντάρμσταντ. Πολιτικοὶ λόγοι δὲν πρέπει νὰ σέ κάνουν νὰ διστάσεις, μιά καὶ καμιά ἐφημερίδα τοῦ Λονδίνου δὲν εἶναι καλύτερη ἀπ' τὴν ἄλλη καὶ ἐδῶ τὸ θέμα εἶναι νὰ δημιουργηθεῖ πρόσβαση σέ ὅσο γίνεται πιὸ πλατὺ κοινό¹¹².

Πρέπει τώρα νὰ μέ ἐνημερώνεις «μέ κριτικὸ τρόπο» γιὰ τίς ὑποθέσεις στὴν Ἰταλία καὶ Γερμανία.

Χθὲς ἔγινε συζήτηση στὸ Συμβούλιο τῆς Διεθνοῦς γιὰ τὸν τωρινὸ πόλεμο. Ἡ συζήτηση εἶχε προαναγγελθεῖ καὶ τὸ δωμάτιό μας ἦταν γεμᾶτο κόσμος. Οἱ κύριοι Ἰταλοὶ ἔστειλαν καὶ πάλι τοὺς ἐκπροσώπους τους. Οἱ ὁμιλίες συγκεντρώθηκαν, ὅπως ἦταν ἐπόμενο, στὸ θέμα τῶν «ἐθνικοτήτων» γενικά καὶ στὴ δική μας

τοποθέτηση πάνω σ' αυτό. Τήν ἐρχόμενη Τρίτη θά συνεχιστεῖ ἡ συζήτηση τοῦ θέματος¹¹³.

Οἱ Γάλλοι, πού ἦταν πάρα πολλοί, δέν ἔκρυβαν τήν ἐγκάρδια δυσαρέσκειά τους πρὸς τοὺς Ἰταλοὺς.

Οἱ ἐκπρόσωποι τῆς «νέας Γαλλίας» (*μὴ ἐργάτες*) ὑποστήριξαν τήν ἄποψη ὅτι κάθε ἐθνικότητα καὶ τὸ ἴδιο τὸ ἔθνος ἀποτελοῦν «ἀπαρχαιωμένη προκατάληψη». Προυντονικός στιρνερϊανισμός*. Νά διαλυθοῦν τὰ πάντα σέ μικρές «οἰκότητες» ἢ «κομμουνισμοί», πού σχηματίζουν ὕστερα μιὰ «ἐνωσις», ἀλλὰ ὄχι κράτος. Καὶ ἐνῶ θά συντελεῖται αὐτή ἡ «ἐξατομίκευση» τῆς ἀνθρωπότητας καὶ θά ἐξελίσσεται ὁ ἀντίστοιχος «μουτουαλισμός» (*«mutualisme»*)¹¹⁴, πρέπει νά σταματήσει ἡ ἱστορία σ' ὅλες τίς ἄλλες χῶρες καὶ ὅλος ὁ κόσμος πρέπει νά περιμένει πότε θά ὠριμάσουν οἱ Γάλλοι γιὰ νά κάνουν τήν κοινωνικὴ ἐπανάσταση. Τότε θά μᾶς κάνουν μιὰ ἐπίδειξη τοῦ πειράματός τους καὶ ὅλος ὁ ὑπόλοιπος κόσμος, νικημένος ἀπ' τὴ δύναμη τοῦ παραδείγματός τους, θά κάνει τὸ ἴδιο. Εἶναι ἀκριβῶς αὐτὸ πού περίμενε ὁ Φουριέ ἀπ' τὴ δική του κοινότητα-ὑπόδειγμα (*phalanstère modèle*)⁵⁰. Γενικά ὅλοι ὅσοι ἐμπλέκουν «τὸ κοινωνικόν» πρόβλημα μέ τίς «διδασκαλίες» τοῦ παλιοῦ κόσμου εἶναι «ἀντιδραστικοί».

Οἱ Ἀγγλοὶ γέλασαν πολύ, ὅταν ἄρχισα τήν ὁμιλία μου, λέγοντας πὼς ὁ φίλος μας Λαφάργκ καὶ ἄλλοι, καιαργώντας τήν ἐθνικότητα, ἀπευθύνονται σέ μᾶς «στὰ Γαλλικά», δηλαδή σέ μιὰ γλῶσσα πού δέν τὴν καταλάβαιναν τὰ 9/10 τῆς συνέλευσης. Ἐπειτα σημείωσα ὅτι ὁ Λαφάργκ, χωρὶς νά τὸ καταλαβαίνει, ὅταν λέει ἄρνηση τῆς ἐθνικότητος, ἐννοεῖ, φαίνεται, τὴν ἀπορρόφησή τους ἀπ' τὸ γαλλικὸ ἔθνος-ὑπόδειγμα.

Γενικά ἡ κατάσταση τώρα εἶναι πολὺ δύσκολη, ἐπειδὴ πρέπει νά ἀντιτάσσεται κανεὶς ἐξίσου τόσο ἐναντίον τοῦ ἀνόητου ἀγγλικοῦ φιλοῖταλισμοῦ, ὅσο καὶ ἐναντίον τῆς ἐσφαλμένης γαλλικῆς πολεμικῆς πρὸς αὐτόν καὶ νά ἀποφεύγει ἰδιαίτερα κάθε

* — Ὁ ὅρος προέρχεται ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Μάξ Στίρνερ (φιλολογικὸ ψευδώνυμο τοῦ Γκάσπαρ Σμίντ), γερμανοῦ φιλοσόφου, νεοεγκελιανοῦ, πού στάθηκε ἓνας ἀπὸ τοὺς ἰδεολογικοὺς ἐκπροσώπους τοῦ ἀστικῶ ἀτομικισμοῦ καὶ ἀναρχισμοῦ (Σημ. μετ.).

εκδήλωση, πού θά παρέσυρε τήν "Ενωσή μας σέ ξνα δρόμο μονο-
μέρειας.

Σέ χαιρετώ
Δικός σου *K.M.*

K. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, "Άπαντα, τόμ. 31, σελ. 228-229.

Κ. ΜΑΡΞ

Ἐπιστολή πρὸς τὸν Λούντβιχ Κούγκελμαν

Λονδίνο, 9 Ὀκτωβρίου 1866

[...] Εἶχα μεγάλους φόβους γιὰ τὸ πρῶτο Συνέδριο στὴ Γενεύη. Συνολικά ὅμως πῆγε καλὰ καὶ ξεπέρασε τίς προσδοκίες μου. Ἡ ἐπίδρασή του στὴ Γαλλία, τὴν Ἀγγλία καὶ τὴν Ἀμερική ἦταν ἀνέλπιστη. Δέ μποροῦσα καὶ δέν ἤθελα νά πάω ἐκεῖ, ἔγραψα ὅμως τὸ πρόγραμμα τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ Λονδίνου¹⁵. Τὸ περιόρισα σκόπιμα σέ σημεῖα τέτοια, πού ἐπιτρέπουν τὴν ἄμεση συνεννόηση καὶ σύμπραξη τῶν ἐργατῶν καὶ δίνουν ἄμεση τροφή καὶ ὥθηση στίς ἀνάγκες τοῦ ταξικοῦ ἀγώνα καὶ στὴν ὀργάνωση τῶν ἐργατῶν ὡς τάξη. Οἱ κύριοι παριζιάνοι εἶχαν τὸ κεφάλι τους γεμάτο μὲ τίς πιὸ κούφιες προυντονικές φράσεις. Φλυαροῦν γιὰ ἐπιστήμη καὶ δέν ξέρουν τίποτα. Περιφρονοῦν κάθε *ἐπαναστατική* δράση, δηλαδή τὴ δράση πού ξεπηδᾷ ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ταξικὸ ἀγώνα, κάθε συγκεντρωμένη κοινωνικὴ κίνηση, δηλαδή κάθε κίνηση πού συντελεῖται καὶ μὲ πολιτικά μέσα (ὅπως λ.χ. ἡ συντόμευση *διὰ νόμου* τῆς ἐργασίας ἡμέρας). Μὲ τὸ *πρόσχημα* τῆς *ἐλευθερίας* καὶ τοῦ ἀντικυβερνητισμοῦ ἢ τοῦ ἀτομικισμοῦ πού ἐχθρεύεται κάθε ἐξουσία, οἱ κύριοι αὐτοὶ — πού ἀνέχτηκαν κι ἀνέχονται ἀδιαμαρτύρητα ἐδῶ καὶ δεκάξι χρόνια τὸν πιὸ ἄθλιο δεσποτισμό! — κηρύσσουν στὴν πραγματικότητα τὴν κοινὴ ἀστική οἰκονομία, ἀπλῶς προυντονικά ἐξιδανικευμένη. Ὁ Προυντόν ἔχει κάνει πολὺ μεγάλο κακὸ. Πρῶτα, ἡ ψευτοκριτικὴ του καὶ ἡ ψευτοαντίθεσή του μὲ τοὺς οὐτοπιστές, (ὁ ἴδιος ἴδεν εἶναι παρὰ ἓνας μικροαστὸς οὐτοπιστής, ἐνῶ στίς οὐτοπίες ἐνός Φουριέ, Ὁουεν, κτλ., ὑπάρ-

χει ή ιδέα καί ή φανταστική άπεικόνιση ενός καινούργιου κόσμου), συγκίνησε καί διέφθειρε τή «jeunesse brillante»* τούς φοιτητές, ύστερα τούς εργάτες, ιδιαίτερα τούς παριζιάνους, πού, σάν εργάτες παραγωγής ειδών πολυτελείας, σέρνονται «στά γεμάτα», χωρίς νά τό ξέρουν, στό βοϋρκο τοϋ παρελθόντος. Άστοιχείωτοι, ματαιόδοξοι, αϋθάδεις, φλύαροι, φαφλατάδες, παραλίγο νά τά χαλάσουν όλα, εμφανιζόμενοι στό συνέδριο σέ αριθμό πού δέν αντιστοιχεί διόλου στήν αριθμητική δύναμη τών μελών τους. Στήν εισήγηση, χωρίς νά τούς μνημονεύσω ρητά, θά τούς βάλω στή θέση τους.

Μεγάλη χαρά μοϋ προξένησε τό άμερικανικό εργατικό συνέδριο στή Βαλτιμόρη¹¹⁶. Τό σύνθημα έδω ήταν ή όργάνωση τοϋ άγώνα κατά τοϋ κεφαλαίου καί είναι άξιο θαυμασμοϋ πώς οί περισσότερες άπ' τίς διεκδικήσεις πού διατύπωσα για τή Γενεύη μπήκαν κι εκεί, χάρη στό σωστό ένστικτο τών εργατών.

Τό έδω μεταρρυθμιστικό κίνημα¹¹⁷, πού τό ζωντάνεψε τό δικό μας Κεντρικό Συμβούλιο (quoque magna pars fui**¹¹⁸), έχει πάρει τώρα τεράστιες διαστάσεις καί γίνεται άκαταμάχητο. Έγώ έμεινα όλο αϋτό τό διάστημα στό παρασκήνιο καί δέν άνησυχώ πιά γι' αϋτό άφότου μπήκε στό σωστό δρόμο του [...]

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Άπαντα, τόμ. 31, σελ. 529-530.

* — «χρυσή νεολαία».

** — (στό όποιο μεγάλη ύπήρξε ή συμμετοχή μου).

Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ

Γιά τό ζήτημα τῆς κατοικίας (1872/1873)

[...] «Ὁλη ἡ διδασκαλία τοῦ Πруντόν στηρίζεται σ' αὐτήν τή σωτήρια μεταπήδηση¹¹⁹ ἀπ' τήν οἰκονομική πραγματικότητα στή νομική φρασεολογία. Κάθε φορά πού ὁ ἀγαθός Πрунτόν δέν πιάνει τήν οἰκονομική σχέση τῶν φαινομένων — κι αὐτό τοῦ συμβαίνει σέ κάθε σοβαρό ζήτημα — καταφεύγει στήν περιοχή τοῦ Δικαίου καί ἐπικαλεῖται τήν αἰώνια δικαιοσύνη.

«Ὁ Πрунτόν ἀρχικά ἀντλεῖ τό ἰδανικό του γιά τήν αἰώνια δικαιοσύνη ἀπ' τίς νομικές σχέσεις πού ἀντιστοιχοῦν στήν ἐμπορευματική παραγωγή κι ἔτσι, ἄς σημειωθεῖ κι αὐτό μέσα στά ἄλλα, προσφέρεται ἡ τόσο βολική γιά ὅλους τοὺς μικροαστοὺς ἀπόδειξη ὅτι ἡ μορφή τῆς ἐμπορευματικῆς παραγωγῆς εἶναι κι αὐτή ἐξίσου αἰώνια ὅσο και ἡ δικαιοσύνη. Ἐπειτα, προσπαθεῖ, ἀντίστροφα, ν' ἀναπλάσει μέ βάση αὐτό τό ἰδανικό τήν πραγματική ἐμπορευματική παραγωγή καί τό πραγματικό δίκαιο πού ἀντιστοιχεῖ σ' αὐτήν. Τί θά σκεφτόταν κανεῖς γιά ἕναν χημικό, πού, ἀντί νά μελετήσῃ τοὺς πραγματικούς νόμους μετατροπῆς τῆς ὕλης καί πάνω σ' αὐτή τή βάση νά λύσῃ ὀρισμένα προβλήματα, θά ἐπεδίωκε νά ἐπιφέρει ἀλλαγές στή μετατροπή τῆς ὕλης, ἐπιστρατεύοντας τίς «αἰώνιες ἰδέες» τῶν «φυσικῶν φαινομένων» καί τῆς «ὁμοφυίας»; Κι ὅταν λέμε ὅτι ἡ τοκογλυφία ἀντιβαίνει πρὸς τήν «αἰώνια δικαιοσύνη» καί πρὸς τήν «αἰώνια ἀλήθεια» καί πρὸς τήν «αἰώνια ἀλληλεγγύη» καί πρὸς τίς ἄλλες «αἰώνιες ἀλήθειες», μήπως γινόμαστε σοφότεροι ἀπ' τοὺς πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, ὅταν ἔλεγαν ὅτι ἡ τοκογλυφία ἀντίκειται εἰς «τὴν αἰώνιαν πίστιν», εἰς «τὴν αἰώνιαν χάριν» καί εἰς «τὸ αἰώνιον θέλημα Θεοῦ ;» (Μάρξ, «Τό Κεφάλαιο», σελ. 45¹²⁰).

‘Ο δικός μας προουντονικός [Μύλμπεργκερ] δέν πάει καλύτερα απ’ τόν κύριο καί δάσκαλό του :

«Τό ένοικιαστήριο συμβόλαιο είναι μιά από τίς χίλιες-δυό συναλλαγές, πού είναι τόσο αναγκαίες στη ζωή τής σύγχρονης κοινωνίας, όσο καί ή κυκλοφορία του αίματος στο σώμα των ζώων. Θά ήταν φυσικά πρὸς τό συμφέρον αὐτῆς τῆς κοινωνίας, ἂν ὅλες αὐτές οἱ συναλλαγές διέπονταν ἀπό μιά *ιδέα δικαίου*, ἂν δηλαδή γίνονταν παντοῦ σύμφωνα μέ τίς αὐστηρές ἐπιταγές τῆς δικαιοσύνης. Μέ μιά λέξη, ἡ οἰκονομική ζωή τῆς κοινωνίας πρέπει, ὅπως λέει ὁ Προυντόν, νά ἀνυψωθεῖ στήν περιωπή ἑνός *οἰκονομικοῦ δικαίου*. Στήν πραγματικότητα, ὅπως εἶναι γνωστό, συμβαίνει ἀκριβῶς τό ἀντίθετο».

Ήταν δυνατό νά πιστέψουμε ὅτι πέντε χρόνια ἀργότερα, ἀπό τότε πού ὁ Μάρξ περιέγραψε τόσο περιεκτικά καί εὐστοχα τόν προουντονισμό καί μάλιστα απ’ αὐτήν τήν καθοριστική ὄψη του, θά μπορούσε νά δημοσιευθεῖ στά Γερμανικά μιά τέτοια ἀνοησία ! Τί σημαίνει ὅλη αὐτή ἡ σχολαστική πολυλογία ; Τίποτα παραπάνω απ’ τό ὅτι οἱ πρακτικές ἐπιπτώσεις τῶν οἰκονομικῶν νόμων πού διέπουν τή σημερινή κοινωνία προσβάλλουν τό περί δικαίου αἶσθημα τοῦ συγγραφέα καί ὅτι ὁ συγγραφέας τρέφει τόν εὐσεβή πόθο ὅτι θ’ ἀλλάξουν τά πράγματα καί θά διορθωθεῖ τό κακό. Μάλιστα, ἂν τά βatrάχια εἶχαν οὐρές, δέ θά ἦταν batράχια ! Καί μήπως ὁ κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγῆς δέν «διέπεται ἀπό μιά *ιδέα δικαίου*», δηλαδή απ’ τήν *ιδέα* τοῦ ἰδιαίτερου δικαιώματός του νά ἐκμεταλλεύεται τόν ἐργάτη ; Καί κατά τί προχωρήσαμε ἔστω καί ἓνα βῆμα, ὅταν ὁ συγγραφέας μᾶς λέει ὅτι αὐτό δέν ἀποτελεῖ δική του *ιδέα* περί δικαίου ;

Ἄς ἐπανέλθουμε ὅμως στό ζήτημα τῆς κατοικίας. ‘Ο προουντονικός μας ἀναπτύσσει τώρα τή δική του «*ιδέα* περί δικαίου» καί κάνει τήν ἐξῆς συγκινητική ἐξαγγελία :

«Δέ διστάζουμε νά ἰσχυριστοῦμε ὅτι δέν ὑπάρχει μεγαλύτερος χλευασμός γιά τόν πολιτισμό τοῦ ἐνδοξοῦ αἵωνα μας απ’ τό ὅτι στίς μεγάλες πόλεις τό 90 % καί πάνω τοῦ πληθυσμοῦ δέ διαθέτει μιά στέγη, πού νά μπορεῖ νά λέει ὅτι εἶναι δική μου. Τήν οἰκιακή ἐστία, τόν καθαυτό πυρήνα τοῦ ἠθικοῦ καί οἰκογενειακοῦ βίου, τή συμπαρέσυρε ὁ κοινωνικός στρόβιλος... Ἄπ’ τήν ἀποψη αὐτή, εἴμαστε πολύ χειρότερα απ’ τούς ἄγριους. ‘Ο τραγλοδύτης ἔχει τή σπηλιά του, ὁ Αὐστραλός τήν πλίνθινη καλύβα του, ὁ Ἰνδιάν-

νος τή δική του ἐστία, ὁ σύγχρονος προλετάριος βρίσκεται ἐπὶ ξύλου κρεμώμενος» Κ.Ο.Κ.

Σ' αὐτὴ τὴν ἱερεμιάδα βλέπουμε ὅλη τὴν ἀντιδραστικὴ ὄψη τοῦ προυντονισμοῦ. Γιὰ νὰ δημιουργηθεῖ ἡ σύγχρονη ἐπαναστατικὴ τάξη τοῦ προλεταριάτου, χρειάστηκε νὰ κοπεῖ ὁ ὁμφάλιος λῶρος πού ἔδενε τὸν ἐργάτη τοῦ παρελθόντος μέ τῇ γῇ. Ὁ ὕφαν-τουργός, πού δίπλα στὸν ἀργαλιό εἶχε τὸ σπιτάκι του, τὸ περιβολάκι καὶ τὸ χωραφάκι του, ἦταν, παρόλη τὴ μιζέρια καὶ τὴν πολιτικὴ καταπίεση, ἕνας ἡρεμος εὐχαριστημένος ἄνθρωπος, «πλήρης εὐλαβείας καὶ ὑπακοῆς», ἐβγαζε τὸ καπέλο του στοὺς πλούσιους, στοὺς παπάδες καὶ στοὺς ὑπαλλήλους τοῦ κράτους καὶ ἦταν πέρα γιὰ πέρα ἐθελόδουλος. Ἡ σύγχρονη μεγάλη βιομηχανία εἶναι ἀκριβῶς ἐκείνη, πού μετέβαλε τὸν προσκολλημένο στὴ γῇ ἐργάτη σὲ προλετάριο ἐντελῶς ἄκληρο, λυτρωμένο ἀπ' ὅλα τὰ πατροπαράδοτα δεσμά καὶ *λεύτερο* *σάν τὸ πουλί**, ἡ οἰκονομικὴ ἐπανάσταση εἶναι ἀκριβῶς ἐκείνη, πού δημιούργησε τοὺς ὄρους ὑπὸ τοὺς ὁποίους καὶ μόνο μπορεῖ νὰ ἀνατραπεῖ ἡ ἐκμετάλλευση τῆς ἐργαζόμενης τάξης στὴν ἔσχατη μορφή της, στὴ μορφή τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς. Κι ἔρχεται τώρα αὐτός ὁ δακρύβρεκτος προυντονικός καὶ θρηνολογεῖ γιὰ τὸν ἐκτοπισμό τῶν ἐργατῶν ἀπ' τὸ σπιτικό τους, βλέποντάς τον σάν ἕνα μεγάλο βῆμα πρὸς τὸν πίσω, ἐνῶ ἴσα-ἴσα αὐτός ὁ ἐκτοπισμὸς ἀποτελοῦσε πρωταρχικὸ ὄρο γιὰ τὴν πνευματικὴ τους χειραφέτηση.

Πρὶν ἀπὸ 27 χρόνια εἶχα περιγράψει σὲ γενικὲς γραμμὲς αὐτὴν ἀκριβῶς τὴ διαδικασία τοῦ ἐκτοπισμοῦ τῶν ἐργατῶν ἀπ' τὸ σπιτικό τους, ὅπως συντελέστηκε τὸ δέκατο ὄγδοο αἰῶνα στὴν Ἀγγλία («Ἡ κατάσταση τῆς ἐργαζόμενης τάξης στὴν Ἀγγλία»¹²¹). Ἐκεῖ περιγράφονται ὅπως τοὺς πρέπει οἱ ἀτιμίες πού εἶχαν διαπράξει στὸ θέμα αὐτό οἱ γαιοκτῆμονες καὶ οἱ ἐργοστασιάρχες, οἱ βλαβερές ὑλικές καὶ ἠθικές ἐπιπτώσεις πού εἶχε ἀναγκαστικά στὴν ἀρχὴ ἐκεῖνο τὸ ξεσπίτωμα γιὰ τοὺς ἐκτοπιζόμενους ἐργάτες. Μποροῦσα ὅμως ποτέ νὰ διανοηθῶ ὅτι ἐκείνη ἡ ἱστορικὴ ἐξελικτικὴ διαδικασία, ἀπόλυτα ἀναγκαία γιὰ τίς

* — λογοπαίγνιο τοῦ συγγραφέα μέ τὴ λέξη *vogelfrei*, πού σημαίνει «λεύτερος σάν τὸ πουλί», ἀλλὰ καὶ «τεθεὶς ἐκτός νόμου», «ἐπικηρυγμένος» (Σημ. μετ.).

τότε περιστάσεις, αποτελούσε ένα βήμα πίσω, «πιό πίσω κι απ' τους αγρίους»; Ἀδύνατο. Ὁ ἄγγλος προλετάριος τοῦ 1872 βρίσκεται σέ ἀσύγκριτα πιό ὑψηλό ἐπίπεδο απ' τόν χωριάτη - ὑφαντουργό τοῦ 1772, πού εἶχε «σπίτι καί ἐστία». Καί μήπως ὁ τρωγλοδύτης μέ τή σπηλιά του, ὁ Αὐστραλός μέ τήν πλίνθινη καλύβα του, ὁ Ἰνδιάνος μέ τή δική του ἐστία, πρόκειται ποτέ νά κάνουν μιάν ἐξέγερση, σάν τήν ἐξέγερση τοῦ Ἰούνη ἢ μιᾶ Παρισινή Κομμούνᾶ;¹²²

Τό ὅτι χειροτέρεψε ἡ ὕλική κατάσταση τοῦ ἐργάτη ἀπό τότε πού καθιερώθηκε ὁ καπιταλιστικός τρόπος παραγωγῆς σέ μεγάλη κλίμακα, αὐτό μόνο ὁ ἀστός τό ἀμφισβητεῖ. Ἀλλά εἶναι αὐτό λόγος νά κοιτᾶμε πρός τά πίσω καί νά νοσταλγοῦμε τίς φαραωνικές (κι αὐτές πολὺ ἰσχνές) χύτρες¹²³ μέ τό κρέας, τή μικρή βιομηχανία τῆς ὑπαίθρου, πού διαμόρφωνε μόνο ἐθελόδουλος ἢ «ἀγρίους»; Τό ἀντίθετο. Μόνο τό προλεταριάτο, δημιουργήμα τῆς σύγχρονης μεγάλης βιομηχανίας, λυτρωμένο απ' ὅλα τά παλιά δεσμά, ἀκόμα καί κεῖνα πού τό κρατοῦσαν δέσμιο τῆς γῆς, συγκεντρωμένο στίς μεγάλες πόλεις, εἶναι σέ θέση νά πραγματώσει τή μεγάλη κοινωνική μεταβολή, πού θά βάλει τέρμα σέ κάθε ταξική ἐκμετάλλευση καί ταξική κυριαρχία. Οἱ γεωργοί-ὑφαντουργοί τοῦ παλιοῦ καιροῦ δέ θά ἦσαν ποτέ σέ θέση νά τό κάνουν αὐτό, δέ θά μπορούσαν ποτέ νά συλλάβουν μιᾶ τέτοια ἰδέα καί, ἀκόμα λιγότερο, δέ θά μπορούσαν ποτέ νά θέλουν νά τήν ὀλοποιήσουν.

Γιά τόν Πруντόν, ἀντίθετα, ὅλη ἡ βιομηχανική ἐπανάσταση τῶν τελευταίων ἑκατό χρόνων, ἡ κινητήρια δύναμη τοῦ ἀτμοῦ, ἡ μεγάλη ἐργοστασιακή παραγωγή, πού ἀντικατέστησε μέ μηχανές τή χειρονακτική δουλειά καί χιλιαπλασίασε τήν παραγωγική δύναμη τῆς ἐργασίας, ὅλα αὐτά ἀποτελοῦν ἓνα πολὺ δυσάρεστο γεγονός, κάτι πού δέ θάπρεπε, ἀλήθεια, νά γίνει. Ὁ μικροαστός Πрунτόν ψάχνει νά βρεῖ ἓναν κόσμο, ὅπου ὁ καθένας φτιάχνει τό δικό του αὐτοτελές προϊόν, κατάλληλο γιά ἄμεση κατανάλωση καί ἀνταλλαγή στήν ἀγορά. Μιά καί στήν περίπτωση αὐτή ὁ καθένας παίρνει σέ ἀντάλλαγμα ὅλη τήν ἀξία τῆς ἐργασίας του μέ τή μορφή ἑνός ἄλλου προϊόντος, τότε ἱκανοποιεῖται ἀπόλυτα ἡ «αἰώνια δικαιοσύνη» καί ἐπέρχεται ὁ καλὺ-

τερος τῶν δυνατῶν κόσμων ἐπὶ Γῆς. Ἀλλά, αὐτόν τόν βέλτιστο προυντονικό κόσμο τόν ποδοπάτησε ἤδη ἀπ' τῆ γέννησής του ἡ ἐξελεκτική διαδικασία τῆς βιομηχανικῆς ἀνάπτυξης, πού ἐξαφάνισε πρό πολλοῦ τήν ἀτομική ἐργασία σ' ὅλους τοὺς κλάδους τῆς μεγάλης βιομηχανίας καί τήν ἐξαφανίζει κάθε μέρα καί πιά πολύ στοὺς διάφορους κλάδους τῆς μικρῆς καί τῆς ἀκόμα πιά μικρῆς βιομηχανίας, ἀντικαθιστώντας την μέ κοινωνικοποιημένη ἐργασία, στηριγμένη στίς μηχανές καί στήν καθυπόταξη τῶν δυνάμεων τῆς φύσης, ἐργασία τῆς ὁποίας τό ἔτοιμο προϊόν, κατάλληλο γιά ἄμεση ἀνταλλαγή καί κατανάλωση, εἶναι καρπός συλλογικοῦ ἔργου πολλῶν ἀτόμων, πού ἀπ' τά χέρια τους χρειάστηκε νά περάσει. Καί ἴσα-ἴσα χάρις σ' αὐτή τῇ βιομηχανικῇ ἐπανάστασι, ἀναπτύχθηκε σέ τέτοιο βαθμό ἡ παραγωγική δύναμη τῆς ἀνθρώπινης ἐργασίας, ὥστε δημιουργήθηκε ἡ δυνατότητα, — γιά πρώτη φορά ἀπό καταβολῆς ἀνθρώπων — μέ μιᾷ ἐκλογικευμένη κατανομή τῆς ἐργασίας μεταξύ ὅλων, ὅχι μόνο νά ὑπάρχει παραγωγή σέ διαστάσεις ἐπαρκεῖς γιά μιᾷ ἀφθονία καταναλωτικῶν ἀγαθῶν γιά ὅλα τά μέλη τῆς κοινωνίας καί γιά πλούσια ἀποθέματα, μά καί νά ἔχει ὁ καθένας κάμποσο ἐλεύθερο χρόνο, ὥστε νά μπορεῖ νά ἀπολαμβάνει ὅ,τι πραγματικά ἀξιόλογο κληροδότησε ἡ ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ, — ἐπιστήμη, τέχνες, τρόπους ζωῆς κτλ., — κι ὅχι μόνο νά τά ἀπολαμβάνει, ἀλλά καί νά μετατρέπει ὅλα αὐτά τά ἀγαθὰ ἀπό μονοπώλιο τῆς κυρίαρχης τάξης σέ κοινό κτῆμα ὅλης τῆς κοινωνίας καί νά καλλιεργεῖ παρὰπέρα αὐτό τό κτῆμα. Κι ἐδῶ εἶναι τό κρίσιμο σημεῖο. Ἀπ' τῇ στιγμῇ πού ἡ παραγωγική δύναμη τῆς ἀνθρώπινης ἐργασίας θά ἀναπτυχθεῖ ἴσαμε τόν ἀνώτατο αὐτό βαθμό, ἐξαφανίζεται κάθε πρόσχημα γιά τήν ὑπαρξή μιᾶς κυρίαρχης τάξης. Διότι τό ἔσχατο ἐπιχείρημα πρὸς ὑπεράσπιση τῶν ταξικῶν διαχωρισμῶν ἦταν ἀνέκαθεν τοῦτο : Πρέπει νά ὑπάρχει μιᾷ τάξει, πού νά μὴν εἶναι ὑποχρεωμένη νά ἀναλώνεται γιά νά ἐξασφαλίζει τόν ἄρτον τόν ἐπιούσιον, ὥστε νά τῆς μένει καιρός νά ἀσχολεῖται μέ πνευματικό ἔργο ὑπὲρ τῆς κοινωνίας. Ἡ βιομηχανικὴ ἐπανάσταση τῶν τελευταίων ἑκατὸ χρόνων ἔκοψε σύρριζα μιᾷ γιά πάντα αὐτῇ τῇ λογοκοπία, πού ἴσαμε τότε εὑρίσκε μιᾷ σημαντικὴ ἱστορικὴ δικαίωση. Ἡ ὑπαρξὴ τῆς ταξικῆς κυριαρχίας γίνεται κάθε μέρα

όλο και μεγαλύτερο εμπόδιο για ν' αναπτυχθεί ή παραγωγική βιομηχανική δύναμη, καθώς και για ν' αναπτυχθούν οί επιστήμες, οί τέχνες και ιδίως οί πολιτισμένοι τρόποι ζωής. Ποτέ δέν ύπήρξαν πιά στυγνοί άνθρωποι απ' τούς συγκαιρινούς μπουρζουάδες.

Όλα αυτά όμως δέν ενδιαφέρουν τόν φίλο Προυντόν. Αυτός θέλει τήν «αίώνια δικαιοσύνη» και τίποτα παραπάνω. Ό καθένας πρέπει σέ ανταλλάγμα για τό προϊόν του νά παίρνει όλόκληρο τό αντίτιμο, όλη τήν αξία τής εργασίας του. Άλλά ό υπολογισμός αυτός για ένα προϊόν τής σύγχρονης βιομηχανίας δέν είναι εύκολη δουλειά. Η σύγχρονη βιομηχανία συσκοτίζει άκριβώς τήν ιδιαίτερη συμμετοχή τοῦ καθένα στή δημιουργία τοῦ συλλογικοῦ προϊόντος, πού στήν παλιά άτομική χειρωνακτική εργασία έκφραζόταν από μόνη της μέ τό έτοιμο προϊόν. Έπειτα ή σύγχρονη βιομηχανία έκτοπίζει όλο και περισσότερο τήν άτομική ανταλλαγή, πού πάνω της βασίζεται όλο τό σύστημα τοῦ Προυντόν, δηλαδή τήν άμεση ανταλλαγή ανάμεσα σέ δύο παραγωγούς, όπου ό καθένας ανταλλάσσει τό προϊόν του μέ τό προϊόν τοῦ άλλου για σκοπούς καταναλωτικούς. Για τοῦτο, όλος ό προυντονισμός διέπεται από ένα αντιδραστικό πνεῦμα, από μία άποστροφή πρὸς τή βιομηχανική επανάσταση και από μία τάση, άλλοτε έκδηλη κι άλλοτε σκεπασμένη, νά πᾶνε στό διάβολο όλη ή σύγχρονη βιομηχανία, οί άτμοκίνητες μηχανές, οί κλωστικές μηχανές κι όλα τ' άλλα κακά και νά επανέλθουμε στήν παλιά, στή δοκιμασμένη χειρωνακτική εργασία. Ότι έτσι θά χάσουμε τά έννιαιόσια έννενηντα έννιά χιλιοστά τής παραγωγικῆς δύναμης, ότι έτσι καταδικάζουμε όλη τήν ανθρωπότητα στή χειρότερη δουλειά τής εργασίας, ότι τό δράμα τής πείνας θά γίνει γενικός κανόνας, όλα αυτά δέν έχουν σημασία, αρκεῖ μόνο νά πετύχουμε νά γίνεται ή ανταλλαγή μέ τέτοιο τρόπο, ώστε ό καθένας νά παίρνει «όλόκληρη τήν απόδοση τής εργασίας» και νά εφαρμόζεται ή «αίώνια δικαιοσύνη»! Fiat justitia, pereat mundus !

«Δικαιοσύνη νά γενεῖ,
κι ό κόσμος ἄς χαλάσει !»

Και μ' αυτή τήν άντεπανάσταση τοῦ Προυντόν — ἄν βέβαια μπορούσε ποτέ νά γίνει — θά καταστρεφόταν ό κόσμος.

“Αλλωστε, είναι αυτονόητο ότι και μέ την κοινωνική παραγωγή, πού την καθορίζει ή σύγχρονη μεγάλη βιομηχανία μπορεί νά εξασφαλιστεί σιόν καθένα «δλόκληρη ή απόδοση τής εργασίας του», στο βαθμό βέβαια πού έχει νόημα αυτή ή φράση. Καί τότε μόνο έχει κάποιο νόημα, όταν τής δώσουμε πλατύτερη σημασία, όχι ότι ό κάθε εργάτης θά γίνεται κάτοχος «δλόκληρης τής απόδοσης τής εργασίας του», αλλά ότι όλη ή κοινωνία, πού θά αποτελείται μόνο από εργάτες, θά γίνεται κάτοχος τοῦ συνολικοῦ προϊόντος τής εργασίας της, πού ένα μέρος του θά χρησιμεύει για την αντικατάσταση καί για την αύξηση τῶν μέσων παραγωγής καί, τέλος, ένα τρίτο μέρος θά συσσωρεύεται ως απόθεμα για παραγωγή καί κατανάλωση. [...]

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, "Απαντα, τόμ. 18, σελ. 217-222.

Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ

Συμπληρωματικές παρατηρήσεις για τόν Προυντόν καί για τό ζήτημα τῆς κατοικίας (1872/1873)

I

Στό φύλλο ἀρ. 86 τοῦ «Volksstaat»¹²⁴ ὁ Α. Μύλμπεργκερ ἐμφανίζεται σάν ὁ συγγραφέας τῶν ἄρθρων στά ὁποῖα ἔκανα κριτική στό φύλλο ἀρ. 51 καί στά κατοπινά φύλλα τῆς ἐφημερίδας. Στήν ἀπάντησή του, μοῦ φορτώνει τόσες κατηγορίες καί, συνάμα, διαστρεβλώνει τόσο πολύ ὅλες τίς σκέψεις πού ἐκτέθηκαν ἐδῶ, ὥστε, θέλοντας καί μή, ὀφείλω μιᾶ ἀνταπάντηση.

Ὁ Μύλμπεργκερ αἰτιᾶται τό περιεχόμενο καί τή μορφή τῆς κριτικῆς μου. Σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τή μορφή, ἀρκεῖ ἡ διευκρίνιση ὅτι τότε δέν ἐγνώριζα διόλου ποιονοῦ εἶναι αὐτά τά ἄρθρα. Συνεπῶς, δέ μποροῦσε νά γίνει λόγος γιά προσωπική προκατάληψη κατά τοῦ ἀρθρογράφου. Ὡστόσο, ἤμουνα πράγματι «προκατειλημμένος» ἐνάντια στή λύση τοῦ προβλήματος τῆς κατοικίας, ὅπως τήν πραγματεύονταν αὐτά τά ἄρθρα, διότι τή λύση αὐτή τήν ἤξερα πρό πολλοῦ ἀπ' τόν Προυντόν καί ἡ γνώμη μου πάνω σ' αὐτό τό θέμα ἦταν ἐδραιωμένη.

Δέν πρόκειται νά φιλονικήσω μέ τόν φίλο Μύλμπεργκερ γιά τόν «τόνο» τῆς κριτικῆς μου. Ὅταν κανένας μετέχει τόσο καιρό στό κίνημα, ὅπως ἐγώ, εἶναι σκληραγωγημένος στίς ἐπιθέσεις τῶν ἄλλων καί συνεπῶς εὐκολα ὑποθέτει ὅτι τό ἴδιο συμβαίνει καί στούς ἄλλους. Τούτη τή φορά, γιά νά δώσω ἱκανοποίηση στόν Μύλμπεργκερ, θά προσπαθήσω νά προσαρμόσω τόν «τόνο» μου στήν εὐαισθησία τῆς ἀκοῆς του.

Ὁ Μύλμπεργκερ ἐξανίσταται μέ πίκρα γιὰ τόν ἀποκάλεσα

προυντονικό και βεβαιώνει πώς δεν είναι. Όφειλω φυσικά να τόν πιστέψω, αλλά θα αποδείξω ότι τὰ σχετικά ἄρθρα — και μόνο γι' αὐτά γινόνταν τότε λόγος — δεν περιέχουν τίποτ' ἄλλο ἀπὸ σκέτο προυντονισμό.

Ὅμως, ὁ Μύλμπεργκερ νομίζει ὅτι και στὸν Προυντόν ἔκανα «ἐπιπόλαιη» κριτική και τὸν ἀδίκησα πολὺ :

«Ὁ θρύλλος περὶ τοῦ μικροαστοῦ Προυντόν ἔγινε σέ μᾶς στή Γερμανία καθιερωμένο δόγμα πολλῶν, ἔστω κι ἂν δεν ἔχουν διαβάσει οὔτε λέξη ἀπ' τὰ ἔργα του».

Ὅταν ἐκφράζω τή λύπη μου πὼς οἱ ἐργάτες τῶν χωρῶν ὅπου μιλοῦνται οἱ ρωμανικές γλῶσσες δεν εἶχαν, ἐδῶ και εἴκοσι χρόνια, ἄλλη πνευματική τροφή ἐκτός ἀπ' τὰ ἔργα τοῦ Προυντόν, ὁ Μύλμπεργκερ ἀπαντᾷ ὅτι γιὰ τοὺς ἐργάτες τῶν ρωμανικῶν χωρῶν «οἱ ἀρχές πού διατύπωσε ὁ Προυντόν ἀποτελοῦν σχεδόν παντοῦ τή ζωντανή ψυχὴ τοῦ κινήματος». Μ' αὐτό δέ μπορῶ νὰ συμφωνήσω. Πρῶτο, «ἡ ζωντανή ψυχὴ» τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος δέ συνίσταται στίς «ἀρχές», ἀλλά ἐνυπάρχει παντοῦ στήν ἀνάπτυξη τῆς μεγάλης βιομηχανίας και στή ἐπακόλουθό της : συγκέντρωση και συγκεντροποίηση τοῦ κεφαλαίου, ἀπ' τή μιὰ μεριά, τοῦ προλεταριάτου, ἀπ' τήν ἄλλη. Δεύτερο, δεν εἶναι σωστό ὅτι στίς ρωμανικές χώρες οἱ λεγόμενες «ἀρχές» τοῦ Προυντόν παίζουν τὸν καθοριστικό ρόλο πού τοὺς ἀποδίδει ὁ Μύλμπεργκερ, ὅτι «οἱ ἀρχές τῆς ἀναρχίας, τῆς organisation des forces économiques, τῆς liquidation sociale^{*125} κλπ. ... ἔχουν γίνεи ἐκεῖ οἱ πραγματικοὶ φορεῖς τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος». Ἄν ἐξαιρέσουμε τήν Ἰσπανία και τήν Ἰταλία, ὅπου ἡ προυντονική διεθνὴς πανάκεια ἀπέκτησε κάποια ἐπιρροή μόνο χάρι στήν ἐπαυξημένη πρὸς τὸ χειρότερο παραλλαγή τοῦ Μπακούνιν, εἶναι ὀλοφάνερο, γιὰ ὅποιον γνωρίζει τὸ διεθνὲς ἐργατικὸ κίνημα, ὅτι στή Γαλλία οἱ προυντονικοὶ ἀποτελοῦν μιὰ ὀλιγάριθμη αἵρεση, ἐνῶ ἡ μάζα τῶν ἐργατῶν οὔτε θέλει ν' ἀκούσει γιὰ τὸ σχέδιο κοινωνικῶν μεταρρυθμίσεων πού πρότεινε ὁ Προυντόν, γνωστό μέ τήν ἐπωνυμία κοινωνική ἐκκαθάριση και ὀργάνωση τῶν οἰκονομικῶν δυνάμεων. Αὐτό φάνηκε, ἄλλωστε, και στήν Κομμού-

* — ὀργάνωση τῶν οἰκονομικῶν δυνάμεων, κοινωνική ἐκκαθάριση.

να¹²². Μολονότι οί προυντονικοί είχαν ισχυρή εκπροσώπηση στην Κομμούνα, δέν έγινε οὔτε καί ἡ παραμικρή ἀπόπειρα νά ἐκκαθαριστεῖ ἡ παλιά κοινωνία ἢ νά ὀργανωθοῦν οἱ οἰκονομικές δυνάμεις σύμφωνα μέ τά σχέδια τοῦ Προυντόν. Ἀντίθετα, εἶναι πρὸς μέγιστη τιμή τῆς Κομμούνας ὅτι «ἡ ζωντανή ψυχὴ» ὅλων τῶν οἰκονομικῶν μέτρων πού ἔλαβε δέν ἦταν κάποιες «ἀρχές», ἀλλὰ ἡ ἀπλή πρακτικὴ ἀνάγκη. Γιά τοῦτο καί τά μέτρα αὐτά — κατάργηση τῆς νυχτερινῆς ἐργασίας τῶν ἀρτεργατῶν, ἀπαγόρευση τῶν προστίμων στὰ ἐργοστάσια, δήμευση τῶν ἀργούντων ἐργοστασίων καί παραχώρησή τους σέ ἐργατικούς συνεταιρισμούς — δέν ἦσαν καθόλου μέσα στό πνεῦμα τοῦ Προυντόν, ἀλλὰ μέσα στό πνεῦμα τοῦ γερμανικοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ. Τό μόνο κοινωνικό μέτρο πού κατόρθωσαν νά λάβουν οἱ προυντονικοί ἦταν νά μὴ γίνει ἡ δήμευση τῆς Τράπεζας τῆς Γαλλίας κι αὐτό ἀποτέλεσε, κατὰ ἓνα μέρος, τὴν αἰτία γιὰ τὴν πτώση τῆς Κομμούνας. Τό ἴδιο καί οἱ λεγόμενοι μπλανκιστές, ὅταν θέλησαν νά μετατραποῦν ἀπὸ ἀπλοὶ ἐπαναστάτες τῆς πολιτικῆς σέ σοσιαλιστικὴ ἐργατικὴ ὁμάδα, μέ συγκεκριμένο πρόγραμμα, — ὅπως ἐγινε μέ τό μανιφέστο «Διεθνὴς καί Ἐπαναστάση»¹²⁶, πού εἶχαν ἐκδόσει οἱ μπλανκιστές φυγάδες τοῦ Λονδίνου — δέ διακήρυξαν τίς «ἀρχές» τοῦ προυντονικοῦ σχεδίου σωτηρίας τῆς κοινωνίας, ἀλλὰ διακήρυξαν, καί μάλιστα σχεδόν κατὰ γράμμα, τίς ἀπόψεις τοῦ γερμανικοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ γιὰ τὴν ἀνάγκη τῆς πολιτικῆς δράσης τοῦ προλεταριάτου καί τῆς δικτατορίας του, ὡς μεταβατικῆς περιόδου πρὸς τὴν κατάργηση τῶν τάξεων καί μαζί τους τοῦ κράτους, διακήρυξαν τίς ἀπόψεις πού εἶχαν ἤδη διατυπωθεῖ στό «Κομμουνιστικὸ Μανιφέστο»¹²⁷ κι εἶναι ἑκτοτε χιλιοειπωμένες. Κι ἂν ὁ Μύλμπεργκερ, κρίνοντας ἀπ' τὴν ἀνυποληψία πού τρέφουν οἱ Γερμανοὶ γιὰ τόν Προυντόν, συμπεραίνει ὅτι οἱ Γερμανοὶ δέν κατανοοῦν ἀρκετὰ τό κίνημα τῶν ρωμανικῶν χωρῶν, «ἀκόμα κι αὐτῆς τῆς Κομμούνας τοῦ Παρισιοῦ», τότε, γιὰ νά τό ἀποδείξει αὐτό, ἄς παραθέσει ἓνα μόνο σύγγραμμα τῆς ρωμανικῆς γραμματολογίας, στό ὁποῖο νά ὑπάρχει ἔστω καί κατὰ προσέγγιση μιά τόσο ὀρθὴ κατανόηση καί ἀνάλυση τῆς Κομμούνας, ὅσο στή «Διακήρυξη τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου τῆς Διεθνoῦς γιὰ τόν ἑμφύλιο

πόλεμο στή Γαλλία», πού τήν ἔγραψε ὁ Γερμανός Μάρξ¹²⁸.

Ἡ μόνη χώρα, ὅπου τό ἐργατικό κίνημα βρίσκεται ἄμεσα ὑπό τήν ἐπιρροή τῶν «ἀρχῶν» τοῦ Πруντόν, εἶναι τό Βέλγιο καί γιά τοῦτο τό βελγικό κίνημα βαδίζει, κατά τήν ἔκφραση τοῦ Χέγκελ, «ἀπ' τό μηδέν, διά τοῦ μηδενός, στό μηδέν».

Ἄν θεωρῶ ἀτύχημα τό ὅτι οἱ ἐργάτες τῶν ρωμανικῶν χωρῶν ἐδῶ καί εἴκοσι χρόνια ἔπαιρναν ἄμεσα ἢ ἔμμεσα τήν πνευματική τους τροφή ἀπ' τόν Πрунτόν, δέ βρίσκω ὅτι αὐτό ὀφείλεται στήν πολυθρύλλητη ὑπεροχή τῆς прουντονικῆς συνταγῆς, — πού ὁ Μύλμπεργκερ τήν ὀνομάζει «ἀρχές», — ἀλλά στό ὅτι ἡ οἰκονομική κριτική γιά τήν ὑπάρχουσα κοινωνία εἶναι μολυσμένη ἀπό τίς ὀλότελα ἐσφαλμένες прουντονικές ἀπόψεις καί στό ὅτι ἡ πολιτική δράση τους εἶναι διαβρωμένη ἀπ' τήν прουντονική ἐπιρροή. Στό ἐρώτημα, λοιπόν, «ποιός ρέπει περισσότερο πρὸς τήν ἐπανάσταση», οἱ «прουντονοποιημένοι ἐργάτες τῶν ρωμανικῶν χωρῶν» ἢ οἱ Γερμανοί, πού ὅπωςδήποτε καταλαβαίνουν πολύ καλύτερα τό γερμανικό ἐπιστημονικό σοσιαλισμό ἀπ' ὅ,τι οἱ Ρωμάνοι τόν δικό τους Πрунτόν, σ' αὐτό τό ἐρώτημα θά μπορέσουμε νά δώσουμε ἀπάντηση, ἂν πρῶτα ξεκαθαρίσουμε τί πάει νά πεῖ «*ρέπω* πρὸς τήν ἐπανάσταση». Εἶχαμε ἀκούσει γιά ἀνθρώπους πού «ἔρεπαν πρὸς τόν Χριστιανισμόν, πρὸς τήν ἀληθινήν πίστιν, πρὸς τόν ἐλεήμονα Θεόν» κτλ. Ἀλλά καί νά «ρέπουν πρὸς τήν ἐπανάσταση», πρὸς αὐτό τό πιό βίαιο κίνημα! Μήπως ἡ «ἐπανάσταση» εἶναι κάποια δογματική θρησκεία, τῆς ὁποίας πρέπει κανεῖς νά εἶναι πιστός;

Ἐπειτα, ὁ Μύλμπεργκερ μέ κατηγορεῖ ὅτι ἐγώ, ἀντίθετα μέ τά ὅσα λέγονται κατά λέξη στό ἄρθρο του, ἰσχυρίστηκα ὅτι αὐτός θεωρεῖ τό ζήτημα τῆς κατοικίας σάν ἀποκλειστικά ἐργατικό ζήτημα. Αὐτή τή φορά ὁ Μύλμπεργκερ ἔχει πράγματι δίκιο. Μοῦ διέφυγε ἡ σχετική περικοπή. Μοῦ διέφυγε ἀσυγχώρητα, διότι εἶναι ἡ πιό χαρακτηριστική γιά τήν ὅλη κατεύθυνση τῶν σκέψεών του. Πράγματι, ὁ Μύλμπεργκερ λέει χωρίς περιστροφές:

«Ἐπειδὴ μᾶς ἀπέδωσαν τόσο συχνά καί τόσο πολύ τή γελοία κατηγορία ὅτι κάνουμε *ταξική πολιτική*, ὅτι ἐπιδιώκουμε μιά *ταξική κυριαρχία* καί ἄλλα παρόμοια, τονίζουμε εὐθύς ἐξαρχῆς κατηγορηματικά ὅτι τό ζήτημα

τῆς κατοικίας δέν ἀφορᾷ καθόλου ἀποκλειστικά τό προλεταριάτο, ἀλλά, ἀντίθετα, ἐνδιαφέρει καί *μάλιστα παραπολύ τήν καθαντό μεσαία τάξη*, τοὺς μικροεπαγγελματίες, τοὺς μικροαστοὺς, ὅλη τήν ὑπαλληλία... καί γι' αὐτό τό ζήτημα τῆς κατοικίας εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνο τό σημεῖο τῶν κοινωνικῶν μεταρρυθμίσεων, πού, ὅπως φαίνεται, εἶναι *περισσότερο ἀπ' ὅλα τ' ἄλλα ἱκανό ν' ἀποκαλύψει τήν ἀπόλυτη ἐσωτερική συνάφεια τῶν συμφερόντων τοῦ προλεταριάτου ἀπό τή μιά, καί τῶν καθαντό μεσαίων τάξεων* τῆς κοινωνίας ἀπ' τήν ἄλλη. Οἱ μεσαῖες τάξεις ὑποφέρουν τό ἴδιο ἀσφυκτικά κι ἴσως *ἀκόμα περισσότερο ἀπ' τό προλεταριάτο, ἀπ' τά δεσμά τῆς μισθωμένης κατοικίας*... Οἱ καθαντό μεσαῖες τάξεις τῆς κοινωνίας ἀντιμετωπίζουν σήμερα τό ἐρώτημα, ἂν ... θά ἔχουν τή δύναμη, ... σέ συμμαχία μέ τό γεμάτο νεανικό σφρίγος καί δραστηριότητα κόμμα τῶν ἐργατῶν, νά μετάσχουν στή διαδικασία ἀναμόρφωσης τῆς κοινωνίας, μιᾶς ἀναμόρφωσης *πού τά ἀγαθά της θά ὠφελήσουν πρὶν ἀπ' ὅλα αὐτές*».

Συνεπῶς, ὁ φίλος μας Μύλμπεργκερ διαπιστώνει ἐδῶ τά ἑξῆς :

1. «Ἐμεῖς» δέν κάνουμε «ταξική πολιτική» καί δέν ἐπιδιώκουμε μιά «ταξική κυριαρχία». Ὡστόσο, τό γερμανικό Σοσιαλδημοκρατικό Ἐργατικό Κόμμα, ἀκριβῶς *ἐπειδὴ* εἶναι ἓνα *ἐργατικό κόμμα*, ἀσκεῖ ὅπωςδὴποτε «ταξική πολιτική», τήν πολιτική τῆς ἐργατικῆς τάξης. Ἐπειδὴ τό κάθε πολιτικό κόμμα ἐπιδιώκει νά κατακτήσει τήν κυρίαρχη θέση στό κράτος, καί τό γερμανικό Σοσιαλδημοκρατικό Ἐργατικό Κόμμα ἐπιδιώκει ἀναγκαστικά *τὴ δική του* κυριαρχία, τήν κυριαρχία τῆς ἐργατικῆς τάξης, δηλαδή μιά «ταξική κυριαρχία». Ἐξάλλου, *κάθε* πραγματικό προλεταριακό κόμμα, ἀρχίζοντας ἀπό τοὺς ἄγγλους χαρτιστές²⁵, ἔθετε ἀνέκαθεν ὡς πρῶτο ὄρο τοῦ ἀγῶνα τήν πολιτική τῆς τάξης, τήν ὀργάνωση τοῦ προλεταριάτου σέ αὐτοτελές πολιτικό κόμμα καί ὡς κατευθείαν στόχο τοῦ ἀγῶνα τὴ δικτατορία τοῦ προλεταριάτου. Ὁ Μύλμπεργκερ, λέγοντας ὅτι αὐτά εἶναι «γελοῖα», θέτει τὸν ἑαυτό του ἔξω ἀπ' τό προλεταριακό κίνημα καί ἐντάσσεται στίς γραμμές τοῦ μικροαστικοῦ σοσιαλισμοῦ.

2. Τό ζήτημα τῆς κατοικίας ἔχει τό πλεονέκτημα ὅτι δέν ἀποτελεῖ ἀποκλειστικά ἐργατικό ζήτημα, ἀλλά «ἐνδιαφέρει *παραπολύ*» τὴ μικροαστική τάξη, ἐπειδὴ ἀπὸ τήν ἔλλειψη κατοικίας ὑποφέρουν «τό ἴδιο κι ἴσως *ἀκόμα περισσότερο ἀπ' τό προλεταριάτο οἱ καθαντό μεσαῖες τάξεις*». Ὅποιος διακηρύσσει ὅτι

ή μικροαστική τάξη υποφέρει, έστω και σέ ένα μόνο ζήτημα, «ίσως ακόμα περισσότερο άπ' τό προλεταριάτο», αδιός άσφαλώς δέν μπορεί νά παραπονιέται όταν τόν κατατάσσουν στην κατηγορία τών μικροαστών σοσιαλιστών. Θάχει, λοιπόν, κάποιους λόγους ό κ. Μύλμπεργκερ νά δυσανασχετεί όταν λέω :

«Μ' αὐτά τά δεινά της έργατικής τάξης, πού εἶναι κοινά μέ τά δεινά άλλων τάξεων και ιδίως της μικροαστικής τάξης, άσχολεῖται κατά προτίμηση ό μικροαστικός σοσιαλισμός, στόν όποιο ανήκει και ό Πрунтόν. Ки έτσι δέν εἶναι διόλου τυχαίο ότι ό δικός μας γερμανός прουνтонистής καταπιάνεται πρίν άπ' όλα μέ τό ζήτημα της κατοικίας, πού, όπως είδαμε, δέν εἶναι σέ καμιά περίπτωση άποκλειστικά έργατικό ζήτημα»¹²⁹.

3. 'Ανάμεσα στά συμφέροντα τών «καθαυτό μεσαίων τάξεων της κοινωνίας» και τά συμφέροντα τοῦ προλεταριάτου υπάρχει «άπολύτως έσωτερική συνάφεια» και δέν εἶναι τό προλεταριάτο, αλλά [αὐτές] οἱ καθαυτό μεσαῖες τάξεις, πού «θά έπωφεληθοῦν πρίν άπ' όλα» από τά «εδєργετικά άποτελέσματα» της έπερχόμενης διαδικασίας αναμόρφωσης της κοινωνίας.

Συνεπώς, οἱ έργάτες θά κάνουν τήν έπερχόμενη κοινωνική επανάσταση «πρίν άπ' όλα» πρός τό συμφέρον τών μικροαστών. Έπειτα, υπάρχει «ή άπόλυτη έσωτερική συνάφεια» τών συμφερόντων τών μικροαστών και τοῦ προλεταριάτου. Όταν τά συμφέροντα τών μικροαστών έχουν έσωτερική συνάφεια μέ τά συμφέροντα τών εργατών, τότε και τά συμφέροντα τών εργατών εἶναι ταυτόσημα μέ τά συμφέροντα τών μικροαστών. Αυτό σημαίνει ότι ή μικροαστική άποψη εἶναι τό ίδιο νομιμοποιημένη στό κίνημα όπως και ή προλεταριακή. Η διακήρυξη όμως αὐτής της ίσοτιμίας εἶναι ακριβώς αυτό πού όνομάζουν μικροαστικό σοσιαλισμό.

Εἶναι λοιπόν άπόλυτα συνεπής μέ τόν εαυτό του ό Μύλμπεργκερ, όταν στη σελίδα 25 τοῦ φυλλαδίου του¹³⁰ εκθειάζει τή «μικρή παραγωγή» σάν τόν «πραγματικό μοχλό της κοινωνίας», «διότι αὐτή ή παραγωγή, άπ' τήν ίδια της τή φύση, συνδυάζει τούς τρεῖς παράγοντες : εργασία - άπολαβή - ιδιοκτησία, και διότι ό συνδυασμός αὐτών τών τριών παραγόντων δέ βάζει κανένα περιορισμό στην ικανότητα τοῦ ατόμου νά εξελιχθεῖ», και όταν κα-

τηγορεῖ ἰδίως τῇ σύγχρονη βιομηχανία ὅτι ἀφανίζει αὐτό τό φυτώριο τῶν ὁμαλῶν ἀνθρώπων καί ὅτι «μετέτρεψε μιᾶ σφριγηλή, ἀδιάκοπα ἀναπαραγώμενη τάξη σ' ἕναν ἀσυνειδητοποιήτο συρφετό ἀνθρώπων, πού δέν ξέρουν ποῦ νά στρέψουν τὰ ἔντρομα βλέμματά τους». Μ' ἄλλα λόγια, ὁ μικροαστός εἶναι γιά τόν Μύλμπεργκερ ὁ ἄνθρωπος-ὑπόδειγμα καί ἡ μικροβιοτεχνία εἶναι γιά τόν Μύλμπεργκερ ὁ ὑποδειγματικός τρόπος παραγωγῆς. Μήπως, λοιπόν, τόν συκοφάντησα, ὅταν τόν κατέταξα στούς μικροαστούς σοσιαλιστές;

Κι ἐπειδὴ ὁ Μύλμπεργκερ δέν ἀναλαμβάνει καμιά εὐθύνη γιά τόν Πруντόν, θά ἦταν περιττό νά ἐξηγήσω ἐδῶ διεξοδικότερα ὅτι τὰ μεταρρυθμιστικά σχέδια τοῦ Πрунτόν σκοπεύουν νά μετατρέψουν ὅλα τὰ μέλη τῆς κοινωνίας σέ μικροαστούς καί μικροχωρικούς. Τό ἴδιο περιττό θά ἦταν νά κάνω λόγο γιά τή δῆθεν συνάφεια συμφερόντων μικροαστῶν καί ἐργατῶν. Ὅ,τι πρέπει νά εἰπωθεῖ, λέγεται ἤδη στό «Κομμουνιστικό Μανιφέστο» (Ἑκδόση Λειψίας, 1872, σελ. 12 καί 21)¹³¹.

Ἐπομένως, τό ἀποτέλεσμα τῆς ἐρευνάς μας καταλήγει στό ὅτι δίπλα στό «θρύλλο περί τοῦ μικροαστοῦ Πрунτόν» προβάλλει ἡ πραγματική ἱστορία περί τοῦ μικροαστοῦ Μύλμπεργκερ. [...]

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἄπαντα, τόμ. 18, σελ. 264-269.

Κ. ΜΑΡΞ

Ἡ πολιτική ἀδιαφορία¹³²

«Ἡ ἐργατική τάξη δέν πρέπει νά ὀργανώνεται σέ πολιτικό κόμμα. Μέ κανένα πρόσχημα δέν πρέπει νά ἀσχολεῖται μέ τήν πολιτική, διότι τό νά κάνεις ἀγώνα κατά τοῦ κράτους σημαίνει ὅτι ἀναγνωρίζεις τό κράτος καί αὐτό ἀντίκειται στίς αἰώνιες ἀρχές ! Οἱ ἐργάτες δέν πρέπει νά κάνουν ἀπεργίες, διότι τό νά ἀναλώνουν τίς δυνάμεις τους γιά νά ἐπιτύχουν αὔξηση τοῦ μεροκάματου ἢ νά ἐμποδίσουν τή μείωσή του θά σήμαινε ἀναγνώριση τοῦ *συστήματος τῆς μισθωτῆς ἐργασίας* κι αὐτό ἀντίκειται στίς αἰώνιες ἀρχές ἀπελευθέρωσης τῆς ἐργατικῆς τάξης !

»Ἄν στόν πολιτικό ἀγώνα κατά τοῦ ἀστικοῦ κράτους οἱ ἐργάτες ἐπιδιώκουν νά ἀποσπάσουν ἀπλῶς μερικές παραχωρήσεις, αὐτό σημαίνει ὅτι δέχονται συμβιβασμό. Καί αὐτό ἀντίκειται στίς αἰώνιες ἀρχές. Γιά τοῦτο κάθε εἰρηνικό κίνημα, σάν κι αὐτό στό ὁποῖο ἔχουν τήν ἄθλια συνήθεια νά μετέχουν οἱ ἄγγλοι καί ἀμερικανοί ἐργάτες, εἶναι ἀπορριπτέο. Οἱ ἐργάτες δέν πρέπει νά κάνουν προσπάθειες γιά νά ἐπιτύχουν νομοθετικό περιορισμό τῆς ἐργασιμῆς ἡμέρας, διότι αὐτό θά σήμαινε συμβιβασμό μέ τοὺς ἐπιχειρηματίες, πού, ἀντί γιά 14 ἢ γιά 16 ὥρες, θά μπορούσαν τότε νά τοὺς ἐκμεταλλεύονται μόνο 10 ἢ 12 ὥρες. Δέν πρέπει ἐπίσης νά ἀναλώνουν τίς δυνάμεις τους γιά νά ἐπιτύχουν νά ἀπαγορευθεῖ διά νόμου ἡ δουλειά στό ἐργοστάσιο κοριτσιῶν κάτω τῶν 10 ἐτῶν, διότι ἔτσι δέν θέτουν τέρμα στήν ἐκμετάλλευση τῶν ἀγοριῶν κάτω τῶν 10 ἐτῶν : ἀπλῶς δέχονται ἕναν ἀκόμα συμβιβασμό, πού νοθεύει τήν καθαρότητα τῶν αἰώνιων ἀρχῶν !

»Ἀκόμα λιγότερο πρέπει οἱ ἐργάτες νά ἐπιδιώκουν τήν ὑπο-

χρέωση του κράτους (του οποίου ο προϋπολογισμός καταρτίζεται σέ βάρος των εργατών), όπως γίνεται στην αμερικανική δημοκρατία, να παρέχει στα παιδιά των εργατών μία στοιχειώδη εκπαίδευση, διότι ή στοιχειώδης εκπαίδευση δέν αποτελεί πλήρη εκπαίδευση. Καλύτερα οί εργάτες καί οί εργάτριες νά μήν ξέρουν νά διαβάζουν, νά γράφουν, νά κάνουν λογαριασμούς, παρά νά μάθουν γράμματα από έναν δάσκαλο πού θά πληρώνεται απ' τό δημόσιο ταμείο. Καλύτερα ή άμορφωσιά καί ή ήμερήσια 16ωρη δουλειά νά εξακολουθοῦν νά αποβλακώνουν τήν εργατική τάξη, παρά νά μολυνθοῦν οί αἰώνιες ἀρχές !

»Όταν ο πολιτικός ἀγώνας τῆς εργατικῆς τάξης παίρνει ἐπαναστατικές μορφές, ὅταν οί εργάτες στή θέση τῆς δικτατορίας τῆς ἀστικῆς τάξης θέτουν τή δική τους ἐπαναστατική δικτατορία, τότε διαπράττουν φοβερό ἐγκλημα βεβήλωσης τῶν ἀρχῶν, διότι γιά νά ἱκανοποιήσουν τίς ἄθλιες, ἐντελῶς τρέχουσες ἀνάγκες τους, γιά νά τσακίσουν τήν ἐναντίωση τῆς ἀστικῆς τάξης, οί εργάτες προσδίδουν στό κράτος ἐπαναστατική καί υπερβατική διάσταση, ἀντί νά καταθέσουν τά ὅπλα καί νά καταργήσουν τό κράτος. Οί εργάτες δέν πρέπει νά ιδρύουν ἐπαγγελματικές ἐνώσεις, διότι ἔτσι διαιωνίζουν τόν κοινωνικό καταμερισμό τῆς ἐργασίας, ὅπως αὐτός ὑπάρχει στήν ἀστική κοινωνία, ἐνῶ αὐτός ἀκριβῶς ὁ καταμερισμός τῆς ἐργασίας εἶναι πού χωρίζει τούς εργάτες καί ἀποτελεῖ τό πραγματικό ὑπόβαθρο τῆς δουλείας τους.

»Κοντολογίς, οί εργάτες ὀφείλουν νά σταυρώσουν τά χέρια καί νά μή χάνουν τόν καιρό τους μετέχοντας στήν πολιτική καί οἰκονομική κίνηση. Ἡ τέτοιου εἴδους δραστηριότητα μπορεῖ νά τούς προσφέρει μόνο βραχυπρόθεσμα ἀποτελέσματα. Σάν γνήσιοι πιστοί, περιφρονώντας τίς καθημερινές τους ἀνάγκες, ὀφείλουν νά ἀναφωνήσουν : “Ἄς καταρρεύσει ή τάξη μας, ἄς χαθεῖ τό γένος μας, ἀλλά ἄς μείνουν ἀμόλυντες οί αἰώνιες ἀρχές μας !” Σάν εὐσεβεῖς χριστιανοί ὀφείλουν νά πιστεύουν στά λόγια τῶν παπᾶδων, νά ἀπαρνηθοῦν ὅλα τά ἐγκόσμια καί νά σκέφτονται μόνο πῶς θά μποῦν στόν παράδεισο. — Ἄς βάλουν στή θέση τοῦ παραδείσου τή συνέλεια τῆς κοινωνίας¹²⁵, πού θά ἐπέλθει μιά ὡραία πρωία ἄγνωστο ποῦ, ἄγνωστο πῶς, ἄγνωστο ἀπό ποιόν, καί θά ἀποκαλυφθεῖ ή ἴδια ἀπάτη.

»Προσδοκώντας αυτήν τήν περιλάλητη συντέλεια τῆς κοινωνίας, ἡ ἐργατική τάξη ὀφείλει νά ἔχει μιᾶ σεμνή συμπεριφορά, σάν ἕνα κοπάδι σιτευτῶν ἀμνῶν, ν' ἀφήνει ἡσυχὴ τήν κυβέρνηση, νά τρέμει τήν ἀστυνομία, νά εἶναι νομοταγής, νά προσφέρει ἀγόγγυστα κρέας γιά τὰ κανόνια.

»Στήν καθημερινή πρακτική ζωὴ τους οἱ ἐργάτες ὀφείλουν νά εἶναι οἱ πιό πειθήνιοι ὑπηρέτες τοῦ κράτους, ἀλλά ἀπό μέσα τους πρέπει σφόδρα νά ἐξανίστανται ἐνάντια στήν ὑπαρξή του καί νά ἀποδείχνουν τή βαθιά θεωρητική τους περιφρόνηση πρὸς τό κράτος, ἀγοράζοντας καί διαβάζοντας φιλολογικῆς πραγματεῖες γιά τήν κατάργησή του. Σέ καμιὰ περίπτωση δέν πρέπει νά προβάλλουν ἄλλη ἐναντίωση στό καπιταλιστικό σύστημα, πέρα ἀπό τό νά ρητορεύουν γιά τή μέλλουσα κοινωνία, ὅπου τό μισητό αὐτό σύστημα θά πάψει νά ὑπάρχει !»

Δέν χωράει καμιὰ ἀμφιβολία πῶς ἂν οἱ ἀπόστολοι τῆς πολιτικῆς ἀδιαφορίας τὰ ἔλεγαν ἔτσι ξεκάθαρα, τότε ἡ ἐργατική τάξη θά τοὺς εἶχε στείλει στό διάβολο. Θά τό ἔπαιρνε αὐτό σάν μιᾶ ὕβρη ἀπὸ τή μεριά τῶν δογματοποιημένων ἀστῶν καί τῶν ξεπεσμένων εὐγενῶν, πού εἶναι τόσο ἀνόητοι ἢ τόσο ἀφελεῖς, ὥστε νά ἀπαγορεύουν στήν ἐργατική τάξη νά χρησιμοποιεῖ κάθε ὑπαρκτό μέσο πάλης, μέ τό πρόσχημα ὅτι τὰ ὅπλα γιά νά κῆνει ἀγῶνα θά χρειαστεῖ νά τὰ πάρει ἀπὸ τή σύγχρονη κοινωνία καί ὅτι δυστυχῶς οἱ ἀναγκαῖες συνθῆκες αὐτοῦ τοῦ ἀγῶνα ἐν ἀνταποκρίνονται στίς ἰδεαλιστικῆς φαντασιώσεις, τίς ὁποῖες θεοποίησαν αὐτοί οἱ δόκτορες τῶν *κοινωνικῶν ἐπιστημῶν*, ὀνομάζοντάς τες *Ἐλευθερία*, *Αὐτονομία*, *Ἀναρχία*. Ἀλλά τό κίνημα τῆς ἐργατικῆς τάξης εἶναι σήμερα τόσο ἰσχυρό, ὥστε αὐτοί οἱ φιλόποροι αἰρετικοί δέν τολμοῦν πιά νά ἐπαναλάβουν σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τόν οἰκονομικό ἀγῶνα τίς *μεγάλες ἀλήθειες* πού κηρύσσουν διαρκῶς σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τόν πολιτικό ἀγῶνα. Εἶναι πολύ δειλοί γιά νά ὑλοποιήσουν αὐτές τίς ἀλήθειες σέ ἀπεργίες, σέ συνασπισμούς, σέ ἐπαγγελματικῆς ἐνώσεις, σέ νόμους γιά τή δουλειά τῶν γυναικῶν καί τῶν παιδιῶν γιά τόν περιορισμό τῆς ἐργάσιμης ἡμέρας κτλ., κτλ.

Ἄς δοῦμε τώρα κατὰ πόσο μποροῦν νά ἐπικαλοῦνται παλιές παραδόσεις, ἐντιμότητα, εὐσυνειδησία καί αἰώνιες ἀρχές.

Οἱ πρῶτοι σοσιαλιστές (Φουριέ, Όουεν, Σαίν-Σιμόν κ.ἄ.) ἦσαν ἀναγκασμένοι, — ἐφόσον οἱ κοινωνικές σχέσεις δέν ἦσαν ἀκόμα ἀρκετά ἀναπτυγμένες, ὥστε νά ἐπιτρέπουν στήν ἐργατική τάξη νά ὀργανωθεῖ ὡς ἀγωνιζόμενη τάξη, — νά περιορίζονται σέ ὁράματα γιά μιὰ μελλοντική *κοινωνία-ὑπόδειγμα* καί νά κατακρίνουν ὅλες ἐκεῖνες τίς προσπάθειες τῆς ἐργατικῆς τάξης, ὅπως τίς ἀπεργίες, τά σωματεῖα καί τίς πολιτικές ἐνέργειες, πού ἀποσκοποῦσαν ἔστω σέ μιὰ κάποια βελτίωση τῆς θέσης της. Ἄν ὅμως δέν πρέπει νά ἀποκηρύξουμε αὐτούς τοὺς πατριάρχες τοῦ σοσιαλισμοῦ, ὅπως οἱ σύγχρονοι χημικοὶ δέν μποροῦν νά ἀπαρνηθοῦν τοὺς γενάρχες τους — τοὺς ἀλχημιστές, ὀφείλουμε πάντως νά φροντίσουμε νά μὴν πέσουμε στὰ δικά τους λάθη, πού γιά μᾶς θά ἦσαν ἀσυγχώρητα.

Ὡστόσο, καί σέ μεταγενέστερη ἐποχή, τὸ 1839, ὅταν ὁ πολιτικός καί οἰκονομικός ἀγώνας τῆς ἐργατικῆς τάξης εἶχε πάρει κιόλας στήν Ἀγγλία ἕναν ἀρκετά σαφὴ χαρακτήρα, ὁ Μπρέν, ἕνας ἀπ' τοὺς μαθητὲς τοῦ Όουεν κι ἕνας ἀπὸ κείνους, πού πολὺ πρὶν ἀπ' τὸν Προυντόν εἶχαν ἀνακαλύψει τὸν *μοντοναλισμό**¹¹⁴, ἐξέδωσε ἕνα βιβλίο μὲ τὸν τίτλο «Labour's wrongs and labour's remedy» (*Ἡ ἐργατικὴ πάθηση καί ἡ ἐργατικὴ γιατροειά*)¹³³.

Σ' αὐτὸ τὸ βιβλίο, στὸ κεφάλαιο ὅπου ὑποστηρίζει ὅτι εἶναι μάταιες ὅλες οἱ ἐπιμέρους βελτιώσεις, πού θέλουν νά ἐπιτύχουν οἱ ἐργάτες μὲ τὸν σημερινὸ τους ἀγώνα, ὁ Μπρέν ἀσκεῖ ἐντονη κριτικὴ σ' ὅλες τίς πολιτικές καί οἰκονομικές ἐκδηλώσεις τῶν ἄγγλων ἐργατῶν. Κατακρίνει τὸ πολιτικὸ κίνημα, τίς ἀπεργίες, τὸν περιορισμὸ τῆς ἐργασίμης ἡμέρας, τὴ ρύθμιση τοῦ προβλήματος τῆς δουλειᾶς τῶν γυναικῶν καί τῶν παιδιῶν στὸ ἐργοστάσιο, διότι ὅλα αὐτά, κατὰ τὴν ἄποψή του, ὄχι μόνον δέν συντελοῦν στὸ νά τεθεῖ τέρμα στὴ σημερινή κατάσταση τῆς κοινωνίας, ἀλλὰ, ἀντίθετα, τὴν ἐνισχύουν καί ὀδηγοῦν σέ ἀκόμα πιὸ μεγάλη ὀξυνση τῶν ἀντιθέσεων.

Ἄς ἔρθουμε τώρα στὸν οἰωνοσκοπὸ αὐτῶν τῶν διδασκτῶν τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν, στὸν Προυντόν. Μολονότι ὁ δάσκα-

* — ὁρος προερχόμενος ἀπὸ τὴ γαλλικὴ λέξη *mutualité*, πού σημαίνει ἀμοιβαιότητα (Σημ. μετ.).

λος είχε την παρρησία νά αντιταχθεί έντονα σέ κάθε οικονομικό κίνημα (συνεταιρισμούς, απεργίες κλπ.), πού έρχόταν σέ αντίθεση μέ τίς σωτήριες θεωρίες τοῦ *μοντουαλισμοῦ* του, ὁ ἴδιος, μέ τά συγγράμματα καί μέ τήν προσωπική συμμετοχή του, ἐνθάρρυνε τό πολιτικό κίνημα τῆς ἐργατικῆς τάξης καί οἱ μαθητές του δέν τολμοῦν νά αντιταχθοῦν ἀπροκάλυπτα στό κίνημα αὐτό. Ἦδη ἀπό τό 1847, ὅταν ἔκανε τήν ἐμφάνισή του τό βασικό ἔργο τοῦ δασκάλου : «Τό σύστημα τῶν οικονομικῶν ἀντιφάσεων»⁵⁶, ἀνασκεύασα τά σοφιστικά συμπεράσματά του ἐναντίον τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος*. Ὡστόσο, τό 1864, μετά τήν ψήφιση τοῦ νόμου Ὀλιβιέ, ἐνός νόμου, πού, ἔστω σέ πολύ περιορισμένη κλίμακα, παραχωροῦσε στούς γάλλους ἐργάτες τό δικαίωμα τοῦ συνεταιρίζεσθαι, ὁ Πруντόν ἐπανελάβε τίς ἀπόψεις του στό βιβλίο «Γιά τίς πολιτικές δεξιότητες τῆς ἐργατικῆς τάξης»¹³⁴, πού κυκλοφόρησε λίγο μετά τό θάνατό του.

Οἱ ἐπιθέσεις τοῦ δασκάλου ἄρρεσαν τόσο πολύ στήν ἀστική τάξη, ὥστε, ὅταν ξέσπασε ἡ μεγάλη ἀπεργία τῶν ραφτάδων τοῦ Λονδίνου τό 1866, ἡ ἐφημερίδα «Times»¹¹⁰ τίμησε τόν Πрунτόν μέ μιᾶ μετάφραση τοῦ ἔργου του, καταδικάζοντας τούς ἀπεργούς μέ τά ἴδια τά δικά του λόγια. Νά μερικά δείγματα.

Οἱ ἀνθρακωρύχοι τοῦ Ρίβ-ντέ-Ζιέ κήρυξαν ἀπεργία. Γιά νά τούς συνετίσουν ἔστειλαν ἐκεῖ στρατό.

«Ἡ ἐξουσία» — ἀναφωνεῖ ὁ Πрунτόν, — «πού πυροβόλησε τούς ἀνθρακωρύχους στό Ρίβ-ντέ-Ζιέ, βρέθηκε σέ πολύ δύσκολη θέση. Ἐνήργησε, ὅμως, σάν τόν Βροῦτο τῆς Ρώμης, πού ἦταν ἀναγκασμένος νά διαλέξει ἀνάμεσα στήν πατρική ἀγάπη καί στό χρέος του ὡς Ὑπατος : ἔπρεπε νά θυσιάσει τούς γιούς του γιά νά σώσει τή Δημοκρατία. Καί οἱ ἐπιγενόμενοι δέν τολμοῦν νά τόν καταδικάσουν»**.

Κανένας ἐργάτης δέ θυμᾶται κάποιον καπιταλιστή, πού θά δίσταζε νά θυσιάσει τούς ἐργάτες του προκειμένου νά σώσει τά

* Βλέπε τό βιβλίο «Ἡ ἀθλιότητα τῆς φιλοσοφίας. Ἀπάντηση στή «Φιλοσοφία τῆς ἀθλιότητος» τοῦ κ. Πрунτόν». (Παρίσι, 1847, ἐκδ. Α. Φράνκ), κεφάλαιο II, § 5, «Les grèves et les coalitions des ouvriers».

** Proudhon, P.-J. «De la capacité politique de classes ouvrières», Paris, Lacroix & Co, 1868, p. 327. (Πрунτόν, Πιέρ-Ζωζέφ. «Γιά τίς πολιτικές δεξιότητες τῆς ἐργατικῆς τάξης». Παρίσι, Lacroix & Co, 1868, σελ. 327).

δικά του συμφέροντα. Τί σχέση έχουν οί Βροῦτοι μ' αὐτούς τούς ἀστούς !

«Ὁχι, δέν ὑπάρχει τό δικαίωμα τοῦ συνεταιρίζεσθαι, ὅπως δέν ὑπάρχει τό δικαίωμα ἀπάτης καί κλοπῆς, δέν ὑπάρχει τό δικαίωμα αἰμομιξίας καί μοιχείας»*.

Ἄντί γι' αὐτό, πρέπει νά ὁμολογήσουμε, ὑπάρχει τό δικαίωμα τῆς *ἀνοησίας*.

Καί σέ τί συνίστανται αὐτές οἱ αἰώνιες ἀρχές, πού ἐξ ὀνόματος τους ὁ δάσκαλος ξεστομίζει τίς ἀστόχαστες κατάρρες του ;.

Πρώτη αἰώνια ἀρχή:

«Τό ὕψος τοῦ μεροκάματος καθορίζεται ἀπ' τήν τιμή τῶν ἐμπορευμάτων».

Ἀκόμα κι ἐκεῖνοι πού δέν ἔχουν ἰδέα ἀπό πολιτική οἰκονομία καί δέν ξέρουν ὅτι ὁ μέγας ἀστός οἰκονομολόγος Ρικάρντο στό βιβλίο του «*Ἀρχές τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας*»¹³⁵, πού ἐκδόθηκε τό 1817, ξετίναξε μιὰ καί καλή αὐτήν τήν πατροπαράδοτη πλάνη, ἀκόμα κι αὐτοί γνωρίζουν τή θαυματουργή ιδιότητα τῆς ἀγγλικῆς βιομηχανίας, πού τῆς ἐπιτρέπει νά πουλάει τά ἐμπορεύματά της σέ πολύ πιά χαμηλές τιμές ἀπ' ὅ,τι ἡ βιομηχανία κάθε ἄλλης χώρας, ἐνῶ τό μεροκάματο στήν Ἀγγλία εἶναι σχετικά ὑψηλότερο ἀπό ὅποιαδήποτε ἄλλη εὐρωπαϊκή χώρα.

Δεύτερη αἰώνια ἀρχή:

«Ὁ νόμος, πού παρέχει τήν ἐλευθερία τοῦ συνεταιρίζεσθαι, εἶναι νόμος στό ἔπαρκο ἀντιοικονομικός καί ἀντιοικονομικός, σέ ἀντίθεση μέ κάθε κοινωνία καί καθεστηκυία τάξη».

Μέ μιὰ λέξη, «ἀντιβαίνει πρὸς τό οἰκονομικό δικαίωμα τοῦ ἐλεύθερου συναγωνισμοῦ».

Ἄν ὁ δάσκαλος δέν ἦταν τόσο *chauvin***, θά ἀναρωτιόταν πῶς ἐξηγεῖται τό ὅτι ἓνας νόμος, πού ἀντίκειται τόσο πολύ στό οἰκονομικό δικαίωμα τοῦ ἐλεύθερου συναγωνισμοῦ, μπόρεσε νά

* Προυντόν, στό ἴδιο, σελ. 333.

** — σωβινιστής, ἐθνικιστής.

ἐκδοθεῖ στήν Ἀγγλία ἐδῶ καί σαράντα χρόνια καί γιά ποιό λόγο, στό βαθμό πού ἀναπτύσσεται ἡ βιομηχανία καί μαζί της καί ὁ ἐλεύθερος συναγωνισμός, αὐτόν τόν νόμο, πού τόσο ἀντίκειται σέ κάθε κοινωνία καί καθεστηκυία τάξη, εἶναι ἀναγκασμένα νά τόν ψηφίζουν ὡς νόμο ἀναγκαῖο ἀκόμα καί τά ἴδια τά ἀστικά κράτη. Τότε θά πείθονταν ἴσως ὅτι τό διαβόητο Δικαίωμα (μέ Δ κεφαλαῖο) ὑπάρχει μόνο στά *οἰκονομικά ἐγχειρίδια*, πού συγγράφει τό ἀστοιχείωτο ἀδελφάτο τῶν ἀστῶν οἰκονομολόγων, στά ἴδια ἐκεῖνα ἐγχειρίδια ὅπου βρίσκονται καί τέτοια μαργαριτάρια οἰκονομικῆς σοφίας, ὅπως: «*Ἡ ἰδιοκτησία εἶναι ὁ καρπός τῆς ἐργασίας*» ... τῶν ἄλλων, — ξεχνοῦν νά προσθέσουν.

Τρίτη αἰώνια ἀρχή:

«Ἐτσι, μέ τό πρόσχημα πῶς θέλουν νά ἀνυψώσουν τήν ἐργατική τάξη ἀπό τή λεγόμενη χαμηλή κοινωνική θέση, ἀμαυρώνουν ἐξαρχῆς μιᾶ ὁλόκληρη τάξη πολιτῶν: τήν τάξη τῶν κυρίων, τῶν ἐπιχειρηματιῶν, τῶν ἀφεντικῶν καί τῶν ἀστῶν. Ἐμπνέουν στήν ἐργατική δημοκρατία τήν περιφρόνηση καί τό μίσος γι' αὐτούς τοὺς ἀνάξιους ἐκπροσώπους τῆς μεσαιᾶς τάξης. Καί ἀντί γιά τά νόμιμα μέσα ἀντίστασης, προτιμοῦν τόν πόλεμο στό ἐμπόριο καί στή βιομηχανία, ἀντί γιά τήν κρατική ἀστυνομία, προτιμοῦν τόν ἀνταγωνισμό τῶν τάξεων»*.

Ὁ δάσκαλος, γιά νά ἐμποδίσει τήν ἐργατική τάξη νά βγεῖ ἀπ' τή λεγόμενη *χαμηλή κοινωνική θέση*, καταδικάζει τά σωματεῖα, πού μετατρέπουν τήν ἐργατική τάξη σέ τάξη ἐχθρική πρὸς τήν ἀξιότιμη *κατηγορία τῶν ἀφεντικῶν τῶν ἐργοστασίων, τῶν ἐπιχειρηματιῶν, τῶν ἀστῶν*, οἱ ὅποιοι, βέβαια, προτιμοῦν ἀντί τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τῶν τάξεων τήν *πολιτική ἀστυνομία*. Προκειμένου νά ἀπαλλαχτεῖ αὐτή ἡ ἀξιοσέβαστη τάξη ἀπό κάθε δυσάρεστο συμβάν, ὁ καλός Προυντόν (ἐννοεῖται προτοῦ ἔρθει ἡ βασιλεία τοῦ μουτουαλισμοῦ) συνιστᾷ σ' ὅλους τοὺς ἐργάτες «ἐλευθερία ἢ συναγωνισμό», πού, «παρά τίς μεγάλες δυσχέρειες πού παρουσιάζουν», ἀποτελοῦν «τὴ μοναδική μας ἐγγύηση»**.

Ὁ δάσκαλος κήρυξε τήν ἀδιαφορία στό οἰκονομικὸ πεδίο γιά νά προστατεύσει τὴν ἐλευθερία ἢ τὸν ἀστικό συναγωνισμό,

* Προυντόν, στό ἴδιο, σελ. 337-338.

** Προυντόν, στό ἴδιο, σελ. 334.

τή μεγάλη μας ἐγγύηση. Οἱ μαθητές κηρύττουν τήν ἀδιαφορία στό πολιτικό πεδίο γιά νά προστατεύσουν τήν ἀστική ἐλευθερία, τή μοναδική τους ἐγγύηση. Ἐνῶ οἱ πρῶτοι χριστιανοί, πού κηρύσσουν ἐπίσης τήν πολιτική ἀδιαφορία, ἐπιζητοῦσαν τήν ἰσχυρή πυγμή τοῦ αὐτοκράτορα γιά νά μετατραποῦν ἀπό διωκόμενοι σέ διώκτες, οἱ σύγχρονοι ἀπόστολοι τῆς πολιτικῆς ἀδιαφορίας οὔτε κἀν διανοοῦνται ὅτι οἱ αἰώνιες ἀρχές τους καθιστοῦν ὑποχρεωτική γι' αὐτούς τήν ἀποχή ἀπό τίς ἐγκόσμιες ἀπολαύσεις καί τὰ ἐφήμερα προνόμια τῆς ἀστικῆς κοινωνίας. Πάντως, ὀφείλουμε νά ὁμολογήσουμε ὅτι μέ χριστιανική πράγματι στοϊκότητα ὑπομένουν τήν 14ωρη ἢ 16ωρη ἐργασία, ὅταν αὐτή ἡ ἐργασία πέφτει πάνω στούς ἐργάτες τῶν ἐργοστασίων !

Λονδίνο, Ἰανουάριος 1873

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἄπαντα, τόμ. 18, σελ. 299-304.

Ο ΑΓΩΝΑΣ
ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΤΟΥ ΜΠΑΚΟΥΝΙΣΜΟΥ

Κ. ΜΑΡΞ

Ἐκθεση τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου γιά τό κληρονομικό δίκαιο¹³⁶

(2-3 Αὐγούστου 1869)

1. Τό δικαίωμα κληρονομίας ἔχει κοινωνική σπουδαιότητα μόνο στό βαθμό πού μεταβιβάζει στόν κληρονόμο τή δύναμη πού διέθετε ὁ κληρονομούμενος ὅταν ἦταν ἀκόμα στή ζωή, δηλαδή τή δύναμη νά ιδιοποιεῖται διαμέσου τῆς ιδιοκτησίας του τοὺς καρπούς ἀλλότριας ἐργασίας. Λογυχάρη, ἡ γῆ δίνει στόν ιδιοκτήτη πού εἶναι ἐν ζωῇ τό δικαίωμα νά ιδιοποιεῖται ὑπό μορφή γαιοπροσόδου, χωρίς καμιά ἀντιπαροχή, τοὺς καρπούς τῆς ἐργασίας ἄλλων. Τό κεφάλαιο τοῦ δίνει τό δικαίωμα νά κάνει τό ἴδιο ὑπό μορφή κέρδους καί τόκων. Ἡ κατοχή *κρατικῶν* *χρεογράφων* τοῦ δίνει τή δυνατότητα νά ζεῖ, χωρίς νά ἐργάζεται ὁ ἴδιος, ἀπό τοὺς καρπούς τῆς ἐργασίας ἄλλων κλπ.

Δέν εἶναι ἡ κληρονομία πού δημιουργεῖ τό δικαίωμα νά μεταβιβάζονται οἱ καρποὶ τῆς ἐργασίας τοῦ ἐνός στήν τσέπη τοῦ ἄλλου. Ἡ κληρονομία ἀφορᾷ μόνο τήν ἀλλαγὴ τῶν προσώπων πού ἔχουν αὐτό τό δικαίωμα.

Ὅπως καί ὅλο τό Ἀστικό Δίκαιο, ἡ νομολογία περί κληρονομίας δέν ἀποτελεῖ τήν αἰτία, ἀλλά τό ἐπακόλουθο, τή νομική συνέπεια τῆς ὑπάρχουσας οἰκονομικῆς ὀργάνωσης τῆς κοινωνίας, πού βασίζεται στήν ἀτομική ιδιοκτησία τῶν μέσων παραγωγῆς, δηλαδή τῆς γῆς, τῶν πρώτων ὑλῶν, τῶν μηχανῶν κλπ.

Ὅπως καί τό κληρονομικό δικαίωμα μεταβίβασης τῶν δούλων δέν εἶναι ἡ αἰτία τῆς δουλείας, ἀλλά, ἀντίστροφα, ἡ δουλεία εἶναι ἡ αἰτία τῆς κληρονομικῆς μεταβίβασης τῶν δούλων.

2. Αυτό που έδω έχει σημασία είναι να αγωνιστούμε ενάντια στην αιτία και όχι στο επακόλουθό της, ενάντια στην οικονομική βάση και όχι στο νομικό της εποικοδόμημα.

Αν υποθέσουμε πως τα μέσα παραγωγής έχουν μετατραπεί από ατομική σε κοινωνική ιδιοκτησία, τότε το δικαίωμα κληρονομίας (στο βαθμό που έχει κάποια κοινωνική σημασία) θα απονεκρωθεί από μόνο του, διότι ο άνθρωπος θα μπορεί να καταλοίπει μετά το θάνατό του μόνο ό,τι κατείχε όσο βρισκόταν στη ζωή.

Για το λόγο αυτό, ο μεγάλος στόχος μας οφείλει να είναι η κατάργηση εκείνων των θεσμών, οι οποίοι προικίζουν τους λίγους, όσο αυτοί ζούν, με την οικονομική ισχύ να ιδιοποιούνται τους καρπούς της εργασίας των πολλών.

Εκεί όπου η κοινωνία βρίσκεται σε αρκετά υψηλό επίπεδο ανάπτυξης, ώστε οι εργαζόμενες τάξεις να διαθέτουν επαρκή δύναμη να καταργούν τέτοιους θεσμούς, πρέπει να το κάνουν με τρόπο άμεσο. Λογουχάρη, με μία διαγραφή των κρατικών χρεών, μπορεί, ταυτόχρονα, να απαλλαγεί κανείς και από τη μεταβίβαση των κρατικών χρεογράφων. Από την άλλη μεριά, αν η εργατική τάξη δε διαθέτει επαρκή δύναμη για να διαγράψει τα κρατικά χρέη, θα ήταν κουτό να αποπειραθεί να καταργήσει το δικαίωμα κληρονομίας πάνω στα κρατικά χρεόγραφα. Η εξάλειψη του δικαιώματος κληρονομίας θα είναι το φυσικό επακόλουθο ενός κοινωνικού μετασχηματισμού, που θα καταργήσει την ατομική ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής. Η κατάργηση όμως του κληρονομικού δικαιώματος δε μπορεί ποτέ να αποτελέσει την αφετηρία ενός τέτοιου κοινωνικού μετασχηματισμού.

3. Μία από τις μεγαλύτερες πλάνες, στις οποίες είχαν μπλεχτεί πριν από σαράντα χρόνια οι απόστολοι του Σαίν-Σιμόν, ήταν το ότι έβλεπαν το δικαίωμα κληρονομίας όχι ως νομικό επακόλουθο, αλλά ως οικονομικό αίτιο μις κοινωνικής επανάστασης¹³⁷. Αυτό δέν τους εμπόδιζε διόλου να διαιωνίζουν στο κοινωνικό τους σύστημα την ατομική ιδιοκτησία πάνω στη γη και στα άλλα μέσα παραγωγής. Νόμιζαν ότι είναι δυνατό να υπάρχουν αίρετοί και ισόβιοι ιδιοκτήτες, όπως υπήρχαν και αίρετοί βασιλιάδες. Το να αποδεχόταν κανείς την κατάργηση του δικαιώματος κληρονομίας ως αφετηρία της κοινωνικής επανάστα-

σης, θά σήμαινε απλῶς ὅτι ἀπομακρύνει τήν ἐργατική τάξη ἀπό ἐκείνη τή θέση ἀπ' ὅπου πράγματι πρέπει νά ξεκινήσει τήν ἐπίθεση ἐνάντια στή σημερινή 'κοινωνία. Θά ἦταν τόσο ἀνόητο, ὅσο τό νά ἤθελε κανεῖς νά καταργήσει τή νομολογία περί τῶν συμβάσεων ἀγοραπωλησίας, διατηρώντας, ὡστόσο, τό σημερινό σύστημα ἀνταλλαγῆς ἐμπορευμάτων. Αὐτό θά ἦταν ἐσφαλμένο θεωρητικά καί ἀντιδραστικό στήν πράξη.

4. Πραγματευόμενοι τό θέμα τῶν νόμων περί κληρονομίας, ἀποδεχόμεστε ἀναγκαστικά ὅτι ἐξακολουθεῖ νά ὑπάρχει ἡ ἀτομική ἰδιοκτησία στά μέσα παραγωγῆς. Ἄν ἔπαυε νά ὑπάρχει μεταξὺ τῶν ζώντων ἡ ἀτομική ἰδιοκτησία, τότε δέ θά μπορούσε νά μεταβιβασθεῖ σ' αὐτούς καί ἀπ' αὐτούς μετά τό θάνατό τους. Συνεπῶς, ὅλα τά μέτρα πού ἀφοροῦν τό δικαίωμα κληρονομίας μπορούν νά ἀφοροῦν μόνο μιά μεταβατική κατάσταση τῆς κοινωνίας ὅταν, ἀπ' τή μιά μεριά, ἡ παρούσα οἰκονομική βάση τῆς κοινωνίας δέν ἔχει ἀκόμα μετασχηματισθεῖ, ἐνῶ, ἀπ' τήν ἄλλη, οἱ ἐργαζόμενες μάζες ἔχουν συγκεντρώσει ἀρκετή δύναμη γιά νά ἐπιβάλουν τή λήψη μεταβατικῶν μέτρων, ἱκανῶν νά ὁδηγήσουν τελικά στήν πραγματοποίηση μιᾶς ριζικῆς ἀναμόρφωσης τῆς κοινωνίας. Ἐξεταζόμενη ἀπ' αὐτή τή σκοπιά, ἡ ἀλλαγὴ τῶν νόμων περί κληρονομίας ἀποτελεῖ απλῶς ἓνα ἀπό τά πολλά ἄλλα μεταβατικά μέτρα, πού ὁδηγοῦν στόν ἴδιο σκοπό. Τέτοια μεταβατικά μέτρα, πού ἀφοροῦν τήν κληρονομία, δέν μπορεῖ παρά νά εἶναι :

α) εὐρύτερη ἐφαρμογὴ τοῦ φόρου κληρονομίας, πού ἤδη ἰσχύει σέ πολλά κράτη, καί διάθεση τῶν πόρων πού προέρχονται ἀπ' αὐτούς τούς φόρους γιά σκοποὺς κοινωνικῆς χειραφέτησης,

β) περιορισμός τοῦ δικαιώματος κληρονομίας διὰ διαθήκης, τό ὅποιο, σέ διάκριση ἀπ' τό δικαίωμα κληρονομίας χωρίς διαθήκη ἢ μέ βάση τό οἰκογενειακό δίκαιο, ἀποτελεῖ μιά αὐθαίρετη καί δεισδαιμονική ἀκρότητα τῶν ἰδίων τῶν ἀρχῶν τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας.

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἄπαντα, τόμ. 16, σελ. 367-369.

Κ. ΜΑΡΞ

Ἐμπιστευτική ἀνακοίνωση¹³⁸

Λίγο μετά τή σύσταση τῆς Διεθνoῦς, ὁ Ρῶσος Μπακούνιν (ἂν καί τόν γνωρίζω ἀπ' τό 1843, προσπερνῶ ἐδῶ ὅλα ὅσα δέν εἶναι ἀπόλυτα ἀναγκαῖα γιά τήν κατανόηση τῶν ὅσων ἀκολουθοῦν) εἶχε μιᾶ συνάντηση στό Λονδίνο μέ τόν Μάρξ. Ὁ τελευταῖος τόν δέχτηκε ἐκεῖ στήν Ἑνωσι, γιά τήν ὁποία ὁ Μπακούνιν ὑποσχέθηκε νά ἐργασθεῖ μέ ὅλες του τίς δυνάμεις. Ὁ Μπακούνιν πῆγε στήν Ἰταλία, ὅπου ὁ Μ[άρξ] τοῦ ἔστειλε καί ἔλαβε ἐκεῖ τό *Προσωρινό Καταστατικό* καί τή *Διακήρυξη πρὸς τήν ἐργατική τάξη*. Ἀπάντησε «μέ πολύ ἐνθουσιασμό», ἀλλά δέν ἔκανε τίποτα. Ὑστερα ἀπό χρόνια, στή διάρκεια τῶν ὁποίων δέν ἀκουγόταν τίποτα γι' αὐτόν, ἔκανε πάλι τήν ἐμφάνισή του στήν Ἑλβετία. Ἐκεῖ προσχωρεῖ ὄχι στή *Διεθνή*, ἀλλά στόν *Σύνδεσμο Εἰρήνης καί Ἐλευθερίας* (*Ligue de la Paix et de la Liberté*). Μετά τό Συνέδριο αὐτοῦ τοῦ Συνδέσμου Εἰρήνης (Γενεύη, 1867), ὁ Μπακούνιν μπαίνει στήν *Ἐκτελεστική Ἐπιτροπή* του, ἐκεῖ ὅμως βρίσκει ἀντιπάλους, πού ὄχι μόνο δέν τοῦ ἐπιτρέπουν καμιά «δικτατορική» ἐπιρροή, ἀλλά καί τόν ἐπιτηροῦν ὥς «Ρῶσο ὑποπτο». Λίγο μετά τό συνέδριο τῆς Διεθνoῦς στίς Βρυξέλλες (Σεπτέμβριος 1868), ὁ *Σύνδεσμος Εἰρήνης* συγκαλεῖ Συνέδριο στή Βέρνη. Αὐτή τή φορά, ὁ Μπακούνιν ἐμφανίζεται σάν Firebrand* καί — τό σημειῶνω en passant** — στιγματίζει τή δυτικοευρωπαϊκή μπουρζουαζία μέ τόν ἴδιο τρόπο μέ τόν ὁποῖο

* — ὑποκινητής.

** — ἐν παρόδῳ.

οἱ μοσχοβίτες ὀπτιμιστές* κατακεραυνώνουν συνήθως τὸν δυτικό πολιτισμὸ γιὰ νὰ συγκαλύψουν τὴ δική τους βαρβαρότητα. Προτείνει μιά σειρά ἀποφάσεις, αὐτὲς καθαυτὲς ἀνόητες, πού ἀποσκοποῦν νὰ προκαλέσουν δέος στοὺς ἀστούς κρετίνους καὶ νὰ δώσουν τὴν εὐκαιρία στὸν κ. Μπακούνιν νὰ ἀποχωρήσει θορυβωδῶς ἀπ' τὸν Σύνδεσμο Εἰρήνης καὶ νὰ προσχωρήσει στὴ Διεθνή. Ἀρκεῖ νὰ εἰπωθεῖ ὅτι τὸ πρόγραμμα πού πρότεινε στὸ συνέδριο τῆς Βέρνης περιεῖχε ἓνα σωρὸ ἀσυναρτησίες, ὅπως ἡ «ἰσότητά» τῶν «τάξεων», ἡ «κατάργηση τοῦ κληρονομικοῦ δικαιώματος σὰν ἀπαρχὴ τῆς κοινωνικῆς ἐπανάστασης» καὶ ἄλλα τέτοια φληναφήματα, ἦταν ἓνα ἀπάνθισμα κούφινων εὐρημάτων πού ἀπέβλεπαν σὲ ἐκφοβισμό, κοντολογίς, ἦταν ἓνας εὐτελής αὐτοσχεδριασμός, πού ἀποσκοποῦσε ἀπλῶς καὶ μόνο στὸ νὰ προκαλέσει ἄμεσες ἐντυπώσεις. Οἱ φίλοι τοῦ Μπακούνιν στὸ Παρίσι (ἓνας Ρῶσος ἐκεῖ εἶναι συνεκδότης τῆς «*Revue Positiviste*»¹³⁹) καὶ στὸ Λονδίνο ἐμφάνισαν σ' ὅλο τὸν κόσμο τὴν ἀποχώρηση τοῦ Μπακούνιν ἀπὸ τὸν Σύνδεσμο Εἰρήνης ὡς κάποιο événement** καὶ ἀνακήρυξαν τὸ γελοῖο πρόγραμμά του — αὐτὴ τὴ ρούσικη σαλάτα τῶν πιὸ τετριμμένων κοινοτοπιῶν — ὡς κάτι τὸ ἀπίθανα τρομερὸ καὶ πρωτότυπο.

Στὸ μεταξύ ὁ Μπακούνιν προσχώρησε στὸ Ρωμανικὸ Τμήμα τῆς Διεθνοῦς (στὴ Γενεύη). Τοῦ χρειάστηκαν χρόνια ὥσπου νὰ ἀποφασίσει αὐτὸ τὸ βῆμα. Ἀλλὰ δὲν τοῦ χρειάστηκαν οὔτε μέρες, γιὰ νὰ ἀποφασίσῃ ὁ κ. Μπακούνιν νὰ ἀνατρέψῃ τὴ Διεθνή καὶ νὰ τὴν μετατρέψῃ σὲ δικό του ὄργανο.

Πίσω ἀπ' τίς πλάτες τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου στὸ Λονδίνο, — αὐτό, ὅπως φαίνεται, τὸ ἐνημέρωσαν μόνον ὅταν τὰ πάντα εἶχαν ἐτοιμαστεῖ, — ὁ Μπακούνιν συγκρότησε τὴ λεγόμενη *Συμμαχία τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας*. Τὸ πρόγραμμα αὐτῆς τῆς ἑταιρίας δὲν ἦταν τίποτα ἄλλο, παρὰ αὐτό πού εἶχε προτείνει ὁ Μπακούνιν στὸ συνέδριο τοῦ Συνδέσμου Εἰρήνης στὴ Βέρνη. Ἡ ἑταιρία αὐτὴ αὐτοδιαφημίσθηκε εὐθὺς ἐξαρχῆς σὰν «ἑταιρία προπαγάνδας» τῆς ἀποκλειστικὰ μπακουνικῆς ἀνεξιχνίαστης σο-

* — Ὁ Μάρξ χρησιμοποιοῖ τὸν φιλοσοφικὸ δρόμο ὀπτιμιστῆς γιὰ νὰ καταδείξῃ τὸν μεταφυσικὸ χαρακτῆρα τῶν ἰσχυρισμῶν τους (Σημ. μετ.).

** — Γεγονὸς σημαντικὸς.

φίας και ὁ ἴδιος ὁ Μπακούνιν — *ἓνας ἀπὸ τοὺς πιο ἀστοιχείωτους ἀνθρώπους στὸ πεδίο τῆς κοινωνικῆς θεωρίας* — πρόβαλε ξαφνικά ὡς *γενάρχης μιᾶς αἵρεσης*. Ὡστόσο, τὸ θεωρητικὸ πρόγραμμα αὐτῆς τῆς «Συμμαχίας» ἦταν μιὰ σκέτη φάρσα. Ἡ οὐσία τοῦ πράγματος βρισκόταν στὴν πρακτικὴ ὁργάνωση, δηλαδή στὸ ὅτι ἡ ἐταιρία αὐτὴ ἔπρεπε νὰ εἶναι *διεθνῆς*, μέ ἔδρα τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς τῆς *Γενεύης*, πού θὰ πεῖ ὑπὸ τὴν προσωπικὴ ποδηγεσία τοῦ Μπακούνιν, ἀλλὰ, ταυτόχρονα, νὰ εἶναι καὶ «*ἐνσωματωμένο*», ὁργανικὸ Τμήμα τῆς *Διεθνοῦς Ἐνώσεως Ἑργατῶν*. Τὰ Τμήματά της ἔπρεπε, ἀπ' τὴ μιὰ μεριά, νὰ ἐκπροσωποῦνται στὸ «*προσεχές Συνέδριο*» τῆς Διεθνοῦς (στὴ Βασιλεία) καί, ἀπ' τὴν ἄλλη μεριά, νὰ συγκαλοῦν ταυτόχρονα καὶ *μαζί μ' αὐτό*, τὸ δικὸ τους συνέδριο μέ ἰδιαίτερες συνεδριάσεις κτλ., κτλ.

Στελέχη, πού ἀρχικά διέθετε ὁ Μπακούνιν, ἦταν ἡ τότε πλειοψηφία τῆς *Ρωμανικῆς Ὁμοσπονδιακῆς Ἐπιτροπῆς* τῆς Διεθνοῦς στὴ Γενεύη. Ὁ Γιόχαν Φ. Μπέκερ, πού ὁ προπαγανδιστικὸς ζήλος τοῦ θολώνει μερικὲς φορές τὸ μυαλό, προωθήθηκε στὴν πρώτη γραμμὴ. Στὴν Ἰταλία καὶ τὴν Ἰσπανία ὁ Μπακούνιν εἶχε μερικοὺς συμμάχους.

Τὸ Γενικὸ Συμβούλιο στὸ Λονδίνο ἦταν γιὰ ὅλα ἐνημερωμένο. Ὡστόσο, ἄφησε ἐλεύθερο τὸν Μπακούνιν νὰ προχωρήσει, ὥς τὴ στιγμὴ πού ὁ τελευταῖος ὑποχρεώθηκε νὰ υποβάλει, διαμέσου τοῦ Γιόχαν Φ. Μπέκερ, τὸ Καταστατικὸ καὶ τὸ Πρόγραμμα τῆς *Συμμαχίας τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας* γιὰ ἔγκριση στὸ Γενικὸ Συμβούλιο. Ἐπακολούθησε μιὰ διεξοδικὰ αἰτιολογημένη ἀπόφαση, — διατυπωμένη κατὰ τρόπο αὐστηρὰ «νομικὸ» καὶ «ἀντικειμενικὸ», — ἀλλὰ γεμάτη εἰρωνία στὸ «σκεπτικὸ» της, πού κατέληγε ὡς ἑξῆς :

1. Τὸ Γενικὸ Συμβούλιο *δέν* δέχεται τὴ Συμμαχία ὡς Τμήμα τῆς Διεθνοῦς.

2. Ὅλες οἱ παράγραφοι τοῦ Καταστατικοῦ τῆς Συμμαχίας, πού ἀφοροῦν τίς σχέσεις της μέ τὴν Διεθνή, κηρύσσονται *ἄκυρες καὶ μὴ ἰσχύουσες*.

Τὸ σκεπτικὸ τῆς ἀπόφασης ἀπέδειχνε καθαρά καὶ κατηγορηματικά ὅτι ἡ Συμμαχία δέν εἶναι τίποτα ἄλλο, παρὰ ἓνα ὄργανο γιὰ τὴν ἀποδιοργάνωση τῆς Διεθνοῦς.

Τό πλήγμα ήταν αναπάντεχο. Ὁ Μπακούνιν εἶχε ἤδη προλάβει νά μετατρέψει τήν «*Égalité*», Κεντρικό Ὑπόργανο τῶν γαλλόφωνων μελῶν τῆς Διεθνοῦς στήν Ἑλβετία, σέ δικό του ὄργανο καί, ἐπιπλέον, εἶχε ιδρύσει στό Λόκλ μιὰ δική του μικρή ἐφημερίδα, τήν «*Progrès*», πού καί ἴσαμε σήμερα παίζει τόν ἴδιο ρόλο, μέ ἀρχισυντάκτη κάποιο Γκυγιώμ, φανατικό ὁπαδό τοῦ Μπακούνιν.

Ὑστερα ἀπό σκέψη πολλῶν ἐβδομάδων, ἡ Κεντρική Ἐπιτροπή τῆς Συμμαχίας στέλνει, ἐπιτέλους, — μέ τήν ὑπογραφή τοῦ Περὸν ἀπ' τῆς Γενεύης, — τήν ἀπάντησή της πρὸς τό Γενικό Συμβούλιο. Ἡ Συμμαχία, ἀπό ἀφοσίωση στήν ἱερή ὑπόθεση, εἶναι τώρα διετεθειμένη νά θυσιάσει τήν αὐτοτελή ὁργάνωσή της, ἀλλά μέ ἓναν ὄρο : Τό Γενικό Συμβούλιο πρέπει νά δηλώσει ὅτι ἀναγνωρίζει τίς «*θεμελιώδεις*» ἀρχές τῆς Συμμαχίας.

Τό Γενικό Συμβούλιο ἀπάντησε ὅτι δέν εἶναι στήν ἀρμοδιότητά του νά κρίνει τά προγράμματα τῶν διαφόρων τμημάτων ἀπό θεωρητική ἄποψη. Ὅτι πρέπει ἀπλῶς νά φροντίζει νά μήν ὑπάρχει στά προγράμματα αὐτά τίποτα, πού νά ἔρχεται σέ ἄμεση ἀντίθεση μέ τό Καταστατικό τῆς Διεθνοῦς καί μέ τό πνεῦμα του. Γιά τό λόγο αὐτό, ὀφείλει νά ἐπιμείνει, ὥστε ἀπ' τό πρόγραμμα τῆς Συμμαχίας νά ἀπαλειφθεῖ ἡ ἀνόητη φράση περὶ τῆς «*égalité des classes*»* καί νά ἀντικατασταθεῖ μέ τή φράση «*abolition des classes*»**, (πράγμα πού ἔγινε). Κατά τά ἄλλα, θά μπορούσαν νά γίνουν δεκτοί στή Διεθνή, ἀφοῦ πρῶτα διαλύσουν τήν αὐτοτελή διεθνή ὁργάνωσή τους καί ἀφοῦ ὑποβάλλουν στό Γενικό Συμβούλιο τόν κατάλογο ὅλων τῶν Τμημάτων της, (πράγμα πού — σημειωτέον — δέν ἔγινε ποτέ).

Ἔτσι αὐτό τό ἐπεισόδιο ἔλαβε τέλος. Ἡ Συμμαχία στά λόγια αὐτοδιαλύθηκε, ἀλλά στήν πράξη ἐξακολουθοῦσε νά ὑπάρχει ὑπό τήν καθοδήγηση τοῦ Μπακούνιν, ὁ ὁποῖος ἔλεγε ταυτόχρονα τῇ Ρωμανικῇ Ὁμοσπονδιακῇ Ἐπιτροπῇ τῆς Διεθνοῦς στή Γενεύη. Στά ὄργανα πού διέθετε ὥς τότε, προστέθηκε ἡ «*Federation*» τῆς Βαρκελώνης καί, μετὰ τό συνέδριο τῆς Βασιλείας, ἡ «*Eguaglianza*»¹⁴⁰ τῆς Νεάπολης.

* — ἰσότητος τῶν τάξεων.

** — κατάργηση τῶν τάξεων.

Ὁ Μπακούνιν ἐπιδίωξε τότε νά πετύχει μέ ἄλλο τρόπο τὸ σκοπὸ του, δηλαδή νά μετατρέψει τὴ *Διεθνή* σέ προσωπικὸ του ὄργανο. Πρότεινε στὸ Γενικὸ Συμβούλιο, διαμέσου τῆς Ρωμανικῆς Ἐπιτροπῆς μας στὴ Γενεύη, νά ἐγγραφεῖ στὴν ἡμερήσια διάταξη τοῦ Συνεδρίου τῆς Βασιλείας τὸ «*θέμα περὶ κληρονομίας*». Τὸ Γενικὸ Συμβούλιο συμφώνησε μέ τὴν πρόταση, ὥστε νά τοῦ δοθεῖ ἡ δυνατότητα νά πλήξει ἄμεσα τὸν Μπακούνιν. Τὸ σχέδιο τοῦ Μπακούνιν ἦταν τὸ ἐξῆς : ἂν τὸ Συνέδριο τῆς Βασιλείας ἀποδεχθεῖ τίς ἀρχές (;), πού εἶχε προτείνει ὁ Μπακούνιν στὴ Βέρνη, θά γίνεи φανερό γιὰ ὅλο τὸν κόσμον ὅτι δέν εἶναι ὁ Μπακούνιν πού προσχώρησε στὴ Διεθνή, ἀλλὰ ἡ Διεθνὴς πού προσχώρησε στὸν Μπακούνιν. Ἀπὸ δὴ θά ἐβγαίνει τὸ συμπέρασμα : Τὸ Γενικὸ Συμβούλιο τοῦ Λονδίνου (πού ἦταν ἀντίθετο στὸ ξαναζέσταμα αὐτῆς τῆς παλιᾶς *σαιν-σιμονικῆς* μονομανίας, πράγμα πού τὸ γνώριζε ὁ Μπακούνιν) θά ἔπρεπε νά παραιτηθεῖ καὶ τὸ Συνέδριο τῆς Βασιλείας ν' ἀποφασίσει τὴ *μεταφορὰ* τῆς *ἔδρας τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου* στὴ Γενεύη, δηλαδή νά περιέλθει ἡ *Διεθνὴς* στὴν ἀπόλυτη δικαιοδοσία τοῦ δικτάτορα Μπακούνιν.

Ὁ Μπακούνιν ἔθεσε σέ κίνηση μιὰ πραγματικὴ *συνωμοσία* γιὰ νά ἐξασφαλίσαι πλειοψηφία στὸ Συνέδριο τῆς Βασιλείας. Δέν ἔλλειψαν μάλιστα οὔτε καὶ τὰ *πλαστά* πληρεξούσια, ὅπως, λογουχάρη, τὸ πληρεξούσιο τοῦ κ. Γκυγιώμ ἀπ' τὸ Λόκλ κ.ἄ. Ὁ ἴδιος ὁ Μπακούνιν ἐκλιπαροῦσε νά τοῦ δοθοῦν πληρεξούσια ἀπὸ τὴ Νεάπολη καὶ τὴ Λυών. Διαδίδονταν κάθε λογῆς συκοφαντίες κατὰ τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου. Γιὰ τὸν ἕναν ἔλεγαν ὅτι τὸν κυριαρχεῖ τὸ *élément bourgeois**, γιὰ τὸν ἄλλον ὅτι κρύβει μέσα του ἕναν *communisme autoritaire*** κλπ.

Τὰ ἀποτελέσματα τοῦ Συνεδρίου τῆς Βασιλείας εἶναι γνωστά. Οἱ προτάσεις τοῦ Μπακούνιν δέν πέρασαν καὶ τὸ Γενικὸ Συμβούλιο παρέμεινε στὸ Λονδίνο.

Ὁ θυμὸς γι' αὐτὴ τὴν ἀποτυχία — τὴν ἐπιτυχία ὁ Μπακούνιν τὴν συνέδεε, κατὰ πάσαν πιθανότητα, μέ τὴν εὐδῶση κάποιων προσωπικῶν του σχεδίων — ξέσπασε στὰ ὀργισμένα δη-

* — «στοιχεῖο ἀστισμοῦ».

** — «αὐταρχικὸ κομμουνισμό».

μοσιεύματα της «*Égalité*» καί της «*Progrès*». Οί εφημερίδες αὐ-
 τές, στό μεταξύ, ἔπαιρναν ὅλο καί περισσότερο τόν χαρακτήρα
 ἐπίσημων χρησιμοδοτῶν. Πότε τό ἕνα, πότε τό ἄλλο ἐλβετικό
 Τμήμα τῆς *Διεθνούς* γίνονταν στόχος ἀφορισμῶν, ἐπειδή, παρά
 τίς ρητές ὁδηγίες τοῦ Μπακούνιν, συμμετεῖχαν στό πολιτικό
 κίνημα κτλ. Τελικά, ἡ μανία πού σιγόβραζε κατά τοῦ Γενικοῦ
 Συμβουλίου, ξέσπασε ἀνοιχτά. Ἡ «*Progrès*» καί ἡ «*Égalité*»
 διαλαλοῦσαν μέ χλευασμούς καί ἱταμότητες ὅτι τό Γενικό Συμ-
 βούλιο δέν ἐκπληρώνει τίς ὑποχρεώσεις του, λογοιχάρη σέ ὅ,τι
 ἀφορᾷ τήν ἐκδοση ἑνός τριμηνιαίου Δελτίου, ὅτι τό Γενικό Συμ-
 βούλιο δέν πρέπει πιά νά ἀσκεῖ ἄμεσο ἔλεγχο στήν Ἀγγλία καί
 πρέπει νά ἰδρύσει μιᾶ ἀγγλική Κεντρική Ἐπιτροπή, πού θά ἀ-
 σχολεῖται μόνο μέ τά τοπικά ἀγγλικά προβλήματα, ὅτι οἱ ἀπο-
 φάσεις τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου γιά τοὺς ἱρλανδοὺς κρατούμενους
 ἀποτελοῦν ὑπέρβαση τῶν ἀρμοδιοτήτων του ἐφόσον δέν εἶναι δι-
 κή του δουλειά νά ἀσχολεῖται μέ τά τοπικά πολιτικά θέματα. Ὑ-
 στερα ἡ «*Progrès*» καί ἡ «*Égalité*» πῆραν τό μέρος τοῦ *Σβάιτσερ*
 καί ζητοῦσαν ἐπίμονα νά λάβει τό Γενικό Συμβούλιο ἐπίσημα
 καί *rouvellement** θέση πάνω στό ζήτημα Λίμπκνεχτ-Σβάιτσερ.
 Ἡ ἐφημερίδα «*Le Travail*» (στό Παρίσι), στήν ὁποία οἱ γάλλοι
 φίλοι τοῦ Σβάιτσερ δημοσίευαν μέ πλάγιους τρόπους εὐνοϊκά
 ἄρθρα γι' αὐτόν, γινόταν ἀντικείμενο ἐγκωμίων ἀπό τήν «*Pro-*
grès» καί τήν «*Égalité*», ἡ τελευταία μάλιστα κήρυσσε τήν ἀ-
 νάγκη ἑνός κοινοῦ ἀγώνα κατά τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου. Τά πρά-
 γματα πῆραν τέτοια τροπή, ὥστε ἦταν ἀπαραίτητο νά παρέμβου-
 με. Ἀκολουθεῖ ἀκριβές ἀντίγραφο ἐπιστολῆς τοῦ Γενικοῦ Συμ-
 βουλίου πρὸς τήν Κεντρική Ἐπιτροπή τῆς Ρωμανικῆς Ὁμο-
 σπονδίας στή Γενεύη. Τό κείμενο-ντοκουμέντο εἶναι πολύ με-
 γάλο, γιὰ νά τό μεταφράζαμε στά Γερμανικά.

«Τό Γενικό Συμβούλιο πρὸς τό Ὁμοσπονδιακό Συμβούλιο
 τῆς Ρωμανικῆς Ἑλβετίας στή Γενεύη.

»Σέ ἑκτακτη συνεδρίασή του, τῆς 1 Ἰανουαρίου 1870, τό Γε-
 νικό Συμβούλιο ἀποφάσισε :

»1. Στήν «*Égalité*» τῆς 11 Δεκεμβρίου 1869 διαβάσουμε :

* — δημοσία.

“Είναι βέβαιο ότι τὸ Γενικὸ Συμβούλιο παραμελεῖ πολὺ σπουδαῖα καθήκοντα... Ὑπενθυμίζουμε στὸ Γενικὸ Συμβούλιο τὶς ὑποχρεώσεις του, ποὺ ἀπορρέουν ἀπὸ τὸ ἄρθρο 1 τοῦ Καταστατικοῦ: «Τὸ Γενικὸ Συμβούλιο εἶναι ὑποχρεωμένο νὰ ἐκτελεῖ τὶς ἀποφάσεις τοῦ Συνεδρίου»... Θὰ εἴχαμε νὰ θέσουμε ἀρκετὲς ἐρωτήσεις πρὸς τὸ Γενικὸ Συμβούλιο, ἔτσι ποὺ ἀπὸ τὶς ἀπαντήσεις του θὰ προέκυπτε ἓνα ἀρκετὰ ἐκτεταμένο κείμενο. Αὐτὸ θὰ τὸ κάνουμε ἀργότερα. Πρὸς τὸ παρόν κτλ.”.

»Τὸ Γενικὸ Συμβούλιο δὲν ἔχει ὑπόψη του οὔτε στὸ Καταστατικὸ οὔτε στὸν Κανονισμό κανένα τέτοιο ἄρθρο, ποὺ θὰ τὸ ὑποχρέωνε ν’ ἀνοίξει ἀλληλογραφία ἢ πολεμικὴ μέ τὴν «*Égalité*» ἢ νὰ δώσει «ἀπαντήσεις» σὲ «ἐρωτήματα» ὁποιασδήποτε ἐφημερίδας.

»Μόνο τὸ Ὁμοσπονδιακὸ Συμβούλιο τῆς Ρωμανικῆς Ἑλβετίας ἀντιπροσωπεύει ἔναντι τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου τὰ Τμήματα τῆς Ρωμανικῆς Ἑλβετίας. Ἄν τὸ Ὁμοσπονδιακὸ Συμβούλιο ἀποταθεῖ σὲ μᾶς ἀπὸ τὴν μόνη νόμιμη ὁδὸ, διαμέσου τοῦ Γραμματέα του, καὶ μᾶς θέσει ἐρωτήσεις ἢ μᾶς ἀπευθύνει κατηγορίες, τότε τὸ Γενικὸ Συμβούλιο εἶναι πάντα πρόθυμο νὰ δώσει ἀπάντηση. Ὅμως τὸ Ρωμανικὸ Ὁμοσπονδιακὸ Συμβούλιο δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα οὔτε νὰ ἐκχωρεῖ τὶς ἀρμοδιότητές του στὴν «*Égalité*» καὶ στὴν «*Progrès*», μὰ οὔτε καὶ νὰ ἐπιτρέπει στίς ἐφημερίδες αὐτές νὰ σφετερίζονται τὶς ἀρμοδιότητές του.

»Γενικά, ἡ ἀλληλογραφία τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου μέ τὶς Ἑθνικὲς καὶ Τοπικὲς Ἐπιτροπὲς δέ θὰ μπορούσε νὰ δεῖ τὸ φῶς τῆς δημοσιότητας, χωρὶς νὰ προξενήσει μεγάλη βλάβη στὰ γενικά συμφέροντα τῆς Ἑνώσεως.

»Ἄν, λοιπόν, καὶ ἄλλα ὄργανα τῆς Διεθνοῦς ἀκολουθοῦσαν τὸ παράδειγμα τῆς «*Progrès*» καὶ τῆς «*Égalité*», τότε τὸ Γενικὸ Συμβούλιο θὰ εἶχε τεθεῖ μπροστὰ στὸ δίλημμα ἢ νὰ αὐτοδιασυρθεῖ στὴν κοινὴ γνώμη μέ τὴ σιωπὴ του, ἢ νὰ παραβεῖ τὶς ὑποχρεώσεις του, δίνοντας μιὰ δημόσια ἀπάντηση.

»Ἡ «*Égalité*» ἀπὸ κοινοῦ μέ τὴν «*Progrès*» προτρέπουν τὴν «*Travail*» νὰ ζητήσῃ ἐξηγήσεις ἀπὸ τὸ Γενικὸ Συμβούλιο. Τί φιλόπρωτος Ἀδελφότης!

»2. Ἄν ὑποθέσουμε πὺς τὰ ζητήματα ποὺ ἔθεσε ἡ «*Égalité*» προέρχονται ἀπὸ τὸ Ρωμανικὸ Ὁμοσπονδιακὸ Συμβούλιο, τότε

εἵμαστε πρόθυμοι νά ἀπαντήσουμε, μέ τόν ὅρο ὅμως ὅτι στό μέλ-
λον τέτοια ἐρωτήματα δέν θά τίθενται ἀπ' αὐτή τήν ὁδó. [...]

Μέ ἐντολή τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου». [...]

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, "Ἀπαντα, τομ. 16, σελ. 409-411.

Κ. ΜΑΡΞ

Ἐπιστολή πρὸς τὸν Πῶλ καὶ Λάουρα Λαφάργκ στό Παρίσι

Λονδίνο, 19 Ἀπριλίου 1870

[...] Στό μεταξύ ἐφιστῶ τήν προσοχή σας στό ὅτι στήν ἐπιτροπή σας* μετέχει ὁ πράκτορας τοῦ Μπακούνιν, Ρομπέν, ὁ ὁποῖος στή Γενεύη ἔκανε ὅ,τι μποροῦσε γιά νά δυσφημίσει τό *Γενικό Συμβούλιο* (ἐπιτέθηκε ἀνοιχτά κατά τοῦ Συμβουλίου ἀπ' τῖς στῆλες τῆς «*Égalité*» καί γιά νά προετοιμάσει τή δικτατορία τοῦ Μπακούνιν μέσα στή Διεθνή Ἑνωση. Τόν ἔστειλαν στό Παρίσι εἰδικά γιά νά δράσει κι ἐκεῖ στό ἴδιο πνεῦμα¹⁴¹. Συνεπῶς, πρέπει νά ἐπιβλέπετε αὐστηρά αὐτόν τόν νεαρό, ἀλλά χωρίς νά τό ὑποπεύεται.

Γιά νά σᾶς κατατοπίσω περί τίνος πρόκειται, πρέπει νά κάνω μιὰ σύντομη ἀναδρομή στίς ραδιουργίες τοῦ Μπακούνιν.

Ὁ Μπακούνιν εἶναι μέλος τῆς *Διεθνoῦς* ὅλο κι ὅλο ἐνάμισυ χρόνο. Εἶναι νεοφώτιστος. Στό συνέδριο τῆς Βέρνης (*Σεπτέμβριος* 1868) τοῦ *Συνδέσμου Εἰρήνης καί Ἐλευθερίας* (ἦταν μέλος τῆς Ἐκτελεστικῆς Ἐπιτροπῆς αὐτῆς τῆς διεθνoῦς ἀστικῆς ὀργάνωσης, πού ἱδρύθηκε σάν ἀντίβαρο πρὸς τήν προλεταριακή Διεθνή) ὁ Μπακούνιν ἔπαιξε ἕναν ἀπ' τοὺς ταχυδακτυλουργικούς ρόλους του. Πρότεινε μιὰ σειρά προσχέδια ἀποφάσεων, πού αὐτές καθεαυτές δέν ἦταν κακές, ἀλλά ἀπέβλεπαν στό νά τρομάξουν τοὺς ἀνόητους ἀστοὺς μέ τόν στομφώδη ριζοσπαστισμό τους. Γιά τό λόγο αὐτό ὁ Μπακούνιν, πού καταψηφίστηκε ἀπ' τήν πλειοψηφία, ἀποχώρησε ἐπιδεικτικά ἀπ' τό Σύνδεσμο καί

* — Στό Ὁμοσπονδιακό Συμβούλιο τοῦ Παρισιῦ (Σημ. μετ.).

ἀνακοίνωσε θριαμβευτικά τό μέγα αὐτό γεγονός στόν εὐρωπαϊκό Τύπο¹⁴². Εἶναι δεξιотέχνης στή διαφήμιση, τό ἴδιο σχεδόν ὅπως καί ὁ Βίκτωρ Οὕγκω, ὁ ὁποῖος, καθώς ἔλεγε ὁ Χάινε, δέν εἶναι ἀπλῶς ἐγωῖστής, ἀλλά οὕγκωϊστής¹⁴³.

Τότε ὁ Μπακούνιν προσχώρησε στήν Ἐνωσή μας, στό Ρωμανικό τμήμα τῆς Γενεύης. Ἡ πρώτη δουλειά του ἦταν νά ὀργανώσει μιὰ συνωμοσία. Ἰδρυσε τή «*Συμμαχία τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας*». Τό πρόγραμμα αὐτῆς τῆς ἐταιρίας δέν ἦταν τίποτα παραπάνω ἀπ' τὰ προσχέδια ἀποφάσεων πού εἶχε προτείνει ὁ Μπακούνιν στό συνέδριο τοῦ Συνδέσμου εἰρήνης τῆς Βέρνης.

Αὐτή ἡ ἐταιρία εἶχε τό χαρακτῆρα μιᾶς αἵρεσης μέ ἔδρα τή Γενεύη καί ἀποτελοῦσε μιὰ *διεθνή* ὀργάνωση μέ δικά της ξεχωριστά συνέδρια, πού ἔπρεπε νά λειτουργεῖ σάν αὐτοτελῆς *Διεθνῆς Ἐνωση καί ταυτόχρονα* ν' ἀποτελεῖ οὐσιαστικό μέρος τῆς *Διεθνoῦς μας*. Μέ μιὰ λέξη, ἡ Ἐνωσή μας ὄφειλε νά μετατραπεῖ βαθμιαία, διαμέσου αὐτῆς τῆς λαθρεμπορικῆς μυστικῆς ἐταιρίας, σέ ὄργανο τοῦ Ρώσου Μπακούνιν. Τό πρόσχημα γιά τήν ἱδρυση τῆς νέας ἐταιρίας ἦταν διῆθεν ὁ εἰδικός στόχος της «νά κάνει θεωρητική προπαγάνδα». Ἀρκετά ἀστεία ὑπόθεση, ἂν σκεφεῖ κανεῖς πῶς ὁ Μπακούνιν καί οἱ Ἀπόστολοι του εἶναι ἐντελῶς ἀνίδεοι στή θεωρία. Ἀλλά «ἡ θεωρία» ἦταν τό πρόγραμμα τοῦ Μπακούνιν, πού οὐσιαστικά ἀποτελεῖται ἀπό τρία σημεῖα :

1. Πρῶτο αἶτημα τῆς κοινῆς ἐπανάστασης εἶναι ἡ *κατάργηση τοῦ δικαιώματος κληρονομίας*, παλιά μονομανία τοῦ Σαίμ-Σιμόν¹³⁷, πού ἀνέλαβε νά τήν ἐκδώσει ὁ ἀγύρτης καί *ἀστοιχείωτος* Μπακούνιν. Εἶναι ὀλοφάνερο ὅτι ἂν παρουσιαζόταν ἡ δυνατότητα νά πραγματοποιηθεῖ κάποτε ἡ κοινωνική ἐπανάσταση μέ λαϊκό δημοψήφισμα (*par décret plébiscitaire*), τότε θά καταργοῦνταν ἀμέσως ἡ γαιοκτησία καί τό κεφάλαιο καί ἔτσι θά ἐξέλιπε κάθε ἀνάγκη νά ἀσχοληθεῖ κανεῖς μέ τό *δικαίωμα κληρονομίας* (*le droit d'heritage*). Ἐξάλλου, ἂν δέν παρουσιαζόταν μιὰ τέτοια δυνατότητα (καί, φυσικά, θά ἦταν παράλογο νά τήν ἀναμένει κανεῖς), ἡ διακήρυξη τῆς *κατάργησης τοῦ δικαιώματος κληρονομίας* δέν θά ἦταν πράξη σοβαρή, ἀλλά μιὰ ἀνόητη ἀπειλή, πού θά συσπείρωνε ὅλη τήν ἀγροτιά καί ὅλη τή μικρή ἀστική τάξη γύρω ἀπ' τήν ἀντίδραση. Φαντασθεῖτε, λογουχάρη, νά μή

μπορούσαν οί γιάνκηδες νά καταργήσουν τή δουλεία μέ τή δύναμη τῶν ὀπλῶν. Πόσο ἡλίθια πράξη θά ἦταν ἡ διακήρυξη τῆς *κατάργησις τοῦ δικαιώματος κληρονομίας τῶν δούλων*! Ὁλη αὐτή ἡ θεωρία πηγάζει ἀπό μιὰ παμπάλαιη ἰδεαλιστική ἀντίληψη πού θεωρεῖ ὅτι ἡ ὑπάρχουσα νομοθεσία εἶναι δῆθεν ἡ βάση τοῦ οἰκονομικοῦ μας συστήματος, ἀντί νά βλέπει ὅτι τό οἰκονομικό μας σύστημα εἶναι ἡ βάση καί ἡ πηγή τῆς νομοθεσίας μας! Ὅσο γιά τόν Μπακούνιν, ἤθελε ἀπλῶς νά αὐτοσχεδιάσει ἕνα δικό του πρόγραμμα. *Voilà tout. C'était un programme d'occasion.* (Αὐτό εἶναι ὅλο κι ὅλο. Ἦταν ἕνα πρόγραμμα εὐκαιρίας).

2. «*Ἡ ἰσότης*»¹⁴⁴ τῶν διαφόρων *τάξεων*» («*L'égalité des différentes classes*»). Δέχεται, δηλαδή, ἀπ' τή μιὰ μεριά διατήρηση τῶν *τάξεων* πού ὑπάρχουν καί, ἀπ' τήν ἄλλη, *ἰσότης* τῶν μελῶν πού ἀπαρτίζουν αὐτές τίς τάξεις. Αὐτός ὁ κραυγαλέος παραλογισμός δείχνει ἀμέσως τήν παχυλή ἀμάρτια καί ἐπιπολαιότητα αὐτοῦ τοῦ νεοσσοῦ, πού θεωρεῖ «εἰδική ἀποστολή» του νά μᾶς διαφωτίσει «θεωρητικά».

3. Ἡ ἐργατική τάξη δέν πρέπει νά ἀσχολεῖται μέ τήν *πολιτική*. Τό καθήκον της εἶναι νά ὀργανώνεται ἀπλῶς στίς ἐργατικές ἐνώσεις, οἱ ὁποῖες, μιὰ ὥραία πρωία, μέ τή βοήθεια τῆς *Διεθνούς*, θά ἀντικαταστήσουν ὅλα τά ὑπάρχοντα κράτη. Βλέπετε σέ τί γελοιογραφία μετέτρεψε τή διδασκαλία μου! Ἐφόσον ὁ μετασχηματισμός τῶν ὑπαρχόντων κρατῶν σέ ἐνώσεις ἀποτελεῖ τόν τελικό σκοπό μας, πρέπει, λέει, νά ἀφήνουμε τίς κυβερνήσεις, αὐτές τίς γιγάντιες ἐνώσεις τῶν κυρίαρχων τάξεων, νά κάνουν ὅ,τι θέλουν, διότι ἂν ἀσχοληθοῦμε μ' αὐτές, θά ἦταν σάν νά τίς ἀναγνωρίζουμε. Ὡστε ἔτσι! Ἀκριβῶς τά ἴδια ἔλεγαν οἱ σοσιαλιστές τῆς παλιᾶς σχολῆς : δέν πρέπει νά ἀσχολεῖσθε μέ τά προβλήματα τοῦ μεροκάματου, διότι ἐφόσον θέλετε νά καταργήσετε τή μισθωτή ἐργασία, τό νά ἀγωνίζεσθε κατά τοῦ καπιταλιστή γιά τήν αὔξηση τοῦ μεροκάματου σημαίνει ὅτι ἀναγνωρίζετε τό σύστημα τῆς μισθωτῆς ἐργασίας! Αὐτός ὁ γάιδαρος δέν κατάλαβε ἀκόμα ὅτι κάθε ταξικό κίνημα εἶναι καί ἦταν ἀνέκαθεν *αὐτό καθεαυτό* κίνημα *πολιτικό*.

Αὐτή εἶναι ὅλη κι ὅλη ἡ θεωρητική ἀποσκευή τοῦ Μωάμεθ-Μπακούνιν — ἐνός Μωάμεθ χωρίς Κοράνιο.

Ο Μπακούνιν συνέχισε κρυφά τή συνωμοτική του δραστηριότητα. Είχε μερικούς οπαδούς στήν Ισπανία καί στήν Ιταλία, καθώς κι έναν αριθμό ανόητων στό Παρίσι καί στή Γενεύη. Ο γερο-Μπέκερ ήταν αρκετά άμυαλος, ώστε νά επιτρέψει στόν Μπακούνιν νά τόν προωθήσει κάπως στήν πρώτη γραμμή. Τώρα μετανοεί γιά τό λάθος του.

Τό Γενικό Συμβούλιο έλαβε γνώση καί τοῦ ζητήθηκε νά επικυρώσει τό καταστατικό τῆς «*Συμμαχίας*» μόνον όταν πιά ὁ Μπακούνιν θεώρησε τά σχέδιά του ὡς *fait accompli**. Ἀλλά ἔκανε λάθος. Τό Γενικό Συμβούλιο, μ' ἓνα καλοεπεξεργασμένο κείμενό του, κατάγγειλε πῶς ἡ «*Συμμαχία*» εἶναι ὄργανο ἀποδιοργάνωσης καί ἀρνήθηκε κάθε σχέση μαζί της. (Θά σᾶς στείλω τό κείμενο αὐτό**).

Λίγους μῆνες ἀργότερα, ἡ *διευθύνουσα ἐπιτροπή* τῆς «*Συμμαχίας*» ἔστειλε στό Γενικό Συμβούλιο μιᾶ ἐπιστολή μέ τό ἀκόλουθο περιεχόμενο : Οἱ μεγάλοι ἄνδρες συμφωνοῦν νά διαλύσουν τήν ὁργάνωσή τους καί νά τήν ἐνσωματώσουν στή *Διεθνή*, ἀλλά, ἀπ' τήν ἄλλη μεριά, ἐμεῖς πρέπει νά τοὺς ἀπαντήσουμε κατηγορηματικά μ' ἓνα *Ναί* ἢ μ' ἓνα *Όχι*!, ἂν ἀποδεχόμαστε τίς ἀρχές τους ! Ἄν ὄχι, τότε, ἀπ' τήν πλευρά τους, θά πᾶνε γιά ἀνοιχτή διάσπαση καί θά βαρύνει ἐμᾶς ὅλη ἡ εὐθύνη γιά μιᾶ τέτοια δυσμενῆ ἐξέλιξη τῶν πραγμάτων !

Ἀπαντήσαμε πῶς τό Γενικό Συμβούλιο δέν εἶναι ὁ Πάπας τῆς Ρώμης, ὅτι ἐπιτρέπουμε σέ κάθε τμῆμα νά ἔχει τίς δικές του θεωρητικές ἀπόψεις γιά τό κίνημα, μέ τήν προϋπόθεση ὅμως ὅτι δέν προβάλλει θέσεις πού ἔρχονται σέ ἄμεση ἀντίθεση μέ τό Καταστατικό μας. Ἀφήσαμε ἑμμεσα νά ἐννοηθεῖ πῶς νομίζουμε ὅτι ἡ «*θεωρία*» τους εἶναι κίβδηλη. Ἐπιμείναμε στό νά ἀντικαταστήσουν τήν «*αἰσότητα τῶν τάξεων*» («*l'égalité des classes*») μέ τήν «*κατάργηση τῶν τάξεων*» («*l'abolition des classes*»), πράγμα πού τό δέχτηκαν¹⁴⁵. Τοὺς ζητήσαμε νά μᾶς δώσουν στοιχεῖα γιά τόν ἀριθμό τῶν μελῶν τῆς Συμμαχίας, πράγμα πού δέν ἔκαναν. (Θά πάρετε ἐπίσης κι αὐτό τό δεύτερο κείμενο¹⁴⁶).

* — τετελεσμένο γεγονός.

** — Κ. Μάρξ: «*Ἡ Διεθνὴς Ἐνωση Ἑργατῶν καὶ ἡ Συμμαχία τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας*». Βλ. σέ τούτη τὴ Συλλογὴ, σελ. 299-470 (Σημ. μετ.).

Ἔτσι, στά λόγια ἡ Συμμαχία διαλύθηκε. Στήν πράξη ἐξακολούθησε νά ὑπάρχει σάν *imperium in imperio**. Τά τμήματά της δέν εἶχαν καμιά σύνδεση μέ τό Γενικό Συμβούλιο, ἀλλά ἀπλῶς σκευωροῦσαν ἐναντίον του. Ἡ Συμμαχία πειθαρχοῦσε στά δικτατορικά κελεύσματα τοῦ Μπακούνιν, πού ἔκανε τό πᾶν γιά νά καταφέρει τό μέγα πλῆγμα στό συνέδριο τῆς Βασιλείας Ἀπό τή μιᾶ μεριά, ἀνάγκαζε τήν ἐπιτροπή τῆς Γενεύης νά ἀνακινεῖ τό θέμα περί *κληρονομικοῦ δικαιώματος*. Ἐμεῖς ἀποδεχθήκαμε τήν πρόκληση¹⁴⁷. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἐξύφαινε παντοῦ μηχανορραφίες γιά νά μᾶς δυσφημίσει καί νά πετύχει τή μεταφορά τῆς ἔδρας τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου ἀπ' τό Λονδίνο στή Γενεύη. Στό συνέδριο ὁ σαλτιμπάγκος αὐτός ἐμφανίστηκε σάν «ἀντιπρόσωπος τῆς Νεάπολης καί τῆς Λυών» (σ' αὐτό τό τελευταῖο μέρος Ἀπόστολός του εἶναι ὁ Ἀλμπέρ Ρισάρ, κατά τά ἄλλα ἕνας πολύ δραστήριος καί καλοπροαίρετος νέος). Ποῦ βρίσκει αὐτός ὁ ἀνθρώπος χρήματα γιά ὅλες τίς μυστικές σκευωρίες του, τά ταξίδια, τήν ἀποστολή πρακτόρων κλπ., παραμένει ἀκόμα ἄγνωστο. Φτωχός, ἐπὶ ξύλου κρεμάμενος, ποτέ στή ζωή του δέν κέρδισε οὔτε δεκάρα ἀπό δική του ἐργασία.

Στό συνέδριο ναυάγησαν ὅλα τά σχέδια τοῦ Μπακούνιν. Μετά τό συνέδριο, ἐπιτέθηκε ἀνοιχτά ἐναντίον μας στό περιοδικό του «*Le Progrès*» (τοῦ Λόκλ)¹⁴⁸, πού τό ἐκδίδει ὁ παραγινός του Τζέημς Γκυγιώμ, ἐλβετός δημοδιδάσκαλος καί στήν «*Égalité*» (τῆς Γενεύης). Γιά λίγο καιρό ἀφήσαμε τά πράγματα νά τραβήξουν τό δρόμο τους καί ὕστερα στείλαμε μιᾶ ἐγκύκλιο στό Ὁμοσπονδιακό Συμβούλιο τῆς Γενεύης¹⁴⁹. (Ἀντίγραφο αὐτοῦ τοῦ κειμένου ἔχει ὁ Βαρλέν). Ἀλλά πρὶν ἀκόμα λάβει τήν ἐγκυκλιό μας, τό Ὁμοσπονδιακό Συμβούλιο τῆς Γενεύης, πού δέν ἔτρεφε ποτέ φιλικά αἰσθήματα οὔτε γιά τόν Μπακούνιν, οὔτε γιά τή *Συμμαχία*, ἔξεκοψε ἀπ' αὐτοῦς. Οἱ Ρομπέν καί Σία διώχτηκαν ἀπ' τή σύνταξη τῆς «*Égalité*». Τό Ὁμοσπονδιακό Συμβούλιο τῆς Ρωμανικῆς Ἑλβετίας ἐξέδωσε ἕνα προνοντυσιαμέντο ἐναντίον τῶν ραδιουργιῶν τῆς Συμμαχίας καί τοῦ μοσχοβίτη δικτάτορά της.

* — Κράτος ἐν κράτει.

Στό μεταξύ, ό Μπακούνιν μετοίκησε απ' τή Γενεύη στό Τεσσίν. Ή οίκονομική του κατάσταση άλλαξε. Είχε πεθάνει ξαφνικά ό Χέρτσεν. Ό Μπακούνιν, πού μόλις πρόσφατα έκανε λυσσαλέες επιθέσεις κατά του Χέρτσεν (ίσως διότι τό πουγγί του τελευταίου δέν άνοιγε γι' αυτόν), έγινε μεμιās ένθερμος υπερασπιστής του απ' τίς στήλες του γαλλικού καί όλου του άλλου Τύπου¹⁵⁰. Γιατί αυτό ; Διότι ό Χέρτσεν (μολονότι ό ίδιος ήταν εκατομμυριοχός) έπαιρνε κάθε χρόνο γιά τό περιοδικό του «*Cloche*»^{*151} καί γιά τή «ρωσική προπαγάνδα» ένα αρκετά σεβαστό ποσό απ' τούς «δημοκράτες-πανσλαβιστές» στή Ρωσία¹⁵². Παρά τή φανατική απέχθειά του γιά τό «θεσμό τής κληρονομίας», ό Μπακούνιν θέλησε νά κληρονομήσει τή θέση του Χέρτσεν καί τίς επιχορηγήσεις του. Μέ τούς επιτάφιους ύμνους γιά τόν εκλιπόντα, πέτυχε τό στόχο του καί μεταβίβασε στον έαυτό του τό «*Cloche*», τά χρηματικά μέσα κ.ά.

Απ' τήν άλλη μεριά, στή Γενεύη σχηματίστηκε μιά παροικία ρώσων έμιγκρέδων¹⁵³, πού είνai αντίπαλοι του Μπακούνιν, διότι γνωρίζουν τίς άρχομανείς τάσεις αυτού του πολύ μέτριου ανθρώπου (έν καί τέλειου μηχανογράφου) καί διότι ξέρουν ότι τά δόγματα πού προπαγανδίζει ό Μπακούνιν στά «ρωσικά» έργα του αντιβαίνουν πρόσ τίς άρχές τής Διεθνούς.

Τό πρόσφατο Συνέδριο τής ρωμανικής Έλβετίας στό Λά Σώ-ντέ-Φόν (5 Άπριλίου αυτής τής χρονιάς) έγινε αντικείμενο εκμετάλλευσης από μέρους του Μπακούνιν καί τής συντροφίας του γιά νά προκαλέσουν μιά άνοιχτή διάσπαση. Τό Συνέδριο διασπάστηκε σέ δυό συνέδρια — από τή μιά μεριά τό Συνέδριο των μπακουνικών, πού αντιπροσώπευε 600 περίπου άτομα καί, από τήν άλλη μεριά, τό Συνέδριο τής Όμοσπονδιακής Έπιτροπής τής Γενεύης, πού αντιπροσώπευε 2000 άτομα. Ό Ουτίν (είναι ένας από τούς νεαρούς Ρώσους) ξεσκέπασε άνοιχτά τίς μηχανογραφίες του Μπακούνιν. Οί άνθρωποί του (του Μπακούνιν) συγκροτήθηκαν σέ «Όμοσπονδιακή Έπιτροπή γιά τή ρωμανική Έλβετία καί ίδρυσαν δικό τους όργανο τήν «*La Solidarité*»**, πού

* — Μετάφραση στα Γαλλικά του ρωσικού τίτλου «ΚΟΛΟΚΟΛ» («Καμπάνα»). (Σημ. μετ.)

** — «Ή Άλληλεγγύη».

εκδίδεται από τόν Τζέημς Γκυγιώμ, λακέ (valet de chambre) τοῦ Μπακούνιν. Ἡ «ἀρχή» («*Prinzip*») αὐτοῦ τοῦ φύλλου εἶναι ὁ Μπακούνιν. Καί τὰ δύο μέρη ἔκαναν ἔκκληση πρὸς τὸ Γενικὸ Συμβούλιο¹⁵⁴.

Ἔτσι, ὁ καταραμένος αὐτός Μοσχοβίτης πέτυχε νὰ προκαλέσει ἓνα μεγάλο σκάνδαλο στὶς γραμμές μας, νὰ μετατρέψει τὸ ὄνομα του σὲ σύνθημα, νὰ δηλητηριάσει τὴν Ἑνωσὴ μας καὶ μέ συνωμοτικές μηχανορραφίες νὰ παραλύσει τὴν ἰκανότητα δράσης μας.

Ὁ Μπακούνιν ἐλπίζει ὅτι θὰ ἀποκτήσει ἰσχυρές θέσεις στοῦ ἐπόμενο τακτικὸ μας συνέδριο. Γιὰ νὰ τὸν προσέξουν στοῦ Παρίσι, ἄρχισε νὰ ἀλληλογραφεῖ μέ τὴν «*Marseillaise*»¹⁵⁵. Μιλήσαμε ὅμως μέ τὸν Φλουράνς, πού θὰ θέσει τέρμα σ' ὅλα αὐτά.

Τώρα ἔχετε στή διάθεσή σας ἀρκετές πληροφορίες γιὰ νὰ ἐξουδετερώσετε τίς σκευωρίες τοῦ Μπακούνιν στὶς γραμμές τῶν τμημάτων μας στοῦ Παρίσι. [...]

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἄπαντα, τόμ. 32, σελ. 673-678.

Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ

Ἐπιστολή πρὸς τὸν Κ. Καφιέρο στὴ Μπαρλέτα¹⁵⁶

Λονδίνο 1. [-3.] Ἰουλίου 1871

[...] Τώρα σχετικά μέ τή Νεάπολη καί τόν Καποροῦσσο. Ὁ τελευταῖος αὐτός μετεῖχε σέ ἓνα ἀπ' τά συνέδριά μας*, ἀλλά ποτέ δέν εἶχε τακτική ἀλληλογραφία μέ τό Συμβούλιο καί γιά νά τό ἐξηγήσω αὐτό πρέπει νά ἀναφερθῶ σέ μερικές λεπτομέρειες αὐτῆς τῆς ἱστορίας. — Ὁ Καποροῦσσο καί οἱ φίλοι του ἀνήκουν στήν αἵρεση τοῦ ρώσου Μπακούνιν. Ὁ Μπακούνιν ἔχει τή δική του θεωρία, πού ἀποτελεῖ ἓνα κράμα κομμουνισμοῦ καί προυντονισμοῦ. Μέ τό νά ἐπιζητεῖ νά συνταιριάσει αὐτές τίς δύο θεωρίες δείχνει ὅτι ἔχει πλήρη ἄγνοια τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας. Μεταξύ ἄλλων, ἔχει δανεισθεῖ ἀπ' τόν Προυντόν φράσεις περί ἀναρχίας, πού τήν βλέπει «ὡς μιᾷ τελειωμένη κοινωνική κατάσταση», ἐνῶ ταυτόχρονα ἀντιστρατεύεται κάθε πολιτική δραστηριότητα ἀπό τή μεριά τῆς ἐργατικῆς τάξης, διότι μιᾷ τέτοια δραστηριότητα θά ἀποτελοῦσε δῆθεν ἀναγνώριση τῆς ὑπάρχουσας πολιτικῆς κατάστασης καί ἐπίσης διότι ὅλες οἱ πολιτικές δραστηριότητες εἶναι, κατά τήν ἄποψή του, «αὐταρχικές». Μέ ποιό τρόπο ἐλπίζει νά ἐξαλείψει τήν ὑπάρχουσα πολιτική καταπίεση καί τήν τυραννία τοῦ κεφαλαίου καί πῶς σκοπεύει δίχως «αὐταρχικές δραστηριότητες» νά πραγματοποιήσει τίς προσφιλεῖς του ἰδέες γιά κατάργηση τοῦ δικαιώματος κληρονομίας¹³⁶, αὐτό δέν τό ἐξηγεῖ. — Κατά τήν ἐξέγερση τῆς Λυών, τό Σεπτέμβριο τοῦ 1870, πού τήν κατέπνιξαν μέ τή βία, ὁ Μπακούνιν

* — Στό συνέδριο τῆς Βασιλείας (1869) (Σημ. μετ.).

ήταν στο Δημαρχείο και εξέδωσε διάταγμα για την κατάργηση του κράτους, δίχως να πάρει κανένα μέτρο έναντίον των αστών της εθνοφρουράς, που ήσυχα-ήσυχα πήγαν στο Δημαρχείο, πέταξαν έξω τον Μπακούνιν και σε λιγότερο από μία ώρα αποκατέστησαν το κράτος¹⁵⁷. Όπως και νάχει, ο Μπακούνιν, με βάση τις θεωρίες του, έφτιαξε μία αίρεση, στην οποία ανήκουν ένα μικρό μέρος γάλλων και έλβετών εργατών, πολλοί απ' τους δικούς μας στην Ισπανία και μερικά άτομα στην Ιταλία, μεταξύ αυτών ο Καπορούσσο και οι φίλοι του. Έτσι ο Καπορούσσο δικαίωσε το όνομά του : ρώσος διοικητής*.

Η Ένωσή μας ιδρύθηκε για να χρησιμεύει ως κέντρο επικοινωνίας και κοινών ενεργειών των εργατικών συνδέσμων, που υπάρχουν στις διάφορες χώρες και επιδιώκουν τον ίδιο σκοπό, δηλαδή την προάσπιση, την ανάπτυξη και την πλήρη χειραφέτηση της εργατικής τάξης (Άρθρο 1 του Καταστατικού της Ένωσης)¹⁵⁸. Εφόσον οι ειδικές θεωρίες του Μπακούνιν και των φίλων του δεν έρχονται σε αντίθεση με το άρθρο αυτό, δεν υπήρξε αντίρρηση να γίνουν δεκτοί ως μέλη και να έχουν τη δυνατότητα να κάνουν ό,τι μπορούν για να προπαγανδίσουν τις ιδέες τους με όλους τους παραδεκτούς τρόπους. Στην Ένωσή μας υπάρχουν άνθρωποι κάθε λογής : κομμουνιστές, προουντονικοί, τρέιντ-γιουνιονιστές, συνεταιριστές, μπακουνικοί κ.ά. Ακόμα και στο Γενικό μας Συμβούλιο υπάρχουν άνθρωποι με πολύ διαφορετικές απόψεις.

Αν ή Ένωση μετατρεπόταν σε μία αίρεση, θά είχε χαθεί. — Η δύναμή μας συνίσταται στην ευρεία έρμηνεία που δίνουμε στο πρώτο άρθρο του Καταστατικού, δηλαδή στο ότι όλοι όσοι γίνονται δεκτοί στην Ένωση αποσκοπούν στην πλήρη χειραφέτηση της εργατικής τάξης. Δυστυχώς, οι μπακουνικοί, με τη στενοκεφαλιά που διακρίνει όλους τους αίρετικούς, δεν έμειναν ικανοποιημένοι απ' αυτό. Το Γενικό Συμβούλιο, όπως ισχυρίζονται, απαρτίζεται από αντιδραστικούς, το πρόγραμμα της Ένωσης είναι πολύ άσαφές. Ο αθεϊσμός και ο ύλισμός (τόν οποίο ο Μπακούνιν ο ίδιος τον δανείστηκε από μάς, τους Γερμανούς)

* — Έδω ο Ένγκελς κάνει ένα λογοπαίγνιο: caro στα Ιταλικά θά πεί διοικητής και russo θά πεί Ρώσος (Σημ. μετ.).

πρέπει, κατά τή γνώμη τους, νά γίνουν ὅροι ὑποχρεωτικοί, ἡ κατάργηση τοῦ κληρονομικοῦ δικαίου καί τοῦ κράτους κλπ. πρέπει νά γίνουν συστατικό μέρος τοῦ προγράμματός μας. — Ἄλλὰ ὁ Μάρξ κι ἐγώ εἴμαστε τουλάχιστον ὅσο καί ὁ Μπακούνιν παλιοί καί πεπεισμένοι ἀθεϊστές καί ὕλιστές. Τό ἴδιο εἶναι καί ὅλα σχεδόν τά μέλη μας. Τό ὅτι τό δικαίωμα κληρονομίας εἶναι κάτι τό ἀδιανόητο, τό ξέρουμε ἐξίσου καλά ὅπως καί ὁ Μπακούνιν, μέ τή διαφορά ὅτι δέν θεωροῦμε σπουδαῖο καί σκόπιμο, ὅπως αὐτός, νά ἐμφανίζουμε τήν κατάργηση τοῦ δικαιώματος κληρονομίας ὡς ἀπαλλαγή ἀπ' ὅλα τά δεινά. "Ὅσο γιά τήν «κατάργηση τοῦ κράτους», πρόκειται γιά μιὰ παλιά κενολογία τῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας, πού τή χρησιμοποιοῦσαμε πολύ, ὅταν εἴμασταν ἀκόμα νεαροί. Νά τά ἐντάξουμε ὅμως ὅλα αὐτά στό πρόγραμμά μας θά σήμαινε ὅτι ἀπωθοῦμε μακριά μας ἕνα τεράστιο ἀριθμό μελῶν μας καί ὅτι διασποῦμε τό εὐρωπαϊκό προλεταριάτο ἀντί νά τό ἐνώνουμε. "Ὅταν δέν καρποφόρησαν οἱ ἀποπειρες νά ἐπιβληθεῖ τό μπακουνικό πρόγραμμα ὡς πρόγραμμα τῆς Διεθνούς, ἔγινε προσπάθεια νά σπρωχθεῖ ἡ "Ενωσις σ' ἕνα ἐσφαλμένο δρόμο. Ὁ Μπακούνιν ἵδρυσε στή Γενεύη τή «Συμμαχία τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας»¹⁵⁹, πού ἀποσκοποῦσε νά γίνει μιὰ διεθνῆς ὀργάνωση διαφοροποιημένη ἀπ' τήν "Ενωσί μας. — «Τά πιό ρηξικέλευθα μυαλά» τῶν τμημάτων μας, οἱ μπακουνικοί, ἔπρεπε νά ἰδρῦσουν παντοῦ τμήματα αὐτῆς τῆς *Συμμαχίας* καί τά τμήματα αὐτά ὀφείλαν νά πειθαρχοῦν σέ ἕνα ξεχωριστό Γενικό Συμβούλιο στή Γενεύη (τοῦ Μπακούνιν) καί νά ἔχουν ξεχωριστά ἐθνικά Συμβούλια σέ ἀντίβαρο πρὸς τά δικά μας. Στό γενικό συνέδριό μας ἡ Συμμαχία ἔπρεπε τό πρῶι νά συνεδριάξει μαζί μας καί τό ἀπόγευμα νά κάνει τό δικό της ξεχωριστό συνέδριο. — Αὐτό τό περίφημο σχέδιο προτάθηκε στό Γενικό Συμβούλιο τό Νοέμβριο τοῦ 1868. Ἀλλά στίς 22 Δεκεμβρίου 1868 τό Γενικό Συμβούλιο ἀπέρριψε αὐτές τίς διαδικασίες ὡς ἀντίθετες πρὸς τό Καταστατικό τῆς "Ενωσῆς μας καί δήλωσε ὅτι τά τμήματα τῆς Συμμαχίας μποροῦν νά γίνουν δεκτά μόνο τό καθένα ξεχωριστά καί ὅτι ἡ Συμμαχία πρέπει ἢ νά αὐτοδιαλυθεῖ ἢ νά πάψει νά ἀνήκει στή Διεθνή. Στίς 9 Μαρτίου 1869, τό Γενικό Συμβούλιο γνωστοποίησε στή Συμμαχία ὅτι «δέν ὑπάρχουν,

συνεπώς, εμπόδια για τή μετατροπή τῶν τμημάτων τῆς Συμμαχίας σέ τμήματα τῆς Διεθνoῦς Ἐνωσης Ἑργατῶν¹⁶⁰. Ἄν τό θέμα διάλυσης τῆς Συμμαχίας καί εἰσδοχῆς τῶν τμημάτων της στή Διεθνή Ἐνωση Ἑργατῶν ρυθμιστεῖ ὀριστικά, τότε, σύμφωνα μέ τόν Κανονισμό μας, πρέπει νά ἀνακοινῶσει στό Γενικό Συμβούλιο τήν ἔδρα καί τήν ἀριθμητική δύναμη τοῦ κάθε νέου τμήματος». Οἱ ὅροι αὐτοί ποτέ δέν ἐτηρήθηκαν ἐντελῶς, ἀλλά ἡ Συμμαχία σάν ξεχωριστή ὀργάνωση ἐξαφανίστηκε παντοῦ, ἐκτός ἀπ' τή Γαλλία καί τήν Ἑλβετία, ὅπου τελικά ὁδήγησε τά πράγματα ὡς τή διάσπαση : Περίπου 1000 μπακουνοί — λιγότερο ἀπ' τό ἓνα δέκατο τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ὁπαδῶν μας — ἀποχώρησαν ἀπ' τίς ὁμοσπονδίες τῆς Γαλλίας καί Ἑλβετίας καί ἔκαναν αἰτηση στό Γενικό Συμβούλιο νά ἀναγνωριστοῦν ὡς ξεχωριστές ὁμοσπονδίες, πράγμα πού, πιθανόν, τό Συμβούλιο δέν πρόκειται νά ἐμποδίσει. Ὅπως βλέπετε, τό κύριο ἀποτέλεσμα τῆς δραστηριότητας τῶν μπακουνοῦν ἦταν νά μπάσουν τή διάσπαση στίς γραμμές μας. — Κανένας δέν ἔθεσε ἐμπόδιο στήν ἰδιαίτερή τους δόγματα, ἀλλά δέν ἔμειναν ἱκανοποιημένοι ἀπ' αὐτό καί θέλησαν νά κάνουν κουμάντο καί νά ἐπιβάλουν τά δόγματά τους σ' ὅλα τά μέλη μας. — Ἀντισταθήκαμε σ' αὐτούς, ὅπως ὑπαγόρευε τό καθήκον μας, ὡστόσο, ἂν συμφωνήσουν νά συνυπάρξουν ἡρεμα μαζί μέ τά ἄλλα μέλη μας, τότε δέν ἔχουμε οὔτε τό δικαίωμα, οὔτε τήν πρόθεση νά τοὺς διαγράψουμε. Τό ζήτημα συνίσταται στό ἂν εἶναι σκόπιμο νά προωθήσουμε στήν πρώτη γραμμή τέτοια στοιχεῖα καί στό ἂν θά μπορέσουμε νά πάρουμε μέ τό μέρος μας τά ἰταλικά τμήματα, πού δέν ἐμπνέονται ἀπ' αὐτόν τόν ἰδιαίτερο φανατισμό, θά μᾶς εἶναι πιό εὐκολο νά δουλέψουμε μαζί τους. Αὐτό μπορεῖτε νά τό κρίνετε μόνοι σας, παίρνοντας ὑπόψη τίς συνθήκες πού θά βρῆτε στή Νεάπολη. Τό πρόγραμμα, τό ὁποῖο ἐκτίθεται ὡς πρόγραμμα τῆς Διεθνoῦς στήν ἐγκύκλιο τοῦ Ζύλ Φάβρ¹⁶¹, πού ἐκδόθηκε ἐναντίον μας, στήν πραγματικότητα εἶναι τό προαναφερόμενο πρόγραμμα τοῦ Μπακούνιν. Τήν ἀπάντησή μας στόν Φάβρ θά τή βρῆτε στοὺς «Times»¹¹⁰ τοῦ Λονδίνου τῆς 13 Ἰουνίου [...]

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἄπαντα, τόμ. 33, σελ. 655-658.

Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ

Γιά τήν πολιτική δράση τῆς ἐργατικῆς τάξης

(Ἰδιόχειρη σκιαγράφηση τῆς ὁμιλίας στή Συνδιάσκεψη τοῦ Λονδίνου τῆς Διεθνοῦς Ἑνώσεως Ἑργατῶν στίς 21.9.1871)¹⁶²

Ἀπόλυτη ἀποχή ἀπ' τήν πολιτική εἶναι κάτι ἀδύνατο. Ὅλα τά ἐντυπα τῶν ὁπαδῶν τῆς ἀποχῆς κάνουν κι αὐτά πολιτική. Τό πρόβλημα ἀπλῶς εἶναι πῶς καί τί εἶδους πολιτική ἀσκεῖ κανεῖς. Γιά μᾶς, ἄλλωστε, ἡ ἀποχή εἶναι ἀδύνατη. Τό κόμμα τῶν ἐργατῶν, ὡς κόμμα πολιτικό, ὑπάρχει ἤδη στίς περισσότερες χῶρες. Καί δέν θά εἴμαστε ἐμεῖς ἐκεῖνοι πού θά τό καταργήσουμε, κηρύσσοντας ἀποχή ἀπ' τήν πολιτική. Ἡ πρακτική τῆς σύγχρονης ζωῆς, ἡ πολιτική καταπίεση πού ἀσκοῦν πάνω στούς ἐργάτες οἱ ὑπάρχουσες κυβερνήσεις, — τόσο γιά πολιτικούς ὅσο καί γιά κοινωνικούς σκοπούς, — ἐξωθεῖ τούς ἐργάτες στό νά ἀσχοληθοῦν, θέλοντας καί μή, μέ τήν πολιτική. Τό νά κάνεις στούς ἐργάτες κήρυγμα ἀποχῆς ἀπ' τήν πολιτική, θά πεί νά τούς σπρώχνεις στήν ἀγκαλιά τῆς ἀστικῆς πολιτικῆς. Ἡ ἀποχή ἀπ' τήν πολιτική εἶναι ἐντελῶς ἀδύνατη, ἰδίως ὕστερα ἀπ' τήν Κομμούνα τοῦ Παρισιοῦ¹²², πού ἔβαλε στήν ἡμερήσια διάταξη τήν πολιτική δράση τοῦ προλεταριάτου.

Ἐμεῖς θέλουμε τήν κατάργηση τῶν τάξεων. Ποιό εἶναι τό μέσο γιά τήν ἐπίτευξη αὐτοῦ τοῦ σκοποῦ; Εἶναι ἡ πολιτική ἐπικράτηση τοῦ προλεταριάτου. Καί νά, πού ὅταν αὐτό ἐγινε ἡλίου φαεινότερο, μᾶς ζητοῦν μή ἀνάμιξη στήν πολιτική! Ὅλοι οἱ κήρυκες τῆς ἀποχῆς ἀπ' τήν πολιτική αὐτοαποκαλοῦνται ἐπαναστάτες καί μάλιστα ἐπαναστάτες *par excellence**. Ἡ ἐπανάστα-

* — κατ' ἐξοχήν.

ση όμως είναι ή πιό άκραία πράξη τής πολιτικῆς κι όποιος πάει για επανάσταση θά πρέπει ν' άποδεχθεῖ καί τά μέσα, τίς πολιτικές ενέργειες πού προπαρασκευάζουν τήν επανάσταση, πού διαπαιδαγοῦν τούς εργάτες για τήν επανάσταση καί πού χωρίς αὐτό οἱ εργάτες, τήν επομένη τῆς μάχης, θά ξεγελιοῦνται πάντα άπ' τούς διάφορους Φάβρ καί Πιά. Ἡ πολιτική, όμως, πού πρέπει νά ακολουθηθεῖ, εἶναι ή εργατική πολιτική. Τό κόμμα τῶν εργατῶν δέν πρέπει νά γίνεται οὐρά αὐτοῦ ἢ ἐκείνου τοῦ αστικοῦ κόμματος, ἀλλά ὀφείλει νά συγκροτεῖται ὡς κόμμα ανεξάρτητο, μέ τό δικό του στόχο καί τή δική του πολιτική.

Οἱ πολιτικές ἐλευθερίες, τό δικαίωμα τοῦ συνέρχεσθαι καί τοῦ συνεταιρίζεσθαι, ή ἐλευθερία τοῦ Τύπου, αὐτά εἶναι ὅπλα δικά μας. Μποροῦμε μήπως νά σταυρώσουμε τά χέρια καί νά κάνουμε ἀποχή άπ' τήν πολιτική, ὅταν θέλουν νά μάς ἀφαιρέσουν αὐτά τά ὅπλα ; Λένε ὅτι κάθε πολιτική δράση ἰσοδυναμεῖ μέ ἀναγνώριση τοῦ κατεστημένου. Ἀλλά ἐφόσον τό κατεστημένο μάς δίνει τά μέσα για ν' αγωνιστοῦμε ἐναντίον του, τότε ή χρησιμοποίηση αὐτῶν τῶν μέσων δέν σημαίνει ἀναγνώριση αὐτοῦ τοῦ κατεστημένου.

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἀπαντα, τόμ. 17, σελ. 416-417.

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ

Ἀποφάσεις τῆς Συνδιάσκεψης τοῦ Λονδίνου τῆς Διεθνοῦς Ἑνώσεως Ἑργατῶν

(17 Ὀκτωβρίου 1871)

ΙΧ

*Γιά τήν πολιτική δράση τῆς ἐργατικῆς τάξης*¹⁶³.

Ἐχοντας ὑπόψη,

ὅτι στήν Εἰσαγωγή τοῦ Καταστατικοῦ λέγεται : «Ἡ οἰκονομική χειραφέτηση τῆς ἐργατικῆς τάξης εἶναι ὁ μέγας τελικός σκοπός, στόν ὁποῖο τό κάθε πολιτικό κίνημα, ὡς μέσο¹⁶⁴, ὀφείλει νά ὑποταχθεῖ·

ὅτι ἡ Ἰδρυτική Διακήρυξη τῆς Διεθνοῦς Ἑνώσεως Ἑργατῶν (1864) ἀναφέρει : «Οἱ μεγιστάνες τῆς γῆς καί οἱ μεγιστάνες τοῦ κεφαλαίου θά χρησιμοποιοῦν πάντα τά πολιτικά τους προνόμια γιά νά προστατεύουν καί νά διαιωνίζουν τά οἰκονομικά τους μονοπώλια. Αὐτοί, ὄχι μόνο δέ θά συνδράμουν τό ἔργο τῆς χειραφέτησης τῶν ἐργατῶν, ἀλλά, ἀντίθετα, θά ἐξακολουθοῦν νά βάζουν στό δρόμο του κάθε λογῆς ἐμπόδια... Συνεπῶς, τό μεγάλο καθῆκον τῆς ἐργατικῆς τάξης εἶναι σήμερα ἡ κατάκτηση τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας»¹⁶⁵.

ὅτι στό Συνέδριο τῆς Λωζάνης εἶχε ψηφιστεῖ ἡ ἀκόλουθη ἀπόφασις : «Ἡ κοινωνική χειραφέτηση τῆς ἐργατικῆς τάξης συνδέεται ἄρρηκτα μέ τήν πολιτική της χειραφέτηση»¹⁶⁶.

ὅτι στή δήλωση τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου γιά τή δῆθεν συνωμοσίαν τοῦ Γαλλικοῦ Τμήματος τῆς Διεθνοῦς στίς παραμονές τοῦ δημοψηφίσματος (1870) περιλαμβάνεται τό ἀκόλουθο σημείον : «Σύμφωνα μέ τό πνεῦμα τοῦ Καταστατικοῦ μας, τό ἰδιαί-

τερο καθήκον όλων τών τμημάτων μας στην Ἀγγλία, στην ἡπειρωτική Εὐρώπη καί στην Ἀμερική συνίσταται ὄχι μόνο στό νά χρησιμεύουν ὡς ὀργανωτικά κέντρα ἀγώνα τῆς ἐργατικῆς τάξης, ἀλλά, ἐπίσης, καί στό νά ὑποστηρίζουν στίς ἀντίστοιχες χῶρες κάθε πολιτικό κίνημα, πού συντείνει στην ἐπίτευξη τοῦ τελικοῦ μας στόχου — τῆς οἰκονομικῆς χειραφέτησης τῆς ἐργατικῆς τάξης»¹⁶⁷.

ὅτι διαστρεβλωμένες μεταφράσεις τοῦ πρωτότυπου τοῦ Καταστατικοῦ ἔδωσαν λαβή γιά παρερμηνεῖς, πού στάθηκαν ἐπιζήμιες στην ἀνάπτυξη καί στή δραστηριότητα τῆς Διεθνoῦς Ἑνώσεως Ἑργατῶν·

ἔχοντας ἀκόμα ὑπόψη,

ὅτι ἡ Διεθνῆς ἀντιμετωπίζει μιὰ ἀποχαλινωμένη ἀντίδραση, πού καταπνίγει σκληρά κάθε προσπάθεια χειραφέτησης ἀπό τή μεριά τῶν ἐργατῶν καί πού ἀποσκοπεῖ νά διατηρήσει μέ τήν ὁμήβια τίς ταξικές διαφορές καί τήν βασιζόμενη σ' αὐτές πολιτική κυριαρχία τῶν ἰθυνόντων τάξεων·

ὅτι ἡ ἐργατική τάξη, ἀπέναντι στην ἐνιαία ἐξουσία τῶν ἰθυνόντων τάξεων, μπορεῖ νά δράσει ὡς τάξη μόνον ὅταν εἶναι συγκροτημένη σέ ἰδιαίτερο πολιτικό κόμμα, ἀντιπαρατιθέμενο πρὸς ὅλα τὰ παλιά κόμματα, πού ἱδρυσαν οἱ ἄρχουσες τάξεις·

ὅτι αὐτή ἡ ὀργάνωση τῆς ἐργατικῆς τάξης σέ πολιτικό κόμμα εἶναι ἀπαραίτητη γιά νά ἐξασφαλίσει τή νίκη τῆς κοινωνικῆς ἐπανάστασης καί τήν ἐπίτευξη τοῦ τελικοῦ τοῦ στόχου — τήν *κατάργηση τῶν τάξεων*·

ὅτι ἡ συνένωση τῶν δυνάμεων, τήν ὁποία ἤδη πέτυχε ὡς ἓνα βαθμό ἡ ἐργατική τάξη μέ τοὺς οἰκονομικοὺς της ἀγῶνες, πρέπει νά τῆς χρησιμεύσει καί ὡς μοχλὸς στὸν ἀγώνα της κατὰ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας τῶν ἐκμεταλλευτῶν της, —

ἡ Συνδιάσκεψη ὑπενθυμίζει σ' ὅλα τὰ Τμήματα τῆς Διεθνoῦς,

ὅτι στὸν ἀγώνα τῆς ἐργατικῆς τάξης, τὸ οἰκονομικὸ της κίνημα καί ἡ πολιτικὴ της δράση συνδέονται ἄρρηκτα μεταξὺ τους.

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἄπαντα, τόμ. 17, σελ. 421-422.

Κ. ΜΑΡΞ

[Γιά τήν πολιτική δράση τῆς ἐργατικῆς τάξης]

[(Ὁμιλία στή Συνδιάσκεψη τοῦ Λονδίνου τῆς Διεθνοῦς Ἐνώσεως Ἑργατῶν)
(Ἀπ' τὰ Πρακτικά τῆς 21 Σεπτεμβρίου 1871)]

Ὁ Μάρξ εἶπε ὅτι ἀπό χτές ἤδη συντάχθηκε μέ τήν πρόταση Βαγιάν καί, συνεπῶς, δέν θά ἐναντιωθεῖ σ' αὐτήν. Ἀντικρούοντας τόν Μπαστελικά, δηλώνει ὅτι ἀπό τήν ἀρχή τῆς Συνδιάσκεψης εἶχε ἀποφασιστεῖ ὅτι συζητιέται πρόβλημα ὀργάνωσης καί ὄχι πρόβλημα ἀρχῶν. Ὅσο γιά τήν ἀναφορά στόν Κανονισμό, ὑπενθυμίζει ὅτι τό Καταστατικό καί ἡ Προγραμματική Διακήρυξη, πού τά διαβάζει ἄλλη μιὰ φορά, πρέπει νά διαβάζονται ὡς ἐνιαῖο σύνολο.

Ἀναλύει τό ἱστορικό τοῦ θέματος περί ἀποχῆς ἀπ' τήν πολιτική καί λέει πῶς δέν ἀξίζει νά γίνεται τόση συζήτηση πάνω σ' αὐτό τό ζήτημα. Οἱ ἄνθρωποι πού ἔφτιαξαν αὐτή τή θεωρία ἦσαν καλόπιστοι οὐτοπιστές, ἐνῶ ἐκεῖνοι πού θέλουν ν' ἀκολουθήσουν σήμερα τόν ἴδιο δρόμο δέν εἶναι πιά σάν καί κείνους. Ὑστερα ἀπό ἐμπειρία σκληρῶν ἀγώνων, παραιτοῦνται ἀπ' τήν πολιτική κι ἔτσι σπρώχνουν τό λαό στίς γραμμές τῆς τυπικῆς, τῆς ἀστικῆς ἀντιπολίτευσης, πού ἐνάντιά της ὀφείλουμε νά κάνομε ἀγῶνα ταυτόχρονα μέ τόν ἀγῶνα μας κατά τῶν κυβερνήσεων. Πρέπει νά ξεσκεπάσουμε τόν Γαμβέττα, ὥστε νά μήν παραπλανηθεῖ καί πάλι ὁ λαός. Ὁ Μάρξ συμερίζεται τή γνώμη τοῦ Βαγιάν. Σάν ἀπάντηση στίς διώξεις κατά τῆς Διεθνοῦς, πρέπει νά ρίξουμε τό γάντι σ' ὅλες τίς κυβερνήσεις.

Ἡ ἀντίδραση εἶναι παροῦσα σ' ὅλη τήν ἡπειρωτική Εὐρώ-

πη. Εἶναι γενική καί συνεχής, ἀκόμα καί στίς Ἑνωμένες Πολιτεῖες καί στήν Ἀγγλία, ἀπλῶς μέ ἄλλη μορφή.

Ὅφείλουμε νά δηλώσουμε στίς κυβερνήσεις : ξέρουμε ὅτι εἶστε ἔνοπλη δύναμη, στραμμένη κατά τοῦ προλεταριάτου. Ἐμεῖς θά δράσουμε ἐναντίον σας εἰρηνικά, ἐκεῖ ὅπου αὐτό θά εἶναι γιά μᾶς δυνατό, καί ἔνοπλα, ὅταν αὐτό γίνει ἀναπόφευκτο.

Ὁ Μάρξ θεωρεῖ πῶς πρέπει νά γίνουν κάποιες τροποποιήσεις στή διατύπωση τῆς πρότασης τοῦ Βαγιάν, γι' αὐτό καί συντάσσεται μέ τήν πρόταση αὐτή.

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἔπαντα, τόμ. 17, σελ. 652.

K. ΜΑΡΞ

Ἐπιστολή στον Φρίντριχ Μπόλτε στη Νέα Ὑόρκη

Λονδίνο 23 Νοεμβρίου 1871

[...] Δοκίμασα μεγάλη έκπληξη, όταν πληροφορήθηκα ότι τό ύπ' ἀριθ. 1 Γερμανικό Τμήμα [στή Ν. Ὑόρκη] ὑποψιάζεται πώς τό Γενικό Συμβούλιο ἐκδηλώνει κάποια μεροληπτικότητα ἀπέναντι στούς ἀστούς φιλελεύθερους καί σέ κάποιες ομάδες αἱρετικῶν καί ντιλετάντηδων.

Τό πράγμα εἶναι ἐντελῶς ἀντίσφορο.

Ἡ Διεθνής ἰδρύθηκε γιά νά ἀντικαταστήσει τίς σοσιαλιστικές ἤ μισο-σοσιαλιστικές αἵρέσεις μέ μιᾶ πραγματική ὀργάνωση τῆς ἐργατικῆς τάξης γιά ἀγώνα. Στό ἀρχικό Καταστατικό καί στήν Ἰδρυτική Διακήρυξή της¹⁶⁸ αὐτό φαίνεται μέ τήν πρώτη ματιά. Ἐξάλλου, ἡ Διεθνής δέ θά μπορούσε νά στεργιώσει, ἂν ἡ ἱστορική διαδικασία δέν εἶχε ἤδη συντρίψει τίς αἵρέσεις. Ἡ ἀνάπτυξη τῶν σοσιαλιστικῶν αἱρέσεων καί ἡ ἀνάπτυξη τοῦ πραγματικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος βρίσκονταν πάντα σέ μιᾶ σχέση ἀντιστρόφως ἀνάλογη. Οἱ αἵρέσεις ἔχουν (ἱστορική) δικαίωση, ὅσο ἡ ἐργατική τάξη εἶναι ἀκόμα ἀνώριμη γιά ἕνα αὐθυπόστατο ἱστορικό κίνημα. Μόλις φτάσει σ' αὐτή τήν ὀριμότητα, οἱ αἵρέσεις γίνονται οὐσιαστικά ἀντιδραστικές. Ἄλλωστε, στήν ἱστορία τῆς Διεθνούς ἀποκαλύφθηκε ἐκεῖνο πού ἀποκαλύπτεται ἀνεκαθεν στήν ἱστορία. Ὅ,τι ἔχει παλιώσει, ἐπιχειρεῖ νά παλινορθωθεῖ καί νά ἐδραιωθεῖ μέσα στά πλαίσια τῶν νέων μορφῶν πού προέκυψαν.

Ἡ ἱστορία τῆς Διεθνούς ἦταν ἐπίσης ἕνας ἀδιάκοπος ἀγώνας τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου ἐνάντια στίς αἵρέσεις καί τούς ἐρα-

σιτεχνικούς πειραματισμούς, πού προσπαθοῦσαν νά ἐπιβληθοῦν μέσα στή Διεθνή σέ ἀντίθεση μέ τό πραγματικό κίνημα τῆς ἐργατικής τάξης. Ἡ διαπάλη αὐτή γινόταν στά *Συνέδρια*, πολύ περισσότερο ὅμως στίς ἰδιαίτερες συζητήσεις τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου μέ τά κατά τόπους τμήματα.

Ἐπειδή στό Παρίσι οἱ προντονικοί (μουτουαλιστές)^{*114} ἦσαν ἀπ' τούς συνιδρυτές τῆς Ἑνώσεως, ἦταν ἐπόμενο, τά πρῶτα χρόνια, νά κρατοῦν αὐτοί τό πηδάλιο ἐκεῖ. Ἀργότερα, φυσικά, σάν ἀντίβαρο πρὸς αὐτούς, δημιουργήθηκαν ἐκεῖ οἱ ὁμάδες τῶν κολλεκτιβιστῶν, τῶν ποζιτιβιστῶν καί ἄλλων.

Στή Γερμανία εἶναι ἡ κλίκα τῶν λασσαλικῶν. Ἐγώ ὁ ἴδιος, ἀλληλογραφοῦσα δυό χρόνια μέ τόν περιβόητο Σβάιτσερ καί τοῦ ὑπέδειχνα κατά τρόπο ἀδιαμφισβήτητο ὅτι ἡ ὁργάνωση τοῦ Λασσάλ εἶναι ἀπλῶς μιά αἰρετική ὁργάνωση καί σάν τέτοια εἶναι ἐχθρική πρὸς τήν ὁργάνωση τοῦ *πραγματικοῦ* ἐργατικοῦ κινήματος πού ἐπιδιώκει ἡ Διεθνής. Αὐτός ὅμως εἶχε τούς «λόγους» του νά μὴν τό ἐννοεῖ.

Στά τέλη τοῦ 1868 μπήκε στή *Διεθνή* ὁ Ρῶσος Μπακούνιν, μέ σκοπό νά συγκροτήσῃ μέσα στούς κόλπους της *μιά δεύτερη Διεθνή μέ ἀρχηγό τόν ἴδιο* καί μέ τήν ἐπωνυμία «*Alliance de la Démocratie Socialiste*»¹⁵⁹. Ὁ Μπακούνιν — ἓνας ἄνθρωπος πού δέν εἶχε διόλου θεωρητικές γνώσεις — εἶχε τήν ἀξίωση νά ἐκπροσωπεῖ, μέ τήν ἰδιαίτερη αὐτή ὁργάνωση, τήν *ἐπιστημονική* προπαγάνδα τῆς Διεθνούς καί νά τή μετατρέψῃ σέ εἰδικότητα τῆς δεύτερης αὐτῆς *Διεθνούς μέσα στή Διεθνή*.

Τό πρόγραμμά του ἦταν ἓνα προχειροφτιαγμένο συναξάρι — *ἰ σ ό τ η τ α τ ὠ ν τ ά ξ ε ω ν* (!), *κατάργηση τοῦ δικαιώματος κληρονομίας* ὡς *ἀπαρχή* κοινωνικοῦ κινήματος (μονομανία τοῦ Σαίν-Σιμόν), *ἀθεϊσμός*, πού ὀρίζεται γιά τά μέλη τῆς Διεθνούς σάν *θεωρητικό πιστεύω* κτλ. καί, σάν θεμελιῶδες δόγμα, ἡ (*προντονική*) *ἀποχή ἀπό τήν πολιτική κίνηση*.

Αὐτός ὁ μύθος γιά μικρά παιδιά βρῆκε ἀπήχηση (κι ἔχει ἀκόμα κάποια πέραση) στήν Ἰταλία καί στήν Ἰσπανία, ὅπου οἱ πραγματικοί ὅροι τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος εἶναι ἀκόμα ὅχι πολύ

* — Οἱ προντονικοί πήραν τήν ὀνομασία μουτουαλιστές (mutualistes), ἀπ' τό σύνθημά τους γιά «ἀλληλοβοήθεια» (mutuel = ἀμοιβαῖος) (Σημ. μετ.).

ἀναπτυγμένοι, καί σέ μερικούς ματαιόδοξους, ἀρχομανείς, κου-
φιοκέφαλους δογματικούς στή ρωμανική Ἑλβετία καί στό Βέλγιο.

Γιά τόν κ. Μπακούιν, τό θεωρητικό του πιστεύω (ἀπομει-
νάρια πού μάζεψε, διακονεύοντας ἀπ' τόν Προυντόν, τόν Σαίν-
Σιμόν κ.ἄ.) ἦταν καί παραμένει κάτι τό παρεπόμενο, ἀπλῶς ἓνα
μέσο γιά τήν προσωπική του ἀνάδειξη. Ἄν ὅμως θεωρητικά εἶναι
ἓνα μηδενικό, σάν μηχανορράφος βρίσκεται στό στοιχεῖο του.

Τό Γενικό Συμβούλιο χρειάστηκε νά ἀντιπολεμήσει χρόνια
ὀλόκληρα αὐτή τή συνωμοσία (πού ὥς ἓνα ὀρισμένο βαθμό εἶχε
τήν ὑποστήριξη τῶν γάλλων προυντονικῶν, ιδίως στή *Νότια*
Γαλλία). Τελικά, μέ τίς ἀποφάσεις ἀρ. I, 2 καί 3, IX, XVI καί
XVII πού ψήφισε ἡ Συνδιάσκεψη, κατάφερε τό προετοιμαζόμενο
ἀπό καιρό πλήγμα¹⁶⁹.

Αὐτονόητο εἶναι πῶς τό Γενικό Συμβούλιο δέν θ' ἀρχίσει
νά ὑποστηρίξει στήν Ἀμερική αὐτό πού καταπολεμᾷ στήν Εὐ-
ρώπη. Οἱ ἀποφάσεις ἀρ. I, 2, 3 καί IX δίνουν τώρα στήν Ἐπιτρο-
πή Νέας Ὑόρκης τά νόμιμα ὅπλα γιά νά ξεκαθαρίσει ὅλες τίς
αἱρέσεις καί τίς ὁμάδες τῶν ντιλετάντηδων καί, στήν ἀνάγκη,
νά τίς διαγράψει.

[...] Τό πολιτικό κίνημα τῆς ἐργατικῆς τάξης ἔχει βέβαια ὡς
τελικό σκοπό τήν κατάκτηση τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας γιά δικό
της λογαριασμό καί γι' αὐτό, φυσικά, χρειάζεται προηγουμένως
μιά ὁργάνωση τῆς ἐργατικῆς τάξης, μιά ὁργάνωση πού νά εἶναι
σέ κάποιο βαθμό ἀναπτυγμένη καί νά ἐκπορεύεται μέσα ἀπό
τούς ἴδιους τούς οἰκονομικούς ἀγῶνες.

Ἀλλά, ἀπ' τήν ἄλλη μεριά, κάθε κίνημα, μέ τό ὅποιο ἡ ἐρ-
γατική τάξη ἀντιπαρατάσσεται στίς κυρίαρχες τάξεις ὡς τάξη
καί προσπαθεῖ νά τίς κατανικήσει μέ μιά πίεση ἀπ' τά ἔξω, εἶναι
κίνημα πολιτικό. Λογουχάρη, ἡ προσπάθεια νά ὑποχρεωθοῦν οἱ
κάποιοι κεφαλαιοκράτες σέ κάποιο ἐργοστάσιο ἢ σέ κάποιο
βιομηχανικό κλάδο μέ ἀπεργίες κτλ. νά μειώσουν τίς ὥρες ἐρ-
γασίας, εἶναι μιά κίνηση καθαρά οἰκονομική. Ἀπεναντίας, ἓνα
κίνημα, πού ἔχει σκοπό νά ἐπιβάλλει τήν ψήφιση ἐνός νόμου γιά
τό ὀκτάωρο κτλ., εἶναι κίνημα πολιτικό. Κι ἔτσι, ἀπ' τά σπορα-
δικά οἰκονομικά κινήματα τῶν ἐργατῶν, ἀναπτύσσεται παντοῦ
ἓνα πολιτικό κίνημα, δηλαδή ἓνα κίνημα τῆς τάξης, πού ἀποσκο-

πεῖ στήν ὕλοποίηση τῶν συμφερόντων της μέ γενικευμένη μορφή, δηλαδή μέ μία μορφή, πού ἔχει γενική ἰσχύ γιά ὅλη τήν κοινωνία. Ἄν τά κινήματα αὐτά προϋποθέτουν ὅτι πρέπει νά ὑπάρχει προηγουμένως μία ὀρισμένη ὀργάνωση, τότε, μέ τή σειρά τους καί στόν ἴδιο βαθμό, ἀποτελοῦν ἐπίσης μέσο γιά τήν ἀνάπτυξη αὐτῆς τῆς ὀργάνωσης.

Ὅπου ἡ ἐργατική τάξη δέν ἔχει ἀκόμα προχωρήσει ἀρκετά στήν ὀργάνωσή της γιά νά ἐπιχειρήσει μία ἀποφασιστική ἐκστρατεία ἐνάντια στήν ἀπρόσωπη ἐξουσία, δηλαδή ἐνάντια στήν πολιτική ἐξουσία τῶν κυρίαρχων τάξεων, πρέπει ὅπωςδήποτε νά προπαρασκευάζεται γι' αὐτό, μέ μία ἀδιάκοπη ζύμωση ἐναντίον αὐτῆς τῆς ἐξουσίας, μέ μία στάση ἀντιπαράθεσης πρὸς τήν πολιτική τῶν κυρίαρχων τάξεων. Σέ ἀντίθετη περίπτωση, παραμένει ἕνα ἄθυρμα στά χέρια τους, ὅπως τό ἀπέδειξε ἡ Σεπτεμβριανή ἐπανάσταση στή Γαλλία καί ὅπως τό ἀποδείχνει σ' ἕνα βαθμό τό παιχνίδι πού παίζει ὡς τώρα μέ ἐπιτυχία ὁ κ. Γλάδστων καί Σία στήν Ἀγγλία.

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἄπαντα, τόμ. 33, σελ. 328-330.

Φ. ΕΝΓΚΛΕΣ

Ἐπιστολή πρὸς τὸν Πῶλ Λαφάργκ στή Μαδρίτη

Λονδίνο, 30 Δεκεμβρίου 1871

Ἀγαπητέ φίλε!

Χθές τὸ βράδυ, μόλις εἶχα καθήσει νὰ γράψω στὸ Ἰσπανικὸ Συμβούλιο μιὰ ἀρκετὰ αὐστηρὴ ἐπιστολή γιὰ τὴ μετάφραση καὶ δημοσίευση τῆς ἐγκυκλίου τῶν μπακουλικῶν¹⁷⁰, ἔφθασε τὸ γράμμα σας, πού μοῦ ἔδωσε μεγάλη χαρά. Ἄν καὶ λυποῦμαι γιὰ τοὺς λόγους πού σᾶς ἀνάγκασαν νὰ πᾶτε στή Μαδρίτη, ὥστόσο ἀποτελεῖ ἀληθινὸ εὐτύχημα τὸ ὅτι βρίσκεστε τώρα ἐκεῖ, διότι οἱ ὑπεκφυγές καὶ ἡ σιωπὴ τοῦ Ἰσπανικοῦ Συμβουλίου εἶναι πράγματι τέτοιες, ὥστε μπορεῖ νὰ τοὺς δώσει κανεὶς μιὰ ἐρμηνεία πολὺ δυσάρεστη. Πᾶνε κιόλας 23 μέρες πού ἔγραψα στὸν Μόρα* κι ἀκόμα δέν πῆρα ἀπάντηση, ἂν δέν θεωρηθεῖ ἀπάντηση ἡ δημοσίευση τοῦ ἐχθρικοῦ μανιφέστου. Ἄν δέν εἶχαμε τὰ δικά σας γράμματα, τί θὰ μπορούσαμε νὰ σκεφτοῦμε γι' αὐτό;

Σᾶς στέλνω τὴν ἀπόφαση τῶν 30 τμημάτων τῆς Γενεύης, γιατί φοβᾶμαι πὼς δέν θὰ μπορέσετε νὰ τὴν βρῆτε. Σᾶς στέλνω ἐπίσης τὴν ἀπάντηση τῆς Ρωμανικῆς Ἐπιτροπῆς πρὸς τοὺς μπακουλικούς¹⁷¹. Πιστεύω ἀκράδαντα ὅτι ἡ «*Emancipation*» θὰ ἐνμερώσει τοὺς ἀναγνώστες τῆς δημοσιεύοντος μετάφραση αὐτοῦ τοῦ θαυμάσιου κειμένου. Στὸ ἴδιο τεῦχος τῆς «*Égalité*» θὰ βρῆτε μερικά ἄλλα ἄρθρα, πού ἀναφέρονται σ' αὐτὴ τὴ διαμάχη καὶ στή συνέλευση τῶν 30 τμημάτων. Γιὰ τὴν ὥρα, ἀρκεῖ ἡ ἀπάν-

* — Στὸ Ἰσπανικὸ Ὁμοσπονδιακὸ Συμβούλιο τῆς Διεθνούς. (Σημ. μετ.).

τηση τῶν τμημάτων τῆς Γενεύης. Ἐννοεῖται πὺς τὸ Γενικὸ Συμβούλιο πρέπει νὰ καταπιαστῇ ἀμέσως μὲ τὴν ὑπόθεση αὐτὴ καὶ θὰ ἀπαντήσῃ μὲ μιὰ ἐγκύκλιο¹⁷², πού θὰ ἐπεκτείνεται σ' ὅλα τὰ στάδια τῶν διαφωνιῶν ἀπὸ τότε πού πρωτοεμφανίστηκαν. Ἀντιλαμβάνεσθε ὅτι εἶναι μιὰ δουλειὰ μακρόχρονη καὶ θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ γιὰ ὀρισμένο καιρὸ. Πρὸς τὸ παρὸν ἔχει σημασία νὰ ἐφιστήσουμε τὴν προσοχὴ τῶν Ἰσπανῶν στὰ ἑξῆς :

1. Ἀπὸ τὴν ἐγκύκλιο τοῦ Σονβιγιέ φαίνεται ξεκαθάρα τί γυρεύουν αὐτοὶ οἱ κύριοι. Οἱ ἐπιθέσεις ἐνάντια στὴ συνδιάσκεψη ἦσαν ἀπλῶς τὸ πρόσχημα. Τώρα κάνουν ἐπίθεση ἐναντίον τῶν ἀποφάσεων τῆς Βασιλείας¹⁷³, πού ἔχουν *ισχύ νόμου* γιὰ τὴν Ἑνωσι καὶ πού τὸ Γενικὸ Συμβούλιο *εἶναι ὑποχρεωμένο νὰ τὶς ἐφαρμόζει*. Πρόκειται γιὰ πράξη ἀπροκάλυπτης ἀνταρσίας καὶ εἶναι καλὸ τὸ ὅτι οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ἀπέβαλαν τὸ προσωπεῖο. Ὅμως,

2. ποίαν ἔργο εἶναι οἱ *ἀποφάσεις τῆς Βασιλείας*; Τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου τοῦ Λονδίνου; Ὁχι, καθόλου. Τὶς ἀποφάσεις τίς πρότειναν οἱ *Βέλγοι* ἀντιπρόσωποι (μεταξὺ αὐτῶν ὁ μπακουνικός *Ρομπέν*!) καὶ τίς ὑποστήριξαν ἐνθερμα — ποιοί; — οἱ Μπακούνιν, Γκυγιώμ, Σβίτγκεμπελ κ.ἄ., δηλαδὴ οἱ ἴδιοι αὐτοὶ ἄνθρωποι, πού σήμερα καταπολεμοῦν αὐτές τίς ἀποφάσεις, διακηρύσσοντας ὅτι, ἐξαιτίας τοῦ αὐταρχικοῦ χαρακτῆρα τους, διέφθειραν τὸ Γενικὸ Συμβούλιο. Ὡστόσο, αὐτὸ δὲν ἐμπόδισε τοὺς Γκυγιώμ καὶ Σβίτγκεμπελ νὰ προσυπογράψουν τὴν παραπάνω ἐγκύκλιο. Ἔχουμε ἐδῶ μάρτυρες, καί, ἂν οἱ Σεντινιὸν καὶ Φράγκα Πελισέρ δὲν ἔχουν τυφλωθεῖ ἀπὸ αἱρετικὸ πνεῦμα, θὰ πρέπει νὰ τὸ θυμοῦνται (ἐφόσον συμμετεῖχαν στὴ συνεδρίαση αὐτὴ, πράγμα πού δὲν τὸ ξέρω ἀκριβῶς). Τότε ὅμως ἦταν διαφορετικὰ τὰ πράγματα : οἱ μπακουνικοὶ πίστευαν ὅτι εἶχαν ἐξασφαλίσει τὴν πλειοψηφία καὶ ὅτι τὸ Γενικὸ Συμβούλιο θὰ μεταφερθεῖ στὴ Γενεύη. Αὐτὸ δὲν συνέβηκε καὶ τότε ἀμέσως οἱ ἀποφάσεις ἐκεῖνες, πού ἂν τίς ἐφάρμοζε ἓνα Γενικὸ Συμβούλιο τῆς ἐπιλογῆς τῶν μπακουνικῶν θὰ θεωροῦνταν ὑπερεπαναστατικές, ἔγιναν ἀποφάσεις αὐταρχικὲς καὶ ἀστικές !

3. Ἡ σύγκληση τῆς συνδιάσκεψης ἦταν ἀπόλυτα νόμιμη. Οἱ ἄνθρωποι τῆς Γιούρα, τοὺς ὁποίους ἐκπροσωποῦσε στὸ Συμ-

βούλιο ὁ Ρομπέν, πού μόνος του ζήτησε νά μήν τεθεῖ σ' αὐτή τή συνδιάσκεψη τό θέμα τῶν διαφωνιῶν, ἔπρεπε νά τό γνωρίζουν ἀπ' αὐτόν, ἐφόσον αὐτός ἦταν ὁ μόνιμος ἀντιπρόσωπός τους. Ὁ Γιούνγκ, γραμματέας γιά τήν Ἑλβετία, δέ μποροῦσε πιά νά συνεχίζει τήν ἐπίσημη ἀλληλογραφία μέ τήν ἐπιτροπή, ἡ ὁποία, περιφρονώντας ἀπροκάλυπτα τήν ἀπόφαση τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου, ἐξακολουθοῦσε νά σφετερίζεται τόν τίτλο τῆς Ρωμανικῆς Ὁμοσπονδίας¹⁵⁴. Τό Γενικό Συμβούλιο πῆρε αὐτή τήν ἀπόφαση, βασισμένο στήν ἐξουσιοδότηση πού τοῦ ἔδινε ἡ ἀπόφαση ἀριθ. VIII γιά τά ὀργανωτικά ζητήματα τοῦ συνεδρίου τῆς Βασιλείας (νέα ἐκδοση τοῦ Καταστατικοῦ κτλ. — Ὁργανωτικός κανονισμός II, ἄρθρο 7¹⁷⁴). Ὅλα τά ἄλλα τμήματα ἐνημερώθηκαν ἐπίσημα καί μέ τόν κανονικό τρόπο.

Τώρα οἱ Ἰσπανοί φίλοι μας θά καταλάβουν ποιά κατάχρηση τοῦ ὅρου «αὐταρχικός» κάνουν οἱ κύριοι αὐτοί. Μόλις κάτι δέν ἀρέσει στούς μπακουνικούς, δηλώνουν : αὐτό εἶναι αὐταρχικό, καί νομίζουν πώς ἔτσι ἀπήγγειλαν μιά αἰώνια καταδίκη. Ἄν ἦσαν ἐργάτες καί ὄχι ἄστοί, δημοσιογράφοι κτλ., ἡ ἄν μελετοῦσαν ἔστω καί λίγο τά οἰκονομικά προβλήματα καί τίς συνθήκες τῆς σύγχρονης βιομηχανίας, θά γνώριζαν ὅτι καμιά συλλογική ἐνέργεια δέ θά ἦταν δυνατή δίχως νά ἐπιβληθεῖ σ' ἕναν ἀριθμό ἀνθρώπων μιά ἀλλότρια βούληση, δηλαδή δίχως μιά αὐταρχικότητα. Εἴτε πρόκειται γιά βούληση μιᾶς ἐκλογικῆς πλειοψηφίας ἢ μιᾶς διευθυντικῆς ἐπιτροπῆς ἢ ἐνός ἀτόμου, πάντα θά πρόκειται γιά βούληση πού ἐπιβάλλεται σέ ἀνθρώπους μέ διαφορετική γνώμη. Δίχως ὅμως αὐτή τήν ἐνιαία καί κατευθυντήρια βούληση, εἶναι ἀδύνατη ὁποιαδήποτε συλλογική ἐργασία. Δοκιμάστε νά βάλετε σέ λειτουργία ἕνα ὁποιοδήποτε μεγάλο ἐργοστάσιο τῆς Βαρκελώνης δίχως διεύθυνση, δηλαδή δίχως κάποια ἔγκυρη ἀρχή ! Ἡ νά διευθύνετε ἕναν σιδηρόδρομο, δίχως νά εἴστε βέβαιοι ὅτι ὁ κάθε μηχανοδηγός, θερμαστής κτλ. θά βρίσκεται στή θέση του τή στιγμή ἀκριβῶς πού χρειάζεται ! Θά ἤθελα νά ξέρω ἂν ὁ γενναῖος Μπακούνιν θά ἐμπιστευόταν τό σαρκίο του σέ κάποιο βαγόνι σιδηροδρόμου, τοῦ ὁποίου ὁ συρμός θά λειτουργοῦσε βασισμένος στίς ἀρχές πού διακηρύσσουν πώς κανένας δέν εἶναι ὑποχρεωμένος νά βρίσκεται στή θέση του, ἐφόσον δέν τοῦ ἀρέ-

σει νά πειθαρχεῖ στό κύρος τῶν κανονισμῶν, πού σέ κάθε κοινωνία εἶναι ὅπωςδῆποτε πιό αὐταρχικοί ἀπ' ὅ,τι ὁ Κανονισμός, τόν ὁποῖο ψήφισε τό συνέδριο τῆς Βασιλείας ! Ὅλες αὐτές οἱ βαρύγδουπες οὐλτρα-ριζοσπαστικές καί ὑπερεπαναστατικές φράσεις συγκαλύπτουν ἀπλῶς πλήρη ἔλλειψη σκέψης καί πλήρη ἄγνοια τῶν συνθηκῶν μέσα στίς ὁποῖες κυλάει ἡ καθημερινή ζωή τῆς κοινωνίας. Δοκιμᾶστε νά καταργήσετε πάνω σ' ἓνα σκάφος «κάθε κύρος» καί μάλιστα «ἀναγνωρισμένο ἀπ' τοὺς ἴδιους» τοὺς ναύτες ! [...]

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ὑπαντα, τόμ. 33, σελ. 364-366.

Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ

Ἐπιστολή πρὸς τὸν Κ. Τερτσάγκι στὸ Τουρίνο

Λονδίνο, 14 [15] Ἰανουαρίου 1872

[...] Στὸ μεταξύ, θὰ ἔχετε λάβει τὴν «Égalité» μὲ τὴν ἀπάντηση τῆς Ρωμανικῆς Ἐπιτροπῆς¹⁷⁵, πού ἐκπροσωπεῖ δεκαπλάσιους ἑλβετοὺς ἐργάτες ἀπ' ὅ,τι οἱ ἄνθρωποι τῆς Γιούρα. Ἀλλὰ ἀπ' τὴν ἴδια τὴν ἐγκύκλιο τῆς Γιούρα γίνεται ἤδη φανερὴ ἡ κακοπιστία τῶν συντακτῶν τῆς¹⁷⁰.

Στὴν ἀρχή, πᾶνε γιὰ καυγᾶ μαζί μας μὲ πρόσχημα τῆ Συνδιάσκεψης¹⁶² καί τώρα μᾶς κατηγοροῦν, διότι ἐμεῖς ἐφαρμόζουμε τίς ἀποφάσεις τοῦ Συνεδρίου τῆς Βασιλείας¹⁷³, ἀποφάσεις πού εἴμαστε *ὑποχρεωμένοι* νὰ ἐκτελέσουμε. Ἀρνοῦνται τὸ κύρος τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου, *ἀκόμα κι ἂν τὸ κύρος αὐτό εἶναι οἰκιοθελῶς ἀναγνωρισμένο ἀπ' ὅλους*. Θὰ ἤθελα νὰ ξέρω πῶς, χωρὶς αὐτὸ τὸ κύρος (Autorität), (ὅπως τὸ ὀνομάζουν), θὰ μπορούσαν νὰ τὰ βγάλουν πέρα καί μὲ τὸν Τολαίν καί μὲ τὸν Ντυράν καί μὲ τὸν Νετσάγιεφ, πῶς, μὲ τὰ ὠραῖα λόγια περὶ αὐτονομίας τῶν Τμημάτων, ὅπως λέγεται στὴν ἐγκύκλιο, σκοπεύουν νὰ ἀποτρέψουν τὴ διείσδυση χαφιέδων καί προδοτῶν. Κανεὶς ἀσφαλῶς δέν ἀμφισβητεῖ τὴν αὐτονομία τῶν Τμημάτων, ὅμως δέν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξει Ὁμοσπονδία, χωρὶς νὰ ἐκχωρηθοῦν κάποιες ἐξουσιοδοτήσεις στὸ Ὁμοσπονδιακὸ Συμβούλιο καί, σὲ τελευταία ἀνάλυση, στὸ Γενικὸ Συμβούλιο.

Καί ξέρετε ποιοὶ ἦσαν οἱ συντάκτες καί οἱ ὑπέρμαχοι αὐτῶν τῶν *αὐταρχικῶν* ἀποφάσεων; Μήπως οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου; Σὲ καμιά περίπτωση. Αὐτὰ τὰ αὐταρχικὰ μέτρα τὰ πρότειναν οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ Βελγίου, ἐνῶ οἱ Σβίτσ-

γκεμπελ, οί Γκυγιώμ καί οί Μπακούνιν ήσαν οί οί πιδ ένθερμοι ύποστηρικτές τους. Νά πώς έχουν τά πράγματα.

Μοϋ φαίνεται ότι κάνουν μεγάλη κατάχρηση των δρων «αυταρχικότητα» καί συγκεντρωτισμός. Έγώ δέ γνωρίζω τίποτα τό αυταρχικότερο από μία επανάσταση καί, μοϋ φαίνεται, ότι όταν ένας επιβάλλει τή θέλησή του στους άλλους μέ βόμβες καί σφαίρες, όπως γίνεται σέ κάθε επανάσταση, τότε συντελείται μία πράξη αυταρχικότητας. Άκριβώς ή έλλειψη συγκεντρωτισμοϋ καί αυταρχικότητας στοίχισε τή ζωή τής Κομμούνας τοϋ Παρισιοϋ¹²². Μετά τή νίκη, κάντε ότι θέλετε τήν αυταρχικότητα κτλ., αλλά για τόν άγώνα πρέπει νά συσπειρωθοϋν όλες οί δυνάμεις καί νά πέσουν συγκεντρωμένες στό κεντρικό σημείο τής επίθεσης. Κι όταν μοϋ κάνουν λόγο περί αυταρχικότητας καί συγκεντρωτισμοϋ σάν για δύο πράγματα καταδικαστέα σ' όλες τίς περιπτώσεις, τότε μοϋ φαίνεται ότι αυτοί πού τό λένε αυτό ή δέν ξέρουν τί πάει νά πεϊ επανάσταση ή είναι επαναστάτες μόνο στά λόγια.

Άν θέλετε νά μάθετε τί έχουν κάνει στήν πράξη ύπέρ τής Διεθνούς οί συντάκτες τής έγκυκλίου, διαβάστε τόν ίδιο τόν δικό τους επίσημο άπολογισμό στό Συνέδριο για τήν κατάσταση τής Όμοσπονδίας τής Γιούρα («Révolution Sociale»¹⁷⁶ τής Γενεύης, 23 Νοεμβρίου 1871) καί θά δήτε σέ ποιά κατάσταση διάλυσης καί αδυναμίας έριξαν τήν Όμοσπονδία, πού πρίν από ένα χρόνο ήταν τόσο καλά έδραιωμένη¹⁷⁷. Ίδού οί άνθρωποι, πού θέλουν νά αναμορφώσουν τή Διεθνή !

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Άπαντα, τόμ. 33, σελ. 374-375.

Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ

Ἐπιστολή πρὸς τὸν Τέοντορ Κούνο στὸ Μιλάνο

Λονδίνο, 24 Ἰανουαρίου 1872

[...] Ὁ [Γιόχαν Φίλιπ] Μπέκερ γράφει ὅτι θὰ σᾶς ἐκθέσει τίς μηχανορραφίες τοῦ Μπακούνιν, ἀλλὰ δέ βασίζομαι σ' αὐτό καί σᾶς ἀναφέρω συνοπτικά τὰ πιά ἀπαραίτητα.

Ὁ Μπακούνιν, πού ὥς τὸ 1868 σκευωροῦσε κατὰ τῆς Διεθνούς, προσχώρησε μετὰ, ὅταν ἀπέτυχε στὸ Συνέδριο Εἰρήνης τῆς Βέρνης, στὴ Διεθνή κι ἄρχισε ἀμέσως νὰ συνωμοτεῖ *μέσα στοὺς κόλπους* τῆς κατὰ τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου¹⁷⁸. Ὁ Μπακούνιν ἔχει μιὰ ιδιόρρυθμη θεωρία, ἓνα κράμα προυντονισμοῦ καί κομμουνισμοῦ, ὅπου βασικό γι' αὐτόν εἶναι ὅτι δέν θεωρεῖ τὸ κεφάλαιο, δηλαδή τὴν ταξικὴ ἀντίθεση μεταξὺ κεφαλαιοκρατῶν καί ἐργατῶν, τὴν ὁποία γεννάει ἡ κοινωνικὴ ἐξέλιξη, ὥς τὸ κυριότερο κακὸ πού πρέπει νὰ ἐκλείψει, ἀλλὰ τὸ *κράτος*. Ἐνῶ ἡ μεγάλη μάζα τῶν σοσιαλδημοκρατῶν ἐργατῶν συμερίζεται τὴ γνώμη μας ὅτι ἡ κρατικὴ ἐξουσία δέν εἶναι τίποτα ἄλλο, παρὰ ἡ ὀργάνωση πού δημιούργησαν γιὰ τὸν ἑαυτό τους οἱ κυρίαρχες τάξεις — γαιοκτήμονες καί κεφαλαιοκράτες — προκειμένου νὰ προστατεύσουν τὰ κοινωνικά τους προνόμια, ὁ Μπακούνιν ἰσχυρίζεται ὅτι τὸ *κράτος* δημιούργησε τὸ κεφάλαιο, ὅτι ὁ κεφαλαιοκράτης εἶναι κάτοχος τοῦ κεφαλαίου μόνον *ἐλέω κράτους*. Συνεπῶς, μιὰ καί τὸ κράτος εἶναι τὸ μεγαλύτερο κακὸ, θὰ πρέπει πρὶν ἅπ' ὅλα νὰ καταργήσουμε τὸ κράτος καί τότε τὸ κεφάλαιο μόνο του θὰ πάει στὸ διάβολο. Ἐμεῖς ἀντίθετα, λέμε: Καταργεῖστε τὸ κεφάλαιο, τὴν ἰδιοποίηση ὅλων τῶν μέσων παραγωγῆς ἀπὸ τοὺς λίγους, καί τότε τὸ κράτος θὰ καταρρεύσει μόνο

του. Ἡ διαφορά εἶναι οὐσιαστική ; Ἡ κατάργησις τοῦ κράτους, χωρὶς νὰ προηγηθῇ κοινωνικὴ ἀνατροπὴ, ἀποτελεῖ παραλογισμόν. Ἡ κατάργησις ὅμως τοῦ κεφαλαίου *εἶναι* ἀκριβῶς ἡ κοινωνικὴ ἀνατροπὴ πού ἐμπεριέχει τὴν ἀναμόρφωσιν τοῦ ὅλου τρόπου παραγωγῆς. Ἐπειδὴ ὅμως τὸ βασικὸ κακὸ γιὰ τὸν Μπακούνιν εἶναι τὸ κράτος, δὲν πρέπει νὰ γίνεται τίποτα πού θὰ μπορούσε νὰ κρατήσῃ στὴ ζωὴ τὸ κράτος, τὸ ὁποιοδήποτε δηλαδὴ κράτος, δημοκρατία, μοναρχία ἢ ὅ,τι ἄλλο. Ἀπὸ δῶ, λοιπόν, ἡ *πλήρης ἀποχὴ ἀπὸ κάθε πολιτικῆς*. Τὸ νὰ κάνεις μιὰ πολιτικὴ πράξιν, ἰδίως ὅμως τὸ νὰ παίρνεις μέρος σὲ ἐκλογάς, θὰ ἦταν προδοσία τῶν ἀρχῶν. Πρέπει νὰ κάνουμε προπαγάνδα, νὰ σκυλοβρίζουμε τὸ κράτος, νὰ ὀργανωνόμαστε, καὶ ὅταν, κάποτε, θὰ βρεθοῦν μέ τὸ μέρος μας *ὅλοι οἱ ἐργάτες*, πᾶν νὰ πεῖ ἡ πλειοψηφία, τότε, ἀνατρέπονται ἐπιτέλους ὅλα τὰ ὄργανα τῆς ἐξουσίας, καταλύεται τὸ κράτος καὶ στὴ θέσιν του ἐγκαθίσταται ἡ ὀργάνωσις τῆς Διεθνούς. Αὐτὸ τὸ μέγα κατόρθωμα, πού ἐγκαινιάζει ἓνα χιλιόχρονο βασίλειον, ἀποκαλεῖται *κοινωνικὴ ἐκκαθάρισις*¹²⁵.

Ὅλα αὐτὰ ἤχουν ὥς πολὺ ριζοσπαστικά καὶ ἀπλᾶ, ὥστε μπορεῖ κανεὶς νὰ τὰ ἀποστηθίσῃ σὲ πέντε λεπτὰ. Νὰ γιατί, ἡ μπακουνικὴ αὐτὴ θεωρία βρῆκε γρήγορα ἀπήχησιν, καὶ στήν Ἰταλία καὶ στήν Ἰσπανίαν, ἀνάμεσα σὲ νεαροὺς δικηγόρους, γιатρούς καὶ ἄλλους δογματικούς. Τίς μάζες τῶν ἐργατῶν, ὅμως, ποτέ δὲ θὰ τίς κάνεις νὰ πιστέψουν ὅτι οἱ κοινωνικὲς ὑποθέσεις τῆς χώρας τοὺς δὲν εἶναι ἐπίσης καὶ δικές τοὺς ὑποθέσεις. Οἱ μάζες αὐτές εἶναι ἀπὸ τὴ φύσιν τοὺς *πολιτικά δρῶντες* κι ἐκεῖνον πού πᾶν νὰ τίς πείσῃ νὰ παραιτηθοῦν ἀπ' τὴν πολιτικὴν στό τέλος τὸν ἐγκαταλείπουν. Τὸ νὰ κάνει κανεὶς στοὺς ἐργάτες κύρυγμα ἀποχῆς ἀπ' τὴν πολιτικὴν ὑπὸ ὁποιοδήποτε συνθήκας, εἶναι σὰ νὰ τοὺς σπρώχνῃ στὴν ἀγκαλιά τῶν παπάδων ἢ τῶν ἀστῶν ρεπουμπλικάνων.

Ἐφόσον, λοιπόν, κατὰ τὸν Μπακούνιν, ἡ Διεθνὴς δὲν ἰδρύθηκε γιὰ πολιτικὸν ἀγῶνα, ἀλλὰ γιὰ νὰ μπορέσῃ μέ τὴν κοινωνικὴ ἐκκαθάρισιν νὰ ὑποκαταστήσῃ ἀμέσως τὴν παλιὰ κρατικὴ ὀργάνωσιν, πρέπει νὰ προσεγγίξῃ κατὰ τὸ δυνατόν τὸ μπακουνικὸν ἰδεῶδες τῆς μέλλουσας κοινωνίας. Πρὶν ἀπ' ὅλα, στὴν κοινωνίαν αὐτὴν δὲν ὑπάρχει καμιά *ἐξουσία (Autorität)*, διότι ἐξουσία =

κράτος = απόλυτο κακό. (Πώς οί άνθρωποι θά κινούν ένα εργοστάσιο, θά οδηγούν ένα τραίνο, θά κυβερνούν ένα καράβι χωρίς, σέ τελευταία ανάλυση, μιά ένιαία βούληση πού αποφασίζει, αυτό βέβαια δέ μᾶς τό λένε). Παύει επίσης νά υπάρξει καί τό κύρος τῆς πλειοψηφίας ἔναντι τῆς μειοψηφίας. Κάθε ἄτομο, κάθε κοινότητα εἶναι αὐτόνομο. Ἀλλά πῶς μπορεῖ νά υπάρξει κοινωνία ἔστω καί δύο μόνο ἀνθρώπων, χωρίς ὁ καθένας ἀπ' αὐτούς νά ἐκχωρήσει ἕνα μέρος τῆς αὐτονομίας του, αὐτό πάλι τό ἀποσιωπᾷ ὁ Μπακούνιν.

Πρέπει, λοιπόν, καί ἡ Διεθνὴς νά ὀργανωθεῖ μέ βάση αὐτό τό μοντέλο. Κάθε τμήμα εἶναι αὐτόνομο καί μέσα σέ κάθε τμήμα εἶναι αὐτόνομο τό κάθε ἄτομο. Ὡς πᾶν κατά διαβόλου οἱ ἀποφάσεις τῆς Βασιλείας¹⁷³, οἱ ὁποῖες ἐκχωροῦν στό Γενικό Συμβούλιο μιά ὀλέθρια ἐξουσία, πού ἐκφυλίζει καί τό ἴδιο ! Ἐστω κι ἂν ἡ ἐξουσία αὐτή ἐκχωρήθηκε *οἰκιοθελῶς*, πρέπει νά πάψει νά υπάρξει, ἀκριβῶς διότι εἶναι ἐξουσία !

Νά ποιά εἶναι, μέ λίγα λόγια, τά σπουδαιότερα σημεῖα ὅλης αὐτῆς τῆς ἀγυρτείας. Ποιοί, ὅμως, πῆραν τήν πρωτοβουλία γιά τήν ψήφιση τῶν ἀποφάσεων τῆς Βασιλείας ; Ἐ, λοιπόν, ὁ ἴδιος ὁ κ. Μπακούνιν καί Σία !

Ὅταν οἱ κύριοι αὐτοί εἶδαν στό Συνέδριο τῆς Βασιλείας ὅτι δέ θά κατάφερναν νά πραγματοποιήσουν τό σχέδιο τους γιά μεταφορά τῆς ἔδρας τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου στή Γενεύη, δηλαδή γιά νά τό πάρουν στά χέρια τους, ἄρχισαν νά ἐνεργοῦν διαφορετικά. Ἰδρυσαν τή Συμμαχία τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας¹⁵⁹, μιά διεθνὴ ἑταιρία μέσα στή μεγάλη Διεθνὴ, μέ τό ἐξῆς πρόσχημα, πού θά τό ξαναβρεῖτε τώρα στόν μπακουνικό Τύπο τῆς Ἰταλίας, λογουχάρη στόν «Proletario»¹⁷⁹, στήν «Gazzettino» Rosa¹⁸⁰ : γιά τίς θερμόαιμες λατινογενεῖς φυλές χρειάζεται ἕνα πρόγραμμα πύ ρωμαλέο ἀπ' ὅ,τι γιά τοὺς ψυχροὺς, βραδύκανστους Βόρειους. Αὐτό τό θλιβερό σχέδιο ναυάγησε, διότι συνάντησε τήν ἀντίσταση τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου, πού δέ μποροῦσε φυσικά ν' ἀνεχθεῖ καμιά ἰδιαίτερη διεθνὴ ὀργάνωση μέσα στή Διεθνὴ. Ἀπὸ τότε τό σχέδιο αὐτό ἐπανερχόταν διαρκῶς μέ διάφορες παραλλαγές, σέ συνδυασμό μέ τήν προσπάθεια τοῦ Μπακούνιν καί τῶν ὁπαδῶν του νά ὑποκαταστήσουν

τό πρόγραμμα της Διεθνούς μέ τό μπακουνικό πρόγραμμα. Ἐξάλλου, ἡ ἀντίδραση, ἀπ' τόν Ζύλ Φάβρ καί τόν Βίσμαρκ ὡς τόν Ματσίνι, ὅταν ἤθελε νά χτυπήσει τή Διεθνή, γαντζωνόταν πάντα ἀπ' τήν κούφια, καυχησιάρικη μπακουνική φρασεολογία. Ἀπό δῶ προέκυψε καί ἡ ἀνάγκη νά προβῶ στή δήλωση τῆς 5 Δεκεμβρίου¹⁸¹ ἐναντίον τῶν Ματσίνι καί Μπακούνιν, πού δημοσιεύτηκε καί στήν «Gazz[ettino] Rosa».

Ὁ πυρήνας τῶν μπακουνικῶν ἀπαρτίζεται ἀπό μερικές δεκάδες ἀνθρώπους τῆς Γιούρα, πού τοὺς ἀκολουθοῦν συνολικά ὄχι πάνω ἀπό 200 ἐργάτες. Ρόλο ἐμπροσθοφυλακῆς παίζουν νεαροί δικηγόροι, γιατροί καί δημοσιογράφοι στήν Ἰταλία, πού ἐμφανίζονται τώρα παντοῦ σάν ἐκπρόσωποι τῶν Ἰταλῶν ἐργατῶν, μερικοί ἐπίσης στή Βαρκελώνη καί στή Μαδρίτη καί πού καί ποῦ κανένας μεμονωμένος — σχεδόν ποτέ ἐργάτης — στή Λυών καί στίς Βρυξέλλες. Ἐδῶ ἔχουμε μόνο ἓναν γιά δεῖγμα, τόν Ρομπέν. Ἡ Συνδιάσκεψη¹⁶², πού, ὑπό τήν πίεση τῶν ἀναγκῶν, ἔγινε ἀντί Συνεδρίου, τό ὁποῖο ἦταν ἀδύνατο νά συγκληθεῖ, στάθηκε γι' αὐτούς τό πρόσχημα — κι ἐπειδή στήν Ἑλβετία ἡ πλειοψηφία τῶν γάλλων ἐμιγκρέδων¹²² πῆγε μαζί τους, διότι (οἱ προυντονικοί) βρῆκαν ἐκεῖ συγγενικές χορδές, καθὼς καί ἀπό προσωπικά κίνητρα, — κι ἄρχισαν τήν ἐκστρατεία. Φυσικά, μέσα στή Διεθνή βρίσκονται παντοῦ δυσανεστημένες μειοψηφίες καί παραγνωρισμένες μεγαλοφυίες καί μέ τό δίκιο τους ὑπολόγιζαν σ' αὐτές. Τώρα, οἱ μάχιμες δυνάμεις τους εἶναι οἱ ἑξῆς :

1. Ὁ ἴδιος ὁ Μπακούνιν, ὁ Ναπολέων τῆς ἐκστρατείας αὐτῆς.
2. Οἱ 200 τῆς Γιούρα καί οἱ 40-50 τοῦ γαλλικοῦ τμήματος (ἐμιγκρέδες στή Γενεύη).
3. Στίς Βρυξέλλες ὁ Χίνς, διευθυντής τῆς «Liberté»¹⁸², πού ὅμως *δέν* εἶναι *ἀνοιχτά* μαζί τους.
4. Ἐδῶ, τά ὑπολείμματα τῆς Section française de 1871¹⁸³, πού ποτέ δέν τήν εἶχαμε ἀναγνωρίσει καί πού ἔχει κιόλας διασπαστεῖ σέ 3 ἀλληλομαχόμενα μέρη. Ἐπειτα, 20 περίπου λασσαλικοί τῆς κατηγορίας τοῦ κ. φόν

Σβάιτσερ, πού είχαν εκδιωχθεί απ' τό γερμανικό τμήμα (διότι είχαν προτείνει μαζική *αποχώρηση απ' τή Διεθνή*) καί πού ως συνήγοροι τῆς ἄκρας συγκεντροποίησης καί τῆς αὐστηρῆς ὀργάνωσης ταιριάζουν μιά χαρά μέ τήν Ἑνωση τῶν ἀναρχικῶν καί αὐτονομιστῶν.

5. Στήν Ἰσπανία μερικοί ἐκπρόσωποι φίλοι καί ὁπαδοί τοῦ Μπακούνιν, πού ἔχουν ἐπηρεάσει πολύ, θεωρητικά τουλάχιστον, τούς ἐργάτες, ιδίως στή Βαρκελώνη. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ὅμως, οἱ Ἰσπανοί δίνουν μεγάλη σημασία στήν ὀργάνωση καί ἡ ἔλλειψη ὀργάνωσης τῶν ἄλλων τούς κάνει ἐντύπωση. Σέ ποιό βαθμό μπορεῖ ὁ Μπακούνιν νά ὑπολογίζει σέ μιά ἐπιτυχία ἐκεῖ, θά φανεῖ μόνο στό ἰσπανικό συνέδριο τόν Ἀπρίλιο¹⁸⁴ κι ἐπειδὴ ἐκεῖ θά ὑπερέχουν οἱ ἐργάτες, δέν ἀνησυχῶ.

6. Τέλος, στήν Ἰταλία, απ' ὅ,τι ξέρω, τά τμήματα τοῦ Τουρίνου, τῆς Μπολόνια καί τοῦ Τζιριζέντι ζήτησαν νά συγκληθεῖ τό Συνέδριο πρίν ἀπό τήν τακτική προθεσμία του.

Ὁ μπακουνικός Τύπος ἰσχυρίζεται ὅτι ἔχουν προσχωρήσει 20 ἰταλικά τμήματα. Ἐγώ δέν τά ξέρω. Ὅπωςδήποτε ἡ καθοδήγηση βρίσκεται σχεδόν παντοῦ στά χέρια φίλων καί ὁπαδῶν τοῦ Μπακούνιν, πού ξεσηκώνουν μεγάλο θόρυβο. Ἄν, ὅμως, δοῦμε τά πράγματα ἀπό πιό κοντά, θά φανεῖ ὅτι δέν τούς ἀκολουθεῖ καί πολύς κόσμος, γιατί στό κάτω-κάτω, ἡ μεγάλη μάζα τῶν ἰταλῶν ἐργατῶν εἶναι ἀκόμα ματσινική καί τέτοια θά παραμείνει, ὅσο θά ταυτίζονται ἐκεῖ τή Διεθνή μέ τήν ἀποχή απ' τήν πολιτική.

Ὅπωςδήποτε ὅμως ἔτσι ἔχουν τά πράγματα στήν Ἰταλία καί πρὸς τό παρόν τό λόγο στή Διεθνή τόν ἔχουν ἐκεῖ οἱ μπακουνικοί. Τό Γενικό Συμβούλιο οὔτε κἀν διανοεῖται νά παραπονεθεῖ γι' αὐτό. Οἱ Ἰταλοί ἔχουν τό δικαίωμα νά κάνουν ὅσες κουταμάρες θέλουν καί τό Γενικό Συμβούλιο θ' ἀντιδρᾷ σ' αὐτό μόνο μέσω ἡρεμῶν συζητήσεων. Οἱ ἄνθρωποι δικαιούνται ἐπίσης νά τάσσονται ὑπέρ τοῦ συνεδρίου στό πνεῦμα τῶν ἀνθρώπων τῆς Γιούρα, μολονότι εἶναι πάντως πολύ περίεργο ἀπό μέρους τμημάτων, πού μόλις τώρα προσχώρησαν καί δέ μποροῦν νά ξέρουν

τίποτα, νά παίρνουν ἀμέσως-ἀμέσως θέση πάνω σ' ἓνα τέτοιο ζήτημα, ιδίως πρὶν ἀκόμα ἀκούσουν καί τίς *δύο* πλευρές ! Στούς τουρινέζους εἶπα ἀπερίφραστα τή γνώμη μου πάνω στό θέμα αὐτό καί θά κάνω τό ἴδιο καί στά ἄλλα τμήματα, πού ἐκδηλώθηκαν μέ τόν ἴδιο τρόπο. Διότι, κάθε τέτοια δήλωση ὑποστήριξης τῶν αἰτημάτων πού περιέχονται στήν ἐγκύκλιο¹⁷⁰, ἀποτελεῖ ἔμμεση ἐπικρότηση τῶν χαλκευμένων κατηγοριῶν καί συκοφαντιῶν τῆς ἐγκυκλίου¹⁷² κατά τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου, τό ὁποῖο, ἐξάλλου, θά ἐκδώσει σύντομα μιά δική του ἐγκύκλιο πάνω στό θέμα αὐτό. "Αν, *ὡσότου δημοσιευθεῖ ἡ ἐγκύκλιος αὐτή*, μπορέσετε νά ἀποτρέψετε μιά παρόμοια δήλωση τῶν μιλανέζων, θά ἔχετε ἐκπληρώσει ὅ,τι θά ἐπιθυμούσαμε.

Τό πιό ἀστεῖο εἶναι ὅτι οἱ ἴδιοι αὐτοὶ τουρινέζοι, πού συντάσσονται μέ τούς ἀνθρώπους τῆς Γιούρα καί μᾶς κατακρίνουν ἐδῶ γιά αὐταρχικότητα, ζητοῦν τώρα ξαφνικά ἀπ' τό Γενικό Συμβούλιο νά ἐπέμβει αὐταρχικά ἐνάντια στήν ἀνταγωνιστική γι' αὐτούς Ἑργατική Ὁμοσπονδία τοῦ Τουρίνου καί μάλιστα μέ τρόπο πού ποτέ ὡς τώρα δέν τό ἔκανε, δηλαδή νά βγεῖ καί νά ἀφορίσει τόν Μπεγκέλλι τοῦ «Ficcanaso»¹⁸⁵, ὁ ὁποῖος οὔτε καν ἀνήκει στή Διεθνή κτλ. Κι ὅλα αὐτά, προτοῦ ἀκόμα ἀκούσουμε τί ἔχει νά πεῖ ἡ ἴδια ἡ Ἑργατική Ὁμοσπονδία πάνω στό ὅλο θέμα !

Τήν περασμένη Δευτέρα σᾶς ἔστειλα τή «Rén[olution] Sociale»¹⁷⁶ μαζί μέ τήν ἐγκύκλιο τῆς Γιούρα, ἓνα φύλλο τῆς «Égalité»¹⁸⁶ τῆς Γενεύης (δυστυχῶς δέν ἔχω ἄλλο ἀντίτυπο ἀπό κεῖνο πού δημοσιεύει τήν ἀπάντηση τῆς Ὁμοσπονδιακῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Γενεύης¹⁷¹, ἡ ὁποία ἀντιπροσωπεύει εἰκοσαπλάσιους ἐργάτες ἀπ' τοὺς Γιουρανούς) κι ἓνα φύλλο τῆς «Volksstaat»¹²⁴, ὅπου θά δεῖτε τί σκέφτεται ὁ κόσμος στή Γερμανία γιά τήν ἱστορία αὐτή. Ἡ συνέλευση τῆς Σαξωνίας — 120 ἀντιπρόσωποι ἀπό 60 μέρη — τάχθηκε ὁμόφωνα ὑπέρ τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου¹⁸⁷. Τό βελγικό συνέδριο (25-26 Δεκεμβρίου) ζητᾷ ἀναθεώρηση τοῦ Καταστατικοῦ, ἀλλά αὐτό νά γίνει στό *τακτικό* Συνέδριο (τό Σεπτέμβριο)¹⁸⁸. Ἀπό τή Γαλλία μᾶς ἔρχονται καθημερινά δηλώσεις ἐπιδοκιμασίας. Ἐδῶ στήν Ἀγγλία ὅλες αὐτές οἱ μηχανορραφίες δέ βρίσκουν φυσικά πρόσφορο ἔδαφος. Καί τό Γενικό Συμβούλιο δέ συγκαλεῖ βέβαια ἑκτακτο συνέδριο ἐπειδή ἔτσι τό

θέλουν μερικοί μηχανορράφοι καί φαφλατάδες. "Όσο οί κύριοι αὐτοί παραμένουν σ' ἓνα πεδίο νομιμότητας, τό Γενικό Συμβούλιο τοὺς παρέχει εὐχαρίστως ἐλευθερία κινήσεων. Αὐτός ὁ συνασπισμός τῶν πιό ἐτερόκλητων στοιχείων θά διαλυθεῖ γρήγορα. Μόλις ὅμως κάνουν ὁτιδήποτε πού ἔρχεται σέ ἀντίθεση μέ τό Καταστατικό ἢ στρέφεται κατά τῶν ἀποφάσεων τοῦ Συνεδρίου, τό Γενικό Συμβούλιο θά κάνει τό χρέος του.

"Αν ἀναλογιστεῖ κανεῖς σέ ποιᾶ στιγμή — τώρα ἀκριβῶς πού ὅλα τά σκυλιά ἔχουν ξαμολυθεῖ καταπάνω στή Διεθνή — οἱ ἄνθρωποι αὐτοί ὀργανώνουν τή συνωμοσία τους, τότε δέ μπορεῖ νά μή περάσει ἀπ' τό μυαλό του πώς οἱ κύριοι τῆς διεθνοῦς ἀστυνομίας ἔχουν βάλει τό χέρι τους στήν ὑπόθεση. Κι αὐτό πράγματι συμβαίνει. Στό Μπεζιέ, οἱ μπακουνοί τῆς Γενεύης ἔχουν σάν ἐκπρόσωπό τους τόν διευθυντή τῆς ἀστυνομίας!¹⁸⁹ Δυό ἐξέχοντες μπακουνοί, ὁ "Αλμπέρ Ρισάρ ἀπ' τή Λυών καί ὁ Λεμπλάν, ἦσαν ἐδῶ καί δήλωσαν στόν ἐργάτη Σόλλ ἀπ' τή Λυών στόν ὅποιο εἶχαν ἀποταθεῖ, ὅτι ὁ μόνος τρόπος γιά ν' ἀνατραπεῖ ὁ Θιέρσος εἶναι νά ἐπανεέλθει στό θρόνο ὁ Βοναπάρτης καί ὅτι γι' αὐτόν ἀκριβῶς τό σκοπό πραγματοποιοῦν περιοδεῖα *μέ βοναπαρτικά λεφτά* γιά νά κάνουν *προπαγάνδα* ἀνάμεσα στοὺς ἐμικρέδες *ὑπὲρ τῆς βοναπαρτικῆς παλινόρθωσης*! Ἴδού, τί ὀνομάζουν οἱ κύριοι αὐτοί ἀποχή ἀπ' τήν πολιτική! Στό Βερολίνο, ὁ ἐπιδοτούμενος ἀπ' τόν Βίσμαρκ «Νέος Σοσιαλδημοκράτης»¹⁹⁰ παίζει τόν ἴδιο χαβᾶ. "Ὡς ποιό βαθμό εἶναι ἀνακατεμένη στήν ὑπόθεση ἡ ρωσική ἀστυνομία εἶναι κάτι πού τό ἀφήνω ἀνοιχτό γιά τήν ὥρα, ἀλλά ὁ Μπακούνιν ἦταν χωμένος ὥς τά μπούνια στήν ὑπόθεση Νετσάγιεφ¹⁹¹ (βέβαια, τό διαψεύδει, ἀλλά ἐμεῖς ἐδῶ ἔχουμε τά πρωτότυπα τῶν ρωσικῶν κειμένων κι ἐπειδή καί ὁ Μάρξ καί ἐγώ καταλαβαίνουμε τά Ρωσικά, δέ μπορεῖ νά μᾶς ρίξει στάχτη στά μάτια). Κι ὁ Νετσάγιεφ, εἴτε εἶναι agent provocateur* τῶν Ρώσων εἴτε ὁπωσδήποτε ἔδρασε ὡς τέτοιος. Πέρα ἀπ' αὐτό, ἀνάμεσα στοὺς Ρώσους φίλους τοῦ Μπακούνιν ὑπάρχουν κάθε λογῆς ὑποπτα ἄτομα [...]

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, "Απαντα, τόμ. 33, σελ. 388-392.

* — Πράκτορας - προβοκάτορας.

Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ

Ἐπιστολή πρὸς τὸν Λουί Φρανσουά Πιό στὴν Κοπεγχάγη

Λονδίνο, 7 Μαρτίου 1872

[...] Θὰ ἔχετε ἴσως ἀκούσει στή Γενεύη καὶ στή Λειψία γιὰ τὴν ἀπόπειρα μερικῶν διασπαστῶν, ποὺ κατευθύνονται ἀπ' τὸν Μπακούνιν, νὰ παραπέμψουν σέ δίκη τὸ Γενικὸ Συμβούλιο μπροστά σ' ἓνα ἔκτακτο συνέδριο. Ἡ οὐσία τοῦ θέματος εἶναι ἡ στάση τῆς Διεθνοῦς πᾶνω στό θέμα περί πολιτικῆς. Οἱ κύριοι αὐτοὶ ζητοῦν *πλήρη ἀποχή ἀπὸ κάθε πολιτικὴ δράση*, ἰδίως ἀπὸ *κάθε λογῆς ἐκλογές*, ἐνῶ ἡ Διεθνὴς εὐθύς ἐξαρχῆς εἶχε ἀναγράψει στή σημαία της τὸ σύνθημα νὰ κατακτήσει ἡ ἐργατικὴ τάξη τὴν πολιτικὴ ἐξουσία ὡς μέσο γιὰ τὴν κοινωνικὴ ἀπελευθέρωση καὶ τὸ Γενικὸ Συμβούλιο τὴ θέση αὐτὴ υπεράσπιζε. Ἡ ἀπόφαση ἀριθ. ΙΧ τῆς Συνδιάσκεψης* προκάλεσε τὸ ξέσπασμα αὐτῆς τῆς διαπάλης¹⁶². Ἐπειδὴ ὅμως οἱ ἀποφάσεις τῆς Συνδιάσκεψης πᾶνω σέ θέματα ἀρχῆς δὲν ἔχουν δεσμευτικὴ ἰσχὺ προτοῦ γίνουν ἀποδεκτές ἀπ' τίς Ὁμοσπονδίες, ἔχει σημασία νὰ ἔχουμε ἀπόφαση τοῦ Ὁμοσπονδιακοῦ Συμβουλίου τῆς Δανίας, ποὺ νὰ ἀποδέχεται τὴν παραπάνω ἀπόφαση. Γιὰ τὴν οὐσία τοῦ θέματος δὲν κάνω λόγο, διότι αὐτὸ θὰ ἦταν προσβολὴ γιὰ ἓναν λαό τόσο ἀναπτυγμένο πολιτικά, ὅπως εἶναι οἱ Δανοί.

Ἀλλωστε, δηλώσεις ἀποδοχῆς τῶν ἀποφάσεων τῆς Συνδιάσκεψης ἔχουν ἤδη φτάσει ἀπ' τὰ περισσότερα (τμήματα) καὶ συγκεκριμένα τῆς Ζυρίχης, τῆς ρωμανικῆς Ἑλβετίας, τῆς Γερ-

* — Βλέπε σέ τούτη τὴ Συλλογὴ, σελ. 267-268 (Σημ. μετ.).

μανίας, τῆς Ἀγγλίας, τῆς Ὀλλανδίας καί τῆς Ἀμερικῆς. Στήν Ἰσπανία θά πάρει ἀπόφαση τό συνέδριο, πού θά συγκληθεῖ τόν Ἀπρίλιο¹⁸⁴. Στήν Ἰταλία ὅλα εἶναι ἀκόμα ἄνω-κάτω. Οἱ Βέλγοι ὥς τώρα σιωποῦν. Στή Γαλλία τίς ἀποφάσεις τίς ἀποδέχτηκαν ὅλα τά τοπικά τμήματα. Ἐκεῖ ἡ δημιουργία Ὁμοσπονδίας εἶναι ἀδύνατη.

Ἐξάλλου, ἡ προσπάθεια τῶν ἀνθρώπων τῆς Γιούρα νά ἐπιταχύνουν τή σύγκληση ἑνός ἐκτάκτου συνεδρίου¹⁷⁰ ἀπέτυχε παταγωδῶς καί οἱ ἴδιοι τήν *ἐγκατέλειψαν*, ἐκδίδοντας μιὰ λιθογραφημένη ἐγκύκλιο (στίς 3 Μαρτίου). Πῆγαν μαζί τους : στήν Ἰσπανία ἓνα τμήμα (Πάλμα, Μαγιόρκα), στήν Ἰταλία ἓνα (Τουρίνο, πού τώρα ἔχει μεταστραφεῖ) καί διάφορα ψευδοτμήματα, πού οὔτε καν δοκίμασαν νά μποῦν στή Διεθνή, οὔτε πλήρωναν συνδρομές (Πίζα, Μπολόνια κτλ.), στό Λονδίνο τό λεγόμενο Γαλλικό Τμήμα τοῦ 1871, τό ὁποῖο ὅμως ποτέ δέν εἶχε γίνει δεκτό στή Διεθνή, διότι εἶχε τό ἰδιαίτερο καταστατικό του, πού ἦταν ἀσυμβίβαστο μέ τό Γενικό Καταστατικό, καί ἀπό τότε εἶναι διασπασμένο σέ τέσσερα κομμάτια¹⁸³.

Αὐτοί εἶναι ὅλοι κι ὅλοι. Στό μεταξύ, τό Γενικό Συμβούλιο ἔχει ἐπεξεργαστεῖ μιάν ἀπάντηση ἐναντίον αὐτῶν τῶν σκευωριῶν¹⁷², ἡ ὁποία εἶναι στό πιεστήριο καί θά σᾶς τήν στείλω μόλις θά εἶναι ἔτοιμη. [...]

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἔπαντα, τόμ. 33, σελ. 415-416.

Κ. ΜΑΡΞ

[Λόγος για τό Συνέδριο τῆς Χάγης]¹⁹²

(8 Σεπτεμβρίου 1872)

[«*La Liberté*» ἀριθ. 37 τῆς 15 Σεπτεμβρίου 1872]

Κατά τόν 18ο αἰώνα οἱ βασιλιάδες καί οἱ ἰσχυροί τῆς γῆς εἶχαν τή συνήθεια νά συναντιοῦνται στή Χάγη γιά νά συζητοῦν τά συμφέροντα τῶν δυναστειῶν τους.

Σ' αὐτό ἀκριβῶς τό μέρος, παρ' ὅλες τίς φοβέρες, ἀποφασίσαμε νά συγκαλέσουμε τό συνέδριο τῶν ἐργατῶν. Μέσα στό περιβάλλον τοῦ πιό ἀντιδραστικοῦ πληθυσμοῦ θελήσαμε νά τονίσουμε τή ζωντάνια, τήν ἐξάπλωση καί τίς μελλοντικές προσδοκίες τῆς μεγάλης μας Ἐνώσης.

Μόλις ἔγινε γνωστή ἡ ἀπόφασή μας, ἄρχισαν νά διαδίδουν ὅτι δῆθεν στείλαμε ἀπεσταλμένους γιά νά προλειάνουν τό ἔδαφος. Μάλιστα, δέν τό ἀρνιόμαστε ὅτι ἔχουμε παντοῦ τέτοιους ἀπεσταλμένους, πού, ὥστόσο, τίς πιό πολλές φορές μᾶς εἶναι ἄγνωστοι. Ἀπεσταλμένοι μας στή Χάγη ἦταν οἱ ἐργάτες, πού ἡ δουλειά τους εἶναι τόσο βαριά, ὅπως εἶναι καί στό Ἄμστερνταμ, ὅπως καί παντοῦ ὅπου ὁ ἐργάτης μοχθεῖ 16 ὥρες τήν ἡμέρα. Νά ποιοί εἶναι οἱ ἀπεσταλμένοι μας, δέν ἔχουμε ἄλλους. Καί σέ ὅλες τίς χῶρες, ὅπου κι ἂν ἐμφανισθοῦμε, εἶναι πάντα ἔτοιμοι νά μᾶς δεχθοῦν σάν φίλους, ἐπειδή πολύ γρήγορα καταλαβαίνουν ὅτι σκοπός μας εἶναι ἡ βελτίωση τῶν συνθηκῶν τῆς ζωῆς τους.

Τό συνέδριο τῆς Χάγης ἐκπλήρωσε μέ ἐπιτυχία τρία σπουδαῖα καθήκοντα :

Διακήρυξε την ανάγκη για την εργατική τάξη να κάνει στο πολιτικό πεδίο, όπως και στο κοινωνικό, τον ίδιο αγώνα ενάντια στην παλιά, καταρρέουσα κοινωνία. Και μπορούμε να εκφράσουμε τη χαρά μας για τό ότι αυτή η απόφαση της Συνδιάσκεψης του Λονδίνου έχει ενσωματωθεί τώρα στο Καταστατικό μας.

Διαμορφώθηκε μέσα στους κόλπους μας μία ομάδα που κήρυξε την αποχή των εργατών απ' την πολιτική δράση. Ήμεεις θεωρήσαμε χρέος μας να δηλώσουμε πόσο επικίνδυνες και όλεθριες για την υπόθεσή μας είναι οι θέσεις αυτές. Ο εργάτης οφείλει μία μέρα να πάρει στα χέρια του την πολιτική εξουσία για να οικοδομήσει μία νέα οργάνωση της εργασίας. Οφείλει να ανατρέψει την παλιά πολιτική, που στηρίζει τους παρωχημένους θεσμούς, εφόσον δεν θέλει, όπως οι πρώτοι χριστιανοί που περιφρονούσαν και απέρριπταν την πολιτική, να χάσει για πάντα τη βασιλεία του επί της Γης.

Ήλλά έμεϊς δέν ύποστηρίξαμε ποτέ πώς ή επίτευξη αυτού του σκοπού πρέπει να γίνει μέ τά ίδια μέσα σ' όλα τά μέρη.

Γνωρίζουμε ότι πρέπει να παίρνονται υπόψη οι θεσμοί, τά ήθη και οι παραδόσεις των διαφόρων χωρών. Και δέν άρνιόμαστε πώς υπάρχουν χώρες, όπως ή Άμερική, ή Άγγλία και, άν γνώριζα καλύτερα τους θεσμούς σας, ίσως θά πρόσθετα σ' αυτές και την Όλλανδία, όπου οι εργάτες μπορούν να επιτύχουν τό σκοπό τους μέ ειρηνικά μέσα. Άλλά κι άν αυτό είναι σωστό, οφείλουμε πάντως να παραδεχτούμε ότι στίς περισσότερες χώρες της ήπειρου μοχλός της επανάστασής μας οφείλει να είναι ή βία. Άκριβώς στή βία θά χρειαστεί να προσφύγει κανείς κάποια μέρα, ώστε να εγκαθιδρύσει όριστικά την κυριαρχία της εργασίας.*

Τό συνέδριο της Χάγης παραχώρησε νέες και ευρύτερες έξουσιοδοτήσεις στό Γενικό Συμβούλιο. Πράγματι, τή στιγμή που συγκεντρώνονται οι έστεμμένοι στό Βερολίνο και στή σύναξη αυτή των ισχυρότερων εκπροσώπων της φεουδαρχίας και της παρωχημένης έποχής έτοιμάζονται νέα και σκληρότερα κα-

* — Στην έφημερίδα «Volksstaat», άντί για την τελευταία αυτή παράγραφο, υπάρχει ή φράση : «Ωστόσο, τά πράγματα δέν έχουν έτσι άκριβώς για όλες τίς χώρες». (Σημ. της σύνταξη της γερμανικής έκδοσης).

τασταλτικά μέτρα έναντίον μας, τή στιγμή πού οργανώνονται διώξεις, τό συνέδριο τῆς Χάγης ἔκρινε εὐλογο καί ἀναγκαῖο νά ἐνισχύσει τίς ἐξουσιοδοτήσεις τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου του καί μπροστά στούς ἐπερχόμενους ἀγῶνες νά συγκεντροποιήσῃ τίς δραστηριότητες, πού σκόρπιες θά ἦταν ἄκαρπες. Ἄλλωστε, ποιόν ἄλλον ἐκτός ἀπ' τοὺς ἐχθρούς μας μποροῦν νά βάλουν σέ ἀνησυχία οἱ ἐξουσιοδοτήσεις τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου ; Μήπως διαθέτει κάποιο γραφειοκρατικό μηχανισμό ἢ κάποια ἐνοπλη ἀστυνομία ὥστε νά ἔχει μιὰ ἀναγκαστική πειθαρχία ; Μήπως ἡ ἐπιβολή του δέν εἶναι ἀπλῶς καί μόνο ἠθική ; Καί μήπως δέν γνωστοποιεῖ στίς Ὀμοσπονδίες τίς ἀποφάσεις του, πού ἡ ἐκτέλεσή τους ἐναπόκειται πάλι σ' αὐτές ; Μέ τοὺς ἴδιους ὁρους, χωρίς στρατό, χωρίς ἀστυνομία, χωρίς ἀξιωματούχους, οἱ ἐστεμμένοι, πού θά ἐπιχειροῦσαν νά οἰκοδομήσουν τήν ἐξουσία τους ἀποκλειστικά καί μόνο πάνω στήν ἠθική ἐπιρροή καί ἐπιβολή, θά ἀποδείχονταν ἕνα ἀδύναμο ἐμπόδιο στήν πορεία τῆς ἐπανάστασης.

Καί, τέλος, τό συνέδριο τῆς Χάγης μετέφερε τήν ἔδρα τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου στή Νέα Ὑόρκη. Πολλοί, ἀκόμα καί φίλοι μας, παραξενεύτηκαν, φαίνεται, ἀπ' τήν ἀπόφαση αὐτή. Προφανῶς, λησμονοῦν ὅτι ἡ Ἀμερική γίνεται ὁ κατ' ἐξοχήν κόσμος τῶν ἐργατῶν, ὅτι κάθε χρόνο σ' αὐτή τή δεύτερη ἡπειρο μεταναστεύουν μισό ἑκατομμύριο ἄνθρωποι καί ὅτι στό ἔδαφος αὐτό, ὅπου ἐπικρατέστερο στοιχεῖο εἶναι οἱ ἐργάτες, ἡ Διεθνὴς πρέπει νά ἀπλώσῃ βαθιές ρίζες. Πέρα ἀπ' αὐτό, ἡ ἀπόφαση τοῦ συνεδρίου δίνει στό Γενικό Συμβούλιο τό δικαίωμα νά προσλαμβάνει ὡς νέα μέλη του ἀνθρώπους πού θεωρεῖ ἀπαραίτητους καί χρήσιμους γιά τήν κοινή ὑπόθεση. Βασιζόμεστε στή φρόνησή του καί προσδοκοῦμε ὅτι θά ἐπιτύχει νά ἐπιλέξῃ ἀνθρώπους, πού θά στέκονται στό ὕψος τῶν καθηκόντων τους καί θά μπορέσουν νά κρατήσουν ψηλά τό λάβαρο τῆς Ἐνωσης μας στήν Εὐρώπη.

Πολίτες, ἔχουμε στό νοῦ μας μιὰ θεμελιώδη ἀρχή τῆς Διεθνούς : τήν ἀλληλεγγύη. Θά ἐπιτύχουμε τό μεγάλο σκοπό μας, ἂν θεμελιώσουμε γερά ἀνάμεσα σ' ὅλους τοὺς ἐργάτες ὅλων τῶν χωρῶν αὐτή τή ζωογόνα ἀρχή. Ἡ ἐπανάσταση πρέπει νά ἔχει

άλληλεγγύη, αυτό μάς διδάσκει ή μεγάλη έμπειρία τής Κομμουνας τοϋ Παρισιοϋ, πού έπεσε, διότι* σ' όλα τά βασικά κέντρα, στο Βερολίνο, στη Μαδρίτη και άλλα, δέν ξέσπασε ταυτόχρονα ένα μεγάλο επαναστατικό κίνημα, αντίστοιχο προς τό ύψηλό αγωνιστικό επίπεδο τοϋ προλεταριάτου τοϋ Παρισιοϋ.

Όσο για μένα, θά συνεχίσω τό έργο μου και θά εργαστώ ακούραστα για νά δημιουργηθεϊ αυτή ή τόσο ζωτική για τό μέλλον άλληλεγγύη όλων τών εργατών. Όχι, εγώ δέν αποχωρώ απ' τή Διεθνή και τό υπόλοιπο τής ζωής μου, όπως και ή προηγούμενη δραστηριότητά μου, θά αφιερωθεϊ στο θρίαμβο τών κοινω-νικών ιδεών, πού, όπως πιστεύουμε ακράδαντα, θά οδηγήσουν, άργά ή γρήγορα, στην επικράτηση τοϋ προλεταριάτου σ' όλο τόν κόσμο.

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, "Απαντα, τόμ. 18, σελ. 159-161.

* — Στην έφημερίδα «Volksstaat» ή φράση συνεχίζεται ως έξης : «δέν εκδηλώθηκε ή άλληλεγγύη τών εργατών τών άλλων χωρών». (Σημ. τής σύντ. τής γερμανικής έκδοσης).

Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ

Περί τοῦ κύρους (1872/1873)*¹⁹³

Τόν τελευταῖο καιρό μερικοί σοσιαλιστές ἄρχισαν μιὰ πραγματική σταυροφορία ἐνάντια σ' αὐτό πού τό ὀνομάζουμε *ἀρχή τοῦ κύρους*. Φτάνει νά τοὺς ποῦν ὅτι τούτη ἡ ἐκείνη ἡ πράξη ἀποτελεῖ μιὰ πράξη *κύρους*, γιά νά τήν καταδικάσουν. Γίνεται τόση κατάχρηση αὐτοῦ τοῦ ἀπλουστευτικοῦ τρόπου, ὥστε χρειάζεται νά ἐξετάσουμε τό θέμα κάπως πιό διεξοδικά. Κύρος, μέ τήν ἐννοια πού δίνουμε ἐδῶ, θά πεῖ ἐπιβολή μιᾶς ξένης βούλησης πάνω στή δική μας. Τό κύρος προϋποθέτει τήν ὑπακοή τῆς ἄλλης πλευρᾶς. Ἐπειδή, ὅμως, καί οἱ δύο αὐτές ἐκφράσεις χτυποῦν ἄσχημα σ' αὐτί καί ἡ σχέση πού ἐκφράζουν εἶναι ἐνοχλητική γιά τήν πλευρά πού ὑπακούει, μπαίνει τό ἐρώτημα μήπως ὑπάρχει κανένα ἄλλο μέσο γιά νά ὑπερπηδήσουμε αὐτή τή σχέση, μήπως θά μπορούσαμε — μέσα στίς ὑπάρχουσες κοινωνικές συνθήκες — νά δημιουργήσουμε μιάν ἄλλη κοινωνική κατάσταση, ὅπου αὐτό τό κύρος δέ θά ἔχει πιά κανένα λόγο ὑπαρξῆς καί συνεπῶς θά πρέπει νά ἐκλείψει. Ἐξετάζοντας τίς οἰκονομικές — βιομηχανικές καί ἀγροτικές — σχέσεις, πού ἀποτελοῦν τή βάση τῆς σημερινῆς ἀστικῆς κοινωνίας, διαπιστώνουμε ὅτι ἔχουν τήν τάση νά ὑποκαθιστοῦν ὅλο καί πιό πολύ τή μεμονωμένη μέ τή συνδυασμένη δράση τῶν ἀτόμων. Στή θέση τῶν μικρῶν ἐργαστηρίων, πού ἀνῆκαν σέ μεμονωμένους παραγωγούς, ἐμφανίστηκε ἡ σύγχρονη βιομηχανία, μέ τά μεγάλα ἐργοστάσια

* — Ἡ λέξη κύρος ἀποτελεῖ ἀπόδοση ἀπ' τά Γερμανικά (καί μέ τόν ἴδιο τρόπο ἀπό ἄλλες γλώσσες) τῆς λέξης *Autorität*. Ἡ ἴδια λέξη, ἀνάλογα μέ τά συμφραζόμενα, μπορεῖ νά σημαίνει αὐθεντία, ἐξουσία, ἀρχή, αὐταρχία, ἐπιβολή, ἐγκυρότητα (Σημ. μετ.).

καί ἐργαστήρια, ὅπου ἑκατοντάδες ἐργάτες χειρίζονται πολὺ-
πλοκες ἀτμοκίνητες μηχανές. Οἱ ἄμαξες καί τὰ καρότσια τῶν
μεγάλων δημόσιων δρόμων ἐκτοπίζονται ἀπ' τοὺς σιδηροδρομι-
κοὺς συρμούς, ὅπως καί οἱ κωπήλατες βάρκες καί τὰ ἱστιοφόρα
ἀντικαταστάθηκαν ἀπ' τὰ ἀτμόπλοια. Ἀκόμα καί στήν ἀγροτική
οἰκονομία ἀρχίζουν νά ἐπικρατοῦν ὅλο καί πιά πολὺ ἡ μηχανή
καί ὁ ἀτμός, πού ἀργά ἀλλά σταθερά ὑποκαθιστοῦν τοὺς μικρο-
ἰδιοκτῆτες μέ τοὺς μεγαλοκεφαλαιούχους, πού καλλιεργοῦν με-
γάλες ἐκτάσεις γῆς μέ τῇ βοήθεια μισθωτῶν ἐργατῶν. Τῇ θέσῃ
τῆς αὐτοτελοῦς δραστηριότητος τῶν μεμονωμένων ἀτόμων τήν
παίρνουν παντοῦ ἡ συνδυασμένη δραστηριότητα, οἱ λειτουργίες
περίπλοκων ἀλληλοεξαρτήσεων. Ἀλλά συνδυασμένη δράση
σημαίνει ὀργάνωση. Μπορεῖ ὅμως νά ὑπάρξει ὀργάνωση χωρίς
κύρος ;

Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι μιά κοινωνική ἐπανάσταση ἐκθρόνισε
τοὺς κεφαλαιοκράτες, στῶν ὁποίων τό κύρος ὑποιάσσεται σή-
μερα ἡ παραγωγή καί ἡ κυκλοφορία τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν. Ἄς
ὑποθέσουμε ἀκόμα, δεχόμενοι ἀπόλυτα τῇ θέσῃ τῶν πολέμιων
τοῦ κύρους, ὅτι ἡ γῆ καί τὰ ἐργαλεῖα δουλειᾶς ἔγιναν συλλογική
ἰδιοκτησία τῶν ἐργατῶν πού τὰ χρησιμοποιοῦν. Θά πάψει νά
ὑπάρχει τότε τό κύρος ἢ ἀπλῶς θά ἔχει ἀλλάξει μορφή ; Ἄς τό
ἐξετάσουμε.

Ἄς πάρουμε γιά παράδειγμα ἓνα κλωστήριο βαμβακιοῦ.
Τό βαμβάκι πρέπει νά περάσει τουλάχιστον ἀπό ἕξι διαδοχικές
ἐπεξεργασίες προτοῦ πάρει τή μορφή νήματος. Οἱ ἐπεξεργασίες
αὐτές γίνονται, στό μεγαλύτερο μέρος τους, σέ διαφορετικές αἰ-
θουσες. Πέρα ἀπ' αὐτό, γιά νά λειτουργοῦν τὰ μηχανήματα, χρειά-
ζεται μηχανικός πού νά ἐπιβλέπει τήν ἀτμοκίνητη μηχανή, χρειά-
ζονται μηχανοτεχνίτες γιά τρέχουσες ἐπιδιορθώσεις καί πολλοί
ἀνειδίκευτοι ἐργάτες γιά μεταφορά τῶν προϊόντων ἀπό μιά αἰ-
θουσα στήν ἄλλη κτλ. Ὅλοι αὐτοί οἱ ἐργάτες, — ἄντρες, γυναῖ-
κες καί παιδιά, — εἶναι ὑποχρεωμένοι ν' ἀρχίζουν καί νά τελειώ-
νουν τή δουλειά τους σέ μιά ὀρισμένη ὥρα, πού τήν καθορίζει τό
κύρος τοῦ ἀτμοῦ, ὁ ὁποῖος δέν πολυσκοτίζεται γιά τήν αὐτονο-
μία τοῦ μεμονωμένου ἀτόμου. Χρειάζεται, λοιπόν, πρῶτα νά
συμφωνήσουν οἱ ἐργάτες γιά τίς ὥρες ἐργασίας κι ἀφοῦ ὀριστοῦν

αυτές οι ώρες, τότε νά είναι υποχρεωτικές για όλους χωρίς εξαίρεση. Ἀκόμα, σέ κάθε τμήμα καί σέ κάθε στιγμή προκύπτουν μικροζητήματα, πού ἀφοροῦν τόν τρόπο παραγωγῆς, τή διανομή ὑλικού κτλ., ζητήματα πού πρέπει νά λυθοῦν ἐπιτόπου γιά νά μή σταματήσει ἀμέσως ὅλη ἡ παραγωγή. Ὅπως κι ἂν ἐπιλυθοῦν τά ζητήματα αὐτά, μέ ἀπόφαση κάποιου ἐντεταλμένου πού ἔχει τοποθετηθεῖ ἐπικεφαλῆς κάθε τομέα δουλειᾶς ἢ, ὅπου αὐτό εἶναι ἐφικτό, μέ ἀπόφαση τῆς πλειοψηφίας, ἡ βούληση τῶν μεμονωμένων ἀτόμων ὀφείλει πάντα νά ὑποτάσσεται κι αὐτό σημαίνει ὅτι τά ζητήματα θά λυθοῦν μέ τήν ἐπιβολή. Ὁ αὐτόματος μηχανισμός ἐνός μεγάλου ἐργοστασίου ἀποδείχνεται πολύ πιό δεσποτικός ἀπ' ὅ,τι ἦσαν ἄλλοτε οἱ μικροί κεφαλαιοκράτες, στούς ὁποίους δούλευαν οἱ ἐργάτες. Τουλάχιστον γιά τίς ὥρες ἐργασίας, μπορούμε νά γράψουμε πάνω ἀπ' τήν πύλη αὐτῶν τῶν ἐργοστασίων: *Lasciate ogni autonomia, voi che entrate!**¹⁹⁴ Ἄν ὁ ἄνθρωπος, μέ τή βοήθεια τῆς ἐπιστήμης καί τοῦ ἐφευρετικοῦ δαιμόνιου, ὑπέταξε τίς δυνάμεις τῆς φύσης, τόν ἐκδικοῦνται κι αὐτές, ὑποτάσσοντας καί τόν ἴδιο, στό βαθμό πού τίς θέτει στήν ὑπηρεσία του, σ' ἓναν ἀληθινό δεσποτισμό, ἀνεξάρτητο ἀπό ὁποιαδήποτε κοινωνική ὀργάνωση. Τό νά θέλουμε νά καταργήσουμε τό κύρος στή μεγάλη βιομηχανία εἶναι σά νά θέλουμε νά καταργήσουμε τήν ἴδια τή βιομηχανία, σά νά θέλουμε νά καταστρέψουμε τόν ἀτμοκίνητο ἀργαλειό καί νά ἐπανέλθουμε στό ροδάνι.

Ἄς πάρουμε, σάν ἄλλο παράδειγμα, ἓνα σιδηρόδρομο. Κι ἐδῶ ἐπίσης εἶναι ἀπόλυτα ἀναγκαία ἡ συνεργασία πολλῶν ἀνθρώπων. Αὐτή ἡ συνεργασία πρέπει νά γίνεται σέ ἀπόλυτα καθορισμένες ὥρες, γιατί ἄλλιῶς θά γίνουν δυστυχήματα. Κι ἐδῶ πρῶτος ὅρος λειτουργίας εἶναι μιᾶ ἐπικρατοῦσα βούληση, πού λύνει κάθε παρεπόμενο ζήτημα, ἄσχετα ἂν τή βούληση αὐτή τήν ἐκφράζει ἓνας ἀντιπρόσωπος ἢ μιᾶ ἐπιτροπή, ἐπιφορτισμένη μέ τήν ἐκτέλεση τῶν ἀποφάσεων τῆς πλειοψηφίας τῶν ἐνδιαφερόμενων προσώπων. Καί στή μιᾶ καί στήν ἄλλη περίπτωση, ἔχουμε νά κάνουμε μέ ἓνα σαφῶς ἐκφρασμένο θέμα κύρους.

* — Ἐσεῖς πού μπαίνετε μέσα, παρατήστε κάθε αὐτονομία.

Ἐπιπρόσθετα : τί θά συνέβαινε, στό πρώτο κιόλας ξεκίνημα τραίνου, ἂν ἔπαυε νά ὑπάρχει τό κύρος τῶν σιδηροδρομικῶν ἔναντι τῶν κυρίων ἐπιβατῶν ;

Μά ἡ ἀναγκαιότητα τοῦ κύρους, καί μάλιστα στήν πιό ἐξουσιαστική μορφή του, φαίνεται πιό παραστατικά σ' ἓνα καράβι πού πλέει στήν ἀνοιχτή θάλασσα. Ἐδῶ, σέ περίπτωση κινδύνου, ἡ ζωή ὅλων ἐξαρτιέται ἀπό τήν ἄμεση καί πλήρη ὑπακοή ὅλων στή βούληση ἑνός καί μόνο προσώπου.

Ὅταν παραθέτω τέτοια ἐπιχειρήματα στούς πιό σφοδρούς πολέμιους τοῦ κύρους, αὐτοί μποροῦν νά δώσουν μόνο τήν ἐξῆς ἀπάντηση : «Ναί, αὐτό εἶναι ἀλήθεια, ἀλλά ἐδῶ δέν πρόκειται περί τοῦ κύρους μέ τό ὁποῖο περιβάλλουμε τούς ἀντιπροσώπους μας, ἀλλά γιά μιά ρητή ἐντολή !». Οἱ κύριοι αὐτοί νομίζουν ὅτι τό ζήτημα ἀλλάζει, ἐπειδή τοῦ ἀλλάζουν τό ὄνομα. Ἔτσι οἱ ἐμβριθεῖς μελετητές κοροϊδεύουν τόν κόσμο.

Ὅπως εἶδαμε, ἀπό τή μιά μεριά, ἓνα ὀρισμένο κύρος, ἄσχετα ἀπ' τό πῶς παραχωρήθηκε, κι ἀπ' τήν ἄλλη, μιά ἀντίστοιχη ὑπακοή, ἄσχετη ἀπό ὅποιαδήποτε κοινωνική ὀργάνωση, εἶναι γιά μᾶς πράγματα ὑποχρεωτικά μέσα στίς ὑλικές συνθῆκες στίς ὁποῖες συντελεῖται ἡ παραγωγή καί κυκλοφορία τῶν ἐμπορευμάτων.

Εἶδαμε, παράλληλα, ὅτι οἱ ὑλικοί ὅροι παραγωγῆς καί κυκλοφορίας, μέ τήν ἀνάπτυξη τῆς μεγάλης βιομηχανίας καί τῆς μεγάλης ἀγροτικῆς οἰκονομίας, γίνονται ἀναγκαστικά πιό περίπλοκοι κι ἔχουν τήν τάση νά διευρύνουν ὅλο καί περισσότερο τό πεδίο αὐτοῦ τοῦ κύρους. Εἶναι ἐπομένως παράλογο νά θεωροῦμε τήν ἀρχή τοῦ κύρους ὡς μιά ἀπόλυτα κακή ἀρχή καί τήν ἀρχή τῆς αὐτονομίας ὡς μιά ἀπόλυτα καλή ἀρχή. Τό κύρος καί ἡ αὐτονομία εἶναι πράγματα σχετικά καί τό πεδίο ἐφαρμογῆς τους ἀλλάζει ἀνάλογα μέ τίς διαφορές φάσεις τῆς κοινωνικῆς ἐξέλιξης. Ἄν οἱ θιασῶτες τῆς αὐτονομίας ἤθελαν ἀπλῶς νά ποῦν ὅτι ἡ κοινωνική ὀργάνωση τοῦ μέλλοντος θά περιορίσει τό κύρος μέσα στά πλαίσια πού τό καθιστοῦν ἀπαραίτητο οἱ ὅροι τῆς παραγωγῆς, τότε θά μπορούσαμε νά συννενοηθοῦμε. Ἀλλά ἀγνοοῦν τά γεγονότα πού καθιστοῦν ἀναγκαῖο τό κύρος καί ἀντιμάχονται μέ πάθος τήν ἴδια τή λέξη.

Γιά ποιό λόγο οί πολέμοι τοῦ κύρους δέν περιορίζονται στό νά ἀσκοῦν τήν πολεμική τους ἐνάντια στό πολιτικό κύρος, ἐνάντια στό κράτος; Ὅλοι οί σοσιαλιστές συμφωνοῦν στό ὅτι τό πολιτικό κράτος καί μαζί του καί τό πολιτικό κύρος θά ἐξαφανιστοῦν, ὡς ἀποτέλεσμα τῆς μελλοντικῆς κοινωνικῆς ἐπανάστασης, δηλαδή οί δημόσιες λειτουργίες θά χάσουν τόν πολιτικό τους χαρακτήρα καί θά μετατραποῦν σέ ἀπλές διοικητικές λειτουργίες, πού θά προστατεύουν τά ἀληθινά κοινωνικά συμφέροντα. Ἀλλά οί πολέμοι τοῦ κύρους ἀπαιτοῦν νά καταργηθεῖ μονομιᾶς τό αὐταρχικό πολιτικό κράτος πρὶν ἀκόμα ἐκλείψουν οί κοινωνικοί ὅροι πού προκάλεσαν τή γέννησή του. Ἀπαιτοῦν ἡ πρώτη πράξη τῆς κοινωνικῆς ἐπανάστασης νά εἶναι ἡ κατάρτιση τοῦ κύρους. Εἶδαν ποτέ τους ἐπανάσταση αὐτοί οί κύριοι; Μιά ἐπανάσταση εἶναι ἀσφαλῶς τό πιό αὐταρχικό πράγμα πού μπορεῖ νά ὑπάρξει. Εἶναι μία πράξη, ὅπου ἓνα μέρος τοῦ πληθυσμοῦ ἐπιβάλλει τή βούλησή του στό ἄλλο μέ τά ὅπλα, τίς λόγχες καί τά κανόνια, δηλαδή μέ τά πιό αὐταρχικά μέσα. Κι ἂν ἡ πλευρά πού ἐπικράτησε δέ θέλει νά χάσει τοὺς καρπούς τῶν ἀγώνων της, ὀφείλει νά ἐδραιώσῃ τήν ἐπικράτησή της μέ τόν φόβο πού ἐμπνέουν τά ὅπλα της στήν ἀντίδραση. Θά κρατοῦσε ποτέ ἡ Παρισινή Κομμούνα¹²², ἔστω καί μία μέρα, ἂν δέν εἶχε χρησιμοποιήσει ἐνάντια στήν ἀστική τάξη αὐτό τό κύρος τοῦ ὀπλισμένου λαοῦ; Δέ θά ἔπρεπε, ἀντίθετα, νά τήν μεμφοῦμε γιά τό ὅτι τό χρησιμοποίησε πολύ λίγο; Συνεπῶς, ἓνα ἀπ' τά δύο : ἢ δέν ξέρουν τί λένε οί πολέμοι τοῦ κύρους κι ἔτσι προκαλοῦν τή σύγχυση, ἢ ξέρουν, καί τότε προδίδουν τό προλεταριακό κίνημα. Καί στή μιὰ καί στήν ἄλλη περίπτωση, ἐξυπηρετοῦν μόνο τήν ἀντίδραση.

Γράφτηκε μεταξύ Ὀκτωβρίου 1872 καί Μαρτίου 1873.

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἀπαντα, τόμ. 18, σελ. 305-308.

ΚΑΡΛ ΜΑΡΞ
ΦΡΙΝΤΡΙΧ ΕΝΓΚΕΛΣ

Η ΣΥΜΜΑΧΙΑ
ΤΗΣ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ
ΚΑΙ Η ΔΙΕΘΝΗΣ ΕΝΩΣΗ ΕΡΓΑΤΩΝ

**"Εκθεση καί ντοκουμέντα, πού δημοσιεύθηκαν μέ απόφαση
τοῦ Συνεδρίου τῆς Διεθνοῦς στή Χάγη¹⁹⁵**

Γράφτηκε ἀπό τόν Κ. Μάρξ
καί τόν Φ. Ἐνγκελς, μέ τή συ-
νεργασία τοῦ Π. Λαφάργκ. στήν
περίοδο Ἀπριλίου-Ἰουλίου 1873.

Τυπώθηκε σέ φυλλάδιο στό
Λονδίνο καί στό Ἀμβούργο τόν
Αὐγουστο τοῦ 1873.

L'ALLIANCE
DE LA
DÉMOCRATIE SOCIALISTE
ET
L'ASSOCIATION INTERNATIONALE
DES TRAVAILLEURS.

RAPPORT ET DOCUMENTS PUBLIÉS PAR ORDRE DU
CONGRÈS INTERNATIONAL DE LA HAYE.

LONDRES :
A. DARSON, SUCCESEUR DE FOUCAULT,
46B, RATHBONE PLACE, OXFORD ST.

HAMBOURG :
EN VENTE CHEZ OTTO MEISSNER.

1873.

ΦΩΤΟΤΥΠΗ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΣΕΒΑΣΙΔΟΥ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΤΟΥ Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ
«Η ΣΥΜΜΑΧΙΑ ΤΗΣ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ ΚΑΙ Η
ΔΙΕΘΝΗΣ ΕΝΩΣΗ ΕΡΓΑΤΩΝ».

I

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἡ Διεθνὴς Ἑνωσιὶς Ἑργατῶν, θέτοντας ὡς στόχο της νὰ συνενώσει σ' ἓνα ἑνιαῖο σύνολο τίς σκόρπιες δυνάμεις τοῦ παγκόσμιου προλεταριάτου καί νὰ γίνῃ, ἔτσι, ὁ ζωντανός ἐκφραστής τῶν κοινῶν συμφερόντων πού συνδέουν τοὺς ἐργάτες, ἦταν ὁπωσδήποτε ὑποχρεωμένη ν' ἀφήσῃ ἐλεύθερη τὴν εἴσοδο τῶν σοσιαλιστῶν ὅλων τῶν ἀποχρώσεων. Οἱ ἰδρυτές της καί οἱ ἐκπρόσωποι τῶν ἐργατικῶν ὁργανώσεων τοῦ Παλιοῦ καί τοῦ Νέου κόσμου, πού ἐπικύρωσαν σέ διεθνῇ συνέδρια τὸ Γενικὸ Καταστατικὸ τῆς Ἑνώσεως, δέν εἶχαν λάβῃ ὑπόψη πῶς ἡ ἴδια ἡ εὐρύτητα τοῦ προγράμματός της θὰ ἐπιτρέψῃ νὰ εἰσχωρήσουν σ' αὐτὴν στοιχεῖα ταξικά ἐκφυλισμένα* καί νὰ δημιουργήσουν στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Ἑνώσεως μυστικές ὁργανώσεις, πού δέ θὰ στρέφονται ἐνάντια στὴν ἀστική τάξη καί στὶς ὑπάρχουσες κυβερνήσεις, ἀλλὰ ἐνάντια στὴν ἴδια τὴ Διεθνή. Αὐτὸ συνέβηκε μὲ τὴ *Συμμαχία τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας*¹⁵⁹.

Στὸ συνέδριο τῆς Χάγης¹⁹² τὸ Γενικὸ Συμβούλιο ζήτησε νὰ γίνῃ μιὰ ἔρευνα γύρω ἀπὸ τὴ μυστικὴ αὐτὴ ὁργάνωση. Τό

* Deklassierte, Déclassés (ταξικά ἐκφυλισμένοι) ὀνομάζονται (ἡ λέξη προέρχεται ἀπ' τὰ Γαλλικά) ἄνθρωποι προερχόμενοι ἀπὸ τίς κυρίαρχες τάξεις, οἱ ὁποῖοι ξέπεσαν ἀπὸ τὴν τάξη τους ἢ ξέκοψαν ἀπ' αὐτή, δίχως ὅμως νὰ γίνουν καί προλετάριοι ἢ νὰ ἀνήκουν στὸ προλεταριάτο. Τέτοιοι εἶναι οἱ διάφοροι κομπιναδόροι (Industrieritter), οἱ ἐπαγγελματίες χαρτοπαίκτες, οἱ λογιῆς-λογίῆς σαλτιμπάγκοι (Pickelhäufige), πολλοὶ καλαμαράδες ἢ ἐξ ἐπαγγέλματος πολιτικάντηδες. Τὸ προλεταριάτο ἔχει κι αὐτὸ τοὺς δικούς του ταξικά ἐκφυλισμένους : εἶναι αὐτοὶ πού ἀποτελοῦν τὸ λοῦμπεν προλεταριάτο. [*Σημ. τοῦ Ἑνγκελς στὴ γερμανικὴ ἔκδοσι*].

συνέδριο ανέθεσε αυτή την έρευνα σε μία πενταμελή επιτροπή (στους πολίτες Κούνιο, Λυκαίν, Σπλενγκάρ, Βισάρ και Βάλτερ : ο τελευταίος βγήκε απ' την επιτροπή), που υπέβαλε την έκθεσή της στη συνδιάσκεψη της 7 Σεπτεμβρίου. Τό συνέδριο αποφάσισε :

1. Νά διαγράψει από τη Διεθνή τόν Μιχαήλ Μπακούνιν ως ιδρυτή της Συμμαχίας, καθώς και για προσωπικό παράπτωμα¹⁹⁶.
2. Νά διαγράψει τόν Τζέιμς Γκυγιώμ ως μέλος της Συμμαχίας.
3. Νά δώσει στη δημοσιότητα τά ντοκουμέντα που αφορούν τη Συμμαχία.

Έπειδή η επιτροπή έρευνας της δραστηριότητας της Συμμαχίας δεν είχε τη δυνατότητα νά δώσει στη δημοσιότητα τά ντοκουμέντα πάνω στά όποια στήριζε την έκθεσή της, εφόσον τά μέλη της έλλειπαν σε διάφορες χώρες, ο πολίτης *Βισάρ*, τό μόνο μέλος της επιτροπής που διαμένει στό Λονδίνο, τά παρέδωσε στη συντακτική επιτροπή¹⁹⁷, ή όποία και τά αναδημοσιεύει τώρα μέ δική της ευθύνη στην έκθεση που ακολουθεί.

Ό φάκελλος περί Συμμαχίας ήταν τόσο όγκώδης, ώστε η επιτροπή, που συνεδρίαζε κατά τη διάρκεια του συνεδρίου, μόλις πρόλαβε νά λάβει γνώση των σπουδαιότερων ντοκουμέντων, που ήταν απαραίτητα για νά συναχθεί κάποιο πρακτικό συμπέρασμα. Έτσι, η επιτροπή δέ μπόρεσε νά μελετήσει τό μεγαλύτερο μέρος των ρωσικών κειμένων. Καί ή έκθεση της επιτροπής προς τό συνέδριο, που καλύπτει μόνο ένα μέρος του προβλήματος, δέ μπορεί πιά σήμερα νά θεωρηθεί έπαρκής. Για νά μπορέσει ο αναγνώστης νά καταλάβει τό νόημα και τη σημασία αυτών των ντοκουμένων, βρεθήκαμε στην ανάγκη νά εκθέσουμε την όλη ιστορία της Συμμαχίας.

Τά ντοκουμέντα που δίνουμε στη δημοσιότητα αναφέρονται σε διάφορες κατηγορίες. Μερικά απ' αυτά έχουν ήδη δημοσιευθεί αυτοτελώς, κυρίως στά Γαλλικά. Άλλά για νά συλλάβει κανείς σωστά τό πνεύμα της Συμμαχίας, πρέπει νά τά αντιπαραβάλει μέ άλλα, διότι μέ μία τέτοια αντιπαραβολή θά τά δεί κάτω από νέο φως. Στά ντοκουμέντα αυτά περιλαμβάνεται τό πρόγραμ-

μα της επίσημης Συμμαχίας. "Αλλά είναι ντοκουμέντα της Διεθνούς και δημοσιεύονται για πρώτη φορά. "Ένα άλλο μέρος είναι ντοκουμέντα του ισπανικού τμήματος της μυστικής Συμμαχίας, που την ύπαρξή του την αποκάλυψαν δημοσία ορισμένα μέλη της Συμμαχίας την Άνοιξη του 1871. "Όποιος παρακολούθησε τό ισπανικό κίνημα εκείνης της περιόδου, θά βρεί άπλως σ' αυτά πιό αναλυτικά στοιχεΐα για γεγονότα που, λίγο ή πολύ, έγιναν κιόλας γνωστά στον πολύ κόσμο. "Η σημασία αυτών των ντοκουμέντων δέ βρίσκεται στο ότι δημοσιεύονται για πρώτη φορά, αλλά στο ότι για πρώτη φορά γίνεται μιά τέτοια αντιπαραβολή τους, ώστε νά αποκαλύπτεται ή κοινή μυστική δραστηριότητα που προκαθόρισε την εμφάνισή τους και ιδίως στο ότι τά αντιπαραβάλλουμε μέ δυό κατηγορίες ντοκουμέντων που ακολουθούν. "Η πρώτη αποτελείται από ντοκουμέντα, που δημοσιεύθηκαν στα Ρωσικά και που αποκαλύπτουν τό αληθινό πρόγραμμα και τή μέθοδο δράσης της Συμμαχίας. Τά ντοκουμέντα αυτά, γραμμένα στη Ρωσική, που τά έκανε δυσπρόσιτα, παρέμεναν έως τώρα άγνωστα στη Δύση, πράγμα που επέτρεπε στους συντάκτες τους νά αφήνουν ασύδοτη τή φαντασία και τή γλώσσα τους. "Η πιστή τους μετάφραση, την όποία παραθέτουμε, θά επιτρέψει στον άναγνώστη νά αξιολογήσει την πνευματική, ήθική, πολιτική και πολιτικο-οικονομική στάθμη των άρχηγών της Συμμαχίας.

"Η δεύτερη κατηγορία αναφέρεται σέ ένα μόνο ντοκουμέντο : στους μυστικούς κανονισμούς της Συμμαχίας. Είναι τό μόνο, λίγο-πολύ έκτεταμένο, ντοκουμέντο, που πρωτοδημοσιεύεται στην έκθεση αυτή. Θα τεθεί ίσως τό έρώτημα : "Επιτρέπεται σέ επαναστάτες νά φέρνουν στη δημοσιότητα ντοκουμέντα ενός μυστικού Συνδέσμου, που προγραμματίζει μιά συνωμοτική δραστηριότητα ; Πρώτα-πρώτα σημειώνουμε πώς αυτοί οί μυστικοί Κανονισμοί αναφέρονται ρητά στον κατάλογο των ντοκουμένων, που τή δημοσίευσή τους ζήτησε στο συνέδριο της Χάγης ή επιτροπή έρευνας του θέματος της Συμμαχίας και πώς κανένας άπ' τους αντιπροσώπους, ακόμα και εκείνος που εκπροσωπούσε τή μειοψηφία στην επιτροπή, δέν ψήφισε κατά. "Έτσι, ή δημοσίευση αυτών των ντοκουμένων είχε ζητηθεί κατηγορη-

ματικά ἀπ' τό συνέδριο, τοῦ ὁποῖου τίς ἐντολές εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά ἐκτελέσουμε. Τώρα ἐπὶ τῆς οὐσίας πρέπει νά ποῦμε τά ἑξῆς :

Ἐδῶ ἔχουμε νά κάνουμε μέ μιὰ ἐταιρία, πού, κάτω ἀπ' τή μάσκα τοῦ πιό ἀκραίου ἀναρχισμοῦ, δέ στρέφει τά χτυπήματά της ἐνάντια στίς ὑπάρχουσες κυβερνήσεις, ἀλλά ἐνάντια στούς ἐπαναστάτες ἐκείνους πού δέν ἀποδέχονται τά δόγματά της καί τήν ἀρχηγία της. Βασισμένοι στή μειοψηφία κάποιου ἀστικοῦ συνεδρίου, ἡ ἐταιρία αὐτή τρυπώνει στίς γραμμές τῆς διεθνoῦς ὁργάνωσης τῆς ἐργατικῆς τάξης, ἐπιχειρεῖ στήν ἀρχή νά ἀρπάξει τήν ἡγεσία της καί, ὅταν αὐτό τό σχέδιο ναυαγεῖ, ἐπιδιώκει τήν ἀποδιοργάνωσή της. Αὐτή ἡ ἐταιρία ἐπιχειρεῖ ἀδιάντροπα νά ὑποκαταστήσει μέ τό σεκταριστικό της πρόγραμμα καί τίς στενόμενες ἰδέες της τό εὐρύ πρόγραμμα καί τοὺς μεγάλους σκοπούς τῆς Ἐνωσῆς μας : ὁργανώνει μέσα στοὺς κόλπους τῶν ἐπίσημων τμημάτων τῆς Διεθνoῦς τά δικά της μυστικά ὑπομήματα, πού, ὑπακούοντας σέ δικές της ἐνιαῖες ὁδηγίες, καταφέρνουν συχνά, ἐνεργώντας ἐσκεμμένα, νά παίρνουν στά χέρια τοὺς τμήματα τῆς Διεθνoῦς. Ἀπό τίς στήλες τῶν ἐντύπων της ἐπιτίθεται ἀπροκάλυπτα ἐνάντια σ' ὅλους ἐκείνους, πού ἀρνιοῦνται νά ὑποταχθοῦν στίς θελήσεις της. Καί, ὅπως ἡ ἴδια ὁμολογεῖ, ὑποδαυλίζει ἀνοιχτά τόν πόλεμο μέσα στίς γραμμές μας. Γιά νά ἐπιτύχει τοὺς σκοπούς της, ἡ ἐταιρία αὐτή δέ διστάζει νά χρησιμοποιήσει κάθε μέσο καί κάθε δολιότητα. Τό ψέμμα, ἡ συκοφαντία, οἱ ἐκφοβισμοί, οἱ τραμπουκισμοί, εἶναι χαρακτηριστικά της γνωρίσματα. Τέλος, στή Ρωσία ἡ ἐταιρία αὐτή ἀντιποιεῖται κατάφορα τόν τίτλο τῆς Διεθνoῦς καί, καλυπτόμενη πίσω ἀπό τήν ἐπωνυμία τῆς Διεθνoῦς, διαπράττει ποινικά ἀδικήματα, ἀπάτες, μιὰ δολοφονία, ἐνῶ γιά ὅλα αὐτά ὁ κυβερνητικός καί ὁ ἀστικός Τύπος ἐπιρρίπτει τήν εὐθύνη στήν Ἐνωσή μας. Καί ἔπρεπε ἡ Διεθνῆς νά ἀποσιωπᾷ αὐτά τά γεγονότα, ἐπειδὴ αὐτή ἡ ἐταιρία, ὑπόλογη γιά ὅλα τοῦτα, εἶναι μυστική! Ἡ Διεθνῆς ἔχει στά χέρια της τοὺς Κανονισμούς αὐτῆς τῆς ἐταιρίας, θανάσιμου ἐχθροῦ της, Κανονισμούς μέ τοὺς ὁποῖους αὐτοαναγορεύεται ἐπίσημα νέο τάγμα Ἰησουϊτῶν καί διακηρύσσει ὅτι ἔχει δικαίωμα καί χρέος νά κάνει χρήση ὅλων τῶν ἰησουϊτικῶν μεθόδων, Κανονι-

σμούς, πού ἐξηγοῦν ἅμεσα ὅλες τίς ἐχθρικές ἐνέργειες τῆς ἐταιρίας αὐτῆς ἐνάντια στή Διεθνή. Ἀλλά ἡ Διεθνὴς δὲν πρέπει νὰ κάνει χρῆση αὐτῶν τῶν ντοκουμέντων, διότι αὐτό, λέει, θά σήμαινε κατάδοση μιᾶς μυστικῆς ἐταιρίας !

Ἐνάντια σ' ὅλες αὐτές τίς ραδιουργίες ὑπάρχει ἓνα καί μόνο μέσο, πού ἔχει, ὡστόσο, ἀκαταμάχητη δύναμη : ἡ πλήρης δημοσιότητα. Ἡ ἀποκάλυψη τῶν ραδιουργιῶν αὐτῶν σέ ὅλη τους τήν ἔκταση σημαίνει τήν πλήρη ἀποδυνάμωσή τους. Ἡ συγκάλυψή τους μέ τή σιωπή μας θά ἦταν ἀπό τήν πλευρά μας ὄχι μόνο ἀφέλεια, τήν ὁποία θά χλεύαζαν πρῶτοι οἱ ἡγέτες τῆς Συμμαχίας, ἀλλά καί δειλία. Κι ἀκόμα, θά ἦταν μιᾶ πράξη προδοσίας ἐναντι τῶν Ἰσπανῶν-μελῶν τῆς Διεθνοῦς, πού, ὡς μέλη τῆς μυστικῆς Συμμαχίας, δέ δίστασαν νὰ ἀποκαλύψουν τήν ὑπαρξὴ αὐτῆς τῆς ἐταιρίας καί τή μέθοδο δράσης της, μόλις πῆρε ἀπροκάλυπτα ἐχθρική στάση ἀπέναντι στή Διεθνή. Ἐπιπλέον, ὅλα ὅσα διαλαμβάνονται στοὺς μυστικούς Κανονισμούς περιέχονται ἤδη, καί μάλιστα πιό καθαρά διατυπωμένα, στά Ρωσικά ντοκουμέντα, πού ἐξέδωσαν οἱ ἴδιοι οἱ Μπακούνιν καί Νετσάγιεφ. Οἱ Κανονισμοὶ ἀποτελοῦν ἀπλῶς τήν ἐπιβεβαίωσή τους.

Ἄς φωνασκοῦν οἱ ἡγέτες τῆς Συμμαχίας περὶ προδοσίας. Ἐμεῖς τοὺς παραδίδουμε στήν περιφρόνηση τῶν ἐργατῶν καί στήν εὐνοία τῶν κυβερνήσεων, στίς ὁποῖες πρόσφεραν ἀνεκτίμητες ὑπηρεσίες, ἀποδιοργανώνοντας τό ἐργατικό κίνημα. Ἡ ἐφημερίδα τῆς Ζυρίχης «Tagwacht» εἶχε ἀπόλυτο δίκιο ὅταν, ἀπαντώντας στόν Μπακούνιν, ἔλεγε :

«Ἄν δέν εἴσθε πληρωμένος πράκτορας, τότε, ὅπως καί νάχει, ἓνα εἶναι φανερό : κανένας πληρωμένος πράκτορας δέ θά μπορούσε νὰ προξενήσει μεγαλύτερη ζημιὰ ἀπ' ὅ,τι προξενήσατε ἐσεῖς»¹⁹⁸.

II

Η ΜΥΣΤΙΚΗ ΣΥΜΜΑΧΙΑ

Ἡ Συμμαχία τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας¹⁵⁹ ἔχει καθαρὰ ἀστική προέλευση. Δέν βγῆκε μέσα ἀπὸ τὴ Διεθνή. Εἶναι μιὰ παραφυάδα τοῦ Συνδέσμου εἰρήνης καὶ ἐλευθερίας¹⁹⁹, ἐνὸς θνησιγενοῦς ὁμίλου τῶν ἀστῶν ρεπουμπλικάνων. Ἡ Διεθνὴς εἶχε κιόλας ἀπλώσει βαθιά τίς ρίζες της, ὅταν μπῆκε στὸ μυαλὸ τοῦ Μιχαήλ Μπακούνιν ἡ ἰδέα νὰ παραστήσει τὸν ἀπελευθερωτὴ τοῦ προλεταριάτου. Ἡ Διεθνὴς τοῦ παρεῖχε ἀπλῶς τὸ πεδίο δράσης, ποὺ ὑπάρχει γενικά γιὰ ὅλα τὰ μέλη της. Γιὰ νὰ ἀναδειχθεῖ στὴ Διεθνή, θὰ χρειαζόταν στήν ἀρχὴ νὰ κατακτήσει μέ τὸ σπαθί του μιὰ θέση, δουλεύοντας μέ ἐπιμονή καὶ αὐταπάρνηση. Ἐκρίνε ὅμως ὅτι δίπλα στοὺς ἀστoύς τοῦ Συνδέσμου θὰ ἔχει καλύτερες προοπτικές καὶ πιὸ εὐκολο δρόμο.

Ἔτσι, τὸ Σεπτέμβριο τοῦ 1867 κατάφερε νὰ ἐκλεγεῖ μέλος τῆς μόνιμης ἐπιτροπῆς τοῦ Συνδέσμου εἰρήνης καὶ πῆρε στὰ σοβαρά τὸ ρόλο του. Μπορεῖ μάλιστα νὰ πεῖ κανεὶς πῶς, μαζί μέ τὸν Μπαρνί, βουλευτὴ τώρα στὶς Βερσαλλίες, ἦταν ἡ ψυχὴ αὐτῆς τῆς ἐπιτροπῆς. Διεκδικώντας τὸ ρόλο θεωρητικοῦ τοῦ Συνδέσμου, ὁ Μπακούνιν ἐτοιμάστηκε νὰ ἐκδώσει ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ Συνδέσμου μιὰ ἐργασία μέ τὸν τίτλο «Φεντεραλισμός, σοσιαλισμός καὶ ἀντιθεολογισμός»²⁰⁰. Σύντομα, ὅμως, πείσθηκε πῶς ὁ Σύνδεσμος παραμένει ἓνα ἀσήμαντο σωματεῖο καὶ πῶς οἱ φιλελεύθεροι ποὺ ἀνῆκαν σ' αὐτόν βλέπουν τὰ συνέδριά του

* Ἡ ἐκτύπωση αὐτῆς τῆς Βίβλου τῶν *ισμῶν* σταμάτησε στὸ τρίτο φύλλο, διότι δέν ὑπῆρχαν ἄλλα χειρόγραφα.

άπλως σάν ένα μέσο γιά νά συνδυάζουν ταξίδια αναψυχῆς μέ πομπώδη λογίδια, ἐνῶ, ἀντίθετα, ἡ Διεθνὴς ἀναπτύσσεται ἀπὸ μέρα σέ μέρα. Ἄρχισε τότε νά σκέφτεται πῶς νά μπολιάσει τὸ Σύνδεσμο στὴ Διεθνῇ. Γιά νά πραγματοποιήσῃ τὸ σχέδιό του, ὁ Μπακούνιν κατὰφερε, μέ πρόταση τοῦ Ἑλπίντιν, νά γίνῃ τὸν Ἰούλιο τοῦ 1868 μέλος τοῦ κεντρικοῦ τμήματος τῆς Γενεῦης [τῆς Διεθνoῦς]. Ἐξάλλου, ἐκμαίευσε ἀπὸ τὴν ἐπιτροπὴ τοῦ Συνδέσμου μιά ἀπόφαση νά προταθεῖ στὸ συνέδριο τῆς Διεθνoῦς στὶς Βρυξέλλες*¹⁹⁹ ἡ σύναψη μιᾶς ἐπιθετικῆς καὶ ἀμυντικῆς συμμαχίας μεταξὺ τῶν δύο κοινοτήτων. Γιά νά ἐπιτύχει μάλιστα νά ἐπικυρωθεῖ ἀπὸ τὸ συνέδριο τοῦ Συνδέσμου αὐτὴ ἡ φλογερὴ πρόταση, ὁ Μπακούνιν ἔγραψε μιά ἀπόρρητη ἐγκύκλιο²⁰¹ καὶ κατόπιν ἔπεισε τὴν ἐπιτροπὴ νά τὴν υἱοθετήσῃ καὶ νά τὴν διανεῖμῃ στοὺς «κυρίους» τοῦ Συνδέσμου. Στὴν ἐγκύκλιο ὁμολογεῖ ἀπερίφραστα ὅτι ὁ Σύνδεσμος, πού ὡς τώρα ἦταν μιά θλιβερὴ φάρσα, θά μπορέσῃ νά ἀποκτήσῃ κάποια σημασία μόνο ἂν στὴ συμμαχία τῶν καταπιεστῶν ἀντιτάξῃ

«τὴ συμμαχία τῶν λαῶν, τὴ συμμαχία τῶν ἐργατῶν ... μπορούμε νά γίνουμε κάτι μόνο στὴν περίπτωσι, πού θά θελήσουμε νά γίνουμε εἰλικρινεῖς καὶ πραγματικοὶ ἐκπρόσωποι τῶν ἑκατομμυρίων ἐργατῶν».

Ἡ θεία ἀποστολὴ τοῦ ἱεροῦ Συνδέσμου θά ἦταν νά προσφέρει τὴν ἐργατικὴ τάξιν σπονδὴ στὸ ἀπρόσκλητο ἀστικὸ Κοινοβούλιο, στὸ ὁποῖο θά ἐμπιστευόταν τὴ φροντίδα γιά τὴν πολιτικὴ τῆς καθοδήγησης.

«Γιά νά ἀποβεῖ ὁ Σύνδεσμός μας μιά δύναμη ὠφέλιμη καὶ πραγματικὴ» — λέει στὸ τέλος ἡ ἐγκύκλιος, — «ὀφείλει νά γίνῃ *καθαρά πολιτικὴ ἐκφραση* τῶν μεγάλων πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν συμφερόντων καὶ ἀρχῶν, πού τώρα ἀναπτύσσονται τόσο νικηφόρα καὶ διαδίδονται ἀπὸ τὴ μεγάλη Διεθνὴ Ἑνωσιὴ Ἐργατῶν τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς».

Τὸ συνέδριο τῶν Βρυξελλῶν βρῆκε τὸ θάρρος νά ἀπορρίψῃ τὴν πρόταση τοῦ Συνδέσμου. Μεγάλῃ ἦταν ἡ ἀγανάκτηση καὶ ἡ ὀργὴ τοῦ Μπακούνιν. Ἀπ' τὴ μιά μεριά, ἡ Διεθνὴς ξέφευγε ἀπ' τὴν κηδεμονία του. Ἀπ' τὴν ἄλλη μεριά, ὁ πρόεδρος τοῦ Συνδέσμου, καθηγητὴς Γκούσταβ Φόγκτ, τοῦ τὰ ἔψελνε ἀπ' τὴν καλὴ.

* — τρίτο γενικὸ συνέδριο τῆς Διεθνoῦς Ἑνωσιῆς Ἐργατῶν (Σημ. μετ.).

«Εἴτε δὲν ἦσουν βέβαιος», — ἔγραφε στὸν Μπακούνιν, — «γιά τὴν ἐπιτυχία τῆς πρόσκλησής μας, ὅποτε ἐξέθεσες τὸν Σύνδεσμό μας, εἴτε ἤξερες ποιά ἐκπληξὴ μᾶς ἐτοίμαζαν οἱ φίλοι σου ἀπ' τὴ Διεθνῆ, ὅποτε μᾶς ἐξάπατησες κατὰ τρόπο ἐπαίσχυντο. Σὲ ρωτάω, τί θὰ ποῦμε στὸ συνέδριό μας...».

Ὁ Μπακούνιν ἀπάντησε μὲ ἓνα γράμμα, πού τὸ ἔδινε νὰ τὸ διαβάσει ὅποιος τὸ ἐπιθυμοῦσε.

«Δὲν μποροῦσα νὰ προβλέψω», — ἔγραφε — «ὅτι τὸ συνέδριο τῆς Διεθνoῦς θὰ μᾶς ἔδινε μιά τόσο χονδροειδῆ καὶ ἐσκεμμένα προσβλητικὴ ἀπάντηση, ἀλλὰ αὐτὸ τὸ προκάλεσαν οἱ ραδιουργίες μιᾶς κλίκας Γερμανῶν, πού μισοῦν τοὺς Ρώσους» (προφορικὰ διευκρίνιζε στοὺς ἀκροατὲς του ὅτι γινόνταν λόγος γιὰ τὴν «κλίκα» τοῦ Μάρξ). «Μὲ ρωτᾷς τί θὰ κάνουμε ; Θὰ λάβω τὴν τιμὴ νὰ ἀπαντήσω σ' αὐτὴν τὴν χονδροειδῆ προσβολὴ ἐξ ὀνόματος τῆς ἐπιτροπῆς ἀπὸ τὸ βῆμα τοῦ συνεδρίου μας».

Ἀντὶ νὰ τηρήσει τὴν ὑπόσχεσή του, ὁ Μπακούνιν ἄλλαξε ἀμφίεση. Στὸ συνέδριο τοῦ Συνδέσμου στὴ Βέρνη πρότεινε ἓνα πρόγραμμα κάποιου φανταστικοῦ σοσιαλισμοῦ, στὸ ὁποῖο ζητοῦσε τὴν ἐξίσωση τάξεων καὶ ἀτόμων, θέλοντας νὰ ὑπερακοντίσει τίς κυρίες τοῦ Συνδέσμου, πού, πρὸς τὸ παρόν, ζητοῦσαν ἀπλῶς τὴν ἐξίσωση τῶν φύλων. Ἡττημένος καὶ πάλι, ἐγκατέλειψε τὸ συνέδριο καὶ ἀκολουθοῦμενος ἀπὸ μιά μηδαμινὴ μειοψηφία πῆγε στὴ Γενεύη*.

Ἡ συμμαχία μεταξὺ ἀστῶν καὶ ἐργατῶν, ὅπως τὴν φανταζόταν ὁ Μπακούνιν, δὲν ἔπρεπε νὰ περιοριστεῖ στὸ νὰ εἶναι μιά ἐπίσημη συμμαχία. Στοὺς μυστικούς Κανονισμοὺς τῆς Συμμαχίας τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας (βλ. «Ντοκουμέντα» ἀριθ. 1)²⁰³ ὑπάρχουν ἐνδείξεις πὼς ὁ Μπακούνιν μέσα στοὺς κόλπους τοῦ Συνδέσμου εἶχε ἤδη θέσει τίς βάσεις τῆς μυστικῆς ἐταιρίας, ἢ ὅποια θὰ ἔπρεπε νὰ τὸν κατευθύνει. Ὅχι μόνο οἱ ὀνομασίες τῶν καθοδηγητικῶν ὀργάνων συμπίπτουν μὲ τίς ὀνομασίες τῶν ὀργάνων τοῦ Συνδέσμου (Μόνιμη Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ, Κεντρικὸ

* Μεταξὺ αὐτῶν πού ἀποσχίσθηκαν συναντοῦμε τὰ ὀνόματα τοῦ Ἀλμπέρ Ρισάρ ἀπὸ τὴ Λυών, σήμερα πράκτορα τῆς βοναπαρτικῆς ἀστυνομίας, τοῦ Γκαμπούτσι, δικηγόρου ἀπ' τὴ Νεάπολη (βλ. τὸ κεφάλαιο περὶ Ἰταλίας)²⁰², τοῦ Ζουκόφσκι, πού ἔγινε ἀργότερα γραμματεὺς τῆς ἐπίσημης Συμμαχίας, καὶ κάποιου Μπύτνερ, καλαῖτζῆ ἀπ' τὴ Γενεύη, πού σήμερα ἀνήκει σὲ ὑπεραντιδραστικὸ κόμμα.

Γραφείο, Ἐθνικές Ἐπιτροπές), ἀλλά καί, ὅπως ἀναφέρεται στούς μυστικούς Κανονισμούς, «ἡ πλειοψηφία τῶν ἰδρυτικῶν μελῶν τῆς Συμμαχίας» ἀποτελεῖται ἀπό «πρώην συνέδρους τοῦ συνεδρίου τῆς Βέρνης». Γιά νά ἐπιβάλλει τήν ἀναγνώρισή του ὡς ἡγέτη τῆς Διεθνoῦς, χρειαζόταν νά παρουσιαστεῖ σάν ἡγέτης ἑνός ἄλλου στρατοῦ, ἀπόλυτα ἀφοσιωμένου στό πρόσωπό του, ἑνός στρατοῦ πού θά ἔπρεπε νά τόν κατοχυρώνει ἡ μυστική ὀργάνωση. Προετοιμάζοντας τήν ἐπίσημη συγχώνευση τῆς ἐταιρίας του μέ τή Διεθνή, ὁ Μπακούνιν λογάριαζε νά ἐπεκτείνει τή διακλάδωση αὐτῆς τῆς ἐταιρίας σ' ὅλα τά τμήματα καί νά πάρει ἔτσι στά χέρια του τήν ἀπόλυτη καθοδήγησή τους. Γι' αὐτό τό σκοπό ἱδρυσε στή Γενεύη τήν (ἐπίσημη) Συμμαχία τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας. Φαινομενικά ἐπρόκειτο γιά μιὰ ἐπίσημη ἐταιρία, ἡ ὁποία, ἂν καί ἦταν ὁλότελα ἐνσωματωμένη στή Διεθνή, ἔπρεπε, παράλληλα, νά ἔχει μιὰ δική της ξεχωριστή διεθνή ὀργάνωση, κεντρική ἐπιτροπή, ἐθνικά γραφεῖα καί τμήματα, ἀνεξάρτητα ἀπ' τήν Ἐνωσή μας. Παράλληλα μέ τό δικό μας ἐτήσιο συνέδριο, ἡ Συμμαχία ἔπρεπε νά συγκαλεῖ τό δικό της ἐπίσημο συνέδριο. Πίσω, ὅμως, ὅπ' αὐτή τήν ἐπίσημη Συμμαχία κρυβόταν μιὰ ἄλλη Συμμαχία, πού κι αὐτή βρισκόταν ὑπό τήν ἡγεσία τῆς ἀκόμα πιό μυστικῆς Συμμαχίας τῶν διεθνῶν ἀδελφῶν, τῆς σωματοφυλακῆς τοῦ δικτάτορα Μπακούνιν.

Τό μυστικό Καταστατικό τῆς «Ὁργάνωσης τῆς Συμμαχίας τῶν Διεθνῶν Ἀδελφῶν» ἀναφέρει ὅτι σ' αὐτήν τήν Συμμαχία ὑπάρχουν «τρεῖς βαθμοί»: *I. Οἱ διεθνεῖς ἀδελφοί. II. Οἱ ἐθνικοὶ ἀδελφοί. III. Ἡ μισοπαράνομη καί μισοἐπίσημη ὀργάνωση τῆς Διεθνoῦς Συμμαχίας τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας.*

I. Οἱ διεθνεῖς ἀδελφοί, πού ὁ ἀριθμός τους συμποσοῦνται σέ μιὰ «ἐκατοντάδα», ἀποτελοῦν τήν ἱερά σύνοδο τῶν καρδιναλίων. Ὑπάρχουν στήν κεντρική ἐπιτροπή καί σέ ἐθνικές ἐπιτροπές, συγκροτημένες σέ ἐκτελεστικά γραφεῖα καί ἐποπτικές ἐπιτροπές. Οἱ ἴδιες αὐτές ἐπιτροπές λογοδοτοῦν στή «Συντακτική» ἢ σέ γενική συνέλευση, πού ἀπαρτίζεται τουλάχιστον ἀπό τά δύο τρίτα τῶν διεθνῶν ἀδελφῶν. Αὐτοί οἱ συμμαχίτες ἀδελφοί

«δέν ἔχουν ἄλλη πατρίδα ἐκτός ἀπό τήν παγκόσμια ἐπανάσταση, ἄλλους ξένους καί ἄλλους ἐχθρούς ἐκτός ἀπό τήν ἀντίδραση. Ἀπορρίπτουν κάθε

πολιτική συμφιλιοτισμού και υποχωρήσεων και θεωρούν αντιδραστικό κάθε πολιτικό κίνημα, που δέν στοχεύει άμεσα και κατευθείαν στο θρίαμβο των άρχων τους».

Ήλλά μία και ή παράγραφος αυτή αναβάλλει την πολιτική δράση της «έκατονταρχίας» ώς τίς Έλληνικές Καλλένδες και μία πού αυτοί οί άσυμβίβαστοι δέ σκοπεύουν νά παραιτηθοϋν άπ' τά πλεονεκτήματα πού προσφέρουν οί επίσημες θέσεις, ή παράγραφος 8 λέει :

«Κανένas άδελφός δέ μπορεί νά καταλάβει επίσημη θέση δίχως τή συγκατάθεση της έπιτροπής στην όποία ανήκει».

Όταν θά φθάσουμε στό κεφάλαιο για την Ίσπανία και την Ίταλία, θά δοϋμε πώς οί άρχηγοί της Συμμαχίας έσπευσαν νά εφαρμόσουν στην πράξη αυτή την παράγραφο. Οί διεθνείς άδελφοί

«είναι άδελφοί... ό καθένας άπ' αυτούς πρέπει νά είναι ιερός για όλους τούς άλλους, πιά ιερός και άπό πραγματικό άδελφό. Ό κάθε άδελφός πρέπει νά βοηθιέται και νά προστατεύεται άπ' όλους τούς άλλους μέσα στά όρια του έφικτου».

Ή ύπόθεση Νετσάγιεφ θά μās δείξει τί σημαίνει αυτό τό μυστηριώδες όριο του έφικτου.

«Όλοι οί διεθνείς άδελφοί γνωρίζονται μεταξύ τους. Άνάμεσά τους δέν πρέπει ποτέ νά ύπάρχουν πολιτικά μυστικά. Κανένas τους δέ μπορεί νά μετέχει σε όποιονδήποτε μυστικό σύνδεσμο δίχως τή ρητή συγκατάθεση της έπιτροπής του και, έφόσον είναι ανάγκη και τό ζητήσει αυτή ή τελευταία, δίχως τή συγκατάθεση της Κεντρικής Έπιτροπής. Και μπορεί νά μετάσχει σ' έναν τέτοιο μυστικό σύνδεσμο, μόνο υπό τόν όρο ότι θά άποκαλύπτει στις έπιτροπές όλα τά μυστικά, πού μποροϋν άμεσα ή έμμεσα νά τίς ένδιαφέρουν».

Οί Πιερρί και οί Στίμπερ χρησιμοποιοϋν σάν χαφιέδες μόνον εύτελή και διεφθαρμένα άτομα. Ή Συμμαχία, όμως, στέλνοντας τούς ψευτοαδελφούς στους μυστικούς συνδέσμους για νά προδίδουν τά μυστικά τους, αναθέτει ρόλο χαφιέδων στους ανθρώπους εκείνους, οί όποιοι, σύμφωνα μέ τό δικό της σχέδιο, θά έπρεπε νά τεθοϋν έπικεφαλής της «Παγκόσμιας επανάστασης». Άλλωστε, ό επαναστάτης-παλιάτσος διαπράττει την άτιμία παίζοντας παντομίμα.

«Διεθνής αδελφός μπορεί νά γίνει μόνον εκείνος, πού αποδέχεται ειλικρινά ὅλο τὸ πρόγραμμα, μέ ὅλες τίς θεωρητικές καί πρακτικές συνέπειες πού ἀπορρέουν ἀπ’ αὐτό, ἐκεῖνος, τοῦ ὁποίου ὁ νοῦς, ἡ ἐνεργητικότητα, ἡ ἐντιμότητα» (!) «καί ἡ ἐγκράτεια συνδυάζονται μέ τὸ ἐπαναστατικό πάθος, ἐκεῖνος, πού ἔχει τὸ διάβολο μέσα του».

II. Οἱ ἐθνικοὶ ἀδελφοί, μέ βάση τὸ ἴδιο διάγραμμα τῶν διεθνῶν ἀδελφῶν, εἶναι ὀργανωμένοι κατὰ χώρα σέ ἐθνική ἐταιρία, ἀλλὰ σέ καμιά περίπτωση δέν πρέπει οὔτε κἂν νά ὑποπεύονται τήν ὑπαρξη τῆς διεθνοῦς ὀργάνωσης.

III. Ἡ μυστική Διεθνής Συμμαχία τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας, πού στρατολογεῖ μέλη ἀπό παντοῦ, διαθέτει ἓνα νομοθετικό ὄργανο στό πρόσωπο τῆς *μόνιμης Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς*, ἡ ὁποία, στήν πλήρη σύνθεσή της, ὀνομάζεται γενική μυστική συνέλευση τῆς Συμμαχίας. Ἡ συνέλευση αὐτή συνέρχεται μιά φορά τὸ χρόνο κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ συνεδρίου τῆς Διεθνοῦς καί συγκαλεῖται σέ ἑκτακτες περιπτώσεις ἀπὸ τὸ Κεντρικὸ Γραφεῖο εἴτε ἀπὸ τὸ Κεντρικὸ Τμήμα τῆς Γενεῦς.

Τὸ *Κεντρικὸ Τμήμα τῆς Γενεῦς* ἀποτελεῖ «μόνιμη ἀντιπροσωπευτικὴ τῆς μόνιμης Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς καί «ἐκτελεστικὸ συμβούλιο τῆς Συμμαχίας». Ὑποδιαιρεῖται σέ *Κεντρικὸ Γραφεῖο* καί σέ *Ἐποπτικὴ Ἐπιτροπή*. Τὸ Κεντρικὸ Γραφεῖο, ἀποτελούμενο ἀπὸ 3-7 μέλη, εἶναι ἡ πραγματικὴ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία τῆς Συμμαχίας :

«Παίρνει ἐντολές ἀπὸ τὸ Κεντρικὸ Τμήμα τῆς Γενεῦς καί στέλνει τίς ἀνακοινώσεις του, γιὰ νὰ μὴν ποῦμε τίς ἀπόρρητες διαταγές του, σ’ ὅλες τίς ἐθνικὲς ἐπιτροπές, ἀπ’ τίς ὁποῖες παίρνει ἀπόρρητες ἐκθέσεις τουλάχιστον μιά φορά τὸ μῆνα».

Αὐτὸ τὸ Κεντρικὸ Γραφεῖο τὰ καταφέρνει νά εἶναι διςυπόστατο, δηλαδή καί μυστικὸ καί ἐπίσημο, γιατί ὡς μέρος

«τοῦ μυστικοῦ κεντρικοῦ τμήματος, τὸ Γραφεῖο εἶναι παράνομη ὀργάνωση... ὡς μέρος τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας τῆς ἐπίσημης Συμμαχίας, εἶναι ἐπίσημη ὀργάνωση».

Βλέπουμε, λοιπόν, ὅτι ὁ Μπακούνιν εἶχε σκαρώσει ὅλη αὐτὴ τὴ μυστικὴ καί ἐπίσημη καθοδήγηση τῆς «προσφιλοῦς Συμμαχίας» του προτοῦ ἀκόμα κάνει τὴν ἐμφάνισή της καί ὅτι τὰ μέλη, πού μετεῖχαν ἀργότερα στίς κάθε λογῆς ἐκλογικὲς δια-

δικασίες, ήταν σκέτα ανδρείκελα της φάρσας που αυτός έπαιζε. Άλλωστε, όπως θα δούμε αμέσως παρακάτω, ο Μπακούνιν δέ δίσταζε καθόλου να τό διαλαλεί. Τό Κεντρικό Τμήμα της Γενεύης, που είχε καθήκον να δίνει εντολές στό Κεντρικό Γραφείο, ήταν άπλως ένας σκηνικός διάκοσμος, έφόσον οί αποφάσεις του, έστω καί αν είχαν ληφθεϊ κατά πλειοψηφία, δέσμευαν τό Γραφείο μόνο στην περίπτωση, που

«ή πλειοψηφία τών μελών του Γραφείου δέν ήθελε να τίς προσβάλει στη γενική συνέλευση, την όποία όφείλει να συγκαλέσει υποχρεωτικά μέσα σε τρεις έβδομάδες. Ή γενική συνέλευση, που συγκαλείται μ' αυτόν τόν τρόπο, δικαιούται να αποφασίσει έφόσον απαρτίζεται από τά δύο τρίτα του συνόλου τών μελών της».

Καθώς βλέπουμε, τό Κεντρικό Γραφείο περιέβαλε τόν εαυτό του μέ όλες τίς συνταγματικές έγγυήσεις που σιγουρεύουν την ανεξαρτησία του.

Θά μπορούσε να πιστέψει κάποιος άφελής πώς αυτό τό αυτοκέφαλο κεντρικό γραφείο είχε, τουλάχισιον, εκλεγεί έλευθερα από τό Κεντρικό Τμήμα της Γενεύης. Τίποτα άπ' όλα αυτά : τό προσωρινό Κεντρικό Γραφείο

«τό εκπροσωπεί ή ομάδα πρωτοβουλίας της Γενεύης ως Γραφείο προσωρινά εκλεγμένο άπ' όλα τά ιδρυτικά μέλη της Συμμαχίας, τά περισσότερα άπ' τά όποια, πρώην σύνεδροι του συνεδρίου της Βέρνης, έφυγαν για τίς χώρες τους» (μέ εξαίρεση τόν Μπακούνιν), «*μεταβιβάζοντας τά πληρεξούσιά τους στόν πολίτη Μπακούνιν*».

Έτσι, ιδρυτικά μέλη της Συμμαχίας είναι όλοι κι όλοι μερικοί άστοί, που είχαν άποσχισθεϊ άπ' τόν Σύνδεσμο ειρήνης.

Ώστε, ή μόνιμη Κεντρική Έπιτροπή, που σφετερίστηκε τη συντακτική καί νομοθετική έξουσία όλης της Συμμαχίας, είναι αυτοδιορισμένη. Ή μόνιμη εκτελεστική αντιπροσωπεία αυτής της μόνιμης Κεντρικής Έπιτροπής, τό Κεντρικό Τμήμα της Γενεύης, είναι αυτοδιορισμένο καί όχι εκλεγμένο από την επιτροπή αυτή. Τό κεντρικό εκτελεστικό Γραφείο αυτού του κεντρικού τμήματος της Γενεύης, αντί να εκλεγεί από τό τμήμα, επιβλήθηκε σ' αυτό από μία ομάδα ανθρώπων, που όλοι τους «μεταβίβασαν τά πληρεξούσιά τους στόν πολίτη Μπ.».

“Ωστε, λοιπόν, ο βασικός άξονας της Συμμαχίας είναι «ο πολίτης Μπ.». Καί προκειμένου να διαφυλάξει για τον έαυτό του αυτόν τον κεντρικό ρόλο, στο μυστικό Καταστατικό της Συμμαχίας αναφέρονται κατά λέξη τά εξής :

«Η έξωτερική μορφή διακυβέρνησής της θα αντιστοιχεί προς την Προεδρία μιας όμοσπονδιακής Δημοκρατίας»,

μια Προεδρία, πού πριν ακόμα συσταθεί είχε μόνιμο Πρόεδρο τον «πολίτη Μπ.».

Κι επειδή ή Συμμαχία είναι μια διεθνής εταιρία, θα υπάρχει σέ κάθε χώρα μια εθνική επιτροπή, πού θα άπαρτίζεται

«άπ’ όλα τά όμοεθνή μέλη της μόνιμης Κεντρικής Έπιτροπής».

Άρκοϋν τρία μέλη για να σχηματισθεί μια εθνική επιτροπή. Καί για να υπάρχει σιγουριά πώς θα τηρείται αυστηρά ή ιεραρχική σχέση,

«οί εθνικές επιτροπές θα χρησιμεϋουν ως οί μόνοι ενδιάμεσοι ανάμεσα στο Κεντρικό Γραφείο καί όλες τίς τοπικές ομάδες της χώρας τους».

Οί εθνικές επιτροπές

«όφείλουν να εξασφαλίσουν την όργάνωση της Συμμαχίας στίς χώρες τους κατά τέτοιο τρόπο, ώστε τά μέλη της μόνιμης Κεντρικής Έπιτροπής να κυριαρχοϋν πάντα σ’ αυτήν καί να την εκπροσωποϋν στά συνέδρια».

Ίδού τί πάει να πεϊ στή γλώσσα τών συμμαχιτών οργανωτική οίκοδόμηση άπ’ τά κάτω προς τά πάνω. Οί τοπικές ομάδες δέν έχουν άλλα δικαιώματα, έξω άπ’ τό δικαίωμα να στέλνουν στίς εθνικές επιτροπές τά προγράμματα καί τά καταστατικά τους προκειμένου να λάβουν

«τήν επικύρωση τοϋ Κεντρικοϋ Γραφείου, δίχως την όποία οί τοπικές ομάδες δέ μποροϋν να ανήκουν στή Συμμαχία».

Όταν πιά αυτή ή δεσποτική καί ιεραρχικά συγκροτημένη μυστική όργάνωση έγινε δεκτή στή Διεθνή, δέν της έμενε άλλο παρά να την άποδιοργανώσει. Για να τό επιτύχει αυτό, θα ήταν αρκετό να κάνει τά τμήματά της άναρχικά καί αυτόνομα καί να μεταβάλει τά κεντρικά της όργανα σέ άπλā γραμματοκιβώτια,

σέ «γραφεία ἀλληλογραφίας καί στατιστικῆς», ὅπως καί πράγματι τό ἐπιχείρησε ἀργότερα.

Ἡ λίστα τῶν ἐπαναστατικῶν περγαμηνῶν τοῦ μόνιμου «πολίτη Μπ.» δέν ἦταν καί τόσο λαμπρή, ὥστε νά μπορεῖ νά υπολογίζει ὅτι θά διαιωνίζεται στή μυστική καί πολύ λιγότερο στήν ἐπίσημη Συμμαχία ἢ μόνιμη δικτατορία, πού ὁ ἴδιος εἶχε ἐπιβάλει. Ἐπρεπε, λοιπόν, νά τήν συγκαλύψει μέ δημοκρατικοφανῆ τεχνάσματα. Γιά τοῦτο τό λόγο στούς μυστικούς Κανονισμούς ὑπάρχει ἡ πρόβλεψη πῶς τό προσωρινό Κεντρικό Γραφεῖο (διαβάστε : ὁ μόνιμος πολίτης) θά λειτουργήσῃ ἴσαμε τήν πρώτη ἐπίσημη γενικά συνέλευση τῆς Συμμαχίας, ἡ ὁποία καί θά ὀρίσει τά μέλη τοῦ νέου μόνιμου Κεντρικοῦ Γραφείου. Ἀλλά

«ἐπειδὴ εἶναι ἐντελῶς ἀπαραίτητο ν' ἀπαρτίζεται πάντα τό Κεντρικό Γραφεῖο ἀπό μέλη τῆς μόνιμης Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς, αὐτή ἡ τελευταία ὀφείλει νά ἐξασφαλίζει διαμέσου τῶν ἐθνικῶν ἐπιτροπῶν τῆς τέτοια ὀργάνωση ὅλων τῶν τοπικῶν ὁμάδων καί τέτοια καθοδήγησή τους, ὥστε *νά στείλουν ἀντιπροσώπους* στή συνέλευση αὐτή *μόνο μέλη τῆς μόνιμης Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς* ἢ, ἐφόσον δέν ὑπάρχουν τέτοια μέλη, ἀνθρώπους *ἀπόλυτα ἀφοσιωμένους στήν ἡγεσία* τῶν ἐθνικῶν ἐπιτροπῶν τους, προκειμένου ἡ μόνιμη Κεντρική Ἐπιτροπή *νά κρατάει πάντα στά χεῖρά της* ὅλη τήν ὀργάνωση τῆς Συμμαχίας».

Οἱ ὁδηγίες αὐτές δέν προέρχονται ἀπό βοναπαρτικό ὑπουργό ἢ νομάρχη στίς παραμονές ἐκλογῶν, ἀλλά ἀπό ἄνθρωπο πού ἀποτελεῖ προσωποποίηση τοῦ ἀντιαυταρχισμοῦ, ἀπό ἕναν ποῦρο ἀναρχικό, ἕναν ἀπόστολο τῆς ὀργάνωσης ἀπ' τὰ κάτω πρὸς τὰ πάνω, ἕναν Bayard τῆς αὐτονομίας τῶν τμημάτων καί τῆς ἐλευθέρης ὁμοσπονδιοποίησης τῶν αὐτόνομων ὁμάδων, ἀπό τόν Ἅγιο-Μιχαήλ Μπακούνιν, μέ σκοπὸ τή διατήρηση τῆς μονιμότητάς του.

Ἐξετάσαμε τή μυστική ὀργάνωση, πού εἶχε προορισμὸ νά διαιωνίσει τή δικτατορία τοῦ «πολίτη Μπ.». Ἄς δοῦμε τώρα τό πρόγραμμά της.

«Ἡ συνένωση τῶν διεθνῶν ἀδελφῶν ἀποβλέπει σέ μιά γενική καί συνάμα κοινωνική, φιλοσοφική, οἰκονομική καί πολιτική ἐπανάσταση, ὥστε ἀπὸ τῆ σημερινῆ κατάσταση πραγμάτων, πού βασίζεται στήν ἰδιοκτησία, στήν ἐκμετάλλευση, στήν ἀρχή τοῦ αὐταρχισμοῦ — θρησκευτικοῦ, μεταφυσικοῦ καί ἀστικοδογματικοῦ ἢ ἀκόμα γιακωβίνικου-ἐπαναστατικοῦ —

νά μή μείνει πέτρα επί πέτρας, αρχικά σ' όλη τήν Εδρώπη καί κατόπιν στόν υπόλοιπο κόσμο. Μέ τό κάλεσμα: εἰρήνη στους ἐργαζόμενους, λευτεριά σ' όλους τούς καταπιεζόμενους, θάνατος στους καταπιεστές, τούς ἐκμεταλλευτές καί τούς κάθε λογῆς προστάτες, θέλουμε νά γκρεμίσουμε όλα τά κράτη κι όλες τίς ἐκκλησίες, μαζί μέ όλους τούς θεσμούς καί τούς νόμους τους, θρησκευτικούς, πολιτικούς, νομικούς, δημοσιονομικούς, αστυνομικούς, πανεπιστημιακούς, οἰκονομικούς καί κοινωνικούς, ὥστε τά ἑκατομμύρια τῶν ἐξαπατημένων, ὑποδουλωμένων, βασανισμένων, ἐκμεταλλευόμενων ἀνθρώπων υπάρξουν νά ἀναπνεύσουν, ἐπιτέλουν, ἀπόλυτα ἐλεύθερα, λυτρωμένα ἀπ' όλους τούς ἐπίσημους καί ἀνεπίσημους, συλλογικούς καί ἀτομικούς ποδηγέτες καί εὐεργέτες».

Νά τί θά πεῖ *ἐπαναστατικός ἐπαναστατισμός!* Ὁ πρῶτος ὁρος γιά νά ἐπιτευχθεῖ αὐτός ὁ ἐκπληκτικός στόχος συνίσταται ὄχι στό νά ἀγωνίζεσαι ἐνάντια στά ὑπάρχοντα κράτη καί τίς κυβερνήσεις μέ τά συνηθισμένα μέσα τῶν ἀπλῶν ἐπαναστατῶν, ἀλλά, ἀντίθετα, νά ρίχνεσαι μέ ἡχηρές καί ἡθοπλαστικές φράσεις ἐνάντια

«στό θεσμό τοῦ κράτους, καθώς καί ἐνάντια στό φυσικό του ἐπακόλουθο, πού ταυτόχρονα εἶναι καί θεμέλιό του, τήν ἀτομική ἰδιοκτησία».

Συνεπῶς, δέν πρόκειται γιά τήν ἀνατροπή τοῦ βοναπαρτικοῦ, τοῦ πρωσικοῦ ἢ τοῦ ρωσικοῦ κράτους, ἀλλά ἑνός κράτους ἀφηρημένου, τοῦ κράτους ὡς κράτους, ἑνός κράτους πού δέν ὑπάρχει πούθενά. Ἐνῶ, ὅμως, οἱ διεθνεῖς ἀδελφοί, στόν ἀδυσώπητο ἀγῶνα τους ἐνάντια σ' αὐτό τό νεφελῶδες κράτος, καταφέρνουν νά ἀποφεύγουν τήν ἀστυνομική μαγγούρα, τίς φυλακές καί τά βόλια, πού χρησιμοποιοῦν τά ὑπαρκτά κράτη ἐνάντια στους ἀπλούς ἐπαναστάτες, βλέπουμε, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ὅτι ἐπιφυλάσσουν στόν ἑαυτό τους τό δικαίωμα, πού ὑπόκειται ἀπλῶς στήν ἐγκριση τοῦ Πάπα, νά κάνουν χρήση ὅλων τῶν προνομίων πού παρέχουν αὐτά τά ὑπαρκτά ἀστικά κράτη. Τά παραδείγματα τοῦ Φανέλλι, ἱταλοῦ βουλευτῆ, τοῦ Σοριάνο, ὑπάλληλου τῆς κυβέρνησης τοῦ Ἀμαντέου τῆς Σαβοΐας καί, ἴσως, τῶν Ἀλμπέρ Ρισάρ καί Γκασπάρ Μπλάν, πρακτόρων τῆς βοναπαρτικῆς ἀστυνομίας, δείχνουν σέ ποιοῦ βαθμοῦ στό ζήτημα αὐτό ὁ Πάπας εἶναι συνεννοήσιμος... Νά γιατί, τήν ἀστυνομία δέν τήν ἀνησυχεῖ διόλου «ἡ Συμμαχία» ἢ, γιά νά μιλήσουμε καθαρά, «ἡ

συνωμοσία» τοῦ πολίτη Μπ. ἐναντίον τῆς ἀφηρημένης ἔννοιας τοῦ κράτους.

Συνεπῶς, ἡ πρώτη πράξη τῆς ἐπανάστασης πρέπει νά εἶναι ἕνα διάταγμα γιά τήν κατάργηση τοῦ κράτους, ὅπως τό ἔκανε κιόλας ὁ Μπακούνιν στίς 28 Σεπτεμβρίου στή Λυών, μ' ὅλο πού ἡ τέτοια κατάργηση τοῦ κράτους εἶναι ἀναγκαστικά μιᾶ πράξη αὐταρχική. "Όταν αὐτός λεί κρᾶτος, ἐννοεῖ κάθε πολιτική ἐξουσία, ἐπαναστατική ἢ ἀντιδραστική,

«διότι γιά μᾶς δέν ἔχει σημασία ἂν ἡ ἐξουσία αὐτή λέγεται Ἑκκλησία, Μοναρχία, συνταγματική Πολιτεία, ἀστική δημοκρατία ἢ ἀκόμα καί ἐπαναστατική δικτατορία. "Όλα αὐτά ἡμεῖς τά μισοῦμε καί τά ἀπορρίπτουμε ἐξί- σου ὡς ἀναπόφευκτη πηγὴ ἐκμετάλλευσης καί δεσποτισμοῦ».

Ἐ Μπακούνιν δηλώνει ὅτι ὅλοι οἱ ἐπαναστάτες, πού τήν ἐπαύριο τῆς ἐπανάστασης θέλουν «νά οἰκοδομήσουν τό ἐπαναστατικό κράτος», εἶναι πολύ πιό ἐπικίνδυνοι ἀπ' ὅλα τά ὑπάρχοντα κράτη καί ὅτι

«ἡμεῖς, οἱ διεθνεῖς ἀδελφοί, εἴμαστε οἱ φυσικοὶ ἐχθροὶ αὐτῶν τῶν ἐπαναστατῶν»,

διότι πρῶτιστο χρέος τῶν διεθνῶν ἀδελφῶν εἶναι ἡ ἀποδιοργάνωση τῆς ἐπανάστασης.

Σ' αὐτούς τοὺς φαντασιολογισμούς γιά ἄμεση ἰκατάργηση τοῦ κράτους καί ἐγκαθίδρυση τῆς ἀναρχίας ἔδωσε ἤδη ἀπάντηση ἡ ἐμπιστευτική ἐγκύκλιος τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου «Οἱ δῆθεν διασπάσεις στή Διεθνή», Μάρτιος 1872, σελ. 37 : «Ἡ ἀναρχία, νά ποιό εἶναι τό φαβορί στό ὁποῖο ποντάρει ὁ δάσκαλός τους Μπακούνιν, πού ἀπό τά σοσιαλιστικά συστήματα δανείσθηκε μόνο τίς ἐτικέττες. "Όλοι οἱ σοσιαλιστές δίνουν στόν ὅρο ἀναρχία τήν ἐξῆς ἔννοια : μετά τήν ἐπίτευξη τοῦ σκοποῦ τοῦ προλεταριακοῦ κινήματος — πού εἶναι ἡ κατάργηση τῶν τάξεων, — ἡ κρατική ἐξουσία, ἡ ὁποία ὑπάρχει γιά νά κρατάει τήν τεράστια πλειοψηφία τῆς κοινωνίας, πού ἀποτελεῖται ἀπό παραγωγούς, κάτω ἀπ' τό ζυγό μιᾶς ἀσήμεντης ἐκμεταλλευτικῆς μειοψηφίας, ἐξαφανίζεται καί οἱ κυβερνητικὲς λειτουργίες μετατρέπονται σέ ἀπλές διοικητικὲς λειτουργίες. Ἡ Συμμαχία θέτει τό πρόβλημα ἀνάποδα. Διακηρύσσει ὅτι ἡ ἀναρχία μέσα στίς γραμμές τῶν

προλετάρειων είναι τό καλύτερο μέσο γιά νά συντριβεῖ ἡ ἰσχυρή συγκέντρωση τῶν κοινωνικῶν καί πολιτικῶν δυνάμεων πού διαθέτουν οἱ ἐκμεταλλευτές. Προβάλλοντας αὐτό τό πρόσχημα, ἡ Συμμαχία ζητάει ἀπό τή Διεθνή νά ἀντικαταστήσει τήν ὀργάνωσή της μέ τήν ἀναρχία, τή στιγμή πού ὁ παλιός κόσμος πάει νά τήν τσακίσει».

Ἄς δοῦμε, ὅμως, σέ ποιά συμπεράσματα ὁδηγεῖ τό ἀναρχικό εὐαγγέλιο. Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι τό κράτος ἔχει καταργηθεῖ μ' ἓνα διάταγμα. Σύμφωνα μέ τό ἄρθρο 6, ἡ πράξη αὐτή θά ἔχει τίς ἀκόλουθες συνέπειες : χρεοκοπία τοῦ Δημοσίου, διακοπή τῆς μεσολάβησης τοῦ κράτους γιά τήν εἰσπραξη τῶν ιδιωτικῶν χρεῶν, σταμάτημα κάθε καταβολῆς φόρων καί δασμῶν, διάλυση τοῦ στρατοῦ, τῶν δικαστηρίων, τῶν δημόσιων ὑπηρεσιῶν, τῆς ἀστυνομίας καί τῆς Ἐκκλησίας (!), κατάργηση τῆς ἐπίσημης Δικαιοσύνης, πράγμα πού συνεπάγεται ἄουτο ντά φέ* ὅλων τῶν τίτλων κυριότητος καί ὅλων τῶν δικαστικῶν καί ἀστικῶν κουρελόχαρτων, δήμευση ὅλων τῶν παραγωγικῶν κεφαλαίων καί ἐργαλείων ἐργασίας πρὸς ὄφελος τῶν ἐργατικῶν ἐνώσεων καί συνένωση αὐτῶν τῶν ἐνώσεων, πού «θά ἀποτελοῦν τήν κομμούνα». Αὐτή ἡ κομμούνα θά ἐφοδιάζει τά ἄτομα, πού δέν θά ἔχουν βέβαια ἰδιοκτησία, μέ τά ἀπαραίτητα, παρέχοντάς τους τό ἐλεύθερο νά κερδίζουν περισσότερα μέ τή δουλειά τους.

Τά γεγονότα τῆς Λυὼν ἀπέδειξαν ὅτι ἓνα σκέτο διάταγμα γιά κατάργηση τοῦ κράτους δέν εἶναι διόλου ἄρκετό γιά νά ἐκπληρωθοῦν ὅλες αὐτές οἱ θαυμάσιες ἐπαγγελίες. Ἀπεναντίας, δύο λόχοι τῆς ἀστικῆς ἐθνοφρουρᾶς ἀποδείχθηκαν ἄρκετοί γιά νά διαλύσουν αὐτή τήν ὑπέροχη ὀπτασία καί νά ἀναγκάσουν τόν Μπακούνιν μέ τό θαυματουργό διάταγμα στήν τσέπη νά τό βάλει στά πόδια γιά τή Γενεύη. Φυσικά, δέ θεώρησε τοῦς ὀπαδούς του τόσο ἡλίθιους, ὥστε νά μήν πάρει ὑπόψη του τήν ἀνάγκη νά τοῦς παρουσιάσει ἓνα κάποιο σχέδιο, πού θά ἐξασφάλιζε τήν πρακτική ἐφαρμογή αὐτοῦ τοῦ διατάγματος. Ἰδοῦ αὐτό τό σχέδιο :

* — ἄουτο ντά φέ (ἀπό τό ἰσπανικό *auto de fe* = πράξη πίστεως). Ὑποδηλώνει κάθε πράξη, πού ἔχει σκοπό τήν καταστροφή μέ τή φωτιά (Σημ. μετ.).

«Γιά τήν ὀργάνωση τῆς κομμούνας : μιά ὁμοσπονδία ὁδοφραγμάτων, πού θά λειτουργοῦν μόνιμα καί σύσταση συμβουλίου τῆς ἐπαναστατικῆς κομμούνας μέ τή συμμετοχή ἐνός ἢ δυό ἀντιπροσώπων ἀπό κάθε ὁδόφραγμα, ἐνός ἀπό κάθε δρόμο ἢ συνοικία. Οἱ ἀντιπρόσωποι, ἐφοδιασμένοι μέ ἑκτακτα πληρεξούσια, ἔχουν πλήρη εὐθύνη καί εἶναι σέ κάθε στιγμή ἀνακλητοί» (περίεργα αὐτά τά ὁδοφράγματα τῆς Συμμαχίας, ὅπου, ἀντί νά γίνεται ἀγώνας, συντάσσονται ἐντολές). «Ἔτσι ὀργανωμένο τό Συμβούλιο τῆς κομμούνας θά μπορεῖ νά ἐκλέγει ἀπό τοὺς κόλπους του Ἐκτελεστικές Ἐπιτροπές, εἰδικές γιά κάθε κλάδο ἐπαναστατικῆς διοίκησης τῆς κομμούνας».

Τότε, ἡ Πρωτεύουσα πού ξεσηκώθηκε καί ὀργανώθηκε μέ τέτοιο τρόπο σέ κομμούνα, ἀναγγέλει στίς ἄλλες κομμούνες τῆς χώρας πῶς παραιτεῖται ἀπό κάθε ἀξίωση νά τίς διοικεῖ. Τίς καλεῖ νά ἀναδιοργανωθοῦν ἐπαναστατικά καί ὕστερα νά στείλουν σέ προκαθορισμένο τόπο συνάντησης τοὺς ἀντιπροσώπους τους, ὑπεύθυνους, ἀνακλητοὺς καί μέ ἑκτακτα πληρεξούσια, ὥστε οἱ ἐνώσεις, οἱ κομμούνες καί οἱ ἐπαρχίες πού ἐξεγέρθηκαν νά σχηματίσουν μιάν ὁμοσπονδία καί νά ὀργανώσουν τήν ἐπαναστατική δύναμη, πού θά εἶναι ἱκανή νά ἐπιτύχει τή νίκη ἐνάντια στήν ἀντίδραση. Αὐτή ἡ ὀργάνωση δέν περιορίζεται στίς κομμούνες τῆς χώρας πού ἐξεγέρθηκε. Μποροῦν νά προσχωρήσουν σ' αὐτήν καί ἄλλες ἐπαρχίες ἢ χῶρες, ἐνῶ

«οἱ ἐπαρχίες, οἱ κομμούνες, οἱ ἐνώσεις, τὰ άτομα, πού θά πᾶνε μέ τό μέρος τῆς ἀντίδρασης, δέ θά γίνουν δεκτά σ' αὐτήν».

Ἔτσι, ἡ κατάργηση τῶν συνόρων συμβαδίζει μέ τήν πιό μεγαλόψυχη ἀνεκτικότητα πρὸς τίς ἀντιδραστικές ἐπαρχίες, πού δέν θά ἀργήσουν νά ξαναρχίσουν τόν ἐμφύλιο πόλεμο.

Συνεπῶς, σ' αὐτή τήν ἀναρχική ὀργάνωση τῶν ρητορικῶν ὁδοφραγμάτων ἔχουμε πρῶτα τό συμβούλιο τῆς κομμούνας, ἔπειτα τίς ἐκτελεστικές ἐπιτροπές, οἱ ὁποῖες, προκειμένου νά ἐκτελέσουν ὁποιοδήποτε ἔργο, πρέπει ὅπωςδήποτε νά ἔχουν περιβληθεῖ μέ κάποιες ἐξουσίες καί νά στηρίζονται στή δύναμη τοῦ κοινωνικοῦ καταναγκασμοῦ. Ἔχουμε ὕστερα ἓνα ὁλόκληρο ὁμοσπονδιακό κοινοβούλιο, πού κύριο μέλημά του πρέπει νά εἶναι ἡ ὀργάνωση αὐτῆς τῆς δυνάμεως κοινωνικοῦ καταναγκασμοῦ. Αὐτό τό κοινοβούλιο, ὅπως καί τό Συμβούλιο τῆς κομμούνας, ὀφείλει νά μεταβιβάζει τήν ἐκτελεστική ἐξουσία σέ μιά ἢ σέ

περισσότερες *ἐπιτροπές*, οί όποίες, μέ βάση τό γεγονόςός αυτό, παίρνουν έναν χαρακτήρα αυταρχικό, πού μέσα στην πορεία του αγώνα όφείλει νά ενισχύεται όλο καί πιά πολύ. Έτσι επαναφέρονται βαθμιαία όλα τά στοιχεΐα του «αυταρχικού κράτους». Καί δέν έχει τόση σημασία τό ότι αυτός ό μηχανισμός όνομάζεται «επαναστατική κομμούνα, όργανωμένη άπ' τά κάτω πρós τά πάνω». Η όνομασία δέν αλλάζει την ούσία. Όργάνωση άπ' τά κάτω πρós τά πάνω ύπάρχει σέ κάθε άστική δημοκρατία καί αντιπρόσωποι μέ έκτακτα πληρεξούσια ήταν ήδη γνωστοί στον μεσαίωνα. Άλλωστε, αυτό τό όμολογεί καί ό ίδιος ό Μπακούνιν, όταν (στό άρθρο 8) όνομάζει την όργάνωσή του «νέο επαναστατικό κράτος».

Όσο γιά την πρακτική αξία αυτού του σχεδίου επανάστασης, σύμφωνα μέ τό όποιο, αντί νά μάχονται συζητούν, δέν αξίζει ούτε λόγος νά γίνεται.

Καί τώρα θά αποκαλύψουμε τό μυστικό πού κρύβουν όλα αυτά τά μαγικά κουτιά της Συμμαχίας μέ τόν διπλό καί τριπλό πάτο. Γιά νά εκτελεσθεΐ τό όρθόδοξο πρόγραμμα καί γιά νά βαδίσει ή άναρχία στό σωστό δρόμο,

«πρέπει, μέσα στην λαϊκή άναρχία, πού άποτελεί την ίδια τή ζωή καί όλο τό δυναμισμό της επανάστασης, ή *ένότητα της επαναστατικής σκέψης καί δράσης νά βρεί τήν ένσάρκωσή της σέ κάποιο όργανο*. Αυτό τό όργανο πρέπει νά είναι ή *μυστική καί παγκόσια ένωση των διεθνών αδελφών*».

Αυτή ή ένωση έκπορεύεται άπ' την πεποίθηση ότι ποτέ οί επαναστάσεις δέν πραγματοποιούνται ούτε άπό προσωπικότητες, ούτε άπό μυστικούς Συνδέσμους. Πραγματοποιούνται σάν άπό μόνες τους, προκαλούμενες άπό τή δύναμη των πραγμάτων, άπό την πορεία των γεγονότων καί των περιστάσεων. Προετοιμάζονται μακροχρόνια βαθιά μέσα στην ένστικτώδη συνείδηση των λαϊκών μαζών καί κατόπιν ξεσπούν... Ό,τι μπορεί νά κάνει ένας μυστικός Σύνδεσμος καλά όργανωμένος, είναι, πρώτα άπ' όλα, νά ύποβοηθήσει τή γέννηση της επανάστασης, διαδίδοντας στις μάζες ιδέες, πού νά ανταποκρίνονται στά ένστικτα των μαζών καί νά όργανώσει όχι τό στρατό της επανάστασης — στρατός πρέπει νά είναι πάντα ό λαός» (κρέας γιά τά κανόνια), — «άλλά τό επαναστατικό έπιτελείο, πού θά τό άποτελούν άνθρωποι άφοσιωμένοι, δραστήριοι, έξυπνοι καί, τό κυριότερο, είλικρινείς, — καί όχι ιδιοτελείς καί ματαιόδοξοι, — φίλοι του λαού, ίκανοί νά γίνουν οί μεσάζοντες μεταξύ της επαναστατικής ιδέας» (καί μονοπωλητές της) «καί των λαϊκών ένστίκτων».

«Ο ἄριθμός αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων δέν πρέπει, συνεπῶς, νά εἶναι πολύ μεγάλος. Γιά τή διεθνή ὀργάνωση σ' ὅλη τήν Εὐρώπη εἶναι ἀρκετή μιά ἑκατοντάδα ἐπαναστατῶν μέ γερή καί σοβαρή συσπείρωση. Δυό-τρεῖς ἑκατοντάδες ἐπαναστατῶν φτάνουν γιά τήν ὀργάνωση καί τῆς πιό μεγάλης χώρας».

“Ὅλα, λοιπόν, ἀλλάζουν. Ἡ ἀναρχία, «ἡ ἀποδέσμευση τῆς λαϊκῆς ζωῆς», «τά ἄγρια πάθη» κτλ. δέν εἶναι πιά ἀρκετά. Γιά νά διασφαλισθεῖ ἡ ἐπιτυχία τῆς ἐπανάστασης, χρειάζεται νά ὑπάρχει ἐνότητα σκέψης καί δράσης. Τά μέλη τῆς Διεθνοῦς πασχίζουν νά δημιουργήσουν αὐτή τήν ἐνότητα μέ τήν προπαγάνδα, τή συζήτηση καί τήν ἀνοιχτή ὀργάνωση τοῦ προλεταριάτου, ἐνῶ ὁ Μπακούνιν χρειάζεται μόνο μιά μυστική ὀργάνωση ἑκατό ἀνθρώπων, προνομιούχων ἐκπροσώπων τῆς ἐπαναστατικῆς ιδέας, ἕνα αὐτοδιορισμένο γενικό ἐπιτελεῖο πού βρίσκεται στήν ἐφεδρεία καί ὑπό τίς διαταγές τοῦ μόνιμου «πολίτη Μπ.». Ἐνότητα σκέψης καί δράσης δέν σημαίνει τίποτα ἄλλο παρά δογματισμό καί τυφλή ὑποταγή. *Perinde ac cadaver**²⁰⁴. Ἐχουμε νά κάνουμε μ' ἕνα πραγματικό Τάγμα ἰησουϊτῶν.

Τό νά λέει κανεῖς ὅτι οἱ ἑκατό διεθνεῖς ἀδελφοί πρέπει «νά γίνουν μεσάζοντες μεταξύ τῆς ἐπαναστατικῆς ιδέας καί τῶν λαϊκῶν ἐνστίκτων» εἶναι σάν νά ἀνοίγει μιάν ἄβυσσο ἀνάμεσα στήν ἐπαναστατική ιδέα τῆς Συμμαχίας καί στίς μάζες τῶν προλεταρίων, εἶναι σάν νά ὁμολογεῖ τήν ἀδυναμία του νά στρατολογήσει αὐτούς τούς ἑκατό φρουρούς κάπου ἄλλοῦ, ἐκτός ἀπό τίς προνομιοῦχες τάξεις.

* — Σάν ἕνα πτώμα.

III

Η ΣΥΜΜΑΧΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΒΕΤΙΑ

Ἡ Συμμαχία μοιάζει μέ τόν Φάλσταφ, πού «βρίσκει πώς ἡ νηφαλιότητα καί ἡ περίσκεψη εἶναι τό καλύτερο δείγμα γενναιότητας». Γι' αὐτό τό λόγο «ὁ διάβολος πού ἔχουν μέσα τους» δέν ἐμποδίζει διόλου τοὺς διεθνεῖς ἀδελφούς νά ὑποκλίνονται μέ ταπεινοφροσύνη μπροστά στήν ἐξουσία τῶν ὑπαρχόντων κρατῶν, δίχως συνάμα νά παύουν νά διαμαρτύρονται ἔντονα κατά τοῦ θεσμοῦ τοῦ ἀφηρημένου κράτους. Ὡστόσο, αὐτός ὁ «διάβολος» στρέφει τὰ χτυπήματά του ἀποκλειστικά κατά τῆς Διεθνοῦς. Στήν ἀρχή ἤθελαν νά κυριαρχήσουν στή Διεθνή καί, ὅταν δέν τό κατάφεραν, ἀποπειράθηκαν νά τήν ἀποδιοργανώσουν. Θά ἐκθέσουμε τώρα ποιά δουλειά ἔκαναν στίς διάφορες χῶρες.

Οἱ διεθνεῖς ἀδελφοί δέν ἦσαν τίποτα ἄλλο, παρά ἓνα γενικό ἐπιτελεῖο στήν ἐφεδρεία. Τοὺς ἔλλειπε ὁ στρατός. Νόμισαν πώς ἡ Διεθνῆς δημιουργήθηκε ἀκριβῶς γι' αὐτό τό σκοπό. Γιά νά μπορέσουν νά ἀναλάβουν τή διοίκηση αὐτοῦ τοῦ στρατοῦ, ἔπρεπε νά μπάσουν στή Διεθνή τήν *ἐπίσημη Συμμαχία*. Φοβούμενοι ὅτι θά ἦταν ὑποτιμητικό γιά τή Συμμαχία, ἂν ἀπευθύνουν τήν αἴτηση γιά τήν εἰσδοχή τους στό Γενικό Συδβούλιο, τοῦ ὁποίου ἔτσι θά ἀναγνώριζαν τίς ἀρμοδιότητες, ἀπηύθυναν, μάταια, κάμποσες φορές τό ἴδιο αἴτημα στά ὁμοσπονδιακά συμβούλια τοῦ Βελγίου καί τοῦ Παρισιοῦ. Αὐτές οἱ ἀλλεπάλληλες ἀπορριπτικές ἀπαντήσεις ἀνάγκασαν τή Συμμαχία νά ἀπευθύνει στό Γενικό Συμβούλιο, στίς 15 Δεκεμβρίου 1868, τήν αἴτησή της γιά εἰσδοχή. Ἡ Συμμαχία ἔστειλε τό Καταστατικό καί τό πρόγραμμά της, ὅπου διακηρυσσόταν ἀπερίφραστα ὁ στόχος της («Ντοκουμέν-

τα», ἀριθ. 2*). Δηλώνοντας τήν «πλήρη προσχώρησή της στή Διεθνή», ἡ Συμμαχία εἶχε ταυτόχρονα τήν ἀξίωση νά ἀποτελεῖ μιᾶ δεύτερη διεθνή ὀργάνωση στό ἐσωτερικό τῆς Διεθνοῦς. Δίπλα στό Γενικό Συμβούλιο τῆς Διεθνοῦς, πού ἐκλέγεται ἀπό συνέδρια, ἔπρεπε νά ὑπάρχει ἡ αὐτοδιορισμένη Κεντρική Ἐπιτροπή τῆς Συμμαχίας, πού εἶχε τήν ἔδρα της στή Γενεύη. Δίπλα στίς τοπικές ομάδες τῆς Διεθνοῦς, νά ὑπάρχουν οἱ τοπικές ομάδες τῆς Συμμαχίας, οἱ ὁποῖες, διαμέσου τῶν ἐθνικῶν τους Γραφείων, πού λειτουργοῦν πέρα ἀπό τά ἐθνικά Γραφεῖα τῆς Διεθνοῦς, «*θά ἀπευθύνουν στό Κεντρικό Γραφεῖο τῆς Συμμαχίας αἴτηση γιά εἰσδοχή τους στή Διεθνή Ἐνωση Ἑργατῶν*». Ἔτσι, τό Κεντρικό Γραφεῖο τῆς Συμμαχίας σφετεριζόταν τό δικαίωμα εἰσδοχῆς στή Διεθνή. Δίπλα στά συνέδρια τῆς Διεθνοῦς ἔπρεπε νά γίνονται τά συνέδρια τῆς Συμμαχίας, μιᾶ καί «ἡ ἀντιπροσωπεῖα τῆς Συμμαχίας στά ἐτήσια συνέδρια τῶν ἐργατῶν» εἶχε τήν ἀξίωση νά πραγματοποιεῖ «*τίς δικές της ἐπίσημες συνεδριάσεις σέ ἰδιαίτερο χῶρο*».

Στίς 22 Δεκεμβρίου, τό Γενικό Συμβούλιο (σέ ἐπιστολή, πού δημοσιεύτηκε στήν ἐγκύκλιό του «*Οἱ δῆθεν διασπάσεις στή Διεθνή*», σελ. 7) τόνιζε ὅτι οἱ ἀξιώσεις αὐτές βρίσκονται σέ κατάφωρη ἀντίθεση μέ τό Καταστατικό τῆς Διεθνοῦς καί ἀπέρριπτε κατηγορηματικά τήν αἴτηση εἰσδοχῆς τῆς Συμμαχίας. Λίγους μήνες ἀργότερα, ἡ Συμμαχία ἀπευθύνθηκε καί πάλι στό Γενικό Συμβούλιο, θέτοντάς του τό ἐρώτημα ἂν ἀποδέχεται ἤ ὄχι τίς ἀρχές τῆς Συμμαχίας. Στήν περίπτωση πού ἡ ἀπάντηση θά ἦταν καταφατική, ἡ Συμμαχία δήλωνε ὅτι εἶναι ἕτοιμη νά αὐτοδιαλυθεῖ καί τά τμήματά της νά γίνουν ἀπλά τμήματα τῆς Διεθνοῦς. Τό Γενικό Συμβούλιο στίς 9 Μαρτίου 1869 (Βλ. «*Οἱ δῆθεν διασπάσεις στή Διεθνή*», σελ. 8) ἀπάντησε ὅτι τό νά ἐκφέρει κρίση περί τῆς ἐπιστημονικῆς ἀξίας τοῦ προγράμματος τῆς Συμμαχίας θά σήμαινε ὑπέρβαση τῶν ὁρίων τῶν λειτουργιῶν του καί ὅτι ἂν, ἀντί γιά «ἐξίσωση τῶν τάξεων», τεθεῖ «κατάργηση τῶν τάξεων», αὐτό δέν θά ἀποτελοῦσε ἐμπόδιο γιά τή μετατροπή τῶν τμημάτων τῆς Συμμαχίας σέ τμήματα τῆς Διεθνοῦς. Τό Γενικό Συμβούλιο πρόσθετε: «Ἄν λυθεῖ ὀριστικά τό πρόβλημα

* — Βλ. σέ τούτη τή Συλλογή, σελ. 466-468 (Σημ. μετ.).

τῆς διάλυσης τῆς Συμμαχίας καί τῆς ἔνταξης τῶν τμημάτων της στή Διεθνή, τότε, σύμφωνα μέ τόν Κανονισμό μας, εἶναι ἀπαραίτητο νά γνωστοποιηθεῖ στό Συμβούλιο ὁ τόπος καί ἡ ἀριθμητική δύναμη τοῦ κάθε νέου τμήματος».

Στίς 22 Ἰουνίου 1869, τό τμήμα Γενεύης τῆς Συμμαχίας ἀνακοίνωσε στό Γενικό Συμβούλιο ὡς γεγονός τετελεσμένο τή διάλυση τῆς Διεθνούς Συμμαχίας τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας, σ' ὅλα τά τμήματα τῆς ὁποίας δῆθεν προτάθηκε «νά μετατραποῦν σέ τμήματα τῆς Διεθνούς». Ὑστερα ἀπό μιά τέτοια κατηγορηματική δήλωση, τό Γενικό Συμβούλιο, πού ἔπese σέ πλάνη ἀπό κάποια ὀνόματα πού προσυπέγραφαν τό πρόγραμμα καί ἔδιναν τήν ἐντύπωση ὅτι ἡ Συμμαχία ἀναγνωρίστηκε ἀπό τή Ρωμανική Ὁμοσπονδιακή Ἐπιτροπή*, ἔκανε δεκτή τή Συμμαχία. Πρέπει νά ποῦμε πῶς κανένας ἀπό τοὺς ὅρους πού εἶχαν τεθεῖ δέν τηρήθηκε ποτέ. Ἀντίθετα, ἀκριβῶς ἀπό τή στιγμή ἐκεῖνη ἡ μυστική ὀργάνωση, πού κρυβόταν πίσω ἀπό τήν ἐπίσημη Συμμαχία, ἄρχισε νά μπαίνει σέ πλήρη κίνηση. Πίσω ἀπό τό τμήμα τῆς Διεθνούς στή Γενεύη, κρυβόταν τό Κεντρικό Γραφεῖο τῆς μυστικῆς Συμμαχίας. Πίσω ἀπό τά τμήματα τῆς Διεθνούς στή Νεάπολη, στή Βαρκελώνη, στή Λυών, στή Γιούρα, κρύβονταν τά μυστικά τμήματα τῆς Συμμαχίας. Βασιζόμενος σ' αὐτή τή μασονική ὀργάνωση, πού δέν τήν ὑποπεύονταν οὔτε τά ἀπλά μέλη τῆς Διεθνούς, οὔτε τά καθοδηγητικά της κέντρα, ὁ Μπακούνιν λογάριζε ὅτι θά πετύχει στό συνέδριο τῆς Βασιλείας, τό Σεπτέμβριο τοῦ 1869, νά πάρει στά χέρια του τήν ἡγεσία τῆς Διεθνούς. Στό συνέδριο αὐτό ἡ μυστική Συμμαχία, χρησιμοποιώντας ἀνέντιμα μέσα, ἐκπροσωπήθηκε ἀπό δέκα τουλάχιστον ἀντιπροσώπους, μεταξύ τῶν ὁποίων ἦταν ὁ διαβόητος Ἀλμπέρ Ρισάρ καί ὁ ἴδιος ὁ Μπακούνιν. Ἡ ἀντιπροσωπεία κουβάλησε μαζί της ἓνα σωρό ἀσυμπλήρωτα πληρεξούσια, πού δέ μπόρεσε νά τά χρησιμοποιήσει, διότι δέν εἶχε σίγουρους ἀνθρώπους, μολονότι τά εἶχε προσφέρει σέ μέλη τῆς Διεθνούς ἀπό τή Βασιλεία. Ὡστόσο, ὁ ἀριθμός τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Συμμαχίας ἀποδείχθηκε μικρός ἀκόμα καί

* — Πρόκειται γιά Ἐπιτροπή, στήν ὁποία μετεῖχαν ἀντιπρόσωποι ἀπό τίς ρωμανικές χώρες, δηλαδή χώρες πού οἱ λαοί τους μιλοῦν γλώσσες μέ κοινή καταγωγή τήν ἀρχαία ρωμαϊκή κουλτούρα (Γάλλοι, Ἴταλοί, Ἰσπανοί κλπ.). (Σημ. μετ.).

για να υποχρεώσει το συνέδριο να επικυρώσει την κατάργηση του κληρονομικού δικαιώματος. — παλιά μονομανία του Σαίν-Σιμόν, — πού ο Μπακούνιν ήθελε να τη μετατρέψει σε πρακτική άφεταιρία του σοσιαλισμού²⁰⁵. Ἀκόμα λιγότερη ἐπιτυχία εἶχε ἡ ἀπόπειρα να ἐπιβληθεῖ στό συνέδριο ἡ μεταφορά τῆς ἔδρας τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου ἀπ' τό Λονδίνο στή Γενεύη, πράγμα πού ὀνειρευόταν ὁ Μπακούνιν.

Στή Γενεύη γινόταν τότε ἕνας ἀνοιχτός πόλεμος ἀνάμεσα στή Ρωμανική Ὁμοσπονδιακή Ἐπιτροπή, πού τήν ὑποστήριζαν ὅλα σχεδόν τά μέλη τῆς Διεθνούς τοῦ τμήματος Γενεύης, καί τή Συμμαχία. Σύμμαχοι τῆς τελευταίας σ' αὐτόν τόν πόλεμο ἦταν ἡ ἐκδιδόμενη στό Λόκλ ἐφημερίδα «Progrès», μέ διευθυντή τόν Τζέιμς Γκυγιώμ καί ἡ ἐφημερίδα τῆς Γενεύης «Égalité», πού ἦταν τό ἐπίσημο ὄργανο τῆς Ρωμανικῆς Ὁμοσπονδιακῆς Ἐπιτροπῆς, ἀλλά τήν πλειοψηφία τῶν συντακτῶν της τήν ἀποτελοῦσαν συμμαχίτες, πού μέ κάθε εὐκαιρία ἔκαναν ἐπιθέσεις ἐναντίον τῆς Ρωμανικῆς Ὁμοσπονδιακῆς Ἐπιτροπῆς. Μή χάνοντας ἀπ' τά μάτια της τό βασικό στόχο — τή μεταφορά τῆς ἔδρας τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου στή Γενεύη — ἡ σύνταξη τῆς «Égalité» ἄρχισε μιὰ ἐκστρατεία κατά τοῦ ὑπάρχοντος Γενικοῦ Συμβουλίου καί καλοῦσε τήν ἐφημερίδα «Travail» τοῦ Παρισιοῦ να τήν ὑποστηρίξει. Τό Γενικό Συμβούλιο σέ ἐγκύκλιό του, τήν 1 Ἰανουαρίου 1870, δήλωσε πώς δέν κρίνει σκόπιμο να ἄρchiσει πολεμική κατά τῶν ἐφημερίδων²⁰⁶. Στό μεταξύ, ἡ Ρωμανική Ὁμοσπονδιακή Ἐπιτροπή ἀπομάκρυνε ἀπό τή σύνταξη τῆς «Égalité» τοὺς ἀνθρώπους τῆς Συμμαχίας.

Ἐκείνη τήν ἐποχή ἡ αἵρεση αὐτή δέν εἶχε ἀκόμα ἀποβάλλει τό προσωπεῖο τοῦ ἀντιαυταρχισμοῦ. Λογαριάζοντας ὅτι θά ἐπιτύχει να κυριαρχήσει στό Γενικό Συμβούλιο, αὐτή ἡ ἴδια ζήτησε στό συνέδριο τῆς Βασιλείας καί ὑπέβαλε προσχέδια ἀποφάσεων πάνω στά ὀργανωτικά θέματα, πού πρόβλεπαν να ἐκχωρηθοῦν στό Γενικό Συμβούλιο οἱ «αὐταρχικές ἐξουσίες», τίς ὁποῖες τόσο λυσσαλέα εἶχε καταπολεμήσει πρίν ἀπό δυό χρόνια. Τίποτα δέν εἰκονογραφεῖ καλύτερα τίς τότε ἀπόψεις της γιά τόν αὐταρχικό ρόλο τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου, ὅσο ἡ ἀκόλουθη περικοπή ἀπό τήν ἐφημερίδα τοῦ Λόκλ «Progrès» (4 Δεκεμβρίου 1869), πού

διηύθυνε ο Τζέιμς Γκυγιώμ, σχετικά με τη διαμάχη ανάμεσα στον «Social-Demokrat»²⁰⁷ και το «Volksstaat»¹²⁴.

«Νομίζουμε ότι το Γενικό Συμβούλιο της Ένωσής μας έχει χρέος να επέμβει και να αρχίσει να εξετάζει τί συμβαίνει στη Γερμανία, να πάρει απόφαση αναφορικά με τη διένεξη μεταξύ των Σβάιτσερ και Λίμπκνεχτ, θέτοντας έτσι τέρμα σ' αυτή την άβεβαιότητα που μās έκανε να νιώσουμε αυτή ή παράξενη κατάσταση».

Μπορεί κανείς να πιστέψει ότι πρόκειται για τον ίδιο τον έκεϊνο Γκυγιώμ, που στις 12 Νοεμβρίου 1871, στην εγκύκλιο του Σονβιγιέ κατέκρινε το άλλοτε μειωμένης αυταρχικότητας Γενικό Συμβούλιο πώς «πάει να εισαγάγει στη Διεθνή την αρχή της αυταρχικότητας» ;

Οί εφημερίδες της Συμμαχίας, μόλις άρχισαν να εκδίδονται, όχι μόνο προπαγάνδιζαν το ιδιαίτερο πρόγραμμά της, πράγμα που κανένας δέ θά μπορούσε να τό καταλογίσει σέ βάρος τους, αλλά και δημιουργούσαν και τροφοδοτούσαν διαρκώς μιά έσκεμμένη σύγχυση ανάμεσα στό πρόγραμμα της Συμμαχίας και στό πρόγραμμα της Διεθνούς. Αυτό επαναλαμβανόταν παντού όπου ή Συμμαχία διέθετε οποιαδήποτε εφημερίδα ή συνεργαζόταν μαζί της στην Ίσπανία, στην Έλβετία, στην Ίταλία. Άλλά τό σύστημα αυτό τελειοποιήθηκε στις ρωσικές εκδόσεις της Συμμαχίας.

Ή αίρεση έδωσε τό μεγάλο της χτύπημα στό συνέδριο της Ρωμανικής Όμοσπονδίας στό Λά Σώ-ντέ-Φόν (4 Άπριλίου 1870). Τό θέμα ήταν να αναγκαστούν τά τμήματα της Γενεύης να αναγνωρίσουν την έπίσημη Συμμαχία της Γενεύης ως μέρος της Όμοσπονδίας και να μεταφερθεί ή όμοσπονδιακή έπιτροπή και τό όργανό της σέ ένα μέρος, που λεγόταν Γιούρα, όπου αφεντικό θά ήταν ή μυστική Συμμαχία.

Κατά την έναρξη του συνεδρίου δυό αντιπρόσωποι του «τμήματος Συμμαχία» ζήτησαν να γίνουν δεκτοί στό συνέδριο. Οί αντιπρόσωποι της Γενεύης πρότειναν να εξεταστεί αυτό τό θέμα στό τέλος του συνεδρίου και να προταχθεί τό σπουδαιότερο θέμα, ή συζήτηση του προγράμματος. Δήλωσαν πώς είναι έξουσιοδοτημένοι να εγκαταλείψουν μάλλον τό συνέδριο, παρά να δεχθούν την είσοδή του στό τμήματος,

«λόγω τῶν ραδιουργιῶν καί τῶν ἀρχομανῶν τάσεων τῶν ἀνθρώπων τῆς Συμμαχίας καί πῶς ψῆφος ὑπέρ τῆς εἰσδοχῆς τῆς Συμμαχίας σημαίνει ψῆφο ὑπέρ τῆς διόσπασης τῆς Ρωμανικῆς Ὁμοσπονδίας».

Ἡ Συμμαχία ὅμως δέν ἤθελε νά χάσει μιὰ τέτοια εὐκαιρία. Ἡ γειτνίαση πού εἶχε μέ τά μικρά τμήματα γύρω στή Γιούρα τῆς ἔδωσε τή δυνατότητα νά ἐπιτύχει μιὰ μηδαμινή πλασματική πλειοψηφία, ἐπειδή ἡ Γενεὺη καί τά μεγάλα κέντρα τῆς Διεθνοῦς ἀντιπροσωπεύονταν πολύ ἀδύνατα. Μέ ἐπιμονή τῶν Γκυγιώμ καί Σβίτςγκεμπελ, τό τμήμα ἔγινε δεκτό μέ ἀμφισβητούμενη πλειοψηφία μιᾶς ἢ δύο ψήφων. Οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Γενεὺης πῆραν ἐντολή ἀπ' ὅλα τά τμήματα, μέ τά ὅποια ἐπικοινωνήσαν ἀμέσως τηλεγραφικά, νά ἐγκαταλείψουν τό συνέδριο. Καί ἐπειδή τά μέλη τῆς Διεθνοῦς στό Λά Σώ-ντέ-Φόν ὑποστήριζαν τοὺς ἀντιπροσώπους τῆς Γενεὺης, οἱ συμμαχίτες ἀναγκάστηκαν νά ἐγκαταλείψουν τό κτίριο τοῦ συνεδρίου, πού ἀνῆκε στά τοπικά τμήματα. Παρά τό ὅτι, σύμφωνα μέ τά γραφόμενα τοῦ ἴδιου τοῦ δικοῦ τους ὀργάνου (βλ. «Solidarité» τῆς 7 Μαΐου 1870), ἐκπροσωποῦσαν μόνο δεκαπέντε τμήματα, ἐνῶ μόνο στή Γενεὺη ὑπῆρχαν τριάντα, σφετερίστηκαν τόν τίτλο ρωμανικό συνέδριο, ὄρισαν νέα ὁμοσπονδιακή ἐπιτροπή γιά τή ρωμανική Ἑλβετία, ὅπου ἔλαμπαν μέ τήν παρουσία τους οἱ Σεβαλλέ καί Κονιόν* καί ἀνακήρυξαν τήν ἐφημερίδα τοῦ Γκυγιώμ «Solidarité» ὄργανο τῆς ρωμανικῆς Ὁμοσπονδίας. Αὐτός ὁ νεαρός δασκαλάκος, ὁ Γκυγιώμ, εἶχε ἀναλάβει τήν εἰδική ἀποστολή νά συκοφαντεῖ τοὺς «ἐργάτες τῆς φάμπρικας»²⁰⁸ στή Γενεὺη — αὐτοὺς τοὺς «μισητούς μπουρζουάδες», — νά κάνει πόλεμο κατά τῆς «Égalité», ὀργάνου τῆς Ρωμανικῆς Ὁμοσπονδίας καί νά κηρύσσει τήν πλήρη ἀποχή ἀπὸ τήν πολιτική. Συγγραφεῖς τῶν σπουδαιότερων ἄρθρων πάνω σ' αὐτό τό θέμα ἦσαν ὁ Μπαστελικά στή Μασσαλία καί οἱ δυό στυλοβάτες τῆς Συμμαχίας στή Λυών, ὁ Ἀλμπέρ Ρισάρ καί ὁ Γκασπάρ Μπλάν.

* Δυό μῆνες ἀργότερα τό ὄργανο τῆς ἴδιας ἐπιτροπῆς («Solidarité» τῆς 9 Ἰουλίου) ἀποκαλοῦσε καί τά δυό αὐτά ὑποκείμενα *κλέφτες*. Πράγματι, ἔδωσαν δεῖγμα τοῦ ἀναρχικοῦ ἐπαναστατισμοῦ τους, ληστεύοντας τή συνεταιριστική ἐνωση ραπτῶν τοῦ Λά Σώ-ντέ-Φόν.

Ἐξάλλου, ἡ περιστασιακὴ καὶ πλασματικὴ πλειοψηφία τοῦ συνεδρίου στὸ Λά Σώ-ντέ-Φόν παραβίασε κατάφωρα τὸ Καταστατικὸ τῆς Ρωμανικῆς Ὁμοσπονδίας, τῆς ὁποίας διεκδικοῦσε τὴν ἐκπροσώπηση. Καὶ πρέπει ἐδῶ νὰ τονιστεῖ ὅτι οἱ ἀρχηγοὶ τῆς Συμμαχίας συμμετεῖχαν σὲ μεγάλο βαθμὸ στὴν κατάρτιση αὐτοῦ τοῦ Καταστατικοῦ²⁰⁹. Σύμφωνα μὲ τὰ ἄρθρα 53 καὶ 55, κάθε σπουδαία ἀπόφαση τοῦ συνεδρίου, γιὰ νὰ ἀποκτήσει ἰσχύ νόμου, ἔπρεπε νὰ ἐπικυρωθεῖ ἀπὸ τὰ δύο τρίτα τῶν τμημάτων πού ἀνήκουν στὴν Ὁμοσπονδία. Ὡστόσο, τὰ Τμήματα τῆς Γενεύης καὶ τοῦ Λά Σώ-ντέ-Φόν, πού εἶχαν ταχθεῖ κατὰ τῆς Συμμαχίας, ἀποτελοῦσαν μόνον τοὺς πάνω ἀπὸ τὰ δύο τρίτα τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν τμημάτων. Σὲ δύο μεγάλες γενικὲς συνελεύσεις τὰ μέλη τῆς Διεθνoῦς τῆς Γενεύης, παρὰ τὴν ἀντίδραση τοῦ Μπακούνιν καὶ τῶν φίλων του, ἐνέκριναν σχεδὸν ὁμόφωνα τὴ στάση τῶν ἀντιπροσώπων τους, οἱ ὁποῖοι, καταχειροκροτοῦμενοι ἀπ' ὅλους, κάλεσαν τὴ Συμμαχία νὰ μὴ φυτρῶνει ἐκεῖ πού δὲν τὴν σπέρνουν καὶ νὰ μὴ διεκδικεῖ τὴν εἴσοδό της στὴ Ρωμανικὴ Ὁμοσπονδία. Μὲ τὸν ὅρο αὐτὸ θὰ μποροῦσε νὰ ὑπάρξει συμφιλίωση. Ἀργότερα, μερικὰ μέλη τῆς Συμμαχίας, πού δὲν εἶχαν αὐταπάτες, πρότειναν τὴ διάλυσή της, ἀλλὰ ὁ Μπακούνιν καὶ οἱ ὑποτακτικοὶ του ἀντιτάχθηκαν σ' αὐτὸ μ' ὅλες τὶς δυνάμεις τους. Παρ' ὅλα αὐτά, ἡ Συμμαχία ἐξακολουθοῦσε ἐπίμονα νὰ θέλει νὰ μπεῖ στὴ Ρωμανικὴ Ὁμοσπονδία. Αὐτὸ ἀνάγκασε τότε τὴ Ρωμανικὴ Ὁμοσπονδία νὰ πάρει ἀπόφαση νὰ διαγράψει ἀπὸ τίς τάξεις της τὸν Μπακούνιν καὶ τοὺς ἄλλους πρωτεργάτες.

Ἔτσι στὴ Ρωμανικὴ Ἑλβετία βρέθηκαν δύο ὁμοσπονδιακὲς ἐπιτροπές, ἡ μιά στὴ Γενεύη, ἡ ἄλλη στὸ Λά Σώ-ντέ-Φόν. Ἡ τεράστια πλειοψηφία τῶν τμημάτων ἔμεινε πιστὴ στὴν πρώτη, ἐνῶ τὴ δεύτερη τὴν ἀκολουθοῦσαν μόνον δεκαπέντε τμήματα, πολλὰ ἀπ' τὰ ὁποῖα, ὅπως θὰ δοῦμε στὴ συνέχεια, ἔπαψαν νὰ ὑπάρχουν τὸ ἕνα μετὰ τὸ ἄλλο.

Δὲν πρόλαβε καλά-καλά νὰ τελειώσει τὸ ρωμανικὸ συνέδριο, καὶ ἡ νέα ἐπιτροπὴ στὸ Λά Σώ-ντέ-Φόν ἀξίωσε τὴν παρέμβαση τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου, ἀπευθύνοντάς του ἐπιστολὴ, πού τὴν ὑπέγραψε ὡς γραμματέας ὁ Φ. Ρομπέρ καὶ ὡς πρόεδρος ὁ Ἀνρὺ Σεβαλλέ (βλ. ὑποσημείωση στὴν προηγούμενη σελίδα). Ἀ-

φοῦ ἐξέτασε τὰ κείμενα πού υπέβαλαν καί οἱ δύο πλευρές, τό Γενικό Συμβούλιο ἀποφάσισε στίς 28 Ἰουνίου 1870 νά διατηρήσει τίς προηγούμενες λειτουργίες της ἡ ἐπιτροπή τῆς Γενεύης καί πρότεινε στή νέα ὁμοσπονδιακή ἐπιτροπή τοῦ Λά Σώ-ντέ-Φόν νά πάρει μιὰ ὁποιαδήποτε τοπική ὀνομασία²¹⁰. Ἡ ἐπιτροπή τοῦ Λά Σώ-ντέ-Φόν, βλέποντας νά δαψεύδονται οἱ ἐλπίδες της μέ τήν ἀπόφαση αὐτή, ἄρχισε νά διαμαρτύρεται γιά αὐταρχικότητα τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου, λησιμονώντας ὅτι πρώτη αὐτή εἶχε ζητήσει τήν παρέμβασή του. Ἡ ἀναταραχή, στήν ὁποία ἔριξε τήν ἐλβετική ὁμοσπονδία αὐτή ἡ ἐπιτροπή, μέ τήν ἐπίμονη ἐπιδίωξή της νά ὑφαρπάξει τόν τίτλο «Ρωμανική Ὁμοσπονδιακή Ἐπιτροπή», ἀνάγκασε τό Γενικό Συμβούλιο νά διακόψει κάθε ἐπίσημη σχέση μαζί της.

Στίς 4 Σεπτεμβρίου 1870, στό Παρίσι ἀνακηρύχθηκε ἡ Δημοκρατία. Ἡ Συμμαχία ἔκρινε ὅτι ἦρθε ἡ ὥρα «νά ξαμολύσει τήν ἐπαναστατική Λερναία Ὑδρα στήν Ἑλβετία» (στύλ Γκυγιώμ). Ἡ «Solidarité» ἐξέδωσε ἕνα Μανιφέστο γιά συγκρότηση σωμάτων ἐλβετῶν ἐθελοντῶν ἐναντίον τῶν Πρώσων. Αὐτό τό Μανιφέστο, ἂν πιστέψουμε τόν παιδαγωγό Γκυγιώμ, μολονότι δέν ἦταν «διόλου ἀνώνυμο», πάντως «δέν ἦταν καί ἐνυπόγραφο». Δυστυχῶς, ὅλος αὐτός ὁ πολεμοχαρής κουρνιαχτός τῆς Συμμαχίας διαλύθηκε, μόλις κατασχέθηκαν ἡ ἐφημερίδα καί τό Μανιφέστο. «Ἐγώ ὅμως», — ἀναφώνησε ὁ ἀσυγκράτητος Γκυγιώμ, φλεγόμενος ἀπ' τήν ἐπιθυμία «νά διακινδυνεύσει τό τομάρι του», — «ἐγώ παρέμεινα στό πόστο μου... στό τυπογραφεῖο τῆς ἐφημερίδας» («Bulletin Jurassien», 15 Ἰουνίου 1872).

Ξέσπασε τό ἐπαναστατικό κίνημα στή Λυών. Ὁ Μπακούνιν ἔσπευσε νά βοηθήσει τόν ἀνθυπολοχαγό του Ἀλμπέρ Ρισάρ καί τοὺς ὑπαξιωματικούς του Μπαστελικά καί Γκασπάρ Μπλάν. Στίς 28 Σεπτεμβρίου, τήν ἡμέρα πού ἔφθασε ἐκεῖ, ὁ λαός εἶχε καταλάβει τό Δημαρχεῖο. Ὁ Μπακούνιν ἐγκαταστάθηκε σ' αὐτό. Ἰδοῦ, λοιπόν, ἔφτασε ἡ κρίσιμη στιγμή πού τήν περίμεναν τόσα χρόνια, ἡ στιγμή πού ὁ Μπακούνιν ἀπέκτησε τή δυνατότητα νά ἐκτελέσει τήν πιό ἐπαναστατική πράξη πού εἶδε ποτέ ὁ κόσμος : ἐξέδωσε τό διάταγμα γιά τήν *κατάργηση τοῦ Κράτους*. Τό Κράτος, ὅμως, μέ τή μορφή δύο λόχων τῆς ἀστικῆς ἐθνοφρουρᾶς,

μπήκε από μία πύλη, πού τήν είχαν αφήσει αφρούρητη, έκκέ-
νωσε τήν αίθουσα καί ανάγκασε τόν Μπακούνιν νά τά μαζέ-
ψει γρήγορα-γρήγορα καί νά φύγει γιά τή Γενεύη.

Τήν ίδια στιγμή ακριβώς, πού ὁ πολέμαρχος Γκυγιώμ προ-
άσπιζε «στό πόστο του» τή Σεπτεμβριανή Δημοκρατία, ὁ ἔμι-
στός του Ἀχάτ Ρομπέν τό ἔσκασε ἀπό τή Δημοκρατία αὐτή καί
ζήτησε καταφύγιο στό Λονδίνο. Τό Γενικό Συμβούλιο, μονολότι
γνώριζε ὅτι ὁ Ρομπέν εἶναι ἕνας ἀπό τοὺς πιό φανατικούς ὁπα-
δοὺς τῆς Συμμαχίας καί, ἐπιπλέον, ὁ αὐτουργός τῶν δημοσιογρα-
φικῶν ἐπιθέσεων κατὰ τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου ἀπό τίς στήλες
τῆς ἐφημερίδας «Égalité», καί παρά τίς πληροφορίες τῶν τμημά-
των τῆς Βρέστης γιά τήν ὄχι καί τόσο γενναία στάση του, τόν
δέχτηκε στίς γραμμές του, ἐπειδὴ ἔλλειπαν Γάλλοι-μέλη τοῦ
Συμβουλίου. Ἀπό τή στιγμή ἐκείνη ὁ Ρομπέν ἐκτελοῦσε ἀνελλι-
πῶς στό Συμβούλιο χρέη ἡμιεπίσημου ἀπεσταλμένου τῆς ἐπι-
τροπῆς τοῦ Λά Σώ-ντέ-Φόν. Στίς 14 Μαρτίου 1871 ὁ Ρομπέν πρό-
τεινε νά συγκληθεῖ κλειστή συνδιάσκεψη τῆς Διεθνοῦς γιά τήν
ἐπίλυση τῆς ἐλβετικῆς διαφορᾶς. Τό Συμβούλιο, προβλέποντας
ὅτι στό Παρίσι ὠριμάζουν μεγάλα γεγονότα, ἀπέρριψε κατηγο-
ρηματικά αὐτή τήν πρόταση. Ὁ Ρομπέν ἐπανῆλθε ἐπανειλημμένα
στό ἴδιο ζήτημα καί μάλιστα πρότεινε στό Συμβούλιο νά πάρει
ὀριστική ἀπόφαση πάνω στή διαφορά αὐτή. Στίς 25 Ἰουλίου τό
Γενικό Συμβούλιο πῆρε ἀπόφαση νά συμπεριλάβει αὐτό τό ζή-
τημα στόν κατάλογο τῶν θεμάτων πάνω στά ὁποῖα θά ἀποφάσιζε
ἡ συνδιάσκεψη πού εἶχε συγκληθεῖ γιά τό Σεπτέμβριο τοῦ 1871.

Στίς 10 Αὐγούστου, ἡ Συμμαχία, πού δέν ἤθελε διόλου νά
ἐξετασθοῦν οἱ σκευωρίες της στή συνδιάσκεψη, ἀνήγγειλε τήν
αὐτοδιάλυσή της ἀπό τίς 6 τοῦ ἴδιου μήνα. Σύντομα ὅμως, μέ τήν
ἐπικουρία μερικῶν γάλλων ἐμιγκρέδων, ἔκανε πάλι τήν ἐμφάνισή
της μέ ἄλλες ὀνομασίες, ὅπως γιά παράδειγμα : τμήμα ἀθεϊστῶν-
σοσιαλιστῶν καί τμήμα προπαγάνδας καί ἐπαναστατικῆς σοσια-
λιστικῆς δράσης. Βασιζόμενο στήν ἀπόφαση τοῦ V συνεδρίου
τῆς Βασιλείας²¹¹, τό Γενικό Συμβούλιο, σέ πλήρη συμφωνία μέ
τήν Ρωμανική Ὁμοσπονδιακή Ἐπιτροπή, ἀρνήθηκε νά ἀναγνω-
ρίσει αὐτά τά τμήματα, πού ἦσαν νέες ἐστίες μηχανορραφιδῶν.

Ἡ συνδιάσκεψη τοῦ Λονδίνου (Σεπτέμβριος 1871) ἐπικύ-

ρωσε τήν απόφαση τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου τῆς 28 Ἰουνίου 1870 σχετικά μέ τοὺς διασπαστές τῆς Γιούρα.

Ἐπειδὴ ἡ «Solidarité» ἔπαψε νά ἐκδίδεται, ἄλλοι ὁπαδοί τῆς Συμμαχίας ἱδρυσαν τήν ἐφημερίδα «Révolution Sociale», ὅπου ἔγραφε ἡ κυρία Ἀντρέ Λεό, ἡ ὁποία στό συνέδριο τοῦ Συνδέσμου Εἰρήνης στή Λωζάνη, τότε ἀκριβῶς πού ὁ Φερρέ, κλεισμένος στή φυλακή, περίμενε τή μεταγωγή του στό Σάτορυ, εἶχε δηλώσει ὅτι

«Ὁ Ραούλ Ριγκώ καί ὁ Φερρέ ἦσαν οἱ δύο σκοτεινές μορφές τῆς Κομμούνας, πού πρὶν ἀπ' αὐτό» (τήν ἐκτέλεση τῶν ὁμήρων) «ἀπαιτοῦσαν συνεχῶς, — πράγματι, χωρίς ἐπιτυχία, — τή λήψη αἱματηρῶν μέτρων».

Ἀπὸ τό πρῶτο κιόλας φύλλο τῆς, ἡ ἐφημερίδα ἔσπευσε νά εὐθυγραμμισθεῖ μέ τό «Figaro», «Gaulois», «Paris-Journal» καί τὰ ἄλλα ρυπαρόφυλλα, ἀναδημοσιεύοντας τίς πρόστυχες ἐπιθέσεις τους κατά τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου. Βρῆκε κατάλληλη τή στιγμή γιά νά ἀνάψει ἀκόμα καί μέσα στή Διεθνή τή φωτιά τῆς ἐθνικῆς ἔχθρας. Σύμφωνα μέ τὰ γραφόμενά της, τό Γενικό Συμβούλιο ἦταν μιά γερμανικὴ ἐπιτροπὴ καί τή διευθύνει ἄνθρωπος βισμαρκικῆς νοοτροπίας.

Μέ τίς τρεῖς ἀποφάσεις της : γιά τήν ἐλβετικὴ διένεξη, γιά τήν πολιτικὴ δράση τῆς ἐργατικῆς τάξης καί γιά τή δημόσια ἀποκήρυξη τοῦ Νετσάγιεφ, ἡ συνδιάσκεψη ἐπληξε τὴ Συμμαχία στήν ἴδια τήν καρδιά της²¹². Ἡ πρώτη ἀπὸ τίς ἀποφάσεις αὐτές ἦταν μιά ἄμεση μομφή κατά τῆς ψευτορωμανικῆς ἐπιτροπῆς τοῦ Λά Σώ-ντέ-Φόν καί ἐπικύρωνε τίς ἐνέργειες τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου. Ἐκανε σύσταση στὰ τμήματα τῆς Γιούρα νά προσχωρήσουν στή Ρωμανικὴ Ὅμοσπονδία καί, ἂν δέν μποροῦσε νά γίνῃ μιά τέτοια προσχώρηση, ἡ συνδιάσκεψη πρότεινε στὰ τμήματα τῶν ὀρεινῶν περιοχῶν νά πάρουν τήν ἐπωνυμία Ὅμοσπονδία τῆς Γιούρα. Ἡ συνδιάσκεψη δήλωσε ὅτι, ἂν ἡ ἐπιτροπὴ τους συνεχίσει τόν πόλεμο ἐφημερίδων μπροστὰ στήν ἀστικὴ κοινὴ γνώμη, τότε οἱ ἐφημερίδες αὐτές θά ἀποκηρυχθοῦν ἀπ' τό Γενικό Συμβούλιο. — Ἡ δεύτερη ἀπόφαση, γιά τήν πολιτικὴ δράση τῆς ἐργατικῆς τάξης, ἔθετε ὀριστικὰ τέρμα στή σύγχυση πού ἤθελε νά δημιουργήσει μέσα στή Διεθνή ὁ Μπακούνιν, εἰσάγοντας στό

πρόγραμμα της τό δόγμα περί απόλυτης αποχής από την πολιτική. — Ἡ τρίτη απόφαση, σχετικά μέ τόν Νετσάγιεφ, ἦταν μιᾶ ἄμεση ἀπειλή γιά τόν Μπακούνιν. Θά δοῦμε πιό πέρα, ὅταν θά μιλήσουμε γιά τή Ρωσία, πόσο ἐνδιαφερόταν προσωπικά ὁ Μπακούνιν νά μή μαθευτοῦν στή Δυτική Εὐρώπη οἱ βρωμοδουλειές τῆς Συμμαχίας.

Ἡ Συμμαχία δικαιολογημένα τά εἶδε ὅλα αὐτά σάν κήρυξη πολέμου καί ἄρχισε ἀμέσως πολεμική ἐκστρατεία. Τά τμήματα τῆς Γιούρα, πού ὑποστήριζαν τήν ψευτορωμανική ἐπιτροπή, στίς 12 Νοεμβρίου 1871 ἔκαναν συνέδριο στό Σονβιγιέ. Συμμετείχαν σ' αὐτό δεκαέξι ἀντιπρόσωποι, πού δῆθεν ἐκπροσωποῦσαν ἐννέα τμήματα. Σύμφωνα μέ ἐκθεση τῆς ὁμοσπονδιακῆς ἐπιτροπῆς, τό τμήμα τοῦ Κουρτελαρύ, πού τό ἐκπροσωποῦσαν δύο ἀντιπρόσωποι, «εἶχε διακόψει τή δράση του». Τό κεντρικό τμήμα τοῦ Λόκλ «στό τέλος εἶχε διαλυθεῖ», ἐκ τῶν ὑστέρων ὅμως ἐπανασυστάθηκε προσωρινά γιά νά στείλει δύο ἀντιπροσώπους στό συνέδριο τῶν δεκαέξι. Τό τμήμα τῶν λιθογράφων καί χαρακτῶν τοῦ Κουρτελαρύ (δύο ἀντιπρόσωποι) «εἶχε συγκροτηθεῖ ὡς ἐπαγγελματική ἔνωση», πού *δέν ἀνήκε* στή Διεθνή. Τό τμήμα προπαγάνδας τοῦ Λά Σώ-ντέ-Φόν (ἓνας ἀντιπροσωπος) «βρίσκεται σέ κρίσιμη κατάσταση καί ἡ θέση του ὄχι μόνο δέν βελτιώνεται, ἀλλά μάλλον ἐπιδεινώνεται». Τό κεντρικό τμήμα τοῦ Νοῖσατέλ (δύο ἀντιπρόσωποι, μεταξύ αὐτῶν ὁ Γκυγιώμ) «πάσχει ἄσχημα καί, δίχως τήν αὐτοθυσία ὀρισμένων μελῶν του, ἡ ἐξαφάνισή του θά ἦταν ἀναπόφευκτη». Δύο κύκλοι μελέτης τοῦ κοινωνικοῦ προβλήματος στό Σονβιγιέ καί στό Σαίντ-Ίμιέ (τέσσερις ἀντιπρόσωποι) τῆς περιοχῆς Κουρτελαρύ εἶχαν συσταθεῖ μετά τή διάλυση τοῦ κεντρικοῦ τμήματος τοῦ Κουρτελαρύ. Ἔτσι, μερικά μέλη αὐτῆς τῆς περιοχῆς ἐκπροσωπήθηκαν ἀπό τρεῖς φορές μέ ἕξι ἀντιπροσώπους ! Τό τμήμα τοῦ Μουτιέ (ἓνας ἀντιπρόσωπος) ἀποτελεῖται, ὅπως φαίνεται, μόνο ἀπ' τήν ἐπιτροπή του. Συνεπῶς, ἀπό τοὺς δεκαέξι ἀντιπροσώπους, οἱ δεκατέσσερις ἐκπροσωποῦσαν νεκρά ἢ ἐτοιμοθάνατα τμήματα. Γιά νά ἀντιληφθοῦμε, ὅμως, σέ ποιό ξεχαρβάλωμα ὁδήγησε αὐτή τήν ὁμοσπονδία τό κήρυγμα τῆς ἀναρχίας, πρέπει νά συνεχίσουμε λίγο τήν ἀνάγνωση αὐτῆς τῆς ἐκθεσης. Ἀπό τά εἴκοσι δύο τμήματα, μόνο τά

έννεα εκπροσωπήθηκαν στο συνέδριο. Έπτά τμήματα δέν ανταποκρίθηκαν ποτέ σε καμιά από τις ανακοινώσεις της επιτροπής και τέσσερα τμήματα κηρύχθηκαν σε αφάνεια. Ίδου μιά όμοσπονδία, πού έταξε ως αποστολή της νά έκθεμελιώσει τήν οργάνωση της Διεθνούς !

Ώστόσο, τό συνέδριο τοῦ Σονβιγιέ άρχισε στο πνεῦμα τῶν αποφάσεων τῆς συνδιάσκεψης τοῦ Λονδίνου, ἡ ὁποία εἶχε προτείνει στίς ὁργανώσεις πού τό συγκάλεσαν νά πάρουν τήν ἐπωνυμία Ὁμοσπονδία τῆς Γιούρα. Ταυτόχρονα, ὁμως, γιά νά ἀποδείξει τόν ἀναρχισμό του, τό συνέδριο κατάγγειλε γιά ἀνυπακοή ὅλη τή Ρωμανική Ὁμοσπονδία. (Ἡ τελευταία ἔδωσε στούς ἀνθρώπους τῆς Γιούρα κάθε αὐτονομία, διώχνοντάς τους ἀπ' ὅλα τά τμήματα). Ἀμέσως μετά, τό συνέδριο ἐξέδωσε μιά βαρύγδουπη ἐγκύκλιο, πού ἀποσκοποῦσε βασικά νά θέσει ὑπό ἀμφισβήτηση τή νομιμότητα τῆς συνδιάσκεψης καί νά τήν προσβάλει σ' ἕνα γενικό συνέδριο, τοῦ ὁποίου ζητοῦσε τήν ἄμεση σύγκληση.

Ἡ ἐγκύκλιος κατηγορεῖ τή Διεθνή πώς πρόδωσε τό πνεῦμα της, τό ὁποῖο συνίσταται ἀκριβῶς «σέ μιά μεγαλειώδη διαμαρτυρία κατά τῆς αὐταρχικότητας». Πρίν ἀπ' τό συνέδριο τῶν Βρυξελλῶν τά πάντα πηγαιναν θαυμάσια στόν πῖο θαυμάσιο δυνατό κόσμο, ἀλλά στή Βασιλεία οἱ ἀντιπρόσωποι ἔχασαν τά λογικά τους καί, κυριευμένοι ἀπό «τυφλή πίστη», «παραβίασαν τό πνεῦμα καί τό γράμμα τοῦ Γενικοῦ Καταστατικοῦ», ὅπου μέ τόση σαφήνεια διακηρύσσεται ἡ αὐτονομία κάθε τμήματος καί κάθε ὁμάδας τμήματος. Ἄρα, ἡ Διεθνῆς ἀνέγραψε στή σημαία της τόν αὐταρχισμό, ἐνῶ ἡ Ὁμοσπονδία τῆς Γιούρα, αὐτό τό ἀνδρείκελο τῆς Συμμαχίας, ἀνέγραψε τήν αὐτονομία τῶν τμημάτων. Εἶδαμε ἤδη μέ ποιό τρόπο ἡ Συμμαχία σκοπεύει νά ὑλοποιήσει αὐτή τήν αὐτονομία.

Ἀλλά οἱ ἁμαρτίες τοῦ συνεδρίου τῆς Βασιλείας ὠχριοῦν μπροστά στίς ἁμαρτίες τῆς συνδιάσκεψης τοῦ Λονδίνου, πού οἱ ἀποφάσεις της

«τείνουν νά μετατρέψουν τή Διεθνή ἀπό ἐλεύθερη ὁμοσπονδία αὐτόνομων τμημάτων σέ μιά ἱεραρχικά διαρθρωμένη καί αὐταρχική ὁργάνωση πειθαρχικῶν τμημάτων, πού βρίσκεται ὁλότελα στά χέρια τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου,

τό όποίο μπορεί κατά τήν κρίση του νά άρνηθεί τήν είσοδή τμημάτων ή νά άναστείλει τή δράση τους».

Προφανώς οί συμμαχίτες συντάκτες αὐτῆς τῆς ἐγκυκλίου λησμόνησαν ότι τό μυστικό Καταστατικό τους ἔχει συνταχθεῖ ἀκριβώς μέ σκοπό νά ἐδραιώσει μιᾶ «ιεραρχική καί αὐταρχική ὀργάνωση», διευθυνόμενη ἀπό τή φυσιογνωμία τοῦ μόνιμου «πολίτη Μπ.» καί κάνει ὑποδείξεις πῶς νά «πειθαρχοῦνται» τά τμήματα καί πῶς νά τά ἔχει ὄχι ἀπλῶς «στό χέρι», ἀλλά νά ἔχει «τό ἀπάνω χέρι» ὁ ἴδιος αὐτός «πολίτης».

Ἄν οί ἁμαρτίες τῆς συνδιάσκεψης εἶναι ἤδη ἁμαρτίες θανάσιμες, τότε τό ἄκρον ἄωτον τῶν ἁμαρτιῶν, τό ἁμάρτημα κατά τοῦ ἁγίου πνεύματος τό διέπραξε τό Γενικό Συμβούλιο. Ὑπάρχουν σ' αὐτό «μερικά πρόσωπα», πού θεωροῦν

«τὴν ἐντολή τους» (ὡς μελῶν τοῦ Συμβουλίου) «σάν προσωπική τους περιουσία καί τό Λονδίνο τό βλέπουν ὡς ἀναντικατάστατη πρωτεύουσα τῆς Ἑνωσῆς μας... Μερικοί ἄνθρωποι ἔφθασαν στό σημείο ... νά θελήσουν νά ἐπιβληθεῖ στή Διεθνή τό δικό τους ἰδιαίτερο πρόγραμμα, τό δικό τους δόγμα. ὡς ἐπίσημη θεωρία, πού μόνον αὐτή δικαιοῦται νά πολιτογραφηθεῖ στήν Ἑνωση... ἔτσι, σιγά-σιγά διαμορφώθηκε μιᾶ ὀρθοδοξία, μέ κέντρο τό Λονδίνο καί ἐκπροσώπους τά μέλη τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου».

Κοντολογίς, αὐτοί θά ἤθελαν διαμέσου τοῦ «συγκεντρωτισμοῦ καί τῆς δικτατορίας» νά ἐξασφαλίσουν τήν ἐνότητα τῆς Διεθνούς. — Στήν ἴδια αὐτή ἐγκύκλιο ἡ Συμμαχία ἀπαιτεῖ «νά διασφαλισθεῖ ἡ ὑπεροχή τοῦ ἰδιαίτερου προγράμματός της μέσα στή Διεθνή», ὀνομάζοντάς το «μεγαλειώδη διαμαρτυρία κατά τοῦ αὐταρχισμοῦ» καί διακηρύσσοντας ότι ἡ ἀπελευθέρωση τῶν ἐργατῶν μέ τίς προσπάθειες τῶν ἰδίων τῶν ἐργατῶν πρέπει νά γίνει «χωρίς όποιαδήποτε αὐταρχική καθοδήγηση, ἔστω καί μιᾶ καθοδήγηση πού ἔχει ἐκλεγεί καί ἐπικυρωθεῖ ἀπ' τοὺς ἐργάτες». Θά δοῦμε ότι παντοῦ ὅπου ἡ Συμμαχία εἶχε ἐπιρροή, ἔκανε ἀκριβῶς αὐτό γιά τό όποίο κατηγοροῦσε ψευδῶς τό Γενικό Συμβούλιο, δηλαδή ἐπιχειροῦσε νά ἐπιβάλλει τό δικό της ἀνόητο ὁμοίωμα θεωρίας ὡς «ἐπίσημη θεωρία, πού μόνον αὐτή δικαιοῦται νά πολιτογραφηθεῖ στήν «Ἑνωση»*. — Ὅλα αὐτά ἀφοροῦν μόνον

* Ὁ Ματσίνι, γιά παράδειγμα, ἐπέρριψε σ' ὅλη τή Διεθνή τήν εὐθύνη γιά τίς ἀνόητες ἐπινοήσεις τοῦ Πάπα Μπακούνιν. Τό Γενικό Συμβούλιο ἔ-

στή δημόσια, επίσημη δράση της Συμμαχίας. Όσο για τή μυστική δράση της, τότε «τό πνεῦμα καί τό γράμμα» τῶν μυστικῶν Καταστατικῶν της μᾶς ἔδειξαν ἤδη σέ ποιό βαθμό «ή ὀρθοδοξία», «τό ιδιαίτερο δόγμα», «ὁ συγκεντρωτισμός» καί «ή δικτατορία» κυριαρχοῦν σ' αὐτήν τήν «ἐλεύθερη ὁμοσπονδία αὐτόνομων ομάδων». Ἀντιλαμβανόμαστε πολύ καλά γιά ποιό λόγο θά ἤθελε ἡ Συμμαχία νά ἐμποδίσαι τήν ἐργατική τάξη νά δημιουργήσει τή δική της γενική καθοδήγηση, μιά πού ἡ μπακουνική πρόνοια φρόντισε κιόλας γι' αὐτό, ἰδρύοντας μιά δική της Συμμαχία ὡς γενικό ἐπιτελεῖο τῆς ἐπανάστασης.

Τό Γενικό Συμβούλιο ὄχι μόνο δέν σκόπευε νά ἐπιβάλει στή Διεθνή μιά ὁποιαδήποτε ὀρθοδοξία, ἀλλά, ἀντίθετα, πρότεινε στή συνδιάσκεψη τοῦ Λονδίνου νά μετονομαστοῦν οἱ σεκταριστικές ἐπωνυμίες μερικῶν τμημάτων καί μάλιστα ἡ πρόταση αὐτή ἐγινε ὁμόφωνα δεκτή*.

νίωσε ὑποχρεωμένο νά δηλώσει δημοσίᾳ διαμέσου τῶν ἰταλικῶν ἐφημερίδων ὅτι «ἀντιτάχθηκε πάντα στίς ἐπανελημμένες ἀπόπειρες νά ὑποκατασταθεῖ τό εὐρύ, κατανοητό πρόγραμμα τῆς Διεθνούς (πού ἀνοίξε τό δρόμο γιά νά ἐνταχθοῦν στίς γραμμές της καί οἱ ὁπαδοί τοῦ Μπακούνιν) ἀπό τό στενό καί σεκταριστικό πρόγραμμα τοῦ Μπακούνιν, πού ἡ υἱοθέτησή του θά συνεπαγόταν ἀμέσως τή διαγραφή τῆς τεράστιας πλειοψηφίας τῶν μελῶν τῆς Διεθνούς»²¹³. Ἡ ἐγκύκλιος τοῦ Ζύλ Φάβρ, ἡ ἐκθεση τοῦ βουλευτῆ τῆς τσιφλικάδικης Βουλῆς Τσακάζε ἀναφορικά μέ τήν Ἑνωσή μας, οἱ ἀντιδραστικοί λόγοι κατά τή συζήτηση πού ἐγινε γιά τή Διεθνή στήν ἰσπανική Βουλή (Cortes)²¹⁴, ἀλλά καί ὅλες οἱ δημόσιες ἐπιθέσεις κατά τῆς Διεθνούς βρίθουν ἀπό παραπομπές σέ ὑπερανarchικές φράσεις, προερχόμενες ἀπ' τό μπακουνικό στρατόπεδο.

* Δεύτερη ἀπόφαση τῆς συνδιάσκεψης, παρ. 2: «Ὅλα τά τοπικά διαμερίσματα, τμήματα, ομάδες καί οἱ ἐπιτροπές τους ἀπό δῶ καί μπρός ὀνομάζονται καί συγκροτοῦνται ἀποκλειστικά ὡς διαμερίσματα, τμήματα, ομάδες καί ἐπιτροπές τῆς Διεθνούς Ἑνώσεως Ἑργατῶν μέ τήν προσθήκη τῆς ὀνομασίας τοῦ ἀντίστοιχου τόπου». Παρ. 3: «Ἀπαγορεύεται, λοιπόν, ἀπό δῶ καί μπρός σ' ὅλα τά διαμερίσματα, τμήματα καί ομάδες νά παίρνουν διάφορες σεκταριστικές ἐπωνυμίες, ὅπως, γιά παράδειγμα, ποζιτιβιστές, μουτουαλιστές, κολλεκτιβιστές, κομμουνιστές καί τά παρόμοια ἢ νά δημιουργοῦν χωριστικές ὁργανώσεις μέ τήν ἐπωνυμία “τμήμα προπαγάνδας” κλπ., πού διεκδικοῦν τήν ἐκπλήρωση ιδιαίτερων καθηκόντων, διαφορετικῶν ἀπό τούς γενικούς σκοπούς τῆς Διεθνούς».

Νά τί ἔγραφε τό Γενικό Συμβούλιο γιά τίς σέκτες* στήν ἀπόρρητη ἐγκύκλιό του («Οἱ δῆθεν διασπάσεις», σελ. 24):

«Ἡ πρώτη φάση τοῦ ἀγώνα τοῦ προλεταριάτου κατά τῆς ἀστικής τάξης ἔχει χαρακτήρα σεκταριστικοῦ κινήματος. Αὐτό ἔχει τή δικαίωσή του στήν περίοδο πού τό προλεταριάτο δέν εἶναι ἀρκετά ἀναπτυγμένο γιά νά δράσει ὡς τάξη. Μερικοί στοχαστές, κάνοντας κριτική στίς κοινωνικές ἀντιθέσεις, προτείνουν φανταστικές λύσεις αὐτῶν τῶν ἀντιθέσεων, ἐνῶ στή μάζα τῶν ἐργατῶν δέν ἀπομένει παρά νά τίς ἐνστερνίζεται, νά τίς προπαγανδίζει καί νά τίς ἐφαρμόζει. Οἱ σέκτες, πού ἱδρύονται ἀπό τέτοιους πρωτεργάτες, εἶναι ἀπό τήν ἴδια τή φύση τους φορεῖς τῆς ἀποχῆς: ἀρνοῦνται κάθε ρεαλιστική δράση, τήν πολιτική, τίς ἀπεργίες, τίς ἐπαγγελματικές ἐνώσεις, μέ μιά λέξη, τήν κάθε συλλογική κίνηση. Τό προλεταριάτο στή μεγάλη μάζα του παραμένει ἀδιάφορο ἢ καί ἐχθρικό πρὸς τήν προπαγάνδα τους. Οἱ ἐργάτες τοῦ Παρισιοῦ καί τῆς Λυὼν δέν ἤθελαν νά ξέρουν τοὺς σαιν-σιμονικούς, τοὺς φουριερικούς, τοὺς ἱκάριους, ὅπως καί οἱ ἄγγλοι χαρτιστές καί τρεϊντ-γιουνιονιστές δέν ἀναγνώριζαν τοὺς δουενικούς. Οἱ σέκτες, πού ὅταν πρωτοεμφανίστηκαν χρησίμευσαν ὡς μοχλοὶ τῆς κίνησης, μετατρέπονται σέ τροχοπέδη, μόλις αὐτή ἢ κίνηση τίς ξεπερνάει. Τότε γίνονται ἀντιδραστικές. Μαρτυρία γι' αὐτό ἀποτελοῦν οἱ σέκτες στή Γαλλία καί στήν Ἀγγλία καί τόν τελευταῖο καιρό οἱ λασσαλικοί στή Γερμανία, πού χρόνια ὁλόκληρα στέκονταν ἐμπόδιο γιά τήν ὀργάνωση τοῦ προλεταριάτου καί κατέληξαν νά γίνουν ἓνα ἀπλό ὄργανο τῆς ἀστυνομίας. Μέ λίγα λόγια, πρόκειται γιά τήν παιδική ἡλικία τοῦ προλεταριακοῦ κινήματος, ὅπως ἡ ἀστρολογία καί ἡ ἀλχημεία ἦταν ἡ παιδική ἡλικία τῆς ἐπιστήμης. Προτοῦ γίνει κατορθωτό νά ἱδρυθεῖ ἡ Διεθνής, τό προλεταριάτο ὀφείλει νά ξεπεράσει αὐτό τό στάδιο.

Σέ ἀντίθεση μέ τίς σεκταριστικές ὁργανώσεις, μέ τίς φαντασιώσεις καί τοὺς ἀνταγωνισμούς τους, ἡ Διεθνής εἶναι ἡ γνή-

* Ἡ λέξη σέκτα (sekte) ἔχει λατινική καταγωγή. Ἀργότερα πῆρε τὴν ἔννοια τῆς αἵρεσης, δηλαδή μιᾶς θρησκευτικῆς κοινότητος ἀνθρώπων πού ἔχουν ἀποσχισθεῖ ἀπὸ τὴν ἐπίσημη θρησκεία. Καί μεταφορικά σημαίνει κάθε ομάδα ἀνθρώπων, ἀποκομμένων ἀπὸ τοὺς ἄλλους καὶ τό περίβλλον τους (Σημ. μετ.).

σια καί αγωνιστική ὀργάνωση τοῦ προλεταριάτου ὅλων τῶν χωρῶν, ἐνωμένου στόν κοινό ἀγῶνα ἐναντίον τῶν καπιταλιστῶν καί τῶν γαιοκτημόνων, ἐναντίον τῆς κρατικά διαρθρωμένης ταξικῆς κυριαρχίας τους. Γι' αὐτό στό Καταστατικό τῆς Διεθνοῦς γίνεται λόγος μόνο γιά *ἐργατικούς* συνδέσμους, πού ἐπιδιώκουν τόν ἴδιο σκοπό καί ἀποδέχονται ἓνα καί μόνο πρόγραμμα, τό ὁποῖο ἀπλῶς χαράζει τίς βασικές κατευθύνσεις τοῦ προλεταριακοῦ κινήματος, ἐνῶ ἡ θεωρητική ἐπεξεργασία τους γίνεται κάτω ἀπό τήν ἐπίδραση τῶν ἀναγκῶν τοῦ πρακτικοῦ ἀγῶνα καί ὕστερα ἀπό ἀνταλλαγή γνώμων στά τμήματα, στά ὄργανά τους καί στά συνέδρια, ὅπου ἐπιτρέπονται ὅλες, χωρίς διάκριση ἀποχρώσεων, οἱ σοσιαλιστικές ἀπόψεις».

Ἡ Συμμαχία δέν ἤθελε νά εἶναι ἡ Διεθνῆς μιᾶ ἀγωνιστική ὀργάνωση. Στήν ἐγκύκλιο τοῦ Σονβιγιέ προβαλόταν ἡ ἀπαίτηση ἡ Διεθνῆς νά εἶναι τό πρόπλασμα τῆς μέλλουσας κοινωνίας·

«γιά τοῦτο ἐπιδίωξή μας πρέπει νά εἶναι νά φέρνουμε αὐτή τήν ὀργάνωση ὅσο εἶναι δυνατό πιό κοντά πρὸς τό ἰδανικό μας ... Ἡ Διεθνῆς, τό ἔμβρυο τῆς μέλλουσας ἀνθρώπινης κοινωνίας, πρέπει ἀπό τώρα κιόλας νά γίνει ἡ ἀπεικόνιση τῶν ἀρχῶν μας τῆς ἐλευθερίας καί τῆς ὁμοσπονδίας καί νά ἀπορρίψει κάθε ἀρχή, πού ὁδηγεῖ στόν αὐταρχισμό, στή δικτατορία».

Ἄν ἡ Ὅμοσπονδία τῆς Γιούρα κατάφερνε νά πραγματοποιήσει τό σχέδιό της καί νά μετατρέψει τή Διεθνή σέ πιστή ἀπεικόνιση μιᾶς μὴ ὑπαρκτῆς ὡς τώρα κοινωνίας, ἂν κατάφερνε νά τῆς ἀφαιρέσει κάθε δυνατότητα συμφωνημένων ἐνεργειῶν, μέ κρυφό σκοπό νά τήν ὑποτάξει «στήν ἐξουσία καί τή δικτατορία» τῆς Συμμαχίας καί τοῦ νόμιμου δικτάτορά της «πολίτη Μπ.», τότε θά ἱκανοποιοῦνταν ἔτσι ὅλες οἱ προσδοκίες τῆς εὐρωπαϊκῆς ἀστυνομίας, πού δέ θά ἤθελε τίποτα παραπάνω ἀπ' τό νά βγεῖ ἀπ' τή μέση ἡ Διεθνῆς.

Οἱ κύριοι τῆς Συμμαχίας, γιά νά ἀποδείξουν στούς πρώην συναδέλφους τους τοῦ Συνδέσμου Εἰρήνης καί τῶν ἀστῶν ριζοσπαστῶν ὅτι ἡ ἐκστρατεία πού ἄρχισαν στρέφεται ἐνάντια στή Διεθνή καί ὄχι ἐνάντια στήν ἀστική τάξη, ἔστειλαν τήν ἐγκύκλιό τους σ' ὅλες τίς ἐφημερίδες τῶν ριζοσπαστῶν. Ἡ «République française» τοῦ κ. Γαμβέττα, παρωτρύνοντας ἐνθερμα τοὺς ἀνθρώπους τῆς Γιούρα καί κάνοντας ἐπιθέσεις στή συνδιάσκεψη

του Λονδίνου, έσπευσε νά αναγνωρίσει τίς ύπηρεσίες του²¹⁵. Τό «Bulletin Jurassien», πού χάρηκε γι' αὐτή τήν ύποστήριξη ἀπό τή μεριά τοῦ ἀστικοῦ Τύπου, ἀναδημοσίευσε in extenso* τό ἄρθρο τῆς «République française», ἀποδείχνοντας ἔτσι ὅτι ἡ πιό ἐγκάρδια συμφωνία συνδέει τοὺς ὑπερεπαναστάτες τῆς Συμμαχίας μέ τοὺς διάφορους Γαμβέττα τῶν Βερσαλλιῶν. Γιά νά μεταδοθεῖ ὅσο μπορεῖ εὐρύτερα ἀνάμεσα στήν ἀστική τάξη ἡ χαρμόσυνη εἴδηση μιᾶς διάσπασης πού κυοφορεῖται στή Διεθνή, τήν ἐγκύκλιο τοῦ Σονβιγιέ τήν πούλοῦσαν στίς ὑπαίθριες λαϊκές ἀγορές πολλῶν γαλλικῶν πόλεων, ἰδίως στό Μονπελλιέ. Ὅπως εἶναι γνωστό, στή Γαλλία γιά νά πουληθοῦν ἔντυπα στοὺς δρόμους χρειάζεται ἀδεια τῆς ἀστυνομίας**.

Ἡ ἐγκύκλιος αὐτή στέλνονταν κατά δέματα παντοῦ ὅπου ἡ Συμμαχία λογάριζε νά στρατολογήσει φίλους καί ἀνθρώπους δυσαρεστημένους ἀπ' τό Γενικό Συμβούλιο. Τό ἀποτέλεσμα ἦταν περίπου μηδέν. Οἱ ἰσπανοί συμμαχίτες ἀντιτάχθηκαν στή σύγκληση τοῦ συνεδρίου, πού ζητοῦσε ἡ ἐγκύκλιος, καί μάλιστα τόλμησαν νά ἐπιτιμήσουν τόν πάπα²¹⁷. Στήν Ἰταλία μόνο ἓνα ἄτομο, ὁ Τερτσάγκι ἦταν, γιά λίγο διάστημα, ὑπέρ τοῦ συνεδρίου. Στό Βέλγιο, ὅπου δέν ὑπῆρχαν γνωστά ὀνόματα τῆς Συμμαχίας, ἀλλά τό κίνημα τῆς Διεθνοῦς εἶχε μπλεχτεῖ στίς ἀστικές φλυαρίες γιά πολιτική ἀποχή, γιά αὐτονομία, ἐλευθερία, ὁμοσπονδία, ἀποκέντρωση καί εἶχε βαλτώσει μέσα σέ στενές τοπικιστικές ὑποθέσεις, ἡ ἐγκύκλιος εἶχε κάποια ἀπήχηση. Ἄν καί τό Βελγικό Ὅμοσπονδιακό Συμβούλιο ἀπέφυγε νά συνταχθεῖ μέ τό αἶτημα νά συγκληθεῖ ἔκτακτο γενικό συνέδριο, — πράγμα πού θά ἦταν παραλογισμός, μιά καί τό Βέλγιο εἶχε ἐκπροσωπηθεῖ στή συνδιάσκεψη μέ ἑξι ἀντιπροσώπους, — παρ' ὅλα αὐτά, κατάρτισε ἓνα σχέδιο γενικοῦ Καταστατικοῦ, πού πρόβλεπε, ἀπλούστατα, τήν κατάργηση τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου. Ὅταν ἡ πρόταση αὐτή συζητήθηκε στό βελγικό συνέδριο, ἓνας ἀντιπρόσωπος ἀπ' τό Λόντλενσαρ παρατήρησε ὅτι τό καλύτερο κρι-

* — αὐτούσιο.

** Δίκη τῆς Τουλούζης²¹⁶. Βλ. «La Réforme» (τῆς Τουλούζης) τῆς 18 Μαρτίου 1873.

τήριο για τούς εργάτες είναι τά κέφια τῶν ἀφεντικῶν τους. Καί μόνο ἡ ἀγαλλίαση πού ἐνίωσαν τά ἀφεντικά ἀπ' τήν ιδέα τῆς κατάργησης τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου, φτάνει γιά νά βεβαιώσει κανεῖς ὅτι δέ θά μπορούσε

«νά διαπραχθεῖ μεγαλύτερο σφάλμα, ἀπ' τό νά ἐξαγγελεῖ μιά τέτοια κατάργηση».

Γιά τό λόγο αὐτό ἡ πρόταση ἀπορρίφθηκε. Στήν Ἑλβετία ἡ Ρωμανική Ὁμοσπονδία διαμαρτυρήθηκε ἔντονα κατά τῆς ἐγκυκλίου²¹⁸ καί σ' ὅλες τίς ἄλλες χῶρες ἔγινε δεκτὴ ἀπλῶς μέ περιφρονητικὴ σιωπὴ.

Τό Γενικό Συμβούλιο ἔδωσε ἀπάντηση στήν ἐγκύκλιο τοῦ Σονβιγιέ καί στίς συνεχιζόμενες σκευωρίες τῆς Συμμαχίας μέ τήν ἐμπιστευτικὴ ἐγκύκλιο «Οἱ δῆθεν διασπάσεις στή Διεθνή», τῆς 5 Μαρτίου 1872. Μιά συνοπτικὴ ἔκθεση σημαντικοῦ μέρους αὐτῆς τῆς ἐγκυκλίου παραθέσαμε προηγούμενα. Τό συνέδριο τῆς Χάγης ἔθεσε ὅπως ἔπρεπε τέρμα σ' αὐτές τίς μηχανορραφίες καί σ' αὐτούς τούς μηχανορράφους.

Ἀσφαλῶς, οἱ ἄνθρωποι αὐτοί, πού ὅσο πιο πολὺ θορυβοῦσαν, τόσο πιο μικροὶ ἦσαν οἱ ἴδιοι, εἶχαν μιά ἀναμφισβήτητη ἐπιτυχία. Ὅλος ὁ Τύπος τῶν φιλελεύθερων καί τῆς ἀστυνομίας στάθηκε ἀπροκάλυπτα στό πλευρό τους. Οἱ προσωπικὲς ὕβρεις ἐναντίον μελῶν τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου, οἱ ἀνήμερες ἐπιθέσεις τους ἐνάντια στή Διεθνή βρῆκαν ὑποστήριξη ἀπὸ τούς δῆθεν μεταρρυθμιστές σ' ὅλες τίς χῶρες. Στήν Ἀγγλία τούς ὑποστήριξαν οἱ ἀστοὶ ρεπουμπλικάνοι, τῶν ὁποίων τίς σκευωρίες χάλασε τό Γενικό Συμβούλιο. Στήν Ἰταλία τούς ὑποστήριξαν οἱ δογματικοὶ ἐλευθεροστοχαστές, πού πρότειναν νά ἰδρυθεῖ ὑπὸ τῇ σημαίᾳ τοῦ Στεφανόνι ἓνας «οἰκουμενικός σύλλογος τῶν ρασιοναλιστῶν» μέ ἔδρα ἀπαραίτητα τῇ Ρώμῃ, μιά ὀργάνωση «αὐταρχικὴ» καί «ἱεραρχικὴ», ἓνα μοναστήρι γιά ἄθεους μοναχοὺς καί μοναχές κτλ., μιά ὀργάνωση, πού τό Καταστατικὸ της προβλέπει νά τοποθετεῖται στήν αἴθουσα τῶν συνεδριάσεων ἡ μαρμάρινη προτομὴ τοῦ κάθε ἀστοῦ, πού θά θυσίαζε δέκα χιλιάδες φράγκα. Τέλος, στή Γερμανία βρῆκαν τὴ συμπαράσταση τῶν βισμαρκικῶν σοσιαλιστῶν, οἱ ὁποῖοι, ἐκτός τοῦ ὅτι ἐκδίδουν

τήν αστυνομική έφημερίδα «Neuer Social-Demokrat», παίζουν ρόλο «λευκοχιτώνων»²¹⁹ τής πρωσο-γερμανικής αυτοκρατορίας.

Μόλις ή «Révolution Sociale» σταμάτησε τήν έκδοσή της, ή Συμμαχία έκανε επίσημο δημοσιογραφικό της όργανο τό «Bulletin Jurassien», πού, μέ τό πρόσχημα τής προστασίας τών αυτόνομων τμημάτων άπ' τόν αυταρχισμό τοϋ Γενικοϋ Συμβουλίου καί άπό τούς σφετερισμούς τής συνδιάσκεψης τοϋ Λονδίνου, άγωνιζόταν νά άποδιοργανώσει τή Διεθνή. Στο φύλλο του τής 20 Μαρτίου 1872, τό «Bulletin» όμολογοϋσε άπερίφραστα ότι

«όταν λέει Διεθνή δέν έννοεί τή μία ή τήν άλλη όργάνωση, πού άγκαλιάζει σήμερα ένα μέρος τοϋ προλεταριάτου. Ή όργάνωση είναι μία υπόθεση διαφορεούσα καί έφήμερη... Διεθνής είναι, μέ μία γενικότερη έννοια, τό αίσθημα άλληλεγγύης τών εκμεταλλευομένων, πού κυριαρχεί στό σημερινό κοσμο».

Ή Διεθνής, ύποβαμισμένη σέ ένα άπλό «αίσθημα άλληλεγγύης», θά ήταν κάτι πολύ πιό πλατωνικό άπ' ό,τι ή χριστιανική άγάπη. Για νά δείξουμε σέ πόσο έντιμα μέσα καταφεύγει τό «Bulletin», θά παραθέσουμε μία περικοπή έπιστολής τοϋ Τοκαζέβιτς, άρχισυντάκτη τής πολωνικής έφημερίδας «Wolnosc» στή Ζυρίχη :

«Στό τεϋχος 13 τοϋ «Bulletin Jurassien» δημοσιεύθηκε *ένα πρόγραμμα τοϋ πολωνικοϋ σοσιαλιστικοϋ Συνδέσμου στή Ζυρίχη*, πού σέ μερικές μέρες θ' άρχίσει τήν έκδοση τής έφημερίδας του «Wolnosc». Σας έξουσιοδοτούμε νά ανακοινώσετε στό Γενικό Συμβούλιο τής Διεθνούς μέσα σέ τρεΐς μέρες άπό τή λήψη αϋτης τής έπιστολής πώς τό πρόγραμμα αϋτό είναι *πλαστό*»²²⁰.

Στό «Bulletin» τής 15 Ίουνίου δημοσιεύονται άπαντήσεις μελών τής Συμμαχίας (Μπακούνιν, Μαλόν, Κλάρις, Γκυγιώμ, κ.ά.) στήν έμπιστευτική έγκύκλιο τοϋ Γενικοϋ Συμβουλίου. Αϋτές οί άπαντήσεις δέν άπαντοϋν σέ καμιά άπ' τίς κατηγορίες πού διατύπωσε τό Γενικό Συμβούλιο κατά τής Συμμαχίας καί τών άρχηγών της. Ό Πάπας, μήν έχοντας επιχειρήματα, άποφάσισε νά τερματίσει τή συζήτηση, χαρακτηρίζοντας τήν έγκύκλιο «λεκάνη μέ βρωμόνερα».

«Άλλωστε», — δήλωσε, — «επεφύλασσα πάντα στόν έαυτό μου τό δικαίωμα νά προσαγάγω όλους τούς συκοφάντες σέ δικαστήριο τιμής, τή σύ-

σταση του οποίου τό τακτικό συνέδριο, αναμφίβολα, δέ θα μου ἄρνηθεῖ. Καί μιά πού αὐτό τό δικαστήριο θά μ ο ὕ παράσχει ὅλες τίς ἐγγυήσεις μιᾶς ἀμερόληπτης καί σοβαρῆς κρίσης, θά μπορέσω νά καταθέσω σ' αὐτό μέ ὅλες τίς ἀναγκαῖες λεπτομέρειες ὅλα τά περιστατικά τόσο πολιτικοῦ, ὅσο καί προσωπικοῦ χαρακτήρα, δίχως νά φοβᾶμαι τίς ἐνοχλήσεις καί τούς κινδύνους, πού συνεπάγεται μιά ἀδιάκριτη δημοσιότητα».

Τελικά, βέβαια, ὁ πολίτης Μπ., ὅπως συνήθως, δέ λυπήθηκε τή ζωή του : ἀπλούστατα δέν ἐμφανίστηκε στή Χάγη.

Πλησίαζε τό συνέδριο καί ἡ Συμμαχία γνώριζε ὅτι προτοῦ ἀρχίσει τό συνέδριο ἔπρεπε νά δοθεῖ στή δημοσιότητα ἡ ἔκθεση γιά τήν ὑπόθεση Νετσάγιεφ, τήν ὁποία ἡ συνδιάσκεψη εἶχε ἀναθέσει στόν πολίτη Οὔτιν. Εἶχε πολύ μεγάλη σημασία γιά τή Συμμαχία νά μήν δημοσιευθεῖ αὐτή ἡ ἔκθεση πρίν ἀπ' τό συνέδριο, ὥστε νά μήν μπορέσουν οἱ ἀντιπρόσωποι νά ἔχουν μιά πλήρη εἰκόνα γιά τήν ὑπόθεση αὐτή. Ὁ πολίτης Οὔτιν πῆγε στή Ζυρίχη γιά νά ἐκπληρώσει τό καθήκον του. Μόλις ἐγκαταστάθηκε ἐκεῖ, ἔπρεπε θύμα μιᾶς δολοφονικῆς ἀπόπειρας, τήν ὁποία ἐμεῖς καταλογίζουμε ἀνεπιφύλακτα στή Συμμαχία. Στή Ζυρίχη ὁ Οὔτιν δέν εἶχε ἄλλους ἐχθρούς ἐκτός ἀπό μερικούς σλάβους, συμμαχίτες, πού ἦταν «τοῦ χεριοῦ» τοῦ Μπακούνιν. Ἄλλωστε μιά ἀπό τίς μορφές πάλης, πού ἀναγνωρίζει καί ἐφαρμόζει αὐτή ἡ ἔταιρία, εἶναι τό νά ὀργανώνει ἐνέδρες καί δολοφονίες. Θά δοῦμε καί ἄλλα παρόμοια παραδείγματα στήν Ἰσπανία καί στή Ρωσία. Ὁκτώ ἄτομα, πού μιλοῦσαν κάποια σλαβική γλώσσα, παραμόνεψαν τόν Οὔτιν σέ ἐρημικό μέρος κοντά σέ μιά διώρυγα. Ὅταν πλησίασε πρὸς αὐτούς, τοῦ ἐπετέθηκαν πισώπλατα, τόν χτύπησαν μέ κοτρῶνες στό κεφάλι, τόν τραυμάτισαν ἐπικίνδυνα στά μάτια καί μετὰ τόν ξυλοδαρμό θά τόν ἀποτέλειωναν καί θά τόν ἔριχναν στή διώρυγα, ἂν δέν προλάβαιναν τέσσερις γερμανοί φοιτητές. Μόλις τούς εἶδαν, οἱ δολοφόνοι τόβαλαν στά πόδια. Αὐτή ἡ δολοφονική ἀπόπειρα δέν ἐμπόδισε τόν πολίτη Οὔτιν νά ἀποτελειώσῃ τήν ἐργασία του καί νά τήν στείλῃ στό συνέδριο.

IV

Η ΣΥΜΜΑΧΙΑ ΣΤΗΝ ΙΣΠΑΝΙΑ

Μετά τό συνέδριο τοῦ *Συνδέσμου Ειρήνης*, πού ἔγινε τό Σεπτέμβριο τοῦ 1868 στή Βέρνη, ἕνας ἀπό τούς ἰδρυτές τῆς Συμμαχίας καί μέλος τῆς ἰταλικῆς Βουλῆς, ὁ Φανέλλι, πῆγε στή Μαδρίτη. Ὁ Μπακούνιν τόν ἐφοδίασε μέ συστατικές ἐπιστολές πρὸς τόν βουλευτή τῶν Cortes Γκαρίντο, ὁ ὁποῖος τόν ἔφερε σέ ἐπαφή μέ ἀστικούς καθὼς καί ἐργατικούς ρεπουμπλικάνικους κύκλους. Σέ λίγο καιρό, τό Νοέμβριο τοῦ ἴδιου χρόνου, στκλθηκαν ἀπ' τῆς Γενεῦς βιβλιάρια μελῶν τῆς Συμμαχίας γιά τόν Μοράγο, τόν Κόρντοβα υ Λοπέζ (ρεπουμπλικάνο, ἐπίδοξο βουλευτή καί ἀρχισυντάκτη τῆς ἀστικῆς ἐφημερίδας «Combate»²²¹), καθὼς καί γιά τόν Ρουμπάου Ντοναντέου (ἀποτυχημένο ὑποψήφιο βουλευτή τῆς Βαρκελώνης, ἰδρυτὴ κάποιου ψευτοσοσιαλιστικοῦ κόμματος). Ἡ εἶδηση τῆς ἀποστολῆς αὐτῶν τῶν ταυτοτήτων ἔφερε μιὰ ἀποδιοργάνωση στό νεοσύστατο τμήμα τῆς Διεθνοῦς στή Μαδρίτη. Ὁ πρόεδρος του, ὁ Χάλβο, ἀποχώρησε, μὴν ἐπιθυμώντας νά ἀνήκει σέ μιὰ Ἑνωση, πού ἀνέχεται μέσα στίς γραμμές της μιὰ μυστική ἐταιρία, πού ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀστούς καί ὑπακούει σέ δική της ἡγεσία.

Ἦδη στό συνέδριο τῆς Βασιλείας οἱ ἰσπανικὲς ὁργανώσεις τῆς Διεθνοῦς εἶχαν ἐκπροσωπηθεῖ ἀπὸ δύο μέλη τῆς Συμμαχίας : τόν Φάργκα Πελλισέρ καί τόν Σεντινιόν. Ὁ δεῦτερος εἶναι περασμένος στὸν ἐπίσημο κατάλογο τῶν ἀντιπροσώπων ὡς «ἀντιπρόσωπος τῆς Συμμαχίας». Μετά τό συνέδριο τῶν ἰσπανικῶν ὁργανώσεων στή Βαρκελώνη (τόν Ἰούλιο τοῦ 1870), ἡ Συμμαχία δημιούργησε βάσεις στήν Πάλμα, Βαλένθια, Μαλάγα καί στό

Κάδιξ. Τό 1871 ιδρύθηκαν τμήματα στη Σεβίλλη και τήν Κόρδοβα. Στίς ἀρχές τοῦ 1871 οἱ Μοράγο καί Βίλιας, ἀντιπρόσωποι τῆς Συμμαχίας ἀπό τή Βαρκελώνη, πρότειναν στά μέλη τοῦ Ὅμοσπονδιακοῦ Συμβουλίου (Φραντσίσκο Μόρα, Ἄνχελ Μόρα, Ἀνσέλμο Λορέντσο, Μπόρρελ κ.ἄ.) ... νά ιδρύσουν τμήμα τῆς Συμμαχίας στη Μαδρίτη. Αὐτοί ὅμως ἀντιτάχθηκαν σ' αὐτό, λέγοντας ὅτι ἂν ἡ Συμμαχία λειτουργεῖ σάν μυστική ἐταιρία εἶναι ἐπικίνδυνη, ἂν πάλι λειτουργεῖ ἐπίσημα εἶναι ἀνώφελη. Καί μόνο τό ἄκουσμα τοῦ ὀνόματός της στάθηκε ἄρκετό ὥστε, γιά δεύτερη φορά, νά ριχτεῖ ὁ σπόρος τῆς διχόνοιας μέσα στό Ὅμοσπονδιακό Συμβούλιο. Ὁ Μπόρρελ μάλιστα εἶπε τοῦτα τά προφητικά :

«Ἀπό δῶ καί πέρα χάθηκε κάθε ἐμπιστοσύνη μεταξύ μας».

Ὅταν ὅμως οἱ κυβερνητικές διώξεις ἀνάγκασαν τά μέλη τοῦ Ὅμοσπονδιακοῦ Συμβουλίου νά ἐκπατρισθοῦν στήν Πορτογαλία, ὁ Μοράγο κατάφερε νά τοὺς πείσει ὅτι εἶναι χρήσιμη αὐτῇ ἡ μυστική ἐταιρία καί μέ πρωτοβουλία τοὺς ιδρύθηκε τμήμα τῆς Συμμαχίας στη Μαδρίτη. Στή Λισαβόνα ὁ Μοράγο παρέσυρε στη Συμμαχία μερικούς Πορτογάλους, μέλη τῆς Διεθνoῦς. Ὡστόσο, κρίνοντας ὅτι αὐτοί οἱ πρωτάρηδες δέν τοῦ δίνουν ἄρκετές ἐγγυήσεις, σχημάτισε, δίχως νά τό ξέρουν, μιᾶ ἄλλη συμμαχίτικη ομάδα μέ τά χειρότερα ἀστικά καί ἐργατικά στοιχεῖα, στρατολογημένα ἀπό τίς τάξεις τῶν μασόνων. Αὐτῇ ἡ νέα ομάδα, στήν ὁποία ἀνήκε ὁ πρῶην καθολικός ἱερέας Μπονάνσα, ἐπιχείρησε νά ὀργανώσει τή Διεθνή ὑπό μορφή δεκαμελῶν τμημάτων. Αὐτά τά τμήματα ἔπρεπε ὑπό τήν ἡγεσία της νά ἐξυπηρετήσουν τά σχέδια τοῦ κόμη ντέ Πενισέ καί ὁ πολιτικός αὐτός μηχανορράφος κατάφερε νά τά παρασύρει σέ ἓνα παρακινδυνευμένο ἐγχεῖρημα, πού μοναδικό σκοπό εἶχε νά τόν φέρει στήν ἐξουσία. Ἐξαιτίας τῶν μηχανορραφιῶν τῆς Συμμαχίας στήν Πορτογαλία καί στήν Ἰσπανία, οἱ Πορτογάλοι μέλη τῆς Διεθνoῦς ἀποχώρησαν ἀπ' αὐτῇ τῇ μυστικῇ ἐταιρία καί στό συνέδριο τῆς Χάγης ζήτησαν γιά τό συμφέρον τῆς γενικῆς ὑπόθεσης τή διαγραφή της ἀπ' τή Διεθνή.

Στή συνδικσκεψη τῶν ἰσπανικῶν τμημάτων τῆς Διεθνoῦς στη Βαλένθια (τό Σεπτέμβριο τοῦ 1871) οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς

Συμμαχίας, πού όπως πάντα ήσαν και αντιπρόσωποι της Διεθνούς, διαμόρφωσαν οριστικά την οργάνωση της μυστικής εταιρίας τους στην Ίβηρική χερσόνησο. Η πλειοψηφία τους, νομίζοντας ότι το πρόγραμμα της Συμμαχίας ταυτίζεται με το πρόγραμμα της Διεθνούς, ότι αυτή ή μυστική οργάνωση υπάρχει παντού, ότι ή ένταξη σ' αυτήν είναι ένα είδος καθήκοντος και ότι ή Συμμαχία επιδιώκει την παραπέρα ανάπτυξη της Διεθνούς και όχι την άαθυπότητά της σ' αυτήν, έκρινε ότι πρέπει όλα τ' αμέλη του Όμοσπονδιακού Συμβουλίου να είναι άφοσιωμένα σ' αυτήν. Ο Μοράγο, πού δέν τολμούσε ως τότε να επιστρέψει στην Ίσπανία, μόλις τό έμαθε αυτό, κατέφθασε έσπευσμένα στη Μαδρίτη και κατηγόρησε τόν Μόρα ότι «θέλει να υποτάξει τή Συμμαχία στη Διεθνή», πράγμα πού αντιβαίνει στους σκοπούς της Συμμαχίας. Για να προσδώσει βαρύτητα σ' αυτή την άποψη, τόν Ίανουάριο του επόμενου χρόνου έδωσε στον Μέσα να διαβάσει ένα γράμμα του Μπακούνιν, στο οποίο αυτός ανέπτυσε ένα μακιαβελλικό σχέδιο κυριαρχίας πάνω στην εργατική τάξη. Το σχέδιο αυτό ήταν τό εξής :

«Η Συμμαχία φαινομενικά πρέπει να βρίσκεται στους κόλπους της Διεθνούς, στην πραγματικότητα όμως να στέκεται κάπως παράμερα άπ' αυτήν, ώστε να την έποπτεύει καλύτερα και να την κατευθύνει. Για τους λόγους αυτούς, τ' αμέλη πού ανήκουν σε συμβούλια και σε επιτροπές τμημάτων της Διεθνούς, πρέπει στα τμήματα της Συμμαχίας να αποτελούν πάντα μειοψηφία». (Δήλωση του Χοσέ Μέσα, της 1 Σεπτεμβρίου 1872, προς τό συνέδριο της Χάγης²²²).

Σε μία συνέλευση της Συμμαχίας ο Μοράγο κατηγόρησε τόν Μέσα ότι αυτός πρόδωσε την εταιρία του Μπακούνιν, προσηλυτίζοντας σ' αυτήν όλα τ' αμέλη του Όμοσπονδιακού Συμβουλίου, πράγμα πού τους έδινε την πλειοψηφία στα τμήματα της Συμμαχίας και στην πράξη εγκαθιστούσε μία ύπεροχή της Διεθνούς άπέναντι στη Συμμαχία. Άκριβώς για να άποτραπεί μία τέτοια ύπεροχή, οι μυστικές οδηγίες προβλέπουν να μπαίνουν στα συμβούλια ή στις επιτροπές της Διεθνούς μόνο ένα ή δυό αμέλη της Συμμαχίας και να τ' α κατευθύνουν με βάση τις ύποδείξεις και την ύποστήριξη των δικών της τμημάτων, στα οποία θα γινόταν ή προεργασία για όλες τις αποφάσεις πού έπρεπε να

υίοθετήσει ή Διεθνής. 'Από τή στιγμή εκείνη ό Μοράγο κήρυξε τόν πόλεμο στό 'Ομοσπονδιακό Συμβούλιο καί, όπως έκανε καί στην Πορτογαλία, ίδρυσε νέο τμήμα τής Συμμαχίας, πού παρέμενε άγνωστο σέ κείνους πού δέν τούς θεωρούσε σίγουρους. Τά άφοσιωμένα μέλη τής Συμμαχίας στά διάφορα μέρη τής 'Ισπανίας τόν ύποστήριξαν καί άρχισαν νά κατηγορούν τό 'Ομοσπονδιακό Συμβούλιο πώς περιφρονεί τίς ύποχρεώσεις του άπέναντι στη Συμμαχία. Μαρτυρία γι' αυτό άποτελεί ή έγκύκλιος του τμήματος τής Συμμαχίας στη Βαλένθια (30 'Ιανουαρίου 1872), πού ύπογράφεται από τόν Ντάμον (συμμαχίτικο ψευδώνυμο του Μοντόρο)²²³.

Όταν έλαβε τήν έγκύκλιο του Σονβιγιέ, ή ισπανική Συμμαχία δέ στάθηκε διόλου στό πλευρό τής Γιούρα. 'Ακόμα καί τό πατροπαράδοτο τμήμα τής Βαρκελώνης, σέ έπίσημη έπιστολή του τής 14 Νοεμβρίου 1871, άντέδρασε πολύ έντονα καί μέ τόν πιό αίρετικό τρόπο γιά τόν Πάπα Μιχαήλ, πού τόν ύποπτευόταν γιά προσωπική άντιζηλία μέ τόν Κάρλ Μάρξ*.

* 'Αντίγραφο τής έπιστολής αυτής, πού έστειλε ό 'Αλερίνι «έξ όνόματος τής όμάδας τής Βαρκελώνης» τής Συμμαχίας «στόν άγαπητό μου Μπατελικά καί τούς άγαπητούς φίλους», μοιράστηκαν σ' όλα τά ισπανικά τμήματα τής Συμμαχίας. Παραθέτουμε έδω μερικά άποσπάσματα από τήν έπιστολή :

«Τό σημερινό Γενικό Συμβούλιο θά έπιβιώσει μόνο ως τό συνέδριο τόν έρχόμενο χρόνο καί ή όλέθρια δραστηριότητά του μπορεί νά είναι μόνο προσωρινή... 'Αντίθετα, μιά άνοιχτή ρήξη θά ήταν γιά τήν ύπόθεσή μας ένα τέτοιο πλήγμα, άπ' τό όποιο δύσκολα θά μπορούσε νά συνέλθει, αν τελικά τό άντεχε. Γι' αυτό δέν μπορούμε σέ καμιά περίπτωση νά εγκρίνουμε τίς χωριστικές τάσεις σας... Μερικοί από μάς διερωτήθηκαν : μήπως σ' όλα αυτά ή μαζί μ' όλα αυτά, δίπλα στά θέματα άρχών, ύπάρχουν καί προσωπικά θέματα, λογονύχρη, άντιζηλίες ανάμεσα στό φίλο μας Μιχαήλ καί τόν Κάρλ Μάρξ, ανάμεσα στά μέλη τής παλιās Σ. καί τό Γενικό Συμβούλιο... Διαβάσαμε μέ λύπη μας στην «Révolution Sociale» τίς επιθέσεις κατά του Γενικού Συμβουλίου καί του Κάρλ Μάρξ... Όταν θά μάθουμε τή γνώμη των φίλων μας στη χερσόνησο, πού άσκοϋν έπιρροή στά τοπικά συμβούλια, μπορεί αυτή ή γνώμη νά αλλάξει τή θέση μας πρός τό μέρος τής γενικής άπόφασης, μέ τήν όποία θά συμμορφωθούμε σ' όλα τά σημεία της κτλ., κτλ.».

αλιά Σ. είναι ή έπίσημη Συμμαχία, πού τήν έξουδετέρωσε στη γέννησή της τό Γενικό Συμβούλιο. Τό αντίγραφο τής έπιστολής, άπ' όπου πήραμε τό άπόσπασμα αυτό, τό έγραψε μέ τό χέρι του ό 'Αλερίνι.

Τό Όμοσπονδιακό Συμβούλιο συντάχτηκε μέ τήν ἐπιστολή αὐτή, πράγμα πού δείχνει πόσο ἀδύνατη ἦταν τότε ἡ ἐπιρροή τοῦ ἐλβετικοῦ κέντρου στήν Ἰσπανία. Ἀλλά πολύ σύντομα φάνηκε πώς ἡ ἐλεημοσύνη χτύπησε τήν πόρτα πέτρινης καρδιάς. Στή συνδιάσκεψη τῆς Όμοσπονδίας τῆς Διεθνoῦς τῆς Μαδρίτης (7 Ἰανουαρίου 1872), ὅπου συζητήθηκε ἡ ἐγκύκλιος τοῦ Σονβιγιέ, ἡ νέα ομάδα, πού καθοδηγοῦσε ὁ Μοράγο, παρεμπόδισε τή γνωστοποίηση τῆς ἀπαντητικῆς ἐγκυκλίου τῆς Ρωμανικῆς Ἐπιτροπῆς καί ματαίωσε τή συζήτηση. Στίς 24 Φεβρουαρίου ὁ Ραφάρ (συμμαχίτικο ψευδώνυμο τοῦ Ραφέλ Φάργκα) ἔγραφε στό τμήμα Μαδρίτης τῆς Συμμαχίας :

«Πρέπει νά ἐξουδετερωθοῦν ἡ ἀντιδραστική ἐπιρροή καί οἱ αὐταρχικές τάσεις τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου».

Ὡς τότε μόνο στήν Πάλμα τῆς Μαγιόρκα εἶχε πετύχει ἡ Συμμαχία μιᾷ δημόσια ὑποστήριξη μελῶν τῆς Διεθνoῦς πρὸς τήν ἐγκύκλιο τῆς Γιούρα. Ἔτσι ἡ ἐκκλησιαστική πειθαρχία ἄρχισε νά κάμπτει τίς τελευταῖες ἀπόπειρες ἐναντίωσης στήν ἀναγνώριση τοῦ ἀλάθητου τοῦ Πάπα.

Ἀντιμετωπίζοντας αὐτήν τήν ὑπονομευτική δραστηριότητα, τό ἰσπανικό Όμοσπονδιακό Συμβούλιο κατέλαβε πώς πρέπει νά ἀπαλλαγεῖ γρήγορα ἀπό τή Συμμαχία. Οἱ κυβερνητικές διώξεις τοῦ ἔδιναν τήν ἀφορμή. Τό Συμβούλιο πρότεινε νά σχηματιστοῦν, σέ περίπτωση ἀπαγόρευσης τῆς Διεθνoῦς, μυστικές ὁμάδες «ὑπερασπιστῶν τῆς Διεθνoῦς», στίς ὁποῖες ἔπρεπε νά ἐνσωματωθοῦν ὅπωςδῆποτε τά τμήματα τῆς Συμμαχίας. Ἡ ἐνσωμάτωση μεγάλου ἀριθμοῦ μελῶν θά ὀδηγοῦσε ἀναπόφευκτα στήν ἀλλοίωση τοῦ χαρακτήρα αὐτῶν τῶν τμημάτων καί θά ἐξαφανίζονταν ὀριστικά, μαζί μέ τίς ὁμάδες, μόλις θά σταματοῦσαν οἱ διώξεις. Ἡ Συμμαχία, ὅμως, μαντεύοντας τόν ἀπώτερο σκοπό αὐτοῦ τοῦ σχεδίου, τό χαντάκωσε, ἂν καί ἡ ἔλλειψη μιᾶς τέτοιας ὁργάνωσης δημιουργοῦσε ἀπειλή γιά τήν ὑπαρξή τῆς Διεθνoῦς στήν Ἰσπανία, ἂν ἡ κυβέρνηση πραγματοποιοῦσε τίς ἀπειλές της. Ἡ Συμμαχία γιά ἀντίβαρο σ' αὐτό πρότεινε τά ἑξῆς :

«Θά ἦταν σκόπιμο, στήν περίπτωση πού θά μᾶς ἔθεταν ἐκτός νόμου,

νά πάρει ή Διεθνής μιά τέτοια έξωτερική εμφάνιση, πού θά μπορούσε νά εἶναι άνεκτή από τήν κυβέρνηση. Καί τά τοπικά συμβούλια θά πρέπει νά γίνουν τά μυστικά κέντρα, τά όποια, κάτω από τήν έπιρροή τής Συμμαχίας, θά έδιναν στά τμήματα άπόλυτα έπαναστατική κατεύθυνση». (Έγκύκλιος τοῦ τμήματος Σεβίλλης τής Συμμαχίας στίς 25 'Οκτωβρίου 1871²²⁴).

Δειλή στήν πράξη, γενναία στά λόγια, τέτοια εἶναι ή Συμμαχία στήν 'Ισπανία, όπως καί παντοῦ.

Ἡ άπόφαση τής συνδιάσκεψης τοῦ Λονδίνου γιά τήν πολιτική τής έργατικῆς τάξης άνάγκασε τή Συμμαχία νά ταχθεῖ άπροκάλυπτα κατά τής Διεθνούς καί έδωσε στό 'Ομοσπονδιακό Συμβούλιο τήν εὐκαιρία νά διαπιστώσει ότι βρίσκεται σέ πλήρη όμοφωνία μέ τήν τεράστια πλειοψηφία τῶν μελῶν τής Διεθνούς. 'Εκτός άπ' αὐτό, ή άπόφαση τοῦ γέννησε τή σκέψη νά δημιουργηθεῖ στήν 'Ισπανία ένα πλατύ έργατικό κόμμα. Γιά νά έπιτευχθεῖ αὐτός ό στόχος έπρεπε πρῶτα-πρῶτα ν' άποσπάσει όλότελα τήν έργατική τάξη άπ' όλα τά άστικά κόμματα, ιδιαίτερα άπ' τό ρεπουμπλικανικό κόμμα, πού εἶχε στρατολογήσει μέσα από τούς εργάτες τόν βασικό όγκο τῶν εκλογέων καί τῶν όπαδῶν του. Τό 'Ομοσπονδιακό Συμβούλιο εἶχε συστήσει άποχή από κάθε εκλογή βουλευτῶν, εἴτε μοναρχικῶν εἴτε ρεπουμπλικάνων. Γιά νά διαλύσουν τίς αὐταπάτες, πού καλλιιεργοῦσε στό λαό ή ψευτοσοσιαλιστική φρασεολογία τῶν ρεπουμπλικάνων, οἱ συντάκτες τής «Emancipation», πού ήταν συνάμα καί μέλη τοῦ 'Ομοσπονδιακοῦ Συμβουλίου, έστειλαν μιά έπιστολή στοῦς άντιπροσώπους τοῦ συνεδρίου τοῦ Ρεπουμπλικανικοῦ-φεντεραλιστικοῦ κόμματος, πού εἶχε συγκληθεῖ στή Μαδρίτη, στήν όποία τοῦς ζητοῦσαν νά λάβουν πρακτικά μέτρα καί τοῦς πρότειναν νά πάρουν θέση πάνω στό πρόγραμμα τής Διεθνούς²²⁵. Αὐτό σήμαινε ότι δινόταν ένα φοβερό χτύπημα στό ρεπουμπλικανικό κόμμα. Ἡ Συμμαχία έσπευσε νά άποδυναμώσει αὐτό τό χτύπημα, διότι αὐτή, αντίθετα, ήταν συνδεδεμένη μέ τοῦς ρεπουμπλικάνους²²⁶. Στή Μαδρίτη ίδρυσε τήν έφημερίδα «El Condenado»²²⁷, πού πρόβαλλε σάν πρόγραμμα τίς τρεῖς βασικές άρετές τής Συμμαχίας : 'Αθεϊσμός, 'Αναρχία, Κολλεκτιβισμός, αλλά, ταυτόχρονα, συλλιστοῦσε στοῦς εργάτες νά μήν επιδιώκουν τή μείωση τῶν ὥρων εργασίας. Μαζί μέ τόν «άδελφό» Μοράγο, στήν

έφημερίδα άρθρογραφοῦσε καί ὁ Ἑστεβάνες, ἕνας ἀπό τήν τριμελή διοικοῦσα ἐπιτροπή τοῦ Ρεπουμπλικανικοῦ κόμματος, μόλις πρόσφατα κυβερνήτης τῆς Μαδρίτης καί ὑπουργός τῶν Στρατιωτικῶν. Στή Μαλάγα ὁ Πινό, μέλος τοῦ Ὁμοσπονδιακοῦ Συμβουλίου τῆς ψευτο-Διεθνοῦς, στή Μαδρίτη ὁ Φελίπε Μαρτίν, σήμερα πλασιέ τῆς Συμμαχίας, ὑπηρετοῦσαν τό Ρεπουμπλικανικό κόμμα σάν κράχτες στούς προεκλογικούς ἀγῶνες. Καί γιά νά ἔχει καί τόν δικό της Φανέλλι στά ἰσπανικά Κορτές, ἡ Συμμαχία ἀποφάσισε νά θέσει ὑποψηφιότητα ὁ Μοράγο.

Ἡ Συμμαχία δέ μπορούσε νά συγχωρήσει στό Ὁμοσπονδιακό Συμβούλιο δύο πράγματα : 1) ὅτι δέν πῆρε θέση στό θέμα τῆς Γιούρα. 2) ὅτι ἀποπειράθηκε νά θίξει τό ἀπαραβίαστό της. Μετά τή θέση πού πῆρε τό Συμβούλιο ἀπέναντι στό Ρεπουμπλικανικό κόμμα, θέση πού χαλοῦσε ὅλα τά σχέδια τῆς Συμμαχίας, ἡ τελευταία ἀποφάσισε νά τό τιμωρήσει. Ἡ ἐπιστολή πρὸς τό ρεπουμπλικανικό συνέδριο ἔγινε δεκτὴ ἀπ' τή Συμμαχία σάν κήρυξη πολέμου. Ἡ «La Igualdad»²²⁸, τό ἐγκυρότερο ὄργανο τοῦ ρεπουμπλικανικοῦ κόμματος, ἔκανε λυσσαλέες ἐπιθέσεις κατὰ τῶν συντακτῶν τῆς «Emancipation», κατηγορώντας τους ὅτι ἔχουν πωληθεῖ στὸν Σαγκάστα. Ἡ ἔφημερίδα «Condendado», μέ τήν ἐπίμονη σιωπὴ της, σιγοντάριζε αὐτὴν τὴν πρόστυχη κατηγορία. Ἡ Συμμαχία ἔκανε καί κάτι παραπάνω γιά τό Ρεπουμπλικανικό κόμμα. Μὲ ἀφορμὴ τὴν ἐπιστολή αὐτή, κατὰφερε νά διαγράψει ἀπὸ τὴν Ὁμοσπονδία τῆς Διεθνοῦς στή Μαδρίτη, ὅπου ἡ Συμμαχία εἶχε τὴν ὑπεροχή, τοὺς συντάκτες τῆς «Emancipation».

Παρά τίς κυβερνητικὲς διώξεις, τό Ὁμοσπονδιακό Συμβούλιο, μέ τὴ δραστηριότητά του στό ἐξάμηνο πού μεσολάβησε ἀπ' τὴ συνδιάσκεψη τῆς Βαλένθια, αὗξησε τὸν ἀριθμὸ τῶν τοπικῶν ὁμοσπονδιῶν ἀπὸ 13 σὲ 70. Σὲ ἄλλα 100 μέρη προετοίμαζε τὴν ἱδρυση νέων ὁμοσπονδιῶν, ὀργάνωσε ὀκτὼ ἐργατικά σωματεῖα σὲ ἐθνικὴ κλίμακα. Ἐκτός ἀπ' αὐτό, μέ τὴν ὑποστήριξή του ἱδρύθηκε μιὰ μεγάλη ἔνωση τῶν ἐργοστασιακῶν ἐργατῶν τῆς Καταλωνίας. Αὐτὲς οἱ ἐπιτυχίες ἔδωσαν τέτοιο ἠθικὸ κύρος στὰ μέλη τοῦ Συμβουλίου, ὥστε ὁ Μπακούνιν ἔνοιωσε τὴν ἀνάγκη νά τὰ ἐπαναφέρει στό δρόμο τῆς ἀλήθειας, στέλνοντας στίς 5 Ἀπρι-

λίου 1872 μιά μακροσκελή πατρική παραίνεση στο όνομα του Μόρα, γενικού γραμματέα του Συμβουλίου (βλ. «Ντοκουμέντα», αριθ. 3*). Τό συνδέρριο στη Σαραγόσσα (4-11 'Απριλίου 1872), παρ' όλες τις προσπάθειες της Συμμαχίας, πού είχε σ' αυτό τουλάχιστον δώδεκα αντιπροσώπους, ακύρωσε τή διαγραφή και επανέφερε δυό απ' τούς διαγραφέντες στο νέο 'Ομοσπονδιακό Συμβούλιο, μολονότι οί ίδιοι είχαν αρνηθεί επανειλημμένα να αποδεχθούν τήν υπόδειξη των υποψηφιοτήτων τους.

Ένώ συνεχιζόταν τό συνέδριο στη Σαραγόσσα, γίνονταν, όπως πάντα, μυστικές συναθροίσεις της Συμμαχίας. Τά μέλη του 'Ομοσπονδιακού Συμβουλίου έκαναν εκεί τήν πρόταση να διαλυθεί ή Συμμαχία. Για να μήν απορριφθεί αυτή ή πρόταση, τήν προσέπερασαν έντεχνα. Δυό μήνες αργότερα, στις 2 'Ιουνίου, οί ίδιοι αυτοί πολίτες, ως ήγέτες της Συμμαχίας στην 'Ισπανία και έξ ονόματος του τμήματός της στη Μαδρίτη, έστειλαν προς όλα τά άλλα τμήματα μιά εγκύκλιο, στην όποία επαναλάμβαναν τήν πρότασή τους, θεμελιώνοντάς της ως εξής :

«'Η Συμμαχία ξέφυγε απ' τό δρόμο, πού, κατά τή γνώμη μας, έπρεπε να ακολουθήσει στη χώρα μας. Διαστρέβλωσε τήν ιδέα πού τήν έφερε στη ζωή και αντί να γίνει συστατικό μέρος της μεγάλης Ένωσής μας, δραστήριο στοιχείο, πού προωθεί τίς διάφορες οργανώσεις της Διεθνούς, βοηθώντας και διευκολύνοντας τήν ανάπτυξή τους, ή Συμμαχία αποσπάστηκε έντελώς απ' τό υπόλοιπο μέρος της Ένωσης και μετατράπηκε σε μιά ξεχωριστή οργάνωση απ' αυτή, σε ένα είδος ανώτερη οργάνωση, πού τείνει να τήν καθυποτάξει. Έτσι έσπειρε τή δυσπιστία, τή διχόνοια και τή διάσπαση στις γραμμές μας... Στη Σαραγόσσα, αντί να κάνει προτάσεις και να συμβάλει στην επίλυση των προβλημάτων, ή Συμμαχία, αντίθετα, έβαζε μόνο εμπόδια στο σπουδαίο έργο του συνεδρίου».

Απ' όλα τά τμήματα της Συμμαχίας στην 'Ισπανία μόνο τό τμήμα του Κάδιξ ανταποκρίθηκε στην εγκύκλιο αυτή, ανακοινώνοντας τή διάλυσή του. Άμέσως, τήν άλλη μέρα, ή Συμμαχία κατάφερε πάλι να διαγράψει από τήν 'Ομοσπονδία της Διεθνούς στη Μαδρίτη τά πρόσωπα πού είχαν υπογράψει τήν εγκύκλιο της 2 'Ιουνίου. Βρήκε αφορμή τό άρθρο της «Emancipation» της 1 'Ιουνίου, πού ζητούσε να γίνει έρευνα

* — Βλέπε σε τούτη τή Συλλογή, σελ. 468-470. (Σημ. μετ.).

«γιά τό πόθεν ἔσχες τῶν ὑπουργῶν, στρατηγῶν, διοικητικῶν ἀξιωματοῦχων, προϊσταμένων ὑπηρεσιῶν, δημάρχων κτλ.... καθῶς καί ὅλων τῶν πολιτικῶν παραγόντων, πού, δίχως νά κατέχουν κρατικές θέσεις, ζοῦσαν στή σκιά τῶν κυβερνήσεων, ὑποστηρίζοντάς τες στά Cortes καί συγκαλύπτοντας τίς ἀνομίες τους, παριστάνοντας δῆθεν τήν ἀντιπολίτευση... Ἡ δήμευση τῆς περιουσίας αὐτῶν τῶν ἀτόμων πρέπει νά εἶναι τό πρῶτο μέτρο, πού θά ληφθεῖ τήν ἐπαύριο τῆς ἐπανάστασης»²²⁹.

Ἡ Συμμαχία, πού εἶδε τό ἄρθρο αὐτό σάν μιά ἄμεση ἐπίθεση ἐναντίον τῶν φίλων της τοῦ Ρεπουμπλικανικοῦ κόμματος, κατηγόρησε τούς συντάκτες τῆς «Emancipation» ὅτι προδίδουν τήν ὑπόθεση τοῦ προλεταριάτου, διότι μέ τό νά ζητοῦν δήμευση τῆς περιουσίας αὐτῶν πού διασπαθίζουν τά κρατικά ἀγαθά εἶναι σάν νά ἀναγνωρίζουν τήν ἀτομική ιδιοκτησία. Δέ μπορεῖ νά ὑπάρξει καλύτερη ἀπόδειξη τῆς ἀντιδραστικότητας πού κρύβεται πίσω ἀπό τήν ἐπαναστατική ἀγυρτεία τῆς Συμμαχίας καί πού θέλει νά τή μεταφυτεύσει στήν ἐργατική τάξη. Καί δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει καλύτερη μαρτυρία τῆς δολιότητος τῶν συμμαχιῶν ἀπ' τό νά διαγράφουν σάν ὑποστηρικτές τῆς ἀτομικῆς ιδιοκτησίας τούς ἴδιους ἐκείνους ἀνθρώπους, πού τούς ἀναθεματίζουν γιά τίς κομμουνιστικές ιδέες τους.

Αὐτή ἡ νέα διαγραφή ἀποτελοῦσε παραβίαση τοῦ ἰσχύοντος Καταστατικοῦ, πού πρόβλεπε τή σύσταση δικαστηρίου τιμῆς, ὅπου ὁ κατηγορούμενος μπορεῖ νά προτείνει δύο δικούς του ἐνόρκους, ἀπό τούς ἐπτά καί νά προσβάλλει τήν ἀπόφαση τοῦ δικαστηρίου στή γενική συνέλευση τοῦ τμήματος. Ἀντί γι' αὐτό, ἡ Συμμαχία, μή θέλοντας νά ἐνοχληθεῖ ἡ αὐτονομία της, διέταξε τή διαγραφή μέσα στήν ἴδια τή συνέλευση ὅπου διατύπωσε τήν κατηγορία. Ἀπό τά 130 μέλη πού εἶχε τό τμήμα, παρόντα ἦταν μόνο 15 ἀλληλλοσυγκρουόμενα ἄτομα. Οἱ διαγραφέντες ἔκαναν ἔφεση στό Ὁμοσπονδιακό Συμβούλιο.

Τό Συμβούλιο αὐτό, ὕστερα ἀπό μηχανορραφίες τῆς Συμμαχίας, εἶχε μεταφερθεῖ στή Βαλένθια. — Ἀπό τά δύο μέλη τοῦ προηγούμενου Ὁμοσπονδιακοῦ Συμβουλίου, πού ἐπανεκλέχθηκαν στό συνέδριο τῆς Σαραγόσσα, ὁ Μόρα δέν ἀποδέχθηκε τήν ἐκλογή του καί ὁ Λορέντσο ὑπέβαλε σχεδόν ἀμέσως τήν παραίτησή του. Ἀπό τή στιγμή ἐκείνη, τό Ὁμοσπονδιακό Συμβούλιο εἶχε παραδοθεῖ ψυχῇ τε καί σώματι στή Συμμαχία. Ἔτσι, ἀπάν-

τησε στην έφεση των διαγραφέντων δηλώνοντας αναρμοδιότητα, αν και το άρθρο 7 του Καταστατικού της ισπανικής όμοσπονδίας του ανέθετε το καθήκον να διαγράφει προσωρινά κάθε τοπική όμοσπονδία που παραβιάζει το Καταστατικό, παρέχοντάς της το δικαίωμα να προσβάλει την απόφαση αυτή στο επόμενο συνέδριο. "Υστερα απ' αυτό, οι διαγραφέντες σχημάτισαν μιá «Νέα Όμοσπονδία» και ζήτησαν απ' το Συμβούλιο να την αναγνωρίσει. Το Συμβούλιο, όμως, μέ το επιχείρημα της αυτόνομίας των τμημάτων, απέρριψε κατηγορηματικά το αίτημα αυτό. Τότε ή νέα όμοσπονδία της Μαδρίτης αποτάθηκε στο Γενικό Συμβούλιο, που έκανε δεκτή την εισδοχή της μέ βάση το τμήμα II, άρθρο 7 και IV, άρθρο 4 του Όργανωτικού Κανονισμού²³⁰. Το γενικό συνέδριο της Χάγης επικύρωσε αυτή την απόφαση και αναγνώρισε *όμόφωνα* ως έγκυρο το πληρεξούσιο του αντιπροσώπου* της Νέας Όμοσπονδίας της Μαδρίτης.

Η Συμμαχία κατάλαβε όλη τή σημασία αυτού του πρώτου κινήματος διαμαρτυρίας. Κατάλαβε ότι αν δέν το καταπνίξει στη γέννησή του, τότε ή Διεθνής στην Ίσπανία, που ως τότε ήταν τόσο υπάκουη, θά ξεφύγει από τά χέρια της. Έθεσε σέ κίνηση όλα τά μέσα της, θεμιτά και άθέμιτα. Άρχισε μέ τή συκοφαντία. Τά όνόματα των διαγραφέντων (Άνχελ και Φρανσίσκο Μόρα, Χοσέ Μέσα, Βίκτωρ Πάχες, Ίγγλέσιας, Σάενς, Καλλιέχα, Πάουλυ και Λαφάργκ), συνοδευόμενα μέ το επίθετο προδότες, τά τύπωνε στίς εφημερίδες και τά αναρτούσε στά γραφεία των τμημάτων. Ο Μόρα, που είχε παρατήσει τή δουλειά του για να έκτελεί τά χρέη του γενικού γραμματέα και επί πολλούς μήνες επαιρνε βοήθεια απ' τον άδελφό του, διότι δέν είχε τά απαραίτητα μέσα για να ζήσει, κατηγορήθηκε ότι δήθεν ζούσε σέ βάρος της Διεθνούς. Για τον Μέσα, που για να κερδίσει τό ψωμί του εργαζόταν σ' ένα περιοδικό μόδας και κάποτε μετέφρασε κάποιο άρθρο για ένα είκονογραφημένο περιοδικό, έλεγαν ότι πουλήθηκε στη μπουρζουαζία. Για θανάσιμο άμάρτημα κατηγορήσαν τον Λαφάργκ διότι, λέει, παραθέτοντας ένα λουκούλλειο γεύμα, υπέβαλε σέ δοκιμασία Άγίου Άντωνίου την αδύνατη

* — του Πάωλ Λαφάργκ (Σημ. μετ.).

σάρκα τοῦ Μαρτινέζ καί τοῦ Μοντόρο, δύο μελῶν τοῦ νέου συμμαχίτικου Ὁμοσπονδιακοῦ Συμβουλίου, λές κι ἡ συνείδησή τους κατοικοῦσε στό στομάχι. Ἐδῶ κάνουμε λόγο μόνο γιά τή δημόσια συκοφαντία, πού ἐμφανιζόταν στόν Τύπο. Ὄταν αὐτά τά μέτρα δέν ἔφεραν τό ἐπιθυμητό ἀποτέλεσμα, τότε πέρασαν στόν ἐκφοβισμό. Στή Βαλένθια παρέσυραν τόν Μόρα σέ μιὰ ἐνέδρα, πού εἶχαν στήσει μέλη τοῦ Ὁμοσπονδιακοῦ Συμβουλίου καί τόν περίμεναν ἐκεῖ μέ τίς μαγγοῦρες. Τόν γλύτωσαν μέλη τῆς τοπικῆς ὁμοσπονδίας, πού γνώριζαν τίς μεθόδους αὐτῶν τῶν κυρίων καί πού βεβαιώνουν πῶς ὁ Λορέντσο, ὑπό τήν ἐπήρεια τέτοιων συνταρακτικῶν ἐπιχειρημάτων, ὑπέβαλε τήν παραίτησή του. Μετά ἀπό λίγο, μιὰ παρόμοια δολοφονική ἀπόπειρα ἔγινε στή Μαδρίτη ἐναντίον τοῦ Ἰγγλέσιας. Ἡ συμμαχίτικη σύνοδος τῶν ἐπισκόπων, συμπεριλαμβάνοντας τήν ἐφημερίδα «Emancipación» στόν index*, τῆς ἐπέβαλε ποινή ἀφορισμοῦ μπροστά σ' ὅλους τοὺς πιστοὺς. Στό Κάδιξ, γιά νά ἐμφυσήσῃ τό ἀπολυτρωτικό δέος στίς ψυχές τῶν ἁμαρτωλῶν, διακήρυξε πῶς ὁποιος πουλάει τήν «Emancipation» θά διωχθεῖ ἀπ' τήν Διεθνή σάν προδότης. Ἡ συμμαχίτικη ἀναρχία βρίσκει δικαίωση στήν πρακτική τῶν ἱεροεξεταστῶν.

Ἡ Συμμαχία, κατά τή συνήθειά της, ἐπιδίωξε ὅλη ἡ ἀντιπροσωπεΐα τῶν ἰσπανικῶν ὀργανώσεων τῆς Διεθνοῦς στό συνέδριο τῆς Χάγης νά ἀποτελεῖται ἀπό μέλη τῆς Συμμαχίας. Γιά τό σκοπό αὐτό τό Ὁμοσπονδιακό Συμβούλιο ἔστειλε στά τμήματα μιὰ ἐμπιστευτική ἐγκύκλιο, πού τήν ἀπέκρυβε προσεκτικά ἀπό τή Νέα Ὁμοσπονδία τῆς Μαδρίτης. Στήν ἐγκύκλιο αὐτή γινόταν ἡ πρόταση νά σταλεῖ στό συνέδριο μιὰ γενική ἀντιπροσωπεΐα, ἐκλεγμένη ἀπ' ὅλα τά μέλη τῆς Διεθνοῦς, καί νά διενεργηθεῖ ἔρανος μέ εἰσφορά 25 σεντίμα κατά ἄτομο γιά τήν κάλυψη τῶν ἐξόδων. Ἐπειδή οἱ τοπικές ὁμοσπονδίες δέν εἶχαν τόν καιρό νά συννενοηθοῦν μεταξύ τους σχετικά μέ τίς ὑποψηφιότητες, ἦταν φανερό, ὅπως καί ἀποδείχθηκε πράγματι, ὅτι θά ἐκλέγονταν οἱ ἐπίσημοι ὑποψήφιοι τῆς Συμμαχίας, πού θά τοὺς ἔστελναν στό

* — Κατάλογος βιβλίων πού ἀπαγόρευε τήν ἀνάγνωσή τους ἡ Ρωμαιο-καθολικὴ Ἐκκλησία (Σημ. μετ.).

συνέδριο ως αντιπροσώπους της Διεθνούς. Παρ' όλα αυτά, η εγκύκλιος αυτή έπεσε στά χέρια της Νέας Όμοσπονδίας της Μαδρίτης και διαβιβάστηκε στο Γενικό Συμβούλιο, τό όποιο, γνωρίζοντας ότι τό Όμοσπονδιακό Συμβούλιο είναι ύποταγμένο στη Συμμαχία, αποφάσισε ότι ήρθε ή στιγμή νά δράσει και έστειλε στο Όσπανικό Όμοσπονδιακό Συμβούλιο μιά επιστολή, στην όποία έλεγε :

«Πολίτες ! Έχουμε στά χέρια μας αποδείξεις ότι μέσα στους κόλπους της Διεθνούς, και ειδικότερα στην Όσπανία, ύπάρχει μιά μυστική έταιρία, πού αὐτοτιτλοφορεΐται Συμμαχία της Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας. Αὐτή ή έταιρία, πού τό κέντρο της βρίσκεται στην Έλβετία, θεωρεΐ ειδική αποστολή της νά κατευθύνει τή μεγάλη Ένωσή μας σύμφωνα μέ τίς δικές της ξεχωριστές τάσεις και νά τήν οδηγήσει πρós σκοπούς έντελώς άγνωστους στην τεράστια πλειοψηφία τών μελών της Διεθνούς. Γνωρίζουμε επίσης από τήν «Razon» της Σεβίλλης ότι τρία τουλάχιστον μέλη του Συμβουλίου σας ανήκουν στη Συμμαχία...

»Αν ή όργάνωση και ό χαρακτήρας αὐτής της έταιρίας, τότε πού ήταν ακόμα επίσης, έρχόταν σέ αντίθεση μέ τό πνεύμα και τό γράμμα του Καταστατικού μας, τώρα ή μυστική της ύπαρξη μέσα στους κόλπους της Διεθνούς, παρά τή δέσμευση πού ανέλαβε, ίσοδυναμεί μέ άμεση προδοσία της Ένώσής μας. Ό Διεθνής γνωρίζει μόνο μιά κατηγορία μελών, μέ ίσα δικαιώματα και ύποχρεώσεις για όλους. Ό Συμμαχία όμως χωρίζει τά μέλη σέ δύο κατηγορίες, στους μεμνημένους και στους άμύητους και μάλιστα οί δεύτεροι είναι καταδικασμένοι νά καθοδηγοΰνται άπ' τους πρώτους, μέ τή βοήθεια μιās όργάνωσης, πού δέν γνωρίζουν τήν ύπαρξή της. Ό Διεθνής απαιτεΐ άπ' τά μέλη της νά αναγνωρίζουν ως κανόνα συμπεριφοράς τους *τήν αλήθεια, τή δικαιοσύνη και τό ήθος*. Ό Συμμαχία αναγκάζει τους όπαδούς της νά κρύβουν από τά άμύητα μέλη της Διεθνούς τήν ύπαρξη της μυστικής όργάνωσης, καθώς και τά κίνητρα και τόν ίδιο τό σκοπό τών λόγων και τών έργων της».

Τό Γενικό Συμβούλιο τους ζήτησε επίσης όρισμένα πληροφοριακά στοιχεία για τή Συμμαχία, τά όποια σκοπεΐ νά ύποβάλει στο συνέδριο της Χάγης, καθώς και εξηγήσεις για τό πώς

συμβιβάζουν τις υποχρεώσεις τους απέναντι στη Διεθνή με τό να υπάρχουν στη σύνθεση του Όμοσπονδιακού Συμβουλίου τρία τουλάχιστον σεσημασμένα μέλη της Συμμαχίας.

Τό Όμοσπονδιακό Συμβούλιο απάντησε με μία επιστολή όλο ύπεκφυγές, στην οποία, ώστόσο, παραδεχόταν την ύπαρξη της Συμμαχίας.

Καί έπειδή οι μηχανορραφίες, για τις όποιες μιλήσαμε, άποδείχτηκαν άνεπαρκείς για να έξασφαλισθεϊ ή έπιτυχία στίς έκλογές, ή Συμμαχία προχώρησε στην άπόφαση να θέσει άπό τις στήλες των έφημερίδων της έπίσημη ύποψηφιότητα των Φάργκα, Άλερίνι, Σοριάνο, Μαρσελάου, Μεντές, Μοράγο. Άποτέλεσμα της ψηφοφορίας ήταν να πάρουν ό Μαρσελάου 3.568 ψήφους, ό Μοράγο 3.442, ό Μεντές 2.850, ό Σοριάνο 2.751. Άπό τούς άλλους ύποψήφιους ό Λοστάου πήρε 2.430 ψήφους σέ τέσσερις καταλωνικές πόλεις, πού, όπως φαίνεται, δέν ήσαν άκόμα άρκετά πειθαρχημένες, ό Φοϋστερ 1.053 ψήφους στη Σάνς της Καταλωνίας. Κανένas άπ' τούς άλλους ύποψήφιους δέν συγκέντρωσε πάνω άπό 250 ψήφους. Για να σιγουρευτεϊ ή έκλογή των Φάργκα καί Άλερίνι, τό Όμοσπονδιακό Συμβούλιο παραχώρησε στην πόλη της Βαρκελώνης, όπου κυριαρχούσε ή Συμμαχία, τό προνόμιο να εκλέξει άπευθείας τούς αντιπροσώπους της, πού ήσαν, φυσικά, ό Άλερίνι καί ό Φάργκα. — Η ίδια έπίσημη έγκύκλιος διαπιστώνει ότι οι τέσσερις καταλωνικές πόλεις, πού άνέδειξαν τούς Λοστάου καί Φοϋστερ καί άπέριψαν έτσι τούς έπίσημους ύποψήφιους της Συμμαχίας, κατέβαλαν 2.654 ρεάλια (663 Φράγκα καί 50 σαντίμια) για την κάλυψη των έξόδων της αντιπροσωπείας, ένώ οι άλλες πόλεις της Ίσπανίας, όπου ή Συμμαχία κατάφερε να βγάλει τούς δικούς της ύποψήφιους, έπειδή οι εργάτες δέν είχαν συνηθίσει να διαχειρίζονται οι ίδιοι τις ύποθέσεις τους, πρόσφεραν όλα κι όλα 2.799 ρεάλια (699 φράγκα καί 75 σαντίμια). Η Νέα Όμοσπονδία της Μαδρίτης είχε κάθε λόγο να υποστηρίξει ότι οι αντιπρόσωποι της Συμμαχίας στάλθηκαν στη Χάγη με λεφτά των μελών της Διεθνούς. Πέρα άπ' όλα αυτά, τό συμμαχίτικο Όμοσπονδιακό Συμβούλιο δέν κατέβαλε όλο τό ποσό των συνδρομών των μελών πού έπρεπε να φέρει στό Γενικό Συμβούλιο.

“Όλα αυτά δέν ἦσαν ἀρκετά γιά τή Συμμαχία. Ἦθελε οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς νά εἶναι ἐφοδιασμένοι μέ συμμαχίτικο εἰδικό πληρεξούσιο. Νά, λοιπόν, πῶς τό ἐξοικονόμησε. Στήν ἐγκύκλιο τῆς 7 Ἰουλίου τό Ὁμοσπονδιακό Συμβούλιο ζήτησε καί πήρε τήν ἄδεια νά ἐνσωματώσει σέ ἕνα γενικό πληρεξούσιο ὅλα τά εἰδικά πληρεξούσια πού ἔδιναν οἱ τοπικές ὁμοσπονδίες. Αὐτή ἡ λαθροχειρία, χειρότερη κι ἀπό τό βοναπαρτικό δημοψήφισμα²³¹, ἔδωσε τή δυνατότητα στή Συμμαχία νά συντάξει γιά τήν ἀντιπροσωπεῖα τῆς ἕνα πληρεξούσιο, πού σκόπευε νά τό ἐπιβάλλει στό συνέδριο, ἀπαγορεύοντας στούς ἀντιπροσώπους τῆς νά μετάσχουν στήν ψηφοφορία, ἂν δέν ἄλλαζε ἀμέσως ὁ τρόπος ψηφοφορίας, πού πρόβλεπε ὁ Ὀργανωτικός Κανονισμός τῆς Διεθνούς. Ἦταν μιὰ καθαρή ταχυδακτυλουργία, πού ἀποδείχνεται ἀπ’ τό γεγονός ὅτι στό συνέδριο τοῦ Σαίντ-Ιμιέ οἱ ἰσπανοὶ ἀντιπρόσωποι, παρά τό πληρεξούσιό τους, συμμετεῖχαν στίς ψηφοφορίες κατὰ ὁμοσπονδίες, ἕναν τρόπο ψηφοφορίας, πού τόσο ἐγκωμίαζε ὁ Καστελάρ καί ἐφάρμοζε ὁ Σύνδεσμος Εἰρήνης*.

* Ὁ *Σεντινιόν*, γιαντρός στή Βαρκελώνη, προσωπικός φίλος τοῦ Μπακούνιν καί ἕνας ἀπ’ τοὺς ἰδρυτές τῆς Συμμαχίας στήν Ἰσπανία, πολύ πρὶν ἀπ’ τό συνέδριο τῆς Χάγης συμβούλευε τά μέλη τῆς Διεθνούς νά μὴν καταβάλουν τίς συνδρομές τους στό Γενικό Συμβούλιο, διότι τίς ξοδεύει γιά τήν ἀγορά ὀπλων. Ἐπιχείρησε νά παρεμποδίσει τή Διεθνή στήν Ἰσπανία νά υπερασπισθεῖ τήν ὑπόθεση τῆς ἡττημένης Κομμούνας. Κρατούμενος στή φυλακή γιά παράβαση τοῦ νόμου περί Τύπου, ὁ Σεντινιόν ἐξέδωσε μανιφέστο στό ὁποῖο ἀποκήρυξε εὐθαρσῶς τή διωκόμενη τότε Διεθνή. Γι’ αὐτό τό λόγο ὅλοι οἱ ἐργάτες τῆς Βαρκελώνης τοῦ γύρισαν τίς πλάτες, ἀλλά αὐτός δέν ἔπαψε νά παραμένει ἕνας ἀπ’ τοὺς μυστικούς ἀρχηγούς τῆς Συμμαχίας. Αὐτό φαίνεται ἀπ’ τό ὅτι στίς 14 Αὐγούστου 1871, τρεῖς μῆνες μετά τήν πτώση τῆς Κομμούνας, ὁ Μοντόρο, μέλος τῆς Συμμαχίας, σέ ἐπιστολή του πρὸς ἕνα μέλος τῆς Συμμαχίας ἀναφέρει τόν Σεντινιόν ὡς ἄνθρωπο, ὁ ὁποῖος μπορεῖ νά τοῦ δώσει συστάσεις καί νά βεβαιώσει ὅτι ἀνήκει στή Συμμαχία.

Ὁ *Βίνιας*, φοιτητής ἱατρικῆς, τόν ὁποῖο ὁ Σεντινιόν, σέ ἐπιστολή του στίς 26 Ἰανουαρίου 1872, συνιστοῦσε στόν Λίμπκενχιτ σάν «ψυχή τῆς Διεθνούς στή Βαρκελώνη», ἀποχώρησε ἀπό τή Διεθνή στήν περίοδο τῆς δίωξής της γιά νά μὴν ἐπιβαρύνει τήν οἰκογένειά του, μολονότι ἡ ἀστυνομία οὔτε κἀν ἐνδιαφέρθηκε νά τόν στείλει στή φυλακή.

Ὁ *Φάργκα Πελισέρ*, ἕνας ἀπ’ τοὺς ἀρχηγούς τῆς Συμμαχίας, στήν ἴδια ἐπιστολή τοῦ Σεντινιόν, κατηγορεῖται πῶς στήν περίοδο τῶν διώξεων τῶ-

σκασε, βάζοντας άλλους νά λογοδοτήσουν στό δικαστήριο γιά τά ἄρθρα του. Ἡ παλικαριά τῶν λαγῶν τῆς Συμμαχίας, παντοῦ καί πάντα ὑπερασπίζεται εὐθαρσῶς τήν ἀντιανταρχική αὐτονομία της. Ἡ διαμαρτυρία τους κατά τῆς ἀνταρχικῆς ἐξουσίας τοῦ ἀστικοῦ κράτους ἐκφράζεται μέ τό νά τρέπονται σέ φυγή.

Ὁ Σοριάνο, ἄλλος ἀρχηγός, καθηγητής ...ἀπόκρυφων ἐπιστημῶν, ἀποχώρησε ἀπ' τή Διεθνή στό ἀποκορύφωμα τῶν διώξεων. Στό συνέδριο στή Σαραγόσσα εἶχε τή θλιβερή γενναιοφροσύνη νά ἀντιταχθεῖ στή δημόσια διεξαγωγή τῶν συνεδριάσεων, πού εἶχαν ζητήσει ὁ Λαφάργκ καί ἄλλοι ἀντιπρόσωποι, ἐπειδή θεωροῦσε ἀπερισκεψία τό νά προκληθεῖ ἡ ὀργή τῶν ἀρχῶν. Πρόσφατα, ἐπί Ἀμαντέο, ὁ Σοριάνο κατέλαβε κυβερνητική θέση.

Ὁ Μοράγο, μαγαζάτορας καί ταβερνόβιος, διατηρεῖ τήν αὐτονομία του ὡς παίκτης ἐξ ἐπαγγέλματος σέ βάρος τῆς δουλειᾶς τῆς γυναίκας του καί τῶν μαθητευομένων του. Ὄταν τό Ὁμοσπονδιακό Συμβούλιο ἐκπατρίσθηκε στή Λισαβόνα, ὁ Μοράγο λιποτάχτησε ἀπό τή θέση τοῦ μέλους τοῦ Συμβουλίου καί πρότεινε νά πεταχτοῦν στή θάλασσα τά χαρτιά τῆς Διεθνούς. Ὄταν ὁ Σαγκάστα κήρυξε ἐκτός νόμου τή Διεθνή, ὁ Μοράγο ἐγκατέλειψε καί πάλι τή θέση πού εἶχε ὡς μέλος τοῦ τοπικοῦ συμβουλίου τῆς Μαδρίτης καί ἀπέφυγε τή φουρτούνα, καταφεύγοντας στό λιμάνι τῆς Συμμαχίας. Ἐλλείψει Χριστοῦ, ἡ Συμμαχία βρίθεται Ἀγίων Πέτρων.

Ὁ Κλεμέντε Μποβέ, πρόεδρος τῆς Ἑνώσης Βιομηχανικῶν Ἑργατῶν τῆς Καταλωνίας (las tres clases de vapor²³²) ἀντικαταστάθηκε καί διώχθηκε ἀπ' τή θέση του γιά ὑπερβολικά αὐτόνομη διαχείριση τοῦ ταμείου.

Ὁ Διονύσιο Γκαρθία Φράιλε, τόν ὁποῖο τό ὄργανο τῆς Συμμαχίας «Federación» στό φύλλο τῆς 28 Ἰουλίου 1872, ὅπου δημοσιεύεταν μιά μακροσκελῆς ἐπιστολή του, μέ ἐπιθέσεις κατά τῆς Νέας Ὁμοσπονδίας τῆς Μαδρίτης, τόν ἀποκαλεῖ «ἀγαπητό μας συνάδελφο», ὑπηρετοῦσε στήν ἀστυνομία στό Σάν Σεμπάστιαν καί καταχράστηκε τό ταμεῖο τοῦ τμήματος τῆς Διεθνούς.

V

Η ΣΥΜΜΑΧΙΑ ΣΤΗΝ ΙΤΑΛΙΑ

Στήν Ίταλία ή Συμμαχία ύπῆρχε πρίν από τή Διεθνή. Ὁ Πάπας Μιχαήλ διέμενε ἐδῶ καί εἶχε συνάψει πολλές σχέσεις μέσα στούς κύκλους τῆς ἀστικῆς ριζοσπαστικῆς νεολαίας. Τό πρῶτο τμήμα τῆς Διεθνοῦς στήν Ίταλία — τό τμήμα στή Νεάπολη, — από τήν ἴδια τήν ἰδρυσὴ του βρισκόταν κάτω από τήν καθοδήγηση αὐτῶν τῶν ἀστικῶν καί συμμαχίτικων στοιχείων. Ἐνας από τοὺς ἰδρυτές τῆς Συμμαχίας, ὁ δικηγόρος Γκαμπούτσι*, ἀνέβασε στήν προεδρία τοῦ τμήματος τόν δικό του «ἐργάτη-ὑπόδειγμα», τόν Καποροῦσσο. Στό συνέδριο τῆς Βασιλείας ὁ Μπακούνιν ἀντιπροσώπευε χέρι-χέρι μέ τόν ἐμπιστό του Καποροῦσσο τὰ μέλη τῆς Διεθνοῦς τῆς Νεάπολης, ἐνῶ ὁ Ἀντονέλλι τῆς Συμμαχίας, ὁ Φανέλλι**, ἀντιπρόσωπος τῶν ἐργατικῶν συν-

* «Ἐνας ἀπ' τοὺς πῶ φλογεροὺς ὑποστηρικτές τοῦ Καποροῦσο ἦταν ὁ δικηγόρος Κάρλο Γκαμπούτσι, πού θεωροῦσε ὅτι στό πρόσωπό του βρῆκε ἕναν ὑποδειγματικό πρόεδρο τμήματος τῆς Διεθνοῦς. Ὁ Γκαμπούτσι τοῦ ἔδωσε τὰ ἀπαραίτητα μέσα γιὰ νά πάει στό συνέδριο τῆς Βασιλείας. Καί ὅταν στή γενική συνέλευση τοῦ τμήματος πάρθηκε ἀπόφαση νά διαγραφεῖ ὁ Καποροῦσσο, ὁ Γκαμπούτσι ἀντιτάχθηκε κατηγορηματικά στό νά δημοσιευθεῖ τό γεγονός αὐτό στό «Δελτίο» καί ἔπεισε τοὺς φίλους του νά μὴν ἐπιμένουν στήν κοινολόγηση ἐνός ἄλλου ἐπίσης ἐπαίσχυντου γεγονότος: τήν ἰδιοποίηση 300 φράγκων». (Ἐπιστολὴ τοῦ Καφιέρο τῆς 12 Ἰουλίου 1871)²³³.

** Ὁ Φανέλλι ἀπὸ καιρὸ τώρα εἶναι μέλος τῆς ἰταλικῆς Βουλῆς. Ὁταν ρωτήθηκε γιὰ τό θέμα αὐτό, ὁ Γκαμπούτσι δήλωσε ὅτι εἶναι παραπολύ ὥραϊο τό νά εἶσαι βουλευτής. Αὐτό μᾶς παρέχει ἀσυλία ἐναντι τῆς ἀστυνομίας καί μᾶς ἐπιτρέπει νά ταξιθεύουμε δωρεάν μέ τό τραῖνο σ' ὅλη τήν Ίταλία. Ἡ Συμμαχία ἀπαγορεύει στοὺς ἐργάτες νά προβαίνουν σέ ὅποιαδήποτε πολιτικὴ ἐνέργεια, γιατί τό νά διεκδικεῖς ἀπ' τό ὁποιοδήποτε κράτος μείωση

δέσμων, πού ήταν οργανωμένοι έξω απ' τή Διεθνή, ξμεινε στά μισά τοῦ δρόμου ἐπειδὴ ἀρρώστησε.

Ὁ συγχρωτισμός μέ τόν πανιερώτατο πατέρα ζάλισε τά μυαλά τοῦ γενναίου μας Καποροῦσσο. Ἐπιστρέφοντας στή Νεάπολη, τοποθέτησε τόν ἑαυτό του πάνω ἀπ' ὅλους τοὺς ἄλλους συμμαχίτες. Σιό τιμῆμα παρίστανε τό ἀφεντικό.

«Τό ταξίδι στή Βασιλεία ἄλλαξε ἐντελῶς τόν Καποροῦσσο... Γύρισε ἀπ' τό συνέδριο μέ παράξενες ιδέες καί ἀπαιτήσεις, πού ἔρχονταν σέ χτυπητή ἀντίθεση μέ τίς ἀρχές τοῦ συνδέσμου μας. Στήν ἀρχή μέ μισόλογα καί κατόπιν ἀνοιχτά, σέ ἔντονο ὕφος μιλοῦσε συνεχῶς γιά ἐξουσιοδοτήσεις, πού δέν εἶχε καί δέν μποροῦσε νά ἔχει. Ἰσχυριζόταν ὅτι τό Γενικό Συμβούλιο μόνο σ' αὐτόν ἔχει ἐμπιστοσύνη καί ὅτι, ἂν τό τμήμα δέν ὑπακούει σ' αὐτόν, εἶναι ἐξουσιοδοτημένος νά τό διαλύσει καί νά τό ἐπανασυστήσῃ». (Ἐπίσημη ἔκθεση τοῦ τμήματος Νεάπολης πρὸς τό Γενικό Συμβούλιο τόν Ἰούλιο 1871, συνταγμένη καί ὑπογραμμένη ἀπ' τόν συμμαχίτη δικηγόρο Καρμέλο Παλλαντίνο).

Οἱ ἐξουσιοδοτήσεις τοῦ Καποροῦσσο ξεκινοῦσαν, προφανῶς, ἀπ' τήν Κεντρική Ἐπιτροπή τῆς Συμμαχίας, διότι ἡ Διεθνή δέν ἔδινε ποτέ τέτοιες ἐξουσιοδοτήσεις. Ὁ γενναῖος Καποροῦσσο, πού εἶδε τή Διεθνή μόνο σάν πηγή προσωπικοῦ ὀφέλους, διόρισε τό γαμπρό του, πρῶην ἱησουῖτη καί πρῶην παπᾶ,

«καθηγητή τῆς Διεθνούς καί ὑποχρέωνε τοὺς ἄμοιρους ἐργάτες νά ἀκούν τά φληναφήματά του περὶ σεβασμοῦ τῆς ιδιοκτησίας καί τίς ἄλλες ἀνοησίες τῆς ἀστικής πολιτικῆς οἰκονομίας» (ἐπιστολή τοῦ Καφιέρο)*.

τῶν ὥρων ἐργασίας τῶν γυναικῶν καί τῶν παιδιῶν θά σήμαινε ὅτι ἀναγνωρίζεις τό κράτος καί ὑποκλίνεσαι μπροστά στήν πηγή τοῦ κακοῦ. Ἀλλά οἱ ἀστοί ἀρχηγοί τῆς Συμμαχίας παίρνουν ἄφεση ἁμαρτιῶν ἀπ' τόν Πάπα, πού τοὺς ἐπιτρέπει νά στρογγυλοκάθονται στό Κοινοβούλιο καί νά ἀπολαμβάνουν τά προνόμια πού τοὺς παρέχουν τά ἀστικά κράτη. Ἡ ἀθείστική καί ἀναρχική δραστηριότητα τοῦ Φανέλλι περιορίστηκε ὥς τώρα σέ ἕναν πομπώδη ἐγκωμιασμό τοῦ αὐταρχισμοῦ τοῦ Ματσίνι, πού ἐμβλημα του ἔχει τό «Dio e Popolo». («Θεός καί Λαός»).

* Βρίσκοντας ἀντίσταση στή Νεάπολη, ὁ Καποροῦσσο δυό χρόνια ἀργότερα εἶχε τήν ἀναίδεια νά θέλει νά ἐπαναφέρει τό ἴδιο θέμα στό Γενικό Συμβούλιο, σερβίροντάς το ὡς ἐξῆς: «Πολίτη, Πρόεδρε τῆς Διεθνούς! Τό μέγα πρόβλημα τῆς ἐργασίας καί τοῦ κεφαλαίου, πού συζητήθηκε στό ἐργατικό συνέδριο στή Βασιλεία καί πού ἀπασχολεῖ τώρα τή σκέψη ὅλων

“Υστερα απ’ αυτό, ο Καπορούσσο πουλήθηκε στους καπιταλιστές, που τους άνησυχούσαν οι επιτυχίες της Διεθνούς στη Νεάπολη. Μέ εντολή τους παρέσυρε τους γουναράδες της Νεάπολης σε μία απεγνωσμένη απεργία. Κλεισμένος στη φυλακή, μαζί με άλλα τρία μέλη του τμήματος, ιδιοποιήθηκε τα 300 φράγκα, που είχε στείλει το τμήμα για τη συντήρηση των τεσσάρων φυλακισμένων. Αυτοί οι ξνδοξοί άθλοι, τον όδηγησαν στη διαγραφή απ’ το τμήμα, το όποιο έξακολούθησε να υπάρχει, ώσπου διαλύθηκε με τη βία (20 Αύγουστου 1871). ‘Η Συμμαχία, όμως, που ξεγλύστρησε από τις διώξεις της άστυνομίας, τό εκμεταλλεύθηκε αυτό για να υποκαταστήσει τη Διεθνή. Στέλνοντας μία επίσημη έκθεση, που περικοπές της παραθέσαμε παραπάνω, ό Καρμέλο Παλλαντίνο στις 13 Νοεμβρίου 1871 διαμαρτυρόταν για τη συνδιάσκεψη του Λονδίνου με τις ίδιες εκφράσεις και με τα ίδια επιχειρήματα, που βρίσκουμε στην εγκύκλιο του Σονβιγιέ με ήμερομηνία της προηγούμενης ήμέρας.

Τό Νοέμβριο του 1871 ιδρύθηκε στό Μιλάνο ένα τμήμα από τα πιό έτερόκλητα στοιχεΐα²³⁵. Μαζί με εργάτες, κυρίως μηχανοτεχνίτες, που στρατολόγησε ό Κούντο, υπήρχαν στό τμήμα φοιτητές, δημοσιογράφοι μικρών έφημερίδων, μικροϋπάλληλοι, που βρίσκονταν όλότελα κάτω απ’ την έπιρροή της Συμμαχίας. Τόν Κούντο, εξαιτίας της γερμανικής καταγωγής του, δέν τόν είχαν μπάσει στά άδυτα της Συμμαχίας. ‘Ωστόσο, είχε τη δυνατότητα να πεισθεΐ μετά τό προσκύνημα στό Λοκάρνο, σ’ αυτή τη Ρώμη των συμμαχιών, ότι αυτή ή άστική νεολαία ήταν οργανωμένη ως τμήμα κάποιας μυστικής εταιρίας. Σε λίγο ή άστυνομία συνέλαβε τόν Κούντο και τόν εκτόπισε (Φεβρουάριος 1872). Χάρη σ’ αυτήν την ούρανόπεμπτη βοήθεια, ή Συμμαχία

των τάξεων, σήμερα είναι λυμένο. ‘Ο άνθρωπος, που αφιέρωσε τόν έαυτό του στη μελέτη του περίπλοκου προβλήματος του κοινωνικού θέματος, είναι ό γαμπρός μου, ό σύζυγος της κόρης μου. Μελετώντας τις άποφάσεις του παραπάνω συνεδρίου και επικουρούμενος απ’ την έπιστήμη, ανακάλυψε τό νήμα του περιπεπλεγμένου κόμβου, πράγμα που παρέχει τη δυνατότητα να αποκατασταθεί ή πλήρης ίσορροπία ανάμεσα στην εργατική οίκογένεια και την άστική τάξη, σύμφωνα με τα δίκαια της κάθε μιάς» κτλ. (υπογράφει ό Στέφανο Καπορούσσο)²³⁴.

απέκτησε ἐλευθερία κινήσεων καί σιγά σιγά καθυπόταξε τό τμήμα τῆς Διεθνούς στό Μιλάνο.

Στίς 8 Ὀκτωβρίου 1871 ἰδρύθηκε ἡ Ἑργατική Ὁμοσπονδία στό Τουρίνο²³⁶. Ὑπέβαλε αἴτηση στό Γενικό Συμβούλιο γιά τήν εἰσδοχή της στή Διεθνή. Ὁ γραμματέας της, Κάρλο Τερτσάγκι, ἔγραφε σέ μιά ἐπιστολή του : «*Attendiamo i vostri ordini*» — ἀναμένουμε τίς διαταγές σας. Γιά νά ἐπιβεβαιωθεῖ ὅτι ἡ Διεθνὴς στήν Ἰταλία ἀπό τά πρῶτα βήματά της ἔπρεπε νά περάσει μέσα ἀπό τοὺς γραφειοκρατικούς θεσμούς τῆς Συμμαχίας, ὁ Τερτσάγκι γνωστοποιοῦσε πῶς

«τό Συμβούλιο θά λάβει διαμέσου τοῦ Μπακούνιν μιά ἐπιστολή τῆς Ἑργατικῆς Ἐνώσεως στή Ραβέννα, πού δηλώνει ὅτι ἀποτελεῖ τμήμα τῆς Διεθνούς».

Στίς 4 Δεκεμβρίου, ὁ Κάρλο Τερτσάγκι ἀνακοίνωσε στό Γενικό Συμβούλιο ὅτι ἡ Ἑργατική Ὁμοσπονδία διασπάστηκε, διότι ἡ πλειοψηφία της ἀποδείχθηκε ματσινική καί ὅτι ἡ μειοψηφία σχημάτισε ἕνα τμήμα μέ τήν ἐπωνυμία Χειραφέτηση τοῦ Προλεταριάτου. Ὁ Τερτσάγκι ἐπαφελήθηκε τῆς εὐκαιρίας, νά ζητήσει ἀπ' τό Συμβούλιο χρήματα γιά τήν ἐφημερίδα του «*Il Proletario*». Δέν ἀνῆκε στά καθήκοντα τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου ἡ χρηματοδότηση τοῦ Τύπου. Στό Λονδίνο, ὅμως, ὑπῆρχε μιά ἐπιτροπή, πού ἀσχολοῦνταν μέ ἐράνους γιά παροχή βοήθειας στόν Τύπο τῆς Διεθνούς. Ἡ ἐπιτροπή ἐτοιμαζόταν ἤδη νά στείλει μιά ἐπιχορήγηση 150 φράγκων, ὅταν ἡ «*Gazzettino Rosa*» ἀνήγγειλε πῶς τό τμήμα τοῦ Τουρίνου προσχώρησε ἀνοιχτά στοὺς ἀνθρώπους τῆς Γιούρα καί ἀποφάσισε νά στείλει ἀντιπρόσωπο στό παγκόσμιο συνέδριο, πού συγκαλοῦσε ἡ Ὁμοσπονδία τῆς Γιούρα. Δυό μῆνες ἀργότερα ὁ Τερτσάγκι καυχιόταν μπροστά στόν Ρέτζις ὅτι αὐτός ἐκμαίευσε αὐτή τήν ἀπόφαση, ὕστερα ἀπό προσωπικές ὁδηγίες πού τοῦ ἔδωσε στό Λοκάρνο ὁ Μπακούνιν. Μετά ἀπό μιά τέτοια ἐχθρική στάση πρὸς τή Διεθνή, ἡ ἐπιτροπή δέν ἔστειλε χρήματα.

Μολονότι ὁ Τερτσάγκι ἦταν τό δεξιό χέρι τῆς Συμμαχίας στό Τουρίνο, ὁ πραγματικός ἑξάρχος τοῦ Πάπα ἐκεῖ ἦταν κάποιος Γιακόμπι, πού ἐμφανιζόταν σάν πολωνός γιατρός. Γιά νά φανεῖ πόσο μίσος ἔτρεφε γιά τόν δῆθεν παγγερμανισμό τοῦ Γενικοῦ

Συμβουλίου, ό συμμαχίτης αυτός δόκτωρ, τό κατηγορούσε γιά

«όλιγωρία καί άπραξία κατά τή διάρκεια τοῦ γαλλοπρωσικοῦ πολέμου. Τό Συμβούλιο εὐθύνεται γιά τό χαμό τῆς Κομμούνας, ἐπειδή δέν κατάφερε νά χρησιμοποιήσῃ τήν τεράστια δύναμή του γιά νά ὑποστηρίξῃ τό κίνημα στό Παρίσι. Καί εἶναι ἐξόφθαλμες οἱ γερμανόφιλες τάσεις του, ἄν θυμηθοῦμε πώς μπροστά στά τείχη τοῦ Παρισιοῦ, στό γερμανικό στρατό, βρίσκονταν 40.000 μέλη τῆς Διεθνoῦς (!), ἐνῶ τό Γενικό Συμβούλιο δέ μπόρεσε ἢ δέν θέλησε νά χρησιμοποιήσῃ τήν ἐπιρροή του ὥστε νά παρεμποδίσει τή συνέχιση τοῦ πολέμου» (-!! ἀναφορά τοῦ Ρέτζις πρὸς τό Γενικό Συμβούλιο τὴν 1 Μαρτίου 1872²³⁷).

Συγχέοντας τό Γενικό Συμβούλιο μέ τήν ἐπιτροπή βοήθειας πρὸς τόν Τύπο, κατηγόρησε τό Συμβούλιο ὅτι, ἀρνούμενο νά δώσει 150 φράγκα στόν συμμαχίτη Τερτσάγκι, «ἀκολουθεῖ τή θεωρία τῶν κυβερνήσεων πού πουλοῦν καί ἀγοράζουν». Καί γιά νά ἀποδειχθεῖ ὅτι αὐτή ἡ καταγγελία προέρχεται ἀπὸ τὰ βάθη τῆς ψυχῆς τῆς Συμμαχίας, θεώρησε χρέος του νά τήν ἐπαναλάβῃ ὁ Γκυγιώμ στό συνέδριο τῆς Χάγης.

Κι ἐνῶ στήν ἐφημερίδα του ὁ Τερτσάγκι στά φανερά ἔκρουε τὰ ἀντιαυταρχικά τύμπανα τῆς Συμμαχίας, στά κρυφά ἔστειλε ἐπιστολή στό Γενικό Συμβούλιο, ζητώντας του νά ἀρνηθεῖ κατά αὐταρχικό τρόπο τίς συνδρομές τῆς *Ἑργατικῆς Ὁμοσπονδίας* τοῦ Τουρίνου καί νά διαγράψῃ μέ ὅλους τοὺς τύπους τόν δημοσιογράφο Μπεγκέλλι, πού δέν ἦταν κάν μέλος τῆς Διεθνoῦς. Ὁ ἴδιος αὐτός Τερτσάγκι, «φιλαράκος (amicone) τοῦ διευθυντῆ τῆς ἀστυνομίας τοῦ Τουρίνου, πού κατά τίς συναντήσεις τους τοῦ πρόσφερε βερμούτ» (ἐπίσημη ἐκθεση τοῦ Ὁμοσπονδιακοῦ Συμβουλίου τοῦ Τουρίνου τῆς 5 Ἀπριλίου 1872), κατέδωσε σέ ἀνοιχτή συνέλευση τήν παρουσία τοῦ ἐξόριστου Ρέτζις, πού τόν εἶχε στείλῃ στό Τουρίνο τό Γενικό Συμβούλιο. Ἐχοντας τέτοιες ἐνδείξεις, ἡ ἀστυνομία τέθηκε ἀμέσως ἐπὶ τὰ ἴχνη τοῦ Ρέτζις, πού κατάφερε νά περάσῃ τὰ σύνορα μόνο χάρις στή βοήθεια τοῦ τμήματος.

Ὁ Τερτσάγκι τερμάτισε τή συμμαχίτικη ἀποστολή του στό Τουρίνο μέ τόν ἀκόλουθο τρόπο. Ὅταν τόν ἔθεσαν μπροστά σέ βαρεῖές κατηγορίες, «ἀπέιλησε ὅτι θά κάψῃ τὰ βιβλία τοῦ τμήματος, ἄν δέν τόν ἐπανεκλέξουν γραμματέα καί ἄν τό τμήμα δέν

πειθαρχήσει σ' αὐτόν καί δέν ἀναγνώρισει τό κύρος του ἢ ἂν τοῦ ἀπαγγεῖλει μομφή. Σ' ὅλες αὐτές τίς περιπτώσεις ἀπειλοῦσε πῶς γιά νά ἐκδικηθεῖ, θά πάει νά γίνει πράκτορας τῆς ἀστυνομίας (questurino)». (Ἐκθεση τοῦ Ὁμοσπονδιακοῦ Συμβουλίου τοῦ Τουρίνου μέ τήν παραπάνω ἡμερομηνία). Ὁ Τερτσάγκι εἶχε κά-θε λόγο νά ἐπιχειρεῖ νά ἐμφοβίσει τό τμήμα. Σάν Ταμίας καί γραμματέας εἶχε προβεῖ σέ σημαντικότητες συμμαχίτικες ἀφαιμά-ξεις τοῦ ταμείου. Παρά τή ρητή ἀπαγόρευση τοῦ Συμβουλίου, ἔκοψε γιά τόν ἑαυτό του μισθό 90 φράγκων. Καταχώρισε στά λογιστικά βιβλία πληρωμές ποσῶν, πού δέν εἶχαν καταβληθεῖ, ἀλλά εἶχαν κάνει φτερά ἀπ' τό ταμεῖο. Ὁ ἰσολογισμός, συνταγ-μένος ἀπ' τόν ἴδιο, παρουσίαζε ἕνα ταμειακό ἔλλειμμα 56 φράγ-κων, πού δέν βρέθηκαν καί πού ἀρνήθηκε νά τά βάλει στή θέση τους, ὅπως ἀρνήθηκε νά καταβάλλει καί τά 200 μάρκα ἀπό συν-δρομές μελῶν πού εἶχε στείλει τό Γενικό Συμβούλιο. Ἡ γενική συνέλευση ὁμόφωνα τόν ἐκδίωξε (scacciò) (ἐκθεση πού ἀναφέ-ρεται παραπάνω). Ἡ Συμμαχία, εὐλαβούμενη πάντα τήν αὐτο-νομία τῶν τμημάτων, ἐπικύρωσε αὐτή τή διαγραφή, πετυχαί-νοντας ἀμέσως νά ἐκλεγεῖ ὁ Τερτσάγκι ἐπίτιμο μέλος τοῦ τμή-ματος στή συνδιάσκεψη στό Ρίμινι.

Ὑστερα ἀπό λίγες μέρες, μέ ἐπιστολή του τῆς 10 Μαρτίου, ὁ Τερτσάγκι ἐξηγεῖ στό Γενικό Συμβούλιο τή διαγραφή του ὡς ἐξῆς : παραιτήθηκε ἀπό μέλος καί ἀπό τή θέση γραμματέα αὐτοῦ τοῦ τμήματος τῶν παλιανθρώπων καί χαφιέδων (canaglia et mardoccheria), διότι τό «ἀπαρτίζουν κυβερνητικοί πράκτορες καί ματσινικοί» καί διότι ἐπιχείρησαν νά τοῦ ἀπαγγεῖλουν μομ-φή, «ξέρετε γιατί ; — διότι ἐγώ κήρυττα τόν πόλεμο ἐναντίον τοῦ κεφαλαίου !» (Πόλεμο ἐνάντια στό ταμεῖο τοῦ τμήματος). Μέ τήν ἐπιστολή αὐτή ἤθελε νά ἀποδείξει ὅτι τό Γενικό Συμβού-λιο παραπλανήθηκε κατά περίεργο τρόπο στήν ἐκτίμηση τοῦ γενναίου Τερτσάγκι, πού τίποτα ἄλλο δέν ἐπιθυμοῦσε ἀπ' τό νά γίνει ταπεινός δοῦλος του. Μήπως ἄραγε «δέν διακήρυσσε πάντα ὅτι γιά νά εἶσαι μέλος τῆς Διεθνοῦς πρέπει νά πληρώνεις τή συν-δρομή σου πρὸς τό Γενικό Συμβούλιο», — παρά τίς ἀπόρρητες διαταγές τῆς Συμμαχίας.

«Ἄν προσχωρήσαμε στό συνέδριο τῆς Γιούρα, αὐτό δέν τό κάναμε

γιά νά σᾶς κηρύξουμε τόν πόλεμο, ἀγαπητοί φίλοι, ἀπλῶς ἀκολουθήσαμε τό ρεύμα. Πασχίσαμε νά φέρουμε τήν εἰρήνευση καί νά ἐπιλυθεῖ ἡ διαφορά. Ὅσο γιά τή συγκέντρωση τῶν τμημάτων, δίχως νά χάνουν, βέβαια, τήν ἀποιο αὐτονομία τους, τή βρίσκω ἐξαιρετικά ὠφέλιμη». — «Ἐλπίζω πῶς τό μεγάλο Συμβούλιο θά ἀρνηθεῖ τήν εἰσδοχή τῆς ματσινικῆς Ἑργατικῆς Ὁμοσπονδίας. Νά εἴστε βέβαιοι ὅτι κανένας δέν θά τολμήσει νά σᾶς κατηγορήσει γιά αὐταρχισμό. Ἀναλαμβάνω ὅλη τήν εὐθύνη γι' αὐτό... Θά ἤθελα, ἂν εἶναι δυνατόν, μιά διεξοδική βιογραφία τοῦ Κάρλ Μάρξ. Στήν Ἰταλία δέν ἔχουμε μιά ἀuthεντική του βιογραφία καί θά ἤθελα νά τύχω πρῶτος αὐτῆς τῆς τιμῆς».

Τί νά σημαίνει, ἄραγε, ὅλη αὐτή ἡ δουλοπρέπεια ;

«Ὅχι γιά μένα, ἀλλά γιά τήν ὑπόθεση, γιά νά μή παραχωρήσω τή θέση μου στούς πολυάριθμους ἐχθρούς μου, γιά νά τούς ἀποδείξω ὅτι ἡ Διεθνῆς εἶναι συσπειρωμένη, σᾶς θερμοπαρακαλῶ, ἂν δέν εἶναι ἤδη ἀργά, νά μοῦ στείλετε τήν ἐπιχορήγηση τῶν 150 φράγκων, πού μοῦ ἐνέκρινε τό μεγάλο Συμβούλιο».

Βέβαιος γιά τήν ἀτιμωρησία του, ὁ Τερτσάγκι διέπραξε, ὅπως φαίνεται, νέες ἀπάτες στή Φλωρεντία καί ἐπιβάρυνε τόσο πολύ τή θέση του, ὥστε ἀκόμα καί τό Fascio Operaio* ἀναγκάστηκε νά τόν ἐγκαταλείψει. Ἄς ἐλπίσουμε ὅτι ἡ Ἐπιτροπὴ τῆς Γιούρα θά μπορέσει νά ἐκτιμήσει καλύτερα τίς ὑπηρεσίες του.

Ἄν στό πρόσωπο τοῦ Τερτσάγκι ἡ Συμμαχία βρῆκε τόν γνήσιο ἐκπρόσωπό της, τότε τό πιό κατάλληλο γι' αὐτήν πεδίο τό βρῆκε στήν περιοχή τῆς Ρομάνια. Ἡ Συμμαχία ἱδρύσε ἐκεῖ μιά δική της ομάδα τμημάτων, πού ἐμφανίζονταν ὡς τμήματα τῆς Διεθνούς. Ὁ πρῶτος κανόνας τους ἦταν : νά μή τηροῦν τό Γενικό Καταστατικό, νά μή γνωστοποιοῦν τήν ἱδρύσῃ τους, νά μήν πληρώνουν συνδρομές στό Γενικό Συμβούλιο. Ἦταν ἀληθινά αὐτόνομα τμήματα. Πῆραν τήν ἐπωνυμία «Ἑργατική Ἐνωσις» καί χρησίμευαν ὡς συνδετικά κέντρα διαφόρων ἐργατικῶν σωματείων. Στό ἐρώτημα :

«Πρέπει γιά λόγους γενικῶν συμφερόντων καί γιά τή διασφάλιση τῆς πλήρους αὐτονομίας τῆς «Ἑργατικῆς Ἐνώσεως» (Fascio Operaio) νά τήν ὑπαγάγουμε στήν καθοδήγηση τοῦ λονδρέζικου Γενικοῦ Συμβουλίου ἢ τῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Γιούρα ἢ πάλι πρέπει νά διαφυλάξουμε τήν πλήρη ἀνεξαρτησία, διατηρώντας σχέσεις καί μέ τίς δύο ἐπιτροπές ;»

* — Ἑργατική Ἐνωσις.

τό πρώτο συνέδριό τους, πού συνήλθε στή Μπολόνια στίς 17 Μαρτίου 1872, απάντησε μέ τήν ακόλουθη απόφαση :

«Τό συνέδριο θεωρεῖ τό Γενικό Συμβούλιο στό Λονδίνο καί τήν Ἐπιτροπή στή Γιούρα μόνο ὡς ἀπλά γραφεῖα ἀλληλογραφίας καί στατιστικῆς. Ἀναθέτει στήν τοπική ἐκπροσώπησή του στή Μπολόνια ναρθεῖ σ' ἐπαφή καί μέ τούς δύο καί νά ἀνακοινώσῃ τό ἀποτέλεσμα στά τμήματα».

Ἡ «Ἑργατική Ἐνωση» διέπραξε μιά πολύ μεγάλη ἀπερισκεψία, ἀποκαλύπτοντας στούς ἀμύητους τή μυστηριώδη ὑπαρξη τοῦ κρυφοῦ κέντρου τῆς Συμμαχίας. Ἡ Ἐπιτροπή τῆς Γιούρα βρέθηκε ἀναγκασμένη νά ἀρνηθεῖ τή μυστική της δραστηριότητα. — Ὅσο γιά τό Γενικό Συμβούλιο, ἡ ἐκπροσώπηση τῆς Μπολόνια ποτέ δέν τοῦ εἶχε δώσει σημεῖα ζωῆς.

Μόλις ἡ Συμμαχία πληροφορήθηκε τή σύγκληση τοῦ συνεδρίου στή Χάγη, προώθησε στό προσκήνιο τήν «Ἑργατική Ἐνωση» της, πού στό ὄνομα τῆς αὐτόνομης αὐταρχικότητάς της ἡ τῆς αὐταρχικῆς αὐτονομίας της αὐτοτιτλοφορήθηκε Ἰταλική Ὁμοσπονδία καί συγκάλεσε στίς 5 Αὐγούστου συνδιάσκεψη στό Ρίμνι. Ἀπό τά 21 τμήματα, πού ἀντιπροσωπεύτηκαν στό Ρίμνι, μόνο ἓνα τμήμα, τῆς Νεάπολης, ἀνῆκε κάποτε στή Διεθνή, ἐνῶ κανένα ἀπό τά πράγματι ἐνεργά τμήματα τῆς Διεθνούς, ἀκόμα καί τό τμήμα τοῦ Μιλάνου, δέν ἀντιπροσωπεύθηκε ἐκεῖ. Ἡ συνδιάσκεψη αὐτή ἀποκάλυψε τό σχέδιο ἐκστρατείας τῆς Συμμαχίας μέ τήν ακόλουθη απόφαση :

«Παίρνοντας ὑπόψη ὅτι ἡ συνδιάσκεψη τοῦ Λονδίνου (Σεπτέμβριος 1871) μέ τήν ὑπ' ἀριθ. IX ἀπόφασή της ἐπεχείρησε νά ἐπιβάλῃ σ' ὅλη τή Διεθνή Ἐνωση Ἑργατῶν ἓνα αὐταρχικό δόγμα, πού ἀποτελεῖ δόγμα τοῦ γε-
μανικοῦ κομμουνιστικοῦ κόμματος,

ὅτι τό Γενικό Συμβούλιο εἶναι ὁ ἐμπνευστής καί ὑπερασπιστής αὐτῆς τῆς προσπάθειας,

ὅτι τό δόγμα τῶν *αὐταρχικῶν κομμουνιστῶν* ἀποτελεῖ ἄρνηση τοῦ ἐπαναστατικοῦ αἰσθήματος τοῦ ἰταλικοῦ προλαταριάτου,

ὅτι τό Γενικό Συμβούλιο χρησιμοποίησε τά πιά ἀνέντιμα μέσα, ὅπως συκοφαντία καί ἀπάτη, μέ μοναδικό σκοπό νά ἐπιβάλῃ σ' ὅλη τή Διεθνή Ἐνωση τό δικό του ἰδιαίτερο *αὐταρχικό-κομμουνιστικό* δόγμα,

ὅτι τό Γενικό Συμβούλιο ὁδήγησε στά ἄκρα τήν ἀναξιοπρεπεῖ συμπεριφορά του, μέ τήν ἐμπιστευτική του ἐγκύκλιο πού ἐξέδωσε στό Λονδίνο στίς 5 Μαρτίου 1872, ὅπου, συνεχίζοντας τή συκοφαντία καί τήν ἀπάτη, ἀποκα-

λύπτει όλη τή δίψα του για έξουσία, ιδιαίτερα στά εξής δύο αξιομνημόνευτα μέρη :

“Θά ήταν δύσκολο νά εκτελεστούν αποφάσεις, δίχως «ήθικό» κύρος, όταν λείπει κάποιον άλλο οικειοθελώς αναγνωρισμένο κύρος” (Έμπιστευτική εγκύκλιος, σελ. 27).

“Τό Γενικό Συμβούλιο σκοπεύει νά ζητήσει από τό τακτικό συνέδριο νά εξεταστεί ή δραστηριότητα αυτής τής μυστικής οργάνωσης και των έμπνευστών της σέ μερικές χώρες, για παράδειγμα, στην ‘Ισπανία” (σελ. 31),

ότι τό αντιδραστικό πνεύμα του Γενικού Συμβουλίου ξεσήκωσε τήν επαναστατική άγανάκτηση των Βέλγων, Γάλλων, ‘Ισπανών, Σλάβων, ‘Ιταλών και μερίδας ‘Ελβετών και προκάλεσε τήν πρόταση νά καταργηθεί τό Συμβούλιο και νά αναθεωρηθεί τό Γενικό Καταστατικό,

ότι τό Γενικό Συμβούλιο δέν συγκάλεσε τυχαία τό γενικό συνέδριο στή Χάγη, σ’ ένα μέρος απομακρυσμένο άπ’ αυτές τίσ επαναστατικές χώρες,

μέ βάση όλα αυτά,

ή συνδιάσκεψη διακηρύσσει επίσημα μπροστά στους εργάτες όλου του κόσμου ότι από τή στιγμή αυτή ή Ιταλική όμοσπονδία τής Διεθνούς Ένωσης Έργατών διακόπτει κάθε άλληλεγγύη μέ τό Γενικό Συμβούλιο του Λονδίνου, επιβεβαιώνοντας ταυτόχρονα τήν οικονομική άλληλεγγύη της μέ όλους τους εργάτες και προτείνοντας σ’ όλα τά τμήματα, πού δέν ασπάζονται τίσ αυταρχικές άρχές του Γενικού Συμβουλίου, νά στείλουν στίς 2 Σεπτεμβρίου 1872 τούς αντιπροσώπους τους όχι στή Χάγη, αλλά στό Νοϊσατέλ (Έλβετία), ώστε ν’ άρχίσει τήν ίδια μέρα τίσ εργασίες του τό γενικό αντιαυταρχικό συνέδριο.

Ρίμινι, 6 Αυγούστου 1872

Γιά τή συνδιάσκεψη

Κάρλο Καφιέρο, πρόεδρος, ‘Αντρέα Κόστα, γραμματέας».

‘Η άπόπειρα νά υποκαταστήσει ή «Έργατική Ένωση» τό Γενικό Συμβούλιο σημείωσε πλήρη άποτυχία. ‘Ακόμα και τό ‘Ισπανικό Όμοσπονδιακό Συμβούλιο, ένα άπλό υποκατάστημα τής Συμμαχίας, δέν τόλμησε νά βάλει σέ ψηφοφορία μπροστά στους ‘Ισπανούς μέλη τής Διεθνούς τήν άπόφαση του Ρίμινι. Τότε, ή Συμμαχία, για νά επανορθώσει τό σφάλμα της, δίχως όμως και νά παραιτείται από τή σύγκληση του αντιαυταρχικού συνεδρίου της στό Σαίντ-‘Ιμιέ, ξεκίνησε και για τό συνέδριο τής Χάγης.

‘Η ‘Ιταλία έγινε Γή τής Έπαγγελίας τής Συμμαχίας μόνο και μόνο διότι είχε κάποια ιδιαίτερη εύλόγηση. ‘Ο Πάπας Μιχαήλ μάς αποκαλύπτει αυτό τό μυστικό σέ έπιστολή του προς τον Μόρα («Ντοκουμέντα», άριθ. 3) :

«Στήν Ίταλία υπάρχει κάτι που λείπει απ' τις άλλες χώρες : μιὰ φλογερή, δραστήρια νεολαία, *απόλυτα ξεστρατισμένη, δίχως καριέρα, δίχως διέξοδο (tout-à-fait déplacée, sans carrière, sans issue)*, μιὰ νεολαία, πού, παρά τήν άστική καταγωγή της, ήθικά και πνευματικά δέν έχει φθαρεί σέ τέτοιο βαθμό, όπως ή άστική νεολαία τών άλλων χωρών. Τώρα ρίχνεται άπεγνωσμένα (*à tête perdue*) στόν επαναστατικό σοσιαλισμό, άποδεχόμενη όλο τό πρόγραμμα μας, τό πρόγραμμα τής Συμμαχίας. Ο Ματσίνι, ό μεγαλοφυής (*sic*) και πανίσχυρος αντίπαλός μας, πέθανε, τό ματσινικό κόμμα άποδιοργανώθηκε έντελώς και ό Γαριβάλδης δέχεται όλο και πιό πολύ τήν έπιρροή αυτής τής νεολαίας, πού φέρει τό όνομά του, αλλά βαδίζει, ή καλύτερα τρέχει, πολύ πιό μακριά απ' αυτόν»*.

Έχει δίκιο ό άγιος Πατήρ. Στήν Ίταλία ή Συμμαχία δέν είναι «έργατική ένωση», αλλά ένας συρφετός ταξικά έκφυλισμένων στοιχείων. Όλα αυτά τά δήθεν τμήματα τής Διεθνούς στήν Ίταλία τά κατευθύνουν δικηγόροι χωρίς πελατεία, γιατροί χωρίς άσθενείς και χωρίς γνώσεις, φοιτητές απ' τις αίθουσες μυιλλιάρδων, παραγγελιοδόχοι και άλλοι έμπορούπάλληλοι και κυρίως έφημεριδογράφοι μικρών έντύπων όχι τόσο ευυπόληπτων. Η Ίταλία είναι ή μόνη χώρα όπου ό Τύπος τής Διεθνούς, ή αυτός πού έτσι θέλει νά όνομάζεται, πήρε ένα χαρακτήρα σάν τήν έφημερίδα «Figaro». Και μόνο τόν γραφικό χαρακτήρα τών γραμματέων αυτών τών δήθεν τμημάτων νά δεί κανείς, πείθεται ότι πρόκειται είτε γιά υπάλληλο γραφείου, είτε γιά έπαγγελματία καλαμαρά. Καταλαμβάνοντας έτσι όλες τις έπίσημες θέσεις τών τμημάτων, ή Συμμαχία κατάφερε νά αναγκάσει τούς ίταλούς εργάτες, κάθε φορά πού ήθελαν νά επικοινωνήσουν μεταξύ τους ή μέ άλλα συμβούλια τής Διεθνούς, νά προσφεύγουν στίς υπηρεσίες τών ταξικά έκφυλισμένων μελών τής Συμμαχίας, πού βρήκαν στή Διεθνή και «καριέρα» και «διέξοδο».

* Νά τί λέει γι' αυτό ό ίδιος ό Γαριβάλδης : «Άγαπητέ μου Κρέστο, σῶς ευχαριστώ εγκάρδια γιά τό «Anvenire Sociale», πού μοῦ στείλατε και πού θά τό διαβάσω μέ ένδιαφέρον. Θέλετε νά κάνετε άγώνα από τις στήλες τής έφημερίδας σας ένάντια στό ψέμμα και τήν ύποδούλωση. Είναι ένα θαυμάσιο Πρόγραμμα. Νομίζω, όστόσο, ότι ό άγώνας κατά τής άρχής του κύρους είναι ένα από τά λάθη τής Διεθνούς, πού έμποδίζει τις έπιτυχίες της. Η Κομμούνα του Παρισιού έπесε, διότι στό Παρίσι δέν υπήρχε καμιά αυθεντική έξουσία, παρά μόνο άναρχία. Η Ίσπανία και ή Γαλλία ύποφέρουν απ' τό ίδιο κακό. Εύχομαι έπιτυχία στό «Anverine» και παραμένω δικός σας Γκ. Γαριβάλδης».

VI

Η ΣΥΜΜΑΧΙΑ ΣΤΗ ΓΑΛΛΙΑ

Τά μέλη τῆς Συμμαχίας ἐδῶ ἦταν ὀλιγάριθμα, ἀλλὰ πολύ δραστήρια. Στὴ Λυών καθοδηγοῦσαν τὴ Συμμαχία οἱ Ἀλμπέρ Ρισάρ καὶ Γκασπάρ Μπλάν, στὴ Μασσαλία ὁ Μπαστελικά. Καὶ οἱ τρεῖς αὐτοὶ ἦσαν δραστήριοι συνεργάτες τῶν ἐφημερίδων ποὺ ἐξέδιδε ὁ Γκυγιώμ. Ἀκριβῶς χάρις σ' αὐτούς, ἡ Συμμαχία κατάφερε τὸ Σεπτέμβριο τοῦ 1870 νὰ ἀποδιοργανώσῃ τὸ κίνημα τῆς Λυών. Γι' αὐτούς τοῦτο τὸ κίνημα δέν εἶχε ἄλλη σημασία ἀπ' τὸ νὰ δώσῃ τὴν εὐκαιρία στὸν Μπακούνιν νὰ ἐκδώσῃ τὸ περιώνυμο διάταγμά του γιὰ τὴν κατάργηση τοῦ κράτους. — Ἡ δραστηριότητα τῆς Συμμαχίας μετὰ τὴν ἥττα τῆς ἐξέγερσης τῆς Λυών χαρακτηρίζεται θαυμάσια ἀπὸ τὴν ἀκόλουθη περικοπή μιᾶς ἐπιστολῆς τοῦ Μπαστελικά (Μασαλλία, 13 Δεκεμβρίου 1870) :

«Εἶναι τεράστια ἡ πραγματικὴ μας δύναμη μέσα στοὺς ἐργάτες. Τὸ τμήμα ὅμως δέν ἀνασυγκροτήθηκε ἀκόμα μετὰ τίς τελευταῖες διώξεις. Δέν ἀποφασίζουμε νὰ τὸ κάνουμε αὐτό, διότι φοβόμαστε νὰ μὴ διαβρωθοῦν οἱ ἀνθρώποι λόγῳ ἀπουσίας πρωτεργατῶν (*initiateurs*). Ἀναμένουμε στὴν ἐφεδρεία».

Τὸ ὅτι ὁ Μπαστελικά κατέτασσε τὸν ἑαυτό του σ' ἓνα σύνταγμα ἐκστρατείας καὶ σέ κάθε στιγμή μποροῦσε νὰ ἀναχωρήσῃ ἀπ' τὴ Μασαλλία, τοῦ χρησίμευε ὡς ἱκανὴ δικαιολογία ὥστε νὰ μὴν ἐπιτρέπῃ τὴν ἀναδιοργάνωση τοῦ τμήματος τῆς Διεθνoῦς : τόσο ἀπαραίτητη γιὰ τὴν αὐτονομία του θεωροῦσε τὴν παρουσία τῶν πρωτεργατῶν τῆς Συμμαχίας. — Τὸ πιὸ ἐκδηλο ἀποτέλεσμα τῆς δραστηριότητος τῆς Συμμαχίας ἦταν νὰ δυσ-

φημιστεί στά μάτια τών ἐργατῶν τῆς Λυών καί τῆς Μασσαλλίας ἐκεῖνη ἡ Διεθνής, πού παντοῦ καί πάντα δῆθεν ἐκπροσωποῦσε ὁ Μπαστελικά.

Εἶναι γνωστό πού κατέληξαν ὁ Ρισάρ καί ὁ Μπλάν. Τό φθινόπωρο τοῦ 1870 ἔκαναν τήν ἐμφάνισή τους στό Λονδίνο καί ἐπιχείρησαν νά στρατολογήσουν μεταξύ τών γάλλων ἐμικρέδων συνενόχους γιά τή βοναπαρτική παλινόρθωση. Τόν Ἰανουάριο τοῦ 1872 κυκλοφόρησαν ἓνα φυλλάδιο : «*L' Empire et la France nouvelle. Appel du peuple et de la jeunesse à la conscience française, par Albert Richard et Gaspard Blanc, Bruxelles, 1872*» (Ἀλμπέρ Ρισάρ καί Γκασπάρ Μπλάν : «*Ἡ Αὐτοκρατορία καί ἡ νέα Γαλλία. Κάλεσμα τοῦ λαοῦ καί τῆς νεολαίας πρὸς τή γαλλική συνείδηση*». Βρυξέλλες, 1872²³⁸).

Μέ τή γνωστή ταπεινοφροσύνη τών ἀγυρτῶν τῆς Συμμαχίας διακηρύσσουν :

«Ἐμεῖς, πού ὀργανώσαμε τή μεγάλη στρατιά τοῦ γαλλικοῦ προλεταριάτου, ἐμεῖς, οἱ πιό ἐγκυροὶ ἡγέτες τῆς Διεθνούς στή Γαλλία... ἐμεῖς, εὐτυχῶς, δέν τουφεκισθήκαμε καί εἴμαστε παρόντες ὥστε νά ὑψώσουμε μπροστά σ' αὐτοὺς (τούς ματαιόδοξους κοινοβουλευτικούς ρήτορες, χορτάτους ρεπουμπλικάνους, δῆθεν δημοκράτες κάθε λογῆς) τό λάβαρο, πού κάτω ἀπ' τή σκιά του ἀγωνιζόμαστε καί, ἀψηφόντας τίς συκοφαντίες, τίς ἀπειλές καί τίς παντοειδεῖς ἐπιθέσεις πού μᾶς ἀναμένουν, στέλνουμε στήν ἐκθαμβη Εὐρώπη μιὰ ἱαχὴ, πού βγαίνει ἀπ' τὰ βάθη τῆς συνείδησής μας, μιὰ ἱαχὴ πού σύντομα θά βρεῖ ἀπήχηση στίς καρδιές ὅλων τών Γάλλων: "VIVE L' EMPEREUR !" (Ζήτω ὁ Αὐτοκράτορας !)

Δέν θά ἐξετάσουμε ἂν πράγματι αὐτά τὰ δύο μέλη τῆς Συμμαχίας, πού ἔγιναν θιασῶτες τῆς αὐτοκρατορίας μετὰ ἀπὸ τήν «φυσιολογική ἀνέλιξη τών ἰδεῶν τους», εἶναι ἀπλῶς «παλιάνθρωποι», ὅπως τούς ἀποκάλεσε στή Χάγη ὁ ἄλλοτε φίλος τους Γκυγιώμ, ἢ ἂν πῆραν εἰδικὴ ἐντολὴ ἀπ' τόν Πάπα τῆς Συμμαχίας νά καταταγοῦν στίς τάξεις τών πρακτόρων τοῦ Βοναπάρτη. Τά ντοκουμέντα τῆς ρωσικῆς Συμμαχίας, πού, σέ συνδυασμό μέ τό μυστικὸ Καταστατικὸ, ἀποκαλύπτουν τὰ ἄδυστα τῶν ἀδύτων αὐτῆς τῆς μυστικῆς ἐταιρίας καί πού ὀρισμένα ἀποσπάσματά τους θά παραθέσουμε παρακάτω, λένε ἀνοιχτά ὅτι οἱ διεθνεῖς ἀδελφοὶ ὀφείλουν νά διεισδύουν παντοῦ καί μποροῦν μάλιστα νά πάρουν ἐντολὴ νά μποῦν στήν ὑπηρεσία τῆς ἀστυνομίας. Ὡστε, τὰ

προσκυνήματα τῶν δυό ἀδελφῶν μπροστά στόν δικό τους χριστιανό Αὐτοκράτορα δέν ὑπερβαίνουν τά προσκυνήματα τοῦ Μπακούνιν μπροστά στόν δικό του χριστιανό Τσάρο.

Στίς πόλεις τῆς Γαλλίας, ὅπου δέν εἶχαν εἰσχωρήσει μέλη τῆς Συμμαχίας, ἡ Διεθνῆς, ἀπ' τήν πτώση τῆς Κομμούνας καί μετά, ἀναπτύχθηκε γρήγορα. Στό συνέδριο τῆς Χάγης ὁ γραμματέας γιά τή Γαλλία* ἦταν σέ θέση νά ἀνακοινώσει ὅτι ἡ Διεθνῆς ἔχει δικές της ὁργανώσεις σέ πάνω ἀπό δεκατρία διαμερίσματα. Οἱ δυό βασικοί ἀνταποκριτές τῆς Συμμαχίας γιά τή Γαλλία, ὁ Μπενουά Μαλόν καί ὁ Ζύλ Γκέντ (ἡ ὑπογραφή τοῦ δευτέρου ὑπάρχει στήν ἐγκύκλιο τοῦ Σονβιγιέ), ὅταν ἔμαθαν αὐτή τή γρήγορη ἀνάπτυξη τῆς Ἑνωσῆς μας, προσπάθησαν νά τήν ἀποδιοργανώσουν πρὸς ὄφελος τῆς Συμμαχίας. Ἐπειδή οἱ ἐπιστολές τους δέν ἔφεραν τό ποθοῦμενο ἀποτέλεσμα, ἔστειλαν μυστικούς πράκτορες καί ἀνάμεσά τους κάποιο Ρῶσο ὀνόματι Μέτσνικωφ. Ἀλλά οἱ ἀπόπειρές τους δέν κατέληξαν σέ τίποτα. Οἱ ἴδιοι ἄνθρωποι, πού κατηγοροῦσαν μέ θράσος τό Γενικό Συμβούλιο ὅτι ἐμποδίζει τοὺς ἐργάτες

«νά ὁργανωθοῦν σέ κάθε χώρα ἐλεύθερα, αὐθόρμητα, σύμφωνα μέ τό δικό τους πνεῦμα καί τίς δικές τους συνήθειες» (ἐπιστολή Γκέντ τῆς 22 Σεπτεμβρίου 1872)²³⁹,

ἔλεγαν στοὺς ἐργάτες — μόλις αὐτοί ἄρχισαν νά ὁργανώνονται ἐλεύθερα, αὐθόρμητα κτλ., ἀλλά σέ πλήρη ἁρμονία μέ τό Γενικό Συμβούλιο, — ὅτι οἱ ἐγκάθετοι στό Συμβούλιο Γερμανοί τοὺς καταπιέζουν καί ὅτι χωρίς αὐτοὺς ἡ ὀρθόδοξη ἀντιαυταρχική ἐκκλησία δέν ἔχει σωτηρία. Οἱ γάλλοι ἐργάτες, πού ἔνιωθαν πάνω τους μόνο τό ζυγὸ τῶν Βερσαλλιέρων, ἔστειλαν τίς ἐπιστολές αὐτές στό Γενικό Συμβούλιο, θέτοντας τό ἐρώτημα τί σημαίνουν ὅλα αὐτά.

Αὐτή ἡ δραστηριότητα τῆς Συμμαχίας στή Γαλλία ἀποδείχνει κατὰ τὸν καλῦτερο τρόπο ὅτι, μόλις ἡ Συμμαχία ἔχασε τήν ἐλπίδα νά καθυποτάξει τή Διεθνή, ἄρχισε νά ἀγωνίζεται ἐναντίον της. Κάθε τμῆμα, πού δέν ὑποτασσόταν στήν καθοδήγησή της,

* — Αὐγουστος Σεραϊγιέ. (Σημ. μετ.).

τό έβλεπε σάν έχθρό καί μάλιστα έχθρό πιό μεγάλο άπ' ό,τι τήν άστική τάξη. *“Οποιος δέν είναι μαζί μας, είναι έναντίον μας,* — αυτός είναι ό κανόνας, τόν όποιο ή Συμμαχία διακηρύσσει άπροσχημάτιστα στά ρωσικά μανιφέστα της. Οί έπιτυχίες τοϋ γενικοϋ κινήματος είναι γι' αυτήν δυστύχημα, έφόσον τό κίνημα αυτό δέν κύπτει πειθήνια τόν αϋχένα στό σεκταριστικό ζυγό της. Καί τή στιγμή άκριβώς, πού ή γαλλική εργατική τάξη χρειαζόταν πρῶτ' άπ' όλα νά οργανωθεΐ μέ κάθε τρόπο, ή Συμμαχία έσπευσε νά βοηθήσει τό Θιέρσο καί τή Βουλή τών τσιφλικάδων, κηρύσσοντας τόν πόλεμο κατά τής Διεθνοϋς.

Άς δοϋμε τώρα ποιοί ήσαν οί πράκτορες τής Συμμαχίας στήν έκστρατεία της ύπέρ τών Βερσαλλιέρων.

Στό Μονπελλιέ έμπιστος τοϋ κ. Γκέντ ήταν κάποιος Πώλ Μπρούς*, φοιτητής τής ιατρικής, πού επιχειροϋσε νά κάνει συμμαχίτικη προπαγάνδα σ' όλο τό νομό Έρώ, όπου ό Γκέντ εξέδιδε πρίν τήν έφημερίδα «Les Droits de l'Homme»²⁴⁰. Λίγο πρίν άπ' τό συνέδριο τής Χάγης, όταν τά μέλη τής Διεθνοϋς στή νότια Γαλλία συνεννοήθηκαν νά κάνουν έρανο γιά νά στείλουν έναν κοινό αντιπρόσωπο στό συνέδριο, ό Μπρούς επιχείρησε νά πείσει τό τμήμα τοϋ Μονπελλιέ νά μή συνεισφέρει τό μερίδιό του καί νά μή πάρει θέση ώσότου τό συνέδριο επιλύσει τά επίμαχα προβλήματα. Η Έπιτροπή τής νότιας Γαλλίας — τμήμα τοϋ Μονπελλιέ, άποφάσισε νά ζητήσει άπ' τό συνέδριο τή διαγραφή τοϋ Μπρούς άπ' τή Διεθνή, διότι «ενήργησε ανέντιμα, προκαλώντας διάσπαση στό τμήμα». Ό φίλος του ό Γκέντ στιγμάτισε αϋτήν τήν αυταρχική άπόπειρα έναντίον τοϋ Μπρούς σέ ανταπόκριση πού έστειλε τόν Όκτώβριο άπ' τή Ρώμη στήν βελγική «Liberté»²⁴¹ καί ανέφερε ως υποκινητή τόν Καλάς άπ' τό Μονπελλιέ, ένῶ τόν Μπρούς τόν ανέφερε μόνο μέ τά αρχικά του. Η άστυνομία, εκμεταλλευόμενη τήν κατάδοση αϋτή, μπήκε στά ίχνη τοϋ Καλάς καί άμέσως μετά άπ' αϋτό έπιασε στό ταχυδρομείο μιá επιστολή

* Τώρα μέ τόν Άλερίνι, διευθυντή τής «Solidarité révolutionnaire» στή Βαρκελώνη**

** — στή γαλλική έκδοση λείπει αϋτή ή σημείωση τών συγγραφέων (Σημ. τής γερμ. έκδοσης τών Άπάντων).

του Σεραϊγιέ προς τόν Καλάς, στην οποία γινόταν πολύς λόγος για τόν Νταντραίγκ απ' τήν Τουλούζη. Στίς 24 Δεκεμβρίου ό Νταντραίγκ πιάστηκε.

Οί πιό δραστήριοι συνεργάτες τής Συμμαχίας στην Ναρμπόν ήταν : 'Ο Γκοντρές, ξεσκεπασμένος σάν καταδότης τής αστυνομίας. 'Ο Μπακάβ, πού εκτελούσε στή Ναρμπόν καί στό Περπι-νιάν χρέη πράκτορα τής αστυνομίας. 'Ο ντέ Σαίν-Μαρτέν, δικηγόρος καί ανταποκριτής του Μαλόν. 'Ο κ. ντέ Σαίν-Μαρτέν τό 1866 ένεργοϋσε για κάποια θεσοϋλα στό υπουργείο Αϋτοκρατορικῆς Αϋλῆς καί Καλῶν Τεχνῶν. 'Όταν τό 1869 καταδικάστηκε σέ πρόστιμο 800 φράγκων για παράβαση του νόμου περί Τύπου, οί ρεπουμπλικάνοι έκαναν χρηματικό έρανο για νά του πληρώσουν τό πρόστιμο. 'Αλλά ό Σαίν-Μαρτέν, αντί νά χρησιμοποιήσει αϋτά τά χρήματα για νά καταβάλει τό πρόστιμο, τά ξόδεψε σέ μιá εκδρομούλα στό Παρίσι σέ βάρος τῶν έργατῶν, πού, για νά αποϋγουν τό σκάνδαλο, αναγκάστηκαν νά ξανακάνουν έρανο. Μετά τά γεγονότα του Μαΐου 1871, ό ίδιος αϋτός Σαίν-Μαρτέν εκλιπαροϋσε από τήν κυβέρνηση τῶν Βερσαλλιῶν μιá θέση αναπληρωτή Νομάρχη.

'Ιδού καί έτερος πράκτορας τής Συμμαχίας : Τό Νοέμβριο του 1871 ό Καλάς έγραφε στον Σεραϊγιέ :

«Μπορείτε νά υπολογίζετε στην απόλυτη αφοσίωση του πολίτη 'Αμπέλ Μπουσκέ προς τήν κοινωνική υπόθεση, είναι... πρόεδρος τής σοσιαλιστικῆς έπιτροπῆς στό Μπεζιέ».

Δυό μέρες αργότερα, στίς 13 Νοεμβρίου, ό Σεραϊγιέ έλαβε τήν ακόλουθη δήλωση :

«'Αϋού πεισθήκαμε ... ότι ό κοινός μας φίλος, πολίτης Καλάς, εξαπατήθηκε στην έμπιστοσύνη του προς τόν κ. Μπουσκέ, πρόεδρο τής εκλογικῆς έπιτροπῆς στό Μπεζιέ, ό όποιος είναι έντελῶς άνάξιος αϋτῆς τῆς έμπιστοσύνης, έφόσον είναι γραμματέας του αστυνομικοϋ διευθυντή του Μπεζιέ... σέ συμφωνία μέ τόν πολίτη Καλάς, πού αναγνώρισε τό λάθος του, παρακαλοϋμε τόν πολίτη Σεραϊγιέ νά θεωρήσει ως μή υπάρχουσα τήν τελευταία επιστολή πού του έστειλε πρόσφατα ό πολίτης Καλάς, καί, πέρα απ' αϋτό, τόν παρακαλοϋμε, αν είναι δυνατόν, νά επιδιώξει τή διαγραφή του κ. Μπουσκέ απ' τή Διεθνή. Μέ έντολή τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας του Μπεζιέ καί Παζενάς» (άκολουθοϋν υπογραφές).

Βασιζόμενος σ' αὐτή τή δήλωση, ὁ Σεραϊγιέ ξεσκέπασε ἀπό τήν ἐφημερίδα «Emancipation» τῆς Τουλούζης (19 Δεκεμβρίου 1871) αὐτόν τόν κ. Μπουσκέ ὡς πράκτορα τῆς ἀστυνομίας. — Σέ μιᾶ ἐπιστολή, μέ τήν ἔνδειξη «Ναρμπόν, 24 Ἰουλίου 1872», λέγεται ὅτι ὁ κ. Μπουσκέ

«συνδυάζει τὰ χρέη ἀρχιφύλακα τῆς ἀστυνομίας μέ τό καθῆκον πληροφοριοδότη τῶν διασπαστῶν τῆς Γενεύης».

Εἶναι πολύ φυσικό, λοιπόν, ὅτι τό «Bulletin Jurassien» ἀνέλαβε στίς 10 Νοεμβρίου 1872 τήν υπεράσπισή του²⁴².

VII

Η ΣΥΜΜΑΧΙΑ ΜΕΤΑ ΤΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΤΗΣ ΧΑΓΗΣ

Όπως είναι γνωστό, στήν τελευταία συνεδρίαση τοῦ συνεδρίου τῆς Χάγης δεκατέσσερις ἀντιπρόσωποι τῆς μειοψηφίας ἔκαναν μιὰ δήλωση διαμαρτυρίας γιά τίς ἀποφάσεις πού πάρθηκαν. Τῇ μειοψηφία αὐτή τήν ἀποτελοῦσαν οἱ ἐξῆς ἀντιπρόσωποι : τέσσερις Ἰσπανοί, πέντε Βέλγοι, δύο ἀπό τή Γιούρα, δύο Ὀλλανδοί καί ἓνας Ἀμερικανός.

Ἀφοῦ συνεννοήθηκαν στίς Βρυξέλλες μέ τούς Βέλγους γιά τό πού θά στηρίξουν μιὰ συνδυασμένη ἐπίθεση ἐναντίον τοῦ νέου Γενικοῦ Συμβουλίου, οἱ Γιουρίτες καί οἱ Ἰσπανοί ἔφυγαν γιά τό Σαίντ-Ἰμιέ τῆς Ἑλβετίας, στό ἀντιανταρχικό συνέδριο, πού εἶχε συγκαλέσει ἡ Συμμαχία μέ τή βοήθεια τῶν ὑποτακτικῶν της ἀπ' τό Ρίμινι.

Πρίν ἀπ' αὐτό τό συνέδριο, εἶχε συγκληθεῖ συνέδριο τῆς Ὁμοσπονδίας τῆς Γιούρα, τό ὁποῖο ἀπέρριψε τίς ἀποφάσεις τῆς Χάγης καί εἰδικότερα τήν ἀπόφαση γιά τή διαγραφή τῶν Μπακούνιν καί Γκυγιώμ. Γιά τό λόγο αὐτό τό Γενικό Συμβούλιο διέγραψε προσωρινά τήν Ὁμοσπονδία.

Στό ἀντιανταρχικό συνέδριο ἡ σύναξη τῆς Συμμαχίας ἦταν πλήρης. Ἐκτός ἀπ' τούς Ἰσπανούς καί τούς Γιουρίτες, συμμετεῖχαν ἕξι ἀντιπρόσωποι πού ἐκπροσωποῦσαν τήν Ἰταλία, μεταξύ τῶν ὁποίων ὁ Κόστα, ὁ Καφιέρο, ὁ Φανέλλι καί ὁ ἴδιος ὁ Μπακούνιν. Δυό ἀντιπρόσωποι παρίσταναν τούς ἐκπροσώπους «ἀρκετῶν γαλλικῶν τμημάτων» καί ἄλλος ἓνας τόν ἐκπρόσωπο δύο ἀμερικανικῶν τμημάτων. Συνολικά ἦταν δεκαπέντε μέλη τῆς Συμμαχίας. Αὐτό τό συνέδριο πρόσφερε, ἐπιτέλους, στόν Μπακούνιν

«ὅλες τίς ἐγγυήσεις μιᾶς ἀμερόληπτης καί σοβαρῆς κρίσης». Σ' αὐτό βασίλευε, βέβαια, πλήρης ὁμοφωνία. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοί, ἀπ' τοὺς ὁποίους οἱ μισοὶ καί πάνω δέν ἀνῆκαν στή Διεθνή, αὐτοανακηρύχτηκαν ἀνώτατο δικαστήριο, ἀρμόδιο νά ἐκδόσει τελεσίδικη καταδικαστική ἀπόφαση κατά τῶν ἐνεργειῶν τοῦ γενικοῦ συνεδρίου τῆς Ἑνωσῆς μας. Διακήρυξαν ὅτι ἀπορρίπτουν κατηγορηματικά ὅλες τίς ἀποφάσεις τοῦ συνεδρίου τῆς Χάγης καί δέν ἀναγνωρίζουν οὔτε στό ἐλάχιστο τίς ἀρμοδιότητες τοῦ νεοεκλεγμένου Γενικοῦ Συμβουλίου. Τέλος, ὑπέγραψαν ἐξ ὀνόματος τῶν ὁμοσπονδιῶν τους, χωρίς νά ἔχουν γι' αὐτό καμιά ἐξουσιοδότηση, μιᾶ ἐπιθετική καί ἀμυντική συμμαχία — «Συνθήκη Φιλίας, Ἀλληλεγγύης καί Ἀλληλοπροστασίας»²⁴³ — ἐναντίον τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου καί ὅλων ἐκείνων πού ἀναγνωρίζουν τίς ἀποφάσεις τῆς Χάγης. Ἐδωσαν τόν ὁρισμό τοῦ ἀναχωρητικοῦ ἀναρχισμοῦ τους μέ τήν ἀκόλουθη ἀπόφαση, πού ἀποτελεῖ ἄμεση καταδίκη τῆς Κομμούνας τοῦ Παρισιοῦ :

«Τό συνέδριο δηλώνει, 1) ὅτι τό πρῶτο καθῆκον τοῦ προλεταριάτου εἶναι τό γκρέμισμα κάθε πολιτικῆς ἐξουσίας. 2) ὅτι *κάθε ὁργάνωση πολιτικῆς ἐξουσίας, δῆθεν προσωρινή καί ἐπαναστατική, καί μέ σκοπό νά πραγματοποιήσει αὐτό τό γκρέμισμα, θά ἦταν ἀπλῶς μιᾶ νέα ἀπάτη καί θά ἦταν τό ἴδιο ἐπικίνδυνο γιά τό προλεταριάτο, ὅπως καί ὅλες οἱ ὑπάρχουσες σήμερα κυβερνήσεις*».

Στό τέλος ἀποφασίστηκε νά κληθοῦν οἱ ἄλλες αὐτονομιστικές ὁμοσπονδίες νά προσχωρήσουν στή νέα *Συνθήκη* καί νά συγκαληθεῖ μέσα σέ ἕξι μῆνες ἕνα δεύτερο ἀντιαυταρχικό συνέδριο.

Διακηρύχθηκε ἐπίσημα ἡ διάσπαση τῆς Διεθνοῦς. Ἀπό τή στιγμή ἐκεῖνη ἡ Ἐπιτροπή τῆς Γιούρα ἀνέλαβε ἐπίσημα τή διαχείριση τῶν ὑποθέσεων τῶν διασπαστῶν. Τό μέρος ἐκεῖνο τῆς Διεθνοῦς πού τοὺς ἀκολούθησε, δέν ἦταν τίποτα ἄλλο, παρά ἡ προηγούμενη ἐπίσημη Συμμαχία, πού ἐπανασυστήθηκε καί χρησίμευσε ὡς κάλυμμα καί ὄργανο τῆς Μυστικῆς Συμμαχίας.

Ὅταν ἐπέστρεφαν στήν Ἰσπανία οἱ τέσσερις γιοί τοῦ Αἰμωνα²⁴⁴ τῆς ἰσπανικῆς Συμμαχίας δημοσίευσαν ἕνα συκοφαντικό μανιφέστο κατά τοῦ συνεδρίου τῆς Χάγης καί μεγαλυνάρια ὑπέρ τοῦ συνεδρίου τοῦ Σαίντ-Ἰμιέ. Τό ὁμοσπονδιακό συμβούλιο ὑποστήριξε αὐτό τό λιβελλογράφημα καί μέ ἐντολή τοῦ ἐλ-

βετικού κέντρου συγκάλεσε στην Κόρδοβα στις 25 Δεκεμβρίου 1872 το ισπανικό συνέδριο, που κανονικά θά έπρεπε νά συγκληθεί τόν 'Απρίλιο τοῦ 1873. 'Από τήν πλευρά του, τό έλβετικό κέντρο έσπευσε νά δηλώσει μπροστά σέ όλους τήν ύποτακτική θέση τοῦ ισπανικοῦ συμβουλίου ἀπέναντί του : 'Η 'Επιτροπή τῆς Γιούρα, παρακάμπτοντας τό ισπανικό συμβούλιο, απέστειλε σ' όλες τίς τοπικές όμοσπονδίες τῆς 'Ισπανίας τίς αποφάσεις τοῦ Σαίντ-'Ιμιέ.

Στό συνέδριο τῆς Κόρδοβα ἀπό τίς 101 όμοσπονδίες (έπίσημος ἀριθμός πού παραθέτει τό 'Όμοσπονδιακό Συμβούλιο) εκπροσωπήθηκαν μόνο 36. Συνεπώς, αὐτό τό συνέδριο ἦταν τό πιό γνήσιο συνέδριο μειοψηφίας. Νεοπαγεῖς όμοσπονδίες εκπροσωπήθηκαν μέ πλῆθος ἀντιπροσώπων. 'Από τήν 'Αλκόν ὑπῆρχαν ἑξι ἀντιπρόσωποι, ἀλλά ἡ όμοσπονδία αὐτή ποτέ προηγούμενα δέν εἶχε εκπροσωπηθεῖ σέ ισπανικό συνέδριο. Οὔτε καί κατά τήν ἐποχή τοῦ συνεδρίου τῆς Χάγης εἶχε ἀκόμα συσταθεῖ, ἐφόσον δέν εἶχε δώσει στήν ισπανική ἀντιπροσωπεῖα οὔτε μία ψήφο, οὔτε ἓνα σεντίμι. Σημαντικές καί δραστήριες 'Όμοσπονδίες, ὅπως ἡ Γκραθία (500 μέλη), ἡ Μπανταλόνα (500 μέλη), ἡ Σαμπαντέλ (125), ἡ Κάνς (1061), ἔλαμψαν μέ τήν ἀπουσία τους. Στόν κατάλογο τῶν σαράντα ὀκτώ ἀντιπροσώπων βρίσκουμε τά ὀνόματα δεκατεσσάρων σεσημασμένων μελῶν τῆς Συμμαχίας. Δέκα ἀπ' αὐτούς εκπροσωποῦσαν 'Όμοσπονδίες, τῶν ὁποίων δέν ἦσαν μέλη καί, πιθανόν, οὔτε ἦσαν γνωστοί. Σίγουρη γιά τήν προκατατασκειασμένη πλειοψηφία της, ἡ Συμμαχία ἄφησε ἐκεῖ νά ἐκδηλωθοῦν ἐλεύθερα ὅλα τά πάθη της. Τό Καταστατικό τῆς 'Ισπανικῆς 'Όμοσπονδίας, πού εἶχε καταρτισθεῖ στή Βαλένθια καί εἶχε ἐπικυρωθεῖ στή Σαραγόσσα, ἀπορρίφθηκε, ἡ 'Ισπανική 'Όμοσπονδία ἀποκεφαλίστηκε καί τό όμοσπονδιακό Συμβούλιο της ἀντικαταστάθηκε ἀπό μιᾶ ἀπλή ἐπιτροπή ἀλληλογραφίας καί στατιστικῆς, ἀπ' τήν ὁποία ἀφαίρεσαν ἀκόμα καί τό καθῆκον νά στέλνει στό Γενικό Συμβούλιο τίς εἰσφορές τῶν ισπανικῶν ὀργανώσεων. Μέ λίγα λόγια, διέκοψαν τίς σχέσεις μέ τή Διεθνή, ἀπορρίπτοντας τίς αποφάσεις τῆς Χάγης καί προσχωρώντας στή συνθήκη τοῦ Σαίντ-'Ιμιέ. 'Ο ἀναρχισμός ἔφθασε στό σημεῖο νά ἀποκρούει ἐκ προοιμίου τό τακτικό γενικό συνέδριο καί νά τό

ἀντικαθιστᾷ μέ νέο ἀντιαυταρχικό συνέδριο,

«στήν περίπτωσι πού τό πρῶτο δέν ἀποκαταστήσει τήν ἀξιοπρέπεια καί τήν ἀνεξαρτησία τῆς Διεθνούς, ἀρνούμενο νά ἀναγνωρίσει τό συνέδριο τῆς Χάγης».

Στή Χάγη, ἡ Συμμαχία ἤθελε, διαμέσου τοῦ εἰδικοῦ πληρεξουσίου τῶν Ἰσπανῶν, νά ἐπιβάλει τό δικό της τρόπο ψηφοφορίας, πού τή στιγμή ἐκείνη τή βόλεψε. Στήν Κόρδοβα, ὅμως, προεξοφλεῖ, ἐννιά μήνες πρίν, ποιές ἀποφάσεις πρέπει νά λάβει τό τακτικό γενικό συνέδριο. Πρέπει νά ὁμολογήσουμε ὅτι στό θέμα αὐτονομία τμημάτων καί ὁμοσπονδιῶν τά πράγματα ἐφθασαν στό ἀποκορύφωμά τους.

Τό συνέδριο τῆς Χάγης, διώχνοντας τή Συμμαχία καί τούς ἀρχηγούς της ἀπ' τή Διεθνή, ἔδωσε νέα δύναμη στό ἀντισυμμαχικό κίνημα στήν Ἰσπανία. Τήν ἐκστρατεία, πού εἶχε ἀρχίσει ἡ Νέα Ὅμοσπονδία τῆς Μαδρίτης, τήν ὑποστήριξαν οἱ ὁμοσπονδίες τῆς Σαραγόσσα, Βιτόρια, Ἀλκάλια ντέ Χενάρες, Γκραθία, Λέριδα, Ντένια, Πόντ ντέ Βιλουμάρ, Τολέδο, Βαλένθια, ἡ νέα Ὅμοσπονδία τοῦ Κάδιξ κ.ἄ. Ἡ ἐγκύκλιος τοῦ Ὅμοσπονδιακοῦ Συμβουλίου γιά τή σύγκληση τοῦ νέου συνεδρίου στήν Κόρδοβα ζητοῦσε ἀπ' τό συνέδριο νά ἀναλάβει ρόλο κριτῆ τῶν ἀποφάσεων τοῦ γενικοῦ συνεδρίου τῆς Χάγης. Αὐτό ἀποτελοῦσε κατ'ἀφωρη παραβίαση ὄχι μόνο τοῦ γενικοῦ Καταστατικοῦ, ἀλλά καί τοῦ τοπικοῦ ἰσπανικοῦ Καταστατικοῦ, πού στό ἄρθρο 13 ἀναφέρει :

«Τό Ὅμοσπονδιακό Συμβούλιο θά ἐφαρμόζει καί θά παρακινεῖ καί τούς ἄλλους νά ἐφαρμόζουν τίς ἀποφάσεις τῶν ἐθνικῶν καί τῶν διεθνῶν συνεδρίων».

Ἡ Νέα Ὅμοσπονδία τῆς Μαδρίτης ἀπάντησε μέ μιᾶ ἐγκύκλιο ἀπευθυνόμενη στίς ἄλλες τοπικές ὁμοσπονδίες, στήν ὁποία δήλωνε πώς τό Ὅμοσπονδιακό Συμβούλιο μέ τή στάση του ἐθεσε τόν ἑαυτό του ἔξω ἀπ' τή Διεθνή καί ζητοῦσε ἀπό τίς ὁμοσπονδίες νά τό ἀντικαταστήσουν μέ ἓνα νέο προσωρινό Συμβούλιο, πού θά ἀναλάβει τή δέσμευση νά τηρεῖ αὐστηρά τό Καταστατικό καί νά μήν δέχεται παθητικά τίς ἐντολές τῆς Συμμαχίας. Ἡ πρόταση αὕτη ἔγινε δεκτή. Ὅρίστηκε νέο Ὅμοσπονδιακό Συμβούλιο μέ

ἔδρα τῇ Βαλένθια. Στὴν πρώτη ἐγκύκλιό του (2 Φεβρουαρίου 1873) ἀνακηρύσσεται «πιστός θεματοφύλακας τοῦ Καταστατικοῦ τῆς Διεθνοῦς, πού καταρτίστηκε καί ἐπικυρώθηκε ἀπὸ διεθνῇ καί ἐθνικά συνέδρια» καί διαμαρτύρεται ἔντονα ἐναντίον ἐκείνων πού θέλουν νά σπεύρουν «τὴν ἀναρχία στὶς τάξεις τῆς Διεθνοῦς, τὴν ἀναρχία πρὶν ἀπ' τὴν ἐπανάσταση, τὸν ἀφοπλισμό πρὶν ἀπ' τὴν νίκη ! Τί ἀγαλλίαση γιὰ τὴν ἀστική τάξη !»²⁴⁵.

Ταυτόχρονα μέ τοὺς Ἰσπανοὺς συγκάλεσαν τὸ συνέδριό τους οἱ Βέλγοι καί ἀπέριψαν ἐπίσης τίς ἀποφάσεις τῆς Χάγης. Τό Γενικό Συμβούλιο τοὺς ἀπάντησε, ὅπως καί στοὺς ἰσπανοὺς διασπαστές, μέ τὴν ἀπόφαση τῆς 26 Ἰανουαρίου 1873, στὴν ὁποία δήλωνε ὅτι «ὅλοι οἱ σύνδεσμοι καί τὰ ἄτομα, πού ἀρνοῦνται νά ἀναγνώρισουν τίς ἀποφάσεις τοῦ συνεδρίου ἢ ἀποφεύγουν συνειδητά νά ἐκτελέσουν τίς ὑποχρεώσεις πού ἀπορρέουν ἀπ' τὸ Γενικό Καταστατικό καί τὸν Κανονισμό, θέτουν ἔτσι τὸν ἑαυτό τους ἔξω ἀπὸ τίς τάξεις τῆς Διεθνοῦς Ἑνώσεως Ἑργατῶν καί δὲν εἶναι πιά μέλη της». Στὶς 30 Μαΐου συμπλήρωσε αὐτὴ τὴ δήλωση μέ τὴν ἀκόλουθη ἀπόφαση :

«Παίρνοντας ὑπόψη ὅτι τὸ συνέδριο τῆς Βελγικῆς Ὁμοσπονδίας, πού συνήλθε στὶς 25 καί 26 Δεκεμβρίου 1872 στὶς Βρυξέλλες, ἀποφάσισε νά θεωρήσει ὡς μὴ ἰσχύουσες τίς ἀποφάσεις τοῦ πέμπτου γενικοῦ συνεδρίου,

ὅτι τὸ συνέδριο μιᾶς μερίδας τῆς Ἰσπανικῆς Ὁμοσπονδίας, πού συνήλθε στὴν Κόρδοβα ἀπὸ τίς 25 Δεκεμβρίου 1872 ὡς τίς 2 Ἰανουαρίου 1873, ἀποφάσισε νά μὴν ἀναγνώρισει τίς ἀποφάσεις τοῦ πέμπτου γενικοῦ συνεδρίου καί νά ἀποδεχτεῖ ἀποφάσεις μιᾶς συνέλευσης ἐχθρικῆς πρὸς τὴ Διεθνή,

ὅτι ἡ συνέλευση, πού συνήλθε στὸ Λονδίνο στὶς 26 Ἰανουαρίου 1873 ἀποφάσισε νά ἀπορρίψει τίς ἀποφάσεις τοῦ πέμπτου γενικοῦ συνεδρίου,

τό Γενικό Συμβούλιο τῆς Διεθνοῦς Ἑνώσεως Ἑργατῶν, μέ βάση τὸ Καταστατικό καί τὸν Ὁργανωτικό Κανονισμό καί σέ ἀντιστοιχία μέ τὴν ἀπόφασή του τῆς 26 Ἰανουαρίου 1873, δηλώνει :

Ὅλες οἱ ἐθνικὲς ἢ τοπικὲς ὁμοσπονδίες, τμήματα καί μεμονωμένα ἄτομα, πού συμμετεῖχαν στὰ προαναφερθέντα συνέ-

δρια καί συνελεύσεις στίς Βρυξέλλες, στήν Κόρδοβα καί στό Λονδίνο ἤ πού ἀναγνώρισαν τίς ἀποφάσεις τους, *ἔθεσαν ἔτσι τόν ἑαυτό τους ἔξω ἀπό τίς τάξεις τῆς Διεθνοῦς "Ἐνωσης Ἑργατῶν καί δέν εἶναι πιά μέλη της*».

Ταυτόχρονα τό Γενικό Συμβούλιο δῆλωσε πάλι ὅτι δέν ὑπάρχει καμιά ἰταλική ἐθνική ὁμοσπονδία τῆς Διεθνοῦς, ἐφόσον καμιά ἀπ' τίς ὀργανώσεις πού σφετερίστηκε αὐτό τό ὄνομα δέν ἐκπλήρωνε ποτέ κανέναν ἀπ' τοὺς ὅρους εἰσδοχῆς καί προσχώρησης στή Διεθνή, ὅπως προβλέπονται στό Καταστατικό καί στόν Ὁργανωτικό Κανονισμό. Ὡστόσο, σέ διάφορα μέρη τῆς Ἰταλίας ὑπάρχουν τμήματα, πού ἐκτελοῦν τίς ὑποχρεώσεις τους ἀπέναντι στό Γενικό Συμβούλιο καί διατηροῦν ἐπαφή μαζί του.

Ἀπό τήν πλευρά τους, οἱ ἄνθρωποι τῆς Γιούρα συγκάλεσαν στίς 27-28 Ἀπριλίου νέο συνέδριο στό Νοῖσατέλ. Σ' αὐτό συμμετεῖχαν δεκαεννιά ἀντιπρόσωποι ἀπό δέκα ἑλβετικά τμήματα καί ἀπό ἓνα δῆθεν τμήμα τοῦ Ἑλζάς. Δυό ἑλβετικά τμήματα καί ἓνα γαλλικό δέν ἔστειλαν ἀντιπροσώπους. Ἔτσι, ἡ Ὁμοσπονδία τῆς Γιούρα ἀριθμοῦσε στήν Ἑλβετία δώδεκα τμήματα. Ἀλλά ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ Μουτιέ δῆλωσε ὅτι εἶναι παρών μόνο καί μόνο γιά νά ὑποστηρίξει τή συμφιλίωση μέ τή Διεθνή καί ὅτι ἔχει εἰδική ἐξουσιοδότηση νά μή λάβει μέρος στίς ἐργασίες τοῦ συνεδρίου. Πράγματι, τό τμήμα τοῦ Μουτιέ ἤδη ἀπό τήν ἐποχή τοῦ συνεδρίου τοῦ Σαίντ-Ίμιέ εἶχε ἀποχωρήσει ἀπ' τήν Ὁμοσπονδία τῆς Γιούρα. Μένουν *ἑντεκα* τμήματα. Τό γεγονός ὅτι ὁ ἀπολογισμός τῆς ἐπιτροπῆς ἀποφεύγει ἐπιμελῶς νά δώσει ὅποιαδήποτε στοιχεῖα γιά τήν ἐσωτερική κατάσταση καί γιά τήν ἀριθμητική δύναμη αὐτῶν τῶν τμημάτων, μᾶς δίνει τό δικαίωμα νά ὑποθέσουμε ὅτι δέν παρουσιάζουν μεγαλύτερη δραστηριότητα ἀπ' ὅ,τι τήν ἐποχή τοῦ συνεδρίου στό Σονβιγιέ. Γι' αὐτό καί ὁ ἀπολογισμός θέτει σέ παράταξη μάχης τίς ἐξωτερικές δυνάμεις τῶν Γιουριτῶν, δηλαδή τοὺς συμμάχους πού ἀπέκτησε ἡ Συμμαχία μετά τό συνέδριο τῆς Χάγης. Αὐτό, κατά τά λεγόμενα τοῦ ἀπολογισμοῦ, σημαίνει ὅλες σχεδόν τίς Ὁμοσπονδίες τῆς Διεθνοῦς :

«Ἡ Ἰταλία» — ἀλλά δέν εἶδαμε νά ὑπάρχει καμιά ἰταλική Ὁμοσπονδία.

«Ἡ Ἰσπανία» — μολονότι ἡ πλειοψηφία τῶν ἰσπανῶν-μελῶν τῆς Διεθνοῦς πέρασε στό στρατόπεδο τῶν διασπαστῶν, εἶδαμε παραπάνω ὅτι, παρ' ὅλα αὐτά, ἡ Ἰσπανική Ὁμοσπονδία ἐξακολουθεῖ νά ὑπάρχει καί νά διατηρεῖ κανονική ἐπαφή μέ τό Γενικό Συμβούλιο.

«Ἡ Γαλλία, δηλαδή ὅ,τι εἶναι σοβαρά ὁργανωμένο», — πού θά πεῖ «τό γαλλικό τμήμα», πού ζήτησε συγγνώμη ἀπ' τό συνέδριο τοῦ Νοῖσατέλ διότι δέν ἔστειλε τόν ἀντιπρόσωπό του. Δέν σκοπεύουμε διόλου νά ἀποκαλύψουμε στούς ἀνθρώπους τῆς Γιούρα τί ἀκόμα διατηρήθηκε «σοβαρά ὁργανωμένο» στή Γαλλία παρά τίς πρόσφατες διώξεις, πού ἔδειξαν ἀρκετά καθαρά πού βρίσκεται ἡ σοβαρή ὁργάνωση τήν ὁποία, ὅπως πάντα, ἀπέφυγαν ἐπιμελῶς τά ὑπάρχοντα λιγοστά μέλη τῆς Συμμαχίας στή Γαλλία.

«Ὁλο τό Βέλγιο» — πού ξεγελάστηκε ἀπ' τή Συμμαχία, τῆς ὁποίας τίς ἀρχές διόλου δέν ἀσπάζεται.

«Ἡ Ὁλλανδία, ἐκτός ἀπό ἓνα τμήμα», — στήν πραγματικότητα καί τά δύο ὁλλανδικά τμήματα προσχώρησαν ὄχι στή Συνθήκη τοῦ Σαίντ-Ίμέ, ἀλλά στήν «ἀντισεπαρατιστική» διακήρυξη τῆς μειοψηφίας τῆς Χάγης.

«Ἡ Ἀγγλία, μέ ἐξαίρεση μερικούς διασπαστές!» — «Διασπαστές» εἶναι ἡ τεράστια πλειοψηφία τῶν ἀγγλικῶν τμημάτων τῆς Διεθνοῦς, πού συγκάλεσαν τήν 1 καί 2 Ἰουνίου τό συνέδριό τους στό Μάντσεστερ, στό ὁποῖο μετεῖχαν εἴκοσι ἕξι ἀντιπρόσωποι πού ἐκπροσωποῦσαν εἴκοσι τρία τμήματα²⁴⁶, ἐνῶ ἡ «Ἀγγλία» τῶν ἀνθρώπων τῆς Γιούρα δέν ἔχει οὔτε τμήματα, οὔτε Ὁμοσπονδιακό Συμβούλιο καί, φυσικά, δέν ἔκανε οὔτε συνέδριο.

«Ἡ Ἀμερική, μέ ἐξαίρεση μερικούς διασπαστές!» — Ἡ Ἀμερικανική Ὁμοσπονδία τῆς Διεθνοῦς ὑπάρχει καί λειτουργεῖ κανονικά σέ πλήρη συμφωνία μέ τό Γενικό Συμβούλιο. Ἔχει τό Ὁμοσπονδιακό Συμβούλιό της καί τά συνέδριά της. «Ἡ Ἀμερική» τῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Γιούρα εἶναι οἱ ἴδιοι ἐκεῖνοι ἀστοί, πού κερδοσκοποῦν μέ τόν ἐλεύθερο ἔρωτα, τά τραπεζογραμμάτια, τά κοινωνικά ἀξιώματα καί τίς ἐξαγορές, τούς ὁποίους στό συνέδριο τῆς Χάγης ἐκπροσώπησε ὁ κ. Οὐέστ, ὥστε δέν τόλμησαν νά τόν ὑποστηρίξουν οὔτε νά τόν ψηφίσουν ἀκόμα καί οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Γιούρα.

«Οἱ Σλάβοι», — δηλαδή «τό Σλαβικό τμήμα στή Ζυρίχη», πού, ὅπως πάντα, διεκδικεῖ τήν ἐκπροσώπηση ἑνός ὁλόκληρου ἔθνους. Τά μέλη τῆς Διεθνούς, Πολωνοί, Ρῶσοι, Σλάβοι, πού διαβιοῦν στήν Αὐστρία καί τήν Οὐγγαρία, ὅλοι δεδηλωμένοι ἀντίπαλοι τῶν διασπαστῶν, δέν μπαίνουν διόλου στό λογαριασμό.

Νά, λοιπόν, τί ἐκπροσωποῦν οἱ σύμμαχοι τῆς Συμμαχίας. Ἄν τά ἔντεκα τμήματα τῆς Γιούρα εἶναι τόσο ὑπαρκτά, ὅσο καί ἡ πλειοψηφία αὐτῶν τῶν συμμάχων, τότε ἡ ἐπιτροπή τους ἔχει κάθε λόγο νά ἀποσιωπᾷ τήν ὑπαρξή τους.

Σ' αὐτήν τήν παράταξη μάχης τῆς Συμμαχίας εἶναι χτυπητή ἡ ἀπουσία τῆς Ἑλβετίας. Καί ὑπῆρχαν σοβαροί λόγοι γι' αὐτό. Ἐνα μήνα ἀργότερα, τήν 1-2 Ἰουνίου, συνήλθε στό Ὁλτεν πανελβετικό ἐργατικό συνέδριο γιά τήν ὀργάνωση τῆς ἀντίστασης ἐνάντια στό κεφάλαιο καί τῶν ἀπεργιῶν²⁴⁷. Πέντε ἀπ' τοὺς ἀνθρώπους τῆς Γιούρα κήρυξαν στό συνέδριο τό εὐαγγέλιο τῆς ἀπόλυτης αὐτονομίας τῶν τμημάτων καί ἀνάλωσαν πάνω ἀπ' τό μισό χρόνο τῶν ἐργασιῶν τοῦ συνεδρίου. Στό τέλος πάντως ἔπρεπε νά γίνει ψηφοφορία. Ἀποτέλεσμα : Ἀπό τοὺς 80 ἀντιπροσώπους, οἱ 75 καταψήφισαν τοὺς 5 Γιουρίτες, πού δέν τοὺς ἔμενε νά κάνουν τίποτ' ἄλλο, παρά νά ἐγκαταλείψουν τήν αἵθουσα.

Στό μεταξύ, ἡ Συμμαχία στίς μυστικές συναθροίσεις της δέ συμμερίζεται, ὅπως φαίνεται, τίς αὐταπάτες πού θά ἤθελε νά καλλιεργήσει στήν κοινή γνώμη σχετικά μέ τήν πραγματική της δύναμη. Στό ἴδιο τό συνέδριο στό Νοῖσατέλ ἐπιδίωξε νά ψηφισθεῖ ἡ ἀκόλουθη ἀπόφαση :

«Παίρνοντας ὑπόψη ὅτι, σύμφωνα μέ τό δικαίωμα πού παρέχει τό Γενικό Καταστατικό, τό γενικό συνέδριο τῆς Διεθνούς συνέρχεται μιά φορά τό χρόνο δίχως νά συγκληθεῖ εἰδικά ἀπ' τό Γενικό Συμβούλιο, ἡ Ὁμοσπονδία τῆς Γιούρα προτείνει σ' ὅλες τίς Ὁμοσπονδίες τῆς Διεθνούς νά προσέλθουν σέ γενικό συνέδριο τῇ Δευτέρᾳ, 1 Σεπτεμβρίου, σέ μιά ἀπό τίς πόλεις τῆς Ἑλβετίας».

Καί γιά νά μήν ἐπαναλάβει αὐτό τό συνέδριο «τά ὀλέθρια σφάλματα τῆς Χάγης», οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Συμμαχίας καί οἱ σύμμαχοί τους συνέρχονται στίς 28 Αὐγούστου σέ ἀντιαυταρχικό συνέδριο. Ἀπό τή συζήτηση πάνω στήν πρόταση αὐτή

«συνάγεται ὅτι θά θεωρήσουμε ὡς γενικό συνέδριο τῆς Διεθνoῦς μόνο τό συνέδριο ἐκεῖνο, πού θά συγκληθεῖ ἄμεσα ἀπ' τίς ἴδιες τίς ὁμοσπονδίες καί ὄχι τό συνέδριο, πού, ἐνδεχομένως, θά προσπαθήσει νά συγκαλέσει τό δῆθεν Γενικό Συμβούλιο τῆς Νέας Ὑόρκης».

Συνεπῶς, ἡ διάσπαση ὁδηγήθηκε στίς ἔσχατες συνέπειές της. Τά μέλη τῆς Διεθνoῦς θά ἐτοιμαστοῦν γιά τό συνέδριο αὐτό, πού, μέ ἐντολή τοῦ προηγούμενου συνεδρίου, θά συγκληθεῖ ἀπ' τό Γενικό Συμβούλιο σέ μία ἀπό τίς πόλεις τῆς Ἑλβετίας κατά τήν κρίση του. Οἱ συμμαχίτες, ὅμως, μέ ὅλη τή συνοδεία τῶν ἀνθρώπων πού ἐξαπάτησαν, ἐτοιμάζονται γιά συνέδριο, πού, ἐπειδή εἶναι αὐτόνομοι, τό συγκαλοῦν μόνοι τους. Τoύς εὐχόμαστε καλό ταξίδι.

VIII

Η ΣΥΜΜΑΧΙΑ ΣΤΗ ΡΩΣΙΑ

1. Η ΔΙΚΗ ΝΕΤΣΑΓΙΕΦ

Πληροφορηθήκαμε για τή δράση τῆς Συμμαχίας στή Ρωσία ἀπό τήν πολιτική δίκη, γνωστή ὡς ὑπόθεση Νετσάγιεφ, πού ἔγινε τόν Ἰούλιο τοῦ 1871 στό δικαστήριο τῆς Πετρούπολης. Γιά πρώτη φορά στή Ρωσία μιὰ πολιτική δίκη ἔγινε μπροστά σέ ὀρκωτό δικαστήριο καί δημόσια. Ὅλοι οἱ δικαζόμενοι, πάνω ἀπό ὀγδόντα άτομα, ἄνδρες καί γυναῖκες, ἀνῆκαν, ἐκτός ἀπό λίγες ἐξαιρέσεις, στή σπουδάζουσα νεολαία. Εἶχαν μείνει προφυλακισμένοι ἀπό τό Νοέμβριο τοῦ 1869 ὡς τόν Ἰούλιο τοῦ 1871 στά μπουντρούμια τοῦ φρουρίου τοῦ Πετροπαβλόφσκ, μέ ἀποτέλεσμα δυό ἀπ' αὐτούς νά πεθάνουν καί μερικοί ἄλλοι νά παραφρονήσουν. Βγήκαν ἀπό τά μπουντρούμια ἁπλῶς γιά νά ἀκούσουν τήν ἀπόφαση, πού τοὺς καταδίκασε σέ καταναγκαστικά ἔργα στά ὀρυχεῖα τῆς Σιβηρίας, σέ εἰρκτή καί σέ φυλάκιση δεκαπέντε, δώδεκα, δέκα, ἑφτά καί δύο χρόνων. Ἀλλά καί ἐκείνους πού κηρύχθηκαν ἄθῳοι ἀπ' τό δικαστήριο τοὺς περίμενε «διοικητική» ἐκτόπιση.

Τό ἔγκλημά τους ἦταν πῶς ἀνῆκαν σέ μιὰ μυστική ἐταιρία, ἢ ὁποία εἶχε σφετερισθεῖ τό ὄνομα τῆς Διεθνούς Ἐνώσεως Ἐργατῶν καί στήν ὁποία στρατολογήθηκαν ἀπό ἀπεσταλμένο τῆς διεθνούς ἐπαναστατικῆς ἐπιτροπῆς, πού διέθετε πληρεξούσια δῆθεν μέ τή σφραγίδα τῆς Διεθνούς. Αὐτός ὁ ἀπεσταλμένος τοὺς ἔβαλε νά διαπράξουν μιὰ σειρά ἀπάτες καί ἀνάγκασε μερικοὺς ἀπ' αὐτούς νά γίνουν συνεργοί του στή διάπραξη μιᾶς δολοφονίας. Αὐτή ἡ δολοφονία ἦταν πού ὁδήγησε τήν ἀστυνομία στά

ἔχνη τῆς μυστικῆς ἐταιρίας, ἀλλά, ὅπως συμβαίνει συνήθως, ὁ ἴδιος ὁ ἀπεσταλμένος εἶχε ἤδη ἐξαφανιστεῖ. Σ' ὅλη αὐτὴ τὴν ὑπόθεση ὁ ρόλος τοῦ ἀπεσταλμένου ἦταν πολὺ ὑποπτος. Ὁ ἀπεσταλμένος αὐτός ἦταν ὁ Νετσάγιεφ, πού εἶχε στὰ χέρια του ἓνα πληρεξούσιο μὲ τὸ ἐξῆς περιεχόμενο :

«Ὁ κάτοχος τοῦ παρόντος εἶναι ἐξουσιοδοτημένος ἐκπρόσωπος τοῦ ρωσικοῦ τμήματος τῆς Παγκόσμιας Ἐπαναστατικῆς Συμμαχίας. - Ἀριθ. 2771».

Στὸ πληρεξούσιο αὐτὸ ὑπάρχουν : 1) σφραγίδα στὴ Γαλλικὴ : «Εὐρωπαϊκὴ Ἐπαναστατικὴ Συμμαχία, Γενικὴ Ἐπιτροπὴ. 2) ἡμερομηνία 12 Μαΐου 1869. 3) ὑπογραφή : *Μιχαήλ Μπακού-γιν**.

* * *

Τὸ 1861, ἀπαντώντας στὰ φορολογικὰ μέτρα, πού ἀποσκοποῦσαν στὸ νὰ μὴ μποροῦν οἱ ἄποροι νέοι νὰ πλησιάσουν στὴν ἀνώτερη ἐκπαίδευση, καὶ στὰ δικαστικὰ μέτρα, πού ἀπέβλεπαν στὸ νὰ τοὺς ὑποτάξουν στὴν ἀστυνομικὴ αὐθαιρεσία, οἱ φοιτητὲς ἐξέφρασαν ἔντονη καὶ ὁμόφωνη διαμαρτυρία, πού ἀπὸ τίς συνελεύσεις τὴν κατέβασαν στοὺς δρόμους καὶ τὴ μετέτρεψαν σέ ἐντυπωσιακὲς διαδηλώσεις. Ὑστερα ἀπ' αὐτό, οἱ ἀρχὲς ἐκλείσαν γιὰ λίγο καιρὸ τὸ Πανεπιστήμιο τῆς Πετρούπολης κι ἔστειλαν τοὺς φοιτητὲς στὴ φυλακὴ ἢ στὴν ἐξορία. Ἡ τέτοια στάση τῆς κυβέρνησης ὥθοῦσε τὴ νεολαία πρὸς μυστικὲς ἐταιρίες, πράγμα πού σήμαινε ὅτι σημαντικὸς ἀριθμὸς ἀπ' τὰ μέλη τους κατέληγε στὴ φυλακὴ, στὴν ἐκτόπιση ἢ στὴν ἐξορία τῆς Σιβηρίας. Ἄλλοι, γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουν στοὺς ἄπορους φοιτητὲς τὰ μέσα νὰ συνεχίσουν τίς σπουδὲς τους, ἱδρύαν ταμεῖα ἀλληλοβοήθειας. Οἱ σοβαρότεροι ἀπ' αὐτοὺς ἀποφάσισαν νὰ μὴ δίνουν πιά στὴν κυβέρνησι καμιά ἀφορμὴ γιὰ τὴν ἀπαγόρευση αὐτῶν τῶν ταμείων, πού ἡ λειτουργία τους ἔδινε τὴ δυνατότητα νὰ γίνονται μικρὲς συνελεύσεις γιὰ τὴ διεκπεραίωση τρεχόντων θεμάτων. Αὐτὲς οἱ συνελεύσεις γιὰ τρέχοντα θέματα ἔδιναν ταυτό-

* «Ἐφημερίδα τῆς Πετρούπολης»²⁴⁸, φύλλα 180, 181, 187 κλπ. τοῦ 1871.

χρονα τή δυνατότητα νά συζητοῦνται πολιτικά καί κοινωνικά ζητήματα. Ἡ ρωσική σπουδάζουσα νεολαία, πού στό μεγαλύτερο μέρος της τήν ἀποτελοῦσαν παιδιά ἀγροτῶν καί ἄλλων φτωχῶν ἀνθρώπων, εἶχε διαποτισθεῖ σέ τέτοιο βαθμό ἀπ' τῆς σοσιαλιστικές ιδέες, ὥστε ὄνειρευόταν κιόλας τήν ἄμεση ὑλοποίησή τους. Ἰδεολογικός ἐμπνευστής αὐτοῦ τοῦ κινήματος ἦταν ὁ Τσερνισέφσκι, πού σήμερα βρίσκεται στή Σιβηρία²⁴⁹. Μέσα σ' αὐτή τήν κατάσταση ἔκανε τήν ἐμφάνισή του ὁ Νετσάγιεφ, πού, ἐκμεταλλεῦμενος τό κύρος τῆς Διεθνούς καί τόν ἐνθουσιασμό αὐτῆς τῆς νεολαίας, ἐπιχείρησε νά πείσει τοὺς φοιτητές ὅτι δέν εἶναι καιρός νά ἀσχολοῦνται μέ τέτοια μικροπράγματα, τή στιγμή πού ὑπάρχει μέσα στή Διεθνή μιά τεράστια μυστική ἐταιρία, πού ἀνάβει τή φωτιά τῆς παγκόσμιας ἐπανάστασης καί εἶναι ἔτοιμη γιά ἄμεσες ἐνέργειες στή Ρωσία. Ὁ Νετσάγιεφ καφερε νά ἐξαπατήσει μερικούς νέους ἀνθρώπους καί νά τοὺς παρασύρει σέ ἐγκλήματα τοῦ κοινοῦ ποινικοῦ δικαίου, πού ἔδωσαν τήν εὐκαιρία στήν ἀστυνομία νά τσακίσει αὐτό τό κίνημα τῶν σπουδαστῶν, τόσο ἐπικίνδυνο γιά τήν ἐπίσημη Ρωσία.

Τό Μάρτιο τοῦ 1869 ἔφτασε στή Γενεύη ἕνας νεαρός Ρώσος, πού προσπάθησε νά ἀποκτήσει τήν ἐμπιστοσύνη ὅλων τῶν ρώσων ἐμιγκρέδων, παριστάνοντας τόν ἀντιπρόσωπο τῶν φοιτητῶν τῆς Πετρούπολης. Ἐμφανιζόταν μέ διάφορα ὀνόματα. Μερικοί ἐμιγκρέδες γνώριζαν ἀπό ἀξιόπιστες πηγές πῶς ἀπό τήν Πετρούπολη δέν εἶχε σταλεῖ κανένας ἀντιπρόσωπος. Ἄλλοι, ὕστερα ἀπό συζήτηση μέ τόν δῆθεν ἀντιπρόσωπο, τόν πέρασαν γιά χαφιέ. Στό τέλος, εἶπε τό πραγματικό του ὄνομα : Νετσάγιεφ. Ἐλεγε ὅτι εἶχε ἀποδράσει ἀπ' τό φρούριο τῆς Πετρούπολης, ὅπου ἦταν ἐγκλειστος σάν πρωτεργάτης τῶν ταραχῶν πού ξέσπασαν τόν Ἰανουάριο τοῦ 1869 στά ἐκπαιδευτικά ἱδρύματα τῆς πρωτεύουσας. Μερικοί ἐμιγκρέδες, πού εἶχαν μείνει γιά καιρό ἐγκλειστοί σ' αὐτό τό φρούριο, γνώριζαν ἀπό προσωπική ἐμπειρία ὅτι ἀπό κεῖ εἶναι ἀδύνατο νά ξεφύγει κανείς. Γι' αὐτό κατὰλαβαν ὅτι ἔδω ὁ Νετσάγιεφ λέει ψέμματα. Ἐξάλλου, ἐπειδή στίς ἐφημερίδες καί τά γράμματα πού ἔπαιρναν μνημονεύονταν τά ὀνόματα τῶν διωκόμενων φοιτητῶν καί πούθενά δέν γινόταν λόγος περί Νετσάγιεφ, θεώρησαν ὅτι τά ὅσα ἀραδιάζει γιά τή

δήθεν επαναστατική δράση του είναι παραμύθια. 'Ο Μπακούνιν, όμως, επαιρνε φανερά τό μέρος τοῦ Νετσάγιεφ. Διαλαλοῦσε παντοῦ πώς ὁ Νετσάγιεφ εἶναι «ἐκτακτος ἀπεσταλμένος τῆς μεγάλης μυστικῆς ὀργάνωσης πού ὑπάρχει καί δρᾷ στή Ρωσία». Τότε ἄρχισαν νά παρακαλοῦν τόν Μπακούνιν νά μήν ἐμπιστευεται σ' αὐτόν τόν ἄνθρωπο ὀνόματα γνωστών τους, πού θά μπορούσε νά τοὺς ἐκθέσει. 'Ο Μπακούνιν διαβεβαίωσε : Τά κείμενα τῆς δίκης θά ἀποδείξουν ὅτι κράτησε τό λόγο του.

Σέ μιᾷ συζήτηση πού εἶχε ὁ Νετσάγιεφ μέ ἕναν ἐμιγκρέ, ἀναγκάστηκε νά ὁμολογήσει ὅτι δέν τόν ἔστειλε ἀντιπρόσωπο καμία μυστική ὀργάνωση, ἀλλά, ὅπως εἶπε, ἔχει συντρόφους καί γνωστούς, τοὺς ὁποίους σκοπεύει νά ὀργανώσει. Πρόσθεσε πώς πρέπει νά βάλει στό χέρι τοὺς παλιούς ἐμιγκρέδες, ὥστε νά ἀξιοποιηθεῖ τό κύρος τους γιά νά ἐπηρεασθεῖ ἡ νεολαία καί νά χρησιμοποιηθοῦν τά τυπογραφεῖα καί τά χρήματά τους. Σέ λίγο καιρό ἔκαναν τήν ἐμφάνισή τους οἱ «Λόγοι» τοῦ Νετσάγιεφ καί τοῦ Μπακούνιν πρὸς τοὺς φοιτητές²⁵⁰. Σ' αὐτοὺς τοὺς «λόγους» ὁ Νετσάγιεφ επαναλαμβάνει τό παραμύθι γιά τήν ἀπόδρασή του καί καλεῖ τή νεολαία νά ἄφοσιωθεῖ στὸν επαναστατικό ἀγώνα. 'Ο Μπακούνιν διαβλέπει στή φοιτητικὴ ἀναταραχὴ ἕνα «ἀντικρατικὸ παντοδύναμο καταλυτικὸ πνεῦμα... ριζωμένο στὰ κατὰβatha τῆς λαϊκῆς ζωῆς»*. Ἀπευθύνει παραινέσεις πρὸς τοὺς «νεαροὺς ἀδελφούς μέ τίς επαναστατικὲς τάσεις..., γιατί πλησιάζει τό τέλος αὐτῆς τῆς αἰσχρῆς αὐτοκρατορίας πασῶν τῶν Ρωσιῶν !» 'Ο ἀναρχισμὸς του γίνεται πρόσχημα γιά νά λακτίσει γαῖδουρινά τοὺς Πολωνούς, κατηγορώντας τους ὅτι δουλεύουν

«μόνο γιά τήν ἀνασύσταση τοῦ ἱστορικοῦ κράτους τους» (!!). — «Αὐτοί, συνεπῶς, ὀνειρεύονται μιᾷ νέα ὑποδούλωση τοῦ λαοῦ τους» καί, ἂν τό ἐπιτύχουν αὐτό, τότε «θὰ γίνουν τόσο ἐχθροὶ δικοί μας, ὅσο καί καταπιεστές τοῦ δικοῦ τους λαοῦ. Θ' ἀρχίζαμε πόλεμο ἐναντίον τους, στό ὄνομα τῆς κοινωνικῆς επανάστασης καί τῆς παλλαϊκῆς ἐλευθερίας» .

Ὡστε, ὁ Μπακούνιν συμφωνεῖ ἀπόλυτα μέ τόν Τσάρο ὅτι

* Πρέπει νά σημειωθεῖ ὅτι αὐτοὶ οἱ «Λόγοι» δημοσιεύτηκαν ὅταν ἀκριβῶς γίνονταν οἱ διώξεις καί οἱ καταδίκες, ὅταν ἡ νεολαία ἔκανε ὅ,τι μπορούσε γιά νά μειώσει τήν ἐπιφάνεια τοῦ κινήματός της, πού ἡ διόγκωσή του ἦταν πολύ βολικὴ γιά τήν ἀστυνομία.

πρέπει μέ κάθε τρόπο νά ἐμποδιστοῦν οἱ Πολωνοί στό νά ρυθμίσουν τά τοῦ οἴκου τους κατά τήν κρίση τους. Σ' ὅλες τίς πολωνικές ἐξεγέρσεις ὁ ἐπίσημος ρωσικός Τύπος κατηγοροῦσε πάντα τοὺς ἐξεγερμένους Πολωνούς πὼς εἶναι «καταπιεστές τοῦ λαοῦ τους». Τί συγκινητική σύμπνοια ἀνάμεσα στά ὄργανα τοῦ τρίτου Γραφείου* καί τόν ἀρχιαναρχικό ἀπ' τό Λοκάρνο !

Ἡ κατάσταση στήν ὁποία βρίσκεται τώρα ὁ ρωσικός λαός, συνεχίζει ὁ Μπακούνιν, μοιάζει μέ τήν κατάσταση ἐκεῖνη πού τόν ἀνάγκασε νά ξεσηκωθεί ἐπὶ Τσάρου Ἀλεξίου, πατέρα τοῦ Μεγάλου Πέτρου. Τότε ἐπικεφαλῆς τοῦ λαοῦ βρέθηκε ἓνας λήσταρχος κοζάκος, ὁ Στένκα Ράζιν καί τοῦ ἔδειξε «τό δρόμο» γιά «τῇ λευτεριά». Γιά νά ξεσηκωθεί σήμερα ὁ λαός περιμένει μόνο ἓναν νέο Στένκα Ράζιν. Ἀλλά τούτη τή φορά θά τόν

«ἀντικαταστήσει ἡ λεγεώνα μιᾶς νεολαίας ἔξω ἀπό κοινωνικά στρώματα, πού ζεῖ κιόλας τῇ λαϊκῇ ζωῇ... Τούτη τή φορά ὁ Στένκα Ράζιν δέν εἶναι ἓνας μόνος, ἀλλά συλλογικός» (!) «καί ἔτσι ἡ νεολαία κρατάει στοὺς ὤμους της ἓναν ἀκατανίκητο ἥρωα. Τέτοιος ἥρωας εἶναι αὐτὴ ἡ θαυμάσια νεολαία, πού πάνω της φτερουγίζει κιόλας τό πνεῦμα του».

Γιά νά παίξει μέ ἐπιτυχία τό ρόλο ἑνός τέτοιου συλλογικοῦ Στένκα Ράζιν, ἡ νεολαία πρέπει νά προετοιμάζεται διαμέσου τῆς ἀπαιδευσίας :

«Ἀπορρίψτε, λοιπόν, τό γρηγορότερο αὐτόν τόν καταδικασμένο σέ χαμό κόσμο. Ἀπορρίψτε αὐτά τά Πανεπιστήμια, τά Διδασκαλεῖα καί τά Σχολεῖα... μπεῖτε στό λαό», γιά νά γίνετε «ἡ μαμμή τῆς αὐτοαπολύτρωσης τοῦ λαοῦ, ὁ συμπυκνωτής τῶν λαϊκῶν δυνάμεων καί προσπαθειῶν. Μὴν ἀσχολεῖστε τώρα μέ τήν ἐπιστήμη, πού στό ὄνομά της θά ἤθελαν νά σᾶς δεσμεύσουν καί νά σᾶς ἀποδυναμώσουν... Αὐτὴ εἶναι ἡ πεποίθηση τῶν καλύτερων ἀνθρώπων στὴ Δύση... Ὁ ἐργατικός κόσμος στήν Εὐρώπη καί στήν Ἀμερική σᾶς ἀπευθύνει ἀλέσμα ἀδελφικῆς συμμαχίας».

Ἡ Συμμαχία, στό μυστικό Καταστατικό της γιά τά μέλη τρίτου βαθμοῦ, ἀναφέρει ὅτι «οἱ ἀρχές αὐτῆς τῆς ὀργάνωσης... θά ἐκτεθοῦν σαφέστερα στό πρόγραμμα τῆς ρωσικῆς σοσιαλιστικῆς δημοκρατίας». Παρακολουθοῦμε τώρα τό πὼς ἀρχίζει νά ἐκπληρώνεται αὐτὴ ἡ ὑπόσχεση. Ἐκτός ἀπὸ τή συνηθισμένη

* Τό τρίτο Γραφεῖο τῆς καγκελαρίας τοῦ Τσάρου ἦταν ἡ γενικὴ διεύθυνση τῆς μυστικῆς ἀστυνομίας στὴ Ρωσία.

ἀναρχική φρασεολογία καί τό σωβινιστικό μίσος πρὸς τοὺς Πολωνούς, πού ποτέ δέν καταφέρνει νά κρύψει ὁ πολίτης Μπ., γιὰ πρώτη φορά ἐδῶ ἀναγορεύει ἕναν ρῶσο ληστή ὡς πρότυπο ἀληθινοῦ ἐπαναστάτη καί κάνει στή ρωσική νεολαία κήρυγμα ἀπαιδευσίας μέ τό πρόσχημα πὼς ἡ σύγχρονη ἐπιστήμη δέν εἶναι τίποτα ἄλλο, παρά μιὰ ἐπίσημη ἐπιστήμη (μπορεῖ νά διανοηθεῖ κανεὶς ἐπίσημα μαθηματικά, ἐπίσημη φυσικὴ ἢ χημεία ;), καί ὅτι αὐτὴ εἶναι ἡ γνώμη τῶν καλύτερων ἀνθρώπων στή Δύση. Καί στὸ τέλος τοῦ φυλλαδίου τοῦ ἀφήνει νά ἐννοηθεῖ ὅτι ἡ Διεθνὴς, μέ μεσολαβητὴ τὸν ἴδιο, προτείνει συμμαχία σ' αὐτὴ τὴ νεολαία, στήν ὁποία ἀπαγορεύει ἀκόμα καί τίς *γραφεὲς* τῶν ἡμιμαθῶν ἀδελφῶν²⁵¹.

Αὐτός ὁ «Λόγος» τοῦ Εὐαγγελίου ἔπαιξε μεγάλο ρόλο στή συνωμοσία τοῦ Νετσάγιεφ. Τὸν ἐκφωνοῦσαν τελετουργικά σὲ κάθε νεοφώτιστο πρὶν ἀπ' τὴ χειροτονία του.

Ταυτόχρονα μ' αὐτό τό «Λόγο» (1869) κυκλοφόρησαν οἱ ἐξῆς ρωσικὲς ἐκδόσεις : 1) «Ἡ τοποθέτηση τοῦ ἐπαναστατικοῦ ζητήματος». 2) «Οἱ ἀρχές τῆς ἐπανάστασης». 3) «Ἐκδόσεις τοῦ Συλλόγου "Λαϊκῆς Τιμωρίας"» («Narodnaja rasprava») ἀριθ. 1, Καλοκαίρι 1869, Μόσχα²⁵². — Ὅλα αὐτὰ τὰ ἔργα τυπώονταν στή Γενεύη. Αὐτό εἶναι φανερό ἀπ' τό ὅτι ἦταν τυπωμένα μέ τὰ ἴδια τυπογραφικά στοιχεῖα τῶν ἄλλων ρωσικῶν ἐκδόσεων στή Γενεύη, πράγμα, ἄλλωστε, πασίγνωστο σ' ὅλους τοὺς ρώσους τῆς προσφυγιάς. Αὐτό ὅμως δέν ἐμπόδιζε τό νά μπαίνει στήν πρώτη σελίδα ἡ ἐνδειξη «Τυπωμένο στή Ρωσία», ὥστε νά δίνει τὴν ἐντύπωση στοὺς ρώσους φοιτητὲς πὼς ἡ μυστικὴ ἐταιρία ἔχει μεγάλες δυνατότητες νά δρᾷ στήν ἴδια τὴ Ρωσία.

«Ἡ τοποθέτηση τοῦ ἐπαναστατικοῦ ζητήματος» προδίδει ἀμέσως τοὺς συγγραφεῖς της. Πρόκειται γιὰ τίς ἴδιες φράσεις, τίς ἴδιες ἐκφράσεις, πού χρησιμοποίησαν ὁ Μπακούνιν καί ὁ Νετσάγιεφ στοὺς «Λόγους» τους :

«Πρέπει νά συντρίψουμε ὄχι μόνο τό κράτος, ἀλλὰ καί τοὺς κρατικο-λάτρεις-ἐπαναστάτες τοῦ γραφείου. Ἐμεῖς εἴμαστε, πράγματι, ὑπὲρ τοῦ λαοῦ».

Γεμᾶτος ἀπὸ τὴν ἀναρχικὴ του ἀφομοιωτικὴ δεξιότητα, ὁ Μπακούνιν βάζει τὸν ἑαυτό του στή θέση τῆς σπουδάζουσας νεολαίας :

«Ἡ ἴδια ἡ κυβέρνησις μᾶς δείχνει τὸ δρόμο, ποῦ ἡμεῖς πρέπει νὰ ἀκολουθήσουμε γιὰ νὰ ἐπιτύχουμε τὸ δικό μας, δηλαδὴ τὸ λαϊκὸ στόχο. Ἡ κυβέρνησις μᾶς διώχνει ἀπ' τὰ Πανεπιστήμια, τὰ Διδασκαλεῖα, τὰ Σχολεῖα. Τὴν εὐχαριστοῦμε διότι μᾶς ἔθεσε σ' ἓνα τόσο ἐνδοξο καὶ ἀνυποχώρητο πεδίο μάχης. Τώρα ἔχουμε ἑδαφος κάτω ἀπ' τὰ πόδια μας, μπορούμε νὰ δράσουμε. Καὶ πῶς πρέπει ν' ἀρχίσουμε; Νὰ διδάξουμε τὸ λαό; Θὰ ἦταν ἀνοησία. Ὁ λαὸς γνωρίζει μόνος του καὶ καλύτερα ἀπὸ μᾶς τί τοῦ χρειάζεται» —

συγκρίνετε τὸ μυστικὸ Καταστατικὸ, ποῦ προβλέπει γιὰ τίς μάζες τὰ «λαϊκὰ ἐνστικτα» καὶ γιὰ τοὺς μεμνημένους τὴν «ἐπαναστατικὴν ἰδέαν».

«Ἐμεῖς πρέπει ὅχι νὰ διδάξουμε, ἀλλὰ νὰ ξεσηκώσουμε τὸ λαό». Ἰσαμε τώρα «ξεσηκωνόνταν πάντα χωρὶς ἀποτέλεσμα, ἐπειδὴ ξεσηκωνόνταν σκόρπιος ἐδῶ κι ἐκεῖ... Ἐμεῖς μπορούμε νὰ τοῦ δώσουμε πολὺ σπουδαία βοήθεια: μπορούμε νὰ τοῦ δώσουμε αὐτὸ ποῦ τοῦ ἔλλειψε Ἰσαμε τώρα — καὶ ἡ ἔλλειψη αὐτὴ ἦταν ἡ κύρια αἰτία γιὰ τίς ἡττες του, — νὰ τοῦ δώσουμε τὴν ἐνότητα τοῦ γενικοῦ κινήματος διαμέσου τῆς συσπείρωσης τῶν ἰδίων τῶν δικῶν του δυνάμεων».

Ὅπως βλέπουμε, τὸ δόγμα τῆς Συμμαχίας, — ἀναρχία ἀπ' τὰ κάτω καὶ πειθαρχία ἀπ' τὰ πάνω, — προβάλλει ἐδῶ σ' ὅλην του τὴ μεγαλοπρέπεια. Στὴν ἀρχή, διαμέσου μιᾶς ἀνταρσίας, «νὰ ἐξαπολυθοῦν τὰ ὅσα τώρα ὀνομάζονται ἄγρια πάθη», εἶναι, ὅμως, «ἀναγκαῖο, μέσα ἀπὸ τὴ λαϊκὴ ἀναρχία, ποῦ ἀποτελεῖ τὴν ἴδια τὴ ζωὴ καὶ ὅλη τὴ δραστηριότητα τῆς ἐπανάστασης, νὰ ὑπάρξει ἓνα ὄργανο, ποῦ θὰ ἐκφράζει τὴν ἐνότητα ἐπαναστατικῆς σκέψης καὶ δράσης». Τέτοιο ὄργανο πρέπει νὰ εἶναι τὸ ρωσικὸ τμῆμα τῆς παγκόσμιας Συμμαχίας, ἡ Ἑταιρία Λαϊκῆς Τιμωρίας.

Ἀλλὰ τοῦ Μπακούνιν δὲν τοῦ φτάνει μόνον ἡ νεολαία. Καλεῖ ὑπὸ τὴ σημαία τοῦ ρωσικοῦ τμήματος τῆς Συμμαχίας του ὅλους τοὺς ληστές.

«Ἡ ληστεία εἶναι μιὰ ἀπὸ τίς πιὸ ἐντιμες μορφές τῆς ρωσικῆς λαϊκῆς ζωῆς. Ληστής εἶναι ὁ ἥρωας, ὁ δικαιομάχος, ὁ ἐκδικητὴς τοῦ λαοῦ, ὁ ἀνειρήνευτος πολέμιος τοῦ κράτους καὶ κάθε κοινωνικῆς καὶ ἀστικῆς δομῆς ποῦ ἱδρυσεν τὸ κράτος, ὁ μαχητὴς γιὰ ζωὴ καὶ γιὰ θάνατο ἐνάντια στὸν πολιτισμὸ τῶν ἀξιοματούχων, τῶν αὐλικῶν, τῶν γραφειοκρατῶν καὶ τῶν παπάδων... Ὅποιος δὲν καταλαβαίνει τί θὰ πεῖ ληστεία, δὲν θὰ καταλάβει τίποτα ἀπ' τὴ ρωσικὴ λαϊκὴ ἱστορία. Ὅποιος δὲν αἰσθάνεται συμπάθεια γι' αὐτήν, δέ μπο-

ρεῖ νά νιώσει συμπάθεια γιά τή ρωσική λαϊκή ζωή καί ἡ καρδιά του δέν πάλλεται γιά τά προαίωνια καί ἀπέραντα βάσανα τοῦ λαοῦ. Αὐτός ἀνήκει στό στρατόπεδο τῶν ἐχθρῶν, στό στρατόπεδο τῶν ὁπαδῶν τοῦ κράτους... Μόνο στή ληστεία ἐκδηλώνεται ἡ ζωτικότητα, τό πάθος καί ἡ δύναμη τοῦ λαοῦ... Ὁ ληστής στή Ρωσία εἶναι ὁ γνήσιος καί ὁ μόνος ἐπαναστάτης, ἕνας ἐπαναστάτης χωρίς μεγαλοστομίες, χωρίς ρητορείες τῶν βιβλίων, ἕνας ἐπαναστάτης ἀνειρήνευτος, ἀκατάβλητος, ἀσυγκράτητος στήν πράξη, ἕνας λαϊκο-κοινωνικός ἐπαναστάτης καί ὄχι πολιτικός, οὔτε ταξικός... Οἱ ληστές, πού μένουν στά δάση, στίς πόλεις, στά χωριά, σκορπισμένοι σ' ὅλη τή Ρωσία καί οἱ ληστές πού βρίσκονται ἐγκλειστοί στά ἀμέτρητα κάτεργα τῆς αὐτοκρατορίας, ἀποτελοῦν ἕναν κόσμο ἀδιαίρετο, σφιχτοδεμένο, τόν κόσμο τῆς ρωσικῆς ἐπανάστασης. Σ' αὐτόν καί μόνο σ' αὐτόν ἐπιβεῖ ἀκόμα ἡ παλιά γνήσια ἐπαναστατική συνωμοτικότητα. Ὅποιος στή Ρωσία θέλει μιά γνήσια συνωμοτικότητα, ὅποιος θέλει λαϊκή ἐπανάσταση, πρέπει νά πάει σ' αὐτόν τόν κόσμο... Ἀκολουθώντας τό δρόμο πού μᾶς δείχνει τώρα ἡ κυβέρνηση, διώχνοντάς μας ἀπ' τά διδασκαλεῖα, τά πανεπιστήμια καί τά σχολεῖα, ριχνόμαστε ὅλοι μαζί, ἀδέρφια, μέσα στό λαό, στό λαϊκό κίνημα, στόν ξεσηκωμό τῶν ληστῶν καί τῶν ἀγροτῶν καί, διατηρώντας πιστή καί σταθερή φιλία ἀνάμεσά μας, συσπειρώνουμε σέ μιά ἐνιαία μάζα ὅλα τά σκόρπια ξεσπάσματα τῶν μουζίκων» (τῶν ἀγροτῶν), «τά μετατρέπουμε σέ λαϊκή ἐπανάσταση, προμελετημένη, ἀλλά ἀμείλικτη»*.

Στό δεύτερο φυλλάδιο, «Οἱ ἀρχές τῆς ἐπανάστασης», βρίσκουμε πιό ἀναλυτικά διατυπωμένη τήν ἐντολή πού δίνεται στά μυστικά Καταστατικά «νά μή μείνει... λίθος ἐπὶ λίθου». Πρέπει νά γκρεμιστοῦν τά πάντα, ὥστε νά ἐπιτευχθεῖ «ἡ πλήρης ἀμορφοποίηση», γιατί ἂν διατηρηθεῖ ἔστω «καί μιά παλιά μορφή», τότε θά γίνῃ «τό ἔμβρυο», ἀπ' τό ὁποῖο θά ἀναβιώσουν ὅλες οἱ ἄλλες παλιές κοινωνικές μορφές. Τό φυλλάδιο κατηγορεῖ γιά ἐξαπά-

* Γιά νά παραπλανήσει τοὺς ἀναγνώστες του, ὁ Μπακούνιν βάζει στό ἴδιο τσουβάλι τοὺς ἡγέτες τῶν λαϊκῶν ἐξεγέρσεων τοῦ 17ου καί 18ου αἰώνα μέ τοὺς σύγχρονους ρώσους ληστές καί κλέφτες. Ὅσο γιά τοὺς τελευταίους, ἡ ἀνάγνωση τοῦ βιβλίου τοῦ Φλερόφσκι «Ἡ κατάσταση τῆς ἐργατικῆς τάξης στή Ρωσία»²⁵³ θά διέλυε τίς ψευδαισθήσεις καί τῶν πιό ρωμαντικῶν ὑπάρξεων γι' αὐτοὺς τοὺς φουκαράδες, μέ τοὺς ὁποῖους ὁ Μπακούνιν σκοπεύει νά σχηματίσει τήν ἱερή φάλαγγα τῆς ρωσικῆς ἐπανάστασης. Ἡ μόνη μορφή ληστείας, ἂν ἐξαιρέσουμε, φυσικά, τή ληστεία τῶν κυρίαρχων κύκλων, πού ἐξακολουθεῖ νά ὑπάρχει σέ πλατιά κλίμακα στή Ρωσία, εἶναι ἡ ἀλογολοπή, τήν ὁποία ἔθεσαν οἱ καπιταλιστές πάνω σέ ἐμπορική βάση, ἐνῶ «οἱ χωρίς μεγαλοστομίες ἐπαναστάτες» εἶναι στά χέρια τοὺς ἀπλῶς ὀργανα καί θύματα.

τηση του λαού τους πολιτικούς επαναστάτες, που δεν παίρνουν στα σοβαρά αυτή την άμορφοποίηση. Τους κατηγορεί ότι έστησαν

«νέες κρεμάλες και λαιμητόμους, που πάνω τους θανάτωσαν επιζήσαντες αδελφούς επαναστάτες... Έτσι οι λαοί δεν είδαν ακόμα καμιά αληθινή επανάσταση. Για την αληθινή επανάσταση δε χρειάζονται προσωπικότητες που στέκονται επικεφαλής του πλήθους και το διατάζουν, αλλά άνθρωποι, κρυμμένοι απαρατήρητα μέσα στο ίδιο το πλήθος, να συνδέουν απαρατήρητα τον ένα με τον άλλο και έτσι απαρατήρητα να δώσουν στο κίνημα μία και μόνο κατεύθυνση και πνοή, έναν και μόνο χαρακτήρα. Μόνο ένα τέτοιο νόημα έχει η μυστική οργανωτική προπαρασκευή και μόνο κατά τουτο είναι αναγκαία».

Έτσι αποκαλύπτεται στο ρωσικό κοινό και στη ρωσική αστυνομία ή ύπαρξη των «διεθνών αδελφών», που τόσο επιμελώς συγκαλύπτεται στη Δύση. Κατόπιν, το φυλλάδιο κηρύσσει τις συστηματικές δολοφονίες και διακηρύσσει ότι για τους ανθρώπους που κάνουν την πρακτική δουλειά της επανάστασης οίκαθε λογής συλλογισμοί για το μέλλον είναι

«εγκληματικοί, διότι εμποδίζουν το ξεκαθαρισμένο γκρέμισμα και καθυστερούν την πορεία έναρξης της επανάστασης. Έχουμε εμπιστοσύνη μόνο σε εκείνους που εκδηλώνουν έμπρακτα την αφοσίωσή τους στην υπόθεση της επανάστασης, δίχως να φοβούνται ούτε τα βασανιστήρια, ούτε τις φυλακές, διότι απορρίπτουμε όλα τα λόγια που δεν συνοδεύονται πάραυτα από έργα. Δεν μας χρειάζεται πιά η άσκοπη προπαγάνδα, που δεν συναρτάται με συγκεκριμένο χρόνο και τόπο για την πραγμάτωση των σκοπών της επανάστασης. Αντίθετα, μας εμποδίζει και θα αντιταχθούμε σ' αυτήν μ' όλες τις δυνάμεις μας... Όλους τους πολυλογάδες, που δεν θα θελήσουν να το καταλάβουν αυτό, θα τους αναγκάσουμε να σιωπήσουν με τη βία».

Αυτές οι απειλές στρέφονταν κατά των ρώσων έμιγκρέδων, που δεν έσκυβαν το κεφάλι μπροστά στο παπικό αλάθητο του Μπακούιν και που τους αποκαλούσε δογματικούς.

«Διακόπτουμε τις σχέσεις με όλους τους πολιτικούς έμιγκρέδες, που δεν θα θελήσουν να επιστρέψουν στην πατρίδα για να μπουν στις γραμμές μας και όσο οι γραμμές αυτές είναι ακόμα μυστικές, διακόπτουμε τις σχέσεις με όλους εκείνους, που δεν θα συντελέσουν στο να εμφανισθούν επίσημα στο προσκήνιο της ρωσικής ζωής. Κάνουμε εξαίρεση για τους έμιγκρέδες εκείνους που ήδη δήλωσαν μόνοι τους ότι είναι στελέχη της ευρωπαϊκής επανάστασης. Δεν πρόκειται να προβούμε σε άλλες επαναλήψεις και προσκλή-

σεις... Όποιος έχει μάτια και αυτιά, θα δει και θα ακούσει τους ανθρώπους των έργων κι αν δεν προσχωρήσει σέ μās, δεν θα φταίμε εμείς για τό χαμό του, όπως δεν θα είναι δικό μας τό φταιξιμο, αν όλοι εκείνοι πού κρύβονται στό παρασκήνιο εξοντωθούν αμείλικτα, εν ψυχρώ, μαζί μέ τό παρασκήνιο πού τούς καλύπτει».

Έδω ό Μπακούνιν είναι απόλυτα ευτρωτος. Ένω από τούς έμικρέδες ζητάει επί άπειλή θανάτου νά επιστρέψουν στή Ρωσία ως πράκτορες τής μυστικής εταιρίας του — ακολουθεϊ έδω τό πρότυπο των ρώσων χαφιέδων τής αστυνομίας, πού τούς πρόσφεραν διαβατήριο και λεφτά για νά πάνε εκεί για σκοτεινούς σκοπούς — δίνει ό ίδιος στον έαυτό του τό παπικό συχωροχάρτι νά παραμένει μέ τήν ήσυχία του στην Έλβετία σαν «στέλεχος τής Ευρωπαϊκής επανάστασης» και νά ασχολείται εκεί μέ τή συγγραφή μανιφέστων, τά όποια ένοχοποιούν τούς δύσμοιρους φοιτητές, πού ή αστυνομία κρατάει στίς φυλακές της.

«Μην αναγνωρίζοντας καμιά άλλη δραστηριότητα, εκτός απ' τό έργο του εξολοθρεμού, συμφωνούμε πώς οι μορφές, μέ τίς όποιες πρέπει νά εκδηλωθεϊ αυτή ή δράση, μπορεί νά έχουν μεγάλη ποικιλία. Δηλητήριο, μαχαίρι, θηλειά και τά παρόμοια. Η επανάσταση αγιάζει τά πάντα. Λοιπόν, τό πεδίο είναι ανοιχτό !.. Όλα τά ύγιη και φρέσκα μυαλά, ως καταπιαστούν άμέσως μέ τό ιερό έργο νά εξολοθρέψουν τό κακό, νά καθαρίσουν και νά καταργάσουν τή ρωσική γη διά πυρός και σιδήρου, ένωμένοι αδελφικά μέ κείνους πού θά κάνουν τό ίδιο σ' όλη τήν Ευρώπη».

Προσθέτουμε έδω ότι στην έμπνευσμένη αυτή προκήρυξη τον άπαραίτητο ληστή τον ένσαρκώνει ό μελοδραματικός ρόλος του Karl Moor (από τούς «Ληστές» του Σίλλερ) και ότι τό δεύτερο τεύχος τής «Λαϊκής Τιμωρίας»²⁵⁴, παραθέτοντας περικυπές απ' αυτό τό φυλλάδιο, τό όνομάζει ευθέως «*προκήρυξη του Μπακούνιν*».

Τό πρώτο τεύχος του φυλλαδίου («Έκδόσεις του Συλλόγου “Narodnaja Rasprava”»*) αρχίζει μέ τή διακήρυξη πώς ό γενικός ξεσηκωμός του ρωσικού λαού πλησιάζει και είναι αναπόφευκτος.

* Ο Μπακούνιν και ό Νετσάγιεφ μεταφράζουν πάντα αυτή τήν έκφραση ως «justice populaire» («λαϊκή δικαιοσύνη»), αλλά ή ρωσική λέξη «rasprava» δεν σημαίνει δικαιοσύνη, σημαίνει δίκη ή μάλλον εκδίκηση, τιμωρία.

«Εμείς, δηλαδή τό κομμάτι τῆς λαϊκῆς νεολαίας, πού, ἔτσι ἢ ἄλλιως, κατάφερε νά ἔχει κάποια ἐξέλιξη, πρέπει νά ἀνοίξουμε τό δρόμο τοῦ ξεσηκωμοῦ, δηλαδή νά παραμερίσουμε κάθε τι πού ἐμποδίζει τό δρόμο του καί νά προετοιμάσουμε ὅλους τούς εὐνοϊκοὺς ὁρους... Κι ἐπειδὴ ὁ ξεσηκωμός πλησιάζει καί εἶναι ἀναπόφευκτος, θεωροῦμε ἀναγκαῖο νά συνενώσουμε σέ μιά ἀδιάρρηκτη δέσμη ὅλες τίς σκόρπιες ἐπαναστατικές προσπάθειες στή Ρωσία. Γιά τοῦτο ἀποφασίσαμε ἐξ ὀνόματος τοῦ ἐπαναστατικοῦ κέντρου νά ἐκδίδουμε φυλλάδια, ἀπ' τὰ ὁποῖα καθένας ἀπ' τούς ὁμοϊδεάτες μας, πού εἶναι διασκορπισμένοι στίς διάφορες γωνιές τῆς Ρωσίας, καθένας ἀπό τὰ στελέχη τῆς ἱερῆς ὑπόθεσης τῆς Ἐπανάστασης, ἔστω καί ἄγνωστος σέ μᾶς, θά μπορεῖ πάντα νά βλέπει τί θέλουμε καί πού βαδίζουμε».

Παρακάτω διακηρύσσεται :

«Γιά μᾶς ἡ σκέψη ἔχει ἀξία μόνο ἐφόσον μπορεῖ νά ὑπηρετήσῃ τή μεγάλη ὑπόθεση τῆς *ριζικῆς καί γενικῆς καταστροφῆς*. Ἐνας ἐπαναστάτης, πού σπουδάζει τήν ἐπανάσταση ἀπ' τὰ βιβλία, θά παραμένει πάντα ἕνας χασομέρης ἐπαναστάτης... Χάσαμε κάθε ἐμπιστοσύνη στά λόγια. Γιά μᾶς τὰ λόγια ἔχουν ἀξία μόνον ὅταν ἀκολουθοῦνται πάραυτα ἀπό ἔργα. Ἀλλά δέν εἶναι ἔργα, ὅλα ὅσα λέγονται ἔργα. Γιά παράδειγμα, μιά ἐγκρατής καί πολύ προφυλαγμένη ὀργάνωση μυστικῶν συνδέσμων, δίχως καμιά πρακτική ἐκδήλωση πρὸς τὰ ἔξω, δέν μᾶς φαίνεται κάτι παραπάνω ἀπὸ ἕνα γελοῖο καί ἀποκρουστικό παιδικό ἄθλημα. Καί ὅταν λέμε πρακτικές ἐκδηλώσεις ἐννοοῦμε μόνο ἐνέργειες πού σίγουρα καταστρέφουν κάτι : πρόσωπο, πράγμα, σχέση, πού μπαίνει ἐμπόδιο στή λαϊκὴ ἀπελευθέρωση... Δίχως φιλοτομαρισμούς καί δισταγμούς μπροστά σέ ὅποιουσδήποτε κινδύνους, σέ ὁποιεσδήποτε ἀπειλές καί δυσκολίες κτλ., ὀφείλουμε, μέ μιά σειρά θαρραλέες καί μάλιστα ριψοκίνδυνες ἀπόπειρες, νά εἰσβάλουμε στή ζωὴ τοῦ λαοῦ καί, ἐμπνέοντας στό λαό ἐμπιστοσύνη σέ μᾶς καί στόν ἑαυτό του, αὐτοπεποιθήση στίς δυνάμεις του, νά τόν οἰστρηλατήσουμε, νά τόν συσπειρώσουμε καί νά τόν ὀδηγήσουμε στό θρίαμβο τῆς ἴδιας τῆς δικῆς του ὑπόθεσης».

Ξαφνικά ὅμως οἱ ἐπαναστατικές φράσεις τῆς «Τιμωρίας» μετατρέπονται σέ ἐπιθέσεις κατὰ τῆς «Λαϊκῆς ὑπόθεσης», ἐνός ρωσικοῦ περιοδικοῦ πού ἐκδίδεται στή Γενεύη καί ὑπερασπίζεται τό πρόγραμμα καί τήν ὀργάνωση τῆς Διεθνοῦς²⁵⁵. Ἡ συμμαχίτικη προπαγάνδα τοῦ Μπακούνιν στή Ρωσία, πού γινόταν στό ὄνομα τῆς Διεθνοῦς, εἶχε, ὅπως φαίνεται, πολύ μεγάλη ἀνάγκη νά ἐπιβάλλῃ τή σιωπὴ στό περιοδικό πού ξεσκεπάζε τήν ἀπάτη του.

«Ἄν τό περιοδικό αὐτό συνεχίσει τόν ἴδιο δρόμο, δέν θά παραλείψουμε νά τοῦ δηλώσουμε καί νά τοῦ ἐκδηλώσουμε τή στάση μας... Εἴμαστε βέβαιοι

ὅτι ὅλοι οἱ ἀληθινοὶ ἄνδρες θά ἐγκαταλείψουν τώρα κάθε θεωρία καί πολύ περισσότερο κάθε δογματοποίηση. Καί τήν κυκλοφορία ἐντύπων, ἔστω καί καλοπροαίρετων, πού ἔρχονται ὁμως σέ ἄμεση ἀντιπαράθεση μέ τή σημαία μας, *μποροῦμε νά τήν ἐμποδίσουμε μέ διάφορους πρακτικούς τρόπους, πού ἔχουμε στή διάθεσή μας*».

Μετά τίς ἀπειλές αὐτές ἐναντίον τοῦ ἐπίφοβου ἀνταγωνιστή της, ἡ «Λαϊκή τιμωρία» συνεχίζει :

«Μεταξύ τῶν φυλλαδίων, πού κυκλοφόρησαν πρόσφατα στό ἐξωτερικό, συνιστοῦμε σχεδόν ἀνεπιφύλακτα τό κάλεσμα τοῦ Μπακούνιν πρὸς τήν μή ταξική (déclassée) μαθητιῶσα νεολαία... Ὁ Μπακούνιν ἔχει δίκιο, προτρέποντάς σας νά παρατήσετε τά διδασκαλεῖα, τά πανεπιστήμια καί τά σχολεῖα καί νά πάτε στό λαό».

Ὅπως εἶναι φανερό, ὁ Μπακούνιν δέ χάνει ποτέ τήν εὐκαιρία νά αὐτολιβανίζεται.

Τό δεύτερο ἄρθρο τιτλοφορεῖται : «Μιά ματιά στήν παλιά καί στήν τωρινή ἐρμηνεία τῆς ἔννοιας *ἔργο*». Εἶδαμε προηγουμένα πῶς ἀπειλοῦσαν ὁ Μπακούνιν καί ὁ Νετσάγιεφ τό ἐκδιδόμενο στό ἐξωτερικό ρωσικό ὄργανο τῆς Διεθνοῦς. Σ' αὐτό τό ἄρθρο, ὅπως θά δοῦμε, ρίχνονται κατά τοῦ Τσερνισέφσκι, τοῦ ἀνθρώπου πού ἔκανε τά πιό πολλά στή Ρωσία γιά νά προσχωρήσει στό σοσιαλιστικό κίνημα ἡ σπουδάζουσα νεολαία, τῆς ὁποίας παριστάνουν τόν ἐκπρόσωπο.

«Φυσικά, οἱ μουζικοί ποτέ δέν κάθησαν νά ἐπινοήσουν μορφές γιά τή μέλλουσα κοινωνική τάξη. Ὡστόσο, παραμερίζοντας κάθε ἐμπόδιο (δηλαδή μετά τήν παντοκαταλύτρα ἐπανάσταση, πού εἶναι ἡ πρώτη καί γι' αὐτό ἡ πιό σπουδαία δουλειά γιά μᾶς), θά καταφέρουν νά ρυθμίσουν τή ζωή τους πολύ πιό μελετημένα καί καλύτερα ἀπ' ὅ,τι μπορεῖ κανεῖς νά περιμένει ἀπ' ὅλες τίς θεωρίες καί τά σχέδια τῶν δογματοποιημένων σοσιαλιστῶν, πού γίνονται φόρτωμα στό λαό σάν δάσκαλοι του καί τό κυριότερο σάν διευθυντές του. Ἡ καθαρή ματιά τοῦ λαοῦ, δίχως τά ματογυάλια τοῦ πολιτισμοῦ, βλέπει ξεκάθαρα τίς προθέσεις αὐτῶν τῶν ἀπρόσκλητων δασκάλων νά ἐπιφυλάξουν στόν ἑαυτό τους καί στούς ὁμοίους τους μιά *ζεστή θεσοῦλα* ὑπό τή στέγη τῆς ἐπιστήμης, τῆς τέχνης κτλ. Ὁ λαός δέν ἔχει νά κερδίσει τίποτα, ἔστω κι ἂν οἱ προθέσεις αὐτές εἶναι καλοπροαίρετες, ἀφελεῖς — συστατικό στοιχεῖο τοῦ ἀνθρώπου πού τόν διαβρώνει ὁ σύγχρονος πολιτισμός. Στήν κοινωνία τῶν κοζάκων, πού ὀργάνωσε ὁ Βασίλι Οὐς στό Ἀστραχάν, ὅταν ἔφυγε ἀπό κεῖ ὁ Στένκα Ράζιν, ὁ ἰδανικός σκοπός τῆς κοινωνικῆς ἰσότητος ἐκπληρωνόταν πολύ καλύτερα, ἀπ' ὅ,τι στά κοινόβια τοῦ Φουριέ, στά ἱδρύματα τοῦ

Καμπέ, τοῦ Λουὶ Μπλάν καὶ τῶν ἄλλων πάνσοφων» (!) «σοσιαλιστῶν, καλύτερα ἀπ' ὅ,τι στούς συνδέσμους τοῦ Τσερνισέφσκι».

Ἄκολουθεῖ μιὰ δλόκληρη σελίδα μέ βρισιές κατὰ τοῦ Τσερνισέφσκι καὶ τῶν συντρόφων του.

Τῇ ζεστῇ θεσοῦλα, πού ἐπιφύλασσε γιά τόν ἑαυτό του ὁ Τσερνισέφσκι, τοῦ τήν εἶχε παραχωρήσει ἡ ρωσική κυβέρνησις στό κάτεργο τῆς Σιβηρίας, ἐνῶ ὁ Μπακούνιν, προφυλαγμένος ἀπό ἕναν τέτοιο κίνδυνο σάν στέλεχος τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐπανάστασις, περιοριζόταν στό νά κάνει ἐμφανίσεις στό ἐξωτερικό. Καί τῇ στιγμῇ ἀκριβῶς πού ἡ κυβέρνησις ἀπαγόρευε αὐστηρά νά γίνεται ἀκόμα καί μνεῖα τοῦ ὀνόματος τοῦ Τσερνισέφσκι στόν Τύπο, οἱ κ.κ. Μπακούνιν καὶ Νετσάγιεφ ἔκαναν ἐπιθέσεις ἐναντίον του.

Οἱ «ἀμορφοποίητοι» ἐπαναστάτες μας συνεχίζουν :

«Ἀναλαμβάνουμε νά γκρεμίσουμε αὐτό τό σαπισμένο κοινωνικό οἶκο-δόμημα... Προερχόμαστε ἀπ' τό λαό, μέ τό κορμί καταξেসκισμένο ἀπ' τά δόντια τοῦ σημερινοῦ συστήματος, μᾶς ἐμπνέει τό μίσος γιά καθετί πού δέν εἶναι λαϊκό, δέν ξέρουμε τί θά πεῖ ἠθικό χρέος καὶ σεβασμός πρὸς τόν κόσμον ἐκεῖνο, τόν ὅποιο μισοῦμε κι ἀπ' τόν ὅποιο δέν περιμένουμε παρά κακό. Ἔχουμε ἕνα καί μόνο ἀναλλοίωτα ἄρνητικό σχέδιο : τήν ἀμείλικτη καταστροφή. Ἀρνιόμαστε κατηγορηματικά νά ἐπεξεργαστοῦμε τούς ὁρους μιᾶς μέλλουσας ζωῆς, διότι τό θεωροῦμε ἀσυμβίβαστο πρὸς τή δράσις μας. Καί γι' αὐτό θεωροῦμε πῶς εἶναι ἄγονη κάθε πνευματική ἐργασία καθαρά θεωρητική... Ἀναλαμβάνουμε τήν ἀποκλειστική εὐθύνη νά γκρεμίσουμε τήν ὑπάρχουσα κοινωνική τάξη».

Οἱ δύο αὐτοὶ ἐρασιτέχνες τῶν ἐμφανίσεων ἀπ' τό ἐξωτερικό ἀφήνουν νά ἐννοηθεῖ ὅτι ἡ δολοφονική ἀπόπειρα κατὰ τοῦ τσάρου τό 1866 συνδεόταν μέ «μιὰ σειρά ἐνέργειες καταστροφῆς» τῆς μυστικῆς ἐταιρίας τους :

«Ὁ Καρακόζωφ ἦταν αὐτός, πού στίς 4 Ἀπριλίου 1866 ἔκανε τήν ἀπαρχή τοῦ ἱεροῦ ἔργου μας. Ἀπό τήν ἐποχὴ ἐκείνη ἡ νεολαία ἀρχίζει νά ἀποκτᾷ συνείδησι τῶν ἐπαναστατικῶν δυνάμεων της... Τό παράδειγμα, ἡ πράξις ! Καμιά προπαγάνδα δέν μπορεῖ νά ἔχει τόση σπουδαιότητα».

Παραθέτουν ὕστερα ἕναν μακροσκελῆ κατάλογο «καθαρμάτων», πού καταδικάζονται ἀπ' τήν ἐπιτροπή σέ ἄμεσο θάνατο. «Θά κόψουμε τή γλώσσα» σέ πολλούς...» ἀλλά

«δὲ θά θίξουμε τόν τσάρο... Θά τόν ἀφήσουμε νά ζήσει ὥσπου νάρθει ἡ μέρα τῆς δίκης του ἀπ' τὸ λαό, ἀπ' τοὺς μουζικούς. Τὸ δικαίωμα αὐτό ἀνήκει σ' ὅλο τὸ λαό... Ἄς ζεῖ ὁ δῆμιός μας ὡς τὴν ὥρα, ὡς τὴ στιγμή πού θά ξεσπάσει ἡ λαϊκὴ θύελλα...».

Κανένας δὲ θά τολμήσει νά ἀμφισβητήσει πὼς αὐτά τὰ ρωσικά λιβελογραφήματα, τὰ μυστικά καταστατικά καὶ ὅλα ὅσα δημοσίευσε ὁ Μπακούνιν ἀπ' τὸ 1869 στὰ Γαλλικά, προέρχονται ἀπὸ τὴν ἴδια πηγή. Ἀντίθετα, καὶ οἱ τρεῖς αὐτές κατηγορίες κειμένων ἀλληλοσυμπληρώνονται. Κατὰ ἓνα τρόπο ἀντιστοιχοῦν στοὺς τρεῖς βαθμούς μύησης τῆς διαβόητης παντοκαταλύτρας μυστικῆς ἐταιρίας. Τὰ γαλλόγλωσσα φυλλάδια τοῦ πολίτη Μπ. γράφτηκαν γιὰ τὰ ἀπλὰ μέλη τῆς Συμμαχίας καὶ παίρνουν ὑπόψη τίς προκαταλήψεις τους. Σ' αὐτοὺς μιλοῦν μόνο περὶ καθαρῆς ἀναρχίας, περὶ ἀντιαυταρχισμοῦ, περὶ ἐλεύθερης ὁμοσπονδίας αὐτόνομων ομάδων καὶ ἄλλων παρόμοιων ἀνώδυνων πραγμάτων. Ὅλα αὐτά εἶναι σκέτα φληναφήματα. Τὰ μυστικά Καταστατικά προορίζονται γιὰ τοὺς διεθνεῖς ἀδελφούς τῆς Δύσης. Ἡ ἀναρχία μετατρέπεται ἐδῶ σὲ «πλήρη ἐξαπόλυση τῆς λαϊκῆς ζωῆς... τῶν ἄγριων παθῶν», ἀλλὰ στὰ ἐνδότερα αὐτῆς τῆς ἀναρχίας ὑπάρχει ἓνα μυστικὸ κατευθυντήριο στοιχεῖο : οἱ ἴδιοι οἱ ἀδελφοί. Γίνονται ἀπλῶς κάποιοι ἀσαφεῖς ὑπαινιγμοὶ περὶ συμμαχίτικης ἠθικῆς, τύπου Λογιόλα. Τὰ περὶ ἀνάγκης νά μὴ μείνει λίθος ἐπὶ λίθου μνημοννεύεται ἀκροθιγῶς, μιά καὶ οἱ δυτικοευρωπαῖοι εἶναι ζυμωμένοι μέ στενόμυαλες προκαταλήψεις καὶ χρειάζονται μιά πιό προσεκτικὴ προσέγγιση. Τοὺς λένε πὼς ἡ ἀλήθεια, πολὺ ἐκτυφλωτικὴ γιὰ τὰ μάτια τῶν μὴ ἐξοικειωμένων στὸν ἀληθινὸ ἀναρχισμό, θά ἀποκαλυφθεῖ σ' ὅλη τῆς τὴν ἔκταση στὸ πρόγραμμα τοῦ ρωσικοῦ τμήματος. Μόνο μέ τοὺς γεννημένους ἀναρχικούς, μέ τὸν ἐκλεκτὸ λαό, μέ τὴ νεολαία τοῦ τῆς ἁγίας Ρωσίας ὁ προφήτης ἀποφασίζει νά μιλήσει ἀνοιχτά. Ἐδῶ πιά ἡ ἀναρχία μετατρέπεται σὲ γενικὴ κατάλυση τῶν πάντων, σὲ μιὰ σειρά δολοφονίες, στὴν ἀρχὴ ἀτομικὲς καὶ μετὰ μαζικὲς. Μοναδικὸς κανόνας συμπεριφορᾶς εἶναι ἡ ἐξύμνηση τῆς ἠθικῆς τῶν ἰησουϊτῶν. Πρότυπο τοῦ ἐπαναστάτη εἶναι ὁ ληστής. Ἐδῶ ἡ σκέψη καὶ ἡ ἐπιστῆμη ἀπαγορεύονται κατηγορηματικὰ στὴ νεολαία ὡς εἰρηνικὲς ἐνασχολήσεις, ἱκανὲς νά τῆς ἐνσταλά-

ξουν ἀμφιβολίες γιά τήν παντοκαταλύτρα ὀρθοδοξία. Κι ὅσοι τολμήσουν νά ἐναντιωθοῦν στή θεωρητική αἵρεση ἢ διανοηθοῦν νά προβοῦν σέ συνηθισμένη κριτική τοῦ δόγματος τῆς γενικῆς ἀμορφοποίησης, ἀπειλοῦνται μέ ἱερή ἐξέταση. Μπροστά στή ρωσική νεολαία ὁ πάπας δέν αἰσθάνεται καμιά ἀνάγκη αὐτοπεριορισμοῦ, οὔτε στό περιεχόμενο οὔτε στή μορφή. Ἀφήνει ἀσύδοτη τή γλώσσα του. Ἡ ἀπόλυτη ἔλλειψη ἰδεῶν ἐκφράζεται μέ τέτοια στομφώδη ἀσυναρτησία, πού εἶναι ἀδύνατο νά ἀποδοθεῖ στά Γαλλικά, χωρίς νά χάσει σέ γελοιότητα. Ἀκόμα καί ἡ γλώσσα πού χρησιμοποιοεῖ δέν εἶναι ρωσική, ἀλλά τατάρικη, ὅπως εἶπε ἓνας Ρῶσος. Αὐτά τά ἀνόητα ἀνθρωπάρια, χρησιμοποιώντας φράσεις φοβερές καί τρομερές, κορδώνονται γιά νά φανοῦν στά ἴδια τους τά μάτια γίγαντες ἐπαναστάτες. Εἶναι τό παλιό παραμῦθι μέ τό βάτραχο καί τό βόδι.

Τί φοβεροί ἐπαναστάτες ! Θέλουν νά καταστρέψουν καί νά ἀμορφοποιήσουν τά πάντα, «κυριολεκτικά τά πάντα». Καταρτίζουν καταλόγους προγραφῶν καί ἀπέναντι στά θύματα τους τραβοῦν τό μαχαῖρι, τό δηλητήριο, τίς θηλειές καί τίς σφαῖρες τῶν περιστρόφων τους. Σκοπεύουν μάλιστα «νά κόψουν τή γλώσσα» μερικῶν, ἀλλά ὑποκλίνονται μπροστά στό μεγαλεῖο τοῦ τσάρου. Καί πράγματι, ὁ τσάρος, οἱ ἀξιωματοῦχοι, οἱ αὐλικοί, ἡ ἀστική τάξη μποροῦν νά κοιμοῦνται ἡσυχοί. Ἡ Συμμαχία δέν κάνει πόλεμο ἐνάντια στά ὑπάρχοντα κράτη, ἀλλά ἐνάντια στούς ἐπαναστάτες, πού δέ θέλουν νά καταντήσουν κομπάρσοι αὐτῆς τῆς ἱλαροτραγωδίας. Εἰρήνη στά παλάτια, πόλεμο στίς καλύβες ! Συκοφάντησαν τόν Τσερνισέφκι. Προειδοποίησαν τοὺς συντάκτες τῆς «Λαϊκῆς ὑπόθεσης» ὅτι θά τοὺς ἀναγκάσουν νά σιωπήσουν «μέ διάφορους πρακτικούς τρόπους πού ἔχουν στή διάθεσή τους». Ἡ Συμμαχία ἀπειλεῖ μέ θάνατο ὅλους τοὺς ἐπαναστάτες πού δέν εἶναι μαζί της. Αὐτό εἶναι τό μόνο μέρος τοῦ προγράμματος γενικῆς καταστροφῆς, πού ἄρχισαν νά ἐκτελοῦν. Θά ἀφηγηθοῦμε τώρα τό πρῶτο τους κατόρθωμα αὐτοῦ τοῦ εἴδους.

* * *

Ἀπό τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1869 οἱ Μπακούνιν καί Νετσάγιεφ

ἄρχισαν νά προετοιμάζουν τό ἔδαφος γιά ἐπανάσταση στή Ρωσία. Ἀπό τή Γενεύη ἔστελναν ἐπιστολές, ἐκκλήσεις καί τηλεγραφήματα στήν Πετρούπολη, στό Κίεβο καί σέ ἄλλες πόλεις. Ὡστόσο, γνώριζαν ὅτι δέν μποροῦσαν νά φτάσουν στή Ρωσία ἐπιστολές, ἐκκλήσεις καί ἰδίως τηλεγραφήματα, δίχως νά τό μάθει τό «III Γραφεῖο» (ή μυστική ἀστυνομία). Ὅλα αὐτά μποροῦσαν νά ἔχουν ἓνα καί μόνο σκοπό : νά ἐκθέσουν ἀνθρώπους. Αὐτές οἱ ἀνέντιμες μέθοδοι, ἀνθρώπων πού δέν ριψοκινδύνευαν τίποτα στήν καλοστεκούμενη Γενεύη, ὁδήγησαν σέ πολυάριθμες συλλήψεις στή Ρωσία. Τούς εἶχαν μάλιστα προειδοποιήσει ὅτι δημιουργοῦν κινδύνους. Ἔχουμε ἀποδείξεις πώς γνωστοποίησαν στόν Μπακούνιν τήν ἀκόλουθη περικοπή μιᾶς ἐπιστολῆς ἀπ' τή Ρωσία.

«Γιά ὄνομα τοῦ Θεοῦ, πέστε στόν Μπακούνιν νά πάψει, ἂν ἔχει ἔστω καί κάτι ἱερό μέσα του γιά τήν ἐπανάσταση, νά στέλνει τίς ἐξωφρενικές προκηρύξεις του, πού ὁδηγοῦν σέ ἔρευνες σέ πολλές πόλεις, σέ συλλήψεις καί παραλύουν κάθε σοβαρή δουλειά».

Ὁ Μπακούνιν ἀπάντησε ὅτι ὅλα αὐτά εἶναι μῦθος καί ὅτι ὁ Νετσάγιεφ ἔφυγε γιά τήν Ἀμερική. Ἀλλά, ὅπως θά δοῦμε παρακάτω, ὁ ἀπόρρητος κώδικας τῶν νόμων τοῦ Μπακούνιν προβλέπει («νά ἐκθέτονται ὅσο πάει... οἱ φιλόσοφοι καί οἱ φιλελεύθεροι διαφόρων ἀποχρώσεων... μέ τέτοιο τρόπο, ὥστε νά μή μποροῦν νά κάνουν πίσω καί τότε νά χρησιμοποιοῦνται»). («Ἐπαναστατική Κατήχηση», § 19).

Νά μιᾶ ἀπόδειξη. Στίς 7 Ἀπριλίου 1869, ὁ Νετσάγιεφ γράφει στήν Κα Τομίλοβα, σύζυγο συνταγματάρχη, ὁ ὁποῖος ἀργότερα πέθανε ἀπ' τόν καημό γιά τή σύλληψη τῆς γυναίκας του, ὅτι «στή Γενεύη πνίγονται στίς δουλειές» καί τήν προτρέπει νά στείλει ἐκεῖ ἓναν σίγουρο ἄνθρωπο γιά νά μιλήσει μαζί του. «Ἡ ὑπόθεση, γιά τήν ὁποία πρέπει νά κουβεντιάσουμε, δέν ἀφορᾷ μόνο τό δικό μας ἐμπόριο, ἀλλά καί τό πανευρωπαϊκό. Ἐδῶ τό πράγμα βράζει. Μαγειρεύεται μιᾶ τέτοια σοῦπα, πού δέ θά πορρέσει οὔτε ὅλη ἡ Εὐρώπη νά τήν ἀποτελειώσει. Βιαστήτε, λοιπόν». Ἀκολουθεῖ σύσταση τῆς Γενεύης. Αὕτη ἡ ἐπιστολή δέν ἔφτασε στόν παραλήπτη. Τήν ἔπιασε στό ταχυδρομεῖο ἡ μυστική ἀστυνομία, μέ ἐπακόλουθο τή σύλληψη τῆς Κας Τομίλοβα, πού

πρωτοεΐδε την επιστολή μόνο κατά τη διάρκεια των ανακρίσεων («Έφημερίδα της Πετρούπολης», αρ. φύλ. 187, 1871)*.

Ίδου ένα ακόμα περιστατικό, πού δείχνει πόση περίσκεψη έδειξε ο Μπακούνιν στην οργάνωση της συνωμοσίας. Ένας φοιτητής της Παιδαγωγικής Ακαδημίας του Κιέβου, ο Μαβρίτσκι, παρέλαβε τις προκηρύξεις πού είχαν σταλεί στο όνομά του από τη Γενεύη. Τis παρέδωσε άμέσως στις αρχές, πού έσπευσαν νά στείλουν στη Γενεύη έναν έμπιστο άνθρωπο, δηλαδή έναν πράκτορα. Οί Μπακούνιν και Νετσάγιεφ ήρθαν σέ επικοινωνία μέ τόν άπεσταλμένον αυτόν της Ν. Ρωσίας, τόν έφοδιάσαν μέ προκηρύξεις, μέ συστάσεις προσώπων, πού, όπως έλεγε ο Νετσάγιεφ, ήταν γνωστά του άπ' τη Ρωσία, και του έδωσαν ένα γράμμα, πού μπορούσε νά θεωρηθεί μόνο σαν έμπιστευτική και συστατική επιστολή («Έφημερίδα της Αγ. Πετρούπολης», αρ. φύλ. 187).

Στις 3 Σεπτεμβρίου (15 Σεπτεμβρίου μέ τό νέο Έμερολόγιο) 1869 ο Νετσάγιεφ παρουσιάσθηκε στη Μόσχα, στον Ούσπένσκι, έναν νέο πού τόν γνώριζε προτού φύγει για τό έξωτερικό, σαν άπεσταλμένος της παγκόσμιας επαναστατικής επιτροπής στη Γενεύη και του έδειξε τό πληρεξούσιο για τό όποιο έγινε λόγος παραπάνω. Του ανακοίνωσε ότι θά φθάσουν στη Μόσχα άπεσταλμένοι της ίδιας ευρωπαϊκής επιτροπής, έφοδιασμένοι μέ τά ίδια πληρεξούσια και, σέ ό,τι τόν άφορᾶ, του έχει άνατεθεί προσωπικά «νά οργανώσει μία μυστική εταιρία μέσα στη σπουδάζουσα νεολαία... για νά προκαλέσει στη Ρωσία τη λαϊκή εξέγερση». Μέ σύσταση του Ούσπένσκι, ο Νετσάγιεφ, άναζητώντας σίγουρο καταφύγιο, πήγε στην Ακαδημία Αγροτικής Οικονομίας, πού βρισκόταν έξω άπ' την πόλη, και εκεί συνδέθηκε μέ τόν Ίβάνωφ, έναν φοιτητή άπ' τούς πιο γνωστούς για την άφυσίωσή του στά συμφέροντα της νεολαίας και του λαού. Από τη στιγμή εκείνη ή Ακαδημία αγροτικής οικονομίας έγινε τό κέν-

* Όλα τά περιστατικά πού παραθέτουμε και πού αναφέρονται στη συνωμοσία Νετσάγιεφ, έχουν παρθεί από τά ρεπορτάζ της δίκης, πού δημοσιεύτηκαν στην «Έφημερίδα της Αγ. Πετρούπολης». Θα αναφέρουμε τά φύλλα της έφημερίδας άπ' όπου έχουν παρθεί.

τρο της δραστηριότητας του Νετσάγιεφ. Στην αρχή παρουσιάστηκε μέ ψευδώνυμο και έλεγε πώς περιόδευσε σ' όλη τή Ρωσία, πώς ο λαός είναι παντού έτοιμος νά ξεσηκωθεί και θά είχε ξεσηκωθεί πρό πολλού, αν οί επαναστάτες δέν τόν συμβούλευαν νά κάνει ύπομονή ώσπου νά ολοκληρώσουν μία πλατιά και ισχυρή όργάνωση, πού θά συνδέσει σέ ένα ένιατο σύνολο όλες τίσ επαναστατικές δυνάμεις τής Ρωσίας. 'Ο Νετσάγιεφ πίεζε τόν 'Ιβάνωφ και άλλους φοιτητές νά προσχωρήσουν σ' ατήν τήν μυστική εταιρία, πού έχει επικεφαλής μία πανίσχυρη έπιτροπή, έξ όνόματος τής οποίας γίνονται τά πάντα, αλλά ή σύνθεσή της και ή έδρα της πρέπει νά παραμένουν άγνωστες στά μέλη τής εταιρίας. Ατή ή έπιτροπή κι ατή ή όργάνωση άποτελοΰσαν τό ρωσικό τμήμα τής Παγκόσμιας Ένωσης, τής επαναστατικής Συμμαχίας, τής Διεθνούς Ένωσης Έργατών!*

Ό Νετσάγιεφ άρχισε νά μοιράζει στούς φοιτητές τούς «Λόγους» πού προαναφέραμε μέ σκοπό νά τούς άποδείξει πώς ό Μπακούνιν, ό ξακουστός επαναστάτης τοΰ 1848, πού απέδρασε άπ' τή Σιβηρία, παίζει μεγάλο ρόλο στην Εϋρώπη, πώς είναι ό βασικός πληρεξούσιος τών έργατών, πώς αΰτός ύπογράφει τά πληρεξούσια τής γενικής έπιτροπής τής Παγκόσμιας Ένωσης και πώς ό ήρωας αΰτός τούς συμβουλεύει νά παρατήσουν τίσ σπουδές κτλ. Για νά τούς δώσει ένα λαμπρό παράδειγμα άφοσίωσης μέχρι θανάτου, διάβαζε ένα ποίημα τοΰ Όγκαριώφ (πού ήταν φίλος τοΰ Μπακούνιν και συνεργάτης τοΰ περιοδικού «Κολοκόλ» πού εξέδιδε ό Χέρτσεν), μέ τόν τίτλο «Ό φοιτητής», άφιερωμένο «στόν νεαρό φίλο Νετσάγιεφ»²⁵⁶. Ό Νετσάγιεφ άπεικο-

* Πρέπει νά σημειωθεί ότι στη ρωσική γλώσσα οί λέξεις : σύνδεσμος, ένωση, συμμαχία (obschtschestvo, sojuz, tovarischtschestvo) είναι λίγο ή πολύ συνώνυμες και συχνά χρησιμοποιούνται χωρίς διάκριση. Τό ίδιο και ή λέξη Διεθνής στίς περισσότερες περιπτώσεις μεταφράζεται μέ τή λέξη «παγκόσμια» («vsemirnyi»). Γι' αΰτό στά ρωσικά έντυπα οί λέξεις «Διεθνής Ένωση» συχνά μεταφράζονται μέ λέξεις, πού στά Γαλλικά θά μπορούσαν άντίστροφα νά άποδοθοΰν μέ τίσ λέξεις «Παγκόσμια Συμμαχία». Έκμεταλλεζόμενοι αΰτό τό μπέρδεμα τών όρων, οί Μπακούνιν και Νετσάγιεφ κατάφεραν νά χρησιμοποιήσουν τήν έπωνυμία τής Ένώσής μας και νά χαντακώσουν περίπου εκατό νέους άνθρώπους.

νίζεται σ' αὐτούς τούς στίχους ὡς ἰδανικός φοιτητής, «ἀκατάβλητος ἀγωνιστής ἀπ' τὰ παιδικά του χρόνια». Στούς στίχους τοῦ Ὅγκαριώφ περιγράφονται τὰ βάσανα πού ὑπέφερε ὁ Νετσάγιεφ ἀπ' τὰ νεανικά του χρόνια γιά χάρη τοῦ ζωντανοῦ ἔργου τῆς ἐπιστήμης, τὸ πῶς γιγαντώθηκε ἡ ἀφοσίωσή του στό λαό, πῶς κυνηγημένος ἀπ' τὸ τσαρικό ἐκδικητικό μίσος καί τὸ φόβο τῶν βογυάρων αὐτοκαταδικάστηκε σέ μιά νομαδική ζωή (skitanie), πῶς ἄρχισε τὴν περιπλάνησή του γιά νά μεταφέρει στούς ἀγρότες σ' ἀνατολή καί δύση τὸ κάλεσμα : ἐτοιμαστήτε, ὀρθώστε τὸ ἀνάστημά σας κτλ. κτλ. Πῶς τερμάτισε τὸ βίο του στό κάτεργο τῆς παγερῆς Σιβηρίας καί πῶς αὐτός, ὁ πάντα ἀνυποχώρητος, ἔμεινε πιστός στὸν ἀγῶνα καί ὡς τὴν τελευταία πνοή του ἐπαναλάμβανε : Ἄς διαφεντέψει ὅλος ὁ λαός τῇ γῇ καί τῇ λευτεριά του ! — Αὐτὸ τὸ συμμαχίτικο στιχοῦργημα εἶχε τυπωθεῖ τὴν Ἄνοιξη τοῦ 1869, τὴν ἐποχὴ πού ὁ Νετσάγιεφ διασκεδάζε στὴ Γενεύη. Τό ἔστειλναν σέ δέματα μαζί μέ ἄλλες προκηρύξεις στὴ Ρωσία. Φαίνεται πῶς καί μόνο ἡ ἀντιγραφή αὐτοῦ τοῦ στιχοῦργήματος εἶχε τὴν ιδιότητα νά ἐμπνέει στούς νεοφώτιστους ἕνα αἶσθημα αὐτοθυσίας, ἐπειδὴ ὁ Νετσάγιεφ, μέ ἐντολή τῆς ἐπιτροπῆς ὑποχρέωνε τὸ κάθε νεοσύλλεκτο μέλος τῆς ἐταιρίας νά τὸ ἀντιγράψει καί νά τὸ διαδίδει (καταθέσεις πολλῶν κατηγορουμένων).

Ἡ μουσική, φαίνεται, ἦταν τὸ μόνο πράγμα πού ἔμελλε νά γλυτώσει ἀπ' τὴν ἀμορφοποίηση, στὴν ὁποία καταδίκασε ὅλες τίς τέχνες καί τὴν ἐπιστήμη τὸ διάταγμα τῆς γενικῆς καταστροφῆς. Ὁ Νετσάγιεφ ζητοῦσε, ἐξ ὀνόματος τῆς ἐπιτροπῆς, νά ἐνισχυθεῖ ἡ προπαγάνδα διαμέσου τῆς *ἐπαναστατικῆς μουσικῆς* καί πάσχισε μέ κάθε τρόπο νά βρεῖ μιά μελωδία γι' αὐτὸ τὸ ποιητικὸ ἀριστούργημα, ὥστε νά τὸ τραγουδάει ἡ νεολαία («Ἐφημερίδα τῆς Ἀγ. Πετρούπολης», ἀρ. φύλ. 190).

Ὁ μυστικοπαθὴς θρύλος γιά τὸ θάνατό του δέν τὸν ἐμπόδιζε νά ἀφήνει νά ἐννοηθεῖ πῶς ὁ Νετσάγιεφ εἶναι, ἴσως, ἀκόμα στὴ ζωή καί μάλιστα νά διαδίδει ἐμπιστευτικά ὅτι ὁ Νετσάγιεφ βρίσκεται στὰ Οὐράλια ὅπου κάνει τὸν ἐργάτη καί ὀργανώνει ἐκεῖ ἐργατικές ἐνώσεις («Ἐφημερίδα τῆς Ἀγ. Πετρούπολης» ἀρ. φύλ. 202). Αὐτὸ τὸ μυστικὸ τὸ ἀποκάλυπτε κυρίως σέ κείνους,

πού «ποτέ δέν πρόκειται νά κάνουν τίποτα τῆς προκοπῆς», δηλαδή σέ κείνους πού ἀπέβλεπαν στή δημιουργία ἐργατικῶν ἐνώσεων καί ἤθελε νά τοὺς ἐμφυσήσῃ ἕνα αἶσθημα θαυμασμοῦ γι' αὐτόν τόν θρυλικό ἥρωα. Καί ὅταν οἱ θρύλοι γιά τή δῆθεν ἀποδρασή του ἀπό τό φρούριο τοῦ Πετροπαβλόφσκ καί γιά τόν ποιητικό του θάνατο στή Σιβηρία εἶχαν προετοιμάσει ἀρκετά τά πνεύματα καί, κατά τοὺς ὑπολογισμούς του, ἡ κατήχηση εἶχε σφηνωθεῖ γερά στά κεφάλια τῶν μεμνημένων, πραγματοποιοῖσε, ἐπιτέλους, τήν εὐαγγελική του ἀνάσταση ἐκ νεκρῶν καί δήλωσε πῶς ὁ Νετσάγιεφ ἦταν καί εἶναι «ὁ ἴδιος», αὐτοπροσώπως! Τώρα, ὅμως, ὅπως κατέθεσαν οἱ μάρτυρες καί κατηγορούμενοι φοιτητές τῆς Πετρούπολης, δέν ἦταν πιά ὁ παλιός Νετσάγιεφ, ὁ ἀποδιωγμένος καί περιφρονημένος. Τώρα ἦταν ὁ ἐξουσιοδοτημένος ἐκπρόσωπος τῆς Παγκόσμιας Ἐπαναστατικῆς Ἐπιτροπῆς. Ὁ Μπακούνιν ἐποίησε τό θαῦμα τῆς μεταμόρφωσής του. Ὁ Νετσάγιεφ ἐκπλήρωνε ὅλους τοὺς ὅρους τῶν Ῥωσιστικῶν τῆς ὁργάνωσης, πού αὐτός προπαγάνδιζε. «Εἶχε διακριθεῖ γιά πράξεις, πού γνώριζε καί ἐκτιμοῦσε ἡ ἐπιτροπή». Στίς Βρυξέλλες ὁργάνωσε καί καθοδήγησε μιὰ μεγάλη ἀπεργία μελῶν τῆς Διεθνoῦς. Ἡ βελγική ἐπιτροπή τόν ἔστειλε σάν ἀντιπρόσωπό της στήν ὁργάνωση τῆς Διεθνoῦς στή Γενεύη, ὅπου συναντήθηκε μέ τόν Μπακούνιν. Κι ἐπειδή, σύμφωνα μέ τά λόγια του, «δέν τοῦ ἄρέσει νά ἀναπαύεται στίς δάφνες», ἐπέστρεψε στή Ρωσία γιά νά ἀρχίσει «τήν ἐπαναστατική δράση». Βεβαίως ἐπίσης ὅτι ἔφτασε μαζί του στή Ρωσία ὁλόκληρο ἐπιτελεῖο, πού τό ἀποτελοῦν δεκαῆξι ρῶσοι ἐμιγκρέδες*.

Ὁ Οὐσπένσκι, ὁ Ἰβάνωφ κι ἄλλοι τέσσερις ἢ ἕξι νεαροί ἦσαν, ὅπως φαίνεται, οἱ μόνοι ἄνθρωποι στή Μόσχα πού ἐξαπατήθηκαν ἀπ' ὅλες αὐτές τίς ταχυδακτυλουργίες. Τέσσερις ἀπό τοὺς μεμνημένους αὐτοὺς πῆραν ἐντολή νά στρατολογήσουν ἄλλους ὁπαδούς καί νά ἰδρύνουν κύκλους ἢ μικρά τμήματα. Τό ὁργανωτικό σχέδιο ὑπάρχει μέσα στή δικογραφία. Εἶναι σχέδιο ὁλόϊδιο μέ τό σχέδιο τῆς μυστικῆς Συμμαχίας. «Οἱ γενικοί ὁρ-

* Κανένας ἀπό τοὺς ρώσους ἐμιγκρέδες δέν ἐπέστρεψε στή Ρωσία, ἀλλά καί σ' ὅλη τήν Εὐρώπη δέ θά βρεθοῦν δεκαῆξι ρῶσοι πολιτικοί ἐμιγκρέδες.

γανωτικοί κανόνες» διαβάστηκαν στή συνεδρίαση τοῦ δικαστηρίου καί κανένας ἀπό τοὺς κύριους μεμνημένους δέν ἀρνήθηκε τή γνησιότητά τους. Ἀλλωστε, ἀναγνωρίστηκε ἡ γνησιότητα τῶν ἀκόλουθων παραγράφων ἀπὸ τὸ 2ο τεῦχος τῆς «Λαϊκῆς τιμωρίας» τῶν Μπακούνιν καί Νετσάγιεφ :

«Ἡ ὀργάνωση ἔχει ὡς βάση τὴν ἐμπιστοσύνη πρὸς τὰ πρόσωπα. Κανένα μέλος δέ γνωρίζει σέ ποιά βαθμίδα ἀνήκει, δηλαδή πόσο εἶναι κοντὰ ἢ μακριὰ ἀπ' τὸ κέντρο. — *Ἡ ὑπακοή στίς ἐντολές τῆς ἐπιτροπῆς ὀφείλει νά εἶναι ἀπόλυτη.* — Ἀπάρνηση κάθε περιουσίας, πού παραδίδεται στή διαχείριση τῆς ἐπιτροπῆς. — Τό κάθε μέλος, πού ἔφερε ἕναν ὀρισμένο ἀριθμό προσηλῦτων στήν ὑπόθεσή μας, πού ἔδειξε ἔμπρακτα τίς δυνάμεις καί τίς ἱκανότητές του, λαμβάνει γνώση αὐτοῦ τοῦ κανονισμοῦ καί ἀργότερα λίγο-πολύ τοῦ Καταστατικοῦ τῆς ἐταιρίας. Τό μέτρο τῶν δυνάμεων καί τῶν ἱκανότητων του τὸ καθορίζει ἡ ἐπιτροπή».

Γιὰ νά ἐξαπατήσει τὰ μέλη τῆς Μόσχας, ὁ Νετσάγιεφ τοὺς ἔλεγε ὅτι στήν Ἀγ. Πετρούπολη ὑπάρχει ἤδη μιὰ πλατιά ὀργάνωση, ἐνῶ στήν πραγματικότητα δέν ὑπῆρχε ἐκεῖ οὔτε ἕνας κύκλος, οὔτε ἕνα τμήμα. Κάποτε ξεχάστηκε γιὰ μιὰ στιγμή καί ἀναφώνησε μπροστά σέ κάποιον ἀπ' τοὺς μεμνημένους : «Στήν Πετρούπολη μέ πρόδωσαν, ὅπως οἱ γυναῖκες, καί μέ πούλησαν, ὅπως τοὺς σκλάβους». Ἀντίθετα, στήν Πετρούπολη ἔλεγε πῶς στή Μόσχα ἡ ὀργάνωση ἀναπτύσσεται ἐκπληκτικά.

Κι ἐπειδὴ στή Μόσχα ἐκδήλωσαν τὴν ἐπιθυμία νά δοῦν κάποιον ἀπ' τὰ μέλη τῆς ἐπιτροπῆς, ὁ Νετσάγιεφ προσκάλεσε ἕναν νεαρό ἀξιωματικό ἀπ' τὴν Πετρούπολη, πού ἐνδιαφερόταν γιὰ τὸ φοιτητικό κίνημα, νά πάει μαζί του στή Μόσχα γιὰ νά δεῖ αὐτοὺς τοὺς κύκλους. Ὁ νεαρός συμφώνησε καί κατὰ τὴ διαδρομὴ ὁ Νετσάγιεφ τοῦ ἀπένειμε τὸ ἀξίωμα τοῦ «*ἐκτακτοῦ πληρεξουσίου τῆς ἐπιτροπῆς τῆς Διεθνοῦς Ἑνώσεως στή Γενεύη*».

«Δέν θά μπορέσετε», — τοῦ εἶπε, — «νά γίνετε δεκτός στίς συνελεύσεις μας, δίχως νά εἴστε μέλος. Πάρτε, λοιπόν, αὐτὸ τὸ πληρεξούσιο, πού πιστοποιεῖ ὅτι εἴστε μέλος τῆς Διεθνοῦς Ἑνώσεως. Μὲ τὴν ιδιότητα αὐτὴ θά Σᾶς ἐπιτρέψουν τὴν εἴσοδο».

Τὸ πληρεξούσιο εἶχε σφραγίδα στά Γαλλικά καί ἔγραφε : «Ὁ κάτοχος τοῦ παρόντος εἶναι ἐξουσιοδοτημένο πρόσωπο τῆς Διεθνοῦς Ἑνώσεως». Σύμφωνα μέ τίς καταθέσεις τῶν ἄλλων κατη-

γορουμένων, ὁ Νετσάγιεφ τοὺς διαβεβαίωνε ὅτι αὐτός ὁ ἄγνωστος «εἶναι πράγματι ἐξουσιοδοτημένο πρόσωπο τῆς ἐπαναστατικῆς ἐπιτροπῆς στὴ Γενεύη» («Ἐφημερίδα τῆς Ἀγ. Πετρούπολης», ἀρ. φύλ. 225 καὶ 226).

Ὁ Ντολγκώφ, ἓνας φίλος τοῦ Ἰβάνωφ, καταθέτει ὅτι «ὁ Νετσάγιεφ, ὅταν ἔλεγε ὅτι ἡ μυστικὴ ἐταιρία εἶχε σκοπὸν, σὲ περίπτωσιν πού θά ἐκδηλωθεῖ λαϊκὴ κατακραυγὴ, νὰ τὴν ὑποστηρίξει καὶ νὰ τὴν κατευθύνει, ὥστε νὰ προκύψουν ἀγαθὰ ἀποτελέσματα, ἔκανε μνεῖα τῆς Διεθνοῦς Ἐνώσεως καὶ ἀνέφερε ὅτι τὴ συνδεσθῇ μ' αὐτὴν τὴν ἔχει ὁ Μπακούνιν» (ἀρ. φύλ. 198). — Ὁ Ρίπμαν βεβαιώνει ὅτι ὁ Νετσάγιεφ, «γιά νὰ ἀποσπάσει τὴ σκέψιν τοῦ ἀπ' τὴν ἰδέαν τῶν ἀγροτικῶν συνεταιρισμῶν, τοῦ ἔλεγε πὼς ὑπάρχει στὸ ἐξωτερικὸν ἡ Διεθνὴς Ἐνωσις Ἑργατῶν. Γιά νὰ πραγματοποιηθοῦν οἱ σκοποὶ τοὺς ὁποίους θέτει, εἶναι ἀρκετὸ νὰ προσχωρήσει κανεὶς σ' αὐτὴ τὴν ἐταιρίαν, πού τμῆμα τῆς ὑπάρχει στὴ Μόσχα» (ἀρ. φύλ. 198). Ἀπὸ ἄλλες καταθέσεις συνάγεται πὼς ὁ Νετσάγιεφ παρουσίαζε τὴ Διεθνὴν σάν μυστικὴ ἐταιρία, ἐνῶ τὴ δική του ἐταιρία σάν τμῆμα τῆς Διεθνοῦς. Βεβαίως ἐπίσης τοὺς μεμνημένους ὅτι τὸ τμῆμα τοὺς στὴ Μόσχα θά προχωρήσει, ὅπως καὶ ἡ Διεθνὴς, σὲ ἐκτεταμένους ἀπεργίαι καὶ σὲ ἰδρυσιματικὰ. Ὅταν ὁ κατηγορούμενος Ρίπμαν τοῦ ζήτησε τὸ πρόγραμμα τῆς ἐταιρίας, ὁ Νετσάγιεφ τοῦ διάβασε μερικὰς περικοπὰς ἀπὸ κάποιο γαλλικὸ φυλλάδιον, ὅπου γινόταν λόγος γιά τοὺς σκοποὺς τῆς ἐταιρίας. Ὁ κατηγορούμενος νόμισε ὅτι αὐτὸ τὸ φυλλάδιον εἶναι τὸ πρόγραμμα τῆς Διεθνοῦς καὶ πρόσθεσε : «Ἐπειδὴ γιά τὴν ἔνωσιν αὐτὴ γράφονταν πολλὰ στὸν Τύπον, δὲν εἶδα κάτι τὸ ἐγκληματικὸ στίς προτάσεις τοῦ Νετσάγιεφ». Ἐνας ἀπὸ τοὺς κύριους κατηγορούμενους, ὁ Κουζνετσώφ, εἶπε ὅτι ὁ Νετσάγιεφ τοῦ διάβασε τὸ πρόγραμμα τῆς Διεθνοῦς Ἐνώσεως (ἀρ. φύλ. 181). Ὁ ἀδελφὸς τοῦ κατέθεσε ὅτι «εἶδε νὰ μεταφράζον στὸν ἀδελφὸ τοῦ κάποιο φυλλάδιον ἀπ' τὰ Γαλλικά, πού θά ἔπρεπε νὰ εἶναι τὸ πρόγραμμα ἢ τὸ καταστατικὸ κάποιας ἐταιρίας» (ἀρ. φύλ. 202). — Ὁ κατηγορούμενος Κλίμιν εἶπε πὼς τοῦ διάβασαν «τὸ πρόγραμμα τῆς Διεθνοῦς Ἐνώσεως, μὲ ὑστερόγραφον τοῦ Μπακούνιν, ἓνα πρόγραμμα, ἀπ' ὅ,τι θυμᾶμαι, διατυπωμένο σὲ πολὺ γενικὰς γραμμὰς, δίχως νὰ γίνεταί λόγος γιά τὰ μέσα ἐπίτευξιν τοῦ

σκοποῦ, ἀλλά γιά μιὰ γενική ισοότητα» (ἀρ. φύλ. 199). Ὁ κατηγορούμενος Γκαβρίσεφ διασαφήνισε ὅτι «ἡ γαλλική προκήρυξη περιεῖχε, ἀπ' ὅσο μποροῦσε κανεῖς νά καταλάβει, μιὰ ἐκθεση τῶν ἀπόψεων ἐκπροσώπων τοῦ σοσιαλισμοῦ, πού εἶχαν κάνει ἕνα συνέδριο στή Γενεύη». Τέλος, οἱ καταθέσεις τοῦ κατηγορούμενου Σφιιάτσκι μᾶς δίνουν μιὰ πλήρη ἐξήγηση γιά τό τί ἦταν αὐτό τό μυστηριώδες γαλλικό φυλλάδιο : Κατά τήν ἔρευνα πού ἐγινε, τοῦ βρήκαν ἕνα φυλλάδιο, τυπωμένο στή Γαλλική, μέ τίτλο : *«Τό πρόγραμμα τῆς Διεθνούς Συμμαχίας τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας»*. «Στίς ἐφημερίδες γράφονταν πολλά γιά τή διεθνή Ἑταιρία», — εἶπε ὁ Σφιιάτσκι, — «κι ἐγώ ἐνδιαφέρθηκα νά μάθω τό πρόγραμμά της γιά καθαρά θεωρητικούς λόγους» («Ἐφημερίδα τῆς Ἀγ. Πετρούπολης», ἀρ. φύλ. 230). Αὐτές οἱ καταθέσεις ἀποδείχνουν ὅτι τό μυστικό πρόγραμμα τῆς Συμμαχίας μοιραζόταν σέ χειρόγραφα ὡς πρόγραμμα τῆς Διεθνούς. Οἱ καταθέσεις τοῦ βασικοῦ κατηγορούμενου Οὐσπένσκι ἀποδείχνουν ὅτι ἡ Παγκόσμια Ἐπαναστατική Ἐπιτροπή, πού ἀπεσταλμένος της ἔλεγε πῶς εἶναι ὁ Νετσάγιεφ, καί τό Κεντρικό Γραφεῖο τῆς Συμμαχίας (ὁ πολίτης Μπ.) ἦταν ἕνα καί τό αὐτό. Ὁ Οὐσπένσκι εἶπε ὅτι συγκέντρωνε ὅλα τά πρακτικά τῶν συνεδριάσεων τοῦ κύκλου «γιά νά στείλει ἀναφορά στόν Μπακούνιν στή Γενεύη». Ὁ Πρυζώφ, ἕνας ἀπό τοὺς κύριους κατηγορούμενους, δήλωσε πῶς ὁ Νετσάγιεφ τόν διέταξε νά πάει στή Γενεύη καί νά παραδώσει τήν ἀναφορά στόν Μπακούνιν.

Γιά λόγους οἰκονομίας χώρου δέν μνημονεύουμε ἐδῶ ὅλα τά ψέμματα, τίς ἀνοησίες, τίς ἀπάτες καί τοὺς ἐκβιασμούς τοῦ πράκτορα τοῦ Μπακούνιν, πού ἀποκαλύφθηκαν κατά τή δίκη. Σημειώνουμε μόνο τά πιό χαρακτηριστικά περιστατικά.

Τά πάντα ἦσαν ἀπόρρητα σ' αὐτή τήν ὀργάνωση. Ὁ Ντολγκώφ ἀφηγεῖται πῶς «προτοῦ προσχωρήσει στήν ἑταιρία, ἤθελε νά μάθει ποιά εἶναι ἡ ὀργάνωση καί τά μέσα αὐτῆς τῆς ἑταιρίας. Ὁ Νετσάγιεφ εἶπε ὅτι αὐτό εἶναι μυστικό, πού ὅμως θά τοῦ τό ἀποκαλύψει ἀργότερα». («Ἐφημερίδα τῆς Ἀγ. Πετρούπολης», ἀρ. φύλ. 198). — Ὅταν τά μέλη τῆς ἑταιρίας ἔθεταν ἐρωτήματα, ὁ Νετσάγιεφ τοὺς βούλωνε τό στόμα, λέγοντας πῶς, σύμφωνα μέ τό καταστατικό, δέν ἔχει κανένας δικαίωμα νά ξέρει τίποτα,

ἐφόσον δὲν ἔχει διακριθεῖ μέ μιὰ οποιαδήποτε πράξη (ἀρ. φύλ. 199). — «Μόλις συμφωνήσαμε νά γίνουμε μέλη τῆς ἐταιρίας», — λέει ἕνας ἀπ' τοὺς κατηγορούμενους, — «ὁ Νετσάγιεφ ἄρχισε νά μᾶς φοβερίζει μέ τὴν ἐξουσία καὶ τὴ δύναμη τῆς ἐπιτροπῆς, πού, καθὼς ἔλεγε, ὑπάρχει καὶ μᾶς κατευθύνει. Ἔλεγε ὅτι ἡ ἐπιτροπὴ διαθέτει ἀστυνομία δική της, ὅτι ἂν κανένας παραβεῖ τὸ λόγο του καὶ ἐνεργήσῃ παρά τίς διαταγές ἐκείνων πού *προϊστανται* τοῦ κύκλου μας, ἡ ἐπιτροπὴ θά τὸν τιμωρήσῃ γι' αὐτό». Ὁ κατηγορούμενος ὁμολόγησε «ὅτι, ἀντιλαμβανόμενος τίς κατεργαριές τοῦ Νετσάγιεφ, τοῦ γνωστοποίησε τὴν πρόθεσή του νά ἀποσυρθεῖ ἐντελῶς ἀπ' αὐτὴ τὴν ὑπόθεση καὶ νά πάει στὸν Καύκασο γιὰ νά φροντίσῃ τὴν υἰεῖά του. Ὁ Νετσάγιεφ τοῦ δήλωσε πῶς αὐτό δὲν μπορεῖ νά γίνῃ καὶ ὅτι ἡ ἐπιτροπὴ μπορεῖ νά τὸν τιμωρήσῃ μέ θάνατο, ἂν τολμήσῃ νά ἐγκαταλείψῃ τὴν ἐταιρία. Ταυτόχρονα, τοῦ ἔδωσε ἐντολὴ νά πάει σέ μιὰ συγκέντρωση, νά μιλήσῃ ἐκεῖ γιὰ τὴ μυστικὴ ἐταιρία, ὥστε νά στρατολογήσῃ νέους ὁπαδούς καὶ νά διαβάσῃ τὸ ποίημα γιὰ τὸ θάνατο τοῦ Νετσάγιεφ. Ὅταν ὁ κατηγορούμενος ἀρνήθηκε νά ὑπακούσῃ, ὁ Νετσάγιεφ ἄρχισε νά τὸν ἀπειλεῖ, λέγοντας : Δέν εἶναι δική σας δουλειὰ ἡ συζήτησις. Ὅφειλετε νά ἐκτελεῖτε χωρὶς ἀντίρρηση τίς ἐντολές τῆς ἐπιτροπῆς» (ἀρ. φύλ. 198). — Ἄν αὐτό ἦταν μιὰ μεμονωμένη περίπτωση, θά μπορούσε κανεὶς νά ἀμφιβάλῃ γι' αὐτήν. Ἀλλὰ πολλοὶ κατηγορούμενοι, πού σέ καμιά περίπτωση δὲν μπορούσε νά εἶναι προσυνηνομένοι, λένε ἀκριβῶς τὰ ἴδια. — Ἄλλος κατηγορούμενος δήλωσε ὅτι τὰ μέλη τοῦ κύκλου, ἀντιλαμβανόμενα ὅτι ἐξαπατοῦνται, ἤθελαν νά ἀποχωρήσουν ἀπ' τὴν ἐταιρία, ἀλλὰ δὲν ἀποφάσιζαν νά τὸ κάνουν, φοβούμενα τὴν ἐκδίκηση τῆς ἐπιτροπῆς (ἀρ. φύλ. 198).

Ἕνας μάρτυρας, καταθέτοντας γιὰ ἕναν ἀπ' τοὺς κατηγορούμενους, φίλο του, εἶπε : ὁ κατηγορούμενος Φλορίνσκι δὲν ἤξερε πῶς νά ἀπαλλαγεῖ ἀπ' τὸν Νετσάγιεφ, πού δὲν τὸν ἄφηνε νά δουλέψῃ. Ὁ μάρτυρας τὸν συμβούλευσε νά φύγῃ ἀπ' τὴ Μόσχα καὶ νά πάει στὴν Πετρούπολη, ἀλλὰ ὁ Φλορίνσκι τοῦ ἀπάντησε ὅτι ὁ Νετσάγιεφ θά ψάξῃ νά τὸν βρεῖ καὶ στὴν Πετρούπολη, ὅπως τὸν βρῆκε στὴ Μόσχα. Ὁ Νετσάγιεφ ἐκβίαζε συνειδήσεις πολλῶν νέων, ἐκφοβίζοντάς τους καὶ ὁ Φλορίνσκι, ὅπως φαίνεται,

φοβόταν κατάδοση από τή μεριά του Νετσάγιεφ. «Έλεγαν, τό ἄκουσα μέ τ' αὐτιά μου», — καταθέτει ὁ Λιχούτιν, — «ὅτι ὁ Νετσάγιεφ στέλνει ἀπ' τό ἐξωτερικό σέ γνωστούς του διάφορες ἐπιστολές ἔντονου περιεχομένου, θέλοντας ἔτσι νά ἐκθέσει αὐτά τά πρόσωπα, ὥστε νά συλληφθοῦν. Αὐτός ὁ τρόπος ἐνέργειας ἦταν ἓνα ἀπ' τά γνωρίσματα τοῦ χαρακτήρα του» (ἀρ. φύλ. 186). Ὁ Γενισέρλωφ δήλωσε μάλιστα ὅτι εἶχε ἀρχίζει νά βλέπει τό Νετσάγιεφ σάν κυβερνητικό πράκτορα.

Σέ συνεδρίαση ἐνός στενοῦ κύκλου, ἓνας ἀπό τά μέλη του, ὁ Κλίμιν, ἀπαντώντας σέ κάποιον ἄγνωστο, πού μετεῖχε στόν κύκλο ὡς ἀπεσταλμένος τῆς ἐπιτροπῆς καί εἶχε ἐκφράσει τή δυσανεξία του γιά τή δραστηριότητα τοῦ κύκλου, εἶπε ὅτι «καί αὐτοί εἶναι ἐπίσης δυσανεκτοί. Στούς νεοστρατολογημένους στόν κύκλο ἔλεγαν ὅτι τό κάθε τμῆμα μπορεῖ νά δρᾷ λίγο-πολύ αὐτόνομα, δίχως νά ἀπαιτεῖται τυφλή ὑποταγή τῶν μελῶν. Ἀργότερα, ὅμως, ἄρχισαν νά συμπεριφέρονται διαφορετικά καί ἡ ἐπιτροπή τοὺς ὑποβίβασε σέ ἐπίπεδο σκλάβων» (199). — Ὁ Νετσάγιεφ ἐξέδιδε τίς διαταγές του πάνω σέ χαρτιά πού εἶχαν τήν ἐνδειξη : «Ρωσικό Τμῆμα τῆς Παγκόσμιας Ἐπαναστατικῆς Συμμαχίας. Ἐπίσημο ἐντυπο» καί τίς διατύπωνε ὡς ἑξῆς : «Ἡ ἐπιτροπή σᾶς διατάσσει νά προβεῖτε...», νά ἐκτελέσετε αὐτό κι αὐτό, νά μεταβεῖτε ἐκεῖ καί ἐκεῖ κτλ.

Ἐνας νεαρός ἀξιωματικός, ἀπογοητευμένος, ἀποφάσισε νά ἐγκαταλείψει τήν ἐταιρία. Ὁ Νετσάγιεφ ἔδειξε ὅτι δίνει τή συγκατάθεσή του, ζήτησε ὅμως ἀντάλλαγμα. Τοῦ ζήτησε μιά συναλλαγματική 6.000 ρουβλιῶν (περίπου 20 χιλιάδων φράγκων) μέ τήν ὑπογραφή τοῦ Κολατσέφσκι. Ὁ Κολατσέφσκι, τό 1866, μετά τήν ἀπόπειρα τοῦ Καρακόζωφ, μαζί μέ δύο ἀδελφές του ἔμεινε πολύ καιρό στή φυλακή. Τήν ἐποχή στήν ὁποία ἀναφέρεται ἡ περίπτωση πού ἐκθέτουμε, μιά ἀπό τίς ἀδελφές βρισκόταν καί πάλι στή φυλακή γιά πολιτικούς λόγους. Ὡλη ἡ οἰκογένεια ζοῦσε κάτω ἀπό αὐστηρή ἀστυνομική ἐπιτήρηση καί ὁ Κολατσέφσκι μποροῦσε νά περιμένει ἀπό στιγμή σέ στιγμή τή σύλληψή του. Αὐτήν τήν κατάσταση ἐκμεταλλεύθηκε ὁ Νετσάγιεφ. Μέ δική του ἐντολή, ὁ νεαρός ἀξιωματικός πού προαναφέραμε κάλεσε μέ κάποια πρόφαση τόν Κολατσέφσκι στό σπίτι του,

έπιασε συζήτηση μαζί του και του έδωσε προκηρύξεις, πού αυτός τις πήρε από περιέργεια. Δεν πρόλαβε ο Κολατσέφσκι να βγει στο δρόμο, τόν πλησίασε άμέσως κάποιος άξιωματικός και τόν διέταξε να τόν ακολουθήσει, λέγοντας ότι είναι άξιωματικός του ΙΙΙ Γραφείου (τής μυστικής άστυνομίας) και ότι ξέρει πώς ο Κολατσέφσκι έχει άπάνω του άνατρεπτικές προκηρύξεις. Πρέπει να σημειωθεί ότι και μόνο ή κατοχή τέτοιων προκηρύξεων ήταν ύπεραρκετή για να κρατήσουν έναν άνθρωπο χρόνια προφυλακισμένο και να τόν στείλουν στα κάτεργα, αν μάλιστα είχε ήδη τήν άτυχία να βρεθεί μπλεγμένος σε κάποια πολιτική υπόθεση. Ο δñθεν πράκτορας του ΙΙΙ Γραφείου βάζει τόν Κολατσέφσκι σε μιá άμαξα και εκεί του προτείνει να εξαγοράσει τήν έλευθερία του, ύπογράφοντας άμέσως μιá συναλλαγματική 6.000 ρουβλιών. Μπροστά στο δίλημμα να άποδεχθεί τήν πρόταση ή να τόν στείλουν στη Σιβηρία, ο Κολατσέφσκι υπέγραψε τή συναλλαγματική. Τήν άλλη μέρα, ένας άλλος νεαρός, ο Νεγκρέσκουλ, μόλις έμαθε αυτή τήν ιστορία, ύποπτεύθηκε ότι έδω είναι άνακατεμένος ο Νετσάγιεφ, πήγε άμέσως στον δñθεν πράκτορα του ΙΙΙ Γραφείου και του ζήτησε εξηγήσεις γι' αυτή τή νέα σκευωρία. Ο τελευταίος άρνήθηκε τά πάντα. Τή συναλλαγματική τήν έκρυσαν, αλλά τήν βρήκαν άργότερα κατά τις έρευνες. Η άνακάλυψη τής συνωμοσίας και ή φυγή του Νετσάγιεφ τόν εμπόδισαν να πάρει τά χρήματα. Ο Νεγκρέσκουλ γνώριζε από καιρό τό Νετσάγιεφ. Στη Γενεύη είχε πέσει θύμα μιáς άλλης άπάτης του. Ύστερα προσπάθησε να τόν στρατολογήσει ο Μπακούνιν. Άργότερα του απέσπασαν 100 ρούβλια (άρ. φύλ. 230). Στο τέλος, βρέθηκε εκτεθειμένος πάλι εξαιτίας του Νετσάγιεφ, μολονότι δεν μπορούσε να τόν άνεχθεί και τόν θεωρούσε ικανό για κάθε παλιανθρωπία. Τόν συνέλαβαν και πέθανε στη φυλακή.

Όπως είδαμε, ο Ίβάνωφ ήταν ένας άπ' τούς πρώτους πού είχε στρατολογήσει ο Νετσάγιεφ. Ήταν ένας άπό τούς πιό άγαπητούς και μέ έπιρροή σπουδαστές τής Άκαδημίας Άγροτικής Οικονομίας τής Μόσχας. Είχε άφοσιωθεί στη βελτίωση τής θέσης των συντρόφων του και άσχολούνταν μέ τό να οργανώνει ταμεία άλληλοβοήθειας και καντίνες, στίς όποιες οί άποροι σπουδαστές σιτίζονταν δωρεάν και τίς χρησιμοποιούσαν σαν χώρους

κατάλληλους για συγκεντρώσεις, όπου συζητούσαν κοινωνικά θέματα. Όλο τον ελεύθερο χρόνο του τον αφιέρωνε στο να κάνει μαθήματα στα παιδιά των αγροτών, που ζούσαν εκεί γύρω στην Ακαδημία. Οι σύντροφοί του βεβαιώνουν ότι ήταν πάντα αφοσιωμένος στη δουλειά του, προσφέροντας και το τελευταίο γρόσι του και μένοντας συχνά χωρίς ένα πιάτο ζεστό φαγητό.

Ο Ίβάνωφ είχε μείνει κατάπληκτος απ' την άνοησία των βίαιων προκηρύξεων του Νετσάγιεφ και του Μπακούνιν. Δεν μπορούσε να εννοήσει, γιατί η επιτροπή του έδινε εντολή να μοιράζει τους «Λόγους», «Τό τραγούδι για το θάνατο» του Όγκαριώφ, «Τή λαϊκή τιμωρία» και, τέλος, την καθαρά άριστοκρατική προκήρυξη του Μπακούνιν «Κάλεσμα στη ρωσική άριστοκρατία»*. Αρχισε να χάνει την ύπομονή του και να διερωτάται που βρίσκεται αυτή η επιτροπή, τί κάνει, πώς μπορεί να συμφωνεί σε όλα με τον Νετσάγιεφ και να κατακρίνει τα άλλα μέλη.

* Ίδου μερικές περικοπές απ' την έντυπη προκήρυξη του Μπακούνιν «Κάλεσμα στη ρωσική άριστοκρατία»: «Ποιά προνόμια αποκτήσαμε για το ότι σ' όλο το ήμισυ του 19ου αιώνα υπήρξαμε το στήριγμα του επανειλημμένα κλονιζόμενου συθέμελα θρόνου; Για το ότι στα 1848, όταν είχαν ξεσπάσει οι άγριες θύελλες του λαϊκού παραλογισμού στην Εθρώπη, εμείς, μέτα γενναία κατορθώματά μας, διασώσαμε το ρωσικό κράτος απ' την πλημμυρίδα των κοινωνικών ούτοπιων;... Τί κέρδος είχαμε πού γλυτώσαμε το κράτος απ' το διαμελισμό και σβήσαμε στην Πολωνία την πυρκαγιά, πού απειλούσε να αγκαλιάσει όλη τη Ρωσία; Τί άφεληθήκαμε πού, δίχως να λυπηθούμε δυνάμεις, με άπαράμιλλη τόλμη εργαζόμαστε ως τη στιγμή αυτή για το ξερίζωμα των επαναστατικών στοιχείων στη Ρωσία; — Δεν άναδείχθηκε μήπως απ' τους κόλπους μας ό θαρραλέος άνδρας Μιχαήλ Μουραβιόφ, τον όποιο άκόμα και ό ίδιος ό Άλέξανδρος Β', παρά την άμβλύνοιά του, τον άποκάλεσε σωτήρα της πατρίδας; — Ποιά ήταν ή άνταμοιβή μας για όλα αυτά; Για όλες αυτές τίς άνεκτίμητες όπηρεσίες μας, χάσαμε όλα όσα είχαμε... Τό κάλεσμά μας σήμερα είναι μιά διακήρυξη της τεράστιας πλειοψηφίας των ρώσων εγγενών, πού από καιρό είναι ήδη έτοιμοι και οργανωμένοι... Νιώθουμε στη δεξιά μας τη δύναμή μας και ρίχνουμε τολμηρά τό γάντι κατάμουτρα στο δεσπότη, τον γερμανό μικροπρίγκιπα Άλέξανδρο Β' Σάλτικωφ-Ρωμανώφ και τον προκαλούσε σε μιά ίπποτική μονομαχία, πού θ' άρχίσει τό έτος 1870, άνάμεσα στους άπόγονους του Ρούρικ και τό κόμμα της άνεξάρτητης ρωσικής άριστοκρατίας».

«Ο θαρραλέος άνδρας Μουραβιόφ» δεν είναι άλλος απ' τον δήμιο της Πολωνίας.

Ἐκδήλωσε τήν ἐπιθυμία νά δεῖ κάποιον ἀπ' τά μέλη τῆς ἐπιτροπῆς. Αὐτό εἶχε δικαίωμα νά τό κάνει, διότι ὁ ἴδιος ὁ Νετσάγιεφ τόν εἶχε προβιβάσει σέ μιά τάξη, πού ἀντιστοιχοῦσε μέ τό βαθμό μέλους τῆς ἐθνικῆς ἐπιτροπῆς τῆς μυστικῆς Συμμαχίας. Εἶναι τότε πού μπερδεύτηκε ὁ Νετσάγιεφ καί, γιά νά βγεῖ ἀπ' τή δυσκολία, ἔπαιξε τήν κωμωδία τοῦ ἀπεσταλμένου τῆς Διεθνοῦς ἀπ' τή Γενεύη, πού περιγράψαμε προηγούμενα.

Κάποτε ὁ Νετσάγιεφ διέταξε νά δοθοῦν στήν ἐπιτροπή χρήματα, πού προορίζονταν γιά τό φοιτητικό ταμεῖο ἀλληλοβοήθειας. Ὁ Ἰβάνωφ διαμαρτυρήθηκε καί ἔγινε καυγάς μεταξύ τους. Ἄλλοι σύντροφοι προσπάθησαν νά πείσουν τόν Ἰβάνωφ νά πειθαρχήσει στίς ἀποφάσεις τῆς ἐπιτροπῆς, ἐφόσον εἶχαν ἀποδεχθεῖ τό καταστατικό, πού τούς ὑποχρέωνε νά ὑπακούουν. Ὁ Ἰβάνωφ ὑποχώρησε μπροστά στήν ἐπιμονή τους καί πειθάρχησε ἀπρόθυμα. Ἀπό τή στιγμή ἐκείνη, ὁ Νετσάγιεφ ἄρχισε νά δουλεύει στό μυαλό του ἕνα σχέδιο γιά τό πῶς θά ἀπαλλαγεῖ ἀπ' αὐτόν τόν ἄνθρωπο, τόν ὁποῖο, ὅπως φαίνεται, θεωροῦσε δογματικό ἐπαναστάτη πού ἔπρεπε νά φύγει ἀπ' αὐτόν τόν κόσμο. Ἀρχισε νά κάνει μέ τόν Οὐσπένσκι θεωρητικές συζητήσεις γιά τό πῶς πρέπει νά τιμωροῦνται καί νά ἐξοντώνονται τά μή πιστά μέλη, πού μέ τήν ἀπειθαρχία τους μποροῦν νά ἐκθέσουν καί νά χαντακώσουν ὅλη τήν τεράστια μυστική ὀργάνωση.

Ὁ Νετσάγιεφ διαχειριζόταν τίς ὑποθέσεις τῆς μυστικῆς ἐταιρίας μέ τέτοιο τρόπο, ὥστε ἦταν φυσικό νά προκαλεῖ ὑπόνοιες γιά τή σοβαρότητα τῆς ὅλης ὀργάνωσης. Τά τμήματα εἶχαν τήν ὑποχρέωση νά συνέρχονται τακτικά γιά νά ἐξετάζουν τοὺς καταλόγους ὅλων τῶν φοιτητῶν τῆς Ἀκαδημίας καί νά σημειώνουν τά ὀνόματα ἐκείνων πού θά ἔπρεπε νά στρατολογηθοῦν, καθώς καί γιά νά ἀναζητοῦνται τρόποι ἐξέυρεσης χρημάτων. Ἐνας ἀπό τοὺς τρόπους αὐτοῦς ἦταν οἱ κατάλογοι εἰσφορῶν ὑπέρ τῶν «ἀναξιοπαθούντων φοιτητῶν», δηλαδή ἐκείνων πού βρίσκονταν σέ διοικητική ἐκτόπιση. Τά χρήματα πού συγκεντρώνονταν πῆγαιναν κατευθείαν στήν τσέπη τῆς ἐπιτροπῆς Νετσάγιεφ. Ζητοῦσαν ἀπό τά τμήματα νά βροῦν διάφορες ἐνδυμασίες, πού τίς φύλαξαν σέ σίγουρο μέρος καί χρησιμοποιήθηκαν γιά τίς μεταμφιέσεις τοῦ Νετσάγιεφ κατά τή φυγή του. Ἀλλά ἡ κύρια ἀπα-

σχόληση ήταν νά αντιγράφονται «Τό τραγούδι γιά τό θάνατο» καί οί προκηρύξεις πού προαναφέραμε. Οί συνωμότες έπρεπε νά καταγράφουν μέ τή μεγαλύτερη ακρίβεια όλα όσα λέγονταν στίς συνελεύσεις τους καί ό Νετσάγιεφ τούς απειλοῦσε μέ τήν έπιτροπή, πού είχε παντοῦ τούς πληροφοριοδότες της, ὥστε νά μήν τολμοῦν νά κρύβουν τό παραμικρό. Ὁ καθένας ήταν ὑποχρεωμένος νά φέρνει στόν κύκλο γραπτή ἀναφορά γιά όλα όσα ἔκανε στό χρονικό διάστημα μεταξύ τῶν συνελεύσεων. Στίς ἀναφορές αὐτές έπρεπε νά στηριχθεῖ ό ἀπολογισμός, πού ἐπρόκειτο νά σταλεῖ στόν Μπακούνιν.

Ὅλες αὐτές οί παιδαριώδεις καί ιεροξεταστικές μέθοδοι ἔκαναν τόν Ἰβάνωφ νά ἀμφιβάλει γιά τήν ἴδια τήν ὑπαρξη αὐτῆς τῆς έπιτροπῆς καί γιά τή διαβόητη δύναμη αὐτῆς τῆς ὀργάνωσης. Ἀρχισε νά μαντεύει ὅτι όλα αὐτά δέν εἶναι παρά μιᾷ ἐξωφρενική ἐκμετάλλευση τῶν ἀνθρώπων καί μιᾷ πολύ μεγάλη ἀπάτη καί εἶπε στούς στενότερους φίλους του ὅτι, ἂν ἡ δουλειά δέν προχωρήσει καί περιοριστεῖ σ' ὅλες αὐτές τίς ἀνοησίες, αὐτός θά ξεκόψει ἀπ' τόν Νετσάγιεφ καί θά δημιουργήσει μόνος του μιᾷ σοβαρή ὀργάνωση.

Τότε ό Νετσάγιεφ ἀποφάσισε νά καταφύγει σ' ἓνα ἀποφασιστικό μέτρο. Ἐδωσε ἐντολή νά τοιχοκολλήσουν τίς προκηρύξεις του στίς φοιτητικές καντίνες. Ὁ Ἰβάνωφ κατάλαβε ὅτι ἡ τοιχοκόλληση τῶν προκηρύξεων θά εἶχε ὡς συνέπεια νά κλείσουν τίς καντίνες, νά ἀπαγορεύσουν τίς συγκεντρώσεις καί νά διώξουν τούς καλύτερους φοιτητές. Γιά τό λόγο αὐτό ἀντιτάχθηκε (στήν πράξη αὐτό ἔγινε : ἔκλεισαν τή φοιτητική καντίνα καί ὅσους ἦταν ὑπεύθυνοι γιά τή λειτουργία της τούς ἔστειλαν ἐξορία). Πάνω στό θέμα αὐτό ἔγινε μιᾷ λογομαχία, ὅπου ό Νετσάγιεφ ἐπανελάβε τή στερεότυπη φράση του : «αὐτή εἶναι ἡ ἐντολή τῆς έπιτροπῆς !».

Ὁ Ἰβάνωφ ἔπescε σέ μεγάλη ἀπόγνωση. Στίς 20 Νοεμβρίου 1869 παρουσιάστηκε σ' ἓνα ἀπό τά μέλη τοῦ τμήματος, τόν Πρυζώφ, καί τοῦ δήλωσε ὅτι ἀποχωρεῖ ἀπ' τήν εταιρία. Ὁ Πρυζώφ τό μεταδίδει αὐτό στόν Οὐσπένσκι κι αὐτός μέ τή σειρά του σπεύδει νά τό ἀνακοινώσει στόν Νετσάγιεφ. Μέσα σέ λίγες ὥρες συγκεντρώνονται καί οί τρεῖς στοῦ Κουζνετσώφ, ὅπου διέμενε

καί ὁ Νικολάγιεφ. Ἐκεῖ ὁ Νετσάγιεφ δήλωσε πὼς πρέπει νά τιμωρηθεῖ ὁ Ἰβάνωφ, ποῦ ὀρθωσε τὸ ἀνάστημά του ἐναντίον τῶν διαταγῶν τῆς ἐπιτροπῆς καί πὼς πρέπει νά ἐξουδετερωθεῖ γιὰ νά πάψει νάχει τὴ δυνατότητα νά κάνει κι ἄλλη ζημιὰ. Κι ἐπειδὴ ὁ Κουζνετσώφ, στενός φίλος τοῦ Ἰβάνωφ, δέν κατάλαβε, φαίνεται, ποῦ τὸ πάει ὁ Νετσάγιεφ, ὁ τελευταῖος δήλωσε ὅτι πρέπει νά σκοτώσουν τὸν Ἰβάνωφ. Ὁ Πρυζώφ, στρεφόμενος πρὸς τὸν Κουζνετσώφ, ἀναφώνησε : Τρελλάθηκε ὁ Νετσάγιεφ, θέλει νά σκοτώσει τὸν Ἰβάνωφ, πρέπει νά τὸ ἐμποδίσουμε αὐτό. Ὁ Νετσάγιεφ ἔθεσε τέρμα στίς ταλαντεύσεις τους μέ τὴ συνηθισμένη του φράση : «Θέλετε κι ἐσεῖς νά ὀρθώσετε τὸ ἀνάστημά σας ἐναντίον τῶν διαταγῶν τῆς ἐπιτροπῆς ; Ἄν δέν γίνεται νά τὸν σκοτώσουμε ἀλλιῶς, τότε ἐμεῖς μέ τὸν Νικολάγιεφ θά πῶμε ἀπόψε τὴ νύχτα στό δωμάτιό του καί θά τὸν πνίξουμε ἐκεῖ». Κατόπιν πρότεινε νά παρασύρουν τὸν Ἰβάνωφ σέ μιὰ σπηλιά, ποῦ βρισκόταν στό πάρκο τῆς Ἀκαδημίας, δῆθεν γιὰ νά ξεθάψουν κάποιο τυπογραφεῖο κρυμμένο ἐκεῖ ἀπὸ παλιά, καί νά τὸν σκοτώσουν.

Ἔτσι, ἀκόμα καί στήν κρίσιμη ἐκείνη στιγμή ὁ Νετσάγιεφ ὁμολογοῦσε ὁ ἴδιος τὴν ἀφοσίωση τοῦ Ἰβάνωφ. Ἦταν σίγουρος πὼς, παρά τὴν ἀποχώρησή του ἀπ' τὴν ἐταιρία, ὁ Ἰβάνωφ θά πῆγαινε νά τοὺς βοηθήσει νά βγάλουν τὸ τυπογραφεῖο καί πὼς δέν εἶναι ἱκανός νά τὸν καταδώσει, διότι, ἂν ἤθελε νά τὸ κάνει, θά τὸ ἔκανε προτοῦ ἀποχωρήσει ἀπ' τὴν ἐταιρία ἢ ἀμέσως μετὰ. Ἄν ὁ Ἰβάνωφ ἤθελε νά καταδώσει τὸν Νετσάγιεφ στήν ἀστυνομία, τοῦ δινόταν τώρα ἡ εὐκαιρία νά τὸν συλλάβουν στὸν τόπο τοῦ ἐγκλήματος. Ἀλλὰ συνέβηκε ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο : Ὁ Ἰβάνωφ ἦταν εὐτυχής, διότι θά εἶχε, ἐπιτέλους, μιὰ θετική ἀπόδειξη πὼς ἡ ὀργάνωση αὐτὴ εἶναι ὑπαρκτή, θά εἶχε ἓνα ἀπτόδειγμα πὼς διαθέτει κάτι παραγωγικό, ἔστω καί τυπογραφικά στοιχεῖα. Ξεχνώντας ὅλες τίς ἀπειλές τοῦ Νετσάγιεφ ἐναντίον τῶν ἀποστατῶν, βιάστηκε νά παρατήρει τὸ τσάι ποῦ ἔπινε μ' ἓναν φίλο του στὸν ὁποῖο πῆγε νά τὸν βρεῖ ὁ Νικολάγιεφ μέ ἐντολὴ τοῦ Νετσάγιεφ, καί ἀκολούθησε τὸ κάλεσμά του.

Μέσα στό σκοτάδι τῆς νύχτας, ἐντελῶς ἀνύποπτος, ὁ Ἰβάνωφ πλησιάζει στὴ σπηλιά. Ξαφνικά, ἀκούγεται μιὰ κραυγὴ. Κάποιος ρίχνεται πάνω του πισώπλατα. Ἀρχισε μιὰ φοβερὴ πά-

λη. Ἀκούγεται μόνο τό μουγγρητό τοῦ Νετσάγιεφ καί τό βογγητό τοῦ θύματός του, πού τό ἔπνιγε μέ τά χέρια του. Ἀκούστηκε μετά ἕνας πυροβολισμός κι ὁ Ἰβάνωφ ἔπεσε νεκρός. Ἡ σφαῖρα ἀπ' τό περίστροφο τοῦ Νετσάγιεφ τοῦ διαπέρασε τό κρανίο. «Γρήγορα σκοινί, πέτρες», φωνάζει ὁ Νετσάγιεφ, ψάχνοντας τίς τσέπες τοῦ νεκροῦ γιά νά πάρει τά χαρτιά καί τά χρήματά του. Μετά τόν πέταξαν σέ μιά δεξαμενή.

Ἐπιστρέφοντας στό σπίτι τοῦ Κουζνετσώφ, οἱ δολοφόνοι φρόντισαν νά ἐξαφανίσουν τά ἴχνη τοῦ ἐγκλήματός τους. Ἐκάρψαν τό ματωμένο πουκάμισο τοῦ Νετσάγιεφ. Οἱ συναυτουργοί τοῦ ἐγκλήματος ἦσαν σκυθρωποί καί συντριμμένοι. Ἐάφνου ἀκούγεται δεύτερος πυροβολισμός καί ἡ σφαῖρα πέρασε ξυστά ἀπ' τό αὐτί τοῦ Πρυζώφ. Ὁ Νετσάγιεφ ζήτησε συγγνώμη, λέγοντας πώς «ἤθελε νά ἐξηγήσει στόν Νικολάγιεφ τό χειρισμό τοῦ περιστρόφου». Οἱ μάρτυρες καταθέτουν ὁμόφωνα ὅτι αὐτό ἦταν μιά νέα ἀπόπειρα δολοφονίας. Ὁ Νετσάγιεφ ἤθελε νά σκοτώσει τόν Πρυζώφ, διότι τό πρωί εἶχε τολμήσει νά φέρει ἀντίρρηση στή δολοφονία τοῦ Ἰβάνωφ.

Ἀμέσως μετά ἀπ' αὐτά, ὁ Νετσάγιεφ σπεύδει νά ἐγκαταλείψει τή Μόσχα καί πάει μαζί μέ τόν Κουζνετσώφ στήν Πετρούπολη, ἀναθέτοντας τή δουλειά τῆς Μόσχας στόν Οὐσπένσκι. Στήν Πετρούπολη κάνει πώς ἐξακολουθεῖ νά ἀσχολεῖται μέ τήν ὀργάνωσή του. Ἀλλά ὁ Κουζνετσώφ, πρὸς μεγάλη του ἐκπληξη, πῆρε εἶδηση πώς ἐδῶ πολύ λιγότερο ἀπ' ὅ,τι στή Μόσχα μπορεῖ νά γίνει λόγος γιά ὀργάνωση. Τόλμησε τότε νά θέσει στό Νετσάγιεφ τό ἐρώτημα : «Ποῦ εἶναι λοιπόν ἡ ἐπιτροπή ; Μήπως ἐσύ εἶσαι ἡ ἐπιτροπή ;» — Ὁ Νετσάγιεφ ἐξακολουθεῖ νά τό ἀρνεῖται καί διαβεβαιώνει τόν Κουζνετσώφ ὅτι ἡ ἐπιτροπή ὑπάρχει. Ὁ Νετσάγιεφ ἐπιστρέφει στή Μόσχα καί ὁμολογεῖ στόν Νικολάγιεφ ὅτι, ἐφόσον ἔχει συλληφθεῖ ὁ Οὐσπένσκι, θά συλληφθοῦν κι ὅλοι οἱ ἄλλοι καί γι' αὐτό «δέν ξέρει τί νά κάνει». Τότε ὁ Νικολάγιεφ, ὁ πιό ἀφοσιωμένος ὁπαδός του, ἀποφάσισε νά τόν ρωτήσῃ ἂν πράγματι ὑπάρχει αὐτή ἡ διαβόητη ἐπιτροπή ἢ ἀπαρτίζεται μόνο ἀπό τόν ἴδιο. — «Μή δίνοντας καταφατική ἀπάντηση στό ἐρώτημά μου, μοῦ εἶπε ὅτι ὅλα τά μέσα εἶναι ἐπιτρεπτά, προκειμένου νά στρατολογήσουμε ἀνθρώπους σέ μιά τέτοια ὑπό-

θεση, ότι ο κανόνας αυτός ισχύει και στο εξωτερικό, ότι *τόν τη-
ρεϊ ό Μπακούνιν*, καθώς και άλλοι και ότι, εφόσον τέτοιοι αν-
θρωποι τηρούν αυτόν τον κανόνα, είναι ευνόητο πώς και αυτός,
ο Νετσάγιεφ, μπορεί να ενεργήσει με τον ίδιο τρόπο» (άρ. φύλ.
181). Κατόπιν έδωσε εντολή στον Νικολάγιεφ να πάει μαζί με
τόν Πρυζώφ στην Τούλα και να παρακαλέσει εκεί την Κα Άλε-
ξανδρόφσκαγια να τον συνοδεύσει στη Γενεύη, διότι του ήταν
απόλυτα αναγκαίο.

Η Κα Άλεξανδρόφσκαγια ήταν πολύ έκτεθειμένη στην πε-
ρίοδο των ταραχών του 1861-1862. Κάθισε μάλιστα και στη φυ-
λακή, όπου η στάση της δεν ήταν και τόσο σωστή. Σε μία κρίση
είλικρίνειας έγραψε μία εξομολόγηση προς τους δικαστές της
και η εξομολόγηση αυτή ένοχοποίησε πολλούς ανθρώπους.
"Υστερα απ' όλες αυτές τις υποθέσεις, πήγε και έμεινε σε μία
έπαρχιακή πόλη, όπου ζούσε υπό αστυνομική επιτήρηση. Έ-
πειδή φοβόταν πώς δεν θα της εκδόσουν διαβατήριο, ο Νετσά-
γιεφ προμηθεύτηκε με κάποιο τρόπο ένα διαβατήριο γι' αυτήν.
Είναι αξιο άπορίας για ποιο λόγο ο Νετσάγιεφ χρειάστηκε έναν
συνεπιβάτη, του όποιου και μόνο η παρουσία θα ήταν αρκετή για
να προκαλέσει τη σύλληψή του στα σύνορα ; Μολαταύτα, ο Νε-
τσάγιεφ, συνοδευόμενος από την Κα Άλεξανδρόφσκαγια, έφθασε
αίσιως στη Γενεύη και, ενώ τους άμοιρους ανθρώπους που εξα-
πάτησε τους έριχναν στη φυλακή, αυτός μαζί με τον Μπακού-
νιν καταπιάστηκε με την σύνταξη του δεύτερου τεύχους της «Λαϊ-
κής Τιμωρίας». Ο Μπακούνιν, άπέραντα υπερήφανος διότι η
«Journal de Genève»²⁵⁷ γράφει για τη συνωμοσία Νετσάγιεφ και
του αποδίδει (του Μπακούνιν) καθοδηγητικό ρόλο σ' αυτήν, ξέ-
χασε πώς η «Λαϊκή Τιμωρία» του τυπώνεται δήθεν στη Μόσχα
και αναδημοσίευσε σ' αυτήν μία όλόκληρη σελίδα απ' τό άρθρο
της «Journal de Genève», γραμμένο στα Γαλλικά. Μόλις έτοι-
μάστηκε τό περιοδικό, άνέθεσαν στην Κα Άλεξανδρόφσκαγια
να τό μεταφέρει μαζί με άλλες προκηρύξεις στη Ρωσία. Στα σύ-
νορα, ένας πράκτορας του ΙΙΙ Γραφείου, που είχε στήσει καρτέρι
στην Κα Άλεξανδρόφσκαγια, της πήρε τό πακέτο. Μετά τη σύλ-
ληψή της, παρέδωσε στον πράκτορα έναν κατάλογο όνομάτων,
που μόνο ο Μπακούνιν μπορούσε να τά γνωρίζει. Ένας από τους

κατηγορούμενους στην υπόθεση Νετσάγιεφ, αλλά και από τούς πιο κοντινούς του ανθρώπους, παραδέχτηκε στο δικαστήριο ότι «θεωρούσε προηγούμενα τόν Μπακούνιν έντιμο άνθρωπο και δέν καταλαβαίνει πώς αυτός, μαζί μέ τούς άλλους, μπόρεσε τόσο ύπουλα νά έκθέσει αυτή τή γυναίκα στόν κίνδυνο τής σύλληψης».

Μολονότι ό Μπακούνιν απάλλασσε τόν έαυτό του από τήν ύποχρέωση νά πάει στη Ρωσία γιά νά ήγηθεϊ αυτοπροσώπως στη μεγάλη επανάσταση, τής όποιας τήν αναπότρεπτη έκρηξη πρόβλεπε, στην Εύρώπη ένεργούσε σάν νά έχει «τό διάβολο μέσα του». Ή «Progrès» τοϋ Λόκλ, τό έλβετικό όργανο τής Συμμαχίας, δημοσίευε έκτενή αποσπάσματα από τή «Λαϊκή Τιμωρία». Ό Γκυγιώμ έγκωμίαζε από τίς στήλες της τίς έκπληκτικές επιτυχίες τών μεγάλων ρώσων επαναστατών και διακήρυσσε ότι τό πρόγραμμα του περί αποχής από κάθε πολιτική ταυτίζεται μέ τό δικό τους πρόγραμμα*. Στο συνέδριο τοϋ Λά Σώ-ντέ-Φόν ό Οϋτιν επιχείρησε νά ξεσκεπάσει τά δόλια τεχνάσματα τοϋ Νετσάγιεφ, αλλά ό Γκυγιώμ τόν διέκοψε, λέγοντας ότι τό νά γίνεται λόγος γι' αυτούς τούς ανθρώπους ίσοδυναμεί μέ κατάδοση. Όσο γιά τόν Μπακούνιν, έγραφε στην «Marseillaise» ότι τάχα ό ίδιος μόλις επέστρεψε «από μεγάλο ταξίδι σε μακρινές χώρες, όπου δέν φτάνει ό έλεύθερος Τύπος»²⁵⁹. Ήθελε έτσι νά δημιουργήσει τήν έντύπωση ότι δήθεν στη Ρωσία τά πράγματα παίρνουν τέτοια επαναστατική στροφή, ώστε ό ίδιος θεώρησε απαραίτητη τήν εκεί παρουσία του.

Φτάνουμε τώρα στη λύση τής ιλαροτραγωδίας τής ρωσικής Συμμαχίας. Τό 1859 ό Χέρτσεν πήρε από κληροδότημα ενός νεαροϋ ρώσου 25.000 φράγκα, μέ σκοπό νά διατεθοϋν γιά νά γίνει επαναστατική προπαγάνδα στη Ρωσία²⁶⁰. Ό Χέρτσεν, πού δέν ήθελε νά δώσει σε κανέναν αυτό τό ποσό, εξαπατήθηκε, παρ' όλα αυτά, απ' τόν Μπακούνιν, πού κατάφερε νά τοϋ πάρει τά λε-

* Τό 1868, δηλαδή οϋτε δυό χρόνια πριν απ' τό συνέδριο τοϋ Λά Σώ-ντέ-Φόν, όπου οί συμμαχίτες πέτυχαν νά αναγνωριστεί τό δόγμα τους περί αποχής απ' τήν πολιτική, κακίζοντας από τίς στήλες τής «Democratie»²⁵⁸ τοϋ Σασέν τήν αποχή απ' τήν πολιτική τών γάλλων εργατών, ό Μπακούνιν έγραφε : «Ή αποχή απ' τήν πολιτική είναι μιά άνοησία, πού έφευρέθηκε από άπατεώνες, γιά νά παραπλανοϋνται οί ήλίθιοι».

φτά, διαβεβαιώνοντάς τον ότι ο Νετσάγιεφ είναι εκπρόσωπος μιᾶς πλατιάς καί ισχυρῆς μυστικῆς ὀργάνωσης. Γιά τοῦτο καί ὁ Νετσάγιεφ θεώρησε πώς εἶχε τό δικαίωμα νά ζητήσῃ τό μερίδιό του. Καί οἱ δύο αὐτοί διεθνεῖς ἀδελφοί, πού δέ στάθηκε ἱκανή νά τούς χωρίσῃ ἡ δολοφονία τοῦ Ἰβάνωφ, ἔστησαν κανυᾶ γιά τά λεφτά. Ὁ Μπακούνιν ἀρνήθηκε νά τά παραδώσῃ. Ὁ Νετσάγιεφ ἐγκατέλειψε τή Γενεύη καί τήν Ἀνοιξη τοῦ 1870 ἐξέδωσε στό Λονδίνο μιᾶ ρωσική ἐφημερίδα, τήν «Κοινότητα» («Obschtschna») ²⁶¹, ὅπου ζητοῦσε ἀνοιχτά ἀπ' τόν Μπακούνιν νά τοῦ δώσῃ τό ὑπόλοιπο τῆς χορηγίας, πού εἶχε πάρῃ ἀπ' τόν μακαρίτη Χέρτσεν. Ἰδού ἡ ἐπιβεβαίωση τοῦ ὅτι οἱ διεθνεῖς ἀδελφοί «ποτέ δέν στρέφονται ὁ ἓνας κατά τοῦ ἄλλου καί δέν ἀποκαλύπτουν δημοσίᾳ τίς διαφορές τους».

* * *

Τό κύριο ἄρθρο τοῦ δεύτερου τεύχους τῆς «Λαϊκῆς τιμωρίας» περιέχει ἄλλο ἓνα ἐπιτάφιο ἄσμα ποιητικῆς πεζογραφίας γιά τόν ἀείποτε νεκρό καί ἀείποτε ζωντανό ἥρωα Νετσάγιεφ. Τούτῃ τῇ φορά τόν ἐπνίξαν οἱ χωροφύλακες, πού τόν μετέφεραν στή Σιβηρία. Τόν εἶχαν πιάσει στό Ταμπόφ, μεταμφιεσμένο μέ ροῦχα ἐργατικά, μέσα σ' ἓνα καπηλειό. Ἡ σύλληψη αὐτή ἔφερε μεγάλη ἀναταραχή στούς κυβερνητικούς κύκλους. Δέν εἶχαν ἄλλη συζήτηση παρά γιά «τόν μεταμφιεσμένο Νετσάγιεφ... γιά καταδόσεις... γιά μυστικές ἐταιρίες... γιά μπακουνικούς... γιά ἐπανάσταση». Γιά τό θάνατο τοῦ Νετσάγιεφ ὁ κυβερνήτης τοῦ Πέρμ ἐστειλε τηλεγράφημα στήν Πετρούπολη. Αὐτό τό τηλεγράφημα παρατίθεται αὐτούσιον. Ἄλλο τηλεγράφημα, πού ἐπίσης παρατίθεται αὐτούσιον, ἔστειλαν στό III Γραφεῖο καί ἡ «Λαϊκή τιμωρία» γνωρίζει ὅτι «παίρνοντας ἓνα τέτοιο τηλεγράφημα, ὁ ἀρχηγός τῶν χωροφυλάκων πετάχτηκε ἀπ' τήν καρέκλα του κι ὅλη τή νύχτα ἓνα μοχθηρό χαμόγελο εἶχε ἀπλωθεῖ στό πρόσωπό του». Ἔτσι ὁ Νετσάγιεφ πέθανε γιά δεύτερη φορά.

Τό ἄρθρο ὁμολογεῖ τή δολοφονία τοῦ Ἰβάνωφ. Ἡ δολοφονία χαρακτηρίζεται σάν

«ἐκδίκηση τῆς ἐταιρίας πρὸς ἓνα μέλος της, διότι ἀθέτησε τό χρέος του.

Ἡ ἀμειλικτή λογική τῶν γνήσιων ἐργατῶν τῆς ὑπόθεσης δέν πρέπει νά δι-
στάζει μπροστά σέ καμιά πράξη, πού ὁδηγεῖ στήν ἐπιτυχία τῆς ὑπόθεσης καί
πολύ περισσότερο μπροστά σέ πράξεις, ἱκανές νά σώσουν τήν ὑπόθεση καί
νά ἀποτρέψουν τό χαντάκωμά της».

Ἡ σύλληψη ὀγδόντα νέων ἀνθρώπων γιά τόν Μπακούνιν
σημαίνει «ἐπιτυχία τῆς ὑπόθεσης».

Τό δεύτερο ἄρθρο, πού τιτλοφορεῖται «Ὅποιος δέν εἶναι
μαζί μας, εἶναι ἐναντίον μας», ἀποτελεῖ μιᾶ ἀπολογία τῆς πο-
λιτικῆς δολοφονίας. Ὅλους τοὺς ἐπαναστάτες, πού δέν ἀνή-
κουν στή Συμμαχία, τοὺς περιμένει ἡ τύχη τοῦ Ἰβάνωφ, δίχως
νά γίνεται μνεῖα τοῦ ὀνόματός του :

«Ἐφτασε ἡ ἀποφασιστική στιγμή... τά δύο ἐχθρικά στρατόπεδα ἄρχισαν
ἤδη τίς πολεμικές ἐπιχειρήσεις... δέ μπορεί πιά νά παραμένει κανεῖς οὐδέ-
τερος : εἶναι τώρα ἀδύνατο νά παραμένει κανεῖς στή χρυσή μετριοτήτα. Αὐτό
σημαίνει ὅτι στέκεται ἀνάμεσα σέ δύο ἐχθρικές δυνάμεις, πού ἀνταλλάσσουν
πυρά μεταξύ τους. Αὐτό σημαίνει ὅτι πάει χαμένος, ὅτι θά πέσει ἀπό τά βό-
λια καί τοῦ ἐνός καί τοῦ ἄλλου, δίχως νά μπορεί κάπως ν' ἀντιδράσει. Αὐτό
σημαίνει : νά δοκιμάσει πάνω στό πετσί του τό κνούτο καί τά βασανιστήρια
τοῦ III Γραφείου ἢ νά πέσει ἀπό τίς σφαῖρες τῶν περιστρώφων μας».

Ἀκολουθεῖ ὕστερα μιᾶ ἐκφραση εὐγνωμοσύνης, εἰρωνική,
φαίνεται, πρὸς τή ρωσική κυβέρνηση γιά «τή συνδρομή της στήν
ἀνάπτυξη καί ἐπιτάχυνση τῆς ὑπόθεσής μας, πού πλησιάζει ὁρ-
μητικά πρὸς τό πολυπόθητο τέλος». Τή στιγμή πού οἱ δύο ἥρωες
εὐγνωμονοῦσαν τήν κυβέρνηση διότι ἐπισπεύδει τό «πολυπό-
θητο τέλος», ὅλα τά μέλη αὐτῆς τῆς λεγόμενης μυστικῆς ὀργά-
νωσης εἶχαν συλληφθεῖ. — Κατόπιν ἀκούγεται ἕνα νέο κάλεσμα.
Δέχονται «μέ ἀνοιχτές ἀγκάλες ὅλες τίς τίμιες, φρέσκες δυνά-
μεις», προειδοποιώντας τες ὅτι, ἔτσι καί πέσουν σ' αὐτές τίς ἀ-
γκάλες, ὀφείλουν νά ὑποτάσσονται σ' ὅ,τι ζητήσῃ ἡ ἐταιρία.
«Κάθε ἀποσκίρτηση ἀπ' τήν ἐταιρία, κάθε ὑποχώρηση, πού γίνε-
ται συνειδητά ἀπό ἔλλειψη πίστεως στήν ἀλήθεια καί στό δίκιο
τῶν γνωστῶν ἀρχῶν, ὁδηγεῖ στή διαγραφή ἀπ' τόν κατάλογο
τῶν ζωντανῶν». Ὑστερα οἱ δύο ἥρωές μας χλευάζουν τοὺς συλ-
ληφθέντες : εἶναι, λέει, ἀπλῶς μερικοὶ καλοκάγαθοι φιλελεύθεροι,
ἐνῶ τά πραγματικά ὀργανωμένα μέλη ἡ ἐταιρία τά προφυλάσσει
καί δέν θά ἐπιτρέψῃ νά τά συλλάβουν.

Τό τρίτο ἄρθρο ἔχει τίτλο «Οἱ θεμελιώδεις ἀρχές τοῦ μελ-

λοντικοῦ κοινωνικοῦ συστήματος). Αὐτό τό ἄρθρο δείχνει ὅτι, ἂν τιμωροῦν σάν ἐγκληματίες τοὺς ἀπλοὺς θνητοὺς ἔστω καί γιά μιὰ μόνο σκέψη τους γιά τή μελλοντική ὀργάνωση τῆς κοινωνίας, αὐτό γίνεται διότι οἱ ἀρχηγοί τά ἔχουν κανονίσει ὅλα ἐκ τῶν προτέρων.

«Ἡ διέξοδος ἀπ' τήν ὑπάρχουσα κοινωνική τάξη καί ἡ ἀνανέωση τῆς ζωῆς πάνω σέ νέες ἀρχές μπορεῖ νά συντελεστεῖ μόνο μέ τή συγκέντρωση ὅλων τῶν μέσων κοινωνικῆς ὑπαρξῆς στά χέρια τῆς ἐπιτροπῆς καί μέ τήν κήρυξη τῆς χειρονακτικῆς ἐργασίας ὡς ὑποχρεωτικῆς γιά ὅλους.

Ἡ ἐπιτροπή, ἀμέσως μόλις γίνει ἡ ἀνατροπή τῶν σημερινῶν θεσμῶν, θά ἀνακηρύξει τά πάντα κοινωνική ιδιοκτησία καί θά προτείνει τήν ἴδρυση ἐργατικῶν συνεταιρισμῶν (Artels) καί ταυτόχρονα θά ἐκδώσει στατιστικούς πίνακες, πού θά καταρτίζονται ἀπό ἐμπειρογνώμονες καί θά δείχνουν ποιοί βιομηχανικοί κλάδοι εἶναι πιό ἀναγκαῖοι στό δεδομένο μέρος καί ποιές περυστάσεις μπορεῖ νά δυσκολέψουν τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τό ἐπίπεδο ἀπασχόλησης.

Μέσα σέ ὀρισμένες μέρες, πού προβλέπονται γιά τήν ἀνατροπή καί γιά τήν ἀναπόφευκτη ἀναμπουμπούλα πού θά ἐπακολουθήσει, τό κάθε ἄτομο ὀφείλει νά ἐνταχθεῖ, μέ δική του ἐπιλογή, στό ἓνα ἢ στό ἄλλο ἐργατικό ἀρτέλ... Ὅσοι μένουν παράμερα καί δέν ἐνταχθοῦν σέ ἐργατική ὁμάδα δίχως νά ἐπικαλεστοῦν βάσιμους λόγους, δέν ἔχουν δικαίωμα εἰσόδου στά κοινά ἐστιατόρια, στά ὑπνωτήρια, στά κάθε λογῆς οἰκήματα, πού προορίζονται γιά τήν ἱκανοποίηση διαφόρων ἀναγκῶν τῶν ἐργατῶν-ἀδελφῶν ἢ γιά τήν ἐναποθήκευση ἐτοιμῆς παραγωγῆς καί πρώτων ὑλῶν, τροφίμων καί ἐργαλείων γιά ὅλα τά μέλη τῆς ἐργατικῆς κοινωνίας πού ἐγκαθιδρύθηκε. Μέ λίγα λόγια, ὅποιος δέν ἐνταχθεῖ δίχως νά ἔχει βάσιμους λόγους σ' ἓνα ἀρτέλ, θά στερηθεῖ τά μέσα διαβίωσης. Θά εἶναι κλειστοί γι' αὐτόν ὅλοι οἱ δρόμοι, ὅλα τά μέσα ἐπικοινωνίας καί θά τοῦ μένει μόνο μιὰ διέξοδος : ἡ δουλειά, ἢ θάνατος».

Τό κάθε ἀρτέλ ἐκλέγει τόν ἐκτιμητή του (otzienschtschik), πού ρυθμίζει τήν πορεία τῆς ἐργασίας, τηρεῖ τά βιβλία ὅπου καταγράφεται ἡ παραγωγή καί ἡ κατανάλωση, καθώς καί ἡ παραγωγικότητα τοῦ κάθε ἐργάτη καί πού χρησιμεύει ὡς συνδετικός κρίκος ἀνάμεσα στό ἀρτέλ καί τό κοινό τοπικό γραφεῖο. Τό γραφεῖο, πού ἀπαρτίζεται ἀπό αἰρετά μέλη ὅλων τῶν τοπικῶν ἀρτέλ, προβαίνει σέ ἀνταλλαγές μεταξὺ τῶν ἀρτέλ, διευθύνει ὅλα τά κοινωνικά ἰδρύματα (ὑπνωτήρια, ἐστιατόρια, σχολεῖα, νοσοκομεῖα) καί κατευθύνει ὅλες τίς κοινωνικές δραστηριότητες :

“Όλες οι κοινές δραστηριότητες διευθύνονται απ’ τα γραφεία, ενώ όλες οι ατομικές, όπου απαιτείται ιδιαίτερη επιδεξιότητα και πείρα, εκτελούνται απ’ τό κάθε αρτέλ ξεχωριστά».

Στή συνέχεια παρατίθεται ένας διεξοδικός κανονισμός αγωγής, εργάσιμου χρόνου, διατροφής των παιδιών, απαλλαγής των έφευρετών απ’ τήν εργασία κτλ.

«Μέ τήν πλήρη δημοσιότητα, μέ τήν πλήρη γνώση τής δραστηριότητας του καθενός, θά εξαφανιστεί μιά γιά πάντα κάθε φιλοδοξία, όπως τήν εννοούν σήμερα, και κάθε ψέμμα... τότε επιδίωξη του καθενός θά είναι νά παράγει γιά τήν κοινωνία όσο τό δυνατό περισσότερα και νά καταναλώνει όσο τό δυνατό λιγότερα. Κάθε υπερηφάνεια και κάθε φιλοδοξία των αδριανών εργατών θά βρίσκεται στή συνειδητοποίηση τής ωφελιμότητάς τους γιά τήν κοινωνία».

Λαμπρό δείγμα κομμουνισμού του στραώνα! Βρίσκουμε εδώ τά πάντα: κοινά ύπνωτήρια, κοινά έστιατόρια, εκτιμητές και γραφεία, που κανονίζουν τήν αγωγή, τήν παραγωγή, τήν κατανάλωση, μέ μιά λέξη τό σύνολο τής κοινωνικής δραστηριότητας και επικεφαλής όλων, σάν ύπατος καθοδηγητής, ή ανώνυμη και άγνωστη «έπιτροπή μας». Νά τί θά πει άνόθευτος «άντιανταρχισμός!

Γιά νά δοθεί σ’ αυτό τό άνόητο σχέδιο πρακτικής οργάνωσης ή επίφαση κάποιου θεωρητικού ύπόβαθρου, κόλλησαν άκριβώς κάτω απ’ τόν τίτλο του άρθρου μιά μικρή παρατήρηση:

«Όσοι επιθυμούν διεξοδική θεωρητική ανάπτυξη των βασικών μας θέσεων, θά τή βρουν στο έκδομένο από έμās έργο: “Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος”».

Πράγματι, σέ κάθε τεύχος του «Κολοκόλ» του 1870²⁶² δίπλα στήν άγγελία γιά τό προσκλητήριο του Μπακούνιν «Πρός τους άξιωματικούς του ρωσικού στρατού» και γιά τά δυό τεύχη τής «Λαϊκής Τιμωρίας», υπήρχε και ή άγγελία γιά τή ρωσική μετάφραση του Μανιφέστου του (γερμανικού) Κομμουνιστικού Κόμματος του 1847 (τιμή 1 φράγκο). Έκμεταλλευόμενος αυτό τό Μανιφέστο στή Ρωσία προκειμένου νά έμπνεύσει έμπιστοσύνη στις ταταρικές φαντασιώσεις του, ό Μπακούνιν, ταυτόχρονα, διαμέσου τής Συμμαχίας στις χώρες τής Δύσης, χαρακτήριζε τό

ἴδιο αὐτό Μανιφέστο ἔργο ἀρχαιρετικό, πού κηρύσσει τήν ὀλέθρια διδασκαλία τοῦ γερμανικοῦ αὐταρχικοῦ κομμουνισμοῦ (βλ. ἀπόφαση τῆς συνδιάσκεψης τοῦ Ρίμινι, λόγο τοῦ Γκυγιώμ στή Χάγη, «Bulletin Jurassien» ἀρ. 10-11, «Federacion» τῆς Βαρκελώνης κλπ.).

Τώρα, πού ὁ καθένας ξέρεي ποιό ρόλο προορίζεται νά παίξει «ἡ ἐπιτροπή μας», θά τοῦ εἶναι εὐεξήγητο αὐτό τό ἀνταγωνιστικό μίσος πρὸς τό κράτος καί πρὸς κάθε συγκέντρωση δυνάμεων τῶν ἐργατῶν. Στήν πραγματικότητα, ὅσο ἡ ἐργατική τάξη θά ἔχει τά ἀντιπροσωπευτικά της ὄργανα, οἱ κ.κ. Μπακούνιν καί Νετσάγιεφ, πού ἀλωνίζουν μέ τό προσωπεῖο τῆς «ἐπιτροπῆς μας», δέν θά καταφέρουν νά γίνουν ιδιοκτῆτες τοῦ κοινωνικοῦ πλούτου καί δέ θά μπορέσουν νά δρέψουν τοὺς καρπούς τῆς γενναιόψυχης ἐκείνης φιλοδοξίας, πού τόσο ἀδημονοῦν νά ἐμπνεύσουν στοὺς ἄλλους : νά δουλεύεις πολὺ γιά νά καταναλώ-νεις λίγο !

2. Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΗ ΚΑΤΗΧΗΣΗ

Ὁ Νετσάγιεφ ἔκρυβε μέ μεγάλη ἐπιμέλεια ἓνα μικρό κρυπτογραφικό βιβλιαράκι, πού ὀνομαζόταν «Ἡ ἐπαναστατική κατήχηση»²⁶³. Ἰσχυριζόταν ὅτι τό νά ἔχει κανεῖς αὐτό τό βιβλιαράκι ἀποτελεῖ ἰδιαίτερο προνόμιο γιά κάθε ἀπεσταλμένο ἢ πράκτορα τῆς Διεθνοῦς Ἑνώσεως. Ὅλες οἱ καταθέσεις στό δικαστήριο καί οἱ ἀδιάσειστες ἀποδείξεις πού παρουσίασαν οἱ συνήγοροι μαρτυροῦν πῶς αὐτή τήν κατάχρηση τήν ἔγραψε ὁ Μπακούνιν, ὁ ὁποῖος ἄλλωστε δέν τόλμησε ποτέ νά ἀρνηθεῖ τήν πατρότητά της. Ἐξάλλου, ἡ μορφή καί τό περιεχόμενο αὐτοῦ τοῦ ἔργου δείχνουν ὀλοφάνερα ὅτι προέρχεται ἀπ' τήν ἴδια πηγή ἀπ' ὅπου προέρχονται καί τά μυστικά καταστατικά, οἱ «Λόγοι», οἱ προκηρύξεις καί ἡ «Λαϊκή τιμωρία», γιά τά ὅποια ἔχουμε ἤδη μιλήσει. Αὐτό εἶναι ἀπλῶς τό συμπλήρωμά τους. Αὐτοί οἱ παντοκταλυτές ἀναρχικοί, πού θέλουν νά ἀμορφοποιήσουν τά πάντα, γιά νά ἐγκαθιδρύνουν τήν ἀναρχία, στό ἠθικό πεδίο φθάνουν στό ἀποκορύφωμα τῆς ἀστικῆς ἀνηθικότητας. Οἱ ἀναγνώστες μπόρεσαν ἤδη ἀπό μερικά μικρά δείγματα νά βγάλουν κρίση γιά τή

συμμαχίτικη ήθικη, πού τά δόγματά της, καθαρά χριστιανικής καταγωγής, τά είχαν επεξεργαστεί στην έντέλεια οί διάφοροι Έσκομπάρ τοῦ 17ου αἰώνα²⁶⁴. Ἡ Συμμαχία ἀπλῶς διογκώνει μέχρι παραλογισμοῦ τό χαρακτήρα αὐτῆς τῆς ήθικῆς καί ἀντί τῆς Ἱερᾶς Καθολικῆς, Ἀποστολικῆς, Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἰησουϊτῶν, θέτει τήν ἀρχιαναρχική καί παντοκαταλύτρα «ἱερή ἐπαναστατική ὑπόθεση». Ἡ ἐπαναστατική κατήχηση εἶναι ὁ ἐπίσημος κώδικας αὐτῆς τῆς ήθικῆς, πού αὐτή τή φορά ἐκτίθεται συστηματικά καί μέ ἀπόλυτη εἰλικρίνεια. Τήν παραθέτουμε αὐτούσια, ὅπως ἀκριβῶς διαβάστηκε στή συνεδρίαση τοῦ δικαστηρίου στίς 8 Ἰουλίου 1871.

«Οἱ ὑποχρεώσεις τοῦ ἐπαναστάτη ἀπέναντι στόν ἑαυτόν του

§ 1. Ὁ ἐπαναστάτης εἶναι ἓνας ἄνθρωπος καταδικασμένος. Δέν ἔχει προσωπικά συμφέροντα, ὑποθέσεις, αἰσθήματα, συμπάθειες, περιουσία, οὔτε καν ἓνα ὄνομα. Γι' αὐτόν ὅλα ὑποτάσσονται σέ ἓνα καί μόνο συμφέρον, σέ μιᾶ σκέψη, σέ ἓνα πάθος — στήν ἐπανάσταση.

§ 2. Στά βάθη τῆς ὑπαρξῆς του, ὄχι μόνο στά λόγια, ἀλλά στήν πράξη διέκοψε κάθε σχέση μέ τήν ἀστική κατάσταση πραγμάτων καί μέ ὅλον τόν πολιτισμένο κόσμο, μέ ὅλους τοὺς νόμους, μέ ὅλους τοὺς τύπους τῆς εὐπρέπειας, τίς καθιερωμένες συμβάσεις καί τήν ήθική αὐτοῦ τοῦ κόσμου. Αὐτός ὁ κόσμος εἶναι ἀμείλικτος ἐχθρός του κι ἂν ἐξακολουθεῖ νά ζεῖ σ' αὐτόν, τό κάνει μόνο γιά νά τόν καταλύσει πιό σίγουρα.

§ 3. Ὁ ἐπαναστάτης περιφρονεῖ κάθε δογματοποίηση καί ἀρνεῖται τήν ἐπιστήμη τοῦ σημερινοῦ κόσμου, ἀφήνοντάς την στίς ἐπερχόμενες γενιές. Γνωρίζει μόνο μιᾶ ἐπιστήμη, τήν ἐπιστήμη τῆς καταστροφῆς. Γι' αὐτόν καί μόνο τό λόγο σπουδάζει μηχανική, φυσική, χημεία καί, ἴσως, ἱατρική. Γιά τόν ἴδιο λόγο σπουδάζει νύχτα καί μέρα τή ζωντανή ἐπιστήμη — τοὺς ἀνθρώπους, τό χαρακτήρα, τή θέση καί ὅλες τίς συνθήκες τοῦ σημερινοῦ κοινωνικοῦ συστήματος σ' ὅλα τά ἐνδεχόμενα πεδία. Ἕνας καί πάλι εἶναι ὁ σκοπός, τό πιό γρήγορο καί τό πιό σίγουρο γκρέμισμα αὐτοῦ τοῦ βρώμικου (pro-gany) κοινωνικοῦ συστήματος.

§ 4. Περιφρονεῖ τήν κοινή γνώμη. Περιφρονεῖ καί μισεῖ ὅλες τίς δοξασίες καί ἐκδηλώσεις τῆς σημερινῆς κοινωνικῆς ήθικῆς. Ἡθικό γι' αὐτόν εἶναι καθετί, πού διευκολύνει τό θρίαμβο τῆς ἐπανάστασης. Ἀνήθικο καί ἐγκληματικό καθετί, πού τόν ἐμποδίζει.

§ 5. Ὁ ἐπαναστάτης εἶναι ἓνας ἄνθρωπος καταδικασμένος, (πού δέν ἀνήκει πιά στόν ἑαυτό του)*, ἀνελέητος γιά τό Κράτος καί γενικά γιά ὅλη

* — στή γαλλική ἐκδοση λείπει ἡ φράση πού εἶναι σέ παρένθεση (Σημ. τῆς γερ. ἐκδ.).

τήν πολιτισμένη ταξική κοινωνία. Δέν πρέπει νά περιμένει γιά τόν έαυτό του κανένα έλεος. 'Ανάμεσα σ' αὐτόν καί στήν κοινωνία ὑπάρχει ἕνας κρυφός ἢ φανερός, ἀλλά ἀσταμάτητος καί ἀδυσώπητος πόλεμος ζωῆς ἢ θανάτου. Πρέπει νά ἐκγυμνάσει τόν ἑαυτό του γιά νά ἀντέχει σέ ὅλα τά μαρτύρια.

§ 6. Σκληρός πρὸς τόν ἑαυτό του, πρέπει νά εἶναι σκληρός καί γιά τοὺς ἄλλους. Ὅλα τὰ εὐγενῆ καί λεπτεπίλεπτα αἰσθήματα συγγένειας, φιλίας, ἀγάπης, εὐγνωμοσύνης πρέπει νά τὰ πνίξει μέσα του μέ τό ἕνα καί μοναδικό ψυχρὸ πάθος τοῦ ἐπαναστατικοῦ ἔργου. Γι' αὐτόν ὑπάρχει μόνο μιά ἀπόλαυση, μιά παρηγοριά, μιά ἀνταμοιβή καί ἱκανοποίηση : ἡ ἐπιτυχία τῆς ἐπανάστασης. Νύχτα καί μέρα πρέπει νά τόν κατέχει μιά σκέψη, ἕνας σκοπός : ἡ ἀμείλικτη καταστροφή. Βαδίζοντας ψύχραιμος καί ἀκούραστος πρὸς τὸ σκοπὸ αὐτό, πρέπει νά εἶναι ἔτοιμος νά πεθάνει καί ὁ ἴδιος καί νά θανατώσει μέ τὰ ἴδια του τὰ χέρια τὸν καθένα, πού θά σταθεῖ ἐμπόδιο στήν πραγματοποίησή του.

§ 7. Ἡ φύση τοῦ ἀληθινοῦ ἐπαναστάτη ἀποκλείει κάθε ρωμαντισμό, κάθε εὐαισθησία, ἐνθουσιασμό καί παραφορά. Ἀποκλείει ἀκόμα καί τὸ προσωπικὸ μίσος καί τὴν ἐκδίκηση. Τὸ ἐπαναστατικὸ πάθος, πού τοῦ γίνεται καθημερινή καί ἀδιάκοπη συνήθεια, πρέπει νά συνδυάζεται μέ τὸν ψυχρὸ ὑπολογισμό. Παντοῦ καί πάντα πρέπει νά στέκεται ὄχι ἐκεῖ, ὅπου τὸν προτρέπουν οἱ προσωπικὲς κλίσεις του, ἀλλὰ ἐκεῖ ὅπου τοῦ ἐπιτάσσει τὸ γενικὸ συμφέρον τῆς ἐπανάστασης.

Οἱ ὑποχρεώσεις τοῦ ἐπαναστάτη πρὸς τοὺς ἐπαναστάτες συντρόφους του

§ 8. Φίλος καί προσφιλὴς γιά τὸν ἐπαναστάτη μπορεῖ νά εἶναι μόνο ἐκεῖνος, πού ἀπέδειξε ἔμπρακτα ὅτι εἶναι κι αὐτὸς ἄνθρωπος τῆς ἐπανάστασης, ὅπως καί ὁ ἴδιος. Τὸ μέτρο τῆς φιλίας, τῆς ἀφοσίωσης καί τῶν ἄλλων ὑποχρεώσεων ἀπέναντι σ' ἕναν τέτοιο σύντροφο καθορίζεται ἀποκλειστικά καί μόνο ἀπ' τὸ βαθμὸ τῆς ὠφελιμότητός του στήν ὑπόθεση τοῦ πρακτικοῦ ἔργου τῆς παντοκαταλύτρας (vserastuschitelnoi) ἐπανάστασης.

§ 9. Εἶναι περιττὸ νά γίνει λόγος γιά τὴν ἀλληλεγγύη τῶν ἐπαναστατῶν : σ' αὐτὴν ἔγκειται ὅλη ἡ δύναμη τῆς ἐπαναστατικῆς ὑπόθεσης. Οἱ ἐπαναστάτες-σύντροφοι, πού στέκονται στὸ ἴδιο ἐπίπεδο ἐπαναστατικῆς ἀντίληψης καί πάθους, πρέπει, κατὰ τὸ δυνατόν, νά συζητοῦν ἀπὸ κοινοῦ ὅλα τὰ μεγάλα προβλήματα καί νά τὰ ἐπιλύουν ὁμόφωνα. Γιά τὴν ἐκτέλεση τοῦ σχεδίου πού ἀποφασίστηκε, ὁ καθένας πρέπει νά ὑπολογίζει, κατὰ τὸ δυνατόν, μόνο στὸν ἑαυτό του. Ὅταν πρόκειται νά γίνουν καθαρὰ καταστρεπτικὲς ἐνέργειες, ὁ καθένας πρέπει νά ἐνεργεῖ μόνος του καί νά προσφεύγει γιά συμβουλὴ καί βοήθεια τῶν συντρόφων, μόνο ὅταν αὐτὸ εἶναι ἀπαραίτητο γιά τὴν ἐπιτυχία.

§ 10. Ὁ κάθε σύντροφος πρέπει νάχει στὰ χέρια του κάμποσους ἐπαναστάτες δεύτερης καί τρίτης κατηγορίας, δηλαδή ὄχι ἀπόλυτα μεμνημένους. Πρέπει νά τοὺς βλέπει σάν ἕνα μέρος τοῦ γενικοῦ ἐπαναστατικοῦ κεφαλαίου, πού ἔχει τεθεῖ στὴ διάθεσή του. Πρέπει νά ξοδεύει μέ φειδῶ τὸ μερίδιό τοῦ

κεφαλαίου του, φροντίζοντας να άντλεί άπ' αυτό τό μεγαλύτερο όφελος. Τόν έαυτό του τόν βλέπει σάν κεφάλαιο καταδικασμένο να άναλωθεί για τό θρίαμμο τής επανάστασης, αλλά μόνο σάν ένα τέτοιο κεφάλαιο, πού αυτός μόνος του, δίχως τή συγκατάθεση όλης τής συντροφιάς τών άπόλυτα μεμνημένων, δέ μπορεί να διαθέσει.

§ 11. "Όταν ένας σύντροφος βρεθεί σέ κίνδυνο, ό επαναστάτης, προκειμένου να δώσει λύση στό πρόβλημα άν πρέπει να τόν σώσει ή όχι, δέν πρέπει να κρίνει μέ βάση τά οποιαδήποτε προσωπικά συναισθήματα, αλλά μόνο μέ βάση τό όφελος για τήν επαναστατική ύπόθεση. Για τούτο όφείλει να ζυγίσει τό όφελος, πού θά προσφέρει στό σύντροφο, άπ' τή μιά μεριά, και, άπ' τήν άλλη, τήν άπώλεια τών επαναστατικών δυνάμεων πού θά απαιτηθοϋν για τήν άπελευθέρωσή του και να αποφασίσει καταπώς θά γύρει ή ζυγαριά.

Οί ύποχρεώσεις τοϋ επαναστάτη άπέναντι στην κοινωνία

§ 12. "Η άπόφαση για να γίνει δεκτό στην έταιρία ένα νέο μέλος, πού έδειξε ποιός είναι όχι μέ λόγια, αλλά μέ έργα, δέ μπορεί να παρθεί άλλιώς παρά όμόφωνα.

§ 13. "Ο επαναστάτης είσχωρεϊ στόν κόσμο τοϋ κράτους, στόν κόσμο τών τάξεων, στόν άποκαλούμενο πολιτισμένο κόσμο και ζεί σ' αυτόν μόνο διότι πιστεύει στην πλήρη και γρήγορη καταστροφή του. Δέν είναι επαναστάτης, όποιος αισθάνεται και τήν παραμικρή λύπη γι' αυτόν τόν κόσμο. Δέν πρέπει να διστάζει μπροστά στό ξεκαθάρισμα καταστάσεων, στη συντριβή σχέσεων ή στην έξόντωση όποιουδήποτε ανθρώπου, πού ανήκει σ' αυτόν τόν κόσμο. Πρέπει να αισθάνεται τό ίδιο μίσος για τούς πάντες και τά πάντα. Τόσο τό χειρότερο γι' αυτόν, άν έχει σ' αυτόν τόν κόσμο συγγενικούς, φίλικούς και συναισθηματικούς δεσμούς. Δέν είναι επαναστάτης, άν αυτός οί δεσμοί μποροϋν να συγκρατήσουν τό χέρι του.

§ 14. Έχοντας σκοπό τήν άνελέητη καταστροφή, ό επαναστάτης μπορεί και συχνά μάλιστα άναγκάζεται να ζεί μέσα στην κοινωνία, δείχνοντας έντελώς διαφορετικός άπ' αυτό πού είναι στην πραγματικότητα. "Ο επαναστάτης πρέπει να διεισδύει παντού, σ' όλες τίς άνώτερες και μεσαίες τάξεις, στό έμπορικό μαγαζί, στην εκκλησία, στό άριστοκρατικό παλάτι, στόν κόσμο τής γραφειοκρατίας, τοϋ στρατοϋ, τών λογοτεχνών, στό *III Γραφείο*» (μυστική άστυνομία) «άκόμα και στά άνάκτορα τοϋ αυτοκράτορα.

§ 15. "Όλη αυτή ή βρώμικη κοινωνία πρέπει να χωριστεί σέ μερικές κατηγορίες : πρώτη είναι ή κατηγορία τών άμεσα καταδικασμένων σέ θάνατο. Οί σύντροφοι μποροϋν να καταρτίσουν έναν κατάλογο αυτών τών προγραμμένων, ακολουθώντας μιά σειρά άνάλογα μέ τό βαθμό πού μποροϋν να βλάψουν τήν επιτυχία τοϋ επαναστατικοϋ έργου, ώστε οί πρώτοι στόν κατάλογο να βγοϋν άπ' τή μέση νωρίτερα άπ' τούς δεύτερους.

§ 16. Στην κατάρτιση τών καταλόγων αυτών και στόν καθορισμό τής σειράς πού αναφέραμε, δέν πρέπει διόλου να μάς καθοδηγεί τό βάρος τοϋ εγκλήματος πού βαρύνει προσωπικά έναν άνθρωπο, ούτε άκόμα και τό μίσος

πού έχει προκαλέσει στην εταιρία ή στο λαό. Αυτό το έγκλημα και αυτό το μίσος μπορούν να αποβούν κατά ένα μέρος ακόμα και χρήσιμα, συντελώντας στην υποκίνηση της λαϊκής εξέγερσης. Όφειλε να μάς καθοδηγεί το μέτρο της ωφέλειας που πρέπει να προκύψει για την επαναστατική υπόθεση απ' το θάνατο ενός συγκεκριμένου προσώπου. Στην πρώτη γραμμή, συνεπώς, πρέπει να εξοντώνονται άνθρωποι ιδιαίτερα επιζήμιοι για την επαναστατική οργάνωση ή άνθρωποι, που ο ξαφνικός και βίαιος θάνατός τους μπορεί να φέρει το μεγαλύτερο φόβο στην κυβέρνηση και να κλονίσει τη δύναμή της, με την απώλεια έξυπνων και δραστήριων στελεχών της.

§ 17. Η δεύτερη κατηγορία πρέπει να αποτελείται από ανθρώπους, που τους χαρίζεται προσωρινά (!) «ή ζωή» ώστε με τις θηριώδεις εγκληματικές πράξεις τους να σπρώξουν το λαό έως την αναπότρεπτη εξέγερση.

§ 18. Στην τρίτη κατηγορία ανήκουν ένα σωρό ύψηλα ιστάμενα κτήνη ή προσωπικότητες, που δεν διακρίνονται για το πολύ μυαλό ή την ενεργητικότητα τους, αλλά, από τη θέση που κατέχουν, διαθέτουν πλούτη, σχέσεις, επιρροή, δύναμη. Πρέπει να τους εκμεταλλευθούμε ολόπλευρα, με το να τους τυλίγουμε, να τους μπερδεύουμε και, αν είναι δυνατό, *μαθαίνοντας τις κρυφές βρωμοδουλειές τους*, να τους κάνουμε υποχείριούς μας. Η έξουσία που διαθέτουν, ή επιρροή, οι σχέσεις και η δύναμή τους γίνονται έτσι ανεξάντλητος θησαυρός και πολύτιμη βοήθεια για διάφορα έγχειρήματα.

§ 19. Η τέταρτη κατηγορία απαρτίζεται από φιλόδοξους αξιωματούχους και φιλελεύθερους διαφόρων αποχρώσεων. Μ' αυτούς ή συνωμοσία μπορεί να γίνει με βάση το ίδιο το δικό τους το πρόγραμμα: *κάνεις πώς τους ακολουθεί τυφλά, ταυτόχρονα, όμως τους βάζεις στο χέρι, μαθαίνεις τα μυστικά τους, τους εκθέτεις ανεπανόρθωτα*, ώστε να μην μπορούν πιά να κάνουν πίσω και με αυτών των χέρι φέρνεις αναστάτωση στο κράτος.

§ 20. Πέμπτη κατηγορία είναι οι δογματικοί, οι συνωμότες, οι επαναστάτες, όλοι εκείνοι, που φλυαρούν στις όμιλγυρες και από τα έντυπα. Αυτούς πρέπει συνεχώς να τους σπρώχνουμε και τους τραβούμε μπροστά σε πρακτικές, παρακινδυνευμένες εκδηλώσεις, με επακόλουθο την εξαφάνιση των πολλών και την επαναστατική επεξεργασία των ολίγων.

§ 21. Έκτη και σπουδαία κατηγορία είναι οι γυναίκες, που πρέπει να τις χωρίσουμε σε τρεις βασικές τάξεις. Στην πρώτη τάξη ανήκουν οι επιπόλαιες, οι ανόητες, οι άψυχες γυναίκες, που μπορούν να χρησιμοποιηθούν στις περιπτώσεις που αναφέρονται στους άνδρες της τρίτης και τέταρτης κατηγορίας. Στη δεύτερη τάξη ανήκουν οι ένθερμες, οι άφοσιωμένες, οι ικανές γυναίκες, που όμως δεν είναι δικές μας, διότι δεν δουλεύτηκαν αρκετά, ώστε να φθάσουν σε μία αληθινά έμπρακτη και χωρίς πολλά λόγια επαναστατική αντίληψη. Αυτές πρέπει να τις χρησιμοποιούμε, όπως τους άνδρες της πέμπτης κατηγορίας. Τέλος, έρχονται οι γυναίκες που είναι ολότελα δικές μας, δηλαδή είναι απόλυτα μεμυημένες και έχουν έξ ολόκληρου ενστερνισθεί το πρόγραμμά μας. Όφείλουμε να τις βλέπουμε σαν τον πιο πολύτιμο θησαυρό μας. Δίχως τη βοήθειά τους δε μπορούμε να τα βγάλουμε πέρα.

Οι υποχρεώσεις της ένωσης απέναντι στο λαό.

§ 22. 'Η ένωση δέν έχει άλλο σκοπό, έξω απ' τήν πλήρη άπελευθέρωση καί ευτυχία τοῦ λαοῦ, δηλαδή τοῦ κόσμου τῆς χειρωνακτικῆς δουλειᾶς (Ischernoraboschii lioud). Πιστεύοντας, ὅμως, ὅτι αὐτή ἡ άπελευθέρωση καί αὐτή ἡ ευτυχία μποροῦν νά ἐπιτευχθοῦν μόνο μέ τήν παντοκαταλύτρα λαϊκή ἐπανάσταση, ἡ ένωση θά συμβάλλει μέ ὅλα τά μέσα καί τίς δυνάμεις της στό νά ἀναπτύσσονται καί νά πληθαίνουν τά δεινά καί τά κακά, πού πρέπει, ἐπιτέλους, νά κάνουν τό λαό νά χάσει τήν ὑπομονή του καί νά τόν παρακινήσουν πρὸς μιᾶ ἀποφασιστική ἐξέγερση.

§ 23. Ὃταν ἡ ένωση μιλάει γιά λαϊκή ἐπανάσταση δέν ἐννοεῖ ἕνα κατευθυνόμενο κίνημα σύμφωνα μέ τό δυτικό κλασικό πρότυπο, ἕνα κίνημα, πού κόλωσε πάντα μπροστά στήν ιδιοκτησία καί τήν παραδοσιακή κοινωνική τάξη τοῦ λεγόμενου πολιτισμοῦ καί τῆς ἠθικῆς, πού περιοριζόταν ἴσαμε τώρα στό νά ἀνατρέπει μιᾶ πολιτική μορφή καί νά τήν ἀντικαθιστᾷ μέ μιάν ἄλλη καί πού πάσχιζε νά κατασκευάσει τό λεγόμενο ἐπαναστατικό κράτος. Σωτήρια γιά τό λαό μπορεῖ νά εἶναι μόνο ἡ ἐπανάσταση ἐκείνη, πού ἐξαφανίζει απ' τή ρίζα της κάθε κρατική δομή καί καταστρέφει κάθε παράδοση, σύστημα καί τάξη κρατικῆς μορφῆς στή Ρωσία.

§ 24. Συνεπῶς, ἡ ένωση δέ σκοπεύει νά ἐπιβάλλει στό λαό ὁποιαδήποτε ὀργάνωση απ' τά πάνω. 'Η μελλοντική ὀργάνωση θά προέλθει ἀναμφίβολα απ' τό λαϊκό κίνημα καί τῇ ζωῇ. Αὐτό, ὅμως, εἶναι ἔργο τῶν ἐπερχόμενων γενιῶν. Ἐργο δικό μας εἶναι ἡ τρομερή, ὀλοκληρωτική, ἀνελέητη καί γενική καταστροφή.

§ 25. Γιά τοῦτο, πλησιάζοντας τό λαό, ὀφείλουμε πρῶτα απ' ὅλα νά συνδεθοῦμε μέ ἐκεῖνα τά στοιχεῖα τῆς λαϊκῆς ζωῆς, τά ὁποῖα, ἀπό τότε πού ἰδρύθηκε τό κράτος τῆς Μόσχας, δέν ἔπαψαν νά στρέφονται, ὄχι στά λόγια ἀλλά μέ ἔργα, ἐνάντια σέ καθετί πού ἄμεσα ἢ ἔμμεσα συνδεόταν μέ τό κράτος, ἐνάντια στήν τάξη τῶν εὐγενῶν, τῇ γραφειοκρατία, τοὺς παπάδες, τοὺς χονδρέμπορους καί τοὺς μικρέμπορους, ἐνάντια σ' ὅλους τοὺς ἐκμεταλλευτές τοῦ λαοῦ. Πρέπει νά ἐνωθοῦμε μέ τόν γενναῖο κόσμο τῶν ληστῶν, πού εἶναι οἱ μόνοι γνήσιοι ἐπαναστάτες στή Ρωσία.

§ 26. 'Η ένωση αὐτοῦ τοῦ κόσμου σέ μιᾶ ἀκαταμάχητη καί παντοκαταλύτρα δύναμη, νά ποιῶ εἶναι τό καθῆκον μας, νά ποιᾷ εἶναι ὅλη μας ἡ ὀργάνωση καί συνωμοσία».

Τό νά κάνει κανεῖς κριτική σ' ἕνα τέτοιο ἀριστούργημα θά σήμαινε νά τοῦ χαλάσει ὅλο τό γούστο. Θά σήμαινε ἐπίσης ὅτι παίρνει πολύ στά σοβαρά αὐτόν τόν ἀμορφοποιό παντοκαταλυτή, πού σκαρφίστηκε νά συνοψίσει σ' ἕνα καί τό αὐτό πρόσωπο τόν Ροῦντολφ φόν Γκέρολσταϊν, τόν Μοντεχρήστο, τόν Κάρλ Μόορ καί τόν Ρομπέρ Μακαίρ²⁶⁵. Θά περιοριστοῦμε ἀπλῶς νά διαπι-

στώσουμε, κάνοντας μιά αντιπαραβολή, τήν ταύτιση τοῦ πνεύματος, ἀλλά ἀκόμα καί τοῦ γράμματος τῆς κατήχησης, ἔξω ἀπό μερικές κραυγαλέες ὑπερβολές, μέ τά μυστικά καταστατικά καί τά ἄλλα ρωσικά ἔργα τῆς Συμμαχίας.

Οἱ τρεῖς βαθμοί μύησης τῶν μυστικῶν καταστατικῶν τῆς Συμμαχίας ἐπαναλαμβάνονται στήν § 10 τῆς κατήχησης, ὅπου γίνεται λόγος γιά «ἐπαναστάτες δεύτερης καί τρίτης κατηγορίας... ὄχι ἀπόλυτα μεμνημένους». — Τά καθήκοντα τῶν διεθνῶν ἀδελφῶν, πού καθορίζονται στό ἄρθρο 6 τοῦ καταστατικοῦ τους, συμπίπτουν μέ τά καθήκοντα πού ἐκτίθενται στίς §§ 1 καί 13 τῆς κατήχησης. — Οἱ ὅροι, μέ τούς ὁποίους οἱ ἀδελφοί μποροῦν νά καταλαμβάνουν θέσεις κυβερνητικῶν ὑπαλλήλων, «ἐκτίθενται μέ πιό μεγάλη πληρότητα» στήν § 14 τῆς κατήχησης, ὅπου τούς δίνεται νά καταλάβουν ὅτι μποροῦν νά ἐνταχθοῦν στήν ἀστυνομία, ἂν τούς δοθεῖ ἐντολή. — Ἡ συμβουλή, πού δίνεται στούς ἀδελφούς (καταστατικό, ἄρθρο 9), νά ἀλληλοσυσκέπτονται, ἐπαναλαμβάνεται στήν § 9 τῆς κατήχησης. — Στά ἄρθρα 2, 3, 6 τοῦ προγράμματος τῶν διεθνῶν ἀδελφῶν ὁ χαρακτήρας τῆς ἐπανάστασης ἀπεικονίζεται μέ τόν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο ὅπως καί στίς §§ 22 καί 23 τῆς κατήχησης. — Οἱ Ἰακωβίνοι, πού μνημονεύονται στό ἄρθρο 4 τοῦ προγράμματος, μετατρέπονται στήν § 20 τῆς κατήχησης σέ μιά παραλλαγή «ἀνθρώπων πέμπτης κατηγορίας», τούς ὁποίους καί τά δύο κείμενα καταδικάζουν σέ θάνατο. — Οἱ σκέψεις, πού διατυπώνονται στά ἄρθρα 5 καί 8 τοῦ προγράμματος γιά τήν πορεία μιᾶς γνήσιας ἀναρχικῆς ἐπανάστασης, εἶναι οἱ ἴδιες μέ ἐκεῖνες τῆς § 24 τῆς κατήχησης.

Ἡ καταδίκη τῆς ἐπιστήμης στήν § 3 τῆς κατήχησης ἐπαναλαμβάνεται σ' ὅλα τά ρωσικά κείμενα. Ἡ ἐξιδανίκευση τοῦ ληστή ὡς πρότυπο ἐπαναστάτη, πού μόλις σκιαγραφεῖται στούς «Λόγους», ὁμολογεῖται ἀπροκάλυπτα καί διακηρύσσεται σ' ὅλα τά ἄλλα ἔργα. Ἡ «πέμπτη κατηγορία», γιά τήν ὁποία γίνεται λόγος στήν § 20 τῆς κατήχησης, στήν «Τοποθέτηση τοῦ ἐπαναστατικοῦ προβλήματος» παίρνει τήν ὀνομασία «ἐπαναστάτες τοῦ γραφείου καί ἐπαναστάτες-θιασῶτες τοῦ κράτους». Ἐδῶ, ὅπως καί στίς §§ 25 καί 26 τῆς κατήχησης, διευκρινίζεται ὅτι πρώτη ὑποχρέωση τοῦ ἐπαναστάτη εἶναι νά γίνεи ληστής. Στίς

«Ἀρχές τῆς ἐπανάστασης» καί στή «Λαϊκή τιμωρία» γίνεται μόνο ἡ ἀρχή τοῦ κηρύγματος τῆς καταστροφῆς τῶν πάντων, γιά τήν ὁποία δημιουργοῦν δέσμευση οἱ §§ 6, 8 καί 26 τῆς κατήχησης, καί τοῦ κηρύγματος συστηματικῶν φόνων, γιά τοὺς ὁποίους γίνεται λόγος στίς §§ 13, 15, 16 καί 17.

3. ΤΟ ΠΡΟΣΚΛΗΤΗΡΙΟ ΤΟΥ ΜΠΑΚΟΥΝΙΝ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΑΞΙΩΜΑΤΙΚΟΥΣ ΤΟΥ ΡΩΣΙΚΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ

Ὡστόσο, ὁ Μπακούνιν θεωροῦσε σκόπιμο νά μήν ἀφήσει καμιᾶ ἀμφιβολία σ' ὅ,τι ἀφοροῦσε τή συμμετοχή του στή λεγόμενη συνωμοσία Νετσάγιεφ. Ἀπηύθυνε ἕνα προσκλήτήριο «Πρός τοὺς ἀξιωματικούς τοῦ ρωσικοῦ στρατοῦ», μέ τήν ἐνδειξη «Γενεύη, Ἰανουάριος 1870» καί μέ τήν ὑπογραφή «Μιχαήλ Μπακούνιν». Ἡ ἀναγγελία τοῦ ὅτι τό προσκλήτήριο αὐτό, «Τιμή 1 φράγκο», εἶναι ἔργο τοῦ Μπακούνιν, ὑπῆρχε σ' ὅλα τά τεύχη τοῦ «Κολοκόλ» τοῦ 1870. Παραθέτουμε μερικές περιεκτικές ἀπ' αὐτό.

Ἀρχίζει μέ τή δήλωση, πού ἔκανε καί ὁ Νετσάγιεφ στή Ρωσία, ὅτι

«πλησιάζει ἡ στιγμή τῆς τελικῆς ἀναμέτρησης ἀνάμεσα στόν οἶκο τῶν Ρωμανώφ-Χόλσταϊν-Γκότορπ καί τόν ρωσικό λαό, ἀνάμεσα στόν ταταρικό-γερμανικό ζυγό καί τήν πλατιά σλαβική ἀπολύτρωση. Ἡ Ἀνοιξη χτυπάει τήν πόρτα μας καί στίς πρῶτες ἀνοιξιότητες μέρες ἀρχίζει ἡ μάχη... ἡ ἐπαναστατική δύναμη εἶναι ἔτοιμη καί μέ μιᾶ τέτοια βαθιά καί γενική δυσἀρέσκεια τοῦ λαοῦ, σάν κι αὐτή πού ὑπάρχει σήμερα σ' ὅλη τή Ρωσία, ἡ νίκη της εἶναι σίγουρη».

Ὁργάνωση γιά νά καθοδηγηθεῖ αὐτή ἡ ἀναπότρεπτη ἐπανάσταση ὑπάρχει, μιᾶ καί «ἡ μυστική ὀργάνωση εἶναι σάν ἕνα ἐπιτελεῖο τοῦ ἐπαναστατικοῦ στρατοῦ καί στρατός ὅλος ὁ λαός».

«Στό κάλεσμα “Πρός τοὺς νεαροὺς στή Ρωσία” ἔλεγα πῶς ὁ Στένκα Ράζιν, πού θά ὀδηγήσει τίς λαϊκές μάζες στήν μέλλουσα συντριβή τῆς ρωσικῆς αὐτοκρατορίας πού ἐπέρχεται ἀκάθεκτα, δέν θά εἶναι ἕνας μοναχικός ἥρωας, ἀλλά ἕνας Στένκα Ράζιν συλλογικός. Ἐπρεπε νά γίνει σαφές, γιά ὅποιον ἔχει λίγο μυαλό, ὅτι, ὅταν τόλεγα αὐτό, ἐννοοῦσα τή μυστική ὀργάνωση, πού σήμερα ὑπάρχει καί δρᾷ, πανίσχυρη μέ τήν πειθαρχία της, φοβερή μέ τήν ἀφοσίωση καί τήν αὐτοθυσία τῶν μελῶν της καί μέ τήν ἀπόλυτη ὑποτα-

γή του κάθε μέλους στίς εντολές και διαταγές της μοναδικής επιτροπής, πού γνωρίζει τους πάντες, αλλά κανείς δεν την γνωρίζει.

Τά μέλη αυτής της επιτροπής έχουν ολότελα απαρνηθεί την προσωπική τους ζωή. Αυτό είναι πού τους παρέχει τό δικαίωμα νά απαιτούν απ' όλα τά μέλη της οργάνωσης νά δείξουν την ίδια απόλυτη αυταπάρνηση. Αυτοί σέ τέτοιο βαθμό απαρνήθηκαν για τόν έαυτό τους όλα όσα αποτελούν αντικείμενο απληστίας όλων των ματαιόδοξων, εγωπαθών και άρχομανών ανθρώπων, ώστε, αφού παραιτήθηκαν μιά για πάντα από κάθε προσωπική ιδιοκτησία, επίσημη ή δημόσια εξουσία και δύναμη και γενικά από κάθε κοινωνική τους καταξίωση, αυτοκαταδικάστηκαν σέ παντοτινή αφάνεια, αφήνοντας στους άλλους τή δόξα, την έξωτερική ακτινοβολία και την αίγλη των έργων και κρατώντας για τόν έαυτό τους, όχι προσωπικά, αλλά συλλογικά, μόνο την ουσία των πραγμάτων.

"Όπως οί ιησούντες, όχι όμως μέ σκοπό την ύποδούλωση, αλλά την απόλυτρωση του λαού, ό καθένας απ' αυτούς έχει απαρνηθεί ακόμα και τή δική του βούληση. Στην επιτροπή, όπως και σ' όλη την οργάνωση, δεν είναι τό άτομο πού σκέφτεται, βουλεύεται, ενεργεί, αλλά τό σύνολο. Μιά τέτοια απάρνηση της προσωπικής ζωής, σκέψης και βούλησης θά φανεί σέ πολλούς αδιανόητη ή και έξοργιστική. Είναι πράγματι δύσκολη, αλλά συνάμα απαραίτητη. Θά φανεί ιδιαίτερα δύσκολη για τους άρχάριους και τους νεοσύλλεκτους στην οργάνωση, για ανθρώπους πού δεν ξεσυνήθισαν την κούφια και μεγαλόστομη επιδειξιμανία, για ανθρώπους, πού ύπολήπτονται την τιμή, την προσωπική αξιοπρέπεια και τό δίκιο και γενικά αυτοπαρηγορούνται μέ κάποιους δραματισμούς μιās κατά φαντασία ανθρωπότητας, πίσω απ' τους όποιους, στή δική μας ρωσική κοινωνία, προβάλλει ή απόλυτη ύποταγή των πάντων και του καθενός στίς συνθήκες της πιό αποκρουστικής και χυδαίας πραγματικότητας. Θά φανεί δύσκολα για κείνους, πού ψάχνουν νά βρουν στό έργο ψυχαγώγηση του έγωισμού τους, πρόσχημα για μεγαλοστομίες, για κείνους πού δεν αγαπούν τό ίδιο τό έργο, αλλά τή θεατρική άπεικόνιση του δικού τους προσώπου.

Τό κάθε νέο μέλος προσχωρεί στην οργάνωσή μας έθελοντικά, έχοντας επίγνωση του ότι, μιά και προσχώρησε, ανήκει πιά σ' αυτήν κι όχι στον έαυτό του. *"Η είσοδος στην οργάνωση είναι έλεύθερη, αλλά ή έξοδος είναι αδύνατη*, διότι κάθε έξερχόμενο μέλος θά έθετε όπωσδήποτε σέ κίνδυνο την ίδια την ύπαρξη της οργάνωσης, πού δεν πρέπει νά εξαρτιέται απ' την επιπολαιότητα, τίς ιδιοτροπίες είτε απ' τόν μεγάλο ή μικρό βαθμό μέτριοφροσύνης, έντιμότητας και δύναμης ενός ή περισσότερων ατόμων... Και διότι, προσχωρώντας σ' αυτήν, ό καθένας όφείλει νά γνωρίζει ότι της προσφέρει τόν έαυτό του, μέ όσες δυνάμεις, μέσα και γνώσεις διαθέτει, μέ όλη τή ζωή του και μάλιστα *ανεπίστρεπτα*... Αυτό είναι σαφές και λέγεται ξεκάθαρα στό διακηρυγμένο πρόγραμμά της, πού είναι ύποχρεωτικό τόσο για τά μέλη της επιτροπής, όσο και για όλα τά άλλα μέλη της, πού δεν ανήκουν στην επιτροπή... "Αν ένα μέλος έχει μέσα του αυτό τό» (επαναστατικό) «πάθος, τότε

δλα δσα θά τοῦ ζητήσῃ ἡ ὀργάνωση θά τοῦ εἶναι εὐκόλα. Εἶναι γνωστό ὅτι μπροστά στό πάθος δέν ὑπάρχει κανένα ἐμπόδιο. Τό πάθος δέν θεωρεῖ τίποτα ἀδύνατο καί ὅσο πιό ἀνυπέρβλητα φαίνονται τά ἐμπόδια, τόσο πιό πολύ ἐντείνεται ἡ θέληση, ἡ ἱκανότητα καί ἡ δύναμη πού τό πάθος ξυπνάει στόν ἄνθρωπο. "Ὁποῖος διακατέχεται ἀπό αὐτό τό» (ἐπαναστατικό) «πάθος μένει ἀλώβητος ἀπ' τά μικρά προσωπικά πάθη, πού οὔτε κἀν τά θυσιάζει, διότι δέν ὑπάρχουν πιά μέσα του. "Ἐνα σοβαρό μέλος τῆς ἐταιρίας ἔχει σκοτωμένο μέσα του κάθε αἶσθημα περιέργειας καί τό καταπολεμáει ἀμείλικτα σ' ὅλους τοὺς ἄλλους. Μολονότι θεωρεῖ τόν ἑαυτό του ἄξιο κάθε ἐμπιστοσύνης καί ἀκριβῶς ἐπειδὴ τὴν ἀξίζει καί εἶναι ἄνθρωπος σοβαρός, δέ ζητάει καί δέ θέλει νά μαθαίνει τίποτα ἄλλο, ἐκτός ἀπ' αὐτό πού τοῦ χρειάζεται γιὰ νά ἐκτελέσει καλύτερα τό ἔργο πού τοῦ ἀνέθεσαν. Μιλáει γιὰ τὴ δουλειά του μόνο μέ κείνον πού τοῦ ἔχουν ὑποδείξει καί λέει μόνο ἐκεῖνα πού τοῦ ἔχουν καθορίσει γιὰ τὴν κάθε περίπτωση. Γενικά, συμμορφώνεται αὐστηρά καί ἀπόλυτα σ' ὅλες τίς ἐντολές καί τίς ὁδηγίες πού δίνονται ἀπ' τὰ πάνω, δίχως νά ρωτáει καί δίχως κἀν νά ἐπιδιώκει νά μάθει σέ ποιό βαθμὸ ὀργάνωσης ἀνήκει ὁ ἴδιος. Εἶναι φυσικό νά ἐπιθυμεί νά τοῦ ἀναθέτουν ὅσο τό δυνατό πιό πολλές δουλειές, ταυτόχρονα ὅμως ἀναμένει ὑπομονετικά τὴ στιγμή πού θά τοῦ ἐμπιστευθοῦν τὴν κάθε δουλειά.

Μιά τέτοια σιδερένια καί ἀπόλυτη πειθαρχία μπορεῖ νά ξαφνιάσει ἢ καί νά θίξει ἕναν πρωτόπειρο. Δέ θά ξαφνιάσει ὅμως καί δέ θά θίξει, ἀλλά, ἀντίθετα, θά χαροποιήσῃ καί θά καθισχάσῃ κάθε σοβαρό μέλος, κάθε πραγματικά ἐξυπνο καί δυνατό ἄνδρα, φθάνει μόνο νά λειτουργεῖ μέσα του ἐκεῖνο τό πάθος τῆς τέλειος ἀφοσίωσης στό λαϊκό θρίαμβο γιὰ τό ὁποῖο μίλησα προηγούμενα. "Ἐνα σοβαρό μέλος θά καταλάβει ὅτι ἀκριβῶς μιά τέτοια πειθαρχία ἀποτελεῖ τὴν ἀπαραίτητη ἐγγύηση γιὰ τό σχετικὰ ἀπρόσωπο τοῦ κάθε μέλους, πού εἶναι ὅρος *sine qua non** τοῦ γενικοῦ θριάμβου. Θά καταλάβει ὅτι μόνο αὕτῃ ἡ πειθαρχία μπορεῖ νά διαμορφώσει μιά πραγματική ὀργάνωση καί νά δημιουργήσῃ μιά συλλογική ἐπαναστατική δύναμη, ἡ ὁποία, στηριγμένη στήν αὐθόρμητη ἰσχύ τοῦ λαοῦ, θά εἶναι σέ θέση νά ἀνατρέψῃ καί νά καταστρέψῃ τὴν τεράστια δύναμη τῆς κρατικῆς ὀργάνωσης.

"Ἵσως μερικοὶ ρωτήσουν : πῶς νά ἔχουμε ἐμπιστοσύνη στὴ δικτατορικὴ καθοδήγηση μιᾶς ἄγνωστης σέ μᾶς ἐπιτροπῆς ; Ἀλλά ἡ ἐπιτροπὴ σᾶς εἶναι γνωστή : Πρῶτο, μέ τό πρόγραμμά της, πού εἶναι πολύ συγκεκριμένο καί σαφές, τό ἔχει διακηρύξει καί τό ἀναλύει ἀκόμα πιό διεξοδικά στόν καθένα πού προσχωρεῖ στήν ὀργάνωση. Δεύτερο, ἡ ἐπιτροπὴ σᾶς ἔδωσε τίς συστάσεις της μέ τὴν ἀπόλυτη ἐμπιστοσύνη πού τρέφουν πρὸς αὐτὴν πρόσωπα γνωστά σέ σᾶς καί σεβαστά ἀπὸ σᾶς, τὴν ἴδια ἐμπιστοσύνη πού σᾶς κάνει νά προσχωρήσετε σ' αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ὀργάνωση καί ὄχι σέ κάποια ἄλλη. Ἡ ἐπιτροπὴ θά γίνεταί ἀκόμα πιό γνωστὴ στὰ πραγματικά μέλη τῆς ὀργάνωσης.

* — ἀπαραίτητος.

νωσης μέ τήν ακούραστη, ἀποφασιστική καί πανταχοῦ παροῦσα δράση της, σύμφωνη πάντα μέ τό πρόγραμμα καί τό σκοπό τῆς ὀργάνωσης. Καί ὅλοι ὑποτάσσονται πρόθυμα στήν αὐθεντία της, διότι πείθονται ὅλο καί πιό πολύ μέσα στήν ἴδια τήν πράξη, ἀπ' τή μιᾷ μεριά, γιά τήν πράγματι ἐκπληκτική της προνοητικότητα, τήν ἐπαγρύπνηση, τή λελογισμένη χρησιμοποίηση δυνάμεων καί τή σκοπιμότητα τῶν ἐντολῶν της καί, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, γιά τήν ἀναγκαιότητα καί τή σωτήρια ἐπίδραση μιᾶς τέτοιας πειθαρχίας.

Μπορεῖ νά μέ ρωτήσουν: ἐφόσον ἡ σύνθεση τῆς ἐπιτροπῆς παραμένει γιά ὅλους ἓνα μυστικό ἀνεξιχνίαστο, πῶς μπορέσατε νά συγκεντρώσετε γι' αὐτήν ὅλα αὐτά τά στοιχεῖα καί νά πεισθεῖτε γιά τήν πραγματική της ἀξία ; — Στό ἐρώτημα αὐτό θά ἀπαντήσω ἀπερίφραστα. Δέν γνωρίζω κανένα μέλος τῆς ἐπιτροπῆς, οὔτε τόν ἀριθμό τῶν μελῶν της, οὔτε ἀκόμα τό ποῦ ἔχει τήν ἔδρα της. Γνωρίζω μόνο ὅτι δέν βρίσκεται στό ἐξωτερικό, ἀλλά στή Ρωσία, ὅπου καί εἶναι ἡ θέση της, διότι μιᾷ ρωσική ἐπαναστατική ἐπιτροπῇ, πού ἔδρευε στό ἐξωτερικό, εἶναι μιᾷ ἀνοησία πού μποροῦσε νά γεννηθεῖ μόνο στά μυαλά ἀσυνάρτητων ἐγωϊστῶν καί ἡλίθιων λογάδων τῆς προσφυγιάς, πού κρύβουν τή ματαιόδοξη πολυπραγμοσύνη καί τή μοχθηρή ραδιουργία τῆς ἀπραξίας τους κάτω ἀπό τόν ἡχηρό τίτλο “Λαϊκή ὑπόθεση”^{*}.

Μετά τήν ἀνακτορική συνωμοσία τῶν Δεκεμβριστῶν (1825) «ἡ πρώτη-πρώτη προσπάθεια μιᾶς σοβαρῆς ὀργάνωσης ἔγινε ἀπ' τόν Ἰσούτιν καί τούς συντρόφους του. Ἡ σημερινή ὀργάνωση εἶναι ἡ πρώτη ὀργάνωση τῶν ἐπαναστατικῶν δυνάμεων σ' ὅλη τή Ρωσία, πού εἶχε πραγματική ἐπιτυχία. Χρησιμοποίησε ὅλες τίς καταβολές, ὅλες τίς ἐμπειρίες. Καμιά ἀντίδραση δέ θά τήν ὑποχρεώσει νά αὐτοδιαλυθεῖ. Θά ἐπιζήσει ὅλων τῶν κυβερνήσεων. Καί δέ θά σταματήσει τή δράση της ὡσότου τό πρόγραμμά της στό σύνολό του γίνει ἡ καθημερινότητα τῆς ρωσικῆς ζωῆς καί ὅλου τοῦ κόσμου.

Πρὶν ἀπό ἓνα χρόνο περίπου, ἡ ἐπιτροπή, θεωρώντας χρήσιμο νά μοῦ γνωστοποιήσει τήν ὑπαρξή της, μοῦ ἔστειλε τό πρόγραμμά της, μαζί μέ τό γενικό σχέδιο ἐπαναστατικῆς δράσης στή Ρωσία. Ἀφοῦ ἔμεινα σύμφωνος καί μέ τό ἓνα καί μέ τό ἄλλο καί πείσθηκα γιά τή σοβαρότητα τοῦ ἔργου, ὅπως καί τῶν ἀνθρώπων πού τό ἀνέλαβαν, ἔκανα αὐτό πού, ὅπως πιστεύω, πρέπει νά κάνει ὁ κάθε τίμιος ἐμικρὲς στό ἐξωτερικό : ὑποτάχθηκα ἀπόλυτα στήν ἐξουσία τῆς ἐπιτροπῆς, ὡς μοναδικοῦ ἐκπροσώπου καί καθοδηγητῆ τοῦ ἐπαναστατικοῦ ἔργου στή Ρωσία. Ἀπευθυνόμενος τώρα σέ σᾶς, ἐκτελῶ ἀπλῶς ἐντολή τῆς ἴδιας τῆς ἐπιτροπῆς. Δέν μπορῶ νά σᾶς πῶ τίποτα παραπάνω. Θά προσθέσω μόνο μιᾷ λέξει πᾶνω σ' αὐτό. Ἐστω καί ἂν στὸν ἐπερχόμενο ἀγῶνα τό κόμμα τοῦ λαοῦ ὑποστεῖ μιᾷ νέᾳ ἥττα, — πράγμα, βέβαια, πού δέν τό φοβᾶται κανένας μας, διότι ὅλοι μας πιστεύουμε στὸν ἐπικείμενο

^{*} Ὁ ἀναγνώστης θυμᾶται ὅτι αὐτός ἦταν ὁ τίτλος τῆς ρωσικῆς ἐφημερίδας τῆς Διεθνούς, πού ἐξέδιδαν στή Γενεύη μερικοὶ νεαροὶ ρώσοι, οἱ ὁποῖοι γνώριζαν θαυμάσια τήν πραγματική ἀξία τῆς δῆθεν ἐπιτροπῆς καί τῆς ὀργάνωσης τοῦ Μπακούνιν.

θρίαμβο της λαϊκής υπόθεσης, — έστω και αν οι έλπίδες μας δεν πραγματοποιηθούν, πάλι τότε, και μέσα από την πιο καταστρεπτική συντριβή της λαϊκής εξέγερσης και μέσα απ' την πιο άγρια αντίδραση, ή οργάνωση θά παραμείνει σώα και άβλαβής...

Ή θεμελίωση του προγράμματος είναι ή πιο πλατιά, ή πιο ανθρωπιστική : απόλυτη ελευθερία και πλήρης ισότητα όλων των ανθρώπων, πάνω στη βάση της κοινωνικής ιδιοκτησίας και της εργασίας, πού θά είναι υποχρεωτική για όλους, μέ εξαίρεση, βέβαια, εκείνους, πού θά προτιμήσουν νά πεθάνουν της πείνας, παρά νά εργασθούν.

Αυτό είναι τώρα τό πρόγραμμα του κόσμου της χειρωνακτικής δουλειάς όλων των χωρών και τό πρόγραμμα αυτό ανταποκρίνεται στα προαιώνια αίτηματα και ένστικτα του λαού μας... Προβάλλοντας αυτό τό πρόγραμμα στα χαμηλά λαϊκά στρώματα, τά μέλη της οργάνωσής μας χαίρονται όταν διαπιστώνουν πόσο γρήγορα και μέ ποιά ευρύτητα τό κατανοούν και μέ πόση θέρμη τό έγκολπώνονται. Συνεπώς, τό πρόγραμμα είναι έτοιμο και είναι άμετάβλητο. "Όποιος είναι υπέρ αυτού, θά βαδίζει μαζί μας. "Όποιος είναι έναντίον μας, είναι φίλος όλων των αντιπάλων του λαού, χωροφύλακας του τσάρου, δήμιος του τσάρου, είναι έχθρός μας...

Σας είπα ότι ή οργάνωσή μας είναι γερά θεμελιωμένη και θέλω έδω νά προσθέσω ότι έχει απλώσει τόσο βαθιές ρίζες μέσα στο λαό, ώστε, και αν άκόμα υποστούμε τώρα μιá ήττα, ή αντίδραση θά είναι άνήμπορη νά τή διαλύσει...

Οί υποτακτικές έφημερίδες και τά περιοδικά, πού πειθαρχούν στις έντολές του ΙΙΙ Γραφείου, πασχίζουν νά πείσουν την κοινή γνώμη πώς ή κυβέρνηση κατάφερε νά εξαρθρώσει τή συνωμοσία στη γέννησή της. Δέν εξάρθρωσε τίποτα. Ή επιτροπή και ή οργάνωση παρέμειναν και παραμένουν άθικτες. Ή κυβέρνηση γρήγορα θά πεισθεί μόνη της γι' αυτό, διότι ή λαϊκή έκρηξη πλησιάζει. Είναι τόσο κοντά, ώστε ό καθένας πρέπει τώρα νά αποφασίσει αν θέλει νά γίνει φίλος μας, φίλος του λαού ή έχθρός μας και έχθρός του λαού. Για όλους τούς φίλους, σ' όποια κοινωνική κατηγορία και θέση και αν ανήκουν, οί γραμμές μας είναι άνοιχτές. Άλλά πώς θά σας βρούμε ; — θά ρωτήσετε. Ή οργάνωση, πού σας περιβάλλει παντού και άριθμεί κιόλας πολλά μέλη μεταξύ των συντρόφων σας, θά βρεί μόνη της εκείνον πού θά τήν αναζητήσει μέ την ειλικρινή επιθυμία και τή σταθερή απόφαση νά υπηρετήσει την υπόθεση του λαού. "Όποιος δέν είναι μέ μās, είναι έναντίον μας. Διαλέξτε».

Σ' αυτό τό ένυπόγραφο φυλλάδιό του, ό Μπακούνιν κάνει πώς δέν ξέρει πού είναι ή έδρα και ποιá είναι ή σύνθεση της επιτροπής, πού έξ όνόματός της μιλάει και έξ όνόματός της έδρασε ό Νετσάγιεφ στη Ρωσία. Μολαταύτα, τό μοναδικό ντοκουμέντο, πού έδινε στον Νετσάγιεφ τό δικαίωμα νά ενεργεί έξ όνόματος

τῆς ἐπιτροπῆς, τό εἶχε ὑπογράψει ὁ Μιχαήλ Μπακούνιν καί ὁ μόνος ἄνθρωπος, πού ἔπαιρνε ἀναφορές γιά τή δουλειά τοῦ τμήματος, ἦταν πάλι ὁ Μιχαήλ Μπακούνιν. Συνεπῶς, ὅταν ὁ Μιχαήλ Μπακούνιν ὀρκίζεται ἀπόλυτη ὑπακοή στήν ἐπιτροπή, ὀρκίζεται ὑποταγή στόν ἴδιο τόν Μιχαήλ Μπακούνιν.

Θεωροῦμε περιττό νά παραθέσουμε καί ἄλλα στοιχεῖα, πού ἀποδείχνουν τήν πλήρη ταύτιση ὄχι μόνο τῶν κατευθύνσεων, ἀλλά καί τῶν ἐκφράσεων αὐτοῦ τοῦ ἐνυπόγραφου κειμένου τοῦ Μπακούνιν μέ τά ἄλλα ἐνυπόγραφα ρωσικά κείμενα. Θέλουμε μόνο νά ἐπισημάνουμε πῶς ἐφαρμόζει ἐδῶ ὁ Μπακούνιν τήν ἠθική τῆς κατήχησης. Στήν ἀρχή κηρύσσει αὐτή τήν ἠθική στούς ρώσους ἀξιωματικούς. Τούς λέει πῶς, ὀργανωμένοι σάν ἱησουῖτες τῆς ἐπανάστασης, αὐτός καί οἱ ἄλλοι μεμνημένοι ἐκτέλεσαν τό χρέος τους καί, ταυτόχρονα, κάλυψαν τό κενό πού ὑπῆρχε καί πῶς ἔναντι τῆς ἐπιτροπῆς ἀπαρνήθηκαν τή δική τους βούληση, πῶς δέν ἔχουν βούληση μεγαλύτερη ἀπ' ὅ,τι τό διαβόητο «πτῶμα» τῆς κοινωνίας τῶν ἱησουϊτῶν. Καί γιά νά μή τρομάξει τούς ἀξιωματικούς ἡ δολοφονία τοῦ Ἰβάνωφ, προσπαθεῖ νά τούς πείσει ὅτι εἶναι ἀναγκαῖο νά θανατώνεται ὁ καθένας, πού θά ἤθελε νά ἀποχωρήσει ἀπ' τή μυστική ἐταιρία. Ὑστερα, ἀκολουθεῖ τήν ἴδια ἠθική καί ἀπέναντι στούς ἀναγνώστες του, ἐξαπατώντας τους μέ τή μεγαλύτερη ἀσυνειδησία. Ὁ Μπακούνιν γνωρίζει ὅτι ἡ κυβέρνηση εἶχε συλλάβει ὄχι μόνο ὅλους τούς μεμνημένους στή Ρωσία, ἀλλά δέκα φορές πιο πολλούς ἀνθρώπους, πού τούς εἶχε ἐκθέσει ὁ Νετσάγιεφ, ἐπειδή ἀνῆκαν στή διαβόητη «πέμπτη κατηγορία» τῆς κατήχησης, ὅτι στή Ρωσία δέν εἶχε πιά ἀπομείνει οὔτε σκιά ὀργάνωσης, ὅτι δέν ὑπάρχει ἐκεῖ καμιά ἐπιτροπή καί δέν ὑπῆρξε ποτέ, ἂν ἐξαιρέσουμε τόν Νετσάγιεφ, πού τή στιγμή ἐκείνη βρισκόταν μαζί του στή Γενεύη. Πέρα ἀπ' αὐτό, γνώριζε πῶς μέ τοῦτο τό φυλλάδιο δέ θά στρατολογήσει κανέναν ὁπαδό στή Ρωσία, πῶς τό μόνο πού μπορεῖ νά πετύχει εἶναι νά δώσει στήν κυβέρνηση πρόσχημα γιά νέες διώξεις. Καί παρ' ὅλα αὐτά, δηλώνει πῶς ἡ κυβέρνηση δέν ἔπιασε κανέναν, πῶς ἡ ἐπιτροπή ἐξακολουθεῖ νά ὑπάρχει στή Ρωσία καί νά ἀναπτύσσει ἐκεῖ ἀκούραστη, ἀποφασιστική, πανταχοῦ παρούσα δραστηριότητα, νά δείχνει ἐκπληκτική πράγματι

προνοητικότητα, επαγρύπνηση, λελογισμένη χρησιμοποίηση δυνάμεων και καταπληκτική εϋλυγισία (ἀπόδειξη για όλα αυτά οί καταθέσεις στη δίκη), πώς ή μυστική του ὀργάνωση είναι ή μόνη σοβαρή ὀργάνωση, πού ὑπῆρξε στη Ρωσία μετά τό 1825, πώς εἶναι σώα, πώς ἄπλωσε ρίζες στά λαϊκά στρώματα, πού ἐγκολπώνονται ἔνθερμα τό πρόγραμμά της, πώς ή ὀργάνωση περιβάλλει τούς ἀξιωματικούς, πώς ἐπικείται ή ἐπανάσταση καί πώς θά ξεσπάσει σέ μερικούς μήνες, τήν Ἀνοιξη τοῦ 1870. Ὁ Μιχαήλ Μπακούνιν, πού δήλωσε ὅτι «ἀπαρνήθηκε τήν προσωπική του ζωή, θέληση καί βούληση» καί ὅτι στέκεται ὑπεράνω τῆς «κούφιας καί μεγαλόστομης ἐπιδειξιμανίας τῶν ἀνθρώπων πού ὑπολήπτονται τήν τιμή, τήν προσωπική ἀξιοπρέπεια καί τή δικαιοσύνη» ἀραδιάζει στούς Ρώσους αὐτά τά παραμύθια, ἐκδελώνει αὐτόν τόν φανφαρονισμό, μόνο καί μόνο για νά προσφέρει στόν ἑαυτό του τήν εὐχαρίστηση νά σταθεῖ μπροστά στόν καθρέφτη καί μπροστά στούς διεθνεῖς ψευτοαδελφούς «μέ τή θεατρική ἀπεικόνιση τοῦ προσώπου του».

Ὁ ἴδιος αὐτός ἄνθρωπος, πού τό 1870 κηρύσσει στούς Ρώσους τήν ἀπόλυτη ὑπακοή σέ διαταγές πού ἔρχονται ἀπ' τά πάνω, ἀπό μιά ἀνώνυμη καί ἄγνωστη ἐπιτροπή, πού δηλώνει ὅτι ή πειθαρχία τῶν ἱησουϊτῶν ἀποτελεῖ ὄρο *sine qua non* τῆς νίκης, ὅτι μόνο αὐτή μπορεί νά τά βγάλει πέρα μέ τήν τερατώδη συγκέντρωση — ὄχι τοῦ ρωσικοῦ κράτους, ἀλλά τοῦ κράτους γενικά, πού διακηρύσσει ἕναν πολύ πιό αὐταρχικό κομμουνισμό ἀπ' ὅ,τι εἶναι ὁ πιό πρωτόγονος κομμουνισμός, εἶναι ὁ ἴδιος αὐτός ἄνθρωπος, πού τό 1871 ὀργανώνει μέσα στούς κόλπους τῆς Διεθνούς κίνηση διάσπασης καί ἀποδιοργάνωσης μέ πρόσχημα τόν ἀγῶνα κατά τῆς αὐταρχικότητας καί τοῦ συγκεντρωτισμοῦ τῶν γερμανῶν κομμουνιστῶν, μέ πρόσχημα τή δημιουργία αὐτόνομων τμημάτων καί ἐλεύθερης ὁμοσπονδίας τῶν αὐτόνομων ὁμάδων καί τή μετατροπή τῆς Διεθνούς σ' αὐτό πού δῆθεν θά ἔπρεπε νά εἶναι : πρόπλασμα τῆς μελλοντικῆς κοινωνίας. Ἄν ή μελλοντική κοινωνία εἶχε σάν πρότυπο τό ρωσικό τμήμα τῆς Συμμαχίας, τότε θά ὑπερακόντιζε κατά πολύ τήν Παραγούνη τῶν σεβάσμιων πατέρων ἱησουϊτῶν²⁶⁶, πού τόσο πολύ τούς ἔχει στήν καρδιά του ὁ Μπακούνιν.

IX

ΠΟΡΙΣΜΑ

Παρέχοντας πλήρη ἐλευθερία στά κινήματα καί στίς ἐπιδιώξεις τῆς ἐργατικῆς τάξης τῶν διαφόρων χωρῶν, ἡ Διεθνὴς κατάφερε, ταυτόχρονα, νά συσπειρώσει τήν ἐργατική τάξη σ' ἓνα ἐνιαῖο σύνολο καί, γιά πρώτη φορά, νά κάνει αἰσθητή στίς ἄρχουσες τάξεις καί στίς κυβερνήσεις τους τή διεθνή δύναμη τοῦ προλεταριάτου. Οἱ ἄρχουσες τάξεις καί οἱ κυβερνήσεις τους ὁμολόγησαν τό γεγονός αὐτό μέ τό νά συγκεντρώνουν ὅλα τά πυρά τους κατά τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου, ἐκτελεστικοῦ ὀργάνου ὅλης τῆς Ἑνωσῆς μας. Ἀπό τήν πτώση τῆς Κομμούνας καί ὕστερα, αὐτές οἱ ἐπιθέσεις δυναμώνουν ὅλο καί πιά πολύ. Αὐτήν ἀκριβῶς τή στ γμή διάλεξαν οἱ συμμαχίτες γιά νά κηρύξουν, ἀπό τήν πλευρά τους, ἀνοιχτό πόλεμο ἐναντίον τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου! Ἰσχυρίσθηκαν πώς ἡ ἐπιρροή τοῦ Συμβουλίου, αὐτό τό ἰσχυρό ὄπλο στά χέρια τῆς Διεθνοῦς, δέν εἶναι τίποτα ἄλλο, παρά ὄπλο πού στρέφεται κατά τῆς Διεθνοῦς. Ἡ ἐπιρροή αὐτή ἀποκτήθηκε τάχα ὄχι στόν ἀγώνα κατά τῶν ἐχθρῶν τοῦ προλεταριάτου, ἀλλά στόν ἀγώνα ἐνάντια στήν ἴδια τή Διεθνή. Διατείνονται ὅτι ἐπικράτησαν οἱ τάσεις ἀρχομανίας τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου σέ βάρος τῆς αὐτονομίας τῶν τμημάτων καί τῶν ἐθνικῶν ὁμοσπονδιῶν. Γιά νά σωθεῖ ἡ αὐτονομία δέν ἔμενε τίποτα ἄλλο, παρά νά ἀποκεφαλιστεῖ ἡ Διεθνὴς.

Πράγματι, οἱ παράγοντες τῆς Συμμαχίας γνώριζαν ὅτι ἂν δέν ἐκμεταλλευτοῦν αὐτή τήν ἀποφασιστική στιγμή, τότε ἡ ἑκατοντάδα τῶν διεθνῶν ἀδελφῶν τοῦ Μπακούνιν θ' ἀναγκαστεῖ νά ἀποχαιρετίσει γιά πάντα τό ὄνειρο μιᾶς μυστικῆς καθοδήγησης

τοῦ προλεταριακοῦ κινήματος. Οἱ βάνουσες ἐπιθέσεις τους βρῆκαν εὐνοϊκὴ ἀπήχηση στὸν ἀστυνομικὸ Τύπο ὅλων τῶν χωρῶν.

Οἱ ἡχηρὲς φράσεις περὶ αὐτονομίας καὶ ἐλευθέρης ὁμοσπονδίας καὶ γενικά τὸ πολεμικὸ τους σάλπισμα κατὰ τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου ἦταν ἀπλῶς ἓνας ἐλιγμός, ποὺ κάλυπτε τὸν ἀληθινὸ τους σκοπὸ : νὰ ἀποδιοργανώσουν τὴ Διεθνή καὶ ἔτσι νὰ τὴν ὑποτάξουν στὴ μυστικὴ, ἱεραρικὴ καὶ ἀπολυταρχικὴ διοίκηση τῆς Συμμαχίας.

Αὐτονομία τῶν τμημάτων, ἐλευθέρη ὁμοσπονδία τῶν αὐτόνομων ομάδων, ἀντιαυταρχισμός, ἀναρχία — νὰ ποιῆς εἶναι οἱ φράσεις ποὺ ταιριάζουν ἀπόλυτα σὲ μιὰ «ἐταιρία “κοινωνικά ἐκφυλισμένων”», δίχως καριέρα, δίχως διέξοδο» (*sans carrière, sans issue*), μιὰ ἐταιρία ποὺ συνωμοτεῖ μέσα στὴ Διεθνή μὲ σκοπὸ νὰ τὴν καθυποτάξει σὲ μιὰ μυστικὴ δικτατορία καὶ νὰ τῆς ἐπιβάλλει τὸ πρόγραμμα τοῦ κ. Μπακούνιν !

Αὐτὸ τὸ πρόγραμμα, ὅμα τοῦ ἀφαιρέσεις τίς μελοδραματικὲς κορῶνες, συνοψίζεται στὰ ἑξῆς :

1. "Ὅλες οἱ ἀθλιότητες, ποὺ συνοδεύουν ἀναπόφευκτα τὴ ζωὴ τῶν ἐκφυλισμένων γόνων τῶν ἀνώτερων κοινωνικῶν στρωμάτων, ἀνακηρύσσονται ὑπεραπαναστατικὲς ἀρετές.

2. Ἀναγορεύεται σὲ ἀρχὴ τὸ ἀναγκαστικὸ φαινόμενο τῆς διαθορᾶς μιᾶς ἀσήμαντης μειοψηφίας προσεκτικὰ ἐπιλεγμένων ἐργατῶν. Τοὺς προσεταιρίζονται μὲ τὸ νὰ τοὺς ξεκόβουν ἀπὸ τίς μάζες μὲ μιὰ μυστηριώδη μύηση, νὰ τοὺς ἀναγκάζουν νὰ συμμετέχουν στίς σκευωρίες καὶ στίς ἀπάτες τῆς μυστικῆς ἡγεσίας καὶ νὰ τοὺς ὑποβάλουν τὴν ἰδέα ὅτι τὸ νὰ ἐξαπολύουν τὰ «ἄγρια πάθη» τους σημαίνει πὼς κλονίζουν συθέμελα τὴν παλιὰ κοινωνία.

3. Βασικοὶ τρόποι προπαγάνδας εἶναι τὸ νὰ παρασύρεται ἡ νεολαία μὲ φανταστικὲς ἐπινοήσεις — τὰ μυθεύματα γιὰ τίς διαστάσεις καὶ τὴν ἰσχὺ τῆς μυστικῆς ἐταιρίας, οἱ προφητεῖες γιὰ τὸ ἀναπόφευκτο τῆς ἐπανάστασης ποὺ ἐτοιμάζουν κτλ. — καὶ νὰ ἐκτίθενται στὰ μάτια τῶν κυβερνήσεων οἱ πιὸ προοδευτικοὶ ἄνθρωποι τῶν εὐπορῶν τάξεων, ὥστε ἀργότερα νὰ τοὺς ἐκμεταλλεύονται χρηματικά.

4. Ὁ οἰκονομικὸς καὶ πολιτικὸς ἀγῶνας τῶν ἐργατῶν γιὰ

τήν ἀπελευθέρωσή τους ἀντικαθίσταται ἀπό τίς παντοκαταλυτικές πράξεις τῶν παραβατῶν τοῦ ποινικοῦ νόμου, πού ἀποτελοῦν καί τήν ἐνσάρκωση τῆς ἐπανάστασης. Μέ λίγα λόγια, προτείνουν νά ἀφεθεῖ ἐλεύθερος ὁ ὑπόκοσμος, πού οἱ ἴδιοι οἱ ἐργάτες τόν εἶχαν ἐξουδετερώσει στὸν καιρό «τῆς ἐπανάστασης κατὰ τὸ δυτικὸ κλασικὸ πρότυπο», καί ἔτσι νά τεθεῖ δωρεάν στή διάθεση τῶν ἀντιδραστικῶν μιὰ ξεσκολισμένη στήν ἐντέλεια συμμορία πρακτόρων-προβοκατόρων.

Δύσκολο νά πεῖ κανεῖς ποιό ἀπ' τὰ δύο ὑπερέχει στοὺς θεωρητικὸς ἀκροβατισμούς καί στὰ πρακτικὰ ἐγχειρήματα τῆς Συμμαχίας : ἡ γελοιότητα ἢ ἡ παλιανθρωπιά. Μολαταῦτα, ἡ Συμμαχία κατάφερε νά προκαλέσει μιὰ ἐσωτερικὴ διαπάλη μέσα στή Διεθνή, πού ἐπὶ δύο χρόνια δυσκόλεψε τίς ἐνέργειες τῆς Ἑνωσῆς μας καί τερματίστηκε μέ τήν ἀπόσχιση μερικῶν τμημάτων καί ὁμοσπονδιῶν. Γιά τοῦτο οἱ ἀποφάσεις πού ἔλαβε τὸ συνέδριο τῆς Χάγης ἐναντίον τῆς Συμμαχίας ἦσαν ἀπλῶς ἐκπλήρωση τοῦ χρέους του. Τό συνέδριο δέ μποροῦσε νά ἐπιτρέψει νά πέσει ἡ Διεθνὴς, αὐτὸ τὸ μεγάλο δημιούργημα τοῦ προλεταριάτου, στὸ δόκανο πού τῆς εἶχαν στήσει τὰ ἀποβράσματα τῶν ἐκμεταλλευτριῶν τάξεων. Ὅσο γιὰ κείνους, πού θέλουν νά ἀπογυμνώσουν τὸ Γενικὸ Συμβούλιο ἀπὸ τίς ἀρμοδιότητές του, δίχως τίς ὁποῖες ἡ Διεθνὴς θά μετατρεπόταν σέ μιὰ ἀκαθόριστη, ἀσύνδετη καί, γιὰ νά χρησιμοποιήσουμε τὴ γλῶσσα τῆς Συμμαχίας, «ἄμορφη» μάζα, δέ μποροῦμε νά τοὺς ἀντικρίσουμε ἀλλιῶς, παρά ὡς προδότες ἢ ὡς ἡλίθιους.

Λονδίνο, 21 Ἰουλίου 1873

Ἡ Ἐπιτροπὴ :

Ε. Ντυπόν, Φρ. Ἐνγκελς, Λέο Φράνκελ,

Α. Λέ Μουσού, Κάρλ Μάρξ, Αὔγ. Σερραϊγιέ

X

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑ

1. Η ΜΕΤΟΙΚΕΣΙΑ* ΤΟΥ ΜΠΑΚΟΥΝΙΝ

Τό 1857 έστειλαν τόν Μπακούνιν στή Σιβηρία, ὅχι ὅμως σέ καταναγκαστικά ἔργα, ὅπως θά μποροῦσε νά ὑποθέσει κανεῖς, κρίνοντας ἀπ' τίς ἀφηγήσεις του, ἀλλά ἀπλῶς σέ ἐκτόπιση. Κυβερνήτης τῆς Σιβηρίας ἦταν τότε ὁ κόμης Μουραβιόφ-Ἀμούρσκι, συγγενῆς τοῦ δήμιου τῆς Πολωνίας Μουραβιόφ καί συγγενῆς τοῦ Μπακούνιν. Χάρη σ' αὐτή τή συγγένεια καί στίς ὑπηρεσίες πού πρόσφερε στήν κυβέρνηση, ὁ Μπακούνιν εἶχε ἐκεῖ μιὰ ξεχωριστή θέση καί ἔχαιρε ἰδιαίτερης εὐνοίας.

Τήν ἐποχή ἐκείνη βρισκόταν στή Σιβηρία ὁ Πετρασέφσκι, ὁ ἀρχηγός καί ὀργανωτής τῆς συνωμοσίας τοῦ 1849²⁶⁷. Ὁ Μπακούνιν τηροῦσε σαφῶς ἐχθρική στάση ἀπέναντί του καί ἐπιχείρησε μέ κάθε τρόπο νά τοῦ κάνει κακό. Σάν συγγενῆς πού ἦταν τοῦ στρατηγοῦ-κυβερνήτη, δέν τοῦ ἦταν δύσκολο. Μ' αὐτό τό κυνηγητό κατά τοῦ Πετρασέφσκι, ὁ Μπακούνιν δημιούργησε καί ἄλλους λόγους γιά νά ἔχει τήν εὐνοια τῶν κρατούντων. Μιά σκοτεινή ὑπόθεση, πού ἔκανε πάταγο στή Σιβηρία καί στή Ρωσία, ἔθεσε τέρμα σ' αὐτή τή διαπάλη μεταξὺ τῶν δύο ἐκτοπισμένων. Ἡ καταγγελία τῆς συμπεριφορᾶς ἐνός μεγάλοσχημου ἀξιωματοῦχου, πού παρίστανε τό φιλελεύθερο, προκάλεσε θύελλα στό περιβάλλον τοῦ στρατηγοῦ-κυβερνήτη, πού τερματίστηκε μέ

* — Πρόκειται γιά χρησιμοποίηση τοῦ ἀραβικοῦ δρου Ἑγίρα (μετοικεσία), πού δηλώνει τήν ἀπαρχή τοῦ Μουσουλμανικοῦ ἡμερολογίου (622 μ.Χ.) καί προῆλθε ἀπό τόν ἐξαναγκασμό τοῦ Μωάμεθ νά καταφύγει (νά μετοικήσει) ἀπό τή Μέκκα στή Μεδίνα. (Σημ. μετ.).

μιά φονική μονομαχία. Όλη αυτή ή υπόθεση ήταν τόσο πολύ μπλεγμένη μέ προσωπικές ραδιουργίες καί άπάτες, ώστε προκάλεσε σάλο σ' όλο τόν πληθυσμό, πού κατηγόρησε τούς άνώτερους άξιωματούχους γιά φόνο έκ προμελέτης τοϋ θύματος τής μονομαχίας, ενός νεαροϋ φίλου τοϋ Πετρασέφσκι. Ό σάλος ήταν τόσο μεγάλος, πού ή κυβέρνηση φοβήθηκε ένα λαϊκό ξεσπασμα. Ό Μπακούνιν πήρε τό μέρος τών ύψηλών άξιωματούχων καθώς καί τοϋ Μουραβιώφ. Χρησιμοποίησε τήν έπιρροή του γιά νά επιτύχει νά έκτοπισθεϊ ό Πετρασέφσκι σέ άκόμα πιό άπομακρυσμένα μέρη καί έγινε συνήγορος τών διωκτών του σέ μία μακροσκελή έπιστολή πού έγραψε ως αυτόπτης μάρτυρας καί έστειλε στόν Χέρτσεν. Όταν ό Χέρτσεν δημοσίευσε τήν έπιστολή αυτή στό «Κολοκόλ», άφαίρεσε όλες τίς επιθετικές αιχμές κατά τοϋ Πετρασέφσκι, αλλά γραμμένο μέ τό χέρι αντίγραφο αυτής τής έπιστολής, κατά τήν άποστολή της στην Πετρούπολη, διέρρευσε στην εκεί κοινή γνώμη.

Οί έμποροι τής Σιβηρίας, γενικά πιό φιλελεύθεροι άπ' τούς συναδέλφους τους στή Ρωσία, ήθελαν νά ιδρύσουν πανεπιστήμιο στή Σιβηρία, πού θά τούς άπάλλασσε άπ' τήν ανάγκη νά στέλνουν τούς γιούς τους στά μακρινά εκπαιδευτικά ιδρύματα τής Ρωσίας καί νά δημιουργήσουν ένα πνευματικό κέντρο στην περιοχή τους. Χρειάζόταν γι' αυτό ή άδεια τοϋ αυτοκράτορα. Ό Μουραβιώφ, έπηρεασμένος άπ' τόν Μπακούνιν καί άκούγοντας τή συμβουλή του, αντίτάχθηκε σ' αυτό τό σχέδιο. Η άποστροφή τοϋ Μπακούνιν κατά τής έπιστήμης είναι παλιά υπόθεση. Τό περιστατικό αυτό είναι πασίγνωστο στή Σιβηρία. Ό Μπακούνιν, πού επανειλημμένα οί Ρώσοι τοϋ έθεσαν σχετικά έρωτήματα, δέ μπόρεσε νά τό άρνηθεϊ καί δικαιολόγησε τή στάση του, λέγοντας *ότι προετοιμάζοντας τήν απόδρασή του, έπιζητούσε νά έχει τήν εύνοια τοϋ συγγενή του κυβερνήτη.*

Ό Μπακούνιν όχι μόνο έκανε ό ίδιος χρήση καί κατάχρηση τής εύνοιας τών κρατούντων, αλλά επιδίωκε τήν εύνοια έναντι ελάχιστων ανταλλαγμάτων γιά λογαριασμό τών διαφόρων καπιταλιστών, εργολάβων, εκμισθωτών. Οί προκηρύξεις τοϋ Μπακούνιν, πού βρέθηκαν στά θύματα τοϋ Νετσάγιεφ καί τίς δημοσίευσε ή κυβέρνηση τό 1869-1870, περιείχαν καταλόγους προ-

γραφῶν. Μεταξύ τῶν ἄλλων, πού ἦσαν περασμένοι στους καταλόγους, βρισκόταν καί ὁ περιβόητος Κατκῶφ, ἀρχισυντάκτης τῆς «Ἐφημερίδας τῆς Μόσχας»²⁶⁸. Ὁ Κατκῶφ γιά ἀντεκδίκηση, δημοσίευσε στήν ἐφημερίδα του τοῦτο τό ἀποκαλυπτικό: ἔχει λέει στά χέρια του ἐπιστολές, πού τοῦ ἔστειλε ὁ Μπακούνιν ὅταν ἔφθασε στό Λονδίνο ἀπ' τή Σιβηρία, στίς ὁποῖες ὁ Μπακούνιν παρακαλεῖ τόν Κατκῶφ, σάν παλιός φίλος, νά τοῦ δώσει δανεικά μερικές χιλιάδες ρούβλια. Ὁ Μπακούνιν ὁμολογεῖ ὅτι κατά τήν παραμονή του στή Σιβηρία ἔπαιρνε κάθε χρόνο ἓνα ὀρισμένο ποσό χρημάτων ἀπό κάποιον ἐκμισθωτή ἐργοστασίου παραγωγῆς βότκας, ὁ ὁποῖος τόν πλήρωνε γιά νά ἐξασφαλίζει, μέ τή μεσολάβησή του, τήν εὐνοία τοῦ κυβερνήτη.

Αὐτή τήν ἀνέντιμη ἀντιμισθία (πού ἔπαψε νά τήν παίρνει μετά τήν ἀπόδραση) τήν ἔχει βάρος στή συνείδησή του καί ἤθελε νά ἐπιστρέψει στόν ἐκμισθωτή τὰ χρήματα πού πῆρε. Γιά νά ἐκτελέσει αὐτή τήν καλή πράξη ζήτησε τήν ἐπιχορήγηση αὐτή ἀπ' τόν φίλο του Κατκῶφ. Ὁ Κατκῶφ τήν ἀρνήθηκε.

Ὅταν ὁ Μπακούνιν ἀπηύθυνε αὐτή τήν παράκληση στόν παλιό του φίλο Κατκῶφ, ὁ τελευταῖος εἶχε πάρει κιόλας ἀπό καιρό τὰ γαλόνια του στήν ὑπηρεσία τοῦ III Γραφείου, προσφέροντας τήν ἐφημερίδα του γιά χαφιεδισμούς σέ βάρος τῶν ρώσων ἐπαναστατῶν, ἰδιαίτερα τοῦ Τσερνισέφσκι, καθώς καί σέ βάρος τῆς πολωνικῆς ἐπανάστασης. Ἔτσι τό 1862 ὁ Μπακούνιν ζήτησε χρήματα ἀπό ἓναν ἄνθρωπο, γιά τόν ὁποῖο γνῶριζε ὅτι εἶναι καταδότης καί πωλημένος καλαμαράς, πού πληρωνόταν ἀπ' τή ρωσική κυβέρνηση. Ὁ Μπακούνιν δέν τόλμησε ποτέ νά ἀνασκευάσει αὐτή τή βαριά κατηγορία.

Διαθέτοντας χρήματα, μέ τόν τρόπο πού ἀναφέραμε καί μέ τήν ὑψηλή προστασία τοῦ κυβερνήτη, ἦταν πολύ εὐκολο νά πραγματοποιήσῃ ὁ Μπακούνιν τήν ἀπόδρασή του. Ὅχι μόνο πῆρε διαβατήριο στό ὄνομά του γιά νά ταξιδεύῃ στή Σιβηρία, ἀλλά καί τοῦ ἀνατέθηκε ἐπίσημα νά κάνει ἐπιθεώρηση τῆς περιοχῆς ἕως τὰ ἀνατολικά της σύνορα. Φθάνοντας στό λιμάνι τοῦ Νικολαέφσκι δέ δυσκολεύτηκε νά διαπεραιωθεῖ στήν Ἰαπωνία, ἀπ' ὅπου μπόρεσε ἡσυχα-ἡσυχα νά μπεῖ στό καράβι πού πήγαινε στήν Ἀμερική καί στά τέλη τοῦ 1861 νά φθάσῃ στό Λονδίνο.

Ἔτσι συντελέστηκε ἡ θαυμαστή μετοικεσία αὐτοῦ τοῦ νέου Μωάμεθ.

2. ΤΟ ΠΑΝΣΛΑΒΙΣΤΙΚΟ ΜΑΝΙΦΕΣΤΟ ΤΟΥ ΜΠΑΚΟΥΝΙΝ

Στίς 3 Μαρτίου 1861 ὁ Ἀλέξανδρος Β', ὑπὸ τὰ ἐνθουσιώδη χειροκροτήματα ὅλης τῆς φιλελεύθερης Εὐρώπης, κατάργησε τὴ δουλοπαροικία. Οἱ προσπάθειες τοῦ Τσερνισέφσκι καὶ τοῦ ἐπαναστατικοῦ κόμματος νὰ ἐπιτύχουν τὴ διατήρηση τῶν κοινοτικῶν γαιῶν ἔφεραν κάποιο ἀποτέλεσμα, ἀλλὰ μὲ τόσο ἀνεπαρκῆ μορφή, ὥστε, πρὶν ἀκόμα δημοσιευθεῖ τὸ διάταγμα γιὰ τὴν κατάργηση τῆς δουλοπαροικίας, ὁ Τσερνισέφσκι διαπίστωνε μὲ θλίψη :

«Ἄν ἤξερα ὅτι τὸ πρόβλημα ποὺ ἔθεσα θὰ εὑρίσκε μιά τέτοια λύση, θὰ προτιμοῦσα νὰ ὑποστῶ ἥττα, παρὰ μιά τέτοια νίκη. Θὰ προτιμοῦσα νὰ ἐνεργοῦσαν ὅπως αὐτοὶ σχεδίαζαν, δίχως νὰ πάρουν καθόλου ὑπόψη τους τὰ αἰτήματά μας».

Καὶ πράγματι, τὸ διάταγμα γιὰ κατάργηση τῆς δουλοπαροικίας δέν ἦταν παρὰ ἓνα ἀπατηλὸ κατασκευάσμα. Σημαντικὸ μέρος τῶν χωραφιῶν τὸ πῆραν ἀπ' τὰ χέρια τῶν πραγματικῶν καλλιεργητῶν τους καὶ εἰσήγαγαν τὸ σύστημα ἐξαγορᾶς τῶν γαιῶν ἀπ' τοὺς ἀγρότες. Αὐτὴ ἡ πράξη τῆς τσαρικής δολιότητος χρησίμευσε στὸν Τσερνισέφσκι καὶ στὸ κόμμα του ὡς νέο καὶ ἀδιάψευστο ἐπιχείρημα ἐνάντια στίς αὐτοκρατορικές μεταρρυθμίσεις. Οἱ φιλελεύθεροι, ποὺ μπῆκαν κάτω ἀπ' τὴ σημαία τοῦ Χέρτσεν, φώναζαν μὲ ὅλη τὴ δύναμη τῶν πνευμόνων τους : «Γαλιλαΐε, ἐνίκησες !». Γαλιλαῖο ὀνόμαζαν τὸν Ἀλέξανδρο τὸν Β'. — Ἀπὸ τὴ στιγμή ἐκείνη τὸ φιλελεύθερο κόμμα, μὲ κύριο ὄργανό του τὸ «Κολοκόλ» τοῦ Χέρτσεν, δέν ἔπαψε νὰ ἐξυμνεῖ τὸν τσάρο-ἀπελευθερωτὴ καί, γιὰ νὰ ἀποσπάσει τὴν προσοχὴ τῆς κοινῆς γνώμης ἀπ' τίς καταγγελίες καὶ τίς διαμαρτυρίες ποὺ προκαλοῦσε αὐτὴ ἡ ἀντιλαϊκὴ πράξη, καλοῦσε τὸν τσάρο νὰ συνεχίσει τὸ ἀπελευθερωτικὸ τοῦ ἔργο καὶ ν' ἀρχίσει σταυροφορία γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῶν καταπιεζόμενων σλαβικῶν λαῶν, γιὰ τὴν πραγμάτωση τῶν ἰδεῶν τοῦ πανσλαβισμού.

Τό καλοκαίρι τοῦ 1861 ὁ Τσερνισέφσκι ξεσκέπασε ἀπὸ τό περιοδικό «Ὁ σύγχρονος» (*«Sovremennik»*)²⁶⁹ τίς σκευωρίες τῶν πανσλαβιστῶν καί εἶπε στούς σλαβικούς λαούς τήν ἀλήθεια γιά τήν κατάσταση πραγμάτων στή Ρωσία καί γιά τόν ἰδιοτελεῖ σκοταδισμό τῶν ψευτοφίλων τους πανσλαβιστῶν. Τότε ἀκριβῶς ὁ Μπακούνιν, πού εἶχε γυρίσει ἀπ' τή Σιβηρία, διάλεξε τή στιγμή γιά νά κάνει τήν ἐμφάνισή του. Ἐγράψε τό πρῶτο μέρος ἑνός μακρόσυρτου μανιφέστου, πού κυκλοφόρησε σάν παράρτημα στό τεῦχος τοῦ «Κολοκόλ» τῆς 15 Φεβρουαρίου 1862, μέ τίτλο «Πρός τοὺς Ρώσους, τοὺς Πολωνούς καί ὅλους τοὺς σλάβους φίλους». Δεύτερο μέρος αὐτοῦ τοῦ μανιφέστου δέν εἶδε ποτέ τό φῶς τῆς δημοσιότητας.

Τό Μανιφέστο ἀρχίζει μέ τήν ἀκόλουθη διακήρυξη :

«Διατήρησα τή γενναιοφροσύνη τοῦ παντοδύναμου στοχασμοῦ καί μέ τήν καρδιά, τή θέληση καί τό πάθος μου ἔμεινα πιστός στοὺς φίλους, στή μεγάλη κοινὴ ὑπόθεση, στὸν ἑαυτό μου... Ἐμφανίζομαι τώρα σέ σᾶς, τοὺς παλιούς δοκιμασμένους φίλους καί σέ σᾶς, νεαροὶ φίλοι, πού ζήτε μέ τήν ἴδια σκέψη, μέ τήν ἴδια θέληση πού ζοῦμε κι ἐμεῖς, καί σᾶς παρακαλῶ : δεχθῆτε με καί πάλι ἀνάμεσά σας, ὥστε νά μπορέσω ἀνάμεσα σέ σᾶς καί μαζί μέ σᾶς νά ἀφιερῶσω ὅλη τήν ὑπόλοιπη ζωή μου στὸν ἀγῶνα γιά τή ρωσικὴ ἐλευθερία, γιά τήν πολωνικὴ ἐλευθερία καί γιά τήν ἐλευθερία καί ἀνεξαρτησία ὅλων τῶν Σλάβων».

Ὅταν ὁ Μπακούνιν ὑποβάλλει μέ τόση ταπεινοφροσύνη αὐτὴ τήν παράκληση πρὸς τοὺς παλιούς καί νέους φίλους, αὐτό τό κάνει διότι

«εἶναι δύσκολο νά πράττεις τό καθῆκον σου στά ξένα. Αὐτό τό δοκίμασα πολὺ καλὰ στά χρόνια τῶν ἐπαναστάσεων. Οὔτε στή Γαλλία, οὔτε στή Γερμανία δέ μπόρεσα ν' ἀποκτήσω ρίζες. Ἔτσι, διατηρώντας ὅλη τή φλογερὴ συμπάθεια τῶν παλιῶν χρόνων πρὸς τό προοδευτικὸ κίνημα ὅλων τῶν χωρῶν, καί γιά νά μὴν σπαταλίσω ἄδικα τό ὑπόλοιπο τῆς ζωῆς μου, ὀφείλω νά περιορίσω ἀπὸ δῶ καί μπρὸς τήν κύρια δραστηριότητά μου στή Ρωσία, στήν Πολωνία, στοὺς Σλάβους. Αὐτοὶ οἱ τρεῖς χωρισμένοι κόσμοι εἶναι ἀξέχωριστοι στήν καρδιά καί τήν πίστη μου».

Τό 1862, πρὶν ἀπὸ ἔντεκα χρόνια, σέ ἡλικία 51 χρονῶν, ὁ μέγας ἀναρχικὸς Μπακούνιν ἔκανε κήρυγμα λατρείας πρὸς τό κράτος καί τόν πανσλαβιστικὸ πατριωτισμό.

«Ο μεγαλωρωσικός λαός ίσαμε τώρα ζούσε, ἄς ποῦμε, ἐπιφανειακά τή ζωή τοῦ κράτους. Ὅσο κι ἂν ἡ κατάστασή του ἦταν ἀφόρητη καί εἶχε φθάσει στό ἔσχατο ὄριο τῆς φτώχειας καί τῆς δουλείας, παρ' ὅλα αὐτά, ἔτρεφε ἐκτίμηση γιά τήν ἐνότητα, τή δύναμη καί τό μεγαλεῖο τῆς Ρωσίας κι ἦταν ἐτοιμος νά κάνει γι' αὐτά κάθε θυσία. Ἔτσι μορφοποιήθηκε στή συνείδηση τοῦ μεγαλωρωσικοῦ λαοῦ ἡ ἐννοια τοῦ κράτους καί ὁ πατριωτισμός ὄχι στά λόγια, ἀλλά στήν πράξη. Ἔτσι μόνο αὐτός ἀπό τά ἄλλα σλαβικά φύλα παρέμεινε ἀκέραιος, κρατήθηκε μόνος του στήν Εὐρώπη κι ἔδωσε σ' ὅλους νά καταλάβουν ὅτι ἀποτελεῖ μιά δύναμη... Μή φοβᾶστε πῶς θά χάσει τή νόμιμη ἐπιρροή του καί τήν πολιτική δύναμη πού ἀπόχτησε μέ τόν ἀγῶνα, ἕναν ἀγῶνα τριῶν αἰῶνων μέ μιά ἀνταπάρνηση μεγαλομάρτυρα, γιά νά διατηρηθεῖ ἡ ἀκεραιότητα τοῦ κράτους του... Καί θά ξαποστείλουμε τούς Τατάρους μας στήν Ἀσία καί τούς Γερμανούς μας στή Γερμανία καί θά εἴμαστε ἕνας ἐλεύθερος, ἕνας καθαρά ρωσικός λαός...».

Γιά νά προσδώσει περισσότερο βάρος σ' αὐτήν τήν πανσλαβιστική προπαγάνδα, πού καταλήγει μέ τό αἷτημα μιᾶς σταυροφορίας ἐναντίον τῶν Τατάρων καί τῶν Γερμανῶν, ὁ Μπακούνιν παραπέμπει τόν ἀναγνώστη στόν αὐτοκράτορα Νικόλαο :

«Λένε μάλιστα πῶς ὁ ἴδιος ὁ αὐτοκράτορας Νικόλαος, λίγο προτοῦ πεθάνει, προετοιμαζόμενος νά κηρύξει τόν πόλεμο κατά τῆς Αὐστρίας, ἤθελε νά καλέσει σέ γενική ἐξέγερση τούς αὐστριακούς καί τούρκους σλάβους, τούς Μαγνάρους καί τούς Ἰταλούς. Μόνος του προκάλεσε τόν πόλεμο τῆς Ἀνατολῆς ἐναντίον τοῦ ἑαυτοῦ του καί, γιά λόγους αὐτοάμυνας, ἤθελε νά μετατραπῇ ἀπό αὐτοκράτορας δεσποτικός σέ αὐτοκράτορα ἐπαναστάτη. Λένε ὅτι εἶχε κιόλας ὑπογράψει προκήρυξη πρὸς τούς Σλάβους καί ἐπίσης πρὸς τήν Πολωνία. Παρά τό μίσος πού ἔτρεφε γιά τήν Πολωνία, καταλάβαινε ὅτι δίχως αὐτήν εἶναι ἀδύνατη ἡ σλαβική ἐξέγερση... εἶχε ὑπερνικήσει τό μίσος του σέ τέτοιο βαθμό, ὥστε ἦταν ἐτοιμος νά ἀναγνώρισει τήν ἀνεξάρτητη ὑπαρξή τῆς Πολωνίας, ἀλλά... μόνο ἐκεῖθεν τοῦ Βιστούλα».

Ὁ ἴδιος αὐτός ἄνθρωπος, πού ἀπό τό 1868 ὑποδύεται τό ρόλο τοῦ διεθνιστή, τό 1862 κήρυττε φυλετικό πόλεμο γιά τά συμφέροντα τῆς ρωσικῆς κυβέρνησης. Ὁ Πανσλαβισμός εἶναι ἐφεύρημα τῆς κυβέρνησης τῆς Πετρούπολης καί δέν ἔχει ἄλλο σκοπό, παρά τήν ἐπέκταση τῶν συνόρων τῆς Ρωσίας πρὸς Δυσμάς καί πρὸς Νότο. Κι ἐπειδὴ δέν ἀποφασίζουν νά ποῦν ἀνοιχτά στοὺς Σλάβους πού ζοῦν στήν Αὐστρία, στήν Πρωσία καί στήν Τουρκία τί τοὺς περιμένει ἂν ἐνσωματωθοῦν στή μεγάλη ρωσική αὐτοκρατορία, τοὺς ἐμφανίζουν τή Ρωσία σάν μιά δύνα-

μη, πού θά τούς ἀπελευθερώσει ἀπ' τόν ξενικό ζυγό καί θά τούς συνενώσει σέ μιά μεγάλη ἐλεύθερη ὁμοσπονδία. Ἔτσι ὁ πανσλαβισμός μπορεῖ νά πάρει διάφορες ἀποχρώσεις, ἀπ' τόν πανσλαβισμό τοῦ Νικολάου ἕως τόν πανσλαβισμό τοῦ Μπακούνιν. Ὅλοι τους, ὅμως, ἔχουν ἕναν καί μόνο σκοπό καί ὅλοι τους συνεννοοῦνται θαυμάσια μεταξύ τους, ὅπως ἀποδείχνεται ἀπ' τήν περικοπή πού παραθέσαμε μόλις παραπάνω. Τό Μανιφέστο, γιά τό ὅποιο θά μιλήσουμε ἀμέσως παρακάτω, δέν ἀφήνει καί τήν παραμικρή ἀμφιβολία πάνω στό θέμα αὐτό.

3. Ο ΜΠΑΚΟΥΝΙΝ ΚΑΙ Ο ΤΣΑΡΟΣ

Εἶδαμε ὅτι στή Ρωσία εἶχε ξεσπάσει ἕνας πόλεμος γύρω ἀπό τό θέμα τῆς κατάργησης τῆς δουλοπαροικίας ἀνάμεσα στό φιλελεύθερο καί τό ἐπαναστατικό κόμμα. Γύρω ἀπ' τόν Τσερνισέφσκι, ἀρχηγό τοῦ ἐπαναστατικοῦ κόμματος, συγκεντρώθηκε μιά δλόκληρη φάλαγγα δημοσιολόγων, μιά πολυμελὲς ὁμάδα ἀξιωματικῶν καί ἡ σπουδάζουσα νεολαία. Τό φιλελεύθερο κόμμα τό ἐκπροσωποῦσαν ὁ Χέρτσεν, μερικοὶ πανσλαβιστές καί σημαντικός ἀριθμός μετριοπαθῶν μεταρρυθμιστῶν καί θαυμαστῶν τοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ Β'. Ἡ κυβέρνηση ὑποστήριζε τό φιλελεύθερο κόμμα. Τό Μάρτιο τοῦ 1861 ἡ ρωσικὴ φοιτητικὴ νεολαία τάχθηκε ἐνεργά ὑπὲρ τῆς ἀπελευθέρωσης τῆς Πολωνίας. Τό φθινόπωρο τοῦ 1861 προσπάθησε νά προβάλει ἀντίσταση στό «πραξικόπημα». Ἡ συνέπεια ἦταν ὅτι, μέ διάφορα διοικητικά καί οἰκονομικά μέτρα, οἱ ἄποροι φοιτητές (πάνω ἀπὸ τὰ δύο τρίτα τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ) στερήθηκαν τὴ δυνατότητα νά ἀποκτήσουν ἀνώτερη μόρφωση. Ἡ κυβέρνηση χαρακτήρισε τίς διαμαρτυρίες τους ἀνταρσία. Στὴν Πετρούπολη, στή Μόσχα, στό Καζάν ἑκατοντάδες νέους τούς ἔριξαν στίς φυλακές, τούς ἔδιωξαν ἀπ' τὰ πανεπιστήμια ἢ τούς διέγραψαν — ὕστερα ἀπὸ τρίμηνη φυλάκιση. Τό κρατικὸ συμβούλιο, ἐπειδὴ φοβόταν μήπως αὐτοὶ οἱ νέοι ἐνισχύσουν τὴ δυσαρέσκεια τῶν ἀγροτῶν, ἀπαγόρευσε σέ πρῶην φοιτητές νά καταλάβουν ὅποιαδήποτε κοινωνικὴ θέση στό χωριό. Ἀλλὰ οἱ διώξεις δὲ σταμάτησαν ἐδῶ. Ἐκτοπίζουν καθηγητές, ὅπως τόν Παβλώφ. Ἀπαγορεύουν τίς δημόσιες δια-

λέξεις, πού ὀργάνωναν οἱ διαγραφέντες ἀπ' τὰ πανεπιστήμια φοιτητές. Ἐπιχειροῦν νέους διωγμούς μέ τά πιό ἀνόητα προσχήματα. Τό «Ταμεῖο ἀλληλοβοήθειας τῆς φοιτητικῆς νεολαίας», τοῦ ὁποίου ἡ λειτουργία μόλις εἶχε ἐπιτραπεῖ, ξαφνικά ἀπαγορεύεται. Διακόπηκε ἡ ἔκδοση ἐφημερίδων. Ὅλα αὐτά ὁδήγησαν στό ἔπακρο τῆ δυσάρεσκεια καί τήν ἀγανάκτηση τοῦ ριζοσπαστικοῦ κόμματος καί τό ἀνάγκασαν νά καταφύγει στήν ἔκδοση παράνομων ἐντύπων. Ἐμφανίστηκε τότε ἕνα Μανιφέστο αὐτοῦ τοῦ κόμματος, μέ τίτλο «Ἡ νεαρή Ρωσία», πού τό συνόδευε ἕνα ἐπίγραμμα παρμένο ἀπ' τόν Ρόμπερτ Ὕουεν²⁷⁰. Τό Μανιφέστο αὐτό περιέγραφε μέ σαφήνεια καί ἀκρίβεια τήν ἐσωτερική κατάσταση τῆς χώρας, τήν κατάσταση τῶν κομμάτων καί τοῦ Τύπου καί, διακηρύσσοντας τόν κομμουνισμό, κατέληγε στό συμπέρασμα ὅτι εἶναι ἀναγκαῖα ἡ κοινωνική ἐπανάσταση. Καλοῦσε ὅλους τοὺς σοβαροὺς ἀνθρώπους νά συσπειρωθοῦν γύρω ἀπ' τή ριζοσπαστική σημαία.

Δέν πρόλαβε καλά-καλά νά κυκλοφορήσει αὐτό τό Μανιφέστο, πού εἶχε ἐκτυπωθεῖ παράνομα, καί κατά μοιραία σύμπτωση (ἂν δέν εἶχε βάλει τό χέρι τῆς ἡ ἀστυνομία) στήν Πετρούπολη ξέσπασαν πολλές πυρκαγιές. Ἡ κυβέρνηση καί ὁ ἀντιδραστικός Τύπος ἄδραξαν προθυμότατα αὐτή τήν εὐκαιρία γιά νά κατηγορήσουν τή νεολαία καί τό ριζοσπαστικό κόμμα ὡς ἐμπρηστές. Γέμισαν πάλι οἱ φυλακές καί βρέθηκε στοὺς δρόμους τῆς ἐξορίας ἕνα πλῆθος μαρτύρων. Ἐπιασαν τόν Τσερνισέφσκι καί τόν ἔριξαν στό φρούριο τῆς Πετρούπολης, ἀπ' ὅπου, ὕστερα ἀπό μαρτύρια δύο χρόνων, τόν ἔστειλαν γιά καταναγκαστικά ἔργα στή Σιβηρία.

Πρὶν ἀπὸ τήν καταστροφή αὐτή, ὁ Χέρτσεν καί ὁ Γκομέκα, — ὁ τελευταῖος συνέπραξε ἀργότερα στήν καταστολή τῆς Πολωνίας ὡς κυβερνήτης σέ ἕνα ἀπὸ τὰ πολωνικά κυβερνεῖα, — ἔκαναν λυσσαλέες ἐπιθέσεις, ὁ ἕνας ἀπ' τό Λονδίνο καί ὁ ἄλλος στή Ρωσία, ἐναντίον τοῦ ριζοσπαστικοῦ κόμματος καί κατασυκοφαντοῦσαν τόν Τσερνισέφσκι, λέγοντας ὅτι, ἔτσι ὅπως πάει, θά φτάσει, ἴσως, νά πάρει καί παράσημο. Ὁ Τσερνισέφσκι σέ ἕνα ἄρθρο πολύ συγκρατημένο κάλεσε τόν Χέρτσεν νά ἀναλογισθεῖ τίς συνέπειες αὐτοῦ τοῦ νέου ρόλου πού ἐτοιμάζεται νά παίξει τό

«Κολοκόλ» παίρνοντας ανοιχτά έχθρική στάση απέναντι στο ρωσικό επαναστατικό κόμμα²⁷¹. Ο Χέρτσεν διακήρυξε πανηγυρικά ότι είναι διατεθειμένος, μπροστά σε κείνους που αυτός τούς όνομαζε διεθνή δημοκρατία, δηλαδή τούς διάφορους Ματσίνι, Βίκτωρ Ούγκώ, Λεντρώ-Ρολλέν, Λουί Μπλάν κ.ά., να προβεί στην καθιερωμένη πρόποση υπέρ της μακροημερεύσεως του μεγάλου τσάρου-απελευθερωτή. "Ό,τι κι αν λένε οι διάφοροι επαναστάτες-Δανιήλ της Πετρούπολης, πρόσθετε ο Χέρτσεν, εγώ ξνα ξέρω, πώς, αντίθετα απ' αυτούς και παρά τις κραυγές τους, αυτή ή πρόποση θά έχει ευνοϊκό αντίκτυπο στά Χειμερινά Άνάκτορα (τό ένδιαίτημα του τσάρου). Έπαναστάτες-Δανιήλ ήταν ό Τσερνισέφσκι και οι φίλοι του.

Ο Μπακούνιν ξεπέρασε τον Χέρτσεν. Τή στιγμή ακριβώς που είχε συντριβεί όλότελα τό επαναστατικό κόμμα, που ό Τσερνισέφσκι ήταν στή φυλακή, ό Μπακούνιν, 51 χρονών τότε, εξέδωσε τό διαβόητο βιβλιαράκι του για τον αγρότη-τσάρο : «Ρωμανώφ, Πουγκατσώφ ή Πέστελ ; Η υπόθεση του λαού». Έργο του Μιχαήλ Μπακούνιν, 1862.

«Μερικοί ακόμα διερωτούνται αν θά υπάρξει ή δέν θά υπάρξει επανάσταση στή Ρωσία. Άλλά ή επανάσταση αυτή άρχισε μέ συνέπεια, βασιλεύει παντού, σ' όλα τά θέματα, στά μυαλά όλων. Συντελείται από τά ίδια τά χέρια της κυβέρνησης μέ πιο μεγάλη επιτυχία απ' τίς προσπάθειες των άφοσιωμένων όπαδών της επανάστασης. Δέ θά κοπάσει και δέ θά σταματήσει, ώστόσο φθάσει στήν αναγέννηση του ρωσικού κόσμου, ώσότου προωθήσει και δημιουργήσει ένα νέο σλαβικό κόσμο.

Προφανώς, ή δυναστεία αυτοκαταλύεται. Άναζητεί σωτηρία στή συγκράτηση και όχι στήν παρακίνηση της άφυπνισμένης λαϊκής ζωής. Άν τήν ένιωθε αυτή τή λαϊκή ζωή, θά μπορούσε ό τσαρικός οίκος νά φθάσει σε πρωτοείδωτα ύψη δύναμης και δόξας... Τί κρίμα ! Σπάνια δόθηκε στον τσαρικό οίκο ή εύκαιρία νά διαδραματίσει έναν τέτοιο μεγαλειώδη, έναν τέτοιο εύλογημένο ρόλο. Ο Άλέξανδρος ό Β' θά μπορούσε εύκολα νά γίνει ένα ίνδαλμα του λαού, ό πρώτος ρώσος τσάρος-αγρότης*, που ή ίσχύς του δέ θά ήταν ό φόβος, αλλά ή αγάπη, ή έλευθερία, ή ευημερία του λαού του. Στηριγμένος σ' έναν τέτοιο λαό, θά μπορούσε νά γίνει ό σωτήρας και άρχηγός όλου του, σλαβικού κόσμου...

* Ο τίτλος του τσάρου-αγρότη (Zemsky Tzar), που άπονέμεται στον Άλέξανδρο Β', άποτελεί εύρημα του Μπακούνιν και του «Κολοκόλ».

Γιὰ νά γίνει αὐτό δέν χρειαζόταν παρά μόνο ἡ ρωμαλέα ρωσική καρδιά γενναιοδωρή στη γαλήνη καί στην ἀλήθεια. Ὅλο τό ζωντανό ρωσικό καί ολαβικό παρόν τοῦ ἀπλώνει τά χέρια, πρόθυμο νά γίνει τό ὑποπόδιο τοῦ ἱστορικοῦ μεγαλείου του».

Κατόπιν ὁ Μπακούνιν ζητάει νά καταστραφεῖ τό κράτος τοῦ Μεγάλου Πέτρου, τό *γερμανικό* κράτος, καί νά ἰδρυθεῖ ἡ «Νέα Ρωσία». Ἡ ἐκτέλεση αὐτοῦ τοῦ ἔργου ἀνατίθεται στὸν Ἀλέξανδρο τὸν Β΄.

«Τό ξεκίνημά του ἦταν θαυμάσιο. Ἐξήγγειλε τὴν ἐλευθερία τοῦ λαοῦ, ἐλευθερία καί νέα ζωὴ ὕστερα ἀπὸ χιλιόχρονη δουλεία. Ὅπως φαίνεται, θέλησε νά δημιουργήσει τὴ Ρωσία τῶν ἀγροτῶν» (zemskoujou Roussiou), «διότι στὸ κράτος τοῦ Πέτρου ἦταν ἀδιανόητη ἡ ἐλευθερία τοῦ λαοῦ. Στις 19 Φεβρουαρίου 1861, παρ' ὅλα τὰ σφάλματα, παρ' ὅλες τὶς τερατώδεις ἀντιφάσεις τοῦ Διάταγματος γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῶν ἀγροτῶν, ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Β΄ ἦταν ὁ πιὸ μέγας, ὁ πιὸ δημοφιλής, ὁ πιὸ ἰσχυρὸς τσάρος πού βασίλευσε ποτέ στη Ρωσία». — Ὅμως, «ἡ ἐλευθερία ἀντίκειται σ' ὅλα τὰ ἐνστικτα τοῦ Ἀλεξάνδρου Β΄», διότι εἶναι Γερμανὸς καί «ὁ Γερμανὸς δέν θά καταλάβει καί δέν θά ἀγαπήσει ποτέ τὴν ἀγροτική Ρωσία... ὁ νοῦς του ἦταν πῶς νά ἐδραιώσει τό κρατικό οἰκοδόμημα τοῦ Πέτρου... ἀναλαμβάνοντας ἓνα ἔργο ὀλέθριο καί ἀπραγματοποίητο, χαντακώνει τὸν ἑαυτό του καί τὸν οἶκο του καί εἶναι ἔτοιμος νά ρίξει τὴ Ρωσία σέ μιὰ αἱματηρὴ ἐπανάσταση».

Ὅλες οἱ ἐναντιώσεις «στό διάταγμα γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση», ὅλες οἱ ἐκτελέσεις ἀγροτῶν, οἱ φοιτητικὲς ἀναταραχές, μέ μιὰ λέξη, ὅλη ἡ τρομοκρατία, κατὰ τὴ γνώμη τοῦ Μπακούνιν,

«ἐξηγοῦνται μέ τό ὅτι ἔλλειψε ἀπ' τὸν τσάρο τό ρωσικό αἶσθημα, ἡ καρδιά πού θά χτυποῦσε γιὰ τό λαό καί κυριάρχησε ἡ ἀπερίσκεπτη ἐπιδίωξη νά συγκρατηθεῖ μέ κάθε θυσία τό κράτος τοῦ Πέτρου... Ἐνῶ αὐτός, καί μόνο αὐτός, μπορούσε νά πραγματοποιήσει τὴν πιὸ μεγαλειώδη καί εὐεργετική ἐπανάσταση στη Ρωσία, χωρίς νά χυθεῖ οὔτε μιὰ σταγόνα αἷμα. Μπορεῖ νά τό κάνει ἀκόμα καί τώρα. Ἄν χάνουμε τὶς ἐλπίδες μας γιὰ μιὰ εἰρηνική διέξοδο, αὐτό δέν τό κάνουμε διότι εἶναι ἀργά, ἀλλά διότι χάσαμε, ἐπιτέλους, τὴν ἐλπίδα στὴν ἱκανότητα τοῦ Ἀλεξάνδρου Β΄ νά κατανοήσει τό μοναδικό δρόμο πού μπορεῖ νά οὔσει τὸν ἑαυτό του καί τὴ Ρωσία. Νά ἀνακοπῇ τό κίνημα τοῦ λαοῦ, πού ξύπνησε ὕστερα ἀπὸ μιὰ χιλιόχρονη νάρκη, εἶναι ἀδύνατο. Ἄν ὅμως ὁ τσάρος σταθερά καί θαρραλέα τεθεῖ ἐπικεφαλῆς τοῦ ἴδιου τοῦ κινήματος, τότε θά ἦταν ἀπέραντη ἡ ἰσχὺς του γιὰ τό καλὸ καί πρὸς δόξα τῆς Ρωσίας».

Γιά νά γίνει αὐτό χρειάζοταν ἀπλῶς νά δώσει τή γῆ στους ἀγρότες, ἐλευθερία καί self-government*.

«Μή φοβάστε, ἐπίσης, δι μέ τήν self-government θά ἀποκοποῦν οἱ δεσμοί μεταξὺ τῶν ἐπαρχιῶν, θά καταστραφεῖ ἡ ἐνότητα τῆς ρωσικῆς γῆς, διότι ἡ αὐτονομία τῶν ἐπαρχιῶν θά εἶναι μόνο διοικητική, σ' ὀρισμένα θέματα νομοθετική, νομική καί ὄχι πολιτική. Καί σέ καμιά ἄλλη χώρα, μέ ἐξαίρεση ἴσως τῆ Γαλλία, ὁ λαός δέν διαπνέεται ἀπό μιὰ τέτοια ἀντίληψη ἐνότητας, ἁρμονίας τοῦ πολιτεύματος, κρατικῆς ἀκεραιότητος καί ἐθνικοῦ μεγαλείου, ὅπως στή Ρωσία».

Τόν ἴδιο καιρό στή Ρωσία ζητοῦσαν νά συγκληθεῖ ἐθνοσυνέλευση. Ὅρισμένοι τή ζητοῦσαν γιά νά ὑπερνικηθοῦν οἱ οἰκονομικές δυσκολίες, ἄλλοι γιά νά τεθεῖ τέρμα στή μοναρχία. Ὁ Μπακούνιν τήν ἤθελε γιά νά διαδηλωθεῖ ἡ ἐνότητα τῆς Ρωσίας καί γιά νά ἐδραιωθεῖ ἡ ἐξουσία καί τό μεγαλεῖο τοῦ τσάρου.

«Ἡ ἐνότητα τῆς Ρωσίας, πού ἴσαμε σήμερα ἐκφραζόταν μόνο στό πρόσωπο τοῦ τσάρου, χρειάζεται τώρα μιὰ ἀκόμα ἀντιπροσώπευση : τήν ἐθνοσυνέλευση... Τό πρόβλημα δέν εἶναι ἂν θά ὑπάρξει ἢ ὄχι ἐπανάσταση, ἀλλά ἂν θά εἶναι εἰρηνική ἢ αἱματηρή. Θά εἶναι εἰρηνική καί εὐλογημένη, ἂν ὁ τσάρος, ἐπικεφαλῆς τοῦ λαϊκοῦ κινήματος, μαζί μέ τήν ἐθνοσυνέλευση, ὀναλλάξει μιὰ πλατιά καί ριζική ἀναμόρφωση τῆς Ρωσίας στό πνεῦμα τῆς ἐλευθερίας. Ἄν, ὅμως, ὁ τσάρος ἔχει στό νοῦ του νά ὑπαναχωρήσει ἢ νά περιοριστεῖ σέ ἡμίμετρα, ἡ ἐπανάσταση θά εἶναι φοβερή. Τότε ἡ ἐπανάσταση, ἐπειδὴ ὁ ξεσηκωμός θά εἶναι παλλαϊκός, θά πάρει ἕνα χαρακτήρα ἀνελέητης σφαγῆς... Ὁ Ἀλέξανδρος Β' μπορεῖ ἀκόμα νά σώσει τή Ρωσία ἀπ' τήν ὀριστική καταστροφή, ἀπ' τήν αἱματοχυσία».

Ἔτσι, τό 1862 ἡ ἐπανάσταση γιά τόν Μπακούνιν ἰσοδυναμοῦσε μέ ὀριστική καταστροφή τῆς Ρωσίας καί ἐκλιπαροῦσε τόν τσάρο νά προφυλάξει τή χώρα ἀπ' αὐτήν. Γιά πολλούς ρώσους ἐπαναστάτες ἡ σύγκληση τῆς ἐθνοσυνέλευσης θά ἰσοδυναμοῦσε μέ ἀνατροπή τῆς δυναστείας. Ὁ Μπακούνιν ὅμως τοὺς κόβει τήν ὀρεξη καί τοὺς πληροφορεῖ πῶς

«ἡ ἐθνοσυνέλευση θά εἶναι ἐναντίον τους καί ὑπέρ τοῦ τσάρου. Ἄν ὅμως ἡ ἐθνοσυνέλευση σταθεῖ ἐχθρική πρὸς τόν τσάρο ; Μπορεῖ αὐτό νά συμβεῖ ἀφοῦ ὁ λαός, πού θά στείλει σ' αὐτήν τοὺς ἀντιπροσώπους του, εἶχε ὥς τώ-

* — αὐτοδιοίκηση.

ρα απεριόριστη πίστη στον τσάρο και περίμενε τά πάντα απ' αυτόν ; 'Από πού, λοιπόν, θά προέλθει αυτή ή εχθρότητα ;... Δέν χωράει αμφιβολία ότι αν ό τσάρος συγκαλοῦσε τώρα» (τό Φεβρουάριο τοῦ 1862) «τήν ἐθνοσυνέλευση, θά ἐβλεπε γιά πρώτη φορά νά τόν περιστοιχίζουν ἄνθρωποι πραγματικά ἀφοσιωμένοι σ' αὐτόν. 'Αν συνεχισθεῖ ή ἀναρχία* μερικά χρόνια ἀκόμα, ή διάθεση τοῦ λαοῦ μπορεῖ νά μεταστραφεῖ. Στήν ἐποχή μας ό χρόνος τρέχει. 'Ο λαός τώρα εἶναι ὑπέρ τοῦ τσάρου καί ἐναντίον τῶν εὐγενῶν καί τῆς γραφειοκρατίας καί ὅλων τῶν γερμανοντυμένων» (δηλ. ἐκείνων πού εἶναι ντυμένοι εὐρωπαϊκά). «'Εχθροί του εἶναι ὅλοι ὅσοι βρίσκονται σ' αὐτό τό στρατόπεδο τῆς ἐπίσημης Ρωσίας, ὅλοι ἐκτός ἀπ' τόν τσάρο. Ποιός λοιπόν θά τολμήσει νά τοῦ μιλήσει ἐναντίον τοῦ τσάρου ; Κι ἂν κανείς τολμοῦσε νά τό κάνει, θά τόν πίστευε μήπως ό λαός ; Δέν εἶναι μήπως ό τσάρος πού ἀπελευθέρωσε τούς ἀγρότες ἐνάντια στή θέληση τῶν εὐγενῶν, ἐνάντια στήν ἐπιθυμία ὅλων τῶν ἀξιωματοῦχων ;

»'Ο ρωσικός λαός, διαμέσου τῶν ἀντιπροσώπων του, θά συναντηθεῖ γιά πρώτη φορά πρόσωπο μέ πρόσωπο μέ τόν τσάρο του. Εἶναι μιὰ ἀποφασιστική, μιὰ πολύ-πολύ κρίσιμη στιγμή ! Πῶς θά φανεῖ ό ἕνας στον ἄλλον ; 'Από τή συνάντηση αὐτή μπορεῖ νά ἐξαρτηθεῖ ὅλο τό μέλλον καί τοῦ τσάρου καί τῆς Ρωσίας. 'Η ἐμπιστοσύνη καί ή ἀφοσίωση τῶν ἀπεσταλμένων τοῦ λαοῦ πρὸς τόν τσάρο θά εἶναι ἀπεριόριστη. 'Αν στηριχθεῖ σ' αὐτές καί τίς ἀποδεχθεῖ μέ τήν ἴδια πίστη καί ἀγάπη, ό τσάρος θά μπορούσε νά στήσει τό θρόνο του τόσο ψηλά καί τόσο γερά, ὅσο ποτέ ἄλλοτε. Τί θά συμβεῖ, ὅμως, ἂν, ἀντί γιά ἕναν τσάρο-λυτρωτή, ἕναν τσάρο τοῦ λαοῦ, οἱ λαϊκοί ἀπεσταλμένοι βρεθοῦν μπροστά σ' ἕναν αὐτοκράτορα τῆς Πετρούπολης μέσα στήν πρωσική στολή του, ἕναν βαρύνυμο Γερμανό ; Τί θά συμβεῖ, ἂν, ἀντί γιά τήν προσδοκώμενη ἐλευθερία, ό τσάρος δέν δώσει τίποτα ἢ σχεδόν τίποτα στό λαό ;... Τότε, ἀλλοίμονο στον τσαρισμό ! Θά ἐπέλθει τό τέλος τουλάχιστον τῆς αὐτοκρατορίας τῶν γερμανῶν Χόλσταϊν-Γκότερπ τῆς Πετρούπολης.

»'Αν σέ κείνη τή μοιραία στιγμή, πού θά κριθεῖ ἕνα ζήτημα ζωῆς ἢ θανάτου, εἰρήνης ἢ αἵματος γιά ὅλη τή Ρωσία, παρουσιαστεῖ μπροστά στήν ἐθνοσυνέλευση ἕνας τσάρος λαϊκός, ἕνας τσάρος ἀγαθός καί δίκαιος, πού ἀγαπάει τή Ρωσία, πρόθυμος νά τήν οἰκοδομήσει κατά τό θέλημα τοῦ λαοῦ, τί δέν θά μπορούσε νά κάνει μ' ἕναν τέτοιο λαό ! Ποιός θά ἀποτολμοῦσε νά τοῦ ἐναντιωθεῖ ; Θά μπορούσε νά ἀποκατασταθεῖ ὡς ἐκ θαύματος καί ή εἰρήνη καί ή ἐμπιστοσύνη, καί χρήματα νά βρεθοῦν καί ὅλα νά τακτοποιηθοῦν γιά ὅλους ἀπλά, φυσιολογικά, ἥρεμα, ἀβίαστα. *Ποδηγητούμενη ἀπό ἕναν τέτοιο τσάρο*, ή ἐθνοσυνέλευση θά δημιουργοῦσε μιὰ νέα Ρωσία. Καμιά ὑστεροβουλία καί καμιά ἐχθρική δύναμη δέ θά μπορούσαν νά ἀντιστρατευθοῦν τήν ἐνωμένη ἰσχύ τσάρου καί λαοῦ... 'Υπάρχει ἐλπίδα πῶς θά ἐπέλθει μιὰ τέτοια ἐνοποίηση ; Τό λέμε ἀνοιχτά, ὅχι».

* — ό Μπακούνιν χρησιμοποιεῖ τή λέξη «bezurjaditsa». (Σημ. μετ.).

“Ο,τι κι αν λέει, όμως, ο Μπακούνιν δέ χάνει την ελπίδα πώς θα καταφέρει να παρασύρει τον τσάρο του καί μάλιστα, για να τον επηρεάσει, τον φοβερίζει με την επαναστατική νεολαία, ή όποια, αν ο τσάρος άργοπορήσει, θα βρεί τρόπο να εκτελέσει τό καθήκον της καί ν’ ανοίξει τό δρόμο της πρὸς τό λαό.

«Καί γιατί αὐτή ή νεολαία δέν εἶναι μαζί Σας, ἀλλά εἶναι ἐναντίον Σας ; Αὐτό εἶναι μεγάλο δυστύχημα γιά Σᾶς... τῆς χρειάζεται» (τῆς ἐπαναστατικῆς νεολαίας) «πρῶτ’ ἀπ’ ὅλα ἐλευθερία καί ἀλήθεια. Γιατί, όμως, αὐτή ξεκόπηκε ἀπ’ τόν τσάρο, γιατί στράφηκε ἐναντίον ἐκείνου πού πρῶτος ἔδωσε τήν ἐλευθερία στό λαό ; Μήπως παρασύρθηκε ἀπό κάποια ἀφηρημένα ἐπαναστατικά ἰδανικά καί τήν ἡχηρή λέξη *Δημοκρατία*; Ἐνμέρει αὐτό ἴσως νά συμβαίνει, ἀλλά αὐτό μόνο του εἶναι μιά πολύ ἐπιφανειακή καί δευτερεύουσα αἰτία. Ἡ πλειοψηφία τῆς πρωτοπόρας νεολαίας μας ἀντιλαμβάνεται πολύ καλά ὅτι τά ἀφηρημένα σχήματα τῆς *Δύσης*, συντηρητικά εἴτε ἀστικοφιλελεύθερα εἴτε ἀκόμα καί δημοκρατικά, εἶναι ἀνεφάρμοστα στό *ρωσικό κίνημα*... Ὁ ρωσικός λαός δέν κινεῖται πάνω σέ ἀφηρημένες ἀρχές... τά δυτικά ἰδανικά τοῦ εἶναι ξένα καί θά ἀποβοῦν μάταιες ὅλες οἱ ἀπόπειρες συντηρητικῆς, φιλελεύθερης, ἀκόμα καί ἐπαναστατικῆς δογματοποίησης τῶν κατευθύνσεών του... αὐτός ἔχει τά δικά του ἰδανικά... θά ἐμπλουτίσει τήν ἱστορία μέ νέες ἀρχές, θά δημιουργήσει ἕνα νέο πολιτισμό, *μιά νέα θρησκεία*, ἕνα νέο δίκαιο καί μιά νέα ζωή.

»Μπροστά σ’ αὐτήν τήν πελώρια, ἐπιβλητική καί μάλιστα φοβερή παρουσία τοῦ λαοῦ, δέ μπορεῖ νά ἀστειεύεται κανεῖς. Ἡ νεολαία θά πάψει νά παίξει τόν γελοῖο καί ἄχαρο ρόλο τοῦ βαρετοῦ δημοδιδάσκαλου. Καί τί θά ἀρχίσουμε νά διδάσκουμε στό λαό ; Ἄν ἐξαιρέσουμε τίς φυσικές καί μαθηματικές ἐπιστήμες, ή τελευταία λέξη τῆς ἐπιστήμης μας θά εἶναι ή ἄρνηση τῶν λεγόμενων ἀπαρασάλευτων ἀληθειῶν τῶν δυτικῶν διδασκαλιῶν, ή πλήρης ἄρνηση τῆς *Δύσης*».

Ὑστερα ὁ Μπακούνιν ἐπιτίθεται κατά τῶν ἰδρυτῶν τῆς «Νεαρῆς Ρωσίας», κατηγορώντας τους πὼς εἶναι δογματικοί- μένοι, πὼς θέλουν νά παριστάνουν τό δάσκαλο τοῦ λαοῦ, πὼς δυσφημίζουν τήν ὑπόθεση, πὼς παιδιαρίζουν, πὼς δέν καταλαβαίνουν τίποτα καί ἀντλοῦν τίς ἰδέες τους ἀπό μερικά δυτικά βιβλιαράκια πού διάβασαν. — Ἡ κυβέρνηση, πού τήν ἴδια ἐκείνη στιγμή εἶχε κλείσει αὐτούς τοὺς νέους στή φυλακή ὡς ἐμπρηστές, διατύπωνε ἐναντίον τους τίς ἴδιες ἀκριβῶς κατηγορίες. Καί γιά νά καθησυχάσει τόν τσάρο του, ὁ Μπακούνιν λέει ὅτι

«ὁ λαὸς δὲν εἶναι μὲ τὸ μέρος αὐτοῦ τοῦ ἐπαναστατικοῦ κόμματος... ἡ μεγάλη πλειοψηφία τῆς νεολαίας μας ἀνήκει στὸ κόμμα τὸ λαϊκὸ, στὸ κόμμα ἐκεῖνο ποῦ ἔθεσε ὡς μοναδικὸ στόχο του τὸ θρίαμβο τῆς λαϊκῆς ὑπόθεσης. Αὐτὸ τὸ κόμμα δὲν ἔχει προκαταλήψεις, οὔτε ὑπὲρ οὔτε κατὰ τοῦ τσάρου καὶ ἂν ὁ ἴδιος ὁ τσάρος, ἀρχίζοντας ἓνα μεγάλο ἔργο, δὲν προδώσει ἀργότερα τὸ λαὸ, τὸ κόμμα αὐτὸ δὲν θὰ τὸν ἐγκατέλειπε ποτέ. Καὶ τώρα δὲν εἶναι ἀκόμα ἀργά. Ἡ ἴδια αὐτὴ νεολαία θὰ τὸν ἀκολουθοῦσε, φτάνει μόνο νὰ βάδιζε ὁ ἴδιος ἐπικεφαλῆς τοῦ λαοῦ. Δὲν θὰ τὴν συγκρατοῦσαν *κανενὸς εἵδους δυτικο-επαναστατικῆς προκαταλήψεως*. Εἶναι πιά καιρὸς οἱ Γερμανοὶ νὰ πάνε στὴ Γερμανία. Ἄν ὁ τσάρος καταλάβαινε ὅτι ἀπὸ δῶ καὶ πέρα ὀφείλει νὰ εἶναι ὄχι ἡ κεφαλὴ ἑνὸς κατασταλτικοῦ συγκεντρωτικοῦ συστήματος, ἀλλὰ ἡ κεφαλὴ μιᾶς ἐλεύθερης ὁμοσπονδίας ἐλεύθερων λαῶν, τότε, βασιζόμενος σὲ μιὰ ἀρραγὴ καὶ ἀναγεννημένη δύναμη, σὲ συμμαχία μὲ τὴν Πολωνία καὶ τὴν Οὐκρανία, καταγγέλοντας ὅλες τῖς μισητὲς γερμανικὲς συμμαχίες, ὑψώνοντας θαρρετὰ τὸ πανσλαβικὸ λάβαρο, θὰ γινόταν ὁ *λυτρωτὴς τοῦ σλαβικοῦ κόσμου!*

»Βέβαια, νὰ ξεκινᾷς ἓναν πόλεμο κατὰ τῶν Γερμανῶν εἶναι δουλειὰ καλὴ καὶ ἅγια καί, τὸ σπουδαιότερο, ἀναγκαῖα γιὰ τὴ σλαβικὴ ὑπόθεση. Ὅπως καὶ νάχει, εἶναι καλύτερα νὰ καταπνίγεις εὐχαρίστως Γερμανοὺς, παρά Πολωνοὺς. Ἀνάγκη καὶ ἱερὸ χρέος τοῦ ἀπελευθερωμένου ρωσικοῦ λαοῦ θὰ εἶναι νὰ ἐγερθεῖ γιὰ νὰ ἐλευθερώσει τοὺς Σλάβους ἀπ' τὸν τουρκικὸ καὶ τὸ γερμανικὸ ζυγόν».

Στὸ ἴδιο βιβλιαράκι ὁ Μπακούνιν καλεῖ τὸ ἐπαναστατικὸ κόμμα νὰ συσπειρωθεῖ κάτω ἀπ' τὴ σημαία τῆς λαϊκῆς ὑπόθεσης. Ἰδοὺ μερικὰ προγραμματικὰ σημεῖα αὐτῆς τῆς λαϊκῆς ὑπόθεσης ἁλα-τσαρικά :

«Ἄρθρο 1. Ἐμεῖς» (Μπακούνιν καὶ Σία) «θέλουμε τὴ λαϊκὴ αὐτοδιοίκηση σὲ κοινότητες, ἐπαρχίες, περιοχές καί, τέλος, σὲ κλίμακα ὅλης τῆς ἐπικράτειας, μὲ τσάρο ἢ χωρὶς τσάρο, τὸ ἴδιο μᾶς κάνει. Αὐτὸ θὰ τὸ ἀποφασίσαι ὁ λαός. — Ἄρθρο 2. ... Εἴμαστε ἔτοιμοι καὶ ὑποχρεωμένοι νὰ βοηθήσουμε τὴν Πολωνία, τὴ Λιθουανία, τὴν Οὐκρανία ἐναντίον κάθε βίας καὶ ἐναντίον ὅλων τῶν ἐξωτερικῶν ἐχθρῶν καὶ ἰδιαίτερα ἐναντίον τῶν Γερμανῶν. — Ἄρθρο 4. Μαζί μὲ τὴν Πολωνία, τὴ Λιθουανία, τὴν Οὐκρανία θέλουμε νὰ προσφέρουμε χέρι βοήθειας πρὸς τοὺς σλάβους ἀδελφούς μας, ποῦ στενάζουν κάτω ἀπ' τὸ ζυγὸ τοῦ Πρωσικοῦ βασιλείου, τῆς Αὐστριακῆς καὶ Τουρκικῆς αὐτοκρατορίας, ἀναλαμβάνοντας τὴν ὑποχρέωση νὰ μὴ βάλουμε τὸ ξίφος στὸ θηκάρι του, ὅσο καὶ ἓνας μόνον Σλάβος παραμένει ὑπόδουλος τῶν Γερμανῶν, τῶν Τούρκων ἢ ὁποιοῦδήποτε ἄλλου».

Τὸ ἄρθρο 6 προβλέπει μιὰ συμμαχία μὲ τὴν Ἰταλία, τὴν Οὐγγαρία, τὴ Ρουμανία καὶ τὴν Ἑλλάδα. Πρόκειται ἀκριβῶς γιὰ

τίς συμμαχίες πού επιζητούσε τότε η ρωσική κυβέρνηση.

«Άρθρο 7. Θά επιδιώξουμε από κοινού μέ όλα τά σλαβικά φύλα νά πραγματοποιήσουμε τό προσφιλέσ σλαβικό όνειρο : τή δημιουργία μιᾶς μεγάλης καί ἐλεύθερης πανσλαβικῆς ὁμοσπονδίας... γιά νά ὑπάρξει μιᾶ ἐνιαία καί ἀδιαίρετη πανσλαβική δύναμη.

»Νά ποιό εἶναι τό μεγάλο πρόγραμμα τῆς σλαβικῆς ὑπόθεσης, νά ποιά εἶναι ἡ ἀμετάβλητη τελευταία λέξη τῆς ρωσικῆς λαϊκῆς ὑπόθεσης. Σ' αὐτή τήν ὑπόθεση ἔχουμε ἀφιερώσει ὅλη μας τή ζωή.

»Καί τώρα : ποῦ πᾶμε, μέ ποιόν καί γιά ποιόν πᾶμε ; Ποῦ πᾶμε; Τό εἶπαμε. Μέ ποιόν ; Κι αὐτό τό εἶπαμε : ἐννοεῖται, μέ κανέναν ἄλλον, παρά μέ τό λαό. Ἄλλά γιά ποιόν ; Γιά τόν Ρωμανώφ, τόν Πουγκατσώφ ἢ θά πᾶμε, ἂν βρεθεῖ, γιά ἕναν νέο Πέστελ ;*

»Τό λέμε εὐλικρινά : ἐμεῖς θά προτιμούσαμε πιά πολύ νά ἀκολουθήσουμε τόν Ρωμανώφ, ἐφόσον ὁ Ρωμανώφ θά μπορούσε καί θά ἤθελε νά μετατραπεῖ ἀπό αὐτοκράτορα τῆς Πετρούπολης σέ τσάρο-ἀγρότη. Καί θά μπαίναμε πρόθυμα κάτω ἀπ' τή σημαία του, διότι ὁ ρωσικός λαός τόν ἀναγνωρίζει ἀκόμα καί διότι ἡ δύναμή του εἶναι δημιουργημένη, ἔτοιμη νά δράσει καί θά μπορούσε νά γίνεῖ ἀκατανίκητη, ἂν αὐτός τῆς ἔδινε ἀπλῶς τό λαϊκό βάφτισμα. Θά τόν ἀκολουθούσαμε ἐπίσης, διότι *μόνον* αὐτός μπορεί νά πραγματοποιήσει καί νά ὁλοκληρώσει τή μεγάλη εἰρηνική ἐπανάσταση, δίχως νά χυθεῖ οὔτε μιᾶ σταγόνα ρωσικοῦ ἢ σλαβικοῦ αἵματος. Οἱ αἱματηρές ἐπαναστάσεις ἐξαιτίας τῆς ἀνθρώπινης στενοκεφαλιάς γίνονται κάποτε ἀναγκαῖες, δέν παύουν, ὅμως, νά εἶναι ἕνα κακό, μέγα κακό καί τρανή συμφορά ὄχι μόνο γιά τά θύματά τους, ἀλλά καί γιά τήν καθαρότητα καί πληρότητα τῆς ἐπιτυχίας τοῦ σκοποῦ γιά τόν ὁποῖο γίνονται. Τό εἶδαμε αὐτό στή Γαλλική ἐπανάσταση.

»Συνεπῶς, ἡ στάση μας ἀπέναντι στόν Ρωμανώφ εἶναι ξεκάθαρη. *Ἐμεῖς δέν εἴμαστε ἐχθροί του*, οὔτε ὅμως καί φίλοι του. Εἴμαστε φίλοι τῆς ρωσικῆς λαϊκῆς ὑπόθεσης, φίλοι τῆς σλαβικῆς ὑπόθεσης. Ἄν ὁ τσάρος τεθεῖ ἐπικεφαλῆς τῆς, εἴμαστε μαζί του. Ἄν πάει ἐναντίον τῆς, θά μᾶς βρεῖ ἐχθρούς του. Γιά τοῦτο τό ὅλο πρόβλημα τίθεται ὡς ἑξῆς : Θέλει νά γίνεῖ ὁ ρώσος τσάρος Ρωμανώφ, τσάρος τῶν ἀγροτῶν ἢ θέλει νά γίνεῖ ὁ αὐτοκράτορας Χόλσταϊν-Γκόττορπ τῆς Πετρούπολης ; Θέλει νά ὑπηρετήσῃ τή Ρωσία, τοὺς Σλάβους ἢ τοὺς Γερμανούς ; Αὐτό τό πρόβλημα θά λυθεῖ σύντομα καί τότε θά ξέρομε τί νά πράξουμε».

* Ρωμανώφ εἶναι τό οἰκογενειακό ὄνομα τοῦ τσάρου. Ὁ Πουγκατσώφ ἦταν ὁ ἀρχηγός τῆς μεγάλης ἐξέγερσης τῶν κοζάκων ἐπὶ Αἰκατερίνης Β'. Ὁ Πέστελ ἦταν ὁ ἀρχηγός τῆς συνωμοσίας κατὰ τοῦ Νικολάου Α' στὰ 1825 πού τόν κρέμασαν.

Δυστυχῶς, ὁ τσάρος δέ θεώρησε ἀναγκαῖο νά συγκαλέσει τήν ἐθνοσυνέλευση, γιά τήν ὁποία ὁ Μπακούνιν, ὅπως φαίνεται ἀπ' τό βιβλιαράκι αὐτό, ἔθετε ἤδη τήν ὑποψηφιότητά του. Τό προεκλογικό μανιφέστο του καί οἱ γονυκλισίες μπροστά στόν Ρωμανώφ ἀποδείχθηκαν μάταιες. Ἡ ἀπλοϊκή εὐπιστία του διαψεύσθηκε κατά τρόπο ἀσυγχώρητο καί δέν βρῆκε ἄλλο νά κάνει, παρά νά ἐπιδοθεῖ ἀλόγιστα στήν παντοκαταλύτρα ἀναρχία.

Μετά ἀπ' αὐτά τά καμώματα τοῦ δασκάλου, πού ἔπεσε καί προσκίνησε τόν ἀγρότη-τσάρο του, οἱ μαθητές καί φίλοι του, Ἀλμπέρ Ρισάρ καί Γκασπάρ Μπλάν, εἶχαν κάθε λόγο νά ξελαρυγγίζονται : Ζήτω ὁ ἀγρότης-αὐτοκράτορας Ναπολέων ὁ Γ' !

XI

ΝΤΟΚΟΥΜΕΝΤΑ

1. ΟΙ ΜΥΣΤΙΚΟΙ ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΣΥΜΜΑΧΙΑΣ

Τό αντίτυπο τῶν κανονισμῶν αὐτῶν πού ἔχουμε στή διάθεσή μας, εἶναι ἐνμέρει γραμμένο ἰδιοχείρως ἀπ' τόν Μπακούνιν. Μοίραζε ἀντίτυπα τῶν κανονισμῶν ὄχι μόνο στούς μεμνημένους, ἀλλά καί σέ πολλά πρόσωπα, πού ἔλπιζε πῶς θά τά δελεάσει μέ τήν ἀποκάλυψη τοῦ λαμπροῦ προγράμματός του. Ἡ ματαιοδοξία τοῦ συγγραφέα βγήκε πιό ἰσχυρή ἀπ' τή σπουδαιοφανή προσποίηση τοῦ θαυματοποιοῦ.

Η ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΣΥΜΜΑΧΙΑΣ ΤΩΝ ΔΙΕΘΝΩΝ ΑΔΕΛΦΩΝ

ΤΡΕΙΣ ΒΑΘΜΟΙ :

- I. *Οἱ διεθνεῖς ἀδελφοί.*
- II. *Οἱ ἐθνικοὶ ἀδελφοί.*
- III. *Ἡ μισοπαράνομη, μισοεπίσημη ὀργάνωση τῆς Διεθνoῦς Συμμαχίας τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας.*

I. ΤΟ ΚΑΤΑΣΤΑΤΙΚΟ ΤΩΝ ΔΙΕΘΝΩΝ ΑΔΕΛΦΩΝ

1. Οἱ διεθνεῖς ἀδελφοί δέν ἔχουν ἄλλη πατρίδα ἐκτός ἀπό τήν παγκόσμια ἐπανάσταση, ἄλλους ξένους καί ἄλλους ἐχθρούς ἐκτός ἀπό τήν ἀντίδραση.

2. Ἀπορρίπτουν κάθε πολιτική συμφιλίωτισμοῦ καί ὑποχωρήσεων καί θεωροῦν ἀντιδραστικό κάθε πολιτικό κίνημα, πού δέν στοχεύει ἄμεσα καί κατευθεῖαν στό θρίαμβο τῶν ἀρχῶν τους.

3. Εἶναι ἀδέλφια, δέν ἀντιτάσσεται ποτέ ὁ ἓνας ἄλλον, δέ λύνουν τίς διαφορές τους οὔτε δημοσία, οὔτε μπροστά στό δικαστήριο.

4. Ἡ μόνη Δικαιοσύνη γι' αὐτούς εἶναι τὸ διαιτητικὸ δικαστήριον, πού τὸ ἀποτελοῦν διεθνεῖς ἀδελφοὶ ἐπιλεγμένοι καὶ ἀπὸ τὰ δύο μέρη.

5. Διεθνὴς ἀδελφός μπορεῖ νὰ γίνῃ μόνο ἐκεῖνος, πού ἀποδέχεται εἰλικρινά ὅλο τὸ πρόγραμμα, μέ ὅλες τίς θεωρητικὰ καὶ πρακτικὰ συνέπειες πού ἀπορρέουν ἀπ' αὐτό, ἐκεῖνος, τοῦ ὁποίου ὁ νοῦς, ἡ ἐνεργητικότητα, ἡ ἐντιμότητα καὶ ἡ ἐγκράτεια συνδυάζονται μέ τὸ ἐπαναστατικὸ πάθος, ἐκεῖνος πού ἔχει τὸ διάβολο μέσα του. Δέν ἐπιβάλλουμε οὔτε ὑποχρεώσεις, οὔτε θυσίες. Ὅποιος, ὅμως, διακατέχεται ἀπ' αὐτὸ τὸ πάθος, θά κάνει πολλά, ἔστω καὶ χωρὶς νὰ ἔχει ἐπίγνωση τοῦ ὅτι προσφέρει θυσίες.

6. Γιά τὸν ἀδελφό δέν πρέπει νὰ ὑπάρχουν πιό σοβαρὰ καὶ πιό ἱερὰ ὑποθέσεις, συμφέροντα ἢ ὑποχρεώσεις ἀπὸ τὴ θητεία στὴν ἐπανάσταση καὶ στὴ μυστικὴ μας ὀργάνωση, πού καλεῖται νὰ ὑπηρετήσῃ.

7. Ἐνας ἀδελφός δικαιούται πάντα ν' ἀρνηθεῖ τὴν ἐκτέλεση μιᾶς ἐντολῆς πού τοῦ ἔδωσε ἡ Κεντρικὴ Ἑπιτροπὴ ἢ ἡ Ἐθνικὴ Ἑπιτροπὴ του. Ὡστόσο, πολλές ἀλλεπάλληλες ἀρνήσεις του θά δείξουν πὼς εἶναι ἄνθρωπος ἀσυνείδητος ἢ ὀκνηρός καὶ μπορεῖ ἡ Ἐθνικὴ Ἑπιτροπὴ του νὰ τὸν θέσῃ σὲ διαθεσιμότητα, ἐνῶ μέ πρότασή της μπορεῖ ἡ Κεντρικὴ Ἑπιτροπὴ νὰ τὸν διαγράψῃ, ὥσπου πάρῃ ὀριστικὴ ἀπόφαση ἢ συντακτικὴ συνέλευση.

8. Κανένας ἀδελφός δὲ μπορεῖ νὰ καταλάβῃ ἐπίσημη θέση δίχως τὴ συγκατάθεση τῆς ἐπιτροπῆς στὴν ὁποία ἀνήκει. — Κανένας ἀπ' τοὺς ἀδελφούς δὲ μπορεῖ νὰ προβαίνει σὲ δημόσιες πράξεις ἢ δηλώσεις, πού ἀντιβαίνουν ἢ ἔστω εἶναι ξένες πρὸς τὴν τηρητέα γραμμὴ πού ἔχει καθορίσει ἡ ἐπιτροπὴ του καὶ δίχως προσυνεννόησιν μ' αὐτὴν τὴν τελευταία. Κάθε φορὰ, πού δύο ἢ περισσότεροι ἀδελφοὶ βρίσκονται μαζί, ὀφείλουν νὰ ἀλληλοσυσκευέπτονται πάνω σ' ὅλα τὰ σημαντικὰ κοινωνικὰ θέματα.

9. Ὅλοι οἱ διεθνεῖς ἀδελφοὶ γνωρίζονται μεταξύ τους. Ἀνάμεσά τους δέν πρέπει ποτέ νὰ ὑπάρχουν πολιτικὰ μυστικά. Κανένας τους δὲ μπορεῖ νὰ μετέχει σὲ ὅποιονδήποτε μυστικὸ σύνδεσμο δίχως τὴ ρητὴ συγκατάθεση τῆς ἐπιτροπῆς του καὶ, ἐφόσον εἶναι ἀνάγκη καὶ τὸ ζητήσῃ αὐτὴ ἢ τελευταία, δίχως τὴ συγκατάθεση τῆς Κεντρικῆς Ἑπιτροπῆς. — Καὶ μπορεῖ νὰ μετέσχει σ' ἕνα τέτοιο σύνδεσμο, μόνο ὑπὸ τὸν ὅρο ὅτι θά ἀποκαλύπτει στὶς ἐπιτροπὲς ὅλα τὰ μυστικά, πού μποροῦν ἄμεσα ἢ ἔμμεσα νὰ τίς ἐνδιαφέρουν.

10. Ἡ ὀργάνωση τῶν διεθνῶν ἀδελφῶν ὑποδιαιρεῖται ὡς ἑξῆς : Α. Γενικὴ Ἑπιτροπὴ ἢ συντακτικὴ συνέλευση. Β. Κεντρικὴ Ἑπιτροπὴ. Γ. Ἐθνικὲς Ἑπιτροπές.

Α. Γενικὴ Ἑπιτροπὴ ἢ

εἶναι ἡ συνέλευση τοῦ συνόλου ἢ τουλάχιστον τῶν δύο τρίτων τῶν διεθνῶν ἀδελφῶν, πού συγκαλοῦνται εἴτε σὲ τακτὲς προθεσμίες εἴτε σὲ ἑκτακτὴ σύνοδο ἀπὸ τὴν πλειοψηφία τῆς Κεντρικῆς Ἑπιτροπῆς. Εἶναι ἡ ἀνώτατη συντακτικὴ καὶ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία ὅλης τῆς ὀργάνωσής μας καὶ μπορεῖ νὰ τροποποιήσῃ τὸ πρόγραμμα, τὸ καταστατικὸ καὶ τοὺς ὀργανωτικοὺς κανονισμοὺς της.

Β. Κεντρική Έπιτροπή

απαρτίζεται από : α) τό *Κεντρικό Γραφείο* καί β) τήν *Κεντρική Έποπτική Έπιτροπή*. Μέλη αὐτῆς τῆς τελευταίας εἶναι ὅλοι οἱ διεθνεῖς ἀδελφοί, πού, μή ὄντας μέλη τοῦ Γραφείου, θά βρίσκονται ἀρκετά κοντά, ὥστε νά μποροῦν νά κληθοῦν μέσα σέ δύο μέρες καί, φυσικά, ὅλοι οἱ ἀδελφοί, πού θά βρίσκονται περαστικοί στό δοσμένο μέρος. Κατά τά ἄλλα, σ' ὅλες τίς μεταξύ τους σχέσεις καθοδηγοῦνται ἀπό τό καταστατικό τῆς Συμμαχίας τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας (βλ. ἄρθρα 2-4).

Γ. Ἐθνικές Έπιτροπές

Κάθε Ἐθνική Έπιτροπή ἀπαρτίζεται ἀπ' ὅλους τοὺς διεθνεῖς ἀδελφούς (ἀνεξάρτητα ἀπό τήν ἐθνικότητά τους), πού θά εἶναι παρόντες ἢ κοντά στό κέντρο τῆς ἐθνικῆς ὀργάνωσης. Κάθε ἐθνική ἐπιτροπή ὑποδιαιρεῖται ἐπίσης σέ : α) *Ἐθνικό Ἐκτελεστικό Γραφείο* καί β) σέ *Ἐθνική Έποπτική Έπιτροπή*. Ἡ τελευταία πρέπει νά συμπεριλαμβάνει ὅλους τοὺς παρόντες διεθνεῖς ἀδελφούς, πού δέν εἶναι μέλη τοῦ Γραφείου. Οἱ μεταξύ τους σχέσεις εἶναι οἱ ἴδιες ὅπως καί στή Συμμαχία τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας.

11. Γιά τήν εἰσδοχή ἐνός νέου ἀδελφοῦ ἀπαιτεῖται ἡ *ὁμόφωνη* ἀπόφαση τῶν παρόντων (ὄχι λιγότερο τῶν τριῶν) μελῶν τῆς Ἐθνικῆς Έπιτροπῆς καί ἡ *ἐπικύρωση* μέ πλειοψηφία δύο τρίτων τῆς *Κεντρικῆς Έπιτροπῆς*. Ἡ *Κεντρική Έπιτροπή* μπορεῖ μόνη της νά προσλάβει ἕνα νέο μέλος μέ ὁμόφωνη ἀπόφαση τοῦ συνόλου τῶν μελῶν της.

12. Κάθε Ἐθνική Έπιτροπή πρέπει νά συνέρχεται τό ἀργότερο μιά φορά τήν ἐβδομάδα γιά νά ἐλέγχει καί νά ἐνεργοποιεῖ τήν ὀργανωτική, προπαγανδιστική καί διαχειριστική δουλειά τοῦ Γραφείου της. — Ἡ Ἐθνική Έπιτροπή εἶναι ὁ φυσικός κριτής τῆς συμπεριφορᾶς κάθε μέλους της σ' ὅλα ὅσα ἀφοροῦν εἴτε τήν ἐπαναστατική του ἱκανότητα, εἴτε τίς σχέσεις του μέ τήν κοινωνία. Οἱ ἀποφάσεις της πρέπει νά ὑποβάλλονται πρὸς ἐπικύρωση στήν Κεντρική Έπιτροπή. Κατευθύνει τή δραστηριότητα καί τίς δημόσιες ἐκδηλώσεις ὅλων τῶν μελῶν της. Διαμέσου τοῦ Γραφείου της ἡ διαμέσου ἐνός ἀδελφοῦ πού αὐτή ἔχει ὀρίσει, διατηρεῖ τακτική ἀλληλογραφία μέ τό Κεντρικό Γραφείο, στό ὁποῖο ὀφείλει νά ἀναφέρεται τό ἀργότερο κάθε δύο βδομάδες.

13. Ἡ *Ἐθνική Έπιτροπή* ὀργανώνει τόν μυστικό *Σύνδεσμο* τῶν ἐθνικῶν ἀδελφῶν τῆς χώρας της.

II. ΟΙ ΕΘΝΙΚΟΙ ΑΔΕΛΦΟΙ

14. Οἱ ἐθνικοὶ ἀδελφοί πρέπει νά εἶναι ὀργανωμένοι σέ κάθε χώρα μέ τέτοιο τρόπο, ὥστε νά μή μποροῦν ποτέ νά ξεφύγουν ἀπό τήν καθοδήγηση τῆς γενικῆς ὀργάνωσης τῶν διεθνῶν ἀδελφῶν, ἰδιαίτερα ἀπό τήν καθοδήγηση τῆς *Γενικῆς Έπιτροπῆς* καί τῆς *Κεντρικῆς Έπιτροπῆς*. Τά προγράμ-

ματα και τα καταστατικά τους μπορούν να τεθούν οριστικά σε ισχύ μόνο μετά από την επικύρωση της *Κεντρικής Έπιτροπής*.

15. 'Η κάθε 'Εθνική Έπιτροπή δικαιούται, αν τό κρίνει σκόπιμο, να καθιερώσει δυό κατηγορίες εθνικών αδελφών : α) την κατηγορία των εθνικών αδελφών, πού ή αλληλογνωριμία τους επεκτείνεται στα πλαίσια όλης της χώρας και β) την κατηγορία των αδελφών, πού ή αλληλογνωριμία τους περιορίζεται στα πλαίσια μικρών ομάδων. — Οί εθνικοί αδελφοί δέν πρέπει σε καμία περίπτωση ούτε καν να υποπεύονται την υπαρξη της διεθνούς οργάνωσης.

16. Σ' όλα τα σημαντικά κέντρα της χώρας θα οργανωθούν επαρχιακά κέντρα, πού θα απαρτίζονται ενόλω ή ενμέρει από διεθνείς αδελφούς ή από εθνικούς αδελφούς της πρώτης κατηγορίας, μέ τό καθήκον να αναπτύσσουν όσο γίνεται σε βάθος και σε πλάτος τή μυστική οργάνωση και την προπαγάνδα των αρχών της, δίχως να περιορίζουν τή δράση τους στις πόλεις, αλλά να φροντίζουν να την επεκτείνουν και στα χωριά και ανάμεσα στους αγρότες.

17. Οί εθνικές επιτροπές πρέπει να ψάξουν να βρουν όσο τό δυνατό γρηγορότερα τα οικονομικά μέσα πού χρειάζονται όχι μόνο για την επιτυχή δραστηριότητα της δικής τους οργάνωσης, αλλά και για τίς γενικές ανάγκες όλου του συνδέσμου. Γι' αυτό θα στέλνουν ένα μέρος — τό μισό ; — στο Κεντρικό Γραφείο.

18. Τα 'Εθνικά Γραφεία πρέπει να κινούνται πολύ δραστήρια και να θυμούνται ότι οί αρχές, τα προγράμματα, τα καταστατικά τότε μόνο έχουν κάποια αξία, όταν οί άνθρωποι πού πρέπει να τα υλοποιήσουν έχουν τό διάβολο μέσα τους.

Η ΜΥΣΤΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΥΜΜΑΧΙΑΣ ΤΗΣ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

1. 'Η *μόνιμη Κεντρική Έπιτροπή* της Συμμαχίας απαρτίζεται από όλα τα μέλη των *μόνιμων Έθνικών Έπιτροπών* και από τα μέλη του *Κεντρικού Τμήματος της Γενεύης*.

Όλα αυτά τα μέλη, στην πλήρη σύνθεσή τους, συγκροτούν τή *μυστική γενική συνέλευση* της Συμμαχίας, πού είναι ή συντακτική και ανώτατη έξουσία της Συμμαχίας και συνέρχεται τό αργότερο μιά φορά τό χρόνο ως συνέδριο εργασίας των αντιπροσώπων των διαφόρων εθνικών ομάδων της Συμμαχίας. Γενική συνέλευση μπορεί επίσης να συγκαλέσει οποτεδήποτε τό Κεντρικό Γραφείο, καθώς και τό Κεντρικό Τμήμα της Γενεύης.

2. Τό *Κεντρικό Τμήμα της Γενεύης* αποτελεί την μόνιμη αντιπροσωπεία της μόνιμης Κεντρικής Έπιτροπής. 'Απαρτίζεται απ' τό σύνολο των μελών του *Κεντρικού Γραφείου* και απ' τό σύνολο εκείνων των μελών της *εποπτικής επιτροπής*, πού κατά σειρά υποχρεωτικής διαδοχής πρέπει να είναι πάντα και μέλη της μόνιμης Κεντρικής Έπιτροπής. — Τό Κεντρικό Τμήμα

είναι τὸ ἀνώτατο ἐκτελεστικὸ Συμβούλιο τῆς Συμμαχίας στὰ πλαίσια τοῦ καταστατικοῦ καὶ τῶν κατευθυντήριων γραμμῶν, πού μποροῦν νά θεσπισθοῦν ἢ νά τροποποιηθοῦν μόνο ἀπὸ τὴ γενικὴ συνέλευση. Τὸ Κεντρικὸ Τμῆμα λύνει ὅλα τὰ πρακτικὰ προβλήματα (ὅχι ὅμως τὰ προβλήματα καταστατικοῦ ἢ γενικοῦ πολιτικοῦ χαρακτήρα) μὲ ἀπλὴ πλειοψηφία. Οἱ ἀποφάσεις πού παίρνονται μ' αὐτὸ τὸν τρόπο εἶναι δεσμευτικὲς γιὰ τὸ Κεντρικὸ Γραφεῖο, ἐφόσον ἡ πλειοψηφία τῶν μελῶν τοῦ Γραφείου δέν ἐπιθυμεῖ νά τίς ἐφεσιβάλλει στὴ γενικὴ συνέλευση, τὴν ὁποία στὴν περίπτωσιν αὕτη εἶναι ὑποχρεωμένο νά συγκαλέσει μέσα σέ τρεῖς ἐβδομάδες. — Ἡ γενικὴ συνέλευση πού συγκαλεῖται μ' αὐτὸν τὸν τρόπο δικαιούται νά ἀποφασίσαι μόνον ἐφόσον ἀπαρτίζεται ἀπὸ τὰ δύο τρίτα τοῦ συνόλου τῶν μελῶν της.

3. Τὸ *Κεντρικὸ Γραφεῖο* — ὄργανο ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας — ἀριθμεῖ 3 ὥς 5 ἢ καὶ 7 μέλη, πού πρέπει ὅπωςδὴποτε νά εἶναι ταυτόχρονα καὶ μέλη τῆς μόνιμης Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς. Ὡς τὸ ἓνα ἀπὸ τὰ δύο μέρη πού ἀπαρτίζουν τὸ μυστικὸ Κεντρικὸ Τμῆμα, τὸ Κεντρικὸ Γραφεῖο εἶναι μυστικὴ ὁργάνωση. Σάν τέτοια παίρνει ἐντολές ἀπὸ τὸ Κεντρικὸ Τμῆμα καὶ στέλνει τίς ἀνακοινώσεις του, γιὰ νά μὴν ποῦμε τίς μυστικὲς διαταγές του, σ' ὅλες τίς Ἐθνικὲς Ἐπιτροπές, ἀπ' τίς ὁποῖες παίρνει μυστικὲς ἀναφορές τὸ ἀργότερο μιά φερά τὸ μήνα. Ὡς ἐκτελεστικὸ Διευθυντήριον τῆς ἐπίσημης Συμμαχίας, εἶναι ἐπίσημη ὁργάνωση. Σάν τέτοια θά διατηρεῖ σχέσεις λίγο-πολύ μυστικὲς εἴτε ἐπίσημες, ἀνάλογα μὲ τὴ χώρα καὶ τίς περιστάσεις, μὲ ὅλα τὰ Ἐθνικὰ Γραφεῖα, ἀπ' τὰ ὁποῖα θά παίρνει ἐπίσης ἀναφορές κάθε μήνα. Ἡ ἐξωτερικὴ μορφή διακυβέρνησής της θά ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν Προεδρία μιᾶς ὁμοσπονδιακῆς Δημοκρατίας. Τὸ Κεντρικὸ Γραφεῖο, ὡς ἐκτελεστικὴ ἐξουσία τόσο τῆς μυστικῆς ὥς καὶ τῆς ἐπίσημης Συμμαχίας, ἐνεργοποιεῖ τὴ μυστικὴ καὶ ἐπίσημη προπαγάνδα τοῦ συνδέσμου καὶ συμβάλλει στὴν ἀνάπτυξιν του σ' ὅλες τίς χώρες μὲ ὅλα τὰ δυνατὰ μέσα. Διαχειρίζεται ἐκεῖνο τὸ μέρος τῶν οἰκονομικῶν μέσων, πού, σύμφωνα μὲ τὸ ἄρθρο β) τοῦ ἐπίσημου καταστατικοῦ, τοῦ στέλνονται ἀπ' ὅλες τίς χώρες γιὰ τίς γενικὲς ἀνάγκες. Ἐκδίδει μιὰ ἐφημερίδα καὶ φυλλάδια καὶ στέλνει περιοδεύοντες πράκτορες του γιὰ τὴν ἱδρύσιν ὁμάδων τῆς Συμμαχίας ἐκεῖ ὅπου δέν ὑπάρχουν ἀκόμα. Γιὰ ὅλα τὰ μέτρα πού παίρνει πρὸς τὸ συμφέρον τῆς Συμμαχίας ὀφείλει νά ὑποτάσσεται στίς ἀποφάσεις τῆς πλειοψηφίας τοῦ μυστικοῦ Κεντρικοῦ Τμήματος, σὲ ὅποιο, ἄλλωστε, συμμετέχουν ὅλα τὰ μέλη του. Ὡς ὁργάνωση μυστικὴ καὶ ταυτόχρονα ἐπίσημη καὶ ἐφόσον ἀπαρτίζεται ἀποκλειστικὰ ἀπὸ μέλη τῆς μόνιμης Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς, τὸ Κεντρικὸ Γραφεῖο θά εἶναι πάντα ὁ ἄμεσος ἐκπρόσωπος αὐτῆς τῆς ἐπιτροπῆς. Τὸ προσωρινὸ Κεντρικὸ Γραφεῖο θά ἐκπροσωπεῖ τώρα ἡ ὁμάδα πρωτοβουλίας τῆς Γενεύης, ὡς Γραφεῖο προσωρινὰ ἐκλεγμένο ἀπὸ ὅλα τὰ ἱδρυτικὰ μέλη τῆς Συμμαχίας, τὰ περισσότερα ἀπ' τὰ ὁποῖα, πρῶτον συνέδρου τοῦ συνεδρίου τῆς Βέρνης, ἔφυγαν γιὰ τίς χώρες τους, μεταβιβάζοντας τὰ πληρεξουσία τους στὸν πολίτη. Μπ.* Τὸ

* — Μπακούνιν (Σημ. μετ.).

Γραφείο αυτό θα λειτουργήσει ως την πρώτη επίσημη γενική συνέλευση, ή όποια, σύμφωνα με το άρθρο 7 του επίσημου Καταστατικού, πρέπει να συγκληθεί ως παρακλάδι της Διεθνούς Ένωσης Έργατών στο προσεχές τακτικό συνέδριο. Είναι αυτονόητο ότι τα μέλη του νέου Κεντρικού Γραφείου θα όρισθουν από τη συνέλευση αυτή. Άλλά, επειδή είναι έντελώς απαραίτητο να άπαρτίζεται πάντα τό Κεντρικό Γραφείο μόνο από μέλη της μόνιμης Κεντρικής Έπιτροπής, αυτή ή τελευταία όφείλει να εξασφαλίζει διαμέσου των Έθνικών Έπιτροπών της τέτοια όργάνωση όλων των τοπικών ομάδων καί τέτοια καθοδήγησή τους, ώστε να στείλουν αντιπροσώπους στη συνέλευση αυτή μόνο μέλη της μόνιμης Κεντρικής Έπιτροπής ή, εφόσον δέν υπάρχουν τέτοια μέλη, ανθρώπους άπόλυτα άφοσιωμένους στην ήγεσία των Έθνικών Έπιτροπών τους, προκειμένου ή μόνιμη Κεντρική Έπιτροπή να κρατάει πάντα στά χέρια της όλη την όργάνωση της Συμμαχίας.

4. 'Η Έποπτική Έπιτροπή άσκει τόν έλεγχο όλης της δραστηριότητας του Κεντρικού Γραφείου. — Άπαρτίζεται άπ' τό σύνολο των μελών της μόνιμης Κεντρικής Έπιτροπής, πού διαμένουν στό μέρος όπου έδρεύει τό μόνιμο Γραφείο ή εκεί γύρω, καθώς καί από όλα τά μέλη, πού βρίσκονται προσωρινά ή περαστικά στό ίδιο μέρος ή εκεί κοντά, εκτός άπ' τά μέλη πού αποτελούν τό Γραφείο. Άν τό ζητήσουν δύο μέλη της Έποπτικής Έπιτροπής, όφείλουν όλα τά μέλη της να συνέλθουν μέσα σε τρεις μέρες, ώστε, από κοινού με τά μέλη του Κεντρικού Γραφείου, να συγκροτηθεί *συνέλευση του Κεντρικού Τμήματος του άνώτατου εκτελεστικού Συμβουλίου*, του όποιου τά δικαιώματα καθορίζονται από τό άρθρο 2.

5. Οί Έθνικές Έπιτροπές άπαρτίζονται άπ' όλα τά όμοεθνή μέλη της μόνιμης Κεντρικής Έπιτροπής. Όταν υπάρχουν τρία όμοεθνή μέλη της μόνιμης Κεντρικής Έπιτροπής, τό Γραφείο ή, στην άνάγκη, τό Κεντρικό Τμήμα, τούς προτείνουν να σχηματίσουν την Έθνική Έπιτροπή της χώρας τους. 'Η κάθε Έθνική Έπιτροπή μπορεί να προσλάβει ένα νέο μέλος της Κεντρικής Έπιτροπής της χώρας της, με την προϋπόθεση όμως ότι ή άπόφαση θα παρθεί όμόφωνα από τό σύνολο των μελών της. Την πρόσληψη ενός νέου μέλους ή Έθνική Έπιτροπή όφείλει να τή γνωστοποιήσει άμέσως στό Κεντρικό Γραφείο, τό όποιο καταγράφει τό νέο μέλος καί έτσι του παρέχει όλα τά δικαιώματα μέλους της μόνιμης Κεντρικής Έπιτροπής. — Τό Κεντρικό Τμήμα της Γενεύης είναι επίσης έξουσιοδοτημένο να προσλαμβάνει νέα μέλη ύστερα από όμόφωνη άπόφαση όλων των μελών του.

'Η κάθε Έθνική Έπιτροπή είναι έπιφορτισμένη με τό ειδικό καθήκον να ιδρύει καί να όργανώνει την έθνική ομάδα της Συμμαχίας — μυστική καί επίσημη — της χώρας της. 'Η έπιτροπή είναι ό άνώτατος καθοδηγητής καί άρχηγός αυτής της ομάδας διαμέσου του Έθνικού Γραφείου της, τό όποιο πρέπει να συγκροτήσει άποκλειστικά καί μόνο από μέλη της μόνιμης Κεντρικής Έπιτροπής. Οί Έθνικές Έπιτροπές σε σχέση με τά αντίστοιχα Γραφεία τους θα έχουν τίς ίδιες σχέσεις, δικαιώματα καί άρμοδιότητες πού έχει τό Κεντρικό Τμήμα σε σχέση με τό Κεντρικό Γραφείο. — Οί Έθνικές Έπιτρο-

πές, πού σχηματίζονται από τή συνένωση τών αντίστοιχων Γραφείων καί 'Εποπτικών 'Επιτροπών, δέν αναγνωρίζουν ἄλλη καθοδήγηση ἐκτός ἀπ' τό Κεντρικό Γραφεῖο καί θά χρησιμεύουν ὡς οἱ μόνοι ἐνδιάμεσοι ἀνάμεσα στό Κεντρικό Γραφεῖο καί ὅλες τίς τοπικές ομάδες τῆς χώρας τους, τόσο γιά τήν προπαγάνδα καί τή διαχείριση, ὅσο καί γιά τήν εἰσπραξη καί πληρωμή τών συνδρομῶν. Οἱ 'Εθνικές 'Επιτροπές, διαμέσου τών αντίστοιχων Γραφείων, ὀφείλουν νά ἐξασφαλίζουν τήν ὀργάνωση τῆς Συμμαχίας στίς χῶρες τους κατὰ τέτοιο τρόπο, ὥστε τά μέλη τῆς μόνιμης Κεντρικῆς 'Επιτροπῆς νά ἐπικρατοῦν πάντα σ' αὐτήν καί νά τήν ἐκπροσωποῦν στά συνέδρια.

Στό βαθμό πού ὀργανώνονται οἱ τοπικές ομάδες ἀπό τά 'Εθνικά Γραφεῖα, τά τελευταῖα πρέπει νά ὑποβάλουν πρὸς ἐπικύρωση τό καταστατικό καί τό πρόγραμμά τους στό Κεντρικό Γραφεῖο, γιατί χωρίς νά γίνει αὐτό, δέ μποροῦν οἱ τοπικές ομάδες νά ἀνήκουν στή Διεθνή Συμμαχία τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας.

ΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΤΗΣ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΗΣ ΣΥΜΜΑΧΙΑΣ

1. 'Η Διεθνή Συμμαχία ἰδρύθηκε γιά νά ὑπηρετήσῃ τήν ὀργάνωση καί ἐπιτάχυνση τῆς παγκόσμιας ἐπανάστασης πάνω στή βάση τών ἀρχῶν πού διακηρύσσονται στό πρόγραμμά μας.

2. Σέ ἀντιστοιχία μέ τίς ἀρχές αὐτές, σκοπός τῆς ἐπανάστασης μπορεῖ νά εἶναι μόνο : α) 'Η κατάλυση κάθε κυριαρχίας καί ὅλων τών ἐξουσιῶν — θρησκευτικῶν, μοναρχικῶν, ἀριστοκρατικῶν καί ἀστικῶν — στήν Εὐρώπη. Συνεπῶς, ἡ κατάλυση ὅλων τών κρατῶν πού ὑπάρχουν τώρα, μέ ὅλους τοὺς πολιτικούς, νομικούς, γραφειοκρατικούς καί οἰκονομικούς θεσμούς τους. β) 'Η οἰκοδόμησις μιᾶς νέας κοινωνίας μέ μόνο θεμέλιο τήν ἐλεύθερα συνεταιρισμένη ἐργασία, πού ἔχει ἀφετηρία τή συλλογική ἰδιοκτησία, τήν ἰσότητα καί τή δικαιοσύνη.

3. 'Η ἐπανάσταση, ὅπως τήν ἐννοοῦμε ἐμεῖς, ἥ, καλύτερα, ὅπως τήν προωθεῖ τώρα ἀναπόφευκτα ἡ δύναμη τών πραγμάτων, ἔχει οὐσιαστικά διεθνή ἢ οἰκουμενικό χαρακτήρα. 'Απέναντι στόν ἀπειλητικό συνασπισμό ὅλων τών προνομιοῦχων συμφερόντων καί ὅλων τών ἀντιδραστικῶν δυνάμεων τῆς Εὐρώπης, πού διαθέτουν ὅλα τά φοβερά μέσα πού τοὺς προσφέρει ἡ ἐπιδέξια ὀργάνωσή τους, ἀπέναντι στό βαθύ χάσμα, πού σήμερα βασιλεύει παντοῦ ἀνάμεσα στήν ἀστική τάξη καί τοὺς ἐργάτες, καμιά ἐθνική ἐπανάσταση δέ θά μπορέσῃ νά ἐπιτύχει, ἂν δέν ἐπεκταθεῖ ἀμέσως σ' ὅλα τά ἄλλα ἔθνη. Δέ θά μπορέσῃ ὅμως ποτέ νά ὑπερπηδῇ τὰ σύνορα μιᾶς χώρας καί νά πάρῃ καθολικό χαρακτήρα, ἐφόσον δέν ἐμπεριέχει ὅλα τά στοιχεῖα αὐτῆς τῆς καθολικότητος, δηλαδή ἐφόσον δέ θά εἶναι μιᾶ ἐπανάσταση καθαρά σοσιαλιστική, πού θά καταλύσῃ τό κράτος καί θά οἰκοδομήσῃ τήν ἐλευθερία διαμέσου τῆς ἰσότητος καί τῆς δικαιοσύνης. Διότι ἀπό δῶ καί μπρός, τίποτα ἄλλο δέ θά μπορέσῃ νά συνενώσῃ, νά ἡλεκτρίσῃ, νά ἐξεγείρῃ τή μεγάλη, τή μοναδικά γνήσια δύναμη τοῦ αἵωνα, δηλαδή τοὺς ἐργάτες, ἐκτός ἀπ' τό σύνθη-

μα τῆς ἀπόλυτης ἀπελευθέρωσης τῆς ἐργασίας πάνω στά ἐρείπια ὅλων τῶν θεσμῶν πού στηρίζαν τήν πατροπαράδοτη γαιοκτησία καί τό κεφάλαιο.

4. Ἐπειδὴ ἡ ἐπικείμενη ἐπανάσταση μπορεῖ νά εἶναι μόνο οἰκουμενική, ἡ Συμμαχία ἥ — γιά νά τό ποῦμε καθαρά — ἡ συνωμοσία, πού πρέπει νά τήν προετοιμάσει, νά τήν ὁργανώσει καί νά τήν ἐπιταχύνει, ὀφείλει ἐπίσης νά εἶναι οἰκουμενική.

5. Ἡ Συμμαχία θέτει ἕνα διττό σκοπό : α) Ἐπιδιώκει νά διαδόσει στίς λαϊκές μάζες ὅλων τῶν χωρῶν τίς ὀρθές ἀντιλήψεις γιά τήν πολιτική, γιά τήν κοινωνική οἰκονομία καί γιά ὅλα τά φιλοσοφικά ζητήματα. Θά κάνει δραστήρια προπαγάνδα μέ ἐφημερίδες, φυλλάδια καί βιβλία, καθώς καί μέ τήν ἴδρυση ἐπίσημων συλλόγων. β) Φροντίζει νά φέρει στίς γραμμές της κάθε λογῆς ἀνθρώπους : ἔξυπνους, δραστήριους, σταθεροὺς, καλοπροαίρετους, εὐλικρινά ἀφοσιωμένους στίς ἰδέες μας γιά νά δημιουργήσει σ' ὅλη τήν Εὐρώπη, καί ἂν εἶναι δυνατόν καί στήν Ἀμερική, ἕνα ἀόρατο δίκτυο ἀφοσιωμένων ἐπαναστατῶν, πού θά γίνουν ἀκόμα πιό ἰσχυροί ἀκριβῶς χάρις σ' αὐτή τή Συμμαχία.

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΚΑΙ ΣΚΟΠΟΙ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΗΣ ΟΡΓΑΝΩΣΗΣ ΤΩΝ ΔΙΕΘΝΩΝ ΑΔΕΛΦΩΝ

1. Οἱ ἀρχές τῆς ὁργάνωσης αὐτῆς εἶναι ἴδιες μέ τίς ἀρχές καί τό πρόγραμμα τῆς Διεθνούς Συμμαχίας τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας. Θά ἐκτεθοῦν σαφέστερα, στό μέρος πού ἀφορᾷ τό γυναικεῖο ζήτημα, τήν οἰκογένεια ἀπό θρησκευτική ἄποψη, τό δίκαιο καί τό κράτος, στό πρόγραμμα τῆς *ρωσικῆς σοσιαλιστικῆς δημοκρατίας*.

Τό Κεντρικό Γραφεῖο ἐπιφυλάσσεται νά προβεῖ σύντομα σέ μιά πιό ἐκτεταμένη θεωρητική καί πρακτική ἐκθεση αὐτῶν τῶν ἀρχῶν.

2. Ἡ συνένωση τῶν διεθνῶν ἀδελφῶν ἀποβλέπει σέ μιά γενική καί συνάμα κοινωνική, φιλοσοφική, οἰκονομική καί πολιτική ἐπανάσταση, ὥστε ἀπό τή σημερινή κατάσταση πραγμάτων, πού βασιίζεται στήν ἰδιοκτησία, στήν ἐκμετάλλευση, στήν ἀρχή τοῦ αὐταρχισμοῦ — θρησκευτικοῦ, μεταφυσικοῦ καί ἀστικο-δογματικοῦ ἢ ἀκόμα καί γιακωβίνικου-ἐπαναστατικοῦ — νά μή μείνει λίθος ἐπὶ λίθου, ἀρχικά σ' ὅλη τήν Εὐρώπη καί κατόπιν στόν ὑπόλοιπο κόσμο. Μέ τό κάλεσμα : εἰρήνη στοὺς ἐργαζόμενους, λευτεριά σ' ὅλους τοὺς καταπιεζόμενους, θάνατος στοὺς καταπιεστές, τοὺς ἐκμεταλλευτές καί τοὺς κάθε λογῆς προστάτες, θέλουμε νά γκρεμίσουμε ὅλα τά κράτη καί ὅλες τίς ἐκκλησίες, μαζί μέ ὅλους τοὺς θεσμούς καί τοὺς νόμους τους, θρησκευτικούς, πολιτικούς, νομικούς, δημοσιονομικούς, ἀστυνομικούς, πανεπιστημιακοὺς, οἰκονομικοὺς καί κοινωνικοὺς, ὥστε τά ἑκατομμύρια τῶν ἐξαπατημένων, ὑποδουλωμένων, βασανισμένων, ἐκμεταλλευόμενων ἀνθρώπων νά ἀναπνεύσουν, ἐπιτέλουν, ἀπόλυτα ἐλεύθερα, λυτρωμένα ἀπ' ὅλους τοὺς ἐπίσημους καί ἀνεπίσημους, συλλογικοὺς καί ἀτομικοὺς ποδηγέτες καί εὐεργέτες.

3. Πεισμένοι ότι τό άτομικό καί κοινωνικό κακό ἔχει τή ρίζα του ὄχι τόσο στά μεμονωμένα πρόσωπα, ὅσο στήν ὀργάνωση τῶν πραγμάτων καί στίς κοινωνικές καταστάσεις, θά ἔχουμε ἀνθρωπιά, τόσο ἀπό αἴσθημα δικαιοσύνης ὅσο καί ἀπό λόγους ὑπολογισμοῦ καί θά γκρεμίσουμε ἀνελέητα αὐτές τίς καταστάσεις καί τά ἴδια τά πράγματα, ὥστε, δίχως καμιά ζημιά γιά τήν ἐπανάσταση, νά φεισθοῦμε τῶν ἀνθρώπων. Ἀρνιόμαστε τήν *ἐλευθερία βούλησης* καί τό δῆθεν τιμωρό δικαίωμα τῆς κοινωνίας. Αὐτή καθωυτή ἡ δικαιοσύνη, μέ τήν πιό ἀνθρώπινη, μέ τήν πιό εὐρεία ἔννοια τοῦ ὅρου, εἶναι ἀπλῶς μιᾷ ιδέα, θά λέγαμε, ἀρνητική καί μεταβατική. Θέτει κοινωνικά προβλήματα, ἀλλά δέν τά λύνει. Μᾶς δείχνει ἀπλῶς τόν μόνο ἐφικτό δρόμο ἀπελευθέρωσης τοῦ ἀνθρώπου, πού θά πεῖ: ἐξανθρωπισμός τῆς κοινωνίας διαμέσου τῆς ἐλευθερίας καί τῆς ἰσότητος. Θετική λύση μπορεῖ νά δοθεῖ μόνο μέ τήν ὅλο καί πιό ἐκλογικευμένη ὀργάνωση τῆς κοινωνίας. Αὐτή εἶναι ἡ πολυπόθητη λύση, τό κοινό ἰδανικό μας... εἶναι ἡ ἐλευθερία, τό ἥθος, ἡ ἱκανότητα τοῦ σκέπτεσθαι καί ἡ εὐημερία τοῦ καθενός διαμέσου τῆς καθολικῆς ἀλληλεγγύης, ἡ ἀδερφοσύνη τῶν ἀνθρώπων.

Τό κάθε ἀνθρώπινο ὄν εἶναι ἀκούσιο προϊόν τοῦ φυσικοῦ καί κοινωνικοῦ περιβάλλοντος, στό ὁποῖο γεννήθηκε, μεγάλωσε καί ἐξακολουθεῖ νά δέχεται τήν ἐπίδρασή του. Οἱ τρεῖς πρωταρχικές αἰτίες τοῦ κάθε ἀνθρώπινου ἀμοραλισμοῦ εἶναι: Ἡ ἀνισότητα, τόσο ἡ πολιτική, ὅσο καί ἡ οἰκονομική καί κοινωνική. Ἡ ἀμάθεια, πού εἶναι τό φυσικό της ἐπακόλουθο, καί ἡ *δουλεία*, ἡ ἀναγκαία συνέπειά τους.

Ἐπειδὴ ἡ ὀργάνωση τῆς κοινωνίας ἦταν παντοῦ καί πάντα ἡ μόνη αἰτία τῶν ἐγκλημάτων πού διέπρατταν οἱ ἄνθρωποι, τό νά τιμωροῦνται οἱ ἐγκληματίες ἀποτελεῖ ὑποκρισία καί ὀλοφάνερο παραλογισμό ἀπό τή μεριά τῆς κοινωνίας, διότι κάθε τιμωρία προϋποθέτει ἐνοχή, ἐνῶ οἱ ἐγκληματίες δέν εἶναι ἐνοχοί. Ἡ θεωρία τῆς ἐνοχῆς καί τῆς ποινῆς εἶναι γέννημα τῆς θεολογίας, δηλαδή ἑνας συνδυασμός παράλογου καί θρησκευτικῆς ὑποκρισίας. Τό μόνο δίκαιο, πού μπορεῖ νά ἀναγνωρίσει κανεῖς στήν κοινωνία, στή σύγχρονη μεταβατική μορφή της, εἶναι τό φυσικό δίκαιο νά *θανατώνει* τοὺς ἐγκληματίες, πού αὐτή ἡ ἴδια ἔφτιαξε γιά νά ὑπερασπίσει τά συμφέροντά της καί ὄχι τό δίκαιο νά τοὺς δικάζει καί νά τοὺς καταδικάζει. Αὐτό τό δίκαιο μάλιστα δέν εἶναι δίκαιο μέ τήν αὐστηρή ἔννοια τοῦ ὅρου. Εἶναι μᾶλλον ἕνα φυσικό γεγονός, λυπηρό ἀλλά ἀναπόφευκτο, ἕνα σύμπτωμα καί ἀποτέλεσμα τῆς ἀνημποριᾶς καί τοῦ παραλογισμοῦ τῆς σύγχρονης κοινωνίας. Ὅσο λιγότερο ἡ κοινωνία καταφεύγει σ' αὐτό, τόσο θά βρίσκεται πλησιέστερα πρὸς τήν ἀληθινή της ἀπελευθέρωση. Ὅλοι οἱ ἐπαναστάτες, ὅλοι οἱ καταπιεζόμενοι, ὅλοι οἱ πᾶσχοντες — θύματα τῆς σημερινῆς ὀργάνωσης τῆς κοινωνίας, πού εἶναι φυσικό νά κοχλάζει μέσα τους τό μίσος καί ἡ ἐκδίκηση, ὀφείλουν νά θυμολογῶνται πῶς οἱ βασιλιάδες, οἱ καταπιεστές, οἱ κάθε λογῆς ἐκμεταλλεῖς εἶναι τό ἴδιο ἐνοχοί ὅπως καί οἱ ἐγκληματίες πού βγήκαν ἀπ' τή μάζα τοῦ λαοῦ. Αὐτοὶ εἶναι κακοῦργοι κι ὄχι ἐνοχοί, διότι καί αὐτοί, ὅπως καί οἱ συνηθισμένοι ἐγκληματίες, εἶναι ἀκούσιο προϊόν τῆς σύγχρονης ὀργάνωσης τῆς

κοινωνίας. Δεν θα είναι διόλου παράξενο, αν την πρώτη στιγμή ό εξεγερμένος λαός σκοτώσει πολλούς απ' αυτούς. Θα είναι ένα δυστύχημα, ίσως, αναπόφευκτο, αλλά τόσο άσημαντο, όπως οί καταστροφές που προκαλεί μία θύελλα.

Άλλά αυτό τό φυσικό γεγονός δέ θα είναι ούτε ήθικό, ούτε και όφελιμο. Άπό την άποψη αυτή ή ιστορία μάς δίνει ένα σωρό διδακτικά παραδείγματα : ή φρικτή γκιλλοτίνα τοῦ 1793, που δέ μπορεί κανείς νά την κατηγορήσει γιά αδράνεια και όλιγογρία, δέν κατάφερε νά έξοντώσει την τάξη των ευγενών στη Γαλλία. Η άριστοκρατία, μολονότι δέν έξολοθρεύτηκε όλότελα, συγκλονίστηκε πάντως πολύ δυνατά, όχι από την γκιλλοτίνα, αλλά από τή δήμευση και τή διανομή των γαιών των ευγενών. Καί γενικά μπορούμε νά πούμε πώς οί πολιτικές σφαγές δέν έφεραν ποτέ θανατηφόρο πλήγμα στα κόμματα. Άποδείχθηκαν έντελώς ανήμπορες έναντι των προνομιούχων τάξεων, διότι ή δύναμη ριζώνει όχι τόσο στα άτομα, όσο στη θέση στην όποία ανέβασε τούς προνομιούχους ανθρώπους ή φορά των πραγμάτων, ριζώνει, δηλαδή, *στό θεσμό τοῦ κράτους* και στό φυσικό του επακόλουθο, που είναι, συνάμα, και υπόβαθρό του, *στην ατομική ιδιοκτησία*.

Συνεπώς, γιά νά συντελεσθεῖ μία ριζική επανάσταση πρέπει ή επίθεση νά στραφεί στις καταστάσεις και στα πράγματα, νά καταλυθεῖ ή ιδιοκτησία και τό κράτος. Τότε δέ θα χρειαστεῖ νά έξοντώσει κανείς τούς ανθρώπους και νά αυτοκαταδικαστεῖ σέ μία σύγυρη και αναπότρεπτη αντίδραση, που πάντα όδήγησε και πάντα θά όδηγεῖ την κάθε κοινωνία άπλως στην έξόντωση ανθρώπων.

Άλλά γιά νά έχεις τό δικαίωμα νά δείχνεις ανθρωπιά πρὸς τούς ανθρώπους, πρέπει νά είσαι άνελέητος άπέναντι στις καταστάσεις και τά πράγματα. Πρέπει νά καταλυθοῦν τά πάντα, και ιδιαίτερα και πρίν απ' όλα ή ιδιοκτησία και τό αναπόφευκτο επακόλουθό της, τό *κράτος*. Αυτό είναι όλο τό μυστικό τῆς επανάστασης.

Δέν πρέπει ν' άπορεῖ κανείς γιati οί γιακωβίνοι και οί μπλανκιστές, που έγιναν σοσιαλιστές μάλλον από ανάγκη παρά από πεποίθηση και πού είδαν τό σοσιαλισμό σάν μέσο και όχι σάν σκοπό τῆς επανάστασης, διότι αυτοί θέλουν δικτατορία, δηλαδή συγκεντροποίηση τοῦ κράτους και τό κράτος τούς όδηγεῖ, μέ τή δύναμη αναπότρεπτης και λογικῆς αναγκαιότητας, στην άποκατάσταση τῆς ιδιοκτησίας, ήταν πολύ φυσικό, λέμε εμεῖς, έπειδή δέν θέλησαν μία ριζική επανάσταση ενάντια στα πράγματα, νά σχεδιάσουν μία αίματηρή επανάσταση εναντίον των ανθρώπων. Άλλά αυτή ή αίματηρή επανάσταση, βασισμένη στη δομή ενός έντονα συγκεντροποιημένου επαναστατικού κράτους, όδήγησε αναπόφευκτα, όπως θά τό άποδείξουμε στη συνέχεια πιό διεξοδικά, στην εμφάνιση μιᾶς στρατιωτικῆς δικτατορίας, σ' ένα νέο έξουσιαστή. Συνεπώς, νίκη των γιακωβίνων και των μπλανκιστών θά σήμαινε θάνατο τῆς επανάστασης.

4. Είμαστε φυσικοί έχθροί των επαναστατών εκείνων — έπίδοξων δικτατόρων, νομοθετών και κηδεμόνων τῆς επανάστασης, — οί όποιοι, πρίν

ἀκόμα καταλυθούν τά σύγχρονα μοναρχικά, ἀριστοκρατικά καί ἀστικά κράτη, ὀνειρεύονται κιόλας τή δημιουργία νέων ἐπαναστατικῶν κρατῶν, τό ἴδιο συγκεντρωτικῶν καί ἀκόμα πιό δεσποτικῶν ἀπ' ὅ,τι τά ὑπάρχοντα σήμερα κράτη, οἱ ὅποιοι συνήθισαν τόσο στήν τάξη πού δημιουργεῖ ἐκ τῶν ἄνω ἢ κάποια αὐθεντία καί τόσο φοβοῦνται αὐτό πού τούς φαίνεται ἀταξία, ἐνῶ στήν πράξη εἶναι ἡ ἄμεση καί φυσική ἐκδήλωση τῆς λαϊκῆς ζωῆς, ὥστε, πρίν ἀκόμα ἡ ἐπανάσταση ἐπιφέρει αὐτήν τήν ἔξοχη καί σωτήρια ἀταξία, ὀνειρεύονται κιόλας τήν ὀλοκλήρωσή της καί τή χαλινάγωγή της μέ ἐνέργειες μιᾶς ὁποιασδήποτε ἐξουσίας, ὅποτε ἀπ' τήν ἐπανάσταση δέν θά μείνει παρά μόνο τό ὄνομα, ἐνῶ στήν πράξη θά ἀποδειχθεῖ ἀπλῶς μιᾶ νέα ἀντίδραση, διότι θά καταδικάσει καί πάλι τίς λαϊκές μάζες, πού θά διακυβεῖνται μέ διατάγματα, στήν ὑποταγή, στή στασιμότητα, στό θάνατο, δηλαδή στή δουλεία καί στήν ἐκμετάλλευση ἀπό τή μεριά μιᾶς νέας ψευτοεπαναστατικῆς ἀριστοκρατίας.

5. Ὅταν λέμε ἐπανάσταση, ἐννοοῦμε τήν ἐξαπόλυση ὅλων αὐτῶν, πού σήμερα τά ὀνομάζουν ἄγρια πάθη καί τό γκρέμισμα ὅλων ἐκείνων, πού στήν ἴδια γλώσσα ὀνομάζονται «κοινωνική τάξη».

Δέν φοβόμαστε ἀλλά ἐπιζητοῦμε τήν ἀναρχία, βέβαιοι πώς ἀπό τήν ἀναρχία αὐτή, δηλαδή ἀπ' ὅλο τό ξεφανέρωμα τῆς ἀπελευθερωμένης λαϊκῆς ζωῆς, πρέπει νά γεννηθοῦν ἡ ἐλευθερία, ἡ ἰσότητα, ἡ δικαιοσύνη, ἡ νέα τάξη καί ἡ ἴδια ἡ δύναμη τῆς ἐπανάστασης ἀπέναντι στήν ἀντίδραση. Αὐτή ἡ νέα ζωή — ἡ λαϊκή ἐπανάσταση — ἀσφαλῶς δέν θά ἀργήσει νά ὀργανωθεῖ, θά δημιουργήσει ὅμως τή δική της ἐπαναστατική ὀργάνωση ἀπ' τά κάτω πρὸς τά πάνω καί ἀπ' τήν περιφέρεια πρὸς τό κέντρο, — πράγμα πού εἶναι σύμφωνο μέ τίς ἀρχές τῆς ἐλευθερίας, καί ὄχι ἀπ' τό κέντρο πρὸς τήν περιφέρεια κατὰ τά πρότυπα τῆς κάθε ἐξουσιαστικῆς ἀρχῆς, — διότι γιά μᾶς δέν ἔχει σημασία ἂν ἡ ἐξουσία αὐτή λέγεται Ἐκκλησία, Μοναρχία, συνταγματική Πολιτεία, ἀστική δημοκρατία ἢ ἀκόμα καί ἐπαναστατική δικτατορία. Ὅλα αὐτά ἐμεῖς τά μισοῦμε καί τά ἀπορρίπτουμε ἐξίσου ὡς ἀναπόφευκτες πηγές ἐκμετάλλευσης καί δεσποτισμοῦ.

6. Ἡ ἐπανάσταση, ὅπως ἐμεῖς τήν ἐννοοῦμε, θά πρέπει ἀπό τήν πρώτη μέρα κιόλας νά καταστρέψει ριζικά καί ὀλοκληρωτικά τό κράτος καί ὅλους τούς κρατικούς θεσμούς. Φυσική καί ἀναγκαία συνέπεια αὐτῆς τῆς καταστροφῆς θά εἶναι : α) ἡ χρεοκοπία τοῦ κράτους· β) ἡ διακοπή τῆς μεσολάβησης τοῦ κράτους γιά τήν εἰσπραξίαν τῶν ιδιωτικῶν χρεῶν, μέ τήν παραχώρηση στὸν κάθε ὀφειλέτη τοῦ δικαιώματος νά πληρώσει ἐφόσον, θέλει, τά χρέη του· γ) τό σταμάτημα κάθε καταβολῆς φόρων καί δασμῶν, ἄμεσων καί ἔμμεσων· δ) ἡ διάλυση τοῦ στρατοῦ, τῶν δικαστηρίων, τῶν δημοσίων ὑπηρεσιῶν τῆς ἀστυνομίας καί τῆς Ἐκκλησίας· ε) ἡ κατάργηση τῆς ἐπίσημης Δικαιοσύνης, ἡ ἀκύρωση ὅλων ἐκείνων, πού νομικά ἀποκαλοῦνται δίκαιο ἢ συνδέονται μέ ἄσκηση παρόμοιων δικαιωμάτων. Συνεπῶς, ἀκύρωση καί αὐτο ντὰ φέ (κάψιμο) ὅλων τῶν τίτλων κυριότητος, κληρονομητηρίων, πωλητηρίων, δωρεῶν, ὅλων τῶν δικογραφιῶν, μέ μιᾶ λέξη ὅλων τῶν δικαστικῶν καί ἀστικῶν κου-

ρελόχαρτων. Παντοῦ καί στά πάντα ἐπαναστατική δράση ἐναντι τοῦ δικαίου πού δημιουργήσε καί κατοχύρωσε τό κράτος· στ) ἡ δήμευση ὅλων τῶν παραγωγικῶν κεφαλαίων καί ἐργαλείων ἐργασίας πρὸς ὄφελος τῶν ἐργατικῶν ἐνώσεων, οἱ ὁποῖες ὀφείλουν συλλογικά νά τὰ θέσουν σέ κίνηση· ζ) ἡ δήμευση ὅλων τῶν ἐκκλησιαστικῶν καί κρατικῶν περιουσιῶν, καθὼς καί τῶν εὐγενῶν μετὰλλων πού ἀνήκουν σέ μεμονωμένα άτομα, πρὸς ὄφελος μιᾶς ὁμοσπονδιακῆς ἔνωσης ὅλων τῶν ἐργατικῶν συνδέσμων, μιᾶς συμμαχίας πού θά ἀποτελεῖ τήν κομμούνα. Ἐναντι τῶν δήμευμένων περιουσιῶν, ἡ κομμούνα θά ἐφοδιάζει τὰ άτομα, πού βέβαια δέ θά ἔχουν ἰδιοκτησία, μέ τὰ ἀπαραίτητα, παρέχοντάς τους τό ἐλεύθερο νά κερδίζουν περισσότερα μέ τή δουλειά τους, ἂν τό θέλουν καί τό μποροῦν. — η) Γιά τήν ὀργάνωση τῆς κομμούνας : μιᾶ ὁμοσπονδία ὁδοφραγμάτων, πού θά λειτουργοῦν μόνιμα καί δημιουργία Συμβουλίου τῆς ἐπαναστατικῆς κομμούνας μέ τή συμμετοχή ἐνός ἢ δύο ἀντιπροσώπων ἀπό κάθε ὁδόφραγμα, ἐνός ἀπό κάθε δρόμο ἢ συνοικία. Οἱ ἀντιπρόσωποι, ἐφοδιασμένοι μέ ἔκτακτα πληρεξούσια, ἔχουν πλήρη εὐθύνη καί εἶναι σέ κάθε στιγμή ἀνακλητοί. Ἐτσι ὁργανωμένο τό Συμβούλιο τῆς κομμούνας θά μπορεῖ νά ἐκλέγει ἀπό τοὺς κόλπους του ἐκτελεστικές ἐπιτροπές, εἰδικές γιά κάθε κλάδο ἐπαναστατικῆς διοίκησης τῆς κομμούνας. θ) Ἡ πρωτεύουσα, πού ξεσηκώθηκε καί ὁργανώθηκε μέ τέτοιο τρόπο σέ κομμούνα, διακηρύσσει ὅτι, καταλύοντας τό αὐταρχικό καί πατερναλιστικό κράτος, πράγμα πού εἶχε δικαίωμα νά πράξει, ἐφόσον, ὅπως καί οἱ ἄλλες πόλεις, ἦταν ὑποδουλωμένη σ' αὐτό, παραιτεῖται ἀπ' αὐτό τό δικαίωμα ἢ, σωστότερα, ἀπό κάθε ἀξίωση νά διοικεῖ καί νά καταπιέζει τίς ἐπαρχίες. ι) Καλεῖ ὅλες τίς ἐπαρχίες, τίς κομμούνες καί τίς ἐνώσεις, ἀφήνοντας κάθε ἄλλη δουλειά νά ἀκολουθήσουν τό παράδειγμα τῆς πρωτεύουσας καί, ἀφοῦ ἀναδιοργανωθοῦν ἐπαναστατικά, νά στείλουν ὕστερα σέ προκαθορισμένο τόπο συνάντησης τοὺς ἀντιπροσώπους τους, ἐφοδιασμένους πάλι μέ ἔκτακτα πληρεξούσια, ὑπεύθυνους καί ἀνακλητοὺς, ὥστε οἱ ἐνώσεις, οἱ κομμούνες, οἱ ἐπαρχίες, πού ἐξεγέρθηκαν στό ὄνομα τῶν ἰδίων ἀρχῶν, νά σχηματίσουν μιᾶ ὁμοσπονδία καί νά ὁργανώσουν μιᾶ ἐπαναστατική δύναμη ἱκανή νά ἐπιβάλει τή νίκη ἐνάντια στήν ἀντίδραση. Ἀποστολή, ὅχι ἐπίσημων ἐπαναστατῶν κομισσαρίων μέ κάποια μπερτα ριγμένη στόν ὦμο, ἀλλά ἐπαναστατῶν προπαγανδιστῶν σ' ὅλες τίς ἐπαρχίες καί τίς κομμούνες, ἰδιαίτερα στοὺς ἀγρότες, τοὺς ὁποίους δέν μποροῦν νά τοὺς ἐπαναστατικοποιήσουν οὔτε οἱ θεμελιώδεις ἀρχές, οὔτε τὰ διατάγματα ὁποιασδήποτε δικτατορίας, ἀλλά μόνο ἡ ἄμεση ἐπαναστατική δράση, δηλαδή τὰ ἐπακολουθήματα πού θά φέρεי σ' ὅλες τίς κομμούνες ἡ πλήρης διακοπή τῆς ἐπίσημα θεσπισμένης ζωῆς τοῦ κράτους. Κατάργηση τοῦ ἐθνικοῦ κράτους ἀκόμα καί ὑπὸ τήν ἔννοια ὅτι ὁποιαδήποτε ξένη χώρα, ἐπαρχία, κομμούνα, ἔνωση ἢ ἀκόμα καί μεμονωμένη προσωπικότητα, πού ἐξεγέρθηκε στό ὄνομα τῶν ἰδίων ἀρχῶν, θά γίνεται δεκτὴ στήν ἐπαναστατικὴ ὁμοσπονδία, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὰ ὑπάρχοντα σύνορα μεταξύ κρατῶν καί ἀπὸ τήν ἔνταξη σέ διαφορετικὰ πολιτικά ἢ ἐθνικά συστήματα, ἐνῶ οἱ ἐπαρχίες, οἱ κομμούνες, οἱ ἐνώσεις, τὰ

ἄτομα τῆς ἰδίας χώρας, πού θά πᾶνε μέ τό μέρος τῆς ἀντίδρασης, δέ θά γίνουν δεκτά σ' αὐτήν. Συνεπῶς, χάρι οὐτό ἴδιο τό γεγονός τῆς διάδοσης καί ὀργάνωσης τῆς ἐπανάστασης μέ σκοπό τήν ἀλληλοπροστασία τῶν ἐξεγερμένων χωρῶν, θά θριαμβεύσει ὁ καθολικός χαρακτήρας τῆς ἐπανάστασης, πού βασίζεται στήν κατάργηση τῶν συνόρων καί στήν κατάλυση τῶν κρατῶν.

7. Ἀπό δῶ καί μπρός εἶναι ἀδύνατο νά νικήσει μιᾶ πολιτική ἢ ἐθνική ἐπανάσταση, ἐφόσον ἡ πολιτική ἐπανάσταση δέν μετατρέπεται σέ ἐπανάσταση κοινωνική καί ἐφόσον ἡ ἐθνική ἐπανάσταση, ἀκριβῶς λόγῳ τοῦ ριζοσπαστικοῦ-σοσιαλιστικοῦ χαρακτήρα της καί τῆς καταστροφῆς τοῦ κράτους, δέν μετατρέπεται σέ καθολική ἐπανάσταση.

8. Ἐφόσον ἡ ἐπανάσταση πρέπει νά γίνει παντοῦ ἀπ' τό λαό καί ἡ ἀνωτάτη ἡγεσία της πρέπει νά ἀνήκει μόνιμα στό λαό, πού θά εἶναι ὀργανωμένος σέ μιᾶ ἐλεύθερη ὁμοσπονδία ἀγροτικῶν καί ἐργατικῶν ἐνώσεων, τό νέο καί ἐπαναστατικό κράτος, πού θά εἶναι ὀργανωμένο ἀπ' τά κάτω πρός τά πάνω διαμέσου τῶν ἐπαναστατικῶν ἀντιπροσωπειῶν καί θά ἀγκαλιάζει ὅλες τίς χώρες πού ἐξεγέρθηκαν στό ὄνομα τῶν ἰδίων ἀρχῶν, θά θέσει ὡς σκοπό του τή διεύθυνση τῶν κοινωνικῶν ὑπηρεσιῶν καί ὄχι τή διακυβέρνηση τῶν λαῶν. Θά δημιουργήσει μιᾶ *νέα πατρίδα, τή Συμμαχία τῆς οἰκονομικῆς ἐπανάστασης* ἐνάντια στή συμμαχία ὅλων τῶν ἀντιδραστικῶν δυνάμεων.

9. Αὐτή ἡ ὀργάνωση ἀποκλείει κάθε ἰδέα δικτατορίας καί πατερναλιστικῆς κυβερνητικῆς ἐξουσίας. Γιά νά δημιουργηθεῖ ὅμως αὐτή ἡ ἐπαναστατική συμμαχία καί γιά νά θριαμβεύσει ἡ ἐπανάσταση πάνω στήν ἀντίδραση πρέπει, μέσα στή λαϊκή ἀναρχία, πού ἀποτελεῖ τήν ἰδια τή ζωή καί ὅλο τό δυναμισμό τῆς ἐπανάστασης, *ἡ ἐνότητα τῆς ἐπαναστατικῆς σκέψης καί δράσης νά βρεῖ τήν ἐνσάρκωσή της σέ κάποιο ὄργανο*. Αὐτό τό ὄργανο πρέπει νά εἶναι ἡ *μυστική καί οἰκουμενική ἐνωση τῶν διεθνῶν ἀδελφῶν*.

10. Αὐτή ἡ ἐνωση ἐκπορεύεται ἀπ' τήν πεποίθηση ὅτι ποτέ οἱ ἐπανάστασεις δέν πραγματοποιοῦνται οὔτε ἀπό προσωπικότητες, οὔτε ἀπό μυστικούς συνδέσμους. Πραγματοποιοῦνται σάν ἀπό μόνες τους, προκαλούμενες ἀπό τή δύναμη τῶν πραγμάτων, ἀπό τήν πορεία τῶν γεγονότων καί τῶν περιστάσεων. Προετοιμάζονται μακροχρόνια, βαθιά μέσα στήν ἐνστικτώδη συνείδηση τῶν λαϊκῶν μαζῶν καί κατόπιν ξεσποῦν, συνήθως ἀπό φαινομενικά ἀσήμαντες ἀφορμές. Ὅ,τι μπορεῖ νά κάνει ἓνας μυστικός Σύνδεσμος καλᾶ ὀργανωμένος, εἶναι, πρῶτ' ἀπ' ὅλα, νά ὑποβοηθήσει τή γέννηση τῆς ἐπανάστασης, διαδίδοντας στίς μάζες ἰδέες, πού νά ἀνταποκρίνονται στά ἐνστικτα τῶν μαζῶν καί νά ὀργανώσει ὄχι τό στρατό τῆς ἐπανάστασης — στρατός πρέπει νά εἶναι πάντα ὁ λαός, — ἀλλά ἓνα εἶδος ἐπαναστατικοῦ ἐπιτελείου, πού θά τό ἀποτελοῦν ἄνθρωποι ἀφοσιωμένοι, δραστήριοι, ἔξυπνοι, καί τό κυριότερο, εἰλικρινεῖς, — καί ὄχι ἰδιοτελεῖς καί ματαιόδοξοι — φίλοι τοῦ λαοῦ, ἱκανοί νά γίνουν οἱ μεσάζοντες μεταξύ τῆς ἐπαναστατικῆς ἰδέας καί τῶν λαϊκῶν ἐνστικτῶν.

11. Ὁ ἀριθμός αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων δέν πρέπει, συνεπῶς, νά εἶναι πολύ

μεγάλος. Για τή διεθνή ὀργάνωση σ' ὅλη τήν Εὐρώπη εἶναι ἀρκετή μιὰ ἑκατοντάδα ἐπαναστατῶν μέ γερὴ καὶ σοβαρὴ συσπείρωση. Δυό-τρεῖς ἑκατοντάδες ἐπαναστατῶν φτάνουν γιὰ τήν ὀργάνωση καὶ τῆς πιο μεγάλης χώρας.

2. ΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΚΑΙ ΤΟ ΚΑΤΑΣΤΑΤΙΚΟ ΤΗΣ ΕΠΙΣΗΜΗΣ ΣΥΜΜΑΧΙΑΣ

Ἡ σοσιαλιστικὴ μειοψηφία τοῦ Συνδέσμου Εἰρήνης καὶ Ἐλευθερίας(!) ποὺ ἀποσχίσθηκε ἀπὸ τὸν Σύνδεσμο αὐτὸν μετὰ τὴν ψήφο τῆς πλειοψηφίας τοῦ συνδεδεμένου τῆς Βέρνης, ψήφο ποὺ ἀντιτάχθηκε ἀπροκάλυπτα στὴ βασικὴ ἀρχὴ ὅλων τῶν ἐργατικῶν ἐνώσεων, δηλαδὴ τὴν οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ ἰσότητα τῶν τάξεων καὶ τῶν ἀτόμων, προσχώρησε ἔτσι στὶς ἀρχές ποὺ διακηρύχθηκαν στὰ ἐργατικὰ συνέδρια τῆς Γενεύης, τῆς Λωζάνης καὶ τῶν Βρυξελλῶν. Μερικὰ μέλη αὐτῆς τῆς μειοψηφίας, ποὺ ἀνήκαν σὲ διάφορες ἐθνότητες, μᾶς πρότειναν νὰ ὀργανώσουμε μιὰ νέα Διεθνή Συμμαχία τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας, ἐνσωματωμένη στὴ μεγάλη Διεθνή Ἐνωση Ἑργατῶν, ἀλλὰ μὲ ἰδιαίτερη δική της ἀποστολὴ τὴ μελέτη τῶν πολιτικῶν καὶ φιλοσοφικῶν προβλημάτων πάνω στὴ βάση τῆς μεγάλης ἀρχῆς τῆς καθολικῆς καὶ πραγματικῆς ἰσότητος ὅλων τῶν ἀνθρώπων πάνω στὴ γῆ.

Πεισμένοι, ἀπὸ τὴν πλευρά μας, γιὰ τὴν ὠφελιμότητα ἐνὸς τέτοιου ξεκινήματος, ποὺ θὰ δώσει στοὺς εἰλικρινεῖς σοσιαλιστὲς δημοκράτες τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς τὸ μέσο τῆς ἀλληλοκατανόησης καὶ ἐπαλήθευσης τῶν ἰδεῶν τους, ἔξω ἀπὸ τὴν ὁποιαδήποτε ἐπίδραση τοῦ ἐπίπλαστου σοσιαλισμοῦ, τὸν ὁποῖο ἡ ἀστικὴ δημοκρατία κρίνει τώρα σκόπιμο νὰ προβάλλει, θεωρήσαμε χρέος μας νὰ ἀναλάβουμε, μαζί μὲ τοὺς φίλους αὐτοὺς, τὴν πρωτοβουλία νὰ ἰδρύσουμε αὐτὴ τὴ νέα ὀργάνωση.

Ξεκινώντας ἀπ' τὰ παραπάνω, συγκροτηθήκαμε σὲ Κεντρικὸ Τμήμα τῆς Διεθνοῦς Συμμαχίας τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας καὶ δημοσιεύουμε τώρα τὸ Πρόγραμμα καὶ τὸ Καταστατικὸ της.

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΤΗΣ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΥΜΜΑΧΙΑΣ ΤΗΣ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

1. Ἡ Συμμαχία διακηρύσσει ὅτι εἶναι ἀθεϊστικὴ. Ἀποσκοπεῖ στὴν κατάργηση τῆς θρησκευτικῆς λατρείας, στὴν ἀντικατάσταση τῆς πίστεως μὲ τὴν ἐπιστὴμὴ καὶ τῆς θείας δικαιοσύνης μὲ τὴν ἀνθρώπινη δικαιοσύνη.

2. Ἐπιδιώκει πρὶν ἀπ' ὅλα τὴν πολιτικὴ, οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ ἐξίσωση τῶν τάξεων καὶ τῶν ἀτόμων καὶ τῶν δύο φύλων, κάνοντας ἀρχὴ ἀπ' τὴν κατάργηση τοῦ κληρονομικοῦ δικαιώματος, ὥστε στὸ μέλλον ἡ χρῆση τῶν ἀγαθῶν ν' ἀντιστοιχεῖ στὴν παραγωγικὴ ἐργασία τοῦ καθενὸς καὶ, σύμφωνα μὲ τὴν πρόσφατη ἀπόφαση τοῦ ἐργατικοῦ συνεδρίου τῶν Βρυξελλῶν, ἡ γῆ, τὰ ἐργαλεῖα τῆς ἐργασίας καὶ γενικὰ κάθε κεφάλαιο, ἀφοῦ γίνουν συλλογικὴ ἰδιοκτησία τῆς κοινωνίας στὸ σύνολό της, νὰ μποροῦν νὰ

χρησιμοποιηθούν μόνο από κείνους που εργάζονται, δηλαδή από τις αγροτικές και βιομηχανικές ενώσεις.

3. 'Επιδιώκει για όλα τα παιδιά και των δύο φύλων να έχουν από τη στιγμή που θα γεννηθούν ίσους όρους ανάπτυξης, που θα πεί διατροφή, διαπαιδαγώγηση και εκπαίδευσή τους σ' όλα τα επίπεδα της επιστήμης, της παραγωγής και της τέχνης, ξεκινώντας απ' την πεποίθηση ότι αυτή ή ισότητα, στην αρχή μόνο οικονομική και κοινωνική, θα οδηγήσει αργότερα σε μία όλο και πιο μεγάλη, καθολική, φυσική ισότητα των προσωπικοτήτων και στην εξάλειψη κάθε είδους τεχνητής ανισότητας, — ιστορικό παράγωγο της κοινωνικής οργάνωσης, — που είναι τόσο ψεύτικη όσο και άδικη.

4. Πολέμιος κάθε δεσποτισμού, που δεν αναγνωρίζει άλλες πολιτικές μορφές εκτός απ' τις δημοκρατικές*, και αποκρούοντας απόλυτα κάθε σχέση με την αντίδραση, ή Συμμαχία απορρίπτει επίσης κάθε πολιτική ενέργεια, που δεν σκοπεύει άμεσα και κατευθείαν στο θρίαμβο της υπόθεσης των εργατών ενάντια στο κεφάλαιο.

5. 'Αναγνωρίζει ότι όλα τα υπάρχοντα σήμερα πολιτικά και αυταρχικά κράτη, που όλο και πιο πολύ περιορίζουν τις λειτουργίες τους σε απλές διοικητικές λειτουργίες κοινωνικών υπηρεσιών στις χώρες τους, πρέπει να εξαφανιστούν με την καθολική ένωση των ελεύθερων ενώσεων, αγροτικών και εργατικών.

6. 'Εφόσον τό κοινωνικό πρόβλημα μπορεί να βρεί την όριστική και πραγματική επίλυσή του μόνο πάνω στη βάση της διεθνούς ή καθολικής αλληλεγγύης των εργατών όλων των χωρών, ή Συμμαχία απορρίπτει κάθε πολιτική, που βασίζεται στον δήθεν πατριωτισμό και στον ανταγωνισμό των εθνών.

7. 'Αποσκοπεί στην οικονομική συνένωση όλων των τοπικών ενώσεων πάνω στο βάθρο της ελευθερίας.

ΚΑΤΑΣΤΑΤΙΚΟ

1. 'Η Διεθνής Συμμαχία της Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας συγκροτείται ως τμήμα της Διεθνούς Ένωσης 'Εργατών και αποδέχεται πλήρως τό Γενικό Καταστατικό της.

2. Τά ιδρυτικά μέλη της Συμμαχίας οργανώνουν προσωρινά στη Γενεύη Κεντρικό Γραφείο.

3. Τά ιδρυτικά μέλη, που ανήκουν στην ίδια χώρα, δημιουργούν τό 'Εθνικό Γραφείο της χώρας τους.

4. Τά 'Εθνικά Γραφεία έχουν καθήκον να ιδρύουν σ' όλα τα μέρη τοπικές ομάδες της Συμμαχίας της Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας, οι όποιες, διαμέσου των 'Εθνικών Γραφείων τους, θά άπευθύνονται στο Κεντρικό Γραφείο

* —'Η λέξη δημοκρατικές αποδίδει τον όρο *démocratique*, που υπάρχει στο κείμενο (Σημ. μετ.).

τῆς Συμμαχίας προκειμένου νά ζητήσουν τήν εἰσδοχή τους στή Διεθνή Ἑνωση Ἑργατῶν.

5. Ὅλες οἱ τοπικές ομάδες συγκροτοῦν τά Γραφεῖα τους, ἀκολουθώντας τήν πρακτική πού ἔχουν υἱοθετήσει τά τοπικά τμήματα τῆς Διεθνoῦς Ἑνωσης Ἑργατῶν.

6. Ὅλα τά μέλη τῆς Συμμαχίας ἔχουν τήν ὑποχρέωση νά πληρώνουν μηνιαία συνδρομή δέκα σεντίμια, ἀπ' τήν ὁποία τό μισό θά τό κρατοῦν οἱ ἐθνικές ομάδες γιά τίς ἀνάγκες τους καί τό ἄλλο μισό θά εἰσέρχεται στό ταμείο τοῦ Κεντρικοῦ Γραφείου γιά τίς δικές του γενικές ἀνάγκες.

Σέ χώρες ὅπου τό ποσό αὐτό θά θεωρηθεῖ πολύ ὑψηλό, τά Ἐθνικά Γραφεῖα, μέ σύμφωνη γνώμη τοῦ Κεντρικοῦ Γραφείου, μποροῦν νά τό μειώσουν.

7. Κατά τή διάρκεια τοῦ ἐτήσιου συνεδρίου τῆς ΔΕΕ ἡ ἀντιπροσωπεία τῆς Συμμαχίας τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας, ὡς τμήμα τῆς Διεθνoῦς Ἑνωσης Ἑργατῶν, θά κάνει τίς δικές της ἐπίσημες συνεδριάσεις σέ ἰδιαίτερο χώρο.

3. ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΜΠΑΚΟΥΝΙΝ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΦΡΑΝΣΙΣΚΟ ΜΟΡΑ ΣΤΗ ΜΑΔΡΙΤΗ

(Ἡ ἐπιστολή εἶναι γραμμένη στά Γαλλικά)

Λοκάρνο, 5 Ἀπριλίου 1872

Ἀγαπητέ *συμμαχίτη* καί σύντροφε! Οἱ φίλοι μας τῆς Βαρκελώνης μοῦ πρότειναν νά σᾶς γράψω καί τό κάνω μέ ἀκόμα πιό μεγάλη εὐχαρίστηση, διότι, ὅπως ἔμαθα, τόσο ἐγώ, ὅσο καί οἱ φίλοι μου *σύντροφοι συμμαχίτες* ἀπό τήν Ὁμοσπονδία τῆς Γιούρα, ἔγιναν ἀντικείμενο συκοφαντίας τόσο στήν Ἰσπανία, ὅσο καί σέ ἄλλες χώρες ἀπό τήν πλευρά τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου τοῦ Λονδίνου. Εἶναι πράγματι θλιβερό, πού σ' αὐτούς τοὺς καιροὺς τῆς φοβερῆς κρίσης, ὅταν κρίνεται γιά δεκαετίες ἡ τύχη τοῦ προλεταριάτου ὅλης τῆς Εὐρώπης καί ὅταν ὅλοι οἱ φίλοι τοῦ προλεταριάτου, τῆς ἀνθρωπότητας καί τῆς δικαιοσύνης θά ὀφείλαν νά συνενωθοῦν ἀδελφικά σ' ἓνα ἐνιαῖο μέτωπο κατά τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ — τοῦ ὀργανωμένου σέ κράτος κόσμου τῶν προνομιούχων, — εἶναι πολύ θλιβερό, λέγω, τό ὅτι ἄνθρωποι, πού στό παρελθόν πρόσφεραν μεγάλες ὑπηρεσίες στή Διεθνή, σήμερα, κινούμενοι ἀπ' τό ἄγριο πάθος τῆς αὐταρχικότητας, ξεπέφτουν στό ἐπίπεδο ψευδολογιῶν καί σπέρνουν τή διάσπαση, ἀντί νά δημιουργοῦν παντοῦ τήν ἐλεύθερη ἔνωση, πού αὐτή καί μόνο μπορεῖ νά δημιουργήσῃ τή δύναμη.

Γιά νά σᾶς δώσω μιᾷ σωστή εἰκόνα τῶν ἐπιδιώξεών μας, φτάνει νά σᾶς πῶ μόνο ἓνα πράγμα. Πρόγραμμά μας εἶναι τό δικό σας πρόγραμμα, τό ἴδιο ἐκεῖνο πού διακηρύξατε στό περσινό σας συνέδριο καί, ἂν παραμείνετε πιστοί σ' αὐτό, σημαίνει πῶς ἐσεῖς εἰστε μαζί μας γιά τόν ἀπλοῦστατο λόγο ὅτι ἐμεῖς εἴμαστε μαζί σας. Μισοῦμε τήν ἀρχή τῆς δικτατορίας, τοῦ κυβερνη-

τισμού (γκουβερναμενταλισμού) και της αυταρχικότητας, όπως τή μισείτε κι έσείς. Είμαστε βέβαιοι ότι κάθε πολιτική εξουσία αποτελεί αναπόφευκτη πηγή διαστροφής για κείνους πού τήν ασκούν και αίτιο υποδούλωσης των κυβερνωμένων. — Κράτος θά πεί κυριαρχία και ή ανθρώπινη φύση είναι φτιαγμένη κατά τέτοιο τρόπο, ώστε ή κάθε κυριαρχία νά εκφράζεται μέ τήν εκμετάλλευση. Όντας πάντα και παντού, αδιάλλακτοι πολέμοι του κράτους σ' όλες τίς εκφάνσεις του, πολύ περισσότερο δέν θέλουμε νά συμφιλιωθούμε μ' αυτό μέσα στή Διεθνή. Θεωρούμε τή συνδιάσκηψη του Λονδίνου και τήν απόφαση πού έλαβε ως μιά ματαιόδοξη ραδιουργία και ένα πραξικόπημα και για τουτο διαμαρτυρηθήκαμε και θά διαμαρτυρηθούμε ως τό τέλος. Δέν αναφέρομαι σέ προσωπικά προβλήματα, πού, άλλοίμονο, θά πιάσουν πολύ μεγάλο χώρο στο πρόσεχές γενικό συνέδριο, αν συνέλθει, πράγμα για τό όποιο διατηρώ ισχυρές αμφιβολίες, διότι, αν τά πράγματα συνεχισθούν όπως πάνε σήμερα, δέν θά υπάρξει σ' όλη τήν ευρωπαϊκή ήπειρο κανένα μέρος, όπου οί αντιπρόσωποι του προλεταριάτου θά μπορούσαν νά συγκεντρωθούν για μιά ελεύθερη συζήτηση. Σήμερα τά βλέμματα όλων είναι στραμμένα στην 'Ισπανία, στην έκβαση του συνεδρίου σας. Τί θά βγει απ' αυτό; Θά λάβετε τήν επιστολή αυτή, αν τήν λάβετε, μετά τό συνέδριο. Θά σας βρεί άραγε ή επιστολή στο φούντωμα της επανάστασης ή της αντίδρασης; Όλοι οί φίλοι μας στην 'Ιταλία, στή Γαλλία, στην 'Ελβετία αναμένουν μέ μεγάλη άνησυχία τά νέα απ' τή χώρα σας.

Γνωρίζετε άσφαλώς ότι τόν τελευταίο καιρό στην 'Ιταλία ή Διεθνής και ή *προσφιλής μας Συμμαχία* πήραν μεγάλη έκταση. Ό λαός τόσο στα χωριά όσο και στις πόλεις βρίσκεται σέ μιά τελείως επαναστατική, δηλαδή οικονομικά απελπιστική κατάσταση και οί μάζες αρχίζουν νά οργανώνονται πολύ σοβαρά, τά συμφέροντά τους μετατρέπονται σέ ιδέες. — Έκείνο πού έλλειπε ως τώρα στην 'Ιταλία δέν ήταν τά ένστικτα, αλλά ή όργάνωση και οί ιδέες. Διαμορφώνονται και τό ένα και τό άλλο, έτσι πού ή 'Ιταλία, μετά τήν 'Ισπανία και μαζί μέ τήν 'Ισπανία είναι, ίσως, σήμερα ή πιό επαναστατική χώρα. Στην 'Ιταλία υπάρχει κάτι πού λείπει απ' τίς άλλες χώρες : μιά φλογερή, δραστήρια νεολαία, *απόλυτα ξεστρατισμένη, δίχως καρριέρα, δίχως διέξοδο* (tout à fait déplacée, sans carrière, sans issue), μιά νεολαία, πού, παρά τήν άστική καταγωγή της, ήθικά και πνευματικά δέν έχει φθαρεί σέ τέτοιο βαθμό, όπως ή άστική νεολαία των άλλων χωρών. Τώρα ρίχνεται άπεγνωσμένα (à tête perdue) στον επαναστατικό σοσιαλισμό, άποδεχόμενη *όλο τό πρόγραμμά μας*, τό πρόγραμμα της Συμμαχίας. Ό Ματσίνι, ό μεγαλοφυής και πανίσχυρος αντίπαλός μας, πέθανε, τό ματσινικό κόμμα άποδιοργανώθηκε έντελώς και ό Γαριβάλδης δέχεται όλο και πιό πολύ τήν επιρροή αυτής της νεολαίας, πού φέρει τό όνομά του, αλλά βαδίζει, ή καλύτερα τρέχει, πολύ πιό μακριά απ' αυτόν. Έστειλα στους φίλους της Βαρκελώνης μιά διεύθυνση στην 'Ιταλία, σύντομα θά τους στείλω και άλλες. Είναι καλό, είναι αναγκαίο τό ότι οί *συμμαχίτες* της 'Ισπανίας άποκαθιστούν άπευθείας επαφή μέ εκείνους της 'Ιταλίας. Παίρνετε ιταλικές σοσιαλιστικές έφημερίδες; Σας συνι-

στὴν ἰδιαίτερα τὴν «Eguaglianza» στὸ Τζιρτζέντι τῆς Σικελίας, τὴν «Campana» τῆς Νεάπολης, τὴν «Fascio Operaio» τῆς Μπολόνια, τὴν «Il Gazzettino Rosa» καὶ εἰδικά τὸ «Il Martello» τοῦ Μιλάνου. Δυστυχῶς, τὸ τελευταῖο τὸ ἔχουν ἀπαγορεύσει καὶ ὅλους τοὺς συντάκτες τοὺς ἔκλεισαν στὴ φυλακὴ.

Στὴν Ἑλβετία σᾶς συνιστῶ δυὸ *συμμαχίτες* : τὸν Τζέημς Γκυγιώμ (Ἑλβετία, Neuchâtel, 5, Rue de la Place d'Armes) καὶ τὸν Ἄντεμαρ Σβίτσγκεμπελ χαράκτη (μέλος καὶ ἐντεταλμένος Γραμματέας τῆς ἐπιτροπῆς τῆς Ὁμοσπονδίας τῆς Γιούρα), Ἑλβετία, Γιούρα τῆς Βέρνης, Σονβιγιέ, κ. Ἄντεμαρ Σβίτσγκεμπελ, χαράκτη. (Ἔπεται ἡ σύσταση τοῦ Μπακούνιν).

Συμμαχία καὶ ἀδερφοσύνη

Μ. Μπακούνιν

Διαβιβάστε, παρακαλῶ, τὰ χαιρετίσματά μου στὸν ἀδελφὸ Μοράγο καὶ τὴν παράκληση νὰ μοῦ στέλνει τὴν ἐφημερίδα του.

Παίρνετε τὸ «Δελτίο» τῆς Ὁμοσπονδίας τῆς Γιούρα ;

Κάψτε, παρακαλῶ, τὴν ἐπιστολὴ αὐτὴ, διότι σ' αὐτὴν ἀναφέρονται ὀνόματα.

* * *

Τὸ συνέδριο τῆς Χάγης διέγραψε τὸν Μπακούνιν ἀπ' τὴ Διεθνή, ὅχι μόνον ὡς ἰδρυτὴ τῆς Συμμαχίας, ἀλλὰ καὶ γιὰ προσωπικὸ παράπτωμα²⁷². Τὸ γνήσιο ντοκουμέντο, πού ἐπιβεβαιώνει τὸ παράπτωμα αὐτό, βρίσκεται στὰ χέρια μας, ἀλλὰ πολιτικοὶ λόγοι μᾶς ἀναγκάζουν νὰ ἀποφύγουμε τὴ δημοσίευσή του.

Τ Ε Λ Ο Σ

K. ΜΑΡΞ

Συνοπτική πραγματεία πάνω στο βιβλίο του Μπακούνιν «Κρατική οργάνωση και анаρχία»²⁷³

(²Απόσπασμα)*

[...]Όσο οι άλλες τάξεις, ιδίως η καπιταλιστική τάξη, υπάρχουν ακόμα, όσο το προλεταριάτο κάνει αγώνα εναντίον τους (διότι μέ τον έρχομό του προλεταριάτου στην έξουσία δέν εξαφανίζονται κιόλας οι πολέμοί του, δέν εξαφανίζεται ή παλιά οργάνωση τής κοινωνίας), πρέπει νά παίρνει μέτρα *καταναγκασμοῦ*, συνεπώς, μέτρα κυβερνητικά. Έφόσον τό ίδιο τό προλεταριάτο παραμένει ως τάξη καί δέν εξαλείφθηκαν ακόμα οι οικονομικοί ὅροι πάνω στους οποίους βασίζεται ὁ ταξικός αγώνας καί ή ὑπαρξη τάξεων, αὐτοί πρέπει νά παραμεριστοῦν βίαια ἢ νά αναμορφωθοῦν καί ή διαδικασία τής αναμόρφωσής τους πρέπει βίαια νά ἐπιταχυνθεῖ.

«Γιά παράδειγμα, «ὁ ὄχλος τῶν ἀγροτῶν» (das gemeine Bauernvolk, der Bauernpöbel) πρὸς τόν ὅποιο ὅπως εἶναι γνωστό, [δέν διάκεινται εὐμενῶς] οἱ μαρξιστές, ἐπειδὴ βρίσκεται στό χαμηλότερο ἐπίπεδο πολιτισμοῦ, θά διοικεῖται, πιθανόν, ἀπ' τό προλεταριάτο τῶν πόλεων καί τῶν ἐργοστασίων».

Συνεπῶς, ἐκεῖ ὅπου ὁ ἀγρότης ὑπάρχει σέ μαζική κλίμακα ὡς κάτοχος ἀτομικῆς ιδιοκτησίας, ἐκεῖ ὅπου ἀποτελεῖ μάλιστα μιὰ λίγο-πολύ σημαντική πλειοψηφία, ὅπως σ' ὅλες τίς ἡπειρωτικές δυτικοευρωπαϊκές χῶρες, ἐκεῖ ὅπου δέν εξαφανίστηκε καί δέν ἀντικαταστάθηκε ἀπό τούς ἐργάτες γῆς, ὅπως στήν Ἀγγλία,

* — Οἱ παράγραφοι πού δημοσιεύονται μέ μικρότερα γράμματα ἀποτελοῦν περικοπές τοῦ βιβλίου τοῦ Μπακούνιν (Σημ. μετ.).

ἐκεῖ θά συμβεῖ τό ἐξῆς : ἡ ὁ ἀγρότης θ' ἀρχίσει νά ἀντιδρᾷ καί θά ὀδηγήσει σέ ἀποτυχία κάθε ἐργατική ἐπανάσταση, ὅπως τό ἔκανε ὡς τώρα στή Γαλλία, ἢ πάλι τό προλεταριάτο (διότι ὁ ἀγρότης-ιδιοκτήτης δέν ἀνήκει στό προλεταριάτο. Καί ὅταν ἀκόμα ἡ κατάστασή του τόν κάνει ν' ἀνήκει σ' αὐτό, ὁ ἀγρότης νομίζει ὅτι δέν ἀνήκει σ' αὐτό) ὀφείλει ὡς κυβέρνηση νά πάρει μέτρα, μέ τά ὁποῖα θά βελτιωθεῖ ἄμεσα ἡ κατάσταση τοῦ ἀγρότη καί τά ὁποῖα, συνεπῶς, θά τόν προσελκύσουν μέ τό μέρος τῆς ἐπανάστασης· μέτρα πού ἀπ' τή φύση τους θά διευκολύνουν τή μετάβαση ἀπό τήν ἀτομική στή συλλογική ἰδιοκτησία τῆς γῆς, ὥστε ὁ ἀγρότης μέ οἰκονομικά μέσα νά φθάσει μόνος του σ' αὐτό τό σημεῖο. Δέν πρέπει ὅμως νά αἰφνιδιάζει κανεῖς τόν ἀγρότη κηρύσσοντας, λογουχάρη, τήν κατάργηση τοῦ κληρονομικοῦ δικαιώματος ἢ τήν κατάργηση τῆς ἰδιοκτησίας του. Τό τελευταῖο μπορεῖ νά γίνει μόνο στήν περίπτωση πού ὁ μισθωτής-καπιταλιστής ἔχει ἐκτοπίσει τόν ἀγρότη καί ὁ πραγματικός καλλιεργητής ἔγινε ἔτσι προλετάριος, μισθωτός ἐργάτης ὅπως καί ὁ ἐργάτης τῆς πόλης καί, συνεπῶς, ἔχει κατά τρόπο ἄμεσο κι ὄχι ἔμμεσο τά ἴδια μ' αὐτόν συμφέροντα. Ἀκόμα λιγότερο πρέπει νά ἐνισχύεται ὁ κατατεμαχισμός τῆς ἰδιοκτησίας, δηλαδή νά μεγάλωνουν τά ἀγροτεμάχια μέ μιᾶ ἀπλή μεταβίβαση τῶν μεγάλων κτημάτων στούς ἀγρότες, ὅπως προβλέπει ἡ ἐπαναστατική ἐκστρατεία τοῦ Μπακούνιν.

«Ἡ, ἂν δοῦμε τό πρόβλημα ἀπό τήν ἐθνική σκοπιά του, μπορούμε νά ὑποθέσουμε ὅτι οἱ γερμανοί-σλάβοι θά βρεθοῦν γιά τόν ἴδιο λόγο ἔναντι τοῦ νικηφόρου γερμανικοῦ προλεταριάτου στήν ἴδια κατάσταση δουλικῆς ὑποταγῆς στήν ὁποία βρίσκεται τό τελευταῖο ἔναντι τῆς δικῆς του ἀστικῆς τάξης» (σελ. 278).

Ἀνοησία μαθητάκου ! Μιά ριζική κοινωνική ἐπανάσταση συνδέεται μέ καθορισμένους ἱστορικούς ὅρους οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης. Οἱ ὅροι αὐτοί ἀποτελοῦν προϋπόθεσή της. Συνεπῶς, ἡ ἐπανάσταση αὐτή εἶναι δυνατή μόνον ἐκεῖ, ὅπου, μαζί μέ τή βιομηχανική παραγωγή, τό προλεταριάτο ἀποτελεῖ σημαντικό, τουλάχιστον, μέρος τῆς μάζας τοῦ λαοῦ. Καί γιά νά ἔχει ἔστω καί μερικές πιθανότητες νίκης, τό προλεταριάτο πρέπει νά εἶναι σέ θέ-

ση *mutatis mutandis** νά κάνει άμεσα για τούς άγρότες τόσα, όσα τουλάχιστον έκανε ή γαλλική άστική τάξη κατά τήν επανάστασή της για τόν τοτινό γάλλο άγρότη. Ώραία ή ιδέα πώς ή κυριαρχία τών έργατών έμπεριέχει τήν ύποδούλωση τής γεωργικής εργασίας ! Έδω άκριβώς, όμως, άποκαλύπτεται ή ένδόμυχη σκέψη τοῦ κ. Μπακούνιν. Δέν καταλαβαίνει τίποτα από κοινωνική επανάσταση, για τήν όποία γνωρίζει μόνο πολιτικές φράσεις. Οί οικονομικοί όροι τής επανάστασης δέν υπάρχουν γι' αὐτόν. Έπειδή όλες οί οικονομικές μορφές πού υπήρξαν ως τώρα, αναπτυγμένες ή ύπανάπτυκτες, έμπεριείχαν τήν ύποδούλωση τοῦ εργάτη (έστω καί μέ τή μορφή τοῦ μισθωτοῦ εργάτη, άγρότη κτλ.), ό Μπακούνιν θεωρεῖ ότι εἶναι δυνατή μιá ριζική επανάσταση ακόμα καί όταν υπάρχουν όλες αὐτές οί μορφές. Άλλά καί κάτι παραπάνω ! Θέλει ή εὐρωπαϊκή κοινωνική επανάσταση, πού στηρίζεται στήν οικονομική βάση τής καπιταλιστικής παραγωγής, νά γίνει στό επίπεδο τών ρωσικῶν ή σλαβικῶν γεωργικῶν καί κτηνοτροφικῶν λαῶν καί νά μήν υπερβεῖ αὐτό τό επίπεδο, μολονότι βλέπει πώς ή *ναυσιπλοΐα* δημιουργεῖ μιá διαφορά μεταξύ τών αδελφῶν, αλλά πάλι μόνο ή *ναυσιπλοΐα*, διότι εἶναι μιá διαφορά γνωστή σ' όλους τούς πολιτικούς ! Ἡ *βούληση* καί ὄχι οί οικονομικοί όροι εἶναι τό ὑπόβαθρο τής κοινωνικῆς του επανάστασης.

«Έφόσον ὑπάρχει κράτος (*gosudartsvo*), ὑπάρχει όπωσδήποτε κυριαρχία (*gospodstvo*), συνεπώς καί <δουλεία> (*rabstvo*). Κυριαρχία χωρίς δουλεία καλυμμένη ή άπροκάλυπτη, εἶναι άδιανόητη. Νά γιατί εἴμαστε έχθροί τοῦ <κράτους>» (σελ. 278).

«Τί πάει νά πεί προλεταριάτο, <πού έχει οργανωθεί ως κυρίαρχη τάξη>»

Αὐτό θά πεί πώς τό προλεταριάτο, αντί νά αγωνίζεται σέ κάθε μεμονωμένη περίπτωση έναντίον τών οικονομικά προνομιούχων τάξεων, απέκτησε αρκετή δύναμη καί οργάνωση, ὥστε στόν άγώνα έναντίον τους νά μπορεί νά κάνει χρήση γενικῶν μέσων καταναγκασμοῦ. Ὡστόσο, τό προλεταριάτο μπορεί νά κάνει χρήση μόνο τών οικονομικῶν μέσων ἐκείνων, πού καταργοῦν

* — μεταβληθέντων τῶν μεταβλητέων, δηλαδή σύμφωνα μέ τίς αντίστοιχες αλλαγές (Σημ. μετ.).

τόν ίδιο τό δικό του χαρακτήρα ως μισθωτοῦ ἐργάτη, δηλαδή τό χαρακτήρα του ως τάξη. Για τοῦτο μέ τήν ὀλοκλήρωση τῆς νίκης του ἐξαφανίζεται καί ἡ κυριαρχία του, διότι [παύει νά ὑπάρχει] ὁ ταξικός χαρακτήρας του.

«Θά βρίσκεται μήπως ὅλο τό προλεταριάτο ἐπικεφαλῆς τῆς διοίκησης ;»

Μήπως, λογουχάρη, σ' ἓνα ἐπαγγελματικό σωματεῖο ἡ ἐκτελεστική ἐπιτροπή του ἀπαρτίζεται ἀπ' ὅλο τό σωματεῖο ; Μήπως στό ἐργοστάσιο θά ἐξαφανισθοῦν κάθε καταμερισμός ἐργασίας καί οἱ διάφορες λειτουργίες, πού ἀπορρέουν ἀπ' αὐτόν ; Μήπως στό σχῆμα τοῦ Μπακούνιν <«ἀπ' τά κάτω πρὸς τά πάνω»> θά εἶναι ὅλοι <«ἀπ' τά πάνω»> ; Τότε δέ θά ὑπάρχει κανένας <«ἀπ' τά κάτω»>. Μήπως ὅλα τά μέλη τῆς κοινότητας θά διευθύνουν ἐξί- σου τίς γενικές ὑποθέσεις τῆς «περιοχῆς» ; Τότε δέ θά ὑπάρχει καμιά διαφορά μεταξύ κοινότητας καί <«περιοχῆς»>.

«Τοὺς Γερμανοὺς τοὺς ὑπολογίζουν στά 40 ἑκατομμύρια. Μήπως ὅλα αὐτά τά 40 ἑκατομμύρια θά εἶναι μέλη τῆς κυβέρνησης ;»

Certainly !* Διότι ἡ ὑπόθεση ἀρχίζει ἀπ' τήν αὐτοδιοίκηση τῆς κοινότητας.

«Θά ἄρχει ὅλος ὁ λαός, δέν θά ὑπάρχουν ἀρχόμενοι».

Ὅταν ἓνας ἄνθρωπος κυβερνάει τόν ἑαυτό του, τότε, σύμφωνα μέ τήν ἀρχή αὐτή, δέν κυβερνάει τίποτ' ἄλλο. Διότι εἶναι μόνος του αὐτός καί κανένας ἄλλος.

«Τότε δέν θά ὑπάρχει κυβέρνηση, δέν θά ὑπάρχει κράτος. Ἄν ὅμως ὑπάρξει κράτος, τότε θά ὑπάρχουν ἀρχόμενοι καί δοῦλοι» (σελ. 279).

Αὐτό ἀπλῶς θά πεῖ : ὅταν ἐκλείψει ἡ ταξική κυριαρχία, δέν θά ὑπάρχει κράτος μέ τή σημερινή πολιτική ἔννοια τοῦ ὅρου...

«Αὐτό τό δίλημμα στή θεωρία τῶν μαρξιστῶν λύνεται ἀπλά. Ὅταν λένε διακυβέρνηση τοῦ λαοῦ, αὐτοί» (δηλ. ὁ Μπακούνιν) «ἐννοοῦν διακυβέρνηση τοῦ λαοῦ διαμέσου ὀλιγάριθμων ἐκπροσώπων, ἐκλεγμένων» (διαλεγμένων) «ἀπ' τό λαό».

Asine!** Αὐτά εἶναι δημοκρατικά κουροφέξαλα, πολιτική μωρολογία ! Οἱ ἐκλογές ἀποτελοῦν πολιτική μορφή ἀκόμα καί

* — Ἀσφαλῶς !

** — Γάιδαρε !

στήν πιό μικρή ρωσική κοινότητα καί συνεταιρισμό. Ὁ χαρακτηρισ τῶν ἐκλογῶν δέν ἐξαρτιέται ἀπ' τήν ὀνομασία τους, ἀλλά ἀπό τίς οἰκονομικές βάσεις, ἀπό τίς οἰκονομικές σχέσεις τῶν ἐκλογέων μεταξύ τους καί, ὅταν οἱ λειτουργίες αὐτές παύουν νά εἶναι πολιτικές, ἀπό τό ὅτι 1) δέν ὑπάρχουν πιά κυβερνητικές λειτουργίες, 2) ὁ καταμερισμός τῶν γενικῶν λειτουργιῶν ἀποκτᾷ παραγωγικό χαρακτήρα καί δέν συνεπάγεται κανενός εἶδους κυριαρχία, 3) οἱ ἐκλογές χάνουν ἐντελῶς τόν σημερινό πολιτικό χαρακτήρα τους.

«Τό καθολικό δικαίωμα ψήφου ὅλου τοῦ λαοῦ». —

αὐτό τό ὅλου τοῦ λαοῦ μέ τή σημερινή ἔννοια τοῦ ὅρου, ἀποτελεῖ φαντασιοκοπία, —

«γιά τήν ἀνάδειξη τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ ἔθνους καί <τῶν κυβερνητῶν τοῦ κράτους>, νά ποιᾷ εἶναι ἡ τελευταία λέξη τῶν μαρξιστῶν, ἀκριβῶς ὅπως καί τῆς δημοκρατικῆς σχολῆς — εἶναι ἓνα ψέμμα, πού πίσω του κρύβεται ὁ δεσποτισμός τῆς *ἄρχουσας μειοψηφίας*, καί εἶναι ἀκόμα πιό ἐπικίνδυνο, διότι, ἐμφανίζεται σάν ἐκφραση δῆθεν τῆς λαϊκῆς ἐτυμηγορίας».

Μέ τή συλλογική ἰδιοκτησία παύει νά ὑπάρχει ἡ λεγόμενη λαϊκή ἐτυμηγορία, γιά νά παραχωρήσει τή θέση της στήν πραγματική θέληση τοῦ συνεταιρισμοῦ.

«Ἴδου τό ἀποτέλεσμα: διακυβέρνηση τῆς τεράστιας πλειοψηφίας τῶν λαϊκῶν μαζῶν ἀπό μιᾷ προνομιούχα μειοψηφία. Ἀλλά ἡ μειοψηφία αὐτή, λένε οἱ μαρξιστές,»

ποῦ τό λένε ;

«θά ἀποτελεῖται ἀπό ἐργάτες. Naί, πιθανόν ἀπό πρώην ἐργάτες, οἱ ὅποιοι ὅμως, μόλις γίνουν ἐκπρόσωποι ἢ κυβερνήτες τοῦ λαοῦ, *θά πάθουν νά εἶναι ἐργάτες*» —

ὄχι λιγότερο ἀπ' ὅ,τι εἶναι σήμερα ἓνας ἐργοστασιάρχης, πού δέν παύει νά εἶναι καπιταλιστής, ἐπειδή ἔγινε μέλος τοῦ Δημοτικού Συμβουλίου —

«καί θ' ἀρχίσουν νά βλέπουν ὅλους τούς συνηθισμένους ἐργάτες ἀπό τήν περιωπή τοῦ <κράτους>: δέ θά ἐκπροσωποῦν πιά τό λαό, ἀλλά τόν ἑαυτό τους καί τήν <ἀξίωσή> τους νά κυβερνοῦν τό λαό. Ὅποιος ἀμφιβάλλει γι' αὐτό δέν γνωρίζει διόλου τήν ἀνθρώπινη φύση» (σελ. 279).

Ἄν ὁ κ. Μπακούνιν γνῶριζε τί πάει νά πεῖ ἔστω διαχειρι-

στής ενός έργατικού συνεταιριστικού εργοστασίου, τότε όλα τα παραμιλητά του περί κυριαρχίας θα πήγαιναν κατά διαβόλου. Θά έπρεπε νά διερωτηθεΐ: ποιά μορφή μπορούν νά πάρουν οί διευθυντικές λειτουργίες πάνω στή βάση ενός τέτοιου έργατικού κράτους, αν έτσι θέλει νά τό ονομάζει.

(Σελ. 279). «'Αλλά αὐτοί οί εκλεκτοί θά εἶναι όλόψυχα πεπεισμένοι κι ἐπιπλέον σπουδαγμένοι σοσιαλιστές. Οί συνεχῶς χρησιμοποιούμενες στά ἔργα καί στούς λόγους τῶν λασσαλικῶν καί τῶν μαρξιστῶν λέξεις "σπουδαγμένος σοσιαλισμός"» —

δέ χρησιμοποιήθηκαν ποτέ —

«καί ἐπιστημονικός σοσιαλισμός» —

χρησιμοποιήθηκε μόνο σέ ἀντιδιαστολή πρὸς τόν οὐτοπικό σοσιαλισμό, πού θέλησε νά ἐπιβάλει στό λαό νέους παραλογισμούς καί αὐταπάτες, ἀντί νά περιορίσει τό πεδίο τῆς γνώσης του στή μελέτη τοῦ κοινωνικοῦ κινήματος τοῦ ἴδιου τοῦ λαοῦ (βλ. τό βιβλίο μου κατὰ τοῦ Προυντόν)⁶⁰,

«δείχνουν ἀπό μόνες τους ὅτι τό λεγόμενο λαϊκό κράτος δέν θά εἶναι τίποτ' ἄλλο, παρά μία δεσποτική διακυβέρνηση τῶν λαϊκῶν μαζῶν ἀπό μία νέα καί πολύ ὀλιγάριμη ἀριστοκρατία πραγματικῶν ἢ δῆθεν ἐπιστημόνων. Ὁ λαός δέν εἶναι σπουδαγμένος, συνεπῶς θά εἶναι ὁλότελα ἀπαλλαγμένος ἀπό τίς φροντίδες τῆς διακυβέρνησης, θά βρεθεῖ ὁλόκληρος μέσα στό κοπάδι τῶν ἀρχομένων. Ὡραῖα ἀπελευθέρωση!» (σελ. 279-280).

«Οἱ μαρξιστές τή νιώθουν (!) αὐτήν τήν ἀντίφαση καί, — ἔχοντας ἐπίγνωση τοῦ ὅτι ἡ διακυβέρνηση τῶν σπουδαγμένων» (quelle gènerie !*), «ἡ πῖο ἐπαχθής, προβληματική καί κατὰπτυστη στόν κόσμο, θά εἶναι, παρ' ὅλες τίς δημοκρατικές μορφές, μία δικτατορία στήν πράξη — βαυκαλίζονται μέ τήν ἰδέα πῶς ἡ δικτατορία αὐτή θά εἶναι προσωρινή καί σύντομη».

Non, mon cher !** Ἡ ταξική κυριαρχία τῶν ἐργατῶν πάνω στά κοινωνικά στρώματα τοῦ παλίου κόσμου, πού θά ἐναντιώνονται, ὀφείλει νά διαρκέσει, ὥσότου ἐξαλειφθοῦν τά οἰκονομικά θεμέλια τῆς ὑπαρξης τῶν τάξεων. [...]

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἄπαντα, τόμ. 18, σελ. 630-636.

* — τί τερατολογία !

** — Ὁχι, ἀγαπητέ μου !

Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ

Τό ἐργατικό κίνημα στή Γερμανία, στή Γαλλία, στις Ἑνωμένες Πολιτεῖες καί στή Ρωσία

(«La Plebe», ἀριθ. 3
22 Ἰανουαρίου 1978)

[...] Ἡ Ρωσία, πιστεύω, εἶναι ἡ χώρα ἐκείνη, πού στό προ-
σεχές μέλλον θά διαδραματίσει τόν πιό σημαντικό ρόλο. Ἡ κα-
τάσταση πού διαμορφώθηκε ἀπ' τή λεγόμενη ἀπελευθέρωση τῶν
δουλοπάροικων εἶχε γίνει ἀφόρητη ἤδη πρὶν ἀπ' τόν πόλεμο.
Ἡ μεγάλη αὐτή μεταρρύθμιση πραγματοποιήθηκε τόσο ἐπιδέ-
ξια, ὥστε, στό τέλος, ρήμαξε καί τοὺς εὐγενεῖς καί τοὺς χωρι-
κούς. [...]

Σ' αὐτή τήν κατάσταση πραγμάτων, ἄρχισε ὁ «ἱερός» πόλε-
μος κατὰ τῶν «Τούρκων» [...] ²⁷⁴

[...] Γενικά, ἔχουμε μπροστά μας ὅλα τὰ στοιχεῖα ἐνός ρω-
σικοῦ 1789, πού θά τό ἀκολουθήσει ἀναγκαστικά ἕνα 1793. Ὅ-
ποια κι ἂν εἶναι ἡ ἔκβαση τοῦ πολέμου, ἡ ρωσική ἐπανάσταση
ἔχει ὀριμάσει καί θά ξεσπάσει σύντομα, ἴσως μέσα σ' αὐτό τό
χρόνο. Παρά τίς προβλέψεις τοῦ Μπακούνιν, θ' ἀρχίσει ἀπ' τὰ
πάνω, μέσα ἀπ' τό Παλάτι, μέσα ἀπ' τοὺς κόλπους μιᾶς ξεπε-
σμένης καί δυσανεστημένης ἀριστοκρατίας. Ἔτσι καί ἀρχίσει,
ὅμως, θά συμπαρασύρει τοὺς χωρικούς καί τότε θά δεῖτε σκηνές,
πού μπροστά τους θά ὠχριοῦν οἱ σκηνές τοῦ 1793. Κι ἂν τὰ πράγ-
ματα τραβήξουν γιὰ μιὰ ἐπανάσταση στή Ρωσία, τότε θ' ἀλλάξει
ἡ ὄψη ὅλης τῆς Εὐρώπης. Ἡ παλιά Ρωσία ἦταν ἴσαμε σήμερα

μιά τεράστια στρατιωτική έφεδρεία τής ευρωπαϊκής αντίδρασης.
Ός τέτοια έφεδρεία έδρασε στά 1789, 1805, 1815, 1830 καί 1848.
Όταν κάποτε αὐτή ή στρατιωτική έφεδρεία θά εκλείψει, τότε θά
δοῦμε τί έχει νά γίνει !

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Άπαντα, τόμ. 19, σελ. 114-115.

**ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΗ ΕΝΑΝΤΙ ΤΩΝ ΑΝΑΡΧΙΚΩΝ
ΟΜΑΔΩΝ ΣΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ 19^{ου} ΑΙΩΝΑ**

Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ

Ἡ εξέλιξη τοῦ σοσιαλισμοῦ ἀπὸ τὴν οὐτοπία στὴν ἐπιστήμη

[...] Ὁ κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγῆς, μετατρέποντας ὅλο καὶ πιο πολὺ τὴ μεγάλη πλειοψηφία τοῦ πληθυσμοῦ σὲ προλετάριους, δημιουργεῖ τὴ δύναμη ἐκείνη, πού ἀναγκάζεται νά πραγματοποιήσει αὐτὴ τὴν ἀνατροπὴ, ἂν δὲ θέλει ν' ἀφανιστεῖ. Ὁ καπιταλισμός, ὠθώντας ὅλο καὶ πιο πολὺ τὰ πράγματα πρὸς μιὰ μετατροπὴ τῶν μεγάλων κοινωνικοποιημένων μέσων παραγωγῆς σὲ κρατικὴ ἰδιοκτησία, δείχνει μόνος του τὸ δρόμο γιὰ τὴν πραγμάτωση τῆς ἀνατροπῆς. *Τὸ προλεταριάτο παίρνει τὴν κρατικὴ ἐξουσία καὶ μετατρέπει τὰ μέσα παραγωγῆς πρῶτα σὲ κρατικὴ ἰδιοκτησία.* Ἔτσι, ὅμως, τὸ προλεταριάτο αὐτοκαταργεῖται, ἔτσι καταργεῖ ὅλες τὶς ταξικὲς διαφορὲς καὶ ἀντιθέσεις καὶ μαζί τους καὶ τὸ κράτος ὡς κράτος. Ἰσαμε σήμερα, ἡ κοινωνία πού κινεῖται μέσα σὲ ταξικὲς ἀντιθέσεις, χρειάζεται τὸ κράτος, δηλαδή μιὰ ὀργάνωση, πού τὴν εἶχε στὰ χέρια τῆς ἡ κάθε ἐκμεταλλεύτρια τάξη γιὰ νά διατηρεῖ τοὺς ἐξωτερικοὺς τοῦς ὅρους παραγωγῆς, συνεπῶς γιὰ νά διατηρεῖ κυρίως τὴ βίαιη συγκράτηση τῆς ἐκμεταλλευόμενης τάξης μέσα στοὺς ὅρους καταπίεσης πού καθορίζονται ἀπ' τὸν δοσμένο τρόπο παραγωγῆς (δουλεία, δουλοπαροικία ἢ φεουδαρχία, μισθωτὴ ἐργασία). Τὸ κράτος ἦταν ὁ ἐπίσημος ἐκπρόσωπος ὅλης τῆς κοινωνίας, ἡ ἐνοποίησή της σ' ἓνα ὁρατὸ σῶμα. Ἦταν ὅμως τέτοιο, μόνο ἐφ' ὅσον ἀποτελοῦσε κράτος τῆς τάξης ἐκείνης, πού, γιὰ τὴν ἐποχὴ τῆς, ἐκπροσωποῦσε ὅλη τὴν κοινωνία : στὴν ἀρχαιότητα κράτος τῶν πολιτῶν-δουλοκτητῶν, στὸ μεσαίωνα τῶν εὐγενῶν-φεουδαρχῶν,

στήν εποχή μας κράτος της άστικής τάξης. Όταν, τελικά, τό κράτος θά γίνει πράγματι εκπρόσωπος όλης τής κοινωνίας, τότε, από μόνο του θά άποβεί περιττό. Άπό τή στιγμή πού δέ θά ύπάρχουν πιά κοινωνικές τάξεις, ώστε νά χρειάζεται νά τίς κρατᾷ κανείς καταπιεσμένες, από τή στιγμή πού, μαζί μέ τήν ταξική κυριαρχία καί τόν άγώνα γιά τήν επιβίωση, ό όποιος όφείλεται στήν ίσαμε τώρα άναρχία τής παραγωγής, θά βγοῦν άπ' τή μέση καί οί συγκρούσεις καί οί ακρότητες πού εἶναι άπόρροια αὐτοῦ τοῦ άγώνα, άπό τή στιγμή εκείνη παύει νά ύπάρχει τό αντικείμενο καταπίεσης, πράγμα πού καθιστοῦσε άναγκαία μιᾷ ιδιαίτερη καταπιεστική δύναμη, τό κράτος. Ἡ πρώτη πράξη, μέ τήν όποία τό κράτος έμφανίζεται ως πραγματικός εκπρόσωπος όλης τής κοινωνίας, — ή άνάληψη τής εὐθύνης τῶν μέσων παραγωγής έν όνόματι τής κοινωνίας — εἶναι ταυτόχρονα καί ή τελευταία αὐθύπαρκτη πράξη πού άναλαμβάνει ως κράτος. Ἡ επέμβαση μιᾶς κρατικής έξουσίας στίς κοινωνικές σχέσεις θά γίνεται περιττή στόν έναν τομέα μετά τόν άλλον καί τότε από μόνη της πέφτει σέ νάρκη. Τή διακυβέρνηση προσώπων τήν αντικαθιστᾷ ή διαχείριση πραγμάτων καί ή διεύθυνση παραγωγικῶν λειτουργιῶν. Τό κράτος δέν «καταργεῖται», *άπονεκρώνεται*. Μ' αὐτό τό πνεῦμα πρέπει νά αξιολογηθεῖ ό ὅρος «ἐλεύθερο λαϊκό κράτος»²⁷⁵, τόσο άπ' τήν άποψη ότι άποτελεῖ ένα παροδικό προπαγανδιστικό προκάλυμμα, όσο κι άπ' τήν άποψη ότι εἶναι έπιστημονικά άτελής. Μ' αὐτό τό πνεῦμα πρέπει νά αξιολογήσουμε τήν άξίωση τῶν λεγόμενων άναρχικῶν νά καταργηθεῖ τό κράτος άπ' τή μιᾷ μέρα στήν άλλη.

Άπό τότε πού ό κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγής έκανε τήν εμφάνισή του στό προσκήνιο τής ιστορίας, μεμονωμένα πρόσωπα ή καί όλόκληρες αἱρέσεις πρόβαλαν, συχνά μέ τρόπο λίγο-πολύ συγκεχυμένο, ως ιδεῶδες τοῦ μέλλοντος τή μεταβίβαση ὅλων τῶν μέσων παραγωγής στήν κυριότητα τής κοινωνίας. Ἀλλά αὐτό θά γίνει έφικτό, θά γίνει ιστορικά άναγκαῖο μόνον όταν θά ύπάρξουν οί πραγματικοί ὅροι γιά τήν υλοποίησή του. Ὅπως καί κάθε άλλη κοινωνική πρόοδος, ή μεταβίβαση αὐτή μπορεί νά πραγματοποιηθεῖ όχι άπλῶς μέ τήν επίγνωση τοῦ ότι ή ύπαρξη τάξεων αντιβαίνει στή δικαιοσύνη, στήν ισό-

τητα κλπ., όχι απλώς με τήν πρόθεση νά καταργηθοῦν οἱ τάξεις, ἀλλά μέ ὀρισμένους οἰκονομικούς ὅρους. Ὁ διαχωρισμός τῆς κοινωνίας σέ τάξη ἐκμεταλλευτική καί τάξη ἐκμεταλλευόμενη, σέ τάξη κυρίαρχη καί τάξη καταπιεζόμενη, ἦταν τό ἀναγκαῖο ἐπακόλουθο τοῦ προγενέστερου χαμηλοῦ βαθμοῦ ἀνάπτυξης τῆς παραγωγῆς. Ὅσο τό σύνολο τοῦ κοινωνικοῦ ἔργου ἀποφέρει ἓνα ἔσοδο, πού μόλις ὑπερκαλύπτει τά ἐντελῶς ἀναγκαῖα γιά μιὰ μίζερη διαβίωση τοῦ συνόλου, ὅσο δηλαδή ἡ ἐργασία ἀπορροφᾷ ὅλον ἢ σχεδόν ὅλον τό χρόνο τῆς μεγάλης πλειοψηφίας τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας, τόσο ἡ κοινωνία αὐτή εἶναι ἀναγκαστικά χωρισμένη σέ τάξεις. Πλάι στή μεγάλη πλειοψηφία, πού εἶναι ταγμένη ἀποκλειστικά στή δουλειά, διαμορφώνεται μιὰ τάξη ἀπαλλαγμένη ἀπό ἄμεση παραγωγική ἐργασία, πού ἀσχολεῖται μέ τίς κοινές ὑποθέσεις τῆς κοινωνίας : διεύθυνση τῆς ἐργασίας, ὑποθέσεις τοῦ κράτους, Δικαιοσύνη, ἐπιστήμες, τέχνες κλπ.

[...] *Προλεταριακή ἐπανάσταση*, λύση τῶν ἀντιφάσεων : τό προλεταριάτο παίρνει στά χέρια του τήν κρατική ἐξουσία καί μέ τή δύναμη αὐτῆς τῆς ἐξουσίας μετατρέπει σέ ἰδιοκτησία τοῦ δημοσίου τά κοινωνικά μέσα παραγωγῆς, πού ἔφυγαν ἀπ' τά χέρια τῆς ἀστικής τάξης. Μ' αὐτή τήν πράξη, ἀφαιρεῖ ἀπ' τά μέσα παραγωγῆς τήν ιδιότητα πού εἶχαν ὡς τώρα νά λειτουργοῦν ὡς κεφάλαιο καί ἀποδίδει πλήρη ἐλευθερία ἀνάπτυξης τοῦ κοινωνικοῦ χαρακτήρα τους. Τότε πιά γίνεται δυνατό νά βασιζέται ἡ κοινωνική παραγωγή σ' ἓνα προεπεξεργασμένο σχέδιο. Ἡ ἐξέλιξη τῆς παραγωγῆς μετατρέπει σέ ἀναχρονισμό τήν παραπέρα ὕπαρξη διαφορετικῶν κοινωνικῶν τάξεων. Στό βαθμό πού θά ἐξαλείφεται ἡ ἀναρχία τῆς κοινωνικῆς παραγωγῆς, θά πέφτει σέ νάρκη καί ἡ πολιτική ἐξουσία τοῦ κράτους. Τελικά, οἱ ἄνθρωποι γίνονται ἀφεντικά στή διάπλαση τῆς κοινωνικῆς ζωῆς τους καί, συνάμα, ἀφεντικά στή φύση, ἀφεντικά τοῦ ἑαυτοῦ τους, γίνονται ἐλεύθεροι.

Ἡ ἱστορική ἀποστολή τοῦ σύγχρονου προλεταριάτου εἶναι νά ἐπιτελέσει αὐτή τήν κοσμοσωτήρια ἀπελευθερωτική πράξη. Χρέος τῆς θεωρητικῆς ἔκφρασης τοῦ προλεταριακοῦ κινήματος, τοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ, εἶναι νά διερευνήσῃ τοὺς ἱστορικούς ὅρους καί, συνεπῶς, τήν ἴδια τή φύση αὐτῆς τῆς κοσμοσω-

τήριας ἀπελευθερωτικῆς πράξης κι ἔτσι νά κάνει τήν τάξη, πού
σήμερα καταπιέζεται καί προορίζεται γιά δράση, νά συνειδητο-
ποιήσει τούς ὅρους καί τή φύση τῆς δράσης της.

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ὑπαντα, τόμ. 19, σελ. 223-224.

Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ

Ἐπιστολή πρὸς τὸν Γιόχαν Φίλιπ Μπέκερ στὴ Γενεύη

Λονδίνο, 16 Δεκεμβρίου 1882

[...] Οἱ ἀναρχικοὶ αὐτοκτονοῦν κάθε χρόνο καὶ κάθε χρόνο ξαναγεννιοῦνται ἀπ' τῆ στάχτη τους. Κι αὐτό θά συνεχίζεται, ὥσότου, κάποτε στό τέλος, τὸν ἀναρχισμό θ' ἀρχίσουν νά τὸν διώκουν σιά σοβαρά. Εἶναι ἡ μοναδική σοσιαλιστική αἴρεση, πού μπορεῖ πράγματι νά ἐκμηδενιστεῖ μέ τίς διώξεις. Διότι ἡ ἀδιάκοπη ἀναγέννηση τοῦ ἀναρχισμοῦ στηρίζεται στό ὅτι πάντα βρίσκονται τυχάρπαστοι, πού κυνηγᾶνε τή φτηνή δημοτικό-τητα. Γιά τίς περιπτώσεις αὐτές ὁ ἀναρχισμός εἶναι ὅ,τι πρέπει. Νά ἐκτεθεῖ, ὅμως, σέ κινδύνους; Ὁχι, οὔτε λόγος νά γίνεται!

Γιά τοῦτο καί οἱ τωρινές διώξεις τῶν ἀναρχικῶν στὴ Γαλλία θά κάνουν ζημιὰ σ' αὐτὴ τὴ συμμορία, μόνο στὴν περίπτωση πού οἱ διώξεις αὐτές δέ θά γίνονταν ἀπλῶς γιὰ τὰ μάτια, δέ θά εἶναι μιὰ πλεκτάνη τῆς ἀστυνομίας. Ἐκεῖνοι, ὅμως, πού ὅπως-δήποτε θά τὴν πληρώσουν εἶναι οἱ φουκαράδες οἱ ἀνθρακωρύχοι τοῦ Μονκό²⁷⁶. Ἀλλωστε, τοὺς ἀναρχικοὺς παλιάτσους τοὺς ἔχω τόσο συνηθίσει, ὥστε μοῦ φαίνεται ἐντελῶς φυσικό πλᾶι στό πραγματικό κίνημα νά κάνει τὴν ἐμφάνισή της καί ἡ γελοιογραφία αὐτῇ. Ἐπικίνδυνοι εἶναι οἱ ἀναρχικοὶ μόνο σέ τέτοιες χῶρες, ὅπως ἡ Αὐστρία κι ἡ Ἰσπανία, κι ἐκεῖ μόνο προσωρινά. Ἐπίσης καί ἡ Γιούρα, μέ τὰ ρολογάδικά της σκορπισμένα σέ πλῆθος σπιτιῶν, ἀποτελεῖ πρόσφορο ἔδαφος γι' αὐτὴ τὴν ἀρλούμπα, κι ἐδῶ τὰ πλήγματά σου θά εἶναι χρήσιμα. [...]

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἄπαντα, τόμ. 35, σελ. 411.

Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ

Στό θάνατο του Κ. Μάρξ

(12 Μαΐου 1883)

Ὁ θάνατος ενός μεγάλου ἄνδρα ἀποτελεῖ θαυμάσια εὐκαιρία γιά τούς πιά μικρούς ἀνθρώπους νά ἀντλοῦν πολιτικό, γραμματολογικό, μά καί σωστό κεφάλαιο. Θά ἀναφέρω ἐδῶ μερικά μόνο παραδείγματα, πού πρέπει νά γίνουν γνωστά. Γιά πολλά ἄλλα, πού ἀφοροῦν τήν ιδιωτική ἀλληλογραφία, δέν ἀξίζει νά γίνεταί λόγος.

Ὁ Φίλιπ βάν Πάτεν, γραμματέας τῆς Κεντρικῆς Ἑργατικῆς Ἐνώσεως τῆς Νέας Ὑόρκης²⁷, μοῦ ἔγραφε (στίς 2 Ἀπριλίου, φέτος) τά ἑξῆς :

«Σέ σχέση μέ τήν πρόσφατη ἐκδήλωση πρὸς τιμὴ τῆς μνήμης τοῦ Κάρλ Μάρξ, ὅπου συγκεντρώθηκαν ἀπὸ κοινοῦ ὅλες οἱ ὁμάδες γιά νά διαδηλώσουν τὸ σεβασμὸ τους πρὸς τὸν νεκρὸ στοχαστή, ὁ Γιόχαν Μόστ καί οἱ φίλοι του δήλωναν μπροστά σ' ὅλους ὅτι αὐτός, ὁ Μόστ, ὑπῆρξε προσωπικός φίλος τοῦ Μάρξ, ὅτι αὐτός ἐκλαΐκευσε στή Γερμανία τὸ ἔργο του "Τὸ Κεφάλαιο" καί ὅτι ὁ Μάρξ ἐπικροτοῦσε τήν προπαγάνδα τοῦ Μόστ.

Τρέφουμε μεγάλη ἐκτίμηση στό ἄλαντο καί στή δραστηριότητα τοῦ Μάρξ καί δέ μπορούμε νά πιστέψουμε ὅτι ὁ Μάρξ συμπαθοῦσε τὸν ἀναρχικό, διαλυτικὸ τρόπο σκέψης καί δράσης τοῦ Μόστ. Γι' αὐτὸ θά ἤθελα νά ξέρω ποιὰ εἶναι ἡ γνώμη σας γιά τήν τοποθέτηση τοῦ Μάρξ ἀπέναντι στό πρόβλημα : Ἀναρχία καί Σοσιαλδημοκρατία. Ἡ ἄτοπη καί ἀνόητη φλυαρία τοῦ Μόστ ἔφερε κιόλας μεγάλη σύγχυση καί εἶναι γιά μᾶς πολὺ δυσάρεστο ν' ἀκοῦμε ὅτι ἓνας ἄνθρωπος μέ τέτοιο κύρος, ὅπως ὁ Μάρξ, ἐπικροτοῦσε μιὰ παρόμοια τακτική».

Ἀπάντησα πάνω σ' αὐτὸ στίς 18 Ἀπριλίου, μέ τήν ἀκόλουθη ἐπιστολή, πού τήν παραθέτω ἐδῶ στὰ Γερμανικά :

«Ἡ ἀπάντησή μου στό ἐρώτημά σας τῆς 2 Ἀπριλίου σχετικὰ μέ τὴ θέση τοῦ Κάρλ Μάρξ ἀπέναντι στοὺς ἀναρχικούς

γενικά και απέναντι στον Γιόχαν Μόστ ειδικότερα, θα είναι σύντομη και σαφής.

»Ο Μάρξ κι εγώ απ' τό 1845 είχαμε τή γνώμη ότι *ένα* από τά όριστικά επακόλουθα τής επερχόμενης προλεταριακής επανάστασης θα είναι ή βαθμιαία απονέκρωση τής πολιτικής οργάνωσης πού λέγεται *κράτος*. Κύριος σκοπός αὐτῆς τής οργάνωσης ἦταν ἀνέκαθεν νά διασφαλίζει, μέ τήν ἔνοπλη βία, τήν οικονομική καταπίεση τής ἐργαζόμενης πλειοψηφίας ἀπό μιά ἐντελῶς προνομιούχα μειοψηφία. Ὄταν ἐκλείψει αὐτή ή προνομιούχα μειοψηφία, θά ἐκλείψει καί ή ἀνάγκη ἔνοπλης καταπίεσης ἀπό τή μεριά τής κρατικῆς ἐξουσίας. Ἀλλά ἀνέκαθεν, ἐπίσης, είχαμε τή γνώμη ότι γιά νά ἐπιτευχθοῦν αὐτός καί ἄλλοι πολύ πιό σπουδαῖοι στόχοι τής επερχόμενης κοινωνικῆς επανάστασης, ή ἐργατική τάξη πρέπει πρῶτα-πρῶτα νά κατακτήσει τήν οργανωμένη πολιτική ἐξουσία τοῦ κράτους καί μέ τή βοήθειά της νά καταστείλει τήν ἐναντίωση τής τάξης τῶν καπιταλιστῶν καί νά οργανώσει ἐκ νέου τήν κοινωνία. Αὐτά ὅλα μπορεῖ κανεῖς νά τά διαβάσει ἤδη στό «Κομμουνιστικό Μανιφέστο» τοῦ 1848, στό τέλος τοῦ δευτέρου κεφαλαίου¹²⁷.

»Οἱ ἀναρχικοί θέτουν τό πρόβλημα μέ τό κεφάλι πρὸς τά κάτω. Διακηρύσσουν ότι ή προλεταριακή επανάσταση πρέπει ν' ἀρχίσει ἀπό τήν κατάργηση τής πολιτικῆς οργάνωσης τοῦ κράτους. Ἀλλά ή μόνη οργάνωση, πού τό προλεταριάτο θά βρεῖ ἔτοιμη μετά τή νίκη του, εἶναι ἀκριβῶς τό κράτος. Βέβαια, τό κράτος αὐτό χρειάζεται πολύ σημαντικές μετατροπές, προτοῦ γίνει ἱκανό νά ἐκπληρώσει τίς νέες λειτουργίες του. Ἀλλά τό νά καταστρέψει κανεῖς τό κράτος σέ μιά τέτοια στιγμή, θά σήμαινε νά καταστρέψει τό μοναδικό ὄργανο μέ τό ὁποῖο τό νικηφόρο προλεταριάτο μπορεῖ νά ἀξιοποιήσει τήν ἐξουσία, πού μόλις κατέκτησε, γιά νά καθυποτάξει τοὺς καπιταλιστές ἀντιπάλους του καί γιά νά ἐπιβάλει ἐκεῖνη τήν κοινωνική οικονομική επανάσταση, δίχως τήν ὁποία κάθε νίκη θά πρέπει νά καταλήγει σέ νέα ἥττα καί σέ μαζική σφαγή τῶν ἐργατῶν, ὅπως ἔγινε μετά τήν Παρισινή Κομμούνα¹²².

»Χρειάζεται μήπως νά προβῶ σέ ρητή διαβεβαίωση πῶς ὁ Μάρξ ἀπό τήν πρώτη μέρα ἀντιτάχθηκε σ' αὐτήν τήν ἀναρχική

άνοησία, πού πήρε τή σημερινή μορφή της άπ' τόν Μπακού-
νιν; Αυτό τό επιβεβαιώνει ή όλη έσώτερη ιστορία τής Διε-
θνοϋς Ένωσης Έργατών. Μετά τό 1867 οί άναρχικοί προσπά-
θησαν μέ τά πιό άνέντιμα μέσα ν' άρπάξουν τήν ήγεσία τής Διε-
θνοϋς. Κύριο έμπόδιο στό δρόμο τους στάθηκε ό Μάρξ. Στο συ-
νέδριο τής Χάγης³⁰⁵, τό Σεπτέμβριο τοϋ 1872, ή πεντάχρονη δια-
πάλη κατέληξε στη διαγραφή τών άναρχικών άπ' τή Διεθνή. Καί
ό άνθρωπος πού συνέβαλε πιό πολύ άπ' όλους σ' αυτή τή δια-
γραφή ήταν ό Μάρξ. Ό παλιός μας φίλος *Φ.Α. Ζόργκε* άπ' τό
Χόμποκεν, πού ήταν παρών στό Συνέδριο ως αντιπρόσωπος,
μπορεί, άν θέλετε, νά σάς δώσει περισσότερες λεπτομέρειες.

»Καί τώρα γιά τόν Γιόχαν Μόστ.

»Όποιος ισχυρίζεται ότι τάχα ό Μόστ, από τότε πού έγινε
άναρχικός, είχε όποιαδήποτε σχέση μέ τόν Μάρξ ή έλαβε όποια-
δήποτε ύποστήριξη άπ' τόν Μάρξ, αυτός ή άυταπατάται ή εξα-
πατά ένσυνείδητα τούς άλλους. Μετά τήν έκδοση τοϋ πρώτου
φύλλου τής «Freiheit»²⁷⁸ τοϋ Λονδίνου, ό Μόστ επισκέφθηκε
μιά-δυό φορές τόν Μάρξ ή έμένα. Δέν είχαμε πάει εμείς σ' αυτόν
κι επίσης πουθενά καί οϋδέποτε συναντηθήκαμε έστω καί κατά
τύχη. Στο τέλος πάσαμε έντελώς νά είμαστε συνδρομητές στην
έφημερίδα του, διότι «πράγματι τίποτα άπολύτως» δέν ύπήρχε
σ' αυτήν. Γιά τόν άναρχισμό καί γιά τήν άναρχική τακτική του
τρέφαμε τήν ίδια περιφρόνηση, όπως καί γιά κείνους πού τοϋ
τά είχαν διδάξει.

»Όταν άκόμα ήταν στη Γερμανία, ό Μόστ είχε δημοσιεύσει
μιά «έκλαϊκευμένη» παρουσίαση τοϋ «Κεφαλαίου» τοϋ Μάρξ²⁷⁹.
Παρακάλεσαν τόν Μάρξ νά θεωρήσει αυτήν τήν παρουσίαση γιά
μιά δεύτερη έκδοση. Τή δουλειά αυτή τήν έκανα εγώ μαζί μέ
τόν Μάρξ. Βεβαιωθήκαμε ότι, άν δέ θέλαμε νά ξαναγράψουμε
όλο αυτό τό πράγμα άπ' τήν άρχή ως τό τέλος, δέν έμενε τίποτα
καλύτερο άπ' τό νά άπαλείψουμε τίς πιό χοντρές άνοησίες τοϋ
Μόστ.

»Ό Μάρξ συγκατατέθηκε νά μπουν στό κείμενο οί διορθώ-
σεις του, αλλά μέ τόν άπαράβατο όρο τό όνομά του νά μή συν-
δεθεί ποτέ καί κατά όποιοδήποτε τρόπο άκόμα καί μέ τή βελτιω-
μένη έκδοση τής κακοτεχνίας τοϋ Γιόχαν Μόστ.

»Τήν επιστολή αυτή μπορείτε, αν θέλετε, νά τή δώσετε στη δημοσιότητα».

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Άπαντα, τόμ. 19, σελ. 343-346.

Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ

Πρόλογος [στή δεύτερη έκδοση τοῦ βιβλίου «Γιά τό ζήτημα τῆς κατοικίας»]

(10 Ἰανουαρίου 1877)

[...] Στήν ἐπανεκδοση αὐτή ἔκανα θεώρηση τοῦ κειμένου, μερικές προσθήκες, παρατηρήσεις καί ἐπανόρθωσα στό πρῶτο μέρος ἓνα μικρό οἰκονομικό λάθος, μιά καί ὁ ἀντίπαλός μου Δρ. Μύλμπεργκερ δέν τό ἀνακάλυψε¹¹⁹.

Κάνοντας τή θεώρηση αὐτή, συνειδητοποίησα πιά καλά ποιά τεράστια πρόοδο πραγματοποίησε τό διεθνές ἐργατικό κίνημα στά τελευταῖα δεκατέσσερα χρόνια. Τότε ἦταν ἀκόμα γεγονός ὅτι «ἐδῶ καί εἴκοσι χρόνια οἱ ἐργάτες τῶν ρωμανικῶν χωρῶν δέν εἶχαν ἄλλη πνευματική τροφή ἔξω ἀπ' τά ἔργα τοῦ Προυντόν»* καί ὅπως καί νάχει, ἔξω ἀπ' τήν ἀκόμα πιά μονόπλευρη ὄψη τοῦ προυντονισμοῦ ἀπ' τόν γενάρχη τοῦ «ἀναρχισμοῦ», τόν Μπακούνιν, πού θεωροῦσε τόν Προυντόν ὡς «δάσκαλο ὅλων ὡν μας» (notre maître à nous tous).

Ὅσο κι ἂν οἱ προυντονικοί στή Γαλλία δέν ἦσαν παρά μιά μικρή αἵρεση ἀνάμεσα στούς ἐργάτες, ἦσαν ὥστόσο οἱ μόνοι πού εἶχαν ἓνα σαφῶς διατυπωμένο πρόγραμμα καί μπόρεσαν στήν περίοδο τῆς Κομμούνας¹²² νά πάρουν στά χέρια τους τή διεύθυνση τῶν οἰκονομικῶν. Στό Βέλγιο ἡ ὑπεροχή τοῦ προυντονισμοῦ ἀνάμεσα στούς βαλλώνους ἐργάτες ἦταν ἀναμφισβήτητη, ἐνῶ στήν Ἰσπανία καί στήν Ἰταλία, μέ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις, στό ἐργατικό κίνημα, ὅσοι δέν ἦσαν ἀναρχικοί, ἦσαν ὅπωςδήποτε προυντονικοί. Σήμερα ὅμως; Στή Γαλλία οἱ ἐργάτες ἀπέριψαν

* — Βλ. σ. 204 τῆς Συλλογῆς, σελ. 226 (Σημ. μετ.).

έντελῶς τόν Προυντόν πού ἔχει ἀκόμα ὁπαδούς ἀνάμεσα στούς ριζοσπάστες ἀστούς καί μικροαστούς, οἱ ὅποιοι ὡς προυντονικοί αὐτοαποκαλοῦνται «σοσιαλιστές», ἀλλά τοὺς ἀντιμάχονται σφόδρα οἱ σοσιαλιστές ἐργάτες. Στό Βέλγιο, οἱ Φλαμανδοί ἐκτόπισαν τοὺς Βαλλώνους ἀπ' τήν ἡγεσία τοῦ κινήματος, ἀγνόησαν τόν προυντονισμό καί ἀνέβασαν παραπολύ τό κίνημα. Στήν Ἰσπανία καί στήν Ἰταλία ἡ ἀναρχική πλημμυρίδα τῆς δεκαετίας τοῦ '70 ὑποχώρησε καί συμπαρέσυρε τά ὑπολείμματα τοῦ προυντονισμοῦ. Κι ἐνῶ στήν Ἰταλία τό νέο κόμμα εἶναι ἀκόμα στό στάδιο πού ἀποσαφηνίζεται καί διαμορφώνεται, στήν Ἰσπανία ὁ μικρός πυρήνας, πού, ὅπως ἡ Nueva Federacion Madrileña (Νέα Ὁμοσπονδία τῆς Μαδρίτης)²⁸⁰, στάθηκε πιστός στό Γενικό Συμβούλιο τῆς Διεθνoῦς, ἐξελίχθηκε σ' ἓνα γερό κόμμα καί — ὅπως δείχνουν τά ἴδια τά δημοσιεύματα τοῦ ρεπουμπλικανικοῦ Τύπου, — ἀποδυναμώνει πολύ πιό ἀποτελεσματικά τήν ἐπιρροή τῶν ἀστῶν ρεπουμπλικάνων πάνω στοὺς ἐργάτες ἀπ' ὅ,τι μπόρεσαν ποτέ νά τό κάνουν αὐτοί οἱ θορυβῶδεις ἀναρχικοί πρόδρομοί του. Τή θέση τῶν λησμονημένων ἔργων τοῦ Προυντόν τήν πῆρε τώρα ἀνάμεσα στοὺς ἐργάτες τῶν ρωμανικῶν χωρῶν «Τό Κεφάλαιο», τό «Κομμουνιστικό Μανιφέστο» καί μιά σειρά ἄλλα ἔργα τῆς μαρξικῆς σχολῆς καί τό κύριο σύνθημα τοῦ Μάρξ :

Ἡ κατάκτηση ὅλων τῶν μέσων παραγωγῆς, ἐν ὀνόματι τῆς κοινωνίας, διὰ μέσου τοῦ προλεταριάτου, πού ἀνέβηκε καί πῆρε μόνο του τήν πολιτική ἐξουσία, ἀποτελεῖ σήμερα καί γιά τίς ρωμανικές χῶρες αἶτημα ὅλης τῆς ἐπαναστατικῆς ἐργατικῆς τάξης.

Ἄν, λοιπόν, ὁ προυντονισμός ἐκτοπίστηκε ὀριστικά ἀπό τοὺς ἐργάτες καί τῶν ρωμανικῶν χωρῶν, ἂν — ἀνταποκρινόμενος στόν πραγματικό προορισμό του — ὑπηρετεῖ μόνο τοὺς γάλλους, ἰσπανοὺς, ἰταλοὺς καί βέλγους ἀστούς ριζοσπάστες ὡς ἐκφραση τῶν ἀστικῶν καί μικροαστικῶν παθῶν τους, τότε γιά ποιό λόγο ἐπανερχόμαστε σήμερα σ' αὐτόν ; Γιά ποιό λόγο νά καταπολεμοῦμε πάλι ἓναν νεκρό ἀντίπαλο, ἐπανεκδίδοντας αὐτά τά ἄρθρα ;

Πρῶτο, διότι τά ἄρθρα αὐτά δέν περιορίζονται σέ μιά ἀπλῆ πολεμική ἐναντίον τοῦ Προυντόν καί τοῦ γερμανοῦ ἐκπροσώπου του. Στόν καταμερισμό τῆς δουλειᾶς πού κάναμε ὁ Μάρξ κι ἐγώ,

είχα αναλάβει να υποστηρίξω τις απόψεις μας στον περιοδικό Τύπο, δηλαδή κυρίως να αντιμάχομαι τις αντίπαλες απόψεις, ώστε να μένει καιρός στον Μάρξ να εργαστεί για το μεγάλο κύριο έργο του. Βρισκόμουν, λοιπόν, στην ανάγκη ή αντιπαράθεση των απόψεών μας προς τις άλλες απόψεις να παίρνει τις πιο πολλές φορές μορφή πολεμικής. Αυτό έγινε κι εδώ. Το πρώτο και το τρίτο μέρος περιλαμβάνουν όχι μόνο την κριτική της προυντονικής αντίληψης του ζητήματος, αλλά και την ανάπτυξη της δικής μας αντίληψης για το ζήτημα αυτό.

Δεύτερο, ο Πруντόν έχει διαδραματίσει τέτοιο σημαντικό ρόλο στην ιστορία του ευρωπαϊκού εργατικού κινήματος, ώστε δε μπορεί έτσι απλώς να λησμονηθεί. Θεωρητικά απορριμμένος, πρακτικά αποβεβλημένος, διατηρεί το ιστορικό ενδιαφέρον του. "Όποιος καταπιάνεται διεξοδικότερα με τον σύγχρονο σοσιαλισμό, οφείλει να γνωρίσει και τις «ξεπερασμένες απόψεις» του κινήματος. 'Η «'Αθλιότητα της Φιλοσοφίας»⁶⁰ του Μάρξ είχε εκδοθεί πολλά χρόνια προτού ο Πрунτόν διατυπώσει τις προτάσεις του για το πώς θα γίνει πραγματικά η αναμόρφωση της κοινωνίας. 'Ο Μάρξ μπόρεσε εδώ να συλλάβει σε έμβρυώδη μορφή και να κριτικάρει μόνο την προυντονική Τράπεζα ανταλλαγών⁶⁹. 'Από την πλευρά αυτή, λοιπόν, το έργο του Μάρξ το συμπληρώνει αυτή εδώ η εργασία, δυστυχώς με αρκετές ατέλειες. 'Ο Μάρξ θα το έκανε αυτό πολύ πιο καλά και εύστοχα.

Τέλος, ο αστικός και μικροαστικός σοσιαλισμός έχει και ίσαμε σήμερα ισχυρή αντιπροσώπευση στη Γερμανία. 'Από τη μία μεριά, τον εκπροσωπούν μάλιστα οι από καθέδρας σοσιαλιστές²⁸¹ και οι λογιής-λογιής ευεργέτες, για τους οποίους παίζει ακόμα μεγάλο ρόλο ή επιθυμία τους να αποκτήσουν οι εργάτες ιδιόκτητη κατοικία και έναντι αυτών ή εργασία μου διατηρεί πάντα την αξία της. 'Από την άλλη μεριά, μέσα στο ίδιο το σοσιαλδημοκρατικό κόμμα και ως την κοινοβουλευτική του ομάδα ένας όρισμένος μικροαστικός σοσιαλισμός έχει την αντιπροσώπευσή του. Και ο μικροαστικός αυτός σοσιαλισμός βρίσκει την έκφρασή του στο γεγονός ότι ενώ αναγνωρίζουν ως αιτιολογημένες τις βασικές θεωρητικές απόψεις του σύγχρονου σοσιαλισμού και το αίτημα της μετατροπής όλων των μέσων παραγωγής

σέ κοινωνική ιδιοκτησία, παρ' ὅλα αὐτά, δηλώνουν ὅτι αὐτό μπο-
ρεῖ νά πραγματοποιηθεῖ σέ ἀπώτερο χρόνο, πού πρακτικά δέν
μπορεῖ νά προσδιοριστεῖ. Ἔτσι, ὅμως, πρὸς τὸ παρόν περιορί-
ζεται κανεὶς ἀπλῶς σέ ἓνα μπάλωμα τῆς κοινωνίας καὶ μάλιστα
ἀνάλογα μέ τίς περιστάσεις μπορεῖ νά ἐκδηλώνει συμπάθεια καί
γιά τίς πιό ἀντιδραστικές προσπάθειες, ὅπως εἶναι ἡ λεγόμενη
«ἀνύψωσις τῆς ἐργαζομένης τάξεως». Τό ὅτι ὑπάρχει μιὰ τέτοια
τάση εἶναι κάτι τὸ ἐντελῶς ἀναπόφευκτο στή Γερμανία, μιὰ κατ'
ἐξοχήν χώρα μικροαστῶν καί σέ μιὰ ἐποχὴ πού ἡ βιομηχανική
ἀνάπτυξη ξεριζώνει βίαια καί μαζικά αὐτοὺς τοὺς παλαιόθεν ρι-
ζοβολημένους μικροαστοὺς. Ἀλλά ἡ τάση αὕτη εἶναι ἐντελῶς
ἀκίνδυνη γιά τὸ κίνημα, ἂν παρθεῖ ὑπόψη τὸ ἐξαιρετικά ὑγιές
αἰσθητήριον τῶν ἐργατῶν μας, πού ἀκριβῶς στά τελευταῖα ὀκτώ
χρόνια πέρασαν ἀπὸ λαμπρὴ δοκιμασία στὸν ἀγῶνα κατὰ τοῦ νό-
μου γιά τοὺς σοσιαλιστές²⁸², κατὰ τῆς ἀστυνομίας καί τῶν δικα-
στῶν. Πρέπει ὅμως νά ἔχουμε σαφὴ ἐπίγνωση τοῦ ὅτι μιὰ τέτοια
τάση ὑπάρχει. Κι ἂν ἡ τάση αὕτη πάρει ἀργότερα μιὰ μορφή πιό
σταθερὴ καί διευκρινισθοῦν τὰ ὅριά της — πράγμα ἀναγκαῖο καί
μάλιστα ἐκταῖο, — τότε, γιά νά διατυπώσῃ τὸ πρόγραμμά της, θά
χρειαστεῖ ν' ἀνατρέξῃ στοὺς προδρόμους της καί στήν περίπτω-
ση αὕτη θά εἶναι δύσκολο νά ἀγνοηθεῖ ὁ Προυντόν. [...]

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἔπαντα, τόμ. 21, σελ. 326-329.

Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ

Ἐπιστολή πρὸς τὸν Μάξ Χίλντεμπραντ στὸ Βερολίνο

Λονδίνο, 22 Ὀκτωβρίου 1889

Ἀπαντώντας στήν ἐπιστολή σας τῆς 19ης²⁸³, σᾶς πληροφοροῦ ὅτι γνώρισα τὸν Στίρνερ κατὰ τίς ἀρχές τοῦ 1842 στὸ Βερολίνο²⁸⁴, ὅταν συνδεόταν μέ τοὺς E. Meyen, Buhl, Ἐντγκαρ Μπάουερ καί ἀργότερα τὸν Μπροῦνο Μπάουερ κ.ἄ. Εἶναι σωστό ὅτι τὸ πραγματικό του ὄνομα ἦταν Σμίτ καί τὴν προσωνομία Στίρνερ τὴ χρωστᾷ στὸ ἀσυνήθιστα ὑψηλὸ του μέτωπο. Στόν κύκλο αὐτό πιθανόν ἦταν νεόφερτος, γιατί δέν γνώριζε τὸν Μάρξ, ὁ ὅποιος νομίζω εἶχε ἐγκαταλείψει τὸ Βερολίνο πρὶν ἀπὸ ἓνα χρόνον περίπου²⁸⁵ καί οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ τοῦ εἶχαν μεγάλη ἐκτίμηση. Καθηγητὴς Γυμνασίου, νομίζω, δέν ἦταν τότε ἢ δέν ἦταν πιά. Ἐκτός ἀπ' τοὺς προαναφερθέντες, ἦσαν ἐπίσης ἐκεῖ ἓνας φόν Λάιτνερ, Αὐστριακός, ὁ Κ.Φ. Καίπεν, καθηγητὴς Γυμνασίου καί στενὸς φίλος τοῦ Μάρξ, ὁ συνάδελφός του Μούσσακ, ὁ βιβλιοπώλης Κορνέλιους (ὁ ὅποιος φιγουράρει στὰ «Χρόνια τῆς φυλακῆς» τοῦ Φρίτς Ρόϋτερ)²⁸⁶, ὁ Μύγκε, ὁ Δρ. Κλάιν, δραματουργός καί θεατρικὸς κριτικός, ἓνας Βάχενχουζεν, ὁ Δρ. Τσάμπελ, ὁ μετέπειτα διευθυντὴς τῆς «National-Zeitung»²⁸⁷, ὁ Ρούτενμπεργκ, πού ἔφυγε, ἄλλωστε, σύντομα στήν Κολωνία γιὰ νά συνεργαστεῖ στήν πρώτη «Rheinische Zeitung»²⁸⁸, κάποιος [Γιούλιους] Βαλντέκ (πού δέν πρέπει νά συγχέεται μέ τὸν νομομαθὴ καί στρατοδίκη [Μπενεντίκτ Βαλντέκ]) καί ἄλλοι, πού τὰ ὀνοματὰ τους τώρα μοῦ διαφεύγουν. Ἦσαν, ἐδῶ πού τὰ λέμε, κάμποσες ὁμάδες, πού ἀπὸ καιρὸ σέ καιρὸ καί μέ δάφορες εὐκαιρίες συνα-

θροίζονταν καί ανακατεύονταν ή μιά μέ τήν ἄλλη. Οἱ Γιούνγκιτς, Σέλιγκ, Φάουχερ ἔκαναν τήν ἐμφάνισή τους ἤδη μετά τόν Νοέμβριο τοῦ 1842, ὅταν ἐγώ, μετά τή δωδεκάμηνη θητεία μου στό στρατό, εἶχα φύγει ἀπ' τό Βερολίνο. Γίνονταν συναντήσεις στοῦ Στέχελν*, τά βράδια σέ διάφορες βαυαρικές μπυραρίες τοῦ Φρίντριχσταντ** κι ἂν ὑπῆρχαν λεφτά, τότε σ' ἕνα κρασοπουλειό στήν Πόστστρασσε, ὅπου ὁ Καίπεν ἦταν μόνιμος θαμώνας. Γνώριζα τόν Στίρνερ καλά, μιλούσαμε στόν ἐνικό, ἦταν ἄνθρωπος καλοσυνάτος κι ὄχι ἔτσι κακόβολος ὅπως αὐτοβιογραφεῖται στόν «*Μοναδικό*»²⁸⁹ του, ἀλλά μέ κάποια δόση σχολαστικότητας, πού τοῦ εἶχε μείνει ἀπ' τά χρόνια πού ἦταν καθηγητής. Κάναμε πολλές συζητήσεις γιά τή χεγκελιανή φιλοσοφία καί ὁ Στίρνερ εἶχε τότε ἀνακαλύψει ὅτι ἡ χεγκελιανή λογική βασίζεται σέ μιά ἐξαρχῆς ἐσφαλμένη θέση : τό *Εἶναι*, πού αὐτοαποκαλύπτεται ὡς *Οὐδέν* κι ἔτσι ἐρχεται σέ ἀντίθεση μέ τόν ἑαυτό του, δέ μπορεῖ ν' ἀποτελεῖ τήν πρώτη ἀρχή. Πρώτη ἀρχή πρέπει νά γίνει κάτι, πού ἀπό μόνο του ἀποτελεῖ ἤδη μιά ἄμεση, δεδομένη ἀπό τή φύση ἐνότητα τοῦ Εἶναι καί τοῦ Οὐδέν, ἀπ' τήν ὁποία ἐξελίσσεται ὕστερα αὐτή ἡ ἀντίθεση. Κατά τήν ἄποψη τοῦ Στίρνερ, πρώτη ἀρχή εἶναι τό «*Es*» (*es schneit, es regnet*)***, κάτι τό ὁποῖο ὑπάρχει καί συνάμα εἶναι τό Οὐδέν. — Ἀργότερα πάντως ὁ Στίρνερ κατάλαβε, ὅπως φαίνεται, ὅτι ἀπ' αὐτό τό «*Es*», δέν βγαίνει πάλι τίποτα, ὅπως καί ἀπ' τό Εἶναι καί τό Οὐδέν.

Τόν τελευταῖο καιρό τῆς παραμονῆς μου στό Βερολίνο δέν συναντοῦσα τόσο συχνά τόν Στίρνερ. Πιθανόν, ἀπό τότε κιόλας νά εἶχε διαμορφωθεῖ μέσα του ἡ πορεία τῶν σκέψεων πού τόν ὁδήγησε ἀργότερα στό βασικό ἔργο του. Ὄταν ἐκδόθηκε τό βιβλίο του, οἱ δρόμοι μας εἶχαν ἤδη χωρίσει πολύ. Τά δύο χρόνια πού πέρασα στό Μάντσεστερ εἶχαν τήν ἐπίδρασή τους ἐπάνω μου²⁹⁰. Ὄταν ἀργότερα στίς Βρυξέλλες ὁ Μάρξ κι ἐγώ νιώσαμε τήν ἀνάγκη νά λογαριαστοῦμε μέ τοὺς ἐπίγονους τῆς χεγκελια-

* — Ὄνομα τοῦ ἰδιοκτήτη γνωστοῦ τότε καφεζαχαροπλαστείου τοῦ Βερολίνου (Σημ. μετ.).

** — Συνοικία τοῦ παλιοῦ Βερολίνου (Σημ. μετ.).

*** — Ἡ λέξη «*es*», πού στά Γερμανικά σημαίνει «αὐτό», εἶναι προσωπική ἀντωνυμία καί χρησιμοποιεῖται ὡς ὑποκείμενο, ὅταν τοῦτο εἶναι ἀκαθόριστο, ἀπρόσωπο : «*Es schneit*» = «χιονίζει», «*es regnet*» = «βρέχει» (Σημ. μετ.).

νής σχολής, καταπιαστήκαμε, μεταξύ άλλων, και μέ την κριτική του Στίρνερ¹. Ἡ κριτική αὐτή εἶναι τόσο ὀγκώδης, ὅσο και τό κρινόμενο βιβλίο. Τό χειρόγραφο, πού δέν δημοσιεύθηκε ποτέ, βρίσκεται ἀκόμα σέ μένα, φτάνει μόνο νά μή τό ροκάνισαν οἱ ποντικοί.

Στό ξαναζωντάνεμα τοῦ Στίρνερ συνέτεινε ὁ Μπακούνιν. Ἦταν ἄλλωστε κι αὐτός τότε στό Βερολίνο καί στίς παραδόσεις Λογικῆς τοῦ Βέρντερ καθόταν, μαζί μέ ἄλλους τέσσερις-πέντε Ρώσους, σέ ἕνα ἔδρανο πύο μπροστά ἀπό μένα (1841-1842). Ἡ ἀνώδυνη, ἡ καθαρά ἐτυμολογική ἀναρχία (δηλ. ὅταν ἀπουσιάζει ἡ κρατική ἐξουσία) τοῦ Προυντόν, δέν θά ὀδηγοῦσε ποτέ στά σημερινά δόγματα τοῦ ἀναρχισμοῦ, ἂν ὁ Μπακούνιν δέν τά εἶχε μπολιάσει μέ μιὰ γερή δόση σπιρνεριανῆς «ἀνταρσίας»²⁹¹. Ἐπόμενο ἦταν νά γίνουν καί οἱ ἀναρχικοί ὀλότελα «μοναδικοί», τόσο μοναδικοί μάλιστα, ὥστε δέ βρίσκονται δυό ἀπό δαύτους πού νά ταιριάζουν ὁ ἕνας μέ τόν ἄλλον.

Τίποτα παραπάνω δέ γνωρίζω γιά τόν Στίρνερ. Δέν ξανάκουσα τίποτα γιά τήν κατοπινή τύχη του, ἐκτός ἀπ' αὐτό πού μοῦ εἶπε ὁ Μάρξ, πώς πέθανε κυριολεκτικά ἀπ' τήν πείνα. Ποῦ τό εἶχε μάθει αὐτό ὁ Μάρξ δέν ξέρω. Τή γυναῖκα του [Marie Dühnhardt] τήν εἶχα δεῖ κάποτε ἐδῶ. Εἶχε συνδεθεῖ μέ τόν πρῶην ἀνθυπολοχαγό Τέχοφ — *ah que j'aime le militaire !** — κι ἔφυγε μαζί του, ἂν δέν ἀπατῶμαι, γιά τήν Αὐστραλία.

Ἄν ἀργότερα, μοῦ μείνει κάποτε καιρός, ἴσως νά κάνω ἕνα σκιαγράφημα μερικῶν πραγμάτων ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, πού ἦταν τόσο ἐνδιαφέρουσα μέ τόν τρόπο της.

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἄπαντα, τόμ. 37, σελ. 292-293.

• — *Αχ, τρελλοίνομαι γιά τό χακί

Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ

[Ἀπάντηση στή Σύνταξη τῆς «Sächsische Arbeiter - Zeitung»]

(10 Σεπτεμβρίου 1890)

Ἡ ἀπερχόμενη Συντακτική Ἐπιτροπή τῆς «Sächsische Arbeiter-Zeitung»²⁹², στό ἀποχαιρετιστήριο σημεῖωμά της (ἀρ. φύλ. 105 τῆς 31 Αὐγούστου 1890), λέει ὅτι ὁ μικροαστικός κοινοβουλευτικός σοσιαλισμός ἔχει στή Γερμανία τήν πλειοψηφία. Ἀλλά συχνά οἱ πλειοψηφίες μετατρέπονται πολύ γρήγορα σέ μειοψηφίες,

«... καί γι' αὐτό ἡ ἀπερχόμενη Συντακτική Ἐπιτροπή τῆς «Sächsische Arbeiter-Zeitung» ἐλπίζει, *μαζί μέ τόν Φρίντριχ Ἐνγκελς*, ὅτι ὅπως κάποτε ξεπεράστηκε ὁ ἀφελής κρατικός σοσιαλισμός τοῦ Λασσάλ, ἔτσι καί τώρα, χάρις στό ὑγιές αἰσθητήριο τῶν γερμανῶν ἐργατῶν, θά ξεπεραστεῖ σύντομα ἡ ἀνυπόμονη γιά ἐπιτυχίες κοινοβουλευτική τάση στή σημερινή σοσιαλδημοκρατία».

Αὐτή ἡ δήλωση τῆς ἀπερχόμενης Συντακτικῆς Ἐπιτροπῆς ἦταν γιά μένα μιᾶ μεγάλη ἐκπληξη. Ἴσως ὅμως καί γιά τήν ἴδια... Τό ὅτι ὁ μικροαστικός-κοινοβουλευτικός σοσιαλισμός ἔχει μέσα στό γερμανικό κόμμα τήν πλειοψηφία, αὐτό τό πληροφοροῦμαι τώρα γιά πρώτη φορά. Συνεπῶς, ἡ Συντακτική Ἐπιτροπή μπορεῖ ἂν θέλει νά «ἐλπίζει» καί στό μέλλον ὅ,τι καί ὅσο τῆς ἀρέσει, μόνο πού ἐγώ δέ σκοπεύω νά ἐλπίζω «μαζί» της.

Ἄν θά μπορούσα νά τρέφω ἀκόμα κάποια ἀμφιβολία γιά τόν χαρακτήρα τῆς πρόσφατης ἀνταρσίας λογίων καί φοιτητῶν²⁹³ μέσα στό γερμανικό κόμμα μας, τότε ἡ ἀπύθμενη ἀναισχυντία μέ τήν ὁποία ἡ προσπάθεια αὐτή πάει νά μέ παρουσιάσει ἄλλη-

λέγγυο μέ τίς ραδιουργίες αὐτῶν τῶν κυρίων, ἔπρεπε νά ἔχει διαλύσει κάθε ἀμφιβολία. Ὅλη μου ἡ σχέση μέ τήν ἀπερχόμενη Συντακτική Ἐπιτροπή ἦταν τό ὅτι ἐπί μερικές ἐβδομάδες, χωρίς νά τό ζητήσω, μοῦ ἔστελνε τό φύλλο της κι ἐγώ δέν θεώρησα ἀναγκαῖο νά τῆς πῶ τή γνώμη μου γιά τό περιεχόμενό του. Τώρα εἶμαι ὑποχρεωμένος νά τῆς τήν πῶ μιά καί καλή καί μάλιστα δημοσία.

Ἀπό θεωρητική σκοπιά, βρῆκα ἐκεῖ — κι αὐτό ἰσχύει γενικά γιά ὅλον τόν Τύπο τῆς «ἀντιπολίτευσης» — ἕναν ἀγνώριστα παραμορφωμένο «μαρξισμό», πού τόν διακρίνει: Πρῶτο, μιά ἀκαταληψία τῆς κοσμοθεωρίας, πού στό ὄνομά της γράφουν. Δεύτερο, μιά παχυλή ἄγνοια τῶν ἱστορικῶν γεγονότων, πού στάθηκαν καθοριστικά στή δεδομένη στιγμή. Τρίτο, μιά γοερή αὐτοπεποίθηση ἀπέραντης ὑπεροχῆς, πού εἶναι τόσο χαρακτηριστική γιά τόν γερμανό λόγο.

Ὁ Μάρξ τό εἶχε προβλέψει, ὅτι θά βρεθοῦν καί τέτοιοι μαθητές, ὅταν, στά τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ 1870, ἔλεγε γιά τόν «μαρξισμό» πού εἶχε πλατιά διάδοση ἀνάμεσα σέ ὀρισμένους Γάλλους: «Tout ce que je sais, c'est que moi, je ne suis pas marxiste» — «Ξέρω ἕνα πράγμα, ὅτι ἐγώ δέν εἶμαι “μαρξιστής”».

Ἀπό πρακτική σκοπιά, βρῆκα ἐκεῖ πλήρη περιφρόνηση πρὸς ὅλους τούς πραγματικούς ὅρους τῆς ἐσωκομματικῆς διαπάλης, μιάν ἀσυλλόγιστη, κατά φαντασία «ὑπερπήδηση τῶν ἐμποδίων». Ἴσως αὐτό νά περιποιεῖ τιμή στήν ἀκατάσχετη νεανική ὁρμή τῶν συντακτῶν, ἀλλά, ἂν μεταφερθοῦμε ἀπ' τό πεδίο τῆς φαντασίας στό πεδίο τῆς πραγματικότητας, αὐτό θά μποροῦσε νά χαντακώσει ἀκόμα καί τό πιό ἰσχυρό κόμμα, μέ ἑκατομμύρια μέλη, κάτω ἀπ' τούς δικαιολογημένους χλευασμούς ὅλου τοῦ κόσμου τῶν ἐχθρῶν του. Καί τό ὅτι εἶναι ἀνεπίτρεπτο, ἀκόμα καί γιά μιά μικρή αἵρεση, νά ἀσκεῖ μιά τέτοια πολιτική γυμνασιόπαιδων, οἱ κύριοι αὐτοί τό κατάλαβαν ἔκτοτε, μέ βάση τίς ἴδιες τίς ἐμπειρίες τους.

Ὅλα τά παράπονα, πού συγκεντρώνουν μῆνες ὀλόκληρους ἐνάντια στήν Κοινοβουλευτική Ὁμάδα καί τή Διοίκηση τοῦ κόμματος, δέν εἶναι, στήν καλύτερη περίπτωση, παρά πράγματα ἐντελῶς ἀσήμαντα. Ἀλλά, ἂν οἱ κύριοι αὐτοί ἀρέσκονται στό νά

δουλιίζουν τόν κώνωπα, τοῦτο δέν σημαίνει διόλου πώς οἱ γερμανοί ἐργάτες, ἐκφράζοντάς τους εὐγνωμοσύνη γι' αὐτό, πρέπει νά καταπίνουν τήν κάμηλο.

Θέρισαν, λοιπόν, ὅ,τι ἔσπειραν. Ἀφήνοντας κατά μέρος τό θέμα τῆς οὐσίας τῶν ζητημάτων πού εἶχαν τεθεῖ, ἄρχισαν τήν ὅλη ἐκστρατεία μέ τέτοιο παιδαριώδη τρόπο, μέ τέτοια ἀφελή μεγαλοποίηση τῆς σπουδαιότητάς τους καί τῆς κατάστασης πραγμάτων καί προσώπων μέσα στό κόμμα, ὥστε ἡ ἔκβασή της νά εἶναι εὐθύς ἐξαρχῆς προεξοφλημένη. Ὡς τό βάλουν βαθιά μέσα τους, αὐτοί οἱ κύριοι, τοῦτο τό δίδαγμα. Μερικοί ἀπ' αὐτούς εἶχαν γράψει πράγματα, πού δικαιολογοῦσαν κάποιες ἐλπίδες. Πολλοί ἀπ' αὐτούς θά μπορούσαν κάτι νά κάνουν, ἂν ἦσαν λιγότερο πεπεισμένοι γιά τό πόσο τέλειοι ἔγιναν σέ κάποια βαθμίδα τῆς ἀνάπτυξής τους. Ὡς τό καταλάβουν πιά, πώς ἡ «ἀκαδημαϊκή μόρφωσή» τους, πού προϋποθέτει κι ἕναν βαθύ κριτικό αὐτοέλεγχο, δέν τοῦς παρέχει κανένα ἀνώτερο δίπλωμα πού τοῦς δίνει δικαίωμα νά καταλάβουν κάποιο ἀντίστοιχο ἀξίωμα στό κόμμα, πώς στό κόμμα μας ὁ καθένας ὑπηρετεῖ μέ τό σπαθί του, πώς γιά τήν ἄνοδο σέ ὑπεύθυνες θέσεις τοῦ κόμματος δέν ἀρκοῦν τό φιλολογικό τάλαντο καί οἱ θεωρητικές γνώσεις, ἔστω κι ἂν ὑπάρχουν ἀποδειγμένα καί τά δύο, ἀλλά ἀπαιτεῖται ἐπίσης βαθιά γνώση τῶν ὅρων τῆς πάλης τοῦ κόμματος καί ἀφομοίωση τῶν μορφῶν της, δοκιμασμένη προσωπική ἐντιμότητα καί σταθερότητα χαρακτήρα καί, τέλος, ἐθελοντική ἐνταξη στίς γραμμές τῶν ἀγωνιστῶν. Κοντολογίς, ἄς καταλάβουν πιά πώς αὐτοί, οἱ ἄνθρωποι μέ «ἀκαδημαϊκή μόρφωση», γενικά καί στό σύνολό τους, ἔχουν νά διδαχθοῦν πολλά περισσότερα ἀπ' τοῦς ἐργάτες, ἀπ' ὅσα οἱ ἐργάτες ἀπ' αὐτούς.

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἄπαντα, τόμ. 22, σελ. 68-70.

Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ

Ἀπάντηση στὸν κ. Πάουλ Ἔρνστ

Ἕνας φίλος μου ἔστειλε τὴν «Volksstimme»²⁹⁴ («Λαϊκή Φωνή») τοῦ Μαγδεμβούργου, τῆς 16 Σεπτεμβρίου. Σ' ἓνα ἄρθρο τῆς ἐφημερίδας, πού ὑπογράφεται ἀπ' τὸν Πάουλ Ἔρνστ, βρίσκω τὴν ἀκόλουθη περικοπή :

«Κι ἂν ὁ Ἐνγκελς χαρακτηρίζει τώρα τὴν ἀντιπολίτευσή μας ὡς «φοιτητικὴ ἀνταρσία»²⁹³, τότε τὸν παρακαλῶ, πάντως, νά μᾶς πεῖ ποῦ ἐμεῖς διατυπώσαμε ἀπόψεις διαφορετικὲς ἀπ' τίς δικές του κι ἀπ' τίς ἀπόψεις τοῦ ἴδιου τοῦ Μάρξ. Κι ἂν ἐγὼ χαρακτήρισα τὴν κοινοβουλευτικὴ μας σοσιαλισμοκρατία ἐνμέρει πολὺ μικροαστικὴ, τότε ὁ Ἐνγκελς δέ χρειάζεται παρὰ ἀπλῶς νά δεῖ τί ἔγραφε ὁ ἴδιος τὸ 1887 στὸν πρόλογο τοῦ ἔργου του γιὰ “Τὸ ζήτημα τῆς κατοικίας”»*.

Ἡ ἐπαφή μου μέ γερμανοὺς συγγραφεῖς μέ πλούτισε ἀπὸ πολλὰ χρόνια τώρα μέ μιὰ ἐμπειρία πολὺ παράδοξη. Φαίνεται, πάντως, ὅτι ἡ ἐπαφή αὐτὴ πάει νά γίνεи πιο̄ τερπνὴ. Ὁφείλω, βλέπετε, νά πῶ στὸν κ. Πάουλ Ἔρνστ ποῦ «ἐμεῖς» ἔχουμε διατυπώσει ἄλλες ἀπόψεις κλπ. Ὅσο γιὰ τὸ «ἐμᾶς», δηλαδὴ γιὰ τὴν «ἀντιπολίτευση», πού πρόσφατα ἐμφανίστηκε τόσο πολυθόρυβα γιὰ νά ὑποχωρήσει τόσο ἄδοξα, καί πού ἐγὼ τὴν χαρακτηρίσα ἀνταρσία λογίων καί φοιτητῶν, ἡ ἀπάντηση μπορεῖ νά εἶναι πολὺ κοφτὴ : σχεδόν σέ κάθε ἄρθρο στὸ ὁποῖο ξεσποῦσε αὐτὴ ἡ ἀνταρσία.

Ὅσο γιὰ τὸν ἴδιο τὸν κ. Ἔρνστ, δέν αἰσθάνομαι τὴν ἀνάγκη νά τοῦ πῶ ἀπολύτως τίποτα παραπάνω. Τοῦ τὰ εἶπα ἤδη πρὶν ἀπὸ τέσσερις μῆνες καί τώρα, θέλοντας καί μή, θά χρειαστεῖ νά

* — Βλ. σὲ τούτη τὴ Συλλογὴ, σελ. 492 (Σημ. μετ.).

ἐνοχλήσω τούς ἀναγνώστες μ' αὐτήν τήν «ἐρνστ»-ική* ἀλληλο-γραφία μου.

Στίς 31 τοῦ περασμένου Μαΐου, ὁ κ. Ἔρνστ μοῦ ἔγραψε ἀπ' τὸ Γκέρμπερσντροφ ὅτι ὁ κ. Χέρμαν Μπάαρ τὸν κατηγορεῖ ἀπ' τὶς στήλες τῆς «Freie Bühne» πὼς ἐφαρμόζει ἐσφαλμένα τὴ μαρξική μέθοδο ἱστορικῆς ἔρευνας τοῦ σκανδιναβικοῦ γυναικείου κινήματος²⁹⁵ καί γι' αὐτό, ἂν εἶχα τὴν καλὴ διάθεση, ζητοῦσε :

«νά μοῦ πείτε μέ δυὸ λόγια, ἂν ἡ ἄποψή μου ἀνταποκρίνεται ἢ ὄχι στὴν ἄποψη τοῦ Μάρξ καί, ἐκτός αὐτοῦ, νά μοῦ ἐπιτραπεῖ νά κάνω χρῆση τῆς ἐπιστολῆς σας στὴν πολεμικὴ κατὰ τοῦ Μπάαρ».

Τοῦ ἀπάντησα στίς 5 Ἰουνίου πὼς δέ μπορῶ νά ἀναμιχθῶ στὴ φιλονικία του μέ τόν κ. Μπάαρ, πὼς τὸ «σκανδιναβικὸ γυναικεῖο κίνημα» μοῦ εἶναι ἐντελῶς ἄγνωστο κι ὕστερα συνέχιζα :

«Ὅσο γιὰ τὴν προσπάθειά σας νά πραγματευθεῖτε τὸ θέμα ἀπ' τὴ σκοπιά τῆς ὑλιστικῆς ἀντίληψης τῆς ἱστορίας, τότε πρέπει, πρὶν ἀπ' ὅλα, νά πῶ ὅτι ἡ ὑλιστικὴ μέθοδος μετατρέπεται στὸ ἀντίθετό της, ἂν χρησιμοποιηθεῖ ὄχι ὡς ὁδηγὸς στὴν ἱστορικὴ ἔρευνα, ἀλλὰ ὡς ἕνα ἔτοιμο ἀχνάρι πάνω στὸ ὁποῖο κόβονται καί ράβονται τὰ ἱστορικὰ γεγονότα. Κι ἂν ὁ κ. Μπάαρ σκοπεύει νά σᾶς συλλάβει νά διαπράττετε αὐτὸ τὸ λάθος, τότε, νομίζω, πὼς στὸ σημεῖο αὐτὸ θά ἔχει λίγο δίκιο.

»Ὅλο τὸ θέμα Νορβηγία καί ὅλα ὅσα διαδραματίζονται ἐκεῖ, τὰ ἀνάγετε σέ μιά καί μόνη κατηγορία — τὸν μικροαστισμὸ κι ὕστερα αὐτόν τόν νορβηγικὸ μικροαστισμὸ τὸν προσαρμόζετε σιγά-σιγά στὴν ἀντίληψή σας γιὰ τὸν *γερμανικὸ* μικροαστισμὸ. Ἐδῶ, ὅμως, καταμεσίς τοῦ δρόμου ὀρθώνονται ἐμπόδιο δυὸ περιστατικά.

»Πρῶτο : Ὅταν σ' ὀλόκληρη τὴν Εὐρώπη ἡ νίκη κατὰ τοῦ Ναπολέοντα ἀποδείχτηκε νίκη τῆς ἀντίδρασης κατὰ τῆς ἐπανάστασης καί μόνο στὴν κοιτίδα της, στὴ Γαλλία, ἡ ἐπανάσταση ἐνέπνεε ἀκόμα τέτοιο φόβο, ὥστε ἡ παλινорθωμένη νόμιμη μοναρχία βρέθηκε ἀναγκασμένη νά παραχωρήσει ἕνα ἀστικο-φι-

* — Ὁ Ἐνγκελς κάνει ἐδῶ λογοπαίγνιο μέ τὴ λέξη «ἐρνστ». Στὰ Γερμανικά ἡ λέξη σημαίνει «σοβαρός», ἀλλὰ συναντᾶται καί ὡς ἐπώνυμο. (Σημ. μετ.).

λελεύθερο Σύνταγμα, ή Νορβηγία βρήκε τότε την ευκαιρία να εισαγάγει ένα Σύνταγμα πολύ πιο δημοκρατικό απ' όλα τα ισχύοντα τότε στην Ευρώπη.

»Καί δεύτερο : Κατά τα τελευταία 20 χρόνια, ή Νορβηγία έζησε μιá τέτοια άνθηση τών Γραμμάτων, πού δέν μπορεί να την καυχηθεί στην περίοδο αυτή καμιά άλλη χώρα, εκτός της Ρωσίας. Μικροαστοί είτε όχι, οί άνθρωποι αυτοί δημιουργούν πάντως πολύ περισσότερα από τούς άλλους και βάζουν τή σφραγίδα τους ακόμα και στην λογοτεχνία άλλων χωρών και όχι λιγότερο στην γερμανική.

»Κατά την άποψή μου, τα περιστατικά αυτά μάς υποχρεώνουν να έρευνήσουμε κάπως περισσότερο την ιδιαιτερότητα τού νορβηγικού "μικροαστισμού".

»Κι έδω, πιθανόν να διακρίνετε μιá πολύ ουσιαστική διαφορά. Στην Γερμανία ο μικροαστισμός είναι απότοκος μιáς ήττημένης επανάστασης, επίπτωση μιáς εξέλιξης πού ανακόπηκε και πήγε πρós τα πίσω. Έξαιτίας τού Τριακονταετούς Πολέμου και τής περιόδου πού τόν ακολούθησε, ο μικροαστισμός αυτός απέκτησε τα δικά του χαρακτηριστικά γνωρίσματα : άτολμία, στενός όρίζοντας, καχεξία και άνικανότητα για όποιαδήποτε πρωτοβουλία, ενώ, στό μεταξύ, σχεδόν όλοι οί άλλοι μεγάλοι λαοί διένυαν ακριβώς τότε μιá περίοδο άκμης. Αυτά τα γνωρίσματα τού γερμανικού μικροαστισμού διατηρήθηκαν και άργότερα, όταν ο χείμαρρος τής ιστορικής εξέλιξης πλημμύρισε και πάλι τή Γερμανία. Καί τα γνωρίσματα αυτά αποδείχτηκαν τόσο άνθεκτικά, ώστε αποτυπώθηκαν λίγο-πολύ σ' όλες τίς άλλες κοινωνικές τάξεις τής Γερμανίας, γεννώντας έναν ιδιαίτερο γερμανικό τύπο, ώσπου ή γερμανική έργατική τάξη μας έσπασε, επιτέλους, αυτά τα στενά πλαίσια. Οί γερμανοί εργάτες είναι κάποιοι κακότεροποι «πού δέν έχουν πατρίδα», ακριβώς μέ την έννοια ότι έχουν απαλλαγει όλότελα απ' τή γερμανική μικροαστική στενοκεφαλιά.

»Ο γερμανικός μικροαστισμός, λοιπόν, δέν αποτελεί διόλου κάποια κανονική φάση τής ιστορικής εξέλιξης, αλλά μιá παρατραβηγμένη καρικατούρα, ένα ιδιότυπο δείγμα έκφυλισμού, ακριβώς όπως ο Πολωνοεβραΐος είναι μιá καρικατούρα Έβραίου.

Ὁ ἄγγλος, ὁ γάλλος κλπ. μικροαστός δέν βρίσκεται καθόλου στό ἴδιο ἐπίπεδο μέ τόν γερμανό.

»Ἀντίθετα, στή Νορβηγία ἡ μικρή ἀγροτιά κι ὁ μικροαστισμός, ἀνάμικτα μέ κάποια δόση μεσοαστισμοῦ — ὅπως περίπου στήν Ἀγγλία καί στή Γαλλία τοῦ 17ου αἰώνα — ἀποτελοῦν ἐδῶ καί πολλούς αἰῶνες μιά κανονική κατάσταση τῆς κοινωνίας. Ἐκεῖ οὔτε λόγος μπορεῖ νά γίνει γιά βίαιη ἐπάνοδο σέ παρωχημένες καταστάσεις ἐπειδὴ εἶχε ἡττηθεῖ κάποιο μεγάλο κίνημα ἢ ἐπειδὴ εἶχε μεσολαβήσει κάποιος Τριακονταετής Πόλεμος. Ἡ ἀπομόνωση καί οἱ φυσικές συνθήκες ἄφησαν τή χώρα ὑπανάπτυκτη, ἀλλά ἡ γενική της κατάσταση βρίσκεται σέ πλήρη ἀντιστοιχία μέ τούς ὅρους παραγωγῆς της καί γι' αὐτό εἶναι φυσιολογική. Ἐντελῶς πρόσφατα, ἄρχισαν ἐκεῖ νά ἐμφανίζονται σποραδικά τά ἔμβρυα κάποιας βαριᾶς βιομηχανίας, ἀλλά γιά Χρηματιστήριο, αὐτόν τόν πανίσχυρο μοχλό συγκέντρωσης κεφαλαίου, δέν ὑπάρχουν περιθώρια. Στό σημεῖο αὐτό, ἡ πελώρια ἐπέκταση τῆς ἐμπορικῆς ναυτιλίας ἀσκεῖ μιά ἐπίδραση συντηρητική. Διότι, ἐνῶ σ' ὅλες τίς ἄλλες χώρες τό ἱστιοφόρο ἐκτοπίζεται ἀπ' τό ἀτμόπλοιο, ἡ Νορβηγία ἐπεκτείνει εὐρύτατα τά ποντοπόρα ἱστιοφόρα της καί διαθέτει, ἂν ὄχι τόν μεγαλύτερο στόλο τοῦ κόσμου, πάντως σίγουρα τόν δεύτερο σέ χωρητικότητα στόλο ἱστιοφόρων, πού βασικά ἀνήκει σέ μικροῦς καί μεσαίους πλοιοκτῆτες, ὅπως γινόταν, ἄς ποῦμε, στήν Ἀγγλία γύρω στό 1720. Παρ' ὅλα αὐτά καί χάρη σ' αὐτά, μέσα ἀπό μιά κατάσταση στασιμότητας, ἄρχισε κάτι νά κινεῖται καί ἡ κίνηση αὐτή βρῆκε τήν ἔκφρασή της στό πεδίο τῆς λογοτεχνίας.

»Ὁ νορβηγός ἀγρότης δέν ἔκανε ποτέ του δουλοπάροικος κι αὐτό δίνει στήν ὅλη ἐξέλιξη — ὅπως συνέβη καί στήν Καστίλλια, — μιά διάσταση ἐντελῶς διαφορετική. Ὁ νορβηγός ἀγρότης εἶναι γόνος ἐλεύθερου ἀγρότη καί γιά τό λόγο αὐτό εἶναι ἕνας *γνήσιος ἄνθρωπος* σέ σύγκριση μέ τόν παραφθαρμένο γερμανό μικροαστό. Κι ὅποιος κι ἂν εἶναι, λογουχάρη, οἱ ἐλλείψεις τῶν δραμάτων τοῦ Ίψεν, τά δράματα αὐτά ἀντανακλοῦν σέ μᾶς τόν περιτοιχισμένο, βέβαια, κόσμο τοῦ μεσοαστισμοῦ, ἀλλά ἕναν κόσμο ἐντελῶς διαφορετικό ἀπ' τόν γερμανικό, ἕναν κόσμο ὅπου οἱ ἄνθρωποι ἔχουν ἀκόμα χαρακτήρα καί πρωτο-

βουλία καί δροῦν μέ αὐτοτέλεια, ἄν καί κάπου-κάπου μέ τόνους ξενόφερτους καί μᾶλλον παράδοξους. Τέτοια πράγματα προτιμῶ πρῶτα νά τά μελετῶ σέ βάθος καί ὕστερα νά ἐκφέρω κρίσεις γι' αὐτά».

Ἔτσι ἔδωσα ἐδῶ στόν κ. Ἔρνστ, μέ τρόπο βέβαια εὐγενικό, ἀλλά ὄχι λιγότερο σαφές καί συγκεκριμένο, τήν ἀπάντηση στό «ποῦ ;», δηλαδή στό ἄρθρο τῆς «Freie Bühne», πού μοῦ εἶχε στείλει ὁ ἴδιος. Ὅταν τοῦ ἐξηγῶ ὅτι χρησιμοποιεῖ τήν κοσμοθεωρία τοῦ Μάρξ σάν ἕνα ἔτοιμο ἀχνάρι πάνω στό ὁποῖο κόβονται καί ράβονται τά ἱστορικά γεγονότα, αὐτό δίνει ἄκριβῶς ἕνα παράδειγμα «ἐκδηλῆς ἀκαταληψίας» αὐτῆς τῆς κοσμοθεωρίας γιά τήν ὁποία κατηγοροῦσα τοὺς ἐλλόγιμους αὐτοὺς κυρίους*. Καί ἀποδείχνοντάς του, στή συνέχεια, μέ βάση τό παράδειγμα πού ἔφερε ὁ ἴδιος, τό παράδειγμα τῆς Νορβηγίας, ὅτι τό ἀχνάρι πού χρησιμοποιεῖ γι' αὐτή τή χώρα εἶναι μιά σχηματοποιημένη, κατὰ τό γερμανικό πρότυπο, ἀντίληψη τοῦ μικροαστισμοῦ, πού ἀντίκειται πρὸς τά ἱστορικά γεγονότα, θεμελίωνα ἔτσι ἀπό τά πρὶν καί σέ ὅ,τι ἀφοροῦσε τόν ἴδιο, τήν ἄλλη κατηγορία πού ἐπέρριπτα καί στοὺς κυρίους ἐκείνους γιά «παχυλὴ ἀγνοία τῶν ἱστορικῶν γεγονότων, πού στάθηκαν καθοριστικά στή δεδομένη στιγμή»*.

Κοιτάζετε, τώρα, μέ πόση ἐπίπλαστη σεμνοτυφία ὁ κ. Ἔρνστ παριστάνει τήν ἀθῶα χωριατοπούλα, πού ὁ πρῶτος τυχόν ξεπεσμένος λιμοκοντόρος τή διπλάρωσε στοὺς δρόμους τοῦ Βερολίνου σά νάταν καμιὰ «ἀπ' αὐτές». Μέ ὕφος ἀνθρώπου πού τοῦ ἔθιξαν τήν ἀρετή, ἐμφανίζεται μπροστά μου, τέσσερις μῆνες μετά τήν παραπάνω ἐπιστολή : Ὅφειλω, βλέπετε, νά τοῦ ἀναφέρω τό «ποῦ ;». Καθὼς φαίνεται, ὁ κ. Ἔρνστ ζεῖ δύο φάσεις φιλολογικῶν παρορμήσεων. Στήν ἀρχή ἐκστρατεύει γεμάτος θάρρος καί αὐτοπεποίθηση, σάμπως, πίσω ἀπ' αὐτά νά ὑπάρχει πράγματι κάτι ἄλλο ἐκτός ἀπ' τό κενό. Κι ὕστερα, ὅταν οἱ ἄνθρωποι αὐτοαμύνονται, σπεύδει νά δηλώσει ὅτι δέν ἔχει νά πεῖ τίποτα καί διαμαρτύρεται πὼς χλευάζουν καί θίγουν τά ἀγνά του αἰσθήματα. Ὡς ἀρετή πού τήν ἔθιξαν, παρουσιάζεται στήν ἐπιστολή του

* — Βλ. σέ τούτη τὴ Συλλογὴ, σελ. 498 (Σημ. μετ.).

σέ μένα, όπου παραπονιέται ότι ο κ. Μπάαρ του «συμπεριφέρθηκε μέ άπίθανο θράσος»! 'Ως άγνότητα πού τήν πρόσβαλλαν, στην άπάντησή του σέ μένα, όπου μέ τόν πιό άθώο τρόπο ρωτάει «πού;», ένώ αυτό όφειλε νά τό ξέρει έδω καί τέσσερις μήνες. 'Ως εύγενική ψυχή πού τήν παρεξήγησαν, στην «Volksstimme» του Μαγδεμβούργου, όπου πάλι ρωτάει «πού;» τόν γέρο άπ' τή Βρέμη, ό όποιος μέ τό δίκιο του τόν κουρντίζει :

Κι όλο ρωτάει μέ καϋμό: πού;

Κι όλο ρωτάει: πού;

Μήπως θέλει άκόμα ό κ. 'Ερνστ νά μάθει «πού;»—'Ε, λοιπόν, στό άρθρο, άς πούμε τής «Volks-Tribüne» για τούς «Κινδύνους του μαρξισμού»²⁹⁶, στό όποιο έπαναλαμβάνει άπερίφραστα τόν παράδοξο ίσχυρισμό του μεταφυσικού Ντύρινγκ, ότι δηθεν κατά τόν Μάρξ ή ιστορία εξελίσσεται έντελώς αυτόματα, χωρίς τήν σύμπραξη των ανθρώπων (πού, ώστόσο, τή δημιουργούν) καί ότι δηθεν οί οικονομικές σχέσεις (πού, ώστόσο, είναι δημιούργημα των ανθρώπων!) παίζουν μέ τούς ανθρώπους σά νά είναι άπλά πιόνια σκακιού. Έναν τέτοιο άνθρωπο, πού είναι ικανός νά βάζει στό ίδιο τσουβάλι τή διαστρέβλωση τής θεωρίας του Μάρξ, από έναν πολέμιο όπως ό Ντύρινγκ, καί τήν ίδια αυτή θεωρία, άς τόν γιατρέψει κάποιος άλλος, — έγώ παραιτούμαι άπ' αυτό.

'Ας μου έπιτραπεί νά μήν άπαντήσω πιά σέ άλλα «πού;». 'Ο κ. 'Ερνστ είναι τόσο παραγωγικός, τά άρθρα βγαίνουν άπ' τήν πέννα του τόσο γρήγορα, ώστε όπου καί νά γυρίσει κανείς σκοντάφτει πάνω τους. Κι εκεί πού νομίζεις πώς έφτασαν πιά στό τέλος τους, έμφανίζεται πάλι ό ίδιος, ως συντάκτης αυτού ή εκείνου του άνυπόφορου άρθρου. Τότε πιά δέν τόν άντέχεις άλλο καί εύχεται νά στερέψει για λίγο ό κ. 'Ερνστ.

Στή συνέχεια, ό κ. 'Ερνστ γράφει :

«Αν έγώ χαρακτηρίσα τήν κοινοβουλευτική μας δημοκρατία ένμέρει πολύ μικροαστική, τότε ό 'Ενγκελς δέ χρειάζεται» κλπ.

'Ενμέρει πολύ μικροαστική ; Στο άρθρο τής «Sächsische Arbeiter-Zeitung»²⁹², πού μέ υποχρέωσε νά άπαντήσω, λέγεται πώς ό μικροαστικό-κοινοβουλευτικός σοσιαλισμός άποτελεϊ τώρα

τήν *πλειοψηφία* στή Γερμανία. Ἀλλά αὐτό, εἶπα ἐγώ, τό πληρο-
φοροῦμαι γιά πρώτη φορά*. Τώρα ὁ κ. Ἔρνστ ἰσχυρίζεται ὅτι τά-
χα ἡ κοινοβουλευτική ομάδα εἶναι «ἐνμέρει πολύ μικροαστική».
Νάτην πάλι ἡ παρεξηγημένη εὐγενική ψυχὴ, πού οἱ κακόπιστοι
τῆς ἀποδίδουν ἕνα σωρό κακοήθειες. Ἀλλά ποιός ἀμφισβήτησε
ποτέ ὅτι ὄχι μόνο μέσα στήν κοινοβουλευτική ομάδα, μὰ καί σ'
ὁλόκληρο τό κόμμα ἐκπροσωπεῖται ἐπίσης καί ἡ μικροαστική
τάση; Δεξιά καί ἀριστερή πτέρυγα ὑπάρχει σέ κάθε κόμμα. Τό
ὅτι ἡ δεξιά πτέρυγα τῆς σοσιαλδημοκρατίας εἶναι μικροαστικοῦ
χαρακτήρα, αὐτό εἶναι μέσα στή φύση τῶν πραγμάτων. Ἄν τό
ὅλο πρόβλημα συνίσταται σ' αὐτό, τότε πρὸς τί ὅλος αὐτός ὁ θό-
ρυβος; Αὐτή τήν παλιά ἱστορία τήν ἔχουμε χρόνια καί χρόνια,
ἀλλά, ἀπ' τό σημεῖο αὐτό, ὡς τῇ μικροαστικῇ πλειοψηφίᾳ στήν
κοινοβουλευτική ομάδα καί, κατά μείζονα λόγο, στό κόμμα,
ὑπάρχει μεγάλη ἀπόσταση. Ἄν ἕνα τέτοιο ἐνδεχόμενο ἀποτε-
λοῦσε πράγματι ἀπειλή, τότε δέ θά περίμενε κανεῖς τίς προειδο-
ποιήσεις αὐτῶν τῶν ἰδιόρρυθμων μπιστικῶν τύπου Eckart**. Γιά
τὴν ὥρα, ὁ αἰσιόδοξος, ὁ ἐνθουσιώδης²⁹⁷ ἀγώνας τῶν προλετά-
ριων ἐνάντια στό νόμο γιά τοὺς σοσιαλιστές²⁸² καί ἡ γρήγορη
οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη ἀφαιροῦν ἀπ' αὐτό τό μικροαστικό στοι-
χεῖο ὅλο καί περισσότερο ἔδαφος, ἀέρα καί φῶς, ἐνῶ τό προλε-
ταριακό στοιχεῖο γίνεται ὁλοένα καί πιό ἰσχυρό.

Καταλήγοντας, μπορῶ ἀκόμα νά ἀποκαλύψω στὸν κ. Πάουλ
Ἔρνστ τοῦτο δῶ: Πολύ πιό ἐπικίνδυνη ἀπ' ὅ,τι μιά μικροαστικὴ
κοινοβουλευτικὴ ομάδα, πού μπορεῖ κανεῖς νά τήν πετάξει στὸν
κάλαθο τῶν ἀχρήστων στίς ἐπόμενες ἐκλογές, εἶναι μιά κλίκα
φαντασμένων λογίων καί φοιτητῶν, ἰδίως ὅταν αὐτοὶ δέν εἶναι
σέ θέση ν' ἀντικρίσουν κατὰματα τὰ πιό ἀπλά πράγματα καί δέν
ἔχουν τήν ἱκανότητα, κρίνοντας τήν οἰκονομικὴ καί πολιτικὴ
κατάσταση, νά ἀξιολογοῦν ἀμερόληπτα τό συσχετισμὸ τῶν
πραγματικῶν γεγονότων καί τήν πραγματικὴ ἐπιρροή τῶν ἀγω-
νιζόμενων δυνάμεων. Γιά τό λόγο αὐτό, θέλουν νά ἐπιβάλουν
στό κόμμα μιάν ἐντελῶς ἄλλοπρόσαλλη τακτικὴ, ὅπως ἀπροκά-

* — Βλ. σέ τούτη τὴ Συλλογὴ, σελ. 497 (Σημ. μετ.).

** —Eckart (Ekkehart): ὁ πιστός, ὁ μπιστικός, μορφὴ τῶν γερμανικῶν λαϊκῶν θρύλ-
λων (Σημ. μετ.).

λυπτα τό διακηρύσσουν οί κ.κ. Βίλε καί Τάιστλερ καί σέ πιό ήπιο τόνο επίσης ό κ. Ήρνστ. Καί ή κλίκα αὐτή γίνεται ἀκόμα πιό ἐπικίνδυνη, όταν συνασπίζεται σέ ἕνα εἶδος ἐταιρίας ἀλληλοασφαλίσεων καί βάζει σέ κίνηση ὅλα τά μέσα τῆς ὀργανωμένης διαφήμισης γιά νά μπάσει τά μέλη της στίς πολυθρόνες ἀρχισυντακτῶν τῶν κομματικῶν ἐντύπων καί μέσον τοῦ κομματικοῦ Τύπου νά κατευθύνει τό κόμμα. Ἐδῶ καί εἴκοσι χρόνια ὁ νόμος κατά τῶν σοσιαλιστῶν μᾶς εἶχε ἀπαλλάξει ἀπ' αὐτόν τόν κίνδυνο, πού ἀπό τότε εἶχε ἀρχίσει νά διαφαίνεται. Τώρα, πού ὁ νόμος αὐτός κατέρρευσε, ὁ κίνδυνος εἶναι καί πάλι παρών. Ἄς εἶναι κι αὐτό γιά τόν κ. Πάουλ Ήρνστ μιά ἐξήγηση γιά ποιό λόγο σταυροκοπιέμαι καί μέ τά δυό μου χέρια μή τυχόν καί μέ ταυτίσουν μέ στοιχεῖα πού ἀνήκουν σέ μιά τέτοια κλίκα.

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἄπαντα, τόμ. 22, σελ. 80-85.

Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ

Εἰσαγωγή [στό ἔργο τοῦ Κ. Μάρξ «Ὁ ἐμφύλιος πόλεμος στή Γαλλία» (ἔκδοση τοῦ 1891)]*

(18 Μαρτίου 1891)

[...] Ἄν σήμερα, ὕστερα ἀπό 20 χρόνια, ρίξουμε πίσω μιά ματιά στή δράση καί στήν ἱστορική σημασία τῆς Κομμούνας τοῦ Παρισιοῦ τό 1871, θά δοῦμε ὅτι εἶναι ἀνάγκη νά κάνουμε μερικές προσθήκες στήν περιγραφή πού γίνεται στόν «Ἐμφύλιο πόλεμο στή Γαλλία»¹²⁸.

Τά μέλη τῆς Κομμούνας ἦσαν χωρισμένα σέ μιά πλειοψηφία, τοὺς μπλανκιστές, πού ἐπικρατοῦσαν καί στήν Κεντρική Ἐπιτροπή τῆς Ἐθνοφυλακῆς, καί σέ μιά μειοψηφία: μέλη τῆς Διεθνoῦς Ἐνώσεως Ἑργατῶν, πού ἦσαν κυρίως ὁπαδοί τῆς σοσιαλιστικῆς σχολῆς τοῦ Προυντόν. Οἱ μπλανκιστές, στή μεγάλη πλειοψηφία τους ἦσαν τήν ἐποχή ἐκεῖνη σοσιαλιστές μόνο ἀπό ἐπαναστατικό καί προλεταριακό ἔνστικτο. Μόνο λίγοι, διαμέσου τοῦ Βαγιάν, πού γνώριζε τόν γερμανικό ἐπιστημονικό σοσιαλισμό, εἶχαν ξεκαθαρίσει μέσα τους κάποιες ἀρχές. Καταλαβαίνει κανεῖς, λοιπόν, ὅτι στό οἰκονομικό πεδίο ἡ Κομμούνα παρέλειψε ἀρκετά πράγματα, πού, κατά τή σημερινή μας ἀντίληψη, θά ἔπρεπε νά εἶχε κάνει. Βέβαια, πῶς δύσκολο ἀπ' ὅλα εἶναι νά κατανοήσῃ κανεῖς γιατί ἡ Κομμούνα στάθηκε εὐλαβικά μέ ἱερό δέος μπροστά στίς πύλες τῆς Τράπεζας τῆς Γαλλίας. Ἦταν κι αὐτό ἓνα σοβαρό πολιτικό σφάλμα. Ἡ Τράπεζα στά χέρια τῆς Κομμούνας θά ἦταν κάτι πού θά ἄξιζε περισσότερο ἀπό δέκα χιλιάδες ὁμήρους. Θά σήμαινε πίεση ὅλης τῆς

* — Στήν ἐπανεκδοση τοῦ 1891. (Σημ. μετ.).

γαλλικής αστικής τάξης προς την κυβέρνηση των Βερσαλλιών να κλείσει ειρήνη με την Κομμούνα. Πιο αξιοθαύμαστα όμως είναι τα πολλά σωστά που έκανε ή Κομμούνα, μολονότι την αποτελούσαν μπλανκιστές και προντονικοί. Φυσικά, για τα οικονομικά διατάγματα της Κομμούνας, για τις καλές και για τις κακές πλευρές τους, υπεύθυνοι ήσαν κυρίως οι προντονικοί, όπως για τις πολιτικές της πράξεις και παραλείψεις υπεύθυνοι ήσαν οι μπλανκιστές. Και στίς δυο περιπτώσεις ή ειρωνία της ιστορίας θέλησε — όπως συνήθως, όταν έρχονται δογματικοί στην έξουσία, — να κάνουν και ο ένας και ο άλλος τό αντίθετο απ' ό,τι προδιέγραφε τό πιστεύω της σχολής τους.

Ο Πруντόν, ό σοσιαλιστής των μικροχωρικών και των χειροτεχνών, έτρεφε για τό συλλογικό έργο ένα μίσος συγκεκριμένο. Έλεγε γι' αυτό ότι έμπερικλείει πιο πολύ κακό παρά καλό, ότι απ' τή φύση του είναι στείρο, ακόμα και βλαβερό, διότι είναι σάν να δεσμεύει τήν έλευθερία του εργάτη, είναι ένα σκέτο δόγμα, μή παραγωγικό και όχληρό, που αντιβαίνει τόσο στην έλευθερία του εργάτη, όσο και στην έξοικονόμηση εργασίας και τά μειονεκτήματά του μεγαλώνουν πιο γρήγορα απ' τά πλεονεκτήματά του· απέναντί του ό συναγωνισμός, ό καταμερισμός της εργασίας, ή άτομική ιδιοκτησία συνιστούν οικονομικές δυνάμεις. Μόνο στίς εξαιρετικές περιπτώσεις — όπως τις λέει ό Πрунτόν, — στή μεγάλη βιομηχανία και στίς μεγάλες επιχειρήσεις, λογουχάρη στους σιδηροδρόμους, έχει θέση τό συλλογικό έργο των εργατών. (Βλέπε : «*Idee générale de la révolution; 3ème étude*» «Γενική ιδέα της επανάστασης, σπουδή 3η»)⁸⁴.

Τό 1871, ακόμα και στό Παρίσι, αυτό τό κέντρο της χειροτεχνίας, ή μεγάλη βιομηχανία είχε τόσο πολύ πάψει ν' αποτελεϊ εξαίρεση, ώστε τό πιο σημαντικό διάταγμα της Κομμούνας θέσπιζε μία όργάνωση της μεγάλης βιομηχανίας, ακόμα και της χειροτεχνίας, που έπρεπε να βασίζεται όχι μόνο στην όργάνωση των εργατών μέσα σε κάθε εργοστάσιο, αλλά και στή συνένωση όλων αυτών των συνεταιρισμών σε μία μεγάλη ένωση, με λίγα λόγια σε μία όργάνωση, που, όπως πολύ σωστά λέει ό Μάρξ στον «Έμφύλιο πόλεμο», θά έπρεπε τελικά να καταλήξει στον

κομμουνισμό, δηλαδή στό ακριβώς αντίθετο της προυντονικής διδασκαλίας²⁹⁸. Καί γι' αὐτό ἡ Κομμούνα ἔγινε καί ὁ τάφος τῆς προυντονικῆς σχολῆς τοῦ σοσιαλισμοῦ. Σήμερα ἡ σχολή αὐτή ἔχει ἐκλείψει ἀπό τοὺς γαλλικοὺς ἐργατικούς κύκλους. Τώρα ἀναντίρρητα ἐπικρατεῖ ἐκεῖ, ὅχι λιγότερο στοὺς ποσιμπλιστές²⁹⁹ ἀπ' ὅ,τι στοὺς «μαρξιστές», ἡ θεωρία τοῦ Μάρξ. Μόνο ἀνάμεσα στοὺς «ριζοσπάστες» τῆς ἀστικῆς τάξης ὑπάρχουν ἀκόμα προυντονικοί.

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ὑπαντα, τόμ. 22, σελ. 195-197.

Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ

Πρόλογος στή Συλλογή «Τά άρθρα πάνω στά διεθνή θέματα από τήν έφημερίδα “*Volksstaat*” (1871-1875)»

Τό δεύτερο άρθρο «Οί μπακουνικοί επί τό έργον»³⁰⁰, πού περιγράφει τή δράση τών αναρχικῶν κατά τήν Ίουλιανή εξέγερση τοῦ 1873 στήν Ίσπανία, εἶχε ἤδη ἐκδοθεῖ παλιότερα σέ ξεχωριστό φυλλάδιο. Μολονότι ὁ αναρχισμός, αὐτή ἡ γελοιογραφία τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, ἔχει πιά ἀπό καιρό διαγράφει τήν κορυφαία καμπύλη τῆς διαδρομῆς του, ὡστόσο, οἱ κυβερνήσεις τῆς Εὐρώπης καί τῆς Ἀμερικῆς ἐνδιαφέρονται τόσο πολύ νά τόν κρατήσουν στή ζωή καί ξοδεύουν τόσο πολύ χρήμα γιά τήν ὑποστήριξή του, ὥστε ἐμεῖς δέν μπορούμε νά μένουμε ἀπαθεῖς γιά τοὺς ἄθλους τών αναρχικῶν. Γι’ αὐτό καί ἀνατυπώνουμε ἐδῶ αὐτό τό ἄρθρο.

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, ᾠπαντα, τόμ. 22, σελ. 416.

Κ. ΜΑΡΞ

Ἐπιστολή πρὸς τὸν Γ. Φ. Μπέκερ στή Γενεύη

Λονδίνο, 2 Αὐγούστου 1870

[...] Τὴν ἐπιστολή τῶν Ρώσων φίλων στή Γενεύη τὴν ἔλαβα. Διαβίβασέ τους τίς εὐχαριστίες μου γι' αὐτό.

Πράγματι, θά ἦταν καλύτερα νά γράψουν μιὰ μπροσούρα γιὰ τὸν Μπακούνιν, ἀλλὰ αὐτό θά πρέπει νά γίνει *σύντομα*. Σέ μιὰ τέτοια περίπτωση δέ χρειάζεται νά μοῦ στείλουν κι ἄλλα στοιχεῖα γιὰ τίς μηχανορραφίες τοῦ Μπακούνιν.

Μέ ρωτοῦν τί ἔκανε ὁ Μπακούνιν τό 1848. "Ὅταν διέμενε στό Παρίσι, 1843-1848, παρίστανε τὸν ἀμετάπειστο ὁπαδὸ τοῦ σοσιαλισμοῦ. "Ὅταν ἄρχισε ἡ ἐπανάσταση, πῆγε στό Μπρέσλαου καί συνδέθηκε ἐκεῖ μέ τοὺς *ἀστούς δημοκράτες*, κάνοντας προπαγάνδα ἀνάμεσά τους ὑπὲρ τῆς ἐκλογῆς (στό Κοινοβούλιο τῆς Φρανκφούρτης) τοῦ *Ἀρνολντ Ροῦγκε*, λυσσαλέου τότε πολέμιου τῶν σοσιαλιστῶν καί τῶν κομμουνιστῶν. Ἀργότερα — 1848 — διοργάνωσε τὸ Πανσλαβιστικὸ Συνέδριο στήν Πράγα. Οἱ ἴδιοι οἱ πανσλαβιστές τὸν κατηγόρησαν γιὰ διπλοπροσωπεία. Ἀλλὰ αὐτό δέν τὸ πιστεύω. Ἄν πράγματι ἔκανε ἐκεῖ λάθη (ἀπ' τὴ σκοπιά τῶν φίλων του πανσλαβιστῶν), ἦσαν, κατὰ τὴ γνώμη μου, λάθη «ἀκούσια». Στίς ἀρχές τοῦ 1849 ὁ Μπακούνιν δημοσίευσε τὸ *μανιφέστο* του (λιβελογράφημα) — συναισθηματικὸς πανσλαβισμός! Τό μόνο ἐπαινετικὸ, πού θά μπορούσε νά εἰπωθεῖ γιὰ τὴ δράση του κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐπανάστασης, εἶναι ἡ συμμετοχή του στήν ἐξέγερση τῆς Δρέσδης, τὸν Μάϊο τοῦ 1849.

Πολύ σημαντικὴ, γιὰ νά τὸν χαρακτηρίσει κανεῖς, ἦταν ἡ δήλωση πού εἶχε κάνει ἀμέσως μόλις ἐπέστρεψε ἀπ' τὴ Σιβηρία.

Γιά τό θέμα αὐτό υπάρχουν ἀρκετά στοιχεῖα στό «Κολοκόλ» καί στίς «Ρωσικές Ἐπιστολές» τοῦ Μπόρκχαϊμ, πού δημοσιεύθηκαν στό «Zukunft», τό ὁποῖο φαντάζομαι τό ἔχεις. Πές στούς Ρώσους φίλους, πώς τό πρόσωπο πού ἀποκαλύπτουν στήν ἐπιστολή τους δέν ἔδωσε ἀκόμα σημεῖα ζωῆς. [...]

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἄπαντα, τόμ. 33, σελ. 130.

Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ

Ἐπιστολή πρὸς τὸν Πῶλ Λαφάργκ στὸ Παρίσι

Λονδίνo, 2 Σεπτεμβρίου 1891

Νά, λοιπόν, πάλι κάτω ἀπ' τοὺς καθαγιασμένους καὶ ἱεροὺς θόλους τῆς μαντάμ Πελαγίας³⁰¹, «μέσα σέ τόπους κολασμένους... μέσα σέ ἄνθρωπους χαμένους»³⁰², ἐλπίζω, ὅμως, αὐτό νά μὴν κρατήσῃ πολὺ κι ἴσως, προτοῦ ἀκόμα ἐκπνεύσῃ ὁ «χρόνος» Σας, νά βάλουμε στή θέση Σας τὸν Constans*. Πάντως, εἶναι πολὺ κρίμα πού δέν μπορέσατε νά πᾶτε στίς Βρυξέλλες, προτοῦ ἀκόμα Σᾶς συλλάβουν. Αὐτό θά προξενοῦσε ἄριστες ἐντυπώσεις. Ἄλλὰ ὅπως καὶ νάχει εἶμαι παρ' ὅλα αὐτά πολὺ εὐχαριστημένος μέ τό Συνέδριο³⁰³. Πρῶτα ἀπ' ὅλα, ἀποκαλύφθηκε ἡ πλήρης *χρεοκοπία* τῆς ἀντιπολίτευσης τῶν Μπρούς καὶ Χάιντμαν. Δόθηκε ἡ ἐντύπωση ὅτι ἡ ἀντιπολίτευση αὐτὴ λές καὶ δέν ὑπῆρξε ποτέ καὶ ὅτι τό συνέδριο τῶν ποσιμπλιστῶν³⁰⁴ τοῦ 1889 ἦταν ἀπλῶς μιὰ φαντασμαγορία. Θεός φυλάξοι, μπάς καὶ γίνουν «φίλοι» μας οἱ κύριοι αὐτοί, διότι τότε θά μᾶς γίνονταν πάλι φόρτωμα, ἐνῶ σάν ἀντίπαλοι, ὅπως καὶ στὸ παρελθόν, θά μᾶς ψυχαγωγοῦσαν.

Ἐπειτα, ὁ ἀποκλεισμός τῶν ἀναρχικῶν. Ἡ νέα Διεθνὴς ἄρχισε ἀπὸ κεῖ πού τέλειωσε ἡ παλιά. Αὐτό σημαίνει ὅτι, 19 χρόνια ἀργότερα, ἐπιβεβαιώνονται ὁλοκάθαρα οἱ ἀποφάσεις τῆς Χάγης³⁰⁵.

Τέλος, ὁ ἀποκλεισμός αὐτός ἄνοιξε διάπλατα τίς πύλες στὰ ἀγγλικά Τρέιντ Γιούνιον. Τό μέτρο αὐτό δείχνει πόσο σωστά εἶχε ἐκτιμηθεῖ ἡ κατάσταση. Καί οἱ ἀκριβολογημένες διατυπώ-

* — Constans, Jean-Antoine-Ernest (1833-1913). Γάλλος πολιτικός, μετριοπαθὴς ἀστικός ρεπουμπλικάνος· ὑπουργὸς Ἑσωτερικῶν (1880-1881 καὶ 1889-1891). (Σημ. μετ.).

σεις, πού συνέδεσαν τὰ Τρειντ-Γιούνιον μέ τήν *ταξική πάλη* καί τήν *ἐξάλειψη τῆς μισθωτῆς ἐργασίας*, ἀποδείχνουν ὅτι ἀπό τῆ δική μας πλευρά δέν ἔγινε καμιά παραχώρηση.

Ἔχουμε, λοιπόν, κάθε λόγο νά εἴμαστε ἱκανοποιημένοι. Τό ἐπεισόδιο μέ τόν Nieuwenhuis ἔδειξε ὅτι οἱ εὐρωπαῖοι ἐργάτες ξεπέρασαν ὀριστικά τήν ἐποχή τῶν ἡχηρῶν φράσεων κι ἔχουν συναίσθηση τῶν ἐθυνῶν πού ἐπωμίζονται : ἀποτελοῦν μιὰ τάξη συγκροτημένη σέ κόμμα *πάλης*, σέ κόμμα πού παίρνει ὑπόψη του τὰ *γεγονότα*. Καί τὰ γεγονότα λένε ὅτι ἡ ὑπόθεση παίρνει ὅλο καί περισσότερο ἐπαναστατική τροπή.

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἄπαντα, τόμ. 38, σελ. 151.

Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ

Ἐπιστολή πρὸς τὸν Πάμπλο Ἰγκλέσιας στὴ Μαδρίτη

Λονδῖνο, 26 Μαρτίου 1894

[...] Ὅσο γιὰ τοὺς ἀναρχικοὺς, αὐτοὶ φαίνεται δὲν ἀπέχουν πολὺ ἀπ' τὴν αὐτοκτονία. Τούτῃ ἢ παθιασμένη πυρετώδης φούρια, τοῦτο τὸ πυροτέχνημα τῶν δολοφονιῶν ποὺ δὲν ἔχουν κατέναντα νόημα καί, ἂν τὸ καλοεξετάσεις, εἶναι πληρωμένες καὶ μονταρισμένες ἀπ' τὴν ἀστυνομία, δέ μπορεῖ νὰ μὴν ἀνοίξει τὰ μάτια ἀκόμα καὶ τοῦ ἀστισμοῦ γιὰ τὸν ἀληθινὸ χαρακτήρα αὐτῆς τῆς προπαγάνδας τῶν φρενοβλαβῶν καὶ βαλτῶν πρακτόρων. Ἀκόμα κι ἡ ἀστική τάξη τελικὰ θὰ κρίνει ὅτι εἶναι ἀνόητο νὰ πληρώνει τὴν ἀστυνομία — καὶ διαμέσου τῆς ἀστυνομίας τοὺς ἀναρχικοὺς — γιὰ νὰ τινάζουν στὸν ἄερα αὐτοὺς τοὺς ἴδιους τοὺς ἀστοὺς οἱ ὅποιοι τοὺς πληρώνουν. Κι ἂν τώρα διακινδυνεύουμε κι ἐμεῖς νὰ δεινοπαθήσουμε ἀπ' τὴν ἀστική ἀντίδραση, τελικὰ θὰ βγοῦμε κερδισμένοι, διότι αὐτὴ τὴ φορά θὰ μπορέσουμε ν' ἀποδείξουμε σέ ὅλους ὅτι ἐμᾶς καὶ τοὺς ἀναρχικοὺς μᾶς χωρίζει ἄβυσσος.

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἄπαντα, τόμ. 39, σελ. 223.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

1. ΑΡΘΡΟ ΤΗΣ «NEUE ZEIT» ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ Μ. ΜΠΑ-ΚΟΥΝΙΝ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΜΑΡΞ
2. ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΗΣ ΤΩΝ ΑΠΑΝΤΩΝ ΜΑΡΞ-ΕΝΓΚΕΛΣ

Ένα άρθρο της «Neue Zeit» και μία επιστολή του Μπακούνιν προς τον Μάρξ*

Ἡ ἐπιστολή τοῦ Μπακούνιν πρὸς τὸν Μάρξ, πού δημο-
διέεται ἐδῶ — ἡ μόνη πού, ἀπ' ὅ,τι γνωρίζουμε, βρέθηκε στὰ
ἐναπομείναντα χειρόγραφα τοῦ Μάρξ, — νομίζουμε πὼς ἀξίζει
τὸν κόπο νὰ δεῖ τὸ φῶς τῆς δημοσιότητας. Εἶναι γραμμένη σέ
μιά ἐποχὴ ὅπου ὁ Μπακούνιν, παρὰ τίς διαβεβαιώσεις γιὰ τὰ φι-
λικὰ του αἰσθήματα, εἶχε ἤδη ἀρχίσει τὴν πάλη του ἐνάντια στὸ
Γενικὸ Συμβούλιο τῆς Διεθνοῦς. Ὁ Μπακούνιν μποροῦσε ἀκό-
μα τότε νὰ θολώνει τὰ νερά γύρω ἀπὸ τὴν ἀγεφύρωτη ἀντίθεση
ἀνάμεσα στὶς δικές του καὶ τίς μαρξικές ἀντιλήψεις, ὥστόσο
ἡ ἀντίθεση ἐκείνη ὑπῆρχε ἤδη ἀπὸ τότε. Τελικά, ὅμως, ἔβγαине
στήν ἐπιφάνεια ὄχι ὡς ἀντιπαράθεση γύρω ἀπὸ τοῦτο ἢ ἐκεῖνο
τὸ θεωρητικὸ ζήτημα, ἀλλὰ σὰν μιά ἀντιπαράθεση γύρω ἀπὸ τὴν
ὀργάνωση. Στὴν ἀποδιοργάνωση τῆς Διεθνοῦς ἀποσκοποῦσε
τελικά ἡ δράση τοῦ Μπακούνιν μέσα σ' αὐτή, ὅπως στὴν ἀπο-
διοργάνωση γενικά ἀποσκοπεῖ ὁ κάθε ἀναρχισμός. Ἀλλά, γιὰ
καμιά ἄλλη τάξη ἢ ὀργάνωση δὲν εἶναι τόσο σπουδαῖο ὄπλο,
ὅσο γιὰ τὸ προλεταριάτο. Τὸ προλεταριάτο γίνεται φόβος καὶ
τρόμος γιὰ τοὺς ἀντιπάλους του, ὄχι μὲ τὸν πλοῦτο, ὅπως ἡ ἀστι-
κὴ τάξη, ὄχι μὲ τὴ δύναμη τῶν ὀπλων, ὅπως ἡ μοναρχία καὶ ἡ
φεουδαρχικὴ ἀριστοκρατία, ἀλλὰ μὲ τὴν ὀργάνωση καὶ ἐνότη-
τά του, πού τὴν ἀντιπαραθέτει στὴ διασπορά τῶν ἐχθρῶν του.
Συσπείρωση ὅλων τῶν δυνάμεων τοῦ προλεταριάτου σέ ἐνιαία
δράση, νὰ ποιό εἶναι τὸ μεγάλο καθῆκον τῆς σοσιαλδημοκρα-

* — Τὸ εἰσαγωγικὸ αὐτὸ σημεῖωμα; ὅπως καὶ ἡ ἐπιστολή τοῦ Μπακούνιν πού ἀ-
κολουθεῖ, ἀναδημοσιεύονται ἀπ' τὸ θεωρητικὸ ὄργανο τῆς γερμανικῆς σοσιαλδημοκρα-
τίας «Die Neue Zeit» [«Νέοι Καιροί»] χρόνος 19, 1900-1901, τόμ. I, σελ. 4-8 (Σημ. μετ.).

τίας. Ἡ συσπείρωση αὐτή εἶναι ἀπαραίτητη γιά τούς τωρινούς ἀγῶνες, ἀλλά καί γιά τή διάπλαση τοῦ μέλλοντος, διότι ἡ σοσιαλιστική κοινωνία διαφέρει ἀπό τήν ἀστική, ἀκριβῶς πάνω στό ὅτι, ἀντί γιά τήν ἀναρχία τῆς ἐμπορευματικῆς παραγωγῆς, θέτει τή σχεδιασμένη ὁργάνωση τοῦ οἰκονομικοῦ μηχανισμοῦ. Ἡθική προϋπόθεση τοῦ σοσιαλισμοῦ δέν εἶναι νά κάνει τούς ἀνθρώπους ἄγγελους, ἀλλά νά ἀναπτύξει τίς ἱκανότητές τους γιά ὁργάνωση τῆς κοινωνίας.

Κάθε τελειοποίηση τῆς ὁργάνωσης τοῦ προλεταριάτου εἶναι κι ἓνα σοβαρό βῆμα πρὸς τή χειραφέτησή του, κάθε ἐμπόδιο στήν ὁργάνωσή του εἶναι ἓνα βῆμα πίσω. Ὅμως, ἐχθροί τοῦ προλεταριάτου, πολύ πιό ἐπικίνδunami ἀπὸ τούς ἀντιπάλους πού συντρίβουν μέ τή βία τήν ὁργάνωσή του, εἶναι ἐκεῖνοι οἱ φίλοι του, στό ὄνομα δηθεν τῶν δικῶν του συμφερόντων, θέλουν νά ἐξασθενίσουν τή συνοχή του. Ὡς τώρα, κανένα ἄλλο ρεῦμα δέν τό ἔκανε αὐτό σέ τόσο μεγάλη ἔκταση, ὅσο τό μπακουνικό. Ἀπὸ δῶ καί ὁ ἀνειρήνευτος ἀγῶνας τῶν μαρξιστῶν ἐναντίον του.

Ὅταν ὁ Μπακούνιν ἔγραφε τήν ἐπιστολή πού ἀκολουθεῖ παρακάτω, οἱ προσπάθειές του νά διασπάσει τήν ἐνότητα τῆς «Διεθνοῦς» εἶχαν ἀκόμα ἓναν ἀνώδυνο χαρακτήρα. Ἦθελε νά μπάσει μέσα στή Διεθνή ἰδιαίτερες ὁργανώσεις, μέ σκοπούς μᾶλλον θολούς καί ἀσαφεῖς.

Ὁ «Σύνδεσμος γιά τήν Εἰρήνη καί τήν Ἐλευθερία» — ἓνας Σύνδεσμος στὸν ὁποῖο δέσποζαν ἀστοί ρεπουβλικάνοι καί πασιφιστές καί στό προεδρεῖο του φιγουράριζε ὁ Μπακούνιν —, ἀπηύθυνε, μέ δική του ὑποκίνηση, πρὸς τή Διεθνή μιὰ πρόταση συμμαχίας. Ὅμως, τό προεδρεῖο τῆς Διεθνοῦς στὶς Βρυξέλλες (Σεπτέμβριος 1868) ἀπέρριψε ὁμόφωνα τήν πρόταση αὐτή. Λίγες μέρες ἀργότερα, ὁ Σύνδεσμος συγκάλεσε στή Βέρνη τό συνέδριό του, ὅπου ὁ Μπακούνιν ζήτησε, μεταξύ ἄλλων, νά ταχθεῖ ὁ Σύνδεσμος ὑπὲρ «τῆς οἰκονομικῆς καί κοινωνικῆς ἐξίσωσης τῶν τάξεων». Ἐπειδὴ, ὅμως, τό αἴτημά του μειοψήφισε, ἀποσκίρτησε ἀπὸ τὸν Σύνδεσμο γιά νά προσχωρήσει στή Διεθνή. Ὡστόσο, αὐτό προσπάθησε νά τό πετύχει ἰδρύοντας μιὰ ξεχωριστή ὁργάνωση πού ἔπρεπε νά εἶναι συστατικό τμῆμα τῆς Διεθνοῦς συνάμα ὅμως καί ἀνεξάρτητο ἀπ' αὐτήν.

Τὴν ἴδια μέρα πού γράφτηκε ἡ δημοσιευόμενη ἐδῶ ἐπιστολή, 22 Δεκεμβρίου 1868, τὸ Γενικὸ Συμβούλιο, μέ ἐγκύκλιό του, ἀρνιόταν νά ἀναγνωρίσει τὴν ἰδιαίτερη αὐτὴ ὀργάνωση, τὴ «Διεθνή Συμμαχία τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας», ὡς συστατικό τμῆμα τῆς Διεθνoῦς, ἐπειδὴ αὐτὸ θά ἦταν τὸ πιό σίγουρο μέσο γιὰ τὴν ἀποδιοργάνωσή της.

Ὅταν, μερικοὺς μῆνες ἀργότερα, ἡ «Συμμαχία» ρώτησε τὸ Γενικὸ Συμβούλιο ἂν ἐγκρίνει τὸ πρόγραμμά της, αὐτὸ ἀπάντησε (9 Μαρτίου 1869) πὼς ἡ Διεθνῆς δέχεται στοὺς κόλπους της κάθε ἐργατικὴ ὀργάνωση, πού θέτει ὡς στόχο της τὴν ἀπὸ κοινοῦ δράση, τὴν πρόοδο καὶ τὴ χειραφέτηση τοῦ προλεταριάτου ἀνεξάρτητα ἀπὸ θεωρητικὲς διαφορὲς της, πὼς δὲν ὑπάρχει κανένα κώλυμα στὸ νά μετατραποῦν τὰ ἰδιαίτερα τμήματα τῆς «Συμμαχίας» σὲ τμήματα τῆς Διεθνoῦς, μέ τὴν προϋπόθεση ὅτι ἡ «Συμμαχία» αὐτοδιαλύεται καὶ παραιτεῖται ἀπὸ τὴν ἰδιαίτερη λειτουργία της.

Φαινομενικὰ αὐτὸ ἐγίνε, γι' αὐτὸ καὶ βρίσκουμε τὸν Μπακούνιν ὡς ἀντιπρόσωπο στὸ συνέδριο τῆς Διεθνoῦς στὴ Βασιλεία, τὸ 1869.

Αὐτά γιὰ τὴν κατανόηση τῆς ἐπιστολῆς πού ἀκολουθεῖ.

Ἡ ἐπιστολή (μεταφρασμένη ἀπὸ τὸ γαλλικὸ πρωτότυπο καὶ συνοδευόμενη ἀπὸ μερικὲς δικές μας σημειώσεις) ἔχει ὡς ἐξῆς :

* * *

Γενεύη, 22 Δεκεμβρίου 1868
123 Monlbrilland

Παλιέ μου φίλε !

Ὁ Σερνὸ μοῦ ἀνακοίνωσε τὸ μέρος ἐκεῖνο τῆς ἐπιστολῆς σου πού μέ ἀφορᾷ. Τὸν ρωτᾷς ἂν, ὅπως καὶ πρὶν, παραμένω φίλος σου. Ναί, περισσότερο ἀπὸ ποτὲ ἄλλοτε, ἀγαπητέ Μάρξ, γιατί τώρα, καλύτερα ἀπὸ ποτὲ ἄλλοτε, ἔφθασα νά καταλάβω πόσο δικιο ἔχεις ἀκολουθώντας, καὶ καλώντας ὅλους μας νά ἀκολουθήσουμε, τὴ λεωφόρο τῆς οἰκονομικῆς ἐπανάστασης καὶ ἐλεεινολογώντας ἐκείνους ἀπὸ μᾶς, πού περιπλανῶνται στὰ στενορύμια εἴτε τῶν ἐθνικῶν, εἴτε τῶν ἀποκλειστικὰ πολιτικῶν ἐγγχει-

ρημάτων τους. Κάνω τώρα αυτό που έσύ ἄρχισες νά κάνεις ἐδῶ καί πάνω ἀπό εἴκοσι χρόνια. Ἄπ' τόν καιρό που ἔστειλα ἐπίσημα καί δημόσια τά χαιρετίσματά μου στούς μπουρζουάδες τοῦ Συνεδρίου τῆς Βέρνης³⁰⁶ δέ γνωρίζω πιά ἄλλη Ἑνωσι, ἄλλο περιβάλλον, παρά μόνο τόν κόσμο τῶν ἐργαζομένων. Πατρίδα μου ἀπό δῶ καί μπρός εἶναι ἡ «Διεθνής», τῆς ὁποίας εἶσαι ἀπό τούς κυριότερους ἰδρυτές. Βλέπεις, λοιπόν, ἀγαπητέ φίλε, ὅτι εἶμαι μαθητής σου — καί εἶμαι περήφανος γι' αὐτό. — Αὐτό ἄρκεῖ γιά νά σοῦ ἐξηγήσω τήν τοποθέτησή μου καί τά προσωπικά μου αἰσθήματα,

Ἄς ἔρθουμε, ὅμως, σ' ἓνα ἄλλο θέμα.

Στήν ἐπιστολή σου πρὸς τόν Σερνό λές πώς στή Βέρνη θέσαμε ἐσφαλμένα τό ζήτημα, μιλώντας γιά ἐξίσωση τῶν τάξεων καί τῶν ἀτόμων. — Αὐτή ἡ παρατήρηση εἶναι ἀπόλυτα ὀρθή σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τίς ἐκφράσεις, σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τή διατύπωση που χρησιμοποίησαμε, Ἄλλά αὐτή τή διατύπωση μᾶς τήν ἐπέβαλε, ἅς ποῦμε, ἡ βλακεία καί ἀπέραντη ἀμάθεια τοῦ μπουρζουάδικου ἀκροατηρίου μας³⁰⁷, Εἶχαν τήν κουταμάρα νά μᾶς ἀφήσουν ἐλεύθερο, ἀμαχητί, τό πεδίο τῆς ἰσότητος — καί ὁ θρίαμβός μας συνίσταται ἀκριβῶς στό ὅτι μπορέσαμε νά διαπιστώσουμε πώς ἀπέριπταν ὅλους τούς ὅρους μιᾶς πραγματικῆς καί σοβαρῆς ἰσότητος, Αὐτό εἶναι που τούς ἔκανε καί τούς κάνει ἀκόμα ἔξαιλους. — Κατά τ' ἄλλα, παραδέχομαι εὐχαρίστως ὅτι θάταν καλύτερα ἂν εἶχαμε ἐκφραστεῖ διαφορετικά, ἂν π.χ. εἶχαμε πεῖ: Ἡ ριζική ἐξάλειψη τῶν οἰκονομικῶν αἰτίων τῆς ὑπαρξῆς διαφορετικῶν τάξεων καί ἡ οἰκονομική, κοινωνική καί πολιτική ἐξίσωση τοῦ περιβάλλοντος καί τῶν ὄρων ὑπαρξῆς καί ἀνάπτυξης ὅλων τῶν ἀτόμων, δίχως διάκριση φύλου, ἔθνους καί φυλῆς³⁰⁸.

Σοῦ στέλνω μέ ταχυδρομικό δέμα ὅλους τούς λόγους που ἐκφώνησα στή Βέρνη, ἐκτός ἀπό ἓναν. Ὁ κύριος Χέρτσεν μᾶς ζήτησε τήν ἄδεια νά τόν ἀναδημοσιεύσει στόν τελευταῖο Μοϊκανό, δηλαδή στό τελευταῖο τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ του, που ἔπαψε νά ἐκδίδεται ἀπό ἔλλειψη ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ³⁰⁹. Δέν εἶχα κανένα λόγο νά τοῦ τό ἄρνηθῶ. Ὡστόσο, σέ παρακαλῶ νά μέ πιστέψεις, πώς δέν ὑπάρχει καμιᾶ ἀπολύτως ἀλληλεγγύη ἀνάμεσα σ' αὐτόν καί σέ μένα. — Ἰδίως μετά τό 1848, ἔχουν δια-

κοπεῖ όλες οἱ πολιτικές καί τώρα κι αὐτές ἀκόμα οἱ προσωπικές σχέσεις ἀνάμεσά μας. Μοῦ εἶχε ζητήσει τήν ἄδεια νά τροποποιήσει στό δικό του πνεῦμα τόν λόγο πού ἐκφώνησα στή Βέρνη περί Ρωσίας, σάν ἀπάντηση στό λόγο τοῦ φίλου μου Μροζόφски, πού θά τόν βρεῖς στό «Κολοκόλ». Ὅπως ὅλοι οἱ φίλοι μου τῆς ρωσικῆς σοσιαλιστικῆς δημοκρατίας, τῆς ὁποίας ἐπίσης σοῦ στέλνω τό πρόγραμμα, πού εἶναι ἄλλωστε συνταγμένο ἀπό μένα, ἔθεσα κι ἐγώ ὡς πρῶτο ὄρο τῆς πραγματικῆς χειραφέτησης, δηλαδή οἰκονομικῆς, κοινωνικῆς καί πολιτικῆς τῶν ρωσικῶν καί μή ρωσικῶν λαῶν, πού εἶναι ἐγκλειστοί στή Ρωσική Αὐτοκρατορία, τῇ ριζικῇ κατάλυση αὐτῆς τῆς Αὐτοκρατορίας. Αὐτό ἦταν πολύ βαρὺ γιά τόν Χέρτσεν γι' αὐτό ἤρθαμε σέ ρήξη.

Σοῦ στέλνω ἐπίσης τό Πρόγραμμα τῆς Συμμαχίας πού ιδρύσαμε μέ τόν Μπέκερ καί πολλούς φίλους, Ἰταλούς, Πολωνούς καί Γάλλους. Γιά τό θέμα αὐτό θά ἔχουμε πολλά νά ποῦμε. — Τήν ἐπόμενη φορά θά σοῦ στείλω ἀντίγραφο μιᾶς μακρᾶς ἐπιστολῆς, — σχεδόν μιά μπροσούρα — πού ἔγραψα πάνω στό θέμα αὐτό στόν φίλο Σεζάρ ντέ Πέπε.

Τώρα μερικά λόγια γιά τά ὅσα συμβαίνουν ἐδῶ.

Στή Βασιλεία γίνεται μιά ἀξιόλογη ἀπεργία,³¹⁰ πού θά ἔχει ἴσως ὡς ἀποτέλεσμα νά προσθέσει 5000 ἐπιπλέον μέλη στή Διεθνή. Ἡ Γενεὺη πάει θαυμάσια. Εἶχαμε μιά μεγάλη λαϊκή συνέλευση, πού ἀνέθεσε σέ μιά μόνιμη ἐπιτροπή νά βρίσκεται σέ ἐπαφή μέ τή Βασιλεία. Στήν ἐπιτροπή εἶμαι κι ἐγώ, καθὼς καί ὁ Μπέκερ. Ἐδῶ, ἀνάμεσα στούς ἐργάτες, βρῆκα πραγματικά θαυμάσιους ἀνθρώπους.

Δῶσε τοὺς χαιρετισμούς μου στόν Ἑνγκελς, ἂν δέν τόν ἔχουν πεθάνει γιά δεύτερη φορά — ὅπως ξέρεις, κάποτε τόν εἶχαν κιόλας ἐνταφιάσει — καί σέ παρακαλῶ νά δώσεις ἓνα ἀντίτυπο τῶν λόγων μου σ' αὐτόν, καθὼς καί στοὺς κυρίους Ἑκκάρτους καί Γιούνγκ.

Ἀφοσιωμένος σου

Μ. Μπακούνιν

Σέ παρακαλῶ, ἀνακάλεσέ με στή μνήμη τῆς κυρίας Μάρξ.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Τά αποσπάσματα πού ακολουθούν είναι παρμένα από τόν πρόλογο, τό πρώτο καί τό τρίτο κεφάλαιο τοῦ ἔργου τῶν Μάρξ-Ένγκελς «Ἡ Γερμανική Ἰδεολογία. Κριτική τῆς νεότερης γερμανικῆς φιλοσοφίας στό πρόσωπο τῶν ἐκπροσώπων τῆς Φόουερμπαχ, Μπροῦνο Μπάουερ καί Στίρνερ καί τοῦ γερμανικοῦ σοσιαλισμοῦ στό πρόσωπο τῶν διαφόρων προφητῶν του». Στό τρίτο κεφάλαιο, «Ἁγιος Μάξ», πού ἀποτελεῖ καί τό ἐκτενέστερο κεφάλαιο (βλ. Κ. Μάρξ - Φ. Ένγκελς, Ὑπαντα, τόμ. 3, σελ. 101-438), ὁ Μάρξ καί ὁ Ένγκελς ἀντιμάχονται τίς ἀντιλήψεις τοῦ νεοχεγκελιανοῦ Μάξ Στίρνερ. Ἡ πολεμική κατά τοῦ Στίρνερ, καθῶς καί ἡ κριτική τῶν ἀπόψεων τοῦ Μπάουερ στό κεφάλαιο «Ἁγιος Μπροῦνο», — τό δεύτερο κεφάλαιο τῆς «Γερμανικῆς Ἰδεολογίας», — (βλ. στόν ἴδιο τόμο τῶν Ὑπάντων, σελ. 81-100), συνδέεται μέ τά ἄρθρα πού δημοσιεύθηκαν στήν «Τρίμηνη Ἐπιθεώρηση» τοῦ Βίγκαντ, τόμ. 3, Λειψία. 1845. Ἡ «Τρίμηνη Ἐπιθεώρηση» τοῦ Βίγκαντ ἦταν ἕνα φιλοσοφικό περιοδικό τῶν νεοχεγκελιανῶν, πού τό ἐξέδιδε ὁ Ὅττο Βίγκαντ στή Λειψία ἀπό τό 1841 ὥς τό 1845. Συνεργάτες τοῦ περιοδικοῦ ἦσαν ὁ Μπροῦνο Μπάουερ, ὁ Μάξ Στίρνερ καί ὁ Λούντβιχ Φόουερμπαχ. — Ὁ Μάρξ καί ὁ Ένγκελς ἀποκαλοῦν τόν Μπάουερ καί τόν Στίρνερ ἅγιο Μπροῦνο καί ἅγιο Μάξ, θέλοντας ἔτσι νά ὑπογραμμίσουν εἰρωνικά ὅτι οἱ ἀπόψεις τους μοιάζουν μέ τίς ἀπόψεις συνοδικῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας.

Στό τρίτο κεφάλαιο τῆς «Γερμανικῆς Ἰδεολογίας» ὁ Μάρξ καί ὁ Ένγκελς κάνουν πολεμική στό βιβλίο τοῦ Μάξ Στίρνερ «Ἁ Μοναδικός καί ἡ Ἰδιοκτησία του», Λειψία 1845, τό ὁποῖο, ἀμέσως μετά τήν ἐκδόσή του, ἔγινε ἀντικείμενο κριτικῶν συζητήσεων σέ διάφορα περιοδικά καί φυλλάδια. Ὁ Στίρνερ ἀπάντησε στήν κριτική πού τοῦ ἔκαναν ὁ Σέλιγκα, ὁ Χέξ καί ὁ Φόουερμπαχ, μέ τό ἄρθρο του «Οἱ κριτικοί τοῦ Στίρνερ», πού δημοσιεύθηκε στήν «Τρίμηνη Ἐπιθεώρηση» τοῦ Βίγκαντ, τόμ. 3. Ὁ Μάρξ καί ὁ Ένγκελς χαρακτήρισαν τό ἄρθρο τοῦ Στίρνερ ὡς «ἀπολογητικό σχόλιο». Ὁ Στίρνερ στό βιβλίο του ἀπορρίπτει ὅλα τά ρεύματα τῆς τοτίνης προοδευτικῆς φιλοσοφικῆς καί κοινωνικῆς σκέψης, ἀπό τόν Φόουερμπαχ ὥς τόν κομμουνισμό καί μάλιστα ἀπό θέσεις ἑνός ἀκραίου ὑποκειμενικοῦ ἰδεαλισμοῦ. Ὁ Στίρνερ ἐπιχει-

ρεϊ τή φιλοσοφική δικαιολόγηση του ἐγωισμού, γίνεται συνήγορος μιᾶς παντοκαταλύτρας «άνταρσίας», κηρύσσει τήν ἄρνηση ὅλων τῶν «αὐταρχικῶν» θεσμῶν (κράτος, κρατικό σύστημα, κοινωνία κτλ.). Οἱ ἀναλύσεις του ὁδηγοῦν σέ μιᾶ θεωρητική θεμελίωση τοῦ μικροαστικοῦ ψευτοεπαναστατικοῦ ἀναρχισμοῦ, πού εἶχε ἤδη ἀρχίσει νά ἀναφαίνεται.

Jacques le bonhomme (Ἰάκωβος ὁ ἀγαθοῦλης) — εἰρωνικός χαρακτηρισμός πού ἔδιναν οἱ γάλλοι εὐγενεῖς στούς χωρικούς. Ἐδῶ εἶναι ἓνα ἀπό τά παρατσούκλια πού ὁ Μάρξ καί ὁ Ἑνγκελς ἔδωσαν στόν Μάξ Στίρνερ. Τόν ὀνομάζουν ἀκόμα ὁ Ἰάκωβος ὁ ἀπλοϊκός καί ὁ Ἰάκωβος ὁ ἐμβρυθής κτλ. Σέ μερικά μέρη τῆς «Γερμανικῆς Ἰδεολογίας» γίνονται παρομοιώσεις βασισμένες στόν «Δόν Κιχώτη» τοῦ Θερβάντες. Ὁ Στίρνερ παρομοιάζεται μέ τόν Σάντσο Πάντσα, τόν εὐσεβῆ καί πιστό ὑπηρέτη τοῦ Δόν Κιχώτη. Ὁ Σέλιγκα ὅμως ἀφήνει ἐκθετο τόν Δόν Κιχώτη, ἔτσι ὥστε νά ἐμφανίζεται αὐτός ὡς εὐσεβῆς καί πιστός ὑπηρέτης τοῦ Σάντσο Πάντσα. Κριτική τοῦ βιβλίου τοῦ Στίρνερ εἶχε κάνει ὁ Σέλιγκα στή «Βορειογερμανικά Τετράδια κριτικῆς, φιλολογίας καί συζήτησης» («*Nordeutsche Blätter für Kritik, Literatur und Unterhaltung*»), τεύχος IX, 1845. Ἀλλά σάν νεοχγκελιανός πού ἦταν, ὁ Σέλιγκα δέν κατόρθωσε νά κάνει μιᾶ συνεπῆ κριτική στίς ἀπόψεις τοῦ Στίρνερ. Στή «Γερμανική Ἰδεολογία» χρησιμοποιεῖται πού καί πού ὁ ὅρος Δόν Κιχώτης σάν γενικός χαρακτηρισμός γιά τοὺς νεοχγκελιανούς.—23, 496

2. Ὁ ὅρος «*Verkehr*» («ἐπικοινωνία») ἔχει στή «Γερμανική Ἰδεολογία» εὐρύτατο περιεχόμενο. Μέ τόν ὅρο αὐτό ἀποδίδεται ἡ ὑπάρχουσα ὕλική καί πνευματική ἐπικοινωνία ἀνάμεσα σέ ἄτομα, ἀνάμεσα σέ κοινωνικές ομάδες καί ἀνάμεσα σέ διάφορες χῶρες. Σέ τοῦτο τό ἔργο, ὁ Μάρξ καί ὁ Ἑνγκελς δείχνουν πῶς ἡ ὕλική ἐπικοινωνία καί πρῶτα ἀπ' ὅλα ἡ ἐπικοινωνία τῶν ἀνθρώπων μέσα στή διαδικασία τῆς παραγωγῆς, ἀποτελεῖ τή βάση κάθε ἄλλης ἐπικοινωνίας.

Οἱ ὅροι «*Verkehrsform*», «*Verkehrsweise*» καί «*Verkehrsverhältnisse*» («μορφή ἐπικοινωνίας», «τρόπος ἐπικοινωνίας», «σχέσεις ἐπικοινωνίας»), πού χρησιμοποιοῦνται στή «Γερμανική Ἰδεολογία», ἀποτελέσαν τά στοιχεῖα τῆς ἔννοιας «*Produktionsverhältnisse*» («σχέσεις παραγωγῆς») πού διαμορφωνόταν τόν καιρό ἐκεῖνο στή θεωρία τοῦ Μάρξ.—28

3. Ὅπως ὁ Χέγκελ στή «Φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας» του, ἔτσι καί ὁ Στίρνερ περιγράφει παραστατικά τίς διάφορες βαθμίδες τῆς ἱστορίας, μιλάει γιά «παιδί», «ἐφηβο», «ἄνδρα» ἢ «νέγρο», «μογγόλο», «Καυκάσιο», ἢ γιά «ρεαλισμό καί ἰδεαλισμό», «ἀρνητική ἐνότητα ρεαλισμοῦ καί ἰδεαλισμοῦ». Ἡ τρίτη βαθμίδα τῆς ἱστορίας («ἄνδρας», «Καυκάσιος», «ἀρ-

νητική ένότητα ρεαλισμού και ιδεαλισμού») διαιρείται, σύμφωνα με τόν Στίρνερ, σε τρεις βαθμίδες : «'Αρχαίους», «Σύγχρονους» και «'Εγώ». 'Ενώ οι «'Αρχαίοι» και οι «Σύγχρονοι» αποτελούν την προϊστορία, στο «'Εγώ» επιφυλάσσεται τό μέλλον.—30

4. «*Οικονομία της Παλαιάς Διαθήκης*» — ένα μέρος του τρίτου κεφαλαίου της «Γερμανικής Ίδεολογίας» (βλέπε "Απαντα, τόμ. 3, σελ. 113-119).—30
5. «*Η παλαβομάρα*» — ένα μέρος του τρίτου κεφαλαίου της «Γερμανικής Ίδεολογίας» (βλ. "Απαντα, τόμ. 3, σελ. 144-146).—32, 65
6. Γκέοργκ Βίλελμ Φρίντριχ Χέγκελ : «Πανεπιστημιακές παραδόσεις πάνω στην φιλοσοφία της Ιστορίας», έκδοτική επιμέλεια Έντουαρντ Γκάνς. Βλ. : «Γκέοργκ Βίλελμ Χέγκελ, "Απαντα». Πλήρης έκδοση από δμילו φίλων του άειμνήστου, τόμ. 9, Βερολίνο 1837.—34
7. *Γιρονδίνι* (*Girondins*) — μέλη του κόμματος της βιομηχανικής και έμπορικής άστικής τάξης που έκλινε προς ένα συμβιβασμό με τή μοναρχία. Όνομάστηκαν έτσι έπειδή οι έπικεφαλής βουλευτές του προέρχονταν από τό Διαμέρισμα Gironde.
Θερμιδοριανοί (*Thermidorians*) — μέλη του άντεπαναστατικού μεγαλοαστικού κόμματος που άνέτρεψε τόν Ροβεσπιέρο στις 9 Θερμιδोर του έτους 11 (27 Ιουλίου 1794).—35
8. Ό Μάρξ και ό Ένγκελς αναφέρονται στά ακόλουθα έργα : René Levasseur (de la Sarthe), «'Απομνημονεύματα, τόμ. 1-4, Παρίσι 1829-1831. Pierre-Jean-Baptiste Nougaret, «Histoire des Prisons de Paris et des Départemens», τόμ. 1-4, Παρίσι 1797. Guillaume-Honoré Montgaillard, «Revue Chronologique de l'Histoire de France», Παρίσι 1820. Jeanne-Manon Roland de la Platière, «Appel à l'impartiale postérité», Παρίσι 1795. Jean-Baptiste Louvet de Couvray, «'Απομνημονεύματα», Παρίσι 1823. Claude-François Beaulieu, «Essais historiques sur les causes et les effets de la revolution de France», Παρίσι 1801-1803.
Deux Amis de la Liberté (*Δύο φίλοι της έλευθερίας*) — Μέ τό ψευδώνυμο αυτό ό Kerverseau και ό Clavelin εξέδωσαν στό Παρίσι τό 1792 τό τετράτομο έργο «Histoire de la revolution de France».—35
9. Felix-Louis-Christophe, Montjoie, «Histoire de la conjuration de Maximilien Robespierre», Παρίσι 1795.—36
10. Ό Μάρξ παραθέτει σε έλεύθερη απόδοση περικοπές άπ' τό έργο του Σπινόζα «Ethics», Paris I, De Deo Propositio XXXVI, Appendix.—36

11. Ἡ περικοπή προέρχεται ἀπὸ ἓναν ἐκκλησιαστικό ψαλμό τοῦ Εὐαγγελίου.—36
12. *habits bleus* (κίτρινοι) — στρατιῶτες τοῦ ρεπουμπλικανικοῦ στρατοῦ, ποὺ πῆραν αὐτὴ τὴν ὀνομασία ἀπ' τὸ χρῶμα τῆς στολῆς τους. Μὲ μεταφορικὴ ἔννοια εἶναι οἱ ρεπουμπλικάνοι σὲ ἀντίθεση πρὸς τοὺς μοναρχικούς, ποὺ ὀνομάζονταν *blancs* (λευκοί).—37
13. *sansculottes* (ἀβράκωτοι) ὀνομάζονταν στὴν ἀρχὴ οἱ ἄστοι δημοκράτες ἐπειδὴ δὲν φοροῦσαν περισκελίδες (*culottes*) ὅπως οἱ ἀριστοκράτες, ἀλλὰ μακριὰ παντελόνια (*pantalons*). Ἀργότερα ὁ χαρακτηρισμὸς αὐτὸς ἴσχυε γιὰ τὰ πρὶν ἐπαναστατικὰ τμήματα τοῦ πληθυσμοῦ.—37
14. «Ὁ πολιτικός φιλελευθερισμός» — ἓνα μέρος ἀπὸ τὸ τρίτο κεφάλαιο τῆς «Γερμανικῆς Ἰδεολογίας» (βλ. Ἄπαντα, τόμ. 3, σελ. 176-186). — 38, 65
15. G. Browning, «The domestic and financial Condition of Great Britain; preceded by a brief sketch of uher Foreign policy; and the statistes and politics of France, Russia, Austria and Prussia», Λονδίνο 1834.—40
16. Carl Ludwig Michelet, «Geschichte der letzten Systeme der Philosophie in Deutschland von Kant bis Hegel» (Κάρλ Λούντβιχ Μισελέ : «Ἱστορία τῶν τελευταίων συστημάτων τῆς φιλοσοφίας στὴ Γερμανία ἀπ' τὸν Κάντ ὡς τὸν Χέγκελ»), τόμ. 1-2, Βερολίνο 1837.—40
17. *Jebildeten...* (σπουδαγμένοι), *Unjebildeten...* (ἀσπούδαχοι), *Allerjebildetsier Hegelianer...* (ὁ πρὶν μορφωμένος χεγκελιανός, ὁ πανεπιστήμων), *Freiyeister* (ἐλεύθερα πνεύματα)—ἡ βερολινέζικη διάλεκτος εἶναι ἓνας ὑπαινιγμὸς γιὰ τὴν σχέση τοῦ Στίνερ μὲ τὸ νεοχεγκελιανὸ κύκλο τῶν «Ἐλευθεροφρόνων». Ὁ κύκλος αὐτὸς τῶν βερολινέζων λογίων λειτουργοῦσε κατὰ τὸ πρῶτο μισὸ τῆς δεκαετίας τοῦ '40 τοῦ 19ου αἰῶνα. Τὸν πυρῆνα τοῦ τὸν ἀποτελοῦσαν οἱ Μποῦνο Μπάουερ, Ἐντγκαρ Μπάουερ, Ἐντουαρντ Μέγιεν, Λούντβιχ Μποῦλ καὶ Μάξ Στίνερ. Ὁ Μάξ στίς ἐπιστολές του, ἡδη ἀπὸ τὸ 1842, εἶχε ἐπικρίνει ἔντονα τοὺς «ἐλευθερόφρονες» γιὰ τὴν ἀφηρημένη, τὴν ξεκομμένη ἀπ' τὴ συγκεκριμένη πολιτικὴ, οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ πραγματικότητα κριτικὴ τους, γιὰ ἔλλειψη ἑνὸς θετικοῦ πολιτικοῦ προγράμματος καὶ γιὰ τὴν δημαγωγικὴν τους φρασεολογία. Ἀρνήθηκε μάλιστα τὴ δημοσίευση ἄρθρων τους στὴν «Ἐφημερίδα τοῦ Ρήνου» (*Rheinische Zeitung*) τὴν ὁποία διηύθυνε (βλ. καὶ σημ. 288).—41
18. Karl Theodor Bayrhoffer, «Die Idee und Geschichte der Philosophie»

(Κάρλ Τέοντορ Μπάουχοφερ : «Ἡ ἰδέα καὶ ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας») Μάρμπουργκ 1838.—41

19. Πρόκειται γιὰ τὴν «Ποικίλη Στοά» στὴν Ἀθήνα, ὅπου δίδασκε ὁ φιλόσοφος Ζήνων ὁ Κιτιεύς ἀπὸ τὴν Κύπρο (336-264 π.Χ.). Ἀπὸ τὴ Στοά αὐτὴ οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Ζήνωνα ὀνομάστηκαν Στωϊκοί.—44
20. Πρόκειται γιὰ τὸν Χέγκελ, ὁ ὁποῖος τὴν ἐποχὴ τῆς δημιουργίας του στὸ Βερολίνο διέμενε στὴν ὁδὸ Am Kupfergraben.—44
21. Βλ. : August Heinrich von Fallersleben : «Nur in Deutschland» (Ἰουγκουστ Χάινριχ φὸν Φάλλερσλεμπεν : «Μόνο στὴ Γερμανία»).—45
22. «L'Égalitaire. Journal de l'Organisation Sociale» — Περιοδικὸ τοῦ Παρισιοῦ, ποὺ κυκλοφόρησε τὸ 1840 μὲ ἐκδότὴ τὸν Theodore Dezamy, ἕναν ἀπὸ τοὺς ἐκπροσώπους τοῦ γαλλικοῦ ἐργατικοῦ κομμουνισμοῦ.—47
23. Wilhelm Weitling : «Garantien der Harmonie und Freiheit» (Βίλελμ Βάιτλινγκ : «Ἐγγυήσεις τῆς ἁρμονίας καὶ ἐλευθερίας»), Vivis 1842.—47
24. Τὸ περιοδικὸ «Die Stimme des Volks» («Ἡ φωνὴ τοῦ λαοῦ») ἀπ' τὸ ὁποῖο παραθέτουν περικοπές ὁ Μάρξ καὶ ὁ Ἐνγκελς δὲ μπόρεσε νὰ βρεθεῖ. Οἱ περικοπές ποὺ παρατίθενται παρουσιάζουν μεγάλη ὁμοιότητα μὲ τὸ ἄρθρο ποὺ δημοσιεύθηκε στὸ πέμπτο καὶ τελευταῖο τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ «Blätter der Zukunft» («Τετράδια τοῦ Μέλλοντος»), ποὺ ἐξέδιδαν τὸ 1845/1846 οἱ Χέρμαν Ἐβερμπεκ, Γκέρμαν Μώυρερ καὶ Κάρλ Γκρύν.—47, 60
25. Χαρτισμός — ἐπαναστατικὸ, ἀλλὰ ὄχι σοσιαλιστικὸ κίνημα τῶν ἀγγλων ἐργατῶν στὴν περίοδο τῶν δεκαετιῶν τοῦ '30-'50 τοῦ 19ου αἰώνα. Ὁ χαρτισμὸς ἀγωνιζόταν γιὰ τὴν ὑλοποίηση τῆς Λαϊκῆς Χάρτας, ποὺ τὰ αἰτήματά της ἀπέβλεπαν στὸν ἐκδημοκρατισμὸ τοῦ πολιτικοῦ καθεστώτος στὴν Ἀγγλία. Ὁ χαρτισμὸς ἔχανε βαθμιαία ἔδαφος παράλληλα μὲ τὴν οἰκονομικὴ ἄνοδο καὶ τὸ ὅλο καὶ πιὸ ἰσχυρὰ ἀναπτυσσόμενο συνδικαλιστικὸ κίνημα στὸ δεῦτερο μισό τῆς δεκαετίας τοῦ '50 τοῦ 19ου αἰώνα.—49, 61, 172, 229
26. Georg Wilhelm Friedrich Hegel, «Grundlinien der Philosophie des Rechts oder Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse», Hrsg. von Eduard Gans. (Γκέοργκ Βίλελμ Φρίντριχ Χέγκελ : «Ἐπιτομὴ τῶν βασικῶν κατευθύνσεων τῆς φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου ἢ τοῦ φυσικοῦ Δικαίου καὶ τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης», Ἐπιμέλεια Ἐντουαρντ Γκάνς). Βλ. : «Γκέοργκ Βίλελμ Φρίντριχ Χέγκελ, «Ἀπαντα». Πλήρης ἐκδοσις ἀπὸ ὀμίλο φίλων τοῦ ἀειμνήστου, τόμ. 8, Βερολίνο 1833.— 49, 73

27. «*Ο συνεταιρισμός*» — ένα μέρος του τρίτου κεφαλαίου της «Γερμανικής Ίδεολογίας» (βλ. *Άπαντα*, τόμ. 3, σελ. 373-429. Σέ τούτη τή Συλλογή, σελ. 109-112).—50, 95
28. Πρόκειται για τον II τόμο της «Γερμανικής Ίδεολογίας» (βλ. *Άπαντα*, τόμ. 3, σελ. 439-530).—51
29. «*Deutsch-Französische Jahrbücher*» («Γερμανο-γαλλική Έπετηρίδα») — εκδιδόταν στο Παρίσι υπό τη διεύθυνση του Κ. Μάρξ και του Άρνολντ Ρούγκε στη γερμανική γλώσσα. Κυκλοφόρησε μόνο το πρώτο τεύχος το Φεβρουάριο του 1844. Στο τεύχος αυτό δημοσιεύθηκαν τα έργα του Κ. Μάρξ «Τό έβραϊκό ζήτημα» και «Κριτική της χεγκελιανής φιλοσοφίας του Δικαίου. Είσαγωγή», καθώς και τα έργα του Φ. Ένγκελς «Σκιαγραφήματα κριτικής της πολιτικής οικονομίας» και «Η κατάσταση της Άγγλίας. Θωμάς Καρλάυλ. Παρελθόν και παρόν» (βλ. Κ. Μάρξ και Φ. Ένγκελς, *Άπαντα*, γερμ. έκδ., τόμ. 1, σελ. 347-377, 378-391, 499-524, 525-549). Τα έργα αυτά σημειώνουν το όριστικό πέρασμα του Μάρξ και του Ένγκελς στον όλισμό και τον κομμουνισμό. Η κύρια αίτια που το περιοδικό σταμάτησε να εκδίδεται ήταν οι διαφωνίες του Μάρξ με τον άστο ριζοσπάστη Ρούγκε πάνω σε ζητήματα άρχων.—51,69
30. Βλ. Κ. Μάρξ : «Τό έβραϊκό ζήτημα» και «Κριτική της χεγκελιανής φιλοσοφίας του Δικαίου» και Φ. Ένγκελς, «Σκιαγραφήματα κριτικής της πολιτικής οικονομίας», στα *Άπαντα*, τόμ. 1, σελ. 347-377, 378-391, 499-524.—51
31. «Die Kommunisten in der Schweiz nach den bei Weitling vorgefundenen Papieren. Wörtlicher Abdruck des Kommissionsberichtes an die H. Regierung des Standes Zürich» («Οί κομμουνιστές στην Έλβετία σύμφωνα με τά εύρισκόμενα στον Βάιτλινγκ. Πλήρης ανατύπωση της έκθεσης της έπιτροπής προς τήν κυβέρνηση του καντονίου της Ζυρίχης»), Ζυρίχη 1843. Συντάκτης αυτού του άνυπόγραφου κειμένου ήταν ό έλβετός νομομαθής και άντιδραστικός πολιτικός Γιόχαν Γκάσπαρ Μπλούντσλι.—52
32. Πρόκειται για τό βιβλίο του Λόρεντς φόν Στάιν : «Ό σοσιαλισμός και ό κομμουνισμός της σημερινής Γαλλίας. Μιά συμβολή στη σύγχρονη ιστορία», Λειψία 1842.—52
33. John Watts, «The Facts and Fictions of political Economists : being a Review of the Principles of the Science, separating the true from the false», Manchester 1842.—54

34. Φρίντριχ Ένγκελς - Κάρλ Μάρξ : «Ή Άγια Οικογένεια». Στά Άπαντα, τόμ. 2, σελ. 87. Βλ. καί σελ. 55-56, 86-87, 204.—55
35. «La Fraternité, journal moral et politique» — Περιοδικό πού έκδιόταν στό Παρίσι από τό Μάιο τοῦ 1841 ὡς τό Μάρτιο τοῦ 1843.—60
36. «Οἰκονομία τῆς Καινῆς Διαθήκης» — ἓνα μέρος ἀπό τό τρίτο κεφάλαιο τῆς «Γερμανικῆς Ίδεολογίας» (βλ. «Άπαντα, τόμ. 3, σελ. 222-224).—62
37. Γιόχαν Βόλφγκανγκ φόν Γκαϊτε : «Φάουστ», πρῶτο μέρος. Λόγια τοῦ Μεφιστοφελῆ, στίχοι 1618-1619.—76
38. Γιόχαν Βόλφγκανγκ φόν Γκαϊτε : «Φάουστ», πρῶτο μέρος. Λόγια τοῦ Μεφιστοφελῆ, στίχος 1010.—76
39. «Vossische Zeitung» — πρόκειται γιά μιά «ὑπό τοῦ Βασιλέως εὐνοουμένη ἐφημερίδα τοῦ Βερολίνου διά πολιτικές καί ἐπιστημονικές ὑποθέσεις». Ἡμερήσια ἐφημερίδα πού ἰδρύθηκε στίς ἀρχές τοῦ 18ου αἰῶνα. Στίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ '40 τοῦ 19ου αἰῶνα ἦταν ἐνμέρει ἐκφραστῆς μετριοπαθῶν-φιλελεύθερων ἀπόψεων τῆς βερολινέζικης ἀστικής τάξης.—76
40. «Φαινομενολογία τοῦ Έγνωστῆ πού εἶναι σύμφωνος μέ τόν ἑαυτό του ἢ ἡ διδασχὴ τῆς δικαιολόγησης» — ἓνα μέρος τοῦ τρίτου κεφαλαίου τῆς «Γερμανικῆς Ίδεολογίας» (βλ. Άπαντα, τόμ. 3, σελ. 224-252. Σέ τούτη τῇ Συλλογῇ σελ. 62-71).—78
41. Χάινριχ Χάινε : «Εἰδύλλια τοῦ βουνοῦ». Τό ποίημα ἔχει τήν καταγωγή του ἀπό τό «Ταξίδι στό Χάρτς».—78
42. *Habakuk* (Άββακούμ) — Τό βιβλίο τοῦ βιβλικοῦ προφήτη Άββακούμ, ἓνα κρᾶμα τῶν πιό ἐτερόκλητων δοξασιῶν, πού ἐκφράζει τήν πλήρη πνευματική ἀνημπορία καί ἀνικανότητα τοῦ συγγραφέα νά συλλάβει τήν πραγματικότητα πού μᾶς περιβάλλει.—80
43. *ager publicus* (δημόσιος ἀγρός) — Σύμφωνα μέ τό νόμο περί γῆς τῶν Δημάρχων τῆς Ρώμης Λικίνιου καί Σέξτιου, πού ἦταν καρπός τοῦ ἀγῶνα τῶν πληβείων καί πατρικίων, ὁ πολίτης τῆς Ρώμης δέν ἐπιτρεπόταν νά κατέχει περισσότερα ἀπό 500 jugera (περίπου 1,25 ἑκτάρια) κρατικῆς

γῆς (ager publicus). Μετά τό 367 π.Χ., τό αἴτημα τῶν πληβείων γιά γῆ ἱκανοποιήθηκε μέ τίς ρωμαϊκές κατακτήσεις νέων ἐδαφῶν.—85

44. Ὑπαινιγμός γιά τό ὅτι ὁ Στίρνερ, τό καλοκαίρι τοῦ 1845, προσπάθησε νά ἐξασφαλίσει τά πρὸς τό ζεῖν, ἀνοίγοντας ἓνα γαλακτοπωλεῖο, ἐπειδὴ ἡ συγγραφικὴ του δραστηριότητα σημείωσε οἰκονομικὴ ἀποτυχία. Ὅσο γιά τό γάλα, βρέθηκαν προμηθευτές, ἀλλὰ καθόλου ἀγοραστές. Ἔτσι, τό κομμένο γάλα κατέληξε στὸν ὑπόνομο.—86
45. Ὁ *Code Napoléon* ἢ *Code Civil des Français* (Ναπολεόντειος Κώδικας ἢ Ἀστικὸς Κώδικας τῶν Γάλλων) ἦταν ἡ πρώτη σύγχρονη ἀστικὴ νομοθεσία, ποὺ βασιζόταν στίς κατακτήσεις τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης.—89
46. *Πανδέκτες* — ἑλληνικὸς χαρακτηρισμὸς τοῦ σπουδαιότερου μέρους τοῦ ρωμαϊκοῦ Δικαίου (Λατινικά *Digesta* - Συναγωγή). Συναγωγή ρωμαϊκῶν νομικῶν κειμένων, ποὺ ἀντανakλοῦσαν τά συμφέροντα τῶν δουλκκτητῶν. Οἱ Πανδέκτες δημοσιεύτηκαν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ.—90
47. *Λογική*, — πρόκειται γιά μιὰ περικοπὴ ἀπὸ τό μέρος «Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη τοῦ Θεολόγου ἢ ἡ λογικὴ τῆς καινούργιας σοφίας», τοῦ τρίτου κεφαλαίου τῆς «Γερμανικῆς Ἰδεολογίας» (βλ. Ἄπαντα, τόμ. 3, σελ. 253-282).—92, 104, 117
48. Georg Kuhlmann, «Die neue Welt oder das Reich des Geistes auf Erden. Verkündigung», Genf 1945. (Γκέοργκ Κούλμαν : Ὁ Καινούργιος κόσμος ἢ τό βασίλειο τοῦ πνεύματος ἐπὶ τῆς γῆς. Κήρυγμα», Γενεύη 1845).—97
49. «*Le nous-nous !*» («Ἄς ἐγερθοῦμε !») — ἀπὸ τό ἔμβλημα τοῦ ἐπαναστατικοῦ βδομαδιατικοῦ περιοδικοῦ «*Révolutions de Paris*». Τό πληρὲς κείμενο τοῦ ἐμβλήματος εἶχε ὡς ἐξῆς : «Οἱ μεγάλοι μᾶς φαίνονται μεγάλοι μόνο γιατί ἐμεῖς εἴμαστε γονατιστοί. Ἄς ἐγερθοῦμε !» Τό περιοδικό αὐτὸ ἐκδιδόταν στὸ Παρίσι ἀπὸ τὸν Ἰούλιο τοῦ 1789 ὡς τό Φεβρουάριο τοῦ 1794.—100
50. *Φαλαστήρια*. — Ἔτσι ὀνόμαζε ὁ Σάρλ Φουριέ τίς σοσιαλιστικὲς παροικίες ποὺ ὁραματιζόταν.—101, 214
51. Στὸ βιβλίο του «*Qu'est-ce que la propriété ?*» («Τί εἶναι ἡ ἰδιοκτησία»), Παρίσι 1840, σελ. 335-339, ὁ Πιέρ Ζοζέφ Προυντόν ἐν ἐπιγνώσει του

δίνει μιά άλλη έννοια στή λέξη «ἀναρχία», πού ὡς τότε χρησιμοποιοῦνταν κυρίως ὡς συνώνυμο τῆς λέξης ἀταξία. Ἐπιδιώκει τήν ἀναρχία ὡς ἕνα καθεστῶς ἀπαλλαγμένο ἀπό κάθε κυριαρχία, ἀρνεῖται τήν ἀναγκαιότητα τοῦ νά ὑπάρχει μιά κυβέρνησις.—101

52. Βλ. τό πρῶτο κεφάλαιο τῆς «Γερμανικῆς Ἰδεολογίας»: «Φόουερπαχ. Ἀντιπαράθεσις τῆς ὑλιστικῆς καί ἰδεαλιστικῆς θεωρίας». Ἀπαντα, τόμ. 3, σελ. 17-80.—101

53. «*Hinkende Boten*» (ἢ «*Hinkende Boten*») («*Τά κακά μαντάτα*»). Τίτλος ἐνός λαϊκοῦ Καζαμιά, πού κυκλοφόρησε γύρω στά 1590 ὡς ἐνθετο στίς «*Νέες Ἐφημερίδες*». Οἱ ἐφημερίδες αὐτές δημοσίευαν εἰδήσεις μέ μεγάλη βιάσι, πού γι' αὐτό συχνά ἦταν ψευδεῖς. Ἀντίθετα, «*Τά κακά μαντάτα*» ἔκαναν μιά περιεκτική ἀνασκόπηση τῶν γεγονότων τῆς χρονιάς πού ἔδιναν μεγαλύτερη σημασία στό ἀθηντικό παρά στό ἐπικαιρο. Συχνά ἡ ἀργοπορία τους ἔδινε λαβή γιά εἰρωνικά σχόλια. Γελοιογραφίες δείχνουν ἕναν ἄνθρωπο χωλό (στά Γερμανικά *hinkend* θά πεί χωλός), καθισμένο ἀνάστροφα πάνω σ' ἕνα γέρικο ἄλογο, ἐνῶ ὁ ταχυδρόμος προσπερνάει, καλπάζοντας πάνω σ' ἕνα θερμάιμο ἄλογο.—106

54. Γιόχαν Βόλφγκανγκ φόν Γκαίτε: «Φάουστ». Πρῶτο μέρος. Λόγια τοῦ Φάουστ, στίχοι 696/970.—120

55. *Barataria* — φανταστικό νησί, ἀπό τόν «Δόν Κιχώτη» τοῦ Θερβάντες, ὅπου εἶχε τοποθετηθεῖ ὡς ἄρμους τῆς ὁ Σάντσο Πάντσα.—122

56. Pierre-Joseph Proudhon, «*Système des contradictions économiques, ou philosophie de la misère*», t. I-II, Paris 1846. Ἐξω ἀπό τή Γαλλία τόν Προυντόν τόν θεωροῦσαν σπουδαῖο θεωρητικό τοῦ σοσιαλισμοῦ, ἐνῶ δέν ἦταν παρά φιλόσοφος καί οἰκονομολόγος τοῦ μικροαστισμοῦ. Οἱ ἀπόψεις του στάθηκαν σοβαρό ἐμπόδιο στή διάδοσι τῶν ἰδεῶν τοῦ ἐπιστημονικοῦ κομμουνισμοῦ ἀνάμεσα στούς ἐργάτες.—131, 147, 166, 206, 236

57. Γιά σαφέστερη κατανόηση σημαντικῶν ἐννοιῶν οἱ μεταφραστές παραθέτουν μέσα σέ ἀγκύλες τόν γαλλικό ὄρο πού χρησιμοποιεῖ ὁ Μάρξ.—131

58. Ἐπαναστάσεις τοῦ 1640 καί 1688 — Πρόκειται γιά τήν ἀστική ἐπανάστασι στήν Ἀγγλία ἀπό τό 1640 ὡς τό 1649 καί γιά τήν ἐκδίωξι τῆς ἀγγλικῆς δυναστείας τῶν Στούαρτ μέ τό πραξικόπημα τοῦ 1688. Τό πραξικόπημα αὐτό, πού τό ἐξυμνεῖ ἡ ἀστική καί κυρίως ἡ ἀγγλική ἀστική ἱστοριογραφία ὡς «*Glorious Revolution*» («Ἐνδοξη Ἐπανάστασις»), δέν ἦταν παρά μιά συνωμοσία τοῦ ἀστικοῦ κοινοβουλίου, ἐρήμην τῶν

λαϊκῶν μαζῶν, ἀπ' τὴν ὁποία προήλθε τὸ 1689 ἡ ἀστική συνταγματική μοναρχία.—134

59. Μὲ τὸ νεολογισμό *Cacaḍaurhin* (τὰ κακά τοῦ Δελφίνου), οἱ ἀντίπαλοι τῆς μοναρχίας κατὰ τὴν περίοδο τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης ἐννοοῦσαν τὸ μουσταρδί χρῶμα, ποῦ εἶχε λανσάρει στὴ μόδα τῆς ἐποχῆς ἡ Μαρία Ἀнтуανέτα, χρῶμα ποῦ εἶχαν οἱ φασκιές τοῦ νεογέννητου διαδόχου (Δελφίνου).—143
60. Τὸ ἔργο του «Ἡ ἀθλιότης τῆς φιλοσοφίας. Ἀπάντηση στὴ Φιλοσοφία τῆς ἀθλιότητος τοῦ Προυντόν» (βλ. Ἄπαντα, τόμ. 4, σελ. 33-182) ὁ Μάρξ τόγραψε στὰ Γαλλικά. Κυκλοφόρησε τὸ 1847 στὸ Παρίσι καὶ τίς Βρυξέλλες μὲ τὸν τίτλο «Misère de la philosophie. Réponse à la philosophie de la misère de M. Proudhon». Ἀντικρούοντας τίς ἀπόψεις ποῦ ἐξέθεσε ὁ Προυντόν στὸ βιβλίο του «Système des contradictions...» (βλ. σημ. 56), ὁ Μάρξ ἀνέπτυξε τὰ βασικά γνωρίσματα τοῦ ἱστοικοῦ ὕλισμου ὡς πρωταρχικῆς βάσης γιὰ τὴν κριτικὴ τῆς ἀστικῆς πολιτικῆς οἰκονομίας.—147, 206, 476. 492
61. *Γένεση* — Ἐννοεῖ τὸ πρῶτο βιβλίο τοῦ Μωυσῆ στὴν Παλαιὰ Διαθήκη.—147
62. David Ricardo, «Des principes de l'économie politique et de l'impôt». Traduit de l'anglais par F.-S. Constancio,... avec des notes explicatives et critiques par J.-B. Say, 2. Ed., T. 1-2, Paris 1835.—151
63. Στὴ σελίδα τοῦ Ἑνγκελς ὑπάρχει στὸ σημεῖο αὐτὸ ἡ ἀκόλουθη προσθήκη : dans les sociétés fondées sur les échanges individuels (στὶς κοινωνίες ποῦ βασίζονται στὶς ἀτομικὲς ἀνταλλαγές).—151
64. Jean-Charles-Léonard Simonde de Sismondi, «Études sur l'économie politique», T. 1-2, Bruxelles 1837-1838.—152
65. Pierre le Pésant de Boisguillebert : «Dissertation sur la nature des richesses, de l'argent et des tributs où l'on découvre la fausse idée qui règne dans le monde à l'égard de ces trois articles». Στόν : Eugène Daire, «Économistes financiers du XVIIIe siècle, Paris 1848.—154
66. Thomas Hopkins, «Economical Enquiries relative to the Laws which regulate Rent, Profit, Wages, and the Value of Money», London 1822 ; William Thompson, «An Inquiry into the Principles of the Distribution of Wealth most conducive to Human Happiness», London 1824 ; Tho-

mas Rowe Edmonds, «Practical Moral and Political Economy ; or, the Government, Religion, and Institutions, most Conductive to Individual Happiness and to National Power», London 1828.—156

67. Οί στοιχειοθετημένες ἀραιά λέξεις τοῦ κειμένου ἀφοροῦν τίς ὑπογραμμίσαις τῶν συγγραφέων ἀπ' τοὺς ὁποίους δίνει περικοπές ὁ Μάρξ. Οἱ στοιχειοθετημένες μέ πλάγια γράμματα λέξεις εἶναι ὑπογραμμίσαις τοῦ ἴδιου τοῦ Μάρξ.—156, 170
68. *Δεκάωρο* — εἶναι ὁ νόμος γιά τή μείωση τῆς ἐργασίμης ἡμέρας σέ δέκα ὥρες γιά τά παιδιά καί τίς γυναῖκες. Τόν ψήφισε τό ἀγγλικό Κοινοβούλιο στίς 8 Ἰουνίου 1847. Ὡστόσο, πολλοί ἐργοστασιάρχες δέν τήρησαν αὐτό τόν νόμο.—163
69. *Equitable Labour-Exchange-Bazaars*. (Παζάρια γιά τή δίκαιη ἀνταλλαγή τῶν προϊόντων ἐργασίας). — Δημιουργήθηκαν τό 1832 ἀπό τοὺς ἐργατικούς συνεταιρισμούς μέ τήν ἀποφασιστική συμμετοχή τοῦ Ρόμπερτ Ὁουεν σέ πολλές πόλεις τῆς Ἀγγλίας. Σ' αὐτά τά παζάρια τά προϊόντα ἐργασίας ἀνταλλάσσονταν μέ ἓνα χαρτονόμισμα ἐργασίας πού εἶχε ὡς μονάδα μία ἐργάσιμη ὥρα. Ἡ οὐτοπική αὐτή προσπάθεια νά ὀργανωθεῖ, κάτω ἀπό συνθήκες καπιταλισμοῦ, μία ἀνταλλαγή ἐμπορευμάτων χωρίς χρήμα, ἦταν καταδικασμένη νά ἀποτύχει σύντομα. — Στίς ἀρχές τοῦ 1849 ὁ Προυντόν ἀνοίξε στο πρόάστειο St. Denis τοῦ Παρισιοῦ τή λεγόμενη Λαϊκή Τράπεζα. Ἡ Τράπεζα αὐτή λειτουργοῦσε σύμφωνα μέ τά πρότυπα συναλλαγῶν τῶν ἀγγλικῶν Τραπεζῶν, ἤθελε ὅμως, πέρα ἀπ' αὐτό, νά δίνει καί ἄτοκα δάνεια. Αὐτή ἡ Τράπεζα Ἀνταλλαγῆς, ὅφειλε, σύμφωνα μέ τόν Προυντόν, νά συντελέσει στήν ὕλοποίηση τῆς συνεργασίας προλεταριάτου καί ἀστικής τάξης.—165, 472
70. Μεταξύ 1735 καί 1825 ἔγιναν στήν Ἀγγλία πολλές σημαντικές ἀνακαλύψεις στό πεδίο τοῦ ἐκμηχανισμοῦ τῶν ἀργαλειῶν, πού εἶχαν μεγάλη σημασία γιά τήν ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ. Τό 1735 ὁ John Wyatt ἐφεύρε τήν κλωστική μηχανή. Τό 1764 ὁ Hargreaves ἐφεύρε τήν Spinning-Jenny, πού τελειοποιήθηκε στά 1769-1771 ἀπό τόν Richard Arkwright (Throstle). Τό 1779 μπήκε σέ ἐφαρμογή ἡ χειροκίνητη κλωστική μηχανή τοῦ Samuel Crompton καί στά 1825 ἡ Self-acting mule ἢ self-actor (αὐτόματη κλωστική μηχανή) τοῦ Richard Robert.—168
71. Léon Faucher, «Les coalitions condamnées par les ouvriers anglais». Στό «Journal des économistes», Paris 1845, T. 2.—168
72. Στά 1838 οἱ ἐργοστασιάρχες Cobden καί Bright ἱδρυσαν στό Μάντσε-

στερ ένα σύνδεσμο ελεύθερου εμπορίου, τον Anti-Corn-Law League (Σύνδεσμος ενάντια στους νόμους για τα σιτηρά). Οί λεγόμενοι νόμοι για τα σιτηρά, που άποσκοπούσαν στον περιορισμό ή και την απαγόρευση της εισαγωγής σιτηρών, είχαν ψηφιστεί για να εξυπηρετήσουν τα συμφέροντα των μεγάλων γαιοκτημόνων. Ο Σύνδεσμος αγωνιζόταν να καταργήσει τους νόμους για τα σιτηρά, με στόχο να χτυπήσει το μεροκάματο των εργατών και να εξασθενήσει τα οικονομικά και πολιτικά στηρίγματα της άριστοκρατίας της υπαίθρου.—168

73. Οί νόμοι που ίσχυαν τότε στη Γαλλία — ο λεγόμενος νόμος Le Chapelier του 1791, που είχε ψηφιστεί από τη Συντακτική Συνέλευση κατά τη διάρκεια της γαλλικής αστικής επανάστασης και ο Ποινικός Κώδικας, Code pénal, (βλ. σημ. 45) του 1810, που καταρτίστηκε στην περίοδο της ναπολεόντειας αυτοκρατορίας, απαγόρευαν, υπό την απειλή ποινών, να οργανώνονται οί εργάτες σε ενώσεις και να κηρύσσουν απεργίες. Μόλις τό 1884 καταργήθηκε στη Γαλλία η απαγόρευση των συνδικαλιστικών ενώσεων.—170
74. *National Association of United Trades* (Εθνική Ένωση των Ένωμένων Συνδικάτων) — τρέντ-γιουνιονιστική οργάνωση, που ιδρύθηκε στην Άγγλία τό 1845. Η δραστηριότητά της περιοριζόταν στον οικονομικό αγώνα για καλύτερους όρους πώλησης της εργατικής δύναμης και για βελτίωση της εργοστασιακής νομοθεσίας. Η Ένωση διατηρήθηκε ως τίς αρχές της δεκαετίας του 1860, αλλά ήδη από τό 1851 είχε πάψει να παίζει κάποιο μεγάλο ρόλο μέσα στο συνδικαλιστικό κίνημα.—172
75. Έδω ό Μάρξ — σε διάκριση από τά κατοπινά γραφτά του — δέν κάνει σαφή διάκριση των έννοιών «εργαλεία παραγωγής» και «παραγωγικές δυνάμεις».—174
76. Ο Ένγκελς υπαινίσσεται έδω τον Φέρντιναντ Λασσάλ και ειδικότερα τη διάλεξη που έδωσε στο σωματείο των χειροτεχνών του Βερολίνου, στις 12 Άπριλίου 1862, με θέμα «Η ιδιαίτερη συνάρτηση της σημερινής ιστορικής περιόδου με την ιδέα της θέσης του εργάτη». Η διάλεξη αυτή εκδόθηκε επανειλημμένα σε φυλλάδιο, με τον τίτλο «Τό Πρόγραμμα των εργατών».—174
77. George Sand, «Jean Ziska. Épicode de la guerre des Hussites». Εισαγωγή, Βρυξέλλες 1843.—175
78. Κάρλ Μάρξ - Φρίντριχ Ένγκελς : «Κριτικές δημοσιευμένες στη "Neue

Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue»— Τεύχος 1V, 'Απρίλιος 1850. III. «Le socialisme et l'impôt», par Émile de Girardin, Paris 1850.

Ἡ «Νέα Ἐφημερίδα τοῦ Ρήνου. Πολιτικο-οικονομική Ἐπιθεώρηση» ἦταν περιοδική ἔκδοση, πού ἰδρύθηκε ἀπό τόν Μάρξ καί τόν Ἐνγκελς τό Δεκέμβριο τοῦ 1850. Ἦταν τό ὄργανο τῆς ἑνώσεως τῶν Κομμουνιστῶν καί ἀποτελοῦσε συνέχεια τῆς «Νέας Ἐφημερίδας τοῦ Ρήνου», πού ὁ Μάρξ καί ὁ Ἐνγκελς ἐξέδιδαν στήν Κολωνία κατά τή διάρκεια τῆς ἐπανάστασης τοῦ 1848-49. Ἐκδόθηκαν συνολικά ἑξί τεύχη τοῦ περιοδικοῦ, ἀπ' τά ὁποῖα τό τελευταῖο ἦταν διπλό, ἀριθ. 5-6.—177

79. Πρόκειται γιά ἓνα ξέσπασμα ἀπό τίς στήλες τοῦ Τύπου τοῦ ἀστικοῦ ἀτομικισμοῦ τῶν νεοεγκελιανῶν τοῦ Βερολίνου Ἐντουαρντ Μέγιεν, Γιούλιους Φάουχερ, Λούντβιχ Μπούλ καί Μάξ Στίρνερ. Ὅλοι τους ἀνῆκαν στόν κύκλο τῶν «Ἐλευθεροφρόνων» (βλ. σημ. 15), πού στίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ 1850 εἶχαν συσπειρωθεῖ γύρω ἀπό τή βερολινέζικη ἔφημερίδα «Abend-Post» («Ἀπογευματινός Ταχυδρόμος»), —τό πρῶτο δημοσιογραφικό ὄργανο πού διέθεταν οἱ γερμανοί θιασῶτες τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἐμπορίου. Ἐνδεικτικό γνώρισμα τῶν πολιτικῶν τους ἀντιλήψεων ἦταν ἡ ἀπόρριψη τοῦ γενικοῦ ἐκλογικοῦ δικαιώματος καί τοῦ ἀντιπροσωπευτικοῦ συστήματος, καλῶς καί ὁ ἄκρατος ἀτομικισμός καί ἡ ἐξύμνηση τῆς ἀναρχίας γιά νά πραγματοποιεῖ μιά «ἀνώτερη δημοκρατία» καί μιά «ἐλεύθερη ἑνώση τῶν ἀνθρώπων». Ἡ ἀντιδημοκρατική καί ἀντεπαναστατική κατεύθυνση αὐτῆς τῆς ὁμάδας φάνηκε καί στό γεγονός ὅτι τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1850 ἀφαίρεσαν τόν ὑπότιτλο «Δημοκρατική ἔφημερίδα» ἀπό τό γενικό τίτλο τοῦ ὁργάνου τους. Ἡ «Abend-Post» ἄρχισε συστηματικές ἐπιθέσεις ἐνάντια στούς «ἀνθρώπους τοῦ νόμου μέσα στίς τάξεις τῆς δημοκρατίας», ἐνάντια στό σοσιαλισμό καί κομμουνισμό, καθώς καί ἐνάντια στήν «τρομοκρατία τῆς ἐπανάστασης». Οἱ ἀριστερίστικες αὐτές φράσεις βρῆκαν αἰσθητή ἀπήχηση σ' ἓνα μέρος μικροαστῶν γερμανῶν ἐμιγκρέδων.—177

80. Ὁ Ἐνγκελς ἐννοεῖ προφανῶς τόν Κάρλ Γκρύν καί τόν Ἄρνολντ Ρούγκε, πού μετέφρασαν στά Γερμανικά καί προπαγάνδιζαν ἀπό τόν Τύπο μερικές ἐργασίες τοῦ Προυντόν.—177

81. Ὅταν ὅλοι σχεδόν οἱ βουλευτές τῆς Δεξιᾶς καί οἱ βουλευτές τῆς Πρωσίας, μέ διαταγή τοῦ βασιλιᾶ τους στίς 14 Μαΐου 1849, ὑπέβαλαν τήν παραίτησή τους, ἡ Ἐθνοσυνέλευση τῆς Φρανκφούρτης, μετά τή συνεδρίασή της στίς 18 Μαΐου 1848 στή Φρανκφούρτη τοῦ Μάιν, ἀναγκάστηκε νά μεταφέρει τήν ἔδρα της στή Στουτγάρδη, ὅπου, στίς 6 Ἰουνίου 1849, μαζί μέ ἄλλα 100 μέλη περίπου, ἔκανε τήν πρώτη της συνε-

δρίαση καί εξέλεξε από τούς κόλπους της μιά πενταμελὴ ἀντιβασιλεία.

Οἱ βουλευτὲς τοῦ Κοινοβουλίου τῆς Στουτγάρδης Λούντβιχ Ζίμον καὶ Κάρλ Φόγκτ (ὁ Φόγκτ ἦταν ἓνας ἀπὸ τὰ πέντε μέλη τῆς Ἀντιβασιλείας) μὲ ἄρθρα τους, ποὺ δημοσιεύτηκαν τὸ 1850 στὴ «Deutsche Monatschrift» («Μηνιαία Γερμανικὴ Ἐπιθεώρηση»), ἐξυμνοῦσαν τὴν ἀναρχία καὶ προπαγάνδιζαν τὴν κατάργηση κάθε εἵδους κρατικῆς ἐξουσίας.—177

82. Τὸ βιβλίο τοῦ Μάξ Στίρνερ «Ὁ Μοναδικὸς καὶ ἡ Ἰδιοκτησία του» ἀποτελεσε ἀντικείμενο ἐξουθενωτικῆς κριτικῆς ἀπὸ τὴ μεριά τοῦ Μάρξ καὶ τοῦ Ἑνγκελς στὸ ἔργο τους «Ἡ Γερμανικὴ Ἰδεολογία» (βλ. σὲ τούτῃ τὴ Συλλογὴ, σελ. 23-128).—178

83. Christoph Martin Wieland : «Oberon».—178

84. Τὸ ἔργο τοῦ Προυντόν «Idée générale de la révolution au XIX siècle. Choix d'études sur la pratique révolutionnaire et industrielle», Paris 1851, πλάι στὸ οἰκονομικὸ πρόγραμμα, τίς ἀντιλήψεις του γιὰ τὸ κράτος, γιὰ τὸ νόμο, γιὰ τὴν ἀναρχία κτλ., περιέχει καὶ ἀπόψεις του, οἱ ὁποῖες εἶχαν διαφανεῖ σὲ παλιότερα ἔργα του, ἐδῶ ὅμως ἀναπτύσσονται διεξοδικά. Ὁ Προυντόν ἀποδίδει σὲ κάθε μορφή κράτους ἀντεπαναστατικὸ χαρακτήρα. Κατὰ τὴν ἀπόφασί του, ὁ χαρακτήρας αὐτὸς δὲν ἀπορρέει ἀπὸ τὴν ταξικὴ οὐσία τοῦ κράτους, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἀπαλλοτρίωση κάποιας μυστηριώδους «συλλογικῆς δύναμης» (force collective). Τὸ βιβλίο αὐτό, παράλληλα μὲ τὸ «Les confessions d'un révolutionnaire», Paris 1849, εἶναι τὸ πιὸ διαφωτιστικὸ γιὰ τίς ἀναρχικὲς ἀντιλήψεις τοῦ Προυντόν.

Τὸ ἔργο του «Idée général...» κατέχει σπουδαία θέση στὴν ἀλληλογραφία τοῦ Μάρξ καὶ τοῦ Ἑνγκελς ἀπὸ τὰ μέσα ὡς τὸ τέλος τοῦ 1851. (Βλ. Μάρξ πρὸς Ἑνγκελς, 31 Ἰουλίου 1851. Ἑνγκελς πρὸς Μάρξ, 1 Αὐγούστου 1851. Μάρξ πρὸς Ἑνγκελς, 8 Αὐγούστου 1851. Ἑνγκελς πρὸς Μάρξ, 10 Αὐγούστου 1851. Ἑνγκελς πρὸς Μάρξ, 11 Αὐγούστου 1851. Μάρξ πρὸς Ἑνγκελς, 14 Αὐγούστου 1851. Ἑνγκελς πρὸς Μάρξ, 21 Αὐγούστου 1851. Μάρξ πρὸς Ἑνγκελς, 15 Ὀκτωβρίου 1851. Ἑνγκελς πρὸς Μάρξ, 27 Ὀκτωβρίου 1851. Μάρξ πρὸς Ἑνγκελς, 24 Νοεμβρίου 1851. Ἑνγκελς πρὸς Μάρξ, 27 Νοεμβρίου 1851. (Κ. Μάρξ - Φ. Ἑνγκελς Ἔπαντα, τόμ. 27, σελ. 291-313, 356-362, 367-372). Ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία αὕτῃ προκύπτει ὅτι ὁ Μάρξ ἀπέδιδε μεγάλη σημασία στὸ νὰ ξεκαθαριστοῦν οἱ λογαριασμοὶ μὲ τὸ βιβλίο τοῦ Προυντόν, τὸ ὁποῖο τὸ θεωροῦσε ὡς πολεμικὴ ἐναντίον τοῦ κομμουνισμοῦ. Γι' αὐτὸ προσπάθησε νὰ ξαναεκδόσῃ στὰ Γερμανικά τὸ βιβλίο του «Misère de la philosophie» («Ἡ ἀθλιότητα τῆς φιλοσοφίας»), ποὺ πίστευε πὼς παραμένει

ἐπίκαιρο. Ἀλλά αὐτό δέν ἔγινε κατορθωτό. Παράλληλα ὁ Μάρξ σχεδίαζε νά προβεῖ σέ ἕνα ἀνοιχτό ξεκαθάρισμα λογαριασμῶν μέ τό νέο βιβλίο τοῦ Προυντόν καί γι' αὐτό θέλησε νά χρησιμοποιήσει καί τίς κριτικές παρατηρήσεις τοῦ Ἑνγκελς. Ὁ Ἑνγκελς ἔγραψε τίς γνώμες του, πού δέν ἔφθασαν ὡς ἐμᾶς, ἀλλά ἀρνήθηκε νά παρουσιαστεῖ σάν συνεπώνυμος συγγραφέας. Στίς 27 Νοεμβρίου 1851 ἔγραφε στό Μάρξ : «Ὅσον ἀφορᾷ τά σχόλιά μου πάνω στό βιβλίο τοῦ Προυντόν, εἶναι ἐπυσιώδη γιά νά τά λάβει κανεῖς τόσο πολύ ὑπόψη του. Θά συνέβαινε πάλι τό ἴδιο πού συνέβηκε μέ τήν Ἑκκριτική κριτική (ἐννοεῖ τό ἔργο «Ἡ Ἀγία Οἰκογένεια», σημ. μετ.), ὅπου ἐγώ ἔγραψα μόνο μερικά τυπογραφικά φύλλα, μιά καί γινόταν λόγος γιά μιά μπροσούρα, καί Σύ ἔγραψες ἕνα ὁλόκληρο βιβλίο 20 τυπογραφικῶν» (Κ. Μάρξ - Φ. Ἑνγκελς Ἀπαντα, τόμ. 27, σελ. 375). Ἀλλά τό πόσο ἐμπεριστατωμένα εἶχε ἀσχοληθεῖ ὁ Ἑνγκελς μέ τό βιβλίο τοῦ Προυντόν φαίνεται ἀπό τή συνοπτική πραγματεία του πάνω στό βιβλίο αὐτό. Ὁ Μάρξ, σέ ἐπιστολή του πρὸς τόν Γιόζεφ Βάιντεμαγιερ, ἐξαγγέλει σειρά ἄρθρων μέ τό γενικό τίτλο «Νεότερες ἀποκαλύψεις τοῦ σοσιαλισμοῦ ἢ "Idée générale de la Revolution au XIX siècle" par P.-J. Proudhon. Κριτική τοῦ Κ.Μ.» (βλ. Κ. Μάρξ - Φ. Ἑνγκελς Ἀπαντα, τόμ. 27, σελ. 595). Ὡστόσο, τό σχέδιο αὐτό, πού εἶχε ἤδη ἀναγγελεῖ δημόσια, δέ μπόρεσε νά πραγματοποιηθεῖ, διότι τό περιοδικό «Ἡ ἐπανάσταση», περιοδικό πού ἐξέδιδε ὁ Βάιντεμαγιερ στή Νέα Ὑόρκη, εἶχε ἀναγκαστεῖ νά διακόψει τήν ἐκδόσή του.—182, 191, 192, 197, 201, 509

85. *Montagne* — Εἶναι ἡ ὀνομασία πού πῆρε στά 1848-1851 μιά πολιτική ὁμάδα μικροαστῶν δημοκρατῶν καί ρεπουβλικάνων ὑπό τόν Ledru-Rollin. Ὁργανό της ἦταν ἡ παρισινή ἡμερήσια ἐφημερίδα «La Réforme».—182
86. Μέ παράκληση τοῦ Μάρξ ὁ Ἑνγκελς ἔγραψε γι' αὐτόν ἕνα κριτικό σχόλιο πάνω στό ἔργο τοῦ Προυντόν, πού τοῦ τό ἔστειλε στά τέλη Ὀκτωβρίου 1851.—197
87. R. Price, «An Appeal to the Public, on the Subject of the National Debt», London, 1772. (Ρ. Πράις. «Ἐκκλήση πρὸς τήν κοινὴ γνώμη γιά τό θέμα τοῦ ἐθνικοῦ χρέους». Λονδίνο, 1772).—198
88. «*Neue Preussische Zeitung*» («*Νέα Ἐφημερίδα τῆς Πρωσίας*») — ἡμερήσια ἐφημερίδα, πού ἐκδιδόταν στό Βερολίνο ἀπό τόν Ἰούνιο τοῦ 1848 ὡς ὄργανο τῆς ἀντεπαναστατικῆς παλατιανῆς καμαρίλας καί τῶν πρώσων μεγαλοτσιφλικάδων. Γνωστή καί σάν «*Kreuz-Zeitung*» («Ἐφημερίδα τοῦ Σταυροῦ»).—202

89. *Ίστορική Σχολή* — αντιδραστική τάση στην επιστήμη της ιστορίας και του Δικαίου, που εμφανίστηκε στα τέλη του 18ου αιώνα στη Γερμανία.—202
90. Έννοει πιθανώς τη σειρά άρθρων του Μάρξ «Οί ταξικοί αγώνες στη Γαλλία 1848-1850» (βλ. Κ. Μάρξ - Φ. Ένγκελς, *Άπαντα*, τόμ. 7, σελ. 9-107), που δημοσιεύτηκε στη «Νέα Έφημερίδα του Ρήνου. Πολιτικο-οικονομική Έπιθεώρηση» (βλ. σημ. 78), τεύχη 1, 2, 3, 5 και 6, Ίανουάριος - Μάρτιος και Μάιος - Οκτώβριος 1850.—202
91. Έννοει τό έργο του Κ. Μάρξ «Ή άθλιότητα της φιλοσοφίας» (βλ. σημ. 60).—202
92. Ο Μάρξ έγραψε αυτό τό άρθρο μέ άφορμή τό θάνατο του Προυντόν, ύστερα από παράκληση του Γιόχαν Μπαπτίστ φόν Σβάιτσερ, άρχισυντάκτη του «Social-Demokrat». Ή σύνταξη της έφημερίδας δημοσίευσε την έπιστολή μέ την έξής σημείωση : «Θεωρήσαμε ως πιο ένδε-δειγμένο νά δώσουμε αναλλοίωτη την έπιστολή».
- «Social-Demokrat»* — Όργανο της λασσαλικής Γενικής Γερμανικής Ένωσης Έργατών, που έκδιόταν από τό Δεκέμβριο του 1864 ως τό 1871. Στην περίοδο 1864-1865 είχε διευθυντή τον Σβάιτσερ.—203
93. *«Langue universelle»* (*«Παγκόσμια γλώσσα»*) — Πρόκειται για την έργασία του Προυντόν «Éssai de grammaire générale» (*«Δοκίμιο γενικής Γραμματικής»*), που έντάχθηκε στο βιβλίο : Nicolas-Sylvestre Bergier, *«Les éléments primitifs des langues»*. Besançon, 1837.—203
94. Ή πρώτη πραγματεία του Προυντόν πάνω στην ιδιοκτησία »Qu'est-ce que la propriété? Ou recherches sur la principe du droit et du gouvernement» έκδόθηκε στο Παρίσι τό 1840. Ο Μάρξ και ό Ένγκελς είχαν ήδη από τό 1842 έκφρασει θετικά για την πραγματεία αυτή. Ο Προυντόν δημοσίευσε δυό ακόμα πραγματείες πάνω στην ιδιοκτησία : «Lettre à A. Blanqui», Paris 1841 και «Avertissement aux propriétaires, ou lettre à M. Victor Considerant, redacteur de «la Phalange», sur me défense de la propriété», Paris 1842, που δέν βρήκαν την ίδια ανταπόκριση όπως τό πρώτο βιβλίο του.—203
95. Πρόκειται για την έργασία του T.R. Malthus, «An essay on the principle of population, as it affects the future improvement of society, with remarks on the speculations of Mr. Godwin, M. Condorcet, and other writers». London, 1798 (T.P. Μάλθους, «Ή έμπειρία απ' τό νόμο του πληθυσμού και ή επίδρασή της στην μέλλουσα τελειοποίηση της κοι-

- νωνίας. Μέ παρατηρήσεις γιά τίς απόψεις τοῦ κ. Γκόντουίν, τοῦ κ. Κοντορσέ καί ἄλλων συγγραφέων». Λονδίνο, 1798.—204
96. Jean-Pierre Brissot de Warville, «Recherches philosophiques sur le droit de propriété et sur le vol, considérés dans la nature et dans la société». Στή «Bibliothèque philosophique du législateur, du politique, du jurisconsulte...», T. 4, Berlin-Paris-Lyon 1782.—205
97. Κ. Μάρξ : «Ἡ ἀθλιότητα τῆς φιλοσοφίας», Ἔπαντα, τόμ. 4, σελ. 139.—207
98. Τίς λέξεις πού βρίσκονται μέσα σέ παρένθεση ὁ Μάρξ τίς πρόσθεσε σέ τοῦτο τό ἄρθρο-ἐπιστολή.—207
99. Κ. Μάρξ : «Ἡ ἀθλιότητα τῆς φιλοσοφίας», Ἔπαντα, τόμ. 4, σελ. 143-144.—208
100. Ὁ Ἐτιέν Καμπέ, οὐτοπικός κομμουνιστής, ἀνεξάρτητα ἀπό τόν οὐτοπιστικό χαρακτήρα τῶν ἀντιλήψεών του, ἔπαιξε σημαντικό ρόλο στήν πολιτική ἀφύπνιση τοῦ γαλλικοῦ προλεταριάτου στίς δεκαετίες τοῦ '30 καί '40 τοῦ 19ου αἰώνα. Μέ τίς ἐφημερίδες του «La Populaire» καί «Le Populaire de 1841», συνδύαζε τήν προπαγάνδα τοῦ οὐτοπικοῦ κομμουνισμοῦ του μέ τήν κριτική τοῦ καθεστώτος τῆς βουλιανῆς μοναρχίας, συμβάλλοντας ἔτσι στή διάδοση δημοκρατικῶν ἰδεῶν. Στά βιβλία του, στίς προκηρύξεις κ.ἄ. ὁ Καμπέ ἔκανε ὀξύτατη κριτική στήν καπιταλιστική κοινωνία.—209
101. Charles Dunoyer, «De la liberté du travail ou simple exposé des conditions dans lesquelles les forces humaines s'exercent avec le plus de puissance», T. 1-3, Paris, 1845.—209
102. Μιλώντας στή συνεδρίαση τῆς Γαλλικῆς Ἐθνοσυνέλευσης, στίς 31 Ἰουλίου 1848, ὁ Προυντόν, ἀφοῦ ἔκανε μερικές προτάσεις μικροαστικο-ουτοπικοῦ χαρακτήρα, καταδίκασε τίς πράξεις βίας καί αὐθαιρεσίας ἐναντίον αὐτῶν πού μετείχαν στήν προλεταριακή ἐξέγερση τοῦ Παρισιοῦ τόν Ἰούνιο τοῦ 1848.—209
103. Adolphe Thiers, «De la propriété», Paris 1848.—209
104. «Gratuité du credit. Discussion entre M.Fr. Bastiat et M. Proudhon» Paris, 1850.—210

105. Έννοεῖ τό βιβλίο τοῦ Πιέρ Ζοζέφ Προυντόν »Théorie de l'impôt, question mise au concours par le conseil d'état du canton de Vaud en 1860», Paris 1861.—210
106. Στό βιβλίο του «La révolution sociale démontrée par le coup d'état du 2 decembre», Paris 1852 ὁ Προυντόν θεωροῦσε τόν Ναπολέοντα τόν Γ' ὡς ἄνθρωπο τῆς κοινωνικῆς ἐπανάστασης, ὡς κληρονόμο τῆς ἐπανάστασης τοῦ 1848, ὡς ἐπαναστάτη δικτάτορα. Ἀργότερα, ἐγκατέλειψε αὐτή τήν ἄποψή του.—211
107. Pierr-Joseph Proudhon, «Si les traités de 1815 ont cessé d'exister? Actes du futur congrès», Paris 1863. Στό ἔργο του αὐτό ὁ Προυντόν ἀντιτάσσεται σφόδρα στήν ἀναθεώρηση τῶν ἀποφάσεων τοῦ συνεδρίου τῆς Βιέννης γιά τήν Πολωνία καί στήν ὑποστήριξη τοῦ πολωνικοῦ ἐθνικοῦ ἀπελευθερωτικοῦ κινήματος ἀπό μέρος τῆς εὐρωπαϊκῆς δημοκρατίας. Μέ τόν τρόπο αὐτό δικαιολογοῦσε ταυτόχρονα τήν καταπιεστική πολιτική τοῦ ρωσικοῦ τσαρισμοῦ.—211
108. Simon-Nicolas-Henri Linguet, «Théorie des loix civiles, ou principes fondamentaux de la société», T. 1-2, Londres 1767.—211
109. Πρόκειται γιά μιά ἀπόφαση πού ἐκμαίευσαν ἀπό τό Γενικό Συμβούλιο, ἐκμεταλλεῖται τήν ἀπουσία τοῦ Μάρξ καί ἄλλων, μερικοί ἄγγλοι ἀντιπρόσωποι, ἀπόφαση πού ἀναιροῦσε τήν ἀπάντηση τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου σ' ἓνα συκοφαντικό ἄρθρο τοῦ Vésinier (γάλλου δημοσιολόγου, ἀντιβοναπαρτικοῦ, πού διαγράφηκε ἀπό τή Διεθνή), ὁ ὁποῖος ἰσχυρίστηκε στήν «Écho de Verviers», ὅτι δῆθεν ὁ ἰταλός πολιτικός Ματσίνι ἦταν ὁ συντάκτης τῶν ἰδρυτικῶν κειμένων τῆς Διεθνούς. Στίς 13 Μαρτίου 1866 ὁ Μάρξ καί οἱ ὁπαδοί του πέτυχαν νά ἀκυρωθεῖ ἡ ἀπόφαση ἐκείνη.—213
110. «The Times» — μεγάλη ἡμερήσια ἀγγλική συντηρητική ἐφημερίδα, πού ἰδρύθηκε στά 1785 καί ἀπό τό 1788 ἐκδίδεται μ' αὐτόν τόν τίτλο.—213, 236, 264
111. «Militär-Zeitung» («Στρατιωτική Ἐφημερίδα») — ἐννοεῖ τήν «Allgemeine Militär-Zeitung» («Γενική Στρατιωτική Ἐφημερίδα»), ὄργανο τοῦ Συνδέσμου γερμανῶν ἀξιωματικῶν καί στρατιωτικῶν ὑπαλλήλων, πού ἐκδιδόταν στό Ντάρμσταντ ἀπό τό 1826 ὡς τό 1902. Στή δεκαετία τοῦ 1860-1870 ἡ ἐφημερίδα αὐτή εἶχε δημοσιεύσει μερικά ἄρθρα τοῦ Ἑνγκελς.—213
112. Μεταξύ 19 Ἰουνίου καί 5 Ἰουλίου 1866, ὁ Ἑνγκελς ἔγραψε τή σειρά

των άρθρων του με τό γενικό τίτλο «Παρατηρήσεις γιά τόν πόλεμο στή Γερμανία» (βλ. Κ. Μάρξ - Φ. Ένγκελς, "Απαντα, τόμ. 16, σελ. 167-189).—213

113. Οί συζητήσεις γιά τόν πρωσο-αύστριακό πόλεμο τοῦ 1866 ἔγιναν στό Κεντρικό Συμβούλιο στίς 19 καί 26 Ἰουνίου, καθώς καί στίς 17 Ἰουλίου 1866. Στή συνεδρίαση τῆς 26ης Ἰουνίου προτάθηκαν τρία προσχέδια ἀποφάσεων : τό πρῶτο ἦταν τῶν Konstantin Bobezynski καί Τζένης Κάρτερ, τό δεύτερο τῶν Οὐίλιαμ Κρέμερ καί Ralph Dutton καί τό τρίτο τοῦ Πέτερ Φόξ. Στή συνεδρίαση τοῦ Συμβουλίου τῆς 17ης Ἰουλίου, ὁ Μάρξ, πρίν ἀπό τήν ψηφοφορία, ἔκανε κριτική σ' αὐτά τά προσχέδια ἀποφάσεων. Μετά ἀπ' αὐτό, τά δυό ἀποσύρθηκαν. Τό προσχέδιο πού πρότειναν οἱ Κρέμερ/Dutton καταδίκαιε ἀπό ἄποψη ἀρχῶν τοῦ κατακτητικῶς πολέμου, ἀλλά δέν διατύπωνε ξεκάθαρα τό καθήκον τοῦ προλεταριάτου νά ὀργανωθεῖ στόν ἀγῶνα γιά τήν πολιτική καί κοινωνική του ἀπελευθέρωση. Τό προσχέδιο ἀπόφασης τοῦ Φόξ εἶχε τίς ἴδιες ἐλλείψεις καί, ἐκτός αὐτοῦ, δέν ἔλεγε τίποτα γιά τή στάση τοῦ προλεταριάτου στόν πόλεμο. Ἐπιφέροντας μερικές βελτιώσεις, τό Κεντρικό Συμβούλιο ψήφισε ὁμόφωνα τό προτεινόμενο ἀπό τοῦς Bobezynski/Κάρτερ προσχέδιο ἀπόφασης, πού τό κείμενό της ἔχει ὡς ἑξῆς : «Τό Κεντρικό Συμβούλιο τῆς Διεθνούς Ἐνώσης Ἑργατῶν θεωρεῖ ὅτι ἡ σύρραξη πού ξέσπασε στήν ἡπειρο ἀποτελεῖ σύρραξη μεταξύ κυβερνήσεων καί συμβουλευε τοῦς ἐργάτες νά μείνουν οὐδέτεροι καί νά συσπειρωθοῦν, ὥστε ἀπό τήν ἐνότητά τους αὐτή νά ἀντλήσουν τίς ἀπαραίτητες δυνάμεις γιά τήν πολιτική καί κοινωνική τους ἀπελευθέρωση».—214

114. Μουτουαλισμός (*Mutualisme*) εἶναι τό ὄνομα πού ἔδωσε ὁ Πруντόν στό ρεφορμιστικό του Πρόγραμμα. Μὲ διάφορες παραλλαγές, ὁ Πрунτόν ἀναφέρεται σ' αὐτό τό πρόγραμμα σέ ὅλες του τίς ἐργασίες. Συστηματική ἀνάπτυξη αὐτοῦ τοῦ προγράμματος ἔκανε στή διατριβή του «De la capacité politique des classes ouvrières» («Περί τῆς πολιτικῆς δεξιότητος τῶν ἐργαζομένων τάξεων»), πού τήν ἔγραψε τό 1864 καί δημοσιεύτηκε τό 1868 στό Παρίσι, μετὰ τό θάνατό του. Τό πρόγραμμα τοῦ Πрунτόν πρόβλεπε «τήν ἐκ βάθρων ἀνατροπή τοῦ κοινωνικοῦ καθεστώτος» καί τήν ἐγκαθίδρυση τῆς «μουτουαλιστικῆς κοινωνίας». Θεμελιώδης ἰδέα τοῦ προγράμματός του ἦταν ἡ ἐγκαθίδρυση τῆς Mutualité, δηλ. τῆς ἀμοιβαιότητος σέ ὅλες τίς οἰκονομικές καί κοινωνικές σχέσεις. Ὁ Πрунτόν, πού δέν ἀναγνώριζε κανενός εἶδους συγκεντρωτισμό στή μέλλουσα κοινωνία καί ἐξιδανίκευε τόν αὐθόρμητο χαρακτήρα τῆς ἀπλῆς ἐμπορευματικῆς παραγωγῆς, νόμιζε ὅτι οἱ κοινωνικές σχέσεις μποροῦν νά ρυθμιστοῦν ἀπλῶς καί μόνο σύμφωνα μέ τήν ἀρχή τῆς ἐθελούσιας ἀμοιβαιότητος (Mutualité). Κατά τόν Πрунτόν θεσμοί

του μπουτουαλισμού είναι : η άμοιβαία ασφάλιση, η άμοιβαία πίστη, η άμοιβαία βοήθεια, η άμοιβαία εκπαίδευση καθώς και οι άμοιβαίες εγγυήσεις στο πεδίο της κατανάλωσης, της ανταλλαγής, της εργασίας, της ποιότητας και της σωστής τιμής των εμπορευμάτων. Τόν όρο Mutualité, Mutualisme, ο Πруντόν τον δανείστηκε από την ιστορία της γαλλικής Ένωσης των Έργατών : οι μπουτουαλιστικές Ένώσεις των εργατών και χειροτεχνών ύπηρξαν στη δεκαετία του '30 του 19ου αιώνα μία καθιερωμένη μορφή αυτοσυντήρησης των εργαζομένων κατά του κεφαλαίου. Κατά την έρμηνεία του Πрунτόν, ο μπουτουαλισμός, μεταφερόμενος στη σφαίρα της πολιτικής, παίρνει τη μορφή του φεντεραλισμού. Οι όπαδοί του Πрунτόν στο γαλλικό εργατικό κίνημα αυτοαποκαλούνταν στη δεκαετία του 1860-1870 μπουτουαλιστές. Όσο άνηκαν στην Α' Διεθνή, ως άριστεροί прουντονικοί, τό καταστατικό της του 1871 άπαγόρευε σ' αυτούς, καθώς και σ' όλα τά άλλα τμήματά της, νά παίρνουν τέτοιες όνομασίες αίρέσεων (βλ. Κ. Μάρξ - Φ. Ένγκελς, "Απαντα, τόμ 17, σελ. 447).—214, 235, 278.

115. *Τό Συνέδριο της Γενεύης*, τό πρώτο συνέδριο της ΔΕΕ, πραγματοποιήθηκε στις 3-8 Σεπτεμβρίου 1866. Στο συνέδριο συμμετείχαν 60 αντιπρόσωποι από την Άγγλία, τή Γαλλία, τή Γερμανία και τήν Έλβετία. Οι σπουδαιότερες αποφάσεις του συνεδρίου βασίζονταν στις «όδηγίες προς τούς αντιπροσώπους του προσωρινού Κεντρικού Συμβουλίου πάνω σέ έπιμέρους ζητήματα», πού είχαν συντάξει οι Μάρξ και Ένγκελς, (βλ. Κ. Μάρξ - Φ. Ένγκελς, "Απαντα, τόμ. 16, σελ. 190-199), και πού ή ανάγνωσή τους έγινε ως επίσημη έκθεση του Κεντρικού Συμβουλίου. Στις οδηγίες εκείνες, ο Μάρξ έδινε έναν καθαρό προσανατολισμό γιά τόν οικονομικό ταξικό άγώνα και ύπογράμμιζε τήν ανάγκη νά συνδεθεί ατός ο άγώνας μέ τόν πολιτικό άγώνα. Οι прунτονικοί σέ όλα τά θέματα της ήμερήσιας διάταξης αντιπαρέθεσαν ένα δικό τους πρόγραμμα, διατυπωμένο σέ ιδιαίτερο μνημόνιο. Όστόσο, έξι από τά έννιά σημεία των «Όδηγιών», πού είχε συντάξει ο Μάρξ, ψηφίστηκαν ως αποφάσεις του Συνεδρίου : Γιά τή διεθνή συνένωση των προσπαθειών στον άγώνα μεταξύ εργασίας και κεφαλαίου μέ τή βοήθεια της Διεθνούς. Γιά τόν περιορισμό της εργάσιμης ήμέρας. Γιά τήν εργασία των έφηβων και των παιδιών. Γιά τή δουλειά στους συνεταιρισμούς, τίς συνδικαλιστικές ενώσεις, σήμερα και στό μέλλον. Γιά τούς στρατούς. Τό Συνέδριο της Γενεύης ένέκρινε τό Καταστατικό, πού είχε έπεξεργασθεί ο Μάρξ, ψήφισε έναν οργανωτικό κανονισμό και εξέλεξε τό Γενικό Συμβούλιο (ως τότε Κεντρικό Συμβούλιο) μέ τήν ίδια σύνθεση. Τό Συνέδριο της Γενεύης αποτέλεσε τήν κατακλείδα της περιόδου συγκρότησης της Διεθνούς Ένωσης Έργατών ως μαζικής όργάνωσης του προλεταριάτου.—216

116. Τό Συνέδριο τῶν ἐργατῶν τῆς Βαλτιμόρης, 20-25 Αὐγούστου 1866, στό ὁποῖο μετεῖχαν ἀντιπρόσωποι 59 Συνδικαλιστικῶν Ἐνώσεων (Trade-Unions) καί πολλῶν ἄλλων ὀργανώσεων, πού ἀγωνίζονταν γιά τό 8ωρο, συζήτησε μεταξύ ἄλλων καί τά ἀκόλουθα θέματα : τή διά νόμου καθιέρωση τοῦ 8ωρου καί τή συνένωση ὅλων τῶν ἐργατῶν στά συνδικάτα. Τό συνέδριο ἀποφάσισε τήν ἰδρυση τῆς Ἐθνικῆς Ἑργατικῆς Ἐνώσεως (National Labor Union).—217
117. Πρόκειται γιά τό κίνημα γιά τήν ἐκλογική μεταρρύθμιση στήν Ἀγγλία, πού εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τή μεταρρύθμιση τοῦ 1867.—217
118. Φράση ἀπό τήν «Αἰνειάδα» τοῦ Βιργιλίου, βιβλ. II.—218
119. Ὁ Ἐνγκελς ἀντικρούει προπαντός τήν ἀποψη τοῦ Προυντόν ὅτι ἐνα σπίτι, μιᾶς καί χτίστηκε κάποτε, δημιουργεῖ στό διηνεκές τίτλο δικαιώματος γιά ὀρισμένη ἐτήσια πληρωμή καί κάνει κριτική στό ὅτι ὁ Προυντόν δέν λέει τίποτα γιά τίς αἰτίες αὐτοῦ τοῦ γεγονότος.
Ἡ ἐργασία τοῦ Ἐνγκελς «Γιά τό ζήτημα τῆς κατοικίας» ἀποτελεῖται ἀπό τρία μέρη. Καί τά τρία αὐτά μέρη γράφτηκαν ὅπο μορφή πολεμικῆς ἐναντίον τῶν ἀστικῶν καί μικροαστικῶν σχεδίων ἐπίλυσης τοῦ ζητήματος τῆς κατοικίας. Ὁ Ἐνγκελς ἀποκαλύπτει τήν οὐσία τοῦ μικροαστικοῦ ρεφορμισμού καί ἀποδείχνει ὅτι τό ζήτημα τῆς κατοικίας ἀποτελεῖ μέρος τοῦ κοινωνικοῦ ζητήματος καί μπορεῖ νά λυθεῖ ὁλοκληρωτικά μόνο μέ τήν κατάργηση τῶν καπιταλιστικῶν σχέσεων παραγωγῆς. Ξεσκεπάζει ταυτόχρονα τόν ἀντιδραστικό ταξικό χαρακτήρα τοῦ πρῶσο-γερμανικοῦ κράτους καί διασαφηνίζει τίς οἰκονομικές θεωρίες πού ἀνέπτυξε ὁ Μάρξ.
Τό πρῶτο μέρος, μέ τόν τίτλο «Πῶς ὁ Προυντόν λύνει τό ζήτημα τῆς κατοικίας», ἀποτελοῦσε ἄμεση ἀπάντηση σέ σειρά ἀνυπὸγραφων ἄρθρων, πού εἶχαν δημοσιευθεῖ στό «Volksstaat» (βλ. σημ. 124) μέ τόν τίτλο «Τό ζήτημα τῆς κατοικίας». Τά ἄρθρα ἦταν ἀνατυπωμένα ἀπό τήν αὐστριακή ἐργατική ἐφημερίδα «Volkswille». Ἀργότερα ἐγινε γνωστό ὅτι συντάκτης αὐτῶν τῶν ἄρθρων ἦταν ὁ προυντονικός Δρ. τῆς ἱατρικῆς Α. Μύλμπεργκερ ἀπό τή Βυρτεμβέργη. Γύρω στίς 22 Μαΐου 1872, ὁ Ἐνγκελς εἶχε γράψει τό πρῶτο μέρος τῆς ἐργασίας, μέ τόν τίτλο «Πῶς ὁ Προυντόν λύνει τό ζήτημα τῆς κατοικίας», πού δημοσιεύτηκε στό «Volksstaat» στά τέλη Ἰουνίου ἄρχές Ἰουλίου 1872. Τό δεῦτερο μέρος, μέ τόν τίτλο «Πῶς ἡ ἀστική τάξη λύνει τό ζήτημα τῆς κατοικίας», δημοσιεύτηκε τήν πρωτοχρονιά τοῦ 1873, ἐνῶ τό τρίτο μέρος γράφτηκε ὡς ἀνταπάντηση στόν Μύλμπεργκερ. Δημοσιεύτηκε τό Φεβρουάριο τοῦ 1873 στό «Volksstaat», μέ τόν τίτλο «Συμπληρωματικές παρατηρήσεις γιά τόν Προυντόν καί τό ζήτημα τῆς κατοικίας».

Μετά τή δημοσίευσή τους στό *Volksstaat*», τά τρία μέρη τῆς ἐργασίας τοῦ Ἑνγκελς ἐκδόθηκαν σέ ξεχωριστά τεῦχη ἀπό τίς ἐκδόσεις τοῦ «*Volksstaat*» στή Λειψία. Ἡ ἐργασία ἐκδόθηκε τό 1887 σέ δεύτερη θεωρημένη ἐκδοση, μέ τόν τίτλο «Γιά τό ζήτημα τῆς κατοικίας», ἀπό τίς ἐκδόσεις Hottingen τῆς Ζυρίχης. Στή δεύτερη αὐτή ἐκδοση ὑπάρχουν μερικές ἀλλαγές καί προσθήκες τοῦ Ἑνγκελς.—218, 490

120. Κάρλ Μάρξ : «Τό Κεφάλαιο», τόμος πρῶτος. (Κ. Μάρξ - Φ. Ἑνγκελς, Ἄπαντα, τόμ. 23, σελ. 99-100.)—218

121. Φρίντριχ Ἑνγκελς : «Ἡ κατάσταση τῆς ἐργαζομένης τάξης στήν Ἀγγλία, ἐξ ἰδίων παρατηρήσεων καί αὐθεντικῶν πηγῶν», Λειψία 1845, Κ. Μάρξ - Φ. Ἑνγκελς, Ἄπαντα, τόμ. 2, σελ. 225-506.—220

122. *Ἐξέγερση τοῦ Ἰούνη* — Ἡ ἐξέγερση τῶν ἐργατῶν τοῦ Παρισιοῦ στίς 24-26 Ἰουνίου 1848, πού καταπνίγηκε στό αἷμα ἀπό τόν ὑπουργό τῶν Στρατιωτικῶν Καβαινιάκ.

Παρισινή Κομμούνια (18 Μαρτίου - 28 Μαΐου 1871). Ἦταν ἡ πρώτη ἀπόπειρα τοῦ προλεταριάτου νά ἐγκαθιδρύσει τήν πολιτική κυριαρχία τῆς ἐργατικῆς τάξης. Ἡ Παρισινή Κομμούνια θέσπισε σπουδαία πολιτικά μέτρα μέ τή συντριβή τοῦ παλαιοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ, τήν καθιέρωση τοῦ θεσμοῦ τῆς αἰρετότητας ὅλων τῶν κρατικῶν λειτουργῶν, τήν κατάργηση τῆς διάκρισης τῆς νομοθετικῆς καί ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας καί τήν ἀντικατάσταση τοῦ μόνιμου στρατοῦ ἀπ' τόν ἐξοπλισμένο λαό. Αἰτίες γιά τήν ἀποτυχία τῆς Κομμούνιας τοῦ Παρισιοῦ ἦσαν ὅτι ἔλλειψε μιά ξεκάθαρη, ἐπιστημονικά θεμελιωμένη σύλληψη τοῦ ἀγῶνα καί ἓνα ἡγετικό ἐπαναστατικό κόμμα τοῦ προλεταριάτου καθῶς καί τό ὅτι ἦταν συντριπτική ἡ ὑπεροχή τῶν ἀντεπαναστατῶν. Μετά τήν ἄγρια καταστολή τῆς Κομμούνιας, ἀπόκτησε τεράστια σημασία ἡ ἀξιολογήση τῶν διδαγμάτων της ἀπό τόν Μάρξ καί τόν Ἑνγκελς. Ἡ ἀνάλυσή τους ἐπιβεβαίωσε τήν ἀντίληψη γιά τήν ἀναγκαιότητα συντριβῆς τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ τῆς ἀστικῆς τάξης, πλάτυνε καί συγκεκριμενοποίησε τίς ἀντιλήψεις γιά τή δικτατορία τοῦ προλεταριάτου, γιά τήν πολιτική τῶν συμμαχικῶν καί τή διδασκαλία γιά τό κόμμα. (βλ. σημ. 128).—221, 227, 265, 280, 284, 298, 487, 490

123. *Φαραωνικές χύτρες* — Ὁ βιβλικός μῦθος γιά τή φυγή τῶν Ἰουδαίων ἀπό τήν αἰγυπτιακή αἰχμαλωσία ἀναφέρει ὅτι ὅσοι λιγοψυχοῦσαν ἀπό τίς ταλαιπωρίες τῆς φυγῆς καί τῆς πείνας, «νοσταλγοῦσαν τίς φαραωνικές χύτρες», δηλαδή ἔφερναν στή μνήμη τους τίς θλιβερές μέρες τῆς αἰχμαλωσίας, ὅπου ὅμως εἶχαν τουλάχιστον τό στομάχι γεμάτο.—221

124. «*Der Volksstaat*» («Τό Λαϊκό Κράτος») — κεντρικό ὄργανο τοῦ Σο-

σιαλδημοκρατικού Ἑργατικού Κόμματος (Ἀϊζεναχικοί). Ἐκδιόταν στή Λειψία ἀπό τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1869 ὡς τό Σεπτέμβριο τοῦ 1876, στήν ἀρχή δισεβδομαδιαία καί ἀπό τόν Ἰούλιο τοῦ 1873 τρισεβδομαδιαία. Ἀπηχοῦσε τίς ἀπόψεις τῆς ἐπαναστατικῆς κατεύθυνσης μέσα στό γερμανικό ἐργατικό κίνημα. Τῇ γενική διεύθυνση τῆς ἐφημερίδας εἶχε ὁ Βίλελμ Λίμπκνεχτ. Μεγάλη ἐπιρροή στό χαρακτήρα τῆς ἐφημερίδας ἀσκοῦσε ὁ Αὐγουστος Μπέμπελ, ὁ ὁποῖος ἦταν διεθυντής τοῦ Ἐκδοτικοῦ «Volksstaat». Ἀπό τήν ἵδρυσή της ὁ Μάρξ καί ὁ Ἐνγκελς ἦσαν συνεργάτες τῆς ἐφημερίδας.—225, 286, 327

125. Τό σύνθημα τοῦ Μπακούνιν «κοινωνική ἐκκαθάριση» διαδόθηκε τό καλοκαίρι τοῦ 1869 ἀπό μιά σειρά συνεργασίες πού δημοσιεύτηκαν στήν «L'Égalité» (βλ. σημ. 186). Σέ μιά συνεργασία του, σέ πολλές συνέχειες, μέ τίτλο «Πολιτική καί Διεθνής», ὁ Μπακούνιν, προφασιζόμενος ὅτι ἔκανε μιά «πιστή ἐκλαίκευση» τῶν ἀρχῶν τῆς Διεθνούς Ἐνωσης Ἑργατῶν, διακήρυσσε ὅτι ἡ «κοινωνική ἐκκαθάριση» εἶναι «ἡ μεγαλύτερη πράξη δικαιοσύνης, ἡ ἀναγκαία ἀφετηρία καί ἀπαραίτητη βάση» γιά τήν πραγματοποίηση «μιάς ἐξισωτικῆς καί ἐθνικῆς ὀργάνωσης» («L'Égalité», 21 Αὐγούστου 1869). Στήν ἴδια συνεργασία, ὁ Μπακούνιν στιγμάτιζε κάθε πολιτικό κίνημα, πού δέν ἔχει «ἄμεσο καί κατευθεῖαν στόχο» τήν κήρυξη τῆς κοινωνικῆς ἐκκαθάρισης», ὡς κίνημα τῆς ἀστικῆς τάξης («L'Égalité», 28 Αὐγούστου 1869).—226, 232, 282
126. «*Internationale et révolution. A propos du congrès de la Haye par des réfugiés de la Commune, ex-membres du Conseil Général de l'Internationale*», Londres 1872.—227
127. Κάρλ Μάρξ - Φρίντριχ Ἐνγκελς : «Μανιφέστο τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος», Λονδίνο 1848. Ἔκδοση, τόμ. 4, σελ. 459-493.—227, 487
128. Κάρλ Μάρξ : «Ὁ ἐμφύλιος πόλεμος στή Γαλλία. Διακήρυξη τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου τῆς Διεθνούς Ἐνωσης Ἑργατῶν». Ἔκδοση, τόμ. 17, σελ. 313-365. Τό Γενικό Συμβούλιο, στή συνεδρίασή του στίς 18 Ἀπριλίου 1871, εἶχε ἀναθέσει στόν Μάρξ νά συντάξει μιά διακήρυξη πρὸς ὅλα τὰ μέλη τῆς ΔΕΕ γιά «τῇ γενικῇ τάση τοῦ ἀγῶνα» στή Γαλλία. Τό τελικό κείμενο τῆς διακήρυξης, «Ὁ ἐμφύλιος πόλεμος στή Γαλλία», ἐγκρίθηκε ἀπό τό Γενικό Συμβούλιο στίς 30 Μαΐου 1871. Γύρω στίς 13 Ἰουνίου 1871 ἡ διακήρυξη δημοσιεύθηκε στά Ἀγγλικά. «Ὁ ἐμφύλιος πόλεμος στή Γαλλία» εἶναι ἓνα ἀπό τὰ σημαντικότερα ἔργα τοῦ ἐπιστημονικοῦ κομμουνισμοῦ. Σ' αὐτό τό ἔργο ὁ Μάρξ, στηριζόμενος στήν πείρα τῆς Κομμούνας τοῦ Παρισιῶ (βλέπε σημ. 122), ἀνέπτυξε παραπέρα τή διδασκαλία γιά τήν πάλη τῶν τάξεων, γιά τό κράτος, γιά τήν

επανάσταση και τή δικτατορία του προλεταριάτου, καθώς και τή διδασκαλία για τό κόμμα και τήν πολιτική των συμμαχιών. Για πρώτη φορά, ο Μάρξ έβγαλε τό σημαντικό για τό όλο τό διεθνές εργατικό κίνημα συμπέρασμα ότι ή πολιτική μορφή τής δικτατορίας του προλεταριάτου πρέπει νά είναι μιά κυβέρνηση τύπου Κομμούνας του Παρισιού, ή όποία στηριζόταν στην ένότητα νομοθετικής και εκτελεστικής εξουσίας και στην αίρετότητα και στό ανακλητό όλων των αντιπροσώπων του λαού.—228, 508

129. Φρίντριχ Ένγκελς : «Γιά τό ζήτημα τής κατοικίας», Άπαντα, τόμ. 18, σελ. 215.—230
130. Τά άρθρα του Μύλμπεργκερ, πού δημοσιεύτηκαν στις άρχές του 1872 μέ τόν τίτλο «Τό ζήτημα τής κατοικίας», εκδόθηκαν άργότερα σέ ιδιαίτερο φυλλάδιο : Α. Μύλμπεργκερ, «Τό ζήτημα τής κατοικίας. Μιά κοινωνική σκιαγράφηση», Λειψία 1872.—230
131. Κάρλ Μάρξ - Φρίντριχ Ένγκελς : «Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος», Άπαντα, τόμ. 4, σελ. 472 και 484-485.—231
132. Τό άρθρο αυτό τό έγραψε ο Μάρξ για τή συλλογή «Almanacco Repubblicano» στά τέλη Δεκεμβρίου 1872 - άρχές Ίανουαρίου 1873. Του τό είχε ζητήσει ο διευθυντής τής έφημερίδας «La Plebe», Ένρίκο Μπινιάμι. Ο Μάρξ και ιδίως ο Ένγκελς κατά τή διάρκεια του 1872 έκαναν άγώνα έναντίον τής έπιρροής των άναρχικών στην εργατική τάξη τής Ίταλίας. Ο Ένγκελς άσκησε κριτική του άναρχισμού μέ σειρά άρθρων του, πού δημοσιεύθηκαν στην έφημερίδα «La Plebe». Τό άρθρο του Μάρξ, καθώς και τό άρθρο του Ένγκελς «Περί του κύρους», πού δημοσιεύτηκε στην ίδια συλλογή, αποτέλεσαν τή θεωρητική βάση του άγώνα τής ομάδας των σοσιαλιστών, πού είχε διαμορφωθεί γύρω από τήν έφημερίδα «La Plebe», έναντίον του άναρχισμού. Τό άρθρο του Μάρξ δημοσιεύθηκε τό Δεκέμβριο του 1873.
«La Plebe» («Η Πλέμπα») — ιταλική έφημερίδα, εκδιδόταν από τό 1868 ως τό 1876 στό Lodi και από τό 1875 ως τό 1883 στό Μιλάνο, μέ άρχισυντάκτη τόν Enrico Bignami. Άπό τό 1871 ως τό 1873, ως δργανο των ιταλικών τμημάτων τής ΔΕΕ, ύποστήριζε τή γραμμή του Γενικού Συμβουλίου.—232
133. John Francis Bray, «Labour's wrong and labour's remedy ; or, the age of might and the age of right», Leeds 1839.—235
134. Βλέπε : Κ. Μάρξ - Φ. Ένγκελς, Άπαντα, τόμ. 4, σελ. 175-182.—236

135. David Ricardo, «On the principles of political economy and taxation», London, 1817.—237
136. Ἡ ἐκθεση αὐτὴ τοῦ Μάρξ ἔγινε ὕστερα ἀπὸ συζήτηση τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου γιὰ τὴν κατάργηση τοῦ κληρονομικοῦ δικαιώματος, κατὰ τὴν προετοιμασία τοῦ συνεδρίου τῆς Βασιλείας τῆς ΔΕΕ τὸ Καλοκαίρι τοῦ 1869. Ὑστερα ἀπὸ πίεση τοῦ τμήματος ποὺ εἶχε ἰδρύσει ὁ Μπακούνιν στὴ Γενεύη, τὸν Ἰούνιο τοῦ 1869, μὲ τὴν ἐπωνυμία «Συμμαχία τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας Κεντρικὸ Τμήμα», τὸ θέμα αὐτὸ μπῆκε στὴν ἡμερήσια διάταξη τοῦ συνεδρίου. Αὐτὸ τὸ τμήμα, στὸ ὁποῖο ἀνήκαν μιά σειρά πιστοὶ ὁπαδοὶ τοῦ Μπακούνιν, στὴν πραγματικότητα ἦταν ἡ ἡγεσία τῆς Διεθνoῦς Συμμαχίας τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας. Ὁ Μπακούνιν ἐπέβαλε στὸ συνέδριο τῆς ΔΕΕ νὰ συζητηθεῖ τὸ θέμα περὶ κληρονομικοῦ δικαιώματος κατὰ τρόπο ἀποδιοργανωτικό, τῇ στιγμῇ ποὺ τὸ συνέδριο ἔπρεπε νὰ λάβει ἀποφάσεις πάνω σὲ σπῶδαῖα προβλήματα προγράμματος καὶ τακτικῆς ποὺ ἔστεκαν μπροστὰ στὴν εὐρωπαϊκὴ ἐργατικὴ τάξη.—243, 261
137. Μία ὁμάδα ὁπαδῶν τοῦ Σαίν-Σιμόν — οἱ Enfantin, Bazard, Rodrigues Buchez κ.ά. — στὰ τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ '20 τοῦ 19ου αἰῶνα προσπαθοῦσε νὰ ἐκλαϊκεύσει καὶ νὰ ἀναπτύξει τὶς διδασχὲς τοῦ Σαίν-Σιμόν. Τὸ 1830 ἐκδόθηκε τὸ βιβλίο «Ἡ διδασκαλία τοῦ Σαίν-Σιμόν», μὲ βάση τὶς διαλέξεις τοῦ Bazard στὸ Παρίσι. Ἐκεῖ ὑπογραμμιζόταν τὸ αἶτημα γιὰ τὴν κατάργηση τοῦ κληρονομικοῦ δικαιώματος (βλέπε «Doctrine de Saint-Simon. Première année. Exposition, 1829», Παρίσι 1890, σελ. 143-169).—244
138. Ἡ «ἐμπιστευτικὴ ἀνακοίνωση» προοριζόταν γιὰ τὸ Προεδρεῖο τοῦ Σοσιαλδημοκρατικοῦ Ἑργατικοῦ Κόμματος. Τὸ ντοκουμέντο αὐτό, ποὺ περιέχει αὐτοῦσια τὴν ἐγκύκλιο-ἐπιστολὴ τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου τῆς 1 Ἰανουαρίου 1870, ὁ Μάρξ τὸ ἔστειλε στὸν ἐντεταλμένο Γραμματέα γιὰ τὴ Γερμανία Λούντβιχ Κούγκελμαν, μὲ τὴν παράκληση νὰ τὸ διαβιβάσει στὸν Μπράκε καὶ στὰ ἄλλα μέλη τοῦ Προεδρείου.
Τὸ παρὸν κείμενο βασίζεται στὸ χειρόγραφο τοῦ Μάρξ ποὺ τὸ εἶχε ἐπισυνάψει στὴν ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Κούγκελμαν τῆς 28 Μαρτίου 1870. Τὸ πλήρες κείμενο πρωτοδημοσιεύτηκε στὸ περιοδικό «Neue Zeit», τεῦχος ἀρθ. 15, χρόνος ἐκδοσης 20ος, τόμος 2, 1901-1902.—246
139. Ἀναφορά στὸ «*La Philosophie Positive Revue*» — περιοδικό ποὺ προπαγάνδιζε τὴν ἀστικὴ φιλοσοφία τοῦ ποζιτιβισμοῦ τοῦ Αὐγουστου Κόν. Ἐκδιόταν στὸ Παρίσι ἀπὸ τὸ 1867 ὡς τὸ 1883. Ἕνας ἀπὸ τοὺς ἰδρυτὲς καὶ συντάκτες του ἦταν ὁ G. Wyruboff.—247

140. «*L'Eguaglianza*» — εβδομαδιαία εφημερίδα, όργανο του Ναπολιτάνικου τμήματος της Διεθνούς. Έκδιδόταν από τό Νοέμβριο του 1869 ώς τόν Ίανουάριο του 1870. Ή εφημερίδα βρισκόταν υπό τήν έπιρροή των μπακουινικών.—249

141. Στο συνέδριο της Βασιλείας, 6-11 Σεπτεμβρίου 1869, ό Μπακούνιν είχε ήδη επιχειρήσει νά πάρει στά χέρια του τήν ήγεσία της ΔΕΕ. Στο συνέδριο αυτό ό Μπακούνιν είχε επιβάλει μιά συζήτηση πάνω στο κληρονομικό δικαίωμα, ή όποία άποσπούσε τήν προσοχή από τήν έπίλυση των άμεσων προβλημάτων του ευρωπαϊκού προλεταριάτου. Κατά τή συζήτηση αυτή, τά πράγματα έφτασαν σέ διένεξη μέ τούς μπακουινικούς. Στο Γενικό Συμβούλιο δόθηκαν ευρύτερες άρμοδιότητες καί οί παρόντες μπακουινικοί υπερψήφισαν αυτή τήν άπόφαση. Άλλά, μετά τό συνέδριο της Βασιλείας, ό Μπακούνιν άλλαξε τακτική καί άρχισε άνοιχτό άγώνα κατά του Γενικού Συμβουλίου. Οί όπαδοί του Μπακούνιν πήραν τήν πλειοψηφία της συντακτικής έπιτροπής της εβδομαδιαίας έλβετικής εφημερίδας «*L'Égalité*». Ήδη στο φύλλο της 6 Νοεμβρίου 1869, κύριο άρθρο της εφημερίδας κατηγορούσε τό Γενικό Συμβούλιο ότι παραβίασε τά άρθρα 2 καί 3 του κανονισμού, που πρόβλεπαν τήν έκδοση Πληροφοριακού Δελτίου γιά τήν κατάσταση των εργατών στις διάφορες χώρες. Στίς 13 Νοεμβρίου, ένα δεύτερο άρθρο της εφημερίδας ζητούσε νά συγκροτηθεί μιά Ίδιαίτερη όμοσπονδία γιά τήν Άγγλία, μέ πρόσχημα νά διευκολυνθεί δήθεν τό Γενικό Συμβούλιο στην άσκηση των καθηκόντων του γιά τή διεύθυνση των γενικών υποθέσεων της ΔΕΕ.

Ένα άλλο άρθρο της εφημερίδας κήρυσσε τήν άποχή από τήν πολιτική. Τέλος, στίς 11 Δεκεμβρίου 1869, σέ κύριο άρθρο της μέ τίτλο «*Σκέψεις*», ή εφημερίδα έκανε σφοδρές επιθέσεις κατά του Γενικού Συμβουλίου γιά τή στάση του στο ζήτημα της Ίρλανδίας. Άρθρα μέ παρόμοιες επιθέσεις κατά του Γενικού Συμβουλίου δημοσιεύθηκαν καί στην εφημερίδα «*Progrès*».

Οί επιθέσεις της «*Égalité*» καί της «*Progrès*» έγιναν γιά πρώτη φορά άντικείμενο συζήτησης στο Γενικό Συμβούλιο κατά τή συνεδρίασή του στίς 14 Δεκεμβρίου 1869. Τήν 1 Ίανουαρίου 1870 τό κείμενο της έγκυκλίου προς τό όμοσπονδιακό Συμβούλιο της ρωμανικής Έλβετίας, τό όποιο είχε συντάξει ό Μάρξ καί είχε έγκριθεί σέ μιά έκτακτη συνεδρίασή του, στάλθηκε στά τμήματα της ΔΕΕ (βλ. «*Απαντα*, τόμ. 16, σελ. 384-391). Άλλά πριν τή λήψη της έγκυκλίου είχε ήδη αλλάξει ή σύνθεση της συντακτικής έπιτροπής (Ίανουάριος 1870). Κατόπιν αυτού ή εφημερίδα υποστήριζε τή γραμμή του Γενικού Συμβουλίου.—254

142. Κατά τή συζήτηση του σχεδίου προγράμματος στο συνέδριο του Συν-

δέσμου Ειρήνης και Ἐλευθερίας τὸ 1868 στὴ Βέρνη, ὁ Μπακούνιν ὑποστήριξε ἐπανειλημμένα τὸ δικό του προσχέδιο. Οἱ ὁμιλίες του στὸ συνέδριο, καθὼς καὶ ἡ δήλωση ἀποχώρησής του ἀπὸ τὸν Σύνδεσμο δημοσιεύθηκαν τὴν 1 Δεκεμβρίου 1868 στὸ περιοδικό «Κολοκόλ» («Καμπάνα») τοῦ Ἀλεξάντερ Χέρτσεν (βλ. σημ. 151). Στὶς ὁμιλίες αὐτές ὁ Μπακούνιν υπεράσπιζε τὸ δικό του προσχέδιο προγράμματος ποῦ, μετὰ ἀλλων, ζητοῦσε τὴν οἰκονομική καὶ κοινωνική ἐξίσωση τάξεων καὶ ἀτόμων, τὴν ἄμεση κατάργηση τοῦ κράτους καὶ ἐπίσης νὰ χαρακτηριστεῖ ὁ κομμουνισμός σὰν ἄρνηση τῆς ἐλευθερίας καὶ νὰ καταργηθεῖ τὸ κληρονομικό δικαίωμα ὡς προϋπόθεση μιᾶς κοινωνικῆς ἐπανάστασης. —255

143. Ὁ Χάινριχ Χάινε γράφει στὴ «Lutetia» γιὰ τὸν Βίκτωρα Οὐγκώ : «... εἶναι ἐγωιστής, καὶ γιὰ νὰ τὸ πῶ ἀκόμα βαρύτερα, εἶναι Οὐγκωιστής». —255

144. Στὸ πρόγραμμα τῆς Διεθνούς Συμμαχίας τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας λέγεται : «L'Égalisation politique, économique et social des classes» («ἡ πολιτική, οἰκονομική καὶ κοινωνική ἐξίσωση τῶν τάξεων»). —256

145. Μὲ ἀξίωση τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου, ἡ § 2 τοῦ προγράμματος τῆς Συμμαχίας τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας τροποποιήθηκε τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1869 ὡς ἑξῆς : «ἐπιδιώκει πρὶν ἅπ' ὅλα τὴν πλήρη καὶ ὀριστική ἐξάλειψη τῶν τάξεων καὶ τὴν πολιτική, οἰκονομική καὶ κοινωνική ἐξίσωση τῶν ἀτόμων καὶ τῶν δύο φύλων». —257

146. Κάρλ Μάρξ: «Τὸ Γενικό Συμβούλιο τῆς Διεθνούς Ἑνώσεως Ἑργατῶν πρὸς τὸ Κεντρικό Γραφεῖο τῆς Συμμαχίας τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας», Ἀπαντα, τόμ. 16, σελ. 348-349. —257

147. Τὸ Γενικό Συμβούλιο περιέλαβε στὴν ἡμερήσια διάταξη τοῦ συνεδρίου τῆς ΔΕΕ στὴ Βασιλεία τὸ ζήτημα τοῦ κληρονομικοῦ δικαιώματος. Κατὰ τὴν προετοιμασία τοῦ συνεδρίου, τὸ καλοκαίρι τοῦ 1869, ἔγινε μιὰ συζήτηση στὸ Γενικό Συμβούλιο πάνω στὸ θέμα αὐτό. Τὸ Γενικό Συμβούλιο ἐνέκρινε στὶς 3 Αὐγούστου τὴν «Ἐκθεση τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου πάνω στὸ κληρονομικό δικαίωμα», ποῦ εἶχε συνταχθεῖ ἀπὸ τὸν Μάρξ (βλ. σέ τούτῃ τὴ Συλλογή, σελ. 243-245). Στὶς 11 Σεπτεμβρίου 1869, ὁ Γιόχαν Γκέοργκ Ἑκκάρτους ἀνέγνωσε τὴν Ἐκθεση στὸ Συνέδριο τῆς Βασιλείας. —258

148. «Le Progrès» — ἑβδομαδιαία ἐφημερίδα μπακουνικῶν κατευθύνσεων. Ἐκδιόταν στὰ Γαλλικά στὸ Le Locle, ἀπὸ τὸ Δεκέμβριο τοῦ 1868 ὡς

τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1870 ὑπό τή διεύθυνση τοῦ Τζ. Γκιγιώμ. Εἶχε ταχθεῖ ἀνοιχτά κατά τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου τῆς ΔΕΕ. —258

149. Κάρλ Μάρξ, «Τό Γενικό Συμβούλιο πρὸς τό Ὁμοσπονδιακό Συμβούλιο τῆς ρωμανικῆς Ἑλβετίας». Ἀπαντα, τόμ. 16, σελ. 384-391. —258
150. Στίς 2 καί 3 Μαρτίου 1870 ὁ Μιχαήλ Μπακούνιν δημοσίευσε στά φύλλα ἀρθ. 72 καί 73 τῆς «Marseillaise» μιά νεκρολογία, στήν ὁποία ἀποκαλοῦσε τόν Ἀλεξάντερ Χέρτσεν φίλο του καί συμπατριώτη καί χαρακτηρίζε τό θάνατό του ὡς «τεράστια ἀπώλεια γιά τοὺς φίλους του, γιά τήν ὑπόθεση τῆς ρωσικῆς ἀπελευθέρωσης καί [...] γιά τήν ἀπελευθέρωση ὁλόκληρης τῆς ἀνθρωπότητος». Ἐγραφε ἀκόμα ὅτι συνδεόταν στενά ἀπὸ τριακονταετίας μέ τόν Χέρτσεν καί ὅτι «ὁ Χέρτσεν, ὁ Ὁγκαριώφ κι ἐγὼ εἶχαμε πάντα ἓναν κοινὸ σκοπὸ». Ἡ νεκρολογία αὐτῇ ἀναδημοσιεύθηκε αὐτοῦσια στό «Progrès» τῆς 12 καί 19 Μαρτίου 1870. —259
151. Πρόκειται γιά τό ἐπαναστατικό-δημοκρατικὸ περιοδικὸ «Κολοκόλ» («Ἡ καμπάνα»), ποὺ εἶχαν ἱδρύσει ὁ Ἀλεξάντερ Χέρτσεν καί ὁ Νικολαί Ὁγκαριώφ. Ἐκδιδόταν στά Ρωσικά ἀπὸ τό 1857 ὡς τό 1865 στό Λονδίνο καί μετὰ, ὡς τό 1867, στή Γενεύη. Τό 1868-1869 ἐξακολουθοῦσε νά ἐκδίδεται στά Γαλλικά στή Γενεύη μέ τὸν τίτλο : «KoloKol (La Cloche). Revue du Développement social, Politique et Littéraire en Russie» καί μέ ἑνθετα φύλλα στά Ρωσικά. —259
152. Τό 1858, ὁ ρώσος γαιοκτῆμονας Μπαχμέτιεφ ἔδωσε χρήματα στὸν Ἀλεξάντερ Χέρτσεν γιά σκοποὺς προπαγανδιστικοὺς (ἢ λεγόμενη χορηγία Μπαχμέτιεφ). Ὑπὸ τὴν πίεση τῶν Μπακούνιν καί Ὁγκαριώφ, στενῶν φίλων καί συναγωνιστῶν τοῦ Χέρτσεν, ὁ Μπαχμέτιεφ συμφώνησε τό 1869 νά μοιραστεῖ ἡ χορηγία. Ἐνα μέρος τῶν χρημάτων διαμέσου τοῦ Ὁγκαριώφ δόθηκε στὸν Νετσάγιεφ, ὁ ὁποῖος ἀπὸ τό 1869 ὡς τό 1871 διατηροῦσε στενὴ ἐπαφή μέ τὸν Μπακούνιν. Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Χέρτσεν, τό 1870, ὁ Νετσάγιεφ πῆρε ἀπὸ τὸν Ὁγκαριώφ καί τὸ ἄλλο μισὸ τῆς χορηγίας. —259
153. Τό ρωσικὸ τμήμα τῆς ΔΕΕ τό ἱδρυσε τὴν ἀνοιξη τοῦ 1870 στήν Ἑλβετία μιά ομάδα ρώσων πολιτικῶν προσφύγων, ποὺ προέρχονταν ἀπὸ τίς τάξεις τῆς δημοκρατικῆς νεολαίας καί εἶχαν γαλουχηθεῖ στό πνεῦμα τῶν ἐπαναστατῶν δημοκρατῶν Τσερνισέφσκι καί Ντομπρολιούμπωφ. Στό προπαρασκευαστικὸ στάδιο τῶν ἐνεργειῶν γιά τὴν ἱδρυση αὐτοῦ τοῦ τμήματος συμμετεῖχε δραστήρια ὁ Σερνό-Σολόβιεβιτς, μέλος τῆς ΔΕΕ. Στίς 12 Μαρτίου 1870 ἡ ἐπιτροπὴ τοῦ τμήματος ἔστειλε στό Γε-

νικό Συμβούλιο πρόγραμμα καί καταστατικό, καθώς και μία επιστολή στον Μάρξ με την οποία του ζητούσε να την εκπροσωπεί στη ΔΕΕ. Το πρόγραμμα αυτό του Τμήματος έθετε τα ακόλουθα καθήκοντα: «1. Διάδοση των ιδεών και των αρχών της Διεθνούς Ένωσης Έργατών με όλα τα μέσα, που είναι κατάλληλα και ανταποκρίνονται στις συνθήκες της Ρωσίας. 2. Ίδρυση διεθνών τμημάτων μέσα στους ρώσους εργάτες. 3. Βοήθεια για να αποκατασταθούν ισχυροί δεσμοί αλληλεγγύης ανάμεσα στις εργαζόμενες τάξεις της Ρωσίας και Δυτικής Ερώπης, αμοιβαία υποστήριξη για τη συντομότερη επίτευξη του κοινού σκοπού, της απελευθέρωσης» («Narodnoje Djelo» της 15 Ἀπριλίου 1870).

Στη συνεδρίαση του Γενικού Συμβουλίου, στις 22 Μαρτίου 1870, το ρωσικό τμήμα έγινε δεκτό στη ΔΕΕ, και ο Μάρξ ανέλαβε την εκπροσώπηση του. Ο Κ. Μάρξ και ο Ένγκελς υποστήριζαν το ρωσικό τμήμα στον αγώνα του εναντίον της διασπαστικής δραστηριότητας των μπακουνικών. Τα μέλη του τμήματος Νικολάι Ούτιν, Άντον Τρούσσοφ, Αικατερίνα Μπαρτενιόβα, Γκ. Μπαρτένιφ, Έλισαβέτα Ντιμιτρίεβα-Τομανόφσκαγια και Άννα Κορβίν-Κρουκόφσκαγια συμμετείχαν ενεργά στο έλβετικό και διεθνές εργατικό κίνημα. Το τμήμα προσπαθούσε να αποκαταστήσει δικές του συνδέσεις με το επαναστατικό κίνημα μέσα στη Ρωσία. —259

154. Μετά την αναμόρφωση της συντακτικής επιτροπής της «Égalité» (βλ. σημ. 186), οι μπακουνικοί, θέλοντας να επανακτήσουν στο έκτακτο συνέδριο του Λά Σώ-ντέ-Φόν, (4-6 Ἀπριλίου 1870) τις θέσεις που είχαν χάσει, σκαρφίστηκαν πώς μπορούσαν να εξασφαλίσουν την πλειοψηφία των συνεδρών, στέλνοντας αντιπροσώπους από άσημαντα ή ακόμα και από πλασματικά τμήματα. Θέμα στην ημερήσια διάταξη του συνεδρίου ήταν η τοποθέτηση της εργατικής τάξης απέναντι στον πολιτικό αγώνα. Οι μπακουνικοί, σε αντίθεση προς τις αποφάσεις των τμημάτων της Γενεύης και επικαλούμενοι ένα διαστρεβλωμένο κείμενο του Καταστατικού της ΔΕΕ, προπαγάνδιζαν την πλήρη αποχή από τον πολιτικό αγώνα. Ύστερα από πιέσεις του Μιχαήλ Μπακούνιν, το συνέδριο άρχισε τις εργασίες του με την εισδοχή νεοσύστατων τμημάτων στη ρωμανική Όμοσπονδία. Έγινε σκληρή πάλη για την εισδοχή του τμήματος «Συμμαχία της Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας. Κεντρικό Τμήμα» (βλ. σημ. 159), και του μπακουνικού τμήματος του Λά Σώ-ντέ-Φόν. Ο Νικολάι Ούτιν, ένας από τους ηγέτες του ρωσικού τμήματος στη Γενεύη, ξεσκέπασε τη διασπαστική δράση του Μπακούνιν. Έπληθε διάσπαση: οι αντιπρόσωποι της Γενεύης και άλλοι όπαδοί του Γενικού Συμβουλίου συνέχισαν ανεξάρτητα το έργο τους. Η ανακοίνωση που ανέφερε ο Μάρξ για τη διάσπαση στο Λά Σώ-ντέ-Φόν, δημοσιεύθηκε στην «Égalité» της 9 Ἀπριλίου 1870.

Οι όπαδοί της Συμμαχίας σφετερίστηκαν την επωνυμία Ρωμανικό

Συνέδριο, εξέλεξαν μία νέα όμοσπονδιακή επιτροπή και μετέφεραν την έδρα της στο Λά Σώ-ντέ-Φόν. Έτσι συγκροτήθηκαν δυό όμοσπονδιακές επιτροπές στη ρωμανική Έλβετία. Οί μπακουνοί άρχισαν νά εκδίδουν δική τους έφημερίδα μέ τόν τίτλο «La Solidarité», πού από τίς 11 Άπριλίου 1870 ως τίς 12 Μαΐου 1871 μέ άρχισυντάκτη τόν Τζέημς Γκιγιώμ εκδιδόταν άρχικά στο Neuchâtel, ύστερα στη Γενεύη και άποτελούσε συνέχεια τής «Le Progrès».

Στίς 7 Άπριλίου 1870 οί εκπρόσωποι τής ρωμανικής όμοσπονδιακής επιτροπής και οί όπαδοί τής Συμμαχίας έστειλαν πρós τό Γενικό Συμβούλιο έπιστολή, πού τήν υπέγραφε ό Φρίτζ Ρόμπερτ, Γραμματέας τής όμοσπονδιακής επιτροπής στο Λά Σώ-ντέ-Φόν, και παρακαλούσαν τό Γενικό Συμβούλιο νά πάρει μία άπόφαση πάνω στη διάσπαση. Στίς 12 Άπριλίου τό Γενικό Συμβούλιο έξουσιοδότησε τόν Χέρμαν Γιούνγκ νά συλλέξει πρόσθετα στοιχεία. Τά στοιχεία αυτά εκτέθηκαν σέ άλλε-πάλληλες συνεδριάσεις του Γενικού Συμβουλίου τόν Άπρίλιο και τό Μάιο. Στίς 29 Ιουνίου 1870 τό Γενικό Συμβούλιο, ύστερα από έπιμονή των μελών τής επιτροπής τής Γενεύης, ψήφισε τήν «Άπόφαση του Γενικού Συμβουλίου για τήν όμοσπονδιακή επιτροπή τής ρωμανικής Έλβετίας», πού είχε προτείνει ό Μάρξ. Η άπόφαση αυτή αναγνώριζε ως ρωμανική όμοσπονδιακή επιτροπή μόνο τήν επιτροπή τής Γενεύης. Μέσω του Χέρμαν Γιούνγκ, έντεταλμένου Γραμματέα για τήν Έλβετία, ή άπόφαση επιδόθηκε και στίς δυό όμοσπονδιακές επιτροπές και δημοσιεύθηκε στην «Solidarité» τής 23 Ιουλίου 1870 καθώς και στην «Miraubeau». Μετά από πολλές προσπάθειες των μπακουικών νά συγκληθεί μία έμπιστευτική συνδιάσκεψη τής ΔΕΕ, δηλαδή νά άφεθεί τό Γενικό Συμβούλιο νά πάρει τήν τελική άπόφαση πάνω στα έπίμαχα θέματα, τό Γενικό Συμβούλιο, στη συνεδρίασή του στίς 25 Ιουλίου 1871, αποφάσισε ότι τό θέμα θά έπρεπε νά εκτεθεί στη Συνδιάσκεψη πού έπρόκειτο νά συγκληθεί τό Σεπτέμβριο του 1871 στο Λονδίνο.

Μέ τήν «Άπόφαση τής Συνδιάσκεψης του Λονδίνου πάνω στα έπίμαχα θέματα τής ρωμανικής Έλβετίας» (βλ. "Απαντα, τόμ. 17, σελ. 427-430), έγκρίθηκε ή άπόφαση του Γενικού Συμβουλίου τής 21 Ιουνίου 1870. Έγινε ή σύσταση στα τμήματα τής Γιούρα νά ξαναπροσχωρήσουν στη ρωμανική όμοσπονδία, ή άλλοιώς νά άρουν τήν έπωνυμία Όμοσπονδία τής Γιούρα (Fédération Jurassienne). Στο συνέδριο του Σονβιγιέ, στίς 12 Νοεμβρίου 1871, τά τμήματα αυτά συγκρότησαν τήν Όμοσπονδία τής Γιούρα, ή όποία έγινε τό μπακουικό Κέντρο μέσα στη ΔΕΕ. —260, 277

155. «La Marseillaise» — Ημερήσια έφημερίδα, πού εκδιδόταν στο Παρίσι από τό Δεκέμβριο του 1869 ως τό Σεπτέμβριο του 1870 μέ άρχισυντάκτη τόν Henri Rochefort. Όργανο των άριστερών ρεπουμπλικάνων.

Φιλοξενούσε δημοσιεύματα για τη δράση της ΔΕΕ και του εργατικού κινήματος. —260

156. Την επιστολή αυτή του Ένγκελς, όπως και άλλες επιστολές του, την πήρε ή άστυνομία από τον Καφιέρο, όταν τον συνέλαβε τον Αύγουστο του 1871. 'Η άστυνομία μετέφρασε την επιστολή απ' τὰ ἀγγλικά στὰ ἰταλικά καί ἀντίγραφό της μπήκε στό φάκελλο τοῦ τμήματος Νεάπολης τῆς Διεθνούς. Τό ἀντίγραφο τῆς επιστολῆς βρέθηκε στὰ ἀρχεῖα τῆς Νεάπολης τό 1946 ἀπ' τόν ἰταλό ἱστορικό Α. Ρομάνο. Οἱ ἰδιόχειρες επιστολές τοῦ Ένγκελς δέν βρέθηκαν. 'Ο μεταφραστής, ἀπό ἄγνοια τῶν πραγμάτων ἢ ἀπό ἀνεπαρκή γνώση τῆς γλώσσας, ἔκανε πολλά χονδροειδή λάθη, πού διαστρέβλωναν τό νόημα τοῦ πρωτότυπου. —261
157. 'Η ἐξέγερση στή Λυών ἄρχισε στίς 4 Σεπτεμβρίου 1870 ὅταν ἔγινε γνωστή ἡ ἥττα στό Σεντάν. 'Ο Μπακούνιν ἔφθασε στή Λυών στίς 15 Σεπτεμβρίου καί ἐπιχείρησε νά πάρει στὰ χέρια του τήν ἡγεσία τοῦ κινήματος καί νά κάνει πράξη τό ἀναρχικό του πρόγραμμα. Στίς 28 Σεπτεμβρίου οἱ ἀναρχικοί ἀποπειράθηκαν νά κάνουν ἐπανάσταση. 'Η ἀπόπειρά τους κατέληξε σέ πλήρη ἀποτυχία. —262
158. Πρόκειται γιά τό ἄρθρο I τοῦ «Καταστατικοῦ τῆς Διεθνούς Ένωσης Έργατῶν πού ψηφίστηκε στίς 5 Σεπτεμβρίου τοῦ 1866 στό συνέδριο τῆς Γενεύης» (βλέπε 'Απαντα, τόμ. 16, σελ. 520-523). —262
159. 'Η Συμμαχία τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας (*Alliance de la Democratie Socialiste*) ἰδρύθηκε στή Γενεύη τόν 'Οκτώβριο τοῦ 1868 ἀπό τόν Μιχαήλ Μπακούνιν ὡς διεθνῆς ὀργάνωση (βλέπε ἐπίσης σέ τούτη τή Συλλογή, σελ. 299-470). Στήν προσωρινή ἐπιτροπή τῆς Συμμαχίας ἀνῆκαν, ἐκτός ἀπ' τόν Μπακούνιν, οἱ Brosset, Duval, Guétat, Perrot, Sagorski καί Γιόχαν Φίλιπ Μπέκερ. Στίς 29 Νοεμβρίου ὁ Μπέκερ, ὁ ὁποῖος σέ λίγο ξέκοψε ἀπό τόν Μπακούνιν, ἔστειλε στό Γενικό Συμβούλιο τό Πρόγραμμα καί τόν Κανονισμό τῆς Συμμαχίας. Καί τὰ δύο κείμενα διαβάστηκαν στή συνεδρίαση τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου στίς 15 Δεκεμβρίου 1868. Τήν ἴδια μέρα κιόλας, ὁ Μάρξ τὰ ἔστειλε στόν Ένγκελς μέ τήν παράκληση νά κάνει τίς κριτικές παρατηρήσεις του. 'Ο Ένγκελς ἀνταποκρίθηκε στήν παράκληση αὐτή στίς 18 Δεκεμβρίου. 'Ο Μάρξ ἔλαβε ὑπόψη του τίς κριτικές παρατηρήσεις τοῦ Ένγκελς, ὅταν ἐτοίμαζε μιά ἀπάντηση πρὸς τήν Συμμαχία. 'Η ἀπάντηση αὐτή, ὑπό μορφή ἐγκυκλίου-ἐπιστολῆς, διαβάστηκε ἀπό τόν Χέρμαν Γιούνγκ στή συνεδρίαση τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου στίς 22 Δεκεμβρίου, ψηφίστηκε μέ ἀσήμαντες τροποποιήσεις καί κοινοποιήθηκε ὡς ἐμπιστευτική ἀνακοίνωση (βλέπε σέ τούτη τή Συλλογή σελ. 246) πρὸς ὅλα τὰ τμή-

ματα της Διεθνούς. —263, 272. 283, 303, 308

160. Τό μέρος αυτό τοῦ γαλλικοῦ κειμένου εἶναι κολοβωμένο, διότι ὑπάρχουν παραλείψεις μιᾶς σειρᾶς λέξεων. Ἡ μετάφραση τῆς περικοπῆς γίνεται σύμφωνα μέ τό κείμενο τοῦ Μάρξ «Τό Γενικό Συμβούλιο τῆς Διεθνούς Ἐνωσης Ἑργατῶν πρός τό Κεντρικό Γραφεῖο τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας» (βλέπε Ἄπαντα, τόμ. 16, σελ. 349). —264

161. Ἡ ἐγκύκλιος τοῦ Ζύλ Φάβρ πρός τοὺς διπλωματικούς ἐκπροσώπους τῆς Γαλλίας καλοῦσε τίς εὐρωπαϊκές κυβερνήσεις νά προβοῦν ἀπό κοινοῦ σέ διώξεις ἐναντίον τῆς ΔΕΕ. Ἡ ἐγκύκλιος βασιζόταν σέ χαλκευμένες κατηγορίες τῆς ἀστυνομίας καί σέ ντοκουμέντα τῆς μπακουνικῆς Συμμαχίας τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας. Ἡ ἐγκύκλιος αὐτή συζητήθηκε στίς 11 Ἰουνίου 1871 στήν ὑποεπιτροπή τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου ἢ ὅποια ἀποδέχτηκε τή «Δήλωση τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου ἀπ' ἀφορμή τήν ἐγκύκλιο τοῦ Ζύλ Φάβρ», πού εἶχαν συντάξει ὁ Μάρξ καί ὁ Ἐνγκελς (βλ. Ἄπαντα, τόμ. 17, σελ. 367-368) καί τήν ἔστειλε στά δημοσιογραφικά ὄργανα τῆς ΔΕΕ, καθώς καί στίς ἀγγλικές ἀστικές ἐφημερίδες. —264

162. Στήν ἕκτη συνεδρίαση τῆς Συνδιάσκεψης τοῦ Λονδίνου, στίς 20 Σεπτεμβρίου 1871, ὁ Édouard Vaillant ὑπέβαλε προσχέδιο ἀπόφασης, πού τόνιζε τήν ἀδιάρρηχτη σύνδεση πολιτικοῦ καί οἰκονομικοῦ ἀγώνα καί θεμελίωνε ἔτσι τήν ἀναγκαιότητα τοῦ πολιτικοῦ ἀγώνα. Κατά τή συζήτηση αὐτοῦ τοῦ προσχεδίου καί μετά τίς προσθήκες πού εἰσηγήθηκαν ὁ Αὐγουστος Σερραγιέ καί ὁ Λέο Φράνκελ, μίλησαν ὁ Μάρξ καί ὁ Ἐνγκελς γιά τήν πολιτική δράση τῆς ἐργατικῆς τάξης καί θεμελίωσαν τήν ἀναγκαιότητα τῆς δημιουργίας ἀνεξάρτητων ἐργατικῶν κομμάτων. Οἱ μπακουνικοί Μπαστελικά καί Ρομπέν, καθώς καί ὁ ἀντιπρόσωπος τῶν ἰσπανικῶν τμημάτων Λορέντζο, πού ἦταν παρόντες στή συζήτηση, ἔφεραν ἀντιρρήσεις, λέγοντας ὅτι ἡ Συνδιάσκεψη εἶναι ἀναρμόδια νά συζητήσει αὐτό τό θέμα. Στήν πορεία τῶν συζητήσεων οἱ μπακουνικοί ξεσκεπάστηκαν καί ἀπομονώθηκαν. Ἡ Συνδιάσκεψη ἐξουσιοδότησε κατὰ πλειοψηφία τό Γενικό Συμβούλιο νά διατυπώσει τό τελικό κείμενο τῆς ἀπόφασης (βλ. σέ τούτη τή Συλλογή, σελ. 267-268).

Ἡ Συνδιάσκεψη τῆς ΔΕΕ τοῦ Λονδίνου, 17-23 Σεπτεμβρίου 1871, ἐγκαινίασε ἕνα σημαντικό στάδιο στόν ἀγώνα τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ἐνγκελς γιά ἕνα προλεταριακό κόμμα. Ἀπό τήν πείρα τῆς Παρισινῆς Κομμουνας, μέ τήν ὅποια εἶχε ἀνοίξει μιᾶ νέα περίοδος στήν παγκόσμια ἱστορία, πρόκυπτε τό καθήκον γιά τήν ἐργατική τάξη νά ἡγηθεῖ στόν ἀγώνα γιά νά δημιουργηθοῦν αὐτοτελεῖ ἐργατικά κόμματα, πού ἀποτελοῦν σπουδαία προϋπόθεση προετοιμασίας τοῦ προλεταριάτου γιά τήν

κατάκτηση της πολιτικής εξουσίας. Πέρα απ' αυτό, ο αγώνας κατά του μπακουνισμού καθώς και έναντίον άλλων ενεργών σεκταριστικών στοιχείων, απαιτούσε να συγκληθεί μία Συνδιάσκεψη αντιπροσώπων της ΔΕΕ απ' όλες τις χώρες. Αυτό γινόταν ιδιαίτερα αναγκαίο προκειμένου να ληφθούν συλλογικές αποφάσεις που έπρεπε να συμβάλουν στην ιδεολογική και οργανωτική συνοχή της ΔΕΕ.

Η καταστροφάντηση και οι διώξεις τις οποίες υπέστησαν τα μέλη της ΔΕΕ στη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου και ιδιαίτερα μετά την ήττα της Κομμούνας στη Γαλλία, καθιστούσαν αδύνατη τη σύγκληση ενός έκτακτου συνεδρίου. Γι' αυτό και η πλειοψηφία των Όμοσπονδιών στις διάφορες χώρες υποστήριζε μία αναβολή του συνεδρίου και εξουσιοδότησε το Γενικό Συμβούλιο να καθορίσει κατά την κρίση του τότε θα συγκληθεί το συνέδριο. Στις 25 Ιουλίου 1871 ο Ένγκελς έζητησε να γίνει μία Συνδιάσκεψη, που για την προετοιμασία της εργάστηκαν πολύ ο Μάρξ και ο Ένγκελς. Σε άλλα επάλληλες συνεδριάσεις, — 15 Αυγούστου, 5, 12 και 16 Σεπτεμβρίου 1871 — συζητήθηκε η οργάνωση καθώς και το πρόγραμμα της Συνδιάσκεψης.

Μέσα στην τότε πολιτική κατάσταση στην οποία έγινε η Συνδιάσκεψη, ο αριθμός των απεσταλμένων ήταν σχετικά μικρός. Στη Συνδιάσκεψη πήραν μέρος 22 αντιπρόσωποι με θετική ψήφο και 10 αντιπρόσωποι με συμβουλευτική ψήφο. — 265, 279, 284, 288

163. Το κείμενο της απόφασης ΙΧ, που είχαν προετοιμάσει ο Μάρξ και ο Ένγκελς με έντολή του Γενικού Συμβουλίου (βλ. σημ. 162), εγκρίθηκε από το Γενικό Συμβούλιο στις 16 Οκτωβρίου. Το σπουδαιότερο μέρος αυτής της απόφασης εντάχθηκε ως άρθρο 7α στο «Γενικό Καταστατικό της Διεθνούς Ένωσης Έργατών» στο συνέδριο της Χάγης του 1872 — 267

164. Κάρλ Μάρξ, «Προσωρινό Καταστατικό της Διεθνούς Ένωσης Έργατών», Άπαντα, τόμ. 16, σελ. 14. — 267

165. Κάρλ Μάρξ, «Ιδρυτική Διακήρυξη της Διεθνούς Ένωσης Έργατών», Άπαντα, τόμ. 16, σελ. 12. — 267

166. Περιλαμβάνεται στα «Procès — verbaux du congrès de l'Association Internationale des Travailleurs réuni à Lausanne du 2 au 8 Septembre 1867», Chaux-de-Fonds 1867, p. 19. — 267

167. Πρόκειται για την «Προκήρυξη του Γενικού Συμβουλίου της Διεθνούς Ένωσης Έργατών για τις διώξεις των μελών των γαλλικών τμημάτων» (βλ. Άπαντα, τόμ. 16, σελ. 22). — 268

168. Κάρλ Μάρξ, «Προσωρινό Καταστατικό της Διεθνούς Ένωσης Έργα-
τών», *Άπαντα*, τόμ. 16, σελ. 5-13. —271
169. Πρόκειται για τις ακόλουθες αποφάσεις της Συνδιάσκεψης του Λον-
δίνου: «Έπωνυμία των εθνικών συμβουλίων, τοπικών κλάδων, τμημά-
των, ομάδων και των επιτροπών τους» (Άρθρ. 2 και 3). «Πολιτική δρα-
στηριότητα της εργατικής τάξης» (βλ. σέ τούτη τή Συλλογή, σελ.
267-68). «Alliance de la Démocratie Socialiste», «Διάσπαση στο γαλ-
λόφωνο τμήμα της Έλβετίας» (βλ. Μάρξ-Ένγκελς, *Άπαντα*, τόμ.
17, σελ. 418, 421-422, 424 και 425). —273
170. Το ισπανικό όμοσπονδιακό συμβούλιο της ΔΕΕ δημοσίευσε στην «E-
manicipación» της 25 Δεκεμβρίου 1871 την εγκύκλιο του Σονβιγιέ.
Στις 12 Νοεμβρίου 1871 έγινε στο Σονβιγιέ το συνέδριο της μπα-
κουνικής Όμοσπονδίας της Γιούρα. Στο συνέδριο αυτό ψηφίστηκε μία
εγκύκλιος προς όλα τα τμήματα της ΔΕΕ («Circulaire à toutes les fé-
dérations de l'Association Internationale des Travailleurs»). Η εγκύ-
κλιος καλούσε όλα τα τμήματα της ΔΕΕ να εναντιωθούν στις αποφά-
σεις της Συνδιάσκεψης του Λονδίνου και να ζητήσουν την άμεση σύγ-
κληση συνεδρίου. Τα τμήματα της ΔΕΕ στη Γερμανία, Άγγλία, Γαλ-
λία, Βέλγιο, Ολλανδία και Ένωμένες Πολιτείες Αμερικής καθώς και
τό τμήμα του Μιλάνου της Ιταλίας άπεριψαν την εγκύκλιο του Σονβι-
γιέ. Άκόμα και μερικά τμήματα στην Ισπανία, όπου οι μπακουνικοί
είχαν αποκτήσει επιρροή, δέν έδειξαν καμιά προθυμία να εγκρίνουν
άνοιχτά την εγκύκλιο. —
«*La Emancipación*» («*Η χειραφέτηση*»)—έβδομαδιαία έφημερίδα,
πού έκδιόταν στη Μαδρίτη από τό 1871 ως τό 1873. Όργανο των
τμημάτων της ΔΕΕ της Μαδρίτης. Άπό τό Σεπτέμβριο του 1871 ως τόν
Άπρίλιο του 1872 ήταν όργανο του ισπανικού όμοσπονδιακού Συμβου-
λίου. Στάθηκε αποφασιστικός πολέμιος του μπακουνισμού στην Ισπα-
νία.— 275, 279, 286, 289
171. Στις 2 Δεκεμβρίου 1871 έγινε στη Γενεύη συνέλευση 30 τμημάτων της
ΔΕΕ, όπου επικυρώθηκαν οι αποφάσεις της Συνδιάσκεψης του Λονδί-
νου. Ήδη στις 23 Νοεμβρίου 1871 είχε γίνει συνέλευση των μελών
της ΔΕΕ της Γενεύης, στην όποία εισηγήθηκε τό θέμα της Συνδιάσκε-
ψης του Λονδίνου ό Henri Perret. Κάτω από την πίεση των μπακουνι-
κών, ή συνέλευση αυτή δέν πήρε καμιά απόφαση. Στις 2 Δεκεμβρίου ή
συνέλευση άπεριψε την πρόταση των μπακουνικών να υίοθετηθούν οι
αποφάσεις του συνεδρίου των άναρχικών στο Σονβιγιέ, ενώ σέ άπό-
φαση, πού δημοσιεύθηκε στις 7 Δεκεμβρίου 1871 στην «Égalité», μέ
τόν τίτλο «Résolution de l'Assemblée générale de la Fédération ge-

nénoise concernant la Conférence de Londres», διακηρύσσεται ή συμφωνία με τις αποφάσεις της Συνδιάσκεψης του Λονδίνου και εκφράζεται ή εμπιστοσύνη προς τό Γενικό Συμβούλιο. Στίς 20 Δεκεμβρίου 1871, ή θέση αυτή διατυπώνεται στην «Réponse du Comité fédéral romand à la Circulaire des 16 signataires, membres du Congrès de Sonvillier». Τό ντοκουμέντο αυτό δημοσιεύτηκε στην «Égalité» τής 24 Δεκεμβρίου 1871 και στην «La Emancipación», από τόν Πώλ Λαφάργκ, τήν 1 και 7 Ίανουαρίου 1872. —275, 286

172. Τήν εμπιστευτική ἐγκύκλιο του Γενικού Συμβουλίου τής ΔΕΕ «Οί δῆθεν διασπάσεις στη Διεθνή» (βλ. Μάρξ-Ένγκελς, ᾿Απαντα, τόμ. 18, σελ. 3-51) ὁ Μάρξ καί ὁ Ένγκελς τήν ἔγραψαν στά μέσα Ίανουαρίου ὡς ἀρχές Μαρτίου 1872. Στίς 5 Μαρτίου 1872, σέ συνεδρίαση τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου, ὁ Μάρξ ἀνέπτυξε τίς σπουδαιότερες θέσεις τής ἐγκυκλίου καί ὑπογράμμισε τή σημασία αὐτοῦ τοῦ ντοκουμέντου, πού εἰκονογραφεῖ τήν ἱστορική ἐξέλιξη, τίς ἀρχές καί τήν πολιτική τής ΔΕΕ. Ἡ ἐχθρική δραστηριότητα τῶν μπακουνικῶν δυνάμωσε ἰδιαίτερα μετά τή Συνδιάσκεψη τοῦ Λονδίνου (βλ. σημ. 167). Τό Συνέδριο τοῦ Σονβιγιέ, τό Νοέμβριο τοῦ 1871, καί ἡ ἐγκύκλιος τοῦ Σονβιγιέ (βλ. σημ. 170) ἀποτέλεσαν τό ἔναυσμα γιά νά ξεσπαθώσουν τά διάφορα ἀντιμαρξικά στοιχεῖα ἐνάντια στό Γενικό Συμβούλιο καί στίς ἀποφάσεις τοῦ Λονδίνου. Ἡ ἀπροκάλυπτη καί συγκαλυμμένη δράση τῶν ἀναρχικῶν ἔγινε ὁ κύριος κίνδυνος γιά τή Διεθνή, αὐτή τή μεγάλη κατάκτηση τοῦ διεθνοῦς προλεταριάτου. Στήν εμπιστευτική αὐτή ἐγκύκλιο ὁ Μάρξ καί ὁ Ένγκελς ξεσκεπασαν τοὺς ἀληθινούς σκοποὺς τῶν ἀναρχικῶν, τίς διασυνδέσεις τους μέ τά ἐχθρικά πρὸς τήν ἐργατική τάξη στοιχεῖα καί καυτηρίασαν τή δραστηριότητα τής μυστικῆς Συμμαχίας πού διηύθυνε ὁ Μιχαήλ Μπακούνιν

Ἡ ἐγκύκλιος «Οί δῆθεν διασπάσεις στη Διεθνή» προσυπογράφεται ἀπ' ὅλα τά μέλη τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου. Ἐκδόθηκε στή Γενεύη σέ φυλλάδιο στά Γαλλικά στά τέλη Μαΐου 1872 καί στάλθηκε σ' ὅλες τίς Ὀμοσπονδίες τής ΔΕΕ (βλ. Μάρξ-Ένγκελς, ᾿Απαντα, τόμ. 18, σελ. 3-54). —276, 286, 289

173. Πρόκειται γιά τίς ἀποφάσεις πού ἔλαβε τό συνέδριο τής Βασιλείας τής ΔΕΕ (1869) γιά τά ὀργανωτικά προβλήματα καί γιά τή διεύρυνση τῶν ἀρμοδιοτήτων τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου. Ἐτσι, ἡ ἀπόφαση V ἔδιδε στό Γενικό Συμβούλιο τό δικαίωμα νά ἐγκρίνει ἢ νά ἀπορρίπτει τήν εἰσδοχή κάθε νέου τμήματος. Σύμφωνα μέ τήν ἀπόφαση VI, τό Γενικό Συμβούλιο μποροῦσε νά θέτει σέ διαθεσιμότητα κάθε τμήμα ὡς τό ἐπόμενο συνέδριο. Ἡ ἀπόφαση VII ἔλεγε ὅτι σέ περίπτωση διαφωνιῶν μεταξὺ τῶν τμημάτων, τό Γενικό Συμβούλιο διατηρεῖ τό δικαίωμα νά ἀποφασίζει (βλ. «Rapport of the Fourth Annual Congress of the

International Working Men's Association, held at Basle, in Switzerland. From the 6th to the 11th September, 1869», London 1869). Οι αποφάσεις αυτές, πού ύστερα από τή Συνδιάσκεψη του Λονδίνου έγιναν καταστατικές διατάξεις (βλ. Μάρξ-Ένγκελς, "Απαντα, τόμ 17, σελ. 445-446), αποτέλεσαν αντικείμενο σφοδρών επιθέσεων των μπακουνικών. —276, 279, 283

174. Κάρλ Μάρξ : «Γενικοί Κανόνες καί καταστατικές διατάξεις τής Διεθνούς Ένωσης Έργατών». Βλ. Μάρξ-Ένγκελς, "Απαντα, τόμ. 17, σελ. 445-446. —277
175. 'Η «Égalité» δημοσίευσε στις 24 Δεκεμβρίου 1871 τήν απάντηση τής ρωμανικής Όμοσπονδιακής Έπιτροπής «Réponse du Comité Fédéral romand» (βλ. σημ. 171) καί μιά επίσημη «Déclaration de la rédaction» ενάντια στήν εγκύκλιο του Σονβιγιέ (βλ. σημ. 170). —279
176. «*La Revolution Social*» — εβδομαδιαίο φύλλο. Έκδιδόταν στή Γενεύη από τον Όκτώβριο του 1871 ως τον Ίανουάριο του 1872. Από τό Νοέμβριο του 1871 ήταν τό επίσημο όργανο τής μπακουνικής Όμοσπονδίας τής Γιούρα. —280, 286
177. Τήν έκθεση τής μπακουνικής έπιτροπής «Rapport du Comité fédéral romand» πρός τό συνέδριο του Σονβιγιέ τήν παραθέτουν καί τή σχολιάζουν ό Μάρξ καί ό Ένγκελς στήν έμπιστευτική εγκύκλιο «Οί δΐθεν διασπάσεις στή Διεθνή» (βλ. Μάρξ-Ένγκελς, "Απαντα, τόμ. 18, σελ. 3-54). —280
178. Στο συνέδριο τής Βασιλείας του Συνδέσμου Ειρήνης καί Έλευθερίας (βλ. σημ. 199) τον Σεπτέμβριο του 1868, ό Μπακούνιν πρότεινε ένα πρόγραμμα, πού έκανε λόγο για «οικονομική καί κοινωνική εξίσωση των τάξεων», για «κατάργηση του κράτους» καί «κατάργηση του δικαιώματος κληρονομίας» ως άφετηρία για τήν «ισότητα των τάξεων». Τό συνέδριο άπέριψε τό πρόγραμμα αυτό. Έχοντας τήν ύποστήριξη μιås μικρής μειοψηφίας, ό Μπακούνιν αποχώρησε άπ' τον Σύνδεσμο. Ίδρυσε τή Συμμαχία τής Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας καί παρακάλεσε τό Γενικό Συμβούλιο νά εγκρίνει τήν είσοδή της στή ΔΕΕ. —281
179. «*Il Proletario*» — ιταλική έφημερίδα πού εκδιδόταν στό Τουρίνο από τό 1872 ως τό 1874 Έποστήριζε τους μπακουνικούς καί άντιτασσόταν στις αποφάσεις τής Συνδιάσκεψης του Λονδίνου. —283
180. «*Gazzettino Rosa*»—ήμερήσια έφημερίδα, πού εκδιδόταν στό Μιλάνο

από τό 1867 ὡς τό 1873. Ὁργανο τῆς ἀριστερᾶς τοῦ Ματσίνι ὑπεράσπιζε στά 1871-1872 τήν Κομμούνα τοῦ Παρισιοῦ, δημοσίευε ἐκθέσεις καί ἐπίσημα κείμενα τῆς ΔΕΕ. Τό 1872 περιήλθε στήν ἐπιρροή τῶν μπακουνικῶν. —283

181. Φρίντριχ Ἐνγκελς: «Δήλωση τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου πρὸς τίς Συντάξεις τῶν ἰταλικῶν ἐφημερίδων μέ ἀφορμή τὰ ἄρθρα τοῦ Ματσίνι». Βλ. Ἄπαντα, τόμ. 17, σελ. 472-473. —284

182. «*La Liberté*» — βελγική δημοκρατική ἐφημερίδα, πού ἐκδιδόταν στίς Βρυξέλλες ἀπό τό 1865 ὡς τό 1873. Ἀπό τό 1867 ἀποτελοῦσε ἓνα ἀπό τὰ Ὁργανα τῆς ΔΕΕ στό Βέλγιο. —284

183. Ἡ *Section Française de 1871* συγκροτήθηκε στό Λονδίνο τό Σεπτέμβριο τοῦ 1871 ἀπό γάλλους πολιτικούς πρόσφυγες. Ἡ ἡγεσία τοῦ γαλλικοῦ αὐτοῦ τμήματος καταπολεμοῦσε ἀπό κοινοῦ μέ τοὺς μπακουνικοὺς τῆς Ἑλβετίας τίς ὀργανωτικές ἀρχές τῆς ΔΕΕ. Τό Καταστατικό τῆς *Section française de 1871*, πού δημοσιεύθηκε στό «*Qui Vive!*» στίς 8 καί 9 Ὀκτωβρίου 1871, ὑποβλήθηκε πρὸς ἔγκριση σέ ἑκτακτὴ συνεδρίαση τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου τῆς 14 Ὀκτωβρίου 1871. Στὴ συνεδρίαση τῆς 17ης Ὀκτωβρίου ὁ Μάρξ ἔκανε ἔκθεση πάνω στό Καταστατικό αὐτό καί εἰσηγήθηκε ἀπόφαση πού ψηφίστηκε ὁμόφωνα ἀπὸ τὸ Γενικὸ Συμβούλιο. Ἡ ἀπόφαση διαπίστωνε ὅτι μερικά σημεῖα τοῦ Καταστατικοῦ ἀντιβαίνουν πρὸς τὸ Γενικὸ Καταστατικὸ τῆς ΔΕΕ. Τὸ Τμήμα κλήθηκε νὰ ἑναρμονίσει αὐτὰ τὰ σημεῖα μέ τὸ Γενικὸ Καταστατικὸ τῆς ΔΕΕ. Σέ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸ Γενικὸ Συμβούλιο, στίς 31 Ὀκτωβρίου, τὸ Τμήμα ἀντιτασσόταν στὴν ἀπόφαση αὐτή. Ἐπιτροπὴ ἐξουσιοδοτημένη ἀπὸ τὸ Γενικὸ Συμβούλιο ἀσχολήθηκε μέ αὐτὴ τὴν ἐπιστολὴ καί ὁ ἐντεταλμένος Γραμματέας γιὰ τὴ Γαλλία Auguste Serrailier, στὴ συνεδρίαση τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου τῆς 7ης Νοεμβρίου 1871 ὑπέβαλε σχέδιο ἀπόφασης, πού εἶχε συντάξει ὁ Μάρξ καί πού ψηφίστηκε ὁμόφωνα. Ὅλες οἱ αἰτιάσεις τῆς *Section française* ἀπορρίπτονταν, ἐνῶ ἐπιβεβαιωνόταν ἐκ νέου ἡ ἀπόφαση τῆς 17ης Ὀκτωβρίου 1871. Ἡ *Section française de 1871*, ἥδη ὕστερα ἀπὸ λίγο διαλύθηκε.

«*Qui Vive!*», — ἡμερήσια γαλλόφωνη ἐφημερίδα, πού ἐκδιδόταν στό Λονδίνο τό 1871, ἦταν ὄργανο τῆς *Section française de 1871*. — 284, 289

184. Ἀπὸ 4-11 Ἀπριλίου ἐγινε στὴ Σαραγόσσα τὸ συνέδριο τῆς ἰσπανικῆς Ὁμοσπονδίας τῆς ΔΕΕ, ὅπου ἐκδηλώθηκε ὀξύτατη διαμάχη ἀνάμεσα στοὺς μπακουνικοὺς καί τοὺς ὁπαδοὺς τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου. Ἡ ἀξίωση τῶν ἀναρχικῶν τῆς Ἑλβετίας γιὰ ἄμεση σύγκληση ἑνὸς γενι-

κού συνεδρίου της ΔΕΕ απορρίφθηκε. Ωστόσο, κάτω από την πίεση των μπακουνικών, εκδηλώθηκε μία συμπαράταξη προς την απόφαση του βελγικού όμοσπονδιακού Συμβουλίου να καταρτισθεί ένα σχέδιο νέου Καταστατικού, στο οποίο ο ρόλος του Γενικού Συμβουλίου της ΔΕΕ όφειλε να υποβιβαστεί σε ένα απλό Γραφείο αλληλογραφίας. Το συνέδριο απέρριψε την πρόταση μερικών μπακουνικών αντιπροσώπων για άναθεώρηση του Καταστατικού της ισπανικής Όμοσπονδίας στο πνεύμα του αναρχισμού. Ωστόσο, οι μπακουνικοί κατάφεραν να αναδείξουν βασικά δικούς τους αντιπροσώπους στο νέο όμοσπονδιακό Συμβούλιο. Μετά την άρνηση του Φρανσίσκο Μόρα να συνεργαστεί με το νέο Συμβούλιο και την αποχώρηση του Άνσελμο Λορέντσο, το ισπανικό όμοσπονδιακό Συμβούλιο περιήλθε ολοκληρωτικά στα χέρια των μπακουνικών. —285, 289

185. «*Ficcancaco*» — ημερήσια ρεπουμπλικανική σατιρική εφημερίδα. Έκδιδόταν στο Τουρίνο από το 1868 ως το 1872. Όργανο των άριστερων ματσινικών.—286

186. «*L'Égalité*» — εβδομαδιαία γαλλόφωνη έλβετική εφημερίδα. Έκδιδόταν στη Γενεύη από το Δεκέμβριο του 1868 ως το Δεκέμβριο του 1872. Όργανο της ρωμανικής Όμοσπονδίας της ΔΕΕ. Αρχικά όργανο των μπακουνικών, ύστερα από την αλλαγή που έγινε στη συντακτική επιτροπή, στις 8 Ιανουαρίου 1870, εξέφραζε αντιμπακουνικές απόψεις. —286

187. Στις 6-7 Ιανουαρίου 1872 έγινε στο Χέμνιτς η τοπική συνέλευση του Σοσιαλδημοκρατικού Έργατικού Κόμματος της Σαξωνίας με συμμετοχή 120 αντιπροσώπων από 50 και πάνω μέρη, μεταξύ των οποίων ο Αύγουστος Μπέμπελ και ο Βίλελμ Λίμπκνεχτ. Σε συνεδρίαση κεκλεισμένων των θυρών συζητήθηκε και η έγκυκλιος του Σονβιγιέ (βλ. σημ. 170) καθώς και ο αγώνας έναντι των αναρχικών μέσα στα πλαίσια της ΔΕΕ. Η τοπική αυτή συνέλευση υποστήριξε όμοφωνα το Γενικό Συμβούλιο και ενέκρινε τις αποφάσεις της Συνδιάσκεψης του Λονδίνου (βλ. σημ. 162).—286

188. Το συνέδριο της βελγικής Όμοσπονδίας της ΔΕΕ, που έγινε στις Βρυξελλές στις 24-25 Δεκεμβρίου 1871, συζήτησε την έγκυκλιο του Σονβιγιέ και απέρριψε την αξίωση των έλβετων αναρχικών για άμεση σύγκληση γενικού συνεδρίου της ΔΕΕ. Το συνέδριο, ωστόσο, ανέθεσε στο βελγικό όμοσπονδιακό Συμβούλιο να επεξεργαστεί σχέδιο νέου Καταστατικού της ΔΕΕ, στο οποίο ο ρόλος του Γενικού Συμβουλίου θα έπρεπε να υποβαθμιστεί σε ρόλο ενός απλού Γραφείου αλληλογραφίας. —286

189. Έντεταλμένοι του Τμήματος της ΔΕΕ στο Béziers και στο Pézenas πληροφόρησαν στις 13 Νοεμβρίου 1871 τον Αύγουστο Σερραγιέ για την αστυνομική ιδιότητα του Άμπέλ Μουσκέ και αξίωσαν τη διαγραφή του από τη ΔΕΕ.—287
190. «*Neuer Social-Demokrat*» («Νέος Σοσιαλ-Δημοκράτης»), τρισεβδομαδιαία εφημερίδα, που εκδιδόταν στο Βερολίνο από το 1871 ως το 1876. Όργανο της λασσαλικής Γενικής Γερμανικής Ένωσης Έργατών. Ξεκινώντας από σεκταριστικές θέσεις, καταπολεμούσε συστηματικό τη μαρξιστική ήγεςία της ΔΕΕ και το γερμανικό Σοσιαλδημοκρατικό Έργατικό Κόμμα και ύποστήριζε τις μηχανορραφίες των μπακουνικών κατά του Γενικού Συμβουλίου.—287
191. Το 1869 ο Σεργκέι Νετσάγιεφ πήρε σύνδεση με τον Μιχαήλ Μπακούνιν. Ο Νετσάγιεφ ανέπτυξε σε πολλές πόλεις της Ρωσίας έντονη δραστηριότητα με στόχο την ίδρυση μιās συνωμοτικής εταιρίας, με την επωνυμία «Λαϊκή Τιμωρία». Στους πυρήνες που όργωνσε ο Νετσάγιεφ προπαγανδίζονταν οι αναρχικές ιδέες περί «γενικής καταστροφής των πάντων» και μοιράζονταν προκηρύξεις.
Για τις μηχανορραφίες του Νετσάγιεφ, βλ. σε τούτη τη Συλλογή Έκθεση του Γενικού Συμβουλίου σελ. 381. Ο Μάρξ, με απόφαση της Συνδιάσκεψης του Λονδίνου, έγραψε τη «Δήλωση του Γενικού Συμβουλίου για κατάχρηση του ονόματος της Διεθνούς από τον Νετσάγιεφ» (βλ. Άπαντα, τόμ. 17, σελ. 435).—287
192. Με πρόσκληση του Όλλανδικού όμοσπονδιακού Συμβουλίου, ή πλειοψηφία των συνέδρων του συνεδρίου της Χάγης, μετά τον τερματισμό των εργασιών του, πήγε στο Άμστερνταμ για να έχει μιάν συνάντηση με το εκεί τμήμα της Διεθνούς. Στις 8 Σεπτεμβρίου στη συγκέντρωση του Άμστερνταμ μίλησαν ο Μάρξ, ο Ζόργκε, ο Λαφάργκ και άλλοι αντιπρόσωποι. Ο λόγος του Μάρξ έγινε στά Γερμανικά και στά Γαλλικά και δημοσιεύθηκε στον όλλανδικό, βελγικό, γαλλικό και γερμανικό Τύπο. Ο λόγος δημοσιεύθηκε σε πιό πλήρη μορφή στις βελγικές και γαλλικές εφημερίδες, των οποίων τά κείμενα συμπίπτουν απόλυτα. Η εφημερίδα «*Volksstaat*» αναδημοσίευσε τό λόγο του Μάρξ από την εφημερίδα «*Liberté*», αλλά με μερικές αλλαγές. Ο Χέπνερ έγραφε στον Μάρξ στις 26 Σεπτεμβρίου ότι δέ μπορούν να δημοσιεύσουν τό λόγο του κατά λέξη, έπειδή στίς συνθήκες της Γερμανίας ή αναφορά στην ανάγκη βίαιης επανάστασης θά δημιουργήσει άμέσως άφορμή για δικαστική δίωξη της εφημερίδας. Στην όλλανδική εφημερίδα «*Algemeen Handelsblad*» («Γενική έμπορική εφημερίδα») ο λόγος δημοσιεύθηκε σε πολύ συντομευμένη μορφή. Ο ανταποκριτής της έγραφε : «Ο πολίτης Μάρξ συνοψίζει τά άποτελέσματα του συνεδρίου

πού τερμάτισε τίς ἐργασίες του. Τά θεωρεῖ σπουδαῖα. Ἡ ἰσχυρή συγκέντρωση ἐξουσιῶν στά χέρια τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου ἀποτελεῖ ἐπιτακτική ἀνάγκη μπροστά στή συνδιάσκεψη τοῦ Βερολίνου, ἡ ὁποία, κατά τή γνώμη τοῦ ρήτορα, προοιωνίζει γενική ἐπίθεση κατά τοῦ προλεταριάτου, διώξεις καί καταπίεση τῆς ἐργατικῆς τάξης. "Ὅσο ἡ Διεθνὴς δέν θά ἐνεργεῖ ὡς μιά γερά συγκροτημένη ὀργάνωση, δέ θά μπορέσει νά μετατρέψει τό κίνημα σ' ἓνα κίνημα γενικό, πού νά ἐμφανίζεται ταυτόχρονα παντοῦ καί οἱ προσπάθειές του δέ θά δίνουν σπουδαῖα ἀποτελέσματα. Ὁ ρήτορας ἀναφέρει τό παράδειγμα τῆς Κομμούνας τοῦ Παρισιοῦ. Γιατί ὑπέστη ἥττα; Διότι ἔμεινε ἀπομονωμένη. "Αν, ταυτόχρονα μέ τήν ἐξέγερση στό Παρίσι, ξεσποῦσαν ἐπαναστάσεις στό Βερολίνο, στή Βιέννη καί σ' ἄλλες πρωτεύουσες, θά ὑπῆρχαν περισσότερες πιθανότητες ἐπιτυχίας».—290

193. Βλέπε σημ. 132.— 294.

194. Ὁ Ἑνγκελς παραφράζει ἐδῶ, ἀπό τή «Θεία Κωμωδία» τοῦ Δάντη, τήν ἐπιγραφή στή πύλη τῆς κόλασης: «Ἐσεῖς πού μπαίνετε μέσα, παρατεῖστε κάθε ἐλπίδα».—296

195. Τήν ἔκθεση (*«Ἡ Συμμαχία τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας καί ἡ Διεθνὴς Ἐνωση τῶν Ἑργατῶν»*) τήν ἔγραψαν στά Γαλλικά ὁ Κ. Μάρξ καί ὁ Φ. Ἑνγκελς, μέ τή συμμετοχή τοῦ Π. Λαφάργκ, στήν περίοδο Ἀπριλίου-Ἰουλίου 1873.

Μέ τήν ἔκθεση αὐτή δόθηκε τό τελικό πλῆγμα στήν ἀξίωση τῶν μπακουρικῶν νά κυριαρχήσουν στό εὐρωπαϊκό ἐργατικό κίνημα. Βασισμένοι σέ ἓνα ἐκτεταμένο ἀποδεικτικό ὕλικό (πού δέν ἔγινε δυνατό νά ἐξεταστεῖ ὁλόκληρο στό συνέδριο τῆς Χάγης), οἱ συγγραφεῖς ἀποκάλυψαν τίς σκοτεινές σκευωρίες καί τά διάφορα ἀπατηλά τεχνάσματα, μέ τά ὁποῖα οἱ μπακουνικοὶ ἐπιδίωκαν νά βάλουν στό χέρι ὅλη τή Διεθνή, νά ἐκμεταλλευθοῦν γιά τοὺς σκοποὺς τους τήν ἐπιρροή καί τήν ὀργάνωσή της. Στήν ἔκθεση αὐτή συνοψίζονται τά συμπεράσματα τοῦ θεωρητικοῦ καί ὀργανωτικοῦ ἀγώνα, πού ἔγινε μέσα στή Διεθνή κατά τῶν μπακουρικῶν.

Γιά τή συγγραφή αὐτῆς τῆς ἔκθεσης χρησιμοποιήθηκαν πολλὰ ἐπίσημα κείμενα, πού εἶχε παρουσιάσει ἡ ἐπιτροπή στό συνέδριο τῆς Χάγης, προκειμένου νά ἐξετασθεῖ ἡ δραστηριότητα τῆς μυστικῆς Συμμαχίας. Μεταξὺ τῶν κειμένων αὐτῶν, εἶναι ἐκεῖνα πού ἔστειλαν οἱ Λαφάργκ, Μέσα καί ἄλλοι ἀπ' τήν Ἰσπανία, ὁ Γιόχαν Φίλιπ Μπέκερ ἀπ' τήν Ἑλβετία, οἱ Ντάνιελσον καί Λιουμπάβιν ἀπ' τή Ρωσία, καθὼς καί ἡ ἐκτενὴς ἔκθεση, πού ἔγραψε ὁ Οὕτιν μέ ἐντολή τῆς Συνδιάσκεψης τοῦ Λονδίνου τοῦ 1871 καί πού χρησιμοποίησαν ὁ Μάρξ καί ὁ Ἑνγκελς γιά

τό VIII κεφάλαιο «Ἡ Συμμαχία στή Ρωσία». (Βλ. σέ τούτη τή Συλλογή, σελ. 381). Ἐνα μέρος αὐτῶν τῶν ντοκουμέντων δόθηκε στόν Μάρξ καί στόν Ἑνγκελς μετά τό συνέδριο τῆς Χάγης.

«Ἡ Συμμαχία τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας καί ἡ Διεθνῆς Ἑνώση τῶν Ἑργατῶν» δημοσιεύθηκε μέ μορφή φυλλαδίου στά Γαλλικά, τόν Αὐγούστο τοῦ 1873. Τό 1874 ἐκδόθηκε στά Γερμανικά, στό Μπράουνσβαίγκ, μέ τόν τίτλο «Ein Complot gegen die Internationale Arbeiter-Association» («Μιά συνωμοσία ἐναντίον τῆς Διεθνoῦς Ἑνώσης Ἑργατῶν»). Στή σύνταξη τοῦ κειμένου στά Γερμανικά συμμετεῖχε ὁ ἴδιος ὁ Ἑνγκελς. Ἡ ἐργασία ἀναδημοσιεύθηκε στήν ἐφημερίδα «Arbeiter-Zeitung» τῆς Νέας Ὑόρκης.—299

196. Βλ. Κ. Μάρξ-Φ. Ἑνγκελς «Ἀποφάσεις τοῦ Γενικοῦ Συνεδρίου τῆς Χάγης 2-7 Σεπτεμβρίου 1872». Στά Ἀπαντα, τόμ. 18, σελ. 155-156.—304

197. Πρόκειται γιά τή συντακτική ἐπιτροπή τῶν ἀποφάσεων καί τῶν Πρακτικῶν, πού ἐκλέχτηκε ἀπ' τό συνέδριο στίς 7 Σεπτεμβρίου 1872 καί τήν ἀποτελοῦσαν [οἱ Κ. Μάρξ, Φ. Ἑνγκελς, Ε. Ντυπὸν, Λ. Φράνκελ καί Αὐγ. Σερραϊγιέ. Ἀργότερα μπῆκε στήν ἐπιτροπή ὁ Λέ Μουσού, γραμματέας τοῦ συνεδρίου τῆς Χάγης γιά τή γαλλική γλώσσα. Στήν πράξη, ὅλη τήν προπαρασκευαστική ἐργασία γιά τήν ἐκδοση τῶν ντοκουμέντων τοῦ συνεδρίου τῆς Χάγης τήν ἔκαναν ὁ Μάρξ καί ὁ Ἑνγκελς. —304

198. Πρόκειται γιά ἕνα ἀνυπόγραφο ἄρθρο μέ τίτλο «Κάτι ἀκόμα περί Μπακούνιν», πού δημοσιεύθηκε στό ὑπ' ἀριθ. 40 φύλλο τῆς ἐφημερίδας «Tag-wacht» τῆς 5.10.1872. Ἡ συνέχεια τοῦ ἄρθρου δημοσιεύθηκε στά ὑπ' ἀριθ. 41, 42 καί 43 φύλλα τῆς 12, 19 καί 26 Ὀκτωβρίου.—307

199. Ὁ *Σύνδεσμος Εἰρήνης καί Ἐλευθερίας* (*Ligue de la Paix et de la Liberté*) ἰδρύθηκε σ' ἕνα συνέδριο τῆς Γενεύης τό 1867. Ἦταν μιά ἀστική-πασιφιστική ὀργάνωση, ἡ ὁποία ζητοῦσε τή διατήρηση τῆς εἰρήνης στήν Εὐρώπη, τήν κατάργηση τοῦ μόνιμου στρατοῦ καί πρόβαλε ἄλλες δημοκρατικές διεκδικήσεις. Ἰδρυτές τοῦ Συνδέσμου ἦσαν μιά σειρά μικροαστοί καί ἀστοί ρεπουμπλικάνοι καί φιλελεύθεροι, μέ ἀποφασιστική συμμετοχή τοῦ Βίκτωρα Οὐγκώ, τοῦ Γκιουζέπε Γαριβάλδη κ.ἄ. Τό 1867 καί 1868 στίς δραστηριότητες τοῦ Συνδέσμου συμμετεῖχε καί ὁ Μπακούνιν.

Ἡ ἱδρυση τοῦ Συνδέσμου ἀναποκρινόταν στή θέληση γιά εἰρήνη πλατιῶν στρωμάτων τοῦ μικροαστισμοῦ καί τῆς ἀστικῆς διανόησης ἀπέναντι στή φιλοπόλεμη πολιτική τῶν κυρίαρχων τάξεων τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης στό δεύτερο μισό τῆς δεκαετίας τοῦ 1860. Ἡ ὀργανωτική

ἐπιτροπή τοῦ Συνδέσμου, πού ἐπιδίωξε νά ἐκμεταλλευθεῖ τήν ἐπιρροή τῆς Διεθνoῦς Ἐνώσης Ἑργατῶν γιά τοὺς δικoὺς τῆς σκοποὺς, ἀπηύθυνε στά Τμήματα τῆς ΔΕΕ, ἀλλά καί προσωπικά πρὸς τοὺς ἡγέτες τῆς, μεταξὺ ἄλλων καί στὸν ἴδιο τὸν Μάρξ, πρόσκληση νά μετάσχουν στὸ συνέδριο. Ταυτόχρονα, ἀποφασίστηκε νά ἀναβληθεῖ ἀπὸ τίς 5 στίς 9 Σεπτεμβρίου ἡ ἐναρξὴ τοῦ συνεδρίου τοῦ Συνδέσμου Εἰρήνης καί Ἐλευθερίας, ὥστε νά δοθεῖ ἡ δυνατότητα νά μετάσχουν στὸ συνέδριο τοῦ Συνδέσμου οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς ΔΕΕ πού συμμετείχαν στὸ συνέδριο τῆς Λωζάνης. Τὸ Γενικὸ Συμβούλιο τῆς ΔΕΕ, ὕστερα ἀπὸ σύσταση τοῦ Μάρξ, ἀποφάσισε νά μὴ συμμετάσχει ἐπίσημα στὸ συνέδριο τοῦ Συνδέσμου Εἰρήνης καί Ἐλευθερίας. Μιά τέτοια συμμετοχή, μέσα στίς συνθήκες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, θά σήμαινε ὅτι ἡ ΔΕΕ χάνει τὸν ἀνεξάρτητο προλεταριακὸ χαρακτήρα τῆς καί γίνεται συνυπεύθυνη γιά τίς εἰρηνιστικὲς αὐταπάτες, πού προπαγάνδιζε ὁ Σύνδεσμος. Ὡστόσο, παίρνοντας ὑπόψη τὴ σπουδαιότητα τοῦ ἀγῶνα γιά τὴν εἰρήνη, ἀφέθηκε στήν κρίση τῶν μελῶν τῆς ΔΕΕ νά παραβρεθοῦν ὡς ἰδιῶτες στὸ συνέδριο τοῦ Συνδέσμου.

Στίς 12 Σεπτεμβρίου 1868, τὸ συνέδριο τῆς ΔΕΕ στίς Βρυξέλλες ψήφισε μιὰ ἀπόφαση πού στρεφόταν ἐναντίον τοῦ Συνδέσμου Εἰρήνης καί Ἐλευθερίας. Ἀφορμὴ γι' αὐτὸ στάθηκε ἡ πρόσκληση πού εἶχε σταλεῖ πρὸς τὴ ΔΕΕ νά πάρει μέρος στὸ συνέδριο τοῦ Συνδέσμου τὸ Σεπτέμβριο τοῦ 1868 στὴ Βέρνη. Ἡ πρόσκληση ἀπὸ μέρους τοῦ Συνδέσμου ἐγινε μέ παρακίνηση τοῦ Μπακούνιν, πού ἦταν καί μέλος τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς του καί ἀπέβλεπε στὸ νά ὑποτάξει τὴ ΔΕΕ στὸ Σύνδεσμο.

Ἡ ἀπόφαση τοῦ συνεδρίου τῶν Βρυξελλῶν τῆς ΔΕΕ ὑπογράμμισε τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ πασιφιστικὸς Σύνδεσμος, πού ἔχει τὴν ἀξίωση νά ἡγεμονεύει τὸ διεθνὲς ἐργατικὸ κίνημα, εἶναι περιττός ἐφόσον ὑπάρχει ἡ ΔΕΕ. Ἐγινε ἡ πρόταση ὁ σύνδεσμος καί τὰ μέλη του νά προσχωρήσουν στά τμήματα τῆς ΔΕΕ.—308, 309

200. Μ. Μπακούνιν: «Fédéralisme, Socialisme et Antithéologisme. Proposition motivée au Comité Central de la Ligue de la Paix et de la Liberté» («Φεντεραλισμός, Σοσιαλισμός καί Ἀντιθεολογισμός. Αἰτιολογημένη πρόταση πρὸς τὴν Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ Συνδέσμου Εἰρήνης καί Ἐλευθερίας»). Πρόκειται γιά μιὰ ἡμιτελὴ ἐργασία τοῦ Μπακούνιν, πού δημοσιεύτηκε σὲ φυλλάδια τὸ 1867-1868 στὴ Βέρνη.—308

201. Πρόκειται γιά μιὰ ἐμπιστευτικὴ ἐγκύκλιο, πού εἶχε στείλει τὸ Γραφεῖο τῆς μόνιμης Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Συνδέσμου Εἰρήνης καί Ἐλευθερίας στίς 22 Σεπτεμβρίου 1868 μέ τὴν ὑπογραφή τοῦ Προέδρου τοῦ Γραφείου Γκούσταβ Φόγκτ. Ἀντίγραφο τῆς ἐγκυκλίου αὐτῆς, πού εἶχε

σταλεί στον Έλπίντιν, είχαν στά χέρια τους ο Μάρξ και ο Ένγκελς.
—309

202. Γίνεται αναφορά στά ντοκουμέντα πού προστέθηκαν σέ τούτη τήν εργασία από τόν Μάρξ και τόν Ένγκελς και άπ' τά όποία είναι παρμένες οί περικοπές. Βλέπε σέ τούτη τή Συλλογή σελ. 453. —310

203. Βλέπε σέ τούτη τή Συλλογή, σελ. 358, τό κεφάλαιο «V. 'Η Συμμαχία στήν 'Ιταλία». —310

204. *Perinde ac cadaver* (σάν ένα πτώμα) —έτσι διατύπωσε ο 'Ιγνάτιος Λογιόλα, ο ιδρυτής του Τάγματος των 'Ιησουϊτών, μιά από τίς άρχές των 'Ιησουϊτών, πού προβλέπει τήν άπόλυτη ύπακοή των νεότερων μελών του Τάγματος πρós τά πρεσβύτερα.—322

205. Στο συνέδριο τής Βασιλείας γύρω από τό θέμα τής κατάργησης του κληρονομικού δικαίου επήλθε ή πρώτη άνοιχτή σύγκρουση ανάμεσα στους ύποστηρικτές του έπιστημονικού σοσιαλισμού του Μάρξ και σ' αὐτούς πού ακολουθοῦσαν τόν άναρχισμό του Μπακούνιν. 'Η έγγραφή του θέματος στήν ήμερήσια διάταξη των εργασιών του συνεδρίου έγινε ύστερα από έπιμονή ενός τμήματος πού είχε ιδρύσει ο Μπακούνιν στή Γενεύη τόν 'Ιούνιο του 1869 μέ τήν έπωνυμία «Συμμαχία τής Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας. Κεντρικό Τμήμα» και πού στήν πράξη ήταν τό καθοδηγητικό όργανο τής μυστικής Συμμαχίας, 'Επιβάλλοντας στο συνέδριο τής Διεθνούς νά συζητήσει τό θέμα περί κληρονομικού δικαίου, ο Μπακούνιν άποσποῦσε τήν προσοχή του συνεδρίου από τήν επίλυση των ζωτικών προβλημάτων προγράμματος και τακτικής πού αντιμετώπιζε τό ευρωπαϊκό εργατικό κίνημα. 'Ο Μάρξ σέ μιά εισήγησή του εξέθεσε τίς άπόψεις του Γενικού Συμβουλίου για τό κληρονομικό δίκαιο. Τό συνέδριο δέν πήρε καμιά άπόφαση πάνω σ' αὐτό τό θέμα, διότι καμιά πρόταση δέν συγκέντρωσε τήν άπαιτούμενη άπόλυτη πλειοψηφία. 'Ωστόσο, χρεοκόπησε ή προμελετημένη προσπάθεια του Μπακούνιν νά επιβάλει τίς ιδέες του στή Διεθνή.—326

206. Γίνεται αναφορά σέ μιά εγκύκλιο πρós τό 'Ομοσπονδιακό Συμβούλιο τής Ρωμανικής Έλβετίας, τήν όποία έγραψε ο Κ. Μάρξ και επικύρωσε τό Γενικό Συμβούλιο σέ συνεδρίασή του τήν 1 'Ιανουαρίου 1870. —326

207. «*Social-Demokrat*» («'Ο σοσιαλ-δημοκράτης») ήταν όργανο τής λαοσαλικής Γενικής Γερμανικής Ένωσης Έργατών. Μέ τόν παραπάνω τίτλο ή έφημερίδα εκδιδόταν στο Βερολίνο από τίς 15 Δεκεμβρίου 1864

έως τό 1871. Ἐπό τό 1871 ἕως τό 1876 ἐκδιδόταν μέ τόν τίτλο «Neuer Social-Demokrat». —327

208. («*La Fabrique*») «Φάμπρικα». Ἔτσι ὀνόμαζαν τήν ἐποχή ἐκείνη στή Γενεύη καί στά περίχωρά της τήν παραγωγή ρολογιῶν καί ἀναμνηστικῶν εἰδῶν σέ μεγάλα ἤ μικρά ἐργαστήρια βιοτεχνικοῦ τύπου ἢ καί ἀπό ἐργάτες μέ τό κομμάτι. —328

209. «Statuts pour la Fédération des sections romandes adoptés par le congrès Romand, tenu à Genève au Cercle international des Quarte-Saisons, les 2, 3 et 4 janvier 1869», σελ. 15-16 («Καταστατικό τῆς Ὁμοσπονδίας τῶν ρωμανικῶν τμημάτων, πού ψηφίστηκε ἀπ' τό Ρωμανικό συνέδριο, τό ὁποῖο ἔγινε στή Γενεύη, στό οἶκημα τοῦ διεθνοῦς κύκλου τῶν Τεσσάρων Ἐποχῶν τοῦ ἔτους, στίς 2, 3 καί 4 Ἰανουαρίου 1869»). Τό προσχέδιο τοῦ Καταστατικοῦ ἔγινε μέ τή συμμετοχή τοῦ Μπακούνιν. —329

210. Πρόκειται γιά τήν ἀπόφαση τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου σχετικά μέ τήν Ὁμοσπονδιακή Ἐπιτροπή τῆς Ρωμανικῆς Ἑλβετίας, πού ἔγραψε ὁ Κ. Μάρξ στίς 29 Ἰουνίου 1870. —330

211. Ἡ ἀπόφαση ἀριθ. V τοῦ συνεδρίου τῆς Βασιλείας «Γιά τόν τρόπο εἰσδοχῆς νέων τμημάτων στή Διεθνή Ἐνωση Ἐργατῶν» παρεῖχε στό Γενικό Συμβούλιο τό δικαίωμα νά ἀποδέχεται ἢ νά ἀπορρίπτει τήν εἰσδοχή νέων τμημάτων. Ὅπου ὑπῆρχαν ὁμοσπονδιακά συμβούλια, τό θέμα εἰσδοχῆς ἢ μή εἰσδοχῆς ἔπρεπε νά κριθεῖ μέ σύμφωνη γνώμη τοῦ ὁμοσπονδιακοῦ συμβουλίου. —331

212. Σχετικές εἶναι οἱ ἀποφάσεις τῆς συνδιάσκεψης τοῦ Λονδίνου «Γιά τή διάσπαση στή Ρωμανική Ἑλβετία» καί «Γιά τήν πολιτική δράση τῆς ἐργατικῆς τάξης», καθώς καί ἡ ἀπόφαση γιά τήν κατάχρηση τοῦ ὀνόματος τῆς Διεθνούς ἀπ' τόν Νετσάγιεφ, τήν ὁποία ἔγραψε ὁ Κ. Μάρξ μέ ἐντολή τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου. —332

213. Παρατίθεται μιά περικοπή ἀπό τή «Δήλωση τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου πρὸς τή διεύθυνση τῶν ἰταλικῶν ἐφημερίδων μέ ἀφορμή τό ἄρθρο τοῦ Ματσίνι γιά τή Διεθνή», δήλωση πού ἔγραψε ὁ Ἐνγκελς στίς 6 Δεκεμβρίου 1871 καί τή δημοσίευσαν πολλές ἐφημερίδες. —336

214. Τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1871 ἔγινε συζήτηση στά ἰσπανικά Κορτές (βουλή τῶν ἀντιπροσώπων), πού τήν προκάλεσε ἡ ἀστική κυβέρνηση τῶν Συν-

τηρητικών με πρόθεση να προχωρήσει στη νομοθετική διάλυση των ισπανικών οργανώσεων της Διεθνούς. Κατά τη συζήτηση, οί εκπρόσωποι της αντίδρασης, για να συκοφαντήσουν τη Διεθνή, χρησιμοποίησαν έγγραφα της Συμμαχίας και κείμενα χαλκευμένα απ' την αστυνομία. Παρά την αντίθεση της άριστερᾶς πτέρυγας των Ρεπουμπλικάνων, Καστελάρ, Καρίντο, Σαλμερόν κ.ἄ., πού ξεσκέπασαν τη συκοφαντία κατά της Διεθνούς και τόνισαν τόν αντισυνταγματικό χαρακτήρα των προτεινόμενων μέτρων, ή κυβέρνηση πέτυχε να ψηφιστούν τά μέτρα της. Τόν Ἰανουάριο τοῦ 1872, ὁ ὑπουργός των Ἑσωτερικῶν Σαγκάστα υπέγραψε τό διάταγμα γιά τή διάλυση τῆς Διεθνούς στήν Ἰσπανία.—336

215. «*La République française*» («*Ἡ Γαλλική Δημοκρατία*») — γαλλική ἁστική-ριζοσπαστική ἡμερήσια ἐφημερίδα, πού ἴδρυσε ὁ Λέων Γαμβέττα τό 1871. Στίς 11 Μαρτίου στήν ἐφημερίδα αὐτή δημοσιεύθηκε ἕνα ἀνυπόγραφο ἄρθρο γιά τή Διεθνή, πού τό ἀναδημοσίευσε τό «*Bulletin de la Fédération jurassienne*», στίς 15.3.1872.—339

216. «*Ἡ δίκη τῆς Τουλούζης*» ἐναντίον τῶν μελῶν τοῦ τμήματος Νότιας Γαλλίας τῆς Διεθνούς ἐγινε στίς 10-26 Μαρτίου 1873. Ἡ διαδικασία ἐναντίον τους κινήθηκε μέ βάση τό νόμο τοῦ Ντυφόρ, πού εἶχε ψηφιστεῖ στίς 14 Μαρτίου 1872 καί πρόβλεπε ποινές φυλάκισης γιά τά μέλη τῆς Διεθνούς. Οἱ συλληφθέντες καταδικάστηκαν σέ διάφορες ποινές φυλάκισης καί σέ χρηματικό πρόστιμο.—339

217. Γίνεται λόγος γιά μιᾶ ἐπιστολή τοῦ συμμαχίτη Ἀλερίνι πρὸς τόν Μπαστελικά, τῆς 14 Νοεμβρίου 1871, πού διανεμήθηκε ἀπ' τό τμήμα τῆς Βαρκελώνης γιά νά λάβουν γνώση ὅλα τά τμήματα τῆς Διεθνούς στήν Ἰσπανία. Ἀντίγραφο αὐτῆς τῆς ἐπιστολῆς κατέθεσε ὁ Ἑνγκελς στό συνέδριο τῆς Χάγης ὡς ἀποδεικτικό ἐγγραφο γιά τήν ὑπόθεση τῆς Συμμαχίας.—339

218. Στίς 2 Δεκεμβρίου 1871 συνήλθε στή Γενεύη συνέλευση τῶν τμημάτων τῆς Διεθνούς, πού ἔλαβε ἀπόφαση ἐναντίον τῶν ἀποφάσεων τοῦ ἀναρχικοῦ συνεδρίου τοῦ Σονβιγιέ. Στίς 20 Δεκεμβρίου 1871 ἡ Ὁμοσπονδιακή Ἐπιτροπή τῆς Ρωμανικῆς Ἑλβετίας υἱοθέτησε πάνω σ' αὐτό τό θέμα μιᾶ «Ἀπάντηση στή Ρωμανική Ὁμοσπονδιακή Ἐπιτροπή», πού δημοσιεύτηκε στήν «*Égalité*» τῆς 24 Δεκεμβρίου 1871. Παρόμοια διαμαρτυρία ἔκανε καί ἡ ἴδια ἡ «*Égalité*».—340

219. Ἡ «*Neuer Social-Demokrat*» ἦταν τρισεβδομαδιαία γερμανική ἐφημερίδα, πού ἐκδιδόταν στό Βερολίνο τό 1870-1876. Ὁργανο τῆς λασσαλικῆς Γενικῆς Γερμανικῆς Ἑνώσεως Ἑργατῶν, ἀντανακλοῦσε πιστά τή

λασσαλλική πολιτική προσαρμογής στο καθεστώς του Βίσμαρκ και έρωτοτροπιών προς τις άρχουσες τάξεις της Γερμανίας, καθώς και τον όπορτουνισμό και έθνικισμό των ήγετών του λασσαλισμού. Ή έφημερίδα καταπολεμούσε συστηματικά την ήγεςία της Διεθνούς και του Γερμανικού Σοσιαλδημοκρατικού Έργατικού Κόμματος και έπίσης ύποστήριζε την έχθρική προς τό Γενικό Συμβούλιο δραστηριότητα των μπακουινικών και άλλων αντιπρολεταριακών ρευμάτων.

«Λευκοχίτωνες» ή «Άσπρες πουκαμίες» ήσαν συμμορίες, οργανωμένες από την άστυνομική διεύθυνση της Δεύτερης Αυτοκρατορίας. Οί συμμορίες αυτές, συγκροτημένες από έκφυλισμένα στοιχεία που παρίσταναν τούς εργάτες, οργανώναν προβοκατορικές διαδηλώσεις και ένέργειες, που χρησίμευαν σάν πρόσχημα για νά διώκονται οί πραγματικές εργατικές οργανώσεις.—341

220. Παρατίθεται απόσπασμα έπιστολής του Τοκαζέβιτς προς τον Μπρουλέφσκι τής 2 Αυγούστου 1872, την όποία ό Μπρουλέφσκι έθεσε στή διάθεση του Ένγκελς. Τό «Πρόγραμμα της Σοσιαλιστικής-Έπαναστατικής Πολωνικής Ένωσης στή Ζυρίχη», για τό όποιο γίνεται λόγος, τό έγραψε ό Μπακούνιν και δημοσιεύθηκε σάν παράρτημα του φύλλου, άρ. 13 του «Bulletin de la Fédération jurassienne». Ό Πολωνικός σοσιαλδημοκρατικός σύνδεσμος, που ιδρύθηκε υπό την έπιρροή των άναρχικών, στήν άρχή υίοθέτησε αυτό τό πρόγραμμα του Μπακούνιν, σύντομα όμως τό απέριψε υπό την επίδραση του πολωνού σοσιαλιστή Τοκαζέβιτς. —341

221. «*El Combate*» («Ό άγώνας») — άστική ρεπουμπλικάνικη ήμερήσια έφημερίδα, όργανο των φεντεραλιστών, που έκδιδόταν στή Μαδρίτη. —343

222. Αυτή τή δήλωση προς τούς αντιπροσώπους του διεθνούς συνεδρίου τής Χάγης, που περιείχε άποκαλυπτικά στοιχεία για την ύπαρξη της μυστικής Συμμαχίας στήν Ίσπανία, την έστειλε ό Μέσα στον Ένγκελς, ό όποιος την κατέθεσε στήν έπιτροπή έρευνας για τή δραστηριότητα της Συμμαχίας.—345

223. Πρόκειται για μιά χειρόγραφη έμπιστευτική έγκύκλιο του τμήματος τής Διεθνούς στή Βαλένθια προς τά τμήματα της Διεθνούς όλης τής Ίσπανίας. Στήν έγκύκλιο διατυπωνόταν ή πρόταση, σέ περίπτωση που ξεσπάσει επανάσταση, νά γίνει άγώνας για πλήρη άποκέντρωση και για ίδρυση «άναρχικής κομμούνας». —346

224. Ή έγκύκλιος του τμήματος Σεβίλλης της Συμμαχίας, που την είχε γρά-

ψει ὁ Μαρσελάου, εἶχε σταλεῖ στό τμήμα Μαδρίτης τῆς Διεθνoῦς στίς 25 Ὀκτωβρίου 1871. Ἡ ἐγκύκλιος ἀνέφερε τίς ἀποφάσεις πού εἶχε πάρει τό τμήμα ἀναφορικά μέ τίς κυβερνητικές διώξεις.—348

225. Πρόκειται γιά μιὰ ἀνοιχτή ἐπιστολή τῆς συντακτικῆς ἐπιτροπῆς τῆς ἐφημερίδας «Emanicipati6n», τῆς 25 Φεβρουαρίου 1872, πού, μέ τίτλο «Πρός τοὺς συγκεντρωθέντες στή Μαδρίτη ἀντιπροσώπους τοῦ Ρεπουμπλικανικοῦ-φεντεραλιστικοῦ κόμματος», δημοσιεύθηκε στήν ἐφημερίδα «Emanicipati6n» ἀρ. 38, 3 Μαρτίου 1872. Τά ἀναρχικά μέλη τοῦ Συμβουλίου τῆς Διεθνoῦς στή Μαδρίτη ζήτησαν ἀπό τή συντακτική ἐπιτροπή νά ἀποσύρει αὐτή τήν ἐπιστολή. Ὅμως ὁ Μέσα, πού ἦταν διευθυντής τῆς «Emanicipati6n» καί ἐκτελοῦσε τότε χρέη γραμματέα τοῦ ἰσπανικοῦ ὁμοσπονδιακοῦ συμβουλίου, ἀρνήθηκε κατηγορηματικά νά ἱκανοποιήσει αὐτή τήν ἀπαίτηση. Στίς 9 Μαρτίου 1872, ὁ Μέσα, μέ σύμφωνη γνώμη καί ἄλλων μελῶν τοῦ Συμβουλίου, ἔστειλε μιὰ ἀνάλογη ἐπιστολή, ἀλλά ἐξ ὀνόματος πιά τοῦ Ὅμοσπονδιακοῦ Συμβουλίου.—348
226. Στίς 7 Μαρτίου 1872 τό ἀναρχικό συμβούλιο τῆς Μαδρίτης ἔστειλε στή συνέλευση τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ Ρεπουμπλικανικοῦ-φεντεραλιστικοῦ κόμματος μιὰ ἐπιστολή, μέ τήν ὁποία δήλωνε, ἀποκρούοντας κάθε συμπαράταξη μέ τήν ἐπιστολή τῆς συντακτικῆς ἐπιτροπῆς τῆς «Emanicipati6n», ὅτι «εἶναι ἀντίθετο πρὸς τίς ἀρχές τῆς Διεθνoῦς». —348
227. «*El Condenado*» («Ὁ ἀπόκληρος») — ἰσπανική ἀναρχική ἐβδομαδιαία ἐφημερίδα, πού τήν ἐξέδιδε ὁ Τ. Μοράγο στή Μαδρίτη ἀπ' τό 1872-1874.—348
228. «*La Igualdad*» («Ἡ ἰσότητα») — ἰσπανική ἀστικο-δημοκρατική ἡμερήσια ἐφημερίδα, πού ἐκδιδόταν στή Μαδρίτη ἀπό τό 1868-1870. Μιὰ ἀπ' τίς ριζοσπαστικές ἀστικές ἐφημερίδες, στήν ὁποία ἔγραφαν πολλοί οὐτοπικοί-σοσιαλιστές καί ρεπουμπλικάνοι. Τό 1868-1869 εἶχε συσπειρωθεῖ γύρω ἀπ' τήν ἐφημερίδα μιὰ μερίδα ἐργατῶν τῆς Μαδρίτης.—349
229. Ὁ Μάρξ καί ὁ Ἐνγκελς παραθέτουν ἀπόσπασμα ἄρθρου τῆς σύνταξης τῆς «Emanicipati6n» μέ τίτλο «Ἡ ἐπαναστατική πληροφόρηση», πού δημοσιεύτηκε τήν 1 Ἰουνίου 1872.—351
230. Τό ἄρθρο 7, τμήμα II, τοῦ Ὁργανωτικοῦ Κανονισμοῦ ἔδινε στό Γενικό Συμβούλιο τό δικαίωμα νά ἐπιλύει τίς διαφορές, πού μπορούσαν νά ἀνακύψουν μεταξύ συνδέσμων ἢ τμημάτων πού ἀνήκουν στήν ἴδια ἐθνική

ομάδα ή και μεταξύ διαφορετικών εθνικών ομάδων. Επίσης τό άρθρο 4, τμήμα IV, έδινε σέ κάθε όμοσπονδία τό δικαίωμα νά άπορρίψει τήν είσοχή ή νά διαγράψει άπ' τίς τάξεις της μεμονωμένους συνδέσμους ή τμήματα, δέν είχε όμως τό δικαίωμα νά τούς στερεί τόν τίτλο τους ως οργανώσεων τής Διεθνούς.—352

231. Πρόκειται γιά τό δημοψήφισμα πού έγινε στή Γαλλία στίς 8 Μαΐου 1870.—356
232. *Union de las tres clases dc vapor* ("Ένωση τών τριών κατηγοριών έργοστασιακών έργατών) — ήταν μιά άπό τίς πρώτες επαγγελματικές ενώσεις στήν Καταλωνία, πού περιλάμβανε ύφαντουργούς, κλώστες και μεροκαματιάρηδες τών ύφαντουργείων. Η ένωση αυτή αποτελούσε συλλογικό μέλος τής Διεθνούς.—357
233. Παρατίθεται περικοπή μιās έπιστολής του Καφιέρο πρός τόν Ένγκελς, μέ ήμερομηνία 12-16 Ιουλίου 1871, στήν όποία γινόταν λόγος γιά τήν κατάσταση του τμήματος τής Διεθνούς στή Νεάπολη.—358
234. Έπιστολή του Καπορούσσο πρός τόν Ότνζερ τής 21 Ιανουαρίου 1872.—360
235. Τό τμήμα Μιλάνου τής Διεθνούς ιδρύθηκε άπ' τόν Τέοντορ Κοϋνο, υπό τήν άμεση επίδραση του Ένγκελς. Τό Δεκέμβριο του 1872, υπό τήν επίδραση του Κοϋνο, μιά μερίδα μελών τής ματσινικής εργατικής ένωσης γιά τήν ήθική, τήν άλληλοβοήθεια και τόν διαφωτισμό άποχώρησε άπ' αυτήν και ίδρυσε τόν Έργατικό Κύκλο άπελευθέρωσης του προλετάριου, πού στίς 7 Ιανουαρίου 1872 δήλωσε πώς αποτελεί τμήμα τής Διεθνούς. Ο Σύνδεσμος υιοθέτησε Καταστατικό σύμφωνα μέ τό Γενικό Καταστατικό τής Διεθνούς. Στίς 30 Ιανουαρίου 1872 ό Ένγκελς έκανε άναφορά στό Γενικό Συμβούλιο γιά τήν ίδρυση του τμήματος και δήλωση πώς τό Καταστατικό του συνάδει πρός τίς άρχές τής Διεθνούς. Τό τμήμα έγινε δεκτό στήν Ένωση. Υπό τήν καθοδήγηση του Ένγκελς, ό Κοϋνο έκανε άγώνα μέσα στό τμήμα όπου είχαν εισχωρήσει άναρχικοί και πέτυχε νά μήν ύποστηρίξει τό τμήμα τούς άναρχικούς στόν άγώνα τους κατά του Γενικού Συμβουλίου.—360
236. Η Έργατική Όμοσπονδία ιδρύθηκε στό Τουρίνο τό Φθινόπωρο του 1871 και βρισκόταν υπό τήν έπιρροή τών ματσινικών. Τόν Ιανουάριο του 1872 άποχώρησαν άπ' τήν Όμοσπονδία προλεταριακά στοιχεία, πού ίδρυσαν τόν Σύνδεσμο *Άπελευθέρωση του προλετάριου*, ό όποιος άργότερα έγινε δεκτός ως τμήμα τής Διεθνούς. Έπικεφαλής του Συνδέ-

σμου ως τόν Φεβρουάριο τοῦ 1872 ἦταν ἕνας μυστικός πράκτορας τῆς ἀστυνομίας, ὁ Τερτσάγκι.—361

237. Ἡ ἀναφορά τοῦ Ρέτζις πρὸς τὸ Γενικὸ Συμβούλιο γιὰ τὴν ἐκτέλεση τῆς ἐντολῆς ποῦ ἔλαβε νὰ πάει στὴν Ἰταλία εἶχε τὴ μορφή ἐπιστολῆς πρὸς τὸν Ἑνγκελς. Στὸ δεῦτερο δεκαπενθήμερο τοῦ Φεβρουαρίου 1872 ὁ Ρέτζις βρισκόταν ἐπὶ δέκα μέρες στὸ Μιλάνο καὶ στὸ Τουρίνο, ὅπου κατατοπίστηκε γιὰ τὴν κατάσταση τῶν τμημάτων καὶ προπαγάνδισε τίς ἀποφάσεις τῆς Διεθνοῦς Ἑνώσεως Ἑργατῶν. Μὲ βάση ὁδηγίες ποῦ εἶχε πάρει ἀπ' τὸν Ἑνγκελς, ὁ Ρέτζις ἐξήγησε στὰ μέλη τῶν τμημάτων τὴ ριζικὴ ἀντίθεση τῶν ἀναρχικῶν ἀπόψεων πρὸς τὰ καθήκοντα τῆς Διεθνοῦς.—362
238. A. Richard et G. Blanc, «L'Empire et la France nouvelle. Appel du peuple et de la jeunesse à la conscience française». Bruxelles, 1872.—369
239. Αὐτὴ ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Ζύλ Γκέντ τῆς 22 Σεπτεμβρίου 1872 πρὸς τὰ μέλη τοῦ τμήματος τῆς Διεθνοῦς στὸ Μονπελλιέ ἀπευθυνόταν πρὸς τὸν Ζερονί, ἕναν ἀπ' τοὺς ἡγέτες τοῦ τμήματος. Ὁ Ζερονί ἔστειλε αὐτὴ τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Γκέντ στὸ Γενικὸ Συμβούλιο.—370
240. «*Les Droits de l'Homme*» («*Τὰ Αἰκαιώματα τοῦ Ἀνθρώπου*»)—γαλλικὴ ἡμερήσια ἐφημερίδα ἀριστερο-ρεπουμπλικανικῶν κατευθύνσεων, ποῦ ἐξέδιδε ὁ Ζ. Γκέντ τὸ 1870-1871 στὸ Μονπελλιέ.—371
241. Ἡ ἀλληλογραφία αὐτὴ δημοσιεύθηκε στίς 20 Ὀκτωβρίου 1872 στὴν ἐφημερίδα «*Liberté*».—371
242. Στὸ «*Bulletin de la Fédération jurassienne*», ἀρ. 10-11, τῆς 10 Νοεμβρίου 1872 δημοσιεύθηκε ἐπιστολὴ τοῦ Ζύλ Μοντέλ, ποῦ διαμαρτυρόταν κατὰ τῆς διαγραφῆς τοῦ Μπουσκέ ἀπ' τὴ Διεθνή.—373
243. «*Pacte d'amitié, de solidarité et de défense mutuelle*». Ψηφίστηκε στὸ ἀναρχικὸ συνέδριο τοῦ Σαίντ-Ίμιέ στίς 15 Σεπτεμβρίου 1872.—375
244. *Οἱ γιοί τοῦ Αἴμωνα*— ἥρωες ἐνὸς ἔπους τοῦ πρώϊμου Μεσαίωνα («Οἱ τέσσερις γιοί τοῦ Αἴμωνα ἢ Ρενώ ντέ Μοντομπάν»), τὰ τέσσερα ἀδέρφια Ἄλαρντ (Ἀντελχαρτ), Ρίχαρντ (Ρίτσαρτ), Γκύτσαρντ (Βίτσαρτ) καὶ Ρενώ (Ράιναλντ). —375
245. Ἡ ἐγκύκλιος τοῦ Ἰσπανικοῦ Ὁμοσπονδιακοῦ Συμβουλίου τῆς 2 Φε-

βρουαρίου 1873 δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα «*Émancipation*», αρ. 85, 8 Φεβρουαρίου 1873.—378

246. Τήν 1 και 2 'Ιουλίου 1875 συνήλθε στο Μάντσεστερ τό δεύτερο συνέδριο τῆς Βρετανικῆς 'Ομοσπονδίας τῆς Διεθνoῦς. Τό συνέδριο ἄκουσε τή λογοδοσία τοῦ Βρετανικοῦ 'Ομοσπονδιακοῦ Συμβουλίου καί ψήφισε ἀποφάσεις γιά τόν Κανονισμό τῆς Βρετανικῆς 'Ομοσπονδίας, γιά τήν προπαγάνδα, γιά τήν ἀναγκαιότητα νά ἰδρυθεῖ μιά διεθνῆς ἐπαγγελματική ἔνωση, γιά τήν καθιέρωση τῆς κόκκινης σημαίας ὡς σημαίας τῆς Βρετανικῆς 'Ομοσπονδίας καί ἄλλες. 'Ιδιαίτερη σημασία εἶχε ἡ ἀπόφαση «Γιά τήν πολιτική δράση», μέ τήν ὁποία τό συνέδριο καλοῦσε τοὺς Βρετανούς - μέλη τῆς Διεθνoῦς νά ἰδρῦσουν στήν Ἀγγλία ἕνα αὐτοτελές ἐργατικό πολιτικό κόμμα, πού νά ἀντιπαταραταχθεῖ σέ ὅλα τά ὑπάρχοντα κόμματα.—380
247. Τό συνέδριο τῶν ἑλβετῶν ἐργατῶν, τῶν ἐπαγγελματικῶν, συνεταιριστικῶν καί ἄλλων ὁργανώσεων στό 'Όλτεν, τήν 1-3 'Ιουνίου 1873, εἶχε συκληθεῖ μέ πρωτοβουλία τῶν τμημάτων τῆς Διεθνoῦς. Στό συνέδριο ἰδρύθηκε ἡ 'Ελβετική 'Ενωση 'Εργατῶν πού διατηρήθηκε ὡς τό 1880 καί συνένωσε πάνω στή βάση τῶν ἀρχῶν τῆς Διεθνoῦς διάφορες ἐργατικές ὁργανώσεις. Τό συνέδριο προλείανε τό ἔδαφος γιά τήν ἰδρυση τοῦ Σοσιαλ-δημοκρατικοῦ Κόμματος τῆς 'Ελβετίας.—381
248. «*Sankt-Peterburgskije Vedomosti*» («*Χρονικά τῆς Πετρούπολης*»)—ρωσική ἡμερήσια ἐφημερίδα, ἐπίσημο κυβερνητικό ὄργανο. 'Εκδιόταν μέ διάφορους τίτλους ἀπό τό 1728-1914. Ἀπό τό 1914-1917 ἐκδιόταν μέ τόν τίτλο «*Petrogradskije Vedomosti*». («*Χρονικά τοῦ Πέτρογκραντ*»). —384
249. 'Ο Τσερνισέφκι πιάστηκε τόν 'Ιούλιο τοῦ 1862. 'Εως τό 1864 βρισκόταν κλεισμένος στό φρούριο τοῦ Πετροπαβλόφσκ, κατόπιν καταδικάστηκε σέ ἐφτά χρόνια καταναγκαστικά ἔργα καί σέ ισόβια ἐκτόπιση στή Σιβηρία.—385
250. Ἀναφορά στό φυλλάδιο τοῦ Μπακούνιν «*Λίγα λόγια πρὸς τοὺς νεαροὺς ἀδελφούς στή Ρωσία*», Γενεῦη, Μάιος 1869 καί στό φυλλάδιο τοῦ Νετσάγιεφ «*Πρὸς τοὺς φοιτητές τοῦ Πανεπιστημίου, τῆς Ἀκαδημίας καί τοῦ Τεχνολογικοῦ 'Ινστιτούτου στήν Πετρούπολη*», Γενεῦη, 1869.—386
251. «*Ἰμματαθεῖς ἀδελφοί*» — τό παρατσούκλι θρησκευτικοῦ τάγματος, πού ἰδρύθηκε στή Ρέιμς τό 1680. Τά μέλη αὐτοῦ τοῦ τάγματος ἀναλάμβαναν

τήν υποχρέωση νά ἀφοσιωθοῦν στή μόρφωση τῶν φτωχῶν παιδιῶν. Στά σχολεῖα τοῦ τάγματος τά παιδιά ἔπαιρναν κυρίως θρησκευτική ἀγωγή καί ἀποκοτοῦσαν πολύ φτωχές γνώσεις στά ἄλλα πεδία.—388

252. Τά φυλλάδια : «Ἡ τοποθέτηση τοῦ ἐπαναστατικοῦ ζητήματος», Μάιος 1869 καί «Οἱ ἀρχές τῆς ἐπανάστασης», Καλοκαίρι 1869, εἶχαν γραφεῖ ἀπ' τὸν Μπακούνιν.—388

253. Ν. Φλερόφσκι : «Ἡ κατάσταση τῆς ἐργατικῆς τάξης στή Ρωσία. Παρατηρήσεις καί μελέτες». Πετρούπολη, 1869. Φαίνεται πὺς ὁ Μάρξ διάβασε αὐτὸ τὸ ἔργο λίγο μετὰ τὴν ἐκδόσή του. Σὲ μιὰ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸ ρωσικὸ τμῆμα τῆς Διεθνοῦς στή Γενεύη, στίς 24 Μαρτίου 1870, ὁ Μάρξ τὸ κρίνει ὡς πολὺ θετικό. Λίγο ἀργότερα τὸ διάβασε καί ὁ Ἐνγκελς.—390

254. «Ἐκδοση τοῦ Συλλόγου “Λαϊκῆς Τιμωρίας”», ἀρ. 2, Πετρούπολη, χειμῶνας 1870, σελ. 9. Ἡ ἐκτύπωση τῆς ἐκδοσης ἀρ. 2, ὅπως καί τῆς ἐκδοσης ἀρ. 1, εἶχε γίνῃ στή Γενεύη.—392

255. «*Narodnoje Delo*» («*Λαϊκὴ ὑπόθεση*») — περιοδικό (ἀπὸ τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1870 ἐφημερίδα), ποὺ ἐκδιδόταν στὰ 1868-1870 στή Γενεύη ἀπὸ μιὰ ὁμάδα ρώσων ἐπαναστατῶν-ἐμικρέδων. Τὸ πρῶτο φύλλο τὸ ἐτοίμασε ὁ Μπακούνιν. Ἀργότερα, ἀπὸ τὸν Ὀκτώβριο 1868, ἡ συντακτικὴ ἐπιτροπὴ, ὅπου μετεῖχε ὁ Οὕτιν καί ἄλλοι, διέκοψε τίς σχέσεις μὲ τὸν Μπακούνιν καί ἀντιτάχθηκε στίς ἀπόψεις του. Ἀπὸ τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1870 ἔγινε ὄργανο τοῦ ρωσικοῦ τμήματος τῆς Διεθνοῦς Ἐνώσεως Ἐργατῶν, ἀκολουθώντας τὴ γραμμὴ τοῦ Μάρξ καί τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου.—393

256. Τὸ ποίημα «Ὁ Φοιτητὴς» τοῦ Ν. Ὀγκαριώφ ἦταν ἀρχικὰ ἀφιερωμένο στὸν Σ.Ι. Ἀστράκωφ (φίλο τοῦ Ὀγκαριώφ καί τοῦ Χέρτσεν), ποὺ εἶχε πεθάνει τὸ 1866. Ὅταν πῆρε ἀπ' τὸν Ὀγκαριώφ τὸ χειρόγραφο τοῦ ποιήματος, ὁ Μπακούνιν τοῦ ἔγραψε ὅτι θὰ ἦταν «πιὸ χρήσιμο γιὰ τὴν ὑπόθεση», ἂν τὸ ποίημα αὐτὸ ἀφιερωνόταν στὸν Νετσάγιεφ. Μὲ τὴν ἀφιέρωση αὐτὴ τὸ ποίημα τυπώθηκε σὲ ξεχωριστὰ φύλλα τὸ 1869 στή Γενεύη καί χρησιμοποιήθηκε ἀπ' τὸν Νετσάγιεφ σάν μιὰ μορφὴ πληρεξουσίου ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ Ὀγκαριώφ.—400

257. «*Journal de Genève national, politique et littéraire*» («*Ἐθνικὴ πολιτικὴ καί φιλολογικὴ ἐφημερίδα τῆς Γενεύης*») — συντηρητικὴ ἐφημερίδα, ποὺ ἐκδίδεται ἀπ' τὸ 1826.—414

258. «*La Démocratie*» («*Ἡ Δημοκρατία*»)—γαλλική αστικο-δημοκρατική ἡμερήσια ἐφημερίδα, πού ἐκδιδόταν στό Παρίσι ἀπ' τὸ Νοέμβριο τοῦ 1863 ὡς τὸ 1870.
Ἡ ἐπιστολή τοῦ Μπακούνιν πρὸς τὸν διευθυντὴ τῆς ἐφημερίδας Σασέν γράφτηκε τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1868. Ὁ Σασέν, ἀπὸ τὸ Μάρτιο 1868 ἐξέδιδε δοκίμια, στὰ ὁποῖα οἱ ὑπογῆφιοι συνεργάτες τῆς ἐφημερίδας διατύπωναν τὶς ἀπόψεις τους. Ἡ ἐπιστολή τοῦ Μπακούνιν δημοσιεύθηκε στὰ τέλη Ἀπριλίου 1868 σέ 6 δοκίμια.—415
259. Παρατίθεται περικοπὴ τοῦ ἄρθρου τοῦ Μπακούνιν «Ὁ Χέρτσεν», πού δημοσιεύθηκε στὴν ἐφημερίδα «*Marseillaise*», ἀρ. 72, 2 Μαρτίου 1870.—415
260. Ὁ Χέρτσεν πῆρε αὐτὰ τὰ χρήματα τὸ 1858 ἀπὸ τὸν ρώσο κτηματῖα Π.Α. Μπαχμέτιεφ γιὰ ἔργο προπαγάνδας (ἢ λεγόμενη χορηγία Μπαχμέτιεφ). Τὸ 1869, κάτω ἀπ' τὴν πίεση τοῦ Μπακούνιν καὶ τοῦ Ὁγκαριώφ, ὁ Χέρτσεν συμφώνησε νὰ μοιράσει τὴ χορηγία σέ δύο μέρη, ἀπ' τὰ ὁποῖα τὸ ἓνα τὸ πῆρε ὁ Νετσάγιεφ ἀπ' τὸν Ὁγκαριώφ. Τὸ 1870, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Χέρτσεν, ὁ Νετσάγιεφ πῆρε ἀπ' τὸν Ὁγκαριώφ καὶ τὸ ἄλλο μισό τῆς χορηγίας.—415
261. «*Obshtscina*» — Μ' αὐτὸ τὸν τίτλο κυκλοφόρησε τὸ Σεπτέμβριο τοῦ 1870 στὸ Λονδίνο τὸ πρῶτο φύλλο μιᾶς ἐφημερίδας, πού διηύθυναν οἱ Σ. Νετσάγιεφ καὶ Β. Σερεμπρέννικωφ. Τὸ δεύτερο φύλλο, πού ἐκδόθηκε τὸ 1871, τὸ κατέστρεψαν οἱ ἴδιοι οἱ ἐκδότες του.—416
262. «*Κολοζόλ*. Ὁργανο τῆς ρωσικῆς ἀπελευθέρωσης, πού ἱδρύσε ὁ Α.Ι. Χέρτσεν». Μὲ τὸν παραπάνω τίτλο οἱ Νετσάγιεφ καὶ Σερεμπρέννικωφ ἐξέδωσαν στὴ Γενεὴ μερικά φύλλα τῆς ἐφημερίδας τὴν Ἀνοιξή τοῦ 1870.—419
263. Ἡ «Ἐπαναστατικὴ κατήχηση», πού ἔγραψε ὁ Μπακούνιν τὸ Καλοκαίρι τοῦ 1869, τυπώθηκε σέ μερικά ἀριθμημένα ἀντίτυπα. Κατὰ τὶς ἔρευνες τοῦ 1869 βρέθηκε στὸ σπίτι τοῦ Π.Γκ. Οὐσπένσκι ἓνα ἀντίτυπο τῆς κατήχησης, πού τὸ παρουσίασαν στὴ δίκη καὶ ἀναδημοσιεύθηκε στὸ «*Pravitelstvennyi Vestnik*», ἀρ. 162 τοῦ 1871. Οἱ Μάρξ καὶ Ἐνγκελς κάνουν χρῆση αὐτοῦ τοῦ κειμένου.—420
264. Οἱ Ἑσκομπάρ εἶναι οἱ συνεχιστὲς τοῦ ἴσπανοῦ ἱησουίτη Ἑσκομπάρ-Ὑ-Μεντόζα (1589-1669), πού κήρυττε ἀπερίφραστα πὼς οἱ ἀγαθὲς προθέσεις δικαιώνουν πράξεις τὶς ὁποῖες ἀρνεῖται ἡ ἠθικὴ καὶ ὁ νόμος (ὁ σκοπὸς ἀγιάζει τὰ μέσα).—421

265. Ροϋντολφ φόν Γκέρολσταϊν, ήρωας τοῦ μυθιστορήματος τοῦ Εὐγενίου Ζουέ (Eugen Sue) «Τά μυστήρια τῶν Παρισίων». — Μοντεχρήστος, κεντρικός ήρωας τοῦ ὁμώνυμου μυθιστορήματος τοῦ Ἄλεξ. Δούμα. — Κάρλ Μόορ, βασικό πρόσωπο στό δράμα τοῦ Σίλλερ «Οἱ ληστές». — Ρομπέρ Μακαίρ, τύπος μικροαπατεώνα, πού τόν ὑποδύοταν ὁ διάσημος γάλλος ἠθοποιός Φρεντερίκ Λεμαίτρ καί τόν ἀποθανάτισε σέ γελοιογραφίες του ὁ Ὅνορέ Ντωμιέ. —425
266. Ἀναφορά στό θεοκρατικό κράτος τῶν ἰησουϊτῶν, πού ὑπῆρχε ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 16ου ὥς τά μέσα τοῦ 17ου αἰῶνα στή Νότια Ἀμερική, κυρίως στή περιοχή πού σήμερα βρίσκεται ἡ Παραγουάη. —433
267. Πρόκειται γιά ἕναν κύκλο νεολαίας, πού σχηματίσθηκε τό 1845 γύρω ἀπ' τόν Μ.Β. Πετρασέφσκι καί πού τόν ἀποτελοῦσαν εὐγενεῖς χαμηλῶν τίτλων καί διανοούμενοι προερχόμενοι ἀπό τά μεσαῖα στρώματα. Τά μέλη αὐτοῦ τοῦ κύκλου διαπνέονταν ἀπό ἀστικο-δημοκρατικές ἀντιλήψεις. Πολλοί ἀπ' αὐτούς προπαγάνδιζαν ἰδέες τοῦ οὐτοπικοῦ σοσιαλισμοῦ. Στίς συνελεύσεις τοῦ κύκλου γίνονταν συζητήσεις πάνω σέ κοινωνικά καί πολιτικά προβλήματα, καθώς καί σχέδια γιά δημιουργία μιᾶς δραστηρίας ἐπαναστατικῆς ὀργάνωσης. Ὡστόσο, οἱ ὁπαδοί τοῦ Πετρασέφσκι δέν κατάφεραν νά μορφοποιήσουν αὐτά τά σχέδια καί νά δημιουργήσουν μιᾶ πλατιά πράγματι ἐπαναστατική ὀργάνωση. Τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1849 τά μέλη τοῦ κύκλου πιάστηκαν καί στάλθηκαν ἐξορία.—437
268. «*Moskovskije Vedomosti*» («Χρονικά τῆς Μόσχας»)—μιᾶ ἀπ' τίς πιό παλιές ρωσικές ἐφημερίδες. Ἐκδιδόταν ἀπ' τό 1756 ὥς τό 1917, ἀπό τό 1859 ἡμερήσια. Ἀπό τήν πέμπτη δεκαετία τοῦ 19ου αἰῶνα πῆρε ἀντιδραστικό χαρακτήρα.—439
269. «*Sovremennik*» — ρωσικό φιλολογικό καί κοινωνικό-πολιτικό περιοδικό, πού ἐκδιδόταν στήν Πετρούπολη ἀπό τό 1836-1866 (ἀπ' τό 1843 μηνιαῖο). Τό ἱδρυσε ὁ Α.Σ. Πούσκιν. Ἀπό τό 1847 τό διηύθυναν ὁ Νεκράσωφ καί ὁ Πανάγιεφ. Συνεργάτες τοῦ περιοδικοῦ ἦσαν ὁ Μπελίνσκι, ὁ Ντομπρολιούμποφ, ὁ Τσερνισέφσκι. Στή δεκαετία τοῦ 1860 τό περιοδικό ἦταν οὐσιαστικά ὄργανο τῆς ρωσικῆς ἐπαναστατικῆς δημοκρατίας.—441
270. Τήν ἐπαναστατική προκήρυξη «Νεαρή Ρωσία» τήν ἔγραψε ὁ ρώσος ἐπαναστάτης Π.Γκ. Ζάιντεφσκι καί τυπώθηκε στά μέσα Μαΐου 1862. Ἡ προκήρυξη ἐξέφραζε τίς πιό ἀριστερές, ἐπαναστατικές ἀπόψεις τῶν ρώσων ἐπαναστατῶν δημοκρατῶν.

Τό μότο αὐτῆς τῆς προκήρυξης πάρθηκε ἀπό τό ἄρθρο τοῦ Χέρτσεν «Ρόμπερτ Όουεν».—444

271. Πρόκειται γιά τή διαμάχη πού ξέσπασε ἀνάμεσα στόν Χέρτσεν, ἀπ' τή μιὰ μεριά, καί τοὺς Τσερνισέφκι καί Ντομπρολιούμπωφ, ἀπ' τήν ἄλλη, σχετικά μέ τίς λιμπεραλιστικές ἀποκλίσεις τοῦ Χέρτσεν πάνω στήν ἐκτίμηση τῆς κατάργησης τῆς δουλοπαροικίας πού προετοίμαζε ἡ τσαρική κυβέρνησις. Οἱ ἐκπρόσωποι τῶν ἐπαναστατῶν δημοκρατῶν ἔκαναν αὐστηρή κριτική σ' αὐτές τίς παρεκλίσεις τοῦ Χέρτσεν μέ δημοσιεύματά τους στό «*Sonremennik*» καί μέ ἐπιστολές τους στό «*Κολοκόλ*». Στή δεκαετία τοῦ 1860 ὁ Χέρτσεν, ἐγκαταλείποντας τό λιμπεραλισμό, πῆρε τή θέση τῆς ἐπαναστατικῆς δημοκρατίας.—445

272. Μεταξύ τῶν ἄλλων ἀποδεικτικῶν στοιχείων, πού κατέθεσαν στήν ἐπιτροπή οἱ Μάρξ καί Ένγκελς, ἦταν καί μιὰ ἐπιστολή τοῦ Νετσάγιεφ, γραμμένη τό Φεβρουάριο τοῦ 1870, μέ ἐντολή τοῦ Μπακούνιν, ἐξ ὀνόματος μιᾶς ἀνύπαρκτης ρωσικῆς ἐπαναστατικῆς ὀργάνωσης, πού ἀπευθυνόταν στόν Λιουμπάβιν, ὁ ὁποῖος εἶχε τήν ἐπιμέλεια τῆς ἐκδόσεως τοῦ Α' τόμου τοῦ «*Κεφαλαίου*» στή Ρωσία. Στήν ἐπιστολή αὐτή ἀπειλοῦσαν τόν Λιουμπάβιν ὅτι θά τόν ξεκάνουν, ἂν δέν ἀπαλλάξει τόν Μπακούνιν ἀπ' τήν ὑποχρέωση πού εἶχε ἀναλάβει νά μεταφράσει στά Ρωσικά τόν Α' τόμο τοῦ «*Κεφαλαίου*». Τόν Αὐγούστο τοῦ 1872 ὁ Λιουμπάβιν μέσω τοῦ Ντάνιελσον, ἔστειλε τήν ἐπιστολή αὐτή στόν Μάρξ.—470

273. Τό ἔργο αὐτό τοῦ Μάρξ ἀποτελεῖ ἕνα ἰδιόρρυθμο ἔργο κριτικῆς καί πολεμικῆς, ὅπου, μέ ἀφορμή τό βιβλίον τοῦ Μπακούνιν «*Gocoudarstvennost i anarchia*», *Vvedenijn. Tsast I (Isdanije Sotsialno Revoliutsionoy Partii, tom I)*, ἀναπτύσσονται μερικές βασικές σκέψεις γιά τό κράτος, τή δικτατορία τοῦ προλεταριάτου, γιά τίς σχέσεις ἐργατῶν-ἀγροτῶν. Τό περιεχόμενο τοῦ βιβλίου τοῦ Μπακούνιν ὁ Μάρξ τό παραθέτει κατὰ ἕνα μέρος μέ αὐτούσια ἀποσπάσματα, ἀπ' τό ρωσικό κείμενο καί κατὰ ἕνα μέρος μέ σύντομες περιλήψεις στά Γερμανικά. Ἡ συνοπτική αὐτή πραγματεία συμπεριλαμβάνεται σ' ἕνα ὀγκῶδες ντοσιέ χειρογράφων τοῦ Μάρξ, μέ τίτλο «*Russica II, 1875*», ὅπου ὑπῆρχαν καί ἄλλες τέτοιες πραγματείες γιά διάφορους ρώσους συγγραφεῖς». —471

274. Πρόκειται γιά τόν Ρωσο-τουρκικό πόλεμο τοῦ 1877-1878. —477

275. Τό «*ἐλεύθερο λαϊκό κράτος*» ἀποτελοῦσε «προγραμματικό στόχο καί τρέχον σύνθημα τῶν γερμανῶν σοσιαλδημοκρατῶν στή δεκαετία 1870-

1880» (Λένιν). Βλέπε κριτική αὐτοῦ τοῦ συνθήματος στό IV κεφάλαιο τῆς ἐργασίας τοῦ Μάρξ «Κριτικές παρατηρήσεις στό πρόγραμμα τοῦ γερμανικοῦ ἐργατικοῦ κόμματος». («Κριτική τοῦ προγράμματος τῆς Γκότα») καί τήν ἐπιστολή τοῦ Ἑνγκελς πρὸς τόν Μπέμπελ, 18/28 Μαρτίου 1875 (Κ. Μάρξ-Φ. Ἑνγκελς, Ἔπαντα, τόμ. 19, σελ. 11-32 καί 3-9). Βλέπε ἀκόμα τὸ ἔργο τοῦ Λένιν «Κράτος καί Ἐπανάσταση», κεφάλαιο I, 4 καί κεφάλαιο IV, 3. (Β.Ι. Λένιν, Ἔπαντα, τόμ. 25). —482

276. Τόν Αὐγουστο τοῦ 1882 οἱ ἀνθρακωρύχοι τοῦ Montceau-les-Mines ἐξεγέρθησαν ἐναντίον τῆς αὐθαιρεσίας καί τῆς κηδεμονίας τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας. Τὴν ἴδια ἐποχὴ ἀναρχικά στοιχεῖα ὀργάνωσαν μιὰ σειρὰ προβοκάτσιες πού ἐπιβάρυναν τοὺς ἐργάτες. Τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1882 ἄρχιζε ἡ δίκη τῶν συλληφθέντων, ἡ ὁποία εἶχε ἀναγγελεθεῖ μέ μεγάλο θόρυβο καί κατὰ τὴν ὁποία ὥστόσο δὲ μπόρεσαν νὰ στηριχθοῦν οἱ κατηγορίες ἐναντίον τῶν ἐργατῶν. —485

277. *Central Labor Union τῆς New York* (Κεντρικὴ Ἐργατικὴ Ἐνωση τῆς Νέας Ὑόρκης) — Ἐνωση τῶν συνδικάτων τῆς Ν. Ὑόρκης, πού ἱδρύθηκε τὸ 1882 καί μέσα στὴ δεκαετία τοῦ '80 ἀναπτύχθηκε σὲ μιὰ μαζικὴ ὀργάνωση τῶν ἐργατῶν. Ἡ Ἐνωση αὐτὴ συνένωνε στὶς γραμμές τῆς ἐργάτες ἀμερικανικῆς καί ξένης καταγωγῆς, λευκοὺς καί μαύρους. Ἐπικεφαλῆς τῆς Ἐνωσης βρισκόνταν σοσιαλιστές, πού ἀναγνώριζαν ὅτι γιὰ τὴν ἐπιτυχὴ διεξαγωγὴ τῆς ταξικῆς πάλης τοῦ προλεταριάτου εἶναι ἀναγκαῖες τόσο οἱ ἐπαγγελματικές ὥσο καί οἱ πολιτικές ὀργανώσεις τῆς ἐργατικῆς τάξης. —486

278. «*Freiheit*» («Ἐλευθερία») — Γερμανικὴ ἐβδομαδιαία ἐπιθεώρηση ἀναρχικῆς χροιάς, πού ἐκδιδόταν στό Λονδίνο ἀπὸ τὸ 1879-1882, στήν Ἐλβετία τὸ 1882 καί στὴ Ν. Ὑόρκη ἀπὸ τὸ 1882-1908. Ἰδρύθηκε ἀπὸ τὸν Γιόχαν Μόστ καί τὴν ἔγραφε κυρίως ὁ ἴδιος. —488

279. Γιόχαν Μόστ: «Κεφάλαιο καί ἐργασία. Ἐκλαϊκευμένη σύνοψη τοῦ «Κεφαλαίου» τοῦ Κάρλ Μάρξ», Χέμνιτς, 1873. —488

280. Ἡ Νέα Ὁμοσπονδία τῆς Μαδρίτης (*Nueva Federacion Madrileña*) ἱδρύθηκε στὶς 8 Ἰουλίου 1872 ἀπὸ μέλη τῆς συντακτικῆς ἐπιτροπῆς τῆς ἐφημερίδας «*La Emancipación*» (βλ. σημ. 170), μετὰ τὴ διαγραφή τῆς πλειοψηφίας τῶν ἀναρχικῶν ἀπὸ τὴν Ὁμοσπονδία τῆς Μαδρίτης. Ἀφορμὴ γι' αὐτὸ ἔδωσαν οἱ ἀποκαλύψεις πού δημοσιεύθηκαν στήν «*Emancipación*» γιὰ τὴ δράση τῆς μυστικῆς Συμμαχίας στήν Ἰσπανία. Μεγάλο ρόλο ἔπαιξε ὁ Πῶλ Λαφάργκ στήν ἱδρυση τῆς Νέας Ὁμοσπονδίας τῆς Μαδρίτης. Ὑστερα ἀπὸ τὴν ἄρνηση τοῦ ἰσπανικοῦ ὁμοσπον-

διακού Συμβουλίου νά τή δεχτεί στούς κόλπους του, ἡ Νέα Ὁμοσπονδία τῆς Μαδρίτης ἀποτάθηκε πρὸς τὸ Γενικὸ Συμβούλιο τῆς ΔΕΕ, τὸ ὁποῖο, στίς 15 Αὐγούστου 1872, τὴν ἀναγνώρισε ὡς ὁμοσπονδία τῆς ΔΕΕ. Ἡ Νέα Ὁμοσπονδία τῆς Μαδρίτης καταπολέμησε ὑποφασιστικά τὴν ἐξάπλωση τῆς ἐπιρροῆς τοῦ ἀναρχισμοῦ στὴν Ἰσπανία, προπαγάνδιζε τίς ἰδέες τοῦ ἐπιστημονικοῦ κομμουνισμοῦ καὶ ἀγωνίζονταν γιὰ τὴ δημιουργία ἑνὸς αὐτοτελοῦς προλεταριακοῦ κόμματος στὴν Ἰσπανία. Τὰ νέα μέλη τῆς Νέας Ὁμοσπονδίας τῆς Μαδρίτης ὑπῆρξαν οἱ ὀργανωτές τοῦ Σοσιαλιστικοῦ Ἑργατικοῦ Κόμματος τῆς Ἰσπανίας, πού ἰδρύθηκε τὸ 1879. —491

281. *Ἀπὸ καθέδρας σοσιαλιστές* — ἐκπρόσωποι μιᾶς ἀπὸ τίς ἀστικές κατευθύνσεις τῶν κοινωνικῶν μεταρρυθμιστῶν στὴν πολιτικὴ οἰκονομία, πού διαμορφώθηκε στὸ τελευταῖο τρίτο τοῦ 19ου αἰῶνα στὰ γερμανικὰ Πανεπιστήμια. Οἱ ἀπὸ καθέδρας σοσιαλιστές ζητοῦσαν ἐπέμβαση τοῦ ἀστικοῦ κράτους γιὰ τὴν ἀμβλυνση τῶν κοινωνικῶν ἀντιθέσεων, ὥστε νὰ ἐμποδισθεῖ ἔτσι ἡ ἐξάπλωση τοῦ ἐπαναστατικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος καὶ νὰ ἀποσπασθοῦν οἱ ἐργάτες ἀπὸ τὸν πολιτικὸ ταξικὸ ἀγώνα. —492

282. *Νόμος ἐναντὶα στούς σοσιαλιστές* — («Νόμος ἐναντίον τῶν ἄκρως ἐπικινδύνων προσπαθειῶν τῆς Σοσιαλδημοκρατίας»), πού ψηφίστηκε ἀπὸ τὸν Βίσμαρκ μέ τὴν ὑποστήριξη τῆς πλειοψηφίας τοῦ Ράιχσταγκ στίς 19 Ὀκτωβρίου τοῦ 1878 καὶ δημοσιεύτηκε στίς 21 Ὀκτωβρίου. Ὁ νόμος αὐτός ἔθετε «τὴ Σοσιαλδημοκρατία ἐκτός νόμου. Οἱ ἐφημερίδες τῶν ἐργατῶν, πάνω ἀπὸ πενήντα τὸν ἀριθμὸ, κλείστηκαν, τὰ σωματεῖα καὶ οἱ λέσχες τους τέθηκαν ἐκτός νόμου, τὰ χρήματά τους κατασχέθηκαν, οἱ συγκεντρώσεις τους διαλύονταν ἀπ' τὴν ἀστυνομία, ἐνῶ σὰν ἐπιστέγασμα ὅλων αὐτῶν ἐξαγγέλονταν ὅτι γιὰ ὁλόκληρες πόλεις καὶ περιοχέςμποροῦσε νὰ ἐπιβληθεῖ «κατάσταση πολιορκίας»...» (Ἐνγκελς). Ἀρχισαν νὰ γίνονται συλλήψεις καὶ μαζικὲς ἀπελάσεις. Ὡστόσο ὅλες αὐτές οἱ διώξεις καὶ τὰ τρομοκρατικὰ μέτρα δὲ λύγισαν τὸ Σοσιαλδημοκρατικὸ Κόμμα, πού ἀναπροσάρμοσε τὴ δράση του στίς συνθήκες τῆς παράνομης ζωῆς. Τὸ Κόμμα, μέ τὴν ἐνεργητικὴ βοήθεια τοῦ Μάρξ καὶ τοῦ Ἐνγκελς, κατόρθωσε νὰ ξεπεράσει μέσα στίς γραμμὲς του τόσο τίς ὀπορτουниστικὲς ὅσο καὶ τίς «ὑπερarisτερίστικες» τάσεις, συνδυάζοντας τὴν παράνομη δουλειά μέ τίς δυνατότητες τῆς νόμιμης δράσης, γιὰ τὸ δυνάμωμα τῶν δεσμῶν του μέ τίς μάζες, ἔτσι πού ἡ ἐπιρροή του μεγάλωνε διαρκῶς μέσα σ' αὐτές. Τὴν 1 Ὀκτωβρίου 1890, κάτω ἀπ' τὴν αὐξανόμενη πίεση τοῦ μαζικοῦ κινήματος τῆς ἐργατικῆς τάξης, ὁ ἑκτακτὸς αὐτὸς νόμος ἐναντὶα στούς σοσιαλιστές καταργήθηκε. Μιά ἐκτίμηση αὐτοῦ τοῦ νόμου δίνει ὁ Ἐνγκελς στὸ ἄρθρο του «Ὁ Βίσμαρκ καὶ τὸ Γερμανικὸ Ἑργατικὸ Κόμ-

- μα» (βλ. Κ. Μάρξ - Φ. Ένγκελς, "Απαντα, τόμ. 19, σελ. 280-282).—493
283. Στις 19 'Οκτωβρίου 1889 ο Μάξ Χίλντεμπραντ έγραφε προς τον Ένγκελς ότι από δεκαπενταετίας τον απασχολεί έντονα τό δημοκρατικό κίνημα τής Εϋρώπης. Για τό λόγο αυτό είχε μελετήσει μιá σειρά έργων, μεταξύ αυτών και τό βιβλίο του Μάξ Στίρνερ «'Ο Μοναδικός και ή ιδιοκτησία του», πού του προξένησε ιδιαίτερη έντύπωση.—494
284. 'Από τό Σεπτέμβριο του 1841 ως τον 'Οκτώβριο του 1842 ο Ένγκελς ζούσε στό Βερολίνο, όπου και ύπηρέτησε τή στρατιωτική θητεία του ως πυροβολητής —494
285. 'Ο Μάρξ ζούσε στό Βερολίνο κατά τή διάρκεια των σπουδών του στό Πανεπιστήμιο του Βερολίνου από τά μέσα 'Οκτωβρίου 1836 ως τά μέσα 'Απριλίου 1841 —494
286. Fritz Reuter, «Ut mine Fesrungstid». "Απαντα, τόμ. 5, Wismar-Ludwigslust 1863. —494
287. «*National-Zeitung*» — ήμερήσια άστική έφημερίδα, πού εκδιδόταν στό Βερολίνο από τό 1848 ως τό 1915. "Όργανο του κόμματος των Έθνικοφιλελεύθερων —494
288. «*Reinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe*» — ήμερήσια έφημερίδα, πού εκδιδόταν στην Κολωνία από τον 'Ιανουάριο του 1842 ως τό Μάρτιο του 1843. 'Από τον 'Απρίλιο του 1842 ο Μάρξ ήταν συνεργάτης και από τον 'Οκτώβριο διευθυντής τής έφημερίδας. 'Υπό τήν διεύθυνσή του ή έφημερίδα έπαιρνε όλο και πιο σαφή επαναστατικό δημοκρατικό χαρακτήρα. Τήν 1 'Απριλίου 1843 ή πρωσική κυβέρνηση άπαγόρευσε τήν έκδοσή της. —494
289. Πρόκειται για τό βιβλίο του Μάξ Στίρνερ «'Ο Μοναδικός και ή ιδιοκτησία του», πού εκδόθηκε στη Λειψία τό 1843 (βλ, σημ. 1). —495
290. 'Από τον Νοέμβριο του 1842 ως τον Αϋγουστο του 1844 ο Ένγκελς διέμενε στό Μάντσεστερ για νά άποπερατώσει τίς έμπορικές του σπουδές. Στο χρονικό αυτό διάστημα συντελέστηκε και ή μετάβασή του από τον φιλοσοφικό ιδεαλισμό στον υλισμό και από τον επαναστατικό δημοκρατισμό στον κομμουνισμό.—495
291. 'Ο Μπακούνιν δέν αναφέρεται ρητά στο βιβλίο του Στίρνερ «'Ο Μο-

ναδικός και ή ιδιοκτησία του», όστούσο στίς έργασίες του, και κυρίως στό «Dieu et l'État» («Θεός και Κράτος»), πού έκδόθηκε στή Γενεύη τό 1882, είναι έμφανείς οί παραλληλισμοί μέ τήν στirνεριανή ύποκειμενική αντίληψη τής Ιστορίας. Ό Μπακούνιν θεωρεί τήν «άνταρσία», μαζί μέ τή ζωώδη προέλευση του ανθρώπου (Animalität) και τή σκέψη ως μιá από τίς βασικές άρχές τής Ιστορίας. Κατά τήν άποψη του, έλευθερία είναι ή «άνταρσία» ενάντια σ' όλους τούς νόμους πού επινόησαν οί άνθρωποι. Ό Μάρξ και ό Ένγκελς ασχολούνται μέ τήν στirνεριανή «Άνταρσία» στή «Γερμανική Ίδεολογία». —496

292. «*Sächsische Arbeiter-Zeitung*» — ήμερήσια σοσιαλδημοκρατική έφημερίδα, πού έκδιόταν στή Δρέσδη από τό 1890 ως τό 1908. Τό 1890 ήταν τό όργανο των «Νέων», μιáς αντιπολιτευτικής ομάδας στό ΣΚΓ. —497, 505

293. Η συντακτική έπιτροπή τής «*Sächsische Arbeiter-Zeitung*» για ένα διάστημα έπεσε στά χέρια εκπροσώπων τής λεγόμενης ομάδας των «Νέων», μιáς μικροαστικής, μισοαναρχικής αντιπολιτευτικής ομάδας μέσα στή γερμανική Σοσιαλδημοκρατία, πού διαμορφώθηκε όριστικά τό 1890. Τόν πυρήνα αυτής τής ομάδας τόν αποτελούσαν φοιτητές και νεαροί λόγιοι, πού διεκδικούσαν ρόλο θεωρητικών και ήγετών του κόμματος. Οί «Νέοι» παραγνώριζαν τό ότι, ύστερα από τήν κατάρρευση του νόμου εναντίον των σοσιαλιστών (βλ. σημ. 282) είχαν διαμορφωθεί νέες συνθήκες για τή δράση του κόμματος. Άρνούνταν νά άξιοποιήσουν τίς νόμιμες μορφές άγώνα και ζητούσαν νά παραιτηθεί τό κόμμα από κάθε κοινοβουλευτική δραστηριότητα. Κατηγορούσαν τό κόμμα πώς ύπερασπίζει τά συμφέροντα τής μικροαστικής τάξης, πώς άκολουθεί όπορτουνιστική γραμμή και πώς παραβιάζει τήν έσωκομματική δημοκρατία. Για τούς λόγους αυτούς, στά τέλη Αυγούστου 1890 αντικαταστάθηκε ή συντακτική έπιτροπή τής έφημερίδας, ενώ τό συνέδριο τής Έρφούρτης, τό 1891, διέγραψε από τό Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα μερικους από τούς ήγέτες τής αντιπολίτευσης. —493, 497

294. «*Volkstimme*» («Λαϊκή Φωνή») — ήμερήσια σοσιαλδημοκρατική έφημερίδα, πού έκδιόταν στό Μάγκντεμπουργκ από τό 1890 ως τό 1933. —497

295. Ό Χέρμαν Μπάαρ είχε δημοσιεύσει στό περιοδικό «*Freie Bühne*», τεύχος 17 τής 28 Μαΐου 1890, τό άρθρο «Οί επίγονοι του μαρξισμού», τό όποιο στρεφόταν εναντίον του άρθρου του Πάουλ Έρνστ, πού είχε δημοσιευθεί στό τεύχος 15 τής 14 Μαΐου 1890 του ίδιου περιοδικού, μέ τόν τίτλο «Γυναικείο ζήτημα και κοινωνικό πρόβλημα». Ό Πάουλ

Έρνστ μαζί με την επιστολή του προς τον Ένγκελς, της 31 Μαΐου 1890, του είχε στείλει και ένα αντίτυπο της εφημερίδας.

«*Freie Bühne für modernes Leben*» — φιλολογικό περιοδικό που εκδιδόταν στο Βερολίνο από το 1890 ως το 1893, αρχικά εβδομαδιαίο και από το 1892 μηνιαίο. Από τον Ιανουάριο του 1894 το περιοδικό εκδιδόταν με τον τίτλο «*Neue deutsche Rundschau*». —501

296. Το άρθρο του Πάουλ Έρνστ, που κριτικάρει ο Ένγκελς, δημοσιεύθηκε στη «*Berliner Volks-Tribüne*» στις 9 Αυγούστου.

«*Berliner Volks-Tribüne*» — κοινωνική και πολιτική εβδομαδιαία εφημερίδα των σοσιαλδημοκρατών, προσκείμενη στην μισοαναρχική ομάδα των «Νέων» (βλ. σημ. 293). —505

297. Έδω ο Ένγκελς παραφράζει τον όρο *δροσερός, χαρούμενος πόλεμος* (*frischer fröhlicher Krieg*), που τον πρωτοχρησιμοποίησε τον Ιούνιο του 1853 στην «*Volksblatt für Stadt und Land*», τεύχος 61, ο αντιδραστικός ιστορικός και δημοσιολόγος Χάινριχ Λέο. Ο όρος αυτός χρησιμοποιήθηκε αργότερα και από τους στρατοκρατικούς και σωβινιστικούς κύκλους. —506

298. Βλ. Κ. Μάρξ: «Ο εμφύλιος πόλεμος στη Γαλλία. Διακήρυξη του Γενικού Συμβουλίου της Διεθνούς Ένωσης Έργατών». *Απαντα*, τόμ. 17, σελ. 342-343. —510

299. *Ποσιμπιλιστές* — όπαδοί μιās επιστημονικοφανούς διδασκαλίας στη Γαλλία, που υποστήριζε την άποψη πώς πρέπει πάντα να επιδιώκεται το «έφικτό» (*le possible*) Η διδασκαλία αυτή λειτούργησε ως όπορ-τουνιστικό ρεύμα μέσα στους κόλπους του γαλλικού εργατικού κινήματος στα τέλη του 19ου αιώνα, αντιστρατευόταν τη δημιουργία ενός επαναστατικού κόμματος του προλεταριάτου και κήρυσσε την παραίτηση από την πάλη των τάξεων. Στα τέλη της δεκαετίας του 1880 οι ποσιμπιλιστές, υποστηριζόμενοι από όπορτουνιστικά στοιχεία άλλων χωρών, προσπάθησαν να υπαρπάξουν την ηγεσία του διεθνούς εργατικού κινήματος. Ωστόσο, η πλειοψηφία των σοσιαλιστικών οργανώσεων στις διάφορες χώρες δεν παρασύρθηκε απ' αυτούς. Ο Ένγκελς έκανε σκληρό αγώνα εναντίον των ποσιμπιλιστών, αποκαλύπτοντας τη διασπαστική δραστηριότητά τους. —510

300. Κ. Μάρξ - Φ. Ένγκελς, *Απαντα*, τόμ. 18, σελ. 476-493. —514

301. Για μία όμιλία του στο Wignehies τον Ιούλιο του 1891, ο Πώλ Λαφάργκ καταδικάστηκε σε ποινή ενός χρόνου φυλακή και χρηματικό πρό-

στιμο 100 φράγκων. Ἐμεινε ἔγκλειστος στίς φυλακές Ste-Pélagie τοῦ Παρισιοῦ ἀπό τά τέλη Ἰουλίου ὥς τίς 10 Νοεμβρίου 1891. Ἀφέθηκε προσωρινά ἐλεύθερος χάρις στό ὅτι ἐκλέχτηκε βουλευτής.—514

302. *Citta dolente, fra la perduta gente* (μέσα σέ τόπους κολασμένους, μέσα σέ ἄνθρωπους χαμένους). στίχος ἀπό τή «Θεία Κωμωδία» τοῦ Δάντη, ὠδή 3η.—514

303. Τό δεύτερο διεθνές σοσιαλιστικό ἐργατικό συνέδριο ἔγινε στίς Βρυξέλλες, 16-22 Αὐγούστου*1891. Τό συνέδριο αὐτό, μέ 370 περίπου ἀντιπροσώπους ἀπό 16 χώρες τῆς Εὐρώπης καί τίς Ἑνωμένες Πολιτείες τῆς Ἀμερικῆς, ἦταν στήν οὐσία, κατά τή σύνθεσή του, ἕνα συνέδριο μαρξιστικό. Ἡ συμμετοχή στό συνέδριο καί ἀντιπροσώπων τῶν τρέιντ γιούνιονς θεωρήθηκε ἀπό τόν Ἐνγκελς ὡς στοιχεῖο θετικό, Ἀνάμεσα στούς ἀμερικανούς ἀντιπροσώπους, μαζί μέ τούς σοσιαλιστές ἦσαν καί ἐκπρόσωποι τῶν ἀμερικανικῶν συνδικαλιστικῶν ὁργανώσεων. Οἱ ἡγήτες τῶν ποσιμπλιστῶν, πού δέν κατάφεραν νά πάρουν στά χέρια τοὺς τήν ὁργάνωση τοῦ συνεδρίου, δέν ἐμφανίστηκαν σ' αὐτό.

Κατά τή συζήτηση πού ἔγινε μετὰ τήν ἀνακοίνωση τῆς ἐπιτροπῆς ἐλέγχου τῶν πληρεξουσίων, πάρθηκε ἀπόφαση κατά πλειοψηφία νά μὴν ἐπιτραπεῖ ἡ συμμετοχή τῶν ἀναρχικῶν πού εἶχαν προσέλθει στό συνέδριο.

Κεντρικό θέμα τοῦ συνεδρίου ἦταν ἡ θέση τῆς ἐργατικῆς τάξης ἀπέναντι στό милитарισμό. Μέ συντριπτική πλειοψηφία τό συνέδριο ὑπέριψε τήν πρόταση τῶν ὀλλανδῶν σοσιαλιστῶν, πού ὑπέβαλε ὁ Ferdinand Domela Nieuwenhuis, νά δίνεται ἀπάντηση στόν κάθε πόλεμο μέ γενική ἀπεργία, χαρακτηρίζοντας τό σχετικό σχέδιο ἀπόφασης «ἄθλια κενολογία» καί ψήφισε τό σχέδιο ἀπόφασης, πού εἶχαν συντάξει οἱ Βίλελμ Λίμπκνεχτ καί Μαρί-Ἐντουαρντ Βαγιάν, σχέδιο πού ἀποκάλυπτε τὰ οἰκονομικά αἷτια τοῦ πολέμου καί καλοῦσε τοὺς ἐργάτες νά ἐναντιωθοῦν στόν παμφάγο πόλεμο καί στίς πολεμικές συμμαχίες τῶν κυρίαρχων τάξεων.

Σέ ἄλλη ἀπόφασή του γιά τό συνδικαλιστικό ζήτημα, τό συνέδριο ὑπογράμμισε τήν ἀναγκαιότητα νά δημιουργηθοῦν μαζικές, συνδικαλιστικές ὁργανώσεις καί συνέστησε στοὺς ἐργάτες ἀπεργίες καί μποϊκοτάζ γιά νά προφυλάσσονται ἀπό τὰ πλήγματα τοῦ ἐχθροῦ καί γιά νά βελτιώνεται ἡ πολιτική θέση καί ἡ οἰκονομική κατάσταση τῶν ἐργατῶν. Σέ ἄλλες ἀποφάσεις του, τό συνέδριο ἀξίωνε μιὰ διεθνή νομοθεσία προστασίας γιά τὰ ἐργατικά ἀτυχήματα, τήν κατάργηση τῆς κατ' ἀποκοπὴν ἐργασίας, τήν ὑποστήριξη τοῦ αἰτήματος γιά νομική καί πολιτική ἰσότητα τῶν γυναικῶν, ἐνῶ κήρυξε καί πάλι τήν Πρωτομαγιά ὡς διεθνή ἡμέρα πάλης καί ἀργίας γιά τήν ἐργατική τάξη. —514

304. Τό διεθνές συνέδριο τῶν ποσιμπλιστῶν (βλ. καί σημ. 299) συνήλθε στό Παρίσι στίς 14 Ἰουλίου 1889 ὡς ἀντισυνέδριο στό διεθνές σοσιαλιστικό συνέδριο στό ὁποῖο ἰδρύθηκε ἡ Β' Διεθνής. Στό συνέδριο τῶν ποσιμπλιστῶν συμμετεῖχαν περίπου 550 ἀντιπρόσωποι ἀπό 14 χῶρες, στή συντριπτική τους πλειοψηφία γάλλοι ἀντιπρόσωποι. Οἱ ἐργασίες αὐτοῦ τοῦ συνεδρίου δέν εἶχαν καμιά σημασία γιά τήν ἀνάπτυξη τοῦ διεθνοῦς ἐργατικοῦ κινήματος. Ἡ ἀπόπειρα τῶν ποσιμπλιστῶν νά ὑφαρπάξουν τήν ἡγεσία τοῦ διεθνοῦς ἐργατικοῦ κινήματος ἀπέτυχε. —514
305. Τό συνέδριο τῆς Χάγης ἔγινε ἀπό 2-7 Σεπτεμβρίου 1872. Μπροστά στό συνέδριο ἔμπαινε τό ἐπιτακτικό καθήκον νά ἐπικυρώσει, μέ δική του ἀπόφαση, τήν ἀπόφαση γιά τήν «πολιτική δράση τῆς ἐργατικῆς τάξης» (βλ. σέ τούτη τή Συλλογή, σελ. 267-268) καθὼς καί τήν ἀπόφαση ἐναντίον τῶν σεκταριστικῶν τμημάτων, ἀποφάσεις πού εἶχαν ψηφιστεῖ στή Συνδιάσκεψη τοῦ Λονδίνου τό 1871 (βλ. σημ. 162). Τό συνέδριο τῆς Χάγης ἦταν τό πιό ἀντιπροσωπευτικό στή σύνθεσή του ἀπ' ὅλα τά συνέδρια τῆς ΔΕΕ. Στό συνέδριο αὐτό συμμετεῖχαν 65 ἀντιπρόσωποι ἀπό 15 ἐθνικές ὁργανώσεις, ἐνῶ στό συνέδριο αὐτό τερματιζόταν ὁ πολύχρονος ἀγώνας τῶν Μάρξ καί Ἐνγκελς καί τῶν ὁπαδῶν τους ἐνάντια σ' ὅλα τά εἶδη τοῦ μικροαστικοῦ σεκταρισμοῦ μέσα στό ἐργατικό κίνημα. Οἱ ἡγέτες τῶν ἀναρχικῶν ἀποβόλονταν. Οἱ ἀποφάσεις τοῦ συνεδρίου τῆς Χάγης ἐβάλαν τά θεμέλια γιά τή μελλοντική δημιουργία αὐτοτελῶν ἐθνικῶν πολιτικῶν κομμάτων τῆς ἐργατικῆς τάξης. —514
306. Ὁ Σύνδεσμος γιά τήν Εἰρήνη καί Ἐλευθερία. (Ἀπό τή Σύνταξη τῆς «Neue Zeit»).—523
307. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ἀργότερα καί ἡ «Συμμαχία», στήν § 2 τοῦ Καταστατικοῦ της, διακήρυσσε : «Θέλει (ἡ Συμμαχία) τήν πολιτική, οἰκονομική καί κοινωνική, πρίν ἀπ' ὅλα, ἐξίσωση τῶν τάξεων». (Ἡ Σύνταξη τῆς «N.Z.»). —523
308. Στήν ἀπάντησή του τῆς 9 Μαρτίου 1869, πού προαναφέρθηκε, τό Γενικό Συμβούλιο διακηρύσσει : «Ὁχι ἡ ἐξίσωση τῶν τάξεων, πού ἀποτελεῖ μιὰ λογική ἀντίφραση καί εἶναι ἀπραγματοποίητη, ἀλλά πολύ περισσότερο ἡ κατάργηση τῶν τάξεων... ἀποτελεῖ τό μεγάλο στόχο τῆς Διεθνοῦς Ἐνώσεως Ἐργατῶν». (Ἡ Σύνταξη τῆς «N.Z.»). —523
309. Πρόκειται γιά τό περιοδικό «Κολοκόλ» («Καμπάνω») (Ἡ Σύνταξη τῆς «N.Z.»). —523
310. Ἦταν μιὰ ἀπεργία τῶν ὑφαντουργῶν καί βαφέων, στήν ὁποία συνέβαλε

ἐνεργά ἢ «Διεθνῆς» μέ τήν ὀργάνωση καί καθοδήγηση τῶν ἀπεργῶν,
καθώς καί μέ τή συγκέντρωση χρημάτων. (Ἡ Σύνταξις τῆς Ν.Ζ.).
—524

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος στην ελληνική έκδοση.....	5
ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΤΟΝ ΑΝΑΡΧΙΣΜΟ ΤΟΥ ΜΑΞ ΣΤΙΡΝΕΡ	21
Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, 'Η Γερμανική Ίδεολογία (1845/1846) ..	23
ΚΡΙΤΙΚΗ ΑΝΤΙΠΑΡΑΘΕΣΗ ΣΤΟΝ ΠΡΟΥΝΤΟΝ ΚΑΙ ΤΟΝ ΠΡΟΥΝΤΟΝΙΣΜΟ	129
Κ. ΜΑΡΞ, 'Επιστολή προς τόν 'Αννένκωφ στο Παρίσι (28.12.1846)	131
Κ. ΜΑΡΞ, 'Η άθλιότητα τής φιλοσοφίας (1846/1947)	147
Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, [Γιά τό σύνθημα τής κατάργησης τοῦ κράτους καί τούς γερμανούς «φίλους τής άναρχίας»] ('Οκτώβριος 1850) ...	176
Κ. ΜΑΡΞ, 'Επιστολή προς τόν Φ. 'Ενγκελς στο Μάντσεστερ (8.8.51)	182
Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, 'Επιστολή προς τόν Κ. Μάρξ στο Λονδίνο (γύρω στίς 10.8.1851)	191
Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, 'Επιστολή προς τόν Κ. Μάρξ, στο Λονδίνο (γύρω στίς 11.8.1851)	192
Κ. ΜΑΡΞ, 'Επιστολή προς τόν Φ. 'Ενγκελς, στον Μάντσεστερ (14. 8.1851)	197
Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, 'Επιστολή προς τόν Κ. Μάρξ, στο Λονδίνο (21.8.1851)	201
Κ. ΜΑΡΞ, Γιά τόν Προυντόν, ['Επιστολή προς τόν Γ.Β. Σβάιτσερ] (24.1.1865)	203
Κ. ΜΑΡΞ, 'Επιστολή προς τόν Φ. 'Ενγκελς, στο Μάντσεστερ (20. 6.1866)	213
Κ. ΜΑΡΞ, 'Επιστολή προς τόν Λούντβιχ Κούγκελμαν (9.10.1866)	216
Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Γιά τό ζήτημα τής κατοικίας (1872/1873).....	218
Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Συμπληρωματικές παρατηρήσεις γιά τόν Προυντόν καί τό ζήτημα τής κατοικίας (1872/1873).....	225
Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, 'Η πολιτική άδιαφορία (1872/1873)	232
Ο ΑΓΩΝΑΣ ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΤΟΥ ΜΠΑΚΟΥΝΙΣΜΟΥ	241
Κ. ΜΑΡΞ, 'Εκθεση τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου γιά τό κληρονομικό δίκαιο (2-3.8.1869)	243
Κ. ΜΑΡΞ, 'Εμπιστευτική ανακοίνωση	246
Κ. ΜΑΡΞ, 'Επιστολή προς τούς Πάλ καί Λάουρα Λαφάργκ στο Πα- ρίσι (19.4.1870)	254

Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, 'Επιστολή προς τόν Κάρλο Καφιέρο, στη Μπαρλέτα (1.-3].7.1871)	261
Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Γιά τήν πολιτική δράση τής ἐργατικῆς τάξης	265
Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, 'Αποφάσεις τής Συνδιάσκεψης τοῦ Λονδίνου τής Διεθνoῦς Ἐνώσεως Ἐργατῶν (17-23.9.1871)	267
Κ. ΜΑΡΞ, Γιά τήν πολιτική δράση τής ἐργατικῆς τάξης ('Απ' τὰ πρακτικά τής 21.9.1871).....	269
Κ. ΜΑΡΞ, 'Επιστολή στόν Φρίντριχ Μπόλτε, στη Νέα Ὑόρκη (23.11.1871)	271
Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, πρὸς τόν Πῶλ Λαφάργκ, στη Μαδρίτη (30.12.1871)	275
Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, 'Επιστολή πρὸς τόν Κ. Τερτσάγκι, στό Τουρίνο (14. [15].1.1872)	279
Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, 'Επιστολή πρὸς τόν Τέοντορ Κούνο, στό Μιλάνο (24.1.1872)	281
Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, 'Επιστολή πρὸς τόν Λουί Φρανσουά Πιό, στήν Κοπεγχάγη (7.3.1872).....	288
Κ. ΜΑΡΞ, [Λόγος στό Συνέδριο τής Χάγης] (8.9.1872)	290
Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Περί κύρους (1872/1873)	294
Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, 'Η Συμμαχία τής Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας καί ἡ Διεθνῆς Ἐνωση Ἐργατῶν ('Εκθεση καί ντοκουμέντα, πού δημοσιεύθηκαν μέ ἀπόφαση τοῦ Συνεδρίου τής Διεθνoῦς στη Χάγη (1873)	299
I. Εἰσαγωγή	303
II. Ἡ μυστική Συμμαχία	308
III. Ἡ Συμμαχία στήν Ἑλβετία	323
IV. Ἡ Συμμαχία στήν Ἰσπανία	343
V. Ἡ Συμμαχία στήν Ἰταλία	358
VI. Ἡ Συμμαχία στη Γαλλία	368
VII. Ἡ Συμμαχία μετά τό Συνέδριο τής Χάγης	374
VIII. Ἡ Συμμαχία στη Ρωσία	381
1. Ἡ δίκη Νετσάγιεφ	381
2. Ἡ ἐπαναστατική κατήχηση	420
3. Τό προσκλητήριο τοῦ Μπακούνιν πρὸς τοὺς ἀξιωματικούς τοῦ ρωσικοῦ στρατοῦ	427
IX. Πόρισμα.....	434
X. Συμπλήρωμα	437
1. Ἡ μετοικεσία τοῦ Μπακούνιν	437
2. Τό πανσλαβιστικό Μανιφέστο τοῦ Μπακούνιν	440
3. Ὁ Μπακούνιν καί ὁ Τσάρος	443
XI. Ντοκουμέντα	453
1. Οἱ μυστικοὶ Κανονισμοὶ τής Συμμαχίας	453
2. Τό Πρόγραμμα καί τό Καταστατικό τής ἐπίσημης Συμμαχίας	466
3. Ἐπιστολή τοῦ Μπακούνιν πρὸς τόν Φρανσίσκο Μόρα στη	

Μαδρίτη (5.4.1872)	468
Κ. ΜΑΡΞ, Συνοπτική πραγματεία πάνω στο βιβλίο του Μπακούνιν Κρατική ὀργάνωση καί ἀναρχία» (Ἀπόσπασμα)	471
Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Τό ἐργατικό κίνημα στή Γερμανία, στή Γαλλία, στίς ἑνωμένες Πολιτεῖες καί στή Ρωσία (22.1.1878)	477
ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΗ ΕΝΑΝΤΙ ΤΩΝ ΑΝΑΡΧΙΚΩΝ ΟΜΑΔΩΝ ΣΤΑ ΤΕ- ΛΗ ΤΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ	479
Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἡ ἐξέλιξη τοῦ σοσιαλισμοῦ ἀπό τήν οὐτοπία στήν ἐπιστήμη.....	481
Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἐπιστολή πρὸς τόν Γιόχαν Φίλιπ Μπέκερ στή Γε- νεύη (16.2.1882)	485
Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Στό θάνατο τοῦ Μάρξ (12.5.1883)	489
Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Πρόλογος [στή 2η ἔκδοση τοῦ βιβλίου «Γιά τό ζήτη- μα τῆς κατοικίας»] (10.1.1877)	490
Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἐπιστολή πρὸς τόν Μάξ Χίλντεμπραντ στό Βερολίνο (22.12.1889)	494
Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἀπάντηση στή Σύνταξη τῆς «Sächsische Arbeiter Zeitung» (10.9.1890)	497
Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἀπάντηση στόν κ. Πάουλ Ἑρνστ (1.10.1890)	500
Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Εἰσαγωγή [στό ἔργο τοῦ Κ. Μάρξ «Ὁ ἐμφύλιος πό- λεμος στή Γαλλία», ἔκδοση τοῦ 1891] (18.3.1891)	508
Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Πρόλογος [στή Συλλογή «Τά ἄρθρα πάνω σέ διεθνῆ θέματα ἀπό τήν ἐφημερίδα «Volksstaat» (1871-1875)»] (3.1.1894)	511
Κ. ΜΑΡΞ, Ἐπιστολή πρὸς τόν Γ.Φ. Μπέκερ, στή Γενεύη (2.8.1870)	512
Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἐπιστολή πρὸς τόν Πάολ Λαφάργκ, στό Παρίσι (2.9. 1892.....	514
Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἐπιστολή πρὸς τόν Πάμπλο Ἰγκλέσιας, στή Μα- δρίτη (26.3.1894)	515
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1. Ἕνα ἄρθρο τῆς «Neue Zeit» καί μιὰ ἐπιστολή τοῦ Μ. Μπακούνιν πρὸς τόν Μάρξ (22.12.1868)	517
2. Σημειώσεις τῆς συντακτικῆς ἐπιτροπῆς τῶν Ἀπάντων Μάρξ-Ἐνγκελς	519

Από τις Έκδόσεις « KAZANTZA »
κυκλοφορούν

- 1) Β. Ι. Λένιν: Κράτος και Έπανάσταση.
- 2) Β. Ι. Λένιν: Τό αγροτικό ζήτημα και οι « κριτικοί του Μάρξ ».
- 3) Β. Ι. Λένιν: Θέσεις, Εισηγήσεις στα Συνέδρια (I, II, III, IV) της Κ.Δ. (1919 - 1922).
- 4) Ο Λένιν για τό διεθνές κομμουνιστικό και εργατικό κίνημα.
- 5) Ο Λένιν για την Κομμούνα του Παρισιού.
- 6) Ο Λένιν για την αστική και προλεταριακή - κομμουνιστική ήθική.
- 7) Α. Λουνατσάρσκι: Εισαγωγή στην Ιστορία των θρησκευμάτων.
- 8) Α. Παπαναγιώτου: Τό ΚΚΕ στόν πόλεμο και στην αντίσταση.
- 9) Α. Παπαναγιώτου: Η Άλήθεια για τό « πισόπλατο χτύπημα ».
- 10) ΚΚΕ. Επίσημα Κείμενα, τόμ. 4ος, 1934 - 1940.
- 11) ΚΚΕ. Επίσημα Κείμενα, τόμ. 5ος, 1940 - 1941.
- 12) ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ (Περίοδος Μεσοπολέμου 1921 - 1936) Τόμοι I, II.
- 13) ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ της εποχής της φασιστικής Κατοχής 1941 - 1944, Τόμοι I, II.
- 14) ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ, της μεταδεκεμβριανής περιόδου 1945, Τόμοι I, II.

* * *

« Λίγα λόγια για νά αποφευχθούν ένδεχόμενες παρεξηγήσεις. Τίς μορφές του κεφαλαιοκράτη και του γαιοκτήμονα δέν τίς ζωγραφίζω καθόλου μέ ρόδινα χρώματα. Έδώ όμως πρόκειται για τά πρόσωπα μόνο έφόσον αποτελούν ένσάρκωση οικονομικών κατηγοριών και είναι φορείς συγκεκριμένων ταξικών σχέσεων και συμπερόντων. Η δική μου άποψη, πού άντιλαμβάνεται την εξέλιξη των οικονομικών κοινωνικών σχηματισμών ως φυσικοϊστορική διαδικασία, λιγότερο από κάθε άλλη, μπορεί νά θεωρεί ότι τό μεμονωμένο άτομο ευθύνεται για συνθήκες, κοινωνικό προϊόν των οποίων παραμένει τό ίδιο, όσο κι άν υποκειμενικά υψώνεται πάνω άπ' αυτές. »

Κ. Μάρξ, Τό Κεφάλαιο, Πρόλογος στην πρώτη έκδοση, τόμ. I, σελ. 16